This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

7866

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

7861

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

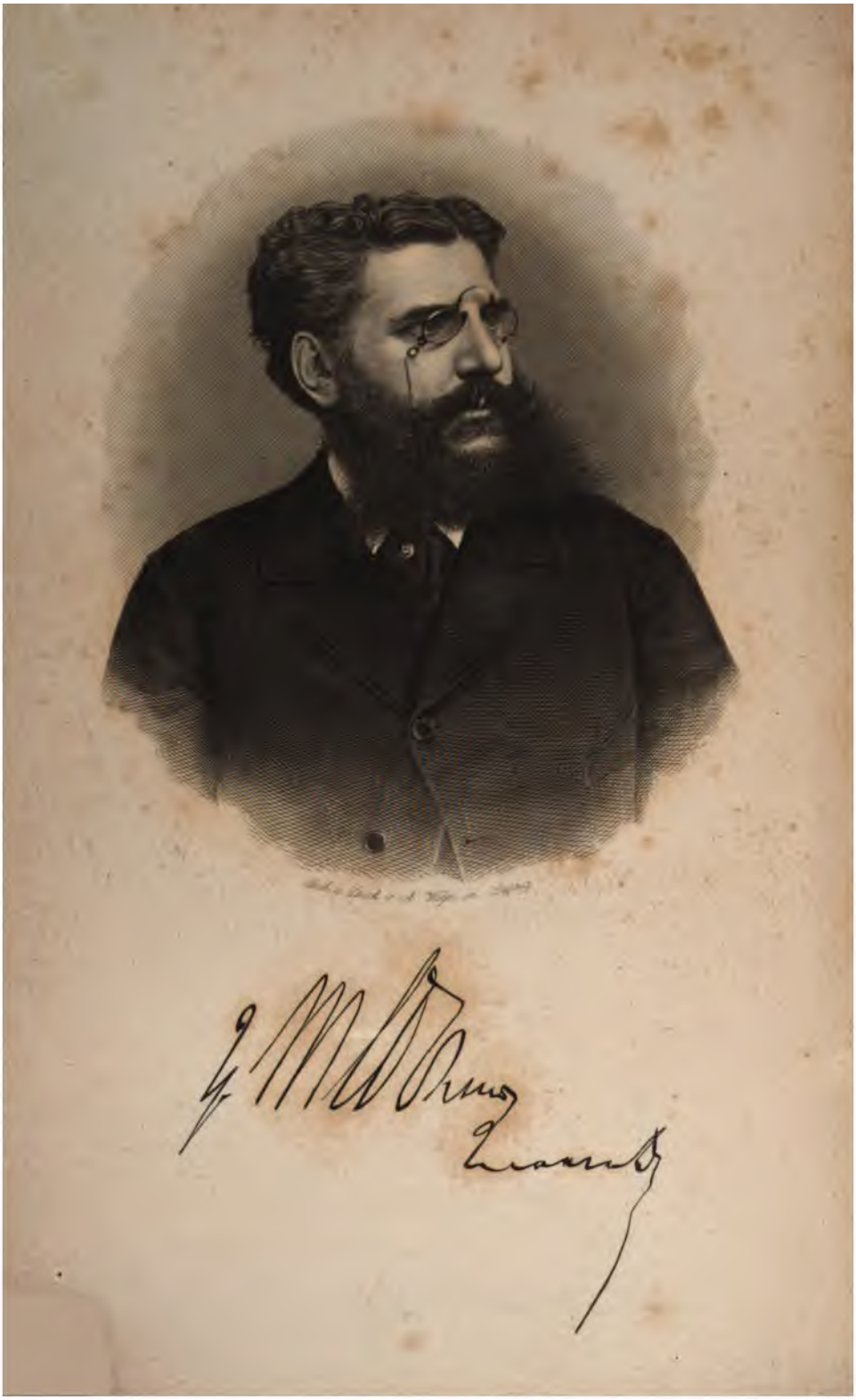

СВЕ ДОСАДАЊЕ

Polit-Desančić

БЕСЕДЕ ДРА МИХ. ПОЛИТА-ДЕСАНЧИЋА

СА ПОВЕСНИЧКИМ ЦРТАМА

ИЗ СРПСКЕ ПОЛИТИЧНЕ БОРБЕ

ОД ГОД. 1861—1883.

У НОВОМ САДУ.

Парна штампарија Николе Димитријевића

1883.

DR341
PG

ПРЕДГОВОР.

Повестница српскога народа од последњих двадесет година амо још није писана. Па ипак је материјал те повестнице врло обилат. За ових последњих двадесет година прошао је српски народ у Угарској и у Троједници многе фазе свога политичног живота. Управо тај политичан живот играће у општој повестници српској свагда важну улогу, јер у политичном животу српскога народа за ових последњих двадесет година огледају се све тежње српског народа, како у овим крајевима, тако и према општој будућности српској на истоку.

Многе је наде саранио српски народ за ових двадесет година, али главну наду: наду у своју лепшу будућност, ту изгубио није. То му је свагда утеха била: да ма каква му судба у овим крајевима била, српски народ тамо на истоку знаће себи лепшу будућност створити. Ради тих нада и жеља за будућност свога народа, био је народ српски у овим крајевима разноврстно сумњичен и гоњен. Ал' се може рећи да наш народ у овим крајевима није никад заборављао на дужности, које према овој држави има, да му тежње за осигурањем своје народности никад нису биле у опреци са јединством државним. Желио је својој браћи на истоку лепшу будућност са уједињењем српског народа, ал' је био веран грађанин својој отаџбини.

Но то је оно, што многи власници нису могли или нису хтели разумети. Отуд се морала борба изродити — борба, која је положај српског народа у овим кра-

јевима најтежим учинила. Српски народ водио је борбу за осигурање своје народности у оквиру јединства државног, власници пак изводили су отуд „противудржавне тежње“, и употребљавали су сав државни апарат на угушивање и најправеднијих тежња. Најпосле видило се, да и најлојалније држање српског народа не помаже према оној идеји: да у Угарској није довољно само политично јединство, већ да се иде за културним јединством једног племена. Била је то борба слабијег према јачем. Ту борбу је српски народ јуначки водио. Стопу по стопу бранио је права своје народности. На послетку кад га је државна власт са својим надмоћијем из свију позиција истиснула, он је и у својем потиштеном стању одушке тражио. Бирао је бар такове посланике на земаљски сабор, који су његовом потиштеном осећају знали одушке дати.

Може се рећи, да се у последње доба готово читав политични живот српски у Угарској оличавао у оно неколко посланика на угарском сабору, који су по кад кад свој глас подизали, да означе становиште српско и да се ограде против свега онога, што иде на потиштење српске народности.

Међу ове посланике спада и др. Мих. Полит-Десанчић.

Тешку политичну борбу, коју је имао српски народ за последњих двадесет година да издржи, подржавало је читаво једно коло интелигенције српске. Желити би било да се рад свих тих бораца сакупи, јер би тек онда била потпуна слика политичне борбе српске за последњих двадесет година.

Но и беседе дра Полита пружају приличан материјал за повесницу те српске политичне борбе за последњих двадесет година.

Политичан рад дра Полита не почиње само са његовим знаменитим избором у Панчеву за угарски сабор

у г. 1874. Давно пре тога још у г. 1861 био је он еремски посланик на загребачком сабору. Управо са почетком српског политичког живота у овим крајевима, од доба уставне ере, таки после октобарске дипломе почиње и политичан рад дра Мих. Полита-Десанчића. Његове беседе на хрватском и на угарском сабору иду паралелно са политичном струјом српском и могу у нечем да служе за оријентовање у српском политичном животу за ових последњих двадесет година.

Но те беседе, ако би биле само проста збирка, не би могле довољно разумљиве бити, и према различном добу, у којем су држане, могле би и нека протусловља садржавати. Тако беседе др. Полита на хрватском сабору и оне потоње на угарском сабору, могле би привидно протусловље садржавати, јер су прве надахнуте духом очекиваног савеза и пријатељства са Мађарима, дочим су потоње, према многом горком искуству, задахнуте духом опозиције против тежња мађарских. Но узме ли се у обзир политична струја, која је тада владала, а која се после показала, то онда беседе дра Полита не садржавају никакво противословље, већ изражавају свагдању струју српског политичног живота.

Са тога гледишта не могу се беседе дра Полита-Десанчића просто прештампавати, већ је нуждно, да се уз те беседе дода слика о свагдањој струји српског политичног живота. Тако допуњене беседе дра Мих. Полита-Десанчића садржавају и неке црте из повестнице српске политичне борбе за последњих двадесет година. Наравно, да те црте не треба мерити оком строгог повестничара, јер би онда такове много потпуније бити морале, те би можда надкрилиле у обиму и саме беседе — што неби одговарало цели књиге, која је у главном била, да се збирка Политових беседа састави.

Довољно је, ако те повестничке црте подсећају

7866

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

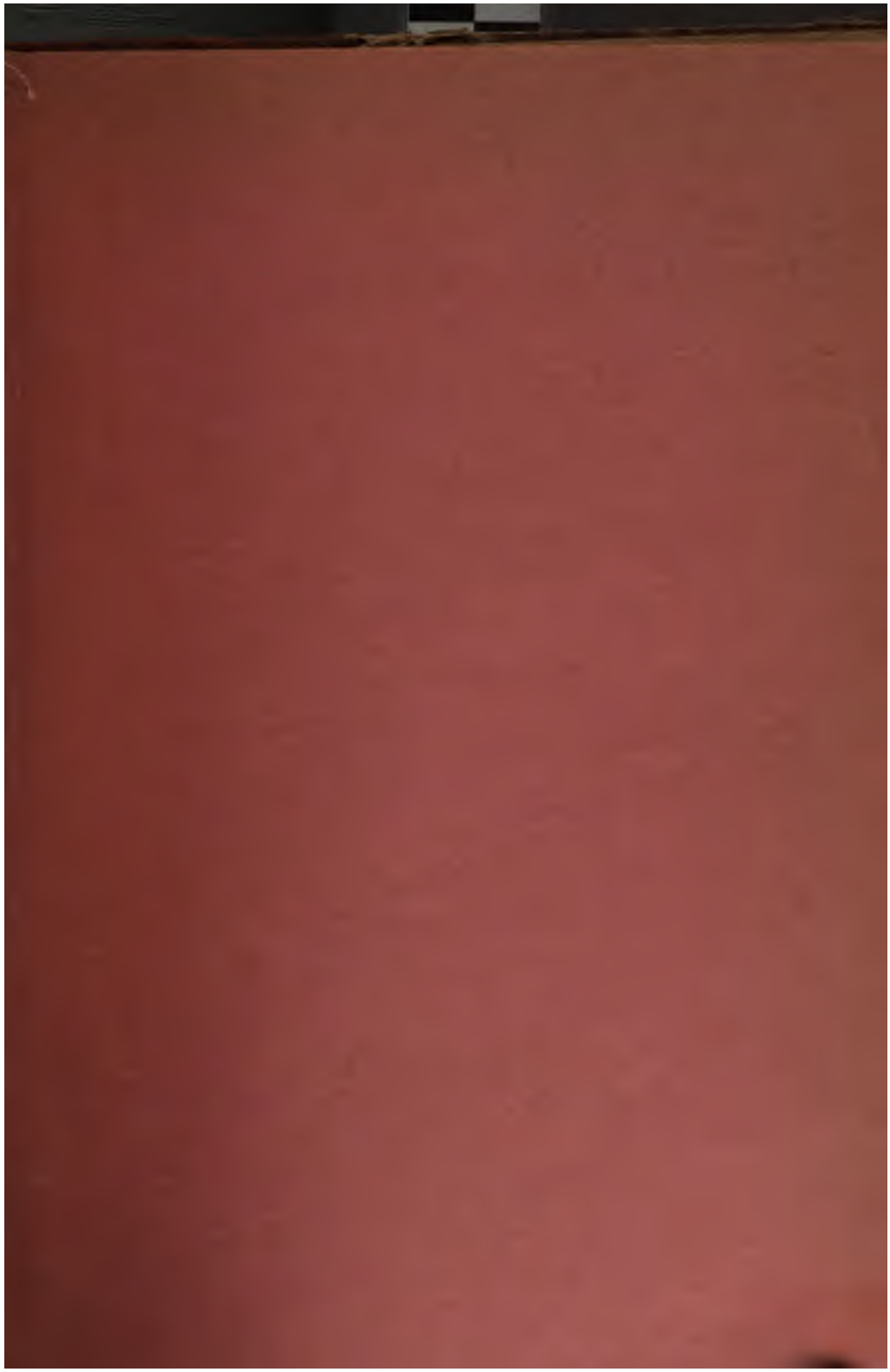

7864

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

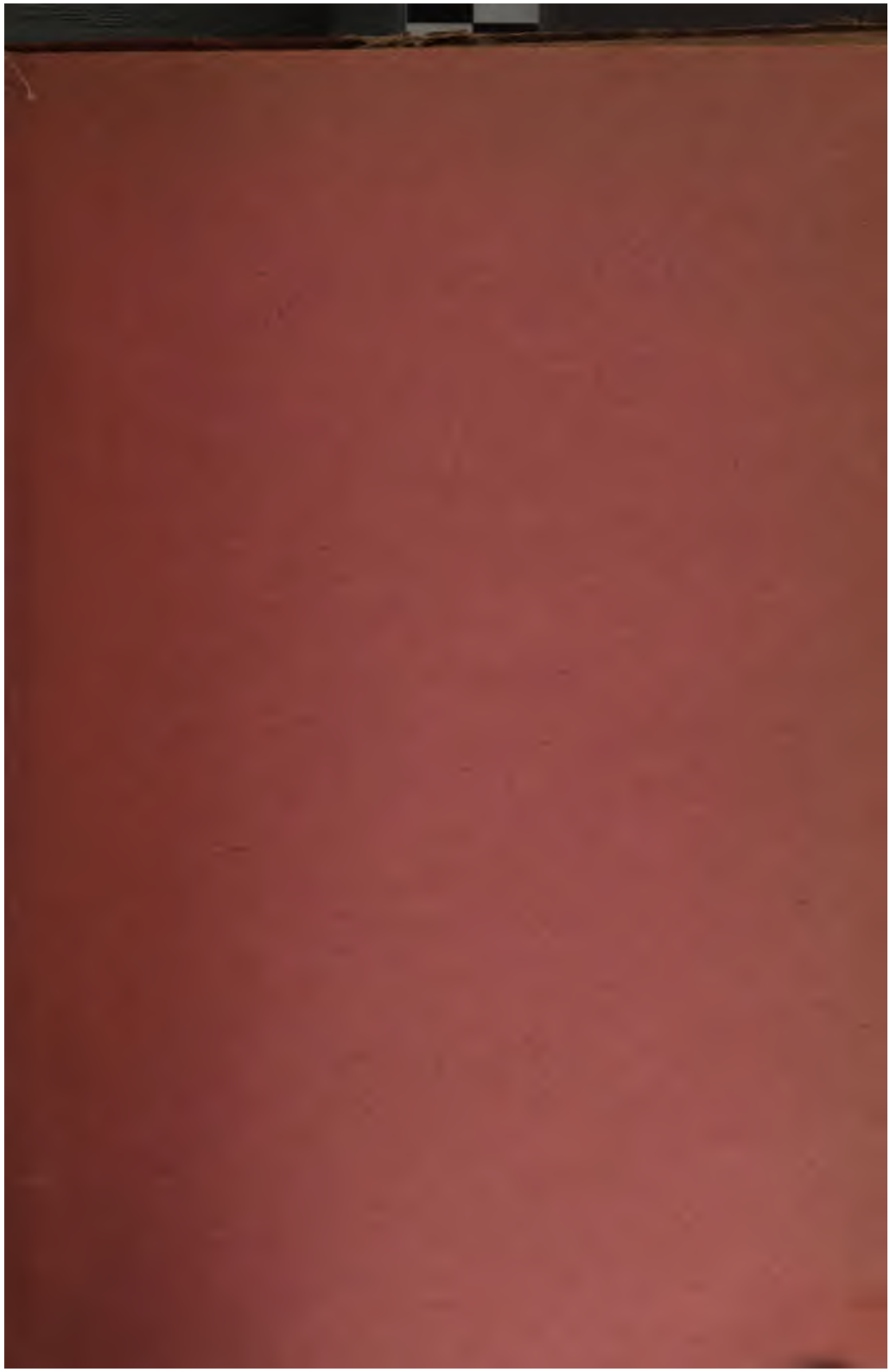

17

СВЕ ДОСАДАЊЕ

Polit-Desančić

БЕСЕДЕ ДРА МИХ. ПОЛИТА-ДЕСАНЧИЋА

СА ПОВЕСНИЧКИМ ЦРТАМА

ИЗ СРПСКЕ ПОЛИТИЧНЕ БОРБЕ

ОД ГОД. 1861—1883.

У НОВОМ САДУ.

Парна штампарија Николе Димитријевића

1883.

DR341
PG

ПРЕДГОВОР.

овестница српскога народа од последњих двадесет година амо још није писана. Па ипак је материјал те повестнице врло обилат. За ових последњих двадесет година прошао је српски народ у Угарској и у Троједници многе фазе свога политичног живота. Управо тај политичан живот играће у општој повестници српској свагда важну улогу, јер у политичном животу српскога народа за ових последњих двадесет година огледају се све тежње српског народа, како у овим крајевима, тако и према општој будућности српској на истоку.

Многе је наде саранио српски народ за ових двадесет година, али главну наду: наду у своју лепшу будућност, ту изгубио није. То му је свагда утеха била: да ма каква му судба у овим крајевима била, српски народ тамо на истоку знаће себи лепшу будућност створити. Ради тих нада и жеља за будућност свога народа, био је народ српски у овим крајевима разноврстно сумњичен и гоњен. Ал' се може рећи да наш народ у овим крајевима није никад заборављао на дужности, које према овој држави има, да му тежње за осигурањем своје народности никад нису биле у опреци са јединством државним. Желио је својој браћи на истоку лепшу будућност са уједињењем српског народа, ал' је био веран грађанин својој отаџбини.

Но то је оно, што многи власници нису могли или нису хтели разумети. Отуд се морала борба изродити — борба, која је положај српског народа у овим кра-

јевима најтежим учинила. Српски народ водио је борбу за осигурање своје народности у оквиру јединства државног, власници пак изводили су отуд „противудржавне тежње“, и употребљавали су сав државни апарат на угушивање и најправеднијих тежња. Најпосле видило се, да и најлојалније држање српског народа не помаже према оној идеји: да у Угарској није довољно само политично јединство, већ да се иде за културним јединством једног племена. Била је то борба слабијег према јачем. Ту борбу је српски народ јуначки водио. Стопу по стопу бранио је права своје народности. На послетку кад га је државна власт са својим надмоћијем из свију позиција истиснула, он је и у својем потиштеном стању одушке тражио. Бирао је бар такове посланике на земаљски сабор, који су његовом потиштеном осећају знали одушке дати.

Може се рећи, да се у последње доба готово читав политични живот српски у Угарској оличавао у оно неколко посланика на угарском сабору, који су по кад кад свој глас подизали, да означе становиште српско и да се ограде против свега онога, што иде на потиштење српске народности.

Међу ове посланике спада и др. Мих. Полит-Десанчић.

Тешку политичну борбу, коју је имао српски народ за последњих двадесет година да издржи, подржавало је читаво једно коло интелигенције српске. Желити би било да се рад свих тих бораца сакупи, јер би тек онда била потпуна слика политичне борбе српске за последњих двадесет година.

Но и беседе дра Полита пружају приличан материјал за повесницу те српске политичне борбе за последњих двадесет година.

Политичан рад дра Полита не почиње само са његовим знаменитим избором у Панчеву за угарски сабор

у г. 1874. Давно пре тога још у г. 1861 био је он сремски посланик на загребачком сабору. Управо са почетком српског политичког живота у овим крајевима, од доба уставне ере, таки после октобарске дипломе почиње и политичан рад дра Мих. Полита-Десанчића. Његове беседе на хрватском и на угарском сабору иду паралелно са политичном струјом српском и могу у нечем да служе за оријентовање у српском политичном животу за ових последњих двадесет година.

Но те беседе, ако би биле само проста збирка, не би могле довољно разумљиве бити, и према различном добу, у којем су држане, могле би и нека протуословља садржавати. Тако беседе др. Полита на хрватском сабору и оне потоње на угарском сабору, могле би привидно протуословље садржавати, јер су прве надахнуте духом очекиваног савеза и пријатељства са Мађарима, дочим су потоње, према многом горком искуству, задахнуте духом опозиције против тежња мађарских. Но узме ли се у обзир политична струја, која је тада владала, а која се после показала, то онда беседе дра Полита не садржавају никакво противословље, већ изражавају свагдању струју српског политичног живота.

Са тога гледишта не могу се беседе дра Полита-Десанчића просто прештампавати, већ је нуждно, да се уз те беседе дода слика о свагдањој струји српског политичног живота. Тако допуњене беседе дра Мих. Полита-Десанчића садржавају и неке црте из повестнице српске политичне борбе за последњих двадесет година. Наравно, да те црте не треба мерити оком строгог повестничара, јер би онда такове много потпуније бити морале, те би можда надкрилиле у обиму и саме беседе — што неби одговарало цели књиге, која је у главном била, да се збирка Политових беседа састави.

Довољно је, ако те повестничке црте подсећају

на најновију повестницу српску и ако беседе Политове послуже повестничару за материјал.

Та повестница још је данашњој генерацији у живој памети. Ал' баш према данашњим приликама, ваља се сећати свих оних фаза, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој политичној борби прошао — а на ово, мање више беседе Политове могу подсетити. Прва Политова саборска беседа има за предмет Војводину. Какав простор времена! Каква промена у политичном положају српскога народа! Па ипак ваља се сећати тих времена.

После апсолутизма баховог, српски народ имао је најживље и најлепше наде, да ће се са мађарским народом споразумети и да ће у заједничкој отаџбини уз пријатељство мађарског народа, лепше дане свога народног живота поживити. За читаво време од октобарске дипломе, па све до поравнања Угарске са Аустријом год. 1867. имао је српски народ те наде. Зато је у том времену била струја у читавог српскога народа, да се имамо придржавати Мађара, те зато се у оно доба свако нагињање према Бечу као неко „издајство" сматрало. Тим духом су провејане и беседе др Полита, које је држао на хрватском сабору. Као члан оне странке на хрватском сабору, која је хтела савез Хрватске са Угарском, др. Полит био је тада одлучан поборник савеза Хрватске са Угарском и зато одлучан противник пошиљања посланика у бечки рајхсрат. Но као што је у читавом српском народу настало велико разочарање после г. 1867, то је ово и на др Полита уплива имало. И у том првом добу разочарања пада и пут др Полита на московску изложбу са осталим Славенима аустријским, који су према изреци Бајстовој: да Славене ваља „уз зид притиснути", били огорчени, те су свом огорчењу у „хацилуку московском" израза дали.

Потоња српска политична борба огледа се у многом обзиру у беседама Политовим на угарском сабору. Развојачење угарске Крајине прибавило је дру Политу мандат за угарски сабор. Велика изборна борба у Панчеву, која је тај мандат извојевала, показала је дух крајишника према оној системи владавине, коју српски народ није могао одобравати.

Развитак источних ствари дао је прилике дру Политу, да на угарском сабору ствар потиштеног народа српског с оне стране Саве у правој светлости представи. Те беседе о источним стварма, побудиле су свагда и пажњу страног света. Српски народ пак гледао је у њима право тумачење свога гледишта.

Низ политичних догађаја, који су се у највећој мери тицали српског народа, доста се добро огледају у беседама дра Полита.

Но и ако је српска политична повесница за доба, у које падају беседе дра Полита, садашњој генерацији у живој памети, то ипак појединости тога доба, особито парламентарни појави иду по мало у заборав. Збирка Политових беседа истргнуће многе такове појаве из заборавности.

Но у опште, у колко беседе дра Полита-Десанчића паралелно иду са српском политичном борбом у овим крајевима за последњих двадесет година, то оне могу будућем повесничару као неки материјал да послуже, садашњем пак нараштају, који је у том добу живио, могу да послуже да се свега онога опомене, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој тешкој борби имао да прекужи, и да према томе премери свој политичан положај, те да црпе науку за своју будућност.

И у колко беседе дра Полита-Десанчића у оба ова правца послуже, то су оне своју цељ испуниле.

јевима најтежим учинила. Српски народ водио је борбу за осигурање своје народности у оквиру јединства државног, власници пак изводили су отуд „противудржавне тежње“, и употребљавали су сав државни апарат на угушивање и најправеднијих тежња. Најпосле видило се, да и најлојалније држање српског народа не помаже према оној идеји: да у Угарској није довољно само политично јединство, већ да се иде за културним јединством једног племена. Била је то борба слабијег према јачем. Ту борбу је српски народ јуначки водио. Стопу по стопу бранио је права своје народности. На послетку кад га је државна власт са својим надмоћијем из свију позиција истиснула, он је и у својем потиштеном стању одушке тражио. Бирао је бар такове посланике на земаљски сабор, који су његовом потиштеном осећају знали одушке дати.

Може се рећи, да се у последње доба готово читав политични живот српски у Угарској оличавао у оно неколко посланика на угарском сабору, који су по кад кад свој глас подизали, да означе становиште српско и да се ограде против свега онога, што иде на потиштење српске народности.

Међу ове посланике спада и др. Мих. Полит-Десанчић.

Тешку политичну борбу, коју је имао српски народ за последњих двадесет година да издржи, подржавало је читаво једно коло интелигенције српске. Желити би било да се рад свих тих бораца сакупи, јер би тек онда била потпуна слика политичне борбе српске за последњих двадесет година.

Но и беседе дра Полита пружају приличан материјал за повесницу те српске политичне борбе за последњих двадесет година.

Политичан рад дра Полита не почиње само са његовим знаменитим избором у Панчеву за угарски сабор

у г. 1874. Давно пре тога још у г. 1861 био је он сремски посланик на загребачком сабору. Управо са почетком српског политичког живота у овим крајевима, од доба уставне ере, таки после октобарске дипломе почиње и политичан рад дра Мих. Полита-Десанчића. Његове беседе на хрватском и на угарском сабору иду паралелно са политичном струјом српском и могу у нечем да служе за оријентовање у српском политичном животу за ових последњих двадесет година.

Но те беседе, ако би биле само проста збирка, не би могле довољно разумљиве бити, и према различном добу, у којем су држане, могле би и нека протуословља садржавати. Тако беседе др. Полита на хрватском сабору и оне потоње на угарском сабору, могле би привидно протуословље садржавати, јер су прве надахнуте духом очекиваног савеза и пријатељства са Мађарима, дочим су потоње, према многом горком искуству, задахнуте духом опозиције против тежња мађарских. Но узме ли се у обзир политична струја, која је тада владала, а која се после показала, то онда беседе дра Полита не садржавају никакво противословље, већ изражавају свагдању струју српског политичног живота.

Са тога гледишта не могу се беседе дра Полита-Десанчића просто прештампавати, већ је нуждно, да се уз те беседе дода слика о свагдањој струји српског политичног живота. Тако допуњене беседе дра Мих. Полита-Десанчића садржавају и неке црте из повестнице српске политичне борбе за последњих двадесет година. Наравно, да те црте не треба мерити оком строгог повестничара, јер би онда такове много потпуније бити морале, те би можда надкрилиле у обиму и саме беседе — што неби одговарало цели књиге, која је у главном била, да се збирка Политових беседа састави.

Довољно је, ако те повестничке црте подсећају

на најновију повестницу српску и ако беседе Политове послуже повестничару за материјал.

Та повестница још је данашњој генерацији у живој памети. Ал' баш према данашњим приликама, ваља се сећати свих оних фаза, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој политичној борби прошао — а на ово, мање више беседе Политове могу подсетити. Прва Политова саборска беседа има за предмет Војводину. Какав простор времена! Каква промена у политичном положају српскога народа! Па ипак ваља се сећати тих времена.

После апсолутизма баховог, српски народ имао је најживље и најлепше наде, да ће се са мађарским народом споразумети и да ће у заједничкој отаџбини уз пријатељство мађарског народа, лепше дане свога народног живота поживити. За читаво време од октобарске дипломе, па све до поравнања Угарске са Аустријом год. 1867, имао је српски народ те наде. Зато је у том времену била струја у читавог српскога народа, да се имамо придржавати Мађара, те зато се у оно доба свако нагињање према Бечу као неко „издајство" сматрало. Тим духом су провејане и беседе др Полита, које је држао на хрватском сабору. Као члан оне странке на хрватском сабору, која је хтела савез Хрватске са Угарском, др. Полит био је тада одлучан поборник савеза Хрватске са Угарском и зато одлучан противник пошиљања посланика у бечки рајхсрат. Но као што је у читавом српском народу настало велико разочарање после г. 1867, то је ово и на др Полита уплива имало. И у том првом добу разочарања пада и пут др Полита на московску изложбу са осталим Славенима аустријским, који су према изреци Бајстовој: да Славене ваља „уз зид притиснути", били огорчени, те су свом огорчењу у „хаџилуку московском" израза дали.

Потоња српска политична борба огледа се у многом обзиру у беседама Политовим на угарском сабору. Развојачење угарске Крајине прибавило је дру Политу мандат за угарски сабор. Велика изборна борба у Панчеву, која је тај мандат извојевала, показала је дух крајишника према оној системи владавине, коју српски народ није могао одобравати.

Развитак источних ствари дао је прилике дру Политу, да на угарском сабору ствар потиштеног народа српског с оне стране Саве у правој светлости представи. Те беседе о источним стварма, побудиле су свагда и пажњу страног света. Српски народ пак гледао је у њима право тумачење свога гледишта.

Низ политичних догађаја, који су се у највећој мери тицали српског народа, доста се добро огледају у беседама дра Полита.

Но и ако је српска политична повесница за доба, у које падају беседе дра Полита, садашњој генерацији у живој памети, то ипак појединости тога доба, особито парламентарни појави иду по мало у заборав. Збирка Политових беседа истргнуће многе такове појаве из заборавности.

Но у опште, у колко беседе дра Полита-Десанчића паралелно иду са српском политичном борбом у овим крајевима за последњих двадесет година, то оне могу будућем повесничару као неки материјал да послуже, садашњем пак нараштају, који је у том добу живио, могу да послуже да се свега онога опомене, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој тешкој борби имао да прекужи, и да према томе премери свој политичан положај, те да црпе науку за своју будућност.

И у колко беседе дра Полита-Десанчића у оба ова правца послуже, то су оне своју циљ испуниле.

Садржај.

Страна

Предговор. . . . . . *I*

I.

Срби за време Бахове системе. — Тилијански рат. — Октобарска диплома. — Нова уставна ера *1*

II.

Сриски благовештенски сабор у Карловцима год. 1861. — Уставни живот у сремској жупанији. — Сремски посланици на хрватском сабору. — Прва саборска беседа дра Полита-Десанчића о Војводини. — Распуст угарског и хрватског сабора *8*

III.

Провизорија. — Хрватска дворска канцеларија. — Судба закључака сриског благовештенског сабора. — Нови избори за угарски и хрватски сабор. — Странке на хрватском сабору г. 1866. — Две беседе дра Полит-Десанчића на хрватском сабору. — Прве регниколарне депутације Хрватске и Угарске за нагоду. — Распуст сабора угарског и хрватског услед рата аустро-пруског год. 1866. . . . . . *23*

IV.

Последице пораза Аустрије код Краљевградца. — Сазив угарског и хрватског сабора. — Нова адреса на хрватском сабору. — Беседа дра Полит-Десанчића од 5. дец. г. 1866. о катастрофи Краљев-градачкој и источном питању. — Пошуштање бечке владе према Угарској. — Поравнање међу Аустријом и Угарском од г. 1867. — Распуст хрватског сабора. — Раухова ера. — Октрои-

Страна

сан изборни ред за Хрватску и Славонију. — Нови избори за хрватски сабор. — Пораз хрватске народне странке. — Победа у Срему. — Иступ народне странке из сабора г. 1868. — Нагода Хрватске са Угарском г. 1868. — Борба народне странке са Раухом. — Победа и нова нагода са Угарском. 47

V.

Бајстова политика против Славена. — Његова изрека: ваља Славене уз зид притиснути. — Огорчење међу Славенима аустријским. — Поход Славена у Русију на московску изложбу. — Дочек Славена у Русији. — Здравица дра Полит-Десанчића на великом банкету у Петрограду 23. маја год. 1867. — Аудијенција Славена у цара руског. — Пут у Москву. — Дочек у Москви. — Беседа дра Полит-Десанчића на свеучилишту московском 30. маја г. 1867. — Повратак у Петроград и посета руске флоте у Кронштату. — Здравица дра Полит-Десанчића руској флоти. — Повратак у Аустрију. — Гоњења 67

VI.

Утврђење дуализма. — Потиштено стање Срба. — Устанак у Боки г. 1869. — Чланак Политов о Боки. — Преска парница пред поротним судом у Пешти. — Самообрана Политова од 29. дец. г. 1870. — Изванредне мере владине против Србаља. — Наша црквена реакција у савезу са владом. — Демонстрација против Анђелића на три јерарха г. 1872. — Парница против Корнела Јовановића и другова пред кр. судбеним столом новосадским. — Обранбена беседа Политова 16. марта 1872. — Комесарство Мајтењијево. — Царски 25-годишњи јубилеј год. 1873. Чланак Политов: „Након двадесет и пет година.“ 82

VII.

Развојачење угарске Крајине. — Велика конференција у Панчеву. Кандидатура Политова. — Програм народног кандидата. — Тероризам владине странке. — Сметана у Перлезу. — Одушевљење народно бивших Граничара. — Дочек Политов у Панчеву трећи дан Божића год. 1873. — Велики изборни борби у Панчеву. — Осујећен

Страна

избор. — Огорчење. — Проглас Политов на бираче. — Други избор Политов. — Захвала бирачима 147

VIII.

Народносни клуб у Пешти. Српски посланици на угарском сабору. Предлог за одлуку у обзиру утеловљене угарске Крајине. — Прва беседа дра Полит-Десанчића на угарском сабору 11. маја г. 1874. — Расправа о изборној новели. — Беседа од 2. јула г. 1874 „код Филипија видићемо се опет.“ — Буџетска расправа. — Беседа од 4. феб. 1875. Министарска криза и њене последице . 179

IX.

Фузија деакове странке са средњом левицом. — Улазак Тисе у министарство. — Прво ступање Тисино. — Расправа о мађарском позоришту. Говор Политов од 13. апр. г. 1875. — Тиса иште са „смрвљењем“ народности. — Призор у угарском сабору. — Крај периоде саборске. — Саветовање у народносном клубу пре разласка. — Нови избор Политов у Панчеву. — Лоши резултат избора за народности. — Расправа о адреси. — Беседа Политова од 16. септ. год. 1875: каква је и каква би требала да је Угарска 220

X.

Источне ствари. — Устанак у Босни и Херцеговини и односај Аустро-Угарске према Србији. — О том беседа и интерпелација дра Полит-Десанчића од 4. марта г. 1876. — Одговор Тисин и реплика Политова 11. марта г. 1876. — Рат Србије против Турске. — Затвор Милетићев ноћу од 4. на 5. јули г. 1876. — Извештај имунитетног одбора саборског о затвору Милетићевом. — Расправа. — Беседа дра Полит-Десанчића од 7. октобра г. 1876. 239

XI.

Пораз Србије код Зунича. — Туркофилске демонстрације од стране Мађара. — Долазак софта у Пешту. — Беседа и интерпелација дра Мих. Полита-Десанчића од 3. марта г. 1877. о источном питању и односају Аустро-Угарске према Русији. — Одговор Тисин и реплика Политова дана 14. марта г. 1877. — Беседа и интерпелација Политова од 8. марта г. 1877. у

Страна

предмету Милетићеве и других политичних парница у јужној Угарској. — Одговор министра правде и реликa Политова дана 5. маја г. 1877. — Велики руско-турски рат. — Расправа у угарском сабору о источном питању. — Беседа др Мих. Полита-Десанчића од 27. јуна г. 1877. 284

XII.

Милетићева парница ради „велеиздаје.“ — Материјал истраге. — Осмодневна коначна расправа пред кривичним судом буда-пештанским. — Оптужба кр. државног одветништва. — Обранбена беседа др Мих. Полит-Десанчића од 14. јануара г. 1878. — Осуда Милетићева на пет година тамнице. — Његов затвор у Вацу. — Његово ослобођење. 328

XIII.

Скучено стање после источнога рата. — Окупација Босне и Херцеговине. — Тежње мађарске за „културним јединством“ Угарске. — Одузимање Текелијиног фонда од „Матице Српске.“ — Расправа о просветном буџету на угарском сабору. — Беседа др Полит-Десанчића дана 2. маја г. 1878. о Матици и Текелијином фонду. — Крај саборске периоде. — Нови избори. — Проглас на српске бираче. — Подела панчевачког изборног среза на панчевачки и уздински. — Избор Политов у Уздину и Тителу. — Сразмерно добри избори по Србе. — Нова саборска периода. — Адреси српских посланика. — Беседа др Полит-Десанчића при расправи о адреси 14. нов. г. 1878. 377

XIV.

Источне ствари. — Расправа о берлинском уговору. — Беседа др Мих. Полит-Десанчића дана 26. марта г. 1879. о том уговору. — Тежње за „културним јединством мађарским“; мађаризација у основним школама; законски предлог о том. — Солидарно држање народности против тога предлога приликом осмодневне расправе. — Беседа др Мих. Полит-Десанчића дана 29. апр. г. 1879. — Окупација Босне и Херцеговине пред угарским сабором. — Беседа др Мих. Полит-Десанчића од 14. новембра г. 1879 о црквеном и аграрном (земљишном) питању у Босни и Херцеговини. 413

XV. Страна

Наше народно-црквене ствари. — Народно-црквени сабор у Карловцима год. 1879. Његово становиште. — Беседа о том дра Мих. Полит-Десанчића дана 19. септ. г. 1879. — Радња сабора. — Одгода истога. — Промена у нашој јерархији. Пензионовање патријарха Ивачковића и именовање Анђелића за администратора. — Изјава чланова сабора и саборског одбора против именовања. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 13. апр. г. 1880. приликом просветног буџета о именовању администратора. — Хрватске ствари. — Нова финанцијална нагода. — Положај хрватских посланика на угарском сабору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 8. новем. г. 1880 о одношају Хрватске према Угарској. — Крај саборској периоди. 448

XVI.

Бирачко кретање у Срба за нов сабор г. 1881. Српска бирачка конференција у Новом Саду дана 17. априла г. 1881. — Говор дра Мих. Потита-Десанчића на тој конференцији. — Српски избори. — Избор Политов у Уздину; Милетићев у Тителу; Максимовићев у Сомбору; пад српских кандидата у Новом Саду, Кикинди и Т. Бечеју. — Адреса српских посланика. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 13. октобра г. 1881 у обрану адресе. — Нова расправа на угарском сабору о Босни и Херцеговини. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 15. маја г. 1882. — Мњење новинарско о тој беседи. — Изјаве Политове у мађарским новинама. — Даље тежње мађарске за „културним јединством“. — Увађање мађарског језик у средње школе. — Држање ердељских Саса у сабору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 15. марта г. 1883. 498

Завршна реч. 563

Беседе дра Мих. Полита-Десанчића.

I.

Срби за време Бахове системе. — Талијански рат. — Октобарска диплома. — Нова уставна ера.

После оног великог вихора, који је захватио Европу са револуцијом од г. 1848, настала је свуда нема тишина: реакција са апсолутизмом славила је свуда своје победе. Српски народ у овој монархији био је у том нерадостном положају, да је и нехотице био савезник наступајуће реакције. Но грдна је погрешка — а од наших противника намерно извртање — кад се хоће да тврди, да је српски покрет од г. 1848 био дело реакције или да је српски народ са тим покретом имао реакционарске тежње. На против, српски покрет од г. 1848 био је дело најплеменитије тежње за слободом, а тај покрет није ни из далека реакција створила, већ се она њиме само користила. Српски народ, бранећи своју народност, тежио је за слободом, јер права слобода мора бити уједно и слобода за очување, крепљење и развијање народности. Заиста, српски народ борећи се у г. 1848 мислио је себи извојевати осигурање своје народности. Грдне жртве, које је српски народ у г. 1848—49 поднео, мислио је да их подноси за своју народност. У г. 1848—49 српски народ је осиромашио, готово пропао, али би све те жртве поднео, да је оно постигао, што је мислио постићи. Значајна је у том обзиру изрека једног српског сељака, кад је оно после рата год. 1849 цареки повереник Исидор Николић-Цавер

обилазио пострадале српске крајеве, па кад дође и у Сентомаш, те на цичи зими види једног сељака Сентомашанина без опаклије, па га запита: „А где ти је пријане опаклија?“ Овај му одговори: „Ej господару, не може се имати и опаклија и Војводина.“ Ово најбоље илуструје расположај српски у оно доба. Српски народ сносио би био радо и сиромаштво и сваку оскудицу, само да се остварило оно, за чим је тежио. Али у том је лежало оно тужно осећање, да после оних грдних жртава у крви и у имању, Србин ништа или готово ништа постигао није. Војводина по имену се звала српска, јер народност српска у њој никаквог израза добила није, шта више, у српској Војводини био је Србин потиштен и гоњен. Неколико српских чиновника у Темишвару — то је била сва награда за оне грдне жртве, које је српски народ у г. 1848—49 поднео.

Није чудо дакле, што је српски народ при таком расположају, почео мислити на то: да ли није у год. 1848 погрешио и није ли му ваљало другим путем поћи? У Војводини владала је заиста равноправност, али то је била равноправност, што су и Мађари и Срби наједнако угњетавани били. Истина, да је и та „равноправност“ годила неким и неким Србима, који су у рату од г. 1848—49 неодољиву мржњу против Мађара у себе упили. Они мишљаху: кад Србин не може да господари, бар нека не господари ни Мађар! Али већина Срба̀ља ипак мишљаше другчије, мишљаше, да би можда боље било, да се српски народ у г. 1848 споразумео са Мађарима, па да је уставним путем и у оквиру устава угарског гледао да осигура своју народност. Расположај српског народа у то доба био је у опште повољан за помирење са Мађарима, особито кад се после десет и више година почеле заборављати страховитости рата од г. 1848—49.

Такозвана Бахова система, — система апсолутизма, централизације и понемчивања, — тиштила је свакога. Према оном како је та система била удешена, мислило се, да ће вековима трајати, и нико није држао, да ће јој скоро крај бити. Мора се признати, да је Бахова система како у целини тако и у свима појединостима добро била удешена. Судство, политична управа била је поверена чиновницима, који су већином свестни били свога позива, и који су своју дужност савестно вршили. Контрола над чиновницима била је најстрожија. У том обзиру Баховој системи није било замерке. Али и најмање кретање на народном пољу од стране ма које народности — подпадало је најстрожијим мерама. При том сва је тежња била на то управљена, да се „немачка култура“ и немштина шири, као што је немачки језик како у званијама, тако и у школама био свуда уведен.

Ово потиштено стање у обзиру народности, осећали су подједнако и Срби и Мађари, и зближење међу њима била је томе наравна последица.

Таман кад се мислило, да та Бахова система најчвршће стоји, кад се мислило, да је за десет година своју пробу издржала — показа се сав трулеж те системе за аустријску монархију. Бахова је система показала, да организација ма како удесна била, ако нема основа у задовољству народа, она се мора кад тад срушити.

Но систему Бахову држаху у Бечу да је најчвршћи организам за монархију, држаху, да централизација Аустрији даје снагу и моћ не само у унутарњости, него и према спољнем положају монархије. У тој предпостави, Аустрија се са неким самопоуздањем заратила у год. 1859 са Француском ради Ломбардије и Венеције.

Ал' у онај мах кад се чиниле припреме за талијански рат од г. 1859, поче и узрујаност у Угарској.

Мађарска емиграција у иноземству, подржавала је свезе са упливним личностима у Угарској. Аустријска полиција и ако није могла похватати конце завере у Угарској, ипак је неке и неке личности у сумњи имала да о завери раде. Према тим сумњама многи су тада Мађари за време припрема за рат талијански и за време самога рата, одведени били из Угарске у ческе тврђаве као заточеници. Но тада не само Мађаре, већ и Србе одводише у градове због сумње о завери. Тако су због те сумње проту Стаматовића из Новог Сада (познатог из рата од г. 1848—49) као и неке друге Србе одвели у Темишвар. После талијанског рата све су те особе биле пуштене, пошто им се никаква кривица није могла доказати. Оно време било је и за Србе страшно, јер нико није могао знати да неће ноћу из кревета бити извучен, да у Темишвар буде отправљен.

У тим околностима, под ужасном стегом полицајном, у времену том несигурности личне слободе — није се чудити, што се очекивало ослобођење од спољашњих заплета. Нема сумње — као што то и најновији списи Кошутови доказују — да је емиграција мађарска имала силних свеза са незадовољницима у Угарској, као што је мађарска емиграција заиста и покушавала да у талијанском рату угарске регименте побуни против аустријских заповедника. Но ако ово и није у великом обиму пошло за руком, то је ипак известно, да се аустријска војска у талијанском рату није борила са одушевљењем, а ово је лако растумачити, кад се зна, да ниједан народ у Аустрији није био задовољан, те се наравно зато и синови тих народа нису могли борити са одушевљењем.

Пораз Аустрије код Мађенте и Солферина у г. 1859. био је за бечке кругове ужасна дезилузија. После оног великог самопоуздања, да ће Аустрија моћи

и Француску и Сардинију победити — наједаред тако страшни пораз као што су биле битке код Мађенте и Солферина — морао је на бечке кругове утисак највећег очајања учинити. После тога пораза прешло се у другу крајност: бечки кругови постали су малодушни.

На сваки начин и онда, кад се бечки кругови мало опоравише од те малодушности, морали су увидити, да се са системом Баховом у Аустрији даље владати не може. И заиста, моћни министар Бах наскоро даде оставку. С њиме паде знаменита и злогласна Бахова система.

Но пошто се Бахова система хтела већ мењати, морало се размислити, шта да се на њено место стави. Хоће ли се монархији устав дати и какав? У том су се бечки кругови дуго колебали. Напослетку смисли ше потражити савета код најодабранијих људи у монархији. То беше постанак тако званог „умноженог царевинскога већа“ (verstärkter Reichsrath). Царевинско веће било је највиша област у Аустрији, састављена из највиших чиновника за припрему закона и за давање савета круни. То царевинско веће хтедоше потоме „умножити“ са независним, упливним људма из читаве монархије. Сазваше дакле из читаве монархије најзнаменитије људе, који гласа у монархији и код свога народа имађаху. У том сазваном царевинском већу главни је предмет расправе био: да ли да се система централизације задржи, или да се код појединих земаља њихове особине у обзир узму? Мађари, Чеси, Пољаци бранише ово последње становиште, дочим Немци беху за централизацију. Но становните „историјско-политичних индивидуалитета“ — како је тај израз тада гласио — доби превагу и тим беше прва победа Мађара (управо њихових конзервативаца) означена.

Но и после разласка царевинског већа, бечки кругови дуго се колебаху, какву ће систему да уведу за

царевину. Неки уступци беху таки учињени. Мађар Надажди, постаде министром правосуђа. Народностима беху у опште учињени неки уступци, тако да се код судова на језику дотичне народности почело расправљати. У Војводини код судова, где се Србима судило, морала се расправа на српском језику водити. Кад је први пут ова наредба у живот ступила код ц. кр. окружног суда новосадског, тада су Милетић и Суботић први водили обране својих клијената на српском језику. Милетић је при таковој првој обрани и једну малу уводну беседу држао, у којој је својој жељи израза дао, да „двери правосуђа од сад српском језику никад више затворене не буду."

Тада су се Срби у Војводини ради тих уступака прилично задовољни осећали. Ал' Мађари ни издалека задовољни били нису.

Бечки кругови према том незадовољству Мађара и у опште према читавом ровитом стању монархије, — одлуче се на један важан корак: да народима монархије поделе устав, и то у федералистичном смислу т. ј. да свака покрајина добије своју автономију, ал' да све покрајине имају опет известне заједничке послове, које би расправљале у „царевинском већу." То царевинско веће пак да буде „шире", кад у њему учествују и земље угарске круне, а уже, кад у њему учествују земље остале осим Угарске. То беше главни садржај октобарске дипломе, октроисаног устава, који беше обнародован 20. октобра 1860.

У бечким круговима мишљаху, да ће октобарска диплома у великој мери задовољити Мађаре, јер су тој дипломи мађарски конзервативци кумовали. Бечка влада заиста у духу октобарске дипломе таки успостави стару угарску дворску канцеларију, именује чувеног барона Ваја за канцелара и сазове по истој дипломи угарски сабор.

Но октобарска диплома у Угарској служила је само поводом, да се новом слободом све истреби, што је „баховско“ и немачко било. Подиже се читава хајка против баховских чиновника, а особито против полицаја. Многи од тих чиновника једва могаху из Угарске утећи. Све што је немачко било, то се као остатак апсолутизма стало терати. На свима крајевима Угарске орила се свирка са познатом песмом „хундсфут а немет.“ При рестаурацијама жупанија и варошких магистрата, владао је занос необуздане слободе. Са музикама, песмама, пијанкама, рестаурирале се жупаније и магистрати. Само популарни, код народа у добром гласу стојећи људи, могли су постати чиновницима.

Но ма да је октобарска диплома ту велику слободу Мађарима донела, они ју ипак одлучно одбијаху. Лозинка је у њих била: успостава устава од г. 1848, и по томе место дворске канцеларије, угарско министарство.

При такој струји у Угарској, Срби су такођер неки свој положај заузимали. Србима је годио нови уставни живот. Автономија муниципална ишла је и Србима у прилог. У варошима, где су Срби у већини били, или где су знатан део становништва сачињавали, рестаурације испадале су по Србе повољно. Нови Сад изабрао је магистрат из већине Срба. Сремска жупанија такођер се рестаурирала са већином Срба. Први поджупан постао је Суботић, други поджупан Живковић.

Но како је по октобарској дипломи требало да Угарска са њеним земљама, наиме са Хрватском ступи у рајхерат бечки, Мађари пак стајаху на становишту закона од г. 1848, а и Хрвати се ломише међу Бечом и Пештом, то започе борба у обзиру положаја Угарске према Бечу — борба која се напоследку свршила са дуалистичким преображајем монархије.

II.

Српски благовештенски сабор у Карловцима г. 1861. — Уставни живот у сремској жупанији. — Сремски посланици на хрватском сабору. — Прва саборска беседа дра Полита-Десанчића о Војводини. — Распуст угарског и хрватског сабора.

Познато је, да је после октобареке дипломе судба српске Војводине остала нерешена. Наиме није се знало, хоће ли се Војводина безусловно утеловити Угарској, или ће неки засебни положај према Угарској заузети.

За време од 20. октобра на до конца г. 1860 колебали су се ради тога у Бечу. У том колебању послан је био царски повереник генерал Менсдорф-Пуљи, да у појединим општинама по читавој Војводини сазна расположај становништва: у какав односај жели доћи према Угарској.

Но то колебање у Бечу ради Војводине није дуго трајало. Сва је прилика, да су мађарски конзервативци уверавали бечке кругове, да ће Мађари пристати на октобарску диплому, и по томе да није саветно вређати Мађаре тиме, што се утеловљење Војводине у Угарску отеже.

На сваки начин после онога, што је генерал Менсдорф обишао српске крајеве да сазна расположај Србаља о будућој судби Војводине, и што су Срби зато имали неке наде да ће се Војводина одржати — врло

је изненадило Србе и проузроковало велико огорчење, што се наједаред царском наредбом од 27. децембра 1860 српска Војводина у Угарску утеловљује — без икаква увета.

Према том огорчењу написао је за Туцин-дан г. 1860 др. Светозар Милетић свој знаменити чланак у „Српском Дневнику“, који је чланак био од неописаног утиска на читав српски народ. У том се чланку у главном каже, да су Срби према таком поступку са Војводином свој рачун са Бечом свршили. Ово је био почетак оног расположаја, да су Срби гледали да се приближе Мађарима, па да у уставу угарском нађу јемства за српску народност. То је тада била некако лозинка, која је врло годила Мађарима, јер су ствари заиста све неповољније по бечку владу постајале.

Мађарски конзервативци нису били у стању да испуне обећање, да ће Мађари пристати на октобарску диплому. Шта више, та могућност је све већма нестајала, кад су жупаније и варошке муниципије реставрације спровеле са личностима одлучно противнима октобарској дипломи. Могло се рећи, да је читава струја у Угарској била одлучно против октобарске дипломе.

Према тој струји у Угарској, мислило се у Бечу, да треба другим путем поћи да се Угарска приволи, да пошаље своје заступнике у бечки рајхсрат. Као да су се почели у Бечу кајати за велике уступке у октоборској дипломи, те гледаше да тој дипломи неку „корективу“ даду. Октобарска диплома буде знатно преиначена царским патентом од 26. фебр. г. 1861. Са тим фебруарским патентом ступи на чело државне управе монархије знаменити „државни министар“ Шмерлинг.

Време Шмерлинговог министарства било је најзнаменитије време уставне борбе Угарске и мађарског народа против Беча за успостављење закона од г. 1848.

Шмерлинг је држао, да ће му ићи за руком, да Угарску приволи да ступи у рајхсрат. Осим других средстава држао је, да ће му као савезници служити немађарске народности, па и Хрватска и Ердељ. Но у тој намери Шмерлинг ипак није имао подпуну одлучност, да те народности у Угарској против Мађара у своју мери подпомаже, него је он ствари тако удешавао, да Мађаре са народностима само заплаши, а овима опет неке наде улије да ће им се жеље испунити. Према тој замисли Шмерлинговој био је сазван српско-народни политични сабор у Карловце на благовести г. 1861.

Шмерлинг није имао одважности да сазове српски политични сабор у тој цели, да успостави Војводину, па да та Војводина пошаље посланике у рајхсрат бечки, већ се Шмерлинг ограничио само на то, да сазове српски сабор на ту цел, да се посаветује о „јемствима“ српске народности у бившој Војводини према изреченом утеловљењу у Угарску.

На том политичном сабору српском, састао се тада цвет интелигенције српске. Најзнаменитији људи српски били су изабрани на тај сабор. Гласовити Ђорђе Стојаковић, дворски саветник, дошао је са готовим програмом из Беча. Овај је програм био врло знаменит и у другим околностима био би кадар да одушеви Србе. Ал' у оно доба сумњичили су Стојаковића, да је дошао као „оруђе бечке реакције“ и према његовом врло знаменитом програму већина конгреса понашала се врло неповерљиво, јер је тада лозинка била: споразум са Мађарима. Ништа мање програм Стојаковићев, како га је изаслани одбор у нечем преиначио, био је подлога вишенедељне расправе у Карловцима. И већина је примила мисао Стојаковићеву о успостави Војводине, само је хтела ужу свезу са Угарском. Потом је у закључцима све

избегавано, што би се могло тумачити да је наперено против целокупности Угарске.

Благовештански сабор од г. 1861. ма да је без успеха био, свагда ће знаменито место заузимати у политичној повестници овостраног ериства. Знаменито је у тим расправама оно, што су Срби држали за нуждно ради осигурања народности у оквиру јединства угарске државе.

Но за време благовештанског сабора и после њега, најживље уставно кретање у Срба показало се у сремској жупанији. Ту је почео и др. Полит-Десанчић свој политични рад. *)

Тада је било живо кретање на уставном пољу у сремској жупанији. Закључци српског благовештенског сабора били су од уплива на држање сремске жупаније. Док се није знало, како ће ти закључци бити решени у Бечу, није се могло знати ни какав ће положај Срем заузети према Угарској и Хрватској, јер би Срем по тим закључцима требао да буде саставни део Војводине.

Хрватски сабор био је већ давно сазван, и сремска жупанија требала је по хрватском изборном реду да пошаље из изборних срезова своје посланике на хрватски сабор. Но у оно доба Срем себе није хтео сматрати простом жупанијом, већ је хтео да буде неко особито тело, као неки „ducatus Syrmiensis“. Док пак закључци благовештенског српског сабора не буду решени, хтео је да свој положај резервише.

Да би се разумела тадања струја у Срему, ваља знати, да је племство у Срему како православно

*) Др. Полит био је 19. марта 1861 промовиран за доктора права у Бечу. Пре тога на неколико дана, била је рестаурација сремске жупаније и др. Полит буде именован за почастног великог бележника. Он је већ имао гласа у српским круговима, што је писао о српским стварима у страним новинама, а почео је писати и у тадањем „Срп. Дневнику“, те га је сремска жупанија хтела одликовати почашћу великог бележника.

тако и католичко јако нагињало Мађарима, те да зато о Хрватима и о хрватском сабору није хтело ни да чује. Премда је у оно доба у Срба у опште била струја за Мађаре, то ипак српска народна странка није могла бити тако безусловно за Мађаре као „немешки“ сремски. Зато је бивало, да су на конгрегацијама сремским често долазили Срби народњаци у сукоб са „немешима.“

При изборима за хрватски сабор, сремска жупанија није хтела да бира посланике по хрватском изборном реду, по тако званом „напутку“, већ је хтела да по старом изборном реду пре г. 1848 само два посланика пошаље. И тако буду у Загреб послани само гроф Кун и Јован Живковић. Кад ови посланици дођоше на хрватски сабор, Живковић разложи, зашто је Срем послао само два посланика, извињавајући се, да то није ни из какве мржње према Хрватима, већ зато, што Срем мора да чека док се са судбом закључака српског благовештенског сабора не реши и односај Срема према Угарској и Хрватској, зато да је Срем послао по изборном начину пре г. 1848 два посланика из средине своје конгрегације.

Но хрватски сабор није се задовољио тиме, већ је захтевао да сремска жупанија пошаље посланике на начин и у броју као и друге жупаније Славоније и Хрватске.

Ова је ствар дошла пред знамениту конгрегацију од 2. (14.) маја 1861, где се већало, хоће ли се при „старом“ остати, или ће се по „новом“ бирати.

Конгрегација је била врло бурна. Поджупан др. Суботић, Ђорђе Новић, др. Димитријевић из Руме и други чланови народне странке, међу њима и др. Полит; били су за то, да се шиљу посланици „по новом“ т. ј. у прописаном броју од седамнаест посланика. Напротив „немешки“ и калуђери, међу њима протосин-

ђел Анђелић и архимандрит Попескул — као што то тадањи „Срп. Дневник“ извештава — били су за то, да се остане при „старом“.

Том приликом држао је др. Полит једну од својих првих беседа у конгрегацији.

Истина да ту беседу немамо у својој опширности, али „Српски Дневник“ у свом броју 36. од год. 1861 овако о тој беседи реферише:

„Др. Полит у подужој беседи разложи узроке, који га побуђују, при свем том, што је поборник савеза са Мађарима и са Угарском, да ипак за шиљање више посланика у Загреб гласа. Ако би хтели шиљати посланике на угарску дијету, то нема засад никаквог основа. Срем стоји у фактичној свези са Хрватском, и зато није могао добити „literae regales“ за угарску дијету, дакле нема позива да тамо своје посланике шаље. Треба ли дакле да је Срем гдегод представљен, то само на хрватском сабору бити може. Тиме што би Срем у великом броју своје посланике у Загреб послао, здраво би подпомагао ону партију хрватског сабора, која жели тешњи сајуз са Угарском, и која по том не жели у рајхерат посланике шиљати. Најглавнији узрок пак, што ваља већи број посланика изабрати, тај је, што ће сада на хрватском сабору Граница представљена бити. Сваки сремски посланик био би код граничара тако рећи емисар за српске интересе. И говорник је против тога, да се Срем као хрватска жупанија сматра, и зато је и он, да Срем колективно представљен буде, само што он колективност не толико у бирању, колико у представништву налази, зато ако се мисли да посланици неби били на хрватском сабору примљени, што би се из конгрегације, а не из срезова по „напутку“ избирали, то се могу по срезовима бирати, али им се може инструкција дати, да у свима оним случајевима, где се целокупности Срема као

таковог и као сачињавајућег дела Војводине буде тицало, они Срем колективно имају представљати. Напоследку ваља помислити на посљедице, ако се посланици неби у Загреб шиљали. Ово би огорчење код Хрвата проузроковало, и она два посланика морала би се вратити, тако да Срем нит' би у Загребу нит' у Пешти представљен био, могли би дакле закључења о њему донети „de nobis sine nobis".

После жестоке дебате, дође до гласања, те гласање показа да су 92 гласа били за „старо", а 77 гласова за „ново".

„Српски Дневник" у својој реферади приписује резултат тога гласања томе, што велики жупан гроф Петар Пејачевић при сазиву конгрегације није означио, да ће бити расправа о шиљању посланика у Загреб, већ само, да ће се „важни предмети" расправљати, те зато доњи Срем, где је већина Срба, незнајући да ће о шиљању посланика у Загреб бити расправе, слабо је био заступљен, дочим су католици из горњег Срема у пуном броју дошли, те они са „немешима", калуђерима и свештеницима надгласаше народну странку.

Као што се види, тада су Срби били већма за Хрвате, него данашњи „Сремски Хрвати" који су тада хтели да буду Мађари!

Но хрватски сабор није се задовољио с тим закључком сремске жупаније, већ захтеваше, да сремска жупанија у прописаном броју пошаље своје посланике на сабор у Загреб. Међутим Живковић дође у сукоб на загребачком сабору, те заједно са грофом Куном иступи из сабора те се обоица врате у Вуковар.

Нова конгрегација буде расписана. На овој беше и доњи Срем у великом броју заступљен. После жестоке дебате, буде закључено, да се посланици на хрватски сабор у прописаном броју пошаљу, али да се

не бирају по срезовима, већ да се изберу из конгрегације, те да Срем „колективно“ буде заступљен.

При том бирању за хрватски сабор буде изабран и др. Полит.

То је био први избор дра Полита на сабор.

Сремски посланици, кад су дошли на сабор у Загреб, били су пријатељски примљени. Др. Полит буде таки за саборског бележника изабран, пошто је тада баш једно место саборског бележника било упражњено.

У оно доба водиле су се расправе на хрватском сабору поглавито о односају према Угарској. Бечка влада желила је, да хрватски сабор пошаље своје посланике у бечки рајхсрат и зато није била противна што већој самосталности Хрватске према Угарској. Но народна странка хрватска, а на челу јој Кватерник, поред велике самосталности према Пешти, хтела је исту самосталност и према Бечу. У том колосеку водиле се тадање расправе на хрватском сабору. Но кад су сремски посланици дошли у септембру г. 1861 на хрватски сабор, те велике расправе о односају према Угарској и Аустрији биле су већ свршене, и онај знаменити предлог: „да је са догађајама од г. 1848 свака правна свеза међу Угарском и троједном краљевином престала, и да троједна краљевина као сасма самостална краљевина уговара са Угарском“ (што је после прешло у знаменити законски чланак 42. од г. 1861) — тај предлог био је већ примљен и о њему чекао се одговор из Беча. Сремски посланици по томе могли су само у расправама од мање важности учествовати.

Но једна ствар била је ипак од велике важности и тицала се понаособ сремских посланика, а то је било питање Војводине, односно питање закључака благовештенског српског сабора.

Ствар Војводине дошла је пред хрватски сабор путем петиција: да се закључци српског благовештен-

ског сабора код Њег. Величанства, камо су поднесени, подупру. Наиме муниципија вароши Новог Сада управила је окружницу на друге муниципије у Угарској и троједној краљевини, да закључке српског сабора путем петиција на земаљски сабор подупру. Међу осталим муниципијама — наравно и сремска — обратила се и загребачка и вировитичка жупанија на хрватски сабор, да се закључци српског благовештенског сабора подупру. Кад је петиција загребачке жупаније пред хрватски сабор дошла, буде закључено, да ће се жеље српске подупрети у своје доба пред угарским сабором, кад троједна краљевина дође у положај, да са Угарском нови савез уговара, донде пак да ова ствар остане in suspenso. Ово се мотивовало тиме, што, ако би се жеље српске непосредно у Бечу подупирале, да би то ишло у прилог реакцији.

Но сремски посланици, који су после тога закључка на хрватски сабор дошли, нису се могли задовољити тим, да се српска ствар на неизвестно доба одгоди. Сремски посланик Ђорђе Новић у лепој беседи разложи жеље српске у обзиру Војводине, наглашујући да оне по закључцима благовештенског сабора не иду против целокупности троједне краљевине. На то сабор одлучи, да се закључци благовештенског српског конгреса имају предходно штампати заједно са говором посланика Ђорђа Новића и да се међу чланове сабора разделе.

У исто доба управила је и вировитичка жупанија петицију на хрватски сабор у обзиру српских жеља. Та петиција изазвала је у саборској седници дана 19. септембра 1861 жестоку расправу о Војводини. У тој расправи држао је др. Полит своју прву повећу беседу. *)

*) Ту беседу нисмо могли наћи опширно у српским листовима, али смо је нашли у „Ost und West-"у бр. 190 од г. 1861, тада знаменитом словенском органу, што је на немачком језику излазано у Бечу под уредништвом гласовитог дра Ткалца.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

дана 19. септембра 1861 о Војводини.

„Високи сабоpе! Мало има народа у Европи, који би били у тако тешком положају као Срби и Хрвати. Ми се свагда налазимо у некој великој дилеми. Боримо ли се против надмоћија Мађара, то нехотице радимо у прилог реакцији, не можемо ли да се у свему сагласимо са Мађарима и са угарским сабором, то дајемо повода да се повређује стародавни устав угарски, који нам је свима драг и мио. По том и ја се слажем са разлозима оних предговорника, који су рекли, да оно што ми против Угарске и Мађара чинимо, да то иде у прилог реакцији. То је непобитна истина."

„Али тако исто је непобитна истина, да ми Срби и Хрвати нисмо у стању други положај заузети. И тек кад се ове две истине једна према другој ставе, види се у каквом смо ми незгодном положају."

„Особито што се нас Срба тиче, то нам нико пребацити не може, да ми споразума са Мађарима нећемо. Тај споразум је наша најживља жеља. Још пре неколико месеци у Срба се могао само један глас чути: споразумимо се с Мађарима по што по то, да се опет не преварimo као г. 1848."

„Срби своје симпатије за Мађаре тајили нису, шта више, они су с тим симпатијама тако далеко ишли, да им се пријатељство са Мађарима овде у Хрватској са неких страна за зло примало. Но ми Срби имали смо узрока надати се, да ће Мађари, поучени горким искуствима за ових последњих 12 година, наше праведне жеље знати уважити, да ће се опоменути грозног рата, што се водио ради Војводине, па да ће наше праведне жеље у обзиру Војводине колико толико уважити."

„Али ми смо се јако преварили, па сада при најбољој вољи није више могуће у Срба оне симпатије за Мађаре побудити, које су они још пре кратког времена уживали.“

„Ово се лако разјасњава тиме, што је угарски сабор и изаслан одбор за питање народности подпуно игноровао жеље Срба у обзиру Војводине.“

„Ја сам се лично могао уверити у Пешти, да мађарски државници не само да неће ништа да знају за Војводину, него неће ни на то да пристану, да се жупаније по народностима окруже.“

„На угарском сабору свагда се истоветује Угарска са „Мађарорсагом“, те се ставља Угарска на исти ступањ као оне државе, где генетична и политична народност, као н. пр. у Француској исто значе. Никако неће Мађари да се опријателье мишљу, да је Угарска од прилике оно, што и Швајцарска, где тек више генетичних народности сачињавају политичну народност земље.“

„Сматра ли се Угарска као „Мађарорсаг“, као земља Мађара, то је наравно, да је решење питања народности немогуће. И заиста одбор под Етвешом за питање народности, не само да питање народности није решио, него његов елаборат може се сматрати као нека сатира на питање народности, особито што се тиче Срба.“

„У држави, као што је Угарска, где се народности имају сматрати као стихије, које саму ту државу сачињавају, као стихије, које свога израза у народној управи на извесном земљишту треба да нађу — у тој држави те народности само као неке јуристанске особе сматрати, којима се може дозволити нека автономија у цркви и школи, то је заиста много самопрегоревања предпоставити у тих народности, кад би на таково што пристале.“

„Ако у овај мах код Срба и Румуна у Угарској реакција све то више земљишта заузима, то се томе није чудити, јер они знају чему се од Мађара могу надати. Ако се угарски устав, који је нама свима драг и мио, подкопава, то заиста није кривица народности, већ оних, који би хтели да реше питање народности у духу Мађарорсага.“

„Што се нас Срба тиче, који бисмо желили искрени споразум са Мађарима, нама је врло немило, што нам наше тежње морају постати противне Мађарима.“

„За нас Србе и Хрвате има извесна граница, до које ми са Мађарима једним путем можемо ићи, преко те границе ми заједно ићи не можемо. Ми можемо и то знати, да у нечем реакцији у прилог радимо, али нам је положај такав, да друкчије не можемо. Кад бисмо ми хтели ради тога, што сваки отпор против Мађара и њихове превласти, иде у прилог реакцији, то изводити, да се сваког отпора манемо и да све чинимо што хоће Мађари — то би онда било готово самоубијство и то би се звало наше најсветије интересе жртвовати.“

„Ми Срби прилично смо већ на чисто, да Мађари својевољно Војводину дати неће, баш кад би таква значила само заокружење извесних жупанија. Треба ли дакле да ми ту Војводину, за коју су потоци српске крви текле, само зато да напустимо, што то не иде у прилог Мађарима? Али рећи ће Мађари: не ради се ту о Војводини, већ о подкопавању угарског устава, ради се о том, да се пошљу посланици у бечки рајхсрат.“

„Али ми Срби опет с наше стране велимо: од куда то, кад се зна да смо ми топли привржениці угарског устава, а да Војводину само као саставни део Угарске желимо, у рајхсрат пак да и не мислимо ићи, па при свем том да се није ниједан глас мађарски чуо, који би хтео и да спомене Војводину.“

„Под тим околностима, лако се појми, да бисмо ми Срби Војводину примили, ма да је и од Беча добијемо."

„Главна је ствар за сада по нас Србе, да се у посед ставимо. Да Војводину нису Угарској утеловили, то угарски сабор неби могао Србе игнорovати, исто тако, као што не може да игнорује Ердељ и Румуне. Имамо ли ми Срби једном Војводину, то ми према Мађарима стојимо као уговарајућа странка."

„Што се тиче правнога гледишта у обзиру Војводине, то се ја подпуно слажем са г. Вончином. Мађари нису се устручавали за правно признати утеловљење Војводине, ма да је то по њиховом схваћању „неуставан" краљ једнострано учинио, зато би морали и једнострано реконституирану Војводину признати."

„Реконституирање Војводине неби још по себи значило нацуштање угарског устава, неби значило, да идемо у рајхерат. Какву средину у том обзиру тражити — то је друго питање. За нас Србе је главна ствар, да до некога посесориума дођемо."

„Из тих узрока држим, да би ваљало да високи сабор жеље Срба у обзиру Војводине представком на Његово Величанство подупре. Држим, да би ваљало да то чини и због тога, што је по угарском уставу, краљ угарски један, а сабор угарски други законодавни фактор. Подупирање жеља српских код краља, не искључује подупирање тих жеља и код угарског сабора. Ако би се по краљу Војводина створила — на то у оквиру целокупности Угарске краљ право има — то би онда хрватски сабор признање Војводине и инартикулацију код угарског сабора могао подупрети."

„Напоследку желио бих обратити позорност високог сабора на то, да би подупирање српских жеља од стране хрватског сабора најбољи утисак на Србе учинило, јер би се оно неповерење међу Србима и Хрватима

одклонило, које на жалост, ма да смо један народ, још међу нама постоји."

То је била прва повећа саборска беседа дра Полита. У њој се подобро огледа тадања струја у Срба.

Питање о Војводини, које се тада на хрватском сабору претресало, није се решило, већ је хрватски сабор исто одложио.

Међу тим ствари како у Хрватској, тако и у Угарској дошле су до неког новог развоја.

На сабору угарском две велике странке мађарске: одлукашка и адресовска или деакова, биле су у главном међу собом споразумне, да се Аустрији не попушта и да се патент фебруарски не прими, на да се не шиљу посланици у бечки рајхерат, већ да се има успоставити угарски устав од г. 1848. Одлукаши су то хтели да изреку „одлуком", а Деаковци адресом на краља. Познато је, да су одлукаши били у већини, али да је неколицина од њих по споразуму са Деаковцима *изашла* из саборнице, да омогуће примање адресе.

Бечки кругови, кад су видили тај расположај на угарском сабору, нису могли бити у сумњи, да се са таковим сабором даље расправљати неда, и зато, пошто је краљевски рескрипт одбио захтеве адресе, буде угарски сабор распуштен.

И хрватски сабор, исто тако као и угареки, добио је позив, да по фебруарском патенту пошаље посланике у бечки рајхерат. Хрватски сабор дуго је расправљао односај према Угарској и у том обзиру, као што смо већ навели, до тога је закључка дошао, да је догађајима од г. 1848 свака правна свеза међу Угарском и Троједном Краљевином престала. Но што се тиче пошиљања посланика у бечки рајхерат, то је хрватски сабор исто тако као и угареки то захтевање

одбио. Дакле и са хрватским сабором бечка влада није могла да изведе своју намеру, да Хрвати пошљу посланике у бечки рајхерат. Но једна је ствар ипак годила бечкој влади, а то је, што је хрватски сабор донео закључак, да је свака правна свеза међу Угарском и Троједном Краљевином престала.

Пошто хрватски сабор посланике у рајхерат није хтео шиљати, то је бечка влада увидила, да се и с њиме као и са угарским неда даље расправљати. Зато бечка влада кр. рескриптом такођер разреши и хрватски сабор, но у истом рескрипту уједно санкционише законски чланак (знаменити 42 зак. чланак од г. 1861) о самосталности Хрватске и Славоније према Угарској.

После разрешења угарског и хрватског сабора наступи провизорија како у Угарској, тако и у Хрватској.

III.

Провизорија. — Хрватска дворска канцеларија. — Судба закључака српског благовештенског сабора. — Нови избори за угарски и хрватски сабор. — Странке на хрватском сабору г. 1866. — Две беседе дра Полита-Десанчића на хрватском сабору. — Прве регниколарне депутације Хрватске и Угарске за нагоду. — Распуст сабора угарског и хрватског усљед рата аустро-пруског год. 1866.

Бечка влада, кад је г. 1861 распустила угарски и хрватски сабор, што по фебруарском патенту нису хтели слати посланике у рајхсрат, надала се, да ће умети упливисати на јавно мнење у Угарској и у Хрватској у корист расположаја за централни парламенат бечки. Надала се бечка влада, да Угарска борбу против Беча у обзиру рајхсрата, ако дуже буде трајала, неће моћи издржати. И зато је представљала ствар тако, да ако се Мађарима не хити да учествују у „уставном животу“, што га рајхсрат пружа, да бечка влада на сваки начин може дуже „чекати“. У то доба изашла је она знаменита изрека државног министра Шмерлинга: „Ми можемо чекати“.

И заиста, Шмерлинг је тако ствари удешавао, да Угарску принуди, да своје посланике у рајхсрат пошаље. Он је у своју комбинацију почео да увлачи народности. Но ипак није у том обзиру ишао до крајњих граница, јер је истина у нечем народностима ласкао, али је ипак Мађаре штедио. Да је Шмерлинг

Војводину створио, да је испунио жеље Словака и Румуна, па да је одредио непосредне изборе по срезовима у Угарској (као што је то било после одређено у земљама цислитавским поводом отпора Чеха), можда би била Угарска принуђена да пошаље своје посланике у рајхсрат, или би бар Угарска и без Мађара у рајхсрату била представљена.

Но Шмерлинг се надао, да ће баш и Мађаре приволети да у рајхсрат уђу. Он је мислио, да ће са административним апаратом моћи направити повољнији расположај према Бечу. Али у том се јако преварио.

Чим је сабор угарски био распуштен, у мађарским жупанијама готово сви чиновници даду оставке на њиховим службама и бечка влада била је принуђена чиновнике у жупанијама именовати. То доба означаваше Мађари као доба „провизорије". Но то доба по Србе није било у толико рђаво, што су многи Срби, који су тежили за званијама, такова лако могли добити. Шмерлингова владавина, већ по својој тенденцији, била је пријатељска према народностима. Значајно је, да је баш у то доба провизорије, највећма почела јачати словачка народност. Наиме Словаци у то доба установише своју „Матицу", своје гимназије, и друге мање просветне заводе. Исто је тако Шмерлингова влада потпомагала Румуне и Сасе у Ердељу, и напослетку израдила, да је ердељски сабор послао посланике у рајхсрат, па је Ердељ у рајхсрату био представљен, и ако је ово било без Мађара и против воље Мађара.

У исто доба спада и стварање хрватске дворске канцеларије.

После октобарске дипломе, пошто је Баховска система пала, те управа од стране централних министарства морала престати, буде успостављена угарска дворска канцеларија (у њој је Ђорђе Стојаковић до-

био место дворског саветника) и ердељска дворска канцеларија. У обзиру Хрватске, за коју се није знало у каквом ће односају бити према Угарској и Аустрији, створило се неко провизорно врховно место под насловом „хрватско-славонска дворска дикастерија“, којој је предстојник био Иван Мажуранић.

Но после распуста хрватског сабора у новембру г. 1861. и усљед тога, што је био санкционисан 42 законски чланак од г. 1861. који изриче подпуну неодвисност Хрватске-Славоније од Угарске — таки је ишла бечка влада за тим, да установи независну управу за Хрватску-Славонију.

Почетком године 1862 буде установљена „хрватско-славонска дворска канцеларија“ — подпуно независна од угарске дворске канцеларије. Затим буде судство и управа у Хрватској-Славонији посве независно од Угарске организовано. Иван Мажуранић постане дворским канцеларем.

Код те нове дворске канцеларије било је понамештано доста Срба чиновника, међу четири дворска саветника два Србина (др. Ливије Радивојевић и Огњеслав Утјешеновић), а осим дворских саветника било је и секретара и конциписта Срба*). И код осталих власти политичких и судских, Срби су лепа звања заузимали. Светозар Кушевић био је велики жупан сремски, др. Суботић постаде септемвиром, а Јоца Живковић приседником банскога стола у Загребу.

У Хрватској и Славонији није се схваћала ствар опозиције против бечке владе у обзиру чиновништва као у Угарској, напротив организација под Мажуранићем врло је добро била примљена.

*) Др. Полит као секретар банскога стола био је додељен хрватској дворској канцеларији на службовање, те је две године служио код исте дворске канцеларије. Усљед размирица са својим предстојником дром Ливијем Радивојевићем, замоли канцелара Мажуранића, да га премести у Загреб, камо је год. 1864 дошао, и где је остао до год. 1867.

Хрватска дворска канцеларија заузимала је врло одличан положај у Бечу. Била је не само подпуно независна од угарске дворске канцеларије, већ је у неким стварима имала и претежнији утицај. Српске ствари спадале су такођер хрватској дворској канцеларији. Премда се ствари, које су се тицале укупног српског народа, морале концертирати међу хрватском и угарском дворском канцеларијом као и војеним министарством, то је ипак хрватска дворска канцеларија у српским стварима имала меродавну реч. Др. Ливије Радивојевић, који је имао одељење за правосуђе, имао је уједно у својој референти и српске ствари. Хрватска дворска канцеларија непосредно је дописивала са патријархом и управом фондова, и то српски ћирилицом. Канцелар Мажуранић све је ствари, што су ишле у Карловце, ћирилицом подписивао.

У оно доба према расположају бечке владе, Срби мишљаху, да је најзгодније време, да се пожури решење закључака српског благовештенског сабора у обзиру Војводине. Пошто су многе општине из Угарске и Троједнице молбеницама на цара за решење тих закључака молиле, крене се у сред зиме (дец. 1862) велика сремска депутација у Беч ради Војводине. Бечке новине су тада много писале о потреби успостављења Војводине*) и већ се говорило о лицима, која ће бити понамештаја у вишим званијама у Темишвару. Но депутација сремска добила је неодлучан одговор, али ипак такав одговор, да је остала нада, да ће се Војводина успоставити.

Та нада међутим није се никако испунила. Оне многе српске молбенице у обзиру Војводине, које су како непосредно хрватској дворској канцеларији биле додељене из царског кабинета, тако и оне, које су

*) Др. Полит је тада поводом доласка те депутације у Беч један уводни чланак написао у једне знатне бечке новине.

преко угарске дворске канцеларије и војеног министарства дошле хрватској дворској канцеларији, — са свима актима о закључцима благовештенског сабора — лежале су скоро две године на столу дворског саветника дра Ливија Радивојевића, јер се није знало, хоће ли се и како решити питање Војводине. Напослетку ти сви списи добију решење: „Имају се у своје доба репродуцирати — ad acta.“ И тако и сада сви ти списи бораве санак у каквој регистратури у Загребу или у Пешти! —

У оно доба постајала је све јаснија ствар: да што дуже траје борба у Угарској против Беча и што Мађари у тој борби већу енергију развијају, да бечка влада све мање одважности има, да се замери Мађарима. Изреку Шмерлингову: „ми можемо чекати,“ није могла бечка влада да испуни, напротив показало се, да Мађари могу „чекати“, а да бечкој влади није до чекања. Отпор Мађара довео је бечку владу у највећу неприлику, јер тај отпор био је врло озбиљне нарави. Мађари нису хтели порезу плаћати, већ су волели примати солдате у ексекуцију, те је влада била принуђена тим начином ексекуције порезу истеривати.

Бечка влада одлучи се напослетку да покуша опет пут поравнања са угарским сабором.

У г. 1865 биле су припреме за изборе, а г. 1866 већ је саборисао како угарски, тако и хрватски сабор. При изборима у Срему буде др. Полит у иришком срезу за посланика на хрватски сабор изабран*).

Сабор хрватски састао се 12. новембра 1865. Таки по састанку његовом, саставиле су поједине странке своје клубове. На том сабору биле су поглавито *три* странке: хрватска народна странка (Позо-

*) Др. Милетић је тада био изабран како за хрватски тако и за угарски сабор. Крајко је време био на сабору у Загребу, па онда сде на сабор у Пешту.

рани), која је имала свој клуб у згранију изложбе, странка самостална (рајхератска), која је имала свој клуб у згранију „дворане“, странка унионистична (од Хрвата мађаронска прозвана), која је имала свој клуб у касини. Сремски посланици по тадањој струји савеза са Мађарима, били су у унионистичној странци.

Бечка влада имала је велико поуздање, да ће хрватски сабор признати фебруарски патент, те да ће изабрати посланике за рајхерат, а тиме да ће припомоћи, да се отпор Мађара, кад се виде усамљени — умекша.

Да бечка влада сигурнија буде, позове и Крајину на хрватски сабор. Крајина, као што се дало мислити, спадала је у „самосталну“ странку, која није хтела да зна за савез угарски и која је била приправна да прими фебруарски патент. Та странка била је у доста великом броју, управо у релативној већини према народној и унионистичкој странци. Народној хрватској странци није ишло у прилог да прими фебруарски патент, те да хрватски посланици оду у бечки рајхерат. Видећи, да би при расправи о адреси могла продрети адреса самосталне странке, хрватска народна странка понуди савез унионистичној странци, која овај савез прими. Усљед тога читава унионистична странка пресели се из касине у клуб изложбе. То је била прва фузија, која је представљала једну огромну странку. Но у тој фузионираној странци били су елементи врло противни једно другом. Хрватска аристократија, која је скроз била мађаронска, тешко се могла сложити са хрватским народњацима, којима није било толико стало до савеза мађарског, колико до „неодвисности и целокупности Хрватске“ и у том главна је била тежња народне хрватске странке: да се Крајина са Далмацијом Хрватској утелови. То је и био главни нагласак адресе, коју су хрватски народњаци спремили.

Унионистична странка била је према хрватским народњацима у тој фузионираној странци у мањини. Према гледишту унионистичне странке о савезу са Угарском, могло се предвидити, да ће фузионирана странка тешко моћи какву адресу саставити, која би жељама обеју странака одговорила. То се видило при расправи о адреси у клубу. Неповерење унионистичне странке према Позорашима постајало је све то веће, особито кад се поговарало, да Позораши подржавају неку свезу са самосталном странком. Напослетку дошло је до распада фузије, кад при гласању за избор одбора за адресу, кандидати унионистичне странке пропадну.

Кад се тако фузија распала, онда свака странка поднесе свој нацрт за адресу. Рачки поднесе нацрт адресе од стране хрватских народњака. На ову адресу даде самостална странка свој исправак, кога хрватски народњаци приме. Али тај исправак „самосталаца" у многом је алтерирао адресу Рачкову, јер је наглашавао одношај према Бечу, но народњацима ово није сметало: њима је била главна ствар, да се нагласи целокупност Троједне Краљевине, што је Рачкова адреса нагласила. Унионистична странка са своје стране у својој адреси нагласила је савез са Угарском и нацрт те адресе поднео је заступник Стојановић.

Сремски посланици, будући у клубу унионистичном, били су за адресу те странке. Но ова адреса са српског гледишта ишла је сувише далеко у обзиру пријатељства са Мађарима.

У адресној дебати држао је и др. Полит дана 22. јануара 1866 подужу беседу. По тадањој струји у обзиру савеза са Мађарима био је и он за тешњи савез са Угарском, но ово је мотивовао са гледишта на источно питање, јер се тада држало, да ће Мађари, чим задобију самосталност од Беча, потпомагати тежње источних народа за њихово ослобођење, као што се ово

дало изводити из Кошутовог пројекта дунавске конфедерације.

Та беседа Политова гласила је:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

дана 22. јануара 1866 на хрв. сабору.

(По стенографији.)

„Високи сабоpe! Ја се не слажем са садржајем ни једне основе адресе; али ипак ћу на послетку гласати за адресу г. Стојановића, давши јој такав коментар, да кад ми се каже да сам Мађарон, да ћу тај приговор као Србин сносити моћи.“

„Ни у једној основи не налазим, да је на висини ситуације данашње кризе у читавом европском истоку. Ја уважавам, ценим и осећам све, што се у адреси одбора рекло у обзиру Далмације и Крајине; ја посве пригрљујем, што је г. Перковац рекао, да политика наша мора бити политика „Троједне Краљевине“; али оним путем, којим се иде у тој адреси, никако не видим, да ћемо ону сврху постићи, за којом у обзиру наше лепше будућности идемо. Господо! Ми наш положај не смемо схватити посебице, него у савезу с оним великим европским питањем, од којега наша лепша будућност зависи, а то је источно питање. Ово је питање главно питање за нас, у овом се питању морају све жеље, све тежње и сви напори свакога правог Србина и Хрвата усредсредити.“

„Ко запреке мође решењу овога питања, ма каковим се он родољубом градио, њега ни један Србин и Хрват правим родољубом назвати не може. Запреке се пак мећу, кад се перхоресцира савез Троједне Краљевине с Угарском, кад се перхоресцира онај пут, који је кадар к нашој лепшој будућности водити. Да господо! угарско-хрватско питање стоји у савезу са источним. Ову ће велику истину свако лако по-

њати, који гледа у Аустрији и у Турској државе, којих постанак једно с другим у савезу стоји и којих положај у данашњем равнотежју европском посве један другог надопуњује. Шта је постанак Аустрије? Ништа друго него дефензиван савез народа европскога истока против навали османској. Да је тај савез пре битке косовске учињен или нешто после битке мохачке, Аустрије може бити неби било. Како је навала османска престала, таки се види тежња Угарске и Троједне Краљевине, да у свој наравски пређашњи положај ступе, ограничивши свезу с Аустријом на чисту персоналну унију. Али Аустрија тога никада хтела није, него је свагда хтела Угарску и Троједну Краљевину провинцијама аустријским начинити. Отуда оне велике побуне у Угарској, отуда тристагодишња борба сабора угарског са бечком владом."

„Ова борба тек нађе дочетак свој у законима угарским од године 1848. Ти закони ставише Угарску у наравни положај спрам Аустрије; ти закони ставише Угарску у положај, који јој иде у читавом европском истоку."

„Зато Мађари никада, па баш никада од тих закона отступити неће и не могу, јер би се тим пореметила логика повеснице. Аустрија то дубоко осећа, па се тим законима из све снаге противи, зато је издала диплому октобарску и патент фебруарски, али јој то све не користи."

„Повесница има своју логику, те из премиса непобитне конзеквенције вуче. Да је диплома и патент у живот ступио, логике у повесници било неби. Крв ми иде у образ и црвенити морам кад помислим, да је у нашој домовини људи било, који се родољубима градише, који о нашој лепшој будућности сањаше, па ипак диплому и патент бранише. (Живио.) Немојте господо рећи, да ово не спада на ствар, да је решење источ-

ноga питања далеко, предалеко, да не стоји у савезу са положајем нашим и да ми тај положај не можемо равнати по питању, које је у руку велевласти.“

„Не господо, у источном је питању голем, преголем, гигантски корак напретка учињен, и то кримским ратом и париским уговором од године 1856. Баш гарантована целокупност Турске, баш то је тај голем корак напретка у решењу источнога питања. То може бити да изгледа као парадоксон, али срећом спада у оне парадоксоне, које цар Наполеон и народ француски оживотворавати обичава.“

„Што је та гарантирана целокупност Турске? — Ништа друго него гарантирана неутралност земаља полуострва балканскога. Те земље су пут Европе у Азију; која власт тим путем влада, која у Цариграду ђерму имати и малтарину купити може, та велевласт Европом влада. Зато париски уговор стави interdictum prohibitorium, да се ни једна велевласт тих земаља такнути не сме, а тим је прокрчио пут, да земље ове постану баштином оних народа, којих су биле. Под заштитом Европе, под гарантираном неутралности ових земаља, ништа на путу не стоји европеском равнотежју, да се по примеру Грчке и Србије и други хришћанеки народи ослободе од турекога јарма. То ослобођење не може имати смисла, да један народ над другим влада; овде не сме бити ни румунско, ни грчко, ни бугарско, ни српско царство, него ови народи морају као мале државе међу собом у савез ступити; на том путу не сме бити јаке државе, јер то захтева равнотежје европско: те земље морају бити неутралне и за исток Европе оно, што је Швајцарска за запад Европе.“

„Господо! Ја се опет враћам на то источно питање. Ово питање стоји у савезу са угарско-хрватеким питањем, јер се неда другачије решити него тим начином, да се конфедерација народа европскога

истока створи. Та се конфедерација не може створити, док је Аустрија у положају, у којем је сада. Док Угарска и Троједна Краљевина не ступе у чисту персоналну унију са Аустријом, дотле се мора решење источнога питања одгодити. Угарска и Троједна Краљевина позване су по својој прошлости, да свој пређашњи положај у европском истоку заузму. Угарска и Троједна Краљевина морају пропагирати слободан, уставан, муниципалан живот на читавом европском истоку: оне морају кад тад у какав такав односај спрам те конфедерације народа ступити, а то не може другачије бити, него кад свој положај спрам Аустрије сведу на чисту персоналну унију."

„Немојте господо казати, да су то илузије, јер Аустрија не може на то пристати: ја бих вам могао приповедати ствари, које сам сазнао, кад сам био у Црној Гори, те би се ви чудили, какав је траљав велевластни положај Аустрије, али нећу, јер то не спада на ствар, него ћу само то казати, да ја са гледишта наше лепше будућности предирам за савез са Угарском. Знам ја господо, да је то врло тугаљива ствар, па ако икоме, то Србину, кад му споменете годину 1848., онда му се нешто породи у живцима, што се описати неда."

„Кад годину 1848 Србину споменете, онда му долазе пред очи оне стотине српских мученика, који су на губилишту мађарском грозно погинули, тада му пред очи долазе оне хиљаде породица, које су страшно у валовима Тисе и Дунава живот изгубиле, онда му дођу пред очи изгорела села и градови, онда му дођу пред очи они страшни призори при пропасти Сентомаша и Новог Сада, где Србин једном кубуром убија свога непријатеља, а другом самога себе. Ја сам те призоре из близине гледао, те их никада заборавити нећу. Зато, кад сам у овој саборници чути морао, да се год. 1848 игнорира, када се каже, да је то све

реакција била, онда ми се крв смути. Год. 1848 није дело реакције, него је дело правог народног напора и одушевљења, и зато мора бити година 1848 за нас исходиште интернационалног одношаја спрам Угарске."

„Угарска никада, на баш никада Хрватску покорила није; Хрватска је у савез ступила са Угарском својом вољом. Истина исторички не дају се доказати, бар колико ја знадем, не дају се доказати подробно увети, под којима је Хрватска са Угарском у савез ступила, али то стоји, да се ниједан историк мађарски није усудио тврдити, да је Угарска Хрватску покорила. Зато је наше становиште год. 1848 било оно, да ми спрам Мађара у интернационални одношај ступити имамо. Ја делим и осећам у подпуној мери оно, што се жели у обзиру неодвисности наше земље спрам Угарске, али прека нужда мора нас на то нагнати, да свезу, и то што тешњу са Угарском начинимо, и то баш с обзиром на нашу лепшу будућност. Каква да буде та свеза? Ја штујем све оно, што је казано у обзиру чланка 42. од год. 1861., ја штујем, где се вели, да ми без тога чланка никад и никако ни један корак напред чинити не можемо. Ја сам год. 1861 на сабор доцније дошао, него што је тај чланак створен, али да сам био при стварању тога чланка, никако небих могао гласати, да се у оној форми даде, у којој је начињен. Навешћу и разлоге."

„У форми, у којој је овај чланак начињен, на њега угарски сабор нити хоће, нити може одговорити, и ја сам уверен, да неће одговорити. (Немир. Охо! Председник др. Шухај: Молим господо, чујмо!) Ја штујем сву ону господу, која су овај чланак стварала, морам ипак казати, да је посве нејуристичан, и то са гледишта приватног права о уговору и с гледишта права интернационалнога о пактирању. Јер ако смо ми независни, онда туђега признања не-

зависности не требамо, ако пак хоћемо што од независности отпустити, морамо то потанко означити, што отпустити хоћемо, јер иначе други compaciscent одговорити не може."

„И ја мислим, да смо у некаквом circulu viciosu, да смо у некаквој дилеми гледе закона од год. 1848. Ја имам то уверење, да би морали за те законе обзиром на наш положај према Аустрији, ми Срби и Хрвати још у већој мери војевати него сами Мађари. Али баш у том лежи тешкоћа, што су ти закони некаква сабља на две стране оштра, кад бранимо ми те законе против Аустрије, изгледа кано да хоћемо нашу самосталност да поткопамо."

„Ја закона од год. 1848 с мога гледишта у обзиру Троједне Краљевине, у обзиру српско-хрватскога народа никада признати не могу. Али се сада о том ради, да се из тесnаца обзиром на нашу будућност изађе. Зато ја предирам, да Хрватска и Славонија своје посланике на угарски сабор пошаље. Али како? Не онако, како је то г. известитељ једногласне адресе извео, јер на овај начин нема нити њему нити мени места у овом сабору, него би се морали вратити у Славонију и Срем, да тамо заступнике за Пешту бирамо. Важна је ствар господо, да угарски сабор Бечу фронт начини; то је важна ствар по читави исток европски, и зато да угарски сабор то учинити може, ја сам за то, да се од Хрватске и Славоније заступници на угарски сабор пошаљу, али не по изборном реду закона од год. 1848, него из сабора овога, но у оном броју, како то закони од год. 1848 захтевају. Тим би био угарски сабор реинтегриран, и Угарска би положај свој спрам Аустрије заузела."

„У обзиру уређења Угарске спрам Беча, ти би посланици као и други посланици на сабору угарском суделовали, али у обзиру уређења одношаја Троједне

Краљевине спрам Угарске били би ти посланици депутација ad hoc, која се ни у што друго упустити неби смела, него што јој овај сабор рече и наложи; она се неби могла упустити, да од наше автономије што год отпусти."

„Но те речи автономија, самосталност, савез са Угарском, толико пута су изушћене, да сваки то жели, али нико то не прецизира, него кад се пита, у чем мисли, да се та автономија, тај савез састоји, редуцира се одговор обзиром на савез на то, да ће наши посланици присуствовати при церемонији крунисања краља. Не господо, наша свеза са Угарском мора субстрата имати; а тај налазим ја у том, да на скупном угарском сабору буде заступана Троједна Краљевина, Ердељ и Угарска, па да скупа оно решавају, што имају давати Бечу у обзиру војске и новаца; све би друго морало на автономију Троједне Краљевине спадати. Ако дакле Угарска добије своје министаретво, као што га добити мора, јер Аустрија другога изласка нема (охо!), онда мора и Хрватска добити земаљску владу, која би била овоме сабору одговорна, и у тој земаљској влади морала би се стопити садашња канцеларија и намесничко веће."

„То је, по мом мњењу, једино могуће решење питања угарско-хрватскога спрам Аустрије и спрам читавога европскога истока. С тога гледишта баш ми је жао, што не могу бити с оним родољубима једнога мњења, који су као главну ствар нагласили свезу Далмације и Крајине."

„Ја сам тога уверења, ако се то питање не реши у Пешти, да се у Бечу никада решити неће; ако се пак у Пешти не реши, то ће се решити онда, кад ми узмогнемо Мађарима рећи: Овако бити мора."

„С тога гледишта ја дакле гласам за адресу госп. Стојановића, задржавајући себи право, да при специјалној дебати своје исправке дадем. Што рекох, ре-

кох у чврстој нади, да ће нам сунце скоро од истока гранути, те ће тећи вода куд је текла, што је српска мајка рекла. (Живио!)"

Унионистична странка са својом адресом наравно није могла продрти, јер је била у маньини. Адреса народне хрватске странке уз исправак самосталне странке буде великом већином примљена.

Та адреса добар је утисак учинила у Бечу и пошто је у тој адреси била изражена жеља о савезу са Угарском, то буде хрватски сабор позван да изабере из своје средине депутацију, која ће са сличном депутацијом угарскога сабора уговарати о том савезу међу Хрватском-Славонијом и Угарском. Пошто је у исто доба и угарски сабор изјавио приправност за то уговарање, то су се имале те две тако зване „регниколарне депутације" састати у Пешти, да се договарају о „нагоди" (поравнању) међу Хрватском и Угарском.

Расправе о „напутку", који би се имао дати хрватској регниколарној депутацији, текле су на хрватском сабору почетком месеца марта 1866. Знамените беседе држаше тада говорници свију странака. И кардинал Хаулик држао је том приликом беседу, у којој је одлучно нагиньао Бечу. Особито је то провиривало из напутка, кога је желио да се регниколарна депутација држи. У том напутку наиме трећа тачка била је такова, да Мађари неби могли на њу пристати. Трећа тачка тога напутка захтевала је, да се неке ствари резервишу централном органу бечком.

Хрватска народна странка са своје стране није баш наглашавала тај „централни орган", али је ипак тај исправак самосталне странке примила. Говорник хрватске народне странке био је Мато Мразовић. Унионистична странка наравно да тај исправак није хтела примити.

Говорник униониста био је опет Анте Стојановић. После њега непосредно је говорио др. Полит-Десанчић.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

од 9. марта 1866 на хрв. сабору.

(По стенографији.)

„Високи саборе! Првашњи г. беседник (Стојановић) претекао ме је у некојим мислима, и зато ћу бити нешто краћи. Како он, тако и ја, ако смо могли имати какву сумњу о смеру и смислу 3. тачке напутка за депутацију, што ће се изабрати да иде у Пешту, то је коментар г. известитеља (Мразовића) морао уклонити сваку сумњу, а коментар г. кардинала к овом коментару морао нас је посве на чисто довести. — Како првашњи г. беседник, тако и ја држим, да је с овом 3. тачком посве помакнуто гледиште нашој адреси. Исправак адресе, у погледу Угарске, који је проистекао из споразумљења двеју странака, није могао никада ићи на то, да се призна орган скупне монархије за заједничке интересе и с тим признањем да баш Хрватска буде прва, која би помогла створити тај орган. Ја мислим, кад смо тај исправак правили, да смо се морали обзирати на гледиште Угарске, и да смо морали имати пред очима солидарност с Угарском. Угарска никада, па баш никада неће и не може признати органа целокупне монархије аустријске за заједничке интересе; јер би с тим признањем отступила од свога гледишта као држава; с тим признањем уједно би признала, да је монархија аустријска једна држава. Угарска пак вавек је бранила и вавек ће бранити начело, да Аустрија није једна држава, већ да је угарска држава за себе, и да су друге земље преко Сутле и Лајте нешто за себе.“

„Господо моја! У овој 3. тачци напутка видим сакривену и прикривену идеју, из које се две доследности изводити могу: једна је доследност централистичка, а друга је федералистичка. О централистичкој доследности нећу да говорим, јер о тој, мислим, да смо сви посве на чисто; него ћу да говорим о федералистичкој. — Ја држим, да је управо у овој тачци сакривена идеја федерализма аустријског. Ја сам вавек држао и потпуно сам уверен, да је федерација у Аустрији немогућа. Ко је за федерацију? Само два народа, то су Чеси и Хрвати. (Глас с леве стране: Нису сви Хрвати.) Ја ћу то после разјаснити. Против федерације су Срби, Пољаци, Талијани, Румуни, против федерације су Мађари и Немци. Ја велим, да у овим околностима, кад је голема већина против федерације, да је она немогућа, а држим, да под овим околностима та федерација није спасоносна, јер мислим, да ни Чеси, ни Хрвати немају доста снаге, да сруше централизацију и апсолутизам немачки. У Аустрији ту снагу има само једина Угарска, а на по се мађарски народ. (Гласови: Охо!)“

„Кад сам рекао, да су Хрвати за федерацију, ту морам изузетак учинити. Који су Хрвати за федерацију? Баш они, који тако звану велику хрватску политику терају. (Немир.) Допустите, господо, да вам таки рекнем да и ја пригрљујем велику хрватску политику, јер сам уверен да in ultima analysi та хрватска политика мора постати српском. Но допустите ми, господо, да вам уједно кажем, да терати велику хрватску политику и хтети федерацију аустријску, да је то contradictio in adjectis. Што се тиче Чеха, ја им желим из свега срца, да се опросте господства и туторства немачкога, да једном заузму оно место, које им по историји припада. Кад сам ових дана читао шта се ради у Чешкој, да Немци не само војују против

првенства, него неће ни равноправности чешкога језика у чешкој земљи, онда ми се крв узмутила и ја бих ову науку препоручио оним нашим домородцима, који с бечким централистама и с фебруарским патентом кокетују. Ја држим, да ни за Чехе, ни за Словене у опште у Аустрији не може федерализам аустријски основати лепше будућности, него да је сретство тој будућности дуализам, који ће регенерацији читавога европског истока прокрчити пута, тим пак посредно и за Чехе бити спасоносан."

„Знам господо, да многе страва спопадне, кад се спомене та реч: дуализам, јер се вели: дуализам значи господство Мађара с једне стране, а господство Немаца с друге стране у царевини аустријској. Вели се, да Мађари морају тражити савезника, да се осигурају против опасности од стране Словена. Али ја кажем: Ако има за Мађаре опасности од стране Словена, то им је опасност од стране Немаца много већа. Словени нису један народ; словенска племена, може се рећи, народи су за себе, који имају сваки за се своју историју, своју посебну народну стихију с посебним државним бићем. Зато Словени никада не могу бити један народ. Немци напротив, ако и јесу у више држава раздељени, чине ипак једну велику целину. Јединство Немачке данас сутра може се оживотворити, јединство Словена никада, него само словенска узајамност. Ако би дакле било за Мађаре опасности од стране Словена, то је та опасност за њих далеко, далеко огромнија и већа од стране Немаца."

„Вели се даље, да Мађари морају у интересу свом бити противни нашем развитку на европском истоку. Господо, ја морам овде рећи, да погледом на статистички број Мађара, они хтели или не хтели, морају доћи у комбинацију европскога истока. Истина, има државника у Угарској, који се боје источнога питања,

који веле, да је повољно решење источног питања за Мађаре врло опасно, али ја мислим, да они Мађари, који своје интересе добро схваћају, не могу у решењу источнога питања видити опасности за свој народ."

„Обрадовало ме је, што се нашло људи на угарском сабору, који су тим државницима, као што је барон Етвеш, одговорили, да Мађари неће чинити савеза с Немцима: обрадовало ме је, кад сам читао, да је беседа Србина Милутиновића, у којој рече: „Тешко земљи, која изван граница својих тражи помоћи против својих грађана", примљена с повољним одобрењем и пљескањем. Ја држим, да Мађари већ виде, и да ће још боље увидити, да је њихова судбина скопчана с европским истоком. Мађари су народ источни. Угарска је држава источна, по историји и по целом њезином државном животу. Кад би Мађари скопчали савез с Немцима, онда би они на западу играли најпоследњу улогу, а на истоку могу да играју прву. (Мрмљање и свакојаке изјаве.)"

„Господо, морам се сад вратити на тачку 3., те опет поновити (немир) оно, што сам рекао, да кад су две странке склониле онај исправак адресе, морала им је бити пред очима солидарност с Угарском. Имајући пред очима ту солидарност, морам рећи, да је ова 3. тачка напутка са свим излишна, почем је автономија наша у првој и другој ставци тачно назначена, а све друго, што прелази ту автономију, спада на солидарност с Угарском."

„Троједна Краљевина не може имати с Бечом никаква посла за себе, ако неће да своју будућност жртвује, него га може имати само у солидарности, што више у јединству с Угарском."

„Ако ли се ипак хоће, да се задржи трећа тачка, то ћу такав исправак дати, који ће бити посве јасан без околишења, ни лево ни десно, у об-

зиру нашега одношаја према Бечу. Тај исправак овако би гласио:“

„Установљавајући одношај према скупној монархији и начин расправљања скупних послова, има депутација у том погледу изјавити, да ће Троједна Краљевина бити на угарском сабору колективно заступана, и то Хрватска и Славонија скупа у оном броју, како то закони 1848 године установљавају.“ (Гласови иронички: Живио! и пљескање.)

„Знам ја, господо, да је то врло неугодно, кад се спомињу овде закони од г. 1848. Ако је то икоме неповољно, то је богме мени, и свима Србима; но ми нешто од тих закона морамо пригрлити, јер нас прека невоља гони, и баш никаква другога изласка не имамо.“

„Кад се вратила наша депутација, која је адресу Њ. Величанству поднела, разнео се био глас, да Мађари и не желе да Хрватска буде заступана на угарском сабору. Могуће, да су поједини државници то рекли, али ја сам уверен, да угарски сабор на то пристати неће. Ја предлажући, да Хрватска на угарском сабору заступана буде, увек се опомињем 1790: чл. 59., где су сталежи и редови хрватски искали, да се пореза решава на угарском, а не на овом сабору, а зашто? Јер је свагда, кад се пореза овде дозвољавала, бечка влада нашла сретства, да већу порезу добије, него што ју је добити могла у Угарској. Зато желим, да се сва питања, која прелазе нашу автономију, решавају на угарском сабору, где бечка влада не може никад имати измајсторисане већине, дочим јој је на хрватском сабору измајсторисана већина увек осигурана. (Живио!)“

„Мој предлог ишао би на то, да се ова тачка 3. или сасвим изостави или да се прими мој исправак.“

„Морам се још повратити на беседу узоритога г. кардинала. (Немир.) Он је у својој беседи изволео наговестити, да ће некако пропасти свет, ако се орган

целокупне монархије не установи за заједничке интересе, шта више: он је загрозио, да ће у Аустрији завладати апсолутизам, ако тога не буде. Господо, ја ни мало не сумњам, да би тај апсолутизам већ одавно био овладао, да случајно не има немачкога питања, талијанског питања и огромнога источног питања, која бечку владу облеђу као дуси Макбетови. (Смех са неке стране.) Бечка влада врло добро зна, да се апсолутизмом може дотерати до неке страшне катастрофе, бечка влада зна оне речи француског државника: „Можете се наслонити на бајонете, али не смете на њих сести.“

„Ја бих желио, да у Троједној Краљевини овлада свест, да се немамо бојати апсолутизма, те ако овај и настане, да нам будућности нашој не може шкодити. Зато претња с апсолутизмом, ако не трактирамо с Бечом, нема смисла.“

„Време је сад настало, где Угарска и Троједна Краљевина могу рећи: „Ми можемо чекати“, али бечки државници већ не могу више да чекају, него на врат на нос жељезницом трче у Пешту. Истина, по одговору на угарску адресу некако изгледа, да бечка влада стоји на чврстом темељу. Ја то врло добро појмим, јер ако се закони од 1848 год изврше, то има опасности, нећу рећи за монархију, али за онај строј монархије, како га бечки државници схваћају; но ја велим, да има још веће опасности, ако се закони од г. 1848 не оживотворе. Зато бечка влада све једнако лавира, те само стопу по стопу попушта Мађарима, али ја сам уверен, да ако сад не буде трансакције, до трансакције пре или после мора доћи, ако се неће да скупна монархија дође у велику опасност.“

„Останимо дакле чврсто на нашем гледишту и држимо се солидарности с Угарском, јер без тога нам нема спасења. У овој великој кризи европског истока

Троједна Краљевина има да бира: хоће ли да вегетира као аустријска провинција, или да себи у скупу с Угарском прокрчи пут лепшој будућности на европском истоку. (Живио!)“

Као што се из ове беседе види, др. Полит доводио је још у оно доба нерешено угарско питање у свезу са источним питањем — све излазећи са гледишта, да је у интересу Мађара слобода источних народа. На хрватском сабору биле су то ствари са свим нове, јер се тада још није појмио замашај источног питања.

Хрватска регниколарна депутација била је изабрана понајвише из чланова народне и самосталне странке. Од сремских посланика био је Суботић у самосталној странци и он је ушао такођер у регниколарну депутацију. Од Хрвата дошли су у регниколарну депутацију најодабранији људи, међу њима Штросмајер и Мразовић.

Регниколарна депутација хрватска отишла је са најбољим надама из Загреба у Пешту и била је тамо примљена најпријатељскијим начином. Чланови хрватске депутације били су изненађени тим пријатељским дочеком од стране Мађара.*) Но што се све више долазило на тачке „нагоде“, то је споразум све тежи постајао. Хрватима се чинило непојмљиво, шта све захтевају Мађари. Мађари опет чудише се претензијама Хрвата.**) Напослетку запетост међу обим депутацијама достигла је таки врхунац, да су се преговори морали прекинути.***)

*) Штросмајер је све казивао: Та то су красни, то су фини људи.

**) Штросмајер хтео је Деака да убеди о неким стварма хрватским, али Деак му једаред рече: Маните се поучавања, ми обадвојица сувише смо стари, а да бисмо могли једно од другога што научити (wir sind beide zu alt, um einer vom andern etwas zu lernen!)

***) Штросмајер после тога искуства са Мађарима казивао је: Та то су варвари, ваља што пре бегати из Пеште.

Међутим ствари у монархији дошле су до важне обртне тачке. Угарски сабор одбио је двапута кр. рескрипт, који га је упућивао на признање скупних послова и на бирање посланика за рајхсрат. Чудновато! У оно доба распра међу Бечом и Пештом водила се као неки процес. На кр. рескрипт дао је угарски сабор свој одговор, на овај одговор дао је други кр. рескрипт реплику, а на ову реплику следовала је дуплика угарског сабора. Списе угарског сабора састављао је Деак. У то доба пада и књига бечког доктора Лускандла о државном праву Угарске, коју је књигу Деак темељито опровргао.

Ствари посташе у највећем ступњу запете међу бечком владом и угарским сабором и није се могло предвидити, како ће се тај спор свршити, — но ванјски догађаји разрешише чвор.

Супарништво међу Аустријом и Пруском ради првенства у Немачкој, достигло је тада врхунац. Пруска ухвајући се у то, што је Аустрија последњим ратом талијанским ослабљена и што не може да реши спор са Мађарима — заузме најнепријатељскији положај против Аустрије. Кнезови немачки беху на страни Аустрије, али народ немачки беше уз Пруску, која написа на своју заставу: јединство Немачке. Конфликт тај међу Аустријом и Пруском дао се давно предвидити, па је напослетку морао на површину доћи. Рат међу Аустријом и Пруском био је неизбежим, и месеца јуна 1866 заиста се зарати Аустрија са Пруском.

У Бечу су били пуног самопоуздања, да ће сјајно победити Пруску. Са том надом скопчавали су и другу наду: да ће, кад једном победе Пруссе, угарски сабор са својим претензијама попустити, те да ће се покорити Бечу. Према томе било је наравно, да чим се знало за извесно, да ће бити рата са Пруском,

да је бечка влада распустила како угарски тако и хрватски сабор.

Бечке новине у самопоуздању свом, да ће Мађари после рата морати попустити, писале су: Сад престају све лепе беседе на угарском сабору, сад има реч генерал Бенедек (das Wort hat General Benedek) — тадањи главни командант аустријске војске против Пруске.

IV.

Последице пораза Аустрије код Краљевградца. — Сазив угарског и хрватског сабора. — Нова адреса на хрватском сабору. — Беседа дра Полита-Десанчића од 5 децембра 1866 о катастрофи Краљевградачкој и источном питању. — Попуштање бечке владе према Угарској. — Поравнање међу Аустријом и Угарском од г. 1867. — Распуст хрватског сабора. — Раухова ера. — Октроисан изборни ред за Хрватску и Славонију. — Нови избори за хрватски сабор. — Пораз хрватске народне странке. — Победа у Срему. — Иступ народне странке из хрв. сабора г. 1868. — Нагода Хрватске са Угарском г. 1868. — Борба народне странке са Раухом. — Победа и нова нагода са Угарском.

Према оном великом самопоуздању, што су бечки кругови имали у обзиру рата са Пруском и према нади известне победе, био је пораз код Краљевградца страшан удар, права катастрофа за одношаје царевине аустријске. Оне речи бечких новина при распусту угарског сабора: „Сада има реч генерал Бенедек" — наговештавале су, да кад Аустрија победи Пруску, да ће онда лако са отпором угарског сабора. Врло је дакле појмљива ствар, да су Мађари желили победу пруском оружју. Но ово се није само на жељу ограничавало, већ је мађарска емиграција све своје услуге понудила пруској влади, и генерал Клапка устројио је мађарску чету, која би имала упасти у горњу Угарску. С друге стране имала је мађарска емиграција свезе са Србијом

и Румунијом, како би се по даљем развитку ствари и са ових страна удесио упадај у Угарску. Осим тога је имала мађарска емиграција и својих веза у унутарњости Угарској, да се буна подигне.

Премда се показало, да читава емиграција мађарска није била у стању много шта учинити, нити много шкодити Аустрији, јер је пруско оружје прави удар Аустрији дало, то су ипак бечки кругови били забринути за стање у Угарској. Чим је дакле Аустрија начинила мир са Пруском, прва је брига била бечких кругова, да покушају поравнање са Угарском. Зато је бечка влада таки иза мира сазвала како угарски тако и хрватски сабор.

Но на новом угарском сабору показало се велико самопоуздање Мађара: осећали су, да Аустрија њих треба и да су сада они господари ситуације. Према томе, са свим су друге жице навукли, не само према Аустрији него и према Хрватској и према народностима у Угарској. Пређе су се Мађари са свим друкчије понашали према народностима, пређе су се надметали сви мађарски говорници на угарском сабору лепим речма о пријатељству за Хрватску и за народности, после Краљевградца пак, мало беше спомена о том, главна је тема била: да се споразумеју са Немцима, па да деле господство над Словенима: Мађари у Угарској, Немци у Аустрији. Ово понашање морало је непријатно изненадити све оне, који су и међу народностима у Угарској и у Хрватској пређе били за пријатељство и за савез са Мађарима.

Под тим утиском састао се и хрватски сабор. Прва је ствар била, да означи своје становиште адресом. На хрватском сабору текле су расправе о новој адреси месеца децембра 1866. Адреса хрватска, према новом расположају Мађара, наглашавала је што већу самосталност Хрватске, наводећи, да тој самосталности може

бити места у оквиру укупне монархије. Та адреса хрватска носила је некако тип федералистичан.

Приликом расправе о тој адреси држани су лепи и сјајни говори. Бискуп Штросмајер држао је једну од најлепших својих беседа. Та беседа трајала је пуна три сахата. Седнице су држане и пре подне и у вече. Непосредно после Штросмајера дође на ред др. Полит. Седница буде одложена до у вече и др. Полит у вечерњој седници буде први говорник.

Та беседа др. Полита значајна је, што је у великим потезима нацртао важност источног питања по српско-хрватски народ после катастрофе Краљевградачке, и што је Полит у истој беседи први пут дао израза превареним надама о савезу и пријатељству са Мађарима. За адресу, која је носила тип федералистичан, није могао Полит по тадањој струји српској гласати, и пошто је веру у пријатељство мађарско изгубио, то му се учинио као најбољи експедиенс да гласа за предлог заступника Боговића тога садржаја: Да се чује одлука угарског сабора о учињеним преговорима хрватске и угарске регниколарне депутације, који су преговори били прекинути поводом аустро-пруског рата.

Та беседа др. Полита гласила је:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

од 5. дец. 1866 на хрв. сабору.

(По стенографији.)

„Високи саборе! Кад су пре подне овде оне родољубиве речи пале,*) које су заиста свакога заступника потрести морале, будите уверени, да су и мене у најнежнијим чуствима гануле, јер и ја, као и сваки други Србин, поњам све оно, што се с разлогом противу Мађара и против савеза с Угарском навести може; али из оних премиса, које су се навеле, и које ја под-

*) Беседа бискупа Штросмајера.

пуно одобравам, из оних премиса о нашој самосталности, хисторијској прошлости и будућности, ја бих са свим друге конзенквенције изводио."

„Да је оваку адресу, што на столу вис. куће лежи, сабор угарски, да су Мађари оваку адресу саставили, ја бих то поњао, јер од Мађара, који су окружени туђим елементима, немајући баш најсјајније будућности, дало би се ово извинити."

„Али сабор Троједне Краљевине, сабор народа хрватско-српскога, да он таку адресу гради, народ, коме сјајна будућност претстоји, коме се баш сада врата те лепше будућности отварају, да се тај народ таком адресом у наручје Аустрије баца, то је оно, што чуство и осећање сваког Србина и Хрвата вређати мора (а!). Ви господо! овде у адреси градите Аустрију, хоћете, да централни орган Аустрије установите (а!)."

„Мени се то допада, од прилике онако, као кад се каква зграда с темеља руши, а становници место да се спасу, мисле на то, како ће кров да закрпе, да се унутарње развалине не виде. Али ја вам, господо, велим, да нити ваша адреса, нити адреса угарског сабора, нити адресе свију сабора аустријских неће загладити оно, што је катастрофа код Краљева града починила."

„Адреса, што лежи на столу вис. куће, као да се невешта чини тој великој катастрофи, и ако је наговешћује, то је схваћа са свим с противног гледишта, него што би је имао схватити сваки Србин и Хрват. Господо! нећу се упуштати у политику конјектура, али ћу навести политику, која ми се види практичнија, него она, која рачуна са факторима од данас до сутра, а губи из вида велике моторе повестнице."

„Господо! Ако се нећемо обзирати на изваньске околности, ако се нећемо равнати по политици с вишега гледишта, онда о нашој будућности много говора бити не може."

„Битка код Краљева града није битка, која се данас губи, а сутра добија, није битка за коју се данас сутра реванш узети може, није битка, која се рачуна по хиљадама оних војника, који су тамо погинули, није битка, која задаје само ударце и ране, већ је катастрофа у повесници света."

„Код Краљев града сарањена је неистина, а родила се истина. Тако звано свето римско царство немачког народа, које беше лаж, немачки савез, који беше савез кнезова противу народа, коме Аустрија беше душа, — то је закопано код Краљева града. Нова зграда државна, која одговара гениј у немачког народа, велика Немачка, којој хоће Пруска да буде душа, и која будућности има, та се породила код Краљева града."

„С друге стране европски исток, који стајаше под туторством немачко-аустријским, хоће да се еманципује. После 300 година европски исток у свој наравни положај долази и последице мохачке битке налазе свој довршетак у битци код Краљевог града."

„Господо! Више се пута и у опште аустријским државницима пребацивало, што су се држали немачке политике, што су придржавали савез Аустрије с Немачком, па ипак је, господо, тај савез, за који су се аустријски државници толико заузимали, темељног разлога имао. Аустрија већ по самој речи има сачињавати део Немачке; Аустрија истиснута из Немачке, није више Аустрија, већ постаје подунавском државом."

„Данас још може бити говора о преустројењу Аустрије као подунавске државе, али о преустројењу садашње Аустрије говора бити не може. И збиља, како хоћете ви да преустројите данашњу Аустрију? Хоћете ли да успоставите централизацију, федерацију или дуализам?"

„Противу централизације су сви народи аустријски, а после Краљева града и сами Немци, јер центра-

лизација за аустријске Немце значи несјединење са великим немачким телом, и изгубити наду, икада се Немачкој придружити.“

„Хоћете ли федерацију? Против федерације су два тако звана господарећа народа (а!); ја мислим, да сам се коректно изразио, кад сам рекао: тако звана, јер се ми баш зато боримо, да не буду више господарећи. Немци су противу федерације, јер би за њих федерација значила изгубити господарство над другим народима, а ипак неимати наде придружити се Немачкој. Противу федерације су Мађари са оном снагом, која је била кадра г. 1848 и 1849 биће Аустрије у опасност ставити; противни су пак зато, што би федерација за њих значила одрећи се државнога права свога, као самостална држава. Противу федерације, хоћу рећи, још су Румуни и Срби (о!). Ово има разлоге, који се не тичу унутарње, него спољашње политике.“

„Федерација значила би у нечем консолидацију данашње Аустрије, те би при решавању источног питања западу дала повода, да Романију и Србију Аустрији придружи, а противу тога би се Срби преко Саве, док је у њих мишица, из све снаге борили. Ко је дакле за федерацију? Ја бих рекао, једини Чеси, јер о Пољацима нећу ни да говорим, пошто су њихове жеље са свим познате, те их не треба овде навађати.“

„Ја мислим напослетку, господо, да ни родољубиви Хрвати не могу бити за федерацију данашње Аустрије (о! а!). Ја ћу навести разлоге. Ја држим, да Хрвати своју судбину од судбине Срба оделити не могу, и ако би то учинили, то би у будућности били пришипетље мађарске, и то је разлог да родољубиви Хрвати морају бити противу федерације данашње Аустрије.“

„Остаје дакле још дуализам. Под дуализмом обично се разумева господарство Немаца у једној, а Мађара у другој половини царевине.“

„Но, господо, и ово после катастрофе код Кралъева града у потпуној мери не постоји; јер родољубиви Немци теже к своме средишту немачкоме и неће много трти главе, како да се народи овде устроје. Што се тиче Мађара, они никада закона градили, ни програма правили нису, како да се друга половина царевине устрои; они само просто захтевају изведење закона од г. 1848., те кажу: устројавајте се ви у другој половини царевине, како хоћете (а!). Ја мислим, да би ово, што овде навађам, морало свакоме познато бити, јер ја не знам, да сам икада читао, да су Мађари програме за преустројење друге половине царевине чинили.“

„Шта значи пак изведење закона од г. 1848? Значи устројење самосталне угарске државе: угарска држава пак већ је по свом појму противна аустријској држави. Зато бечка влада на такав дуализам, као што га Мађари желе извести, никад пристати неће, она ће им може бити дати сакати дуализам, али самосталну државу угарску никада. Такав сакати дуализам пак, давао би бечкој влади повода, да народности Угарске, и Троједну Краљевину противу Мађара потестиче, а ипак да их жртвује онда, кад хоће концесије од Мађара да добије.“

„Шта следује из свега тога, кад се за данашњу Аустрију нити централизација, нити федерација, а нити дуализам успоставити неда? Следује то, да о преустројењу и судбини Аустрије као подунавске државе неће одлучити унутарње, него вањске околности, а наиме решење пољског и источног питања.“

„Ја морам и овде предусрести онај приговор, као да прелазим на политику конјектура. Истина, има таких практичних политика, који од самих дрва шуме не виде, и ти се никад на више гледиште узвисити неће, од куда би шуму угледати могли. Али се мени види, да

је баш ваљска политика врло практичне нарави, и то зато, што са врло практичним средствима, наиме са топовима и пушкама ради."

„Ко се иоле мало обазире на ваљеку политику, томе не може непознато бити, да се баш у овај мах велике припреме међу велевластима чине, и да се те припреме страном, или боље рећи, баш највише источног питања тичу, које је по нас од највеће важности. Источно је питање у овај мах до оног ступња дошло, да се не може више на много година одгађати. Порта може устанак у Кандији угушити, може још више устанака, који се сваке године понављају, покорити, али Порта не може угушити јавно мњење у Европи, да је Турска аномалија међу европским државама, не може више учинити Грчку, Србију и Романију пашалуцима турским, а док то не може, не може препречити, да ове даном приликом својој браћи у помоћ не притеку. Истина, да ни Грчка, ни Србија, ни Романија неће Турску оборити, али ће припомоћи, да се иста обори, чим то у прилог једној или другој велесили и извесним комбинацијама и алијансијама узиде. Којој пак велесили распад Турске у прилог иде, то двојбено бити не може. То је она велесила славенска, на коју су очи свију Славена упрте, кад они виде, како се од туђих елемената прогањају, како им је све непријатељско, како их сви мрзе, па кад тако хоће скоро сами о себи да очајавају, онда се теше, да Славенство пропасти не може, док Русије има. Ја не велим садашњу Русију, Русију апсолутистичну, него Русију, која ће бити и која хоће да постане. Већ данашња Русија мора се обазрети на дух народа и не може терати кабинетску политику. Баш због тога је и источно питање за Русију од велике важности, јер је то питање за руски народ питање части народне, питање велевластног положаја, питање славенско. Изгледало је, као да ће Француска источно

питање у своје руке узети. (Гласови: на ствар.) Ја мислим, да баш ово на ствар спада, јер онога, који би хтео из вида изгубити, да Троједна Краљевина код источног питања посла нема, тога би ја врло сажалевао. Велим изгледало је, као да ће Француска у своје руке узети решење источног питања по оном, што је учинила за Романију, Србију и Црну Гору. Али на жалост, видимо данас, да Француска на срамоту своје цивилизације, уз Турску стоји. Готово је невероватно, да може та цивилизована Француска Турску потпомагати, и зато је сва прилика мислити, да ће и она решавати источно питање, али на начин, који би томе решењу сасвим други вид дао, сасвим противан интересу народа српско-хрватскога, и у том случају боље би било за наш народ, да још под Турском остане, него да га та злосретна коб деси. Ако је Француска при решавању источног питања накана за замену Галиције, која би Пољској имала доћи, Аустрији дати југославенске земље садашње Турске, то би најнесретнија идеја била, коју би Француска имати могла (а!). Бар народ српски преко Саве бранио би се против таке комбинације, док мишица има, и волио би остати, где је, него да из ропства опет у зависност дође."

„Ова комбинација тешко да ће се извести, јер као што је вредни мој пријатељ г. Старчевић неки дан рекао, ако би се Аустрија у такав рат упустила, то би њој по свој прилици последњи рат био, кога би она завргла."

„Ја говорим о овом питању баш зато, што држим, да је од веће важности, него све комбинације, које ви о устројењу Аустрије чините, јер ја ово питање схваћам с вишега гледишта, са гледишта народности."

„Начело народности одржало је победу у Италији, ово начело ће да преустрои Немачку, те је преостало још, да преустрои исток."

„Изгледа, господо, као да има само један народ на истоку, који ће да се томе противи, да се исток по начелу народности преустрои, а тај народ су Мађари. (Живио!)“

„Допустите, да и овде моје мњење изјавим, у колико је катастрофа Краљев града положај Мађара према нама битно променула. Ја морам овде онај приговор, онај укор предусрести, који се често Србима чинио, као да они тобоже из неке симпатије према Мађарима савез са Мађарима желе, и да ће Троједну Краљевину у ждрело мађарско да баце. Ко зна осећање, ко зна свест Србаља, ко се опоминье страшнога боја, што га Срби скупа са Хрватима од год. 1848. противу Мађарима бише, тај тога веровати не може. Будите уверени, господо, као што сваки Хрват ово земљиште Троједне Краљевине љуби, да га и сваки Србин не мање, него може бити још у већој мери љуби, јер је за ову Троједну Краљевину, ако не више, оно бар толико српске, колико хрватске крви потекло. Ако смо ми Срби у обзиру савеза с Мађарима где који пут прекорачили границе, које нам наша народна свест стављаше, то чинисмо ово с вишег гледишта, наиме будућности наше на истоку. Можда смо се у обзиру тог савеза мађарског преварили, али нам се тај грех може опростити, кад се на ум узме, да су нам намере чисте биле. Ми цењемо, да ће Мађари преображење и препорођење истока у својој важности, у свој својој величини појмити, и да ће они свом својом снагом прионути, да у неком обзиру и иницијативу приме. Ми смо држали, да ће изведење закона од 1848. год. прекрьати и свладати моћ оне бечке владе, која нашем развитку на истоку свуда велике препреке чињаше, и која са Турчином противу Хришћана у савезу стајаше.“

„То је разлог, господо, зашто ми хтедосмо Угарску конституговану на законима од год. 1848. Али

морам признати, да смо се у Мађарима преварили. Мађари не само да иницијативу у том примили нису, него су баш из све снаге противу тога радили. Кад се ове године рат породио, тада изображена Европа, тада народи, који су за начело народности, стајаху уз Пруску; Мађари пак са програмом барона Етвеша бранише велевластни положај Аустрије у Франкфурту! Па и сада после катастрофе код Краљева града, кад је Аустрија у обзиру истока ослабила, кад се појавише друге комбинације за преображење европскога истока, сада баш Мађари хоће да пруже руку аустријским Немцима, а то зато, како су неки говорници у угарском сабору наговестили, да буду сигурнији противу народности у Угарској и противу Троједне Краљевине. (Тако је!)"

„Господо! Тај напор Мађара ради такога савеза не може успешан бити, јер савез Мађара са аустријским Немцима после катастрофе код Краљева града смисла нема, пошто Немци, као што више пута рекох, своме средишту немачком теже, и они би се Мађарима захвалили, кад би их хтели задржати у наручју свом, да не могу у своје средиште отићи. Ако су Мађари свесни свога положаја, то би морали појмити, да им друге будућности нема, него у савезу са осталим народима на истоку. Ако ће се они томе противити, то ће их вихор ветар при решавању источнога питања захватити, и можда талас са севера тако обухватити, да неће знати, где су и камо су. (Живио!)"

„Кад сам тако моје гледиште установио, мислим, да ми се не може приговорити, да превелике симпатије гајим за Мађаре. Као што рекох, господо, оне премисе, које су се пре подне навеле, одобравам, пригрљујем, али консеквенције оне никада прихватити и пригрлити не могу. Да је сабор Троједне Краљевине рекао: прекинут је савез са Мађарима, нама тога са-

веза не треба. — ја бих на то пристао; али кад народ Троједне Краљевине, народ српско-хрватски, коме велика будућност предстоји, себе у наручје Аустрије баца, то никада одобравати нећу. Шта се збиља хоће са овом адресом? Заиста хоће се неким начином Аустрија да се конструира, установљује се за Аустрију неки централни орган, даје се Аустрији крв и новац, хоће да се централизује аустријска влада. Сабор Троједне Краљевине заиста се више брине за Аустрију, него Аустрија за Троједну Краљевину."

„Ја бих могао, господо, са више гледишта ту адресу побијати, али хоћу баш само најслајнију страну њезину да изаберем, наиме целокупност и одговорну владу."

„У том обзиру морам сажалевати оне, који би збиља тога уверења били, да ће бечка влада целокупност Троједне Краљевине оживотворити. Мени се то од прилике тако допада као кад би Србија искала од Стамбола придружење Босне и Херцеговине. Што се тиче одговорне владе за Троједну Краљевину, ја се ту посве слажем са оним, што је овде већ казано, и мени није никако смешно, да би Троједна Краљевина могла имати своје министре хрватске, шта више, ја одговорну владу за нешто врло паметно и нужно држим."

„Али ја опет велим, да онога сажалевам, који мисли и који наде има, да, кад се једном по овој адреси установи бечка централна влада са централним органом, да онда још може говора бити о хрватској одговорној влади. Допустите, господо, ово је велика илузија, јер централна ова влада имала би таку моћ, да, кад би ви на овом сабору о одговорној влади за Хрватску говорили, да би вас она све на одговор позвала! (Допадање.)"

„Но ја већ са више страна чујем: нећеш бечке централне владе, нећеш аустријско, али хоћеш мађарско министарство, хоћеш мађарски орсагђилиш."

„Допустите, господо, да и овде моје становиште означим, и то тим више, што се у том обзиру битно разликујем од неких чланова странке, којој припадлежим.“

„Ја сматрам и свагда сам сматрао Троједну Краљевину као равноправну Угарској. Зато нећу никада на то пристати, да нас прагматична санкција Угареке веже и да Хрватска год. 1712 није „имала права, посебну прагматичку санкцију склапати, као и на то, да она не може искати посебне инаугуралне дипломе.“

„Истина бог, да се исторично даде много говорити о тој прагматичној санкцији од год. 1712., као и о том, да ли је опортуно и сходно, кад у савезу са Угарском стојимо, посебне инаугуралне дипломе искати. Али, господо, ја велим, да склапати уговор са владаром и о том искати исправе, то су битни атрибути државе и ради тога ћу увек те атрибуте за Троједну Краљевину виндицирати, те ради опортунитета од тога неодустајати.“

„Ја мислим, да је све оно погрешно, што се с ове и с оне стране о заједничком праву са Угарском навађа, а особито да Мађари греше, кад веле, да наш савез с Угарском правно прекинут није, него да нас у том обзиру закони угарски апсолутно везати морају. Кад ми се овако што, као и оно о заједничкој прагматичкој санкцији и у опште о тим законима угарским говори, мени се заиста крв узмути; јер ако ћемо строго по параграфима корпус јуриса ићи, то би тешко било, да би се Троједна Краљевина из наручја Угареке извинути могла. Ја мислим, да је велика и главна погрешка не само у нашој домовини, него да је баш главна погрешка Мађара, што они у свима односајима хоће да упораве начела приватнога права, где само начела јавнога, међународнога права места имају. Битна је разлика међу приватним

и јавним међународним правом. Код приватнога права компацисценти имају трећега за judex executionis, код јавнога међународнога права пак компасцисценти су сваки за себе judex executionis. Кад такав државни уговор не годи више народу, кад се противи његовом бићу или само развитку, он га раздере. (Живио!)"

„Да то тако не стоји, господо, онда никад небн напретка било. Да уговори од г. 1815. постоје, и да раздерани нису, Европа би још чамила под неслободом. Италија неби се била никада конституисала, а и Немачка никада се преобразила неби. А тако исто, да парнски уговор од г. 1856. на веки постоји, решењу источнога питања изласка било неби. Него у јавном праву, кад који уговор, као што рекох, биће народа ниječе, онда га народ прекине, а то смо ми г. 1848. према Угарској и Мађарима учинили, и зато је тај савез правно престао. (Живио!)"

„Дакле сва аргументација, која се од стране Мађара о правној непрекидности према Хрватекој наводи, сасвим је погрешна, јер хоће да управља начела приватнога права, где само начела јавнога међународнога права места имају. (Живио!)"

Но господо! кад сам овако своје гледиште и у том обзиру разложио, настаје питање, шта би нам ваљало у нашим околностима чинити? Ово је питање, које си не само овај високи сабор, него које себи готово сваки сабор у Аустрији ставља, а одговора никако нема. Ја с мога гледишта из овога нашега положаја изласка не видим, и као што сам наговестио, о судбини Аустрије, као подунавске државе, као и о судбини тр. краљевине неће унутарња, него ваљска политика, а наиме решење источнога питања одлучити. Ако бих дакле хтео моје мњење о том изразити, шта да чинимо, никако небих могао радикално средство препоручити, него само средство, које би било екре-

diens, а тај expediens види ми се у предлогу заступника града Загреба, г. Мирка Боговића."

„Тај предлог хоће само да чује још одлуку угарскога сабора о учињеним преговорима обојих регниколарних депутација. Истина морам признати, да и тај предлог неће може бити имати никаквога успеха, али сигурно шкодити не може, јер они разлози, који су се навели, да ваља баш у овај мах нашу домовину уредити, не само да не постоје, него су по мом мњењу, као што из свега, што сам навео, произлази, баш противни ономе, к чему ми тежити имамо."

„Ја не схваћам наш савез са Угарском никако другчије, него само као савез обране према трећему. Ја мислим, да је проста лоћика, да кад двојица имају трећега за противника, да не ваља да се међу собом раздвоје, ма какве их околности на то нукале. Ми можемо ово или оно мњење о Мађарима имати, ми можемо све навести, што се против њих навести може, али једно заборавити не смемо, да ми Мађаре на европском истоку нити истребити, нити у Азију протерати можемо."

„Ми и у будућности са Мађарима у дотицај доћи морамо, али ја се надам, да ће се тада пре наша него њихова слушати."

„Једини expediens за сад налазим у предлогу г. Боговића. Истина, да не видим ни отуд, као што већ једном рекох, велика успеха; али, господо! сав наш рад, рад свих сабора аустријских тешко ће плодом уродити, јер ми се види посао Сисифов, то јест посао, који никада плодом уродити, никад циљу доћи не може. У тим околностима ништа нам не преостаје, него чекати лепшу нашу будућност, те придружити наш глас вапијућему гласу наше браће преко Саве и Уне, и с њима се тешити: „Трпен спасен." (Живио!)"

Ова беседа Политова у ставкама о одношају према Мађарима, о источном питању и о будућности Срба и Хрвата — била је од великог утиска на хрватски сабор.

По себи се разуме, да је адреса већине била примљена. Ал' лепе мисли у тој адреси о уређењу Аустрије на федералистичној основи, наскоро се показале као пусте сањарије. Почетком г. 1867. опажало се већ попуштање бечке владе према Угарској. Окорели централисте немачке, постале су мекше према Угарској. Видило се, да би се задовољили са господством макар у једној половини царевине, само да не дођу у опасност федерације славенске. Нови државни министар Бајст, који је дошао после аустро-пруског рата из Саксонске у Аустрију, држао је, да ће поравнањем са Угарском Аустрија ојачати и да ће моћи кад тад учинити фронт против Пруске. Зато је Бајст ишао за тим, да се поравнање са Угарском што пре учини и да се система дуализма инаугурира. Приправност за поравнање у Бечу била је дакле велика. Требало је само Деак да у начелу призна неке заједничке ствари међу Аустријом и Угарском, па да се поравнање омогући.

Са пролећа год. 1867 све је било већ удешено међу Пештом и Бечом у обзиру поравнања, и јунија месеца већ се крунисао краљ у Будимпешти и положио заклетву на угарски устав.

Према адреси, коју је хрватски сабор месеца децембра г. 1866. круни поднео, није могло бити говора о том, да ће хрватски сабор моћи пристати на онакав положај Хрватске-Славоније према Угарској као што су га хтели наметнути Хрватима из Пеште. Зато бечка влада у споразуму са Мађарима *распусти* хрватски сабор.

Непосредно пре распуста, већ у слутњи да ће одсад зло бити и по Хрвате и по Србе, сабор пре свога

разласка донесе закључак о равноправности племена хрватског и српског, и равноправном називу језика хрватско-српског или српско-хрватског, као и о равноправној употреби писмена ћирилског.*)

Пошто Мађари нису могли трпити аустријског генерала за бана, то буде бан Шокчевић пензионован, а за бана буде по вољи Мађара, један велепоседник хрватски, присни привржeник мађарски, барон Левин Раух за бана постављен. Тиме је настала у Хрватској злогласна ера Раухова, која ће Хрватима свагда у памети остати, јер су је назвали правим „напоњаваљем."

Рауху као намеснику мађарском, морало је таки испрва јасно бити, да он са постојећим изборним редом не може створити сабор, који би хтео пристати на таково поравнање са Угарском као што су га желили у Пешти. Зато Раух и мађарска влада у Пешти нису имали нимало скрупула да октроишу по њиховој вољи нови изборни ред.

Тај нови изборни ред, ако је већ по себи стварао хрватској народној странци велике тешкоће, то је још више чинио начином избора. Пресиље, велика насиља при изборима почињше, да је народна странка ужасни пораз претрпила. Први народне странке, Мато Мразовић, при избору у Загребу морао је пропасти.

Читава Хрватска и Славонија није била у стању да изабере до само осам народњака. Напротив победа народне странке у Срему била је сјајна. Од осам посланика, изабрала је сремска жупанија пет народњака: Суботића, Полита, Плавшића, Томбора и Филиповића.**)

*) Више пута су текле на хрватском сабору расправе о имену и језику српском. Др. Полит је свагда у тим расправама живо учествовао. Ти његови помањи говори могли би се наћи у дневницима сабора хрватског.

**) Овај последњи кад је дошао у Загреб изневерио је народну странку и ступио у владину.

Победа у Срему славила се на све стране. Особито Ирижани, који су Полита изабрали против Живковића, славили су сјајно своју победу.

Народна странка (свега њих 12 на броју) кад је јануара месеца г. 1868 ступила у сабор хрватски, видила је, да јој ту опстанка нема. Таки у једној од првих седница саборских, преда своју изјаву: да она сматра сабор за незаконит, што је састављен на основу октроисаног изборног реда — и са том изјавом народна странка остави саборницу.

Кад су народњаци иступили из сабора, Раух је имао чисто поље за своје планове. У сабору су седили чиновници, све зависни од Рауха, а са овима таковани вирилци, велепоседници хрватски, одани сасвим мађарској политици, јер како по свом васпитању тако и по породичним свезама, они су — у пола Мађари.

Из таковог сабора, наравно да је могла произаћи такова регниколарна депутација, која ће за Хрватску све примити што ће у Пешти Мађари диктирати.

И заиста, та друга регниколарна депутација, свршивши брзо свој посао, јер просто прими све оно, што су хтели у Пешти. Тако поста прва нагода међу Хрватском и Угарском г. 1868.

Мора се ипак рећи, да је и та прва нагода доста велике концесије за Хрватску задобила, али то је било још у оно прво доба заноса мађарског, кад су се Мађари са Бечом поравнали и Угарској сјајни државноправни положај извојевали, па су хтели да буду „праведни“ према Хрватској. А нешто је и то било, да се замажу очи Европи, како тобож Мађари умеју да „деле слободу.“ Кад су први хрватски посланици у угарски сабор ступили, и кад је Жувић на мађарском језику држао поздравни говор, одушевљењу у угарском сабору неби краја. Но ко су били ти хрватски посла-

ници? Највише подчињени чиновници Раухови! Ал' Мађарима је и то годило, варали су сами себе: да су ти посланици израз воље народне у Хрватској!

Међу тим хрватска народна странка претрпила је страшна гоњења од стране Раухове владе. Али нар. странка ипак у својој борби очајавала није. У оно доба, при првим изборима по октроисаном изборном реду, кад хрватска народна странка није могла (осим Срема) само о с а м посланика да изабере — то је било доба првог изненађења за Хрвате. Народна странка од ч у д а није се могла сабрати. Но после се она сабрала и опозиција Рауху постајала је све то већа и јача. Под министарством Лоњајевим буде хрватски сабор двапута распуштен (једаред пре него што се и састао), јер је народна странка велике победе при изборима одржала. Напослетку, пређаве шпекулације бана Рауха са лоњским пољем и „лимито-сољу", што је народна странка потанко обелоданила, увере и владу угарску, да се бан Раух неда даље држати у Хрватској. Бан Раух одступи и нека провизорија наступи под Вакаповићем. Међу тим је Лоњаји држао за целисходно да ступи у контакт, и да покуша поравнање са народном странком.

То поравнање заиста је и пошло за руком. Народна хрватска странка примила је у начелу и у главним опредељењима Раухову нагоду, и само је учинила неке промене у обзиру своте автономног буџета; место паушалне своте од 2.200.000 ф. буде кључ по 45% установљен. Осим тога, учињена је нека промена у положају бана према хрватском министру у Пешти. Но у главном, може се рећи, да је народна странка примила Раухову нагоду. Изгледало је заиста, да је народној странци само до тога било стало, да сруши Раухову владу и да она ступи на њено место. На то јој је заиста са новом нагодом и пошло за руком.

Са новом нагодом постане Иван Мажуранић баном и народна странка дође до свију званија у Хрватској и Славонији.*)

*) Кад је та нова нагода у г. 1873 склопљена и тиме државноправни положај Хрватске и Славоније према Угарској дефинитивно решен — др. Полит већ давно у Загребу и у Хрватској био није. Околности, које су стајале у свези са походом Славена у Русију и на московску изложбу у г. 1867, на којем походу је и др. Полит учествовао, принудили су га, да се по повратку из Русије пресели у своје родно место Нови Сад.

V.

Бајстова политика против Славена. — Његова изрека: Ваља Славене уз зид притиснути. — Огорчење међу Славенима аустријским. — Поход Славена у Русију и на московску изложбу. — Дочек Славена у Русији. — Здравица дра Полита-Десанчића на великом банкету у Петрограду дана 23. маја 1867. — Аудијенција Славена у цара руског. — Пут у Москву. — Дочек у Москви. — Беседа дра Полита-Десанчића на свеучилишту московском дана 30. маја 1867. — Повратак у Петроград и посета руске флоте у Кронштату. — Здравица дра Полита-Десанчића руској флоти. — Повратак у Аустрију. — Гонења.

После пораза Аустрије код Краљевградца. бечки кругови иза склопљеног мира са Пруском, држали су све једнако, да ће моћи спречити намере Пруске за уједињењем Немачке. Према тој замисли бечких кругова, значајно је било, што је негдашњи саксонски министар и велики противник кнеза Бисмарка, гроф Бајст, био позван за министра спољних послова у Аустрију. Гроф Бајст, чим је дошао у Аустрију, настојао је о том, да се поравнање са Угарском спроведе, јер је држао, да ће тим ојачати монархију аустријску, те да ће се Аустрија моћи мерити са Пруском. Наравно да се та нада Бајстова после француско-немачког рата г. 1870. показала као велика обмана, јер после победа Пруске над Француском, Аустрија не само да није могла спречавати уједињење Немачке,

већ је морала ступити у пријатељски, доста одвисан положај према Прускоj, односно према уједињеној Немачкој. Али првашње обмане Бајстове у обзиру односаја Аустрије према Прускоj многе су невоље проузроковале Славенима у Аустрији. Бајст управо у тој његовој обмани: да ће Аустрију ојачати, ако задовољи Мађаре, био је у неку руку творац системе дуализма. Он је ставио као неко начело: да Немци у једној, а Мађари у другој половини царевине имају господарити. Народности у Угарскоj оставио је Мађарима а Славене у Аустрији примио је на себе да их укроти. Но у другој половини царевине био је отпор Славена, наиме Чеха према њиховим средствима, много већи и жешћи. То је дало повода Бајсту, да је учинио ону озлоглашену изреку: Славене ваља уз зид притиснути. (Die Slaven müssen an die Wand gedrückt werden.)

Некако у исто доба кад су Чеси са остентацијом иступили из ческога сабора и кад је огорченье Чеха против Немаца свој врхунац достигло — отворена је (пролећем г. 1867) у Москви великољепна руска етнографска изложба.

Учено друштво руских природослова хтело је ради познаванья становништва пространог руског царства, да у Москви изложи све, што се односи на народни живот становништва руског (одело, оружије, земљоделске и кућевне справе). Но пријатељи Славена у Москви, тако звани „Славенофили“ изјаве жељу, да се изложба не ограничи само на ствари из Русије, него да се и етнографске ствари Славена изван Русије изложе. Усљед тога одбор у Москви уз велике новчане жртве и труд појединих родољуба, набави из свију крајева славенских све, што се односи на народни живот славенских племена. Кад је та московска изложба на огромном простору манежа у Москви дана 24. априла

(6. маја) 1867. отворена, била је од неописаног утиска, изгледала је великољепна. Учењаци руски и пријатељи Славена пожеле, да ту великољепну изложбу посете и Славени изван Русије. У ту цел буду позивнице у све крајеве славенске распослате. У Русији образују се посебни одбори, који ће „славенске госте“ дочекати. Вароши Петроград и Москва определе известне повеће своте за подмирење дочека славенских гостију.

Услед позива, управљеног у разне крајеве славенске, стеку се преко осамдесет одличних ванруских Славена за поход у Русију на московску изложбу. Било их је из Саксоније, Галиције, Ческе, Моравске, Крајнске, Угарске, Хрватске, Далмације, Црне Горе, Србије и Бугарске. У највећем броју били су заступљени Чеси и Срби. Чеха је било 26, међу њима прваци чески: Палацки, Ригер, Браунер, Грегер, Скрешовски и др. Срба је било које из Угарске, Хрватске, Далмације, Србије и Црне Горе 33 на броју, међу њима: Суботић, Полит, Лаза Костић, Миличевић, Владан Борђевић, гроф Јанковић (из Далмације) и др.

Већи део тих „хација московских“ (као што су их немачке новине прозвале) састали су се у Бечу и отуд путем железнице пошли су у Русију. На железничкој станици Прерави у Моравској прикључили су се путницима бечким многи Чеси, те је тако нарастао број „хација“ још већи.

Приспевши јутром 16. маја 1867. на железничку станицу „Границу“ (на граници руској) буду славенски гости дочекани и поздрављени од изасланика одбора варшавског, те онда посебним влаком на варшавској железници од истих изасланика праћени до Варшаве. На станици Ченстохон зауставе се гости да прогледе стари, знаменити манастир пољски Ченстохон. Око поноћи приспе влак у Варшаву и буде дочекан од

читавог одбора и многих Руса и Рускиња Варшавских. Сутра дан био је банкет у почаст славенским гостима. Ту су здравице напијане од стране Руса и славенских гостију. Здравица Политова о „солидарности славенској“ у пољској главној вароши — била је одушевљено примљена.

Из Варшаве дођу славенски гости у главну варош негдашње Литве, у хисторијско знамениту Вилну. И ту буду дочекани од дотичнога одбора, те и ту буде у њихову почаст приређен велики банкет (преко 200 особа). У Вилни почели су већ разговори међу Русима и славенским гостима о несрећи славенској ради неслоге са Пољацима. Наиме је Ригер у пријатељском разговору наглашавао помирбу са Пољацима. Др. Полит у једној здравици на том великом банкету, дао је израза мисли помирбе са Пољацима, али му Руси одговорише, да није кривица до Руса већ до Пољака.*)

На путу од границе руске били су славенски гости на свима станицама железничким одушевљено дочекивани.

Но у негдашњим пољским покрајинама, то одушевљење није могло тај ступањ достићи као на правом руском земљишту, јер у негдашњим пољским покрајинама, руски се живаљ највише састоји из званичних кругова. Право народно одушевљење почело је тек иза Вилне. Већ код вароши Острова били су славенски гости дочекани са „сољу и с хљебом“, а у Пскову видило се право одушевљење руског народа. Уз свирку и певање уђоше гости славенски у станицу Псковску, где им „со и хљеб“ на скупоценим сребрним служавницима буде поднесен. Затим је била „закуска“ и уз шампањско вино текле су здравице једна за другом.

*) У Вилни прочуло се од стране Пољака за ту здравицу Политову и при поласку славенских гостију из Вилне, неке пољске госпе дадоше Политу у знак признања један леп букет.

Дана 20. маја н. р. год. 1867. приспеју славенски гости у Петроград, где их је на железници 2000—3000 народа уз највеће одушевљење дочекало. Одбор петроградски заузео је за славенске госте једну од најлепших гостионица у Петрограду »Belle-Vue« на невском проспекту. Још оног вечера био је поздрав и одпоздрав међу Петрограђанима, што су славенске госте дочекали, и Славенима. Дана 21. и 22. маја гледали су славенски гости знаменитости Петрограда, били су у петроградској великој опери, за тим били су гости у великољепним палатама кнезова Шереметова и Безбородковог. Вечерња забава и концерт у палати кнеза Безбородког у његовим „зимским садовима“ остаће као неко „волшебство“ свима славенским гостима у памети. Дана 23. маја била је у огромној Исаковој цркви света служба поводом светковине св. Ћирила и Метода. Служио је митрополит петроградски са 4 владике, 8 архимандрита, 17 свештеника и 7 ђакона. Певаца је било 300. Отац Јанишев говорио је са предикаонице знамените „слово“ о св. апостолима славенским Ћирилу и Методу.

Но исти дан св. Ћирила и Метода био је знаменит још и с тога, што је тај дан у почаст славенским гостима даван велики банкет у огромној сали „дворанског собранија“. Ту су држане оне беседе и здравице, што су одјекнуле у читавој Европи. На том банкету било је преко 600 гостију. Велике галерије те огромне сале биле су пуне петроградских госпођа. Председавао је на том банкету сам министар просвете гроф Толстој. После здравице цару и царици од стране градоначелника петроградског, говорио је гроф Толстој-као „призвани гост“ међу славенском браћом знамениту беседу. Иза великог обедног стола била је намештена трибина (говорница). Са те говорнице говорио је Ригер, а за њим познати Рус Ламански.

После Ламанског, говорио је др. Полит. Тај је говор гласио:*)

Здравица дра. Мих. Полита-Десанчића

дана 23. маја 1867. на банкету у Петрограду.

„Славна господо, драга браћо! Кад се у српским крајевима распростро глас о московској изложби и кад се сазнало, да руска браћа зову своју словенску браћу на пријатељски састанак, тада је у свакога Србина радостно срце закуцало, многи је зажелио да загрли оне, које је свагда сматрао за своју рођену браћу, за драге рођаке. Да, господо и браћо! у Србима живи љубав к руској браћи, тако рећи од рођења. Матере српске говоре својој деци, тако рећи још у колевци, о православној браћи на северу, говоре о светој Русији. У оним црним данима српске повестнице кад су Срби готово очајавали о себи самима, свагда се тешише, да неће пропасти, да неће угинути, док живи велика Русија. Срби од вајкада имађаху велике симпатије за Русију, — још у оно доба, кад се о заједници словенској није ништа знало, кад словенска мисао још није била продрла. Хвала Богу! Наш долазак у Русију, наш дочек у престолници руског царства, јасно казује, да се Русија сада већ може назвати свеславенском државом. Ова појава има огромну важност и имаће неизмерне посљедице. Важна задаћа Русије није само у Азији, већ у близини њеној, на европском истоку. Ослобођење европског истока, то је та велика задаћа Русије. Ваља једном да престане господство једнога племена над другим, звало се то племе, турско, мађарско или аустро-немачко. Битка код Садове решила је судбу европског истока. Германски свет дели се од словенскога. Питање о судби Словенства, могу

*) Беседе дра. Полита, што их је држао у Русији, (изостављајући многе од њих) вадимо из књиге руске „Славянскій съѣздъ въ маѣ 1867 года".

само Славени решити, и у том обзиру, као што се по себи разуме, прва улога припада Русији. Да, господо моја! Русија није само руска држава, већ словенска, свеславенска. Русија не располаже само материјалним већ и моралним средствима. Словенска Русија, она није опасност за цивилизацију, напротив она иде цивилизацији на сусрет, јер она приправља братство словенских племена. Први корак у тој великој задаћи јесте р е ш е њ е и с т о ч н о г а п и т а њ а. То је оно питање, што се најближе тиче Русије, јер се тиче части руског народа, тиче се велевластног положаја руске државе. Источни Славени, источни православни Хришћани, а наиме Срби, надају се, да Русија неће заборавити катастрофу Косова-Поља и да ће скорим испунити своју велику задаћу. У то име предлажем са Вашим допуштењем тост (здравицу) на скоро решење словенског питања."

Ова беседа произвела је неописано одушевљење. Др. Полит био је уз пљескање два пута изазван да се покаже на говорници и напослетку Руси, који су били око њега, подигну га три пута у вис (качали его) и на рамени га однесу на његово место.

У опште одушевљење за словенске госте било је тако велико, да је и двор руски морао о том рачуна водити. Словенски гости буду пријатно изненађени кад им се јавило, да ће их Њег. Величанство цар руски са својом породицом примити у Царском Селу. Дана 26. маја буду словенски гости примљени од цара и од цареке породице. Једно 15—20 особа буду по именце представљени цару руском по министру Толстоју. Који су били по именце представљени с њима су цар и царица неколко речи проговорили.*)

*) Дра Полита питао је цар, где је научио руски, на онда је у даљем разговору казивао, како се у г. 1849 као престолонаследник са руском војском бавио у Пешти и био на литургији у српској цркви у Пешти, те како је богослужење исто као и у Русији.

Дана 27. маја оставе славенски гости Петроград испраћени многобројеним народом, те пођу жељезницом у Москву. Одбор петроградски и московски побринуо се, да на том дугом жељезничком путу славенски гости најпријатније проведу. У влаку било је више салонских вагона, на којима се из једног у други могло ићи. Био је један вагон намештен као у каквој лепој кафани. Могла се пити кава, било је столова за картање, домино, шах и т. д.

Но најзанимљивије је било за славенске путнике дочек на појединим жељезничким станицама. Готово на свакој жељезничкој станици били су славенски гости најобилнијим начином угошћени. Пило се шампањског вина и наздрављало се. Особито одушевљен је био дочек на станици Тверској.

Дана 28. маја у 10 сахати у вече приспу славенски гости у Москву.

Дочек тај тешко се даје описати. Могло је бити до 10 хиљада народа на жељезничкој станици московској. Тај силан народ окружио је славенске госте у свом одушевљењу тако чврсто, да се мало који није угушио. Сваки Рус хтео је да се рукује са славенским гостима. Све улице, куда су гости пролазили, биле су осветљене и заставама искићене. Силесија каруца пратило је госте, и усклицима „ура“ није било краја. Гости беху смештени у великој гостионици Кокоревој, на реци Москви, са изгледом на Кремљ. Још исто вече била је сјајна вечера у тој гостионици, где су се значајни говори држали. Градоначелник московски кнез Шербатов, стари Погодин, Палацки, Ригер, Суботић, и многи други измењали су своје мисли у тим говорима.

Сутра дан разгледали су славенски гости знаменитости Москве, а наиме знаменити и древни Кремљ, као и нови царски двор у Кремљу.

Свечана посета етнографске изложбе била је 29. маја. Ту су гости славенски били пријатно изненађени, јер је свако могао видити из *своога краја* разне народне ствари изложене. Ту су били изложени и ћилимови сремски и кожуси банатски, одела херцеговачка и црногорска, ту си могао видити читаву групу Црногораца као фигуре (манкени) са оружијем за појасом. Из читавог пространог руског царства, чак са северног мора, са Урала и са Амура, било је ту ствари изложено.

Дана 30. маја држана су свечана предавања на *московском свеучилишту*. *Осамнаест разних учених друштава* имали су своје представнике, који су кратким или дужим беседама поздравили славенске госте и представили им рад њихов. Затим буду позвани славенски гости ако ко од њих жели прозборити да ступе на катедру. После Головацког ступи старина Палацки на катедру, те исприча борбу ческог народа за опстанак свој и за славенску узајамност. Старцу су више пута ударише сузе кад је говорио. Иза Бугарина др Богорова ступи на катедру др. Полит те прозбори овако:

Беседа др. Мих. Полита-Десанчића

дана 30. маја 1867.

на московском свеучилишту.

„Славна господо, драга браћо! Тешко је Србину проговорити, тешко му је обуздати своје осећаје, тешко им у речма израза дати, кад помисли да се налази у самој Матушки-Москви. Што је Србину од колевке пред очима лебдило, што је као у сну гледао, то он сад на јави очима гледа, он се заиста налази у светој Москви (рукопљескање од слушалаца). Кад се хришћанин заветује да посети свету земљу, па кад после дугога и трудногa пута угледа Јерусалим, пада

на ноге и целује ту земљу. Тако и Србин угледав свету Москву, целује земљу те православне славенске матере (рукопљескање). Да! Москва она није само мати Руса. Москва је мати свеславенска — она је језгра Славенства. (Рукопљескање)"

„Но у овом храму руске и славенске науке Србин погледав на ступањ руске просвете, мора зажелити да и српска просвета достигне тај ступањ, а мора жалити, што је грозна судба српскога народа разрушила његов првашњи полет, полет просвети и цивилизацији. Да господо! Ми Срби још у XIV. веку могли смо се мерити са тадањом културом ма кога народа на западу. Ми смо у оно доба створили једну велику државу. (Одобравање.) Ако се ко год од наших непријатеља сумња о том, нека отвори законик Душанов, тај најсавршенији споменик законодавства онога времена, па ће се уверити о ступњу просвете српске, увидиће да је српска држава била основана на праву, увидиће да су Срби још у оно доба имали установу пороте. (Одобравање.) Зато могу Срби с правом рећи, да је у њих још у оно доба владао неки ступањ културе. Браћа и сродници српских краљева и царева, па и сами српски владаоци занимали су се с књигом српском. Немањић првовенчани описао је живот свога оца Немање I. Његов брат Сава, прозвани св. Сава, био је први просветитељ српски и утврдио је веру православну у Срба, распростро просвету међу Србе. Свуда, где се данас српска реч чује, слави се у Срба име просветитеља Саве. Али тај у оно доба високи ступањ изображења у Срба разруши дивља чорда Османлија. Срби остављени од западне Европе имали су први да издрже удар османске силе. Катастрофа Косовог Поља имала је свој трагичан значај не само за Србе, већ и за читаво Хришћанство. (Одобравање)."

„Од тога времена за четири стољећа, црна тама

покривала је српске крајеве. Турски јарам није дао за читаво то дуго време да у српскога народа поникне просвета. Но опет са првим зраком слободе српске, поникла је и новија српска књижевност. Са ослобођењем Србије, и са Доситијем Обрадовићем, поникао је нов просветни живот у Срба. Обрадовић први је почео писати народним језиком. Вук Караџић скупио је наше народно благо, наше народне песме. С њима је он свету показао душу српскога народа, показао је шта Србин мисли, шта осећа и чему се нада. Ако нам наши непријатељи кажу, да смо дивљи народ, ми им одговарамо: отворите наше народне песме, па ћете научити познавати све племените стране Срба, видићете, како се тужно сећа своје славне прошлости, како не очајава о својој будућности, како Србину живо бије срце за све што је племенито и узвишено, — па онда реците: јесмо ли ми дивљи народ. Да, ми се нисмо могли винути до висине културе, јер нас је у томе турски јарам спречавао. Но одстраните запреке нашега развитка, и ми ћемо се обилно развијати. У тој мисли, Срби се надају, да ће браћа руска појмити и испунити задаћу, коју према њима имају."

„Господо! Наука може процветати само под уветима здравог државног живота. Ослобођена Србија показала је, како се просвета у српској држави развијати може. Но ово је само клица, која се тек према мисли српске државе развити мора. Дао би Бог, ако буде било још једном свеславенског састанка, да видимо ускрснуту велику српску државу, на корист свеславенске просвете. У тој нади ја поздрављам руску и славенску браћу. (Громко рукопљескање.)*)

*) „Славянскій съѣздъ" стр. 287, 288, 289.

Сутра дан био је велики обед у сали универзитетској, на ком су говоре држали: ректор Баршев, славни историк Мајков, Попов и други.

Сви дани, које су славенски гости у Москви проводили, били су дани радости и весеља. Московљани носили су их тако рећи на рукама. Свако друштво, свака корпорација хтела их је имати у својој средини. Тако звани енглески клуб, друштво московских виших слојева, давао им је у почаст сјајни обед; не мање сјајан је био обед у клубу трговачког друштва. Даване су у њихову почаст велике представе у позориштима, давани су знаменити концерти, као онај у зоологичном врту, где је сам кнез Галицин управљао оркестром.

Но најзнаменитији дан је био 29. јуна (31. маја) у московском великолепном парку „Соколнику“, где је на банкету Ригер говорио под заставом св. Ћирила и Метода знамениту беседу о потреби слоге међу Русима и Пољацима, и где му је кнез Черкаски (негдашњи управитељ у Варшави) под огромним одушевљењем Руса одговорио, указујући на велике грехе Пољака против Славенства.

Дана 8. јуна оставили су славенски гости Москву. Растанак је био што може бити срдачан. При растанку држао је стари Погодин знаменити говор. Тај стари борац руски, који је још пре 20—30 година обишао славенске крајеве, па и читави балкански полуострв — Погодин први је био у Русији, који је почео ширити славенску мисао. Том старом Погодину при растанку на жељезници, текле су сузе као малом детету и стиснувши многом руку, говорио је: Стар сам, ја вас браћо више видити нећу!

Славенски гости вратише се опет жељезницом у Петроград.

По повратку из Москве, петроградски одбор, пошто су славенски гости још неколико дана у Петро-

граду провели, понуди их, да пре одласка из Русије посете Кронштат и виде руску флоту. И тако 1. (13.) јуна посебан параброд одведе славенске госте Невом до мора у Кронштат.

Био је то за славенске госте особити призор кад угледаше грдне ратне бродове и све справе флоте руске. У такозваним доковима (где се граде морске лађе) био је доручак и ту су ее славенски гости кућали са руским радницима.

Банкет био је у пространој сали адмиралитета. Здравице су текле једна за другом. Том приликом је др. Полит ову здравицу напио:

„Славна господо, драга браћа! Кад смо ступили на руску земљу, ми смо били изненађени огромношћу и богатством Русије. Утисак тај био је још увеличан братским дочеком на сваком нашем кораку. Но наша радост добила је још особитог израза кад угледасмо славну руску флоту. Руска флота има за Славене огромног значаја. Држава, која влада моћном флотом, та може да распростре своју државну моћ по читавом широком свету. Дубоко је зарезано у памети српскога народа кад је руска флота разорила на Црном мору турску флоту. Срби се надају да ће опет наступити на истоку таке прилике. Зато напијам, да би дао Бог, да се руска флота скорим опет укаже у Црном мору за ослобођење јужних Славена."

Ове речи произвеле су велико одушевљење. Др. Полит био је окружен са свију страна, кућали се и љубили се с њиме.

При свршетку банкета скупио се на улицама силан свет, који искаше да види славенске госте. Многи од гостију показаше се на балкону. Русин Павлевић и др. Полит мораше прозборити са балкона неколико речи искупљеном народу. Одушевљење све је расло, славенски гости морадоше се на улицу сићи, народ

их опкружи и за заставама пођу цркви, где се отворе врата и свештеници замољени, посветише заставе. То је све било импровизирано.

Светковина у Кронштату била је посљедња светковина у знаменитом походу Славена у Русију. По повратку из Кронштата у Петроград, славенски гости разиђоше се из Петрограда. При поласку управише они знамениту изјаву на браћу руску, у којој се захвалише руском народу на братском дочеку. —

Још за време бављења славенских гостију у Русији, немачке и мађарске новине подигоше страшну грају на „московске хајдије“: да је тај поход Славена у Русију права „велеиздаја“. Неке бечке новине донесоше и ту вест, да ће против свију посетилаца московске изложбе бити поведена кривична истрага.

Можда је та замисао и била у Бечу, али неке стране новине опет писаше, да би било смешно водити истрагу за оно, што се при чаши шампањског вина рекло, а можда се у Бечу предомислише већ и због тога, што би можда Русија такове истраге као на њу управљену увреду сматрала.

Истрага кривичних истина није било, ал многе „хајдије московске“ дуго и дуго гонише. Суботић изгуби службу у Загребу а Политу не дадоше у Загребу адвоцирати.*)

---

*) Др. Полит кад му не дадоше допуст да иде у Москву, он се захвали на позванију у Загребу у тој замисли, да ће као адвокат хрватски у Загребу моћи адвоцирати. Кад се у новинама распростро глас да ће бити истрага против „московских хајдија“ Полит враћајући се из Петрограда не дође у Беч, већ оде у Берлин, те чекаше тамо шта ће бити са „хајдијама“. Кад после извесног времена ником ништа било није, он се врати у Беч и оде тадањем канцелару хрватском, генералу Кушевићу, да се пријави ради адвокације. Генерал Кушевић кад је саслушао Полита што хоће, погледа га, оде своом писаћем столу и извади пакет немачких петербуршких новина те рече Политу: Ово су Ваши говори у Русији, то је права велеиздаја. Ви долазите под истрагу — и окрене му леђа. Полит не доби адвокације у Хрватској. Услед

Много година била је стална рубрика у немачким новинама пребацивање Ригеру и Чесима, што су ишли у Москву. И у најновије доба кад су Чеси под ером Тафеовом дошли до уплива у Бечу, денуцирале су их немачке новине ради њиховог пута у Москву. Једаред неко и у рајхсрату Ригеру пребаци, што је ишао у Москву, на што Ригер рече: да је пред Њег. Величанством тај свој пут у Русију и побуде тога пута извинио.

По том изгледа, да су заиста у меродавним круговима бечким бацили копрену заборавности над „хацилуком" аустријских Славена у Москву.

На сваки начин био је у оно доба поход аустријских Славена у Русију, демонстрација против Бајстове изреке: да Славене ваља уз зид притиснути. Бајст је давно дошао у заборав а с њиме ваљда је дошла у заборав и „фатална" московска изложба!

тога пресели се у своје родно место Нови Сад, и он који ни речице мађарски није знао, мораде учити мађарски да положи цензуру у Пешти. Но и ту му чињаху тешкоће, што није свршио права у Пешти већ у Бечу. Напослетку после многих запрека положи цензуру, и стаде се као адвокат у Новом Саду.

VI.

Утврђење дуализма. — Потиштено стање Срба. — Устанак у Боки год. 1869. — Чланак Политов о Боки. — Преска парница пред поротним судом у Пешти. — Самообрана Политова од 29. дец. 1870. — Изванредне мере владине против Срба. — Наша црквена реакција у савезу са владом. — Демонстрација против Анђелића на три јерарха г. 1872. — Парница против Корнела Јовановића и другова пред кр. судбеним столом новосадским. — Обранбена беседа Политова дана 16. марта 1872. — Комесарство Мајтињијево. — Царски 25-годишњи јубилеј год. 1873. — Чланак Политов „Након двадесет и пет година.“ —

Поравнање Угарске са Аустријом створило је нову еру политичног живота у аустријској царевини или како се та царевина после поравнања назвала: у Аустро-Угарској монархији. Мисао Бајстова о господству немачког у једној, а мађарског племена у другој половини монархије, коју су мисао и мађарски државници у пуној мери пригрлили, — изведење те мисли показало је таки своје последице. Немци у једној, а Мађари у другој половини монархије стадоше утврђивати своје господство тиме, што почеше скучавати Славене у једној и у другој половини царевине. Немци стадоше гонити Чехе и Словенце, а страном и Пољаке, а Мађари створише у г. 1868 такав закон о народностима, који не само народности није задовољавао, него

је у њих и највеће огорчење произвео, — огорчење, што нађе свога израза у свечаној огради народносних посланика на угарском сабору.

Држало се, да мисао дуализма: о господству двеју племена у царевини аустријској неће бити изведива и да то господство неће моћи дуго трајати. Али Немци и Мађари имајући државну власт у рукама, све то већма утврђиваше дуализам. Према томе народности како у једној тако и у другој половини царевине налазаху се у потиштеном стању и ништа им друго не остаде до да се од времена на време ограде против неправде, која им се чини.

Но наскоро како се дуализам почео утврђивати у једној и у другој половини царевине, настаде догађај, који је пољуљао у нечем оно самопоуздање у велику снагу, која тобож лежаше у новој системи дуализма. Устанак у Боки г. 1869. био је врло непријатна ствар за обе владе, како у Бечу тако и у Пешти. Бокељима морало се напослетку попустити и са усташима као са неком ратујућом странком мир кнезлачки учинити.

Поводом тим, што се за пострадале од рата Бокеље у српским крајевима почели купити прилози, напише др. Полит-Десанчић у Суботићевом „Народу“ бр. 35. од г. 1870, значајан чланак о „Боки“, који је био од великог утиска, но уједно и повод за преску парницу пред поротним судом у Пешти.

Тај чланак гласио је:

Б о к а.

Је ли Србину суђено да у повестници света на корист човечанства какву улогу игра? Навези се на сиње, јадранско море, прођи Далмацију, уђи у Боку, попни се у Црну Гору, па погледај са висине тих кршевитих „црних“ планина неизмерно јадранско море, које у далеки свет води, осврни се на другу страну

на погледај скадареко језеро, па тамо даље преко планина све те српске земље до Дунава, те помисли да од Трста до Котора и Будве, и тамо од Ловћена до Дунава, све се то српски збори — па ћеш одговора на оно питање наћи. Одговорићеш: да ако ми Срби кукавице нисмо, да будућности имати морамо. Пред нами се отвара јадранско море, да нас стави у саобраћај са великим светом, са трговином свију делова наше земље, а за јадранским морем стоје плодовите српске земље, а у тим земљама живи српски народ, кога је Бог богато памећу обдарио, који од свију славенских племена можда највише полета, духа има, као што му то дивна народна поезија показује. На шта треба да те српске земље оживе, да се производи српски по читавом свету растурују, да српски народ у редове цивилизованих народа ступи, те да и он своју улогу на корист човечанства започне? Треба слободе, и опет слободе; треба српске слободе, што ће рећи: ослобођење од туђина и уједињење српског народа; треба да једном опет потече „вода куд је текла“; треба да је Србин опет господар у српским земљама.

Кад сам био у Црној Гори, па слушао ветар, како се ломи о Ловћен-планину, чинило ми се, да у том шуму ветра слушам тужне звуке еолове харфе, — уздисаје, патњу и жалост српскога народа, све то од 500 година; али кад погледах на горостас Ловћен, што се небу под облаке диже, чинило ми се, да слушам где проговара: Ја овде бдијем и стражарим над српском слободом, док је мене горостаса и ломне Црне Горе, српска слобода пропасти неће!

Па тако стражариште и Црногорци зимус, кад се оно Бокељи јуначки борише, те са ломних, црних планина браћи довикаше: Док је нас овде на висини, небојте се браћо, пропасти нећете.

Бокешки устанак беше јарка светлост у дубокој тмини, што тада покриваше српски хоризонт. Српски народ у Тројединици потиштен од највеће самовоље; Срби у Војводини у чељустима Мађара, тужна раја у Босни и Херцеговини од патње већ изнемогла, те ни гласа више пуштати не може. А Србија? Наде, које Сриство у српски Пијемонт стављаше, изчезоше до ижице поред кукавне улоге, што је Србија под регенством играше, и Србину крв се у образ дизала, кад је на Београд погледао, где се не чује јаук раје босанске, већ где се тражи за руковање пријатељска рука Андрашијева, она рука, која држи у шаку слободу Тројединице и Војводине, а у Цариграду потписује „шићар“ ради Босне! У тој тмини засветли се јатаган бокељски, па показа свету, „да Србин живи, да је јунак.“

Бечки рајхсрат, немачки доктори мишљаху, да са Бокељи, као са гомилом „барбара“ имају посла, па да у име „културе и цивилизације“ имају право узаптити крв варварску у интересу и у корист немачке Аустрије, те хтедоше увести тако звани „обранбени закон“ и у Боки. Али српски Бокељ метну руку на јатаган, па рече: од моје сам крви ја господар, ко хоће моју крв да има, ваља прво да је пролије. И крв би проливена, али се обранбени закон не могаше увести. Српски соколови, та шака Бокеља, потресоше велику Аустрију, одбише грдну војску аустријску, па напослетку они диктираше мир кнезлачки. Из прва бунтовници, ребели и велеиздајници — за које губилишта беху приправљена — постаху Бокељи уговарајућа странка са Аустријом — готово уникум у међународном праву!

Но шта је побудило Аустрију, као велесилу европску, да са ребелима, сопственим поданицима као ратујућом странком уговара? Није ли могла она

бокешки устанак угушити? Јунаштво бокешко беше дивно, величанствено. Али Аустрија по новом обранбеном закону може да стави на ноге неки милион војника, па би напослетку пре или после Бокељи изнемогли, а Аустрија победила. Али иза Бокеља стајаше Црна Гора, иза Црне Горе стајаше сав српски народ у Аустрији и Турској, те иза српског народа, могаше се наједаред створити на супрот аустријско-турској алијансији — руско-пруска алијансија, па да оно милион војске аустријске не буде доста ни за границу галичку и саксонску. Једном речи: из бокешког устанка могао је букнути пламен источног питања.

А ко је задржао, да тај пламен не букне? Ми би рекли, рука из Петрограда.

Ко познаје положај и конфигурацију Боке и Црне Горе, тај зна, да ништа лакше Црногорцима, него Боку заузети. Ко је једном гледао са стена црногорских Котор, томе се чини, да би могао из Црне Горе на људе у Котору на пијаци пуцати. Црна Гора посве доминира Боку, а особито варош Котор. То је у већој мери од прилике оно, што горњи град Варадински и дољни, или што је тако звани „транцамент“ код Варадина према виноградима, који се спуштају до Дунава. Залив которски, то је од прилике као Дунав, Бока, то су виногради, а транцамент, то је Црна Гора — наравно, све у огромно већем саразмеру. Бока и Црна Гора у њиховој конфигурацији чине подпуну целину; стене Боке и Црне Горе не могу се разликовати, и путнику тек се мора казати, где престаје Бока, а где настаје Црна Гора. И ја, кад сам путовао, те из Котора у Црну гору се попео, мораде ми тек мој вођа Црногорац рећи, да смо границу црногорску прекорачили. Једину разлику што опазих, беше то, што је у Боки пут шири, а у Црној Гори од пута

стаза постаје. Ловћен планина Которанима изгледа као какав грдан, висок тороњ, кога од свуде виде, од прилике као што Бечлије из сваког сокака виде свој Стеванов тороњ. Из јадранског мора кад се у залив которски уђе, па се из далека варош Котор у углу опази, то би сваки рекао, да је то варош читаве оне кршевите планине, што се од залива чак до Ловћена простире.

Посве је наравно, да су Црногорци за Боком которском тежили, те су не једаред, него више пута Котор и заузимали. Бока которска, то је наравно продужење Црне Горе, залив которски пак најзгодније, а при том највеличанственије пристаниште за Црну Гору — пристаниште, коме можда пара у Европи нема, јер у њему и највећа флота места има. Котор пак за престолницу црногорску много је згодније, него ма које место у Црној Гори, јер и данас, ако се што хоће за Цетиње да набави, мора се из Котора донети.

Бока которска, то је дакле таки магнет, коме ни један Црногорац против стати не може. Кад је јесенас бокешки устанак букнуо, Црногорци би листом у Боку прешли, да их је само кнез Никола пустио, а Котор би за 24 сата у рукама црногорским био, јер оно мало фортификације, што је око Котора, то би Црногорци са неколико топова брзо разрушили, јер могу па те фортификације још лакше да пуцају, него што би се пуцало н. пр. из горњега Варадина на тако звани „брукшанац.“

Но да је кнез Никола допустио Црногорцима, да у Боку пређу, то би ово значило рат Црне Горе са Аустријом, а *уједно* — и са Турском. Тајни уговор, који је по свој прилици приликом путовања у Мисир у Цариграду склопљен, ступио би у живот. Да би могла пак Црна Гора такав рат започети, морала би Србија Дрину прећи, те Турској недати да Црну Гору

нападне. Шта су при бокешком устанку у Београду мислили, то спада међу оне високе тајне београдске дипломације, која воли ћутати, да бар ћутањем своју мудрост покаже. Но „Видов-дан“ ипак је ту политику у нечем наговестио, кад је с индигнацијом одбио од Србије и саму мисао, да би који српски официр могао бити у редовима бокешких усташа! Па да нам нико и не каже, о том смо потпуно уверени, да је регенство волело гледати Аустријанце у Котору, него Црногорце!

С тим не буди речено, да је регенство погрешку учинило, што Србија при устанку бокешком Дрину прешла није, али свакојако понашање Србије при том устанку, и велико пријатељство Београда са Пештом — врло сумњиве зраке баца на политику регенства. Тек кад је већ закључен био мир кнезлачки, онда тек у Београду сташе симпатизовати са Бокељима, и онда тек смедоше београдске новине коју рећи о Боки!

Ми држимо, да главни узрок, што из бокешког устанка пламен источног рата букнуо није, у том лежи, што то Русија није желити могла. Замашан устанак српскога народа против Турске и Аустрије — неби могао Русију равнодушну оставити: она би морала, хтела не хтела у акцију ступити, а у том случају морала би какву алијансију закључити, па кад би то пруска алијансија била, то би рат на Неретви и Дрини, значио рат чак на Рајни и Елби. За тако велики рат пак Русија из много узрока још приправна није. Најцелисходније је дакле држала, да кнеза Николу од сваког умешаја у бокешки устанак уздржи.

Тим начином постао је читав бокешки устанак без икакве више цели. Истина да и Бокељи, кад су се подигли, нису имали другу цел него одбацити аустријски обранбени закон, али да је устанак бокешки под другим околностима настао, имао би неизмерне последице.

И тако видимо опет и при бокешком устанку, да се силе српске, парцијално, без више цели троше. Има томе више од 15 година, како се то свуда понавља. Видесмо два, три помања устанка босанска, видесмо устанак херцеговачки под Вукаловићем, видесмо ратове црногореке, видесмо критски устанак, видесмо чете бугареке — све без договора заједничког, без цели и плода. Да је та пропала снага уједаред заједнички употребљена била — где би сад било турско господовање.

Но бокешки устанак ипак није био са свим без цели. Оживио је и пробудио из дремежа Српство, а нашим противницима улио је респекта.

Бокељи враћају се сад у њихове пустолине, на њихова пуста гаришта. И ми Војвођани знамо какво је то осећање; опомињемо се и ми, кад после револуције једва могосмо познати и место, где нам куће беху. Прошло је од то доба више од 20 година, па још сва гаришта у нас изидана нису. Од те пропасти ми се још опоравили ниемо; ми ниемо још оно што бесмо пре буне. И ми Војвођани, и ми смо сиромаси. Али кад нам дође позив, да притекнемо у помоћ нашој браћи у Боки, радо дајемо нашу уштеђену крајцару, да невољу наше браће колико толико, бар добром вољом, ублажимо. Прилози се за браћу у Боки свуда купе, и ово, што је накупљено, тек треба да је почетак оном, што ваља да се накупи. Те прилоге нека не сматрају браћа у Боки као какав дар, већ као нашу захвалност за оно, што Српству образ осветлаше, што показаше свету: да Србин живи, да је јунак.

Ради тога чланка подигла је угарска влада (као што се из неких података даје судити, усљед мига из

Беча) против дра Полита као писца тога чланка пре-ску парницу.

Расправа се држала 29. децембра 1870. у Пешти пред поротним судом.

Тужба је гласила: 1. на велеиздају ради откидања једне чести земље, што спада на круну св. Стефана од остале државе угарске; 2. на нарушење јавног мира буњењем на насилну повреду јавног мира и реда.

Ради бољег разумевања самообране Политове, саопштавамо из ове знамените расправе и говор државног тужитеља.

Оптужба државног тужитеља.

„Поштована господо поротници! Још неколико дана, па ће се вратити старом елементу у вечиту слободу тренутна честица неизмерног вечног времена, која је дана прелазном човечијем животу, и коју ми по нашем назору о мерењу времена годином називамо; али ће она наступајућој новој години предати своје крвљу умрљане повестничке листине, и показујући на грдобно опустошење нечовечних ратова запитаће деветнајсто столеће, што се тако цивилизацијом размеће, кад ће на место политичне борбе, што хоће да увеличује блаженство човечности од различитих форма владавине, ставити и победом увенчати религију срца, љубов ближњега, која једина осигурава све што је лепо и добро, једина обезбеђава благостање човечанства.“

„Поштована господо поротници! Врло је уместно да се приликом расправе овога пресног процеса са истином ове ставке позабавимо, јер ја верујем непоколебиво у узвишенију мисију човечанства, у непроменљиве законе промисла, што небесна тела, и велико све одржава, верујем у душу љубави, и верујем тако исто у Кантову идеју вечитог мира, јер верујем да је братинство уређење света! Али да до овога дођемо, нужно

је пре свега, да ви, поштована господо поротници, као ареопажки суд строго осудите све оне чине, који се из амбиције и жеље за одликовањем рађају, па су зато и готови, да тој амбицији увек благостање народа, братску љубав, и хармонију слоге жртвују."

„Немојте мислити, поштована господо поротници, да ви не можете из оног тесног круга, што вам га је закон као независном суду одредио, деловати на постигнуће ове велике цели, да се утврди мир међу грађанима, јер из заметка племенитих идеја, кад га узме у своју негу верно сваки грађанин, постаће јавно мњење, које је и до сада човечанство од много предрасуда ослобођавало, па ће уз сталну вољу довести га и до благослова братинства и мирног сугласја."

„Господин је оптуженик, тако ми се чини, одлучни непријатељ оног хуманитарног правца, што сам га мало час означио, и као што сведочи чланак, који сте у пуном садржају чули, пун је непријатељске страсти против мађарско-аустријске државе, и узносећи которско-бокељску побуну, побуђује Бокеље на побуну против мађарско-аустријске државе, стављајући им за будуће у изглед делотворну помоћ са стране мађарских, или као што се у чланку каже, војводинских Срба, а осим тога претстављајући један део Далмације, која под свету круну подпада, као природну и саставну честицу Црне Горе, узбуђује Црногорце, да поимену град Котор и околину заузму. Овим запаљује луч грађанског рата, и напада с једне стране на државно јединство једнога земљишта, које припада светој мађарској круни, а бунио је с друге стране на силовито нарушење општег мира и реда."

„Господо, поштована господо поротници! Казнени закони ни једне просветне државе не допуштају, да се гони и казни ко ради самих мисли, али кад се ове мисли изван човека у спољашњим чинима појаве, онда

имамо пуно право, да их не само строго испитамо, него и да загледамо у моралне побуде дела, које се сукоби са законом. И тако допустите, господо поротници, да са свим објективно наведем поједине појаве из учевног труда г. Михаила Полита, који ту пред вама на клупи оптуженичкој седи, а оставићу вашој савестној комбинацији, да пресудите, од куда је могао постати онај дух, што се у целом садржају тужбовног чланка онако бунећим начином појављује."

„Оптужени др. Михаило Полит, вођен жељом за наукама, ишао је такође међу другима, на московску етнографску изложбу, где су били и други познати учењаци, као: гг. Ригер и Палацки, и тамо црпући из извора наука нововременога Парнаса, добро се опомињемо оне здравице, коју је г. др. М. Полит држао, и која се нарочито особито допала свима московским учењацима; али ја зато држим, поштована господо поротници, да добивено тамо господину оптуженику признање, не даје му права, да залије своје списатељске лаврове венце крвавим жртвама грађанског рата и да сме бунити на нападање државног јединства земаља, које спадају на свету мађарску круну."

„А да се у тужбовном чланку заиста садржи пресска кривица, која се у §. 6. и 9. чл. XVIII. год. 1848. садржи, судим, да сте се о том потпуно уверили, чим вам је чланак прочитан, и премда буњењу, које се у чланку спомиње, никаквог даљег коментирања не треба, ипак ћу поneке ставке тужбовног чланка опетовати, да вам тим што боље покажем, како далеко засецају у заплетуше, што се на истоку појављују."

„Писац тога чланка хвалећи устанак становника Боке которске, и потпору што им је давана од стране Црногораца, а напротив осуђујући неутралност српске кнежевине и њене владе, — напада на државно јединство земље, под светом мађарском круном стојеће, по-

буђује људе, да ту свезу делом раскину, и буни их да наруше општи мир и ред силовито, па онда враћајући се на устанак у которекој Боки, која је с концем год. 1869. к Далмацији припадала, вели у 4 алинеји тужбовног чланка:

„Бокешки устанак беше јарка светлост у дубокој тмини, што тада покриваше српски хоризонт. Српски народ у Тројединци потиштен од највеће самовоље: Срби у Војводини у чељустима Мађара, несретна раја у Босни и Херцеговини од патње већ изнемогла, да и гласа већ пуштати не може. А Србија? Наде, које Сриство у српски Пијемонт стављаше, изчезоше до ижице поред кукавне улоге, што је Србија под регенством играше, и Србину крв се у образ дизала, кад је на Београд погледао, где се не чује јаук раје босанске, већ где се тражи за руковање пријатељска рука Андрашијева, она рука, која држи у запту слободу Тројединце и Војводине, а у Цариграду подписује „шиљар“ ради Босне! У тој тмини засветли се јатаган бокешки па показа свету, да Србин живи, да је јунак.“

„Продужујући чланак тврди, да је шака Бокеља потресла Аустрију заједно са њеним силним војскама, те да је ова принуђена била, да се са својим властитим побуњеним поданицима као са ратујућом силом, погађа, на прелази на оне велике последице, што их је могао за собом повући овај устанак за источно питање, да су га Црна Гора и други Срби као ваља подупирали, и изјављује, да је само једна петроградска рука учинила, да се ватра не изроди.“

„Ево, поштована господо поротници, можете са мном заједно увидити, да је оптужени узео на себе улогу да испосредује, да се источно питање на дневни ред стави, а овим дознајемо доста о побуђујућој сили његове намере.“

„У тужбеном чланку алинеји 8. пак вели: „Ко по-

знаје положај и конфигурацију Боке и Црне Горе, тај зна, да ништа лакше Црногорцима, него Боку заузети. Црна Гора посве доминира Боку. Бока и Црна Гора у њиховој конфигурацији чине потпуну целину. Из јадранског мора кад се у залив которски уђе, па се из далека варош Котор у углу опази, то би сваки рекао, да је то варош читаве оне кршовите планине, што се од залива чак до Ловћена простире."

„У 9. алинеји говори: „Посве је наравно, да су Црногорци за Боком Которском тежили, те су не једаред, већ више пута Котор и заузимали. Бока Которска, то је наравно продужење Црне Горе, залив которски пак најзгодније, а при том највеличанственије пристаниште за Црну Гору."

„Тако исто у 10. алинеји вели: „Бока Которска, то је таки магнет, коме ни један Црногорац противстати не може. Кад је јесенас бокешки устанак букнуо, Црногорци би листом у Боку прешли, да их је само кнез Никола пустио, а Котор би за 24 сахата у рукама црногорским био."

„А у 11-стој говори: „Да је кнез Никола допустио Црногорцима, да у Боку пређу, то би ово значило рат Црне Горе са Аустријом, а уједно и са Турском. Да би пак могла Црна Гора такав рат започети, морала би Србија Дрину прећи, те Турској недати, да Црну Гору нападне."

„За овим прелази на држање српске кнежевине на према упитном устанку и вели у 12-тој алинеји тужбеног чланка: „Понашање Србије при том устанку, и велико пријатељство Београда са Пештом — врло сумњиве зраке баца на политику регенства."

„У 13. алинеји каже писац, да се само томе има приписати, да није источно питање букнуло, што није Русија још била приправна за такав горостасни рат, и

што је тога ради уздржала кнеза Николу, те се није у бокељски устанак умешао."

„У 14-тој алинеји вели: „Тим начином постао је читави бокешки устанак без икакве више цели. Али да је бокешки устанак под другим околностима настао, имао би неизмерне последице?"

„У 15-тој алинеји осуђује цепање сила српских у честимичним устанцима, и изводи из тога: „Да је та пропала снага уједаред заједнички употребљена била — где би сад било турско господство!"

„У 16-тој алинеји тврди да овај устанак није био сасвим без цели, јер: „тај устанак оживио је и пробудио из дремежа Србство, а противницима улио је респекта."

„У 17-тој алинеји најпосле доноси, да ће се Бокељи сад остављеним и попаљеним кућама вратити, па додаје: „И ми Војвођани и ми смо сиромаси. Али кад нам дође позив, да нашој браћи у помоћ похитамо у Боки, радо даћемо нашу уштеђену крајцару."

„Затим чланак ово вели: „Те прилоге нека не сматрају браћа у Боки као какав дар, већ као нашу захвалност за оно, што Србству образ осветлаше, што показаше свету: да Србин живи, да је јунак."

„Поштована господо поротници! Чули сте садржај целога чланка, и држим, да сте се уверили, да је пун непријатељског духа против мађарско-аустријске државе, да удара на целокупност државе, и да Црногорце побуђује, да узму силом један комад Далмације, која светој мађарској круни припада, па да им к томе још обећава и у делу и у новцу помоћ и са стране војводинских Србаља, да слави као узвишено и јуначко дело онај устанак, који је стао мађарско-аустријску државу толико крви и толико новаца, и који је толико спомена човечијег дивљаштва за собом оставио."

„Из свега овога излази, да тужбовни чланак напада на државно јединство земљишта, које на свету мађарску круну спада, да буни на делотворно раскидање те свезе, да побуњује на насилно нарушење јавног мира и реда, и да се стара да запали буктињу грађанскога у сваком случају жалостнога рата, те да је услед тога оптуженик учинио кривицу преску по садржају §. 6. и 9. Чл. XVIII. год. 1848.“

„И зато одржавам своју тужбу по целом садржају, и стављам вама ову коначну молбу господо поротници: да изјавите, да је оптужени г. др. Мих. Полит, који се у књижевности и Десанчић назива, и који признаје да је тужбовни чланак писао, крив по §. 6. и 9. чл. XVIII. од г. 1848.“

„Ову молбу управљам на вас у име човечанства, грађанског мира, и љубљене нам домовине, немојте допустити да опште грађанско благо, мир и братска слога постану жртвом таковог бунења, које би нас у случају успеха за наше противнике после кратког времена из наших санова имало пробудити, зар да чујемо из уста наших заблуђених противника ове речи каснога кајања:

Virtutem incolumeum odimus,
Sublatam ex oculis
Querimus invidi!
Чисту доброту гонимо,
А кад нам је из очију нестане,
Онда је тражимо завидећи онима што ју имају.

„Господо! Гледајте, да донешеном одлуком дате братским народима мир, и да сачувате законима светињу и углед, јер повесница сведочи, да је ропство, крвави рат грађански или пропаст редовно судбином оних народа, који одбацују слободу, што се оснива на поштовању закона, а ваше поштено срце, о том сам уверен, неће ниједне од ових споменутих невоља!

Самообрана дра Мих. Полита-Десанчића

у пресој парници ради Боке

пред поротом у Пешти дана 29. децембра 1870.

„Славни поротни суде! (Мађарски). Ја нисам вешт мађарском језику у толико, да бих могао опширну обрану на мађарском језику изводити. Нема томе давно, како сам тај језик почео учити зато, што је то језик једног племена у нашој отаџбини, с којим су Срби многе добре и зле дане у повесници имали. Па будући да сл. поротни суд не разуме српски језик, то нека ми буде допуштено, да своју обрану на немачком језику водим."

„(Немачки.) Има времена, када изрека поротника у политичним стварима већ у напред сумњи подлежати неможе, и кад обрана сасвим сувишна постаје. Такова времена нису само она, када поротници не могу да се обране од уплива какове терористичне владе, него и она времена, када поротници сасвим слободно своју изреку (Verdikt) дају, али када у обарању извесних политичних тенденција мисле, да извршавају патриотску дужност. Такових примера можете наћи у повесници Енглеске, можете их наћи у повесници Француске. Опомените се пресуда под Стуартима, помислите на време Кронвела, опомените се велике француске револуције, помислите на неке изреке поротника под рестаурацијом и под Луј-Филипом, па ћете ово, што рекох, оправдано наћи. Оно, што је била велика борба начела на западу Европе, то као да је одношај у европском истоку међу владајућим и покореним племенима. Ако би се тај одношај у Угарској установио као питање силе (Machtfrage), то би морала непристрасна изрека поротника по примерима повеснице у немогућности спадати."

„Многе осуде, које су се у последње доба при поротном суду овде против немађарских народности, или

управ листова збиле, дају повода мислити — ја овде не изражавам моје мњење — да се мађарска порота налази у неком политичком току, који далеко иде преко јуристанског субстрата питања кривње, у неком току, који у свом изласку можда садржава патриотеко осећање мађарско, али који на свом крају одступа од објективитета.“

„Код нас Срба бар, господо поротници, установило се то мњење — а ја ћу узети да је погрешно —, да већ позив пред мађарску пороту у Пешти осуду у себи садржава. Ја с моје стране небих био тога мњења, јер држим, да противности међу народностима у Угарској нису тако акутне постале, да би изреку поротника могле алтерирати. Ја хоћу да верујем, да питање народности у Угарској још није постало питање силе, јер ако бих то држао, то бих морао очајавати о будућности Угарске.“

„На сваки начин врло је значајно, да се ова преска парница могла и подићи, јер садржава предмет, који сачињава парче жалосне повеснице аустријске, предмет, на који би ваљало бацити застор заборавности; значајно је, да се баш тај предмет пред угарску пороту изнео, дочим у Бечу и Прагу нису за добро нашли подићи парнице ради Боке против славенских листова, који су много жешће писали, и то за времена устанка бокешкога писали, него што је садржај мога чланка, и макар да државни одветници у Бечу и Прагу немају обичај нежно поступати према славенским листовима. То некако изгледа, као да су у Угарској осећаји већма настали аустријски, него у самој Аустрији.“

„Ја не знам, да ли г. јавни тужилац добија своје инспирације од владе. Он нам је истина овде само показао налог министарства правде, и овај налог неби имао ништа изванредног у себи, јер у свакој држави властан је министар правде давати налоге држ. проку-

ратору, но ја разумевам под тим инспирацијама такове, које мимо министарства правде у политику засецају. Но не имајући доказа за то, хоћу да узмем, да је држ. одветништво сасвим по свом звању тај процес подигло. Али сувише велика ревност држ. прокуратора у подизању преских парница против немађарских листова може само ствари и угледу Угарске шкодити. Без обзира на то, што преске парнице свагда зло увеличавају, које хоће да отклоне, без обзира на то, што такове парнице „злу крв“ праве код немађарских народности, и то у таковом ступњу, да је већ нека раздраженост настала, за коју можда угарска влада и не зна; без обзира на све то, такове преске парнице чине најгори утисак у иноземству. На страни не пита се за појединости таковых парница, не пита се, да ли је писац крив или не, довољно је, да се само констатује, да у опште у Угарској има тако млогих парница против немађарских народности, које већину становништва сачињавају, па да се отуд закључи: Something is rotten in the state of Danemark. Да, нешто мора да је труло у држави угарској, кад се такове парнице умножавају.“

„Знам ја, господо поротници, да са гледишта правне државе политични обзири не могу упливисати на ток правосуђа, и кад се закон повреди, то се мора правди за доста учинити. То би заиста тако и стајало, кад би у Угарској питање народности као свршена ствар (überwundener Standpunkt) била, и кад би мађарска порота то била, што је порота на западу. Гг. поротници, кад бих ја коме Французу или Енглезу рекао, да сам тамо са турске границе на једно 200 километара у сред зиме чак до Пеште дошао, и да је у Пешти моја порота, то они таково што неби могли себи ни претставити. Како би било, да какав Араб или Бедуинац мора из Алжира да путује к пороти у Париз, или

да какав Ирландез из Филипстауна мора да путује к пороти у Лондон. У чему лежи, гг. поротници, значај пороте? У том, да држављанин у своме завичају пороту има, јер само у завичају у стању је извршивати право рекузације, а без тог права порота је илузорна, и губи свој слободњачки значај. Проучите постанак пороте у Енглеској, па ћете наћи да је порота judicium parium, и то у потпуном смислу тако, да поротници не спадају само истом сталежу него да познају све околности, све упливе на оптуженога, да се у његов положај сасвим ставити могу, а пре свега да разумеју језик оптуженога. Шта је управо порота у свом постанку у Енглеској? Ништа друго него суд од најближих суседа. Енглески судија — justices — није држао да може бити тако непогрешив, да он сам пресуди питање чина — question of fact (Thatfrage), — него је позвао најближе суседе, да они, који све околности познају, то питање реше, па је он онда само закон управио. Колико сте ви гг. поротници, далеко од тога, да будете Србину порота суседа. Вами, господо, нису знане српске околности, српске традиције, српски обичаји, српски живот; ви, господо, нисте у положају, да инкриминирани чланак у извору разумете. Ја ћу вам таки пример навести, од какве је то важности. Има у мом чланку једна ставка, која се инкриминира, а која казује само то: Да Србин живи, да је јунак. Ви господо, који околности и језик не знате, могли бисте мислити, да ова ставка садржава какво дражење, а у истини ставка та није ништа друго, него припев једне српске песме, која се нева по свуда у друштвима и по гостионицама, и која Србина не може раздражити, јер ју је већ по сто пута слушао. Но има још и нека друга околност, која на вас гг. поротници уплив исати може. Питање народности од прилике је оно, што је било питање религи-

још у XVI. веку. Је ли могао у оно доба католик према протестанту или протестант према католику непристрастан бити? Под тим околностима ми Срби не можемо се развијати на просветном и политичном пољу, докле немамо пороте у нашем завичају. Зато ми, који бесмо посланици на карловачком конгресу, обратисмо се представком на Њег. Вел., да се и у нашем завичају порота заведе. Та претставка сада лежи у рукама гр. Андрашија, и он ће имати о том извештај и предлог донети."

„После ових општих приметаба у обзиру моје пре-ске парнице требало би да пређем на појединости тужбе г. јавног тужиоца. Но пре него што бих то учинио, морам се оградити против начина нападаја од стране оптужбе. Нико не излази на двобој са неједнаким оружјем, нико неће двобој примити са сабљом против пиштоља, нити са пиштољима од разног састава и домашаја (Kaliber und Tragweite). Да је г. јавни тужилац употребио оружје духа против мене — а ја ћу признати, да он мене духом надмашује — то ја небих имао никакав приговор учинити; али г. јавни тужилац употребио је оружје, против кога у данашњим околностима у Угарској обрана није могућа: он је употребио тако рећи „топове Крупове", којима и најјуначнија обрана не може одолети. У Угарској, кад се за кога рекне да је панслависта, то се такав више бранити не може, јер се том речју хоће да рекне, да је непријатељ отаџбине. Ја ово у неку руку појмим, и до неке границе могу у нечем и да оправдам. Кад се за кога рече, да је панслависта, то се мисли, да хоће, да под власт руског апсолутизма стави какав народ, да хоће да угуши слободу каковога народа. Но, господо поротници, да ли је појам панславизма тако јасан, да се ово под њега субсумирати може и еме. Ја бих се усудио разјаснити вам, шта је панславизам, и шта

се под њиме разумевати може, па ћете увидити, да о њему у Угарској постоје криви појмови. Ако се под панславизмом разумева унификација свију славенских племена под господством и апсолутизмом руске владе, то је таково што посве немогуће. Кад би Европа баш тако и слаба била, да се Русији неби могла противити, то би се таковој унификацији противила славенска племена, и код сваког појединог славенског племена настало би оно, што је настало код пољског племена. Свако славенско племе има своју повесницу, своје традиције, свој посебан душеван живот, а пре свега свој посебан језик, дакле сва критерија, што својство народа сачињавају. Унификација дакле посве је немогућа. Но ако панславизам значи федерацију славенских племена, то такова федерација пре свега претпоставља слободу и неодвисност Пољака, али такова федерација значи још што више, она значи слободу и неодвисност Мало-Руса. Мало-Руси беху у повестници угњетавани како од Пољака, тако и од Велико-Руса. Њихова народност различна је и од народности пољске и од народности руске. У федерацији славенској морају дакле и Мало-Руси заузети место, које им ујамчава и слободу и неодвисност њихову. Но такав панславизам — то ћете најлакше појмити господо поротници — најопаснији је за данашњу руску владу, и она мора бити таковом панславизму највећи непријатељ.“

„Г. јавни тужилац навео је здравицу, коју сам ја у Петрограду напио, но заборавио је здравице, које сам држао у Варшави и у Вилни. Ја бих желио, да је г. јавни тужилац био присутан при једном банкету у Вилни, где сам подигао реч у обрану Пољака. Подигла се ларма од стране руских официра, који рекоше, да ко је пријатељ Пољака, не може бити пријатељ Славенства, а ја сам одговорио, да ја себи не могу претставити будућност и савез Славена без савеза Пољака. Ја

имам ту сатисфакцију, да су при мом одласку из Вилне Пољаци на железници руку ми дали, и на беседи ми се братски захвалили."

„Што се саме московске изложбе тиче, то вам је познато гг. поротници, да су на париску изложбу многи људи различне народности ишли, да су на бечки шиценфест Немци из разних крајева Немачке долазили и разне политичне беседе држали, али се то никоме за кажњив чин урачунало није. Но ја се у опште чудити морам као јуриста, да г. јавни тужилац у своју беседу московску изложбу уплеће. Ја знам, да код простих злочинаца прошлост живота може сачињавати отежтавајућу околност, али да се у прескоj парници човеку књижевнику таково што у пресци преступак може урачунати, то ми није познато, да у цивилизованим државама бива. У опште као јуриста морам опазити, да московска изложба са §.§. 6. и 9. угарског прескоr закона ни у каквој свези не стоји. Но кад је г. јавни тужилац већ мој предживот хтео навести, и такови као аргуменат против мога патријотизма употребити, то је требао с друге стране справедљиво да наведе и остале црте из мога предживота. Ако је г. јавни тужилац пратио расправе хрватског сабора, то ће знати, да сам ја био сремски посланик на истом сабору г. 1861. 1865. 1866. и 1867. За читаво то време био сам најревноснији бранилац уније са Угарском. У обзиру споразумљења са Мађарима настојао сам у српском новинарству, да се то споразумљење достигне. О том могу вам доказ дати једним чланком, кога сам писао у „Српском Дневнику", и кога је тадашњи „Мађар Шајто" у своме бр. 119. од 24. маја 1861. превео. Ја ћу вам из њега ево само неку ставку читати. (Чита мађарски:) „Будимо једном на чисто сами собом, па питајмо: каква јемства пружа аустријски, а каква угарски устав. Ја држим да по слободоумним начелима

угарски устав са одговорним министарством, а особито са установом жупанија, много нам више јемства пружа, него бирократски устав аустријски. Ми смо једном већ изрекли, да ћемо поћи новим правцем, и да хоћемо савез са Мађарима, тога дакле ваља да се и држимо. Ја признајем, да је наш положај тежак, али добром вољом у уставној држави споразумљење постаје могућно. На сваки начин не треба да пођемо странпутитицом, на којој смо тако често били". — Из ових ставака увидићете гг. поротници, да ја нисам баш тако рђав патријота, као што ме је изволео претставити госп. јавни тужилац."

„Сада ћу да пређем на сам meritum оптужбе. Кад сам ја, гг. поротници, добио у руке писмену оптужбу г. јавног тужиоца, морао сам сам себе питати, да ли сам ја икада правне науке слушао и учио, кад не могу да појмим, одкуда је г. јавни тужилац могао из мога чланка црпсти супстрат за пресни преступак назначен у 6. и 9. §§. угарског пресног закона. Ви, гг. поротници, чули сте садржај мога чланка, а ја ћу бити тако слободан, да вам прочитам текст закона, што је у §§. 6. и 9. садржан. (Чита закон на мађарском језику.) Из овога ћете увидити гг. поротници, да закон у §. 6. за пресни преступак захтева буњење на делотворно оцепљење земаља угар. круне. Бока Которска не припада ни сада, нити је икада припадала земљама угар. круне. Данас у Боки влада аустријски, а не угарски закон. Ако угарска није само провинција Аустрије, већ — као што мислим овде нико о том не сумња — неодвисна, са посебним законима снабдевена држава, то се одношај међу Угарском и осталим земљама Њег. Вел.-а само може у обзир узети као одношај међу туземством и иноземством (Inn- und Ausland). По познатим правним начелима, за пресни преступак, који би тек у иноземству постао пресни преступак, не може туземац

под истрагу доћи. Ја ћу вам, гг. поротници, једним примером ту ствар разјаснити. Да сам ја н. пр. написао сличан чланак о Фенијанцима ирландским, па кад би тај чланак заиста по енглеским законима садржавао преступак бунења, то мислим, да ниједан суд угарски, а ни ви гг. поротници неби држали, да такав чланак вашој пресуди потпада. Знам, да се може рећи, да односај Угарске према Аустрији није такав, као н. пр. међу Француском и Енглеском. Истина, данашња наука о државном праву (Staatsrecht) не познаје облик, којега би могао имати тај односај, јер се не зна, је ли Аустро-Угарска савезна држава или савез од држава (Bundesstaat, Staatenbund). Но кад се не зна за тај облик, то могу за односај међу Угарском и Аустријом меродавни бити само позитивни угарски закони. Такових закона ја познајем само три, и то прагматичну санкцију, законске чланке од год. 1848. и законске чланке од год. 1867, и то: зак. чл. 12. 14. и 15. У ниједном од ових закона није означено, да остале земље Њег. Вел-а уживају ону исту заштиту од угарских закона као земље угарске круне. Прагматична санкција говори само о свези међу Угарском и осталим земљама Њег. Вел.-а, што и у §. 6. пресног закона свога израза налази, никако пак не признаје осим те свезе и обране свога краља против иноземства, какву другу заштиту. Зато и Угарска не може бити обвезана, да при каквом устанку у „Цислајтанији“ чини полицајне услуге.“

„Г. јавни тужилац као да је осећао, да у том правцу мој чланак не би могао инкриминирати, па је са неким скоком (salto mortale) наједаред увртио Боку међу земље угарске круне, и то ваљда због тога, што је Далмација некад хисторијски припадала земљама угар. круне. Ја, гг. поротници, врло уважавам као државњанин угарски, хисторијско право, ал тамо, где се ради о позитивном закону, ту не могу признати за

меродавно хисторијска и виртуална права, јер позитиван закон само у толико своју крепост има, у колико своју моћ над дотичним територијумом изражава, мени пак није познато, да угарски прески закон има крепости у Боки-Которској."

„Но ја ћу г. јавном тужиоцу слеловати и на хисторијском пољу. Подробне хисторијске студије није обвезан заступник државни чинити, али кад он за подупирање каквог кажњивог чина хисторијски факт хоће да наведе, то мора такав изван сваке сумње бити. Мени није познато, а тешко да ће ми моћи и г. јавни тужилац показати у читавом корпус јурису, какав законски чланак, који би Боку Которску рачунао међу земље угарске круне, а и нема тога хисторика, који би тврдио, да су Дубровник и Котор икада Далмацији припадали, и то у оно доба припадали, кад је Далмација сачињавала део угарских земаља. По томе ја не појмим дијалектични моменат у логици г. јавног тужиоца, који би у том лежао, да Бока припада земљама угарске круне, кад је доказано, да она у оно доба, кад је Далмација сачињавала део угарских земаља, није припадала Далмацији, а сада, када Далмација не припада Угарској, Бока административно под Далмацију спада."

„Али кад је г. јавни тужилац већ узео у помоћ хисторију за своју оптужбу, то се осећам обвезаним господи поротницима кратак нацрт са неколико речи о повесници Боке дати."

„Ја прелазим најстарију повесницу Боке, па долазим таки на год. 1460-ту, кад је Бока начинила уговор са млетачком републиком. Ово се може читати у повесници Венеције од Дари-а. У том уговору, Бокељи долазе под заштиту млетачке републике, но уједно себи осигуравају потпуну самоуправу у судејским и административним стварима. Осигуравају себи, да млетачка

република није власна Боку уступити каквој другој држави; осигуравају себи повластице, да не морају данка и војнике давати, већ ће само својевољно као морнари Дужду служити. Са тим повластицама стајала је Бока вековима под заштитом републике млетачке. У Котору седио је proveditore estraordinario као гувернер од стране млетачке републике, а Бокељи судише и управљаше себе сами сасвим независно. Тако стајаше Бока све до год. 1797. кад је са миром Кампо-Формијским Венеција уступљена Аустрији, те је Аустрија хтела доћи у посед Боке правом, које имаше Венеција. Томе се хтедоше противити Бокељи, позивајући се на њихов уговор. Тада је аустријски генерал Рукавина, пре него што ће аустријске трупе заузети Боку, издао прокламацију, којом Бокељима ујемчава све оне повластице, које су под републиком млетачком имали, и само тим начином приволели су се Бокељи, да дођу под област Аустрије. У миру пожунском од год. 1806. би од Аустрије уступљена Далмација, па и Бока Которска Француским. Но Бокељи не хтедоше признати област Француске па се противише оружаном руком. Тек после мира Тилзицког од год. 1807. упливом познатог пријатељства међу двема државама, примише Бокељи гарнизон француски. Када се год. 1813. читава Европа подигла против владавине наполеонове, тада и Бокељи у савезу са Црногорцима отворише бој против Француза. Један део енглеске флоте под заповедништвом Хоста подупираше Бокеље и Црногорце. Котор би заузет, и командант енглески Хост преда кључеве Котора владици црногорском. За тим се установи народна влада, и тек после париског уговора усљед једног писма из Париза од стране цара Александра, савезника цара Франца, оставише Црногорци Боку, те исту поседне опет аустријска војска, но ипак под уветом ујамчења пређашњих повластица.“

„Из овога увидићете, гг. поротници, да Бока Которска никад није припадала земљама угарске круне, уједно пак увидићете повод устанку бокешком, који је лежао у повреди њихових повластица. Ви господо, најбоље сте у положају, да просудите деловање аустријске бирократије и жандармерије, јер се истога добро опомињете из доба бахове системе. Представите себи народ, који је свагда наоружан, народ, који живи у задрузи, и код кога повреда једног задругара значи повреду читаве задруге, па представите себи аустријског жандара, који узима Бокеља за јаку, да га тера у солдате, па ћете лако појмати, како је брзо букнуо бокешки устанак.“

„Ваља ми сада прећи на појединe ставке инкримираног чланка. Ви сте из превода могли разабрати, да ја у почетку говорим о прошлости и будућности српској. Ја не знам, како је оптужба ово могла инкриминирати, јер прошлост спада у хисторију, а будућност у комбинације и конјектуре. Ниједно пак не може сачињавати супстрат кажњивог учина. Или ми се ваљда имутира то, што сам навео српске земље и уједињење српског народа. Но ово се не може односити на Угарску, јер ми српске публицисте разумевамо под српским земљама оне земље, где народ српски компактно живи, и где управо друге народности и нема, а те су земље: Црна Гора, Стара Србија, Херцеговина, Босна и Кнежевина Србија. У Босни истина има мухамеданаца, али ти су српске народности, па говоре српски, као и ја. Да сам ја само те земље разумевао, види се из читаве ставке, јер ја говорим о Ловћену — а Ловћен нит је у Угарској, нит у аустријској царевини — са Ловћена пак велим, да се види скадарско језеро, а отуд све српске земље до Дунава. Узмите географску карту у руке, па ћете се уверити, да линија од Ловћена до Дунава

не додирује ни земље угарске ни земље аустријске. Па одкуда дакле да само именованье српских земаља може да садржава пресни преступак по §. 6. пресног закона, кад исти §. захтева за кажњивост: бунење на делотворно оцепљење земаља угар. круне.“

„Долазим на инкриминирану ставку о Србији. Ја се чудити морам, како је могао г. јавни тужилац пред форумом суда краљевине Угарске узети у обрану Србију. Ја мислим гг. поротници, да смо сви у томе сагласни, да је Србија према Угарској иноземство. Кад је пак иноземство, то би морао у Угарској постојати посебан закон, који би Србији заштиту давао. Ја тога закона не познајем, а није га ни г. јавни тужилац навео, и неће га по свој прилици ни навести, јер га међу угарским законима наћи не може. Ја ћу вам, гг. поротници, то начело интернационалног права: да против стране државе пресног преступка бити не може, и да га само онда има, кад држава за заштиту стране државе посебан закон ствара — то ћу вам са два примера разјаснити. Кад је француска емиграција у енглеској штампи стала жестоко нападати на цара Наполеона, тада је свемоћни император на Сени хтео упливом своје дипломације приволети енглеску владу, да процесима обузда те нападаје против његове владавине. Па знате л' шта је Енглеска одговорила? Да она нема таковог закона, који би такову заштиту Француској давао. У Белгији је такође писала француска емиграција против цара Наполеона, па је требало много година, докле је моћни император на Сени могао приволети слабу Белгију, да створи посебан закон, који вам је познат под насловом: Attaques aux relations internationales (нападаји на међународне одношаје). Нека створи Угарска такови закон, па онда може јавна оптужба ставку мога чланка о Србији инкриминирати, а дотле

могу ја, као угарски држављанин, писати против регенства српског, што је мени воља. Или ваљда јавна оптужба инкриминира ону ставку, која са Србијом у савезу стоји, и где ја Србију према српским земљама називам српским Пијемонтом. Гг. поротници! ово именовање Србије као српског Пијемонта употребљавали смо ми српске публицисте и за времена Баха и Шмерлинга, шта више и у времену војених судова у Угарској, па никад није на памет пало ни најстрожијем аустријском државном одветнику, ни каквом милитарном аудитору, да таково што инкриминира. Је ли могуће, гг. поротници, да оно, што је било слободно рећи и написати под војеним судовима аустријским, да није слободно написати под уставном владом краљевине Угарске? Именовање Србије као Пијемонта и не може имати што кажњиво у себи, јер морају према Пијемонту и сви односаји Италије у сличности бити. Именовање Србије као српског Пијемонта може се само односити на српске земље у Турској, јер само тамо српски народ живи тако компактно, као народ талијански у Италији, никако пак не може се то односити на територијум Угарске, н. пр. на Бачку и Банат. Нема дакле јуристанског супстрата за пресни преступак у §. 6. пресног закона садржаном.“

„Долазим на инкриминирану ставку мога чланка о кнезлачком миру, где велим, да је то уникум у међународном праву, да која држава са сопственим поданицима уговор чини. По строгим начелима међународног права заиста и јесте то уникум, но има политичних ситуација, где која држава мора и треба да отступи од тих строгих начела. Ви господо поротници као Мађари најбоље се сећате оне знамените изреке Виндишгреца: Mit Rebbellen unterhandle ich nicht (са бунтовницима не уговарам). Колико би се зло одстранило, колико крви би било уштеђено, да је онда аустриј-

ска влада са „ребелима“ у преговор ступила, те неби тек после скоро 20 година до увиђења доћи морала, да је заиста требало са „ребелима“ уговарати. Но откуда, да констатовање познатог уговора кнезлачког може да сачињава јуристански супстрат §. 6. пресног закона — то је посве непојмљиво.“

„Долазим на инкриминирану ставку, где ми се као пресни преступак §. 6. хоће да импутира, што сам Боку Которску и Црну Гору као географску целину представио. Гг. поротници! ја не знам, како се сад у Угарској по школама географија предаје. Давно је то било, кад сам ја као ђак географију у Угарској учио. Но како се сад новија географија у Немачкој предаје, то на првом месту долази система гора и планина, а за тим система река. У таковој једној географији, а ја ћу вам именовати, да је то позната географија Данијела, која је већ у 50-том издању изашла, и која се у многобројним егземпларима и у Угарској налази — у тој географији стављена је Угарска у географску целину са Србијом, Романијом и другим земљама на Дунаву, па се то све зове: Donautiefland, а Аустрија, Баварска и друге земље до извора Дунава зову се: Donauhochland. Неби ли г. јавни тужилац и у тој географији, која је у Угарској распростртa пронашао пресни преступак §. 6 пресног закона! Но срећа је, што се у том §-у захтева буњење на делотворно оцепљење од земаља угар. круне, а не само констатовање географскога чина. У осталом то, што сам ја рекао о географској целини Боке Которске и Црне Горе, то може г. јавни тужилац наћи у сваком опису милитарном од стране аустријских штапских официра, а може то наћи и у сваком опису путовања, кога чинише путујући Французи, Енглези, Руси и Американци. Откуда дакле ту да има пресног преступка? То ја ни помоћу највеће дијалектике не могу пој-

мити. Но сигурно да је г. јавни тужилац у својим мислима додао, да ја могу желити, да Црногорци заузму Котор, ал ја га молим, да ми покаже ону ставку, где сам ја позивао Црногорце да заузму Боку Которску? Ако ћемо ми нешто мислима додавати, што није написано, то ја могу у мојим мислима и то додати, да Аустрија по географској целини Боке Которске и Црне Горе може хтети, да она за себе заузме опет Црну Гогу. Мислити се даје много штошта, па ће из географске целине Боке Которске и Црне Горе сваки човек моћи посебице што замислити, али мисли по себи не могу бити супстрат кажњивог учина. Овде ми нехотице пада на памет, како је врло жалосно, да преске парнице у опште могу постајати, кад оне понајвише за предмет имају, не учињено дело човека, него само његове мисли. Сен-Мар-Жирарден у његовој знаменитој полемици са клирикалним листом „Инивером“ (Univers), учинио је о пресним парницама значајну изреку, која је нашла одјека од једног краја Европе на други. Сен-Мар-Жирарден рече, да будућа поколења мораће сматрати данашње преске парнице исто тако, као што ми сада сматрамо некадашње процесе против вештица и мађионика. Аналогија врло је појмљива; вештици и мађионику урачунало се тада као кажњиви чин оно, што они нису могли ни починити. Тако се данас хоће да урачуна публицистама буњење и нарушење јавног мира, што они својим пером нису кадри ни произвести. Тако се и мени хоће да урачуна као прески преступак догађај бокешког устанка, премда сам ја чланак о Боки далеко после бокешког устанка написао. То је оно страшно протусловље, што постоји међу начелима криминалног права и пресног законодавства. По криминалном праву може се казнити само чин или покушај чина, т. ј. почетак нечега, што делотворном чину води. (Eine zur wirklichen Ausübung führende Handlung). Па

и код интелектуалног зачетника (intellektueller Urheber) предпоставља се за кажњивост свагда то, да се чин заиста догодио или покушао. Код пресних преступака пак не казни се чин, или покушај чина, који би се пресом произвео, него се казни сама мисао без чина и покушаја. То је оно страховито, што сваки пресни закон у себи садржава. Зато у слободним државама, где је потпуна слобода штампе, као у Америци, Енглеској, тамо нема ни пресног закона, ни пресних преступака, него постоји општи казнени законик, па кад когод путем штампе заиста побуди, да се какав кажњиви чин догоди или покуша, то тек онда постаје писац кажњив."

„Долазим на ставку, где велим, да су Црногорци свагда за Бококоторском тежили. Ја се морам чудити, како је могао јавни тужилац ову ставку инкриминирати; ја то никад ни чуо нисам, да тежња (Sehnsucht) може бити супстрат кажњивог чина, ако се са том тежњом какво дело не скопча. Ја у том чланку писам наговарао Црногорце, да заузму Боку, него сам само констатовао, да Црна Гора има жудњу (Sehnsucht) за Боком которском. Господо поротници! Ви знате, да свака држава има своје жудње. Пруска има своје жудње, Русија своје и Аустро-Угарска своје, па зашто неби имала и мала државица Црна Гора своју жудњу! Али од жудње до дела велики је скок, па се не може жудња и дело идентификовати, а најмање се може мени импутирати као пресни преступак, што ја конетатујем такову жудњу Црне Горе. Јо, господо поротници, ако се мисли, ако се жудње могу импутирати као пресни преступак, ако Србину као угарском држављанину у уставној краљевини Угарској није слободно описати пут у Црну Гору, ако није слободно изразити симпатије за Бокеље и Црногорце, за своју племенску браћу — јо, онда гг. поротници, затвориће мо ми Срби наше

штампарије, затвориће мо наше писарнице, па ћемо престати сасвим писати. Бар тешко да ће се наћи одветник, који, истина знајући границе закона, па без да их прекорачи, ипак долази под грожњу дамоклесовог мача и са писањем рескира, да у затвору у Вацу сатари свој економски положај. Да таково што у уставној држави бити може — то ми је посве непојмљиво; непојмљиво ми је, да се политика у право мешати може, јер држим, да мој инкриминирани чланак без уплива политичних околности неби могао постати никада супстратом какове јавне оптужбе.“

„Долазим на једну инкриминирану ставку, где видим, да јавни тужилац има вишег појма о мојим државничким и дипломатичним својствама него ја сам. Г. јавни тужилац као да држи, да сам ја сам пронашао ту комбинацију, да је Русија задржала кнеза Николу од мешања у бокешки устанак. Ја морам признати да нисам имао ту државничку бистрину: да сам ја то први у свет новинарски турио. То је већ пре мога чланка било у свима бечким и другим новинама, а г. јавни тужилац нека изволи прочитати црвену књигу, која је предложена делегацијама, па ће се уверити, да је кнез Горчаков аустријско-угарском посланику грофу Котеку изриком казао, да је Русија употребила свој утицај на кнеза црногорског, да га у своме лојалном неутралитету и даље одржи, а може г. јавни тужилац у истој књизи и то читати, да се сам канцелар гроф Бајст захвалио кнезу Николи у име Аустрије за његову неутралност приликом бокешког устанка. Но како се та читава комбинација угарском јуристи претставити може као пресни преступак §. 6. пресног законика — то ми је посве непојмљиво.“

„Долазим на једну ставку, коју је г. јавни тужилац особито нагласио, а то је ставка, из које он изводи, да сам ја бокешки устанак хвалио. Гг. поротници, ви

сте чули превод мога чланка, па сте онда и то морали чути, да у мом чланку изриком стоји, да бокешки устанак није имао никакве цели. Кад се таково што рекне, то мислим, да ово никакву хвалу не садржава. Јест истина, господо поротници, ја сам Бокеље хвалио, ал не као усташе, већ као храбре војнике, као јунаке. Ви, господо поротници, као Мађари знате, да су после устанка мађарског, хонвиди и сви они, који су у устанку учествовали, били сматрани од аустријске владе као велеиздајници и бунтовници, али зато је ипак било слободно писати и рећи свакоме, шта више, то говорише и сами аустријски официри, да су хонвиди били храбри војници и јунаци. На оно, што је било слободно рећи пред војеним судовима аустријским, то да није слободно Србину као угарском држављанину сада у уставном добу рећи!"

„Има једна ставка у моме чланку о Турској, коју сам мислио да ће је најмање моћи инкриминирати г. јавни тужилац као човек и као угареки јуриста, који најподробније познаје угарске државне законе. Г. јавни тужилац врло добро знаде, да међу оних 9 случајева злочинства nota infidelitatis постоји један случај, који казни као злочинство свако споразумљење са Турском и са Турчином. Колико је мени познато, тај закон у Угарској још није аброгиран. Велика је срећа за г. јавног тужиоца, што не живи у оно доба, пре три четири стотине година, кад се ова установа закона строго извршивала, те би се могло из великих симпатија за Турску, коју г. јавни тужилац у оптужби у неку заштиту узима — изводити индицијум за горенаведени кажњиви учин старог угарског права. Истина да је по садањем правцу политике угарске владе тај закон против Турака обсолетан (застарео) постао, али је ипак тај закон врло значајан за велики задатак, кога је краљевина Угарска у оно доба у интересу ци-

вилизације и европске образованости против варварства азијатског на истоку извршивала. Што се саме ствари те инкриминиране ставке тиче, то сам већ приликом оном, кад сам о ставци у обзиру Србије говорио, то рекао, да преских преступака против иноземства угарски закон не познаје, и по томе сасвим непојмљиво остаје, како је могао г. јавни тужилац по угарском преском закону и у смислу §. 6. инкриминирати ону ставку, где ја велим: да су парцијални устанци Срба и Хришћана у Турској заједнички употребљени били, где би данас Турска била."

„Или г. јавни тужилац узима и то као супстрат преског преступка, што сам рекао, да је из бокешког устанка могао букнути пламен источног питања — јер гг. поротници, како сте могли из оптужбе разумети, и ова је ставка инкриминирана. Јо, господо поротници, што се из каквог догађаја с временом може породити, то нико живи у напред знати не може: то су пусте новинарске комбинације и конјектуре. Ако новинару није слободно употребити речице: „ако, можда, по свој прилици" — то онда престаје сва журналистика, јер новинари не пишу параграфе, да прецизно и позитивно изразе какву установу закона, већ изражавају своје мисли, које не морају бити непогрешиве. Што ће се из данашњег француско-немачког рата породити, то ја не знам, а тешко да икоји од нас то може знати, али зато ипак новине о том чине своје комбинације и конјектуре, без да би такове као комбинације и конјектуре, могле сачињавати прески преступак."

„Долазим, господо поротници, на најважнију ставку инкримираног чланка. То је последња ставка, где се говори о потпори Бокеља. Из ове ставке, како ми се види, г. јавни тужилац изводи прески преступак §. 9. преског закона. Ја ћу вам господо прочитати текст тога §-а. (Чита §. 9. мађарски). Из тога текста можете

увидити, да се за чин тога пресног преступка захтева буњење на делотворно сметање јавнога мира и реда у Угарској. Ви сте, гг. поротници, чули мађарски превод те ставке, а чули сте и поправку гг. тумача, који су првобитни превод по српском тексту тачније установили. По том тексту, као што је сад судбено установљен, по том поправљеном тексту иста ставка гласи овако: „Кад нам дође позив, да притекнемо у помоћ нашој браћи у Боки, радо дајемо нашу уштеђену крајцару, да невољу наше браће колико толико бар добром вољом ублажимо.“ У овој ставци кулминира читав мој чланак. Једини мотив писању тога мога чланка био је позив одбора српског у Трсту, који се обратио позивом на српски народ, да се купе добровољни прилози за браћу Бокеље, који су у последњем устанку тешко пострадали, изгорели, осиромашили, без куће и кућишта остали, у ладноћи и зими без хаљине и огрева, без ране и залогаја хлеба. Господо поротници! Нисам себи могао никад представити, ни у сну снивати, да таква хуманитарна цел, као што је купљење тих прилога, и новинарски чланак на ту цељ написан, да би такав могао постати предметом пресног преступка, предметом поротне расправе у уставној краљевини Угарској. Јо, господо поротници, ако нама Србима није слободно ни у том правцу наше симпатије за племенску браћу изразити, што је у свакој цивилизованој држави слободно, то онда господо можете постићи напослетку, да ми Срби такове чланке више не пишемо, али оно осећање, које такове чланке диктира, то не можете угушити. Такове симпатије могу са политичног гледишта пријатне и непријатне бити, али са гледишта права не смеју и не могу сачињавати супстрат пресног преступка. Та, господо поротници, у хуманитарним целима разликује се образовани, цивилизовани европејац од варвара азијатског, јер кад и непријатељ

дође у нужду и невољу, кад је рањен и немоћан, ту онда престаје непријатељ, па постаје човек. На ћу вам у том обзиру најновији пример навести. Данас се куне хиљадама прилози за заробљенике француске. Ви знате како Пруска пажљиво гледи на све оно, што данас бива у Аустрији, али зато није замерила ту хуманитарну цел, која се у Угарској за француске заробљенике врши. И ја гг. поротници, нисам никада имао симпатија за човека од Седана и за његова оруђа, али кад сам саслушао позив, да исти Французи у свему оскудевају и да немају довољне обуће, да се штите против непогоде зимњег времена — то сам и ја дао мој прилог, јер нисам питао, јесу ли то наполеонски солдати, већ сам у њима сматрао људе. На оно, што је слободно у Угарској чинити за Французе, зар Србину као држављанину угарском да није слободно чинити за своју племенску браћу Бокеље? Ја се заиста чудити морам, како је јавни тужилац из те ставке могао изводити дражење и буњење против јавног мира и реда. У опште морам са г. јавним тужиоцем на чисто бити, какав правни и јуристански појам он свезује са дражењем и буњењем? Утисак чланка каквог сам по себи не може бити мерило правног појма, јер је посве субјективан, те је различан код различних индивидуа и разних народности, различан код Мађара, различан код Србина. Дражење и буњење мора имати као сваки кажњиви чин по свом правном појму нешто објективно, а то објективно састоји се у томе, да при дражењу и буњењу мора бити какав позив на кажњиви чин. Истина да је г. јавни тужилац из те моје ставке изводио, па у оптужби изрично казао, да ја угарске Србе позивам на делотворну помоћ Бокељима, и да тиме буним и дражим против јавног мира и реда у Угарској. Но, господо поротници, ви сте чули превод те ставке, па сте тамо могли разабрати, да ја говорим само о пот-

пори са уштеђеном крајцаром а не са оружијем. У опште ја не могу помислити, како г. јавни тужилац ту делотворну помоћ угарских Срба Бокељима себи претставља. Угарски Срби да оружијем у руци дођу у помоћ Бокељима, морали би прећи територијум аустро-угарске или туреске царевине, што је у оба случаја немогуће, јер би им се пут пресекао. Ја у том случају не видим друге могућности за такову помоћ, него кад би Срби из Бачке и Баната у ваздушном балону у Боку дошли. Но будући да ваздушна пловидба у Бачкој и Банату није до тога ступња савршенства дошла, као данас у Паризу, то је и та могућност искључена!"

„Но гг. поротници, ви сте чули ту инкриминирану ставку, па ћете знати пресудити, да ли хуманитарна цел у истој, може садржавати буњење садржано у §. 9. преског закона."

„Тако прешао сам све ставке инкриминираног чланка, и ви сте могли увидити, да у садржају мога чланка по речима истога, нема онога, што г. јавни тужилац наводи и под §. 6. и 9. субсумира."

„Но г. јавни тужилац олакшао је себи ствар. Он није при појединим ставкама наводио параграфе, које мисли да се морају употребити, већ је на крају само казао, да мој чланак има непријатељеку тенденцију против аустро-угареке монархије, да буни на отцепљење земаља угареке круне, и да дражи угарске Србе против јавног реда и мира, и по томе да има места §§. 6. и 9. преског закона. Ево шта вели г. јавни тужилац у својој оптужби. (Чита мађарски из оптужбе.) У овом сам ја таки упознао намеру оптужбе, да хоће против мене да подигне тако звани процес тенденције (Tendenzprozess). Ви господо, који сте проучили повесницу преског законодавства у Европи, знаћете замашај тих такозваних процеса тенденције. Француска

се борила готово 11 година против те установе, и та борба била је од чести узрок паду Бурбона. Француски пресни закон од год. 1819. има ту установу, да се не мора инкриминирати појединa ставка, већ да је довољно, да дух и тенденција буде непријатељска. Тим начином могао је државни прокуратор у Француској инкриминирати сваки спис, јер је могао, кад није требао појединy ставкy инкриминирати, пронаћи, да читав спис дише непријатељским духом против владе, ма да није могао показати појединe речи, које то непријатељство садржавају. На таки начин били су списатељи у Француској свагда изложени, да их држ. прокуратор тако рећи за јаку узме. Тога закона нестало је после јулске револуције, али је тај закон прешао у реакционарески пресни закон (Bundesbeschluss) од год. 1854. за немачки савез, а наћи ћете тај бурбонски пресни закон од 1819. и у баховом пресном закону, по којем је влади слободно због непријатељске тенденције каквог листа исти суспендирати и супримирати. Хвала Богу, гг. поротници, што такове установе у угарском пресном закону нема, и у том обзиру пресни закон угарски спада међу либералне законе. Г. јавни тужилац сагрешио је дакле против духа угарског пресног закона, кад је против мене подигао парницу тенденције, а повредио је и оне мужеве, који су по либералним начелима законе од г. 1848 градили.“

„Но гг. поротници, ја хитам крају, па ћу моју обрану (Plaidoyer) укратко реасумирати. Ја сам се потрудио доказати вам, да мој чланак не може садржавати пресни преступак §§-а 6. и 9. пресног закона, јер Бока Которска нит' фактично припада, нит' је хисторијски припадала земљама угарске круне. Мој чланак у почетку садржава само путничку црту, средина мога чланка садржава опет само пусте комбинације и конјектуре, а крај мога чланка има посве хуманитарну

цел пред очима. Г. јавни тужилац није могао доказати речи, којима сам позивао Црногорце да заузму Боку Которску, и по томе баш да Бока Которска и припада земљама угар. круне, нема критеријума за пресни преступак §. 6. Тако исто државни одветник није могао доказати речи, којима сам ја тобож бунио угар. Србе на делотворну помоћ Бокељима, и по томе такође нема критеријума за §. 9. пресног закона, јер се у мом чланку не говори о помоћи са оружјем, већ о потпори са уштеђеном крајцаром. У том последњем обзиру гг. поротници имамо узвишени пример. Само Њег. Вел. наш краљ изволео је подарити Бокељима такову потпору, а и цислајтанска влада изаслала је комисију, која ће предлагати штету и дати помоћ Бокељима."

„Господо поротници! Ја не знам, како ће ваша изрека (Verdict) о мени гласати, но ако се узвисите над осећајем племенских разлика (Gefühl des Rassen-Unterschiedes), ако у мени уважите оправдани осећај према мојој племенској браћи, ако у мени уважите и сам осећај човечанства, ако на послетку уважите хуманитарну цел, која је инкриминирани чланак диктирила — то ја поуздано и мирно (getrost) очекујем вашу пресуду".

(После реплике јавног тужиоца).

„Ја небих подигао реч да одговорим у дуплики г. јавном тужиоцу, јер ме је глас скоро издао, и што је време већ превалило, али морам неке наводе ректифицирати, који би могли имати уплива на изреку гг. поротника."

„Г. јавни тужилац није требао цитирати законе из корпус-јуриса, да докаже, да је Далмација некад хисторијски припадала земљама угар. круне. То ја нисам ни порицао, већ ја сам тврдио и хисторијски доказао, а ово госп. јавни тужилац није опровргао,

т. ј. да Бока Которска није никад припадала хисторијски Далмацији и по томе земљама угарске круне."

„Г. јавни тужилац истина није против мене употребио реч панслависта, ал је нешто горе употребио. Има људи у Угарској, које зову панславистама, али који нису били у Москви. Г. јавни тужилац је пак употребио против мене најтеже оружје, кад је споменуо мој пут на московску изложбу. Таково што неби био смео употребити, јер не стоји у свези са оптужбом и са инкриминираним чланком. На послетку г. јавни тужилац није ни у реплици доказао, да сам ја у мом чланку употребио речи, којима буним Црногорце, да заузму Котор, речи којима буним угарске Србе на оружану помоћ Бокељима."

„(Мађарски.) На сад гг. поротници допустите ми, да к вама неколико речи мађарски прозборим, и да апелујем на више осећаје као Мађаре. Било је жалосно доба у Угарској после рата за слободу (szabadságharcz). Тада су аустријски жандари и полицаји на сваку мисао Мађара (magyarember) пазили; у оно доба било је по Мађарској много бедних, сакатих просијака, који не имаху руке или ноге, те не могаху себи заслужити оно, од чега би могли живити. То беху браниоци отаџбине, то беху хонвиди. Мађар тада није питао, да ли су ти хонвиди у очима аустријске владе ребели, већ је извадио своју кесу, па турио у руку потпору хонведима. Сећајте се господо тих тадашњих осећаја, и уважите и у мени мој племенски осећај, па онда судите као људи, судите као Мађари. (Itéljetek mint emberek, itéljetek mint magyarok.)"

Ова обрана Политова била је од великог утиска. Тадање новине пештанске, премда не дишући пријатељским духом према Србима, одаваше признање тој самообрани Политовој.

Но и ако дотични чланак о „Боки“ није садржавао таково што, што би се дало инкриминирати и под велеиздају и буњење супсумирати, то ипак према тадањој струји мађарској против народности, била је основана бојазан, да ће Полит бити осуђен, јер донде бар сваки од народносних писаца, који је дошао пред пороту у Пешту, био је осуђен, као: Милетић, Роман и др. Против сваког очекивања ипак буде др. Полит са девет против три гласа потпуно ослобођен.*).

Што се више дуализам хтео утврђивати, то је он све већег отпора налазио како у једној тако и другој половини царевине. Чески народ стављао је господарству Немаца највећи отпор. Народности у Угарској пак сваком се приликом ограђиваху против поступка мађареке владе. Тај се отпор најбоље огледао у говорима народносних посланика на угареком сабору, како Срба, тако и Романа.

Но што је већи отпор био, то је мађарска влада јача средетва употребљавала: она је хтела по што по то да сломије отпор народности, а у првом реду отпор Србаља и у тој цели није се устручавала ванредне мере употребити. Као једна од таковић изванредних мера може се сматрати изасланство комесара Ленарда, а после барона Мајтењија у Нови Сад.

Намере мађареке владе налазиле су најживље потпоре у нашој црквеној реакцији, шта више, ова је мађареку владу на изванредне мере потетицала. На челу црквене реакције стајао је архимандрит Анђелић.

*) Према струји против народности, Полит је држао за цело, да ће бити осуђен и учинио је све припреме за свој пресци затвор. Кад је пак чуо пареку поротника, мислио је, да је рђаво равумео, и тек кад га је поред њега стојећи тумач др. Чолаковић уверио, да је са 9 гласова против 3 ослобођен, а не осуђен, појмио је пареку поротника.

по синоду већ изабрани епископ, а по влади мађарској постављени администратор епархије бачке.

Нашој црквеној реакцији нису годили закључци српског конгреса од г. 1871, није јој годила црквена автономија, да световни елеменат има саучешћа у управи црквеној, а најмање јој је годила контрола, коју је хтео сабор и саборски одбор да врши над народним добрима. Кад је сабор изаслао комисије за прегледање манастира, неки предстојници показали су се у највећој мери ренитентни, међу њима особито архимандрит ковиљски Стануловић, који је водио коло калуђерско, а за чији је леђи стајао Анђелић.

Тој црквеној реакцији била је главна ствар, да одстрани епископа Стојковића од администраторства митрополије карловачке, и зато се на све стране против њега бургијало и у Пешти и у Бечу. Напослетку и пође за руком тој црквеној реакцији, да одстрани епископа Стојковића из Карловаца. На његово место буде постављен епископ Грујић. Овај пређе популаран епископ, дао се ипак употребити као средство од мађарске владе, у тврдој нади, да ће га влада за патријарха произвести, ал' се у том горко преварио. Влада мађарска још у оно доба није имала одважности да именује Србима патријарха. Грујић са својим одношајем према мађарској влади и комесару Мајтењију, утрьо је само пут Анђелићу.

За време администраторства епископа Стојковића и усљед бургијања Анђелића и наше црквене реакције позове тадањи министар-председник гроф Лоњаји неку српску конференцију у Пешту, на којој су осим епископа још и неки виши српски чиновници требали да учествују. Лоњаји у оно доба био је у послу да сатре и хрватску и српску опозицију. У Хрватској било је то доба жестоке борбе народне странке против Рауха. У Срба, према намерама Лоњајевим да по на-

говору Анђелићевом српску автономију уништи, подигоше се све српске општине те одлучно искаше сазив конгреса.

Према тим изјавама народа, епископи српски нису имали одважности, да оду на конференцију Љубајеву у Пешту. Сам Анђелић у сред зиме оде у Пешту.

Тада је сатирични лист Змаја-Јована Јовановића „Жижак" значајну песму о Анђелићу донео под насловом: „За сретна пута".

Кад се Анђелић из Пеште вратио и у Новом Саду на три јерарха у алмашкој цркви служио, те кад је после службе у кола седао, ту песму „за сретна пута" у форми неких цедуља, стаде му свет у кола бацати.

Ту демонстрацију позната клика око „Турског Народа" у Новом Саду, употреби на то, да у Пешту телеграфише, да је „револуција" у Новом Саду, да је Анђелић у „цркви" био инсултиран, шта више, да су биле демонстрације и против имена Њег. Величанства управљене — наравно све саме пресне лажи.*)

Усљед тих денунцијација добије налог кр. судбени стол новосадски (који је са новом судском организацијом тек те године почео у Новом Саду радити) да поведе кривичну истрагу ради демонстрације против Анђелића. Поводом те истраге буду као коловодје затворени Корнел Јовановић, Ђура Вуковић и Лука Хајдин. Исти морадоше остати у истражном затвору све до коначне расправе.

Јавна коначна расправа била је дана 16. марта 1872. Обрану Корнела Јовановића узео је др. Стева Павловић, а обрану Луке Хајдина Коста Трифковић, дочим је обрану Ђуре Вуковића водио др. Полит.

„Дуго се суд колебао, хоће ли по старом поступов-

*) Кад је телеграфски чиновник у Новом Саду у телеграму читао реч „револуција" он запита предавача телеграма: ваљда значи „регулација" — — несхватајући како се може о револуцији јављати кад је у вароши све мирно.

нику угарском допустити *устмену* обрану и хоће ли допустити да расправа буде *јавна*, јер се по старом поступовнику, предузимала само „*аутентикација*“ исказа сведока.

Но напослетку је суд разлозима трију бранилаца попустио и допустио по „новијој пракси“ како јавну расправу тако и устмену обрану.

Сала, где се расправа држала, била је дупком пуна.

Обранбена беседа Политова, која је уједно и тадањи разположај означавала — гласила је:

Обранбена беседа дра Мих. Полита-Десанчића

дана 16. марта 1872.

у парници ради демонстрације против Анђелића.

„Славни кр. судбени столе! Пре него што бих у обрану мога штићеника г. Ђорђа Вуковића, одговорио на оптужбу сл. кр. државног одветништва, нека ми је допуштено учинити неке предходне приметбе, које стоје у тесној свези са импутираним учином, и то тим више, што су те примедбе кадре бацити особиту светлост на сам импутиран учин.“

„Сл. кр. судбени столе! Има времена када судство, место да штити личну слободу грађана, задаје немир и страх мирним и лојалним грађанима. Такова времена налазимо у два екстрема: у временима великих револуција, и у временима најжешћег апсолутизма. У таким временима нико није сигуран за своју личну слободу, нико није сигуран да неће допасти преко ноћи изтражног затвора.“

„Ја мислим да ми не живимо у тим временима. Ја држим да живимо у мирно и уставно доба, да живимо у краљевини Угарској, да живимо у уставној држави. Но у уставним државама лична слобода грађана таковим је јемствима, таким каутелама ограђена, да њено ограничење само у најкрајњим случајевима места има,

у оним случајевима, где се држава тако рећи у праведној самообрани налази против индивидуа. У слободној Швајцарској, та светиња личне слободе тако далеко иде, да кад има и свих законитих увета за истражни затвор, ипак онај, који се невиним прогласи, има подпуну накнаду тражити од државе."

„Господо! Кад сам ја у овој казненој парници разгледао истражне списе, кад сам из тих списа данас чуо пријаву и предлог државног одветништва, по ком се против мог штићеника и осталих оптуженика одређује истражни затвор — ја сам се из дубљине моје душе згрозио, јер ме је спопао немир, да би могли и мене и сваког другог у истражни затвор бацити, где бих могао тек после пет недеља пресуду чекати".

„Истрага ова поведена је и истражни затвор одређен је иницијативом сл. државног одветништва. Институт државног одветништва у другим цивилизованим државама давно је већ у животу и има своје благодети за казнени поступак. У Угарској то је нова институција. Но баш због тога, што је државно одветништво нова институција за Угарску, било се бојати, да ће господа државни одветници, у својој ревности можда оне границе прекорачити, иза којих тај институт престаје бити благодет за казнени поступак. У тој бојазни, чини ми се, да је генерални прокуратор, државни надодвеник у Пешти, издао окружницу на сва државна одветништва у Угарској. Ја ћу бити слободан само две три речи из те окружнице прочитати. Генерални прокуратор у тој окружници међу осталим вели ово: épen ugy óvakodni fognak a kir. ügyész urak a szügségtelen rémlátástól és bünhájhászattól. A kir. ügyész nyomoz de nem üldöz."

„Вама гг. судци, не треба да тумачим значајан смисао ових речи; али овде присутним слушаоцима, хоћу да их српским језиком расутмачим. Г. генерални

прокуратор, државни надодветник у Пешти, чини опазне гг. државне одветнике, да се чувају од тога, да не назиравају свуда страшила нити да се упуштају у цепидлачење, јер државни одветник има истраживати ал не гонити. Ја се бојим, јако се бојим, да сл. државно одветништво у овом случају није прекорачило прописану границу. На пријаву, денунцијацију, једне једине приватне особе, предложити истражни затвор против људи, који нит су вагабунди, ни познати злочинци — то ми се види превише. Ову моју тврдњу кадар сам на основу закона и доказати."

„Ја сам имао прилике пре подне одговорити велештованом кр. државном одветнику, да угареки закони не познају истражни затвор из повода тобожње јавне саблазне. Велештовани државни одветник позвао се на praxis criminalis. Но ја у том погледу не признајем никакву пракеу, него знам само за правоваљане законе, за законске чланке угарског законодавства. Ја ћу допустити сл. државном одветништву, да је пре г. 1848. била пракса затварати неплемиће, јер ови у опште против истражног затвора никакве заштите имали нису, ал законодавство од г. 1848. изравнило је неплемиће и племиће, а закључци јудеке-куријалне конференције у обзиру истраге и истражног затвора у §. 3. установљују, да се све законске каутеле у обзиру племића, и на неплемиће имају распростирати. По томе, законски чланци, који се односе на увете за истражни затвор код племића, вреде сада и за неплемиће. У том обзиру угарско законодавство има следеће законске чланке: зак. чл. 7. од г. 1715., зак. чл. 5. од г. 1723., зак. чл. 14. од г. 1601., зак. чл. 65. од г. 1622., зак. чл. 65. од г. 1723., зак. чл. 14. од г. 1687., зак. чл. 6. од 1844. зак. чл. 7. од г. 1844., зак. чл. 13. од г. 1625. У тим законским чланцима опредељено је, кад се племић у истражни затвор ставити може. Ово бива наиме:

код злочинства као: умореиво, палеж, грабежно умореиво, грабеж, при гоњењу код крађе, код насилног упадаја у туђе добро, код бегунаца (дезертера), код вагабунда, код људи, који праве фаличне менице, који преваром банкротирају и који напослетку на позив суда неће пред њега да дођу."

„То су услови, под којима угарски закони допуштају истражни затвор. Из узрока тобожње јавне саблазни пак истражни затвор одредити, то се налази у оном казненом поступку аустријском, који је потекао из апсолутног доба баховог, на име у §. 15. lit. d. аустр. каз. поступка. Но и ова установа аустријског каз. поступка укинута је, чим је наступило доба уставности, наиме законом од 27. октобра 1862. укинута је установа, да се ради тобожње јавне саблазни може одредити истражни затвор. И ово је све основано, јер појам јавне саблазни врло је еластичан и о том неби могао пресуђивати суд, но јавно мњење, које би се имало констатовати. Много пута проузрокује баш само одређење истражног затвора саблазан, а не учин, ради кога се одређује. Истражни затвор ради саме саблазни посве је излишан и неоправдан, јер код већих злочинства, с којима може бити скопчана саблазан, сам закон по себи одређује истражни затвор, а код мањих злочинства, ако се саблазан догоди, довољне су полицајне мере и полицајни кратки затвор, да утисак саблазни избришу."

„Почем сам дакле доказао да угарски закони не познају по себи истражни затвор ради саблазни, то мислим, да сам доказао, да и у овом случају истражни затвор оправдан био није, и почем су, како мој штићеник, тако и остали оптуженици молбеницу дали, да се до дефинитивне пресуде на слободну ногу пусте, то се надам, сл. судбени столе, да ма како пресуда у самој ствари гласила, да ћете ви уједно изреку

донети, да се како мој штићеник, тако и остали оптуженици таки на слободу пуштају.“ —

„Сада, сл. судбени столе прелазим на саму оптужбу.“

„Ја морам признати, да је овде обрана врло тешка, не због тога, што би било тешко оповргнути разлоге сл. државног одветништва, већ што се ти разлози самом истрагом оповргавају, и што их је мој штовани колега др. Павловић, на први мах оповргао, те мени само преостаје, да те разлоге за оповргавање оптужбе у другој форми повторим, и да их у нечем можда допуним.“

„Сл. кр. државно одветништво квалификовало је учин, који се о св. три јерарха код аљмашке цркве догодио, као злочинство сметања верозакона, или као што је велештовани државни одветник употребио технички израз мађарски као: vallás háboritás. Угарски закони не познају тога техничког изражаја, већ у угарским законима налазимо на ова два техничка изражаја: »turbatio sacrorum« и »violatio ecclesiae«. Но што угарски закони под тим изражајима као злочинство означују, то је исто што под »Religionsstörung« налазимо у §. 122. аустр. казн. законика, и што под »entraves au libre exercice des cultes« налазимо у §. 261 и §. 262 француског казн. законика. У опште, господо, појам злочинства сметања верозакона, по својој нарави, готово да је исти у свима цивилизованим европским државама, било то у Немачкој, Француској или Шпанији. Злочинство сметања верозакона мора имати два главна критерија. Мора се догодити учин у цркви или за богослужење посвећеном месту, и мора да се тим учином немогућим учини извршивање богослужења. То је објективни момент. Но као код сваког злочинства мора бити и субјективног момента, мора бити зле намере, да се верозакону презирање показује, ово по

главито и код оних злочинства сметања верозакона, где се Бог хули и где се утвари црквене обезчашћују. Без тих критерија нема злочинства сметања верозакона. Према овим правним појмовима, према овим критеријама, за упитно злочинство, кад сравним са оним, што се догодило код аљмашке цркве, то се квалификацији тога учина од стране сл. државног одветништва доста начудити не могу. Да је сл. државно одветништво тај учин квалификовало као: ребелију, као устанак, као стрку, као ма какав други злочин — све бих још лакше могао појмити ал што је тај чин квалификовало као злочинство сметања верозакона, то ни помоћу дијалектике хеглове филозофије као јуриста појмити нисам у стању!"

„Шта се догодило код аљмашке цркве? Раздавани су у порти и изван порте листови, што садржавају сатиричну песму „За сретна пута" — песму, која се по свом садржају може односити на г. архимандрита Анђелића, и усљед те песме, кад је исти г. архимандрит, изван порте, седао на кола, био је извиждан и извикан речма: На конференцију!"

„Ово да је злочинство сметања верозакона?! Но да видимо к томе доказе. Од силних и небројених сведока, што је истрага, по мом мњењу, посве излишно преслушала, ни један, па баш ни један није исказао, да се какав немир у цркви догодио, а још мање да је богослужење, да се литургија, па и сама литија са каквим немиром сметала и немогућном учинила. Узима се као критериум злочинства, што су се упитне цедуље у порти раздавале. Но господо! порта може сачињавати са гледишта цивилнога права пертиненцију цркве, може у грунтовници бити као земљиште, које цркви припада, но са гледишта криминалног права, није порта оно што је црква, није посвећено место, где се богослужење извршује. Како ћемо тамо судити, где нема

порте, и где је оно, што је иначе порта, сокак. Већи део католичких цркава нема порте, али има и источних цркава где нема порте. Тако православне цркве у Загребу и Трсту немају порте. Српска црква у Трсту стоји на морском каналу, где бродови станицу имају. Ту се често догађа да пијани морнари, Далматинци и Грци, у непосредној близини цркве, један другог саблажњиво грде, али за то суду у Трсту није никад на памет пало, да поведе истрагу ради злочинства сметања верозакона. Но да се раздавање упитних цедуља баш догодило и у цркви, као што је доказано да није — то и то раздавање у цркви још неби могло сачињавати какав критеријум злочинства. Где је забрањено са казненог гледишта, да н. пр. новине један другом у цркви додати не може? У великим варошима, као у Паризу, Бечу, где је колпортаж, бива, да се новине баш пред црквом продају, па да купац прође цркву са новинама у руци. Колико је њих у Бечу прошло кроз Стеванову цркву читајући сатиричан лист „Кикирики“, па за то нико у том није назирао злочинство сметања верозакона.“

„Но ја велим у овом случају, господо, баш да је богослужење немогућим постало, и да је посве исказан и доказан објективни моменат злочинства сметања верозакона — да ипак нема злочинства, јер нема субјективног момента. Ја ћу вам то, господо, једним примером доказати, у обзиру кога ћете се сви као јуристе са мном сагласити. Да се н. пр. учини уморство у цркви, да човек човека убије, па да се усљед тога разбегне свет и сам свештеник, те да је продужење богослужења немогуће — хоћете ли ви у том случају, где је само намера убиства доказана — хоћете ли ви учин квалифицирати као злочинство сметања верозакона? Ја мислим да нема тога јуристе, који би овде видио конкуренцију уморства и сметања веро-

закона. Код учина при аљмашкој цркви фали такођер субјективни момент, јер није исказана зла намера, да се са упитним учином хтело показати презирање верозакона. Ко би од вас, господо! смео тврдити, па је ли ово икоји сведок и очевидац тврдио, да су мој птићеник и остали оптуженици хтели указати презирање источној православној вери?!"

„Јест, господо, ако је било презирања, то није било презирања против источне православне вере, већ против г. архимандрита Анђелића. У том обзиру ја нећу да се сумњам, као мој поштовани садруг др. Павловић, да упитна песма јасно не садржава сатиру против г. Анђелића. Ја ћу да узмем, да се раздаваљем те песме збиља хтело показати презирање према г-ну Анђелићу. Господо! Презирати ја могу кога је мени воља. Ја не смем презирати посвећену особу Њег. Величанства, не смем презирати чланове владалачког дома, ал другог сваког презирати могу, па био архимандрит, владика, министар, па чак страни суверен цар и краљ. Европеко законодавство, па и угареко, не даје увређеним друго средство, већ тужбу ради увреде поштења. Ако се г. архимандрит Анђелић нашао увређеним са оном демонстрацијом пред аљмашком црквом, то му просто стоји подићи тужбу ради увреде поштења."

„Да господо, читав учин пред аљмашком црквом, показује се и лаику и јуристи као проста демонстрација. Неко је рекао, да у уставној држави, да нема опозиције, да би је ваљало створити. Исто се даје рећи и о демонстрацијама, јер демонстрације било допадања, било негодовања, у уставној држави челиче и оживљују јавно мњење. Ко хоће слободу и уставност, тај мора хтети и њене изгреде."

„Сл. судбени столе! Не пада ми на памет да правдам демонстрацију пред аљмашком црквом. Но ако се

та демонстрација неда правдати, то се даје извинити. У том обзиру нећу се упуштати на поље политике, али вама господо, који нисте можда са нашим околностима познати, хоћу баш на основу закона да разјасним, шта је повод тој демонстрацији био. Закон, који ћу вам цитирати, није строго јуристичан, али је ипак закон земаљски, који и мене и вас и све грађане Угарске веже. То је зак. чл. IX. од г. 1868. Племенита, сад већ блажена душа министра Етвеша, кога сва Угарска у спомену дубоко штује — та племенита душа увидила је, да задовољство грађана зависи поглавито од слободног автономног извршивања сваке вероисповести. У том смеру предложио је барон Етвеш угар. законодавству и горе споменути зак. чланак, којим се српском народу источне вероисповести подељује потпуна аутономија у верозаконским школским и фундацијоним стварма. Орган те автономије, по истом законском чланку, јесте српски народни сабор. Српски народни сабор саборисао је у г. 1869, 1870, и 1871, те је донео многе установе, које је круна од чести потврдила, а од чести за промену вратила. На истом сабору не беше странке, већ беху поједини људи, свештеници и калуђери, којима нове установе саборске нису по вољи биле, те су се из свих сила упињали да их ма којим начином осујете. Ја могу појмити, да један министар може променути правац, кога се држао његов претходник, али док оно постоји, што је у оквиру закона установљено, то се не може једном народу замерити, ако се законитог правца држи. Његова Преузвишеност, гроф Лоњаји, као што је познато сазвао је неку српску конференцију. Што се у тој конференцији поговарало, то се — у том се слажем са велештованим државним одветником — нас овде ништа не тиче. Али се може и мора и нас овде ради разјашњења упитне демонстрације — тицати, што је гроф

Лоњаји јасно казао депутацији саборског одбора, наиме да ће се митрополит по старом обичају бирати. Ову мисао, улио је . . . . .“

Председник: Ја вас морам опоменути, да се држите ствари; ово не спада на обрану.

Др. Полит: „Ја сам мислио да спада, јер сам хтео разјаснити повод демонстрацији против арх. Анђелића. Но кад ми се то ускраћује, ја ћу да пређем на специјалну обрану мога штићеника.“

„Трудио сам се доказати, да у оном што се догодило пред аљманшком црквом, нема ни објективног, ни субјективнога учина за злочинство сметања верозакона и по томе да га нема ни за мога штићеника. Што се посебице имputира моме штићенику? Да је делио упитну песму, да је цедуље на земљи у порти утврђивао, да је те песме г. Анђелићу у кола бацао, а особито да се усудио при колима препирати се са пречасним г. протом Захарићем. Од свију сведока, који су преслушани, ни један није могао исказати, да је мој штићеник цедуље делио у самом чину литије. Истрага је у том обзиру врло рђаво питања формуловала, и исказ сведока забележила. Изражај „при литији,“ врло је неопредељен. Ја сам пре подне ставио питања на више сведока, а наиме на сведока г. Калића, да ли је мој штићеник цедуље делио у самом чину литије, т. ј. на оном месту, где је било небо, свештеници, чираци, и у опште читава церемонија — а сведок је одговорио, да није, већ да је мој штићеник онда делио цедуље, кад се већ литија одмакла. Што се још имputира моме штићенику? Оно што је било код кола? изван порте? што се дискутао са г. протом Захарићем? Сл. државно одветништво преставило је ово у некој особитој боји, ал' мени није познат тај законски чланак, који би проту и архимандрита као особе sacrosanctae претстављао, особито, кад се у кола пењу?

Баш г. прота Захарић, који је био свему очевидац, не може да стави моме штићенику ништа друго на терет, него оно, што се догодило код кола. Је ли пак ово злочинство сметања верозакона, то мирном савешћу остављам пресуђењу славнога суда.“

„И по томе мислим да сам показао, да оно што се догодило код алмашке цркве нит је било злочинство сметања верозакона, нит у опште какво кажњиво дело, већ проста демонстрација. На посе пак мислим да сам доказао, да се никакав кажњиви учин моме штићенику импутирати не може.“

„Но ако досадања истрага и расправа није могла показати и доказати злочинство сметања верозакона, то из истраге произлази друго злочинство, које је посве доказано, и то тако доказано, да би господо судци, могли таки пресуду изрећи. Пријава је учињена не само ради повреде верозакона већ и ради злочинства повреде величанства. У том правцу је вођена и читава истрага. Ово не беше само пријава, која је забачена, већ је формална истрага вођена против оних, који су пријављени да су тобож починили злочинство увреде величанства. Кад се пак на пријаву кога човека, поведе кривична истрага ради каквог злочинства, па се то злочинство не обистини, то је почињено злочинство потворе, и онај човек, који је у злој намери ту пријаву учинио, тај . . . .“

Председник: „Ја Вас и опет и по други пут опоменути морам да се држите чисто обране, иначе бићу принуђен одузети Вам реч.“

Др. Полит: „Ја сам мислио да ово у обрану спада, јер је потвора учињена против моме штићенику. Но кад ми се то ускраћује, ја ћу да завршим ову обрану, те имам да управим само неколико речи на чланове овог славног суда.“

„Господо! Кад је са 1. јануаром ове године ново

судство ступило у живот, то су се томе радовали и они, који су иначе поборници муниципалне системе. — радовали су се пак због тога, што су се надали и уфали, да ће нови краљевски судови ставити судство на чвршћи темељ, да ће суђење бити брзо и праведно. Ту наду, то уфање имамо ми и данас. Ви господо, као судци имате узвишени задатак. Ви сте по свом позиву посве независни, ви сте тако рећи суверени у вашем деловању. Ви господо! немате примати заповести ни од кога, сваком другом чиновнику може се заповедати, вама, у вашој судској пресуди ни сам владар заповедати не може. Вама заповеда само закон и ваша савест. Никакви обзири не могу и не смеју вас руководити. То је тај узвишени задатак што га судија извршити има. Ја се тврдо надам, да ћете ви знати оправдати оно поверење, којим је општинство овај нови краљевски суд при доласку у ову варош предусрело. И у тој нади ја препоручујем мога штићеника вашој пресуди."

Но све обране бранилаца оптужених нису имале успеха. Оптужени буду криви пронађени „преступа саблажњивог понашања, изазивајући нарушавање богослужбе и повреде свештеника за време обављања богослужбе", те буду: Корнел Јовановић на шест, Вуковић и Хајдин на четири месеца затвора осуђени.

Оне исте године кад се расправљала парница против Корнела Јовановића, Вуковића и Хајдина, предузела је мађарска влада и друге изванредне мере у српским крајевима. Денунцијације све су летиле у Пешту против народне странке, нанме, како „Милетићева странка" харчи народна и црквена добра, и како новце употребљује на „протудржавне" цели.

Мађарска влада пошаље хонтеког великог жупана

барона Мајтењија*) као комесара у српске крајеве и Мајтењи дође у Нови Сад месеца септембера г. 1872. Прво му је било, да црквену општину новосадску разреши или управо растера, јер је компанију солдати дао измаршировати против општине. Том приликом су помрчени и издерани неки општински записници. Иза новосадске општине, разрешене су биле још и неке друге српске општине. На просте денунцијације поведене су (наравно без успеха) истраге против тих општина ради „рачуна". Осим тога повео је Мајтењи истрагу и против „Матице", разрешио је патронат гимназије новосадске и подигао парницу против патрона гимназијских.

Но наравно, читаво комесарство Мајтењијево није могло имати резултата, јер у ствари није било ништа, и напослетку мораде влада у Пешти Мајтињија одазвати и пређашње автономно стање наших општина успоставити. Истраге буду обустављене, општина новосадска и патронат гимназије новосадске успостављени, те пређашње стање повраћено.

Врло је појмљиво, да су све те мере мађарске владе против Срба морале огорчење у великој мери проузроковати. Српски народ морао је тужним осећајем помислити, шта је он „Богу згрешио", да се с њиме тако поступа. И тај осећај га је пратио при једној великој светковини наше царевине.

Наиме у г. 1873. славио се царски јубилеј 25-годишње владавине прејасног владара царевине аустријске. Дуализам је том приликом велико славље славио, јер у Бечу Немци, а у Будимпешти Мађари, хтели су у великом сјају да покажу нову еру владавине у тој царевини.

*) С њиме је дошао као секретар или „Adlatus" Ђока Поповић, негдашњи уредник „Дневника", „Напретка" и „Данице" — негдашњи присни пријатељ наших правака, а тада оруђе владе мађарске против свога народа!

Према тужном осећају српског народа, др. Полит у једном чланку у „Застави“ (бр. 137. од год. 1873.) означио је отприлике расположај српскога народа према тој светковини.

Тај чланак, који је био од великог утиска, гласио је:

Након двадесет и пет година.

Тренутне честице вечитог времена, што их по људском рачуну годинама називамо, брзо се наређају једна за другом, а брзо пропадају у бездну заборавности, ако нису означене радостним или жалостним појавама људскога живота. Па ако у том великом простору времена, низ година постане честицом већег мерила, што га стољећем називамо, то појединн народ, а у колко и појединн човек део те веће честице доживи, има узрока да се осврне на радостне и жалостне појаве у том простору времена.

У пространој Аустрији слави се данас 25-годишњица ступања на престо Његовог Величанства Фрање Јосифа I. Народи велике царевине поздрављају у поданичкој верности и оданости свога владаоца, што је доживио четврт столећа своје владавине над народима аустриским. Како који народ у тој великој царевини, по својим повестничким традицијама и народним осећајима поздравља свога владаоца, као цара, као краља или под којим другим насловом у великој титули владаоца царевине аустријске — ми Срби га поздрављамо по задњој ставци његове владалачке титуле: као великог војводу српског.

Ако икојн народ у Аустрији при слави те 25-годишњице има узрока да се осврне на „беле и црне дане“, што су у том простору времена прохујали — то ваља ми Срби да се тога опоменемо и то баш у оном тренутку кад нашег владаоца као великог војводу сри-

ског поздрављамо, кад натраг погледамо на оно доба пре 25 година, на 2. децембар 1848 године.

Беше оно доба, доба препорођења и одушевљења српског. После дугог и дугог народног мртвила, пробудио се народ српски к свести народној; у одушевљењу за народност српску не беху му никакве жртве велике. Потоцима је текла српска крв по равницама Бачке и Баната; мученици српски скончаше у Врбасу и на другим губилиштима; села српска беху попаљена, поља српска потрвена, породице српске осиромашене лутаху из „бежанија у бежанију“, а многи нађоше гроб у валима мутне Тисе. Али све те грдне жртве сношаше народ српски трпљиво и јуначки у нади на бољу будућност, у нади да ће српском крвљу орошену Војводину себи извојевати.

У оно доба кад чете мађарске беху потиснуте из српских крајева, кад се српска застава на далеко вила и кад Срби мишљаху да су дошли у посед своје Војводине — догоди се велика промена у владавини царевине аустријске. Млађани нећак цара Фердинанда, ступи као цар Фрања Јосиф I. на престо аустријски и овим ступањем на престо настаде читав обрт у политици аустријској. Мађари, који донде Србе називаху „бунтовницима“ и против њих и оружијем и преким судом беснише — беху од самог владаоца бунтовницима проглашени и манифест од 2. децембера 1848 назва Србе „верним народом српским“, који је стекао велике заслуге за престо аустријски и коме ће се праведне жеље испунити. Срби посташе прави савезници аустријски у крвавом бој у против Мађара, и српска се застава заједно са цареском вила у свим оним бојевима, који беху одсудни у устанку мађарском против Аустрије. У два маха Срби одолеше свој навали мађарског устанка. Кад аустријска војска беше од Мађара потиснута и из Угарске изгнана, линију на југу против Срба,

Мађари не могаху пробити, а оно опет кад Мађари на северу беху од Руса потиснути, те хтедоше на југу линију против Срба пробити, неби ли преко Срема и Хрватске са Италијом у свезу дошли — и тада у страшном боју под Виловом и Мошорином наиђоше Мађари на мишице српске, које им проласка не дадоше.

Ово су хисторијске реминисценције, успомене, које никаква срџба, никаква мржња против Мађара не диктира. И ми се грозом опомињемо оног страшног боја међу Срби и Мађари и неби желили, да се она страшна времена ма из каквог повода обнове. Ал успомена тог страшног времена и нехотице се сваком Србину намеће, кад помисли на оне грозне жртве, које је српски народ имао да поднесе, кад помисли на крв својих толиких јунака, на опустошена села, на упропашћено имање, од чега се није још ни данас опоравио, а тешко да ће се и икада у овим крајевима опоравити — па кад после 25 година при честитки владаоцу види да други, у оно доба најмање лојални, долазе сада на прво место да остентативно своју лојалност изразе, а Србину, тек ако је из закутка слободно да при тој честитки и име великог војводе српског спомене!

Заиста, велике и никад незамишљене промене. Они јунаци српски, који г. 1848. и 1849 царску заставу високо ношаху, и под том заставом у боју изгинуше, да сада из својих гробова устану, и ту промену да виде, можда би опет у гроб легли!

Ал се коло живота људског и повестнице народа окреће и мења; само кад би људи и народи из тих промена свагда науку за свој бољак црпели. Но много пута бива да народи, којима је господство и властољубље у крви, ништа не науче, а ништа не забораве."

И ми би са Мађарима радо бацили копрену заборавности на све оно, што је г. 1848. и 1849 у опште, а напосе међу нама било. Ал ово до нас не стоји,

нит је наша кривица да нам често и нехотице реминисценције од онога доба у главу долазе. Ми свагда били смо и јесмо за помирење готови. У оно доба кад настаде уставна борба у Угарској против централистичне системе Шмерлингове, ми не само да бацисмо копрену заборавности на догађаје г. 1848 и 1849, већ пружисмо Мађарима и братску руку помирења. Наша кривица није, што је та рука одмах одбачена, чим се поравнање са Бечом постигло; није наша кривица, што и данас, ако и у другој форми све оне тенденције владају, које су г. 1848 против наше народности и нашег народног опстанка биле управљене. Ако би дакле и бацили копрену заборавности на оно страшно доба г. 1848 и 1849, то ипак поред данашњих тенденција мађарске владе, не можемо се одрећи свију сретстава уставне борбе, јер ова борба уједно је борба за наш народни опстанак, борба је, која узима све већма облик најправедније самообране.

Та борба, то увиђамо, врло је тешка, а отештана је још тиме, што Мађарима даје превагу баш оно, што могућним чини, да они при честитки 25-годишњице у прве редове долазе, а Срби у том обзиру тако рећи у закутак долазе.

Али ми Срби нит се хоћемо хвастати са нашом лојалношћу, нити завидимо Мађарима за ону лојалност, коју они данас остентативно на видик износе. Ако је о лојалности и верности реч, то ваља само показати на г. 1848. и 1849.

Ми се надамо, да ћемо уставној борби и без оног наслона, кога Мађари мисле да су нам одузели, моћи одолети. Ми сад у тој борби показаћемо, да се умемо не само борити, него и победити. На црквено-просветном пољу стављане су нам препреке и пречаге, да би можда сваки други народ посрнуо и очајану борбу напустио. Ал' ми преживисмо и Мајтењија и сву нашу

клирикалну реакцију. преживисмо сва чуда и покоре, па доживисмо, да Мајтењи би дезавуиран, а наша клирикална реакција демаскирана. Данас мађарска влада у нашим црквено-просветним стварма може још чекати, ал' напослетку не може друго хтети него што српски народ хоће. То нам најјасније показују министареке наредбе од октобра, које компетенцију, надлежност, српског сабора признају, а над клирикалцима ону мрежу затварају, коју су они народној страници подметули, ал' у коју су се сами ухватили.

На политичном пољу, наша борба није безуспешна. Истина да наши заступници у Пешти, не могу промењивати већину сабореку, нити са предлозима њиховим за српске интересе продрети. Ал' је глас наших опозицијоних заступника на угарском сабору свагда живи протест против садашњим тенденцијама мађарске владе. Тај протест налази живахног одзива код свију немађарских народности, које су у истом или сличном положају, па преправља и ојачава одпор за обрану свих оних народности у Угарској, које све скупа према Мађарима већину у земљи сачињавају. Напослетку, та народносна опозиција налази одјека и у иноземству, те приправља симпатије за исте народности, које борећи се за своју народност, боре се уједно за опште начело слободе, а те симпатије могу даном приликом исто тако да користе, као што су негда симпатије слободноумне Европе користиле Мађарима. Борба дакле та, која се води на сабору, није безуспешна, а од свију народности, ми се Срби највише похвалити можемо, да се наш глас највише чује.

Да и сама мађарска влада са тог гледишта схваћа ту нашу борбу, доказују најјасније велики напори, што их чини у Граници, да владине кандидате на сабор протури. Да се у том обзиру гласови само броје, а не да се „мере“, влади неби могло много до тога

стајати, да ли ће 3—4 посланика из Границе уз владу бити, ил' на клупама опозиције седити. Ал' у том баш лежи сав значај избора у Граници, да влада мађарска хоће да покаже свету, да су Граничари са поступком мађарске владе задовољни, а српска опозициона странка хоће својим изборима да докаже, да се она са тенденцијама мађарске владе у опште, а напосе са поступком према Граници не слаже. Досад је српска опозициона странка у том правцу, — при свим великим напорима владе и незаконитостима владине странке — сјајно успела. Избори у Тителу и Белој Цркви доказаше влади какав дух веје у Граници, те се она похвалити не може да су бивши Граничари са поступком мађарске владе задовољни. У колко би Панчево, поред победе десног и левог крила у Тителу и Белој Цркви, и са центрумом победило, то би влада мађарска на читавој линији у Граници међан изгубила.

Кад све ове појаве како на црквено-просветном, тако и на политичном пољу, расмотримо, то са нашом борбом само задовољни бити можемо. Ми Срби показасмо свету, да се и на уставном пољу исто тако храбро борити умемо, као и са оружијем у руци. Граница на посе, доказала је најновијим изборима, да схваћа опозицију српског народа и да се уме исто тако дично борити на уставном међану, као некад на бојном пољу.

На кад видимо, да та наша свест народна при свим незгодама и неприликама није ослабила, већ се још окрепила и оснажила — онда немамо узрока очајавати, гледајући на данашње и на оно доба пре 25 година. Наше наде иза оне крваве борбе истина нису се ни у чем остариле, шта више, ми данас стојимо далеко потиснути од онога, што мишљасмо, да праведно захтевати можемо. Данас те наше жеље, не само да се као неиспуњиве, већ као и кажњиве сматрају.

Али коло среће иде наоколо. За нас је и то значајно, да они Мађари, који су се пре 25 година у отвореној борби против двора бечког налазили, да данас остентативно своју лојалност указују. Ми им ради те лојалности, као што већ рекосмо, не завидимо. Наша лојалност према владајућем дому имала је пре 25 година друго мерило: она је означена потоцима српске крви.

Ако пак код 25-годишњице, при великој светковини у Будиму и у Бечу, други заузимају прво место, те хоће остентативно своју лојалност да укажу, Срби ће се при промењеним околностима задовољити, да и из закутка поздраве 25-годишњицу великом војводи српском, молећи га, да се у својој владалачкој бризљивости милостиво сећа и народа српског, који је пре 25 година у својој оданости и верности потоцима крви пролевао и у тадашњим тешким временима знаменито суделовао, да се престо онога одржи, коме данас народи простране Аустрије 25-годишњицу здравог и и срећног владања честитају.

Овај је чланак*) прилично изражавао тадањи расположај српскога народа. Као што се види, тада се још могло писати о титули „великог војводе српског", јер је та титула тада још званично постојала и у нашим црквама се та титула великог војводе српског још

*) Др. Полит после овога чланка, према својим нагомиланим другим пословима, није више доспевао да пише чланке у српским новинама. При постанку „Заставе" у г. 1866. писао је др. Полит врло многе чланке, а после у Суботићевом „Народу" било је од њега готово у сваком броју чланака. Но др. Полит највише је култивирао страно новинарство. Писао је у француске, а понајвише у немачке новине, наиме у гласовити „Augsb. Allgemeine Zeitung". Ту је у г. 1874. поводом пута Андрашијева у Петроград и Москву, ивашао чланак под насловом: „Немачка и Русија према Аустрији и источном питању" — који је у европској штампи велику сензацију учинио. Неке новине (особито бечке) наваирале су у том чланку инспирацију кнеза Бизмарка и мишљаху, да је тај чланак писао хофрат Егиди у Берлину. Француске новине држаху, да је тај чланак писао Бајст, пошто је био управљен против Андрашија. Нико није сањао о том, да је тај чланак писан у Новом Саду!

спомињала. После неколико година укинуо је ту титулу министар Тиса простом министарском наредбом и усљед тога та се титула више у нашим црквама не сме спомињати.

Неприлике, које је српски народ имао да искуси све од доба, од како је наступио дуализам, готово да су му снагу исцрпеле; готово да је српски народ у непрестаној борби малаксао. Но један нови појав опет му снагу оживи, а то је било развојачење угарске Крајине.

VII.

Развојачење угарске Крајине. — Велика конференција у Панчеву. — Кандидатура Политова. — Програм народног кандидата. — Тероризам владине странке. — Сметана у Перлезу. — Одушевљење народно бивших Граничара. — Дочек Политов у Панчеву трећи дан Божића г. 1873. — Велика изборна борба у Панчеву. — Осујећени избор. — Огорчење. — Проглас Политов бирачима. — Други избор Политов. — Захвала бирачима.

Развојачење угарске Крајине било је од великог замашаја на политичан живот овостраног Српства. У другим крајевима српским, српски народ у непрестаној борби све од г. 1861 готово да је био сасвим малаксао.

Но у Граници, где је српски народ доста непомешан са другим елементима, где Срби још у уставној борби за Српство учествовали нису, ту се могло надати, да ће са уставном борбом и нов живот наступити за политичну борбу српскога народа. И заиста, те наде не само да су се испуниле, већ уставни мегдан Граничара далеко је превазишао све наде српских родољуба.

Шајкашки батаљон, ступив у уставну борбу, таки је победу одржао, изабрав дра Лазу Костића за посланика на угарски сабор. Белоцркванска бивша регимента, где су се Срби и Романи споразумели. изабра великог родољуба романског и српског пријатеља, Винћентију Бабеша. Био је ред на панчевачку бившу ре-

гименту — ту језгру банатског Српства, са челенком својом, родољубивим Панчевом.

Но баш због тога, што је избор у панчевачком срезу имао великог значаја, чинила је мађарска влада највеће напоре, да осигура победу владином кандидату. То се већ и отуд видило, што је мађарска влада поставила за владиног кандидата Србина, и то Александра Стојачковића, који је донде у добром гласу у Срба стојао. Ал' сви напори владини беху у залуд.

Интелигентни и родољубиви Панчевци узму читаво изборно кретање у своје руке и створе такову организацију, да је само са таком организацијом могуће било, поред неописане пресије и свакојаких незаконитости од стране владине странке, ипак до успеха доћи.

Родољубиви Панчевци таки из почетка сазову ради постављања кандидата велику бирачку конференцију у Панчево. Та конференција, обдржавана 12. септембра 1873, била је импозантна, јер је на њој учествовало 5000—6000 бирача. Поред претресања српског програма обзиром на развојачену Границу, и усвајања бечкеречког програма, буде др. Полит-Десанчић за кандидата постављен*), те му кандидатура телеграфично из конференције понуђена.

Он се прими кандидатуре овим прогласом, што је штампан у бр. 98. „Заставе“ од г. 1873.

Панчевцима.

Потоцима српске крви означена је повестница Крајине, те „крваве хаљине.“ Стотину и више година прође

*) Др. Полит дуго се колебао, хоће ли опет на политичну арену да ступи. После многих неприлика, што их је иза свога пута у Русији имао, после његове пресске парнице у Пешти, после неких размирица што их је имао са својим пријатељима за време пласка Суботићевог „Народа“ — све је то на њега подејствовало, да је био дисгустиран за сваки политичан рад. Он се хтео са свим повући са политичне арене, тим више, што му је адвокација била врло добро пошла и што је обилна рада имао. Но његови пријатељи, а наиме Милетић, навале на њега да се кандидатуре панчевачке прими „мора“ и тако се он те кандидатуре прими.

у крвавој борби са Турцима, стотина и више у ратовима по свима деловима Европе. Српска крв текла је немилице и неопојани гробови српски по Италији, Немачкој и Француској — казују жалостну судбину Крајине. Повестница света не познаје ни код једног народа, ни у једној земљи тог страшног „харача“, што га Крајина у крви плаћаше.

Откуп за те велике жртве, што их је српски народ, не за себе, већ за укупну државу приносио, ваљало би да су бар она јемства за народност српску, које је српски народ у уветима при преласку у ове крајеве ставио, и која су му у привилегијама и царским обећањима у изглед била стављена.

Сећајући се свога права, својих крваво стечених заслуга, народ српски дао је у г. 1848. облик својим жељама за осигурање своје народности.

У крвавој борби за српску Војводину, Крајина је била она моћ, која је ту борбу могућном учинила и јунацима Крајине припада највећа заслуга, што се српски народ из сна пробудио и свој значај опет задобио.

Време апсолутизма бечког одвојило је опет Крајину од остале браће, те ју ставило у старе окове.

У српској Војводини не беше Крајине. Но — та српска Војводина под апсолутизмом бечким беше уједно сатира оне Војводине, коју Срби мишљаху створити.

Апсолутизам бечки, који се на све народе у Угарској једнаком тежином и окрутношћу распростирао, могао и требао је уверити све народе Угарске, да њихова међусобна борба само трећем у прилог иде, и да не може бити сталне слободе у Угарској, док се народи у њој не споразуму и једно другом руку не пруже.

Са тог гледишта удесио је народ српски свој правац политични, кад је у уставној борби Угарске против Беча, Мађарима братску руку помирења пружио.

Тај правац видио се тим већма оправдан, што је консолидована Угарска могла бити потпомажући фактор ослобођења хришћанског на истоку.

Али поравнањем Угарске с Бечом од г. 1867., Мађари наслеђише аустријеку, туркофилску политику на истоку, а у обзиру унутарње политике ступише са свим у стопе оне протунаравне централизације аустријске, која хотећи подражавати једнолике и народносне државе, постаје господством једнога народа над другим и по том угушује, не само народну, него и општу слободу.

Тај правац мађарске политике био је фронт и против хришћанских народа на истоку и против немађарских народности у Угарској.

Тим правцем мађарске политике морао је бити промењен и положај народа српског. Од свију народности у Угарској Срби дадоше највећи отпор. Тај отпор постаде велика уставна борба за начело народности и за уставну слободу.

Но та борба према великим сретствима владе и према маленом броју Срба у Угарској, постаде сваким даном тежа. Срби у крајевима Бачке и Баната у напорној борби скоро да малаксаше.

Тад се српском народу у тој малаксалој борби показа као велика узданица развојачење Крајине. У развојаченој крајини мишљаше српски народ своју снагу прикупити и уставну борбу што крепчије наставити.

Значај Крајине у тој цели мораде мађарској влади највећи немир задати.

Није чудо дакле, да је све напоре, сва сретства употребила, како би у развојаченој Крајини правац српске народне странке парализовала.

Напори владе у том обзиру најбоље се показују у поступању према Панчеву.

У уставној борби Панчево је, као ни једна варош

српска, и себи и читавом Сриству образ осветлало. То је оно, чему се влада у Пешти ни из далека надала није. Она мишљаше, да ће са „неизображеном“ Крајином, где нема интелигенције, упливом својих „лајтера“ лако на крај изаћи, те јаку владину странку створити, којој ће се морати српска народна странка уклонити.

Заслуга је Панчева, што влада у том успела није и као што се надамо успети неће. Панчево је средиште интелигенције српске у банатској Крајини. Честито грађанство панчевачко свагда се одликовало најватренијим родољубљем. Као ни у једној вароши српској, и најимућнији део грађанства, не оде у тако зване „конзервативце“, већ сви једнодушно стајаше уз начела народне странке. При таком саставу Панчева, Панчевцима паде у задатак, да постану поборницима за читаву Крајину српску, што је Угарској утеловиште. Сваки корак, који се за Крајину чињаше, Панчевци га пратише бодрим оком и узастопце стајаху на бранику права граничарских. Кад о Граници „за њу а без ње“ на угарском сабору закључења донесоше, Панчево донесе ону знамениту ограду, која ће у повестници српској свагда значајна остати.

Напослетку дође и најважнији задатак. Развојачена Крајина биће несаразмерно на угарском сабору заступљена. Ово беше већ прорачуњено од оних, који за Границу без Границе донесоше опредељења. Но и тај мали број заступника хтела би влада за своју странку имати. У том правцу чини влада своје највеће напоре, и то не толико због броја заступника, колико због значаја избора у Крајини. Протури ли влада своје кандидате у Крајини, то се може и пред мађарским народом и пред иноземством хвастати, да опозиције српске нема и да се српски народ са политиком мађарске владе слаже.

То је значај предстојећег избора посланика на

угарски сабор у Панчеву и изборном котару панчевачком.

Замашај тога избора није дакле локалног, већ опште српског значаја, па зато и јесу очи читавог Срйства на Панчево управљене.

Телеграм донесе нам радостну вест, да је конференција бирача ван сваке наде многобројно посећена била. Збор мораде бити импозантан, кад на њему шест хиљада душа учествоваше.

Према одушевљењу на том збору и великом чашћу којом ме одликоваше, морадох понуђену кандидатуру примити.

У другим околностима било би пута, да се кандидатуре одрекнем, али у овом критичном времену морадох дужност испунити.

Хвала браћи, која ме својим поверењем високо одликоваше, а ја ћу се паштити, да то поверење оправдам.

Но са постављањем кандидата тек је велика борба започета: Влада ће сва средства употребити, да своме кандидату победу задобије, јер зна велики значај такове победе. Према напорима владиним ваља да и народна странка своје силе упне и како при попису бирача, тако и при бирању посланика потпуно организована буде. Са браћом Романима, који једнаке интересе према данашњој влади имају, треба да је потпуно споразумљење. Међусобно пак Срби треба да оставе све личне, локалне и друге обзире, па да буду потпуно сложни. У колко би можда та слога према другом кандидату српске слободоумне народне странке сигурнија била, то сам ја свагда приправан одступити. У овом избору не може бити питања личности, већ питања начела и у том обзиру ваља да нам је девиза: слога.

Негда граничари у крвавим бојевима јуначки и сложно ударише на душмане. Данас је настала у-

ставна борба, па ваља да потомци истих јуначких граничара буду јунаци на уставном мејдану. Сенке оних крвавих јунака, којих кости по Европи растурене леже, оне као да гледају сада на ту уставну борбу, којом ваља да им потомци њихову успомену прославе. Покажу ли се граничари и у уставној борби као јунаци, то ће они значај Срйства опет подићи, па ће опет ону снагу представљати, пред којом су се наши противници свагда поклонити морали, а читаво Срйство усклйкнуће им: слава!

После знамените конференције панчевачке, родољубиви Панчевци нису скрстили руке, нити су се уздали само у велико саучешће, што се при тој конференцији показало, већ прионуше на рад, да намере владине странке осујете и све тешкоће победе. И заиста, те тешкоће биле су неизмерне. Панчевачки Немци водили су коло владине странке и ту су денунцијације, клевете на поједине људе све летиле у Пешту. Усљед тога многи родољуби у појединим селима, па и у самом Панчеву, буду позатварани. Централни одбор у Бечкереку са своје стране грозно је поступао са српским бирачима у обзиру бирачких листина. Ма каква неоснована рекламација од стране владине странке довољна је била, да се читава поворка српских бирача брише, напротив српске рекламације против уписаних бирача владине странке, који ни из далека изборног права нису могли имати — просто су се одбијане. Кортешовања од владине странке вршена су на најбезобзирнији начин. Људи врло сумњивог карактера, као злогласни Мишка Ковач, играли су у оно доба важну улогу.

Но све махинације владине странке нису могле да помуте свест и одушевљење српске народне странке. Програм народног кандидата био је у читавом изборном срезу са највећим одушевљењем примљен. Родо-

љубиви Панчевци побринуше се, да тај програм из „Заставе“ засебно у више хиљада примерака препштампају и растуре*). Овај програм, који је тада од великог утиска био, гласно је:

Поштованим бирачима Панчевачког изборног среза.

Браво Срби!

Од Косова па до данас, у разним невољама и патњама српски народ није никад губио наду у лепшу будућност српску. У најцрњим данима повеснице српске када Турци српски народ хтедоше мачем истребити — Србин у својој будућности очајавао није. Иза свирепих дахија настаде војна српска. Србија ускрену и српски народ показа, „да Срб још живи, да је јунак.“

С ову страну Саве и Дунава, свагда кад би Србин у невољи био, кад би му се неправда чинила, и кад би му се непријатељи дотакнули цркве и народности — на мах би ударио о свој балчак, о своју оружану Крајину и на мах би непријатељи српски натраг устукнули. Србин кад је на своју Крајину погледао, о својој будућности очајавао није.

Да, Крајина је свагда била заштитница и узданица српског народа у овим странама, и њој иде заслуга, што се народ српски у својој језгровитости одржао и што се с њиме није смело, као што се хтело, поступати. И у оно, по повесницу српску свагда значајно време, године 1848—49., Крајини иде заслуга велике борбе народа српског за своју народност и за свој опстанак народни. У оно доба народ српски није само ударио о свој балчак, већ је мач из корица извукао и у крвавом боју показао „да Срб још живи, да је јунак.“

После великог одушевљења и крваве борбе за Вој-

*) Осим српског програма, издао је др. Полит за Немце и Роман посебан програм. На програм за Немце највише се љутио тадањи министар унутарњих послова гроф Сапари.

водину српску, наступише опет црни дани по народ српски. Крвљу орошена Војводина није могла плодом уродити за народ српски. Опустошена села, потрвена поља, крв толиких јунака и мученика српских — беху само горка успомена у оној Војводини, која име српско носаше а српска не беше. У тим данима науке и поуке, ваљало је да се негдашњи непријатељи зближе, да се помире и да једно другом руку пруже, не би ли из пређашњих погрешака науку за заједнички бољак црпели. То беше смисао оне струје у народу српском, која је настала, чим је самовласност бечке владе у Угарској престала и угарска уставност успостављена била. Срби пружише братску руку помирења, и ако је испрва била прихваћена, беше на мах опет одбачена, чим је поравнање са Бечом склопљено, и чим државници мађарски мишљаху у Бечу наћи наслона против немађарских народности у Угарској.

И од то доба управо настају све то црњи дани по народ српски. Хваљена уставност угарска показа се према Србима само као привидна, а повесница нас учи, да је привидна уставност гора него најжешћа самовласност.

Против такове назови-уставности, боре се српски и романски посланици на угарском сабору. Њихов глас, и ако није у стању дати обрт угарској политици према немађарским народностима, то се ипак на далеко чује у Угарској и изван Угарске, а тај глас казује, да угарска уставност према немађарским народностима није израз уставне слободе, већ да је израз надмоћија једног племена над другима.

У тој уставној борби за праву уставност и слободу дође на послетку ред на Крајину или Границу.

Граничарима, који од скора пушку своју оставише, задатак је допао, да у тој уставној борби српски народ онако исто храбро заступе и заштите, као негда на

бојном пољу. И сад као и негда гледа српски народ на Границу, као своју узданицу. Баш ради овога значаја, што га има Граница по народ српски, стало је садашњој влади мађарској, да при изборима за сабор угарски покаже свету, да је развојачена Граница задовољна са данашњом системом владавине. Али избори у Тителу и Белој Цркви показаше свету, да се Граничари не слажу са данашњом системом владавине, већ да одобравају правац политични српске и романске народне странке.

Сад је ред на изборни срез панчевачки, да оно исто покаже свету, што показа народна странка у тителском и белоцркванском срезу.

Велика народна конференција у Панчеву почаствовала је мене кандидатуром панчевачког изборног среза. Томе одликовању морао сам се одазвати и кандидатуре се примити.

Од то доба требао сам изаћи на сред са мојим програмом, са мојом политичном вероисповести. Да сам први пут ступио у јавност, ја бих похитао био са мојим програмом. Али сам држао, да је мој досадањи јавни рад у нечем по себи програм. Они, који су тај рад пратили, видели су ме кроз више година као сремског посланика на хрватском сабору, видели су ме у Црној Гори, Русији, пред поротом мађарском, нашли су ме као радина на српској и страној публицистици, те знају мој политични правац и моју политичну вероисповест.

По томе држим, да правог, потанког програма за моје поштоване бираче не треба. За то ћу овде само у појединим нотезима у кратко да означим становиште, што га ја са српском народном странком заузимам према оном становишту, што га владина странка заузима.

Кад сам као кандидат српске народне странке ступио, по себи се разуме, да усвајам у целости и у

појединостима познати бечкеречки програм. Да је овај програм противан становишту владине странке, показује његова целина и његове појединости.

Пре свега ми је изјавити, да ја тако звано поравнање од год. 1867 између Аустрије и Угарске не држим за спасоносно, како у обзиру Угарске, тако и свију односаја царевине аустријске. Тим поравнањем изгубила је Угарска ону самосталност, која јој као држави припада. С друге стране пак мађарски државници мишљаху наћи у том поравнању наслона изван Угарске у владајућем елементу у другој половини царевине, те тиме надмоћије племена мађарског осигурати против немађарских народности у Угарској. С овим у свези пак наследише политику аустријску на истоку, посташе пријатељи Турака, те стављају запреке слободном развитку хришћанских народа на истоку. Што се пак саме Аустрије тиче, то ово поравнање од год. 1867. пречи самосталност оних земаља, које као краљевина Чешка, имају историјско и природно право на ту самосталност. С другог гледишта опет, то поравнање при свем надмоћију Немаца у другој половини царевине, пречи природан процес великог уједињења немачког. У сваком обзиру дакле, исто поравнање од год. 1867 није корисно ни по једну странку, а ни по саме Мађаре, као што то њихов негда слављени родољуб Кошут Лајош, показујући на изгубљену самосталност Угарске — и данас тврди.

Но у колико је ово поравнање од 1867. постало земаљским законом, ја ћу га поштовати, ал' ћу се свагда оној странци на угарском сабору придружити, која законитим средствима хоће да промени то поравнање у корист веће самосталности Угарске и бољих односаја у другој половини царевине.

Из поравнања са Аустријом потекла је, као што већ рекох, струја надмоћија племена мађарскога над

другим народностима у Угарској. У том обзиру владина странка држи закон о тако званој равноправности народности као вршак уступака немађарским народностима, дочим народна странка гледа у том закону запреку развитка народности у Угарској и уметно надмоћије мађарског племена. По томе владина странка иде на одржање, а по практици и на сужење тога закона о народностима, дочим народна странка иде на преиначу истога у корист свију немађарских народности, по оном нацрту, што су га српски и романски претставници на угарском сабору предложили. Од каквог је замашаја пак садашњи закон о тобожној равноправности народности, моћи ће се скорим Граничари уверити, кад им буду од највишег до најнижег суда мађарски писали и кад у сваком додиру са властима наиђу на њима неразумљиви мађарски језик, као што то Срби у Бачкој и Банату у смислу и против смисла тога закона сваки дан искуства имају.

Владиној странци питање Ердеља и Троједне Краљевине са свим је решена ствар. За народну странку пак ово не може се сматрати као решено. Ми држимо, да Ердељ, где је огромна већина Романа, може и треба да има у оквиру целокупности земаља угарске круне, и по историјском и по природном праву, неку земаљску автономију, у којој би романска народност свога израза нашла. У том смислу српска народна странка и њени заступници на угарском сабору свагда стоје, и стојаће уз Романе, и ја као члан те странке потпомагаћу свагда и у свакој прилици тежње браће Романа, као што ће ми бити свагда задатак, да све то већма утврђујем у свима питањима солидарност међу Србима и Романима.

Што се тиче Троједне Краљевине, то ћу према Угарској свагда бранити ону историјску изреку: regnum regno non praesribit leges (Краљевина краљевини

не може прописивати законе), јер држим да је Троједна Краљевина, и по свом историјском праву и по свом народносном значају, свагда била и јесте неодвисна краљевина. Тако звану „нагоду“ од год. 1868 не могу сматрати као темељ поравнања међу Угарском и Троједном Краљевином, јер је та нагода створена без саутицаја народне странке на темељу октројисаног изборног реда, који је у „сриавиште“ довео људе, оруђа владе и оне велепоседнике хрватске, који би једва дочекали, да Хрватска дође у положај Ердеља. Ревизију нагоде од год. 1873 пак не сматрам као коначно измирење међу Угарском и троједном краљевином, већ само као очајани expediens за народну странку, да би се опростила оних зулумћара, који су са баном Раухом уз заштиту мађарске владе од Хрватске мал' не Босну начинили.

Што се тиче наше црквене автономије и наших црквено-просветних ствари, то међу Србима ма које странке не би требало де има икакве разлике. Кад су Мађари Калвини своју црквену автономију према Бечу бранили, није било разлике међу мађарским странкама у обрану те автономије. Жалост је, да Срби владине странке и ту могу да праве разлику. Заплета каквих конгреских, као што се изражавају Срби владине странке, нема и не може бити. Плетке клирикалаца и себичњака не могу се назвати заплетима конгреским. Наша автономија у црквено-просветним стварима, не може бити предметом препора. Влада може свашта покушати, као што је већ покушала, а на послетку компетенцију сабора и нашу црквено-просветну автономију признати мора.

Што се тиче материјалних, финанцијалних и газдинских интереса, то не треба да народна странка указује на понор, у који је Угарска дошла. Сам угарски сабор без разлике странака, показао је тај понор

и дао је неповерење садашњој влади. Узроци к томе не леже у појединостима, већ у целини владавинске системе. Угарска у свом полутанском положају према Аустрији, поред тога без велике индустрије и промета, хтела је да надмаши другу половину царевине и да заслепи очи Европи са својим тобожњим материјалним напретком. Да су и најбоље године биле, оно велико разметање с новцем и са сваковрсним подузећима, морало би Угарску у финанцијалну кризу довести.

Још ми је коју рећи о самој Граници.

Нико не пориче благодети грађанске управе према војничкој системи, која сваку слободу кретања угушује. И по томе би Граница утеловљење к Угарској радо поздравила, да није мађарска влада при том утеловљењу поступала начином, који се не да оправдати. Од неколико столећа стојала је Граница одељено од Угарске и није с њоме имала никакве свезе. Друге установе, друга управа, други друштвени живот, владао је у Граници. Сви ови одношаји не дају се на једаред и тако рећи преко ноћ збрисати, не дају се тако брзо преиначити. Ваљало је дакле саму Границу најпре питати о начину њеног утеловљења.

Но има још и нека друга околност, на коју се требала влада осврнати при развојачењу Границе, а то је управо српско питање и задовољење српског народа.

Ми Срби, од кад смо у ове крајеве дошли, свагда смо се сматрали као народ и хтели смо свагда у оквиру целокупности круне угарске да наша народност у држави израза добије. То је био смисао тежња за Војводином. Но ако против Војводине мађарски државници имају приговор, да вређа целокупност државну и да заузима делове, у којима народност српска није у већини — то је било ипак пута српски народ другим начином задовољити. Сам Фрањо Деак у своје доба

дао је разумети, да би се српске жеље у нечем могле испунити приликом развојачења Границе, те би се из српских делова негдашње Границе могао неки српски дистрикт образовати, у којем би, са жупанијском автономијом српска народност, без уштрба целокупности земље — израза могла наћи. Но од овога, као што видесмо, при утеловљењу Границе ни спомена било није, и тиме се српске жеље потпуно игнорovале, шта више, са свим се ишло против интереса негдашње Границе, кад су се поједини делови раздробљени жупанијама угарским придружили, где се глас Граничара у мађарским жупанијским одборима са свим изгубио. Од каквог је пак то замашаја, најбоље се видело при деловању централних одбора у Темишвару и Бечкереку.

Да се овај положај развојачене Границе, како у корист бивших Граничара, тако и у корист српске народности законитим путем промене — била би једна од првих задаћа мога посланства. На име при окружењу жупанија ишао бих за тим, да се подигне нова жупанија са седиштем у Панчеву.

Овим сам у кратким потезима нацртао моје становиште као кандидата народне странке.

Ја се нисам никад хвастао, да би мој рад био од каквог одсудног уплива. Ал толико сам свагда успео и онда, кад сам сремским послаником на хрватском сабору био — да су моји бирачи са мном задовољни били. То поверење, надам се, да бих и у поштованих бирача панчевачког среза стекао.

Граница ступа сада у уставни живот. Народ српски се поноси тиме, што је Граница и у почетку уставне борбе толико свести показала, да је и нашим противницима импоновала. Српски народ пак са развојачењем Границе прибрао је нову снагу за своју борбу и нашао нову наду за бољу будућност српску. Српски народ научен је на тешке борбе. Од Косова па до да-

нас имао је он тешке борбе, тешка искушења, ал' и у најцрњим данима о својој будућности очајавао није.

При показаној свести Границе, српски народ о својој будућности не очајава, већ ведрим оком у њу гледа. Опомиње се Косова и ускреса српске слободе, и у тој успомени вели: 'Теч' ће вода, куд је текла, што је српска мајка рекла! —

Што се више приближивао дан избора панчевачког посланика, то је владина странка све веће напоре чинила, и дотичне власти сва су средства употребљавале да застраше свет и да га приволе на владину странку, или бар да га одстране од биралишта. Злогласни Сметана, управитељ (Leiter) среза перлешког, правио је покоре, многе одличне људе (врстног родољуба Стефановића) позатварао је, неке бираче својеручно злоставио (Немце из Рудолфсгнадена), хвастао се, да ће и народног кандидата, ако прође кроз перлешки срез, дати затворити.

Дан избора у Панчеву био је одређен 28. децембера 1873. Други дан Божића (26. децембера) кренуо се народни кандидат из Новог Сада*) и после подне истога дана из Тителa пређе Тису, те дође у Перлез. Пред општинском (негда компанијском) кућом била је постављена компанија солдати и злогласни Сметана у капетанској униформи шетао се пред солдатима. Др. Полит чим је сишао с кола, уђе у општинску кућу и запита за претстојника Сметану. Овај дође и др. Полит му се претстави као посланички кандидат, изјавив жељу, да по уставном обичају намерава својим бирачима коју прозборити, те у ту сврху замоли Сметану да он сазове бираче пред општинску кућу. Сметана је био врло збуњен, извињавао се, да он не може сазвати

*) Пратио га шајкашки посланик др. Лаза Костић.

бираче. али нема ништа против тога ако кандидат сам хоће да сазове бираче.*) За тили часак скупно се сили свет пред општинском кућом и др. Полит поздравив бирачима Божић. проговори им кратку беседу опоменув их на слогу за престојећи избор.**)

Сутра дан. трећи дан Божића. крену се све општине изборног среза на биралиште у Панчево. Стотинама кола. стотинама коњаника пратило је народног кандидата.***)

Одушевљење било је неописано. Кроз села куда је кандидат пролазио. морао је често са кочија да прозбори коју реч бирачима. Но свуда на путу сретала је пратња кандидата постављене солдате. на име на прелазу код Тамиша било је постављено повеће одељење улана.

Састанак свију општина пре него што ће у Панчевоући. био је у Црепаји. Ту се скупило преко десет хиљада људи. Ту је дошао на сусрет народном кандидату и белоцрквански посланик Вићентије Бабеш са Романима из Уздина и Новог Села. У Црепаји. на великом простору пред црквом. прозборио је народни кандидат сакупљеним бирачима беседу. која је била одушевљено примљена.

Међу тим приспели су у Црепају већ и изасланици из Панчева у многобројним кочијама. те се тако сви

*) По том је било само хвастање од стране Сметане, да ће Полита затворити.

**) У вече била је велика вечера у кући родољубивог трговца Ђорђевића, где су Граничари долазили да поздраве народног кандидата. И један врло стари Граничар, који је био још у бици код Лајпцига г. 1813., те носио частни крст лајпцишки, дође да поздрави народног кандидата. — Вође у перлешком срезу били су тада Ђорђевић и Стефановић. Од то доба умрли су обадвојица, али успомена на њих остаће у свију родољуба српских, који су их познавали.

***) Млади граничари на чили коњи. на седлима окићеним српским ћилимима и ћерџелијом, певали су читавим путем српске песме. Према том призору одушевљења српског и др. Полит и др. Костић били су тронути до суза.

скупљени бирачи крену пут Панчева. Друм међу Црепајом и Панчевом био је тада закрчен стотинама кола и коњаника, поворка је била тако велика, да јој се краја догледати није могло. Но врхунац одушевљења био је у самом Панчеву. Још из далека поздравила је пуцњава прангија долазеће бираче. На капији варошкој буде кандидат од небројене множине света поздрављен и у варош допраћен. Широка улица, куда је кандидат пролазио, биле су тако пуне света, да се кочије једва могле мицати. Родољубиви Панчевци устројили су своме кандидату такову бандерију, каква још виђена била није. То су били „девет Југовића“ у укусном богатом оделу на лепим коњима. Ти су „Југовићи“ при уласку у Панчево јахали поред кочија народнога кандидата.*) Улице панчевачке биле су окићене небројеним заставама српским и лик кандидатов био је истављен на појединим прозорима. Одушевљењу није било краја.

Избор почео је дана 28. децембера 1873. Бирачи српске народне странке дођоше импозантним начином. Сваку општину је водио на биралиште свештеник и учитељ, а међу њима на челу барјактар са српском заставом. Тако су општине корачале као неки батаљони. То дефилирање пред станом кандидатовим — док нису сви бирачи дошли на велику пијацу панчевачку — трајало је можда један сахат.**)

На великој пијаци били су постављени солдати са обадве стране бирача. Било је и инфантерије и кавалерије — и неколико топова. Бирачи српски, пошто

*) Тих „девет Југовића“ били су потевани чак и на угарском сабору — да се тобож докажу „протудржавне“ тежње Срба!

**) Панчевачки изборни срез бројао је до 12.000 бирача. Две, три општине имале су и црквене заставе и ово се такође на угарском сабору потегло. Известан број Немаца из Рудолфсгнадена, који су били на страни Политовој, имали су народну немачку заставу.

нису знали којим ће редом гласати*), остали су на великој пијаци тако рећи утаборени и у вече запалили су ватре као у неком логору. Ту се показало велико пожртвовање родољубивих Панчеваца. Све, што је требало бирачима, то су они набављали. Најодличније госпе панчевачке кувале су бирачима паприкаш. Најодличнији грађани панчевачки по читаве ноћи нису ока затворили, бавећи се око бирача.**) Пошто сви бирачи нису могли издржати на цичи зими, тако рећи „на студеном камену“, то родољубиви Панчевци поставише коњанике, који ће на биралиште позивати бираче из појединих гостионица, где су били настањени.***)

Избор је трајао пет дана и четири ноћи. У оно доба још није била створена садања изборна новела, да се у већим изборним срезовима постављају више комисија за гласање, већ је у оно доба морао избор непрекидно пред једном комисијом бити. Ту је ваљало за читаво време истрајати. Повереници српског народног кандидата у тој комисији, показали су неописано пожртвовање: имали су страшну борбу да издрже са противницима и то за свих тих пет дана и четири ноћи. Но и за бираче било је велико пожртвовање, које се неда доста оценити, кад се помисли, да су бирачи на цичи зими, под ведрим небом пет дана и четири ноћи издржали. Кад је ко год од грађана панчевачких међу те Граничаре бираче долазио да их храбри, да не клону духом, а они су одговорили: „Па ви знате господару, да смо ми Граничари то научени од

*) Бирачима владине странке било је казано, којим ће редом гласати и они су могли отићи у своје квартире док на коју општину дође ред.

**) Шкода што се није нашло перо да опише појединости тог знаменитог првог панчевачког избора. У „Застави“ истина да је био у три броја леп опис тога избора, али се тај опис бавио највише током избора, но интересантно би било да су се поједине епизоде фељетонистично описале.

***) Чудноват беше призор, кад око поноћи позову једну општину на гласање, а стари попа не могаше доста брзо да трчи, те га бирачи мету на рамена, те с њиме на биралиште!

кордона. Кад смо често зебли на кордону, можемо и овде.“ Но многи Граничар је ипак прозебао на том избору, многи се разболео.

При самом изборну владина странка чинила је неописане незаконитости. Неки изборни табаци нестали су, неке бираче нису хтели као што ваља уписивати. Тада повереници српски захтеваше да пред сваким писаром стане солдат са бајонетом, јер само тако, рекоше, могу бити сигурни да табаци неће нестајати. Но кад све махинације не помогоше и кад је пети дан народни кандидат одмакнуо у хиљаде гласова, тада се начини наједаред болестним председник и за њим се разболи и подпредседник! Усљед тога одгоде избор на неизвестно време.

Кад се глас о тој одгоди распростро међу српским бирачима, огорчење је било неописано. У том огорчењу било се бојати да не дође до крвавог сукоба.

Но др. Светислав Касапиновић ступи међу Граничаре и својом речитошћу утиша узбуђене духове, те се Граничари мирно разиђу.

Народног кандидата бирачи свечано отпрате чак до Земуна — преко залеђеног Дунава.

Поводом тог осујећеног избора др. Полит изда на своје бираче проглас, којим је дао одушку повређеном народном осећају.

Тај проглас овако је гласио:

Поштованим бирачима панчевачког изборног среза.

Браћо!

Ваш кандидат нема речи да вам се захвали за велико пожртвовање, које показасте приликом избора у Панчеву. Нека вам је хвала од читавог народа српског, који у свима крајевима, камо српска реч допире,

јунацима уставног међдана у Панчеву, кличе своје срдачно: живили!

Пет дана и четири ноћи, под ведрим небом, на студеном камену, у цичи зими, ви издржасте и не клонусте да извршујете своје уставно право, да себи бирате посланика. На то велико пожртвовање, та племенита уставна свест — беше нечувеним начином изиграна. У повесници уставне борбе нема примера, да се икада с којим народом, с којом странком тако поступало, као с бирачима панчевачког изборног среза. Поступак, који се у Панчеву употребио, није виђен, није чувен нигде на свету. Такав поступак и не може настати у правим уставним државама, не може настати међу политичким странкама, већ се даје замислити само тамо, где је уставност привидна, и где странке нису странке, већ где једно племе са читавом опремом државне власти удара безобзирно на голе прси оног племена, које му државној надмоћи смета.

Но пре него што би ово уверење у српском народу све то више на површину дошло, пре него што би Србин потпуно убеђење добио, да је отаџбина Угарска за њега најгора маћија и да према непријатељском поступку с њиме, само границе и везе казненог закона могу његов патриотизам управљати, пре него што би ово убеђење места имало, питаћемо мађарску владу, питаћемо угарско законодавство, имамо ли устава или га немамо, питаћемо, је ли слободно од устава карикатуру начинити, је ли се слободно титрати са изборним правом бирача, је ли слободно најсветије уставно право изиграти?

Владини органи наговешћују, да ће се ради догађаја у Панчеву истрага повести. То и ми хоћемо, то желимо. Част законодавног тела изискује, да се истрагом констатује, је ли уставна одговорна влада хтела обманути, или је од својих органа обманута била. Ис-

трагом нека се констатује, је су ли Бугарски и Ковач у Панчеву, Табаковић у Бечкереку без напутка или са напутком владе оно чинили, што је досад беспримерно у уставној борби Угарске.

Бивало је у Угарској, да је десница и левица при изборима у највеће сукобе долазила; бивало је туче и крви и свакојаких покора, ал зато се избор ипак обавио. У Панчеву не беше ништа од тога, па се избор ипак обавио није. Даје ли се и замислити, да је управо „случајно", што се заменик председников баш у онај мах разболео кад је кандидат народне странке већину добивао, кад су велике српске општине тек на гласање долазиле и кад би још Панчево имало да гласа? Каква је то болест, која допушта да се тај заменик председников по Панчеву шета? Какав је то умор председников, који после 31 сахата одмора није се одморио, да настави гласање? Какве су то запреке да се централни одбор у Бечкереку за тај 31 сахат није могао скупити, да именује заменике, или где лежи та немогућност да председник централног одбора ex praesidio sub spe rati, не наименује заменике?

Такове ништарије употребити да се избор не обави, и да близу 10.000 људи пет дана и четири ноћи на цичи зиме дрежде и своје здравље, свој живот у у опасност стављају — то је права проституција устава, то је још више, то је нечовечност!

Шта могу наши противници навести да таковим ништаријама какову основу дају? Да су се велике незаконитости догодиле?

Наше су људе у тамнице бацали, са изборног места затварали, њихови су људи наше бираче нападали, на једном месту силом врата иставили и буктињом мал' кућу нису запалили, на њиховој страни читава војска, пешаци, коњаници, њихов председник, њихов заменик, њихова села знају ред гласања, наша не знају, наши

бирачи на цичи зими дрежде, њихови се код куће одмарају, наши се бирачи терају са пандурима напоље, кад су већ и на ред дошли, а њихови се пуштају на гласање и преко реда — па ипак они законито поступаше а ми починисмо незаконье! Је ли ту могуће ладнокрвним бити, је ли чудо, ако се једном српском повереніку реч измакла: да при таком поступку у овој земљи нема правде ни правице.

Заиста сваком Србину крв у образ потећи мора, кад помисли на читав поступак при избору у Панчеву, кад помисли, каква се игра играла са најсветијим правом уставним, и то само зато, да српска народна странка не буде у већини.

Ал' обуздајмо браћо наш гњев, стишајмо нашу огорченост, будимо мирни, будимо стрпељиви, наша пословица вели: трпен спасен, — а поступак као у Панчеву никад плодом уродио није, а и неће за наше противнике плодом уродити.

Ако наши противници имају очију, они морају видити, да је успех у Панчеву сјајан, и да се ми с њиме поносити можемо. Одушевљење, пожртвованье, свест, самопоуздање, тако се сјајно показало, да читаво Српство са поносом на панчевачки изборни срез погледати може.

Али избор у Панчеву има још и другог резултата. Српски народ доби том приликом савезнике. Солидарност између Срба и Романа издржа тим поводом сјајну пробу. Противници наши рачунаше на неслогу са Романима и то им беше њихово главно поуздање. Браћа Романи братски држаше са Србима. Хвала буди свим честитим свештеницима романским, који свој народ обавестише и за Србе задобише, а највећа хвала великом родољубу романском Виђентији Бабешу, који не пожали труда, чак из Пеште у нашу средину доћи, који неуморим, дању ноћу романска села обилазаше,

свуда слогу са Србима проповедајући, и који на послетку ради тога гњев наших противника тако далеко побуди, да су се усудили атентат на имунитет саборски учинити.

Савезника добише Срби и у самим Немцима. Истина да усљед велике пресије при гласању највећи део Немаца оде опет у противнички табор, али за то се ипак народна немачка застава вила и на нашој страни, и заостали мали број Немаца показа, да разуме значај онога, што се у Белој Цркви догодило.

Но најглавније при избору у Панчеву остаје свагда, што се том приликом свест српска тако сјајно показала, да као сунце на далеко читавом Српству сија.

Мени је у део пало велико одликовање, да послужим као неки медијум, као средство неописаном одушевљењу српском, што се у Панчеву показало. Величанствен дочек, срдачна српска добродошлица, весеље и усклици српски — дубоко су потресли моју душу и често ми је суза канула, кад сам то велико одушевљење српско гледао. По себи се разуме, да ја то одушевљење које се у свези са мојим именом појављивало не могу приписати мојој особи, него самој ствари. При избору у Панчеву није толико особа кандидата, колико само начело српске опозиције у кандидату свога израза нашло.

У колико је дакле успех у Панчеву сјајан био, то се не само ја, него читаво Српство бирачима панчевачког среза захвалити мора.

Но којим редом да се почне, да се свима достојно пошта ода? Или ће ко општине или Панчево прво да похвали. Сви беху тако ревностни, да се управо надтицаху у тој ревности. Од Перлеза почињући па све до Панчева, одушевљењу не беше краја. Ал у колко је Панчево читавом изборном покрету правац дало и читави избор дивном организацијом руководило — то Панчеву припада палма, припада чеженка. Са избор-

ним чином у Панчеву, који себи равна у читавој Угарској не налази, Панчево је себи стекло име *прве српске вароши*, и као такова узором служити може свима српским варошима. Ваљало је видити ту организацију, ту дисциплину, то одушевљење, то пожртвовање. Ваљало би ту читаву књигу написати, да се све појединости, све поједине црте тог одушевлења и пожртвовања опишу.

Слика Панчева при избору може се у нечем сравнити са оном сликом, која нам нехотице пред очи излази. Пре 25 година, скоро у исто доба одржаше пред Панчевом Срби сјајну победу над Мађарима. Одушевлење српско било је тада као и сада. Свест српска, ако сада није јача него тада, слабија за цело није. Ми се поносимо јунаштвом оних српских синова, који тада за свој род погинуше. Ми ипак не желимо да се та времена крваве борбе међу грађанима једне државе икада поновe. Али желимо и захтевамо од владе, да респектује онај народ, који се свагда јунаком показао и који је сваку стопу ове отаџбине крвљу својом натопио. Граница није противна утеловљењу у Угарску и жељно очекује благодети грађанског живота, али нека се према развојаченој Граници не чини од устава карикатура, нека се не титра са најсветијим правом уставним.

Поступак у Панчеву није сходан да симпатије развојачене Границе за Угарску задобије, он је у највећем ступњу кадар да компромитује владу и пред нашим и пред страним светом.

Граничари пак, као што негда беху јунаци на крвавом бојном пољу, тако се показаше и јунаци у уставној борби. Никакве плашње неће и не могу их застрашити. Они ће свагда уставни мејдан онако поделити, као што га у Панчеву сјајно поделише.

За ово уставно јунаштво, њихов кандидат са читавим Српством кличе им: Слава!

Према великим незаконитостима, које су осујетиле избор народног кандидата у Панчеву, дало се предпоставити, да ће угарска влада истрагу наредити и кривце казнити. Ал' не само да истраге против криваца било није, него се шта више сва кривица бацила на српску народну странку, на „омладину.“ Тадањи министар унутарњих послова гроф Сапари, удеси ствар на угарском сабору, да кроз једну договорену интерпелацију од владиног посланика Хусара, буде интерпелован о избору у Панчеву и о тамошњим „протудржавним демонстрацијама.“ Тај посланик Хусар (изабран у торонталској жупанији) позове тобож министра на одговор. Наравно да је министар дао одговор, потврђујући „протудржавне демонстрације,“ ал' уједно уверавајући сабор, да је влада „најенергичније“ мере употребила против тамошњих агитација.

Угарска влада одреди нов избор у Панчеву.

Можда је она заиста мислила, да је одушевљење српско у панчевачком изборном срезу, уметничким средствима било произведено, да су ту „заставе“ и „агитатори“ главну улогу играли и зато влада покуша своју срећу новим избором у Панчеву.

Таки после осујећеног првог избора, угарска влада изда наредбу, да се осим „државне мађарске“ никаква друга застава при изборима не сме употребити. Према многим неспретностима, које су владини органи при првом избору починили, одлучи влада (и у том смислу инструира централни одбор у Бечкереку), да за председника комисије изборне пошље човека непристраног. И тако буде за председника испослан Микша Михаловић*).

Други избор у Панчеву, месеца марта г. 1874, и ако је изборна борба била доста жестока, ипак је са свим друге нарави био. Свесни српски бирачи и ро-

*) Садањи бечкеречки посланик и брат кардинала загребачког.

дољубиви Панчевци хтели су показати, да се и у тишини може исти резултат постићи као и пре. Владина странка чинила је и опет највеће напоре. Једна депутација Немаца ишла је пред избор Његг. Величанству у Будим на аудијенцију, да би тиме само пресију чинила на српске бираче као да је воља царева да Стојачковић буде изабран. Пред избор буду најстрожије мере употребљене, да се и најмања демонстрација осујети.

Но свесни српски бирачи у највећој тишини вршили су своје уставно право. При другом избору није било никаквих застава. Кандидат био је дочекан у тишини и док је трајао избор владала је у Панчеву као нека нема тишина.

Два дана и две ноћи трајао је избор. Друге ноћи у пола три сахата у јутру прогласи председник изборни др Мих. Полита-Десанчића за изабраног посланика панчевачког изборног среза. Одушевљењу није било краја. Са буктињама буде изабрани посланик из свога стана у изборну дворану допраћен, где му председник уручи изборни записник.

Силан се свет, ма да је још ноћ била, скупио око стана посланиковог и овај се са балкона у светлости буктиња захвали својим бирачима.

Сутра дан било је велико весеље у Панчеву.*) Што је за време избора било тишије, то је сада одушевљење одушке тражило. Свирке, певања било је на све стране.

У вече беше у почаст посланику приређена величаствена бакљада, каква још виђена била није.

Нови посланик опрости се са својим бирачима и по повратку у Нови Сад изађе у „Застави“ ова захвалница својим бирачима:

*) Прву честитку, што је у јутру добио панчевачки посланик, била је донеша из Ириг а, у којој Ирижани свога б и в ш е г посланика срдачно поздрављају.

Захвалница бирачима панчевачког изборнога среза.

Браћо!

Свуда, куда српска реч допире, одјекнуо је усклик победе панчевачког избора. Од ушћа Саве па до Котора у свима српским срцима одјекнуле су речи: победа је наша!

Избор панчевачки није местног, ограниченог значаја, нити се избор тицао толико особе, колко је у том избору победило начело, које заступа читава слободоумна опозициона народна странка.

Крајина је свагда била узданица српска, па и у најновије доба, кад је српски народ у осталим крајевима, после десетогодишње уставне борбе своју снагу трошио — развојачена Крајина беше уздање српско за нову уставну борбу, беше ново уливена снага српском народу.

Тај значај Крајине потпуно је измерила мађарска влада и владина странка, кад је нечувене напоре чинила, да са владиним кандидатима у Крајини продре. На кад је у три изборна среза у негдашњој Крајини потпуно пропала, напор у панчевачком срезу беше такав, да је превазилазио не само границе уставности, него и све нравствене појмове. Први избор панчевачки према нечувеним средствима владе и владине странке побудио је негодовање не само у читавом српском народу, него чак и иноземству, где се поводом тог избора и употребљених средстава владе добило неко мерило за стање угарске државе не само у финанцијалном и газдинском обзиру, него у опште за читаву систему владавине.

Тој системи, која се по себи осуђује, цел беше та, да изборном победом у Крајини или бар у центруму Крајине, у панчевачком изборном срезу — српску народну опозициону странку свлада, да она малакше, и

тиме да ју мало помало потпуно обезоружа. С друге стране пак не мало важна цел беше, да раздвоји Србе и Романе и тиме сваку будућу солидарност за скупну обрану народности немогућом учини.

Слава свести српског и романског народа, што ту цел влада и владина странка постигла није, и што је са победом при избору панчевачком, како слободоумна српска народна странка ојачала и за нову уставну борбу снагу прибрала, тако исто што је и солидарност међу Срби и Романи свечано утврђена.

Ал' победа при панчевачком избору уједно је и сатисфакција оном делу мађарског народа, који се са садањом системом владавине не слаже. Нама се чини да је сваки слободоумни и уставни Мађар, који се потпуно обавестио о току првог панчевачког избора, да је према сретствима владе и владине странке, која је то на рачун мађарског народа употребила — морао црвенити. То нам се види да је и узрок, што је централни одбор торонталске жупаније напустио оне људе, који су не само при избору оруђа владе и владине странке били, него су својом рђаво употребљеном ревношћу и владу и читав устав компромитовали. Усљед тога при новом избору панчевачком поверило се председништво изборне комисије човеку, у кога с једне стране патриотизам мађарски никаквој сумњи не подпада, ал' који од владе не зависи и који је имао и воље и снаге, да интриге и тероризам владине странке у самом чину избора одстрани и избору нараван, природан ток остави. Непристраним руковођењем избора, председник Михаловић уз потпору својих заменика, опрао је част устава угарског, који је био окаљан поступком при првом избору, а уједно је одстранио ону сенку, која је пређашњим поступком на сам мађарски народ пала. Колико се дакле истом председнику и његовим заменицима имају да захвале бирачи панчевачког избор-

ног среза, толико исто треба да му се захвале они Мађари, који слободоумна и уставна начела исповедају, и којима је до тога стало, да се од устава угарског не чини карикатура.

О самом избору неби приличило мени говорити, да је тај избор био личног значаја. Али он се није тицао толико моје особе, колико саме ствари. Према томе био би терет захвалности за огромне овације, које су се после избора чиниле, сувише велики, кад ту захвалност неби делио са читавим народом српским. За победу при избору панчевачком, за оно велико одушевљење и пожртвовање, које су том приликом бирачи панчевачког среза показали, могу се ја само тако захвалити, ако се придружим захвали читавог српског народа. Тешко да има примера ма у којој уставној држави, да бирачи умеју развити толику постојаност, толико пожртвовање, колико бирачи панчевачког изборног среза. При првом избору издржаше на највећој студени пет дана и четири ноћи — па не клонуше. После скоро три месеца, то велико одушевљење, то неисказано пожртвовање малаксало није. Ако при другом избору и није било оног бујног кретања са народним заставама као при првом, то свесни бирачи носаху своју заставу, своје народно и уставно знамење у самим прсима своје народне и уставне свести. Панчево, та челенка банатске Крајине, показа се и при другом избору у својој сјајности. Честито грађанство панчевачко при другом, као и при првом избору, дало је правац читавом избору. Ако су нека браћа допала невоље, те при изборном кретању учествовати не могаху, то на њихово место ступише други, који осујетише наде оних, који мишљаху да избор панчевачки од појединих особа зависи. На иста свест, што је победи водила, није малаксала ни у оном правцу, што је једна од главних добита панчевачког изборног среза — није

малаксала свест солидарности међу Србима и Романима. При другом као и при првом избору Срби и Романи држаху сложно, и осујетише напоре владе и владине странке — која рачунаше на неслогу међу Србима и Романима. Нека је хвала браћи Романима, а особито свештенству романском, које је предњачило и које се ни чим није дало застрашити, да у смеру свог вође народног, Вићентија Бабеша, према избору белоцркванском солидарност међу Србима и Романима са панчевачким избором узајамно утврди.

Избор је обављен и сада лежи у мојим рукама мандат, кога ми је толико искушани срез, са толиким пожртвованьем поверио. Ја осећам сав терет велике одговорности, који у извршењу тога мандата лежи. Готово сваки од бирача очекује неки мелем, неку олакшицу од изабраног посланика. Тешкоће су велике за сваког српског и романског заступника, који би по својој жељи хтео извршивати свој мандат. То видимо у напорима посланика српске и романске народне странке на угарском сабору. Али ја мислим, да ћу одговорити жељи мојих поштт. бирача, ако се по мојем првашњем прогласу будем држао познатог бечкеречког, односно панчевачког програма, и кад се у свему будем придруживао оним заступницима српске и романске народне странке, који су поклоњено поверење у обилатој мери оправдали.

Ако је политика наука искуства, то је мађарска влада могла имати довољна искуства са изборима у Крајини у опште, а са избором панчевачким на посе: могла је цртети науку, да би ваљало једном правац политични према српском народу променити. Са народом јуначког соја не може се водити политика ни насиља, ни обмане. Ту ваља народу лојално на сусрет изаћи. Крајина није против утеловљења Угарској, али не ваља на њу при првом кораку мучки напасти,

не ваља је хтети силом на земљу оборити. Крајина има своје особине, и те ваља уважавати. У Крајини је језгра српског народа, и са добром политиком према Крајини, може се читаво српско питање решити. Али ако се мисли да народност српска ни у Крајини свога значаја имати не сме, то онда таква политика иде у колосек, који ће свагда највећи отпор изазвати, и онда наравно односај према српском народу постаје питање силе (Machtfrage), а наша пословица вели: свака сила за времена, а невоља редом иде.

Са показаном свешћу српског народа при панчевачком избору сваки Србин са ведрим челом у будућност гледати може. При првом уставном мејдану, Граничари показаше, да су достојни синови оних јунака, који на толиким крвавим бојним пољима образ своме народу осветлаше.

Пред таким бирачима мора се изабрани посланик дубоко поклонити и у њиховом одушевљењу, одушевљење за свој рад црпети. Бирачима панчевачког среза не може се сам изабрани посланик захвалити, већ се само придружује усклику читавог српског народа, који им кличе: Слава вам!

Са избором у Панчеву ступио је др. Полит-Десанчић опет у арену политичну — после пуних шест година, од како је г. 1868 из сабора хрватског иступио*).

*) Чудновато! На угарском сабору нашао се др. Полит са многим својим пријатељима од хрватског сабора, који сада као делегати хрватског сабора беху посланици хрватски на угарском сабору. Када је др. Полит на хрватском сабору био, много пута му се пребацивало пријатељство за Мађаре, — неки га зваху „Мађароном“, а сада ти исти хрватски посланици, који му то пребациваше, подупираху најживље мађарску владу, др. Полит стајаше пак у опозицији! Tempora mutantur!

VIII.

Народносни клуб у Пешти. — Српски посланици на угарском сабору. — Предлог за одлуку у погледу утеловљене угарске Крајине. — Прва беседа дра. Полита-Десанчића на угарском сабору дана 11. маја 1874. — Расправа о изборној новели. — Беседа од 2. Јула „код Филипања видићемо се опет.“ — Буџетска расправа. — Беседа од 4. фебруара 1875. — Министарска криза и њене посљедице.

Народносни посланици на угарском сабору, у прво доба уставне ере и после поравнања од г. 1867, играли су знамениту улогу. Познати су њихови говори г. 1868 приликом расправе о законском предлогу за „равноправност народности“ у Угарској. Тада су народносни посланици дали свој знаменити засебни предлог — о коме Мађари нису хтели ни да чују, ал' који је на сваки начин народности хтео да стави у нараван положај, који би им припадао. У оно доба народносни посланици имали су свој народносни клуб, у који су долазили не само народносни посланици од опозиције, већ и Срби и Романи од владине (Деакове) странке, кад се расправљало какво важније народносно питање. Тај народносни клуб при доцнијим изборима све је мањи бивао. Владини посланици нису у њега више никако ни долазили, а Саси због њихове размирице са Романима, сачињавали су опет посебан клуб. Од народносних посланика у оно доба осим Милетића, играо је

важну улогу од стране Романа млади Александар Мочоњи. Но Александар Мочоњи у г. 1873 положи свој посланички мандат, што је био тога уверења, да се са Мађарима неда даље радити. Иза њега остаде ипак у клубу као председник његов стриц Антон Мочоњија.

У доба развојачења угарске Крајине, још је био приличан број Срба и Романа народносне опозиционе странке на угарском сабору. Избори у Крајини умножили су тај број посланика. Др. Лаза Костић, др. Полит. Вићентије Бабеш и генерал Трајан Дода, придошли су на угарски сабор из Крајине као народносни посланици.

Кад је др. Полит дошао на угарски сабор, нашао је тамо од Срба посланика народносне опозиционе странке: дра Милетића, дра Максимовића, Александра Трифунца и дра Лазу Костића, који су сви били чланови народносног клуба. Романа у том клубу било је у оно доба мало више но Срба.

Како су посланици из угарске Крајине на угарски сабор већ у потпуном броју дошли*), таки су почела саветовања у народносном клубу о том: да се учини законски предлог о регулисању одношаја у Крајини. Генерал Дода, који је скроз и скроз познавао Крајину, давао је врло добре податке за формулацију тога предлога.

При саветовањима живо су учествовали Милетић и Бабеш. Поднашање самог предлога буде поверено панчевачком посланику. И тако на скоро, како је др. Полит дошао на сабор, добио је прилику да ступи са беседом пред угарски сабор.

Та беседа са предлогом гласила је:

*) По изборном закону од г. 1848 свака граничарска регимента и шајкашки батаљон, могли су слати само по једног посланика на угарски сабор и тако читава угарска Крајина могла је имати само четири посланика.

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

11. маја 1874.

(По стенографији.)

„Поштовани представнички доме! Имаћу част један предлог за одлуку, који се на негдашњу Крајину односи, како у име моје, тако и у име мојих садругова из Крајине поштованом дому поднети. Са последњим панчевачким избором, довршени су у смислу зак. чл. V. од г. 1848. сви избори у утеловљеној Крајини, и ми изабрани заступници у тим крајевима, пошто смо наша места у овом поштованом дому заузели, и пошто је по томе сва Крајина сада представљена, држимо за нужно да тај предлог учинимо у интересу утеловљене Крајине, по жељи и по потреби тамошњег народа."

„У смислу кућевних правила биће у мотивацији тога предлога кратак. Не ћу се упуштати у разлагање појединих тачака, већ ћу само дух тога предлога да осветлим. (Чујмо!)"

„Поштовани представнички доме! Пре свега ми је изјавити, да утеловљена Граница, у колико се апсолутне солдачке владавине опростила, те у колико би утеловљењем к Угарској имала изгледа да ступи у уживање слободе и уставности, — она то утеловљење радостно поздравља. (Живио, са левице). Права је клевета кад се Граничарима пребацује да они неће слободу, неће уставност, већ да воле апсолутну солдачку владу. У тој клевети лежи такова претпостава, која вређа осећај Граничара. Слобода и уставност такова су блага, да их сваки народ радосно прима и тешко да има народа, који би слободу и уставност одбацио, само ако му се права слобода, права уставност даје. Ал то је баш питање, да ли се при утеловљењу Крајине тако поступило, да се Граничарима благодети слободе и уставности омиле?"

„Неће поштовани доме, ову тему даље да изво-

дим. Свако утеловљење од делова једног државног тела, увек условљава неко прелазно стање, које је са незгодама скопчано. Ја у обзиру утеловљења Границе не могу захтевати ни од владе, ни од овог законодавног тела, да у утеловљеним деловима на мах без икаквог прелаза нормално стање створи, ал толико не само као из оних делова изабрани посланик, него као изабрани представник ове земље, могу у интересу опште отаџбине искати, могу шта више од владе захтевати, да према оном народу буде праведна и праведљива, да покаже поверења, а особито да себи узме труда, да се о стању присаједињених делова обавести, да себе и овај поштовани дом оријентира. Када се у каквом државном делу тако велике промене догоде, као у Крајини, онда верна и истинита информација најважнија је ствар. У том обзиру прво угарско министарство од г. 1848 било је према Граници пуно опрезности и постављало је највећу важност на верну и истиниту информацију. Ја у знаменитој беседи Кошута Лајоша од 11. јулија г. 1848. налазим у обзиру Границе овај пасус: „Опуномоћили смо барона Храбовског, главног војеног заповедника, да позове граничарски народ, нека по општинама или по окрузима међу собом изабере људе, који нека дођу овамо, нека обаveсте, нека оријентирају министарство, нека растумаче тамошњег народа жеље, по којима ако би било још што, што би им се могло праведно дати, то ће министарство одма учинити.“ И ми само тако верне и истините информације желимо, да би поштовани дом на основу истих информован био. И нашем предлогу само је та цел, да се пошт. влади и пошт. дому средство за набаву истинитих информација даде.“

„Но поштовани доме, има нешто што је пре свега нужно за такове информације, а то је поверење према Граници. Ако влада, ако ово законодавно тело нема

поверења према оном народу, те у њему саме бунтовнике и велеиздајнике сматра, то је онда све забадава. Ја ћу поштовани доме, у том обзиру бити са свим искрен. Хоћу да кажем у колико и под којим условима може се рачунати на патриотизам Границе. Ја патриотизам за велеважно у свакој држави сматрам. Садање жалосно финанцијално и газдинско стање, ја га за отаџбину тако опасна не држим, као оно стање, где би у грађанима једне државе патриотизам стао малаксавати. Патриотизам у стању је све незгоде одстранити. Видимо у том примера у Француској. Тешко је што равна у повесници наћи, да је која држава тако страшно страдала, као што је Француска, али неограничени патриотизам француски платио је за кратко време, на велико чудо читавог света милијарде, и сада од дана на дан подиже своје економско стање. Такови патриотизам желио бих ја видити у свију грађана Угарске. Но у садањем правцу политичном, којим ова држава иде, видим баш у том обзиру највећу опасност. Има једна главна идеја, која се данас као начело истиче и која за правац читавој унутарњој политици Угарске служи, а та је идеја: Идептификација мађарске народности са државом. Ја ову идеју за то за нашу отаџбину опасном држим, јер пошто је мађарска народност у поседу државне силе, може се читав одношај према немађарским народностима, читаво питање народности извући као питање силе. Ја ову тему, поштовани доме, нећу даље да изводим, само сам толико хтео рећи, да утеловљена Граница има своје народносне својине, на које свака добро уређена управа треба да има обзира. Хтео сам рећи, да тако звани закон о народностима, ако је већ по себи недостатачан, да је у обзиру Границе још недостатачнији, а да рђава примена тога закона у Граници право незадовољство проузрокује."

„Поштовани доме! Ми тамо у Граници то држимо, да домољубље не мора инволвирати (садржавати) мађарштину (a magyarságot), да провинцијализоване (polgarosodás) не значи помађаривање, да ми можемо бити добре патриоте, верни и добри грађани Угарске, а да не морамо бити Мађари. Ми сматрамо Угарску за нашу општу отаџбину и готови смо за њу највеће жртве поднети (Одобравање). Као што је Граница свагда жртве доносила, своју крв пролевала, кад ју је цар и краљ позвао, тако ће знати и за ову отаџбину крв пролевати, ако се само њене народносне особине буду у обзир узеле."

„Поштовани доме! Ми се надамо, да ће ово законодавно тело умети Граничарима показати, да је уставна Угарска у стању више дати, него пређашња апсолутна милитарна влада. Препоручујем предлог и молим да се прочита."

Предлог за одлуку у ствари одстрањења тегоба Границе.

Пошто су избори за земаљски сабор у негдашњој банатској Крајини и шајкашком батаљону у смислу V. зак. чл. од год. 1848. довршени и у тим крајевима изабрани земаљски заступници у законодавном телу Угарске свиколики своја места већ заузели; — пошто је пре утеловљења исте Крајине а наиме приликом расправе у овом земаљском сабору о законима и наредбама за Крајину, које је ово законодавно тело усвојило, то начело постављено како од тадашње владе, тако и од самог сабора, да се стање законодавно и административно само регистрира онако, као што је у Крајини нађено, све дотле, докле у Крајини изабрани заступници своја места у овом законодавном телу не заузму, и тек ће се онда за Крајину нужне промене,

које тамошње околности захтевају, путем законодавним моћи увести: пошто је дакле то доба сад настало:

погледом на то, што је Крајина кроз столећа одлучени положај и устав имала, који ни у чему на устав Угарске наличио није: и по томе да се пређашњи устав са садањим уставом Угарске тек у сагласје има довести:

погледом на то, што су закони и наредбе од пређашње милитарне, владе које је ово законодавно тело примило, недостатачни и што у многим стварма не одговарају самим потребама оних крајева, а још мање се дају у склад довести са утсавним институцијама: с друге стране пак околност та, што поред наредаба и закона од пређашње милитарне владе, уведен је судски и административни устав што у Угарској влада:

погледом напоследку на то, што народ у Крајини има своје народностне и племенске особине, на које свака добро уређена администрација мора имати обзира:

погледом на то, што су се усљед тог изванредног а штетног стања многоструке тегобе породиле, од којих особиту пажњу заслужују:

1-во у погледу политично-административне организације: што су бивши пуковнијски окрузи другим жупанијама утеловљени, тако, да су у муниципску свезу дошли са пределима и општинама, којих су општински, економски, саобраштајни и друштвени односаји, интереси, и обичаји разни, од оних, што у бившој Крајини постоје, и што су утеловљени тако раскомадани, и раздробљени, да важност њиног гласа, и по томе важност уплива њиних представника на своје властите, општинске и домаће послове у огромној већини других гласова и интереса ишчезава.

2-го, што је у погледу правосуђа механично и без свезе и сугласа заведена смеса које поставших аустриј-

ско-крајишких, које угарских закона, компетенција, процедура, и установа, тако да ни судови, ни грађани нису у том погледу на чисто; што је на име у важности остављен затечени крајишко-прески закон из доба превентивних мера и без пороте; што и при самом постављању судова и судија није се у обзир узело знање потребних језика, и познавање постојавших закона, односаја, и обичаја.

3-ће, што је у опште у бившој Крајини, где су административни и судски послови које у немачком, које у језику дотичних народности вођени и обављани, и где је мађарски језик непознат, свестрано и на пречац уведен мађарски језик како у политичној администрацији, тако и у судству, и што се и постојећи закон о „равноправности народности“ не врши, место да је и онако оскудан закон о равноправности народности поправљен, или бар да су с обзиром на стање и околности у Крајини у свези са администрацијом и судством у већој мери практичне олакшице дате.

4-то, што је у важности остављен школски закон, у кога се честимице криво свађеном смислу, донде постојавше вероисповедне основне школе, силом, и у наточ постојаном опирању дотичних вероисповедних општина, проглашују за комуналне, и као таке како оне, тако и учитељи у њима трактирају тако, да место да министар просвете, по §. 25. XXVII. законског чланка од г. 1873. о утеловљењу Крајине, удесио примењивање угарског школског закона у Крајини, место да примењује опредељења тога закона вероисповедним школама, и жељи и потреби тамошњих општина угоднији, оно учитеље вероисповедних школа принуђавати даје, да приносе у пензијони учитељски фонд на начин, којим се вероисповедним школама побија вероисповедни и признаје комунални значај.

5-то, што се у бившој, у том погледу занемареној

Крајини не подижу заведења за вишу и стручну просвету, нарочито на језику тамо живећих народности.

6-то, што је у погледу кућевних задружних односаја из вида испуштен обзир на прелазне потребе, тако, да је с једне стране допуштењем неограниченог раскомадања земљиштног поседа, пролетареском стању пут широм отворен, с друге пак стране, да је мерилом и начином деобе, којој и отцеви према самој деци својој морају места дати, така забуна у правним појмовима и опрека у материјалним интересима, и такви раздор у кућама, и међу самим отцевима и синовима произведен, да је што скорија поправка у томе, у интересу како правице, тако и јавнога реда и морала.

7-мо, што за угарску бившу Крајину није онако, као што је за славонско-хрватску установљено: да ће доходак од ерарских шума употребљавати се на културне и обртне цели и потребе дотичних крајева и становника: што и у погледу јавних крајишко-ерареких, трудом такође Граничара грађених зданија, такође нису бившој угарској Крајини онаке пробити и предности ујамчене, као што су славонско-хрватској Крајини, напослетку што у погледу саме деобе шума угарској Крајини нити је згодност места, нити учествованье у оцени шума ујемчено, као славонско-хрватској Крајини.

8-мо, што такође као у развојаченој вараждинској Крајини, није на извесно време ујемчена мања мера пореза са обзиром на још трајуће задружно-економске односаје.

9-то, што у обзиру романских крајишких алпа (планина) није правно осигурано тамошњем становништву бездвојбено њихово право поседа и уживања.

10-о, што крајишком народу такођер није осигурано већ стечено право на бесплатно уживање минералних купатила.

11-о, што број посланика на земаљ. сабору без сваког саразмера врло је мали. Погледом на све ово:

Ми долеподписани изабрани заступници у негдашњој Крајини држимо за нашу дужност предложити: нека поштовани представнички дом изволи из своје средине испослати једну из 11 чланова састојећу се испитивајућу (enquête) комисију, којој би задатак био, како у споразумљењу са владом и на основу истој на расположењу стојећих података, тако и на основу још других набавити се имајућих података, поред преслушања граничарских посланика и по потреби и других поверења заслужујућих људи из тамошњих крајева — испитати право стање Границе како у погледу правосудства, тако и администрације, економије и наставе, и по томе узевши у обзир како горње, тако и друге тегобе, на основу свих тих података и свестраног испитивања правог стања ствари, почетком идуће сесије, учинити предлог законодавном телу за задовољење и умирење тамошњег становништа.

Та прва беседа Политова била је врло пажљиво саслушана и учинила је на све стране добар утисак. Ово је било врло важно, јер у парламентима од прве „девичке“ беседе (maiden speech) зависи од части и доцнији успех, јер ко са првом беседом поквари утисак, тај тешко може после задобити пажњу.

Сви листови изражавали су се са признањем о тој првој беседи Политовој. „Еленер“ (тада још опозициони лист) писаше: чули смо „девичку беседу“, али која није постидно оборила очи, већ са далеко разлегајућим гласом пажњу сабора на се обратила. Према данашњој беседи — писаше Еленер — нови посланик може се надати да ће га сабор свагда пажљиво слушати. —

У бившој угарској Крајини, био је тај предлог за одлуку од великог утиска. На све стране се говорило и писало: то је што хоћемо, што захтевамо.

Но исти предлог за Крајину, премда су му важност све странке на сабору признавале, па и сама влада, ипак није имао никаквог стварног успеха. Посланици из Крајине пожурили су два пута ствар тога предлога, али влада — чинила се невешта.

У месецу јуну г. 1874 изнела је влада пред сабор важну новелу о промени изборног реда. Ту се дала прилика дру Политу, да развије своја начела о демократији у свези са народносним питањем. Главна је мисао те беседе била, да докаже, да Угарска или мора постати народносном државом или да је неће ни бити. Ако неће оно прво, она онда мора доћи у сукоб са народима на истоку, и онда ће се народи на истоку огледати „код Филипија“. Та беседа, која је била од неизмерног утиска и која је читаву буку у сабору произвела, гласила је:

Беседа Дра Мих. Полит-Десанчића

2. јула 1874.

(По стенографији.)

„Поштовани представнички доме! Имао сам прилике као у Граници изабрани заступник у овом поштованом дому напоменути, да се Граница радује, што је утеловљењем к Угарској ступила у уживање уставних права. (Живио!) Нема двојбе да је изборно право међу свима уставним правима најважније, најеминентније. Можда је било у Граници неких закона и бољих, него што их има у Угарској, ал чега није било, и што се само утеловљењем к Угарелој добило, то је, да граничарски народ учествује у законодаветву, да са читавим становништвом Угарске о судбини скуп-

не нам отаџбине решава. (Одобравање.) То је она велика разлика међу негдашњом војничком и садашњом грађанском Границом, чега велики замашај ми искрено и радосно признајемо. (Живо одобравање.)"

„Но на жалост, што се уједно и то признати мора, да је Граница, ступајући у уставни живот, наишла на оно фатално стање, по којем се читаво законодавство Угарске у извесном прелазном стању налази: у обзиру политичних закона наиме показује се нека неодлучност међу напредком и назадком. (Истина! с крајње левице.) Бар ја, поштовани доме, у претресу стојећој изборној новели, према законодавству од г. 1848. и што бих ја као консеквенцију тога демократског законодавства желио, не видим напредак, него у многом обзиру назадак, у колико провирује свуда намера, да је законодавство од г. 1848. у свему предалеко ишло, и да ваља у многим стварма натраг поћи."

„Ја, поштовани доме, ако и не бих могао ово одобрити, то ипак тај поступак врло поњатним, врло наравним држим. И то са особитог гледишта, које је данас меродавно са схватањем мађареке државе и са оном улогом, коју себи мађарска народност у тој држави приписује."

„У том обзиру велика је разлика међу покретајућом идејом законодавства од год. 1848. и овом данашњег законодавства. Нека ми је слободно дух законодавства од год. 1848. у свези са изборним законским предлогом, баш са тог особитог мађарског гледишта означити. (Чујмо!)"

„Нема сумње, поштовани доме, да је законодавство од год. 1848. било радикално преиначење читаве природе дондашње Угарске државе. Законодавство од год. 1848 није био природан развитак прећашњег законодавства, није био известан степен развитка, већ је био, тако рећи, велики скок, којим се из средо-

вечне, готово феудалне, ал на сваки начин конзервативне државе таки прешло у демократску државу. Да се Угарска држава природно, постепено развијала, онда би Угарска постала на континенту најконзервативнија уставна држава, ал не би ипак никад постала оно што Енглеска, јер Угарска није имала никад своју центре (gentry). Немамо узрока жалити, што Угарска није постала конзервативна држава, шта више имамо узрока врло се радовати, што је у редове демократских држава ступила."

„Само хоћу да разјасним, како је могуће било, да се Угарска хтела наједаред да преобрази у демократску државу. Узрок томе није лежао само у тадашњем револуционарном времену, него у нечем вишем: у неком феномену, који је јединствен само у Угарској, феномен, који разјашњава, како је могуће да аристокрација мађарска, да је та аристокрација, којој се најмање може приписати нагињање к демокрацији, да није дала онај отпор, који видимо г. 1832 у Енглеској, него је примила читаво демократско законодавство од г. 1848. Овај феномен разјашњава само ватрена пијететна љубав к мађарској народности, и она мисао, да ова отаџбина постане мађарска држава, да постане једна народна држава. У законодавству од г. 1848 била је по мом мњењу та покретајућа мисао: да кад се једном даде читавом становишту грађанска слобода, кад се уведу демократске институције, да ће то читаво становништво Угарске, да ће се различне народности прелити у ону народност, која је себи присвајала извојевање те слободе, а то беше мађарска народност. Мислило се, да ће грађанска слобода и демократске установе бити довољне, да из становништва Угарске начине један народ, да из Угарске начине народну државу."

„Али ово беше страшна заблуда, јер се не познаваше природа нити народности, нити демократске др-

жаве. Слобода и демократија не само да не слабе и да не растварају поједине народности, већ напротив, утврђују и снаже осећај народности. Баш то је знак демократске државе, да у њој све појаве државнога живота, а к томе припада у првој линији природа становништва, која се у појединим народностима изражава — на површину долазе. Законодавство од г. 1848 дакле кад је демократске установе, а наиме са изборним законом народно претставништво увело, а при том имало ту цел, да од Угарске начини народну државу — било је само собом у противусловљу. Ја све ово зато овде спомињем, што ћу у свези са изборном новелом прећи таки на велико демократско начело, које би се имало у изборни закон увести и које ја једино за конзекванцију демократског законодавства од г. 1848 у обзиру изборног реда сматрам."

„Поштовани доме! Ја за велику несрећу у свакој држави сматрам, ако законодавно тело није прави израз становништва те државе; ако се у њему не огледају све струје државног бића, јер онда те струје налазе свога изражаја изван парламента и кадре су под извесним околностима и саму државу у опасност ставити. Хвала Богу, што је и за нас народности ово законодавно тело оно земљиште, она арена, у којој се умно борити можемо, у којој нашим назорима израза дати можемо, ма како се они од велике већине овога законодавног тела разликовали и недао Бог да икада са тог законитог терена пређемо на оно поље, где синови једне отаџбине постану непријатељи. (Одобравање). Ал зато би ваљало да и ово законодавно тело саслуша наше назоре са свом мирноћом, која је изван домашаја племенске страсти."

„Ја сам, господо, научен све појаве у државном животу са неког вишег гледишта сматрати. Као што могу себи рачуна дати о тежњама мађарске народно-

сти у овој држави, тако не могу допустити, да се тежње немађарских народности као непатријотске сматрају."

„Појави у немађарских народности нису управљени против наше отаџбине, јер ја једва познајем тако злочести народ, који би против сопствене отаџбине се борио. Него сви појави код немађарских народности ишли су и иду на то, да се мађарска народност не идентификује са државом, а циљ је та, да се нашој заједничкој отаџбини, према којој нас једнаки пијетет веже, даде онај изражај, који јој по природи становништва иде. Ово је мислим, поштовани доме, чист израз начела демократског, ово је консеквенција законодавства од г. 1848. Зато ми, немађарске народности, примамо радо законодавство од г. 1848, но примамо га са свима консеквенцијама, примамо демократска начела у читавом простору. Консеквенција демократског законодавства од г. 1848 према ономе, како је угарску државу наједаред из оне системе владавине, што је пре год. 1848 постојала, у ред демократских држава увела, консеквенција тога законодавства у изборној реформи била би та, да после 26 година не иде натраг, као што то у претресу стојећа новела чини, већ да један велики корак напред учини и са изборном реформом уведе оно велико демократско начело, без којег се права демократска држава неда ни замислити, а то је начело: suffrage universel — опште гласање."

„Поштовани доме! Ја о овом великом демократском начелу нећу говорити са оног гледишта, које би се тицало само моје народности, јер нама Србима цензус и друга ограничења, што се на сермију односе не би могла толико шкодити, него хоћу да говорим о том великом начелу у опште погледом на Угарску, и на угарску државу."

„Опште гласање у Угарској показује се у са свим другом виду него у другим државама. Што се

зове „la souveraineté du nombre," царствовање бројева, ако је у другим државама опасно и излишно, јер тако звана „volonté générale", општа воља, и другим начином може израза наћи, за Угарску је опште гласање за то нуждно, што би се њиме могло општој вољи а тиме природи становништва Угарске израза дати. Ја знам да се тај резултат одмах постигао неби, јер опште гласање ако ће да буде израз праве демократије, мора ићи успоред са општим изображењем, иначе може постати средство против демократије у опште, а у Угарској могло би послужити као средство оне народности, у чијим је рукама у овај мах државна моћ. О том ја себи не правим никаквих илузија. Ал напослетку изображење мора и у Угарској напред корачати, а то изображење неће осећај народности умалити, него ће га још увећати, јер ја за сасвим немогуће држим, да би то изображење — мађарско могло постати, што бих и онда за немогуће држао, кад би мађарска народност имала ону културну снагу, што је има немачки народ. Изображење дакле у Угарској свагда ће имати за посљедицу утврђење и повећање свести немађарских народности. А резултат тога опет мораће бити тај, да се Угарска мало по мало — не велим одмах — преобрази не у народну, него у народносну државу. Моје је најдубље уверење, да Угарска временом — и ово наглашујем, не велим одмах — мора постати или источна Швајцарска или да је неће ни бити. Не треба се од тог плашити. То је консеквенција законодавства од г. 1848, то је консеквенција демократских начела, демократске државе, и ово по нарави становништва угарског мора доћи, чим са општим гласањем и изображењем — немађарске народности све до веће свести буду дошле. Мађарски народ има само ту алтернативу: да, или с нама заједно иде једним правцем, како би ова наша отаџбина постала слободна, демократска

држава, или да се ради преваге, и то ексклузивно државне преваге мађарског народа, поведе за врло варљивим и сумњивим савезом, који би не само слободу угушивао, него напослетку и биће наше отаџбине у опасност доводио, звао се тај савезник Аустрија или друга која велевласт."

„Да је пак мађарски народ, или бар она већина у законодавном телу, која мисли да представља мађарски народ — да је између ове две алтернативе једну изабрао, то јасно показују сви појави од поравнања год. 1867. Нама немађарским народностима јасна је ствар, да је један од главних узрока за поравнање од год. 1867 био и тај, да се препондеранција мађарске народности у Угарској осигура, ма да је ово било са жртвом добитака од год. 1848."

„Но и ово је велика заблуда. Ако се год. 1848 велика заблуда у том састојала, што се мислило, да ће се са демократским институцијама моћи немађарске народности у мађарску народност прелити — та заблуда постоји данас у томе, што се мисли, да је могуће са конзервативизмом, и то са оним конзервативизмом, који по својој нарави и усљед поравнања од год. 1867 своје конце у Бечу има, да је могуће са тим конзервативизмом с једне стране немађарске народности у запту држати, а с друге стране пак мађарском народу слободу и Угарској самосталност одржати. Ја се чудити морам, како у овој поштованој кући може још илузија бити о оном, што се збива и што се преправља у Бечу. Одговор велепштованог министра-председника на интерпелацију заступника Коломана Тисе, мислим, да не може сумње оставити о том, да су угарску владу посве мимоишли били при промени ратног министра у Бечу, и ја се мирнећи поштованог посланичког садруга Коломана Тисе само чудити могу, с којом је одговор министра-председника примио. Ако би штогод на овом

свету могло сумњиво бити, то је несумњиво, да себе у Бечу врло јакима осећају, кад мисле, да могу мађарску владу обићи.“

„Кад се могло то догодити, да се тако важна ствар свршава за леђи оног моћног грофа Андрашија, чији је уплив до скора био одлучан по судбу монархије — онда овоме, мислим, не треба коментара.“

„Ал ово се могло предвидити. Кад се Беч јаким осећа; кад Аустрија има другог савезника: онда нема обичај респектовати самосталност Угарске. То је стара хисторија, то је традиционална политика, коју поравнање од г. 1867 није млого могло изменити. (Живо одобравање с крајње левице.) Највећа погрешка поравнања од г. 1867 била је та, што Угарска није тражила тежиште у својим народима, већ је тежиште своје снаге тражила у Бечу. (Одобравање с крајне левице.) Но још је већа погрешка, што се добивена државна власт употребила против немађарских народности. Сада кад би реакција отворено ступила, нашла би широко поље, јер кад је већ мој поштовани пријатељ Мочари могао то казати, да се и сам мађарски народ размишљава: није ли био бољи апсолутизам, него ова мађарска уставност, онда шта ми, немађарске народности да рекнемо, у обзиру којих је тај мађарски устав постао правом карикатуром. Али ово је било и биће све дотле, док Угарска не буде тражила у самој себи, у снази својих народа, него негди на другој страни извор свога тежишта. Да пак Угарска сама у себи, у својим народима нађе снаге, биће само тако могуће, ако се у Угарској уведу демократске установе и ако се Угарска по природи свога становништва преобрази. По моме мњењу све противности у Угарској, које би могла природа становништва у себи садржавати, могле би се само средством демократских установа изравнати. За то као за консеквенцију законодавства од г. 1848, као

за излив демократије и демократских установа, могу само за опште гласање бити. (Одобравање с крајне левице.) И пошто у расправи стојећи законски предлог не садржава то начело, то га не могу примити за основу специјалне дебате, него се придружујем предлогу поштованог пријатеља Мочарија."

„Остаје ми да још коју рекнем о самом законском предлогу. Имао бих многе примедбе да учиним, али нећу да злоупотребим стрпљење поштованог дома, и зато ћу да рекнем неколико речи само о VI. заглављу. Мени се диспозиције тога заглавља управо свиде као неки монструм. Ја таково што не налазим нигде на свету, ни у једној европској држави: и ја не знам кад би то ко год у каквој изображеној држави читао, шта би мислио о Угарској — морао би се питати, је ли то европска држава или што друго? Но мени је јасна ствар, да ове диспозиције нису само управљене против опозиције, него највише, као што је велештовани г. министар унутарњих послова рекао: против немађарских народности! Ово је г. министар јасно и разговетно казао. А ја велим: hodie mihi cras tibi. (Немир с деснице: охо!) Јест, диспозиције тога закона јесу двосечно оружије. Ако сутра наступи у Угарској каква реакционарска влада, која би са свим од Беча зависила, диспозиције тога закона неће се употребити против немађарских народности, него против Мађара, (Истина, тако је, с крајње левице) и онда може се и то догодити, да ће сабор — не велим први, који би се на основу тога закона саставио — него други, трећи, да би послао своје посланике по октобарској дипломи, у Беч (с деснице: Изволите). У осталом нећу о том заглављу даље да говорим, јер кад је пошт. г. министар унутарњих послова те диспозиције јасно означио као питање силе против немађарских народности, онда то не може бити предмет расправе у једном парламенту."

„Остаје ми још коју да рекнем о предлогу за одлуку, што је централни одбор поднео. Исти одбор врло умесно наглашује: „да свака реформа, која хоће да поправи изборни ред, мора решити и питање самог представништва, и по томе имала би се та оскудица у закону што пре попунити и т. д.“ Ово је наравни течај изборне реформе у свакој цивилизованој држави, и само у Угарској морала се та ствар натрашке почети. Врло сажаљевам, што је у предлогу централног одбора о свему говор, само не о Граници, па ипак је тамо у обзиру представништва још већа несаразмерност него и у самом Ердељу. У Ердељу постоји несаразмерност само у појединим срезовима, ал у Граници је то у целом, тако, да је читава Граница тако несаразмерно представљена, да томе примера у читавој Угарској нема. По статистичним податцима, које је пошт. г. министар унутарњих послова законском предлогу приложио, у утеловљеној Граници у опште долази на 108.000 душа један посланик, а кад се одбије шајкашки округ, који саразмерно на 34.000 душа бира једног посланика, то за банатску Границу остаје, да скоро 140.000 душа бирају само једног посланика! Више пута је то казано, и само законодавство од год. 1848 је то казало, па и лане при расправи о утеловљењу Границе, речено је овде у пошт. дому, да је ово у обзиру Границе само провизорна диспозиција, па ипак у предлогу нема ни спомена о Граници. Ја бих по томе молио, да пошт. дом изволи уважити исправак, који сам слободан у име моје и у име свију мојих садругова из Границе, пошт. дому поднети. Садржај тога исправка био би тај, да се у предлогу за одлуку у другом реду после речи „ердељски“ стави још и „граничарски.“ Овим исправком гласило би дотично место овако: „Нека одлуком изрече представнички дом, да се министар унутарњих послова упућује,

да у обзиру изједначења оних несаразмерности, које највећма у очи падају, особито у ердељским и граничарским деловима, што пре законски предлог овом дому поднесе и т. д.“ (Одобрење с читаве левице.) Мислим да ово изискује нека деференција, нека мала деликатеса према оном народу, који је био вековима од Угарске оцепљен, и који се опет отаџбини придружио. (Одобравање.)“

„Још само две три речи па да завршим. (Чујмо!) Ја у расправи стојећи законски предлог држим за Угарску врло фаталним, јер као што рекох, то је двосечно оружије. Угарска стоји на прагу великих бура, које су у свези са решењем великог источног питања, које ће по свој прилици решити и судбу Угарске. (Кретање с деснице: охо!) Ми посљедователји демократије — а овде разумевам не само немађарске представнике, него и оне Мађаре (magyar emberek), који хоће да ова држава постане слободна и демократска држава — ми се надамо, да ћемо ову отаџбину у тим бурама спровести и спасти, ал вами господо на оној страни, кад та катастрофа великог источног питања дође, ми Срби рећи ћемо вам: код Филипија видићемо се опет. Bei Philippi sehen wir uns wieder! (Велико кретање, жагор, многи посланици остављају своја места, председник одгађа седницу на пет минута.)“

(Сцена у сабору. Крајњи левичари рукују се са Политом, замерају му само последње речи. Он им ово хоће да разјасни. Левичари Тисини називају крајње левичаре издајицама, што су Политу аплаудирали. Тиса долази јаросно председнику: нека продужи седницу. Седница се продужи и стане говорити с деснице Пишут, кога у ларми нико не слуша. Тиса тражи Јулија Шварца, који је од левичара први уписан после Пишута, да би одговорио Политу. Међу тим је др. Полит из саборнице изашао и отишао у стенографски

биро, да види како му је беседа снимљена. Дође на ред Шварц и у течају говора позове дра Полита да разјасни смисао својих последњих речи. Српски посланици траже Полита и доведу га у саборницу, да одговори Шварцу. На то проговори:)

Др. Мих. Полит-Десанчић: „У смислу пословника, у личном питању слободам сам искати реч. (Чујмо!) Могао сам приметити, да су моје последње речи врло рђав утисак учиниле. Није ми била намера, да оно кажем, што се хоће сада у мојима речима да нађе. Наиме није ми била намера да што против самог мађарског народа рекнем, кад сам казао, да ћемо се код Филипија опет наћи. Ја сам напротив хтео казати да су се српски и мађарски народ братски слагали кад су кроз столећа ову отаџбину против Турака заједнички бранили и крв проливали. Ко је читао Шекспировог Цезара зна, да Цезар Брутусу незахвалност пребацује; то је нешто, што се може и на поступак са Србима аплицирати. Него ја бих на сваки начим желио, и то сам и хтео рећи, да при решењу великог источног питања Срби и Мађари сложни буду и да се при тој великој катастрофи не нађу као непријатељи, већ као пријатељи. Изволите тако протумачити смисао мојих речи.“

Тумачење, које је др. Полит својој беседи са последњим речма дао, било је доста усиљено, што му је и Тиса, тадањи вођа опозиције, у својој сутрашњој, великој беседи и пребацио. Али Полит је хтео само то да рекне, да са оним Мађарима, који терају политику непријатељску против народности, да са њима мора доћи до сукоба код „Филипија“, али да то не искључује, да са Мађарима, који би водили рачуна о народностима и о будућности истока, да може бити споразума.

Тисина беседа као одговор Политу била је управљена колко против народности, толико, и још више против крајње левице, која је беседу Политову одобравала. Тиса је назвао таково одобравање правим „злочином“ са гледишта мађарског. Но на сваки начин беседа Политова означила је народносно, а Тисина мађарско становиште.

Ту мисао схватио је др. Милетић, те је у „Застави“ о Политовој беседи написао чланак под насловом:

Сусрет мађарске и „народносне“ мисли

који је чланак гласио:

Панчевачки посланик држао је беседу, у којој је разложио, како идентификовање државе са мађарском народности доводи државу у опреку са демократичним начелима и установама, и како Угарска постојати може само као „источна Швајцарска“, или — никако. Том приликом на крају избачена ракетла: да ће Мађари и Срби, кад источни рат букне, на бојном пољу састати се, послужи Тиси Калману за изилику, да сутра дан, трећи дан изборне расправе, све своје стреле проспе на Полита и на политику народносних заступника.

Тисин одговор праћен је, као што пештански листови пишу, бурним усклицима са десна и лева.

Тиса види у Политовој беседи две главне мисли и тежње: једну да на основу демократије не може постојати народна, него само народносна држава; другу, да Угарска или не може, или само као „источна Швајцарска“ постојати може. Тиса се позива на северну Америку, где је „по његовом знању“ демократија одомаћена, и где се „по његовом знању“ становништво не састоји из самих Енглеза, или урођених Американаца, него из таких, који разним народностима припадају, а особито из многих Немаца. Он „зна“, да је северна

Америка ипак народна американска држава, које је званични језик искључиво енглески.

И на послетку „зна“ Тиса, да је та народна америкапска држава врло озбиљно умела оне по претима лупати, који су је растворити хтели. Том су приликом неки мађарски посланици викали: „И ми ћемо тако чинити!“

На ово одговарамо пре свега, да Тиса доста које шта не зна о северној Америци, па ни то, да у северној Америци заиста има области, у којима се и други, осим енглеског језика, а наиме немачки, као званични употребљује: друго, северна Америка није држава једне, па ни саме енглеске народности, као што Мађари хоће да Угарску начине државом само мађарске народности: а што се тиче лупања по претима, то примећавамо, да „батина има два краја,“ и да као што Тиса каже, да се он и његови не боје наших претња, које управо нису претње, него „опомене за времена,“ тако се и ми и наши не плаше Тисиних и шовинско-мађарских претња. Нерадо се позивамо на г. 1848 и 49, али у тачци „лупања“ Срби не би имали постидни бити. Међу тим нека Тиса не мисли, да ми имамо вољу, ил потребу бити „авангарда“ реакције, и у опште „да имамо“ вољу или потребу, играти улогу јужних противу Северо-Американаца. Као што смо толико пута рекли: има ту са запада и севера, с десна и лева, доста кобаца, и питање је једино то: може ли тима снага једног јединог, ма како јуначког народа у Угарској без одушевљеног суделовања других народа, или „народности“ одољети? То је питање, и ништа друго — ни мање, ни више.

Али Тиса предвиђајући, „да што је било опет бити може“, и то можда још у друкчијем „пољачком“ облику, „народностима“ пред очи ставља, да је плод таког сусретања код Филипија био опште удручење, умртвљење

сваке народности, насиље, под којим су оне („народности“) дотле стењале, докле истрајност мађарског живља није и њих ослободила.

Признајемо истрајност мађарског живља, али неможемо признати да је он једини и нас ослободио.

Било је ту и наше помоћи, а помогла је још више констелација европска, пораз немачко-централистичне Аустрије на Солферину и Садови. Ко може добар стојати, да не могу подобне околности наступити за дуалистичну, немачко-мађарску, 20 милиона Славена уз зид притискујућу Аустрију?

Тиса вели, да би у оном часу, кад би науку, да је мисао мађарске државе неоправдана и немогућа, не само појединци него и масе остварити хтеле, свакако састали се „код Филипија“ (т. ј. на бојном пољу), но на таки загрљај, који обојима може опасан бити, али из кога и за мађарске противнике избављења може бити само, ако они т. ј. Мађари победе, јер ако се и опет догоди, што се једанпут догодило, да савезом са реакцијом и апсолутизмом Мађари подлегну, то би и народности пале, и лежале донде, док их Мађари не подигну. Ми и на то велимо: да нити су нас Мађари избавили, нити вредности има тако подизање, које пале само на то подиже, да другоме служе.

Но Тиса наравно неће да призна, и допусти, да су „подигнуте“ народности слушкиње мађарства.

„Ми смо, вели он, створили закон о народностима, којим дајемо равноправност у муниципијама на широком основу; при устројству судова распростри смо слободно употребљење језика до судова првог степена, и од оно доба, од год. 1868. не само да је сваком могуће путем права удружења, и састанка радити за просвету својих суплеменика, него смо такође створили закон, по ком се у самим оним основним школама, које држава издржава, на оном језику обучава, којим до-

тично становништво говори: ми смо створили такође закон, по ком држава мора све до вршка средње школе потпомагати, и издржавати таке заводе, у којима није мађарски језик прѐдавни језик."

Какав је закон о народностима, о томе нећемо да говоримо. Доста, да с њим ни једна „народност" није задовољна, и да је сам Тиса другом приликом казао, да само на згодније околности чека, да га још скучи, или још можда са будућим министром Кеглевићем збрише. Што се тиче језика код првостепених судова, дотле смо дотерали: да се искази странака, па и самих окривљених, и сведока узимљу на мађарском језику; да и у самој бившој Крајини, где у селима нико не разуме мађарски, судске одлуке, па и саме прве позивнице издају се на мађарском језику, што ни у Турској не бива — и то Тиса зове: слободно употребљење језика! Што се основних школа тиче, није нам познато, да их има на немађарском језику, које држава потпомаже, има можда по где где у горњој Угарској, где по гдекоји мађарски кандидат и посланик испроси за своје бирачке општине по коју мангуру из државне касе на основну, али комуналну школу, т. ј. таку, где државни органи постављају учитеље, и то таке, који на словачкоме језику мађаре дух словачке деце.

Но зар та помоћ иде тамо из мађарског џепа? И како би се и могло предавати деци него на матерњем језику?

Или Тиса замишља, да и до тога доћи може, да се деца у „чувар-кућама" (где се чувају мала деца) науче мађарски, па да у основним школама почну мађарски обучавати се? До душе, тамо иде руда, како се упутила, али — ту јој може и брег бити, у који ће ударити. Тиса спомиње и закон о подизању средњих школа на немађарским језицима. Где су те школе? Досад видимо само једну, у Сомбору, и та је

већ у три четвртине мађарска, а скоро ће се сва српскост те гимназије свести на учење, и то необвезно, произвољно учење српске граматике. А поступак са трима словачким гимназијама показује меру и саме толеранције немађарских средњих завода.

Међу тим, заман је дискусија о тим стварима. Разлози не помажу. Тиса одговарајући Бетији и мађарским конзервативцима, умео је позвати се на Токвила, који је неком конзервативцу, што га је опомену, како је демократија опасна по слободу и државу, одговорио: „Пријатељу! Не дебатујмо више о том, да ли ће демократија по слободу бити опасна или корисна: то није више теориска мисао, нема разлога, о том дебатовати: то је чињеница. Није више задатак, испитивати, да ли је боље по слободу и државност, што је демократија ту, него је задатак, демократију тако руководити, да она слободи и државности у прилог иде."

А Тиса неће да види и увиди: да су и немађарске народности у Угарској чињеница, и то која на милијоне броји, и да није више питање, је ли то опасно и корисно по угарску државу, него да је задатак, удешавати ствар тако, да по слободу и Угарску државу буде безопасна и корисна. Њему је биће „мађарске" државе јасно као сунце, а испред питања народности зарива као ноје главу у песак!

У томе и лежи фатализам: што је мисао „мађарске," т. ј. таке државе, која би на себи скроз носила тип мађарске народности, са одрицањем политичног значаја и замашаја свима немађарским племенима — што та мисао долази у опреку и сукоб са другим двема великим мислима овога века: са мишљу демократије и народности, и међу њих је упала као међу два жрнала.

Или ће се мађарска држава прилагодити демократској и народносној мисли, које једна с другом, ако

не у узрочној, а оно свакако у реципрочној, узајамној свези стоје, и по томе или ће се Угарска према тим мислима и тежњама преустројити — или ће зрно међу жрналима смлевено бити.

То је питање!

И томе је питању панчевачки посланик др. Мих. Полит-Десанчић тако узвишеног, тако топлог и одушевљеног израза дао, да се Панчево са својим послаником, Српство са својим сином поносити може.

Буџетска расправа, која је требала бити у јесен г. 1874, дошла је на ред тек фебруара месеца г. 1875, те је дала прилику дру Политу, да у повећој беседи изрази своје мисли о државним финансијама Угарске, а уједно да доведе у свезу рђаво финансијално стање Угарске са рђавом унутарњом политиком, и да при таком стању упозори угарске државнике на судбу Турске.

Та је беседа гласила:

Беседа дра. Мих. Полит-Десанчића

4-ог фебруара г. 1875.

(По стенографији.)

„Пошт. представнички доме! Свагда, кад бих слушао у овој саборници нападаје на пошт. г. министра финансија,*) свагда бих са сажаљењем погледао на мужа, кога је читав живот најчистије домољубље, а кога је сутон живота неограничено пожртвовање за отачбину, ал у коме је читаво данашње стање Угарске тако рећи отеловљено. Повесница ће сигурно споменути његов претежак посао, ал ће тај посао уједно означити, као радњу Сисифову. На жалост, такав је положај, да не само кад би пошт. г. министар финансија, него кад би ми сви, кад би читава земља помогла камен уз брдо

*) Старог Гиција.

ваљати, камен би се опет натраг откотрљао. Садашње жалостно финансијално стање Угарске није нешто случајно, није прелазно стање, него је чиста посљедица читаве једне системе. Када каква земља обилатом снагом снабдевена у мирно доба, без изванредне несреће, без рата, без окупације — ипак у тако финансијално стање дође, томе узроци морају бити изванредни. Једна или две неродице, новчана криза, шта више и само расипање у администрацији никад неби могли Угарску довести до понора пропасти, да је само политична система друга била. Домољубно пожртвовање кадро је много шта учинити, ал где је политична система рђава, ту је свако напрезање узалудно. Истина Француска — као што је изволео споменути пошт. г. министар трговине — могла је платити милијарде, али Угарска тешко да ће бити у стању успоставити равнотежу у својим финансијама, јер Угарској оскудевају увети за домољубно пожртвовање."

„Положај је рђав, како у обзиру државоправног одношаја, тако и у обзиру унутарње политике."

„У државним финансијским питањима и у опште у државној финансијској политици има нешто, врху чега треба да је свака земља, свака држава сама са собом на чисто, а то је: да ли политична система, да ли политични положај одговара финансијској и државно-економној снази јој. Ово је једно другом кореларијум. За то свагда остаје истинита она изрека француског министра: „Faites-nous de la bonne politique, et nous vous ferons de bonnes finances." Али баш што се овога одношаја тиче, то се у повесници Угарске као нека црвена нит вуче нешто, што би се могло као нека појава, као неки феномен означити, и што ја у у повесници других држава не налазим, а то је тај појав, да каква држава за љубав извесног политичног положаја ужасне жртве чини, а никада да не

ужива плодове тих жртава. Од мохачке битке Угарска је страшне жртве доносила у крви и у новцу за одржање велесилног положаја Аустрије: но у колико је велесилни положај Аустрије тврђим постајао, у толико је политичан положај Угарске гори бивао: по томе Угарска је својим новцем потпомагала, да јој сопствен положај гори буде."

„Но и сад пошт. доме, читаво садање финансијско стање даје се свести на једно једито питање, а то је питање: да ли подржавање велесилног положаја Аустрије сачињава специфичан државни интерес Угарске?"

„Ја мислим, да је ово питање већ решено, решено је поравнањем од године 67-е, но којим је начином решено, то јасно показује жалосно стање финансијско наше отаџбине. У свакој држави пошт. доме, могу се правити експерименти до извесне границе, ал је врло жалосно, када једне државе биће, живот, главнице читавих генерација жртвују се нечем, тако неограниченом неизвесном, тако јако проблематичном, као што је велесилни положај Аустрије."

„После огромних светских догађаја, који су се у последњем деценијуму збили, онај који држи велесилни положај Аустрије за специфичан државни интерес Угарске, тај уједно мора веровати у будућност Аустрије. Ја ћу признати, да ово може бити предмет политичног убеђења, али погледом на врло жалосно финансијско стање наше отаџбине, одношај према Аустрији има одлучујући уплив, па баш у том обзиру остаје свагда алтернатива: веровати или неверовати у будућност Аустрије. У колко је једно или друго политично гледиште меродавно, могућна су само два политична правца: једно је политика конзервативаца, а друго је политика странке неодвисности. Tertium non datur."

„Ако је ту већ струја конзервативна, онда јој не може никаква коалиција на пут стати, јер конзерва-

тивна струја, конзервативна странка има своју повесничку консеквенцију и ја мислим, да онај муж (Тиса) који је за ово 7—8 година био најжешћи противник поравнања од г. 67-ме, да неће ући у ту повесничку струју. Коалиција је могућа, али само као прелазно стање. Шта је та конзервативна партија? питао је неки дан Фрањо Пулски, пошт. посланички садруг. Но није то питање, да ли је појам конзервативизма у Угарској правилан или не, него се мора признати као факт, да је у Угарској постојала, и да још постоји конзервативна странка, и да та странка има свој известан политичан правац. Зато баш са највећом љубопитљивошћу чекасмо беседу пошт. посланичког садруга барона Павла Шењеија. Ја ћу признати, да је у тој беседи у неком обзиру била мала дезилузија. Ал у једном ја се преварио нисам, а то је то, да барон Шењеји у овом дому, у овом сабору, још'те сада није могао развити сав свој програм. Конзервативна странка има своју излазну тачку, и ова је врло чиста, врло логична. То је та странка, која у Угарској најбоље представља ону мисао: да лежи у интересу не само Угарске, него и у интересу самог мађарског племена, да подржава велесилни положај Аустрије, и да је тај интерес тако силан, да му је потчињен и сам државноправни одношај Угарске према Аустрији."

„По мом схваћању и конзервативна странка и пошт. левица имају своје додирне тачке, у колко т. ј. les extrêmes se touchent. И једна и друга странка жели ревизију поравнања од 67-ме, само свака са свога гледишта. Дотле пак, док би ова ревизија била могућа, дотле је и примирије могуће."

„Становиште конзервативне странке врло је чисто. Ако велесилни положај Аустрије лежи у интересу Угарске, ако је то специфично угарски интерес, онда ваља дати монархији оно, без чега се тај велесилни

положај не би могао подржавати, но ваља тако дати, да Угарска не дође до пропасти. Ово пак поравнање од 67-ме није учинило. Не варајмо сами себе! Поравнање од 67-ме створило је две различите државе, но од којих ни једна нема снаге, да подржава велесилни положај монархије, с друге стране пак не уједињава довољно снагу тих двеју држава, да се трошкови око велесилног положаја умале. Поред тога, унутрашњи састав сваке од тих двеју држава такав је, као да је свака за себе какова велика сила. Особито је тај административни апарат у Угарској тако лукуриозан, као да је Угарска за себе какова велевласт првога реда. Посљедица такове државне системе мора бити финансијска ексхаурација (исцрпљење), само с том разликом, да она држава, где је промет, обрт, трговина, у опште где су средства издржавања већа, да та држава може дуже да се бори против те финансијске ексхаурације, на против Угарска, која је упућена на пољоделство, кад наступи једна две неродице, једна новчана криза и нешто расипање у администрацији, мора доћи до понора финансијске пропасти. Како би се ваљало борити против те финансијске ексхаурације, која лежи у државној системи монархије — са тим нам је барон Шењеји са својим програмом дужан остао. Али консеквенције већ даног програма дају се лако повући. Ако велесилни положај Аустрије захтева безусловно одржање заједничке војске, а одржавати заједничку војску и хонвиде, превазилази финансијску снагу Угарске, то је наравно, да ваља хонвиде укинути. Томе досљедно био би корак, да се поравнање од год. 67-ме подвргне ревизији, но на корист заједничких послова, и на послетку, да се установа делегација консолидује, односно да јој се други сустав даде. То је чиста политика, која држи, да је подржавање велесилног положаја Аустрије специфичан интерес Угарске и мађар-

ског племена. Значајна је, врло је значајна, господо, она чињеница, да се у опште беседа барона Шењеија с таком нестрпељивошћу очекивала. Значајно је то због тога, што то показује, да је либерализам Угарске, који је са поравнањем од 67-ме инаугуриран, коначно до пропасти дошао; значајно је то и због тога, што смо већ у оној струји, која је била и струја пре 15 година, кад су старо-конзервативци у год. 1860-ој својим начином хтели изравнати Угарску са Аустријом."

„Моје је мњење то: једна алтернатива, да се нашим финансијским невољама помогне, може бити та, кад би се политика конзервативаца прихватила, али онда наравно, да би још већма жртвовали самосталност и неодвисност Угарске."

„Друга је алтернатива, да се нашим финансијалним невољама помогне, политика странке независности, алтернатива, која се састоји у самосталности и неодвисности Угарске."

„Вама Господо, тамо на оној другој страни, можда се види ово питање врло теоретично, ал ја ћу да га схватим са врло практичне стране. Ако је излазна тачка у поравнању од год. 67-ме у обзиру више политике та била, да се велесилни положај Аустрије одржи и утврди, и ако је ово специфичан државни интерес Угарске, па кад се ми ради тог интереса већ финансијално упропашћујемо — то је сигурно оправдано питање, да ли се велесилни положај Аустрије од доба год. 67-ме заиста утврдио? Ако јесте, то за ово има једна проба, која никад не вара, а та је проба: да ли Аустрија има савезничку способност. (С деснице: има.) Ја бар не знам, а не зна ни дипломација, да је тражена алијансија Аустрије, него је Аустрија из сопствене побуде ступила у тројну алијансију, за што? то овде није место разлагати. Но ако је положај Аустрије у тројној алијансији означен, и ако она своје

сигурности у таковој алијансији налази, која само њену слабост показује — то управо мора бити све једно, држали ми 100.000 војника, 500,000 или милијон војника, јер тиме никако нећемо импоновати, ни Немачкој ни Русији. Па кад ово пресудимо, да се упропашћујемо ради једног уображеног положаја, онда се тек у свој светлости показује политика странке независности. Није господо свака држава сретна, која заузима велесилни положај, него је она сретна, којој је унутрашњи строј основан на слободи и неодвисности. Хтети светлити са празним ђеповима и заузимати уображен положај, то је нешто страшно жалосно. За Угарску може само она политика бити оправдана, која хоће да нам је отаџбина слободна, самостална и неодвисна, она политика, која држи, да нам је отаџбина од природе обилато обдарена земља, која је кадра издржавати своје синове, ал она политика уједно, која држи, да је мука и заслуга грађанина угарског само његова и ничија другог."

„Но самосталност и неодвисност Угарске није само финансијско него велико културно питање."

„Од битке мохачке наша отаџбина као да је проклета била, није могла свом великом задатку одговорити, на који је позвана била, јер животна њена снага, читав државно-културни развитак био је угушен у интересу одржавања велесилног положаја Аустрије. Где би била култура наше отаџбине, где би била будућност, да нисмо били држани у државно-економској потчињености. Па онда, кад је била прилика, да се вратимо на законодавство од год. 48-ме, ви господо тамо на оној страни, са поравнањем од год. 67-ме опет и опет санкционисасте (утврдисте) ту државно-економну потчињеност."

„Рекох, да је самосталност и неодвисност Угарске велико културно питање, али таково само онда може постати, ако се овај задатак на основу природе наше

отаџбине и у духу праве демократије реши. Снага сваке државе лежи у народу, снага Угарске лежи у њеним народима. Вама господо за самосталност и неодвисност Угарске нуждан је развитак демократије, короларијум пак демократије у Угарској јесте, да дотичне народности сходан положај у држави заузму. У каквој форми? то је питање будућности, то је задатак културне борбе. Немојмо само на силу оно хтети, немојмо са државним апаратом насилно оно производити, што је задатак културе, културне борбе. Угарска има једно велико благо, које отвара широко поље за ту оправдану културну борбу свију народности, а то је муниципално земљиште, муниципалан живот. Али у обзиру тога, ваљало би имати мало резигнације, ваљало би да она народност, која је сада у поседу државне власти, да се подигне на мало више гледиште, па да са поверењем изађе на сусрет милијонима и милијонима грађана Угарске друге народности. У том обзиру увек остаје та алтернатива, да она народност, која је сада у поседу државне власти, ако жели осигурати самосталност и неодвисност Угарске, не може хтети уједно да одржи онаково господство те народности, које је само у народној држави могуће, и обратно, ако неће да се одрече тога господства мора тражити наслона изван земље, а то је садање стање."

„Ако ви ово последње желите, онда морате баш ради финансијског стања још у тешњу свезу ступити са Аустријом. Или ви мислите, да се нашим финансијским невољама може помоћи на основу поравнања од год. 1867-ме? Зло је много веће, јер лежи у државноправном одношају са Аустријом, и у погрешној унутарњој политици. Са малим сретствима неда се великом злу помоћи. Ваља имати на уму вишу политику."

„Овде би било место, да говорим мало опширније о предложеном државном прорачуну, али се бојим, да

у дугачкој беседи не бих могао рачунати на уважену пажњу пошт. дома, и за то не само да ћу кратак бити него ћу читаво финансијско питање једним малим потезом да означим."

„Финансијска наука, а особито у порезним питањима има чудновату аритметику, по којој често два пут два не чини четири, него више пута два пут два чини нулу. Ја кад сам први пут прочитао прорачун и порезне планове пошт. министра финансије, нехотице ми је на памет пала финансијална операција једног турског министра финансије са подизањем пореза. У малој Азији, особито у околици Ангоре, још пре неколко година, цветало је газдинство са овцама. Турски министар финансије рачунао је, да би могао из тог цветајућег газдинства нови извор за доходак државни наћи. Даклем шта је чинио? Начинио је монопол од марвене соли, а поред тога је још подигао порез на ангорске овце. Он је рачунао, да ће тим начином државни приход од ангорских оваца најмање удвостручити. Али посљедица била је та, да је становништво или продало овце, или их дало на касапницу, а к томе велики део становништва још се и иселио. Финансијска операција не само да није удвостручила државни приход са подизањем пореза, него то подизање пореза имало је ту посљедицу, да држава ни доондашњи приход није добила. Приход се редуцирао на нулу. Пре неколико месеци читали смо у новинама, да у околици ангорској сиротиња и глад ужасна пустошења чини, и у томе можда има велику заслугу тај турски министар финансије. То је баш оно, да по финансијској науци у питањима пореза увек има два фактора: једно је државна потреба, а друго порезна способност становништва; ако се ова два фактора не комбинирају, онда често може да чини два пут два нулу. (Тако је — крајња левица)."

„Ја с моје стране не могу себи претставити како мисли пошт. г. министар финансије своје порезне планове оживотворити. Ја у финансијским питањима нисам баш стручњак, али ипак познајем она начела, по којима држава мора поступати у порезним питањима, ако неће да постане најкрвнији непријатељ према становништву. Финансијска наука то учи, да држава сме узети порез само од оног сувишка, који остаје не само после потребе за продукцију него и за репродукцију. Ал где смо ми? Мк се налазимо већ у трећем стадијуму, порез не узима само оно, што је нужно за репродукцију и продукцију, већ се дотиче и саме главнице. Изволите читати званичне новине, па ћете се уверити колко има ексекуција за порез, које се простиру већ и на главницу. Где држава тако далеко иде, ту она постаје најкрвнији непријатељ према становништву, и оно почиње бегати, као од свог правог непријатеља. Старо је искуство, да кад порез не одговара порезној способности становништва, да онда људи постају као нека врста птица, која иде тамо, где јој је боље поднебље. Жалост је, што је и у Угарској већ почело исељивање и то од стране самих Мађара; селе се у Романију и Србију, где је порез мањи.“

„Вели, се да Угарска није са порезом претерећена, и да у другим цивилизованим државама још више пореза плаћају, па да је ово добро, јер потискује људе на већу продукцију.“

„Ово не само да не стоји, него је ужасна сатира. Ја се усуђујем тврдити, да се у читавој Европи не плаћа тако грдан порез као у Угарској, јер је у нас баш она врста пореза највећа, која је најосетљивија. У Угарској директни порез износи 80% читавог државног прихода, док исти порез износи у Енглеској 13%, у Француској 14%, у Холандији и Белгији 21% у Аустрији, Пруској и Русији 23%. Дакле Угарска је

са директним порезом тако оптерећена, да томе примера у читавој Европи нема, а то је баш она врста пореза, која је најосетљивија, јер из џепа управо у порезно звање иде. Ал и у опште Угарска је са порезом претерећена, јер грађани Угарске плаћају на главу више пореза, него грађанин Русије, Швајцарске, Норвешке, Шведске, Данијe, Шпањолске, наједнако плаћају са становницима Холандије и Белгије и само мање од становника Аустрије, Енглеске и Италије. Но ко би смео тврдити, да је газдинство и порезна способност грађанина Угарске иста, као грађанина Белгије и Енглеске?! Даклем ако се то тврди, да Угарска са порезом није претерећена, и ако је то гледиште меродавно у финансијској политици наше отачбине, онда безусловно мора следовати финансијска катастрофа."

„Па сад нек ми је допуштено, да реасумирам оно што сам казао. Из заплета финансијских за нас нема другог изласка, него да се базис поравнања од 67-ме или рашири или сузи, односно државноправна самосталност и неодвисност Угарске успостави — tertium non datur."

„И пошто садања влада како у државно-правном питању, тако и у унутарњој политици не показује тенденцију, с којом би се нашим финансијским невољама могло помоћи, то не могу имати поверења у таковој влади, и не могу гласати за предложени државни прорачун. У том смислу подносим у име моје и мојих другова један предлог за одлуку."

„Још само неколико речи па да завршим моју беседу."

„Ја не знам, да-ли она велика дезилузија, која је усљед поравнања од год. 67-ме, у финансијском стању наступила, да ли неће још у већој мери наступити, у оној вишој политици, која је била при склапању поравнања од год. 67-ме меродавна, особито у обзиру

оне политике, која је према источним народима заузела непријатељски положај и којој је домаћај на унутарњу политику према народностима тако осетљив. Ја мислим, господо, да не може лежати у интересу Угарске, у интересу мађарског народе, да заузме непријатељски положај према источним народима. (Не, не, с крајне левице.) Што се пак нашег положаја, што се тиче Срба у Угарској ту ваља нешто свечано да изјавим. (Чујмо, Чујмо!) Наш положај у Угарској није питање државно, није питање сједињења са источним народима, к томе оскудевају наравни увети. Угарска нема Венецију, Бачка и Банат нису Венеција за Угарску. Ако нас дакле беде сепаратистичним државо-противним тежњама, то само може бити излика за прогонство и за извесну абсорпцију. Та господо, и ми смо синови ове отачбине, и ми имамо љубави и пијетета према нашој домовини, јер смо се и ми крвавили за ову наотаџбину. Тамо доле у јужној Угарској нема једне стопе земље, која неби била орошена српском крвљу у обрану отаџбине. Ал у оно доба Срби и Мађари заједно стојаше у обрани отаџбине, стајаше као поборници хришћанства, културе и цивилизације. У оно доба заједно стајасмо, заједно крв пролевасмо, заједно мресмо за отаџбину. У оно доба волесмо једно друго! — Опасно је, врло је опасно време за Угарску. Тамо на истоку показују се већ црне пеге, предзнаци велике буре. Та бура господо требало би да нас нађе као браћу, као праву браћу, ти знаци требало би да нас опомену да спасемо отаџбину! Али ако ви господо устерате рђаво схваћену политику, ако ви господо велики културни задатак Угарске неби хтели упознати, ако би хтели променути природу Угарске, ако се љуљате у великој илузији, да је државна моћ, која је у овај мах у вашим рукама, уједно ваша сопствена снага и ако ви ту државну моћ употребљујући или злоупо-

требљујући хоћете да станете на пут културном развитку милијона грађана Угарске, ако ви напослетку господо, хоћете да постанете непријатељи ослобођења источних народа, непријатељи културе и цивилизације; онда будућност Утарске није питање културе, него питање силе, и онда кад настане велика катастрофа на истоку, може настати — од чега да нас Бог сачува — и за Угарску друга катастрофа, само с том разликом, што онда нимбус слободњачког рата (a szabadság harcának nimbusa) неће бити поред оних, који су учинили одвисну судбу Угарске од судбе Аустрије и Турске. (Узрујаност у сабornици.)“

„Молим да се предлог за одлуку прочита и штампа.“

Предлог за одлуку.

Погледом на то, што је жалосно финансијско стање наше домовине резултат само погрешне унутарње политике и рђаве примене наших државоправних одношаја према Аустрији;

погледом на то, што је поравнањем од г. 1867 добивена угарска државна моћ употребљена непрестанце искључиво у корист измајсторисане супремације једне народности, али на штету опште слободе и опште цивилизације, те тако постаде нуждан све више компликцирани и скуп административан организам а покрај тог још важећи закони не беху ни довољно респектовани;

погледом на то, што је при такој унутарњој системи и при правним одношајима немогуће смањити и тако већ прекомерне терете земље, а још веће терете да земља неби поднети могла;

погледом на то, што се садања влада идентификовала са садањом системом, те преголеме терете подржава, — предлаже долепотписани у име своје својих начелних другова:

да поштовани представнички дом не прими поднесени предрачун за основ специјалне дебате.

Овај предлог наравно да је мађарска већина одбацила. Подупирали су га само народносни посланици, а наиме Милетић и Бабеш у њиховим говорима.

У оно доба, кад је Полит у буџетској расправи говорио, ломила се ствар о промени владе. Барон Шењеји са конзервативном странком имао је изгледа да дође на владу. На то је и Полит већ у својој беседи, рефлектирао. Но главна мисао у Политовој беседи која је свакојако оправдана, била је та: да Угарска баш због својих рђавих финансија мора или раширити или сузити свезу са Аустријом.

После буџетске дебате, наступила је значајна министарска криза, која је имала за посљедицу важну фузију међу двема великим мађарским странкама: деаковом и средњом левицом. Посљедица фузије била је: улазак Тисе у министарство.

IX.

Фузија деакове странке са средњом левицом. — Улазак Тисе у министарство. — Прво ступање Тисино. — Расправа о мађарском позоришту. — Говор Политов од 13. априла 1875. — Тиса прети са „смрвљењем“ народности. — Призор у угарском сабору. — Крај периоде саборске. — Саветовање у народносном клубу пре разласка. — Нови избор Политов у Панчеву. — Лоши резултат избора за народности. — Расправа о адреси. — Беседа Политова од 16. септембра 1875: Каква је и каква би требала да је Угарска.

Никад министарска криза у Угарској није од такога замашаја била као кад је министарство Битовљево 12. фебруара 1875 отступило. Буџетска расправа управо није била ни довршена, већ буџет само после генералне дебате у опште примљен, а седнице саборске буду на неизвесно време одгођене. Дуго и дуго се ломила ствар. Консервативна странка са Шењејем имала је велика изгледа да ступи на владу, и дворски кругови у Бечу јако су то желили. Но Деакова странка и сам Деак, а особито Андрашија. нису били за консервативно министарство, јер су се бојали да ће поравнање од г. 1867 можда трпити уштрба у корист Беча. Осим тога консервативна странка, није имала довољних елемената у сабору, да може већину образовати. Деак препоручивао је Гицију, министра финансије за председника министарства. Но Гици, чим је

био отступио са министарством Битовљевим, није хтео више да зна за портфељ министареки. Гици касније буде изабран за председника сабореког.

Но баш Гици, који је са Тисом водио средњу левицу, својим прећашњим уласком у Деаково министарство као министар финансија, потресао је опозицију средње левице против поравнања од г. 1867 и показао је могућност споразума ове странке са Деаковом. Земљиште дакле било је већ приправљено за фузију међу средњом левицом и Деаковом странком. За то, чим је Тиса у буџетској расправи само пружио прст помирења Деаковцима, они радостно прихвате читаву руку. Јер заиста, Деакова странка није имала куда. У земљи јако дискредитирана, тешко је могла дочекати нове изборе, што су на прагу стојали. Деакова странка морала се ма с којом странком фузионирати, да колико толико власт у својим рукама одржи. Фузија са конзервативном странком није јој годила, а није била ни сигурна, да ће при изборима према средњој и крајњој левици моћи већину задобити. Дакле фузија са средњом левицом, чим је ова изјавила, да према „жалостном“ стању земље „одлаже“ опозицију против поравнања од год. 1867 — та фузија добро је дошла била Деаковој странци.

Чим су се обе странке у том обзиру споразумеле, то је лакше ишло са саставом министарства. Наравно да је Тиса, вођа средње левице, морао ући у министарство. Но Тиса *тада* још је био persona ingrata у дворским круговима у Бечу, те *није* могао одмах постати *министром-председником*; он се морао задовољити, да за кратко време буде министар унутарњих послова. Министар-председник пак постане доондањи министар око особе Њег. Величанства, persona gratissima на двору: Бела *Венкхајм*.

Чим је Тиса ступио у министарство, био је од

стране опозиције нишан најжешћих нападаја, „што је своја начела изневерио.“ Неки чланови средње левице придружише се крајњој левици, неки Деаковци пак иступе из фузионираног „либералног“ клуба. И конзервативна странка према тој фузији није могла остати у свом положају. Наскоро после, сви елементи, који беху против Тисе: из пређашње средње левице, Деакове странке, а особито конзервативне странке, саставе нову странку: умерену опозицију, коју либерална, Тисина странка назва због разноликости елемената у њој: habarék párt (шарена странка).

Народносни посланици, према великом догађају фузије, били су у први мах застали, какав ће положај заузети. У народносном клубу посланик романски Бонч*), који је био у средњој левици, живо се заузимао, да народносни посланици изађу пријатељски на сусрет новој влади. Но наскоро ступање Тисино против народности, могло је уверити народносне посланике, да је нова влада против народности, далеко гора, него пређашња Деакова.

Тиса, који је био жестоко нападан од опозиције мађарске, што је „изневерио своја начела,“ гледао је да ово забашури тиме, што је сваком приликом у сабору мађарство и мисао „мађарске државе“ наглашивао.

Још за времена, кад је Тиса био вођа опозиције, није пропуштао никоју прилику, да се против немађарских народности са свом жестином не изрази. Видило се то у оној великој беседи његовој од 3. јула 1874, што ју је држао против Полита, кад је овај споменуо састанак „код Филипија.“ Као министар, Тиса је једва чекао на прилику, да „енергично“ ступи про-

*) Њему је после Тиса дао јавно бележништво у Араду. Од Срба посланика био је Јован Матић у средњој левици. И он је постао јавним бележником у Новом Саду.

тив народности. Така прилика дала му се у једној доста незнатној расправи.

Дана 13. априла 1875. била је на дневном реду расправа о законском предлогу ради мађарског позоришта. У тој расправи устане Милетић и разложи, да Мађари из земаљских сретстава потпомажу њихове народно-културне цељи, а народностима за њихове културне цељи не дају ни крајцаре, да су новосадској српској гимназији одузели земаљску потпору, исто тако као и романској у Брашови. Шта више, да су словачке гимназије, што су Словаци сопственом муком подигли, укинули. На послетку рече Милетић, кад би он био члан мађарског народа, који има тако богату аристокрацију и тако велику варош, као Будимпешту, да би се он стидио, да за мађарско позориште из земаљских сретстава потпоре тражи. Ради овог говора био је Милетић предметом жестока нападаја, но он међу тим после свога говора изађе из дворане саборске. Др. Полит, који није ни мислио у тој расправи учествовати, држао је, да ће раздраженост ублажити, ако разложи, да је начелна разлика у схваћању овог предмета, међу Милетићем и народносним посланицима с једне и Мађарима с друге стране. Но Полит место да је ублажио духове, он их је још већма раздражио. Тадањи кратак говор Политов и одговор Тисин, као и реплика Политова, гласили су овако:

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Оно, што је посланик Милетић навео, јесте питање начелно. И начелно питање у опште је, да ли ствар позоришна које народности појединце може (живо противословље, немир) и доћи пред ово законодавно тело Угарске. Ја добро схватам ваше гледиште. Ви претпостављате, да је Угарска држава једнога народа, и онда дабогме, да и питање народног позоришта може се изнети на среду. Али ми нисмо тога мњења. Ми држимо, да је Угарска др-

жава народносна (велика вика), и онда се ова ствар или не сме овде покретати, или се мора брига водити и о позоришту осталих народности. (Ларма.)“

„Ви можете овде, где сте у већини, декретовати да је Угарска држава једног народа, али не можете раздекретовати статистике а ова потврђује, да су немађарске народности у већини. (Велика ларма, бурно порицање.) Поштовани г. извештач рече, да се овде не тиче прилога на мађарско позориште, већ располагања фондом. Ако је тако, онда овде треба расправљати и о фонду српског позоришта, (гласови: београдског позоришта,) не београдског, ми Срби имамо и овде позоришни фонд. Докле год дакле није у вашој моћи, да од милиона Словака, Србаља и Румуна начините Мађаре, све донде не може се овде расправљати ствар позоришта једног народа. (Буран немир, велика ларма и порицање.)“

Министар Тиса: „Пошт. доме! Поштовани предговорник вели, као што се овде може расправити ствар мађарског народног позоришта, да исто тако може овде бити говора и о српском народном позоришту; за тим рече даље, да је у томе разлика у схватању, што ми Угарску држимо за државу једног народа, а да он не дели с нама то мњење.“

„Ја сам тога мњења, пошт. доме, да је Угарска исто тако држава, као што су понајвише и друге државе европске, где грађани разне језике говоре и разликују се по народностима, али зато ипак те државе имају само једно име: француска, српска, тамо румуска, овде пак мађарска (одобравање). Примећујем овде још, да то није питање, како ко схвата (живо одбравање), него то је ствар закона (живо одобравање са свих страна) и пошт. посланик може, не браним, у сред куће ове дрско износити на видик тај свој назор, који од мога одступа, и управ супрот закону иде — јер овде

заклања светиња куће ову и безаконо изуштену реч, али ја га чиним позорним да пази, да не проба ван куће ове ширити ни остваривати таког законопротивног схватања (опште бурно одобравање и пљескање дуготрајно), јер у часу, кад то покуша, увериће се о том, да у пркос свеколиком подмуклом подривању, мађарска држава доста још има снаге, да смрви своје непријатеље. (Неколико минута трајно пљескање, ијен-вика и одобравање са свих стране; буран немир у читавом сабору. Одобравање расте све већма и траје минутима).“

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Молим за реч, да смисао својих речи разјасним. Чудо ми је, како може поштовани господин министар унутрашњих послова претпоставити о мени као јуристи, да ја не познајем границе, које угарски закони постављају ради јединства државног. Нисам ја говорио о политичном народу, који у држави може само један бити, већ сам ја говорио о народностима у држави. И у том погледу тврдим ја и сад, што рекох: да разлика између народне и народносне државе постоји у свој Европи. (Гласови: Доста.)“

Председник моли сабор, да се врати к мериторној расправи.

Призор у сабору био је неописив. Горње белешке стенографске само су слаба слика онога, што се догодило. Кад су сабор и галерије стале пљескати Тиси, то је било као у позоришту када се јако пљеска, па мало престане и опет на ново почне пљескање. При том др. Полит иште реч, али од силног пљескања и „Éljen“ Тиси, не чује му се глас; др. Полит напослетку прекрстио руке, па стоји и чека да се бура утиша, те да може до речи доћи.

Мађарске новине ковале су Тису у звезде, што је

„утукао народности“*) и што је нападај на „идеју мађарске државе“ тако „енергично“ одбио. Но не само мађарске новине, него и бечке новине, у оно доба, кад је цветало пријатељство немачко-мађарско — одушевљено хвалише „енергију“ Тисину против народности.

И тај правац, којим је тада Тиса пошао, задржао је он за читаво време свога министарства. Ако се замеравао Мађарима попуштањем према Бечу, то је гледао да ово свагда заглади са политиком против немађарских народности. Најмилија му је била ствар, кад му се даде прилика, да у сабору против народности перорира, јер тада је био сигуран да ће му све странке одобравати и да ће му се популарност дизати. Др. Полит му је једаред у том обзиру казао, да он (Полит) неби смео у сабору никад проговорити, јер свагда даје прилику министру, да до „јефтиних лаворика“ дође. Напослетку ту је тактику Тисину и крајња левица увидила, те Тиси где који пут довикивала: ólcso babér (јефтина лаворика).

Ступање Тисино против народности и читава његова политика морала је брзо народносне посланике уверити, да је борба са таком владом, која ни од какве мере против народности не зазире, која је себи за начело поставила, да „сатре“ и „смрви“ народности — да је са таком владом споразум немогућан.

Пошто се крај периоде саборске приближивао, и пошто су избори за нов сабор на прагу били, то се пре разласка састане народносни клуб да се посаветује о држању код претстојећих избора. Обзиром на политику Тисину против народности, неки посланици (међу њима и Полит) били су тога мњења, да још пре свршетка сабора, народносни посланици даду од себе изјаву у обзиру положаја народности, те да са том из-

*) У једном мађарском шаљивом листу била је тада карикатура: Како грдна песница Тисина смрвљава главе Милетића и Полита.

јавом истуне из сабора, па онда да се народности при новим изборима *не упуштају у изборе*, једном речи, да се баце на поље *пасивне опозиције* — од прилике као ердељски Романи. Но после дуге и жестоке расправе већина закључи, да народности учествују при новим изборима. Главни разлог међу осталим био је и тај, да ако народносни посланици при постојећим околностима и не могу имати успеха, да је ипак важно, да се од времена на време чује глас народносних посланика као жив *протест* против нове мађарске политике.

То је био последњи састанак народносног клуба. После тога, са новим изборима, народносног клуба више није ни било.

При растанку сабора. г. 1875., Тиса је за собом имао огромну странку. Није се могло сумњати, да ће и при изборима владина странка огромну већину задобити. Положај и саме *мађарске* опозиције, био је врло тежак, положај пак народносне странке био је још неизмерно тежи. И заиста, при новим изборима, српски и романски посланици пропадоше при изборима једни за другим (и сам *Бабеш* пао је при избору). О Словацима није могло бити ни говора. Само Саси у Ердељу добро се одржаше. Од српских изборних срезова остаде само шајкашки и панчевачки срез. Шајкашки срез, *пре* избора још, уступи др. Лаза Костић дру Милетићу. У шајкашком срезу буде Милетић, а у панчевачком срезу др. Полит за посланика изабран. У Панчеву у овај мах избор није тежак био, премда је владина странка свога кандидата поставила и живо у избору учествовала. Но Панчевци су тако сигурни били за тај избор, да су могли дру Политу тачно означити време, кад треба да приспе у Панчево по *свршетку* избора.

Избори за тај нови сабор год. 1875 имали су по

Србе врло жалостан резултат. Од српских посланика народне странке, нашли су се само Милетић и Полит. Није било ни Лазе Костића, ни Нике Максимовића, ни Шандора Трифунца.*) Тако исто је било и са Романима. Осим Доде и Козме није било романских посланика народносне странке на том сабору.

При расправи о адреси два српска посланика поднесу посебну адресу. Милетић је адресу саставио, а Полит је уз ту адресу држао беседу.

Та беседа Политова таку је пажњу таки из почетка на се обратила, да је говорник на жељу сабора морао се попети на говорницу (што у угарском сабору ретко бива). Главна мисао Политова у тој беседи била је та, да покаже, каква је Угарска, а каква би требала да је; да покаже, да се начело народности може у склад довести са жупанијском установом. На послетку да укаже на важност источног питања по Угарску.

Та беседа гласила је:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

4. сент. 1875.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Парламентарни живот Угарске за ово осам година налазио се у изванредном стању. Расправа великих начела, односај Угарске према Аустрији, гледишта о самосталности и неодвисности Угарске — разделише читаву земљу на две велике странке.“

„Редован, добротворан парламентаризам, стварање закона, иницијатива реформа, беше потиштен од државоправне расправе. Заиста ово беше изванредно стање. Но од када се створи фузија двеју великих стра-

*) Миша Сабовљевић продрьо је у Кикинди, али као владин кандидат. Прво време пшао је и у клуб владине странке, тек у идућој периоди 1878—1881 приближио се сасвим народној странци, особито од времена велике расправе о увођењу мађарског језика у основне школе у г. 1879.

нака, види ми се да пошт. влада хоће да сведе у наравно корито ток парламентарног живота. Само овом ја препишујем краткост и једноставност престолне беседе. Но под извесним уветима ово неби била никаква погрешка него само добит.“

„У уставним државама, где су одношаји уређени, где се уставни живот у опредељеним формама показује, где се и странке у известном правцу на опредељеном државноправном основу крећу — престолна беседа не може и не треба да буде што друго, до означен послован програм за парламент. Ово ми се чини да је тип и садање престолне беседе, коју ја по уставним начелима само као излив садање пошт. владе сматрам.“

„Престолна беседа у главном упућује на финанцијална питања. Нема сумње, пошт. доме, да су финанцијална питања у опште, питање царине и банке наособ од велике важности по нашу отаџбину. Но да ли је осим финанцијалних питања, стање наше отаџбине у таком добром реду и поретку, да мирно и ведрим челом може гледати будућности у очи? И за само сретно решење финанцијалног питања, постоје ли главни увети, постоји ли у народима Угарске родољубље, родољубиво пожртвовање за отаџбину? Постоји ли оно одушевљење, које је кадро од отаџбине сваку опасност отклонити? Ја се бојим да би морао на сва ова питања са „не“ одговорити.“

„Најновије доба показало нам је неколико стројева државних, који с поља изгледаху јаки, чврсти, али који се показаше изнутра слаби, беснажни.“

„Аустрија за време Бахово виђаше се снажна, беше велесила, прављаше савезе, имађаше велику војску. Али један спољашњи додир, и читава се система сруши. Наполеонова Француска тако се моћна видила, да је читава Европа реч императора на Сени са страхом очекивала. У законодавном телу, у кору лежа-

слативном, читава опозиција састојала се из пет људи. Један спољашњи контакт, и читава се система сруши, те даде за право оној незнатној мањини."

„Ја нећу да тврдим, да се Угарска сада у оном истом стању налази као Аустрија за време Бахово. То већ због тога неби стојало, јер Угарска има сада уставност, има свој парламент. Али баш у том обзиру, што се тиче уставног и парламентарног живота, Угарска се налази у абнормалном стању."

„Ко познаје главне увете парламентарног живота, који зна да парламент треба да је веран израз воље становништва једне земље, ко то зна, па познаје право стање Угарске, тај мора бити јако изненађен од оног великог противусловља, које постоји међу становништвом Угарске и његовим парламентом. Ово је таква енигма, такова загонетка, да ју нико неби знао одгоненути, док неби повесница парламентарног живота Угарске ту загонетку разјаснила. Течајем читавих столећа Угарску је племство претстављало. Но племство читаве Угарске сливало се у једну народност и то беше мађарска народност. По томе дакле Угарску је свагда мађарство претстављало. Посљедица тога била је та, да је Аустрија . . (гласови: Чујмо! Нека се попне на говорницу! Говорник ступа на говорницу.) Рекох да је тог хисторијског чина посљедица та била, да Аустрија свагда кад се хтела погађати са Угарском, наравно да се погађала са онима, који су Угарску у парламенту претстављали. А још већа посљедица тога била је та, да Аустрија колико је пута била принуђена попустити Угарској, да је уједно државну власт уступила онима, који су Угарску у парламенту претстављали. Тако то беше г. 1848, тако 1867."

„Но шта то значи имати у рукама државну власт, — то у западној Европи врло добро знају из парламентарног живота, знају, да кад само једна странка

има државну власт у рукама, да је то велика сила, но о том не могу ни појма имати, каква је то голема дивовска сила, кад државну власт једна народност у рукама има, и само кад би ово знали, онда би тек могли одгонетнути ону загонетку: да ми народности, који смо у Угарској у великој већини (гласови порицања), да смо у парламенту у са свим незнатној мањини."

„Поштовани доме! Кад парламенат није израз становништва једне земље, то се рађају изванредни, противнаравни односаји. Није дакле само финансијално питање оно зло, од кога болује наша отаџбина. Зло је много веће. Не ваља система, не ваља главно начело, које је меродавно: да се једна народност са државом истоветује (Кретање). Ово није само фраза; то мора свако увидити, који је иоле знанствено проучио праву нарав државе."

„И ово што ћу сада рећи, то је моје знанствено убеђење, тако јако убеђење, као што је математично са $2 \times 2 = 4$. Држава је синтеза земљишта и народа. Свагда народ ствара државу, земљиште никад. Но народ постоји само као поједина народност. По томе дакле у народности садржан је елеменат, који ствара државу. Али нема свагда за сваку народност увета за стварање државе, и где тих увета нема, то се сложе више народности, па створе једну државу. Но у народности остаје свагда државу стварајући елеменат. Тај елеменат неда се уништити, већ га ваља задовољити. То пак не може бити тим начином, да се томе елементу даду сви атрибути државни, јер би се тиме уништило оно, што се хтело створити. Дакле ваља народност у другом правцу задовољити. И ово може бити само у држави и кроз државу. Сретство је к том државна администрација. Овде ми ваља нешто врло важно нагласити (чујмо!)."

„Питање народности у Угарској није питање др-

жавно, али није ни само питање употребе језика, већ је питање администрације. Ако ви мишљасте решити питање народности као питање употребе језика, то не могосте ни нас, ни вас задовољити. За то закон о народностима, или га ваља са свим укинути (опште одобравање), или га заменити другим. (Гласови: Дакле ћемо га са свим укинути) или га заменити другим, но са гледишта администрације (Гласови: То нећете дочекати).“

„Администрација — то је велика реч. Наука о администрацији нова је наука, модерна је наука. Од кад државе постоје било је администрације, али наука о администрацији није давнашња, једва ако постоји од неких 30—40 година. Од кад је администрација постала науком, пронашла је да свака држава има своју повестничку административну систему. И Угарска има таку, историјску административну систему. То није ни енглески каунте, (county) ни швајцарски кантон, ал нешто, што се и једном и другом приближава а то је: жупанијска система.“

„Није то питање, господо, је ли слободно дати молбеницу котарском суду на српском, словачком или романском језику, већ је то питање, да на основу самоуправе, општине, вароши, жупаније добију типус, значај поједине народности, тако да се сваки грађанин Угарске: Србин, Словак, Роман, Сас осећа као у својој кући, те да није странац у сопственој отаџбини. Не пада ми на ум систему кантонску Швајцарске са системом угарских жупанија сравњивати, ал по новијој реформи, која је спроведена у Швајцарској, суверенитет кантонски нема толико атрибута државног колко атрибута самоуправног. Ја сам хтео само толико рећи, да тамо где се држављанин као у свом дому осећа, да тамо нема жеља, које иду изван граница државе. Талијанац у Тесинском кантону Швајцарске, свако добро жели

Талијанима у краљевини Италији, али га тамо никаква жеља не вуче. Француз у кантону Женевском никад није завидио величини Француске. Тиме нећу да рекнем, да се у Угарској уведу кантони, него сам хтео само то рећи, да би се у жупанији угарској могла наћи архимедова тачка, са које би се могло решити питање народности по правици и на основу државног права Угарске."

„Поштовани доме! Ви сте са гледишта ваше народности са муниципалним законом автономију, самоуправу жупанијску скоро сасвим илузорном учинили и сада све више и више тежите централизацији. Зашто? Опет са гледишта ваше народности. Но куда то води? Господству племена. Господство племена пак ако настане у Угарској, начиниће од питања народности не питање административно, већ питање силе. Но питање силе не може се дуго одржати, јер напредујућа цивилизација као што је укинула господство властеле, тако ће укинути и господство племена. И у овом обзиру врло се чудновата појава показује у Угарској, појава, што стоји у свези са заплетима на истоку. (Чујмо!)"

„У читавој Европи: у Енглеској, у Немачкој, у Француској, у Италији, свуда имају известне симпатије за усташе хришћанске, само у Бечу и у Пешти воле Турке. (Кретање). Новинарство је ту турскије, него сами Турци у Цариграду, шта више један пештански лист, који стоји у свези са угарским министарством и са министарством изванских послова у Бечу, назвао је усташе пустајијама и лоповима. (Кретање.) Ја поштовани доме, предпостављам од части мађарског народа, од оног народа који је у повесници толико страдао, који се и сам морао ослободити од турског јарма, који је још недавно осетио сву тежину самовоље, макар и цивилизоване самовоље, предпостављам од тог народа, да је другог мњења него поменути лист. Но нека буде

жавно, али није ни само питање употребе језика, већ је питање администрације. Ако ви мишљасте решити питање народности као питање употребе језика, то не могосте ни нас, ни вас задовољити. За то закон о народностима, или га ваља са свим укинути (опште одобравање), или га заменити другим, (Гласови: Дакле ћемо га са свим укинути) или га заменити другим, но са гледишта администрације (Гласови: То нећете дочекати)."

„Администрација — то је велика реч. Наука о администрацији нова је наука, модерна је наука. Од кад државе постоје било је администрације, али наука о администрацији није давнашња, једва ако постоји од неких 30—40 година. Од кад је администрација постала науком, пронашла је да свака држава има своју повестничку административну систему. И Угарска има таку, историјску административну систему. То није ни енглески каунте, (county) ни швајцарски кантон, ал нешто, што се и једном и другом приближава а то је: жупанијска система."

„Није то питање, господо, је ли слободно дати молбеницу котарском суду на српском, словачком или романском језику, већ је то питање, да на основу самоуправе, општине, вароши, жупаније добију типус, значај поједине народности, тако да се сваки грађанин Угарске: Србин, Словак, Роман, Сас осећа као у својој кући, те да није странац у сопственој отаџбини. Не пада ми на ум систему кантонску Швајцарске са системом угарских жупанија сравњивати, ал по новијој реформи, која је спроведена у Швајцарској, суверенитет кантонски нема толико атрибута државног колко атрибута самоуправног. Ја сам хтео само толико рећи, да тамо где се држављанин као у свом дому осећа, да тамо нема жеља, које иду изван граница државе. Талијанац у Тесинском кантону Швајцарске, свако добро жели

Талијанима у краљевини Италији, али га тамо никаква жеља не вуче. Француз у кантону Женевском никад није завидио величини Француске. Тиме нећу да реknем, да се у Угарској уведу кантони, него сам хтео само то рећи, да би се у жупанији угарској могла наћи архимедова тачка, са које би се могло решити питање народности по правици и на основу државног права Угарске."

„Поштовани доме! Ви сте са гледишта ваше народности са муниципалним законом автономију, самоуправу жупанијску скоро сасвим илузорном учинили и сада све више и више тежите централизацији. Зашто? Опет са гледишта ваше народности. Но куда то води? Господству племена. Господство племена пак ако настане у Угарској, начиниће од питања народности не питање административно, већ питање силе. Но питање силе не може се дуго одржати, јер напредујућа цивилизација као што је укинула господство властеле, тако ће укинути и господство племена. И у овом обзиру врло се чудновата појава показује у Угарској, појава, што стоји у свези са заплетима на истоку. (Чујмо!)"

„У читавој Европи: у Енглеској, у Немачкој, у Француској, у Италији, свуда имају известне симпатије за усташе хришћанске, само у Бечу и у Пешти воле Турке. (Кретање). Новинарство је ту турскије, него сами Турци у Цариграду, шта више један пештански лист, који стоји у свези са угарским министарством и са министарством изванских послова у Бечу, назвао је усташе пустајијама и лоповима. (Кретање.) Ја поштовани доме, предпостављам од части мађарског народа, од оног народа који је у повесници толико страдао, који се и сам морао ослободити од турског јарма, који је још недавно осетио сву тежину самовоље, макар и цивилизоване самовоље, предпостављам од тог народа, да је другог мњења него поменути лист. Но нека буде

у том обзиру ма какво гледиште, ја мислим, да би ваљало у Аустро-Угарској имати мало више диференције према оним хришћанским устапима, који у Аустро-Угарској имају милиона и милиона својих сродника, и то таковим присним да је хрватски сабор пред лицем света њих својом браћом назвао."

„И сада поштовани доме! нек ми је допуштено са неколико речи рефлектовати на последњу ставку престолне беседе, која спомиње источне заплете. (Чујмо!)"

„У Европи се са великом радозналошћу очекивала угарска престолна беседа, јер се држало, да ће дати нека разјашњења о држању Аустро-Угарске према источном питању. Но престолна беседа у том обзиру врло је била закопчана. У Бечу тумачили су то тако, као да угарски сабор и нема права мешати се у ванъску политику, да је то ствар делегација, да то њима припада. Ја мислим, поштовани доме! да ће врло поштовани министар-председник на основу зак. чл. XII. од г. 1867. §. 8. имати прилике и без сваке интерпелације дати објашнења о држању Аустро-Угарске према источним заплетима."

„Ја држим, да кад се тамо на нашим границама крв пролива, кад се крвави бојеви бију, кад се у Хрватској неки 30.000 бегунаца налазе: онда ја мислим, да ми, ове земље представници, имамо право питати, шта бива у оном крају. Да је пак ово врло нуждно знати, произлази из читавог држања Аустро-Угарске према источним заплетима. Врло бих се радовао, кад би оно, што ћу сад да рекнем, врло поштовани министар-председник опровргао, јер може бити да сам ја рђаво информисан, и да ће он знати земљи дати бољу информацију."

„Није више тајна, да Аустро-Угарска испрва није била противна устанку, шта више, да га је са извест-

ним симпатијама предусрела (Кретање). Дотле, докле се устанак само око далматинске границе вио, докле је локалног значаја био, Аустро-Угарска није имала великих симпатија за Турке. Ал' кад је устанак веће димензије узео, кад је почело изгледати, да ће се моћи изродити општи устанак српског народа у Турској и да ће за собом повући мешање Црне Горе и Србије, тада политика Аустро-Угарске узе други правац. Само што се у Цариграду и оно прво знало и што су тамо од љутине беснили. Аустро-Угарска да своју лојалност према Турској докаже, допусти на велико чудо читавог света, да се турска војска у Клеку искрца и хришћанским усташима за леђа падне. Но и у овом неби што изванредно лежало. Али држање Аустро-Угарске према Србији, то је тек чудновато."

„Када је месеца августа у Београду избила министарска криза, и кад су сви знаци показивали, као да ће се Србија у устанак умешати, тада кнез Вреде, аустро-угарски главни конзул у Београду управи на српску владу ту претњу, да ако Србија прекорачи Дрину, да ће Аустро-Угарска посести Србију. Но и у овом неби што особито изванредног лежало. То је могла Аустро-Угарска чинити, по сопственом увиђењу, на сопствену опасност и на сопствени трошак. Но што сад следује, то је занимљив случај, кога ја досад бар у дипломацији читао нисам."

„Аустро-Угарска свагда, кад хоће што на истоку да ради, има обичај да се заклони за тројну алијансију. Министарство изванских послова распростро је у полузваничним чланцима вест, да је Аустро-Угарска добила пуномоћ од Немачке и Русије да поседне Србију. У Берлину и Петрограду јако се чуђаху томе: Бисмарк и Горчаков нису знали ни једне речи о том (велика веселост). А шта је била томе посљедица? То, да је министар изванских послова био принуђен све

дементовати, да није истина, да је Аустро-Угарска добила пуномоћ да поседне Србију.“

„Поштовани доме! Кад се такове ствари збивају на нашим границама, кад се суседној држави тим начином прети, кад је у опште читав положај врло чудноват, ваљда би требало да земаљски сабор о том што дозна, ваљда би требало да му се нека објашњења дају, јер иначе ја не знам да ли смо ми овде парламент или само жупанијска скупштина. (Одобравање с левице.)“

„Престолна беседа место да нас је у том обзиру умирила, само у опште даје израза нади да ће се мир одржати. Одржање мира то је племенита задаћа, ал само онда, ако услови сталног мира постоје, ови би пак само онда постојали, кад би могуће било од Турске модерну цивилизовану државу начинити. Но искуство од 20 година, од кад је познати Хат-Хумајум света угледао, то 20-годишње искуство показало је да се Турска у модерну цивилизовану државу неда преобразити Ал ја поштовани доме, ову тему нећу даље да изводим, јер не спада овамо.“

„Нас представнике Угарске, мислим, да се само то тицати може, да нам отаџбина ни у какву опасност не дође. И у том обзиру ја мислим, да ми представници Угарске, расуђујући све околности, можемо захтевати, да Аустро-Угарска неутрална остане. Ако Турска има доста снаге да покори Хришћане, то је њена ствар. Али ако Хришћани имају доста снаге, да се ослободе, Аустро-Угарска нека томе не стане на пут.“

„Источно питање врло је шкакљиво питање. Не ради се ту толико о интересима раје, ни о самој Србији и Црној Гори. Већи су ту интереси у питању. Аустро-Угарска, кад би се умешала у источно питање, сви су изгледи — но можда моја предпоставка не стоји — али тако изгледа, да би се тројна алијансија могла претворити у двојну, и да би Немачка и Русија

могле почети остваривати своје заједничке интересе на горњем и долњем Дунаву. Ја мислим, да би ово могла бити нека мала опасност за Угарску, и за то ми представници Угарске ваљда можемо искати неко мало обавештење, неко објашњење и неко умирење.“

„Но ја сам са беседом мојом мало већ подужи био и за то ћу је завршити.“

„Адресу, коју сам ја потписао, није нужно објашњивати; доста је опширна и разговетна. Утисак, што га је та адреса јуче у овом дому учинила, и мене је непријатно дирнуо. Видио сам то, да се из те адресе хоће да изводи нешто, што у њој и нема. Да је у тој адреси садржано то, да смо ми народности, противни држави, угарској држави — онда би био оправдан гњев, што се јуче показао. Но ми познајемо, врло добро познајемо наше грађанске дужности према Угарској и ове дужности нећемо никад из вида изгубити.“

„Ми, који смо у овој отаџбини: Срби, Романи, Словаци, Саси, ми нисмо којекакве колоније, нисмо такова светина, која долази и одлази. И ми смо за ову отаџбину везани. И наших предака кости леже у овој земљи као и Мађара, и ми смо се крвавили за ову отаџбину, па кад би се осећали у овој отаџбини као у својој кући, кад би осећали да је то заиста наша отаџбина: онда ја не знам ко би могао бити против те отаџбине. (Кретање.)“

„Поштовани доме! Није давно, пре неколико месеци казао сам у овој саборници, да се на истоку показују црне пеге, предзнаци велике буре, и да нас та велика бура, што ће са катастрофом источног питања да дође, ваља да нађе овде у Угарској као браћу.“

„Од то доба црне пеге посташе облаци, бура истина није захујала, али сваког тренутка може захујати, и ако би и за руком пошло, да се духови тамо доле данас ублаже, сутра би источно питање опет на

среду дошло. Ја бих желио, да нас та велика катастрофа источног питања нађе као браћу, која су готова отаџбину, слободу, уставност против сваког непријатеља бранити. И само онда, кад се сваки грађанин Угарске, био Мађар или Немађар, приљуби отаџбини срцем и душом, онда та Угарска са 15 милиона може што вредити у Европи, иначе Угарска нема будућности. Препоручујем поднесену адресу не на усвојење него на уважење.“

На ову беседу требао је одговорити Венкхајм као министар-председник, јер га је Полит на то изреком позвао, али се влади угарској видило пробитачније, да Тиса одговори, што је он сутра дан и учинио — својим познатим начином.

Као што се из горње беседе др. Полита види, наиме из другог дела беседе, др. Полит дотакнуо се и положаја на истоку. Источне ствари почеле су већ тада да показују свој уплив на парламентарне расправе угарског сабора. Под утиском великих догађаја на истоку, тај је уплив све већи постајао. Потоње беседе дра Полита, живо се занимају источним стварма.

X.

Источне ствари. — Устанак у Босни и Херцеговини и одношај Аустро-Угарске према Србији. — О том беседа и интерпелација дра Мих. Полит-Десанчића од 4. марта 1876. — Одговор Тисин и реплика Политова дана 11. марта 1876. — Рат Србије против Турске. — Затвор Милетићев ноћу од. 4 на 5. јули 1876. — Извештај имунитетног одбора саборског о затвору Милетићевом. — Расирава. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 7. октобра 1876.

Велико источно питање, што од доба опадања османске силе, од скоро две стотине година амо на дневном реду стоји, и што се на штету хришћанских потиштених народа није могло решити, јер се у том питању интереси великих сила укрштаваху — то источно питање, често је потиштена раја са мачем у руци на површину стављала, али према укрштеним концима дипломације европске, успеха није могла имати. Раја устајала је и устајала на оружије, али ју је дипломација свагда напуштала. Једва да се неки део раје после крвавих и грозних бојева од Турске ослободио. Грчка и Србија једва и једва да су до самосталности доћи могле. Но и после ослобођења Грчке и Србије потиштена раја у осталим крајевима Турске са мачем у руци била је живи протест против азијатског господства турског. Грчке клефте и српски ајдуци били су свагда „срцбе Божије храбри осветници“. Српски народ под јармом

турским био је прави мученик за пуна четири века. Ако се једном реши источно питање и српском народу лепша будућност сине, потоњи нараштај гледаће са тугом, али уједно са поносом на онај мученички живот, што су га његови претци кроз толика столећа храбро и пађенићки подносили.

Кад је у месецу јуну 1875. прва пушка око Невесиња у Херцеговини пукла, нико није мислио, да ће се из малог устанка херцеговачког *) излећи велики источни рат**), да ће Невесињска пушка бити хабер, да Руси пред зидине Цариграда дођу!

У почетку, Аустро-Угарска није гледала немилим оком устанак у Херцеговини, шта више неки знаци казују, да је у почетку Аустро-Угарска устанак подпомагала, јер је за своју стару намеру: да Босну и Херцеговину поседне, хтела повода имати. Но што се више устанак ширио, и то не само у Херцеговини већ и у Босни, и што је у побуњеним крајевима уплив Црне Горе и Србије све то већи постајао, Аустро-Угарска почела је да заузима непријатељски положај према устанима, шта више напослетку пустила је турску војску од јадранског мора преко Клека да у Херцеговину уђе.

Устанак у Босни и Херцеговини мало по мало такав је већ обим заузео био, да је велику пажњу европске дипломације на себе обратио. Гроф Андраши, аустро-угарски министар спољних послова, започео је радњу европске дипломације у том питању са његовом знаменитом „реформном-нотом“ од 30. децембера г. 1875. У тој ноти начинио је гроф Андраши читав нацрт за реформе турске, како би се тим реформама

*) Др. Полит чуо је прву вест о устанку херцеговачком таман кад се враћао са свога избора у Панчеву 11. јула н. р. 1875.

**) Познато је да се и сам кнез Бисмарк о замашају устанка херцеговачког преварио, јер је све говорио: das bischen Herzegovina, као да се из те маленкости не може ништа налећи.

становништво Босне и Херцеговине тобож могло задовољити, те да се повод устанку отклони. У ту циљ да се усташима даде амнестија, па да све опет у најбољи ред дође! Турска и реформа!! Какова грозна илузија, обмана! Али тешко да је то могло за Андрашија бити обмана, јер је он морао добро знати да Турска није кадра реформе спровести, а друго, да се усташи са турским обећањима не могу задовољити. Сва је прилика да је Аустро-Угарској ишло у интерес да устанак буде само што пре угушен, и то поглавито из узрока, што се бојала да ће се Србија и Црна Гора у устанак умешати. Ако дакле усташи неби пристали на реформе турске, онда би Порта била оправдана да са свима сретствима устанак угуши, а велесиле неби имале повода да се за усташе заузму. Заиста, Порта пристане на Андрашијеве реформе, али не пристану усташи, знајући шта значе реформе турске.

Међу тим било је још и неко друго важно питање, што је стајало у свези са нотом Андрашијевом. Порта је примила предлог Андрашијев, да се усташима подели амнестија. На земљишту аустро-угарском било је скупљено много нејачи: жена, деце, стараца, сва својта оних усташа, који су се са Турцима борили, а по кадкад су и чете усташке потиснуте од Турака на земљиште аустро-угарско пребегавале. Све те бегунце, који би иначе од глади умрли, издржавала је Аустрија, — истина врло јадно, тек да од глади не умру — али је ипак тај издатак био доста велики, изнашао је до једнога милиона форината. Кад је порта предложену амнестију примила, то аустријске власти стану наговарати бегунце босанске и херцеговачке, да се својим кућама (управо гаришшима) врате, да неби били финанцијама аустро-угарском на терету. Но бегунци нехтедоше се враћати, јер неки, који се врашше, буду од Турака поубијани, шта више, неки на коље наби-

јани. Ништа мање, аустријске власти почеше терати бегунце да иду преко, шта више било је вести у новинама, да ће бегунци силом бити претерани у Босну и Херцеговину.

Под утиском тих вести, држао је др. Полит за дужност да интерпелује угарску владу о том предмету. Но пошто је устанак у Босни и Херцеговини у свези стајао са држањем Србије према устанку, и пошто је јавно мњење у Србији искало интервенцију кнежевине у корист усташа, а Аустрија претила, да ће у том случају са своје стране интервеновати и Србију посести, то је др. Полит и на тај предмет своју интерпелацију распростео.

У оно доба већ је био умр'о Деак и Тиса неимајући контролу Деакову могао се слободније кретати. Поверење бечких кругова био је Тиса већ задобио, што је баш у источним стварма знао обуздати туркофилску политику Мађара. Тиса је постао на скоро угарским министром-председником. На њега је дакле др. Полит управио своју интерпелацију. Ту интерпелацију пропратио је опширном беседом.*) Беседа и интерпелација гласила је:

Беседа и интерпелација Дра. Мих. Полита-Десанчића

4. марта г. 1876.

(по стенографији.)

„Поштовани доме! Имаћу част ставити на велештованог г. министра-председника једну интерпелацију, којој је предмет од врло велике важности по интернационални положај Угарске. За то ћу бити слободан ради мотивације те моје интерпелације пажњу поштованог дома на неколико тренутака заузети.“

*) Све беседе др. Полита преведене су са мађарског језика на српски по стенографији саборској.

„Кад су, пошт. доме, источне ствари таке, да пажњу скоро целе Европе на се обраћају, то мора Угарска још у већој мери интересована бити као најближи и најнепосреднији сусед баш оних покрајина, у којима устанак већ од неколико месеци свој крвави призор развија, и угарски парламенат има право да иште, да у тој важној ствари буде обавештен.“

„Кад је посланик Ернест Шимоњи пре неког времена у истој ствари ставио интерпелацију на владу, одговорио је госп. министар-председник врло околишећи, јер су, као што рече, у тој важној ствари у току нека саветовања и преговарања. Од то доба ступило је источно питање у нову фазу. Изгледа, да су речена преговарања довршена већ, и да су нашла израза у ноти грофа Андрашија од 30. декембра. пр. год. у погледу турских реформа.“

„Не сме се сумњати, да је угарска влада у погледу тог важног акта онај уплив употребила, на који јој даје права закон, а наиме §. 8. зак. чл. XII. од године 1867, и само с погледом на тај закон може споменута нота грофа Андрашија бити предметом расправљања у угарском сабору.“

„У погледу исте ноте мора се констатовати радостни чин, да је наша монархија заузела сјајни положај у дипломатском поступку према Турској; сјајни, јер су две тако силне државе, као што је Немачка и Русија, припустиле Аустро-Угарској предњаштво у тако важној ствари као што је источно питање. Моћне државе ретко испуштају из својих руку вођење тако важне ствари, ако неће да баце одговорност на слабију државу и да из те одговорности поцрпе неки пробитак.“

„Не сумњам, да је угарска влада исто тако вољна, да прими одговорност на себе за све евентуалности, које би иста нота проузроковати могла, као што имаде

учешћа у успеху и слави, коју је Андрашијева нота задобила.“

„Нота грофа Андрашија битно одступа од досадање политике према Турској. Она стоји у експлатантном противусловљу са начелом немешања, које се у међународном погледу на високо држи. До сад се у Јевропи налазило, да је у том начелу најбоље јемство против амбиције Русије према Турској. Париски уговор најсвечаније је изрекао начело немешања у унутарње ствари Турске.“

„У деветој тачки париског уговора, где уговарајуће странке узимају на знање хатхумајум, то изражено начело гласи овако: les puissances contractantes constatent la haute valeur de cette communication. Il est bien entendu, qu'elle ne saurait en aucun cas donner le droit aux dites puissances de s'imiscer soit collectivment, soit séparément, dans les rapports de Sa Majesté le Sultan avec ses sujets, ni dans l'administration intérieure de son Empire. (Уговарајуће силе констатују високу важност тога саопштења. Но разумева се, да ово не може ни у каквом случају давати право истим силама, да се мешају било скупа, било појединце у одношаје Њег. Величанства Султана са својим поданицима, нити у унутарњу администрацију његовог царства).“

„Нотом гр. Андрашија повређено је то начело. Не само да се у ноти грофа Андрашија чине Порти прекори, што се није одржао хат-хумајум, него јој се подносе на усвајање у појединостима означени предлози о унутарњој администрацији.“

„Што у Турској мусломанска мањина влада над хришћанском већином, и што ова није задовољна с том владом, са таким господством мањине над већином, тога имаде и другде, али до каквих би посљедица довело то мешање? Могу добро да разумем, зашто Немачка и Русија одобравају мешање према Турској, али што

један мађарски државник тако мешање проузрокује, то могу себи само тиме протумачити, јер се то мешање није збило против Порте у хатар Хришћана, већ за Порту а против Хришћана."

„Но баш тако мешање у корист Порте, може довести до неких посљедица, које потребују објашњења."

„Реформе грофа Андрашија нису истина ничег новог донеле. Ко познаје генезу париског уговора, знаће добро, да је побољшање стања Хришћана у Турској сачињавало IV. тачку гаранције у прелиминаријама и да је Порта усљед тог принуђена била да даде хатхумајум. Пре двадесет година обећала је Порта исто тако све, као што то сад обећава."

„Али где је јемство за изведење? Да ће се са реформама грофа Андрашија променити стање Хришћана, то тешко когод верује, јер Турска као таква није кадра да промене начело својег господства, ако неће да доведе у опасност свој опстанак."

„Него нота грофа Андрашија има другу страну, које је оштрица баш против усташа окренута. Могло би се рећи, Порта је примила реформске предлоге, учинила је дакле задоста захтевима Јевропе. Ако пак усташи не положе оружја, то морају на то присиљени бити. И у том смислу инволвира нота грофа Андрашија у себи већ материјалну интервенцију у корист Порте."

„У одговору, који је дао пошт. госп. министар-председник посланику Ернесту Шимоњију, рекао је, да се без саизволења угарске владе интервенција збити неће. Тиме ваљда није речено, да се ипак интервенција може догодити са саизволењем угарске владе. Угарски су листови већ обележили случај, у којем би таква интервенција нужна била. Угарска је у начелу против интервенције, али ако устанак узме веће димензије умешањем Србије, то би интервенција била неодклоњива нужност."

„Поштовани доме! Да неког изгледа има да ће се Србија умешати у устанак, то сам гр. Андраши признаје, јер његова нота то са свим јасно у изглед ставља. Ево како гласи дотична ставка: Quoi qu'il en soit, il est à prévoir que les Gouvernements de la Servie et du Montenegro, qui, jusqu'a ce jour dejà, ont eu bien de la peine a se tenir à l'écart du mouvement, seront impuissants á resister au courant, et dès á present, sous l'influence des évenements et de l' opinion publique dans leur pays, íls semblent s'être familiarisés avec l' idée de prendre part à la lute, à la fonte des neiges. (Ма како да се ствар стоји, предвидити је, да владама Србије и Црне Горе, које су и до сада имале доста муке да се уздрже од учешћа на устанку, неће бити могуће противустати струји, а под упливом догађаја и јавног мњења у њиховој земљи, оне се већ спријатељиле мишљу, да учествују у борби чим се снег стане топити).“

„Ја држим ову ствар за врло озбиљну и ако би и угарска влада овог мишљења била, то би разјашњење врло нужно било.“

„Ја знам само толико, да париски уговор сваку једнострану интервенцију у Србији, па и ону од стране Порте забрањује. Ако би дакле наша монархија хтела да се умеша, то би морала имати саизвољење свију контрахената (уговорача) париског уговора. Да ли савезници Аустро-Угарске с отвореним или скривеним картама играју, то не знам. Али толико је сигурно, да је у источном питању врло обазриво поступање нужно, јер у овом компликованом (заплетеном) питању могла би и најмања погрешка недогледних посљедица имати. Каже се, Аустро-Угарска није усамљена, она ради у споразумљењу с Немачком и Русијом. Али шта ћемо, ако би био тројецарски само двојецарски савез? Каже се, пацификација је лака, јер Русија треба само да изда заповести на Цетињу и у Београду. Ово не

допуштам у целоме обиму, јер побуњени народи тешко чују. Али и ако Русија има само да заповеда, пита се, да ли она заиста тако заповеда, као што заповеда и како се има заповест разумети."

„Али како му драго било у овом обзиру, ја мислим, да се Угарска нема мешати у ствари, из којих ни у каквим приликама неби користи имала, него би можда само за друге кестење из ватре вадила. Ја знам, у Угарској је јавно мњење противу интервенције. И у другој половини монархије је владајућа немачка странка противу сваке интервенције, и у овом обзиру ми Срби потпуно се слажемо са странком „нове слободне Пресе", која је скоро казивала, да ни у случају мешања Србије, интервенција Аустро-Угарске не би нужна била. Ја не знам само, одкуд је баш то у Угарској, да се тако много полаже на тежње Србије. У најгорем случају била би та српска држава, држава са 3—4 мил. душа. Не знам по чему би то било на штету Угарске, јер држим да Угарској никако не шкоди, него да би јој само од хаене за обрт било, кад Босна неби више била турски пашалук., као што јој не шкоди, што данашња Србија није више турски пашалук. Ја бих могао држање Угарске према аспирацијама Србије само тиме растумачити, што је мађарско племе испуњено неким неповереньем према угарским Славенима, нарочито према Србима и Хрватима."

„У том погледу дозволите ми, да сасма искрено говорим. Ми Срби у Угарској имамо језгро нашег народа не у Бачкој и Банату, већ у Хрватској и војничкој крајини. Ал тамо водимо заједничку политику с Хрватима. Ја никад пак нисам чуо, да би Хрватска осећала воље, да се са Србијом споји, као што у опште нисам чуо, да се већма образован народ прилубио мање образованом, него на против."

„С тога не појмим, каква би то велика несрећа за

Угарску могла бити, кад би тамо у Турској на место неколико пашалука поникла малена хришћанска држава од 3—4 милиона душа.“

„Непријатељско држање Угарске према хришћанским народима и према Србији тешко да би било од користи за нашу отаџбину.“

„И у том погледу дозволите ми, да кажем неколико са свим искрених речи. Од неколико недеља у престоничкој преси распрострли су се разни гласови о ужасним агитацијама у јужној Угарској: шта више, говори се, да су се нашле прокламације, медаље, које драже народ против Мађара. Ми тамо доле не знамо баш ништа о томе и докучујемо таке ствари тек из пештанских листова. Тамо у придруженој Граници доселило се свакојака рода, који под плаштом угарског домољубља из денунцијација тера добар занат.“

„Тако је даљеко дошла тамо ствар, да готово свака скитница под плаштом мађарског родољубља може улогу да игра. Ја не велим да влада нема права, шта више ја велим, да има дужности да се обавести о стању ствари тамо на границама земље, али ја молим пошт. владу, да буде врло опрезна у обзиру вести из оних крајева и да не даје вере свакојаким људма.“

„Али та ствар има и другу страну. Ми угарски Срби, ми симпатизујемо истина с усташима, јер су то наша браћа по крви, који хоће да стресу варварски јарам, али као грађани угарске државе не заборављамо ми никад на дужности према нашој отаџбини. Будите уверени да из наше средине никад тако што изићи неће, што би било управљено против угарске државе, или тако што, што би дражило Србе против Мађара. Али има ствари, за које ми не можемо узети одговорност на себе. Ако одношај Угарске није пријатељски, ако се Угарска бори свим сретствима против тежња Србије, то је наравно, да се у Београду неће моћи

имати никаква пријатељска осећаја, према Угарској и да се неће при избору сретстава пријатељски поступати."

„Поштовани доме! Ја нисам никако тога мнења, да је у интересу Угарске, да себе ставља у непријатељски положај и према Србији и према источним народима. (Живо протусловље: Угарска то не чини.) Онај седи старац, који је сада далеко од Угарске, али кога је реч некад велику важност у Угарској имала, тај је саветовао мађарском народу да буде у пријатељском одношају са источним народима (гласови: тако је!). И овај је савет врло умесно дао, јер мађарски народ, српски народ, романски народ — све су то мали народи према оним дивовима, који своје солдате броје по милионима. Ти народа имају интереса бити сложни. Ја сам дакле тога мњења да у интересу Угарске неби било саветно заузети непријатељски положај према Србији и источним народима, кога бар видимо у мађарском новинарству. (Гласови: где? у којим новинама? Милетић: у „Хону.")

„С тога држим, да је од неке важности пријатељски одношај према Србији. Источно је питање веома тугаљиво питање. Ми тамо на југу Угарске — а ја не говорим само као Србин већ као грађанин Угарске — ми тамо на југу без разлике народности, желимо мира, мира по што по то. Ми смо тамо једном, Срби и Мађари, ужасно страдали, тако страдали, да читави нараштаји нису у стању успоставити наше пређашње благостање. Ми хоћемо мир и не би хтели, да се непажљивом политиком у источном питању мир у опасност доведе. Не играјмо се с ватром."

„Источно питање је тако замашно питање, да га замашнијег ваљда у хисторији било није и бити неће."

„Моћнији фактори играју улогу у источном питању, него што смо ми. Пустимо оне народе у Турској, да своју борбу међу собом изведу, пустимо Ср-

бију, нека својим путем иде. Не стављајмо се у непријатељство с оним народима, који нам нису ништа зло учинили и који ништа друго не раде, до што је Угарска пре 200 година чинила, кад је стресла турски јарам."

„Као знак пријатељског или непријатељског понашања Угарске у источном питању, било би и поступање угарске владе у питању намереног повраћања хришћанских породица, које се на угарско-хрватском земљишту налазе. Распростртa је вест, да је између угарске и аустријске владе утаначено, да се бегунци имају без одлагања нагонити на повратак у њихову постојбину, пошто је Порта прихватила реформске предлоге. На супрот томе пак изјавиле су пребегле породице, да ће радије потражити смрт своју у валовима Саве и Уне, него што ће живот свој предати пређашњем мучитељу на милост и немилост."

„Наше министарство извањски послова као да држи да ако је Порта реформе примила да је све сада у реду у Босну и Херцеговини, и да ништа на путу не стоји да се хришћанске фамилије натраг врате. То би заиста тако могло бити, да је Турска цивилизована, модерна држава, да у Турској има у опште модерне државне силе. Али Порта може све на свету обећати, она нема државне силе да изврши оно што је обећала, она није у стању обуздати беснило бегова, она није у стању дати јемства сигурности за живот оних, који би се натраг у Босну вратили. Ево баш сад јуче читао сам у једним немачким новинама ужасан телеграм из Костајнице. Четири таква хришћанска бегунца вратише се натраг у Босну, у околицу Костајничку. Турци двојицу таки исекоше, трећега на колац набише, овоме је име Раде Вујић, и само четврти се спасе. Кад је то тако, молим пошт. доме, како се да и замислити, да би могли хришћански бегун-

ци вратити се у Босну. Ја ћу признати, пошт. доме, да Аустро-Угарска нема обвезности давати субвенцију тим бегунцима. Ал ако она то неће и не може, то будите уверени господо, да ће онај сиромашан народ у Крајини поделити своју кору леба са тим сиромашним бегунцима. Ја не могу себи представити, да би било таке владе, да би било такових државника, који би под околностима, које су данас у Босни и Хрцеговини, присилили те бегунце да се својим кућама врате, јер таково што би заиста било атентат против човечанства."

„Ја пак велим, да би ми Срби и Хрвати све оне сматрали као крштене Турке и да би их образована Европа такође као такове сматрати имала, који би учинили такав атентат према пребеглим хришћанским породицама противно законима човечности."

„Моја интерпелација на господина министра-председника гласи:"

„С погледом, што је нота министра спољних, грофа Андрашија у ствари турских реформама за монархију и Угарску од великог интернационалног замашаја, питам ја:

„1.) Је ли нота грофа Андрашија од 30. децембра пр. г. у ствари турских реформама састављена са саизволењем угарске владе?"

„2.) Одобрава ли угарска влада у истој ноти садржано начело мешања у унутарње послове Турске?"

„3.) Какво држање мисли заузети угарска влада према евентуалном даљем ширењу устанка, ако пацификација не пође за руком и Србија буде у устанку учествовала?"

„4. Је ли што уговорено између угарске и аустријске владе због повратка хришћанских породица, пребеглих на угарско-хрватско земљиште?"

На ову интерпелацију одговорио је Тиса после недеље дана. Нема сумње, да се ради одговора посаветовао са Андрашијем, јер је међу тим отишао био у Беч. Тисин одговор и реплика Политова гласили су:

Одговор Тисин и реплика Политова.

11. марта 1876.

Министар-председник Тиса: „Поштовани доме! Намеравајући да одговорим на интерпелацију заступника Полита, нисам наумио, да потанко рашчлањујем ону беседу, коју је као увод у своју интерпелацију изговорио, у овом обзиру ћу да учиним само неке кратке примедбе. (Чујмо!)“

„Господин заступник говорио је о антипатији према Србији, немогући да јој нађе узрока. Ја мислим, да се господин заступник боље оријентује, то не само да не би нашао узрока антипатији против Србије, него не би нашао ни саму антипатију. (Тако је! Тако је!)

Осим тога говорио је господин заступник — хотећи да бајаги растумачи за што се, по његовом мњењу, овде распростиру неосновани гласови — о мађарским званичницима, који се у војној Граници потуцају. У овом обзиру морам приметити, да се на земљишту Угарске, ма где то било, угарски грађанин, који тамо не само има сигурне заслуге, него и држави служи, не може називати досељеном скитницом. (Одобравање.) И из беседе господина заступника, која је у целости врло помирљива, одудара овај израз врло чудновато. Што се пак тиче његових по темељу свега овог изречених уверавања, да ми не треба да се бојимо и да немамо узрока бојазни, то ја само примећујем, да ја и да сав свет знаде, да становници и то баш српски становници Границе ни како нису онаки, за какве би их могли држати кад би судили по неким егземпларима (примерцима, особама) који се овде међу нама појав-

љују (Смеј); ми их дакле не држимо за таке. У осталом уверавам господина заступника, и кад би таки били, неби имали узрока бојати их се.“

„Прелазећи на саму интерпелацију, одговорићу на обе прве тачке у једанпут. Он је питао: 1. Да ли је угарска влада пристала уз реформску ноту грофа Андрашије, 2. да ли она мешање у унутарње ствари Турске одобрава.“

„Стављајући ова питања, аналисао је на постојећим законима основана права и дужности угарске владе у обзиру руковођења спољних послова. На то ја само ово примећујем, да угарска влада познаје своја права и дужности, које се не састоје у томе, као што ће господин заступник добро знати, што су поједине ноте заједнички састављене, него у томе, да влада свом, законом обележеном утицају на правац ваљске политике важности прибавља.“

„Што се дакле овог политичног правца тиче, то не могу делити политичко схватање господина заступника, да је то мешање у унутарње ствари Турске. Које је правац оне политике, која се од дужег времена тера? Тежња за споразумљењем међу свима велесилама Европе у тој намери, да се и добрим саветима, који су Турској дани, европски мир одржи. (Одобравање). Како је том правцу и како је овој политици за руком испало, да се слога велесила постигне, то је угарска влада правац ове политике из свег уверења одобравала. (Живо одобравање).“

„Треће, пита господин заступник, какав ће положај угарска влада заузети према евентуалности, ако умирење не испадне за руком, и ако се Србија умеша?“

„Ово и сам господин заступник као евентуалност (могућност) узима, и ја могу додати, да је то по мом уверењу така евентуалност, која се по свој прилици неће збити, и то за то неће, јер се од родољубиво-

сти и увиђавности оних, који односајима Србије рукују, претпоставити мора, да они, баш у интересу Србије, неће себе ни своју земљу у опреку стављати с намерама свију европских сила (Одобравање). Ако би ова евентуалност ипак настала, пита господин заступник, шта би радила угарска влада, какав би положај заузела?"

„Врло жалим, али у овом обзиру не могу му радозналост задовољити (веселост и допадање), јер то ће угарска влада, по добро схваћеном интересу аустро-угарске монархије одлучити. (Одобравање.) Ја у осталом примећујем, да по мом уверењу, као што су се до сад они преварили, који су од почетка садањих заплета своју наду полагали и тако се понашали, као да јевропске велесиле неће моћи у слози остати — тако ће се и они преварити, који би будуће држање Србије у тој нади опредељивати хтели, да ће се у оном случају слога јевропских сила распасти (Живо одобравање)."

Светозар Милетић (упадајући): Хоће богме!

Министар-председник Тиса: „Видећемо! Не пита се господин заступник!"

„Четврто је питање, да ли је између обе владе постигнуто споразумљење у обзиру повратка хришћанских бегунаца? Господин заступник говорио је том приликом о дужностима човечности. Пре свега примећујем, да је аустро-угарста монархија, како Угарска тако и Аустрија, захтевима човечности заиста у обилатој мери одговорила (Тако је! Тако је!) издавајући поред свог не баш сјајног финанцијалног стања до сад већ милијун форината (Покрет)."

„Али није нужно особито споразумљење између обе владе. Лежи у природи ствари, да бегунци и по захтевима, који иду до крајње границе човечности — могу потпору само дотле захтевати, докле им није не-

кажњив повратак у отаџбину могућан, и опет лежи у природи ствари, да и сами бегунци, ако се могу некажњиво у своју отаџбину повратити, прилику за повратак ограбе и употребе.“

„Па каква је ситуација у овом обзиру? Не само да је бегунцима некажњив повратак осигуран, него и олакшање ради отпочињања домазлука и подизања кућа. У такој прилици морам одлучно изрећи своје уверење да они, који раде, да се бегунци употребив ову прилику не врате у отаџбину: интересе ових бегунаца најосетљивије оштећују. (Одобравање.) То сам држао за нужно господину заступнику одговорити. Молим штовану кућу да мој одговор на знање узме.“

На овај одговор министра-председника репликовао је заступник Полит у подужој беседи, која по стенографији гласи:

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Поштовани доме! Недавно држана је у бечком рајхсрату врло знаменита и важна беседа. Не сумњам да је велештовани г. министар-председник ту беседу пажљиво прочитао, јер је и сам то у овом дому казао. Но можда је ипак једно место у тој беседи превидио. Др. Унгер у својој знаменитој беседи вели: да влади није никад слободно огорчавати противнике, никад подпаљивати страсти. Опозицији је слободно нападати, слободно страственом бити, али влади никад, јер најплеменитији атрибут моћи и власти је: умереност и достојанство. Ја ово за то овде наводим, јер сам искусио, да је у угарском парламенту са министарских столица баш противан поступак у обичај ушао (Кретање) према опозицији, а особито према народносним посланицима. Али нека буде на знање г. министру-председнику, да му ја на то поље следовати нећу, јер да те речи овде у дому остану, то би друго што било, ал тако изуштене речи налазе одзива у широкој Угарској, и ако се овде

страствено говори, то не служи земљи на умирење. Но у том обзиру ипак желим једну примедбу учинити. Г. министар-председник изволео је тврдити, да сам ја говорио о скитајућим се мађарским чиновницима. Изволите прочитати стенографију саборску, па ћете се уверити, да о чиновницима није било говора. Ја сам само толико рекао, да је ствар у Крајини дотле дошла, да готово свака скитница под плаштом мађарског родољубља може да игра политичну улогу. А скитница може да буде Мађар, може да буде Србин. Роман, то не чини разлику. То што ми желимо од владе то је, да нам у Крајини поставља поштене људе и људе који бар знају језик тамошњих крајева, да знају општити са тамошњим народом. Г. министар-председник изволео је споменути неке егземпларе у овом дому. Ја не знам кога је он разумео под тим егземпларима. (Милетић: То сам ја.) Ако је мене разумео, ја не знам да сам дао повода за таки изражај, јер држим да сам се свагда тако понашао, како то изискује парламентарни обичај, парламентарни поступак, парламентарна пристојност."

„Велепоштовани министар-председник изволео је рећи, да моја беседа није кадра страх задати. Допустите, ја нисам говорио, да коме страх задајем, већ сам напротив у том духу говорио, да се достигне споразумљење са народима на истоку. Да бих ја пак говорио према Угарској у том духу, да какав страх зададем, о том нема трага у мојој беседи."

„Ово напред стављајући, нека ми сада буде допуштено на поједине тачке одговора г. министра-председника реплицирати. Изволео је рећи, да угарска влада не може утицати на састављање појединих нота дипломатских. Ја нисам говорио о састављању нота, већ о упливу на такав важан дипломатски акт, као што је нота гр. Андрашијева, уплив кога уг. влади зак.

чл. XII. од год. 1867. даје. Ја дакле нисам говорио о састављању ноте, него о политичном правцу исте, и о упливу, кога је имала вршити угарска влада. У опште ставио сам питање не због тога, што сам сумњао, да угарска влада није вршила своју дужност, него због тога, да у угарском парламенту констатујем, да угарска влада има право и дужност, да упливише на такав важан акт, као што је нота грофа Андрашија, и што су неке аустријске новине тврдиле, да ванъска политика не спада пред угарски сабор, већ пред делегације. Ја не бих могао бити никад тога мњења, а мислим да је и пошт. дом мога мњења, а да ово констатујем, ставио сам прво питање."

„На друго питање изволео је одговорити пошт. министар-претседник, да нота гр. Андрашија не садржава у себи никакво мешање, него само давање савета светлој Порти. Допустите, у дипломацији истина има случајева, где једна држава даје савета другој. Али то је случај, кад две државе имају међу собом диференција, па трећа држава нуди своје услуге, тако зване bons offices, да се те диференције изравнају. Но никад не може једна држава нудити другој држави услуге у одношају са поданицима. Таково што не постоји у међународном праву. Јер која држава није у стању устанак какав угушити, та нема услове свога бића, нема свој raison d'être."

„Нота гр. Андрашија са свим јасно и разговетно садржава у себи начело мешања, то произлази из сваке линије, из појединих изражаја. Бићу слободан два три таква изражаја прочитати. Гр. Андраши у својој ноти овако вели: il serait donc necessaire (биће нуждно). То господо, није савет, то је више заповест. Даље каже dans ce but la Porte devrait déclarer, т. ј. у тој цели треба Порта да изјави. (Гласови: требала би.) Па нек је требала би — ал допустите, кад тим на-

чином једна држава другој говори, то се не може више назвати саветом.“

„Ја бих се, п. доме, сагласио са нотом гр. Андрашија, да је један или други правац одлучно заступала. Или за Порту, или за хришћане. Да је нота директно била управљена на Порту, имала би већу важност, али ако то није хтела, то је требала бити друкчије састављена, требала је друге изразе употребити. Нота гр. Андрашија није директно управљена на Порту, већ на посланике у Лондону, Паризу и Риму, и само ту ноту је интернунцијус гр. Зичи у Цариграду, великом везиру устмено, verbalement, саопштио.“

„Но шта је одговорила Порта? Врло је занимљив одговор Решид-паше гр. Андрашију. У том одговору Решид-паша каже — немам при руци изворни текст, него ево мађарски превод — Рашид-паша каже: „Погледом на полузваничну и пријатељску форму, с којом нам је нота саопштена, и погледом на ту околност, што нама прочитана нота није управљена на нашу адресу, за излишно држим упуштати се у опровргавање појединих тачака. Светла Порта по томе ограничава се само на оних пет тачака ноте гр. Андрашија, да их узме у расуђење, уверена будући да велесиле имају тврду и искрену намеру свој благодетни уплив употребити, да се у побуњеним провинцијама што пре мир успостави, и зато се радује да ту добру вољу велесила у обзиру пацификације на знање узети може.“

„У овом лежи сва тежина. Порта се не брине много за реформе, њој је главна ствар пацификација, и пошто она није у стању ту пацификацију произвести, то би хтела да јој велесиле својим притиском на усташе, на Црну Гору и Србију припомогну. Који дакле то мисли, да је мешање гр. Андрашија било у корист хришћана, тај има противни сјајни доказ у одговору

Портином. Њој је главна ствар да јој велесиле припомогну да угуши устанак, о реформама само мимогред говори."

„На треће питање — и ово је питање врло важно — остао је г. министар-председник одговор тако рећи дужан. Ја ово врло појмим. У тако важној ствари као што је источно питање, где таки битни интереси долазе у обзир, нисам ни могао очекивати исцрпљива одговора, таква одговора, који би у сваком обзиру обавештења дао. Но ја сам само оно хтео што и у дипломацији бива."

„У дипломацији има две врсте вештине: или много казати, а ништа не казати, или мало што казати, а све подразумевати. Опште је припознат парламентарни обичај, да у свима другим стварма, само у спољњој политици влада не даје радо подробна обавештења. И ово је природно, јер у спољној политици сама влада по околностима удешава своје одлуке. Зато се ја не чудим што велештовани министар-председник није дао подробног обавештења, али сам се надао да ће бар што више наговестити. Г. министар-председник изволео је рећи да неможе за довољити моју радозналост. Допустите; ја нисам ставио питање из радозналости, а нисам га ставио ни ради Србије, јер ја нисам посланик Србије, већ посланик Угарске. Кад сам ставио питање, ставио сам га у интересу Угарске, особито њених јужних делова. Ми тамо доле на југу, Срби и Мађари, без разлике народности, бојимо се да каквом необазривом политиком мир не буде нарушен. (Кретање.) То је био узрок, што сам управио интерпелацију на г. министра-председника. Ми тамо доле хоћемо мир по сваку цену. Ми смо већ једаред страдали, — па нежелимо више. Велика је и онако невоља, још би нам требао рат само. За то сам ставио интерпелацију на г. министра-председника, да смо на чисто, хоће ли бити

*

интервенције или не, али он је у том обзиру одговор дужан остао.“

„На четврто питање изволео је одговорити г. министар-председник, до ако је реч о обзирима на хуманитет, то је Аустро-Угарска том задоста учинила, кад је толике новце на бегунце потрошила.“

„Но господо, ја сам већ у мојој беседи казао, да Аустро-Угарска строго узевши, нема обвезе ту субвенцију бегунцима давати. Но имам ипак једну примедбу. Ја знам, да новац на ту субвенцију иде из џепа свију становника Аустро-Угарске. У Аустро-Угарској пак већина је славенска. Ако пак која држава мора имати обзира на своје сопствено становништво, па кад то становништво симпатизује са тим бегунцима, то онда не само са гледишта хуманитета, него са гледишта на сопствено становништво, има неку моралну дужност за давање те субвенције. Но ја сам у својој беседи и то рекао, да ако аустро-угарска влада неће и не може да даје тим бегунцима субвенцију, то будите уверени, да ће онај сиромашни народ у Крајини, да ћемо ми Срби и Хрвати, и последњи залогај хлеба са тим невољницима поделити.“

„Ја сам хтео сазнати, да ли се што одлучило у обзиру повратка тих бегунаца присилним средствима. На ово г. министар-председник истина није одговорио, али је ипак то казао, да разлог субвенције мора престати, чим је бегунцима могућност дата, да се врате својим кућама. Ја сам већ у мојој беседи, господо, рекао, да кад би Турска била модерна држава, кад би у њој било модерне државне снаге, онда би се могло казати, да се бегунци могу безопасно вратити у своју отаџбину. Али ја сам навео ужасне примере, да то није могуће. Од то доба се обистинило, да су Турци збиља једног бегунца на колац набили. Да се под тим околностима може казати, да се бегунци могу безопа-

сно у њихову отаџбину вратити — ја то заиста не појмим. Но будите уверени, да би бар ми Срби и Хрвати такове државнике, који би под тим околностима присилили те бегунце да се врате, да би их ми назвали крштеним Турцима. Али ја се надам, да таковиx државника неће бити, који би се тако грозно огрешили против хуманитета."

„Поштовани доме! Још неколико речи, па ћу завршити. Захваљујем се велепоштованом министру-председнику, што је извесним тактом одговорио на моју интерпелацију у обзиру Србије. Не говорим ја ово као заступник Србије него као заступник Угарске, јер пријатељски односај са суседном државом, с којом у толиковрстни односај долазимо — држим за врло важно. Г. министар-председник изволео је рећи, да она евентуалност: да ће се Србија умешати, неће се збити (Гласови: Није вероватна), дакле није вероватна. Допустите, то је ствар како се схвати. Они, који су јуче и прекјуче новине читали, знаће, да устанак напредује, и да су баш прекјуче усташи велику победу одржали. Да у том случају, ако устанак веће димензије заузме, да се Србија неће умешати, то опет ја држим за невероватно. Но на послетку, ми се немамо овде бавити са стварима Србије. Ја као што сам казао, ставио сам моју интерпелацију у интересу Угарске и њених јужних делова."

„Још само, пошт. доме, закључну реч. Ми Срби у Угарској, ми смо мали народ, нисмо кадри политици давати правац. Ал под известним околностима ипак у стању смо играти важну улогу. (Гласови: Знамо.) Од вас ће зависити, да та улога буде пријатељска, да буде у корист Угарске, јер је велика разлика, ако грађани једне државе само своју дужност испуњавају, и ако су тој држави одани, ако су прави домољуби. Од вашег пријатељског односаја зависиће наше држа-

ње. Будућност Угарске није на западу већ на истоку. Ми Срби и Хрвати у Угарској, ми смо она свеза, којом Угарска долази у додир, у саобраштај са источним народима. Зато ако бих имао какву жељу била би та: будимо у пријатељству међу собом, будимо у пријатељству са источним народима."

„Не могу примити одговор г. министра-председника, већ молим, да се ради расправе на дневни ред стави."

Министар-председник Кол. Тиса: „Поштовани доме! На завршне речи поштованог посланика само ћу кратку примедбу учинити: ја од своје стране желим и сигурно сваки у Угарској жели, да будемо у пријатељском сношају како са Србијом, тако и са свима осталим државама Јевропе. Но с друге стране не може бити разговора о пријатељском одношају између народа, који живе под угарском круном, већ о дужности, коју морају сви испуњавати, испуњавали је сад из одушевљења или што ју морају."

Др. Мих. Полит-Десанчић: „У смислу пословног реда припада мени последња реч. Кад сам рекао да живимо једно с другим у пријатељству, нисам то хтео рећи, да која народност у Угарској није дужна испуњавати оно, што закони прописују. Ал ће ми г. министар-председник допустити, да је од велике важности, да ли они милиони немађарских народности живе у пријатељству са Мађарима или не. Ја мислим да кад сам тој — као што држим племенитој — жељи дао израза у парламенту, да нисам могао дати повода страстним изражајима г. министра-претседника."

Одговор министра-председника узет је по том скоро једногласно на знање.

Источне ствари много су допринеле, да се Тиса утврдио, јер као што је сабор овај одговор „скоро

једногласно“ на знање узео, тако је Тиса увек наилазио на одобравање, кад је у источним заплетима знао да представи ствар, као да је мађарске интерес очуваo. С друге стране пак усљед источних догађаја, знао је Тиса — као што смо већ споменули — задобити повереље бечких кругова, јер је Мађаре задржавао од туркофилске политике.

Но Тиса се преварио у том, кад је у одговору Политу рекао, да се Србија неће заратити са Турском. Догађаји су противно потврдили. Аустро-Угарска истина да је претила Србији, да ако се ова са Турском зарати, да ће интерновати, али кад је дошло до рата међу Србијом и Турском, Аустро-Угарска уздржала се од свакога мешања.

Месеца априла и маја г. 1876, већ није могло бити сумње о том, да ће се Србија са Турском заратити. Јавно мњење у Србији бурно је захтевало рат са Турском, премда је много што шта неприправно било за рат. У највећој обмани у обзиру приправности за рат, били су баш војнички кругови у Србији, који су омаловажавали војену снагу турску.

Месеца маја отишао је др. Светозар Милетић у Београд, да се као новинар обавести о положају према предстојећем рату, а имао је и свога приватнога посла у Београду. Био је свуда у Београду са одликовањем дочекан као вођа овостраног Српства. Први српски државници правили су му посете. Пошто из пређашњег времена „Застава“ није пријатељски положај заузимала према влади пок. кнеза Михајила, то пријатељи Милетићеви саветоваше му, да учини посету кнезу Милану.

Милетић учини ту посету, но таки после тога, пештанске новине беху пуне комбинација о тој посети и подметаху Милетићу свакојаке намере.

Кад се Милетић из Београда у Нови Сад вратио, напише знаменити ситуациони чланак у „Застави“ под

насловом: „Брату брат, а Турчину рат.“ Пошто је Милетић држао, да је по интернационалним начелима слободно грађанима суседне државе у рату туђе државе учествовати у својству својевољаца и да је слободно тај рат и новцем потпомагати — то се Милетић у „Застави“ јако заузимао за српски зајам и за учествовање Срба из Угарске и Троједнице као својевољаца у српско-турском рату.

Но све ово није дало слутити, да је лична слобода Милетићева у опасности. После свога повратка из Београда, он је био на сабору у Пешти, после је дошао у Нови Сад и никакви знаци нису показивали, да Милетићу каква опасност грози.

Тек кад је Србија огласила рат Турској, издао је Тиса дана 4. јула 1876. наредбу на све власти у Угарској којом се учествовање у зајму српском забрањује и уједно наређује да се сви они који би наговарали кога да у рату српско-турском учествује — имају таки затворити. Но пре те наредбе још, усљед путовања Корнела Јовановића за зајам српски, буде овај у Меленцима ухваћен и у затвор у Бечкерек одведен.

Наредба Тисина није Милетићу ни могла до знања доћи, јер пошто је ова у Пешти у званичном „Közlöny“-у била штампана 4. јула 1876., телеграфска наредба на великог жупана новосадског да Милетића да затворити, одправљена је тек у вече истога дана.

Милетић вратив се ноћу од 4. на 5. јули 1876. из пријатељског круга у гостионици код „беле лађе“ у Новом Саду, није дуго могао ни отпочинути, јер већ између 3 и 4 часа јутром опколе пандури и војници стан Милетићев, а варошки капетан и државни одветник уђу у собу Милетићеву, пробуде га и рекну му да се обуче и да њима слеђује, пошто га имају по заповести у затвор ставити. Милетић се позивао на право имунитета земаљскога посланика и чинио је исте чи-

новнике одговорне за тај њихов поступак — али то све није помогло. Милетић буде у затвор стављен.*)

У јутру већ се био по Новом Саду распростреo глас, да је Милетић затворен. Дру Политу јаве ово око 6 часова у јутру. Полит томе није могао веровати. Но кад се увери, да је збиља Милетић затворен, похита телеграфском звању. Било је још рано и депеше се нису још примале. Чим се отворило звање, др. Полит одправи следеће две депеше:

Преузвишеном госп. Бели Перцелу,

министру правде у Будим-Пешти.

Светозар Милетић саборски посланик ноћас је затворен. Како није било никаквог кажњивог чина in flagranti, то је посланички имунитет најгрубље повређен. Молим закону заштиту и сатисфакцију повређеном закону. У осталом жалим, што је мађарска држава овим чином ставила себе из реда просвећених држава.

Др. Полит,
земаљски посланик.

Коломану Гиццију,

председнику угарског сабора.

Карлсбад.

Земаљско-посланички садруг Милетић затворен је ноћас, солдатима у тавницу одпраћен. Ја сам о томе телеграфисао министру правде. Како нема ни трага о каквом злочину in flagranti, на делу, то је тим имунитет посланички најгрубље повређен. Ја призивам за свог колегу заштиту закона. Жалим што тим чином Угарска иступа из реда просвећених држава.

Др. Полит,
земаљски посланик.

Др. Полит добио је како од министра Перцела, тако и од председника саборског Гиција (од овог оп-

*) Исти дан после подне буде преко Баязаша одведен у Будимпешту и у кривични затвор у „Фортуни“ стављен.

ширније) писмени одговор, да ће се ова ствар изнети пред сабор, чим се овај састане.

Ферије саборске биле су те године доста подугачке. Сабор се имао састати тек концем месеца септембра. Врло се интересовао свет, не само у Срба, већ и у Мађара и у читавој Угарској, како ће влада оправдати повреду имунитетног права посланичког.

Чим се сабор састао, у првој седници 28. септембра 1876, Тиса није чекао никакве интерпелације, већ сам изнесе ствар затвора Милетићевог пред сабор са предлогом, да се та ствар упути имунитетном одбору на извештај и предлог. У том се породила нека претходна расправа, у којој је др. Полит ово рекао:

„Поштовани доме! Била ми је намера, да у ствари посланика дра Светозара Милетића интерпелацију ставим на штовану владу. Но пошто је баш сада извештај како од стране штованог г. председника тако и од штоване владе учињен, није нужна та интерпелација, јер ће ова ствар и онако на сто штоване куће доћи."

„Ствар је веома важна, као што је то и сам г. министар напоменуо, те с тога ће се и претресати у кући. Јако сам захвалан посланичком садругу господину Е. Шимоњију, пошто видим из те изјаве, да за цело има Мађара, који знају ову ствар објективно пресудити, који нису страстни, који у овој ствари само обзира имају на достојанство сабора. Ово ми некако на умирење служи. Да не познајем расположај штоване куће, ја бих предлог поднео, да и дотле, док имунитетни одбор свој извештај не поднесе сабору, да се др. Светозар Милетић на слободну ногу стави. Јер досада није било случаја, да сабор сабориште, а посланик без предходног одобрења сабора да у затвору буде. Но пошто познајем расположај штов. куће, то не желим ни покушати ставити свој предлог, већ се

само једном молбом обраћам штованој кући. Ја сам јуче са дозволом држ. надодветника посетио др. Светозара Милетића. Он ме је замолио, да примим на себе обрану. Дакле имао сам право к њему отићи и с њиме се поразговорити. Он ме је о том известио, да му је намера једну молбеницу штованој кући поднети. Моја је пак молба на штов. кућу, нека је допуштено ову молбу непосредно имунитетном одбору поднети, а исти одбор да своје мњење о овој молби изјави.“

„Још имам једну молбу. Ја држим да је пештански судбени сто и дотичне списе штов. господину председнику уступио, с тога сам слободан умолити имунитетски одбор, да се и оног једитог сведока, који у овој истрази долази, квалификација у обзир узме. Јер у колико сам ја извештен, предживот овога сведока јако је гнусан. Држао сам за своју дужност као посланик учинити позорним имунитетски одбор на то, јер господо, ако је истина да је овај сведок због крађе, дефраудације, због фалзификовања меница под истрагом стојао (немир), и под истрагом још стоји — је ли био осуђен не знам, можда је и најпоштенији човек, но ја сам тако информиран, — то је ово важна околност и с тога сам држао за своју дужност позвати имунитетски одбор, да на квалификацију овога сведока мало изближе позорност обрати.“

„У осталом против самог предлога немам никаква приговора.“

Посланик Данило Ирањи живо је подупирао молбу Политову, да Светозар Милетић има право обратити се на имунитетни одбор, шта више ако жели и лично предстати одбору, да га овај има саслушати. Усљед тога др. Полит рашири свој предлог у том смислу, да имунитетни одбор има Милетића лично преслушати. Но сабор прими оно прво т. ј. да се Милетић може мол-

беницом обратити на имунитетни одбор, а што се тиче даљег предлога Политовог, да га има имунитетни одбор саслушати, то председник изјави, да имунитетни одбор познаје своја права и дужности, и по томе да није нуждно доносити закључак о предлогу Политовом, — што сабор и усвоји.

Милетић се обратио опширном мотивованом самообраном на сабор, у којој је на послетку молио, према повређеном имунитету, да се одма стави на слободну ногу, а да сабор суду будапештанском поискано његово издавање ускрати. Имунитетни одбор прими ову молбеницу Милетићеву, али не нађе за нуждно, да га лично саслуша.

Расправе у имунитетном одбору биле су дуге и жестоке. Министар Тиса је лично у свима седницама учествовао и свој поступак правдао. Др. Полит је као слушалац присуствовао у тим седницама и видило се, да је одбору доста сметала присутност српскога посланика. Према читавој ствари, одбор је био у великој неприлици, какав предлог да стави, јер *начелно* није могао допустити, да министар сме имунитетно право посланика тако флагрантно повредити као код Милетића, а с друге стране у души је одобравао поступак министров. После дуге расправе, напослетку се скувало: да се повреда имунитета од стране владе *начелно не може оправдати, али у овом случају* да сабор одобрава поступак владе, по томе да закључује суспензију права имунитета посланичког, и усљед тога да издаје посланика Милетића будапештанском суду. Са тим предлогом ступи имунитетни одбор пред сабор. Предлог се стави на дневни ред и расправа започне 11. октобра 1876.

При тој расправи гледала је опозиција, да „начелно“ напада владу и Тису због повреде имунитетног права, али је гледала свакојаким умствованьем и свако-

јаким субтилитетима да одобри поступак владин у том случају.“ Само један једини Мађар, Шимонфај није могао преко своје савести претурити повреду имунитетнога права посланичког и код самог Милетића, па није поступак владин одобравао, већ је поднео посебан предлог да се влада због тога поступка укори.

Приликом те расправе држао је др. Полит подужу беседу, у којој је разложио начела о имунитетном праву. Но пошто је затвор Милетићев стајао у свези са заплетима на истоку, то је др. Полит и о положају на истоку говорио.

Та је беседа гласила:

Беседа Дра Мих. Полит-Десанчића

7. окт. 1876.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! У животу државном појављивали су се већ често тренутци, у којима изнад свих обзира стоји нагон државног самоодржања. У таким тренуцима налази се држава исто тако као и каква особа у стању обране за невољу, те не познаје никакав други закон осим оног старог римског: Salus reipublicae suprema lex esto. Али тај највиши закон био је и биће увек од највеће опасности по индивидуалну слободу држављанина. С тога се управо гледало у модерним државама да се заштити индивидуум, држављанин, против свемогућности државне. Та се заштита тржила и нашла у тако званим основним законима.“

„Исторични развитак имунитетног права стоји у веома тесној свези са јемствима личне слободе. Тамо, где је индивидуална, грађанска слобода потпуно осигурана, тамо се не даје велика важност имунитетном праву. Али баш од како се развио уставан живот, показала се потреба да се ујемчи лична сигурност оних, који су носиоци уставног живота. Ваљало је осигурати

њихову личну слободу против сваке вексације, а особито против оне, коју би влада својим упливом путем судова могла вршити. Тамо где сами судови потпуно ујамчују личну слободу у такој мери, да се судови могу одупрети упливу владе, странке, племена, — тамо није ни нужно имунитетно право, јер сам суд брани посланика од сваке вексације. У Енглеској, у Америци не знају за имунитетно право, које постоји на континенту."

„На континенту се имунитетно право баш због тога развило, што се није веровало у независност судова и што се бојало да владе на њих упливишу. Али је било некад и у самој Енглеској, да судови, па и сама порота, нису могли одупрети се упливу владе и јавнога мњења. При крају прошлога столећа, кад је оно букнула велика француска револуција, бојала се енглеска влада и конзервативна странка, да ће вали револуције захватити и Енглеску, и у то доба било је сијасет тенденциозних парница, од којих су најчувеније парнице против Мира, Палмера итд. У то доба могао је justice clerc, лорд Брекфилд повикати: „Доведите ми само што више окривљеника а ја ћу већ наћи закона против њих." Чланове друштва „society for constitutional information" гонили су као бунтовнике, а овамо су они тражили само неке реформе. Енглеска влада била је тада у великој заблуди."

„Признајем, поштовани доме, да има прилика, у којима се влада, побуђена патриотизмом и по дужности својој према својој отаџбини — мора да лати ванредних мера. Али ту је увек питање, да ли је цела ситуација доиста таква, да захтева ванредне мере."

„Поштовани доме! Затвор посланика дра Светозара Милетића не тиче се само имунитетног права, него он стоји у свези са великом политичном ситуацијом."

„Догађаји на истоку нису само пажњу Европе на себе обратили, него је цела европска ситуација са њих постала веома озбиљном. Не треба ни питати, да ли се догађаји на истоку у првом реду тичу Угарске. У таким околностима, где се води крвави рат на нашим границама, где је у опште ситуација веома озбиљна, имала је влада не само право, него и дужност, да учини све оно, што захтева сигурност Угарске и њен унутарњи мир. У том погледу, држим, да се сви слажемо. У Угарској може бити симчатија према Србима, симпатија према Турцима, антипатија према Србима и антипатија према Турцима, али има нешто, што је над-а-свим тим, то је дужност према отаџбини. (Одобравање.) Будите уверени, да смо ми Срби свесни те дужности према отаџбини и да је никад нећемо из вида испуштати. Да се угарска влада старала само за сигурност Угарске, да је само то имала пред очима, то би ситуација у јужној Угарској остала са свим проста и обична. Али угарска влада пошла је корак даље, корак, који по мом мишљењу није био ни мало оправдан. Симпатије, што их угарски Срби по природи осећају према својим суплеменицима у Турској, и дела, што су у свези с тим симпатијама, дела, која по угарском закону нису забрањена и која су по међународном праву са свим дозвољена — прогласила је угарска влада као криминална дела!“

„Цислитавска влада поступала је у том погледу са свим друкчије. Она је оставила отворено поље тим симпатијама и свима делима, што стоје с тим симпатијама у свези. С тога се ситуација у Далмацији *није* погоршала и цислитавска се влада не каје, што се није латила оних мера, које је угарска влада употребила. У Угарској је ствар са свим друкчије схваћена. Антипатије угарских Срба против Турака узете су као антипатије против Угарске и Мађара, и све што је

било управљено против Турске, узето је, као да је против Угарске управљено. (Тако је!) Ишло се шта више још и даље, и ствар се претставила као да постоји конспирација (завера) омладине како против Турске тако и против Угарске.“

„Поштовани доме! Крајње је време, да један пут будемо на чисто са том „омладином.“ (Чујмо, чујмо! То је добро!) „Омладина,“ докле је још постојала, било је књижевно друштво, држећи своје скупштине сваке године на другом месту. Томе друштву потврдила је угарска влада друштвени устав.“

„Када године 1871. омладинска скупштина у Вршцу није хтела да пристане на неку од угарске владе тражену промену друштвеног устава, буде полицијом разагнана и од то доба управо и нема „омладине.“ Него што има, то је да се налазе људи од политичног уплива, који путем штампе имају нека уплива на српску политику у Београду и на Цетињу. Да др. Светозгр Милетић као главни уредник „Заставе“ има неког уплива на српску политику у Београду и на Цетињу — то је са свим наравна ствар. Па кад је др. Милетић послао по који пут кога дописника у Београд или на Цетиње, то се одмах распрострла вест, да је тамо отишао „омладински агенат“ да агитује против Угарске. Али ја не знам, како се може новинарска информација обележити као кажњив чин? Рецимо, да угарска штампа има утицаја на енглеску владу, те да изашље тамо свога дописника, па и агента, би ли то било кажњиво дело? Ја идем још и даље, па велим, кад би у Угарској постојала завера против Турске, као што не постоји, би ли то било кажњиво? Имамо ли ми у Угарској закона, који вели, да је завера против стране државе кажњива? Та позната је ствар, да свака држава ствара законе само за своју земљу, за своје поданике, и да се ни једна држава не

осећа позваном, да својим законом штити туђу државу. Изузетак би био од тога само онда, ако постоји савез између држава. Али онда се то мора у домаћим законима са свим јасно изразити, као што се н. пр. у аустријском казненом законику определио био случај велеиздаје против немачких савезничких држава. У новом угарском нацрту казненог законика нисам на тако што наишао. Али не мора човек бити правозналац, да то све може схватити. Та позната је чињеница, да је Наполеон III. тражио од Енглеске, да донесе закон против завере француских емиграната, али је Енглеска одлучно одбила тај захтев. Само се слабачка Белгија морала склонити, да донесе такав закон.“

„Све то поштовани доме, не бих ја спомињао, јер се то по начелима казненог и међународног права по себи разуме — да не постоји министарска наредба, која поставља противна начела. Штовани министар унутарњих послова вели у својој наредби од 30. јуна о. г., да је учествовање у сваком зајму и српско-турском рату кажњиво дело, за које се одмах затвор одређује. Можда сам ја, поштовани доме, лош јуриста, али ја чисто не могу да верујем, да се таке ствари путем наредбе нормирати могу. Г. министар унутарњих послова позвао се истина у тој наредби у опште на законе, али он тих закона специјално није навео. Ја сам узалуд тражио по целом угарском законику, corpus juris-у, да нађем тако место у закону, које те ствари забрањује. И сам зак. чл. 19: 1622, који вели „pax cum Turcis sancita custodiatur“ (Нека се као светиња чува мир с Турцима), не може се на ове случајеве применити, јер то место у закону односи се на Бочкајеве немире, те се тиме хтело у оно време спречити упадање Турака. Али се чини да штовани г. министар-председник није имао пред очима толико угарске законе, колико општа начела међународног права, јер

почетак дотичне министарске наредбе гласи овако: „Погледом на то, што ни једна држава не може трпити, да јој поданици воде влади противну политику према држави, с којом Угарска живи у миру, не може бити дозвољено, да раде против те државе и да учествују у рату против исте.“ Поштовани доме! То је нешто са свим ново. По томе начелу, да поданици не смеју водити друкчију политику, него што је влада води, морали би се казнити сви, који учествују у протест-митинзима у Енглеској!“

„Поштовани доме! Да је оно, што г. министар-претседник означује као кажњиво у својој наредби, по међународном праву потпуно дозвољено, могао бих вам доказати читавом библиотеком међународног права. Милетић је у своме поднеску у том погледу цитирао Блунчлија. Ја ћу да наведем још већи ауторитет у међународном праву. Тај је ауторитет Хефтер, који тврди са свим противно од онога, што се наводи у наредби министра-претседника. Хефтер вели у свом познатом међународном праву: „Ни једна влада — изузимајући уговором везане државе — не може се позвати на одговор, ако поједини њени поданици својевољно овим или оним начином учествују у страном рату, ако се са ратујућом странком упусте у набављачке и зајмовне послове или ступе у војску, ако ту странку потпомажу било из ратоборног нагона било из особитог моралног интереса.“ То је по себи јасно. Али у Угарској, нарочито у угарској штампи владају особити појмови о неутралности, коју ваља држава да чува. Г. министар имао би можда и право, кад би рекао, да неутрална држава као таква не сме потпомагати ни једну ратујућу странку ни новцем ни људством, ни својевољцима. Али да појединим држављанима, приватним људима, није дозвољено да учествују у рату као својевољци, тако што нема нигде на свету.

Јер кад би то стојало, то би влада могла личну слободу са свим угушити, могла би забранити исељавање, могла би ускратити путне листове, на послетку могла би и самоубијство забранити, јер ја себи ће могу да претставим, шта се може тицати министра, кад ком угарском Србину дође воља да иде у рат да га Турци убију!"

„Поштовани доме! У опште владају у Угарској и у угарској штампи веома чудни појмови о неутралности. Кад се оно пре неког доба десила она позната афера с Русима, угарска је штампа подигла читаву грају, тврдећи да је Угарска тобоже повредила неутралност према Турској. Један знатан лист, ако се не варам „Пешти Напло," позвао се шта више и на Wheaton-a због те повреде неутралности. Ја случајно имам при руци међународно право од Wheaton-a, али се у њему баш противно наводи од онога, што поменути лист тврди. Wheaton на име у свом делу вели ово: »les hostilités ne peuvent être loyalement exercées dans la jurisdiction territoriale de l' État neutre, qui est l'ami commun, des deux parties. Cette exemption s'etend au passage d'une armée ou d'une flotte dans les limites de la jurisdiction territoriale, qui ne peut être aisément considerée comme un passage innocent, tel qu'une nation a le droit de le demander à l'autre. Et même si c'était un passage innocent, c'est un de ces droits imparfaits, dont l'exercice depend du consentement du proprietaire, et qui ne peut être forcé contre la volonté. Il peut être accordé ou refusé au gré de l' État neutre.« Wheaton дакле каже, да само оружаној војсци није слободно проћи кроз територију неутралне државе. О појединцима, о приватним људима, о својевољцима нема ту ни спомена. Па све кад би неутрална држава и војску пропустила кроз своју земљу, било би то само „непотпуно право." Што се неутралности у опште тиче, није ни нужно наводити ауторитете међународног пра-

ва, кад за то говоре познате историчке чињенице. У америчком рату за ослобођење ишли су Французи го милама као својевољци у Америку, а у грчком рат за независност било је својевољаца из свих крајев Европе. Па и сада има у Србији легија Мак-Иверова има талијанска легија, има Немаца из Хамбурга, Ахена и т. д., има својевољаца из многих земаља, па дотичн државе не држе, да су тиме нарушиле неутралност Дакле, што је у целој Европи дозвољено, да је сам у Угарској забрањено?"

„На послетку ћу, поштовани доме, да допустим да државна власт може чинити, што јој је воља. Он би дакле могла својим поданицима забранити оно, шт је у другим државама слободно; али што не могу д допустим, то је: да се какво расположење државн власти, а у овоме случају министарска наредба, по *повратном силом* употреби према онима, који за ту наредбу нису могли још никако ни знати. Затвор по сланика Милетића није предузет испрва због велеиз даје, него из истог узрока, из кога, је и Корне Јовановић у затвор одведен, т. ј. због српског зај ма и намереног учешћа својевољаца у српско-турском рату. Што је таква министарска наредба повратно силом употребљена против једног посланика, у томе налазим ја најстрашнији начин вексације. Милетић ниј могао ништа знати о тој министарској наредби, јер је иста изишла у званичном листу 4. јула, а Милетић су одвели у затвор ноћу између 4. и 5. јула. Он дак ле није могао у Новоме Саду знати, да је нешт кажњиво, што се у тој министарској наредби означуј као кажњиво, а што је у целој Европи дозвољено."

„Врло поштовани г. министар-председник рекао је у првој седници, да је та ствар законитим начином п путем законитих органа текла, и да друкчије није м *могла тећи*."

„Слободан сам да приметим врло поштованом министру-председнику, да се у тој ствари није баш тако законито поступало. Господин министар-председник признао је у имунитетном одбору, да је ради затвора Милетићевог послао брзојав новосадском великом жупану. Слободан сам да констатујем чињеницу, да није ни кр. државно одветништво ни кр. судбени сто у Н. Саду судски реквирован. Затвор Милетићев извршен је на прост брзојав министра-председника. (Кретање.) Поштовани доме! Ја ћутим. Али последице од тога могу бити ужасне, кад лична слобода посланичка зависи од брзојава министровог. (Велико кретање.)“

„Поштовани доме! Имунитетни одбор није прихватио мишљење судова, да имунитетно посланичко право за време ферија саборских не важи. Али је имунитетни одбор пропустио да изрази своје негодовање о том, што су се судови подухватили да суде о нечем, што не спада у њихову компетенцију. Питање, да ли имунитетно право за време ферија важи или не — то питање било би у свакој другој држави спорно, само не у Угарској. Знамо да је имунитетно право прво узаконьено у француском уставу од год. 1814. Тамо налазимо у погледу имунитетног права и његове важности израз: »pendant la durée de la session.« У немачким државама, које су подражавале том француском уставу и имају подобан устав, преведен је и коментиран тај француски израз час са „за трајања седница“ час са „за време заседања сабора.“ Само има у саксонском уставу од године 1821. коректан израз за то. На дотичном месту устава вели се: „Сталежи уживају како скупа, тако и појединце потпуну личну неповредивост за трајања сабора.“ Управо се друкчије не може разумети онај француски израз, ако имунитетно право нећемо да учинимо илузорним. По старим угарским законима нема у том обзиру никакве

сумње. У старо време био је угарски посланик sacrosancta persona, света неповредива особа. Јер сваки атентат против његове личне слободе, а нарочито затварање посланика био је actus majoris potentiae (насиље већег реда), на што се тада одређивала смртна казна. И по самом свршетку сабора имао је посланик salvus conductus (слободан повратак) и био је још неко време неповредив.“

„Нема дакле сумње, да је имунитет у Угарској законито постојао и да је увек, па и за време ферија респектован. Али у том погледу не може бити никакве сумње ни с тога, што је у зак. чл. 12: 1867. имунитетно право за делегате са свим јасно одређено. Кад се то право не би уједно односило и на саборске чланове, то би постала та апсурдност, да се делегат као такав не може, али као саборски посланик да се може затворити! (Веселост.) У новије време имали смо много случајева, као случај: Слухе, Халере и т. д., где су судови чекали док се сабор не састане, па су тек од њега искали, да им се посланик изда.“

„Допуштам, да може бити случајева, где суд не може чекати док се сабор састане. Али то би само онда могло бити, кад би се догодио злочин in flagranti, на делу. Било би на пр. врло природно, да се одмах затвори посланик, који пуца на човека, јер се бојати да ће и на друге пуцати. Исто је тако, кад би се ко ухватио in flagranti да буни, потстрекава на буну или покушава да чини та кажњива дела. Али све то није био случај код Милетића. Милетић је спавао, лежао у постељи, кад су дошли да га затворе. (Смеј.) Молим, злочин in flagranti не може се у сну учинити. А у том случају, кад нема злочина in flagranti, има влада стотинама сретстава, да зло предупреди, те јој није баш нужно да вређа посланички имунитет.“

„С тим је у свези и оно начело, што га је иму-

нитетни одбор поставио, т. ј. да има околности и односаја, у којима влада може нарушити посланички имунитет, ако узме на себе одговорност за то. Ја поштовани доме, држим, да је то начело, особито ако се на Угарску примене, веома опасно. Кад би Угарска била потпуно независна држава, и онда би то начело било још опасно, него би могло ипак још поднети."

„Али представимо себи, поштовани доме, да је угарска влада таква, да није кадра да одоле бечком, аустријском упливу — а можно је да се из Беча именује влада — и онда би Мађари опет почели да агитују за угарски устав, стара песма „megis — megis" опет би се захорила. Дотична угарска влада држала би, да је та ствар опасна по унутарњи мир, затворила би за време ферија из виших државних интереса неповољне посланике, што агитују — затворила би једног, тројицу, десеторицу, педесеторицу или стотину, а остали, што би остали, који нису затворени, одобрили би наравно поступак владин, кад би се сабор састао. (Веселост. Живо одобравање на крајњој левици)."

„Поштовани доме! Имунитетни одбор поставио је још једно начело, које ја у целом обиму његовом не могу прихватити. То је оно начело, да не може спадати у делокруг имунитетном одбору, ни сабору, да о случају имунитета чини поближе испитивање, него да има да пресуди случај само по актима. Са свим се слажем с тим, поштовани доме, да имунитетни одбор, да сабор не сме бити суд, да се не може градити трибуналом: не сме пресуђивати питање о кривици, али држим, да треба да истражује оно, што би сачињавало супстрат вексације. Кад је имунитетни одбор могао да се извести о томе, да сведок Ранковић, и не узимајући на ум, да је због прављења лажних меница под истрагом, у време кад се Милетић бавио у Београду, није

по свој прилици тамо ни био, да је други сведок свој исказ опозвао, да Милетић у означеној гостионици није био, да се с Лазом Костићем није могао ни састати кад се овај тада налазио у Црној Гори — кад је имунитетни одбор о свему томе могао лако да се извести то ја не увиђам, за што он то, у тако важној ствари као што је повреда имунитетног права, није учинио те да буде на чисто о томе, да ли је било вексације или не.“

„Али из самих аката могао је имунитетни одбор увидети, да је било вексације. Ко се иоле разбира у казненим парницама, тај ће одмах знати да разликује сведока, чији се исказ оснива на нечем што је заиста видио, од сведока, који нешто исказује по удешеном плану. А исказ сведока Ранковића са свим је по плану смишљен: то провирује из сваке врсте. Да се имунитетни одбор хтео известити о ствари, то би се могао уверити, да је други сведок Тимарчевић опозвао свој исказ у Београду. Али и из онога, што Ранковић као сведок исказује, може се увидети случај вексације. Јер да је Милетић рекао, да ће поставити 20—30000 добровољаца, и да ће у јужној Угарској букнути буна — то је абсурдум. Државна власт са свима својим средствима неби била кадра истерати контингенат од 20 до 30000 људи из угарских Срба. А да је Милетић у Београду пред множином људи казао, да ће у Угарској подићи буну, па се после тога без бриге опет вратио у Угарску, то је доиста непојмљиво, то би било право лудило!“

„Поштовани доме! Ја се овде у сабору не могу даље упуштати у јуридички моменат ове ствари. Ал баш као јуристи са свим ми је јасан моменат вексације.“

„Но могло би се рећи: Може бити да ту баш има вексације, но та је вексација с политичког гледишта

баш нужна била и добро је дошла. А за што? За то, што је тај Милетић веома опасан човек. Но што се те тачке тиче, то ја, кад би ми ваљало да изразим о том своје мишљење, не бих никад тражио опасног по државу човека у агитатору, него у конспиратору. А Милетић није никад био конспиратор, и неће никад ни бити. Али могло би се још казати: околности и прилике су такве, да је владе била принуђена, да се лати ванредних мера, да је била приморана, да повреди имунитетно право."

„Но то сам ја баш у почетку свога говора нагласио, да на име ситуација у јужној Угарској није никако таква, да изискује ванредне мере. Баш кад је букнуо српско-турски рат, Милетић је у једном чланку у „Застави" саветовао Србима угарским, да буду са свим у миру, јер би и најмањи покрет у јужној Угарској могао шкодити ствари српској. И доиста, било би право лудило отештавати Србији и онако тежак положај тиме, што би се побуном у јужној Угарској натоварило Србији на плећа непријатељство једне велесиле, као што је Аустро-Угарска. (Кретање.) У јужној Угарској нема ни једног јединог човека, који би мислио на буну или устанак. Ми Срби и Мађари тамо доле, ми најбоље знамо ужасе грађанског рата, јер је тамо доле већ један пут грађански рат уништио благостање читавим генерацијама."

„Поштовани доме! У критичним временима свака се влада стара да ситуацију не начини гором. Силна затварања у јужној Угарској мало су томе допринела, да се духови умире, него су шта више учинила да су се исти раздраживали. Ако икоја држава у Европи, то би Угарска требала да гледа да има што мање непријатеља, а што више пријатеља. Угарска нема потребе, да се идентификује с Турском и да се онепријатељи са свима народима на балканском полуотоку.

Ја бар с моје стране као угарски држављанин, протестовао бих свечано против савезништва са башибозуцима и Черкезима. Турска припада прошлости, а Угарска треба да има будућности."

„А ситуација је баш сада веома озбиљна. Што сам казао пре годину дана, то се сада испунило. Тројецарски савез постао је двојецарским савезом. Гроф Андрашија заносио се огромном илузијом, да ће Немачка Аустро-Угарску против Русије потпомагати. Дезилузија је сада потпуна. Немачка је истина потпомагала Аустро-Угарску на истоку до неке извесне границе, али кад је требало учинити фронт против Русије, онда се потпуно одржа немачко-руски савез. Данас је ситуација у источном питању са свим друкчија, него што је била у кримском рату. Тада се држало, да је Турска кадра да изведе реформе, а сада нема ни једне државе, нема ни једног човека у Европи, који верује, да се Турска још може реформама одржати. У кримском рату сматрала се ствар источних хришћана за руску ствар, а данас је то европска ствар."

„Поштовани доме! Источно питање велико је питање светске повеснице; решење тога питања учиниће епоху у културној историји. Извесно је пак, да се ни један народ не може противити колосеку светске повеснице, а да се не изложи опасности да буде погажен. Европа неће за љубав једном једином народу, напустити своју цивилизаторску задаћу на истоку. Само велики народи, велике државе могу од великих политичких питања стварати питања силе. Средње државе, мањи народи, морају према приликама рачунати."

„Завршујем свој говор."

„Не могу пристати уз предлог имунитетног одбора, него молим поштовани дом, да донесе одлуку у смислу поднеска посланика дра Милетића."

Но забадава је било сво доказивање у тој беседи. У сабору све странке баш после беседе Политове надтицале су се да изјаве како одобравају поступак владин. Шењејевци (конзервативна странка), који су слабо у расправи учествовали, бојећи се да неби на њих пала сумња да не одобравају поступак владин, изјаве у кратко по посланику Бујановићу, да они потпуно одобравају поступак владин.

Жалосно је било погледати, како др. Полит при обрани тако важног, тако рећи стожерног уставног права као што је имунитет посланика — како је стојао усамљен у сабору. Срба и Романа народносних посланика није било, други Срби и Романи владине странке нису смели помолити зуба. И сами саски посланици држали су се пасивно. Тако је Полит остао сам у сабору и премда је имао ту задовољштину, да се сабор његовом беседом свестрано занимао, то је ипак мучна била ситуација и Полит је могао као Рајко војвода рећи:

Сам остаде у Сријему Рајку,
Шта ће себи, шта ли ће Сријему.

Сабор прими предлог имунитетног одбора — а Милетић остаде и даље у затвору. Међу тим настану догађаји од светског замашаја на истоку и држање угарског сабора према тим догађајима било је врло значајно.

XI.

Пораз Србије код Ђуниса. — Туркофилска демонстрација од стране Мађара. — Долазак софта у Пешту. — Беседа и интерпелација дра Мих. Полит-Десанчића од 3. марта 1877. о источном питању и односају Аустро-Угарске према Русији. — Одговор Тисин и реплика Политова дана 14. марта 1877. — Беседа и интерпелација Политова од 8. марта 1877. у предмету Милетићеве и других политичних парница у јужној Угарској. — Одговор министра правде и реплика Политова дана 5. маја 1877. — Велики руско-турски рат. — Расправа у угарском сабору о источном питању. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 27. јуна 1877.

Кад је Србија месеца јула г. 1876. започела рат против Турске, одушевљење у свима крајевима српским било је неописано. У исти мах започела је и витешка Црна Гора рат против Турске. У заносу одушевљења није се сумњало, да ће српско оружије победити. Црногорци таки у почетку рата дивно напредоваше у Херцеговини, на против српска војска, која је прешла Дрину, није могла ни Бељину да заузме. Устук српски код Бељине био је од поражавајућег утиска на духове српске. Кад се после дознало да главна војска српска не иде на Босну, већ према Бугарској на Пирот и да ово има свога „дипломатског узрока“ због Аустрије, — то је поражавајући утисак на духове српске све већи постајао. Међу тим нешто је ипак било, што је ду-

хове српске подржавало, а то је: што су руски своје в о љ ц и све то у већем броју у Србију долазили. Било је то дивно видити, како синови руски, и то многи из најбољи фамилија, који су код куће на сваку угодност били научени — похиташе у Србију, да у највећим неугодностима војничког живота поднесу жртву, да своју крв пролевају за Србију, а многих да за Србију далеко од своје отаџбине и од својих фамилија и кости оставе.*)

Но сва помоћ руски својевољаца није могла предупредити пораз српски. Показало се да Србија војнички није била спремна за рат са Турском; показало се да је турска војска која се омаловажавала, врло добра војска.**) После пораза српског код Ђ у н и с а. Србија је потпуно била изложена турској инвазији, и да Русија није најенергичније интервеновала и Турску на мир принудила, Србија би била опустошена.

Пораз српских код Ђуниса био је од ужасно жалостног утиска на српске духове, дочим је Ђунис у српских противника највеће ликовање проузроковао. Бечка и пештанска преса надтицале су се, да уздижу победе Турске над Србијом и да ову омаловажавају.

Но ликовање у Пешти усљед пораза српског код Ђуниса, није познавало више границе. Братство и са-

*) Кад се о руским својевољцима од неке стране у Србији с маловажењем говори, то нам се ово види као највећа незахвалност. Исто то важи за генерала Черњајева. Ма да је какав генерал био — а Черњајев је дао сјајне доказе свога војничког дара — неби могао са српском милицијом, како је зло била устројена, ништа учинити.

**) У пролећу г. 1876. п р е рата српског, путовао је др. Полит случајно на пароброду са бившим министром српским Мариновићем. Питао га је Полит, шта он држи о рату са Турском. Мариновић рече: да и он мисли да би моменат за рат био згодан. Но питање рата да зависи од мњења в о ј н и ч к и х с т р у ч њ а к а. Држе ли они, да је Србија с п р е м н а за рат онда ваља да се зарати са Турском. Но он сумња да је Србија за такав рат спремна. После се заиста показало да су српски војнички с т р у ч њ а ц и, врло лакомислено дали своје мњење. У осталом Србија има заслугу, што је р у с к и рат изазвала.

веза са Турцима нашао је у многим и многим демонстрацијама свога израза. Мађарски ђаци наједаред се стадоше китити турским фесовима. Али највећу демонстрацију спремише мађарски ђаци, кад закључише, да носе почастну сабљу у Цариград Осман-паши, победиоцу Србије. Мађарски ђаци заиста одоше у Цариград, тамо их Турци са великом помпом дочекаше. И сами званични највиши кругови турски опћише са мађарским ђацима. Посету мађарских ђака, вратише турске Софте, дошав у Пешту. Тај дочек Турака у Пешти од стране Мађара, превазилазио је свако одушевљење и могло би се (ко се тога још сећа и ко је очевидац био), као нека френезија назвати. Ту су се љубили и грлили са Турцима, ту се викало: „чок јаша!“ ту се частило и пило на рачун будућег савеза мађарско-турског. Неке грофице мађарске (као што се приповедало), љубиле су кафтане прљавих Турака!

Но док су те демонстрације туркофилске биле и док су Мађари желили савез са Турцима, званична политика аустријска морала се кретати у оквиру оне политике, што су је у источном питању Немачка и Русија Аустрији прописивале, дакле је морала бити против-турска и пошто је већ у пролеће г. 1877 било готово известно, да ће се Русија са Турском заратити, званична аустријска политика клонила се, да заузме непријатељски положај према Русији, а пријатељски према Турској.

Те противности међу званичном политиком Аустро-Угарске у источном питању и међу демонстрацијама Мађара, схватио је др. Полит у једној интерпелацији на министра-председника Тису, у којој интерпелацији се дотакнуо и одношаја према Русији*).

*) Према тадањем расположају Мађара, такове интерпелације имале су не само своје непријатности, већ су у нечем биле и опасне. Мађарски

Беседа и интерпелација гласила је овако:

Беседа и интерпелација Дра Михаила Полита-Десанчића

3. марта 1877.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Биће тако слободан да управим интерпелацију на штованог г. министра-председника у погледу источнога питања, односно одношаја Аустро-Угарске према Русији у том питању. У колико важност предмета допушта, стараћу се да се у кратко изразим. Свакако пак молим поштовани дом да ме пажљиво и стрпљиво саслуша.“

„У опште се осећа, како овде у сабору, тако и у целој земљи, да се притиском извањских одношаја криза у Угарској попела на неку извесну висину. Велике неугодности што су произвеле једва савладана министарска криза, преговори у Бечу и цело банковно питање, ванредно су увећане неизвесношћу спољашње ситуасије. Општа криза, коју је изазвало источно питање, није ни у једној земљи тако тешка као у Угарској. Изравнање са Аустријом чини се под тим теретом готово немогуће. Немојмо се одавати илузијама. Садања се ситуасија веома разликује од оне у години 1867. Тада је Аустрија била упућена на Угарску а данас, услед развијња источног питања, упућена је Угарска на Аустрију и принуђена је да попушта. Битност ствари не састоји се по себи у банковном питању, него у томе, што Аустрија због промењених одношаја из банковног питања може начинити питање силе. Не давно питао је г. заступник Ернест Шимоњи господина министра-председника, да каже, шта би било,

ђаци су тада сваком приликом демонстрирали. Више пута су дра Полита на улици фиксирали. После саборске седнице морао је Полит више пута, да избегне руљу ђака пред саборницом, брзо сести у кола па се одвести у свој квартир — пешке није смео ићи.

да се Бечу нису чинили уступци. Ја држим, поштовани доме, да је то питање тако наивно, да се на њ не може ни одговорити. Чини се, да је г. заступник заборавио целу повесницу Угарске од мохачке битке амо, чини се, да је заборавио, да је Угарска морала увек попуштати, кад је Аустрија имала моћне савезнике. Промењену ситуацију донело је Угарској баш развиће источнога питања."

„Поштовани доме! Управо је година дана како сам ставио на г. министра-председника интерпелацију о источном питању. Онај моменат беше од велике важности. Беше то баш пре почетка српско-турског рата. Тада сам ја имао друкчије назоре него г. министар-председник. Догађаји, што су се збили, показали су, да сам ја ипак *имао* право (*порицања*) у толико бар, што је г. министар-председник рекао, да Србија *неће водити рата*, а ја сам противно тврдио. (Веселост.) Мислим да је то чињеница."

„Поштовани даме! Сваки ће ми у овоме дому признати, да сам умерен био са интерпелацијама — и ако је било прилика, да сам могао интерпеловати баш у источном питању, као што су то многи саборски чланови доиста и чинили. Али у погледу извањских питања, вазда ми је пред очима онај парламентарни обичај, што га држе и у другим земљама, на име, да владу не треба присиљавати на изјаве, које би самој ствари могле шкодити. У угарском парламенту ваља узети у обзир и ту околност, што ми у извањским питањима можемо интерпелационо право само посредно да вршимо, јер на министарској клупи немамо министра спољашњих послова."

„Али има важних момената, где је дужност заступника, да се обавести о извањској ситуасији. Држим, да је садањи моменат у источном питању веома важан. Стојимо на прагу европских догађаја. Русија је на

Пруту поставила велику војску и готова је сваки час да нападне на Турску, а ни једна европска држава нема ништа против тога. Допуштам пошт. доме, да тај велики догађај у првом моменту неби био од значаја по Аустро-Угарску, али последице тога догађаја тицале би се свакако у првом реду наше монархије. Нужно је дакле, да смо обавештени о држању Аустро-Угарске напрема догађајима, што долазе. То је тим нужније, што су од неког времена избили на јавност такви појави, који стоје у очевидној опреци са политиком, што ју је водила до сад Аустро-Угарска у источном питању, појави, које никако не сме одобравати угарска влада, докле год пристаје уз политику, што ју је до сад водила Аустро-Угарска у источном питању. Какав је положај Аустро-Угарске према источном питању, о том нема никакве сумње. Положај је тај обележен јасним дипломатским списима, што искључују сваку сумњу. Ти су дипломатски списи: нота грофа Андрашија од 30. декембра 1875, берлинска споменица од 15. маја 1876 и записници последње цариградске конференције. У тим је списима положај монархије према источном питању тачно обележен. Из тога положаја происходи, да Аустро-Угарска ни из далека не стоји на страни Турске против Русије, него на против на страни Русије а против Турске. То произлази готово из сваке врсте тих списа. (Порицање у центртму.) Реформна нота грофа Андрашија почиње се овако (чита): „Три државе, Аустро-Угарска, Русија и Немачка, пошто су узајмично измењале своје назоре, сложиле су се, да заједнички изврше дело пацификовања.“ Нота дакле вели, да је Аустро-Угарска у потпуном споразуму са Русијом и Немачком. Нота даље каже: „Усљед поверљиве измене мисли између нас и петроградског и берлинског кабинета. —“ Дакле нота вели, да је узајмични одношај

не само пријатељски, него и поверљив. Најпосле нота се завршује овако: „То је тврдо убеђење, које је посљедак измене мисли између кабинета аустро-угарског, руског и немачког.“ Из тога се бар даје извести, да наша монархија ради у потпуном споразуму са Русијом и Немачком.“

„Берлинска споменица иде још много даље, него реформна нота Андрашијева. Споменица не тражи само реформа, него и гаранција. И Аустро-Угарска се заједно са Русијом подухвата, да осим дипломатске акције употреби још и друга средства, јер се споменица завршује овако: „Ако би међу тим примирје истекло, а силе неби постигле цел, коју су предузеле, то су три царска двора тога мишљења, да ће бити нужно, да се њиховој дипломатској акцији даде санкција свезе напрема мерама за изведење, које ће бити нужне у интересу општега мира, да би се зло предупредило и развитак му спречио.“

„Аустро-Угарска обвезује се по томе још и на друкчија средства него што их дипломатска акција изискује.“

„Познато је, поштовани доме, да би цариградска конференција била излишна, да је Енглеска тада прихватила ту споменицу. Што је на конференцији учињено, превазилази — као што је познато — оно, што је у споменици означено.“

„Што се тиче наше монархије, то налазимо посланика грофа Зичи на страни руског посланика. Гроф Зичи није истина држао велике говоре као Игњатијев и Сализбери, али он је вазда одобравао изјаве руског посланика. Могао бих за то навести многе цитате. У конференционој седници од 30. децембра 1876. изјавио је ђенерал Игњатијев, да је оно, у чему су се сви кабинети сложили, за Русију најмања мера (минимум), која се неда на ниже свести.

За тим су гроф Шодорди и марки Сализбери држали говоре, у којима су изјавили да приступају мишљењу ђенерала Игњатијева. А гроф Зичи изразио се овако: „Гроф Зичи пристаје без заустезања уз изјаве господе посланика француског, руског и енглеског. Он одобрава потпуно све, јер изјаве све тројице одговарају његовим идејама, као и идејама његове владе.“

„Дакле гроф Зичи потпуно одобрава оно, што жели Русија. Другом приликом је претекао шта више и ђенерала Игњатијева, пошто је турске заступнике апострофирао, пошто је порти пребацио да издане хатишерифе и хатихумајуме није држала; а за тим рече гроф Зичи: „Његово Величанство султан тврдио је не давно, да држава има добре законе, али да се ти закони на несрећу не врше: Напрема такој тврдњи, што долази с тако висока места, како се друкчије могу отклонити зебње, ако не уважањем гаранција.“ Дакле је гроф Зичи оштро искао гаранције.“

„На основу дипломатских аката, што сам их сад навео, а докле ме год влада о противном не увери и докле ми министар-председник на моју интерпелацију порицањем не одговори — имам права држати, да Аустро-Угарска стоји не само у пријатељском, него и савезничком односају према Русији. Али ја идем још и даље, и тврдим, да је Аустро-Угарска прва покренула оно, што Русија хоће и што је стара мисао Русије у источном питању. У европском међународном праву има једно начело, које ваља високо ценити. То је основно правило европског међународног права. Оно се састоји у томе, да ни једна држава нема права да се меша у унутарње односаје друге државе. Русија је увек тврдила, да се то начело неинтервенције неда применити на Турску. Реформна нота грофа Андрашија изразила је баш ту мисао Русије. Доцније су

различити научењаци, као Блунчли у Немачкој и славни белгијски правник Ролен Жакмен, и знанствено доказали, да се начело неинтервенције неда применити на Турску. Али свакако припада заслуга грофу Андрашију, што је начело интервенције напрема Турској дипломатским путем употребљено, те је доцније нашло потпуна израза у берлинској споменици и цариградској конференцији. Поступак према Турској започет је реформном нотом а настављен гаранцијама у берлинској споменици, докле на цариградској конференцији није на послетку дошло до тога, да су хтели ставити Турску под туторство."

„Али је поступак према Турској и у другом обзиру поучан. Он доказује, да кад која држава цело своје биће гради на праву освојачком и на господству једнога племена, кад држава у слепој племенској страсти прекорачи границе морала према својим поданицима, да се онда нађу силнији фактори, који увређеном моралу даду задовољења. Свирепства у Бугарској, као што је лорд Дерби рекао, шкодила су Турској већма, него да је изгубила велику битку."

„По свему, што се у Турској догодило, по јавноме мњењу, што се у Европи о Турској образовало, била би лудост и мислити на то, да ће Аустро-Угарска ступити у савез са Турском."

„Јавно мишљење Европе тако се јако променило према Турској, као што се пре једва могло и мислити. Пре неког времена читао сам извештај неког енглеског извештача у једним енглеским новинама, који се изразио: да он не познаје веће увреде за Енглеску, него што су Турци још тако смели да се надају, да ће их Енглеска потпомагати. Али није то само индивидуално мишљење једног енглеског извештача. Не давно је у енглеском парламенту, мислим, приликом адреске дебате, споменуо један конзервативац турски

„устав.“ То је изазвало у парламенту тако велики смех, да је говорник једва могао даље да говори. (Један глас: Руском уставу не може човек ни да се смеје.) Европа је прилично сложна у томе, колико вреди турски устав. Кад је устав у Турској објављен, Турци су се били јако забранули; рекоше: ми, који смо у мањини, остаћемо и у државном сабору у мањини, те ће ђаури над нама владати. На то их је тешио и умиривао један турски лист: Та нека се не брину, турски је устав тако удешен, да ће Турци, и ако су у мањини, у државном сабору ипак бити у већини. И доиста, појам је устава веома еластичне природе. Вештачким изборним редом може се све постићи. Има устава, који у место да умере племенско господство, они га на против још развију и учврсте.“

„Наводим то све за то, да мотивујем други део моје интерпелације (Чујмо!) да вам претставим, како се варају сви они, што сањају о турском пријатељству.“

„Овде би било место да говорим о једној теми, коју је веома мучно расправљати у угарском парламенту. Ствар се тиче симпатија према Турцима. Прећићу ту тему. Турским симпатијама и онако коментара не треба; имам само једну скромну примедбу. (Чујмо!) Највећи непријатељи Угарске и мађарског народа радовали су се највише хаџилуку мађарске омладине у Цариград. (Чујмо! Чујмо!)“

„Кад не бисмо знали да су ти младићи ватрени Мађари, могли бисмо мислити, да су добили мандат из Москве. (Гласови: Охо!) Ја само велим, да изгледа тако, као да су добили мандат, да Угарску компромитују пред Европом. (Кретање, немир, гласови: Доста!) То је, поштовани доме, не само моје мишљење, него и мишљење многих људи у Европи. (Гласови у центруму: То је питање.)“

„Ја се, пошт. доме, са свим слажем са г. мин
стром предсједником, као министром унутрашњих п
слова, што дотичну демонстрацију није спречио, је
изјаве симпатија тичу се начела личне слободе. Шт
се демострација догодила, што се носила почасна са
ља у Цариград, (Један глас: То је било врло добро
против тога немам ништа, али пошт. доме, личн
слобода и изјаве симпатија морају у држави имат
своје границе кад вређају осећаје читавих клас
вероисповедних друштава и племена. Што се демо
страција у опште догодила, о томе не говорим, а
што је дотична почасна сабља била више дана изл
жена у престоници Угарске, (Један глас: То је бил
врло добро) оне Угарске, која броји милијона нем
ђарски народности, које никако немају симпатија
Турке, што су ту сабљу по улицама носили, баш у он
часу, кад је посланик аустро-угарски у Цариграду д
бијао најодмереније инструкције, да заузме положај
за, него против Турске, — у томе налазим да
влада погрешила. (Порицање.)“

„Како је влада у тако критичким временима, к
што су данашња, требала поступати, показао је изв
сно један веома поштовани члан овог сабора. Г. з
ступник барон Шењеји изразио се приликом после
ње прорачунске дебате у том погледу овако: „Ми
можемо бити равнодушни према грађанском пол
жају и судбини народа, што живи у суседним покр
јинама турске државе, не само због општих хуман
тарних интереса, него и због тога, што у овој отаџ
бини станују многи држављани, који су једноплемени
оних народа; и ако ваља ми да од њих иштемо у свем
безусловну верност и оданост према отаџбини, то ипа
морамо у њима неизгладиво чувство тога једноплем
ног сродства поштовати, штедити и имати на њ об
зира у нашем сопственом интересу.“

„Цела демонстрација, пошт. доме. (Гласови: Читајте даље!) — Ако баш желите, читаћу, али ово даље не односи се више на моју тему (Веселост) —, цела демонстрација била је управо наперена против једнога племена, кога су чланови уједно и држављани угарски (Гласови: Против Русије је наперена!); а влада бар треба да је узвишена над племенским страстима; она није требала ту врсту изјава — не кажем демонстрацију у опште — да допусти. Ја могу себи да претставим само један случај, где би влада на таке демонстрације могла гледати кроз прсте, где би их шта више смела и потпомагати, а то би било онда, кад би било и најмање изгледа, да ће наша монархија закључити савез с Турском; — али о томе не може бити говора. (Гласови: За што?) Одмах ћу казати. Аустро-Угарска заузима часно место између Немачке и Русије, и неће свога положаја стављати на коцку због тога, да потпомаже државу, која се не може одржати. Да Аустро-Угарска стоји с Русијом у пријатељском, и шта више савезничком односају, у том мишљењу поткрепљује ме веома важна околност. Русија је саветовала Србији да с Турском закључи мир, она је отказала Србији помоћ за продужење рата, а то је — по мом мњењу — учињено у потпуном споразуму са Аустро-Угарском. Како ће се тај односај између Русије и наше монархије даље развити, да ли постоје какви договори о окупацији Босне, како и кад ће то бити? — у то нећу да се упуштам, нећу да се упуштам ни у какве конјектуре ни комбинације. Моја интерпелација оснива се на чињеницама и актима. И г. министар-председник моћи ће лако са „да“ или „не“ одговорити на моју интерпелацију. Моја интерпелација пак гласи:

„Интерпелација на г. министра-председника: Погледом на то, што је положај Аустро-Угарске у источном

питању обележен нотом грофа Андрашија од 30. децембра 1875., берлинском споменицом од 15. маја 1876. и изјавама на последњој цариградској конференцији, из чега произлази заједничко и савезничко поступање Аустро-Угарске, Русије и Немачке према Турској:"

„погледом на то, што су се у последње време у Угарској при потпуној пасивности владе догодиле такве туркољубиве демонстрације, које стоје у очитој опреци са политиком, коју је до сад Аустро-Угарска водила у источном питању:"

„питам г. министра-председника:"

„1. Држи ли се Аустро-Угарска још оних начела, што су утаначена тројецарским савезом, и што су изложена у ноти грофа Андрашија од 30. децембра 1875., у берлинској споменици од од 15. маја 1876. и у последњој цариградској конференцији? Ако се држи тих начела:"

„2. одобрава ли угарска влада оне туркољубиве демонстрације, које су кадре с једне стране да компромитују досадању источну политику Аустро-Угарске, а с друге стране да вређају народне осећаје милијона угарских грађана словенског језика? (Гласови: Охо!)"

Са овом интерпелацијом занимало се доста и пештанско и бечко новинарство. „Нова слободна Преса" у Бечу, иначе неизмерно туркофилски лист, назвао је ту интерпелацију врло вештом, тако вештом „као да су је руски дипломати у Петрограду саставили" — да се доведе у неприлику угарски министар ради одговора. И заиста, интерпелација је била тако стављена, да ако се Тиса изрази за Турску, онда опроврга читаву званичну политику аустро-угарску у источном питању, ако пак призна, да је Аустрија у спора-

зумљењу са Немачком и Русијом, то онда вређа симпатије туркофилских Мађара.

Тиса као обично, у питањима спољне политике, поискао је инструкцију за одговор у Бечу, и после скоро 14 дана тек, одговорио је Политу.

Тај одговор Тисин и реплика Политова гласили су:

Одговор Тисин и реплика дра Мих. Полита-Десанчића

дана 14. марта 1877.

(По стенографији.)

Министар-председник Тиса: „Поштовани доме! С вашом дозволом одговорићу на неке примедбе г. заступника Михаила Полита, што их је он навео у говору, којим је спровео своју интерпелацију. Но ваља ми приметити, да нећу говорити о многоме, што је у свом говору рекао о тешком стању, што је у Угарској произведено изваљским положајем."

„У погледу његових навода о изваљском положају, морам међу тим нешто рећи. Ја не верујем, да је г. заступник приметио тако стање у Угарској, јер Угарска не може наћи узрока, да се због изваљских прилика налази у тешком стању, пошто је постигнуто оно, за чим је она тежила: да се на име одржи мир и да се ништа не догоди, што би било противно интересима Аустро-Угарске. До данас се није тако што догодило."

„Г. заступник позива се на то, да је напрема мени одржао право, јер је рекао пре годину дана, да ће Србија водити рат. Збило се онако, као што је он прорекао, и не онако, као што сам се ја надао. Али ипак држим, да би они, којима лежи на срцу благостање Србије, могли желити, да су слушали оне, који су одвраћали од рата, а не оне, који су можда из не сасвим српских намера потстицали на рат. (Одобравање)."

„Г. заступник говорио је много о томе, како је политика, коју је започео министар спољашњих послова, била поспешна интересима Русије; он је даље много говорио о догађајима, што су се развили. Али је заборавио, да нота од 30. децембра 1875., коју је саставио гроф Андрашија, говори само о реформама, које би се имале увести за хришћане, и ни о чем другом; он је даље заборавио, да су како та нота тако и цариградске одлуке могле донети једна или три силе, али да је гарантовани паришки мир заједничка ствар свих јевроиских сила, те с тога се оно не може узети као оделито дело трију сила."

„За ту околност, да је наше извањско звање било у намери, да ради споразумно са осталим силама, поднео је г. заступник сам јаку сведоџбу, рекавши, да се одустало од берлинске споменице, кад је Енглеска није хтела прихватити."

„До сад су све европске силе заједнички, једнодушно и сугласно делале, те се не може рећи, да је политака, која је с једне стране тежила за једнодушношћу међу свим јевроиским силама, а с друге стране ишла за побољшањем судбине хришћанских становника у Турској, била једностраиа или у интересу које год силе."

„Г. заступник споменуо је још у свом говору демонстрације, што су чињене у корист Турске, а влада је била при том пасивна. Да је влада према тим демонстрацијама — више него што је била дужна — у нечем показала велику предусретљивост или симпатију (одобравање и веселолт на крајњој левици), о томе се г. заступник уверио гомилом интерпелација и нападаја, којима је влада због тога била изложена. (Одобравање.)"

„И доиста, ако латинска пословица има право, по којој промена човека весели, то се угарски мини-

стар-председник налази у сретном положају, јер су га у том питању најразличнијим начином нанали. (Веселост.)“

„У свези с тим прећи ћу одмах на другу тачку интерпелације г. заступника, по којој су туркољубиве демонстрације с једне стране компромитовале политику Аустро-Угарске, а с друге стране увредиле народне осећаје угарских Словена.“

„На то морам у првој линији одговорити, да демонстрације појединаца у једном или другом правцу не могу ни шкодити ни компромитовати политику аустро-угарске монархије. (Живо одобравање.) На против, пошто ми не живимо у држави по машти г. заступника — доиста не — него у слободној држави, не може влада томе стати на пут, да један део грађана државних у границама закона не сме дати израза својим назорима; влада то не може све дотле, док се демонстрације крећу у оквиру закона. Међу тим за то се не може влада, ни спољашња политика чинити одговорном, јер у уређеним државама воде спољашњу политику у првом реду влада и у неком стадиуму законодавство, а не воде ју демонстрације свеучилишне омладине.“

„Истина је, да су демонстрације у изванским листовима а и код нас биле тако представљене, као да оне значе, да мађарски народ нема осећаја према патњама хришћанских становника у Турској. И ја бих желио, да су на ту евентуалност мислили они, који су демонстрације приређивали. С друге стране морам одлучно изјавити, да нема ни једног мотива, да те демонстрације вређају осећаје словенских становника у овој земљи, јер сам уверен, да у Угарској нема ни једног туркољуба, који би желио да се раја притискује у место, да јој се стање олакша. Ако се то ипак тако схвата, то онда ваља тражити узрок к томе код оних, који то — не знам због чега — тако представљају. (Одобравање.)“

„Што се тиче прве тачке интерпелације: да ли се Аустро-Угарска придржава досадање политике у источном питању, одговарам, да се министарство спољашњих послова — а угарска се влада с њиме у томе слаже — држи оних начела, која су га и до сад руководила, т. ј. министарство ће сматрати за своју задаћу, да одржи мир, да стање хришћана у Турској побољша, у колико је то можно, и да се, ма у каквим околностима и ма против кога то било, сачувају интереси аустро-угарске монархије. (Дуготрајно одобравање)."

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Поштовани доме! Један опозицијони лист попратио је моју интерпелацију о источном питању с примедбом, да сам том интерпелацијом Тисиној влади велику услугу учинио. Лист „Еђетиртиш" рекао је: да је ретко када кортеш у интересу падајуће владе Тисине такову услугу учинио као ја. (Веселост. Шимоњи: Тако је!) Ја ћу признати, поштовани доме, да је то тако. Али ја таково што не могу избећи. Није првина, да ја пошт. г. министру-председнику дајем прилику, да долази до јефтине популарности. Тако је то било, кад је још био вођа опозиције, тако у првим данима његовог министарства, па тако је то и сад. Али ово је врло значајно за угарски сабор, значајно је због тога, јер била која влада добра или рђава, била популарна или не, свагда може задобити потпуни апсолуторијум за све, ако само жестоко устане против народности и народносних посланика. (Порицање у центруму)."

„Што се самог одговора на интерпелацију тиче, то ћу признати, да у тако великом и важном питању, као што је источно питање, не може се од владе очекивати, да ће, исцрпљујући и задовољавајући одговор дати. У тако великим питањима често и сама влада није потпуно оријентована, па ако и јесте оријенто-

вана, она свој поступак равна по околностима. У осталом морам изјавити, да оно, што је поштовани г. министар-председник изрекао, да се Аустро-Угарска у источном питању све једнако још придржава начела тројецарског савеза — да ја ту изјаву на врло угодно знање примам, примам на врло угодно знање због тога, што држим, да би свака друга политика у источном питању за нашу отаџбину врло опасна била."

„Пошт. г. министар-председник изволео је споменути, да је истина то, да сам ја имао лане право што сам казао, да ће Србија рат започети против Турске, али да би боље по Србију било, да је он имао право."

„Но, поштовани доме, оно искуство, што је Србија у последњем рату учинила, то искуство учинили су још и други народи. Да каква мала држава не може противстати огромној снази какве веће државе, то није никакво чудо. (Немир, веселост.) Србија дошла је од прилике у исти положај, као и Пијемонт г. 1848. Није се Пијемонт тада заратио са Аустријом, што је држао да је јачи од Аустрије, већ за то, што се надао, да ако са Аустријом започне рат, да ће се читава Италија подићи и узањ пристати. Тако исто је изостао и устанак, коме се Србија надала. (Веселост). Но за то што је Србија у рату несретна била, не може служити разлогом, да се народ једне суседне државе према њој са тако мало деликатности понаша. (Гласови: а Срби г. 1848?)"

„Поштовани г. министар-председник изволео је у обзиру цариградске демонстрације рећи, да угарска влада није имала повода што учинити против те демонстрације, јер би се иначе огрешила против личне слободе. Ја сам у мојој интерпелацији већ рекао, да ја немам ништа против тога, што се демонстрација у опште догодила, али начин, којим се догодила, томе ја приговарам. Но ствар има још и неку другу страну.

У Цариграду схватили су ствар са свим друкчије. (Гласови: То се њих тиче.) Тамо је турска влада мађарску депутацију са свим званично примила. (Гласови: и то се њих тамо тиче.) Један паша ишао је тако далеко, да се обавештавао, колико има хонвида, и колика је мађарска војска у заједничкој аустријској војсци. (Немир.) То је све посве званично ишло. Вођа мађарске депутације рекао је великом везиру Митад-паши, да нема те силе, нема те заповести, која би могла уздржати Мађаре, да не притекну Турцима у помоћ, ако Русија нападне на Турску. (Дуготрајни бурни усклици: врло добро!) Ја ћу признати пошт. доме, да ово може бити мњење појединих људи, мњење читавог једног народа, али не сме бити мњење угарске владе, бар дотле не, док је споразумна са досадашњом политиком Аустро-Угарске у источном питању. Када једна страна влада криво схваћа положај друге државе, онда је по мом мњењу дужност владе те државе, исправити то криво мњење и таким догађајима одлучан деманти дати. Угарска влада пак није ни званично, ни полузванично тај деманти дала. Ни у једном листу, који угарској влади близу стоји, није она поступак у Цариграду осудила. У том ја назирем погрешку владе."

„Што је пошт. г. министар председник изволео тврдити, да грађани Угарске, славенске народности, нису имали повода повређеним се осећати у њиховим народним осећајима, то г. министра о противном могу уверити. Да се у Угарској није то искуство учинило, да се извесне симпатије изврну у велеиздајство, у сметање јавног мира и т. д., зацело би се догодиле противдемонстрације, ал било је паметних људи, који то нису саветовали, јер нису хтели дати повода, да се криминално здање код „Фортуне" још већма насели политичним сужњицима."

„Ја, поштовани доме, као што сам у мојој интер-

пелацији већ рекао, тако и сад велим: да влада треба да стоји над племенским страстима, а у тако замашном питању, као што је источно питање, ваља да је јако опрезна. У том обзиру могу само на ново препоручити пажњи владе, што је посланички садруг г. барон Павле Шењеји при последњој буџетској расправи рекао, какво би ваљало да је држање угарске владе како према хришћанима у Турској, тако и према народностима у Угарској."

„У осталом не могу примити одговор г. министра-председника на знање, већ молим да се исти ради расправе на дневни ред стави."

После одговора др Полита изјави министар-председник: „да је министарство спољашњих послова известило дотичне турске власти, да мађарски младићи не иду у Цариград у званичној мисији."

„Шта су ти младићи говорили с великим везиром и пашама, то он не зна. Ако г. др. Полит има што против поступка цариградске владе, то нека иде тамо и нека интерпелује. (Велика веселост.)"

Др. Мих. Полит-Десанчић: „У смислу пословника интерпеланту припада последња реч. По г. министру изговорене речи пружају на ново доказ за оно, што сам казао, да врло јефтино долази до популарности, кад мене напада. Што се тиче цариградске депутације, то нисам ја казао, да се она герирала званично, већ да је турска влада примила ствар тако рећи као званично. Кад се пак која страна влада у такој обмани налази у обзиру политике друге државе, то је дужност владе те државе таково што демантовати."

Одговор министра-председника Тисе узео је сабор на знање.

Док су се источне ствари развијале, дотле је угарска влада, тако звану „енергију“ у јужним крајевима Угарске развијала, затварајући Србе, да би тобож уображену „заверу“ Милетићеву осујетила. Тада је денунцијација била у најлепшем цвету. И приватне освете и местне заћевице појединих људи играле су ту улогу. Др. Милетић чамио је у затвору већ девет месеци. Др. Касапиновић у два маха био је и затваран и пуштан. Корнел Јовановић био је преко петнаест месеци у истражном затвору, док су га пустили. И многи други Срби били су у затвору, ма да се није могло ништа против њих пронаћи. Најекслатантнији пример злобне денунцијације и преке самовоље, био је затвор чурушког учитеља Стевана Јанковића.

Све ове околности побудиле су дра Полита, да с тим политичним парницама стави на министра правде интерпелацију.

То је било у оно доба, док је чекао на одговор Тисин о стављеној интерпелацији о источном питању.

Беседа, с којом је др. Полит попратио интерпелацију о Милетићевој и другим парницама, гласила је:

Беседа и интерпелација Дра Мих. Полит-Десанчића

8. марта 1877.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Када на пошт. министра правде намеравам интерпелацију управити, морам пре свега изјавити, да ја — као што се то по себи разуме — нећу у Милетићевој ствари пресуђивању подврћи поступак судски, а још мање могу себе позваним осећати независност угарских судаца у сумњу доводити. Ја мојом интерпелацијом само хоћу известне чине да констатујем, да о њима од пошт. министра обавештај до

бијем и да замолим г. министра да оно учини, што у његов делокруг спада.“

„Поштовани доме! Баш је данас пет месеци, како се имунитетна ствар нашег посланичког садруга Милетића у овој саборници расправљала. Но онда кад се та расправа држала, већ је Милетић у четвртом месецу у истражном затвору био. По том се дакле наш посланички садруг већ у деветом месецу у истражном затвору налази. Да се за девет месеци та истрага није могла довршити, о том ће се сваки јако посумњати, ко је икада истражни судац био. За девет месеци могуће је истрагу довршити, ма да има реквизиција, које на далеко иду. У осталом ја не познајем стање истраге. Позната је ствар да одветнику-браниоцу није се слободно мешати у казнени поступак, док је у стадијуму истраге. Одветник може ствар само ургирати и ништа више. На сваки начин жалосна је ствар, да се Милетићева истрага тако дуго отеже. У другим земљама већ казнени поступак опредељује време, за за које се истрага мора свршити, ако је одређен истражни затвор, па ако се дотле не сврши, онда истраженика ipsa lege морају на слободну ногу пустити и само у изнимним случајевима има државни одветник право призива. Такав закон реципиран је и у Хрватској. После уапшења Милетићевог догодила се многа затварања и у Хрватској-Славонији. Али после два месеца кр. судбени стол загребачки донео је на основу закона одлуку, да се дотични истраженици на слободну ногу ставе. Државни одветник уложио је против тога призив, али кр. бански стол потврдио је првостепену одлуку. Већ давно, у Хрватској-Славонији нема ни једног политичног истраженика.“

„Ја сам рекао, поштовани доме, да стање истраге Милетићеве не познајем. Ипак ми је један моменат те истраге познат, моменат, који је не само у Београду и

у јужној Угарској изненађење проузроковао, него који је и поводом био, да се ради Милетићеве парнице најживље нападало на правосудство Угарске у страним новинама. (Барон Кас упада: Ко пише у те новине, какве су то новине?) Стајало је то у „Алг. Цајтунг-у“, и у „Политици“. Ствар је у томе: На једаред донеше српске новине са велики слови телеграме из Београда, да се у Милетићевој парници нека акта изгубила, и да се сведоци у Београду морају преслушати. Ја сам томе веровао и нисам веровао. Кад сам у Будим-Пешту дошао, обавестио сам се о том код самог истражног судца. Питао сам га, да ли је истина, да су се нека акта у Милетићевој ствари изгубила? Он ми је одговорио, да и јесте и да није. Ово је пак у ствари: Будим-пештански суд управио је на варошки суд београдски једну реквизицију, да се неки сведоци у Београду преслушају. Београдски суд преслуша дотичне сведоке и пошље акта у Пешту. Истражни судац чека и чека на та акта. Прође једна недеља, прође друга, трећа, акта из Београда не долазе. Тада истражни суд управи пожурницу у Београд, но на његово велико чудо добије одговор, да су акта већ давно и давно у Пешту послата. Истражни судац видећи на послетку, да се акта никако пронаћи не могу обнови реквизицију у Београд.“

„Међу тим се ствар разјаснила. Акта истина стигла су у Пешту, ал не будим-пештанском, него пештанском суду за околину (Pest vidéki törvényszék). Ту су неко време лежала, јер наравно дотични референт није обвезан сваки акт таки решити. Кад референт на послетку узме акта у руке, види да су иста српским језиком састављена. Пошаље их одељењу министарства за преводе. И овде су акта неко време лежала и кад су преведена била, пошљу их натраг пештанском суду за околину, где кад увиде

погрешку, пошљу акта на послетку надлежном будапештанском суду. Тако је то трајало неких 7—8 недеља. Тако непријатних момената као да је било у Милетићевој истрази више. Тако су се адресе несмотрено промениле, на место да оде реквизиција новосадском суду, оде бечкеречком и обратно."

„Ја као што рекох, поштовани доме, стање истраге Милетићеве не познајем, и баш то је намера моје интерпелације, да од пошт. г. министра у том обзиру неко мало разјашњење добијем, јер су истрагу против Милетића већ и стране новине почеле критиковати, и јер се овде ради о личној слободи једног посланика."

„Но пошт. доме, не само у Милетићевој парници већ и у другим политичним парницама учињене су заиста флагрантне повреде закона. После уапшења Милетићевог, учињена су у јужној Угарској још многа друга затварања. У шајкашком округу у селу Чуругу, буде дана 25. августа прошле године у четири сахата у јутру тамошњи учитељ српских основних школа, Стеван Јанковић, из кревета дигнут и уапшен, и тога истога дана у Жабаљ солгабировском звању дотеран. Ту буде у једну малу прљаву пандурску собу затворен. Прође друга недеља, трећа, четврта, пета, шеста, — учитељ све једнако у затвору. Моли, приклиње, да му се каже зашто је затворен, моли, приклиње да се пред суд стави и да се испита — ништа не помаже. Ја сам о том случају са чурушким учитељем слушао говорити у Новоме Саду, ал нисам ствар веровао. Дана 5. јануара имао сам адвокатска посла код среског суда жабаљског. Питам среског судца, да ли је истина, да је у Жабљу неки српски учитељ већ више месеци затворен. Он ми одговори, да истина о том има приватна знања, али званично му није ништа познато. Ја га запитам

*

за тим, није ли од панчевачког или будим-пештанск суда каква реквизиција дошла, да се тај човек испит Он ми одговори, да није. На то му ја приметим, би ипак у реду било, да он о том случају учини в вештај или панчевачком или будим-пештанском суд На то ми он одговори, да њему казнена пријава ни учињена, да реквизиције нема, дакле да нема пово у тој ствари што радити, у осталом, да ће још о т размишљати. Кад сам се вратио у Нови Сад, им сам намеру да сам учиним притужбу о том случа министарству правде. Но онда чујем од једног коле који ми је то сам казао, да је он још месеца октоб у име чурушке општине послао притужбу минист правде. Шта се после у Жабљу догодило, то ја знам. Тек кад сам фебруара месеца овамо у Буд Пешту дошао и Милетића посетио, чујем да је ис учитељ 20. фебруара овамо доведен и у „Фортун смештен, где је први пут тек судски преслушан. Да ле тај је човек пуних шест месеци био затв рен а није за то време никад преслуша нити је суду предат. (Живо кретање. Гласов то је прави скандал!) Кад се таково што, поштова доме, у Угарској може догодити, то ћу само да ћут ал ја црвенити морам за правосуђе Угарске. Ств је тим жалоснија, што ово пошт. министар прав не може опровргнути, јер да је Јанковић за оних ше месеци, што је био у Жабљу затворен, судски б преслушан, могао би бити преслушан само по среск суду жабаљском, ово се пак није збило."

„Моја интерпелација, поштовани доме, садржа још и неки општи део. Сва затварања, која су се јужној Угарској усљед српско-турског рата догоди носе посве на себи печат превентивних мера. каквим кривичним индицијама, о каквом кривичном дел ту нема ни разговора, јер да је таково што било,

цело би се од толиких истрага после девет или управо десет месеци — јер се прва затварања још почетком јуна догодила — за цело би се бар једна истрага са кривичном пресудом свршила. Али до сад нема ни једне такове пресуде. Ово доказује на ново оно, што сам ја више пута у овом пошт. дому тврдио, т. ј. да ми угарски Срби никад не заборављамо на наше дужности према нашој отаџбини, да их никад заборавили нисмо и да их заборавити нећемо. На кад је држање једног народа тако коректно као српског у Угарској, онда би требало и влада са таким народом друкчије да поступа, и неби ваљало да изазива незадовољство и огорчење.“

„Ја сам рекао, поштовани доме, да су сва затварања у јужној Угарској на себи носила печат превентивних мера. Сад је ситуација на јужној граници са свим промењена. За Србију настао је мир. Сад отпада тамо на југу и последња сенка нужности каквих превентивних мера. Сад би ваљда било време, да пошт. министар правде за те политичне истраге што учини, што потпуно у његов делокруг спада. Шта би требало ово да буде, то садржава трећа тачка моје интерпелације.“

„Моја интерпелација пак овако гласи: (чита)“.

Интерпелација на г. министра правде.

„Обзиром на то, што истражни затвор посланика Светозара Милетића прелази већ у девети месец;“

„Обзиром на то, што је тај политични процес већ у страним новинама таково тумачење нашао, које је кадро компромитовати правосудство Угарске;“

„Обзиром на то, што је у једном другом политичном процесу против Стевана Јанковића учињена флагрантна повреда закона;“

„Обзиром на то, што затварања у јужној Угар-

ској, предузета усљед српско-турског рата, носе н себи печат превентивних мера:"

„питам г. министра правде:"

„1. Је ли вољан дати разјашњења о том, зашт истрага против посланика Светозара Милетића за де вет месеци још није закључена?"

„2. Како разјашњава г. министар поступак, да ј чурушки народни учитељ Стеван Јанковић, пуних шес месеци у затвору држан, а није за то читаво врем никада преслушан, нити суду предат?"

„3. Је ли вољан г. министар, пошто је у сусед ној Србији мир успостављен, и по томе на јужни границима Угарске одпада и сенка нужде какових пре вентивних мера, — у обзиру оних политичних парница које ће се и онако због мањка објективног и субјек тивног учина морати обустављати, ал које усљед дуго трајне преписке са реквизицијама могу још месецим трајати — је ли вољан г. министар правде такав пред лог Његовом Величанству учинити, да се те истраг највишом одлуком коначно обуставе?"

Министар-правде требао је дуго времена, док је н ову интерпелацију одговорио. Интерпелација била ј стављена 8. марта, а министар је одговорио тек 5 маја дакле после скоро два месеца. Јамачно да је угарск влада чекала развој источних ствари, наиме хоће ли бит руско-турски рат, да би по томе могао одговорити н ону тачку интерпелације: да учини предлог Њег. Ве личанству ради обуставе свију тих политичних парниц у јужној Угарској.

Одговор министра правде и реплика др. Полит гласили су:

Одговор министра правде Перцела и реплика дра Мих. Полит-Десанчића у ствари Милетићевој

5. маја 1877.

(По стенографији.)

Министар правосуђа Бела Перцел: „Поштовани доме! 8. марта о. г. управио је заступник Полит на мене питање, за што није после девет месеци довршена истрага против Милетића. Кад је суд наредио истрагу и истражни затвор против Милетића, одмах је почета и истрага. и од тога доба наставља се без прекида; али из разлога, што је та ствар замашна и замршена; из разлога, што је у течају истраге број оптуженика једнако растао, а да се сви преслушају, требало је дуже времена; из разлога, што је за преслушавање сведока, које је навео државни одветник и оптуженици, требало такођер дуже времена, у толико више, што знатан део споменутих сведока живи у Србији, те су се морали путем реквизиције конзулата преслушавати; даље из разлога, што је против наређеног истражног затвора, као и против криминалне истраге час један час други оптуженик апеловао, те су се те казнене парнице морале подносити вишим судовима ради ревизије: из свих тих разлога јасно је, за што није довршена истрага у тој ствари. Али могу поштованом дому саопштити, да ствар већ тако стоји, да се могу надати, да ће на скоро бити у тој стадији, да ће суд моћи изрећи мериторну пресуду.“

„На друго питање господина заступника, које гласи: Како је то, да је у другој некој политичкој парници чурушки учитељ Стеван Јанковић, шест месеци држан у истражном затвору, а није био преслушан, па није шта више за то време ни суду предан био? — част ми је одговорити, да мени то није по-

знато, да се то догодило, али да имам основана узрока држати, да се та тврдња не слаже са стањем ствари.'

„Против учитеља Стевана Јанковића дотични је суд својом одлуком наредио истрагу и истражни затвор, и пошто је та одлука судска заједно с разлозима пред дотичним прочитана, то се не може узети да је сад таку одлуку донео без преслушања дотичнога.'

„Али при свем том, чим сам из интерпелације г заступника дознао за ту чињеницу, наредио сам одмах истрагу у тој ствари, па ако се истрагом том покаже да је који орган пропустио чинити што је требало, тћу ја сматрати за своју дужност, да против дотичног употребим законска наређења. (Одобравање.)"

„Треће питање гласи: Је ли г. министар вољан да сад, пошто је мир у Србији успостављен, и пошто на југу наше државе нису више нужне никакве превентивне мере у погледу оних политичких парница које ће се због недостатка субјективног и објективног учина и онако обуставити — поднесе Његовом Величанству предлог, да се дефинитивно обуставе те парнице?"

„На то морам пре свега изјавити, да се г. интерпелант вара, кад мисли, да је овде реч о превентивним мерама. Против дотичних оптуженика водили су судбени казнену истрагу, суд је наредио истрагу, против неколицине дотичних оптуженика одредио је суд и истражни затвор: те тако стојимо ми овде пред судским одлукама, не превентивним мерама, у погледу којих самћу мимогред да приметим, да таких мера не познају ни наши земаљски закони ни наша криминална пракса.

„А што се тиче конјектура, што их је г. заступник изрекао, да ће на име те парнице сам суд и онако уништити, то нека ми допусти, да на то не одговарам. Ја не могу допустити, да сабор или влада заузме положај према ствари, која се налази пред надлежним

судом и о којој је само суд по закону позван, да изрече пресуду. (Опште одобравање).“

„Што се најпосле тиче питања, да ли је влада вољна да предложи Његовом Величанству обуставу парница, о којима је реч, — то ћу у том погледу само то да изјавим, да ће влада, као што су је у свима предлозима за помиловање једино руководили обзири на укупност, и у овом случају чинити оно, што погледом на земаљске интересе може и сме чинити. (Одобравање). Молим, да се мој одговор узме на знање. (Одобравање).“

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Поштовани доме! Зацело је врло мучна ствар, кад се у парламенту стави интерпелација баш на министра правде, мучна за посланика, а мучна за министра. Министар правде заузима неки особити, изванредни положај. Сваки други министар има више слободе делања, може упливисати, може заповедати својим органима, министар правде не сме упливисати на судије и на судство. Слобода и независност судија и судства, таково је основно и узвишено начело у цивилизованим европским државама, да се у њега дирати не сме. Ако ико, то се посланик мора чувати, да у парламенту не износи такове ствари, које би биле кадре усколебати у земљи поверење према судству, јер где се ово поверење почиње колебати, ту се колебају већ и основи државни. За то сам ја, поштовани доме, таки у уводу моје интерпелације нагласио, да се ја и у обзиру Милетићеве ствари у независност угарских судаца посумњати не смем.“

„Али има случајева — и повесница ово довољно доказује — у којима судије при свој њиховој независности ипак су при известним околностима присиљени, да неким означеним правцем поступају. То су случајеви, где се судијама известан материјал скупи и у руке даде, те они по том материјалу на основу закона по-

ступају. Против таковог поступка не штити независност судија. Колико ја знам, на континенту и нема коректива против тога. У Енглеској пак бивало је случајева, да се парламент умешао. Опомињем на процес Барбера у г. 1858, на процес Бервика у г. 1863. У овим случајевима дао је парламенат дотичнима задовољштину, шта више гласовао им је одштету."

„Још горе стоји са судском независношћу, где се судије обузети страначком, или племенском страшћу. Знамо, да у великој француској револуцији судије нису били судије, већ људи политичне странке. Но шта је страначка страст према племенској страсти? то се неда сравнити!"

„Ја ово, пошт. доме, све овде наводим за то, што сам чуо, да се у извесним круговима поговарало, да Милетића неће судити судије као судије, већ као Мађари и добри патриоти. Ја ово не могу веровати, јер би такова осуда Милетићева била маленкаствар, према великом губитку читаве репутације Угарске."

„Прелазим на одговор пошт. министра на прву тачку моје интерпелације. Изволео је г. министар рећи да је истрага још у течају. Опростите. Да се истрага Милетићева за пуних 10 месеци није могла још довршити, заиста мора јако у очи пасти. Веома су то изванредни случајеви, где се каква истрага за десет месеци не може довршити. Управо Милетићев процес нема казнено-правног супстратума. Но због тога, што се хтело ипак нешто пронаћи, што нема, морали су се толики сведоци преслушати. Истина, да се и Милетић на сведоке позивао, али само за то, да уметнички нагомилан материјал опроврне. Да сам ја на место Милетића био (Кретање. Гласови: Велика шкода!), ја се на сведоке небих ни позивао, већ бих просто искао коначну расправу. Јер оно што и неки сведоци Миле-

тићу на терет стављају, још не сачињава казнено-правни супстрат, не садржава у себи ни злочин, ни покушај злочина, шта више ни припрему. Па кад тако стоји ствар, ја бих при коначној расправи био љубопитљив, да видим тај угарски суд, који би на основу таковог материјала могао казнену осуду донети."

„Али ја нећу овде да држим какову обранбену беседу. Ја сам хтео само толико рећи, да је врло чудновато, да се истрага, где управо нема казненог супстрата, може провући 10 месеци. Но ја се надам, да ће пошт. г. министар правде дати ствар ускорити, да би се једном та истрага закључити могла."

„Што се тиче одговора на другу тачку моје интерпелације, то мислим, да поштовани дом, није могао никако бити задовољан са одговором, јер из одговора пошт. г. министра нисмо могли још разабрати, да ли у обзиру Јанковића стоји оно, што сам ја у интерпелацији навео или не стоји? Мени није познато, а могу уверити пошт. дом, да и Јанковићу није познато, да је он усљед судске одлуке стављен у истражни затвор. Могуће је — ја то не знам — да је овде у Будим-Пешти против Јанковића какова судска одлука донесена, али то је извесно, да њему такова судска одлука за шест месеци, док је у Жабљу био затворен, није била саопштена, нит је икад за тих шест месеци био судски преслушан. По мојој информацији — могуће да сам рђаво информиран и желио бих бити боље информиран — ствар овако стоји:"

„Јанковић је без судског знања просто по жабаљском солгабирову ухапшен. Ја сам испрва мислио, да је ту можда солгабиров у чему пофалио, ал сам се јако варао. Солгабиров, кад је Јанковића ухапсио, учинио је о том свој извештај министарству унутарњих послова. Прошла је једна, прошла је друга недеља, на то учини солгабиров на ново извештај, да он нема

расположивих новаца да рани уапшеног Јанковића. На то добије одговор од министарства, нека он само држи и даље Јанковића у затвору, министарство ће трошкове алиментације сносити. Па ипак је та читава ствар са српским сеоским учитељем била — проста сеоска интрига, јер да је тај човек заиста невин, доказује већ то, да како је овде у Буда-Пешти био судски преслушин, да је и на слободу пуштен. Ако би се дакле хтео пошт. г. министар о том случају још боље обавестити, могао би се можда уверити о том, што сам ја тврдио."

„Што се тиче одговора на трећу тачку моје интерпелације, то је пошт. г. министар изволео рећи, да се ја варам, ако мислим, да су уапшења у јужној Угарској била одређена као превентивне мере. Но ту би морали бити пре свега на чисто, шта се у општ под „превентивним" мерама има разумети. Наравно да се људи не затварају на просто, а да се бар икакав узрок не нађе. Али околности, начин поступка, ипак показују, да су то превентивне мере. Ја бих баш из тог узрока желио, да ствар Милетићева до коначне расправе дође, па бих ја онда суду доказао, да су уапшења у јужној Угарској заиста носила на себи печат превентивних мера. Пошт. г. министар изволео је рећи да не налази за целисходно, где судови ту ствар обављају, да се истраге другим којим начином обуставе. У том обзиру пошт. г. министар потпуно се сагласшава са самим Милетићем. Милетић ми је пребацио, што сам у том правцу трећу тачку моје интерпелације ставио, јер као што се изразио, он не жели амнестије, већ судске задовољштине. Но ја трећу тачку моје интерпелације нисам само ставио ради Милетића, него уопште за све политичне парнице у јужној Угарској. Хтео сам дати прилике пошт. влади, да се из неприлике извуче, у коју је тим парницама дошла, јер ако ствар до коначне расправе дође, јако се бојим за

репутацију Угарске. Пошт. г. министар изволео је још одговорити, да ако влада у положај дође, да Њег. Величанству такав предлог учини, да ће владу пре свега општи интереси земље руководити. Из тога ја толико разбирам, да те политичне парнице заиста у тесној свези стоје са општим политичним положајем, и да по томе наш посланички садруг и мој пријатељ др. Светозар Милетић може још дуго у затвору лежати. Милетићева парница мене по томе јако опомиње на српског деспота Ђурђа Бранковића, који је у Јегри 22 године без суда био затворен, па је тамо и умрьо. Срби питаше више пута владу, зашто им држи затвореног деспота, ал добише свагда одговор: nihil mali fecit sed ratio status sic exposcit (није никакво зло учинио, ал разлог државни тако захтева).“

„Поштовани доме! Ја сам имао неке наде кад се српско-турски рат свршио, да ће се Милетић затвора ослободити, но сад од кад се руско-турски рат започео, ја сам ту наду изгубио, премда не могу добро да појмим, у каквој свези може да стоји Милетићева ствар са тако великом ствари, као што је источно питање. Ја сам често у овом сабору уверавао, да ми угарски Срби познајемо наше дужности према отаџбини, да смо их верно испуњавали и да ћемо их увек испуњавати. Ви не хтедосте никад веровати, и ја вас нећу више о том уверавати. Но једно ми можете ипак веровати, а то је: да угарски Срби у великом источном питању не падају у вагу. Источно питање сад је са свим други обрт узело. Ја сам се свагда чудио, што су се лане Мађари толико радовали турском успеху. Требали су противно да чине, јер сваки турски успех над Србима провоцира руски успех над Турцима. Источно питање је сада тако горостасан развитак узело, да се ни Срби ни Мађари не могу сматрати каковим фактором у истом. (Велико кре-

тање.) Забадава интерпелације о источном питању забадава јучерашњи одговори и реплике, бадава св туркољубиве демонстрације у Будим-Пешти у Бечу све то није кадро пресију да чини (Живо порицање.) Зна се врло добро у меродав ним круговима у Бечу, да већина саборска Будим-Пешти, као и она у Бечу, још незнач већину народа монархије. (Немир. Живо пори цање.)"

Председник: „Молим г. посланика да се не удаљава од предмета."

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Одмах ћу свршити Хтео сам само толико рећи, да ако има политични обзира у Милетићевој парници, да ја ово добро не поји мим, јер заиста Русија са њених милион солдата није спала на помоћ — Милетића. (Кретање.)"

„Још једно. Времена су врло озбиљна и јако с мењају. Ако икоји народ, то би Мађари требали д завире у листине своје повестнице, па ће наићи н многе Милетиће, и онда би требали да се опомену ла тинске изреке: hodie mihi cras tibi. (Данас мени сутр теби.) Не могу примити одговор министра. (Велика уз рујаност.)"

Председник звони и ставља питање, сабо прима одговор министров на знање. (Крајња левица Саси гласају против владе.)

Оно, што је др. Полит на крају своје реплике на говестио: да су источне ствари горостасан развита узеле, то се заиста на скоро и показало. Руси ућоше Романију те прећоше Дунав, и велики руско-турски рат узруја читаву Европу. Мађари налазаху се у гро зничавом стању, на сва уста искаше рат против Ру сије, помоћ Турцима. Но политика бечког двора ниј

се дала завести том струјом мађарског јавног мњења*), а Тиса је оно извршивао, што су у Бечу хтели. Он је ради тога био предмет разноврсног нападаја од стране Мађара. Петиције од стране разних муниципија, да се Турцима иде у помоћ против Руса, долазиле су на угарски сабор. Таква једна петиција изазвала је многодневну расправу на угарском сабору о источном питању. У тој расправи учествовао је и др. Полит, те је том приликом држао ову беседу:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића
у расправи о источном питању

27. јуна 1877.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Нисам мислио да ћу морати учествовати у овој расправи. Ја сам говорио о источном питању онда, кад је положај Аустро-Угарске према том питању још био сумњив; данас тај положај не подпада никаквој сумњи. Кад сам овог пролећа на пошт. г. министра-председника ставио моју интерпелацију о источном питању, била је главна тачка мога питања та: да ли се Аустро-Угарска придржава оних начела у својој источној политици, која су установљена тројецарским савезом, и пошт. г. министар-председник изволео је одговорити са: да. Од то доба стављане су у овом дому многобројне интерпелације о источном питању, ал одговор је био од прилике увек исти, као онај што сам га ја добио. И јучерашња из-

*) Један од најуплив нијих посланика владине странке на угарском сабору (уједно добар познаник дра Полита), стајао је тада у преписци са грофом Андрашијем. Андраши је том посланику поверљиво саопштио читав положај Аустро-Угарске према руско-турском конфликту. Пре него што ће Руси започети рат против Турске, фронт читаве руске војске био је окренут према Галицији, и тек кад се на меродавном месту у Бечу дала реч, да ће Аустро-Угарска остати неутрална, окрену Руси фронт према Дунаву.

јава пошт. г. министра-председника може се сматр
само као посљедица оних начела, која је г. минист
председник тако често у овом дому изрекао. Ако
ја ту јучерашњу изјаву добро схватио, то јој не мо
бити друга мисао, него да Аустро-Угарска није вол
иступити из досадањег одношаја, у којем стоји пр
Немачкој и Русији; јер да је други смисао те изја
за цело била би оштрина управљена против Рус
што пак није било. И као што сам овог пролећа
говор г. министра-председника на моју интерпелациј
источном питању, на угодно знање узео, тако ме је
јучерашња изјава пошт. г. министра-председника за
вољила, јер ја сам тога уверења, да би иступање А
стро-Угарске из одношаја, у којем стоји према Нем
кој и Русији, за нашу отаџбину врло опасно било."

„У тако огромном, светско-повесничком питан
као што је источно питање, држава, као што је Аустр
Угарска, која у себи садржава старе и нове стих
државне, која има рачунати са двема различним стр
јама међу својим народима, погледом на источно
тање — такова држава мора врло обазрива бити."

„Нема државе у Европи, којој развитак стоји
тако тесној свези са развитком источног питања, к
Аустро-Угарске. Може се рећи, да растење и јачи
аустријске монархије иде паралелно са опадањем ту
ске царевине. Без Мохача, без каснијих ратова турск
без сузбијања османске силе, неби аустријска мона
хија никад велесилом постала. У оно доба, аустриј
политика на истоку, сасвим је јасна и једноставна: о
иде на освојење, на уништење турске царевине. Поз
цара Леополда I., управљен на Хришћане и на Ср
врло наличи на проглас, што га је управио цар Н
Никола I. на Хришћане у Турској у очи кримск
рата. Али Аустрија када је агресивно напред ступи
према дољњем Дунаву и Балкану, наједаред се на

са једном другом велесилом, која такођер агресивно напред ступа према доњем Дунаву и Балкану. Ово сачињава обртну тачку у источној политици, јер она сила далеко већи уплив на хришћанске народе имаде и аустријски уплив свуда истискива. Само још под Јосифом II. споразумно поступа Аустрија са Русијом, али после тог последњег аустро-турског рата, аустријска политика на истоку постаје одлучно туркољубива. Ту политику знала је Аустрија подржати под најтежим околностима, које су се на западу Европе збивале: шта више, кнез Метерних покушавао је створити коалицију, савез против Русије, али му ово никад за руком пошло није због заплета на западу. Тек кримски рат створи европску коалицију против Русије, не иницијативом Аустрије, већ иницијативом Француске."

„Знаменити париски уговор после кримског рата, мислио је уредити стално одношаје на истоку. Но шта је могао бити смисао тог париског уговора? Шта се хтело са гаранцијом целокупности Турске? Шта се мислило постићи тим, што је Турска примљена у европски концерт, у заједницу? На сваки начин гарантована целокупност Турске, хтела је да изрази неко европско начело, неки европски интерес: да оно важно земљиште, што сачињава главан пут из Европе у Азију, не сме бити заузето и присаједињено ни од какве велесиле. Што је пак Турска примљена у европску заједницу, могло је само тог смисла имати, да се Турска реформама препороди и да постане права европска држава. Но ово је била велика обмана. Турска се није могла реформовати, јер у Турској верозаконска начела сачињавају уједно и државна начела. Што се противи корану, то је противно и државној цели. Коран пак познаје само правоверне турске господаре, који уживају права, и бесправну рају, која има само дужности

да извршује. По томе у Турској и не може бити европске државне власти, која би султанске ираде и хатихумајуме извршила, јер такова извршна власт са извршбом, уништила би Турску као Турску, т. ј. мухамеданску државу. (Немир). Да у такој држави о уставу не може бити говора, то је јасно као сунце. (Кретање). Ево примера. У Босни већину становника сачињавају Срби источне вере. Ваљало је бирати посланике за цариградски сабор. Мудир, мутесариф, паша, валија — схватили су ту ствар са турског гледишта. Они не могаху појмити, да могу бити бирани они који су највећи непријатељи корана, те за то просто забране, да се не смеју бирати Срби. И тако Срби, којих има до 700.000 у Босни, немају ни једног посланика у Цариграду. Посланици из Босне су Турци и само има још једног Чивутина и католика, а Србина источне вере нема."

„Ја сам то за то навео, да се види, да је она нада, која је у париском уговору изражена: да ће се Турска реформисати, била обмана и остаје обмана."

„Но од доба париског уговора, од кад се Европа могла уверити, да се Турска неда реформисати, дошло је на површину у Европи једно врло важно начело, које ствара и преображује државе. То је начело народности. На основу тога начела ујединила се Италија, ујединила се Немачка; дође ред и на исток. Када је Европа подупирала тежњу да Угарска постане самостална према Аустрији, мислила је, да је и то излив начела народности. Наравно да је то била велика погрешка. (Кретање.) Владајућем племену у Угарској ништа није било тако противно као баш то начело народности, за то је Кошутов предлог о дунавској конфедерацији тако страшно пропао. Шта се после догодило? Учињено је поравнање од год. 1867. Овог *поравнања* главна мисао била је та, да се добије наслона

и заштите у Аустрије против буре, која би могла доћи са истока. Но како сад стоји источно питање, ово се показује као обмана. Можда неби постала обмана да нису били догађаји од г. 1870., који су европске односаје променили и Немачку на савез са Русијом упутили. (Протусловље.) Речено је у овом п. дому, да је Аустро-Угарска са њених 800.000 војника требала повикати Русији да стане, и Руси неби били ушли у Романију. (Гласови: тако је!) Но ја никад ничег наивнијега чуо нисам. За цело онај, који је то рекао, никад није проучио источно питање. Ово ме опомиње на једну важну фазу источног питања, фазу, која јако наличи на садањи положај у источном питању."

„Год. 1828. кнез Метерних зауктао је и небо и земљу само да састави коалицију, савез против Русије. Но у том послу тако је страшно насео, да је морао шиљати грофа Фикелмонта у Петроград да извини Аустрију због њеног понашања. А шта је био узрок да је Метерних насео? Француска ни по што није се хтела снепријатељити с Русијом. Познато је шта је Карло X. рекао: „Ја желим остати у пријатељству са Русијом. Нападне ли Русија Аустрију, то ћу радити по околностима. Ал нападне ли Аустрија Русију, то таки дајем заповест мојој војеци да маршира против Аустрије." Разлика међу садањим и тадањим положајем у источном питању само је та, што на место Француске Немачка ступа, па да се покушала коалиција против Русије, за цело да би у Берлину био онај одговор, што га је дао Карло X. (Велико Кретање.)"

„Ја сам овде много слушао спомињати апсолутистичну Русију. Али о апсолутизму и конституционализму даје се много говорити. Но ученьаци прилично се саглашавају у том, да је и апсолутизам бољи него варљива уставност, била она у Турској или

Хришћанским народима у Турској уписује се као злочинство, што они нагињу Русији. Но ја питам: ли се заузимала за њих можда Немачка, или Аустр Угарска или у опште Европа? Па је ли се онда дити, да ти народи остављени од читавог света на њу Русији? Може ли се ко чудити ономе, који дави, да хоће ваздуха? Ја сам чуо овде говорити: нисмо ми непријатељи тих народа, нека буду слобод али само нека не буду Руси. Но ја знам да кад је п две године устанак у Херцеговини и Босни букнуо, кад још није било руско-турског рата, кад су се дан ти народи сами за своју слободу борили, да је ов било исто непријатељство као и сад. Шта више, вр племенити барон Ивор Кас рекао је ономад овде парламенту, да су Хришћани усташи, који се бо правi разбојници. (Гласови: Право је имао!) ја велим, да сам ја мађарски племић, ја небих никад израз употребио, јер мађарско племство стекло је сво племићке грбове понајвише у бојевима против Турак

„Шта се може тим хришћанским народима у Ту ској пребацити? Ја не знам друго него ону обман што су мислили да се могу сами ослободити. Али обману имали су и Талијанци. Она изрека: „Ita fara da se“ (Италија помоћи ће сама себи) није се ос стинила ни у Италији ни на Балкану и Талијанци ни се размишљали да приме помоћ апсолутистичне Фра цуске, и да се ослободе, па тако неће се ни хришћа ски народи на балканском полуотоку размишљати се руском помоћи ослободе. Али ово не значи, да о народи желе да се придруже Русији; они највољу постану своји господари, па кад већ не воле рус анексију, још мање маре за аустријску анексију.“

„Ја сам се доста бавио са источним питањем, ја не видим друге могућности решењу источног пит ња већ да се створе мале хришћанске државе на

сто садање Турске, јер кад би се то збило, онда би интерес Европе истоветан био са интересом тих народа. Но ја већ чујем са више страна: то би нам још фалило, лепа ствар, панславизам. Заиста нешто страшно. Ја панславизам сматрам још за теорему. Кад бих хтео да вам разјасним панславизам морао бих врло дуго говорити (Гласови: није нужно!) морао би говорити о пољском питању, како га мисле решити прави родољуби славенски. Ал ћу само толико навести, да панславизам по своме појму искључује панрусизам.“

„Но ни панрусизам ни панславизам не тичу се садањег источног питања. Кад би Русија покушавала чинити анексије, онда, и само онда, имала би Европа права да се позове на париски уговор и да стави свој „вето“. За сад тога права нема, јер, као што сам опширно навео Турска није испунила оне наде, које је имао париски уговор. Целокупност Турске као такова неда се више одржати, ал се даје одржати образовањем нових хришћанских држава.“

„Ја имам то убеђење, да интересу Угарске неможе бити противно, да се та нова образовања збуду. И сам посланик Чернатоњи рекао је, да ако се мађарски народ тих малих држава боји, онда боље нека таки себи наручи мртвачки сандук. Ја држим да није у интересу Угарске да се стави у непријатељски положај са свима народима истока.“

„Ја сам овде много чуо споминьати, да је јавно мњење Угарске за Турке. Ја ово одлучно поричем. (Гласно порицање на левици.) Народи Угарске не налазе се у туркољубивој струји. (Ново порицање.) Ево сад смо баш чули да је посланик хрватски г. Мишкатовић рекао, да Хрвати неће се никад сагласити са таком политиком, која би подупирала Турску и спречавала ослобођење Хришћана. (Гласови: То не ћемо питати Хрвате.) Кад се спо-

мишљење Угарске, онда се мора пр
знати. да већина народа Угарске, да Хрват
Срби, Словаци, Русини, Романи неће да зна
за Турке, већ у дну душе желе ослобођен
Хришћана на истоку."

„И сада, пре него што завршим, морам се врати
на оно, што сам из почетка казао, т. ј. да се нај
монархија у врло критичном положају налази пре
источном питању, јер има већину таквих народа, ко
ни из далека туркољубиву струју владајућа два наро
не одобравају."

„Ја се пошт. влади морам захвалити, што и он
не дели ту струју. Ја се надам да ће она и од сад м
дром и обазривом политиком у источном питању зна
отклонити све опасности, које би нашој отаџбини м
гле грозити. Ја бих за највећу несрећу наше отаџби
држао, кад би се крвава драма источног питања на п
љанама Угарске решавала. Ја се надам, да ће би
отклоњено све оно „да се код Филипија не в
димо." Ја изражавам влади поверење и примам предл
петиционог одбора. (Велика узрујаност, аплауз, ларма.

То је први пут било, да је у тој беседи др. Пол
угарској влади поверење изразио. Тиса у тој седни
саборској био није, али да је био, зацело би по об
чају Политу одговорио. Морало га је пред Мађари
јако неугодно дирнути, што Србин „поверење" изр
жава. У очима Мађара то је био најбољи доказ, да
политика са мађарског гледишта не ваља. Но Тиса бя
у оно доба, што је знао обуздати шовинизам мађарск
стекао је у меродавним круговима у Бечу оно вели
поверење, што га је после на министарској столи
подржавало.

Кад су Руси код Плевне били задржани неко вре

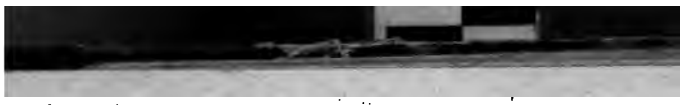

од Турака, те нису могли таки прећи Балкан, Мађари су на сва уста викали: помоћ Турцима, и демонстрације против Тисе по улицама пештанским биле су учестале. Кад је пак Плевна пала, Мађари истакоше по улицама црне заставе у знак жалости.

Али победа Русије над Турском није могла бити ником сумњива. Турци су могли на мах Русе задржати, али одолети им нису могли. Руси брзо дођоше под зидине самог Цариграда и диктираше мир Св. Стевански. Што се својим великим победама не могоше као што ваља користити, узрок је, што Аустрија и Немачка на берлинском конгресу не дадоше Русији, да оживотворе оно на Балкану, што је хтела. Тада још Биконсфилд, непријатељ Русије, беше на челу владе енглеске, а Француска није смела још да захвати положај против Немачке, те тако Немачка и Аустрија диктираше берлински уговор и уништише уговор Св. Стевански.

XII.

Милетићева парница ради „велеиздаје“. — Материјал истраге. — Осмодневна коначна расправа пред кривичним судом буда-пештанским. — Оптужба кр. државног одветништва. — Одбрамбена беседа др. Полита-Десанчића 14. Јануара 1878. — Осуда Милетића на пет година тамнице. — Његов затвор у Ваџу. — Његово ослобођење.

Баш у онај мах, кад су велики догађаји на истоку свој врхунац достигли и читаву Европу у грозничавом стању држали, кад су Руси после пада Плевне, усред зиме Балкан прекорачили и изненадном брзином пут Цариграда узели — у тај мах буде у Милетићевој парници ради „велеиздаје“ расписана коначна расправа на дан 8. јануара (трећи дан Божића).

Милетић је себи за браниоца изабрао дра Полита и овај се још о св. Николи кренуо из Новог Сада у Пешту, да проучи истражне списе за обрану на коначној расправи.

Материјал истраге по количини списа био је о г р о м а н, но по каквоћи садржаја управо никакав. Пуне две недеље требало је браниоцу, да разгледа и проучи списе те истраге*). То је био читав пласт аката. У тој истрази није се могло рећи, да су поједини сведоци преслушавани, већ се готово могло рећи, да су читаве

*) У соби референта дра Јасија при кривичном суду у „Фортуни“ у Будиму, под надзором једног перовође, на једном уском столу (што је служило за умивање), читали су и разгледали акта др. Полит и др. Милетић од јутра до мркле ноћи, све за две недеље, често у доста ладној соби.

популације преслушаване. Бачка, Банат, Хрватска, Крајина — са свију страна скупљани су били људи и испитивани, неби ли знали што исказати. Међу осталим био је један протокол састављен о преслушању једног малог детета. Наравно, да сви ти преслушани нису ништа знали казати о „завери“, о „велеиздаји“ Милетићевој. Истрага се сва кретала око исказа Ранковића и Тимарчевића, као и о путовању Корнела Јовановића. Какав је био материјал истраге, то најбоље показује околност, да је истрага Милетићева била напослетку свезана са шест други истрага: против Касапиновића, Корнела Јовановића, Аксентијевића, Јанковића и т. д. тако, да је требало времена, да се бранилац и оптужени оријентују у свима тима истрагама.

Пошто је бранилац материјал истраге напослетку савладао, била је тешкоћа за обрану, што у оно зимње доба неки сведоци у Пешту нису могли доћи. Но мора се ипак признати, да је велики део сведока Милетићевих, не жалећи дуги пут, по зими и мећави у Пешту дошао.

На дан расправе 8. јануара 1878. била је дворана кривичног суда у „Фортуни“ (у горњем граду будимском), дупком пуна. Не само Срби, већ и многи Мађари, посланици, адвокати, а и неки број женских, присуствовали су коначној расправи у парници Милетићевој.

Расправа је трајала осам дана. Сваки дан, и пре и после подне, било је при преслушању сведока препирања међу обраном и државним одветништвом. Таки други дан забрани председништво браниоцу дру Политу, да не сме стављати непосредно питања на сведоке, већ да та питања посредно има стављати председник. Др. Полит протестовао је против тога, али кад му то није помогло, искао је да и државни тужитељ не сме стављати непосредно питања.

Дана 14. јануара 1878. дошла је расправа у стадиум, да су државни тужилац и бранилац могли своје говоре држати. Државно одветништво било је заступљено по дру Беку. Он је држао овај оптужбени говор, који је по преводу „Заставе“ овако гласио:

Оптужба државног тужиоца против Милетића.

„Пре но што се упустим у набрајање појединих дата, која мотивују предлог казни, нека ми још једном дозвољено буде, да означим оптужбену тачку и управљајућу идеју, коју је државно одветништво сматрало за излазну тачку при мотивацији и дефиницији оптужбе. То је државна идеја, појам свете угареске круне.“

„У смислу атрибута те државне идеје дужност је сваког грађанина, да подчини свако приватно деловање заједничким државним интересима. Понаособне жеље појединих индивидуа и народности, не смеју никад државу саму у питање доводити. Имали смо већ прилике, да у јужној Угарској упознамо крваве плодове таких тежња. После изравнања од 1867. г. и после спроведбе закона, којим је изнађен задовољавајући модус за поједине народности и за развитак њихових оправданих потраживања, догодило се ипак, да су подхрањиване бунтовничке тежње против закона и устава, а и против саме државе. Те противузаконите тежње добиле су одређенији облик, наиме у деловању и појави др. Милетића у Београду, где је крајем маја 1876. држао ону конференцију, на коју нећу да пређем, а да пре тога не изложим, какав је почетак био овој парници.“

„Пре почетка српско-турског рата прешло је по више добровољаца из Угарске у Србију, који се касније скоро сви натраг повратише. Усљед изданих наредаба исти су при повратку своме затворени. Тако

се десило и са Ранковићем, који је још 1875. год. прешао у Србију, те тамо био секретар генерала Стратимировића. Видећи, да за њега у Србији нема хлеба, вратио се натраг у Угарску, где је јула 1876. затворен. Предан је бечкеречком суду. Онде се пријавио, да га саслушају за неки исказ. Ту је онда изрекао, да је Милетић маја месеца 1876. год. прешао у Београд и одсео у гостионици код „српског краља“, где је држан познати банкет. Ранковић је и то навео, који су од угарских држављана присуствовали у томе банкету, наиме: Бошковић, Касапиновић, Вранешевић, Стева Поповић, Аксентијевић, Костић итд. Казао је даље, како је Милетић с одушевљењем изрекао тоаст, у којем је обрекао помоћ Србији од стране овостраних Срба у познатој количини, у новцу и у добровољцима. Додао је даље, како је Милетић рекао, у колико би сметње на путу стајале остварењу те помоћи, онда ће се радити око тога, да се произведе устанак (felkelés) међу овостраним Србљима. Србију треба помоћи, рекао је Милетић, јер ако ова изађе као победилац из садашњег рата, ослободиће се и овострани Срби испод Монгола и Србождера. Споменуо је даље, да се шаљу агенти у Банат, Бачку и Срем, да раде око устанка и ослобођења овостраних Срба испод Монгола, те да Банат, Бачка и Срем уједињени са Србијом подпадну под Милана. Тај говор био је повод каснијим агитацијама у јужној Угарској.“

„Ранковићев исказ осим тога састоји се још из једног дела, — који је управо продукт његова сопствена искуства.“

„Код бечкеречког суда био је заједно затворен са Корнелом Јовановићем, с којим је живио у једној одаји. Јовановић је том приликом много што-шта испричао Ранковићу. Он није до душе исказао имена оних, који беху на београдском банкету, ал из целог

сведоковог изказа види се, да је знао за њих. Ранковић је у исказу рекао, да је при томе банкету и више слушалаца било. Споменуо је Бајшанског, Јовановића, Тимарчевића и Борђевића."

„У исказу вели Ранковић даље, како му је Јовановић рекао, да је путовао по налогу Милетићеву, да му је Милетић дао карту ради легитимације. Јовановић му је казао, како је уништио карту ту, кад га је Луjановић ухватио. Јовановић му је даље причао, како је Милетић био код кнеза српског на аудијецији. те том приликом на се узео, да ће од аустро-угарских Срба 20—30,000 људи прећи као добровољци у помоћ Србији, а после да ће се знатна сума српског зајма такође пласирати у овостраном Српству."

„Ти искази Ранковићеви могу се за истините сматрати. Он у исказу своме спомиње све оне, који су присутни били при банкету у „српскоме краљу". Карактеристично је, да су скоро сви иноземци. Доказано је, да су сви именовани били у Београду, или по некоји није умео посведочити, где је био у то доба. Др. Милетић и сам признаје, да је крајем маја 1876. ишао у Београд својим приватним послом, а да се и као публициста оријентира што боље о тадањој политичној ситуацији. Касапиновић је такођер био у исто доба у Београду, у стварима позоришта. Стева Поповић је исто тако бар крајем маја 1876. био у Београду. Вели, да није ни говорио са Милетићем, а да би му се боље веровало, наводи, како већ дуже времена не живи добро с Милетићем. Врањешевић изјављује, да не зна поуздано, да ли је баш онда био у Београду, јер он често путује, ал тврди, да и у томе случају није био са Милетићем. За Аксентијевића опет не може се доказати, да ли је у оно доба био у Београду, или у Осеку. Костић доказује, да је онда био на Цетињу, не у Београду. То посведочавају две све-

доцбе; једна од цетињске, друга од београдске полицајне области. Мало се може полагати на аутентичност тих сведоџаба, јер су обе касније издате, кад се једва то доказети могло. Цетињска сведочба издана је месеца септембра; београдска опет вели, да крајем маја у Београду нису били ни Костић ни Стева Поповић. Међу тим, Поповић је и сам признао и доказао, да је у оно доба био у Београду."

„Из свега тога може се видити, да је Ранковићев исказ потпуно истинит у погледу свих оних особа, које беху присутне при банкету, — јер откуда би он то све знао? Тек неби их могао онако у ваздуху наћи. Морао их је дакле видити. Каже, да их је видио у „српскоме краљу." Ранковић је споменуо и неке од присутних слушалаца. Па како се изјавише? Бајшански вели, да је видио Милетића, да је био с њиме, ал да ништа не зна о банкету. Никола Зега изјављује, да је за Милетића чуо од Ранковића, али о банкету ништа не зна. Ранковић је још међу слушаоцима напоменуо и Ђорђевића Тону. Амо је погрешно призван Тона Ђорђевић, који се изјавио, да му о свему ништа није познато. При суочењу са Ранковићем, овај је одмах изрекао, да то није онај Ђорђевић, којега он мисли. Да је Ранковић све оно измислио, што је рекао, неби се тако понашао према овом сведоку. Ранковић је напоменуо још међу слушаоцима и Тимарчевића. Овај са својим бечкеречким исказом потврђује исказ Ранковићев. Вели, да је доиста био банкет, да је и он био слушалац као и Ранковић, да је Милетић у истини изрекао онај тоаст. Шта је даље било, не зна, јер је одмах после тоаста отишао."

„Да је дакле банкета доиста било, доказано је исказима ова два сведока. Јест, рећиће се, да је Тимарчевић свој исказ касније опозвао. На то имам приметити, да је Тимарчевићу надлежан само бечкеречки

суд, код којега се на први свој исказ и заклео. На где је опозвао свој исказ? У Београду. Ако га је — бајаги — савест гризла, за што то није опозвао код мађарског суда, него тек после по године код београдског! Та опозивка дакле није се десила код надлежне области. Од то доба није био више саслушан. На скоро је Тимарчевић умр'о, а нећу да испитујем за узрок смрти му."

„Карактеристично је, да се оба исказа у битности слажу. У својој београдској опозивци вели Тимарчевић, да га је Ранковић наговорио, да лажно казује. Но, ако се он тако лако дао наговорити, да лажно говори, следује, да га је лако било наговорити и да опозове оно, што је пред бечкеречким судом изрекао. Ја држим, да се човек са иоле мало морала неће дати наговорити и заклети на лажан исказ. У осталом факта доказују, да је Ранковићев исказ и у том погледу истинит."

„Ранковић је изрекао и о агентима, којима је намењено било да путују, те да проучавају и спремају земљиште за устанак. Од отих је један и Корнел Јовановић. Исти је при истрази рекао, да је путовао ради пласирања српскога зајма. На то имам да приметим, да српскога зајма онда још није било. Јовановић је исказао даље, да он отуд није имао никакве хасне. Каже даље, да је ишао Милетићу да га пита за савет, да ли је то деловање дозвољено, — на што му је овај рекао, што није забрањено, дозвољено је. Вели, да није био ни у каквом одношају са Милетићем, а додаје, да је при поласку на пут од овога добио карту. Дакле два пута је био код Милетића. На што он о томе да пита за савет Милетића, када је и њему то морало бити познато, као новчаноме званичнику! Излази, да је он ишао Милетићу, да се поразговори о путовању, искао је и добио од њега карту. Очевидно је дакле,

да је његово путовање у свези са Милетићем. Милетић пориче, да му је дао карту. Не зна Јовановића из ближе. Могуће је — вели, — да му је пре дао којом другом приликом визитну карту.“

„Јовановић је сам пред 2—3 сведока показао карту и рекао, да му је Милетић дао. Видак је био на вечери са Јовановићем код Мајинског. Ту му је Јовановић показао Милетићеву карту. Мајински вели, да је од вечере чешће устајао, те ишао да надгледа децу, — дакле није видио у Корнела Милетићеву карту. Но при свем том нема сумње, да је Јовановић имао Милетићеву карту. Довољан је Видаков исказ. Да се радило о новчаним стварима, — на што онда Јовановићу Милетићева препорука? Сам је Јовановић исказао, да је од Милетића добио карту препоруке ради. И у том погледу истинит је исказ Ранковићев. Јовановић је путовао по Бачкој и Банату. Цел његова путовања није могло бити само пласирање српскога зајма.“

„Јовановић је исказао, да није имао новаца, када се на пут кренуо; био је председник одбора за скупљање прилога на српске рањенике и пребегле. По савету више њих, узео је од скупљених прилога путни трошак. Дакле да није било никакве друге цели, зар би се одатле узео путни трошак? Јовановићева тврдња већ није вероватна. Конклузија је, да му је Милетић саветовао, да од онога новца узме себи за путни трошак. Јовановићу се у толико мање може веровати, што је већ био осуђиван.“

„Јовановић је једаред осуђен због нарушења верозаконских обреда. Огрешио се дакле и о најсветије. Да је његово путовање имало другу цел, види се најбоље из исказа сведока Видака. Исти тврди, да је пред њим Јовановић говорио о пласирању српскога зајма и добровољцима. Казивао је, да је Милетић приликом аудијенције у кнеза српског обећао принети 200.000 ф.

а у погледу бораца 20,000 добровољаца. Сведок Мајински не каже позитивно, да ли је и после подне о том говорио са Јовановићем. Дакле види се, да је Јовановићево путовање имало другу цел. Ту морамо у обзир узети још и то, да је Јовановић почео путовати 7. јуна, — дакле одмах после повратка Милетићева из Београда. Ранковићев исказ и у том погледу истинит је."

„Својствено је, да је Јовановић путовао само по Бачкој и Банату. За што није ишао и у друге крајеве кад му је врло добро познато, да је новац у свету свугде један и исти. У којем је год месту био, говорио је о Милетићевој аудијенцији у српскога кнеза, о Милетићеву обећању у погледу српскога зајма и добровољаца, и о томе, како је сад време, да Срби покажу, шта вреде."

„Лујановићу је поверено, да ухвати и затвори Јовановића. Дознав исти од људи, камо је Јовановић одпутовао, ишао је за њим у потеру. Лујановић је био у Башахиду са попом Перићем око 11 сах. ноћу. Лујановић тврди, да је питао попа Перића, о чему је исти са Јовановићем говорио, а овај да му је рекао, о српском зајму и о расположају према евентуалном устанку. Истина, да је поп Перић то порицао при коначној расправи, ал веровање његова исказа нећу да доводим у свезу са тим, шта је он као сведок радио у гостионици до једанаест сати ноћу. На сваки начин, да је и ту Лујановићев исказ истинит, јер није имао узрока, да другачије говори. Из тога се још боље види, да је Јовановић путовао као агенат Милетићев и са другом цели, а не само да пласира српски зајам. Зајам је био само изговор. Ранковић је именовао више агената Милетићевих, међу тима и некога Секулића. Да је тај исказ Ранковићев истинит, доказује и писмо једно, управљено на Милетића, у којем

стоји, како је Скулић свугде био добро примљен, где год је био препоручен, изузев два места. Између осталога садржаја писма, стоји јошт како је већ приспело 700. острагуша, ал како ће и људи требати."

„Милетић до душе пориче сваку свезу за путовањем Јовановићевим, ал из свега овог писма види се, да је он знао и за Јовановићево путовање, и да је писмо од човека опуномоћеника. Што год је Ранковић у своме исказу рекао, све је доказано. Милетић за писмо вели, да је апокрифно. Хтео је ваљада да каже, да је на основу лажних факата. Он порицање сматра за врлину, јер њега руководе више идеје, те да тако касније узмогне постићи своје цели."

„Имаде података, из којих се такође види, да је Милетић преко својих агената радио на врбовци добровољаца за Србију. Код Мајинског на вечери био је и Топонарски. Исказ последњега сведочи, да му је Јовановић рекао, да путује ради проучавања расположаја Србаља. Топонарски тврди, да му је Јовановић говорио и о обећању Милетићеву српскоме кнезу. Све то показује, да је Милетићу познато било Јовановићево путовање и цел тога путовања."

„Искази сведока и једно писмо довољно доказују, да је било врбовке. Прочитано је више исказа вршачких грађана, који до душе тврде, да су им синови отишли у Србију без ичија наговора, ал неда се замислити, да ту није било врбовке."

„Са врбовком стоји у свези и чурушка ствар. Сведок Бенде учинио је пријаву о ономе, што се у тамошњој српској школи збило. Описао је, како је Јанковић у школи држао говор, у којем је нагласио, да Србији ваља помоћи новцем и добровољцима. Сведок Сабаткаји је такође затекао скуп у школи. Кад су сакупљени њега видили, разиђоше се. Сабаткаји је даље рекао, како му је Јанковић у једној прилици казао,

да имаде сакупљених 82 фор. И он сам дао је 1 фор. Касније је било сакупљено на 280 фор. Даље исти сведок вели, како је пред црквом од више људи слушао где говоре, „вара се Милетић ако мисли, да ће и сада с нама онако урадити, као 1848 године. — Карактеристично је, да се свугде у таковим приликама спомиње име Милетића. Из тога се види, да у име његово раде агенти му.“

„Од судбеног стола дошла је наредба, да се сви присутни на оном скупу у српској школи саслушају код среског суда. Пре но што су исти саслушани дошло је једно анонимно писмо из Пеште на Сабаткајија, — које је исказу његовом приложено. У писму се томе вели, како ће појединк одговарати на питања, која ће им бити стављена. То је врло карактеристично (sajátságos).“

Милетић: „Врло карактеристично (igen sajátságos)“. . . . . Држ. туж. забрањује, да му се упада и прекида говор.

Држ. тужилац наставља: „Да је писац анонимног писма истину говорио, види се најбоље из исказа, како су позвани при њихову саслушању одговарали. Дакле су деморализујућа средства употребљена, да се сакрије истина. Или ваљада ко сумња у истинитост тога писма? Ено на њему поштанска биљега, датум, — види се дакле да није лажљиво. У писму се спомиње, да људи онако говоре, јер ће иначе опасно бити по Милетића. Од куд то, да Милетић свугде долази као неки deus ex machina? Он је дакле морао знати и о новцу, а и о добровољцима.“

„Јовановић је само у име његово путовао.“

„Споменуо сам већ, да је то важно, што је Јовановић баш онда путовао, кад се Милетић вратио из Београда. Милетић је исказао, да је путовао у Београд ради оријентирања. То је добило израза и у

„Застави“, а тај израз јасно показује цељ тога оријентирања. Чланак у „Застави“ изашао је 2. јуна, а садржај му је истоветан са путовањем Корнела Јовановића. У истом се чланку позивају угарски Срби, да потпомажу Србију новцем, добровољцима и прилозима за рањенике. Можда је и тај чланак ушао у „Заставу“ са свим случајно и без знања Милетићева. Није нужно питати, ко је писао исти чланак. Милетић у томе погледу није хтео да одговара, те се није могло ни питати за писца. Сигурно да није опет хтео да компромитира којег од својих агената.“

„Чули смо, чији може бити тај чланак. Наравно то није са свим одређено. Нема сумње, да Срби, особито важнији и интелигентнији, познају стил и начин писања Милетићева. Видак, Мајински и још некоји рекоше, да мисле по стилу, да је онај чланак Милетић писао.“

„Види се дакле, да је исказ Ранковићев истинит у ономе, што је или сам искусио, или од Јовановића чуо.“

„Напоминьем још један факат. Ту подразумевам медаљоне (жутице). На њима су описане ознаке омладинске. Та ознака састоји се из свију оних земаља и држава, које би евентуално имале да потпадну под српску државу. Карактеристично је, да међу осталим земљама долазе Банат, Бачка и Срем. Покушало се, да се докаже, да је при прављењу тих медаљона главну улогу играла трговачка спекулација, — као што је то и у других народа. Огњановић је рекао, да их је Бешлин правио из трговачке шпекулације. Додао је даље, како је исти један пут златан примерак послао и Милетићу, но овај му је то вратио натраг. Нема сумње, да ти медаљони не произлазе из руке Милетићеве, но је карактеристично, да је његова слика доведена у свезу са ознаком омладинских идеја. Оживо-

*

творење тих идеја ставио је Милетић за цел својега живота. Није немогуће, да су ти медаљони без воље и сазнања Милетићева. Они и нису кажњиви чин, но само још боље расветљују квалификацију оптужбе."

„Види се, да су доказани поједини саставни делови у кажњивом велеиздајничком чину. Види се, да је Ранковићев исказ и у том погледу истинит, не само с тога, шта је доказано, да су доиста у Београду биле све оно особе, које је Ранковић у своме исказу именовао, но и с тога, што и све остале појаве доказују фактичност чина. Појмљиво је што ту фактичност остали сведоци поричу. Аксентијевић н. пр. пориче као и сви други, а то све с тога, да тако касније постигну своје цели, а после и с тога, што би с признањем и сами дошли у немио за њих положај, као и Милетић. Костићева сведоџба у осталом није основана и веродостојна, јер да призна, седио би тамо, где и Милетић. Завршујући свој говор, на ново тврдим да је Милетићево деловање управљено противу државне идеје, те да сачињава велеиздајнички злочин."

„Он се огрешио о зак. чл. VII. од године 1715. По нашем закону казни се велеиздаја најстрожије смртном казни или вечитом робијом. То напоминьем сл. суду с тога, да се на то обазре при одмереньу казне."

Иза државног тужитеља, устаде др. Полит. Обранбена беседа трајала је готово три сахата. У половини беседе искао је бранилац одмор од 10 минута, који му је био дозвољен. „Пестер Лојд", тај владин лист, описује овако призор при обрани Политовој: „Обранбена беседа Политова трајала је преко $2^1/_2$ сахата, суд и публика слушали су је са највећом пажљивошћу (mit gespannter Aufmerksamkeit). Чланови суда чинили су често белешке. Сто, за којим је Полит као бранилац

стајао, показивао је особиту слику. Др. Полит нагомилао је читав „арсенал“ од књига и новина, из којих је цитирао. „Базис“ те обранбене библиотеке, сачињавали су два фолијанта »Corpus juris Hungarici«. Др. Полит говорио је течно са правим ораторским полетом. Лако (nonchalantes) а при том сигурно кретање при говору, чинило је најбољи утисак.“

Та обранбена беседа по стенографским белешкама и по преводу у „Застави“ гласила је овако:

Обранбена беседа дра Мих. Полит-Десанчића у парници дра Светозара Милетића.

(По стенографији.)

„Славни кр. судбени столе! Морам признати, да сам се дуго устезао, да се примим обране мога пријатеља дра Светозара Милетића. Не за то, што не бих био уверен о његовој потпуној невиности, него због тога, што сам држао, да би један или други од извртних бранилаца у главној вароши могао примити ту обрану, те би мог пријатеља боље бранио него ја. Али из читавог тока истраге, из политичних околности, које су на ту парницу упливисале — морао сам доћи до уверења, да би сваки други бранилац истина могао опровргнути наводе сл. кр. држ. одветништва, али да неби био обавештен о правцу, о тенденцији те читаве парнице.“

„Парница Милетићева није обична парница. Може се рећи, да је расправа каквог процеса ретко текла у тако важним светско-повесничким околностима. Изгледа, као да се ствари на истоку, да се читаво велико источно питање, доводи у свезу са оним човеком, кога сл. држ. одветништво својим начином назва главом омладине, претседником омладине. Ал кад би заиста др. Светозар Милетић имао ту моћ, да упливише на ток великог источног питања, да га у своме току пожури, то би

он са свога гледишта само се поносити могао. Ако је глас Милетићев у свом новинарском деловању нашао одзива у Београду и на Цетињу, то му се никако ово као злочинство не може и не сме у Угарској урачунати. Симпатије угарских Срба за своју браћу у Турској — кад они своје дужности према овој држави тачно испуњавају — не могу им се као злочинство урачунати."

„Али догађаји на истоку изазвали су уображене опасности у Угарској, и са тим уображеним опасностима доводи се у свезу личност дра Свет. Милетића. Кад би ова струја меродавна била за излазак парници Милетићевој, то не би јој се могао добар излазак предсказати."

„Ал у правној држави ваља да има нешто, што је кадро противстати свакој политичној струји. Ваља да има у држави једна гранитна стена, о коју се политични вали разбијају. Та је стена закон и орган који закон извршује: независно судство. У независном судству налази грађанин јемства против различних политичних струја, које се мењају. Независно судство је јемство против свију политичних страсти. Али оно што је на западу страначка страст, то је на истоку племенска страст. Кад је у једној држави једно племе, један народ у поседу државне власти, то често бива, да државна власт из самог патриотизма не уме да се извије из извесне политичне струје, те не зна држати границе објективности. Према томе је независно судство корективум. Независно судство је она морална особа, која је дужна држати границе објективности према политичним струјама, које се мењају."

„Сл. кр. судб. столе! Ја све ово не бих овде наводио, да није у извесним круговима говорено — што ја у осталом за криво схваћање сматрам — да мађарске судије неће судити Милетића као судије, већ као

мађарски родољуби. Ја држим, да би највеће родољубље у том се састојало, ако се буде Милетић судио по резултату истраге и на основу закона.“

„Нема сумње, да је Милетићева парница политична парница и још више него то. У тој парници огледа се читав један политични положај. За цело да је угарска влада према крвавим догађајима на истоку имала право и дужност, да све оно учини, што изискује целокупност Угарске, унутарњи мир и спокојство угарских грађана. Али да су у том обзиру држане границе објективности, да се нису симпатије угарских Срба̀ља и што са овим у свези стоје, сматрале као нападај против Угарске, за цело да мој штићеник неби данас седио на клупи оптуженика. У Аустрији у том обзиру са свим се друкчије поступало. Оно што је бивало у Далмацији (н. пр. многи одбори за потпомагање бегунаца), то се неда ни сравнити са оним, што је било у јужној Угарској. За то ипак аустријска влада није ради ствари у Далмацији велику акцију у течај ставила, није новинарство раздражила, и није у течај ставила велеиздајничке парнице. Ја сл. кр. судб. столе морам ово наводити због тога, јер је само ово т. ј. да се тобож открила велика завера у јужној Угарској, могло бити узрок, да је угарски сабор после претешке одлуке одобрио повреду имунитетског права Милетићевог.“

„Но да у јужној Угарској о каквој завери ни говора бити није могло, да није ништа учињено, што би било управљено против целокупности и против унутарњег мира Угарске, да Милетић не само да није починио никакав злочин, него и у опште ништа, што би било забрањено — то се надам, да ћу моћи посве јасно доказати.“

„Има ли чињеница, којима оптужује кр. држ. одветништво мога штићеника? Изгледа, као да се сл. кр. држ. одветништво слабо брине за факта. Оно више

оптужује тенденцију, правац Милетићеве радње. Оно говори о држави опасном правцу Милетића, а не о фактима Милетићевим. Из једног чланка „Заставе“ хоће сл. држ. одветништво да пронађе опасан правац Милетићев. О том чланку говорићу ја касније опширније. Али ако сл. држ. одветништво тиме хоће да означи, да оптужује правац, тенденцију Милетићеву, то ја сл. држ. одветништву само врло захвалан бити могу. Ово је признање од велике цене, еклатантно признање, да је читава парница против Митетића парница тенденције. Ја знам да се у реакционарним временима стварају не казнени, већ пресни закони, по којима је слободно писца оптуживати, не по појединим деловима списа, већ по правцу, тенденцији списа. Тако је бурбонски пресни закон од год. 1819 садржавао то опредељење, да се писац по тенденцији може оптужити. Ово је прешло у неке немачке државе и нашло изражаја у савезничкој одлуци од год. 1854. Налазимо томе трага у пресном закону из Баховог доба, по којем је било могуће какве новине због тенденције обуставити или са свим угушити. Угарски пресни закон не познаје тога, да би се могао какав спис због тенденције оптужити. Па оно, што ни сам угарски пресни закон не познаје, то хоће сл. држ. одветништво да употреби у велеиздајничкој парници!“

„Али да је заиста Милетићева парница, парница тенденције, то могу корак за кораком доказати.“

„Каже се, да је Милетић држао у Београду велеиздајничку беседу. Милетић се врати из Београда у Нови Сад, из Новога Сада оде у Будим-Пешту на сабор, пуних 5 недеља он је са свим слободан. Да је он у Београду држао велеиздајничку беседу, о том нико ништа не зна. Ни у Београду ни у Новом Саду, ни у Пешти, ни у Србији, ни у читавој Угарској. Мађарске новине, које сваки корак Милетићев прате, и

Са свим је јасно, да тај зак. чланак каже, да у случајевима велеиздајства није нужна формална цитација (позив). Или ваљда садржавају закони св. Стевана или краља Коломана критерија велеиздајства?“

„Да видимо те законе. Закон св. Стевана гласи: „De conspiratione contra regem et reginam. Caput 51. Si quis in regem aut regnum conspiraverit; refugium nullum habeat ad Ecclesiam. §. 1. Si quis contra regis salutem, aut dignitatem, quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur.“ Закон краља Коломана каже од речи до речи: „§. 1. Et districte praecipimus, ut si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare tentaverit, seu tentari sciens consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur.“

„Ваљада неће нико казати, да „анатема“ сачињава критеријум велеиздајства! Мора се на послетку признати, да ми немамо у крепости стојећег домаћег закона, који би означио критерија велеиздајства. Европска законодавства познају као предмете велеиздајства: велеиздајство против владаоца и против државног земљишта. Стари угарски закони познају само први случај велеиздајства против владаоца. И заиста, у односним законима налазимо само опредељења о велеиздајству против владаоца; све друго спада на инфиделитет (државно неверство).“

„Пошто ми немамо јасног закона о велеиздајству, то морају сва препорна питања у науци: о покушају велеиздајства, о приуготови за велеиздајство, о заверама и т. д. остати препорна питања. Сачињава ли покушај велеиздајства сам злочин? Још коментатори римског закона lex Julia de Majestate рекоше: „hoc nisi provideris, ne accidat si evenit frustra judicia

тешка оптужба. Велеиздајство је највеће злочинство међу злочинствима. Наши домаћи закони називају велеиздајство: „infandum crimen laesae majestatis seu perduellionis.“ Али баш због тога, што је то највеће злочинство, јевропска законодавства означују са свим тачно критерија велеиздајства. На жалост, ми немамо домаћег закона, који тачно означује критерија велеиздајства. Сл. држ. одветништво позива се на законски чланак VII. од год. 1715. Боље би учинило, да се није позвало на тај законски чланак, јер цитирати формалан закон где ваља наводити материјалан закон, врло је чудновата ствар. Шта би се рекло у Аустрији, кад би каквом држ. одветништву пала на памет, да код велеиздајства цитира §. 151. старог или управо §. 175 новог аустријског казненог поступника, који случајеве одређује, кад се ко сме затворити и без „цитације.“ Или шта би се рекло у Француској, кад би каквом прокуратору пало на памет, да код велеиздајства цитира §. 40. казнене инструкције, који опредељује случај заповести за затвор (mandat d' amener)? Заиста, зак. чланак VII. од г. 1715. закон је формалне природе. Погледајмо тај законски чланак. Он гласи: „De casibus criminis laesae Majestatis. §. 1. Ut amodo imposterum, quemcunque Regnicolarum in unam, aut alteram nefandi criminis laesae Majestatis, seu perduellionis speciem, et casus quosvis, tum in Sancti Stephani libro 2. cap. 51. tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere et incidere contingeret; ex tunc ad evitandas periculosissimas ex formalitate citationis emergentes sequelas, nulla peramplius citatio praerequiratur. §. 2. Extra tamen solum casum atrocis perduellionis seu criminis laesae Majestatis citationem ante capturam in aliis omnibus, ac etiam Notam infidelitatis de jure municipali Ungariae, inferentibus casibus, semper observari, nec ullo sub titulo ommitti debere.“

Са свим је јасно, да тај зак. чланак каже, да у случајевима велеиздајства није нужна формална цитација (позив). Или ваљда садржавају закони св. Стевана или краља Коломана критерија велеиздајства?"

„Да видимо те законе. Закон св. Стевана гласи: „De conspiratione contra regem et reginam. Caput 51. Si quis in regem aut regnum conspiraverit; refugium nullum habeat ad Ecclesiam. §. 1. Si quis contra regis salutem, aut dignitatem, quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur." Закон краља Коломана каже од речи до речи: „§. 1. Et districte praecipimus, ut si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare tentaverit, seu tentari sciens consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur."

„Ваљада неће нико казати, да „анатема" сачињава критеријум велеиздајства! Мора се на послетку признати, да ми немамо у крепости стојећег домаћег закона, који би означио критерија велеиздајства. Европска законодавства познају као предмете велеиздајства: велеиздајство против владаоца и против државног земљишта. Стари угарски закони познају само први случај велеиздајства против владаоца. И заиста, у односним законима налазимо само опредељења о велеиздајству против владаоца; све друго спада на инфиделитет (државно неверство)."

„Пошто ми немамо јаснога закона о велеиздајству, то морају сва препорна питања у науци: о покушају велеиздајства, о приуготови за велеиздајство, о заверама и т. д. остати препорна питања. Сачињава ли покушај велеиздајства сам злочин? Још коментатори римског закона lex Julia de Majestate рекоше: „hoc nisi provideris, ne accidat si evenit frustra judicia

implores“ (ако ово не предупредиш, па се догоди, забадава ћеш тражити судство). На сваки начин, покушај већ је злочинство, само ваља да је тај покушај заиста такав, који је кажњив. Осећаји, комбинације, жеље, обећања, обавештаји — још не сачињавају правно покушај, нуждан је учин, који делотворном изведењу води. Нови казнени предлог угарски, учин покушаја изражава речицом „непосредно“ (közvetlenül). У коментару за тај предлог опширно се разјашњава значај те речице, и тај предлог позива се на §. 62. пруског казненог закона, где се каже: „Подузеће којим се довршује злочин велеиздајства, такав је учин, који злочиначку намеру непосредно к изведењу доноси.“ Онда позива се на разлоге, који су у записнику о вођеној расправи тога пруског казненог закона садржани, те вели, да покушај садржава последњи учин, који више не приуготовљава ствар, него ако испадне за руком, непосредно к цели води.“

„Ал шта да се позивам на коментаре? Угарски судови су у том обзиру свагда коректно поступали. Наиме у велеиздајничкој парници против Јована Поповића, чија је коначна расправа била у октобру 1877. год., овај је сл. кр. судб. сто она иста начела признао, која сам ја овде развио. „Пешт. Лојд“ донео је у броју 287. од 16. октобра 1877. овај извештај: „Државно одветништво подигло је против Јована Поповића оптужбу ради велеиздајства и при данашњој коначној расправи остао је држ. пододветник Крамер при тој оптужби. Али судб. сто, коме је председавао приседник Секач, опростио је оптуженог са свим од оптужбе ради велеиздајства, јер против Поповића није доказано да је он предузео какво насилничко дело, које по нашим законима потпада под појам велеиздајства. На против је доказан „учин *дражења* једне народности на омразу против друге.“

„По томе је сл. кр. судб. сто у тој велеиздајничкој парници признао, да је код велеиздаје нужно насилничко дело.“

„Пошто смо дакле на чисто са критеријама велеиздајства, да видимо, да ли оно, што се моме штићенику као велеиздајство импутирати, заиста сачињава објективни учин велеиздајства.“

„Основ читаве парнице, стожерна тачка оптужбе, јесте исказ сведока Ђорђа Ранковића. По том исказу, као да је Милетић велеиздајничку беседу држао, у којој је рекао: „да у Бачкој и у Банату, као и у граници, стоје приправни 20—30.000 својеволаца, да притекну у помоћ Србији у турском рату.“ На даље, као да је у обзиру својеволаца агентима на срце метнуо, да у том правцу раде, јер „ако Србија из борбе победоносно изађе, да ће у помоћ притећи, да се у земљама угарске круне станујући Срби од Монгола и Србождера ослободе. Тако ће могуће бити, да Банат, Бачка и Срем са Србијом спојени, под кнезом Миланом једно српско краљевство образују.“ По томе тај исказ сведока Ранковића, састоји се из два дела: један се односи на својеволце из Угарске, други на отцепљење Баната, Бачке и Срема од краљевине Угарске.“

„Што се тиче првог дела, то ћу ја о предмету својеволаца касније опширније говорити. Но сад већ могу казати, да учешће својеволаца из Угарске у борби Србије против Турске, не може по себи сачињавати злочин велеиздаје против Угарске. Остао би по томе само други део. Ово би било, велеиздајнички позив на отцепљење неких делова земаља Угарске и придружење к Србији. Но ја морам одлучно порицати, да по угарском праву прости позив, ако учин покушаја не садржава, може бити злочинство велеиздаје. Претставимо себи прави учин покушаја. Неко учини

позив у велеиздајничкој намери на одцепљење неких државних делова. Позвана светина стане градити барикаде: макар то било и са неколико камења од калдрме, макар ради грађења барикаде свалила и једна једита кола. Надоће оружана сила, или макар полиција и растера светину. То је онда кажњиви покушај: јер је предузето таково дело, које се делотворно изведењу води.“

„Позив без успеха још није учин покушаја, него само покушајно заведење. Где се хоће да је и то кажњиво, то онда ово мора бити у закону изриком казано. Аустријски казнени законик од год. 1803. није познавао то „покушано заведење“ (versuchte Verleitung). Тек казнени законик од год. 1852. дао је томе израза у §. 9. Нови предлог угарског казненог законика не познаје у опште покушајно заведење на злочинство. Само код велеиздаје чини изнимку са безуспешним позивом. У сабору имало је ово опредељење много противника, јер садржава врло опасно начело; отвара денунцијантима велико и широко поље, а управо треба да спада у полицајни законик. Само чисто политични узроци, као што је такове посланик Корин навео, могли су меродавни бити, да таково што у казнени закон дође. Правнички лист „jogtudományi közlény“, који је расправе у сабору о казненом законику живо пратио, изразио се о том предмету овако: наговарање (felbojtás) само би могло сачињавати сукривњу; за то ако се злочинство не догоди, не може бити ни говора о сукривњи, или не би се могла такова казнити, јер противна опредељења, која безуспешни позив већ објективно као кажњиви учин сматрају, само могу бити у најужем смислу речи полицајне мере. Бернер о том вели: ова изнимна опредељења своде се на старо полицајно становиште. А Холцендорф вели: кажњивост јавног позива, који стоји у противљу са системом казнених законика, накаламљује полицајно гле-

диште на поље казненог права. — Али и нови угарски предлог казненог законика, не означује сваки безуспешан позив као кажњив, него само непосредни позив. (Говорник чита дотични параграф). У том обзиру саглашава се нови угарски предлог казненог законика са свим са француским казненим законом, где реч directement стоји. §. 102 француског каз. законика гласи: „Seront punis . . . . . tous ceux qui . . . par discours tenus dans des lieux ou réunions publiques . . . . auront excité directement les citoyens . . . . .“

„Садржава ли по томе оно, што Ранковић вели о тобожњој велеиздајничкој беседи, непосредни, директни позив на велеиздају? Одцепљење Бачке, Баната и Срема од Угарске, ставља се само условно у изглед, ако Србија из борбе са Турском победоносно изађе. Кад би се морала казнити свака политична комбинација, то сваки политични занешењак о „вечитом миру“, о „преображају читаве Европе у савезне државе“, морао би бити велеиздајник!“

„По томе и сам исказ сведока Ранковића неби могао сачињавати објективни учин велеиздајства. И за цело се мора човек чудити, да читава истрага већ из почетка није била обустављена због недостатка објективног учина, већ се један посланик преко 18 месеци морао патити у истражном затвору!“

„Ал кад би и оно, што је сведок Ранковић исказао, садржавало објективни учин велеиздаје, како је тај учин доказан?“

„Једини теретни сведок у овој парници јесте Ђорђе Ранковић. Какав је сведок тај Ранковић? Какав је човек тај Ранковић? Обрана није власна вређати ма каквог сведока. Али, кад на основу исказа таковог сведока, угарски држављанин, земаљски посланик, преко 18 месеци у истражном затвору стоји, кад се небројени други угарски грађани у затвор став-

ља̀ју, кад се породични мир од стотину и хиљаду њих наруши, кад се један читав предео тако рећи у опсадно стање стави — то онда обрана не само да има право, него има и дужност, да поближе погледи квалификацију таковог сведока. Обрана неће увредљиве изразе употребити, она ће само чињенице констатовати. Сведочанство о моралном понашању Ранковића тако је рђаво, да се рђавије неда ни замислити. Ранковић је био осуђен на 2 године робије. Краљевска табла обалила је ту казну на шест месеци. Ова је пресуда правомоћна. Против Ранковића учињена је још год. 1875, кад још није било српско-турског рата, казнена пријава од сопственог брата и сопственог шогора, ради кривичних меница. Истрага је трајала пуне 2 године, и врло чудновато, обустављена је иста за то, што они, који су пријаву учинили, тек после 2 године дођоше до увиђења, да им потписи нису фалични, већ истинити. Обустава те истраге учињена је не давно пред коначну расправу Милетићеву. Ранковић због кривичних меница оптужен, одлази тобож као својевољац у Србију, и то још у години 1875. Он вели, да је био секретар негдашњег генерала Стратимировића. Стратимировић се у новинама свечано против тога оградио, да би му могао такав човек као Ранковић, бити секретар. Сведок Никола Зега исказује, да Ранковић није био секретар, већ „Bedienter“ Стратимировићев. На даље каже тај сведок, да је Ранковић од Стратимировића новаца проневерио, а да му је понашање у Београду таково било, да су га келнери из кафане у хотелу „к српском краљу“ на сокак избацили. Ранковић враћа се из Србије у Угарску натраг. Допадне истражног затвора: не зна се, да ли ради кривичних меница, или за то, што је у Србији био. Дотична судска одлука истина каже, да је истрага против Ранковића за то

обустављена, што његово бављење у Србији ништа кажњивога не садржава. Као апсеник пријави се Ранковић код кр. судбеног стола у Бечкереку, ради сведочанства против Милетића. Он сам иште да се припусти заклетви, јер вели „да су сви људи смртни!“ Ранковић по учињеном исказу против Милетића буде 30. јула на слободну ногу стављен, а 31. јула буде заклет. Има ли Ранковић квалификацију сведока? На сваки начин кр. судб. сто бечкеречки није био властан Ранковића заклети, и то за то, што је Ранковић тада још под истрагом стајао ради кривичних меница, а није био кр. судб. сто у Бечкереку ни компетентан то чинити, јер је тада већ буда-пештански кр. судб. сто имао компетенцију у парници Милетићевој. Осим тога, по уг. казненом поступку, не заклињу се сведоци у истрази, већ при коначној расправи, осим ако је сведок болестан, или ако је иноземац, што код Ранковића није случај.“

„Читава историја Ранковићева о тобожњем банкету и велеиздајничкој беседи у гостионици „код краља српског“, злобна је измишљотина (koholt historia), од почетка па до краја. Прва је неистина, што каже о времену, кад је Милетић у Београд дошао. По Ранковићу треба да је Милетић дошао у Београд почетком јуна. Таки по доласку треба да је био дотични банкет, а сутра дан као да је био Милетић код кнеза Милана на аудијенцији. Но исказом многобројних сведока констатовано је, да Милетић није дошао почетком јуна у Београд, већ 25. маја 1876, и то у четвртак; аудијенција код кнеза пак није била други дан, већ пети дан у понедељак. Позорница тобожњег банкета треба да је гостионица „к српском краљу“, и то треба да је обдржаван тај банкет у соби професора Гершића. Доказано је пак, да је професор Гершић у тој гостионици седио само до Бурђева 1875 а да се иза тог

времена преселио у са свим други крај Београда. Ранковић је означио и број собе, јер је требао подробности, да ствар вероватнијом учини. Али број 9 био је врло несретан број за Ранковића, јер у соби под тим бројем становао је већ више од 8 година један виши чиновник српски, Моја Гавриловић, који је за ту собу месечно 8 дук. плаћао и који је имао свој сопствени намештај у тој соби, а у оно доба, кад је Милетић био у Београду, био је још и Моја Гавриловић у Београду. Овај сведок преслушан каже, да нема смисла и да је абсурдитет, да се у његовој соби такова скупштина могла држати, и баш да је био и одпутовао из Београда, да би му ко год што о томе накнадно приповедао. Гостионичар и келнер те гостионице, који је последњи и на коначној расправи преслушан, не знају ништа о томе. Више њих нису у оно доба у Београду ни били. Тако је сведочанством варошке управе београдске и дотичне власти цетињске, као и аустро-угарског конзулата београдског доказано, да др. Лаза Костић у оно доба није био у Београду већ на Цетињу."

„Сл. држ. одветништво истина вели, да та сведочанства немају вредности, јер се у њима наводи и то, да у оно доба ни Стева Поповић није био у Београду. Но поштовани држ. одветник врло се вара. Сведочанства из Београда и са Цетиња не спомињу Стеву Поповића. И аустро-угарски конзулат посведочава, да др. Лаза Костић у оно доба није био у Београду. Само у обзиру Стеве Поповића није обавештен конзулат, не пак у обзиру Костића, а варошка управа београдска и не каже, да Поповић није био у Београду. Марко Аксентијевић, који је такође ради велеиздајства у истрази био и више месеци код загребачког кр. суд. стола у истражном затвору држан, такође је доказао своје одсуство, alibi, из Београда, и

истрага против њега обустављена је по кр. суд. столу загребачком, као што дотична актима приложена одлука доказује. Стева Вранješевић био је тада на путу у Влашкој и у Турској. Др. Светислав Касапиновић, против кога је истрага поведена и истражни затвор одређен био, доказао је, да није могао на упитном банкету учествовати, па је и против њега истрага после 11 месеци обустављена. Стева Поповић исказао се при коначној расправи, да са Милетићем у Београду говорио није, већ да га је само у проласку на улици поздравио, и то из узрока, што је после његовога иступа из уредништва „Заставе“ са Милетићем у неком запетом односају био. Исто тако не знају оне особе, које је Ранковић именовао, да су на упитном банкету не само као саучесници, већ ни као слушаоци присутни били — ништа о томе, да је икад такав банкет обдржаван. Наравна ствар, Ранковић у његовој злобној измишљотини морао је именовати као учеснике банкета прве људе у Србаља, да ствар већу вероватност добије. Но ја мислим, да сам сведочанство Ранковићево у својој опширности опровргао.“

„Сл. држ. одветништво позива се још на једног сведока, Јована Тимарчевића. У интересу обране је лежало, да Тимарчевић дође на коначну расправу, јер је обрана имала намеру, да га суочи не само са Ранковићем, већ и са оном особом, коју је он тачно описао, да га је у Бечкереку дочекала и к судб. столу бечкеречком одвела, да тамо сведочи. На жалост, Тимарчевић је гласом актима придоданој смртовници међу тим у Београду умр'о дана 23. септембра 1877. од врућице. У обзиру Тимарчевића мора обрана нехотице питати: може ли се замислити, да сирома кројачки калфа из иноземства долази у Бечкерек судб. столу, да сведочи, да се закуне, па да се опет врати у Београд, као да је од обести тај пут правио. Није ли верова-

тнији његов исказ у Београду, да су га домамили у Бечкерек, да је добио путна трошка 20 фор., па кад је у Бечкерек дошао, да га је један чиновник одвео к суду, где се са Ранковићем састао, који му је претио, да ако његов (Ранковићев) исказ не потврди, да ће такође допасти затвора и да може „изгубити главу.“ Само под тим притиском, даје се замислити, да је Тимарчеинћ потврдио исказ Ранковићев. Али по свом повратку у Београд, опозвао је Тимарчевић свој бечкеречки исказ и то са таким околностима, које то опозивање тога сведока вероватним чине. Сл. држ. одветништво каже, да опозив тога сведока нема важности, почем се на свој исказ у Бечкереку заклео. Но и истражнику стоји просто своје признање опозвати, ако наведе такове околности, које опозивање правдају, и истрага те околности пронађе. Сведоцима пак, свагда је слободно исказ опозвати. Шта више у Енглеској пређашњи искази кад се опозову, уништују се са свим, тако, да само задњи искази остају. Али ако сл. држ. одветништво држи, да је београдски исказ Тимарчевићев неистинит, то нека ми изволи разјаснити, за што кројачки калфа Тимарчевић долази из Београда у Бечкерек? Је ли то са свим случајно? Је ли то какво путовање од обести? Или је Тимарчевић тако велики пријатељ Угарске, да се осећа позваним неку тобож заверу открити? Ако је имао он тај осећај угарског патриотизма, што он ту заверу није пређе открио? Јер Тимарчевић дошао је у Бечкерек тек почетком августа — даклем је требао преко два месеца, да се промисли! Али и сам исказ Тимарчевићев у оној форми, како га је учинио у Бечкереку, не потврђује са свим исказ Ранковићев. Он вели, да је само чуо здравицу „код српског краља“. О одцепљењу Баната, Бачке и Срема не зна он ништа; вели, да се онда уклонио и да је само чуо гласове по вароши, да ће у јуж-

ној Угарској буна букнути. Да, ти гласови! Да су били гласови распрострти, то је сигурно; само што ти гласови нису били у Београду, јер би била несмислица претпоставити, да Србија пред рата са Турском хоће да себи навуче још и непријатељство Аустро-Угарске. Али ти гласови били су распрострти у јужној Угарској, па и у Будим-Пешти од људи, који са угарском патриотизмом добре послове праве, гласове распростиру, мађарско новинарство раздражују, само да се у своме послу нужнима покажу. То је жалосна, али истинита ствар: права невоља за нашу отаџбину."

„Из свега овог произлази, да је читав доказ сл. држ. одветништва у обзиру објективног учина са сведоцима Ранковићем и Тимарчевићем из темеља оборен."

„Прелазим на субјективни учин. Ја сам већ једном у угарском сабору рекао, да Милетић није био никада конспиратор (завереник), и да неће бити никада конспиратор. Људи таковог карактера, као Милетић не бивају конспиратори. Милетић је човек отвореног карактера: што ради и дела, ради отворено, без икакве тајне, у говору, у писању, у зборовима, у општини, на сабору. Он своме уверењу даје отвореног изражаја. После октобарске дипломе Милетић је био најревноснији поборник угарског устава. Тадањи његови чланци, када би се данас превели на мађарски, били би пропраћени са „élyen"-ом. У оно доба представио га је Фрања Деак једном другом посланику са речима: vérmes szerb de jó hazafi (ватрен Србин али добар домородац). На хрватском сабору стајао је Милетић у редовима униониста. На српском политичном конгресу од 1861. године знао је шта више створити међу Србима странку, која је била против бечког рајхсрата. Кад се успоставио угарски устав, ступио је у редове опозиције народносних по-

сланика. Дао је опет своме уверењу изражаја у говору, у писању, у зборовима, на сабору — али све у границама закона. Тако се не понашају завереници. Па његов читав пут у Београд има ли каков знак завереника? Он ни од кога не таји, да ће путовати у Београд, он не таји да ће посетити министре, и напослетку не таји, да ће бити на аудијенцији код кнеза. Тако се не понашају завереници. Да, та аудијенција код кнеза!“

„При раздраженим духовима у Угарској наравно да изгледа та аудијенција као нешто изванредно, али кад погледа човек ствар као што јесте, нема ту ништа изванреднога. Милетић је у своме листу „Застава“ годинама правио опозицију против српске владе. Ту опозицију често су означили као противдинастичну. Они људи, које су пређе као родољубе у Србији гонили, постадоше на једаред министри. Владимир Јовановић, који је неко доба као бегунац у Швајцарској живио, а за тим сурадник „Заставе“ био; Јеврем Грујић, који је под кнезом Михаилом имао да издржи истражни затвор — ти људи, пошто се изменила политична ситуација, постадоше министри. Са свим је наравна ствар, да кад је Милетић своје пријатеље посетио, да је за њих женантно морало бити, да као министри кнеза Милана стоје у интимном одношају са човеком, који је пређе најжешћу опозицију чинио кнезу. Ништа наравније, да пријатељи Милетићеви као министри њему саветују, да иде кнезу на аудијенцију, па да му разјасни, да његова (Милетићева) опозиција у „Застави“ није била противдинастична већ начелна. А Милетић морао је ово тим више чинити, што „Застава“ није само распростртa у Угарској, већ и у Србији и у турским покрајинама. Али чудновато, раздражени духови у Угарској назреваше у тој аудијенцији страшне ствари!“

„У осталом, Милетић је узрок свога бављења у Београду са свим оправдао. Он је казао, да је имао и приватне послове у Београду да сврши. Београдски адвокат Грујић као сведок исказује са свим подробно, да су се заиста ти послови тицали шогорице Милетићеве. Милетић је на даље казао, да је ишао у Београд, да се обавести о положају ствари источних. Да ли је то што год изванредно? У оно доба бивало је новинара из свију крајева света у Београду: Немаца, Француза, Енглеза, да се обавесте о политичном положају ствари на истоку. Даклем оно што је свима слободно, да је забрањено само српском новинару, што је из Угарске родом? Али је Милетић још и иначе оправдао своје бављење у Београду, на име: са свим је доказао свој alibi (одсуство) у обзиру тобожњег банкета. Ранковић каже, да је Милетић држао велеиздајничку беседу у очи оног дана, када ће ићи на аудијенцију. Милетић је доказао кроз сведока Стефановића Виловског, дра Касапиновића и мајора Влајковића, да оно вече није могао бити у гостионици к „српском краљу“, јер је исто вече са споменутим особама био у рестаурацији к „руском цару“ и да је тамо мирно вечерао. По томе је alibi Милетићев потпуно доказан.“

„Из свега овог произлази, да директан (непосредан) доказ о објективном и субјективном учину велеиздајства сл. кр. држ. одветништву није испао за руком, и по томе да читава тачка оптужбе са измишљотином Ранковићевом о београдском догађају са свим је из темеља порушена.“

„Али као да је и само држ. одветништво осећало да са директним доказом против Милетића не може да успе, те прибегава неком доказу са сумње разлозима.“

„Премда је састављени доказ од већег дела јевропских законодавства са свим напуштен, то ћу ја ипак

и на то поље следовати поштованом госп. држ. одветнику.“

„Но пре но што се упустим на овај начин доказа, морамо бити на чисто, што се даје, а што се не даје са сумње разлозима доказати. Да се објективни учин неда доказати са сумње разлозима, то је позната ствар. Да се умороство, убијство, палеж догодио, то се неда сумње разлозима доказати. По томе не да се сумње разлозима доказати ни објективни учин велеиздајства. За ово нуждан је директан доказ. Да се објективни учин не да доказати сумње разлозима, за ово нећу се позвати на иноземне ауторитете. Довољно је, да се позовем на домоћи ауторитет, на дра Паулера. У §. 654 свога дела каже он дословно: „сумње разлози чине само онда потпуни доказ, ако је a.) објективни учин каквог злочинства већ потпуно доказан“. При том цитира Ганса: „само већ доказано злочинство нужна је претпоставка, на којој се оснива читав доказ са сумње разлозима“. По томе претпоставка доказа са сумње разлозима мора бити већ успостављен доказ објективног учина. Ако објективни учин није доказан, то може сл. кр. држ. одветништво наводити десет или двадесет, стотину или више сумње разлога, па ипак неће моћи никад што доказати. По томе, кад сл. држ. одветништо није могло доказати објективни учин велеиздаје, то се забадава маша за доказ са сумње разлозима.“

„Али ја ћу своју логику да усилим, па ћу сл. држ. одветништву и на то поље следовати.“

„Држ. одветништво велику важност полаже на путовање Корнела Јовановића. Ја не мислим, да се може др. Милетић одговорним учинити за дела Корнела Јовановића, јер ја не видим свезе међу Милетићем и делима Корнела Јовановића. Али ја ћу да испитам, да ли је и сам Корнел Јовановић што таковога учи-

нио, што је кажњиво. Корнел Јовановић стајао је под истрагом и имао је да издржи тежак истражни затвор од 16 месеци. Истрага против Корнела Јовановића обустављена је. У каквом се правцу водила та истрага? У правцу тобожњих врбовања, преласка својеволаца и у предмету српског зајма. Ја ћу да посмотрим све те ствари објективно. Је ли врбовање кажњиво дело? На сваки начин. Но није све оно врбовање, што се хоће да из ваздуха узме, већ европска законодавства имају са свим извесна критерија за злочинство забрањеног врбовања. Ми у том обзиру немамо домаћег закона. Ја нећу да тражим аналогију по законицима Француске, Белгије и т. д. Ја ћу да наведем најближи законик: аустријски милитарни законик. (Говорник отвори ту књигу.) Ево имамо у тој књизи III. део, који говори о злочинству против војене снаге државе и о казни тога, од кога други део говори о „забрањеном врбовању". Ту стоји: „des Verbrechens der unbefugten Werbung macht sich schuldig: a) wer im Inlande wen immer, oder im Bereiche der Aufstellung österreichischer Truppen im Auslande einen zu ihrem Dienststande oder Gefolge gehörigen Mann für andere als kaiserlich österreichische Kriegsdienste, oder für den Waffendienst einer aufrührerischen Partei wirbt; oder b) wer einen zum Militärdienste dieses Staates eidlich verpflichteten Mann auch nur zur Ansiedlung in einem fremden Lande wirbt; oder c) wer um andere als kaiserlich österreichische Truppen, Rekruten, oder für die Aufrührer Waffengenossen, oder einem fremden Staat einen für den österreichischen Militärdienst eidlich verpflichteten Mann als Ansiedler zuzuführen, einen Menschenraub verübt." По томе ти параграфи говоре о солдатима, који у војеној служби под заклетвом стоје, па би морало бити доказано, да је ко год такове у војеној служби под заклетвом стојеће људе наговарао и навео, да у војену

службу друге државе ступе. За ово није довољно, да г. Сабаткајија при коначној расправи донесе какву нибуд листу имена, па да је преда суду, као да би ово доказало објективни и субјективни учин забрањеног врбовања! У опште, појам врбовања претпоставља скупљање људи, оно што зову Французи „attroupement.“ На даље предпоставља врбовање нужно снабдевање и на послетку дотичну експедицију извесне количине људи. Јесу ли се такова врбовања у јужној Угарској догодила? О томе нико ништа не зна. Да је прелазак својевољаца са свим друга ствар него забрањено врбовање, то ће и само сл. држ. одветништво допустити. Али оптужба вели, да се са прелазом својевољаца могла конпромитовати неутралност Аустро-Угарске. У том се јако вара држ. одветништво, и као да није са свим на чисто са начелима међународног права. Са својевољцима може да компромитује каква држава своју неутралност, ал може да ју и не компромитује — то зависи од околности. Држава као држава не сме потпомагати једну или другу ратујућу страну са својевољцима; држава не сме допустити јавне заводе за врбовање, тако зване „bureaux d' inscriptions.“ Тако исто не сме држава допустити, да се у њеним лукама војене лађе снабдевају за ратовање. Заводе за врбовање имала је Грчка за време кандиотског устанка, и Турска је имала право, што се потужила да је Грчка повредила своју неутралност. У последњем рату американском снабдеване су у енглеским лукама ратне лађе за ратовање у корист јужних држава против северних држава, што је дало повода познатој алабама-афери. Али са свим различно од свега тога јесте саучешће својевољаца у каквом рату без потпоре и конивенције неутралне државе, у ком је случају грађанину неутралне државе потпуно слободно у редове једне или друге ратујуће

странке ступити. Јер ако би се држава толико за живот својих грађана бринула, то би могла забранити и сваку африканску експедицију! У американском рату за слободу ишли су Французи јатомице у Америку, без да је тиме неутралност Француске била компромитована. У грчком рату за слободу учествовали су својевољци из читаве Европе. Та био је у Грчкој и сам лорд Бирон. У последњем српско-турском рату била је једна талијанска легија, била је легија Мак-Ивера, било је својевољаца из Немачке и из других делова Европе, па за то није нико у сумњу доводио неутралност дотичних држава. Зар оно, што је у читавом свету слободно, то да је у Угарској забрањено? И заиста, Угарска даје први пример у повесници, да се прелазак својевољаца формално забрањује и као злочинство означује. Дотична министарска наредба изашла је 4. јула 1876. Али има ли угарског закона, који саучешће својевољаца против Турске забрањује? Не, и по духу угарског законодавства неби таког закона ни могло бити. Али има један угарски закон, који сваку потпору Турака, па макар и са храном као злочинство инфиделитета (неверства) означује. Велика је срећа за пошт. госп. држ. одветника, што не живи у оно доба, кад се овај у осталом још у крепости постојећи закон строго набљудавао, те би му се велика ревност у гоњењу бораца против Турске за зло узело!"

„Но да видимо каквих има доказа за тобожње врбовање својевољаца. Има ли и издалека доказа, да је прелазак својевољаца у Србију, који је иначе слободан био, Корнел Јовановић проузроковао? После уапшења Корнела Јовановића преслушани су небројени сведоци могло би се готово рећи, да је велики део становништва Бачке, Баната, Срема, Хрватске, преслушан, само да се пронађе, да ли је Корнел Јовановић људе врбо-

вао или чак и устанак хтео приуготовити. Од многобројних особа, које су преслушане, нико ништа о томе не зна. Врло је значајно, какве је резултате истрага на видик изнела. У Вршцу говорило се, да је распострт глас, да је Корнел Јовановић дошао у Вршац ради врбовања. Многе особе буду преслушане. Нико ништа не зна о томе. На послетку нађе се један човек, који је таково што чуо. Ово је Димитрије Филиповић. Но преслушан, каже, да је он тај глас од свог сина Милана чуо, дечка од 16 година. Овај преслушан каже, да је чуо на променади, да се два господара разговарају о томе. Упитан, ко су ти господари, не зна ништа да каже. О тобожњем обавештају ради могућности устанка преслушане особе ништа не знају, само једини сведок солгабиров Лујановић каже, да је таково што од пароха Перића чуо. Али овај преслушан, каже одлучно, да то није истина и повторава ово при коначној расправи. Има ли ту и трага од каквог доказа? Има ли ту и трага о том, да је Корнел Јовановић кога врбовао? Истрага није могла ни такав траг да пронађе. У обзиру преласка својевољаца у Србију врло је значајан исказ Димитрија Ђорђевића из Вршца. Овај питан, је ли га ко наговарао да пређе у Србију, одговорио је: „зар је нужно, да мене ко год наговара, да идем мојој браћи у помоћ?“ И заиста, године 1804. у првом устанку Србије нису били ни Милетић ни Корнел Јовановић на свету, па су за то ипак многи својевољци ишли у Србију — као што се то може читати у историји В. Калајија — а и у оно доба, није било нужно, да ко год својевољце на прелазак наговара. Па ипак већ у оно доба, била је политика аустријска наклоњена Турцима: Метернихова источна политика већ се започела. Такове ствари, као прелазак својевољаца, са свим су наравне ствари и не дају се предупредити, па за то и цислајтанска влада

није их предупредила. У осталом читава ствар са своје-вољцима и са српским зајмом била је са свим допуштена ствар све до министарске наредбе од 4. јула 1876. Но ову наредбу није могао Корнел Јовановић знати, јер је већ пре тога био затворен, а и Милетић није ју могао знати, јер су га затворили ноћу од 4—5. јула 1876.“

„Како Милетић у тој читавој ствари долази до парнице велеиздаје, са свим је непојмљива ствар. Сл. држ. одветништво велику важност полаже на једну тобож Милетићеву визит-карту, коју је Корнел Јовановић при себи имао. Но ако се читава парница велеиздаје оснива на једној визитној карти, то мора да та парница на врло слабим ногама стоји. Садржана ли та визит-карта какво пуномоћије? Ако је пуномоћије, то би поштовани државни одветник морао знати садржај тог пуномоћија. Корнел Јовановић тврди, да је ту карту од Милетића добио, Милетић ово пориче — даљег доказа немамо. Није ли са свим вероватно, да је Корнел Јовановић без знања и допуштења Милетићевог ту карту употребио? На што Корнелу Јовановићу та карта? Да ју покаже људима, који га врло добро познају, и то већ од дугог времена? Није ли ту много вероватније, да је истина оно, што сведок Видак каже, да се Јовановић са том картом хтео хвалити (dicsekvésből)? Наравно, Корнел Јовановић је ватрен Србин, шта више са свим је занешен за Српство; за њега има велику важност, а и ласка му, кад може да каже, да је на своје путовање карту од Милетића добио. Оно, што Корнел Јовановић о аудијенцији Милетићевој код кнеза приповеда, то он не каже, да је од Милетића чуо. И сведоци Видак, Мајински и Топонарски не кажу, да је Корнел казивао, да је таково што од Милетића чуо.“

„Из свега овог даклем произлази, да тобожњи

сумње разлог са путовањем Корнела Јовановића са свим отпада.“

„Али мал нисам при материји о тобожњем врбовању заборавио на красну историју у Чуругу. Како се може парница Јанковићева, која је обустављена, у свезу доводити са парницом Милетићевом, то ми је непојмљиво. Али да! неки Бенде је прислушкивао на прозорима чурушке школе, па је тобож чуо, како је Јанковић говорио о својевољцима и о скупљању новаца. Али тај добричина од сведока заборавио је међу тим, као што се при коначној расправи показало — са свим српски језик, те није знао да каже српски изражај за реч „својевољац!“

„Или је сеоски бележник Сабаткаји навео какав сумње разлог за велеиздајство, кад је неку листу имена суду предао, као да је тиме доказано, да су те особе у Србију прешле? Кад сам ја тога човека при коначној расправи слушао говорити, како ће он већ „нужне мере употребити“, то сам мислио, да се налазим у посланичкој кући и да слушам министра говорити о „нужним мерама“ у интересу отаџбине! Тај Сабаткаји, иначе помоћник натарошев на селу, разбацивао се, као да он има мисију да Угарску од „секте“ омладиниста избави. Он говораше о рованју (zavargások). Кад га запитах, шта он разумева под рованьем, рече он, да се Срби скупљају у школском здању и да читају „Заставу“. Читаво понашање тих чурушких сведока је надуто и смешно. Сл. држ. одветништво употребило је исказ сведока Сабаткајија, да напомене догађаје од год. 1848. Даклем сл. држ. одветништво угарско држи за целисходно, да спомиње догађаје од год. 1848.—49? Ја сам до сад држао, да је на те догађаје бачена копрена заборавности, а има и једна француска пословица, која каже: „on ne parle pas de la corde dans la maison du pendu“ (не ваља го-

ворити о ужету у кући онога, кога су обесили). Како је напослетку држ. одветништво могло полагати толику важност на једно анонимно писмо, то је са јуристанског гледишта са свим непојмљива ствар. Ако поштовани држ. одветник не увиђа ништавост тога доказног средства, то бих морао држати читаво предавање о казненом поступку, јер анонимно писмо може бити само повод да се даља извиђења чине, никако пак не може служити за доказно сретство или за сумње разлог, јер би се морао пре свега писац преслушати, — тај је пак код анонимног писма непознат. Сл. држ. одветништву упада у очи, да у тој ствари сведоци на једнако исказују. То је са свим наравна ствар. Када се људи денунцирају да су држали државни опасну скупштину, а ти се људи саветовали о некој молби општинској, то је онда наравно, да сви скупа не могу друго исказати него, да су се заиста само о тој молби општинској саветовали а не да су по државу опасан скуп држали."

„Долазим сад на тако зване Милетићеве златице. Пре свега морам у формалном обзиру приметити, да у погледу ове тужбовне тачке сабор није подигао имунитетно право посланичко за истрагу. Истрага се против једног посланика може само распрострти на оно, у обзиру чега је сабор имунитет подигао. Ако то не би тако било, онда би могли посланика гонити ad infinitum. Истрага се покаже у обзиру једне околности као неистинита. Пређе се на другу околност, па се истрага на ову распростре. Тако би могао посланик 10 и више година у истражном сатвору чамити. Ја дакле држим, да кр. судб. сто није био властан, на ову околност истрагу прострти, пре него што би добио дозволу сабора. Што се самих златица Милетићевих тиче, о том је у новинарству много ларме било. Рекао би човек, да је то са свим нова ствар, а оно је

са свим стара. Те златице постојале су још пре 8—9 година. По сведоџби директора музеума Фрање Пулеког изложене су такове у музеуму још од год. 1871. Али не само златице са ликом Милетићевим, него и са ликом других јунака и владара из српске повеснице. Како такове ствари у једној парници на велеиздају као сумње разлог могу служити, са свим је непојмљиво. Али баш на послетку да те златице што кажњиво и садржавају, је ли их Милетић правио или распростарао? Та чули смо зачетак тих Милетићевих златица: један спекулант, српски трговачки помоћник у Бечу, дао их је зготовити из спекулације, па их он сам зове *марке за играње*. Те *из томбака* сачињене марке заиста нису ништа друго, него играчка. Спекулант, који их је дао сачинити, мислио је, да кад је слободно имати Деака на табакерама, зашто да није слободно Србима имати лик Милетићев? Је ли когод за прошлих 8—9 година ту играчку инкриминирао? Не. Ни у Бечу, ни у Будим-Пешти, ни иначе на другом месту. Тек кад је парница Милетићева у течај стављена, дошло се на ту мисао, да су то опасне ствари. Да Милетић није био тако сујетан, да себе да славити таковим стварима, јасно произлази отуд, што је он по исказу сведока Бешлина и дра Огњановића, по Бешлину послату златицу истом вратио и своје негодовање изразио. Да, али венац на тим златицама! Но, па тај венац садржава имена оних земаља, у којима Срби живе. Позната је ствар, и то је статистичан факт, да Срби не живе само у Србији, Босни и Црној Гори, већ и у Банату, Бачкој, Срему и Хрватској. Венац дакле може имати само *етнографски* значај, да се означе оне земље, где Срби живе. Имамо ми етнографских карата, где се не означују државе већ народи. За што дакле да и једна марка за играње неби могла имати етнографски изра-

жај? Та има таквих марака са грбовима од различних земаља. па зато ипак није нико такове грбове на играчкама инкриминирао. Заиста, ја се морам готово стидити да ради тих играчака морам судску обрану држати! Ако се ово може инкриминирати, шта тек да кажемо о географији Данијела, која је и у Угарској распростртa и у којој географији Данијел, Баварску, горњу и доњу Аустрију као „Donau-Hochland“ назива, на против Угарску са Србијом, Влашком и Бугарском „Donau-Tiefland“. Не би ли и такова географија чега велеиздајничког садржавала?! Да, за велеиздају нужно је што више, него играчка и географија, и за то сам ја у почетку моје беседе мало опширније говорио о начелима казненог права. Дакле, читава оптужбена тачка са златицама, које су управо играчка, отпада по себи и не може се ни као озбиљна ствар узети у каквом казненом поступку.“

„Што се тиче чланка „Заставиног,“ то морам у формалном обзиру приметити, да он овамо и не припада, него к пресском суду. Кад би стајало мњење г. држ. одветника, да се какав новинарски чланак може употребити као сумње разлог код велеиздаје, то би пресko законодавство, институција поротних судова у пресним стварима са свим илузорна била. Зак. чл. 18. од год. 1848. био би тиме изван крепости стављен. Кад н. пр. држ. одветник не би био сигуран, да ће поротници писца ради каквог чланка осудити, то би он могао против дотичног писца ради какове друге ствари дати истрагу повести, те чланак као сумње разлог употребити, па писца дати осудити. Метимо случај: нађе се какав чланак, у коме држ. одветник назире велеиздајство, а није сигуран, да ће поротници писца осудити. Догоди се какав сокачки кравал. Држ. одветник даде повести истрагу ради буњења, па онда са тобожњим буњењем доказује чланак на велеиздају,

а са чланком велеиздаје доказује буњење! Али како хоће госп. држ. одветник да употреби тај „Заставин“ чланак као сумње разлог? Од куд зна држ. одветник, да је Милетић тај чланак писао? Да би се ово установило позван је само пресни суд. Али тај чланак је већ и застарио. Што је застарило, то правно не постоји. Како ће г. држ. одветник код уморства, код убијства, да употреби каково оружје за сумње разлог, кад тога оружја нема?! Али има ли и у садржају тога чланка што кажњиво? Је ли то кажњиво, што писац каже, да они, које заклетва веже, не иду у Србију? Или је кажњиво оно, што се наводи о Андрашију, у обзиру својевољаца? Или оно, што је казао Венкхајм о себи? Како се тај чланак „Заставин“ може употребити као сумње разлог при велеиздаји, са свим је непојмљива ствар.“

„Остаје још последњи сумње разлог: писма. Ја морам признати, да кад је оптужбена одлука против Милетића у новинама изашла, да је утисак са тим писмима код мађ. публике морао врло рђав бити. У тим писмима се говори о оружију, и читалац није мислио на то, да је то оружје за Босну, него је таки мислио, да је Угарска у опасности! У формалном обзиру морам приметити, да није доказано, да су та писма нађена код Милетића. У записнику о преметачини, ова писма *нису* наведена. Сандук, у који су сва код Милетића нађена писма бачена, није био судски запечаћен. Дакле је на сваки начин могућност ту, да су писма подметнута. Сачињавају ли писма сумње разлог код велеиздаје? По себи не, него само ако је доказана међусобна преписка. Ја могу бити одговоран само за оно, што ја пишем, не пак за оно, што *мени* ко год пише, јер иначе могао би сваки денунцијант најпоштенијег грађанина велеиздајником начинити. Шта каже у том обзиру др. Рулф, коментатор аустријског каз-

неног поступка? „За овај сумње разлог битно је међусобна преписка међу две особе са сумњивим садржајем. По томе просто писмо и са сумњивим садржајем не може сачињавати овај сумње разлог. Међусобна преписка мора да се догоди у оно доба са другом особом, кад је та друга особа злочинство већ починила, или кад има против ње таковых правних сумње разлога, да се против ње казнено поступати може“. Дакле за сумње разлог код велеиздаје није довољна ни међусобна преписка, него мора таква преписка бити са особом, која је већ ради велеиздаје инкриминирана или против које већ има правних сумње разлога. Је ли познат писац тих писама? Је ли био испитан? Не. Како дакле Милетић да одговара за такове ствари? Шта је пак садржај тих писама? Односе ли се иста на Угарску? Не. У њима се говори о потпори босанских усташа, о одлуци српске владе, да те усташе потпомогне. Где има ту и трага велеиздаје против Угарске? Све се то тиче само Турске. Али то је баш оно чудновато у овој парници, да све оно, што се наводи против Турске, сматра као управљено против Угарске.“

„На крају морам још коју рећи о „омладини“. На ову реч омладина може се упоравити стихови Гетеови:“

„Mit Worten lässt sich trefflich streiten
Mit Worten ein System bereiten,
Denn eben wo Begriffe fehlen
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.“

„Шта је омладина? Та реч у српском значи то исто што и младеж. Ја не знам какав појам скопчава сл. држ. одветништво са том речи. Је ли можда омладина какво тајно друштво, као негда „Карбонари“ у Италији, или као „Ровнаја браћа“ у Пољској. Какву организацију има то тајно друштво? Ја знам, да кад

*

у Италији или у Француској држ. одветник говори о каквом тајном друштву, да уједно говори и о организацији тога друштва. Није ли могао открити организацију, то онда ћути, јер онда таково друштво за њега постаје беспредметно. Али наравно, тајна организација омладине не да се открити, јер оно, што не постоји, не може се ни открити. Нека ми је дакле допуштено, да ја кажем г. држ. одветнику, шта је та омладина. Још пре 1848. год. саставили су српски ђаци у Пожуну једно друштво, па су издали једну књигу стихова, коју су означили, да ју је омладина издала. После год. 1860 образовали су српски ђаци у свакој вароши, где су се учили у Пешти, Пожуну, Бечу Прагу, ђачко друштво, и тако свако поједино ђачко друштво, назвало се омладинским друштвом."

„Кад се успоставио угарски устав, ујединила се сва та ђачка друштва у једно укупно друштво и назваше га омладином. Начинише штатуте и поднеше такове угарској влади, која их и одобри. Цел омладине била је: изображење српског народа. У ту цел издаваше књиге за народ и држаше по штатутима сваке године скупштину у једној или другој вароши српској. Таква скупштина била је год. 1871. у Вршцу. Када угарска влада захтеваше, да та скупштина преиначи штатуте у том смислу, да чланови омладине не могу бити други, него поданици аустро-угарски, и скупштина не хтеде то учинити, то омладина буде полицајно распрштена. Од то доба омладина више не егзистује. Али ако држ. одветништво под омладином разумева то, да угарски Срби желе ослобођење своје браће од турског јарма, то онда наравно, да су сви угарски Срби омладинци. Али такова жеља не може бити предмет кажњивог поступка."

„Но ја хитам крају и бићу слободан у кратко сабрати што сам казао."

„По угарским законима велеиздаји има само места против владара. Све друго спада у инфиделитет. Велеиздајство да буде кажњиво, мора имати критерија кажњивог покушаја. Безуспешан позив по угарским законима није кажњив. Али кад би и био кажњив, морао би бити директан позив. По овим начелима и сама измишљотина Ранковићева не садржава критерија велеиздаје. Али и кад би садржавала, објективни и субјективни учин, са свим је опроврнут. Директан доказ за велеиздајство као и индиректан са сумње разлозима није се могао успоставити.“

„И кад човек све то види, онда се мора заиста чудити, како се могло из ничега велеиздајничка парница начинити. Како се могао један посланик преко 18 мес. у истражном затвору држати. Правник то неће моћи никад појмити. Политик свакојако. Милетић није због тога узапћен, што је он каково злочинство починио, него за то, што га држе за опасног човека по Угарску. Ја сам већ једном у сабору рекао, да је то врло криво схваћање већ и због тога, што околности у јужној Угарској нису такове, да би ко год зажелио обнову догађаја од год. 1848. Та у тој је години упропашћено благостање читавих генерација! Али била ствар са Милетићем како му драго: био он опасан ил не био, суд нема то испитивати; он има да суди по резултату истраге и на основу закона. Пресуде по превентивним политичким мерама доносити, то толико значи, као правну државу разорити. То води или варварствима истока или револуцијама запада, или крвавим суђењима бугарским у Једренима, или гилотинирању у Паризу.“

„У ваше, руке, поштоване судије, стављено је, да у овој парници докажете, да је Угарска правна држава, да угарске судије не познају политичне обзире,

да је суд највиша власт у држави, — она власт, која у име краља пресуду доноси.“

„Парница Милетићева није обична парница. Стотину, хиљаду, па и милиони људи чекају излазак те парнице, — не само у овој земљи, него и у иностранству. Ја се надам, да ће угарске судије онако као што је то у модерној правној држави, слободни од сваке политичне струје, пресуду у Милетићевој парници донети, а да неће симпатије угарских Срба за њихову браћу у Турској као злочинство означити.“

„У тој нади, у том уверењу закључујем своју обрану.“

Ова обрана била је од великог утиска како на судије, тако и на многобројну публику. Новине од свију боја политичних изражавале су се са признањем о тој обрани.*)

Од 14. јануара до 18. јануара 1878. држао је кривични суд будапештански саветовања о пресуди у парници Милетићевој и о начину мотивације.

Лицем на богојављење 1878. прогласи будапештански кривични суд пресуду Милетићу. Гласила је у обзиру квалификације на велеиздају, у обзиру казни на пет година тамнице са урачунањем истражног затвора.

Милетић се надао ослобођењу, његов бранилац Полит није имао ту илузију. Милетић је апелирао и изврсно је израдио сам писмену апелацију (на немачком

*) Обрана Политова тако је узбудила Милетића, да га је после расправе пољубио. Мора се знати да је Милетић био Политу у овога детињству учитељ (прецентор). Парница Милетићева била је за др Полита највећи доондашњи душевни и физични напор. Кроз две недеље читао је хрпу аката и морао сваки дан из Пеште у горњи град Будим четир пута на дан преко моста дунавског при јачи зими прелазити. Осам дана био је при расправи у непрестаној препирци са државним одветником. Па онда у заштитеној дворани готово три сахата говорити! После расправе био је Полит тако малаксао, да је мислио да се мора разболети. Само свом јаком телесном суставу има захвалити, што се онда није разболео.

језику). Надао се прво код апелације, а после код највишег суда да мора бити ослобођен, јер држећи се тога, да нема никаква подлоге за казнени учин, држао је, да га бар виши судови морају ослободити. Али све се то показало као велика обмана.

После пресуде највишег суда, буде Милетић из „Фортуне“ у Будиму, одведен у затвор у Вац. Овде истина није био у зданију за просте злочинце, већ у зданију за пресе преступнике, али ипак није имао оне олакшице, што их пресци сужници имају. Није смео ни с ким општити без присутности тамничара и то само у извесне дане и за кратко време (15—20 минута). Новине није смео читати, књиге само такове, које управа казнионе дозволи. Јело је добивао мало боље, тако звану „шпитаљску храну“ и смео је једно јело себи дати донети из гостионице.

У осећају своје невиности, Милетића је затвор јако тиштао. Био је у затвору у највећем ступњу раздражен, нервозан. По читаве ноћи није могао спавати. Свагда, кад га је др. Полит у Вацу посетио, нашао га је у неком грозничавом стању. Љутио се, тужио се, да се за њега ништа не ради. Но амнестију ипак није хтео тражити.

Кад је месеца априла г. 1879 усљед 25-годишње „сребрне свадбе“ владаоца, нека амнестија излшла, а он није био помилован — то га је јако тиштало. После тога његова ћерка Милица, и без његовог привољења, изашла је пред лице Њег. Величанства у Бечу, да за свога оца моли амнестију. И његов бранилац др. Полит изашао је једаред у Будиму пред Њег. Величанство, но пошто Милетић није хтео искати амнестију, то је Полит молио само Њег. Величанство, да себи изволи дати поднети извештај о Милетићевој парници.

Кад је Милетићев затвор већ прешао у четврту годину, чланови сакупљеног народно-црквеног сабора

у Карловцима, у јесен г. 1879 држаху за своју дужност, да се обрате Њег. Величанству ради помиловања Милетићевог. Но пре него што је та молбеница на цара отишла, Милетићу буде највишом одлуком остатак казни опроштен.

Милетић је био у затвору пуне $3^1/_2$ године. Тај затвор био је за његово здравље од неизмерних рђавих посљедица. Није шала! Три и по године бити у непрестаном нервозном узбуђењу. Прво време, кад је из затвора изашао, нису се те посљедице тако познавале. Он истина није ишао у друштва, ал' је у кругу пријатеља био добро расположен и његов велики дух више је пута опет новим мислима севнуо. Али посљедице његовог затвора наскоро се покажу. Он стаде телесно опадати. Нервозна боља његова у нози (Ischias) јако га је била ослабила. Видило се на њему, да је телесно и душевно сломијен. Он, који је годину дана после затвора тек 54 година бројао, изгледао је као старац од 70 година.*)

Српство може казати: да је Милетић био мученик свога народа!

*) Од доба како су горњи редци писани, здравље Милетићево знатно се поправило.

XIII.

Скучено стање после источнога рата. — Окупација Босне и Херцеговине. — Тежња мађарске за „културним јединством“ Угарске. — Одузимање Текелијиног фонда од „Матице Српске.“ — Расправа о просветном буџету на угарском сабору. — Беседа дра Полит-Десанчића дана 2. маја 1878 о „Матици“ и о Текелијином фонду. — Крај саборске периоде. — Нови избори. — Проглас српским бирачима. — Подела панчевачког изборног среза на панчевачки и уздински. — Избор Политов у Уздину и Тителу. — Сразмерно добри избори по Србе. — Нова саборска периода. — Адреса српских посланика. — Беседа дра Полит-Десанчића при расправи о адреси 14. новембра 1878.

Велики успеси руског оружја нису донели онога плода, који се ишчекивао за балканске народе, најмање плода пак донео је источни рат српском народу с оне стране Саве, шта више, источни рат дао је повода Аустро-Угарској да изведе давнашњу своју намеру у обзиру Босне и Херцеговине. Ако Бугари своје наде у обзиру уједињења Бугарске, нису видили са свим испуњене, јер се поред кнежевине Бугарске, створила источна Румелија, то ипак Бугари, који пре источне војне стењаху под турским јармом — неизмерно више добише него српски народ. Незнатно повећање Србије и Црне Горе није стајало у сразмеру са жртвама, што су их Србија и Црна Гора за време источне војне при-

неле. А највећи удар био је дат српском народу, што је Аустро-Угарска таки иза источне војне, усљед берлинског уговора, заузела Босну и Херцеговину.

Према том положају ствари, лако је разумети, да се српски народ после источнога рата у неком скученом стању налазио.

То скучено стање било је таково као да је нека мора на српски народ пала. Но најгоре је стање било угарских Срба.

Мађари истина да су били велики противници окупације Босне и Херцеговине, јер су се бојали, да ће временом превладати славенски живаљ у Аустрији, а били су противници окупације и зато, што је окупација финанцијално стање Угарске, које се мало почело дизати, опет у суноврат бацила — што је био прави узрок одступу даровитог министра финанције Села. Но с друге стране за цену окупације Босне и Херцеговине добио је Тиса потпуно слободне руке да ради што му је воља против народности у Угарској. Према струји мађарској против окупације, ваљала је сва вештина и енергија Тисина, да у угарском сабору извојује одобрење за окупацију. Ово је била омиљена мисао бечких кругова, па су они за ту мисао драговољно оставили Тиси одрешене руке против народности у Угарској, а Тиса са своје стране да у очима мађарских родољуба изгледа као човек мађарских идеја, имао је ту политику, да ако је више Бечу попуштао, тим је „енергичнији“ постајао против народности.

У тим околностима било је отворено поље, да се шовинизам мађарски у најлепшем цвету развије. Томе шовинизму није било доста јединство државно, јединство у државној управи са мађарским језиком, већ је тај шовинизам тежио и за „културним јединством“ мађарским, т. ј. да немађарске народности имају се развијати само средством мађарске културе.

Посљедица тога пак била је, да се стао гонити просветни развитак других народности у особинама његовим: у њиховој народној култури. Давно је била мађарска влада већ укинула словачке гимназије, словачку „Матицу,“ дошао је ред и на „Матицу српску.“

Била је то дуга преписка међу „Матицом српском“ и угарском владом, ради премештаја „Матице српске“ из Новог Сада у Пешту, и кад угарска влада није могла успети ради премештаја „Матице“, она остави „Матицу српску“ у Новом Саду, али одузе јој велики Текелијин фонд и премести тај фонд у Пешту.

То је био такав поступак, да је др. Полит држао за своју дужност, приликом расправе о просветном буџету, у угарском сабору, да опширном беседом обележи тај самовластни поступак.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

2. маја г. 1878

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Нема земље, нема државе у Јевропи, где би просветне ствари и у опште културна питања имала већу важност, него у Угарској. У другим државама имају културна питања по себи важност, у Угарској пак постаје читаво културно питање великим политичким питањем. Баш у овај мах, где је преображај истока у изгледу, где смо у бризи, како ће се ствари на истоку развити и каквог ће уплива имати на нашу отаџбину — у овај мах, за цело да је највећа потреба Угарској, да њени синови покажу љубав и оданост к отаџбини. Па не би л' се нашло каково поље, неутрално поље, где би се могла политичка питања искључити, па ипак љубав к отаџбини подржати и утврдити? Ја мислим, да би се могло наћи то поље, а то је просветно, културно поље, где би

се могле многе противности изједначити, где би се љубав к отаџбини могла утврдити. Културна политика, кад би се добро схватила и добро извела, могла би много користити нашој отаџбини.“

„На жалост, да се мађарски државници у томе обзиру на више становиште подићи не могу. Они полазе са тог погрешног становишта, да ваља јединство не само на политичном, него и на просветном пољу произвести, па са тога становишта готови су свагда културна питања политичким обзирима потчинити. Но овај правац мора да има у Угарској баш противне посљедице, него што би их мађарски државници желили. Место да се са жељеним културним јединством политичко јединство поткрепи, да се љубав к отаџбини у периферијама распростре, баш тим поступком уништава се љубав к отаџбини у периферијама. Али културна питања политичким обзирима потчинити, известан културни развитак за то угњетавати, што не одговара жељеном културном јединству — то је грех противу цивилизације, против слободе.“

„Знаменити учењак немачки о државним наукама Лоренц Штајн у своме великоме делу о државној управи, у 6. књизи, где разлаже одношај државе према просвети, ово вели: „Die höchste Entwickelung des Staates als der allgemeinen Persönlichkeit ist gegeben durch die höchste Entwickelung aller seiner Angehörigen. Die wahre allgemeine Bildung muss sich aber jedes Volk selbst schaffen. Die allgemeine Bildung ist der Faktor, welcher der geistigen Welt das Element des unendlichen Fortschrittes wiedergibt und erhält. Sie ist ihrem Prinzipe nach die Anerkennung, ja die Forderung der geistigen Freiheit, ihrer Wirklichkeit nach die Verwirklichung derselben.“ Кад дакле развитак државе од развитка држављана зависи, кад сваки народ само сам себи створити може просвету и кад је просвета

услов слободе, а у изведењу оживотворење слободе, то онда из овог следује, да ако која држава угњетава просветни развитак појединих држављана, да онда угњетава и саму просвету држављанску, и кад која држава угњетава посебни народносни развитак којег народа, да онда греши и против цивилизације и против слободе."

„Како стоји тај одношај у Угарској? Одговара ли угарска држава у том обзиру условима цивилизације и слободе?"

„Ако је у Угарској то гледиште меродавно, да је просвета само једне народности културно поље развитка, онда је наравно, да то једино културно поље постаје медијумом читаве просвете, и онда отуд следује, да држава себе овлашћеном држи, да угњетава сваки други хетерогени културни развитак. Да је ово нападај на слободу саму, по себи је јасна ствар. Но ја бих ово још које како разумео, да у Угарској постоји онај једини услов, који би то могао оправдати. На послетку, кад је који народ усамљен, и кад се у стању самообране налази, онда се он не брине много за цивилизацију и слободу, већ чини оно, што његов опстанак захтева. Кад би у Угарској постојао онај услов, да се народности у Угарској могу претопити у једну народност, онда бих ја поступак са жељеним културним јединством појмио. Но ово је велика машта. Таково што тешко се дало извести и у средњем веку. Нужна је била к томе оружана снага, нужна су била сва варварска средства, да се непријатељ уништи — па ипак нису свагда такови покушаји за руком пошли. У Угарској, и то још из почетка повеснице, ово је са свим немогућа ствар била, и за то први угарски краљеви такове покушаје нису ни чинили (гласови: Велика шкода!). Јер да су ти покушаји чињени, по свој прилици, да би се Угарска распала (Порицање). Јер као

што првој и другој инвазији није пошло за руком државу створити, тако ни трећој инвазији не би то за руком пошло. Зато су први угарски краљеви државу основали на природи становништва. Отуд је она знаменита изрека св. Стевана краља: „regnum unius linguae debile est“ (држава једнога језика слаба је) — (Порицање), не за то, као да би свака држава једног језика слаба била, него Угарска би постала слабом, да се хтело од ње створити држава једног језика (Порицање). Сећајте се само оног савета, оне заповести, коју је св. Стеван своме сину дао у обзиру поступања са разним племенима Угарске: „propterea jubeo te, fili mi, ut bona voluntate illos nutrias et honeste teneas“ (за то ти заповедам, сине мој, да њих добром вољом негујеш и да с њима добро поступаш).“

„Јуче се баш расправљао предмет о прослави св. Стевановог дана. Будите уверени, да кад би се у том обзиру закон створио, да би ми народности први били, да славимо успомену оснивача наше заједничке отаџбине, али онда како вас, тако и владу молимо, да ову нашу отаџбину у духу и у смеру св. Стевана управљате.“

„На жалост, оно погрешно становиште, она са свим пагубна политика, да ваља створити јединство не само на политичном, него и на културном пољу — та политика као да је у заборав донела и мудри савет св. Стевана и хиљадугодишњу повесницу Угарске. Читава једна система употребљује се против народности, да се њиховом народном културном развитку на пут стане (Порицање). Оно, што се не давно у горњој Угарској против Словака употребило, против њихове Матице, против њихових гимназија, то се по истој системи у овај мах употребљује у јужној Угарској против Срба̀ља и против њихове Матице. (Гласови: То баш и ваља!) Ја, као што рекох, у том читаву систему назирем.“

„Држим за своју посланичку дужност, да поштованом дому бар до знања ставим оно, што до сад знао није, нека ово законодавно тело зна, што му ради уставни министар, министар просвете, о чему до сад знања имало није.“ (Чујмо!)

„Требало би, да врло опширно и дуго говорим. Ја ћу гледати да будем врло кратак.“

„Мислио би човек, да кад која влада какву наредбу учини, да пре тога разгледа и околности и лица. Мислио би човек, да је личност председника „Матице српске“ требала бити довољна гаранција влади, да код Матице о каквим протудржавним тежњама не може бити ни говора, јер личност председника Матице српске је заиста таква особа, у коју би могла влада потпуно поверење ставити. То је човек, који је са угарским уставом одрастао, који је био веран угарском уставу и пре године 1848. и после год. 48. и 61. и 67. и т. д. То је човек од соја старих угарских племића, који своју отаџбину љубе, то је човек, који је био делегат у *првој* угарској делегацији — ретко одликовање, па ипак ни у томе човеку угарска влада није имала поверења! На просту денунцијацију једног потчињеног чиновника матичиног, одредила је уг. влада најстрожију истрагу. Истрага је вођена и од стране политичне власти и од стране самога суда. Па шта је био резултат те истраге? Да се нашло све у реду, осим оног нереда, кога је сам денунцијант као касир Матице починио. Поштовани г. министар дакле није могао са отом истрагом успети. После тога нашао је за добро позвати Матицу, да своје седиште из Н. Сада у Будим-Пешту премести, јер као што је навео, седиште Матице било је и пре у Пешти, па у том, као што вели средишту мађарског књижевног живота могла би Матица кориснију књижевну радњу развити. Но Матица одговори, да се премештај њеног седишта

из Пеште у Нови Сад оснива на највишој одлуци Његовог Величанства, и да се тај премештај баш због тога допустио, да може Матица српска у средини српског народа боље и корисније књижевну радњу развити. Са свим је пак неприродно, вели Матица, да би се књижевна радња једнога народа тамо могла развити, где тога народа и нема. Но тај премештај из Новог Сада у Будим-Пешту, каже даље Матица, већ и за то не би одговарао цели, што по санкционираним штатутима не би се могли дотични одбори саставити, јер за то у Будим-Пешти довољно матичиних чланова нема. Дакле и на овај начин није могао поштовани г. министар Матици доскочити."

„Сад остави поштовани г. министар судбу Матице in suspenso. Али са друге једне стране гледао је, да јој најтежи ударац даде."

„Има томе 32 године, како српска Матица рукује великим фондом Саве Текелије, и подељује дотичне стипендије. Било је за те 32 године много и различитих влада: била је влада пре год. 48., била је влада после год. 48., била је бахова владавина, провизоријум, Деакова влада — па ни једна од тих влада није нашла, да Матица српска Текелијиним фондом рђаво рукује. Само је то поштовани г. министар сад то пронашао. Г. министар изволео је казати Матици, да она рђаво рукује Текелијиним фондом. На то Матица одговори и докаже, да је она тај фонд са преко 200.000 фор. умножила, при свим издатцима за стипендију и за администрацију. После тога поштовани г. министар пребаци Матици, да она не рукује Текелијиним фондом у смислу воље оснивачеве, јер је некима питомцима дозволила, да могу лекарске науке у Бечу слушати. На то одговори Матица, да је она на ово имала дозволу од владе. Но ако влада сада држи, да то више не иде, то ће се она повиновати. И заиста

позвала је Матица питомце, слушаоце медецине у Бечу, да се врате у Пешту. Велики део није то хтео учинити, волио је изгубити стипендије, јер многи не знадоше мађарски језик, а и мишљаху, да се лекарске науке ипак боље могу научити у Бечу него у Пешти.“

„Кад на послетку поштовани г. министар није могао никако са Матицом на крај изаћи, он учини у обзиру Текелијиног фонда са свим кратак процес. Позове Матицу, да или премести своје седиште у Будим-Пешту или он јој одузима руковање Текелијиног фонда, и пошто се Матица није хтела преместити у Будим-Пешту, то он изјави Матици, он узима Текелијин фонд под државну управу, а да поверава духовни надзор (szellemi felügyelet) над Текелијанумом грчко-источној српској пештанској општини. Но каквим правним насловом могао је г. министар то учинити? Тај правни наслов, да се саставе сви правни факултети, не би га могли пронаћи, и најсмелија дијалектика мора застати, да логици поштованог госп. министра следи. Вели пошт. г. министар: будући да је у оно доба, кад је Сава Текелија руковање своје фундације поверио Матици Српској, иста становала у Будим-Пешти — премда у основном писму о том нема ни словца, да седиште Матице Српске мора бити у Пешти — а сада више не станује у Пешти, и будући да у основном писму то стоји, да кад би престала Матица Српска, да онда има предузети руковање фундације српска општина пештанска — за то г. министар узима фонд Текелијин у државне руке, па га и не предаје српској општини пештанској, већ само њеном „духовном надзору“! Мислио би човек, да се тај читав поступак не може као збиља узети, па ипак је горка истина, шта више уставни министар Угарске нашао је за добро за свој поступак највишу одлуку испословати.“

„Али дотична министарска наредба има још неку

чудноватију страну. Поштовани г. министар у тој наредби вели, да он Текелијин фонд само дотле у државне руке узима, док се не би нашао за руковање истога способан вероисповедни орган. Дакле г. министар не зна, што се у делокругу његове управе догодило? Не зна, да такав вероисповедни орган постоји, и то законито постоји, и да је сам г. министар том органу превишњу потврду испословао? Поштовани г. министар не зна дакле, да постоји српски саборски одбор, који не само једним или другим, него многобројним фондовима рукује. Ја толико знам, да су у највишим круговима у Бечу са свим наравно држали, да ако већ г. министар нема поверења к Матици, да би ваљало да преда руковање фонда Текелијиног саборском одбору, који и онако већ рукује једном другом Текелијином војничком фундацијом, која износи око 300.000 форинти, и да су са тим руковањем у Бечу увек задовољни били. Ја не могу да појмим, за што поштовани г. министар није предао руковање фонда Телијиног саборском одбору? Или можда г. министар и према саборском одбору нема поверења? Онда морам мислити, да је г. министар заборавио на оно, што се пре четир године догодило. Баш деловању г. министра пошло је за руком посредовањем кр. комесара Хубера, саборски одбор из конзервативних стихија саставити. У саборском одбору има владика, има кр. саветника, и у опште српских мужева од вишег положаја. Дакле поштовани г. министар нема поверења ни према тим људма? н. пр. нема поверења према човеку као што је Јован Живковић, заменик хрватског бана, човеку, с киме уг. влада сваки час у додир долази, човеку, који се може назвати као створилац уније међу Хрватском и Угарском, или влада нема поверења према човеку, као што је Александар Николић, бивши посланик и присни пријатељ *министра-председника*? Но ако влада ни у тим Србима

нема поверења, онда ја питам, како треба да изгледа тај угарски Србин, који би могао поверење владе задобити (кретање с десне, велика веселост с леве стране)? Ако је то тако, онда ваља влада да каже, да она хотимице заузима непријатељски положај према једном читавом племену.“

„Али оно, што се чини против Матице, то није изниман случај, то је само излив једне читаве системе, — то исто се чини у другом облику у бившој војеној граници. Пет година има томе, како је граница к Угарској утеловљена. Мислио би човек, да би ваљало да уставни министар угарски о том настоји, да се угарски закони у војеној граници уведу. Али уставни министар волије да тамо владају војени закони. Често смо журили, да се угарски школски закон уведе и у развојаченој граници. Но поштовани г. министар неће тога, јер угарски школски закон узима у неку заштиту вероисповедне школе, ове пак имају известан народносни значај, па за то г. министар волије, нека у развојаченој граници остане војнички школски закон. Но ово још није све. Има тамо нечега још страшнијега. Државни школски надзорници путују по граници, па казују, да вероисповедне школе за то, што су их звали народним школама (Nationalschulen) нису вероисповедне већ комуналне. Школски надзорници долазе у општину, па казују: ево то је заповест царска; заповеда се, да се земљишта школска уступе комуналној школи. Могу и именовати таког једног школског надзорника: зове се Греф. Наравно, кад се тамошњем свету у граници тако говори, да је то царска заповест и ко јој се не повинује, да је тај бунтовник — шта да раде људи? Даду дотичну дозволу, па се имање и грунтовно на комуналну школу преведе.“

„Нисам у стању пошт. доме даље о том говорити, јер се бојим, да ћу изгубити хладнокрвност: замета су

*

то такове ствари, да човек једва помислити може, да се таково што догађа. Да држава једну приватну фундацију као Текелијину, да имање вероисповедне школе себи присвоји — томе ја не знам примера. То се први пут у Угарској догађа.“

„Али истина, ја у том читавом поступку видим досљедности, видим логике. Но ово је страшна логика. То је логика конвента, логика француског одбора за благостање, као што је било у француској револуцији (велико кретање). Јер ако је држави слободно све учинити, ако је држави слободно метнути руку на свашта, само да изведе оно, што је наумила, онда нема границе, где да се држава заустави. Тако се то ради у револуцијама. Али да се у уставној, у монархичној држави таково што догодити може, тога ја још никада чуо нисам.“

„Но питам ја, поштовани доме, је ли умесно, је ли саветно у овом критичном времену, у којем живимо, да се са народностима таки експерименти чине? Не служи ли нам источна криза као опомена на то, да у народностима љубав к отаџбини развијамо и утврђујемо? Али угарска влада место то да чини, са свом силом иде на то, да у народностима љубав к отаџбини са свим уништи.“

„Велики племенити духови Угарске и мађарског народа неби никад такав поступак према народностима одобрили, као што је садањи — неби га одобрили ни Фрања Деак, ни Јосиф Етвеш. Баш Етвеш са свим је добро схватио одношај угарске државе према народностима. У рукама ми је једно писмо, што је покојни Етвеш управио на претседника Матице, и у којем ово стоји (чујмо! чујмо!): „Матица је веома добро схватила свезу, што везује истоветност, међу развитком сопствене народности и уставном слободом заједничке отаџбине. *Зато* је Матица стекла својом радњом заслуге за

читаву отаџбину, и за то ми служи за особиту радост, што могу изразити, да нико већма од мене не уважава велике заслуге, које је то српско књижевно друштво стекло.“ И заиста, у другој којој држави влада би се радовала, да у земљи има један мали народ, огранак народа, који је кадар таку живу књижевну радњу развити. Тако н. пр. имам у руци 119. свеску Летописа Матице Српске. Нема у њему о политици разговора, али има о књижевним стварима. Ето то чита се далеко на истоку, и угарска држава могла би се поносити, да зраци просвете баш из Угарске иду на исток. Али угарска влада све могуће чини, да се такова просвета уништи. Угарској влади није довољно политичко јединство, она хоће да створи још и културно јединство. Но баш Етвеш био је највећи непријатељ тога правца, којим садашњи г. министар просвете иде. Шта каже Етвеш у својој књизи о питању народности. Ево шта каже: „Ми би могли ствар до тога довести, да кад имамо државну власт у рукама, да наш језик и нашу народност распростиремо, али то, да у нашој отаџбини налазеће се разне народности изгубе своју особину, да се више не одушевљавају за своју народност, то исто тако не можемо постићи, као што то нису постигли они, који су се истим средствима против наше народности хтели служити. Једини резултат могао би бити само тај, да би се јавно кретање са површине истиснуло, и да би онда тим већег корена ухватило, да би се антипатија, која сад постоји против мађарског језика, окренула у противност против јединства државног.“ То је било мњење великог родољуба Јосифа Етвеша. Он није тим путем ишао, којим се сада иде. Он се знао на више гледиште узвисити о задатку културе у држави.“

„Ал и сам Фрања Деак не би ишао тим путем, којим се сад иде. Знамо да је адреса заборска од год.

1861. народностима обећала, да ће све њихове захтеве испунити, које се само у склад дају довести са јединством државним. Па где се сад налазимо у том обзиру! Сад о политичким захтевима нема ни разговора, али то, да ће се развијтку наше рођене народности на културном пољу све могуће препреке чинити — то ни снивати нисмо могли."

„Може бити пошт. доме, да ће глас народоснах посланика у овој кући са свим умукнути. Мандат посланика није такова премамљива ствар, да би вредно било хиљаду и хиљаду бирача свакојаким неприликама и опасностима излагати. Пример и поступак Александра Мочоњија са свим је нараван и оправдан. Јер каквог посла можемо ми још имати у овој дворани? Кад одношај према народностима не само на политичком, него и на просветном пољу постаје питање силе, онда наравно, да препору о таковом питању не може бити места у парламенту. И шта би ми могли овде још радити? Нема тог народносног посланика, који, ма да је са најбољом вољом ушао у ову дворану, после извесног искуства овде, не би саветовао својим бирачима потпуну уздржливост од бирања. Може бити, као што рекох, да ће глас народности у овој дворани умукнути, ал да ће тиме незадовољство народности престати, то врло морам сумњати. Истина, чуо сам ја често у овој дворани од стране владе: та народности су са свим задовољне, само има појединаца, који нису задовољни (гласови: тако је!) и ови драже и буне народности."

„Но ја никад чуо нисам, да се и апсолутна влада није таковим разлогом служила. Ја се врло добро опомињем, за времена Бахове системе, — био сам онда још ђак у Бечу, —да су листови бечки писали: та мађарски народ је са новом системом потпуно задовољан, он хоће мира и реда и мрзи свакога, који то неће: неза-

довољни су само емигранти, али ове мађарски народ и не слуша. То је аргуменат, којим се, као што рекох, свака апсолутна влада служи. За то је био барон Јосиф Етвеш са свим другог мњења. Он није држао, да је незадовољство народности само незадовољство појединих. Ево шта каже у својој књизи о питању народности: „Распростро је то мњење, да ако престане измајсторисана агитација и ако ми узмемо у руке владу наше земље, онда само ваља различне вође народности са званијама задобити, па ће престати свака ларма и свака узбуђеност међу народностима, која нам сад толико бриге задаје. Али — вели Етвеш — погледајмо само натраг на нашу прошлост. Опоменимо се само, којим начином смо ми свагда одбацили све предлоге, које су нам вође народности чинили, и онда ћемо са свим наравно наћи, да је она огорченост баш у том поступку оправдана, и за то је у томе погледу и наше гледиште погрешно и ја не бих знао већу опасност за будућност наше отаџбине, него кад би се дали руководити од тог гледишта.“

„Дакле не стоји то, да је читав одношај према народностима само незадовољство појединих.“

„Ако се народностима не допушта развитак ни на културном пољу, онда ја још не знам, шта нас може везивати за ову отаџбину. Угарска држава умела је кроз столећа и столећа у својих синова љубав к отаџбини подржавати и држављане Угарске к свакој жртви потстаћи. Пређе је Угарска својим синовима без разлике народности, била земља најбоља, најлепша, јер нам је овде свима добро било, јер смо се сви као у својој кући осећали. Сада пак једна са свим погрешна политика иде за неким фантомом, те хоће јединство не само на политичком, него и на културном пољу, а влада не зазире, да једноме фантому за љубав, проузрокује незадовољство милиона и милиона угарских држављана.“

„Дотле поштовани доме, докле министарство просвете овим путем иде, дотле док хоће да спречава културни развитак народности: дотле ја министру просвете не могу вотирати ни једну крајцару, јер би сваки новчић потпомогао атентат на културни развитак народности, на духовно биће народности. И ако бих имао какву жељу да изразим, и ако би ми било слободно пошт. г. министру просвете какав савет дати, то би био тај: нека настави ону културну политику, коју је његов предходник Јосиф Етвеш почео, па нека се подигне на ону висину културног гледишта, на коју се Етвеш подигао.“

„Не примам предложени буџет.“

Из ове беседе Политове провејава неки врло жалостан тон у обзиру уставности и парламентаризма мађарског. Позивајући се на Александра Мочоњија, Полит је дао разумети, да под таким околностима готово није вредно улазити у угарски сабор. Мађарске новине тумачиле су то тако, да Полит за идући сабор неће ни кандидирати, и ово су приликом нових избора против њега у његовом изборном срезу као кортешко средство и употребљавали.

Саборска периода на скоро се свршила и нови избори за нову периоду саборску буду расписани.

Било је разних мњења у Срба: да ли да се Срби упуштају у избор, или да се баце на поље пасивности као Романи у Ердељу. На послетку превлада прво мњење и новосадско „Коло“ коме је био председник Полит изда проглас*) који је потекао из пера Политовог.

Тај проглас гласио је свако:

*) Због тога прогласа дао је Тиса повести истрагу преко градоначелништва новосадског како против Полита тако и против осталих чланова „Кола“ — *наравно без* успеха.

Српским бирачима за угарски сабор.

Изборно кретање за сабор, што настаје, у велико се започело у свима крајевима Угарске. И српској народној странци, по примеру других странака у овој земљи, ваљало је издати проглас српским бирачима ради избора посланика за угарски сабор. За тај посао требало је сазвати већу српску конференцију, која би се посаветовала о томе, како да се држи српска народна странка, што се тиче избора за угарски сабор. Но према приликама, у којима живимо, такова конференција била би са великим тешкоћама скопчана, а можда се не би могла ни састати. Зато није остало да се што друго ради, него да се појединн припознати родољуби договоре, и кад се дошло до споразумљења, нашло се, да је целисходно, да „Српско Коло у Новоме Саду“, као политично друштво са одобреним штатутима, по претходном договору изда проглас српским бирачима и да у своје руке узме цео посао око кретања бирачког.

Овај задатак — то се признати мора — у овим критичним временима врло је тежак.

Ако поједине опозиционе странке у другим крајевима у Угарској и имају тежак положај, јамачно је положај опозиционе српске народне странке најтежи. Према великим догађајима на истоку, државна власт са неком сумњом гледа на свако, ма и најуставније кретање угарских Срба.

За време последње две године, а особито за време српско-турскога рата, српски народ у Угарској био је изметнут многим изванредним мерама, које су се на послетку показале као излишне. И на самом културном пољу имао је српски народ у Угарској, поради сумњичења државне власти, најтужнија искуства. Па кад се према томе расположају државне власти није

могло наћи заштите у угарском сабору, није чудо, што је у неких родољуба српских и то мњење морало овладати, да је у тим приликама уставна борба немогућа и да се ваља повући на поље пасивне опозиције.

Но српска народна странка није се могла одлучити на то, јер држи, да такав поступак не одговара цели.

Српски народ у Угарској, уздајући се у боље прилике, ваља да настави уставну борбу, и у тој борби да покаже свежину свога духа за очување и развитак свога народног опстанка, који се свакојако може сложити са угарским уставом.

Српски народ у Угарској, као што није никад био непријатељ заједничкој отаџбини, тако ће свагда знати потребе свога народног опстанка у склад довести са лојалношћу према заједничкој отаџбини. Ма да се какве прилике покажу, српски народ у Угарској познаје своје дужности према овој отаџбини и не ће их никад прекршити. Српски посланици на угарском сабору као што су се и до сад ограђивали против тога, што су им се подметале протудржавне тежње, тако ваља и од сад да се ограде.

Али српски народ у Угарској, вршећи дужности према овој отаџбини, има нека права, која му се безусловно морају признити. Има безусловно право, да се културно развија у духу своје народности. Просветни развитак у духу српском ни мало не смета јединству државном, нити стоји с њиме у опреци. Осигурање народности у оквиру државног строја Угарске и у политичном обзиру не стоји у опреци са државним јединством. Закон о тако званој равноправности свију народности није ни у први мах задовољио народности. Њихови тадашњи посланици на угарском сабору још су при стварању тога закона донели противан предлог. Поправа тога закона дакле путем законодавства

са свим је уставна тежња. Не може се казати, да смета државном јединству, ако се одржи тип државни, па ако уједно и поједина народност у администрацији свога изражаја добије и појединој муниципији свој тип даде. И то је право, за којим српски народ уставним путем тежити може и сме.

Но врх свега српски народ у Угарској има безусловно право захтевати, да се у овој својој отаџбини не сматра као туђин и да му се неговање његове народности не уписује у грех као злочинство против отаџбине.

Српски народ у Угарској никад се није цепао од својих суграђана у овој отаџбини. Сваки бољак и назадак у овој отаџбини, он подједнако осећа са осталим суграђанима. За то га поред тегоба, што их има у обзиру своје народности, тишти све оно, што и остале грађане у овој отаџбини тишти због добро неуређених односаја на пољу администрације, судства, државног газдинства, државних финанција, порезне системе. За то и српски народ, као и остали грађани ове отаџбине, жели реформе, жели бољак у државној управи, па ће се свагда придружити у том питању оној странци, која што веће реформе у том правцу жели и владу на то подстиче.

Што се пак права српске народности тиче, што их горе споменусмо, та су тако јасна и наравна, да би се у свакој уставној држави по себи разумевала. Но ако струја племена, што влада, и та права пориче, за тај случај баш је нужно, да српски посланици, ма и у најмањем броју, буду као стражари на угарском сабору, па да сваком приликом свој глас подигну. Тај глас, ако и не би имао тренутног успеха, ипак би био од великог моралног утиска како на све народе сличног положаја у Угарској и у другој половини монархије, тако и на осталу Европу, где се слобода и рав-

неправност уважава. Тај морални утисак од веће је важности него тренутни успех и кадар је у својим последицама до пада довести сваку власт, која изгуби своју моралну цену.

То су од прилике разлози, који наведоше српску народну странку, да српским бирачима саветују, да учествују у изборима за угарски сабор, и то са што већом ревношћу, да би кандидати српске народне странке, и према напорима владиних протукандидата, у српским срезовима могли свугде бити изабрани. За кандидате српске народне странке пак, могли би се постављати само они, који су и до сад исповедали и сад исповедају начела те странке, која су у опште позната и која су и овде опет у кратко наспоменута.

Што се самих кандидата тиче, то ће се такви за поједине изборне срезове препоручити, како нам стигну обавештаји од појединих срезова. Такови обавештаји молимо да се шиљу председнику „Српског новосадског кола“ дру Михаилу Политу-Десанчићу у Новом Саду.

Такове обавештаје ишчекујемо од изборних срезова, као што су: Тител, Панчево, Уздин, Т. Бечеј, Башахид, Сомбор, Вел. Кикинда, а по околоостима и Ст. Бечеј, Товаришево, В. Бечкерек, Вршац, Бела Црква, Бешеново, Т. Кањижа, Кулпин. Опде, где су српски бирачи у очевидној мањини, саветујемо им, да се придруже опозицији.

Што се самих избора тиче, препоручујемо српским бирачима, да се достојаствено владају, и не сумњамо се, да ће се као и до сад свуда потпуни ред и мир одржати, али уздамо се с друге стране, да се државна власт неће обзирати на којекакве денунцијације, што се тиче избора у српским срезовима.

Ако ова изборна борба и буде тешка за српске бираче, то нека помисле, да је српски народ за своју

народност вековима знао подносити и веће жртве. Садашње стање, у ком је српски народ у Угарској толиким искушењима изметнут, не може дуго трајати. Сунце, које се са истока јавља, озариће зраком слободе и праве равноправности и народе аустро-угарске монархије, те ће онда и наша отаџбина Угарска, подкрепљена слогом својих народа, поћи на сусрет лепшој будућности.

У тој нади нека српски бирачи приступе бирању посланика за угарски сабор.

Према потиштеном стању, у ком се српски народ у Угарској налазио, и према пресији владе при изборима могло се сумњати да ли ће и један Србин народне опозиционе странке бити изабран. Сумњало се и то, да ли ће Полит у свом пређашњем срезу, кога на двоје расцепише, моћи бити изабран. На име, бивши панчевачки изборни срез разделише на двоје: на панчевачки и на уздинеки. У панчевачки изборни срез ставише сва немачка, романска, словачка и мађарска села, како би тиме паралисали српске бираче. Та подела тако је уметно удешена, да су н. пр. Црепају, која је најближе Панчеву, али која је српска — бацили Уздину, а Ковачицу, која је словачко село и која је најближе Уздину, бацили Панчеву. Било је то тако прорачуњено, да при тој подели није смело ни једно село више доћи Панчеву, јер да се и само једно село српско додало Панчеву н. пр. Црепаја, да би онда Срби имали превагу. Главна је била циљ да се Панчево паралише, јер по тој новој подели, Панчево са придодатим несрпским општинама могаше имати само слабу половину српску: те тако Панчево није могло више бирати Србина посланика.

Пошто се није, знало како Срби стоје у уздинском

срезу и хоће ли моћи без водства панчевачког у избору успети, то буде др. Полит, поред уздинског среза, још и у шајкашком изборном срезу кандидован.

Но преко сваког очекивања, уздински изборни срез, одржа сјајну победу, јер др. Полит буде огромном већином гласова за посланика изабран. Али пошто је Полит уједно и у шајкашком изборном срезу био изабран, то му је ваљало бирати међу та два среза. Полит се одлучи за уздински срез, нарочито зато, што су у њему његови стари бирачи, који су га по трећи пут бирали и из узрока, што је у Уздину имао далеко већу већину него у Тителу. Но усљед одступа Политовог у шајкашком срезу, српска народна странка при другом избору подлегне и владина странка победи*).

Но у другим изборним срезовима српским, испали су били избори против сваког очекивања саразмерно добро. У Сомбору буде др. Ника Максимовић, у Новом Саду Антоније Хаџић, а у Кикинди Миша Сабовљевић изабран, овај последњи истина под фирмом владиног кандидата, али у ствари била је победа народне странке. Напротив у Турском Бечеју, у Т. Кањижи и у Белој Цркви пали су кандидати српске народне странке.

Српски посланици, чим су се при отварању угарског сабора у Пешти састали, почели су се саветовати о нацрту адресе, коју су мислили поднети сабору. Састав тога нацрта био је поверен дру Политу. При саветовањима учествовао је и Миша Сабовљевић, али адресу потписао није, јер је тада још био уписан у владином клубу.

Пошто је тада била окупација Босне и Херцеговине на дневном реду, и пошто су се адресе свију

*) Био је против Лазе Костића изабран др. Стојковић на Сомбора, који је после на сабору угарској влади пребацио „велику погрешку“, што *још пре 10 година* није увела мађарски језик у српске основне школе!

мађарских странака са том темом бавиле, то се наравно и адреса српских посланика највише том темом бавила.

Та адреса је гласила:

Адреса посланика српске народне слободоумне странке на угарском сабору.

„Ваше царско и апостолско краљевско Величанство! Сакупљени сабор примио је престолну беседу Вашег Величанства с оном оданошћу и наслеђеном верношћу, којом увек прима милостиве речи свога крунисаног краља за благо домовине.

У овом озбиљном времену, у ком народ од својих изабраних посланика захтева, да пораде да се спољашње и унутрашње стање поправи, морамо своје жаљење изразити, што се влада, која је позвана да са сабором заједнички ради, само у привременом стању налази.

Ту оскудицу осећамо нарочито на оном месту у престолном говору, које напоминье велеважну ствар — окупацију Босне и Херцеговине.

Како нисмо обавештени о смеру источне политике наше монархије, то нам ово бригу задати мора.

Да окупација Босне и Херцеговине, као свршено дело, није ни од каквог даљег замашаја, наша патриотска брига била би мања; али ова окупација стоји у свези са свима заплетима великог источног питања, које су у свима својим фазама од таког великог значаја, да им се замашај догледати неда.

Да нас не мори та патриотска брига, могли бисмо умирени гледати на подузеће, које је предузето у корист цивилизације, а које је нашој војсци нову славу донело. Наше потпуно признање заслужила је она храбра војска, која је, борећи се са тешким непрликама, савладала све тегобе и с успехом извршила тежак посао око окупације. И они хришћански народи,

за које су наши синови пролили своју племениту крв, увек ће се са највећом захвалношћу сећати племените намере Вашег Величанства.

Но ма да с умирењем гледамо на витешка дела наше храбре војске, и ма да се радујемо, што су хришћански народи у Босни и Херцеговини ослобођени од тешкога јарма турског: ипак нам бригу задаје, што не знамо камо смера источна политика наше монархије. Не знамо, да ли је та окупација израз неке велике мисли, или је само излив неких претходних мера?

Није првина, да је наша монархија примила на себе, да врши на истоку културну мисију. Када су се оно вали турске поплаве разбили о стене Беча и Угарска се ослободила турскога господарства: наша монархија пошла је све више и више истоку, борећи се за узвишену мисао — за ослобођење хришћанских народа.

У то доба била је наша монархија обрана и заштита хришћанских народа на балканском полуострву, који су се надали сретнијој будућности од наше монархије.

У то доба стајала је наша монархија на оној висини, на којој стоји свака држава, која врши културну мисију.

Да је та мисао била узета за правац при данашњој окупацији Босне и Херцеговине, и да је та окупација спроведена према жељи оних народа ове монархије, који желе да им се браћа ослободе турског насиља — окупација Босне и Херцеговине била би природна последица те струје од светско-историске важности.

Али окупација показује се у виду са свим другом. Готово је цео век томе, од како источна политика наше монархије иде другим правцем. Она источна политика, која је за времена Евђена Савојског, за мерило

служила, из темеља се променила од оно доба, од како се Русија почела ширити на дољњем Дунаву. Наша монархија сметала је да се хришћански народи ослободе, и поставила је за начело да се одржи турска држава. Али пошто су у пркос свима тим препрекама поникле мање хришћанске државе, које су као кристализационе тачке позване, да замену Турску, и пошто се турска држава није могла више одржати: монархија наша није имала смелости, да промене правац у својој источној политици и да пође пређашњим путем, него се стала колебати и тамо и амо, па је хтела час да одржи Турску, час да ослободи хришћанске народе, час је хтела пријатељство, а час рат с Русијом.

Па тако се чини, као да је и садашњој окупацији Босне и Херцеговине тај исти смер.

Нема сумње, да је аустро-угарска у оном тренутку, кад је одржање Турске постала ствар немогућна, позвана била, да очува своју интересну сферу на истоку: али пут освојења није згодно средство за то. Да Аустро-Угарска очува своју интересну сферу, довољно је, да суседни хришћански народи, који су и онако по различитим заједничким интересима, у обзиру трговине, у обзиру грађења путева и жељезница, и на послетку, по живом духовном саобраћају и тако на нас упућени: у нашој монархија нађу наслона за своју самосталност.

За велику државу од тридесет и шест милиона становника није од велике важности нити од опасности, ако јој у суседству поникне хришћанска државица од три до четири милиона становника; али од велике важности може бити по нашу монархију, ако та мала држава нађе заштите за своју самосталност у аустро-угарској монархији, и ако тиме буде везана за интересну сферу наше монархије.

Окупација Босне и Херцеговине као што из-

гледа, предузета је из противних побуда, у колико се на то ишло, да на границама наше монархије не поникне така мала држава, а тиме је опет то учињено, да окупација у очима тамошњих хришћанских народа тако изгледа као да није предузета у њихову корист, него против њих, окупација чак у том виду, са свима својим последицама, најопаснија је. Хришћански народи балканског полуострова видећи у опасности своју самосталност, сложили би се сви редом против Аустро-Угарске, и на послетку бацили би се у наручја баш оној држави, које утицај наша монархија хоће да ограничи. Окупацијом у свима њеним последицама постигло би се баш оно, што се хтело препречити, а најмање би се разбистрио одношај према Русији. Ако би се дало помислити да је окупација последица склопљеног уговора са Русијом, онда је излишна, ако је пак поникла из непријатељства против Русије, онда се одоцнила и врло је прикладна, да нашу монархију сурва у вртлог недомаћних заплета.

А наша монархија потребује мира, да би се могли умалити тешки терети. Од свију разлога, који се наводе против окупације најважнији је материјално стање наше отаџбине. Окупација није скопчана само са трошковима на војску, него изискује силне издатке за поправку стања тих јако занемарених земаља.

Ако је окупацији у смислу берлинског овлашћења та цел, да тамо створи боље прилике, то је ово са гледишта цивилизације заиста племенит задатак; али отуда народи ове монархије немају никакве непосредне користи, него се само гомилају терети, који су и онако прекомерни. Ми можемо, истина, да вршимо племенити задатак, који нам је у смислу берлинског овлашћења поверен, али плодове нашег труда могли би други уживати и на тој окупацији по свој прилици *могле би нам* захвалне бити само Србија и Црна Гора.

Сматрали ми дакле с које му драго стране окупацију, не можемо одклонити нашу патриотску бригу, да је та окупација по нас или опасна или сувишна. А што је та окупација у пркос свему томе спроведена, само се може приписати погрешној унутрашњој политици.

Ако окупација води анексији, то се такова само тако може замислити, ако се поведе источна политика великога замашаја, која ће се винути далеко преко граница Босне и Херцеговине. Таква, и ако с великим опасностима скопчана политика, могла би се спровести само у том случају, када би унутрашњој политици наше монархије за основ служио словенски живаљ. Из анексије Босне и Херцеговине дакле, могло би се временом изродити велико унутрашње питање.

Али окупација била је представљена као да је превентивна мера против словенског живља. Но у том облику утиче најопасније на унутрашњу политику наше монархије, јер садржи у себи неповерење према словенским народностима.

А то неповерење, које на све стране гледа унутрашње непријатеље, употребљује мере, против Словенима, које су излишне, и које само огорчење изазивају. То неповерење тако је велико у Угарској, да хоће да сатре у корену сваку тежњу словенских народа за њиховом народном просветом. То неповерење дотле је дошло, да је нарочито Србима земаљским законом осигурана автономија у црквеним, школским и фундационим стварима изложена непрекидним повредама; шта више, државна власт приликом источних заплета, употребила је у јужној Угарској и тако насилне мере, које су личну слободу појединих грађана без икаквог повода на најгори начин повредиле.

Такве мере најмање су оправдане у Угарској. Словени, и у опште све народности у Угарској, саве-

сно врше своје државне и грађанске дужности и осећају тако исто патриотично као и остали грађани ове домовине, уверени будући, да ће тек тако синути лепши дани овој отаџбини, ако их провејавао буде дух братске слоге. Тежње народности крећу се у оквиру јединства државног и устава угарског; а што желе, да им се никакве запреке не чине развитку њиховог културног живота, и што хоће, да осигурају своју народност у оним муниципијама, у којима су у већини — то још не стоји у опреци нити са државним јединством, нити са уставом угарским; а што им се и те тежње уписују у грех, то се може приписати оном неповерењу, које проистиче из садањег сустава државног.

А тај сустав државни, који није основан на природи својих становника, није у стању створити здраве одношаје нити у монархији, нити у Угарској.

Свака она држава, која према већини својих становника нема поверења, та признаје да нема вере у своју будућност.

Срећом што су народи у овој монархији у опште, а грађани ове домовине нарочито проникнути оним патриотизмом, који ће савладати све незгоде, — патриотизам, који је уједно најбоље јемство за лепшу будућност.

Тај патриотизам, руковођен очинским намерама Вашег Величанства, произвешће оне природне одношаје, које желимо да се што пре остваре на корист и благо монархије и наше љубљене домовине.

Да Бог благослови и поживи Ваше Величанство."

Верно одани на сабору искупљени народни посланици.

Та адреса била је у сабору врло пажљиво саслушана и *први пут*, од кад су Срби адресе предавали, буде од-

рећено, да се та адреса штампа и међу чланове сабора раздели. Пештанске и бечке новине, особито ове последње јако су се занимале са том „адресом народности," неке бечке новине донеле су читаву адресу као телеграм.

Ту адресу српских посланика попратио је др. Полит беседом, која је гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

у адреској дебати 17. нов. 1878.

(По стенографији).

„Поштовани доме! Оно стање, што су га створили за Угарску источни догађаји, од таког је великог замашаја, тако засеца у сам државни живот, да ја једва налазим у повесници мађарској тежег и важнијег стања; мени се тако чини, да су источни догађаји произвели ону обртну тачку, што ју је Угарска хтела избећи, кад је године 1867. учинила поравнање с Аустријом. Али догађаји, па и цела источна криза потврђује, да се та обртна тачка није дала избећи. Та обртна тачка морала је наступити у оном тренутку, када се започело решавати источно питање, када је источна Европа почела добијати други облик. Према том преображају заузела је Угарска неприродно становиште, у колико је у опреку дошла са свима народима источне Европе. То је погрешка, тако велика погрешка, да се више не може поправити, јер је учињена против правца угарске повеснице. Цела повесница Угарске, њен цео развитак стоји у тесној свези са источном Европом. Готово би се могло рећи, да је повесница источне Европе у мало не то исто, што и повесница Угарске. Угарска је дакле затајала своју прошлост, кад је у опреку дошла са источном Европом. Угарској је ваљало ићи оним путем, што јој је прописала повесница. Али изгледа као да се мађар-

ски народ није много уздао у своју моћ, да није имао доста резигнације, да склопи пријатељство са мањим народима, те да тиме утиче на развитак великог источног питања. Тај утицај, поравнањем од г. 1867., пренела је Угарска на Аустрију, и садање стање сведочи, да не може говора бити о самосталној мађарској политици. Утицај, што га даје XII. зак. чланак од год. 1867. Угарској на спољашњу политику, учиниле су делегације са свим илузорним. Природа и састав тих делегација чини могућним то, да се може водити политика, коју не може контролисати ни једно од законотворних тела у монархији. Та, од оба парламента са свим независна политика показала се најјасније окупацијом Босне и Херцеговине."

„Да ли одговара та политика интересу мађарском?"

„Било је време кад су источни народи желили Угарској што већу самосталност, што већу независност за то, да буде што независнија у својој спољашњој политици. То је било време после октобарске дипломе. Источни народи пратили су с интересом угарску уставну борбу, уверени будући, да ће Угарска, која се толико борила за слободу, по повратку свога устава, потпомагати а не сметати да се источни народи ослободе. Хрватска и све народности у Угарској потпомагали су Мађаре у тој уставној борби. Шмерлинг није био у стању, да на карловачком конгресу створи странку за рајхсрат. Хрватски сабор био је више пута распуштен, што није хтео да бира посланике за рајхсрат."

„Сада пак излази, да би та струја, која је ишла за тим, да Угарској задобије што већу самосталност, што већу независност у спољашњој политици, — та струја да је овладала, да би створила политику, која би још већма управљена била на то, да се Турска одржи, а не да се ослободе хришћански на-

роди. Преварили су се источни народи, али су се преварили и Мађари, јер поравнање од год. 1867. није им осигурало оно, за чим су били тежили. Окупација Босне и Херцеговине сведочи баш најјасније, да не може говора бити ни о самосталној мађарској ни о немачкој спољашњој политици, али да се у место тога води аустријска спољашња политика, која се не обзире ни на какве специјалне интересе. Ти специјални интереси — као што се са мађарског гледишта мисли — захтевали су рат с Русијом, захтевали су, да монархија као велика сила у вагу метне своју снагу, да ослободи Угарску од баука словенског, или такозване панславенске опасности. Ја сам уверен, да би се гроф Андраши, као Мађар, обазрео, да је само могао, на те специјалне интересе, да би повео и рат против Русије, да је то ишло у прилог нашој монархији; али традиционална политика аустријска никад није хтела рата с Русијом. Само ваља проучити развитак источног питања, па ћемо се уверити, да Аустрија не може повести рата против Русије. Није се заратила с Русијом ни онда, када су прилике врло згодне биле за то, н. пр. за време кримскога рата. Не давно су издана писма, која су једно другом писали Катарина II., Јосиф II. и Леополд II., па и уговор склопљен у Рајхенбаху год. 1790. Ваља ово прочитати, па се лако даје разјаснити уговор сађени у Рајхштату. Традиционална политика аустријска увек је за тим ишла, да се створи договор са Русијом. И сам кнез Метерних, који је држао, да лежи у интересу Аустрије, да се целокупност Турске одржи, а да се хришћански народи никако не ослободе, није могао доследан остати тој својој политици. Морао је попустити и споразумети се са Русијом у погледу источног питања, јер му је помоћ њена потребна била против западне Европе. И данас, поштовани доме, окупација Босне и Херцего-

вине једва се даје друкчије разјаснити, до као последица компромиса са Русијом. (Истина! Тако је! на крајњој левици)".

„Али може бити, да је ова окупапија управљена против Русије? Кад би то тако било, онда је та окупација врло касно дошла и врло је прикладна за то, да нашу монархију суноврати у понор највећих заплета. (Тако је! с леве стране). Шта је управо циљ тој окупацији? Да ли је циљ освојење, или да се очува само интересна сфера? Ако је циљ освојење, то ће се хришћански народи томе противити, и видећи да им је самосталност у опасности, склопиће савез међу собом на читавом балканском полуострву против Аустро-Угарске. Ја не велим, да не би могла наша монархија, као велика сила, тај отпор сломити, савладати, али свако ће ми допустити, да би нам те покрајине још много веће бриге и опасности задавале него некада Ломбардија и Млетци. А најглавније је у томе то, што би се ти хришћански народи на послетку бацили у наручија Русији, и тако би се баш оно постигло, што се није хтело. У опште узалудна је то мука помишљати, да смо ми у стању на пут стати развијању самосталности хришћанских народа. Сила и прилике учиниће, да ће се ти народи пре или после ослободити и једва да ћемо ми брати плодова наших великих жртава."

„Берлинско овлашћење поверава нам, да вршимо племенити задатак. Заиста је племенито дело, да те јако занемарене земље у ред доведемо, да у њима културу ширимо; али ја не верујем, да има у овој саборници кога, који би знао израчунати, колико ће то нас стати. Ваља само загледати у те земље. У њима треба све тек створити. Па онда долази аграрно питање. Таквог одношаја између спахије и сиротиње раје нема у целој Европи. Тај одношај нити је чисто урбари-

јалан нити закупни. Да ли ћемо ми давати откупе за растерећивања земаља? или ће то чинити хришћански сељаци? Ако ћемо ми то чинити, где су нам новци? ако ће раја, одкуд у сиротиње раје новаца, да плаћа порез на то?"

„Ако Аустро-Угарска и изведе у смислу берлинског овлашћења поверени јој задатак, па у освојеним земљама заведе ред и приступнима их учини за културу: мени се ипак све некако чини, да ће нама на тим нашим жртвама на послетку само Србија и Црна Гора захвалне бити. (*Жив смех на левој страни.*) Ако окупација иде на то, да се осигура интересна сфера наше монархије, онда велим, да освојење није згодно средство за то. Доста је, ако ти хришћански народи, ако те мале државице, које су по својим различитим суседним односајима и тако у свему упућене на нашу монархију, нађу сигурног наслона у нашој монархији за своју независност, за своју самосталност. За нашу монархију са тридесет и шест милиона становника не може бити од велике важности и још мање од опасности, ако се створи у суседству каква мала држава. Али може бити од важности ако те мале хришћанске државе нађу обране за своју самосталност у нашој монархији и ако тиме буду везане за интересну сферу ове државе."

„Може бити да би се могло рећи: кад су српски посланици против окупације, то да је најбољи разлог за окупацију. (*Веселост, смех.*) Ја се, поштовани доме, не сумњам, да ће се влада, а и чланови из владине странке послужити тим разлогом: али ја ипак велим, да окупација, ако је последица неке велике замисли, води анексији, и то не само анексији, него политици од оног великог замашаја, која ће се простирати ван граница Босне и Херцеговине. А та нова велика политика аустријска не може се ни замислити, ако се

унутрашње стање наше монархије не удеси на основима словенског живља. (Гласови са крајње левице: Аха! Чујмо! Чујмо!) Ако се поведе така политика, ми Словени не ћемо имати против ње никаквог приговора. (Гласови на крајњој левици: Верујемо!) Али најлошији је разлог кад се вели, да је цела окупација предходна мера против Словена. Ко је то изрекао не верујем да је промерио значај тих речи. Кад држава, као што је наша, уђе у Босну, тамо принесе жртве, па кад за ту окупацију вели, да њоме иде на ослобођење, и кад друга влада, која има утицаје на спољне послове наше монархије, опет то вели, да је та окупација претходна мера против Словена: то онда толико значи, да то није ослобођење, него ново подјармљење."

„Поштовани доме! Ја мислим, да ни једна влада, која има у држави словенских становника, не би смела рећи, да је окупација као предходна мера управљена против словенског живља. Тиме то вели, да има неповерења у свом рођеном становништву, а неповерење може да буде од штетног утицаја на унутрашње стање наше државе. То од прилике води на то, да влада свуда назире унутрашње непријатеље и да употребљује таке мере, које су са свим излишне, али које јој помажу, да дође до неког популаритета, ма да те мере производе огорчење у Словена. Како се иначе без тога поступка дају разјаснити различне мере, које влада предузима против Словена. У другим државама, у којима народи својим новцем дижу школу и просветне заводе, влада им у свему на руку иде. У Угарској уништују се таке школе и просветни заводи из самога неповерења. Да нема тог неповерења, одакле би се иначе могло протумачити, да влада, Србима законом ујемчава права у школским, вероисповедним и фундационим стварима ногама гази и непрекидно вређа. Ода-

кле би се иначе могло протумачити, да је влада приликом догађаја на истоку употребила у јужној Угарској и такве насилне мере, којима се на најгрубљи начин повредила лична слобода грађана.“

„Поштовани доме! Има ли разлога, да ли се могу оправдати такве мере? Та народности савесно и верно врше своје државне и грађанске дужности. Њихове тежње крећу се увек у оквиру државног јединства и угарског устава. Они не траже посебни државоправни положај. Ако пак желе, да се на просветном пољу могу слободно кретати, ако желе уставним и законитим путем својој народности значаја прибавити, то није у противности нити са државним јединством нити са уставом земаљским. Али кад им се у грех уписују и те тежње њихове, то је доказ, да то неповерење проистиче из самог сустава државног, а то није здраво већ болесно стање.“

„Држава, која је неповерљива према већини својих становника, признаје, да нема вере у своју рођену будућност. Баш догађаји на истоку могли би бити као опомена, да држава, која нема поверења у својим становницима, која није основана на природи својих становника, да така држава нема опстанка, нема будућности. На срећу, што становници Угарске имају више домољубља него влада, која с неком ревношћу хоће све да потлачи. Адреса, коју сам ја са моји другови предао, баш на то иде, да овде у земљи буде мир, братска љубав и споразум међу грађанама али, исто тако хоће и мир и љубав са суседним народима. Пошто пак окупација прети миру у сваком погледу, то смо и ми против окупације. Препоручујем, да се прими наш предлог за адресу.“

Адреска расправа била је само почетак обилате „кампање“ за српске посланике на угарском сабору у саборској периоди г. 1878—1881. Долазиле су ствари, што су се понајвише тицале Српства, као питање Босне и Херцеговине, уважање мађарског језика у основне школе, промена у нашој јерархији и т. д.

Посланици српски у саборској периоди године 1878—1881 имали су обилата посла.

XIV.

Источне ствари. — Расправа о берлинском уговору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 26. марта 1879. о иоложају на истоку. — Тежње за „културним јединством мађарским“; мађаризација у основним школама; законски иредлог о том. — Солидарно држање народности иротив тога иредлога ириликом осмодневне расираве. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 29. аирила 1879. — Окупација Босне и Херцеговине иред угарским сабором. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 14. новембра 1879. о црквеном и аграрном (земљиштном) иитању у Босни и Херцеговини.

Од доба великог руско-турског рата, а затим изведене окупације Босне и Херцеговине, источне ствари биле су врло често предмет расправе на угарском сабору. Мађари су били противници окупације Босне и Херцеговине, наравно дакле, да све оно, што је са том окупацијом стајало у свези, да је наилазило на највеће негодовање мађарско. Уговор, који је после источне војне дана 13. Јула 1878 склопљен међу велесилама у Берлину, знаменити берлински уговор променуо је битно Сан-Стефански мир, склопљен међу Русијом и Турском — онај уговор мира, кога су Руси Турској диктирали, кад су допрли под зидине Цариграда. Берлински уговор у својој XXV. тачки, био је правни наслов Аустро-Угарској за окупацију Босне и Херцеговине. Тај берлински уговор требао је да се уврсти у законске

чланке Угарске и расправа о њему дошла је пред угарски сабор месеца марта 1879. Наравно, да су све опозиционе странке мађарске опет употребиле прилику да се најодлучније изјаве против окупације, те по томе да одрекну привољење, да се тај уговор уврсти у законске чланке Угарске. Српском гледишту морало је годити, што опозиција мађарска то становиште заузима у питању окупације Босне и Херцеговине. Но мађарско становиште колико је било противно окупацији, то је ипак било противно и српском становишту, а особито је било непријатељско руском упливу на Балкану. Са српског становишта морало се показати, да су се источне ствари морале онако развити, као што су се развиле и да су симпатије балканских Словена за Русију сасвим наравна посљедица заузимања Русије за слободу балканских Славена, јер се Европа за Хришћане на истоку никад заузимала није.

Ту је мисао развио др. Полит у беседи, коју је том приликом држао. Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

26. марта 1879.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Када се међународан уговор од европске важности, као што је берлински уговор, подаспре законодавном телу Угарске, то зацело да овај сабор не само да има право, него има и дужност да расправи такав уговор и да у име Угарске свој суд о њему изрече. Знам ја, поштовани доме, да се може рећи, да је читава расправа о берлинском уговору неплодна, јер се свршени чинови не дају више изменути: окупација Босне и Херцеговине свршен је чин, добивен мандат у берлинском уговору нашао је своје извршење. Ал ако би и била ова расправа у *том обзиру* неплодна, то је она ипак врло важна, јер

са овом расправом ваља констатовати, да читава Угарска без разлике народности не одобрава досадашњу источну политику, да осуђује мандат берлинског уговора у обзиру окупације Босне и Херцеговине. (Гласови: чујмо! чујмо!)

„Овај мандат може бити од неизмерних посљедица особито у обзиру Угарске и мађарског племена. Берлински уговор није решио источно питање, већ га је још већма заплео. Европска дипломација, која је око тог уговора радила, о њој се може рећи оно, што се казало о Бурбонима, да у течају времена нису „ништа научили, а ништа заборавили.“ Онако исто, као негда на бечком конгресу год. 1815. што је дипломација располагала о судби народа без да је питала за жеље и потребе тих народа, тако и берлински конгрес расположио је о народима на истоку, без да је њихове жеље и потребе у обзир узео. А тако исто поступала је дипломација са париским уговором год. 1856. Хтела је на истоку да створи неку сталну државну систему. Данас пошт. доме, о париском уговору нема више ни говора, јер тај уговор није у обзир узео потребе и односаје источних народа. Један знаменит француски писац Ролен Жакмен вели, да је грдан грех, што је за тај париски уговор, који се сада као велика заблуда показује — толика племенита крв потекла у кримском рату. И заиста пошт. доме, цео париски уговор јесте велика заблуда. А та заблуда се састојала у томе, да Европа није знала заменути ни чим онај односај, који се развио међу Турском и Русијом. Велика је погрешка, што Европа у читавом источном питању није знала заузети друго становиште, до само негативно т. ј. паштила се свагда само за то, да одстрани Русију од балканског полуострва, али какву позитивну мисао, чим би ваљало Турску заменути, такову позитивну мисао Европа није имала, а чим се,

да још ни данас нема. Нема је не за то, што можда неби се нашле стихије, које би могле баш у интересу Европе заменути Турску, него за то нема позитивног плана Европа, што је испуњена неповерењем према Русији, и што је то неповерење пренела и на источне народе. Париски уговор мислио је да ће најбоље тако уредити источне ствари, ако гарантира целокупност Турске, која би онда сачињавала неко неутрално земљиште, које би најбоље одговарало разним интересима европских држава. А да Турска не буде више аномалија међу образованим европским државама, ваљало је Турску реформама цивилизовати, па за то је париски уговор примио Турску у тако звани „европски концерт.“ Но ово је била огромна заблуда. Несретни експеримент са Турском трајао је 20 година, док се Европа није уверила да је Турска неспособна за реформе. Русија има ту задовољштину, да пре него што је потегла мач против Турске, и што је дошла под зидине Цариграда, да је Европа још пре до уверења дошла, да је Турска неспособна за реформе, и да је проиграла право опстанка међу цивилизованим државама. У Енглеској они државници, који су се за време кримскога рата одушевљавали за Турску, као Гледстон, Гренвиљ, Стретфорт, Шефтсбери и многи други, сломили су палицу над Турском.“

„Много пута сам слушао у овом сабору оно, што је пређе и у осталој Европи била општа фраза: та ми нисмо непријатељи источних хришћанских народа, само не ћемо, да ти народи потпадну под област Русије. Али ја питам пошт. доме, шта је та Европа за пуних 20 година у корист источних хришћанских народа учинила? Били су у Турској присутни посланици великих сила, разни конзули, па ипак Турци њима на очиглед робише, мрцварише и убијаше источне Хришћане, па ако је који посланик или конзул о томе својој

влади истинити извештај дао, то је био за то укорен, шта више ја знам један случај, где су једног консула ради истинитог таквог извештаја за казну преместили на други конзулат. Па кад је то тако, питам ја поштовани доме, је ли чудо, да ти несретни народи, са свим напуштени од Европе, управе своје погледе на Русију. За то ја велим, да Русија није повела рат против Турске, да би на балканском полуострву све по старом остало, и да би башибозуци по Бугарској и другим турским провинцијама газдовали као и пре. Свима тима одношајима на истоку нису криви источни Хришћани, није крива Русија, већ је крива Европа, што нема позитивног програма за решење источног питања. Па кад је Русија са својим четама под зидине Цариграда дошла, те се Европа уплашила од руског надмоћија, опет није знала ступити са позитивним програмом за решење источног питања, већ се опет ставила на негативно становиште, т. ј. да само одстрани Русију са балканског полуотока. Наравно, да то овај пут није лако ишло. Ваљало је Русији рат огласити, те руске чете са Балкана истерати — ово се пак и самој Енглеској видило врло рескиран посао. За то се није могло на ино Европи, већ мораде попустити Русији. Али како? На начин, да није задовољена ни Русија, ни Турска, ни хришћански народи, ни нико на свету — па ни сам гроф Андраши. То је садржај, то је смисао берлинског уговора.“

„Па сад нека ми је допуштено, пошт. доме, да разгледам тај берлински уговор погледом на нашу монархију, погледом на нашу отаџбину. Кад са берлинским уговором нису задовољне уговорајуће странке, питам ја, ко је у нашој монархији задовољан са мандатом берлинког уговора у обзиру окупације Босне и Херцевовине? Је ли задовољна Угарска? Цислајтанија? Је

су ли задовољни Мађари, Немци, Славени? Ја не познајем народа у нашој монархији, који би се сагласио са окупацијом. И сама браћа Хрвати, који су се испрва одушевљавали за окупацију данас већ имају друго мњење. Па кад нема народа у монархији, који се саглашава са окупацијом, и кад је јавно мњење у Угарсоој тако гласно осудило окупацију, а она се ипак против тог јавног мњења извела — то је ово заиста појава, којој ја примера не знам. Шта више, нашла се и уставна влада, која је примила одговорност за то. Ја ово могу назвати само изигравање уставности од стране оних, који би и без парламента оно чинили, што сад чине. (Одобравање на левици.)"

„Морам овом приликом споменути правну страну ваљаности или неваљаности берлинског уговора, о којој се овде у сабору толико дебатовало. Да ли међународни уговор има правоваљаности само са одобрењем парламента — то је по моме мњењу по све теоретично питање. У теорији пошт. влада има право. Међународне уговоре склапати, то је еминентно право владара или поглавице државе. Већ спољашња форма међународних уговора то доказује. Сви ти међународни уговори имају једну форму, па се у тој форми види, да међународни уговор не склапа држава са државом, већ владар или поглавица државе по своме пуномоћнику. Кад се берлински уговор склапао, Француска је већ била република, па ипак није Француска као држава и република склопила тај уговор, већ претседник републике по својим пуномоћницима. То тако стоји у теорији. У пракси то нема важности, јер у уставној држави није ни помислити, да се може склопити међународан уговор, коме је јавно мњење земље противно. Ја бих волео видити тог енглеског министра, који би саветовао круни, да склапа међународан уговор, коме је јавно мњење Енглеске противно.

(Одобравање с левице.) За то по мом мњењу ваљало је да је опозиција овог сабора напала владу са те стране, а не с тога, што је берлински уговор склопљен без саизволења угарскога сабора, јер у томе лежи погрешка владе, што је противн јавног мњења Угарске склопљен берлински уговор. (Порицање на десници.) Ви поричете ово, господо, е па нека пошт. г. министар-председник изјави овде у сабору, да мађарски народ одобрава окупацију, па ћемо видити, хоће ли и тада господа посланици од владине странке уз владу бити. (Веселост.)"

„Што се тиче окупације Босне и Херцеговине ја сам већ при расправи о адреси имао прилику да изјавим своје мњење. Што сам онда казао, тога сам уверења и сада. Аустро-Угарска нема самосвесну, одлучну политику у источном питању. Од почетка устанка херцеговачког, она се колеба на једну и на другу страну. С једне стране хтела би играти улогу ослободиоца према источним Словенима, па у том обзиру заменути Русију, с друге стране пак заузима непријатељски расположај према истим Словенима. Бар друкчије не дају се растумачити речи пошт. г. министра-претседника, кад је рекао: да је окупација стала ногом на главу змији славенској (гласови: панславенској). То је ствар схваћања. Ја не знам, да ли је г. министар-председник тиме одговорио интенцијама, које овде у сабору заступа. Ја знам само толико, да се у Бечу ствар друкчије схваћа, и да се тамо хоће да претстави окупација као ослобођење тамошњег народа. Г. министар-председник својом изреком учинио је можда и нехотице рђаву услугу окупацији, јер је та изрека велики аргуменат за тамошњи народ, да се може у том обзиру позвати на изреку угарског министра-председника. (Кретање са десне стране.)"

„Поштовани доме! Читава окупација претставља

се тако, као да је њоме што велико постигнуто. Ал ја велим, ако је окупација само превентивна мера по назору г. министра-председника, онда ја поштовани доме не познајем жалоснију (nyomorult) политику, него такову, (гласови с десна: охо!) јер онда ми према оном народу не испуњавамо другу улогу, до улогу тавничара, па за ову улогу морамо још да трошимо милионе, и да проливамо крв наших синова. (Одобравање с левице.)"

„Па при свем томе напору, јесмо ли ми кадри предупредити слободу источних народа? Могу се тешкоће чинити, могу се препреке стављати, али на послетку слобода тих народа мора победити. Берлински уговор расцепио је Бугарску на двоје, али ја сам тог уверења, да ће се читава Бугарска у пркос берлинском уговору сјединити, као што се у пркос париском уговору, Влашка и Молдавија у једну Романију сјединиле. Не давно је један посланик на скупштини у Трнову рекао: Ваљада није дипломација читав свет, ваљада има поштених народа, поштених људи, који желе слободу овога народа (веселост). Но ја велим, поштовани доме, да оно што је Русија на балканском полуострву створила, да то Европа више покварити не може. Кад се коалиција против Русије није могла створити, кад су руске чете под зидинама Цариграда биле, за цело да се више никад неће створити. (Истина! тако је! са левице). Русија на берлинском конгресу није се бојала коалиције, него била је само изненађена држањем Немачке. Није гроф Андраши променуо св. стевански мир, већ кнез Бизмарк. Али једном се и одношај међу Русијом и Немачком мора рашчистити, баш погледом на источно питање."

„Они, који бране источну политику грофа Андрашија, веле, да је довољно, што се Русија последњим *ратом* ослабила, што је тако рећи сатарена, и што за

много година није способна за акцију. Који ово верују, ти не познају Русију. Једна огромна држава од 90 милиона, чије се становништво сваке године са једним милионом умножава, такову државу нису кадре ослабити жртве, што их је принела у последњем рату. Наводи се као заслуга грофа Андрашија, што је предупредио, да се Босна и Херцеговина није сјединила са Србијом и Црном Гором. То да је велика заслуга? Ово сједињење истина осујећено је, али на против томе, пошт. доме, ено у најближем суседству нове бугарске кнежевине, која је два пут и три пут већа него Србија. Данас на балканском полуотоку има три славенске кнежевине, које су упућене једна на другу, и које ће једна другу потпомагати."

„Пошт. доме! Према овом положају на балканском полуострву је ли у интересу Европе, да пречи развитак тих малих држава? Ја мислим да није. Шта више, ја мислим, да је у интересу Европе, да те мале државе подупире. Истина, то Европа не ће никада постићи, да те државе заузму непријатељски положај према Русији, али довољно је, да ове државе хоће да бране своју самосталност и да не ће да се прелију у Русију."

„Но ако није у интересу Европе да спречава развитак тих малих држава, то по мом најдубљем уверењу Угарска, а наиме мађарски народ нема интереса, да се стави у непријатељски положај према тима државама: не лежи опасност за Мађаре од тих држава, већ је опасност на другој страни. Ако Аустрија хоће да тера источну политику у великом размеру, онда за цело пре или после мора се споразумети са Русијом, па ако хоће на истоку да тера славенску политику, онда без сваке сумње, мора се овде ослањати на славенски живаљ, па онда се може догодити, да ће своју унутарњу систему владавине морати променути, да ће

морати заменути дуализам са федерализмом, те да ће морати створити централни орган за царевину, звао се овај рајхерат, делегација или конгрес, на сваки начин по Мађаре повољно бити неће. Ја верујем, да докле је гроф Андраши министар спољних послова, да се таково што догодити неће, али мени се чини, да је већ положај грофа Андрашија такови, за који вреди она немачка изрека: „er glaubt zu schieben und wird geschoben.“ Ваља само знати, шта значи аустријска политика. Свака друга држава има народну политику. Народну политику има Немачка, има Русија, има Француска, има Италија, али Аустрија нема народне политике, није је имала, не ће је никада имати, и не може је имати. Аустријска политика управља се по околностима. Јесу ли околности повољне за Немце, она тера немачку политику, ако за Мађаре, мађарску, па ако буду повољне по Славене, уверен сам, да се она неће размишљати ни један тренутак, да тера славенску политику, а ваља знати, да је источно питање славенско питање (порицање, кретање, жагор с десна).

„Поштовани доме! За сада истина Аустрија тера протуславенску политику. Читава окупација управљена је против славенског живља. И баш због тога, што за сада — не велим за будућност, — Аустрија тера протуславенску политику и што је читава окупација протуславенска, ја с моје стране не могу одобрити окупацију, па за то не могу ни примити берлински уговор; не за то, што тај уговор не би био правоваљан, већ што видим у предлогу пошт. владе, да је са тим предлогом ставила питање поверења, а ја према садашњој влади поверења имати не могу. (Одобравање с лева, кретање с десна).“

Ову беседу Политову попратили су не само опозициони, него и владини листови са великим признањем. Сви су морали увидити, да је цела истина, да са берлинским уговором источно питање *није решено*. Но највећи утисак како у сабору, тако и у новинарству, учинила је она изрека Политова, да Европа за решење источног питања *нема позитивног* него само *негативног* програма, а тај се састоји у том, да само отисне Русију са Балкана, и да се не брине даље, шта да буде са хришћанским народима балканског полуострва. Оно што је др. Полит говорио против окупације Босне и Херцеговине, наравно да је наишло на живо одобрење мађарске опозиције. Но сви говори против берлинског уговора, нису користили, јер Тисина већина навикнута све жмурећки примати, што влада предложи, примила је и берлински уговор, а код овога уговора није друкчије ни могло бити, пошто је владалац тај уговор ратификовао. Сва расправа око берлинског уговора била је теоретичне природе. Опозиција је ту расправу поглавито на то употребила, да очет неповерење изрази према влади, што у своје доба није знала окупацију предупредити.

На скоро после расправе о берлинском уговору, дође на дневни ред расправа о једном врло важном предмету — од много година најважнијим по немађарске народности. То беше законски предлог о уважању мађарског језика у основне школе.

Од кад је у Мађара завладала мисао, да за „Мађарску“ није довољно државно јединство са мађарским језиком у управи и у судству, већ да сви становници Угарске треба да знају „државни мађарски језик“, те да се тим достигне и „културно јединство“ Мађарске — од то доба и влада угарска и законодавство угар-

ско, у ком Мађари стајаху својом огромном већином као прави господари, упрегоше све силе и сва средства, да путем законодавства мађаризацију као главан задатак државе угарске распростру, не обзирући се на то, да тај поступак вређа милионе и милионе сугрђана Угарске немађарске народности.

Таке природе био је законски предлог о увођењу мађарског језика у основне школе.

Према тим тежњама мађарским положај немађарских народности постајао је све то тежи.

Посланика немађарских народности бивало је на угарском сабору све то мање. С једне стране велика пресија владина при изборима, с друге стране безуспешна борба са неједнаким оружијем, побудило је многе људе (као на пр. Алек. Мочоњија и већину Романа) да напусте борбу и да се повуку у пасивност. И тако при маленом, управо незнатном броју народносних посланика, Мађари се осећаху на сабору као у неком свом „породичном кругу“ — као што је то један саксонски посланик и казао.

Но при свем маленом броју народносних посланика, знали су ови ипак и према огромној већинк мађарској, пуних осам дана подржати расправу о том закону за увођење мађарског језика у основне школе.

Био је то узвишени призор. Народносног клуба већ давно није било, а није било ни разговора ни договора међу појединим народносним посланицима, па ипак кад је дан расправе дошао, сви народносни посланици беху на окупу и сви као да су се договорили били, беху сложни против тога законског предлога. Саси у највећем броју, за њима Срби, а за Србима Романи — сви стајаху као клисура против огромне мађарске већине у сабору. Но што је Мађаре највећма изненадило, то је било, што су и *посланици* од владине странке, како Саси, тако и

Срби и Романи, говорили против тога законског предлога. Они посланици немађарске владине странке, који неимаху одважности, да говоре против тога законског предлога — они су бар ћутали. Само један једини посланик, посланик шајкашки др. Стојковић, говорио је за предлог. Срби су црвенили. Један романски посланик рече, да су Романи ипак сретнији од Срба̀ља, јер таковог посланика у њиховој средини нема.

Приликом те расправе говорио је и др. Полит. Беседа му је гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

29. априла 1879.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Када би предложену законску основу са вишег гледишта просудио, морам се сетити оне огромне разлике, која у одношајима западне и источне Европе постоји. Ја сам уверен да такав законски предлог о језику неби могао ни пред какво законодавно тело које државе на западу доћи, јер тамо на западу такав законски предлог или би био немогућан или посве излишан.“

„А та разлика међу одношајима западне и источне Европе састоји се у томе, што је на западу поступак око стварања држава већ од више столећа довршен, дочим на истоку тај поступак или није довршен, или тамо, где се види довршен, противности о нарави државе, на ново и на ново на површину долазе. За то на западу нема питања народности и не може га бити, дочим на истоку не само да постоји питање народности, већ народност сачињава ону стихију, која ствара и преображава државе. Угарска истина својом хиљадугодишњом повесницом дошла је до сталности као ма каква друга европска држава, али погледом

на нарав те државе, противности међу стихијама државним све на ново на површину долазе, и да нема тих противности, за цело да и овај законски предлог неби пред сабор дошао.“

„Нема сумње, поштовани доме, и забадава ово тајити, ако се у опште таји — овај законски предлог нема просветну, већ политичну цељ. Или боље рећи: овај законски предлог је учињен тобож у интересу мађарске државе. Заиста, овом законском предлогу, основна, главна мисао је та: да створи средством мађарског језика државну асимилацију, државно преливање и претапање свију народности у једну мађарску народност.“

„Ал ваља да смо на чисто са нарави и са границама државне асимилације. Истина, асимилација игра велику улогу у стварању држава. У средњем веку збивале се такове асимилације оружијем, освојењем, ал у новијем веку, та асимилација могућа је само на културном пољу, средством освојења, које цивилизација чини. Законодавним или административним путем неда се она постићи и где нема услова за ту асимилацију, ту се она неда декретирати.“

„На западу Европе створила је асимилација велике народе, народне државе. Ал у поступку тога преображаја, често освојачи претопише се у освојене народе. Тако Франки у романско-галску народност, Лонгобарди у талијанску, Нормани у енглеско-саску народност, шта више, Бугари тако се претопише у Словене, да им народности ни трага нема, и да је само име бугарско остало. У Угарској је тај развитак сасвим други био. Мађари нити су се могли претопити у Словаке, нити су могли Словаке да помађаре. Ово за цело да није било ни из добре ни из зле намере, већ услед граница, које је сама природа ставила *асимилацији* у Угарској. А те запреке, што су их Мађари

у Угарској нашли у обзиру Словена, нашли су их и Немци, нашли су их Татари према Русима, Турци према свима хришћанским племенима.“

„По томе развитак државни био је други на истоку, а други на западу. И баш због тога, што је на западу тај развитак друкчији био, за то се развио и појам „нације“ друкчије на западу него на истоку. На западу „нација“, народ, не значи племенско сродство, већ *држављанство*, а то је због тога, што се на западу народност са државом подудара. Напротив на истоку, и то почињући још од Немачке, од Рајне па до Цариграда, појам „нације“ и „народа“ не значи држављанско, већ племенско сродство. Немачки народ „deutsche Nation“, „deutsche Nationalität“ значи племенску заједницу према Французима и другим народима, дочим држављанство може да је аустријско, пруско, баварско итд.“

„У угарском 44. зак. чл. од г. 1868. у тако званом народносном закону, налазе се *обадва* појма, и западни и источни, јер је тамо говор о „нацији“, о „народу“ и о „народностима“. Ал ово не може да поднесе знанствену критику, јер тамо, где има јединственог народа, тамо нема народности, а где има народности, ту не може бити јединственог народа. (Кретање.) Или ви мислите можда, да је „нација“ (nemzet) у Угарској то што је у Француској? Онда наравно можете имати право, да изводите из тога конзеквенције државне асимилације, ал онда и *баш онда* не би требало да ступате са таким законским предлогом пред свет. Да се има учити француски језик у основним школама, за ово није нуждан посебан закон у Француској. Но мени се ипак чини, да су одношаји у Француској мало друкчији него у Угарској, а особито да је саразмер француске народности тамо друкчији. Управо са овим законским предлогом ви признајете, да је тај одношај

друкчији, јер да није друкчији, вами не би требало таковог законског предлога.“

„Но и на западу има држава, где племенско претапање није се могло извести, ал где је ипак државно јединство изведено. И баш због тога, што је та асимилација изведена, и у тим државама, народност не значи племенско сродство, већ држављанство. Белгијске, швајцарске и североамериканске народности управо нема, јер такових народности и племена нема. Ипак у овим државама држављани себе осећају у таквој заједници, као да су сродног племена. Али у тим државама државна власт јако се чува да повреди ма и најмањим начином коју народност, јер тамо и у државној власти, и у појединих држављана влада то уверење, да кад би се повредила која народност, да би се тиме повредио и државни интерес. Белгијска конституција у §. 23. изриче, да је употреба језика, који се говоре у Белгији, сваком на вољу остављена. Када су год. 1856. Фламанци подигли извесне тегобе у обзиру њиховог језика и народности, државна власт није ни један часак оклевала, да те тегобе не испита, и да им лека нађе. Краљевским декретом од 27. јуније 1856. буде установљена једна посебна комисија фламанска, и баш у тој комисији показали су се Валонци као они, који са највећом љубављу на сусрет иђаху својој браћи Фламанској. Влада белгијска набавила је себи огромну количину података ради фламанског језика обзиром на политичку управу, на правосуђе, чак је тако далеко ишла, да је из различитих архива покупила податке, да види, како је био употребљаван фламански језик за време холандске владавине. Белгијска влада дала је налог својим дипломатским агентима, да поднесу извештај о употреби језика у државама, где има више народности. Осим тога биле су *позване* поједине знамените особе у Белгији, да дају

своје мњење о читавој ствари фламанских сугрђана. Тако је о томе био питан и велики патриота белгијски барон Девријер. Ово није био Фламанац него Валонац. Па шта је одговорио? Рекао је: Фламанско племе у нашој отаџбини таква је стихија, коју нам неговати, очувати ваља. Ми са француским језиком и са француском књижевношћу не можемо свуда продрети; ако хоћемо, да просвету ширимо међу наше средње и сељачке сталеже, то нам ваља фламански језик и фламанску књижевност неговати. Не могу ово тако лепо да изразим мађарски, за то ћу бити слободан, да ово неколико редака француски прочитам (чита): „Il est de la plus haute utilité de conserver à notre Flandre tous les traits qui caracterisent sa physionomie historique. Loin de rompre avec aucune tradition, nous devons conserver intacts tous éléments de nationalité qui nous sont propres et qui ont contribué à nous donner une individualité.“ Дакле каже да је фламандска народност дала индивидуалност Белгији. Питам ја, поштовани доме, да ли и народности у Угарској нису дале нашој отаџбини индивидуалност? Надаље вели: „la langue flamande est un de ces élements. Cultivons-la donc comme un lien puissant qui nous attache au passé et comme un instrument de civilisation dans nos classes laborieuses.“ Фламанска комисија после две године извршила је свој задатак, и ствар фламанска дошла је пред заступничку комору 17. децембра 1858. године. Влада је пред сабором на основу најподробнијих података доказала равноправност фламанског и француског језика, и то у свима појединостима. Тако је н. пр. доказала, да ученици фламански на препарандији у Лијеру нису обвезани учити француски језик. И то бива, господо, у Белгији, где стоји француски језик са својом хиљадугодишњом културом према много сиромашнијем фламанском језику. Како смо ми далеко од тога у Угар-

њину становништва, место да се наслањала на велику већину становништва: наслањала се на мали католички живаљ место на велики православни живаљ.“

„Та је погрешка тако далеко ишла, да је било заузело непријатељско становиште против православних у Босни и Херцеговини, и то у такој мери, да се истима и народно српско име порицало. Ово се истина у нечем поправило кад је кнез виртембершки управу примио. Но за то ипак односаји још ни данас нису такови као што би требали да су према великој већини становништва.“

„Што се тиче уређења источно православне цркве у Босни и Херцеговини, то Аустро-Угарска баш ништа учинила није.“

„Позната је ствар, да је тамошњи православни народ много страдао од грчких фанариотских владика, те да се надао да ће се њих једаред опростити. Ови грчки епископи, из цариградског фанара, добивали су своје епархије средством симоније од грчког патријарха цариградског, те онда, да се одштете, народ су сисали и гулили тако, да су народу као и Турци додијали. Надало се, да кад једном Аустро-Угарска поседне Босну и Херцеговину, да ће знати употребити средство, које је имала у рукама да тамошњи православни народ к себи привеже, а то је средство била патријаршија српска у Карловцима. Позната је ствар, да је српски патријарх у Карловцима насљедник српског патријархата пећког, који је имао црквену јурисдикцију над Босном и Херцеговином, све дотле, док цариградски патријарх ту јурисдикцију није узурповао. Било је дакле наравно мислити, да ће Аустро-Угарска чим поседне Босну и Херцеговину успоставити јурисдикцију патријарха српског у Карловцима над Босном и Херцеговином.“

„Патријарх српски са српским епископатом упра-

њену јачину нису сачињавали само По-
и Малоруси и Козаци. Несрећа Пољске
кад су Пољаци хтели да покатоличе, да
ацима Малорусе и Козаке, а пропаст Пољ-
ла је, кад су Пољаци стали гонити диси-
нас живе још Козаци, али Пољске више
ретање)."

реска има своју хиљадугодишњу повесницу, и
стару Хунгарију волимо. Ал ону Мађар-
ју ви хоћете да створите, тој једва да
што преко 40 година, па и у том крат-
емену, та је Мађарска била већ једаред
кој опасности."

ређом да народи Угарске имају више патрио-
и братске љубави, него гдекоји државници,
шовинизма хоће да граде патриотизам. Ката-
Сегедина доказала је братско понашање Срба
Мађарима, баш у оним крајевима, где је посту-
адин пре 2—3 године тако безобзиран био, да
да ни описати."

„Ја се надам и уверен сам, да ће народи Угарске
ћан експеримент тим законским предлогом сретр-
реживити."

„И пошто овај законски предлог греши против
еснице Угарске, греши против братске љубави на-
а Угарске, јер је тај законски предлог кадар ус-
ити племенске страсти и племенску мржњу — то
ја сматрам као најнесретнији експеримент, па за
не само да не примам тај законски предлог, него
најодлучније одбацујем. (Кретање. Живо одобрава-
посланика)."

ело жестоко ми-
просвете Тре-

лама, где су Срби са Мађарима помешани. У српској препарандији у Сомбору учи се већ давно мађарски језик и ми једва да имамо кога млађег учитеља, који не би знао мађарски. На што дакле присилна средства, где оно бива, што по нарави бити може, а на што уводити оно, што нема ни цели ни смисла. Па ја још и то питам, да ли се са тим законским предлогом не вређа верозаконска автономија, која је тако важна по Угарску? Помислите, где би била данас мађарска народност, да реформати нису сачували своју автономију у вероисповедним школама."

„Но каже се, да тај законски предлог има политичну цел: цел државне асимилације. Ал ово је права сањарија, кад за то условља нема. Па кад при свем томе ви ипак хоћете то да покушате извести, то онда од читаве ствари не правите културно питање, но питање силе. У Аустрији, где су одношаји слични, и где би Немци имали силу у рукама, где су Немци шта више у повољнијем положају својом великом немачком културом, и где је саразмер бројева у обзиру немачке народности повољнији него Мађара у Угарској — Немци ипак не праве из германизације питање силе. У Галицији употреба пољског језика готово је искључива, у Чешкој спроведен је паритет међу чеким и немачким језиком, па и у оним провинцијама, које немају хисторично државо-правног основа за своју народност, као н. пр. Ческа већ као Штајерска, Крањска, Истрија, па и ту је ипак равноправност језика бар у основним школама спроведена."

„Питања силе могу да ставе само велике државе и велики народи. Немачка може да стави питање силе у обзиру Елсаса, Русија у обзиру Пољске, ал мањи народи и мање државе, кад стављају питања силе, онда мећу на коцку свој опстанак. Жалостан пример у *том обзиру* даје Пољска. Пољска је негда била јака

држава. Ал њену јачину нису сачињавали само Пољаци, већ и Малоруси и Козаци. Несрећа Пољске започела је, кад су Пољаци хтели да покатоличе, да начине Пољацима Малорусе и Козаке, а пропаст Пољске започела је, кад су Пољаци стали гонити дисиденте. Данас живе још Козаци, али Пољске више нема. (Кретање).“

„Угарска има своју хиљадугодишњу повесницу, и ми сви ту стару Хунгарију волимо. Ал ону Мађарску, коју ви хоћете да створите, тој једва да има нешто преко 40 година, па и у том кратком времену, та је Мађарска била већ једаред у великој опасности.“

„Срећом да народи Угарске имају више патриотизма и братске љубави, него гдекоји државници, који из шовинизма хоће да граде патриотизам. Катастрофа Сегедина доказала је братско понашање Срба према Мађарима, баш у оним крајевима, где је поступак владин пре 2—3 године тако безобзиран био, да се неда ни описати.“

„Ја се надам и уверен сам, да ће народи Угарске несрећан експеримент тим законским предлогом срећно преживити.“

„И пошто овај законски предлог греши против повенице Угарске, греши против братске љубави народа Угарске, јер је тај законски предлог кадар успалити племенске страсти и племенску мржњу — то га ја сматрам као најнесретнији експеримент, па за то не само да не примам тај законски предлог, него га најодлучније одбацујем. (Кретање. Живо одобравање од стране народносних посланика).“

Ову беседу Политову напао је врло жестоко министар-председник Тиса, а и министар просвете Тре-

фор гледао је да ју омаловажи, ал су обојица врло добру реплику добили у изврсној беседи др. Нике Мексимовића. Од Срба у тој знаменитој расправи говораху: Миша Сабовљевић дуго и изврсно, Антоније Хаџић, новосадски посланик, и Милош Димитријевић. Овога последњег беседа је Мађаре врло болела, јер је Димитријевић посланик владине странке од много и много година.

Наравно да је законски предлог о уважању мађарског језика у основне школе према огромној већини мађарској био огромном већином примљен. Но расправа се продужи у горњој кући. Романске владике како православни (на челу им митрополит Мирон Роман) тако и унијатски говораху жестоко против тога законског предлога.

Од српских владика не дође баш ни један за ту расправу на сабор. Тек после расправе дао је пок. патријарх Ивачковић у име епископата неку изјаву на цара и на владу угарску.

Та расправа у оба дома сабора, може се рећи да је била најзнаменитија све од доба г. 1868 кад се оно доносио закон о тобожњој „равноправности народности“, против кога су се и онда народносни посланици (тада још у већем броју) тако жестоко борили.

Ако је већ при адреској дебати у почетку саборске периоде г. 1878. окупација Босне и Херцеговине била предметом жестоких расправа на угарском сабору, ако се та расправа поновила приликом законског предлога за узакоњење берлинског уговора — то је неизвестни положај Босне и Херцеговине опет и опет изазивао расправу на угарском сабору, јер Босна и Херцеговина истина не припадаху Аустро-Угарској, али монархија ипак с тима покрајинама управљаше, те чим је требало

какав трошак за Босну и Херцеговину одобрити, или чим се хтело Босну и Херцеговину у државно-економску свезу довести са обема половинама царевине, или у опште кад је била реч о администрацији Босне и Херцеговине, морала се оба парламента монархије тим покрајинама забављати.

Такова једна расправа о царинском савезу Босне и Херцеговине са монархијом, била је и месеца новембра г. 1879.

И ову је прилику употребио др. Полит, да своје назоре изјави о администрацији Босне и Херцеговине, те се поглавито бавио црквеним и аграрним (земљиштним) питањем у Босни и Херцеговини.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

10. новембра 1879.

(По стенографији).

„Поштовани доме! Ретко да је расправљан у овом дому законски предлог, који би тако кратак био, а који би ипак имао тако велики замашај, као овај законски предлог, који се тиче управе Босне и Херцеговине. Мени се чини, као да тај законски предлог означује неку обртну тачку у једној читавој системи, која се недостатном показала за спољну акциону снагу монархије. Толико је извесно, поштовани доме, да се овај законски предлог неда сместити у оквир устава нит једне, нит друге половине царевине. Ма како окретали и обртали ствар са обадва парламента и са делегацијама, формулу ту нећемо никада пронаћи, како ваља поступити у тој босанској ствари.“

„Једно само увиђамо из те босанске ствари, да источно питање има велика уплива на наше унутарње ствари, на унутарњу систему владавине ове монархије. Ово из вида губе они у Европи, који би хтели

да нашој монархији намену неку велику улогу на истоку. Тако је недавно један енглески државник такову улогу наменуо Аустро-Угарској. Ал ја држим оправдано оно јавно мнење у нашој земљи, које се одлучно противи тој великој мисији наше монархије на истоку, и то из разлога, што би такова мисија од врло кобних посљедица могла бити. Већ та околност, што и са овом босанском ствари не знамо како да поступамо, доказ је томе, да строј наше монархије, бар садашњи строј није те природе, да би могао подносити какову велику мисију на истоку. Такова велика мисија наше монархије на истоку на сваки начин претпостављала би строј оних држава, где у обзиру спољње акције противности *не постоје*. У босанској ствари пак већ из почетка показале се највеће противности, а такове и сад постоје. Да она узвишена воља, која је носилац јединства монархије, те противности хоће да изједначи, о том не може бити сумње. Ја не могу приписати случају, да се законски предлог о Босни и Херцеговини са *истоветним* садржајем предлаже обадвема парламентима монархије баш у оном времену, кад се у другој половини монархије *велике промене приправљају*. Ја не могу приписати случају, да *Чеси* пошто су 16 година *пасивну* политику терали, — да наједаред у рајхсрат уђу. Ја колико славенске тежње Чеха познајем, држим да они и сад у рајхсрат ушли неби, да не рачунају на ону велику промену, која се у другој половини церевине приправља, да не рачунају да ће мало по мало *славенски* живаљ у овој монархији на површину доћи. Замашај овог законског предлога баш у том лежи, што ствара нешто ново, које се неда свести у оквир делокруга обојих парламената и делегација."

„Сада јасно постаје, да окупација Босне и Херцеговине *није* тако проста ствар. Није то само завр-

шетак једног ратног похода, нит је то само заузимање двеју провинција, него је то нешто више."

„Берлински уговор није Аустро-Угарској поверио само окупацију Босне и Херцеговине, већ и администрацију. Поверио јој је, да у тим запуштеним провинцијама учини реда, да створи европске, цивилизоване одношаје. Је ли Аустро-Угарска одговорила тој задаћи? Је ли испунила берлински мандат у том правцу? Ја се усуђујем најодлучније тврдити, да Аустро-Угарска тој задаћи, до сад бар, ни најмање одговорила није."

„Ја не држим, поштовани доме, да се цивилизација баш тиме почиње кад се овај или онај друм начини, или кад се каква мала жељезничка пруга сагради. Већ ја држим да је прешније за цивилизацију, да се најглавнији одношаји човека и грађана: одношај верозакона и одношај својине уреде. Но у том обзиру оставила је Аустро-Угарска да влада онај потпуни каос као што је и под Турцима владао."

„Аустро-Угарска кад се већ једном одлучила да поседне Босну и Херцеговину, ваљала је да буде сама собом на чисто, да ли ће бити у стању да реши она два најважнија питања, која ако се не реше, о каквој администрацији у Босни и Херцеговини ни говора бити не може. А то су два питања: питање источне православне цркве, и велеважно аграрно, земљиштно питање. Обадва ова питања оставила је Аустро-Угарска нерешена, а нема ни изгледа да ће приступити њиховом решењу. Како је пак могуће без тога испунити берлински мандат, т. ј. у Босни и Херцеговини створити уређене, цивилизоване одношаје, то је мени непојмљиво."

„Таки из почетка окупације учињена је велика, огромна погрешка. Погрешка се у том састојала, што се читава окупациона политика ослањала на малу ма-

њину становништва, место да се наслањала на велику већину становништва: наслањала се на мали католички живаљ место на велики православни живаљ.“

„Та је погрешка тако далеко ишла, да се било заузело непријатељско становиште против православних у Босни и Херцеговини, и то у такој мери, да се истима и народно српско име порицало. Ово се истина у нечем поправило кад је кнез виртембершки управу примио. Но за то ипак одношаји још ни данас нису такови као што би требали да су према великој већини становништва.“

„Што се тиче уређења источно православне цркве у Босни и Херцеговини, то Аустро-Угарска баш ништа учинила није.“

„Позната је ствар, да је тамошњи православни народ много страдао од грчких фанариотских владика, те да се надао да ће се њих једаред опростити. Ови грчки епископи, из цариградског фанара, добивали су своје епархије средством симоније од грчког патријарха цариградског, те онда, да се одштете, народ су сисали и гулили тако, да су народу као и Турци додијали. Надало се, да кад једном Аустро-Угарска поседне Босну и Херцеговину, да ће знати употребити средство, које је имала у рукама да тамошњи православни народ к себи привеже, а то је средство била патријаршија српска у Карловцима. Позната је ствар, да је српски патријарх у Карловцима насљедник српског патријархата пећког, који је имао црквену јурисдикцију над Босном и Херцеговином, све дотле, док цариградски патријарх ту јурисдикцију није узурповао. Било је дакле наравно мислити, да ће Аустро-Угарска чим поседне Босну и Херцеговину успоставити јурисдикцију патријарха српског у Карловцима над Босном и Херцеговином.“

„Патријарх српски са српским епископатом упра-

вио је споменицу у ствари источне цркве у Босни и Херцеговини, на угарску владу, наиме на г. министра председника. Но заједничка влада није за целисходно нашла у ствари источне цркве икакву промену учинити. Међу тим се ситуација битно променула. Гроф Андраши нашао је за добро суверенитет Порте над Босном и Херцеговином припознати. Тиме је јурисдикција цариградског патријарха над Босном и Херцеговином на ново оживила. Ово је опет и неку другу посљедицу имало. Један од митрополита цариградске патријаршије јесте и српски митрополит београдски. Премда је источна црква у Србији автокефална т. ј. посве независна, то ипак у некој духовној свези стоји са патријархатом цариградским.“

„У последње време била је вест распростртa, да се српски посланик у Цариграду ставио у споразумљење са цариградским патријархом и турском владом, да се допусти српском митрополиту у Београду, који би титулу српског патријарха узео, да своју јурисдикцију над Босном и Херцеговином распростре. Ја не знам како би се то питање — у колко се та вест обистини — решило, и би ли ово Аустро-Угарека допустила — али толико знам, да је источна црква по садањем стању у Босни и Херцеговини без икакве духовне главе. Како ће то и на даље тако моћи трајати — то не знам. Ја бар себи администрацију у Босни и Херцеговини не могу представити, кад огромна већина становништва нема својих организованих црквених општина, нема својих епархијских власти, својих консисторија, у опште нема никакве црквене управе. У том обзиру дакле, у колко и црквена администрација спада у ону администрацију, коју берлински уговор захтева да би се ред учинио и европски, цивилизовани одношаји у Босни и Херцеговини створили — Аустро-Угарека до сада мандату берлинског уговора задоста учинила није.“

„Друго велеважно питање, које би се имало за Босну и Херцеговину решити, и које ако се не реши о каквој администрацији у Босни и Херцеговини ни говора бити не може — питање је аграрно, земљиштно.“

„Сви они, који су пажљиво пратили различне покрете у Турској, знаће, да сви ти покрети мање више имају побуде материјалне природе. Сви ти покрети из прва су аграрне природе и тек после добију политичан значај, извргну се у устанке политичне природе. А не може се рећи, да сви ти устанци нису оправдани, јер оно што је цел тих покрета, то је земљорадни, сељачки сталеж у западној Европи већ давно постигао. Повесница новије цивилизације уједно је и повестница ослобођења сељачког сталежа од подаништва властелинскога. Знаменити немачки писац Суденхајм има ту велику заслугу, што је повестницу тога дела цивилизације први написао у својој гласовитој књизи: „Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa.“

„Али аграрни одношаји у Босни и Херцеговини, посве су непознати у Европи, јер су тако изванредни, да им примера у Европи било није, док је постојао одношај властела и поданика. И самом грофу Андрашију су ти одношаји непознати били, кад је писао познату реформну ноту, јер да је те одношаје познавао, он би ту ноту друкчије написао.“

„Грофу Андрашију као мађарском племићу, лебдили су пред очима негдашњи одношаји сељачких поданика у Угарској према својој властели. Али ови су одношаји у Босни и Херцеговини сасвим други. У Угарској народност и вероисповест нису чинили разлику за одношај међу поданицима и властелом. Било је и властеле и поданика Мађара, било је католика, калвина и православних — разлике у том обзиру било

није. У Турској извршивање властелинске области и уживање властелинског добра, било је условљено од вероисповести, од мухамедове вере.“

„И турски државни строј познавао је феудалну систему, познавао је донације. Султан као највиши господар делио је земље, што су Турци од „неверника“ освојили, међу „витезове“, међу „витешке сабље“ — „килице“. Но у Босни и Херцеговини развио се тај одношај на посебан начин. У Босни и Херцеговини нађоше Турци већ устројену властелу хришћанску и у ову недираше што им се ово опасно чињаше, већ само присилише властелу да пређе на мухамедову веру, ако хоће да задржи своја добра. Многа властела босанска остави своје добро и прибеже у Угарску, само да не прими мухамедову веру. Неких потомака те властеле има и у нашој горњој кући. Но највећи део властеле босанке прими веру мухамедову и тиме спасе своја добра. У одношају хришћанских сељака тиме није учињена велика промена јер сељаци даваше свој десетак и неке друге мање дације својој властели као и пре.“

„Велика промена у аграрним одношајима у Босни и Херцеговини наступила је тек у оно доба, кад су велики ратови са Угарском престали. По турској феудалној системи било је две врсте донација. Велика донација средством султанског берата, која дароваше велико добро, сијамет, и мала донација, средством писма везира босанског, тако зване: буjурулдије, која дароваше мало добро испод 500 јутара земље и зваше се тимар. И у Угарској некад палатинална донација није смела имати више од 32 сеоске сесије. Мале те донације, ти тимари множили су се јако у Босни и Херцеговини кад је многа стара властела босанска у ратовима са Угарском изгинула. Но док су ти ратови са Угарском трајали, ти мали спахије могли

су лако живити, јер су се из Угарске свагда са богатим пљеном снабдевали. Ал кад ратови са Угарском престадоше, тада ти мали спахије стадоше сиромашити. Но као Турци, они се знадоше помоћи. Они се нису устручавали да насилно поступе против сиротиње раје. Оружаном силом они претворише сељачке поданике, који у старом односају према спахији стајаше — у закупнике, те себе ставише у посед сељачке земље. Ово европски цивилизован човек неби могао појмити. Али насиље у Босни и Херцеговини сасвим је обична ствар. Један Француз, који је у половини овога века у Босни био, овако описује то стање: En Bosnie rien n'est défini, rien n'est assuré, ni le droit, ni le fait, ni le titre du premier occupant, ni les choses, ni les personnes. Tel est aujourd'hui paisible posseseur d'un champ, survient un voisin mieux armé et tout change. Дакле каже: „У Босни ништа није опредељено, ништа није осигурано, ни право, ни правни наслов, ни ствари, ни особе. Данас нека је когод мирни поседник каковог земљишта, дође сусед боље оружан и читав односај се промене.“ Усљед насилничког поступка Турака развио се врло чудноват односај. На једној и истој земљи бивало је два господара: један, стари спахија, који је вукао свој десетак као неко стварно право, те га се није тицало ко је на земљи, и нови господар: Читлук-Сахибија, према коме је хришћански сељак стајао у односају закупника, те му је по разним местима и пределима давао где деветину, где осмину, седмину, шестину, али ретко трећину. Још у почетку овога столећа бивало је земаља у Босни и Херцеговини, које имаше само спахију, но од 50 година нема више таковых земаља: већ су све читлуци. Год. 1849. Порта установи да се десетак као *државни* порез узима и одштети спахије. И ово је имало

рђаве последице за рају, јер се тај десетак давао под закуп у Цариграду, а велики закупници опет даваше га подзакупницима, који кињише и гулише рају. Што се тиче одношаја међу рајом и читлук-сахибијом, то га је Порта нетакнута оставила. Знаменито је, да кад се Србија од Турака ослободила, да је Порта старе спахије одштетила, ал да читлук-сахибије никакве отштете добили нису тако, да су ти бегови и аге јако осиромашили, а бивша раја остала је у поседу земље, што ју је имала. Кад је Омер-паша г. 1849. угушио устанак бегова у Босни, хтео је нешто реда учинити у аграрном питању, а хтео је и бегове за себе задобити. По валији Тахир паши, издао је неку наредбу у обзиру земљиштних одношаја у Босни и Херцеговини. Исту наредбу је аустријска влада у Босни и Херцеговини на ново обнародовала. По тој наредби Тахир паше имају сељаци свуда беговима једнако давати трећину, ал напротив бегови немају права искати роботу, беглук. Бегови наравно драговољно приме трећину — јер такова није била свуда уобичајена — ал кад оде Омер-паша, на ново стану терати рају на беглук. Год. 1858. букне устанак у Босни и раја пошље једну депутацију у Беч да код турског посланика преда тужбу на султана против бегова. Ја сам тада као правник у Бечу послужио тој босанској депутацији као тумач код тадањег турског посланика кнеза Калимакија. Могу казати, да је тада аустријска влада жалбу раје подупирала и да је интернунциус, посланик аустријски у Цариграду у том обзиру у нечем интервеновао. Усљед те жалбе на султана, издала је Порта наредбу, да се међу рајом и беговима у смислу Тахир-пашине наредбе имају чинити писмени закупнички уговори и да бегови не смеју рају по њиховом ћефу са земље кренути. Но и ову наредбу бегови држали нису, те су се устанци у Босни и Херцеговини час овде час онде

повторавали, док један такав устанак није изазвао велику источну кризу и последњи велики источни рат."

„Из овога свега, што сам казао, произлази, да је хришћански сељачки сталеж у Босни и Херцеговини у историји остале Европе безпримерном узурпацијом изгнат из својине свога земљишта. Шта би следовало у Угарској, да су пређашње спахије сељаке претворили у закупнике или контрактуалисте, те им сељачке сесије одузели? — Следовало би оно што и у Босни и Херцеговини, било би устанка. (Тако је! са левице)."

„Аустро-Угарска, кад је посела Босну и Херцеговину, у аграрном питању баш ништа учинила није. Оставила је да влада потпуно оно стање као и под Турцима. Ово је највећма ожалостило рају. У том обзиру Аустро-Угарска мандат берлински испунила није, јер није регулисала онај одношај, без којега европска администрација у Босни и Херцеговини бити не може. Ја ћу признати, да је врло тешко аграрно питање у Босни и Херцеговини решити. Истина да су хришћански поданици нечувеном узурпацијом лишени њихових селиштних земаља, али од доба узурпације, њино је земљиште купом и другим правним пословима у друге и треће руке прешло. У том обзиру гледиште хришћанских сељака, да им се земљиште, које обрађују, безусловно преда, не може обстојати. Но с друге стране и гледиште бегова, да су они властници тих земљишта као и у друге приватне својине, и то не стоји, јер ма да су они хришћанске сељаке само као закупнике сматрали, ипак је тај одношај носио више природу одношаја сељачког подаништва, него чисто закупничког, већ и по томе, што је и бег имао известне обвезе према сељацима и што није смео одстранити сељака са земље, без важних узрока. По том не стоји, да државна власт у аграр-

ном питању у Босни ништа чинити не може. На против Аустро-Угарска мораће на сваки начин то питање решити. Јер ако то питање не реши, не само да о каквој администрацији у Босни и Херцеговини ни говора бити не може — како да буде о администрацкји говора кад нема слободних сеоских општина? — него је опасност да ће се покрети и устанци све једнако повторавати као и под Турцима. Дакле да Аустро-Угарска и по берлинском мандату и иначе то питање решити мора — о том сумње бити не може. Но има ли начина да се то питање реши?"

„Кад се Аустро-Угарска приправљала да уђе у Босну и кад није већ могло бити сумње, да ће аустроугарска војска посести Босну и Херцеговину, бегови да би хришћане задобили за себе, те их на отпор против Аустро-Угарској побудили, предложили су у Сарајеву неки начин измирења са рајом. А тај начин састојао би се у том: да једна трећина земљишта буде безусловно оних сељака, који је обрађују, једна трећина да остане безусловно беговима, а за једну трећину да добију бегови одштету, но донде док ову одштету не добију да раја од те земље даје трећину. Хришћани на то пристали нису, јер су се надали, да ће више добити кад дођу Аустријанци у земљу. У том наравно да су се јако преварили, јер је Аустрија све по старом оставила."

„Да Аустро-Утарска мора пронаћи овај или слични начин за решење аграрног питања у Босни и Херцеговини — ако у опште и даље те провинције држати и администрирати жели — о том не може сумње бити. И за тај случај долази пред нас, баш на основу овог законског предлога, који говори о инвестицијама и изванредним издатцима — велико питање растерећења земљишног у Босни и Херцеговини. (Веселост и порицање с десна, живо одобравање с леве

стране), јер да ове провинције неће моћи растеретне квоте сносити, бар у први мах, то је врло јасна ствар.“

„По томе ће питање одношаја Босне и Херцеговине према нашој монархији све то већма на наш унутарњи строј упливисати, прво зато, што ће тај одношај свагда од нас финанцијалне жртве захтевати, и друго, што ћемо према данашњем строју монархије свагда тражити формулу за поступак у босанској ствари.“

„Ја сам свагда био противник окупацији Босне и Херцеговине од стране наше монархије, а био сам противник не само са српског већ би морао бити противник и са чисто мађарског гледишта. (Чујмо, чујмо!) Ја имам најдубље убеђење, да европски исток ваља оставити тамошњим народима и да наша монархија не може имати користи отуда, што би даље на исток полазила, јер би тиме само у неће заплете дошла. Са српског гледишта Босна и Херцеговина имала би припасти Србији и Црној Гори, ал наравно ово питање неће Срби него моћнији фактори решити. Ал ако би Аустро-Угарска Босну и Херцеговину сасвим монархији придружила и даље на исток пошла, то положај српскога народа неби могао бити тако лош као положај мађарског народа. Аустро-Угарска, ако хоће да води велику источну политику и ако хоће да чини велике анексије на истоку — не може то чинити а да садањи строј монархије према положају на истоку у нечем не промене. У тако преустројеној аустријској монархији, где би славенски живаљ на површину дошао, и српском народу неби могло лоше ићи, ал положај мађарског народа на сваки начин био би компромитован. (Одобравање с леве стране.)“

„Ја поштовани доме, сматрам окупацију Босне и Херцеговине као чин, као факт. Каква ће бити судба *тих земаља*, камо ће оне припасти — то ја не знам.

Ал већ сада ми је доста јасна ствар, да ово питање неће ни Срби ни Мађари решити, већ моћнији фактори. Но сматрајући окупацију као факт, ја бих овај законски предлог о управи Босне и Херцеговине примио, кад бих имао гаранцију, јемство, да ће наша монархија тамошњем народу користити, да ће у смислу берлинског уговора створити у Босни и Херцеговини уређене европске одношаје. Ал ја те гаранције немам, јер Аустро-Угарска досад ништа и баш ништа учинила није, него је све онако оставила као и под Турцима. И пошто ја те гаранције немам, то са вишег гледишта о читавом источном питању морам остати при моме становишту као противник окупације, и са тога гледишта ја овај законски предлог као подлогу специјалне расправе примити не могу. (Живо одобравање с леве стране.)"

Оно што је др. Полит у тој беседи о аграрном питању разложио, то су све новине, изјављујући се о тој беседи Политовој са признањем, казале, да је ово за читав сабор било сасвим нешто ново. И заиста, при тој беседи са највећим интересом слушао је сабор разлагања и сравњивања са негдашњим аграрним одношајима у Угарској.

Но док је др. Полит у истој беседи разлагао црквено питање у Босни и Херцеговини и одношај српскога патријархата према српским земљама, приправљала се велика промена у српској јерархији, — промена, која је овострани српски народ у живац дирнула.

XV.

Наше народно-црквене ствари. — Народно-црквени сабор у Карловцима г. 1879. — Његово становиште. — Беседа о том дра Мих. Полит-Десанчића дана 19. септембра 1879. — Радња сабора. — Одгода истога. — Промена у нашој јерархији. — Пензионоване патријарха Ивачковића и именоване Анђелића за администратора. — Изјава чланова сабора и саборског одбора против именована. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 13. априла 1880 приликом просветнога буџета о именованју администратора. — Хрватске ствари. — Нова финанцијална нагода. — Положај хрватских посланика на угарском сабору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 8. новембра 1880 о одношају Хрватске према Угарској. Крај саборској периоди.

После оне велике борбе, што ју је овострани српски народ иза смрти патријарха Машировића за време администраторства владике Грујића, за своју народно-црквену автономију водио и иза онога компромиса са владом, коме је плод било ново устројство саборско и избор патријарха Прокопија Ивачковића — мислио је српски народ, да ће моћи једном на основу санкционисаног саборског устројства, своју народно-црквену автономију развити и утврдити. Потиштен са политичног поља, мислио је српски народ, да ће се бар у цркви и у школи моћи слободније кретати и да бар на црквено-просветном пољу угарска влада неће развитку народа српског запреке стављати.

Али с једне стране тежња за мађаризацијом није допуштала, да се народност српска ма и на црквено-народном пољу крепи, с друге стране пак наша јерархија, која се никако није могла опријатељити са нашим автономним установама већ је све тежила за старом превласти епископата, те се ради тога са свим бацила у наручје мађарске владе — те околности почињше, да српски народ није могао доћи до сталног уређења својих црквених и просветних ствари.

После избора патријарха Ивачковића у г. 1874. протекло је низ година, а српски народ није могао никако да дође до свога народно-црквеног сабора, да своје црквене и просветне ствари уреди. Влада се изговарала на заплете на истоку. Истина да је г. 1875 букнуо херцеговачки устанак, а у години 1876 био је српско-турски рат, у г. 1877 и г. 1878 пак велики руско-турски рат, за тим опет окупација Босне и Херговине. Но источни заплети неби били ништа сметали радњи народно-црквенога сабора, као што нису сметали мирној радњи саборског одбора, јер народно-црквени српски сабор неби имао никаква посла са политиком.

На послетку кад су источни заплети са свим престали, и кад је српски народ све то живље искао сазив сабора, влада није имала куда, те је усљед представке саборског одбора допустила сазив сабора, који се месеца септембра 1879 у Карловцима састао.

После горких искуства, које је српски народ за последњих година учинио, сви чланови сабора сагласише се у томе, да треба најпомирљивији тон узети како према влади тако и према нашој јерархији, но уједно се сагласише у том, да поред помирљивог тона ваља јасно и разговетно означити становиште наше автономије и према влади и према јерархији: да влади ваља казати да автономија са политиком нема никаква

посла и по томе да владино неповерење није оправдано, с друге стране пак да наша автономија није непријатељ нашој јерархији, већ да ова ваља заједнички да ради о напретку нашега народа на црквеном и просветном пољу.

То је било од прилике становиште сабора и то становиште означио је др. Полит у договору са својим пријатељима у беседи, коју је држао иза патријархове беседе при отварању сабора.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

19. септембра 1879.

„Славни саборе! Парламентаран је обичај, а има свога уставнога разлога, да сабор, пошто се конституише, означи у кратким потезима своје становиште, што га у својој претстојећој радњи мисли заузети. У политичним саборима бива ово средством адресе као одговор на владин програм, који у престолној беседи свога израза добија. Ми ово у нашим саборима немамо. Онај одбор што смо га мало час изабрали да састави адресу на Његово Величанство, изразиће само нашу верност, оданост и лојалност, али неће означити становиште сабора у предстојећој својој радњи. Но према беседи нашега претседника, Његове Светости патријарха, која се као програмна беседа сматрати може, ваља и сабор да своје становиште означи. Ја истина нисам позван у име сабора говорити, али у колко би могао погодити мњење славнога сабора, то у име моје и мојих једномишљеника хоћу ово становиште да означим.“

„Ја мислим да ћу ово становиште најбоље означити, ако се обазрем на три главна одношаја: на одношај према високој влади, на одношај према нашој јерархији, и на одношај према нашим автономним институцијама.“

„Што се тиче одношаја према високој влади, то границе тога одношаја не могу никаквој сумњи потпадати. Темељ овом одношају како за нас тако и за владу, јесте сам закон, на име зак. чланак IX. од год. 1868 и санкционирано наше саборско устројство од 14. маја 1875 — које законске установе само нашу хисторијски развијену црквено-просветну автономију потврдише.“

„Разне околности починише, да се пређе радња нашег народно-црквеног сабора доводила у свезу са извесним политичним тенденцијама. Ово је служило за излику непријатељима наше автономије да нас сумњиче, да наш рад отешчавају и да га по могућству осујете. Но ми се морамо оградити против тога да се радња овога сабора доводи у свезу са ма каквим политичним тенденцијама. Ми у овом сабору имамо расправљати само оно, што спада у нашу автономију, у црквеним, просветним и фундацијоним стварма, за које имамо темеља у државном закону и у нашем санкционираном саборском статуту. То је оквир, у којем се кретати можемо, кретати смемо, и ја мислим да нема ни једног члана међу нами, који би о том и најмању сумњу имати могао.“

„Но познавајући границе нашег делокруга и вршећи наше право на основу закона имамо неоспорно право захтевати од државне власти, да и она своје границе држи и да нашу црквено-просветну автономију респектује, те да такову ма из каквих обзира, па били такови и политичне нарави — не крњи (живо одобравање). Угарска је најмање она држава, где државна власт сме самовласно утицати у вероисповедну слободу, у автономију појединих вероисповести. Читава повесница Угарске, читав хисторијски процес њеног развитка показује с каквом устрајношћу поједине вероисповеди бранише своју вероисповедну слободу. На

оно што протестанти и реформати у Угарској од векова као паладијум своје вероисповедне слободе, своју црквено-просветну автономију сматрају, што у најновије доба и једноверни Романи тако брижљиво чувају — то хоћемо и ми да очувамо и да одржимо и несмемо допустити, да се наша скупо стечена црквено-просветна автономија, која тако значајног хисторијског темеља има — ма којим начином окрњује. (Живо одобравање). Је ли државна власт у том обзиру према нашој автономији своје границе држала или није, или је самовласно у нашу автономију утицала, — ово нећу да испитујем, јер нећу да се у рекриминације упуштам. Али једну околност не могу ћутке да прећем: да наш сабор за пуне четири године противно санкционираном саборском устројству — сазиван био није, односно, што дозвола за сазивање подељена није. Спољни заплети нису могли служити овом за разлог, јер у исто доба једноверни Романи без запреке свој конгрес држаше. У опште, политични разлози ту не могу бити меродавни, јер овај народно-црквени сабор са политиком нема посла. Но ако и нећемо из ове околности чинити рекриминацију, то на сваки начин ваља да наше сажаљење изразимо, што наш сабор противно устројству саборском за ово четири године сазван био није. (Одобравање.)"

„Ја мислим, да ће наш одношај према високој влади свагда повољан бити, ако се наша автономија буде респектовала, ако се не буде крњила."

„Ово је у кратко, што сам имао казати о одношају према високој влади."

„Прелазим на одношај према нашој јерархији. Што се тиче овога одношаја, то би требало да је овај за нас посве интерна, унутарња ствар. Ваљало би да се сами међу собом споразумемо, да овај *одношај* међу собом сами расправимо, да нас не би

трећи расправљао. Некад су наши црквени великодостојници били највећи поборници, највећи заштитници нашег народа. Било је времена кад су наши црквени великодостојници били све народу: и отац и мајка. У то доба наш народ, имајући највеће поверење у своје архипастире ставио је и сву власт у њихове руке. Но отуд се развило нешто, што стоји у противусловљу и са духом наше цркве и са духом нашега народа. Развило се у нашој цркви автократно начело, што више одговара духу западне него источне цркве. Није овде место, да разлику међу западном и источном црквом поближе расветлим. Они, који су ту разлику проучавали, не налазе је толико у догмама, колико у духу, у строју црквеном. Западна је црква централистична и автократна. Ово није источна црква. Источна црква акомодира, прилагођује свој строј према народу, кога међу своје верне броји. За то је црквена управа друга у Турској, друга у Русији, друга у Грчкој, друга у Романији а друга у нашег народа у овим крајевима. Ако би хтела наша јерархија ово порицати, то би морала порицати читави историјски развитак наше цркве у овим крајевима, а морала би у првом реду порицати прововаљаност нашег народно-црквеног сабора. Но ја ову тему нећу даље да развијам. Ја само то велим, да ако се наша јерархија хоће да врати на пређашње автократско начело, да онда с нама у сукоб, или бар у опреку доћи мора, а долазећи с нама у опреку, постаје оруђе у рукама противника нашега народа. (Одобравање.) Ја не могу то од наше јерархије претпоставити, јер не могу замислити да се наша јерархија хоће да одели од свог народа. Ми смо чланови једнога народа, па као такови не смемо се једни од других делити. У том обзиру посве су истините речи нашега председника Његов. Светости патријарха, које је из дубине душе рекао: „Та

ми смо сви синови једнога народа и једне цркве, та нас све у предстојећем послу руководи једна тежња и намера.“ Ја држим да наша автономија пружа и јерархији широкога поља да се с нама споразумети може и нек буде наш епископат уверен да све оно што он са црквенога гледишта у нашој автономији за поправку целисходно налази, да ћемо и ми на то пристати, ако иоле основаногa разлога има. (Одобравање.) Ово је што сам у кратко о одношају према нашој јерархији имао рећи.“

„Прелазим на послетку на саму нашу автономију. Можда никад са каквом речи није било толико злоупотребе колико са том речи „автономија“ — а бивало је злоупотребе с једне и с друге стране. Мислило се с једне стране, да автономија значи можда потпуну независност и најнижих аутономних органи као н. пр. да се свака црквена општина може сувереном сматрати и да чланови општине немају никоме рачуна давати! Но с друге стране гледало се, да се свака автономна институција омаловажи или као највеће зло представи, тако да би из тога следовало да се треба вратити на прећашње автократно начело! Који нашу автономију и наше автономне институције непристрано расмотри, тај ће морати признати да су добре и правичне. Ја знам да има против наших автономних институција приговора, и то нећу да поричем — и основаних приговора. Али, питам ја, има ли у животу државном, икоја институција, која се искуством живота неби тек морала опробати? Која се по искуству живота неби морала поправљати и усавршити? Али за то ни један државник неће коју институцију забацити што се она поправљати, усавршивати мора. У осталом наша автономија тек је само у темељу подигнута, читаву зграду ми даље тек надзидати морамо. У том се обзиру са свим умесно изражава беседа нашега председника,

Њег. Светости патријарха: „Велик, тежак и озбиљан рад предстоји нам.“ Саборским устројством положен је само темељ и обележене су само границе нашем автономном раду на пољу црквеном и просветном, али целокупну зграду наше самоуправе на томе пољу тек нам сад ваља подићи.“

„Има приговора против наших автономних институција, који се не могу тицати самих институција, колико њиховог изведења, њиховог тако рећи фунгирања. Машина може бити изврсна, али ако немате средстава, да је у кретање ставите, то неможете о резултатима њеног рада судити. Ја знам н. пр. да се чине приговори против епархијских скупштина, против административних одбора, а делом и против конзисторија; чине се приговори, што не могу као што ваља радити. Али ја велим, створите епархијску благајну, створите средства да те институције као што ваља могу фунгирати, па онда тек би могли о резултатима говорити. (Одобравање.)“

„Али ма како судили о нашој автономији, то је извесно, да је садање стање неизмерно боље него што је пређе било. Ја ћу само једно навести. Институција саборског одбора показала се врло благодетном. Питам ја да није било саборског одбора за ово четири године, док није било сабора, шта би било од наше читаве црквено-просветне управе? Можда би сваки епископ у својој дијецези неки ауктoритет извршивао, али целине неби било и читава наша управа изгледала би као неко пусто масло. Саборски одбор он је бдио над нашом автономијом, он је купио искуства из живота за поправку и за усавршење наших автономних институција. Саборски одбор поднео нам је читав низ предлога, минуциозно израђених, које ћемо имати у расправу узети. Ово је велика добит за сабор. Пређашњи сабори трајали су у недоглед, јер нису имали

никаквих приправљених предлога. Сада, ако буде слоге и добре воље — можемо у кратко бити готови, јер имамо тако рећи све приправљено.“

„Што се дакле наше автономије тиче, то мислим да се сви можемо у том сложити, да нам свима ваља настојати да нашу автонмију одржимо, и у колко је могуће по искуствима поправимо и усавршимо. (Одобравање.) Ово ваља да нам је лозинка у нашем раду саборском и под том заставом ваља сви да се сакупимо.“

„У том смислу можемо се одазвати беседи нашега председника, Њег. Светости патријарха, који нас на љубав и слогу упућује. Љубави и слоге биће, ако сваки члан овога сабора буде свестан да одржи и да усаврши нашу црквено-просветну автономију. У тешким временима, у којима живимо, наша црквено-просветна автономија још је једино уточиште, једини бедем нашега народног живота. Напустимо ли тај бедем, то смо сами себе напустили. И баш због тога, што ни од једнога члана овога сабора не могу ово претпоставити, зато се надам да ће наш саборски рад успешан бити. (Живо одобравање.)“

„То је што сам имао казати да означим становиште према беседи Њег. Светости патријарха.“

„Ја не бих желио да ова моја беседа буде предметом какове расправе, јер би нас ово далеко одводило. Ја бих желио да се прими као нека енунцијација, с којом мислим да би се могао у главном сваки члан овога сабора сложити.“

„Тим завршујем свој говор. (Живио! Живио!)“

Чим се сабор отворио, пренуо је око радње: да оне статуте изради, што у смислу саборског устрој-

ства има израдити, а осим тога, да многе ствари, што су још од пређашњег сабора остале нерешене, реши. Сабор се на многе одборе разделио; радило се и пре и после подне. Један од најважнијих одбора био је одбор за дотацију парохијског свештенства.

Но баш кад је сабор био у најживљем раду, приближивало се и зимско доба. Сабор је увидио, да све елаборате, што су му одбори подастрли, не би могао посвршивати. Највећа се тешкоћа показала, кад је одбор за дотацију парохијског свештенства свој елеборат поднео. Расправа је почела тако опширна да буде, да се сабор није могао надати, да ће пре зиме тај елаборат моћи свршити. И за друге ствари да их сабор сврши, морао би остати на окупу преко зиме. И пошто је и кр. комесар (наравно да се није, онда још знао прави узрок), био за то, да се сабор одгоди до пролећа, то су се и чланови сабора у том сагласили.

Према својој радњи, сабор је себи стекао најмилостивије признање Њег. Величанства и кр. комесар био је пун хвале за сабор. Сабор се у најбољем расположају разишао и том расположају дао је др. Павловић израза у закључној беседи. Чланови сабора разиђоше се у пуној нади, да ће се на пролеће опет састати и рад наставити. Но међу тим догоди се промена у нашој јерархији, коју нико није могао ни сањати, најмање после тако „питомог“ сабора, као што је био тај у години 1879.

На скоро после одгода сабора, буде позван патријарх Ивачковић у Пешту и он на тај позив напрасно одпутује у Пешту. По својој прилици да није ни сам знао зашто га зову, јер би бар свога секретара био повео. Пошто је пре патријарха и бачки епископ Анђелић у Пешту отпутовао био, то се слутило, да се у Пешти нешто кува.

Почетком децембра год. 1879 већ су се проносили гласови о „пензионовању“ патријарха Ивачковића и о именовању Анђелића за администратора. Но кад је патријарх Ивачковић оставио Пешту, те место да дође у Карловце, у Дањ отишао, то су се ти гласови са већом позитивношћу распростирали. Али свеједнако се истима још није веровало, те се мислило, да се тим гласовима хоће само пресија да чини на патријарха. Чланови народног сабора налазећи се у Новом Саду, да охрабре патријарха, да не попусти пресији, управе на њега овај дугачки телеграм у Дањ:

Њег. Светости патријарху Српском Прокопију Ивачковићу

у Дањ.

Према немилим гласовима, који су у народу распрострти у обзиру промене у српској патријаршији и карловачкој митрополији, ми долеподписани посланици на народно-црквеном српском сабору, сакупљени овде у Новом Саду из збора и договора умољавамо Вашу Светост да устраје непоколебиво на оном месту, на које Вас је поставило поверење народа изражено у свом законитом сабору; да изволи свој положај сматрати као део кардиналних права православног српског народа у овој држави; да изволи тим својим положајем стати на браник тих права, која су и у старим српским привилегијама и у најновијим земаљским законима слободним избором српског патријарха и митрополита карловачког ујемчена, а која би се права најекланатније повредила, ако би се тај слободан избор ма каквом супституцијом илузорним учинио. Нека изволи Ваша Светост бранити нашу законом ујемчену автономију, која такову супституцију, па и само помоћништво *мимо наших аутономних институција, не познаје.* Ми се обраћамо синовљим по-

верењем Вашој Светости, и уверени смо да дајемо израза осећају читавог православног народа српског, ако изразимо највеће поверење личности Ваше Светости, јер од кад је Ваша Светост на столици патријаршкој, наша црквено-просветна автономија није ни с које стране уштрба трпила, и наше автономне институције под начелништвом Ваше Светости кретале су се свагда у оквиру закона. Ово ми сматрамо као заслугу Ваше Светости и према народу и према држави и према отачанским намерама самога нашега премилог владара.

По томе одајући ово признање Вашој Светости и изражујући највеће поверење према личности Ваше Светости, умољавамо уједно Вашу Светост, да изволи што пре похитати у Карловце, где Вас чекају многи важни послови од последњег сабора, а наиме најважнији посао, конституисање новоизабраног саборског одбора.

Но патријарх Ивачковић није био човек од енергије и одважности: он је био подлегао пресији, која је на њега чињена у Пешти, те је дао „својевољно“ оставку. Какве је природе била та пресија у Пешти, то ће тек повестница забележити, а можда појединости те пресије неће се моћи никад ни дознати.

Кад се већ о „пензионовању“ патријарха Ивачковића и именовању епископа Анђелића за администратора, није могло више сумњати и кад је то већ и званичним актом било потврђено, онда исти чланови сабора, који су управили телеграм на патријарха Ивачковића, издаду ову изјаву, која је као и првашњи телеграм, потекла из пера дра Полита.

Изјава.

Од кад је народ српски у ове крајеве дошао, први је случај, да је за живота патријарха српског и митрополита карловачког постављен администратор.

Према изванредности тога чина, ми тешко могосмо веровати у његову могућност, и за то поверовасмо оним вестима, које порицаху, да ће се такав чин догодити. Држасмо, да се такав чин, ако се Његова Светост патријарх стави на браник свога положаја и тиме узбрани и наша автономна права, не ће догодити. За то управисмо телеграм на Његову Светост патријарха Ивачковића, да га поверењем нашим, и народа му, охрабримо, да би на своме месту истрајао, и тиме све немиле посљедице за наша автономна права одстранио.

Међу тим, Његова Светост патријарх, као што из званичног акта произлази, ставио је сам молбу, да се реши од управе патријаршије српске и митрополије карловачке. Ако је ово била намера Његове Светости, то је он, као поверењем народа у законитом сабору изабрани патријарх, имао повода, да ову своју намеру саопшти сабору, те би се нашло начина, да се ова ствар сутицајем сабора на његово задовољство и на задовољство државне власти реши. На сваки начин имала је Његова Светост повода, да људима свога и народног поверења, који су на утврђењу наших автономних институција за ових последњих година савестно и ревносно радили — ову ствар саопшти и да у њих савета потражи. Што ово Његова Светост и до последњег тренутка учинила није, то мора жалостити све оне, које је он до сад својим поверењем одликовао, и који су у њему потпуно поверење имали, као по народу изабраном патријарху српском.

Пошто је Његова Светост патријарх на сопствену молбу од управе патријаршије решен и усљед тога ад министратор патријаршије именован, то стојимо сад пред једним чином од великог замашаја.

Именовање администратора патријаршије слеловало је на предлог угарског министра председника и са

истога премапотписом, те по уставним начелима угарска влада мора примити потпуну одговорност за тај чин.

Као што рекосмо, први је случај, од кад је народа српског у овој држави, да је за живота патријарха-митрополита, именован администратор. Нема сумње, да могу настати случајеви телесне и душевне немоћи, да могу настати случајеви тако зване дефицијенције, али за те случајеве побринуло се канонично право са установом коадјуторства, јер „умировљења“ по каноничном праву и не може бити. Али коадјутора поставља и именује онај, који поставља и именује бенефицијата. Пошто пак српски сабор избором патријарха сутиче при постављању патријарха, то би морао сутицати и при постављању коадјутора патријаршији.

Администратори постављали су се до сад само после смрти патријарха-митрополита. Стари сабори српски свагда су на то ишли, да они право тога постављања врше, али круна је свагда ово одбијала, и увек је сама администратора именовала без сутицаја сабора. Ово је да како бивало само после смрти патријарха-митрополита, за живота тога никад бивало није.

Но по санкционисаном саборском устројству од 14. маја 1875. институцији администраторства баш и после смрти патријарха-митрополита нема места; јер по §. 9. за време упражњене столице патријаршке сазива сабор митрополитски савет, што је пређе администратор чинио, и председник сабору је по §. 12. најстарији епископ по посвећењу, а по §. 21. бира сабор за саборски одбор патријарху заменика у једном епископу. По томе је за супстуцију патријарха sede vacante и за његова живота у саборском устројству довољно провидирано.

Како ће се и према канонима и према санкционисаном саборском устројству моћи довести у склад ново администраторство, коме досад примера било није

— то је тешко предвидити. Угарска влада на сваки начин носи одговорност за сваку повреду, која би се отуд по наше автономне институције породила.

Хоће ли наше автономне институције поред новог администраторства постојати, и хоће ли моћи и како постојати — то не знамо.

Не хотећи утицати на радњу наших народних автономних органа, који ће, вршећи своја права, знати испунити своју дужност, ми очекујемо даљи развитак ствари.

Анђелић као именовани администратор, позове саборски одбор. Но чланови саборског одбора, који су се у оно зимње доба могли у Карловци сакупити, дадоше, пре него што ће под председништвом Анђелића хтети радити, ову

Изјаву.

Ми долепотписани од српског народно-црквеног сабора изабрани чланови саборског одбора према тој околности, што је на предлог угарског министра-председника Његово царско и краљевско апостолско Величаство изволело српског патријарха и карловачког митрополита Прокопија Ивачковића решити од управе исте митрополије, а поставити на управу такове администратором епископа бачког Германа Анђелића, и према томе, што је саборски одбор по санкционисаном саборском устројству надлежна власт у стварима управе фондова, фундација, и народно-црквених добара, као што је и највиша административна власт у стварима, које спадају у делокруг административних одбора, и што саборски одбор све ове ствари решава под председништвом, које је у саборском устројству означено, — према свему овом за моралну дужност *сматрамо* изјавити:

Погледом на то, што је народна црквено-просветна автономија православном српском народу у овој држави ујемчена како старим привилегијама српским, тако и најновијим законодавством угарским, наиме зак. чланком IX. од год. 1868, и што је замашај те автономије поближе и потанко означен у саборском устројству, санкционисаном највишим решењем од 14. маја 1875;

Погледом на то, што на ту ујемчену автономију као кардинално право спада слободан избор патријарха српског и митрополита карловачког, које право српски народно-црквени сабор врши, и што би ово право илузорним постало, ако би се без утицаја сабора ма каква промена у патријаршији учинила;

Погледом на то, што не обзирући се, да ли по канонима источне цркве постављање администратора као таковог у овом случају места има — по јасном садржају санкционованог саборског устројства, а наиме по §. 9, §. 12, §. 21 и §. 22, институцији администраторства у опште места нема, јер је за заступство патријарха и за његовог живота и после његове смрти довољно провидирано;

Погледом на то, што се неда̀ју догледати посљедице таковог чина, ако би се патријарху српском могао постављати администратор без сутицаја српског народно-црквеног сабора:

Ми чланови саборског одбора и према дужности нашег звања и према поверењу, којим смо од сабора на ово место постављени, и обзиром на санкционисано саборско устројство, које нашем законитом деловању за основ служи, а које председништво администратора не познаје — морамо против чина постављања администратора као повреде наше автономије каутелу уложити.

Но обзиром на то, што је том повредом наше автономије у првом реду повређено право самога сабора,

против чега он сам има тражити лека, и обзиром на то, што је сабор избором саборског одбора поставио свој законити највиши орган, да би се ствари што у делокруг саборског одбора спадају, законитим начином автономно решавале, ми се не можемо сматрати постављењем администратора патријаршије решени дужности, да као највиши автономни орган — без да би тиме одлукама самога сабора у овом велеважном питању ма у чем прејудиковали — ствари, које у делокруг саборског одбора спадају, законитим начином не решавамо. И зато уз ову каутелу, која се има у записник ставити, приступамо под председништвом именованог администратора патријаршије преосвештеног епископа Германа Анђелића — нашему законитом раду.

Наскоро после постављања Анђелића за администратора, др. Ника Максимовић опширно и темељито је интерпеловао министра-председника о флагрантној повреди закона, постављањем администратора. После тога наскоро била је буџетска расправа на угарском сабору. Код расправе просветнога буџета, употребио је др. Полит прилику, да и он на видик изнесе ствар повреде српске аутономије постављањем администратора Анђелића. Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

13. априла 1880.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! У образованим уставним државама народно претставништво свагда се поноси кад прорачун за министра богочасти и јавне наставе у што већој своти дозволити може. Поноси се тиме сваки појединн посланик, да својим гласом доприноси општем напретку, да принаша камичак оној величанственој

зграда, што ју општим образовањем, што ју европском цивилизацијом зовемо. У том обзиру најповољнији је положај министра богочасти и јавне наставе, јер док се други министри морају трудити, да свој прорачун народном претставништву препоруче, министру богочасти и јавне наставе дозвољава се радо његов прорачун, и то у што већој своти. Но кад се догоди, да народно представништво или појединн посланик и самом министру богочасти и јавне наставе прорачун дозволити не може, то онда врло важни узроци морају бити.“

„Метимо случај, да је н. пр. данас у Француској друго министарство, које не само да не би предупредило, већ би и потпомагало штетан уплив конгрегација на школе, не би ли у том случају народно представништво имало не само право, него и дужност, да министру богочасти и јавне наставе, а тиме у савезу и читавом министарству ускрати прорачун? Кад је дакле правац делању министра богочасти и јавне наставе рђав и шкодљив, то се може догодити, да се и том министру прорачун ускрати, јер као што свака крајцара на том пољу у добром правцу употребљена, стострука плода носи, тако новац на том пољу у рђавом правцу употребљен, може неизмерне зле посљедице да има.“

„Ја се, на жалост, увек у том положају налазим, да никад не могу гласати за прорачун министра богочасти и јавне наставе, а морам признати, да бих за тај прорачун најрадије и за највећу своту гласао, јер ја задатак угарског министра богочасти и јавне наставе не сматрам као обично деловање каквог ресортног министра, већ га сматрам са вишег политичног гледишта, као деловање за ону културну политику, једино спасоносну за Угарску, која би кадра била баш развитком особина појединих народности и вероисповести бар

на културном пољу љубав к отаџбини подхрањивати. Ал ја видим, да је баш у том обзиру правац са свим противан. (Чујмо!)“

„Народности Угарске већ се давно клоне свега онога, што би се могло довести у свезу са каквим политичним тенденцијама. Оне су се посве повукле на културно поље, у тој предпоставци, да ће им бар на том пољу бити слободно њихове народне особине културно развити. Ал и у том су се преварили. Влада иде на то, да и том развитку на пут стане, и лане бесмо сведоци стварању оног закона за основне школе, који је оличење оне мисли, да се народности Угарске не смеју развијати у свом духу, већ у духу владајућег племена. Но влада ни ту није застала. (Чујмо!)“

„Она је са просветног поља већ прешла и на верозаконско поље, и то тим начином, да јој поступак стоји у протусловљу са духом читаве повеснице Угарске, са оним духом, који је Угарску у најтежим временима подржао. А тај је дух, дух слободе вероисповедне, самоуправе појединих вероисповеди.“

„Недавно држане су лепе и велике беседе у овом дому о реформи администрације. Да сам тада учествовао у тој расправи, ја бих назвао великом лакоумношћу ону тенденцију, која иде на то, да се раскине свеза са традиционалном администрацијом Угарске, не велим ово у том смислу, као да реформе не би биле нужне, но само што би се те реформе имале извести у оквиру традиционалне администрације Угарске.“

„Но Угарска има једну врсту администрације, која се исто тако, као и жупанија може назвати бедемом слободе и самосталности Угарске. А та је врста ад министрације: самоуправа појединих вероисповести.“

„Повесница Угарске доказује, да у извесним временима Угарска једва да би своју самосталност могла одржати, да није било вероисповедне самоуправе. (Тако

је! са крајње левице). Баш у оно доба, кад је Угарска после пораза мохачког била присиљена да себе у наручје Аустрије баци — једва да би своју самосталност према католичкој уједињавајућој Аустрији могла одржати, да није реформација неку препреку ставила. (Тако је! с лева). Столетна борба протестаната угарских за своју вероисповедну слободу и самоуправу црквену, уједно је била борба за слободу и самосталност Угарске. Уговор мира у Линцу није имао само значај вероисповедни, већ велики значај политични за Угарску. Па није ли борба протестаната угарских у најновије доба, борба против протестанског патента, што га је издала бечка апсолутна влада, није ли то била борба за слободу и самосталност Угарске? Нису ли они мужеви, као Жедењи и други, који су у тој борби страдали — уједно били поборници за слободу и самосталност Угарске, нису ли ти мужеви приправили државо-правно поравнање Угарске са Аустријом од год. 1867.? (Тако је!)“

„Вероисповедна слобода и самоуправа појединих вероисповести — то су били главни стубови Угарске. То је било оно, што је у прошлости поједине народности привлачило к Угарској. Да ли би Саси у Ердељу остали, да ли би Срби у Угарску дошли, да им није била ујемчена њихова вероисповедна слобода?“

„Што се наиме Срба тиче, то је *услов* њиховог пресељења у Угарску био, да им се њихова вероисповедна слобода, њихова народно-црквена самоуправа ујемчи. И то ујемчише старе српске привилегије, то учинише угарски закони сви до најновијег доба, наиме зак. чл. 27. од г. 1791., зак. чл. 20. од г. 1848 и зак. чл. 9. од г. 1868.“

„Но од кад Срба у Угарској има, од кад има владе у Угарској, а бивало их је свакојаких — ни једна влада до сад самоуправу црквену Србаља, тако

сурово повредила није, као садашња влада. (Кретање.) Оно што се недавно у српској цркви догодило, то тако вређа автономију српску, да тога примера у повесници угарских Срба никад било није, а никад га није ни могло бити, док је било владе угарске, којој је поштовање закона светиња била. (Велико кретање.) Ја сам уверен, да се таково што код реформата догодило, да би ларме до неба било, да би овај сабор имао средстава да присили владу на поштовање закона. Ја се опомињем у мање важној ствари, кад је г. министар-председник пре две године издао наредбу ради светковине празника св. Стевана — каква се грађа подигла од стране реформата у овом сабору и г. министар-председник био је принуђен да своју наредбу натраг повуче. А шта би реформати казали, да г. министру падне на памет, да суперинтендента пензионира, на његово место другога именује, пензије и плате по ћефу дели и раздаје? (Велико чуђење).“

„Мој посланички садруг др. Ника Максимовић недавно у једној на г. министра-председника управљеној интерпелацији, опширно је означио флагрантну повреду закона најновијом променом у српској митрополији. Мени овде при расправи просветног буџета остаје само да означим штетни и опасни правац, кога садашња влада у вероисповедним стварима има.“

„Поштовани доме! Српско црквено питање годинама је забављало угарску владу и како њојзи тако и српском народу многе непријатности проузроковало. Знамо да су због тога питања у јужну Угарску шиљани кр. комисари, да је обдржавана нека врста опсадног стања. Напослетку год. 1874. избором патријарха Ивачковића и стварањем саборског устројства, које г. 1875 доби превишњу потврду, српско црквено питање би решено и са дневнога реда скинуто. Избор патријарха Ивачковића био је резултат компромиса, јер

угарска влада није хтела да зна за кандидата српског конгреса, а опет конгрес није хтео да бира кандидата угарске владе и тако би изабран за српског патријарха бивши романски митрополит Ивачковић. Тим избором и највишом потврдом саборског устројства, наступили су законити односаји и престало је изнимно стање у српској цркви. За време читаве источне кризе саборски одбор мирно је обављао своје послове, начинио је реда, увео је законитост у свима автономним стварима. Угарска влада није имала ни најмање узрока незадовољству. И сам српски црквени сабор, који се у октобру прошле године у Карловцима састао, био је у свом деловању тако коректан, тако лојалан, да му је Њег. Величанство за то деловање највише признање најмилостивије изрећи благоизволело. И ја сам у том сабору са осталим посланицима неку малу заслугу имао. Могли смо се радовати, што је једаред ипак погођен правац радње конгреса, који ни с које стране приговору не потпада. Српски народ могао се надати, да ће одсад моћи своје црквено-просветне ствари мирно без запреке обављати. Али како је морао непријатно изненађен бити српски народ, каква је то морала бити за њега страшна дезилузија, кад је угарска влада на коректно, лојално понашање конгреса, што је највише признање задобило — одговорила флагрантном повредом закона. Влада је патријарха Ивачковића пензионирала, а бачког владику Анђелића за администратора српске митрополије са свим једнострано именовала, непитајући да ли је тај нови поглавица цркве по вољи српском народу, да ли се то именовање слаже са канонима источне цркве, са постојећим у том обзиру угарским законима, и поглавито са санкционисаним саборским устројством! (Велико кретање и чуђење!)“

„Ја о „својевољној оставци“ патријарха нећу ни да говорим, јер какве је нарави та „својевољна“

оставка била, ако је и половина истина од онога, што сам из поузданог извора чуо, то је онда поступак који свога равног само у Турској налази. Него хоћу да говорим о „пензионовању“ патријарха.“

„Поштовани доме! Свака морална могућност има своје границе, које ју деле од физичне могућности. Такова морална немогућност је „пензионовати“ епископа или поглавицу цркве. Баш у оно доба, кад је српски патријарх пензионован, стављено је једном кандидату овде у Пешти при државном испиту питање: да ли се епископ може пензионовати. Наравно да је кандидат одговорио да не може, али по мом мњењу требао је одговорити, истина да по канонском праву то није могуће, ал да је угарски министар-председник то пробао, па да је ствар могућном нашао! (Веселост).“

„Позната је ствар, да по канонском праву ако код владике или поглавице цркве случај дефициенције, немоћи, наступи, да се онда бенефицијат не пензионира, него добије коадјутора, спомоћника, а коадјутора именује или бира онај, који именује или бира и бенефицијата. У источној цркви истина није одомаћена институција коадјутора, него у источној цркви потпуна дефициенција установљује седисваканцију, упражњење столице. Али случај дефициенције, као и оставку, пресуђује у источној цркви као и у католичкој онај орган, који именује или бира бенефициата. Кад би дакле у источној цркви институција коадјутора уобичајена била, то би епископски синод имао пресуђивати случај дефициенције, а српски конгрес имао би бирати коадјутора исто тако као и митрополита-патријарха. Но кад у источној цркви дефициенција, успостављује седисваканцију и кад је дефициенција још скопчана са оставком, онда мора све оно наступити, што и при седисваканцији. Што пак при таковој наступити има, то осим правила источне

цркве, са свим јасно и разговетно опредељује санкционисано саборско устројство од 14. маја 1875. Саборско устројство администратора у српској источној цркви не познаје. Најстарији епископ са митролитским саветом администрира митрополију и тај епископ је и председник црквеном сабору, док се митрополит-патријарх не изабере. Пре санкционисаног саборског устројства истина да је државна власт за време упражњења столице — ал само за то време — именовала администратора, ал за овај поступак није било правне подлоге. У најстарије доба најближа дијецеза, н. пр. бачка, именовала је администратора а после стари српски конгреси свагда су тражили да сами то право врше. Но после санкционисања саборског устројства, именовање администратора не само да је анахронизам, него јавна је повреда закона. (Велико кретање.) Или можда угарска влада садање стање у српској источној цркви не сматра за седисваканцију, онда и по самом пређашњем абузусу државне власти, администратору места бити не може, јер је такви само за времена седисваканције био именован, те ако влада садашње стање у српској цркви не сматра седисваканцијом, то је повреда закона још већа и флагрантнија. Јер онда тим начином може влада да изигра и да илузорним учини најкардиналније право српског народа, што му је у старим привилегијама, у свима дотичним законима угарским и у најновије доба у санкционисаном саборском устројству ујемчено — право слободног избора митрополита-патријарха. Влада би могла изабраног патријарха на скоро пензионовати и за читавог његовог живота — који може дугачак бити — именовати администратора, чим би право избора потпуно изиграно било. Јасна је пак ствар, да такав именован администратор неби био поглавица цркве, већ у

мантију замотани владин повереник. (Велико кретање, чујење и тако је! с лева.)"

„Да је дакле читав поступак са пензионовањем патријарха Ивачковића и именовањем епископа Анђелића за администратора, посве незаконит, о том ваљда не треба даље још да говорим, јер кад би у овом сабору који посланик од реформата налазио за нуждно доказивати, да је једнострано пензионовање каквог суперинтендента и једнострано именовање другог од стране владе — незаконит чин, тога би мислим овде у сабору за такав излишни доказ исмејали!"

„Ја, поштовани доме, кадар сам од г. министра-председника предпоставити много штошта према народности, кадар сам предпоставити највећу безобзирност, ал ипак то нисам од њега кадар предпоставити, да је у тој повреди српске црквене автономије он попримио иницијативу, јер познајем у њему човека, који је научен у сопственој својој реформатској цркви колко толко штовати црквену самоуправу."

„Ја велим, да је иницијатива из Беча дошла и то у савезу са босанским црквеним питањем. Ја сам још јесенас приликом расправе о зак. предлогу за управу Босне и Херцеговине упозорио поштовану кућу на важност босанског црквеног питања. Да у Бечу желе то важно питање у споразуму са угарском владом решити, шта више са њеним претежним уплива — о том нема сумње. Само је угарска влада у њеној ревности даље ишла, него што су у Бечу и желили. Тамо су за уређење босанске цркве само тражили српског епископа одавде, који разуме администрацију источне цркве и који има неку енергију. У таквом гласу је стајао епископ бачки, премда је исти најмање омиљен владика српски. Можда је исти епископ у Бечу „grata persona" зато, што је био некад архиђакон чувеног патријарха Рајачића. (аха! с лева).

но да је „grata persona“ и угарској влади, то могу себи само тиме разјаснити, што је за време комисаријата бар. Мајтењија у јужној Угарској знатне услуге чинио угарској влади. Но ако је влада већ хтела тога свога љубимца да препоручи за босанску ствар, то је могла ово чинити, а није требала да окрене тумбе читаву автономију српске цркве, јер то заиста у Бечу захтевали нису и то се њих није ни тицало. Ал изгледа, да је угарска влада хтела ту прилику да употреби, да једним ударом две муве погоди, да свога љубимца за Босну препоручи и на столицу патријаршку попне. Но тим је заједничкој влади баш најгору услугу учинила. Српском народу наметут поглавица цркве, кад је већ као такови овде међ Србима немогућ, тим је немогућнији у Босни, јер такав наметнут поглавица не може тамо никаквог уплива имати, шта више — по појмовима тамошњег народа, који у њему гледа од католичке државе наметнутог поглавицу цркве — долази у подазрење, да хоће унију да распростире.“

„Но напослетку та читава босанска ствар као да неће дуго трајати. После победе Гледстона и либералаца у Енглеској, као да се читава окупација приближује крају, и сва је прилика, да ће Босна и Херцеговина добити организацију као источна Румелија и онда ће они сами решити и то своје црквено питање.“

„Али што се тиче промене у српској митрополији које се довело у свезу са босанским црквеним питањем, то ми Срби овде имамо право искати, шта више право захтевати, да се законито стање у нашој цркви успостави. Законито стање пак успоставило би се — пошто се сад већ оставка патријарха неда више променути — кад би влада допустила, да све оно наступи, што санкционисано саборско устројство у случају седисваканције, упражњене митрополитске

столице прописује. Неће ли влада да то законито стање успостави, то наравно да ми не можемо протустати. Ми се можемо само на закон позивати, а ствар је парламента да владу на штовање закона упути. Ја сам уверен, да кад би ми припадали владајућем племену, да би овај сабор имао средстава да нагони владу на зако нитипоступак. Ал ми неприпадамо владајућем племену, и влада има свагде изгледа да добије апсолуторијум у овом за сваку незаконитост према нами. (Кретање.)"

„Ми Срби напоследку не можемо шта, ако влада неће да успостави законито стање. Ми шта више велимо нека начини из наше автономије потпуно „Tabula rasa", јер таква автономија, која од воље једног или другог министра зависи, така автономија нама не треба. Слободно нека влада распусти саборски одбор, епархијске одборе, све автономне општине, нека ради као под Мајтењијем, нека напослетку газдују у нашој цркви као што је Хајнау газдовао у протестантској цркви после г. 1849 — ми смо на све приправни."

„Ал ја велим, да су такови поступци ипак мало опасна игра, не велим у том смислу да би се влада имала чега бојати, — та ви сте јаки, ми смо слаби — него у том смислу, што се незадовољство у Србаља, које је и онако велико, повећава. А то незадовољство није само у Србаља него је у свију народности у Угарској."

„Истина на површини влада потпуна тишина, нема ни најмањег ветрића, ал у дубљини мукло брује, и то мукло брујање није од добра значаја. (Кретање.) Истина каже се: народ је задовољан, само агитатори нису задовољни. (Тако је! с десна.) Ал то је исто и бахова влада казала: мађарски је народ задовољан, само су емигранти незадовољни. Још нешто. Влада има доста новаца да 2—3 српска

листа субвенционира, којих је задатак да доказују да је оно законито, што је незаконито. Влада још и то каже: народ ћути, дакле је задовољан, ако пак протестира, то је онда дело агитатора. То је прави циркулус вициозус. Влада је још и ту вест дала распрострти: да је упућено државно одветништво да поведе велеиздајничке парнице против српских општина, које иште конгрес. Канда ми не знамо, да је за наредбу, коју потпише Тиса, само он одговоран и нико други."

„Поштовани доме! Некад после борбе од г. 1849., мађарски народ стајао је у Европи у гласу поборника слободе, данас кривњом своје владе стоји у гласу угњетача слободе других народа, као што је то Гледстон недавно рекао и о чему ми народности најбоље сведочанство можемо дати. (Кретање.)"

„У држави где влада већ задире у верозаконску слободу, та држава већ је у опадању."

„Угарска постала је јака и велика слободом верозаконском. Ко те стубове потреса, тај потреса само биће Угарске."

„Угарском министру богачасти и јавне наставе, под којом се управом така незаконитост могла догодити као најновија промена у српској митрополији, томе ја ни крајцаре гласати не могу. Не примам његов буџет. (Велико кретање.)"

Ова је беседа изазвала на више места одобравање опозиције мађарске. Зато је похитао министар-председник да Политу одговори, као што је на скоро после тога и дру Ники Максимовићу на његову интерпелацију одговорио. Но др. Ника Максимовић у својој реплици са свим је опровргао Тису. Али све то није користило. Незаконитост у нашој цркви трајала је и даље са администратором Анђелићем. Стотинама оп-

штина српских изјавиле су се против тога незаконитога стања и искале сазив сабора, као што је и саборски одбор више пута закључио сазив сабора, али влада сазив сабора никад допустила није. Напослетку смрт патријарха Ивачковића учини беспредметном ону тачку повреда: да се за живота патријарха администратор именовати не може. Но после како је патријарх умр'о и како се народно-црквени сабор г. 1881 састао и како су и оба избора Стојковић и Живковић одбачени, настане најгрђа повреда наше автономије: именовањем Анђелића за патријарха, и ово стање све једнако траје.

Односај Хрватске према Угарској свагда је у великој мери занимао укупни српски народ. Већи део српскога народа у овој царевини живи у Тројединици, и у хрватско-славонској Крајини. Може се рећи, да је језгра овостраног Српства у тамошњим крајевима. Врло је лако дакле појмити да се српски народ за судбу Хрватске и њен односај према Угарској интересовати мора, што би и онда морало бити, да нам Хрвати и не стоје племенски најближе као што стоје, јер Срби са Хрватима по језику готово исти народ сачињавају. Зато је српски народ у Тројединици свагда храбро стајао на бранику права Троједне Краљевине према Угарској. У оно доба, кад је хрватска народна странка под Раухом у Хрватској подлегла, Срем је при изборима сјајну победу одржао, па и после Срби су за читаво време борбе против Рауха верно уз хрватску опозицију стајали. Каква им је била захвала под Мажураниħем — позната је ствар.

Хрватска са разним њеним нагодама дошла је у такав зависан положај према Угарској, да је читава хрватска автономија илузорном постала. Мађарска влада у Загребу исто тако господује као и у Будим-Пешти.

Ако има људи, који ту автономију још хвале, то може само толико смисла имати, да Хрватска и Славонија нису баш у одношају мађарских жупанија и да мађарски језик у Хрватској и Славонији бар у автономним стварма није званичан као у Угарској. Али о каквој државноправној самосталности Хрватске и Славоније говорити, кад хрватски бан мора оно радити, што му се из Пеште заповеди, и кад не сме у хрватском сабору бити већина, која би опонирала Угарској — о државноправној самосталности при таком положају горити, нема смисла.

Тај потчињени положај Хрватске најбоље се показао у г. 1880, кад је требало склапати нову финанцијалну нагоду са Угарском на десет година. Мађари су ту нагоду у своју корист диктирали, а Хрвати су је морали примити, ма да је јавно мњење у Хрватској било против те нагоде, и ма да је опозиција на хрватском сабору јасно показала шкодљивост те нагоде.

Но ако је већ кукаван положај већине на хрватском сабору, то је још кукавнија улога хрватских посланика на угарском сабору. Те хрватске посланике на угарском сабору слабо уважава и сопствена владина странка, а код мађарске опозиције су у највећој мери омражени, јер ти хрватски посланици безусловно, тако рећи, жмуречки гласају у свима питањима са владом мађарском. Бивало је, да је већина владина на угарском сабору зависила од хрватских посланика. Долази ли мађарска влада у таку неприлику, то се таки по хрватске посланике телеграфише, па они онда дођу у Пешту, гласају са владом па надгласају опозицију — те оду опет кући! Није чудо дакле, да те хрватске посланике све гране опозиције мађарске мрзе а хрватска опозиција назвала их је „пензионирцима мађарским“!

Кад је дошла нова финанцијална нагодба међу Хр-

ватском и Угарском на дневни ред у угарском сабору, ниједан хрватски посланик да је помолио зуба. Др. Полит, коме су као бившем многогодишњем посланику на хрватском сабору били ти одношаји познати и који је увек радио за слогу међу Србима и Хрватима, употребио је ту прилику, да у угарском сабору подигне своју реч у прилог Хрватске.

Та његова беседа гласила је овако:*)

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

8. новембра 1880.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Одношај Хрватске према Угарској има таквих особина, да се не може сравнити ни са каквим одношајем у других европских држава. Тај одношај нит је природе државног савеза, нити провинцијалне автономије. Само у повестничком развитку и Хрватске и Угарске може се наћи формула за тај одношај.“

„Повестнички развитак Угареке показује, да владајуће племе после освојења ове земље није имало оне центрипеталне снаге, да у периферијама мање државне формације у себе слије. Угарска је имала увек своје делове, „partes“, који су свој посебан, самосталан државни живот имали. Бар Хрватека знала је свагда да одржи и да одбрани своју државну самосталност. Та самосталност показала се, кад су Хрвати својевољно, и без нагона од Угарске, изабрали Коломана угарског краља за свог краља. Показала се, кад је Хрватска самостално склопила прагматичну санкцију са владајућим домом хабсбуршко-лотриншким, и то много пре, него Угарска. Свагда кад би Угарска нападала самосталност Хрватске, свагда се налазили хрватски банови, који су речима бана Бакача одговорили: Regnum regno non praescribit leges.“

*) Беседа је та исти дан држана, кад је био велики земљотрес у Загребу.

„Са гледишта те самосталности: да је Хрватска самостална, а не потчињена Угарској, нова финанцијална нагода не може задовољити Хрватску. Ја знам, да у Угарској и овом сабору влада друго мњење, на име то мнење, да је у тој финанцијалној нагодби сва корист на страни Хрватске. Но у Хрватској не мисле тако и можда се у том обзиру Угарска вара и да угарска влада у обзиру одношаја према Хрватској чини себи велике илузије, као што је то свагда чинила. Ја тих илузија немам; ја не само да сам пажљиво пратио политичну борбу Хрватске, већ сам у њој и учествовао, пошто сам више година био члан хрватског сабора. Учествовао сам у оној великој политичној борби против централизације бечке и против пошиљања посланика у бечки рајхсрат. Ја сам тада стајао — ако ово сада и изгледа чудновато — у странци унионистичкој т. ј. Угарској наклоњеној. Но одношај се сасвим променуо усљед поравнања од год. 1867., које је Угарска са Аустријом учинила. Таки после тога поравнања угарска влада окренула је лист против Хрватске. Угарска влада поставила је у Хрватској такву земаљску владу, која је и данас још у најгорој успомени у Хрватској. Разумевам владавину бана Рауха. (Кретање.)“

„Поштовани доме! Под том владом склопила се прва нагода угарско-хрватска. Но како се дошло до те нагоде? Октројисао се један изборни ред, те се начинила измајсторисана већина у хрватском сабору, већина, која се састојала из чиновника и вирилиста, те су ти чиновници и вирилисте послали из своје средине краљевински одбор, да склапа нагоду са Угарском у име Хрватске! Ја сам тада са хрватском опозицијом иступио из хрватског сабора, пошто смо предали нашу декларацију. Нагода са Хрватском би склопљена год. 1868. Али каква је то била велика

илузија! Знамо каква је велика радост владала овде у сабору кад су хрватски посланици у њ ступили и одушевљењу и тапшању не беше краја, кад један хрватски посланик поздрави угарски сабор на мађарском језику. Но ко су били ти људи, који су ту нагоду склопили? Били су чиновници, које је Раух бан овамо послао, и неки од њих добише после тога висока звања овде у Будим-Пешти, те се више не брину за Хрватску. (Кретање.)"

„Поравнање са Хрватском од г. 1868. била је велика илузија. При новим изборима народна странка, при свом притиску од стране бана Рауха, дође до већине. Угарска влада распустила је три пута хрватски сабор, не би ли до већине дошла, ал свагда без успеха. Угарска влада мораде на послетку пактирати са народном странком. Ова прими у начелу и у суштини нагоду од год. 1868. и само је неке измене у њој предузела. Ове измене садржане су у нагоди од год 1873. Тада је народна странка мудро поступила. Са примљеном нагодом добила је у своје руке земаљску владу у Хрватској. Последица тога је била, да се унијонистична странка потпуно распала и да од то доба унијонистичне странке више у Хрватској нема. И сам гроф Ладислав Пејачевић, садањи бан, дао је тада у новинама изјаву, да се и он прикључује народној странци."

„Је ли била угарска влада задовољна са хрватском владом, која је постала из народне странке? Могла је бити задовољна, јер се хрватска влада у свему покоравала угарској влади. Шта више хрватски посланици на угарском сабору мораше имати свагда обвезу, да подупиру сваку угарску владу. Тим положајем хрватских посланика на угарском сабору створио се неприродан, са свим анормалан парламентаран положај у самом угарском сабору. Мађарска опозиција често би

надгласала и оборила угарску владу, али гласови хрватских посланика често су претегнули и спасли угарску владу. (Одобравање с лева.) Но јесу ли и сами ти хрватски посланици били израз већине народа у Хрватској погледом на одношај у Угарској? Нису били, већ су се само налазили у приморaном положају (kényszer helyzet) да гласају за угарску владу. По томе одржавала се у овоме сабору влада, која није имала ни већину мађарску, ни већину хрватску. То је такав анормалан парламентаран положај, да га нема ни у једној европској држави (Живо одобравање с лева).“

„Поводом нове финанцијалне нагоде са Хрватском, наступила је промена владе у Хрватској. Бан Мажуранић одступио је и гроф Ладислав Пејачевић би именован хрватским баном. Но променом владе у Хрватској наступила је и велика промена у положају хрватских странака. Народна странка разделила се на двоје: једна подупире владу бана Пејачевића, а друга, која је узела наслов „неодвисне народне странке“, образовала је опозицију. Пређе је опозиција против Угарске у Хрватској била мајушна; сада је та опозиција према саразмеру посланика огромна. Често хрватска влада на хрватском сабору једва да има већину, и једном се већ догодило — у питању мађарског језика код домобранства — да је опозиција надгласала владу.“

„Та нова неодвисна народна странка највише се опирала новој финанцијалној нагодби држећи, да није корисна за Хрватску. Ово је баш противно мњење од онога, што у овом сабору влада. Овде се мисли, да са том финанцијалном нагодбом Хрватска добија велике користи. Опште је мњење овде, да Угарска управо издржава Хрватску, да је то тако сирота земља, да тако рећи од милости Угарске живи. (Тако је! са левице.) Но шта је основ томе мњењу? Каже се, да Хр-

ватска није у стању на њу спадајућу квоту плаћати. Позната је ствар, да је та квота у нагоди од год. 1868. била установлена са 6_{407749}%. Са новом финанцијалном нагодом смањена је та квота на 5_{700898}%. Но и ову смањену није у стању Хрватска плаћати. Ал' може ли се ово замерити Хрватској? Питам ја, је ли Угарска у стању сносити дотичну квоту према Аустрији? Знамо, да Угарска на рачун квоте не плаћа ни 50% ни 40%, већ само 30%. И ово је сасвим правично, јер у том приносу не може одлучивати величина земљишта и количина становника, већ порезна снага и културни одношаји. Ко би хтео у том обзиру сравнити Горњу Угарску с Ческом или са Доњом Аустријом? Па ко би по томе на једну висину хтео ставити Угарску и Хрватску? За то је краљевински одбор хрватски приликом расправе са краљевинским одбором Угарске у том обзиру ово рекао: „Као што потпуно државно право Угарске у свем равно државному праву Аустрије, независи о мањој или већој приносбеној своти за заједничке послове, која је међу њима са добре воље углављена, него тај одношај чврсто почива на других правних темељих, те нитко нема права Угарску силовати на толику приносбену своту за послове заједничке, колика би, исцрпивши све њезине јавне приходе, немогућим учинила, да она покрије своје државне потребштине: тако и нутарња самоуправа Хрватске, оснивајућ се на својих правних темељих, неможе зависити о мањој или већој принесбеној своти за признате и углављене заједничке послове, те по ни једном разложитом начелу неможе бити допуштено, да се Хрватској наложи толика приносбена свота, колика би немогућим учинила покриће аутономних потребштина, те Хрватској сам опстанак нутарње самоуправе, то ће рећи политичке индивидуалности извргнула."

„На даље: „Неизпитујућ нарави оних података,

из којих се је године 1868. извео кључ покрићу заједничких потребштина, овај одбор држи ово двоје на уму, прво што су већ оне године оба поштована краљевинска одбора упознала, да по установљеном кључу одпадајућа свота на аутономне потребштине краљевина Далмације, Хрватске и Славоније не би ни за половицу покрити досегла те аутономне потребштине, а друго, да се за онда постојећи размер није ни мало на боље променио. Јер у пркос томе, што су се ваздa новими порези приходи ових краљевина повећавали, те за мало двоструки нарасли, ипак данас када би Хрватска на покриће заједничких посала имала принети свој део по кључу §. 12. нагодбе установљеном, не само морала би сав колики свој чисти приход издати на заједничке послове тако да за њене аутономне потребштине не би ништа преостало, него би још знамените своте дужна остала заједничким пословима.“

„Напослетку каже: „Нитко не би био радоснији него краљевински одбор, да је угарска управа пре године 1848, а за тим после ње апсолитна бечка и најпосле опет уставна угарска влада добрим државним господарством помогла развити благостање и порезну снагу краљевина Хрватске и Славоније, те би њезини приходи поврх аутономних потребштина још много већим заједничким дужностима могли потпуно задовољити. Он се нада и радује, да ће државна управа унапред тим путем уредно и успешно радити.“

„Пошт. доме! По томе каквог може имати смисла, да се квота у опште установљује? Смисао може бити само теоретичан, јер је и сам краљевински одбор угарски морао увидети, да Хрватска није у стању ту квоту сносити, и за то је за принос Хрватске други кључ установљен. И ако има смисла установљење квоте, то само може бити тај, да стоји као каква претња према Хр-

*

ватској, да је Угарска може присилити на плаћање те квоте. (Порицање.) Бар то је мњење Хрвата.“

„Позната је ствар, поштовани доме, да се у нагоди од год. 1868. усвојила паушална система у обзиру издатака за автономне послове хрватске. Хрватска је добивала за своје автономне ствари паушал од 2,2000.000 фор. Сав остали приход морала је Хрватска стављати у заједничку угарску благајницу. Ово је измењено у нагоди од год. 1873. По тој измени Хрватска има право да задржи за своје автономне ствари од свога прихода 45%, дочим осталих 55% има стављати у заједничку угарску благајну. Баш у том обзиру држи се у Угарској, да је Хрватска у великом добитку. Ја ћу признати, да је велика корист Хрватске, што може на своје автономне ствари од свог дохотка употребити 45%, јер за исте ствари, као што је: унутарња управа, правосуђе и настава, Угарска много мање сме да троши. Но како стојимо са оних 55%? Са својим прилогом од 55% Хрватска није власна ни најмањи пут, ни најкраћу жељезницу градити. Није власна у свом интересу ни једне крајцаре употребити за трговину, за промет, за јавне грађевине — све то зависи од Угарске. И ако угарски и хрватски интереси дођу у том обзиру у противност, то одлучују свагда угарски интереси. На против Хрватска са својих 55% мора прилагати за све ствари Угарске, које су заједничке. И тако Хрватска са својих 55% често троши на оно, што не само да није у њеном интересу, већ је често са свим против њеног интереса. За тај одношај хоћу само да наведем један, два примера. Давнашња жеља Хрватске је, да се сагради земунско-сисачка жељезница. Ја знам, да кад сам још код хрватске дворске канцеларије служио, да је била траса готова, да су планови били зготовљени, да се шта више нашло и једно друштво, које је хтело ту пругу да гради, и да није насту-

пило поравнање аустро-угарско од год. 1867. Хрватска би добила земунско-сисачку жељезницу."

„По томе, поштовани доме, говорити, да Угарска издржава Хрватску, кад Хрватска прилаже 55% за ствари, које нису у њеном интересу, шта више често против њеног интереса — није правично."

„Но поштовани доме, има нешто у одношају Хрватске према Угарској, што никаква финанцијална нагода није у стању изгледити. А то је: рђав политичан одношај. У том обзиру могло би се казати, што је један француски државник казао: „Faites-moi de la bonne politique et je vous ferai des bonnes finances." (Створите ми добре политичне одношаје, па ћу вам створити добре финанције)."

„За бадава би било тајити, поштовани доме, да је политичан положај Хрватске према Угарској врло рђав. У Хрватској нема ни труни симпатије за Угарску, а антипатија је сваким даном већа. Данас влада у Хрватској опште мњење, да Угарска не држи нагодбени закон. Нагода од год. 1868. и 1873. хтела је установити извесне гаранције, да на хрватском земљишту само хрватски језик буде званичан, да буде званичан језик не само код автономних области, него и код заједничких. Ову установу нагодбеног закона угарска влада не држи. Угарски министри дописују са заједничким областима у Хрватској на мађарском језику. (Гласови: врло добро!) Код заједничких подузећа, код жељезница, званичан је језик мађарски. Саобраћајне карте, товарни листови, мађарски су. (Гласови: него како да буду?) По нагодбеном закону — изволите видети — Хрватска има право, да се употреби и у тим случајевима хрватски језик. Но у последње доба догодило се нешто у Хрватској, што је велику узрујаност проузроковало како у хрватском сабору, тако и у читавој Хрватској. Поштовани госпо-

дин министар финанције установио је у Загребу за заједничке чиновнике течај или школу за мађарски језик. (Гласови: врло добро!) Допустите, по нагодбеном закону, настава припада у автономне послове, и без дозволе автономне хрватске владе не може се и не сме у Хрватској отворити ма какав наставни течај или школа. Јасна је ствар, да је у том повређен нагодбени закон. То је морао припознати и сам пошт. министар финанције, кад је гроф Пејачевић ради ове ствари дошао у Будим-Пешту, обећав у Загребу, да ће ту ствар изравнити. Господин министар финанције извињавао се тиме, да је зато ту школу установио у Загребу, јер није попуњена на загребачком свеучилишту катедра за мађарски језик. Но сад је та катедра попуњена, а школа мађарска за чиновнике још постоји у Загребу. Каже се, да је та мађарска школа нужна за заједничке чиновнике. Ако ћемо говорити о потреби за званија у Хрватској, то ја ту потребу не увиђам, јер по нагодбеном закону и заједнички чиновници морају у Хрватској хрватским језиком уредовати. Но ако ћемо говорити о потреби да могу заједнички чиновници авансовати у Угарској, то је њихова приватна ствар, ако хоће да уче мађарски. Ја ћу да наведем један пример. Ја кад сам живио у Хрватској, нисам знао ни цигле речи мађарски, мени је мађарски језик био непознат отприлике као и јапански. (Кретање.) Кад ми Раух бан није допустио одветовати у Хрватској, премда сам био хрватски одветник и против мене, као одветника није могао имати никаквог приговора — прешао сам у Угарску и за годину дана са великим трудом научио сам толико мађарски, да сам могао овде у Будим-Пешти положити мађарски одветнички испит, те сам почео у Угарској одветовати. Ако је дакле коме потреба, да своје користи ради научи какав језик, тај ће га научити. За то не треба из те ствари учења

мађарског језика у Хрватској правити велико политично питање и изазивати узрујаност једнога народа. (Кретање.)

„Поштовани доме! У Хрватској као што рекох влада то опште мњење, да угарска влада не држи нагодбени закон. Питам ја, има ли Хрватска гаранције, да принуди угарску владу на поштовање нагодбеног закона? Ја држим, да нема и да ту гаранцију дотле имати неће, док положај бана не буде независнији. Данас је хрватски бан сасвим потчињен орган угарске владе. Позната је ствар, да је тај положај био још гори по нагодби од год. 1868. Дотични параграф исте нагодбе тумачила је угарска влада тако, да кад хрватски бан има какву представку или предлог на Његово Величанство, па ако се хрватски министар у Будим-Пешти, што ће рећи угарска влада не слаже са предлогом бановим, то га може просто вратити бану. Ово је измењено у нагоди од год. 1873. По истој нагоди, ако се угарска влада и не слаже с предлогом бановим, мора га подастрти Њег. Вел., ал има право уз банов предлог своје посебно мњење дати; наравно да је ово само формална поправка: јер ће свагда мњење угарске владе претегнути. Ја не увиђам, зашто да хрватски бан, као поглавица једне самосталне земље, не може опћити непосредно са Њег. Величанством. Кад је још постојала хрватска дворска канцеларија, даклем још под Шмерлингом, представке и предлози хрватског канцелара ишли су непосредно у кабинетску канцелацију Њег. Величанства. Ја мислим, да Угарска има довољно гаранције, кад се хрватски бан само са премапотписом угарског министра председника може именовати по Њег. Величанству.“

„Већа самосталност и одговорност хрватског бана стоји у свези са одговорношћу му пред хрватским сабором, стоји у свези са читавим парламентарним жи-

вотом Хрватске, јер ако хрватски бан нема веће самосталности, он не може примати нужну одговорност пред хрватским сабором. Хрвати имају свој посебан закон о одговорности бана. Недавно је била врло занимљива расправа на хрватском сабору о одговорности бана. Посланик др. Врбанић поднео је предлог за одлуку, да се закон о одговорности бана упорави у погледу повреде нагодбеног закона. Владина странка заступала је то начело, да се хрватски бан не може позвати на одговорност за повреде нагодбеног закона, ако те повреде долазе од стране угарске владе, јер да се за те ствари могу на одговорност позвати само заједнички угарски министри на угарском сабору. Ја држим, да је ово становиште велика заблуда. Истина на овом сабору могу се расправљати заједничке ствари угарскохрватске и те се ствари могу одлучивати већином гласова. Али сам нагодбени закон и повреда истога закона не може бити једнострано предметом гласања у овом сабору, јер ако се то допусти, онда угарска влада може по вољи вређати нагодбени закон. Хрватски посланици су овде у сабору у мајушној мањини, а угарски у огромној већини, те би угарска влада могла увек имати већину за свој поступак према Хрватској. Дакле наравна је последица нагодбеног закона да хрватски бан мора бити одговоран за повреде нагодбеног закона од стране угарске владе пред хрватским сабором. Ако хрватски бан није кадар одстранити повреде закона од стране угарске владе, то он мора одступити. Колико ја лично познајем грофа Ладислава Пејачевића као поштена човека од главе до пете, држим, да ако се потпуно увери, да угарска влада неће да држи нагодбени закон, да ће одступити, што би за угарску владу могло фатално постати.“

„Поштовани доме! Са финанцијалном нагодом, која стоји на дневном реду, у тесној свези стоје једно

важно питање, а то је питање хрватско-славонске Крајине. Познато је, да су се због тог питања двапут прекинули преговори обих краљевинских одбора и као да је питање Крајине било повод одступу бана Мажуранића. Новом бану Пејачевићу тек је пошло за руком да противности изравна.“

„Пошто се финанцијална нагода има да склопи на десет година и пошто је извесно, да се за то време Крајина мора утеловити Хрватској, то су Хрвати били тога мњења, да би ваљало и на Крајину обзир имати, на име су предложили, да кад се Крајина утелови, да према своме худом стању или остане у уживању свега дохотка као и до сада, или спојена Крајина и Хрватска да имају право задржати за автономне ствари 55% а за заједничке да су обвезане давати 45%. На ово није пристао краљевински одбор угарски рекав, да за то нема мандата.“

„Било је још других размирица у обзиру неких доходака крајишких, које су изравнане, као што је то разложио поштовани извештач Фалк, те ми није потребе даље о томе говорити.“

„Но главно питање при тим расправама обих краљевинских одбора било је политично питање спојидбе Крајине. Испрва Хрвати нису се хтели ни упуштати у никакву финанцијалну нагодбу, док се не реши питање спојидбе: без спојидбе Крајине, рекоше, нема финанцијалне нагодбе са Угарском. Краљевински одбор угарски са своје стране рекао је, да нема мандата за политично питање о спојидби Крајине, него краљевински одбор угарски ставио је Хрватима у сигуран изглед спојидбу Крајине. Хрвати на послетку попустише. Што до сад хрватско-славонска Крајина није спојена са Хрватском заиста је чудновата ствар, дочим је угарска Крајина већ давно утеловљена Угарској. Крајишка управа могла је имати смисла док је још Кра-

јишника било под пушком. Данас је Крајина аномалија. Па каква је данас управа крајишка? На челу Крајине стоји царски генерал, који је као такав потчињен војеном министарству у Бечу. Политична је управа војничка, правосуђе је грађанско; у Загребу има два банска стола, два стола седморице за Хрватску и за Крајину сваки за себе, што је наравно са већим трошком скопчано. У стварима финанције, трговине, обрта подстоје области крајишке угарским министрима. Та читава управа је дакле таква аномалија, да јој ваљда пара на свету нема. Та аномалија ваља да престане и ту се морају једном редовни одношаји створити. (Одобравање с лева.)"

„Пошто је спојидба Крајине у сигуран изглед стављена, то се сад више не може сумњати, да ће се она и извести."

„Ово ће бити од доста великог значаја. Број хрватских посланика на овом сабору биће знатно увећан. Финанцијална нагодба мораће се у нечем попунити. Но сам хрватски сабор добиће нову физиономију, јер ће у њему српски живаљ јако бити заступљен. И сад је већ српски живаљ на хрватском сабору заступљен, па и у овом сабору међу хрватским посланицима има приличан број Срба̀ља. Са спојидбом Крајине српски живаљ још ће већма заступљен бити, јер се језгра српскога народа налази у хрватско-славонској Крајини."

„Поштовани доме! Кад сам устао да говорим о предмету, који је на дневном реду, учинио сам то с једне стране као посланик угарски да пажљивом учиним угарску владу у обзиру одношаја хрватских, да не би себи извесне илузије чинила. Но проговорио сам с друге стране и због тога, што се овај предмет из близу тиче српског народа. Што се овде расправља и о чему се овде одлучује, то се тиче једнако

Срба и Хрвата. Језгра српског народа не налази се у Бачкој и Банату, него у хрватско-славонској Крајини. Што у том обзиру додирује Хрвате, то додирује и Србе. Ја не чиним нити могу у том обзиру чинити разлике међу Србима и Хрватима. Та ми смо један те исти народ, јер један те исти језик говоримо. Ако нам је повесница два имена дала, ако Хрвати ближе западу попримаше римску веру и дух западњачки, а ми Срби истоку ближе са нашом славенском црквом знадосмо боље одржати нашу славенску народност; ако Хрвати пишу латиницом, а ми ћирилицом — све то не може нас раздвојити као два народа. Истина има Срба и Хрвата, који разлике, што проистичу из повеснице, из вере и обичаја, хоће да прикажу као народносне особине. Баш у Крајини има много Срба, који се не радују спојидби Крајине, јер не воле хрватску владавину. Истина баш последња хрватска влада под Мажуранићем, ма да је потекла из крила народне странке, много је грешила против Србаља. Оно што угарска влада није према Србима чинила, то је учинила хрватска влада, на име претворила је наше вероисповедне школе у комуналне школе. Али на послетку све те диференције не могу увиђавне Србе и Хрвате раздвојити. Код нових избора сва је прилика, да ће неодвисна хрватска народна странка бити подупрта од Србаља. Данас истина стоје Срби у колу владине странке и подупиру грофа Пејачевића. Можда је то из неке освете према Мажуранићу, и због тога, што Срби посланици на хрватском сабору стоје под упливом Срба чиновника, од којих неки заузимају највиша места. Али тај уплив тешко да ће сметати да Срби при новим изборима опозицијоне посланике изаберу.“

„Но има једна диференција међу Србима и Хрватима, која је на сваки начин од важности. Та је диференција питање будућности наших сународника у

Турској. Ми Срби држимо се тога начела, да исток ваља дати источним народима и по томе да српске провинције у Турској ваља да постану независне. Хрвати на против држе, да будућност наших сународника може бити осигурана и спојидбом с Аустро-Угарском. По томе ми Срби морали смо бити одлучно против окупације, дочим Хрвати не само да су окупацију одобравали, него су с њоме и велике наде скопчавали. Наравна је ствар, да ако се Хрвати — премда с нама Србима исти језик говоре, — ипак као одељена народност сматрају, хегемонију само помоћу Аустро-Угарске имати могу, јер оно, што се у Босни и Херцеговини за Хрвате сматра, католици, то је у знатној мањини, баш кад из рачуна и испустимо и Мухамеданце, које ми за Србе, а Хрвати за Хрвате сматрају."

„Но као да је и у Загребу наступио већ мамурлук после великог одушевљења за окупацију. Тегобе против аустро-угарске управе у Босни, учестале су сада већ у хрватским новинама тако исто, као и у српским. На послетку мораће увидети у Загребу, да права народно-хрватска политика према истоку не може бити друга — до српска. Оно што називају у Загребу народно-хрватском политиком према истоку, то није ништа друго, до ли аустријска политика. Збиља, је ли могуће, да Загреб постане средиште једне југославенске државе, па било то и под аустријском владавином?"

„Има нешто, поштовани доме, што у том обзиру никаквој сумњи не потпада, а то је, да мађарски народ не ће никад допустити такву југославенску државу, којој би Загреб био средиште; (Одобравање с левице), јер ако ће то бити лек против руског уплива и господства, онда би Мађар могао употребити ону

француску изреку: „le remède devance le mal“ т. ј. да је лек гори него болест.“

„Поштовани доме! Та алтернатива могућег решења источног питања — или руско-славенско или аустријско-славенско решење — та алтернатива да се избегне, као да је довела Кошута на мисао дунавске конфедерације, као савеза независних источних народа са Угарском. Али и ова мисао као да припада оним многим илузијама, које су својствене Кошуту. Такав савез не треба источним народима, а таког савеза још мање хоће Мађари. Да су Мађари имали и најмање наклоности за такав савез, то за цело не би склопили нагоду са Аустријом год. 1867. Али Мађари одлучно одбише тај савез, јер у савезу са Аустријом налазе боља јемства за њихову народност. Да је Кошут ту његову илузију о дунавској конфедерацији још особито хтео да овековечи у својим мемоарима, готово да је непоњатна ствар. Мој пошт. пријатељ Хелфи каже, да Кошутова књига ваља да постане библијом Мађара. Но ја још никад читао нисам мађарске књиге, која је кадра да компромитује и Мађаре и Кошута, као та књига. Да сам Мађар, ја бих забранио да се та књига преводи на туђе језике. (Кретање на крајњој левици). Не обзирући се на то, да се из те књиге види, какву је потчињену улогу играла мађарска емиграција у смеровима политике цара Наполеона — не обзирући се на то, врло чудновато изгледа, да Кошут пише о савезу са источним народима у исто доба, кад су његове присталице занесени за савез са Турском, или кад би хтели у савезу са Турском рат против истих источних народа, што Кошут ћутећки одобрава. (Кретање на крајњој левици.) Какву вредност могу имати беседе Кошутове, што их је држао у Енглеској, кад се зна, да Мађари према народностима у Угарској и према источним народима исту политику терају, као што је Ау-

стрија према њима терала? Данас да хоће Кошут у Енглеској да држи какву беседу не би имао публике, која би га слушала.“

„Но према илузији Кошутовој има још једна противна илузија у Угарској, а та је, да садања форма дуализма може бити од трајности. Ако не би било никаквих других узрока за измену дуализма већ узроци финанцијални, морали би на то нагонити монархију. Нема примера у новијој повесници европских држава, да једна царевина састојећа се из две одељене државе, која свака за себе није велесила, а ипак себи допушта луксуз управе велесиле тако, да та царевина мора да сноси двоструки трошак велесилна положаја. Даје се готово математично прорачунати, кад ће морати монархија по тој системи финанцијално пропасти. За то, ако Аустрија преживи источну кризу — а мислити је да ће је преживити — то ће прва посљедица бити та, да ће се дуализам према финанцијалним околностима у нечем морати изменити.“

„Данашњи је дуализам врхунац преваге мађарске народности. Ма какав обрт ствари на истоку узеле, положај мађарског народа тешко да ће бити сјајнији. Ми Срби и Хрвати налазимо се сада у сасвим потчињеном положају овде. Али и у овом потчињеном положају надимају нам се груди задовољством кад видимо, каква је огромна промена на истоку настала. Пре четврт столећа пошле су европске флоте за обрану Турске против интереса источних народа. Данас су пошле те флоте ради заштите наших сународника. Мала српска кнежевина Црна Гора добила је важност, ради које би јој и већа држава могла завидити. То је победа једнога начела, које се само примењује и на Црну Гору. Хришћанско-славенски народи на Балкану осећају, да им се лепша будућност приближује.“

„Ми идемо на сусрет великом преображају на ис-

току, који ће имати одлучног значаја за судбу наше монархије. Монархија ова нема никаква интереса, да се стави у непријатељски положај према хришћанско-славенским народима на истоку. Аустрија као свагда знаће се прилагодити новим одношајима. (Са крајње левице — истина!). Но мађарски народ неће се знати тим околностима прилагодити, него ће остати у садањем положају. Заиста чудновато, усред велике источне кризе нема се што пречније чинити, него у Загребу отварати течај за мађарски језик! Тенденција, која у том поступку лежи, значајна је, и зато та тенденција наилази на отпор у Хрватској. Тиме у савезу нова финацијална нагода са Угарском, ма да ју је хрватски сабор већином гласова примио — не наилази на одобравање у Хрватској."

„Данас у Хрватској влада неко суморно стање, ал ми Срби и Хрвати и у том суморном стању добре смо воље кад помислимо на будућност нашега народа, која ће свакако боља бити. У том обзиру можемо ми вами довикнути: Наша је будућност! Не примам законски предлог. (Узрујаност.)"

Беседа ова била је од великог утиска у угарском сабору. У Хрватској је учинила најпријатнији утисак, што се видило да је Полит у чисто братском духу говорио за права Хрватске.

Тиса одговарајући на ту беседу Политову био је готово раздражен. Наравно да је употребио аргумент: кад је хрватском сабору та финанцијална нагода по ћуди, од куда да се у то меша Полит као угарски посланик! То мешање назвао је Тиса мешање „незваног прокатора" (fogadatlan procator). Но посланик Мочари са крајње левице одговорио је Тиси, да се Полит и као угарски посланик може са потпуним правом мешати у хрватске ствари.

Али што је Тиса Политу одговарао, томе се није чудити, али се чудити, што се нашао један хрватски посланик (каноник Вучетић), који је најжешће нападао на Полита. Томе хрватском посланику није било право што Полит узима у заштиту Хрватску. Хрвати да су задовољни са односајем према Угарској. Исти посланик преливао се у ласкању Мађарима и наравно да је то Мађарима годило, те да су му пљескали. Но шта да се каже о таком понашању једнога Хрвата на угарском сабору? Место да се радује, што му Србин брани права хрватска, кад он нема те одважности, он да би се умилио Мађарима, напада још таког браниоца. Наравно да каноник Вучетић не може служити за мерило расположаја Хрвата, јер каноника Вучетића хрватска опозиција сваком приликом исмејава, али је за улогу хрватских посланика на угарском сабору значајно било то понашање каноника Вучетића, значајно што се може рећи: difficile est satyram non scribere!

Последњи месеци саборске периоде слабо су били занимљиви. Посланици су се највише занимали са предстојећим новим изборима. Многи посланици још пре свршетка сабора, отишли су у своје срезове, да бирачима дају рачуна о свом саборском деловању. И др. Полит о Ускрсу г. 1881 отишао је *први пут* у свој изборни срез *уздински*, да својим бирачима даде рачуна о свом саборском деловању. Обишао је био већи део општина свога изборног среза и свуда је био одушевљено дочекан. И он је *пре* свршетка саборске периоде свој рачун бирачима дао. Ово има свога узрока. *Српском* посланику нуждна је заштита, што му имунитет даје, јер према насилијама владиних органа, српском посланику без имунитета није *лична сигурност* обезбеђена.

При крају саборске периоде год. 1881, умерена опозиција и крајња левице, имали су најбоље наде, да ће Тисину већину при изборима оборити. Ал' ово се показало као велика илузија. Крајња левица показала је саразмерно велики успех, ал' умерена опозиција изашла је из сабора врло умањена. И српска народна странка имала је при тим новим изборима своју судбу.

XVI.

Бирачко кретање у Срба за нов сабор г. 1881. — Српска бирачка конференција у Н. Саду дана 17. априла 1881. — Говор дра Мих. Полит-Десанчића на тој конференцији. — Српски избори. — Избор Политов у Уздину, Милетићев у Тителу, Максимовићев у Сомбору; пад српских кандидата у Н. Саду, Кикинди и Т. Бечеју. — Адреса српских посланика. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 13. октобра 1881 у обрану адресе. — Нова расправа на угарском сабору о Босни и Херцеговини. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 15. маја 1882. — Мњење новинарско о тој беседи. — Изјава Политова у мађарским новинама. — Даље тежње мађарске за „културним јединством.“ — Увођење мађарског језика у средње школе. — Држање ердељских Саса у сабору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 15. марта 1883. —

Изборно кретање, што је у читавој Угарској још са пролећа г. 1881. започело, обухватило је и српске крајеве. Срби у Угарској, ако и немају много изборних срезова, где су у апсолутној већини, то имају ипак известан број срезова, где би слогом и неком енергијом, могли свагда изабрати српског кандидата. Но велики немар и нека апатија од стране српских бирача почини, да су Срби у последње доба један изборни срез за другим губили. Да би се том злу доскочило и да би се у српским изборним срезовима повољан резултат постигао, нуждно је било бирачко кретање организо-

вати, српским срезовима упутства дати, а где је потребно било кандидате поставити или препоручити. Да би се изборно кретање организовало, др. Полит и др. Максимовић као посланици српске народно-опозиционе странке на угарском сабору, позову српску бирачку конференцију у Нови Сад на дан 17. априла 1881.

Пошто такова бирачка конференција већ од девет година није била, (још од последње бирачке конференције у Бечкереку г. 1872), то се било надати да ће саучешће из српских крајева што веће бити.

Но на жалост приликом том баш се показало, да је у Срба велика апатија настала. Честити Сомборци истина дођоше у великом броју. Исто тако и суседни Шајкаши. Али иначе осим два изасланика из уздинског среза и два грађанина Вршачка — та сазвана конференција није била посећена и једва да је са бројем Новосађана имала изглед неког већег збора. Истина да су се многи из Баната извинили са тешким прелазом преко Тисе — али на сваки начин да је саучешће на тој конференцији било врло слабо.

Конференцију отворио је др. Полит овим говором:

Говор дра Мих. Полит-Десанчића,

којим је српску бирачку конференцију 17. априла 1881. отворио.

„Велештовани зборе! Минуло је томе много година, како није било српског општег бирачког збора и договора. Још од последњег збора у Вел. Бечкереку г. 1872. баш лицем на Цвети, дакле за пуних 9 година не имасмо скупног бирачког састанка да се о избору, о политичном правцу наших српских кандидата посаветујемо. Све политичке странке у Угарској и представници тих странака држе за своју дужност што чешће такове бирачке зборове држати, јер само у таким зборовима могу да се распростру, да се утврде

она начела, која поједина странка заступа. За то су важни такови бирачки зборови за читав политичан живот у једној држави. Они дају правац изборном кретању, према том кретању и према политичној струји испадају избори, а према изборима, у свакој уставној држави мењају се владе. То смо од скора видили са великом променом владе у Енглеској, јер чим је друга струја у изборима наступила, морала је пређашња влада одступити. Енглеска, пређе велика поборница за Турску, са променом владе ступила је у редове противника Турске."

„И у нашој отаџбини, у Угарској, видесмо пре шест година велику промену у влади. Пређашња средња левица сложила се са деаковом странком, те је такозвану либералну странку образовала. Неко време, поред крајње левице постајала је као крајња десница, конзервативна странка, но усљед иступа многих чланова из тако зване либералне или владине странке образовала се у скупу са конзервативном партијом: сједињена опозиција. Ово су странке, које и сад на угарском сабору постоје и које свака за себе на том ради, да при изборима до већине дође или да што више посланика од своје странке на угарски сабор пошље. У том обзиру започело је у велико изборно кретање у читавој Угарској."

„Поред мађарских политичних странака на угарском сабору има још једна странка: народносна странка. Та странка у пређашње доба имала је свој посланички клуб. Бар Срби и Романи имали су свој заједнички клуб, дочим су Саси засебни клуб образовали. Но од кад су се Романи у пасивност повукли, није се више тај заједнички клуб образовао. Али Срби посланици народне опозиционе странке, ма у како малом броју били, образовали су свој посебан клуб, као састанак за већања у важнијим стварима. Тако је са заједнич-

ког договора проистекла и она адреса на престолну беседу, коју смо ми Срби посланици у почетку саборске периоде од год. 1878. поднели."

„По примеру других странака на угарском сабору, и ми посланици српске народне опозиционе странке држасмо за дужност, позвати српски бирачки збор."

„Да таког састанка за толико година било није, заиста је врло жалостан појав. Јесу ли томе околности времена, је ли наша немарност, наша успавалост крива? Да су околности времена за последњих 4—5 година заиста критичне биле, то се неда порицати. Сви знамо за оно критично стање, у ком се налазисмо за последњих заплета на истоку. Но као да је и иза тих заплета остао неки немар у нами за сваки политичан живот. Кад се опоменемо оног живог политичког, уставног кретања у српског народа, оног пулзирајућег свежег гибања у свакој политичној појави, као што је то у прећашњим годинама било таки иза успостављања устава у нашој отаџбини — па кад сравнимо данашњу апатију тако рећи на свима линијама, то се заиста жалостити морамо. Изгледа, као да се клонимо свега онога, што би са политичним питањима у свези било. Но морамо се запитати: нисмо ли и ми Срби уставни грађани ове наше отаџбине као и други, па оно, што је у оквиру устава слободно другима, то не може ни нами забрањено бити. Када свака политична странка у нашој отаџбини себе организује, када своја начела утврђује и распростире, за своје кандидате ради, да им победу извојује — за што да наша странка не би то исто радила? Изборно уставно кретање, што је у читавој нашој отаџбини већ у велико започело, не треба ни нас неприправне да нађе.

„Ми држимо да свест српска, да политична свест нашега народа још малаксала није. То се ви-

дило и пре три године, када српски бирачи тако рећи сами себи остављени, ипак знадоше у неким изборним срезовима нашој странци победу извојевати.“

„Но баш пре три године показала се велика оскудица заједничког збора и договора. Што избори по нас још горе испали нису и што још већи пораз претрпили нисмо, имамо само захвалити будној свести бирача у појединим срезовима.“

„Пре три године по тадашњим околностима није ништа преостало, но да политично друштво „Коло“ бирачком кретању неки и неки правац даде. Но ово је било са многим незгодама скопчано. Немајући подробног знања о околностима појединих срезова и ослањајући се на поједине писмене информације, често се није могла погодити жеља појединих срезова, није се могла дати директива, није се могао дати правац у изборном кретању. Ово је била наравна посљедица, што бирачка српска конференција није предходила, што се представници из разних српских срезова нису посаветовали и договорили.“

„Ми се надамо да ће тој оскудици, што је пре три године владала, са овом сазваном конференцијом бити поможено.“

„Српском срцу годити мора, кад после толико година опет види честите представнике појединих бирачких срезова у скупу сабране за цели народне српске ствари.“

„Када поборнике народне ствари овако скупа у колу видимо, онда нам је срце весело, јер нас храбри убеђење, да је свест српска још будна, да наше снаге још малаксале нису, да се умемо још одушевљавати за наше народне ствари.“

„Вама, браћо, који се на наш позив одазваste, те не пожалисте труда овамо доћи, ми вам се у име наше *народне* ствари најсрдачније захваљујемо.“

„Ако би хтели сад да означимо предмете већања на овом збору. то кад би о том било говора, да се наша народна опозициона странка тек ствара, то би наравно на првом месту већања морао доћи програм, на основу кога се која странка ствара. Но српска народна опозициона странка, она већ од толико година постоји, и она у себи већ носи онај програм, који је још пре толико година створен, обновљен и према околностима удешен. Ми имамо програм бечкеречки од г. 1869., од г. 1872 и изјаву „Кола“ од год. 1878.“

„Главно је, да српска народна опозициона странка зна политичан правац, кога се има држати, и тога су се правца као што сте видили, српски посланици наше странке на угарском сабору свагда држали.“

„По томе тога смо мњења, ми сазивачи, да на овом збору није нужно какова програма износити и о том већати. Највише могли би се посаветовати о некој директиви нашим кандидатима у стварима, које су се промениле. Могло би се о том посаветовати, какав положај да заузму српски посланици наше странке на угарском сабору према другим мађарским странкама. Да положај тај треба да је опозициони док влада садања струја против народности — по себи се разуме. До пре три године српски посланици народне опозиционе странке заузимали су своја места на крајњој левици и ово је било у духу бечкеречког програма, где је стојало да Срби посланици имају потпомагати ону опозициону странку, која је за укидање делегација и заједничких министаретва, а то је крајња левица.“

„Но велика државоправна питања међу Угарском и Аустријом не могу се у првој линији српског народа тицати. То ми можемо оставити мађарским странкама. И зато нема потребе да ми у том обзиру крајњу левицу подупиремо. Али има још нешто, што нас је морало од крајње левице одстранити.“

„Од доба источних заплета, кад се видило, да крајња левица у највећој мери потпомаже Турке против Хришћана, српским посланицима није приличило да у таком друштву буду и зато су они још пре три године таки по отварању сабора заузели места међу Хрватима, Романима и Сасима, тамо на висини, у средини сабора — задржавајући наравно своје опозиционо становиште. Значајно је, да сада та места некако сачињавају групу свију народности.“

„Приликом велике расправе о увођењу мађарског језика у основне школе, ми смо са тих места сви заједнички одржали борбу пуних 8 дана против свију за то питање сједињених мађарских странака. Питање дакле, коју ће опозициону странку српски посланици потпомагати, није главно. Главно је да српски посланици стоје у опште у опозицији против садање струје, која није пријатељска народностима.“

„Од доба последњег састанка у Бечкереку источно питање дошло је на површину. И ту наравно да српски посланици имају своје становиште заузети. Ми досадањи српски посланици народно-опозиционе странке, као што смо то у нашој адреси изјавили, при свој лојалности, не можемо се слагати са источном политиком у обзиру окупације Босне и Херцеговине. У том смо ми, ма и са разних гледишта били сагласни са свима странкама опозиције мађарске. Тога би се наравно и будући наши кандидати имали држати.“

„Што се народносних питања тиче, по себи се разуме, да српски посланици наше странке имају заједнички радити у народностим питањима са осталим народносним посланицима, наиме са Романима и Сасима.“

„Српски посланици имали би још и ту посебну дужност, да у духу бечкеречког програма потпомажу самосталност Хрватске, јер са спојењем Крајине, хрватска државноправна ствар постаје и српска ствар.“

„То би од прилике оно било што би као у неку допуну или управо у консеквенцију нашег досадањег програма спадало.“

„Но наша саветовања имала би поглавито за предмет: изборно кретање, што га по примеру других странака имамо створити.“

„Избори за идући сабор угарски по данашњим околностима постају врло важни. Пре три године било је разних мњења. Неки су мислили, да би ваљало да се повучемо у пасивитет као ердељски Романи. Ал' је ипак и пре три године превладало мњење, да учествујемо у изборима. Сада су ти избори много важнији. Ердељски Романи хоће да оставе пасивитет и да учествују у изборима. Тиме ће број народносних посланика знатно повећан бити. Но и политичне околности даваће важност гласу народносних посланика. Како развитак ствари у самој монархији, тако и ствари на истоку, прибавиће важност сваком гласу од стране народносних посланика.“

„По томе за идући сабор угарски треба да нам је девиза: што више српских посланика наше странке да пошљемо на угарски сабор.“

„Ми од прилике знамо изборне срезове, у којима имамо српску већину. У тим срезовима треба све да употребимо, да нашим кандидатима већину прибавимо. Но ваља да се посаветујемо и о том, како да се Срби држе у оним изборним срезовима, где су наједнако или у повећој мањини.“

„За то би ваљало избрати један централни бирачки одбор, у којем би било чланова како одавде из Новог Сада, тако и из свију изборних срезова, те би тај централни одбор све једнако у додиру био са појединим изборним срезовима.“

„Главно је, да се створи живо изборно кретање у корист наше странке и наших

кандидата. Импулс к томе ваља у првом реду да даду она браћа, која су се на овај збор потрудила и која ће после овдашњег саветовања у свој срез се вратити.“

„Покажемо ли при идућим изборима нашу политичну свест, покажемо ли изборима да умемо српском имену и српској ствари поборнике набавити, покажемо ли, да у нами има још одушевљења за ствар наше народности, да има праве српске свести, онда немамо узрока да се о нашој будућности посумњамо, онда можемо казати оно, што сам ја у мом последњем говору саборском рекао: наша је будућност.“

„Поздрављајући вас браћо добродошлицом, изјављујем, да је већање отворено. (Бурно живио!)“

Расправе на тој конференцији биле су врло живе. Наиме расправљало се о том, хоће ли се мењати досадањи програм, на ком су српски посланици стајали. Решило се, да се остане при досадањем програму. Са неке стране хтело се расправљати и социјалистично питање, али огромна већина конференције, а наиме др. Милетић није то допустио. Било је расправе и о компетенцији централног бирачког одбора, који би се имао поставити. Сомборци жељаху да се сваком изборном срезу потпуна слобода остави. Но буде закључено, да централни одбор има давати у извесним случајевима директиву. Са избором централног бирачког одбора сврши се конференција.

Изборно кретање било је живо на све стране. Владина странка је развила особиту „енергију“ у српским срезовима да обори српске кандидате. Највећа безакоња чинила су се у шајкашком и уздинском изборном срезу: у првом је Милетић, у другом је Полит кандидовао. Каква се средства употребљавала против

српске нар. странке, види се из овог: У очи избора у шајкашком изборном срезу, пошто се у то доба године вода била разлила по ритовима, не стану најеред скеле за превоз, и шајкашки бирачи да би на место избора приспели, морали су колима на такозваној „Мутњачи“ води код Мошорина дубоко газити, а неки су и воду преплivали. Но у Тителу бар при самом избору нису безакоња чињена, али у Уздину та безакоња прешла су сваку меру. Злогласни солгабиров Васика Стојановић не само да је без нужде развио велики милитарни апарат, него је свакојаким сретствима бираче застрашивао. Прогласе српског кандидата дао је здерати, а у Уздину их је својеручно дерао. На дан избора дао је добовати да бирачи владиног кандидата имају неизоставно под теретом глобе на биралиште доћи: па кад све није помогло, онда наједаред пред очима изборне комисије нестане један табак изборног записника, ради чега др. Полит дуго и дуго свој мандат добио није и ради чега је стајао у опасности, да на сабору не буде верификиран.

Милетић и Полит беху ипак великом већином гласова у њиховим срезовима изабрани. Др. Ника Максимовић, и ако није баш великом већином гласова изабран, ипак је српска победа у Сомбору према тамошњим околностима била сјајна.

Напротив од поражавајућег утиска било је, што је Сабовљевић у Кикинди са малом разликом гласова подлегао, а исто тако Трифунац у Т. Бечеју, и Тона Хаџић у Новом Саду.

При отварању сабора, српски посланици као обично саветоваху се о нацрту адресе. Састав тога нацрта би поверен старини дру Светозару Милетићу. Тај нацрт адресе са неким модификацијама, што их је учинио др. Полит у обзиру источнога питања, гласно је:

заузима. И заиста да влада има не само јаку позицију него и јаког темеља за свој положај, опозиција — а разумевам све гране опозиције — после неуспешне борбе од толико година готово да би морала одступити.“

„Али у политици и у политичним положајима има често опсена, и ја држим опсеном, кад би се данашње како спољна тако и унутарња ситуација повољном назвала.“

„Ако има нешто у престолном говору, што је значајно, то је ставка о спољном положају. Престолна беседа каже, да је међусобна добра воља велесила до сад могућим учинила, да су се сва питања мирним путем решавала. На врло слабим ногама мора да стоји тај европски мир, кад он нема другог чвршћег основа, већ кад он зависи „од добре воље“ појединих сила. Још недавно то се трубило да је одржању мира најсигурнији основ савез међу Немачком и Аустро-Угарском. Са великим задовољством казивало се, да савез немачко-аустријски влада ситуацијом и да се усљед тога савеза Аустро-Угарска може слободно кретати на истоку, шта више, да може Русији у очи погледати. Русију пак представљали су као да је слаба и немоћна, па да је остала без савезника, да усамљена стоји. Но на једаред се догоди састанак немачког и руског цара у Данцигу и сва зграда, све уздање у немачки савез сруши се из темеља.“

„Поштовани доме! Жалост је то, кад се основ политичне једне велике државе, као што је Аустро-Угарска, на једаред погрешним покаже, кад надође таково изненађење, као што је састанак у Данцигу.“

„Велика је то обмана била Русију држати за слабу и усамљену. Ми у Угарској судимо ствари политичне, правимо политику по симпатијама и антипатијама. Па тако је било и са нихилизмом у Русији. Нихилизам у Русији учинио је и може да начини много зло,

равноправне народне слободе, и општег благостања, а особито ћемо подупирати зак. предлоге, који иду на повишење привредне снаге, а на смањење прекомерних терета.

Но врло нас је ожалостило, да у највишој престолној беседи нема спомена о једној од најважнијих унутрашњих ствари, а то је: питање народности у Угарској.

Питање народности зак. чл 44. од 1868. није решено, јер исти зак. чланак није задовољио и не задовољава народности; па и сам тај законски чланак не извршава се ни у једном свом §-у, дакле постоји само на папиру, а не и у животу; не обзирући се још и на то, да исти закон. чланак у многим опредељењима отвара врата самовољи, јер дотичним клаузулама закона, да се „могућности“ све остављају, постаје и сам закон илузорним.

Постојећи закон о „равноправности“ стоји на врло погрешном основу: на основу индивидуалности; тако језик појединих народности у погледу унутрашње званичности не важи ни у најнижем кругу политичког организма; код срезких политичних и судских власти места нема, а из општинског круга изгања се владиним упутством: да се извештаји општински и самој среској власти имају подносити и на мађарском језику.

Али ни начело „индивидуалности“ не изводи се у пракси, јер појединци на своје молбе и поднеске добијају одлуке у неразумљивом језику.

Постојећи закон о „равноправности народности,“ који је управо закон о искључивости једног језика, ваља с гледишта његове непрактичности исправити. Жеља је пак свију народности у Угарској, да се закон о „равноправности народности“ узме у основну ревизију у духу и правцу предлога од посланика српске и романске народности приликом расправе истог закона год. 1868. поднесеног.

Аустро-Угарска, која до сад није знала себи стећи ни најмање симпатије на балканском полуотоку, држава, која себи код куће није кадра да уреди односаје својих народности, та држава да заузима балкански полуоток — то нема смисла. Но да је поход до Солуна и могућ, те да Аустро-Угарска заузме балкански полуоток, ја не познајем народа у нашој монархији, коме би таково решење источнога питања мање могло годити него мађарском народу. Да Аустро-Угарска у себи још више словенског живља прими него што га већ има — ово би најгоре било баш по Мађаре.“

„Ја држим, поштовани доме, да је најбоља источна политика за Аустро-Угарску, а особито за Угарску, пријатељство и добро суседство са источним народима. Никаква анексија, никаква освојења. Исток, источним народима — то је за Угарску све донде, док целокупност њена није у опасти, најцелисходнија политика. И према томе евакуација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске не лежи само у интересу тамошњег народа, већ баш у еминентном интересу мађарском.“

„Но евакуацију Босне и Херцеговине могао би поискати и сваки потписач берлинског уговора, јер Аустро-Угарска берлински мандат испунила није. Управа у Босни и Херцеговини тако је рђава, да се гора замислити не даје. И Хришћани и Турци једнако су незадовољни том управом. Аустро-Угарска за три године, а ево идемо сад већ и у четврту годину, није баш кадра у Босни и Херцеговини створити ни у најмањој мери уређене, цивилизоване односаје: управа је готово гора него под Турцима. Аустро-Угарска дакле берлински мандат испунила није.“

„Но да окупација Босне и Херцеговине нема цели и смисла, то најбоље показује састанак царева у Данцигу. Ми смо ушли у Босну и Херцеговину уздајући

Ако је окупација учињена и даље освојење на балканском полуотоку наумљено, с поуздањем у наслон на немачку државу: то исти наслон добија сада сасвим други облик погледом на нове односаје Немачке према Русији, а ови односаји не могу бити непријатељски према источним народима.

Ми за монархију у опште, за Угарску особено за најцелисходнију источну политику држимо: пријатељство са источним државама и народима на основу начела: исток источним народима. На исток спадају и Босна-Херцеговина, које су услов колико самосталности свију источни народа, толико особито српског народа на истоку.

С тога би време било својевољном упражњењу (евакуацији) Босне-Херцеговине.

Уз израз најдубље оданости и непоколебљиве верности наше, усуђујемо се овом искреном отвореношћу изјављене жалбе и жеље највишој пажњи Вашег Величаства препоручити.

Да бог благослови и поживи Ваше Величаство!

Верни и одани на сабору искупљени народни посланици.

Ову је адресу заступао др. Мих. Полит-Десанчић овом беседом:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

13. окт. 1881.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Ретко да се која влада у тако повољним околностима налазила као садања угарска влада. Судећи само по знацима, који су на површини, рекао би човек, да је како спољни, тако и унутарњи положај најповољнији. Према томе положају влада као да погледа са задовољством на јаку позицију, коју

заузима. И заиста да влада има не само јаку позицију него и јаког темеља за свој положај, опозиција — а разумевам све гране опозиције — после неуспешне борбе од толико година готово да би морала одступити.“

„Али у политици и у политичним положајима има често опсена, и ја држим опсеном, кад би се данашње како спољна тако и унутарња ситуација повољном назвала.“

„Ако има нешто у престолном говору, што је значајно, то је ставка о спољном положају. Престолна беседа каже, да је међусобна добра воља велесила до сад могућим учинила, да су се сва питања мирним путем решавала. На врло слабим ногама мора да стоји тај европски мир, кад он нема другог чвршћег основа, већ кад он зависи „од добре воље“ појединих сила. Још недавно то се трубило да је одржању мира најсигурнији основ савез међу Немачком и Аустро-Угарском. Са великим задовољством казивало се, да савез немачко-аустријски влада ситуацијом и да се усљед тога савеза Аустро-Угарска може слободно кретати на истоку, шта више, да може Русији у очи погледати. Русију пак представљали су као да је слаба и немоћна, па да је остала без савезника, да усамљена стоји. Но на једаред се догоди састанак немачког и руског цара у Данцигу и сва зграда, све уздање у немачки савез сруши се из темеља.“

„Поштовани доме! Жалост је то, кад се основ политичне једне велике државе, као што је Аустро-Угарска, на једаред погрешним покаже, кад надође таково изненађење, као што је састанак у Данцигу.“

„Велика је то обмана била Русију држати за слабу и усамљену. Ми у Угарској судимо ствари политичне, правимо политику по симпатијама и антипатијама. Па тако је било и са нихилизмом у Русији. Нихилизам у Русији учинио је и може да начини много зло,

ал опстанак руске државе не може никад у опасност ставити, јер прво не може да захвати корена у народу, а друго нема позитивног државног револуционарног програма. Још је била већа обмана држати, да је Русија усамљена."

„Тако велико, тако огромно царство као Русија, које броји скоро 100 милијона становника, таково царство не треба никад да се боји, да ће остати усамљено, јер његов савез се тражи на све стране. Још пре састанка у Данцигу ваљало је знати, да Русија само ако хоће, да може увек да обнови старо пријатељство са Немачком. Ал Аустро-Угарска сву је своју политику на погрешном основу односаја према Немачкој удесила. Полазећи од рђавих предпоставака, читаву је своју источну политику на рђав основ ставила. Ако је окупација Босне и Херцеговине, ако је читав берлински мандат то значио, да Аустро-Угарска стане на пут Русији, онда се ваљало осигурати, онда је ваљало тражити гаранције од Немачке, да ће Аустро-Угарску подупрети на истоку, ал не само у опште подупрети, већ ју подупрети и за случај рата против Русије. Ако се та гаранција од Немачке није могла задобити, то окупација Босне и Херцеговине постоји као ствар без сваке цели, без сваког смисла, највише на то створена, да наше финанције сасвим упропасти. Да се пак та гаранција од стране Немачке није могла добити, то најбоље доказује састанак у Данцигу, који је манифестација тога, да Немачкој и не пада на памет да Аустро-Угарску против Русије подупире. Да окупација Босне и Херцеговине не може имати какве даље, више цељи, и то је јасна ствар. Ја, толико спомињани поход Аустро-Угарске до Солуна за највећу несмислицу држим. Не обзирући се на то, да Русија неће и не може никад балканске Славене жртвовати Аустро-Угарској, не обзирући се ни на то, да држава, као

Аустро-Угарска, која до сад није знала себи стећи ни најмање симпатије на балканском полуотоку, држава, која себи код куће није кадра да уреди односаје својих народности, та држава да заузима балкански полуоток — то нема смисла. Но да је поход до Солуна и могућ, те да Аустро-Угарска заузме балкански полуоток, ја не познајем народа у нашој монархији, коме би таково решење источнога питања мање могло годити него мађарском народу. Да Аустро-Угарска у себи још више словенског живља прими него што га већ има — ово би најгоре било баш по Мађаре."

„Ја држим, поштовани доме, да је најбоља источна политика за Аустро-Угарску, а особито за Угарску, пријатељство и добро суседство са источним народима. Никаква анексија, никаква освојења. Исток, источним народима — то је за Угарску све донде, док целокупност њена није у опасти, најцелисходнија политика. И према томе евакуација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске не лежи само у интересу тамошњег народа, већ баш у еминентном интересу мађарском."

„Но евакуацију Босне и Херцеговине могао би поискати и сваки потписач берлинског уговора, јер Аустро-Угарска берлински мандат испунила није. Управа у Босни и Херцеговини тако је рђава, да се гора замислити не даје. И Хришћани и Турци једнако су незадовољни том управом. Аустро-Угарска за три године, а ево идемо сад већ и у четврту годину, није баш кадра у Босни и Херцеговини створити ни у најмањој мери уређене, цивилизоване односаје: управа је готово гора него под Турцима. Аустро-Угарска дакле берлински мандат испунила није."

„Но да окупација Босне и Херцеговине нема цели и смисла, то најбоље показује састанак царева у Данцигу. Ми смо ушли у Босну и Херцеговину уздајући

се у Немачку, да ће нас против Русије потпомоћи. Но сад се показује, да Немачкој и не пада на памет нас против Русије потпоравати, већ да она сама тражи пријатељство Русије, а знамо и зашто, јер савез Француске стоји увек на расположењу Русије.“

„Ако по свему томе спољни положај није најповољнији, то ни унутарњи положај није такав, да би на њега са задовољством могли погледати. Ја нећу говорити о нашим худим финанцијама, о нашој рђавој управи, о нашем правосуђу, — већ ћу да говорим о нечем, што је најважније за сваку државу, а то је: задовољство или незадовољство свога становништва.“

„Много пута се казало, да је унутарње стање Угарске много повољније него оно у другој половини царевине. По спољашности тако је, ал у ствари — није. У Цислитави бар показују добру вољу, бар су дошли до убеђења, да је неопходно нужно, да се праведни захтеви народности задовоље. У Угарској пак сматра се, да питање народности и не постоји: оно се свима средствима забашурује, а народности се представљају као да су потпуно задовољне. Ја ћу признати, да ако би успех земаљских избора меродаван био, да би се могло казати, да су народности задовољне, јер у народносним изборним срезовима готово да су искључиво посланици владине странке изабрани. Нас народносних посланика има овде тако мало, да готово изчезавамо. Словака, Румуна, народносних посланика и нема; има неколико Саса и неколико Срба, то је све. Но кад ствар тако стоји, и кад народносни изборни срезови бирају готово искључиво владине посланике, то ћу ја обрнути ствар, па ћу запитати: да ли та владина странка, која се понајвише рекрутира из народносних изборних срезова: из словачких, румунских, српских и немачких, — да ли та владина странка представља мађарски народ? (Врло добро! са левице)

или представља народности, — премда ми на овом сабору сви представљамо угарску државу — јер ја већу аномалију на свету не познајем, него ту: да док прави мађарски изборни срезови понајвише бирају опозиционе посланике, и то крајње левичаре (Врло добро! са левице), владина странка, пошто се рекрутује из народносних срезова, уображава себи, да она представља мађарски народ, и то тим начином, да баш против народности, из којих се срезова саставила, најнепријатељскији положај заузима. (Живо одобравање са левице.) Та велика аномалија мора имати свога узрока. Мађарска опозиција у мађарским срезовима може при изборима слободно да се креће: у народносним изборним срезовима, за народносну опозицију, слобода избора потпуно је искључена. Не само да се против нас покреће сав административни апарат, већ при изборима бивају такове злоупотребе, такова безакоња, такова насиља, да све то и најживљу фантазију превазилази. Сви параграфи казненог законика о заштити избора могли би се упоравити против тих злоупотреба. Ал кад се против такових насиља поднесе казнена пријава, суд је одбаци, приватна странка нема призива, а државни одветник неће да уложи призив, те се тако закон потпуно изигра. У мом изборном срезу, дотични солгабиров мени је у очи казао: „Изволите само поднети казнену пријаву; према народностима нас закон не веже, ми према народностима закон друкчије тумачимо, ми смо само нашој вишој власти одговорни.“ При таком поступку није чудо, да нас овде у сабору тако мало има, него је велико чудо, да има и једног народносног посланика.“

„Но незаконитости према народности хоће тиме да се правдају: да тобож народности имају против државне тежње. Али зашто би имале народности против државне

тежње? Зато ваљда што не припадају мађарском племену? Осећај племенски истина да је јак и моћан, но исто тако је моћан осећај и љубав према отаџбини. Тамо, где смо се родили, где смо одрасли, камо нас хиљаду и хиљаду успомена вежу, где леже кости наших предака — таково земљиште мора да је ипак мило сваком човеку, па мила је сваком сину отаџбине та његова отаџбина. Ја не знам, да ли је само уображење, али успомене мога детињства казивале су ми, да смо ми некад у Угарској, пре год. 1848. особито у слободним краљевским варошима најсретнији живот проводили. Кад је г. 1848. све изгорело, све пусто остало, па кад сам морао избећи далеко у Беч, а после кад сам за наукама далеко у иноземство путовао, свагда сам се сећао мог сретног живота у Угарској. Али сада ја ту отаџбину више не познајем, јер на сваком кораку наилазим на неку појаву, која је у старо сретно доба у Угарској непозната била, а та је појава: племенско господство. Од кад се држава истоветовала са једним племеном, а тиме према другим племенима господујућим га учинила, племенско господство морало је бити наравна посљедица. И ово има не само свога политичног, него и свог друштвеног значаја. У крајевима, где нема Мађара, или где их има мало, сваки жупанијски четник, сваки варошки пандур, сваки судски писар и слуга погледа са осећајем неког суверенитета на све оно, што није Мађар: на грађанина, на адвоката, на посланика — све то држи да је лошије од њега. Жалосна слика! Год. 1848. укинуто је подaнство према спахији, данас постоји друга врста подaнства: политично и друштвено према једном племену."

„Жалостан је то појав, жалостно је кад државници повољним околностима заслепљени заборављају на све оно зло, што је незадовољство грађанина једне отаџбине већ једном проузроковало: жалостно је, кад

се државници не брину да се задовољство и слога међу грађанима једне отаџбине успостави.“

„Ал ће се рећи: шта хоће те народности? Ето им закон о равноправности; што смо могли учинити, то смо учинили, даље ићи не можемо. Још при расправи тога закона доказали су народносни посланици, да тај закон ни из далека није закон о равноправности народности. Но и тај закон, који већ и по себи није за нас повољан, и тај се не извршава. За нас је тај закон само на папиру. Не једаред, већ небројено пута доказали смо, да нема параграфа у том закону, који према нама није повређен. Често су биле интерпелације у овом сабору. Сећам се да је једаред г. министар правде — не садањи, већ пређашњи — признао, да је закон повређен, ал зато ипак лека нашли нисмо. Ако судска власт повреди тај закон, па ми уложимо призив, виши суд каже, да то не спада на судство, већ на управну власт; ако пак управна власт повреди тај закон, па се потужимо на вишу власт, онда она опет каже: то спада на судство! Па тако се закон не само изиграва, него управо исмејава.“

„Ја мислим, поштовани доме, да је врло погрешна политика, кад државници, имајући државну власт у рукама, мисле да могу и да смеју све и сваштa чинити. Погрешна је политика, кад државници, имајући државну власт у рукама, потчињавају укупне интересе државе једном специјалном интересу, ма био тај специјални интерес и интерес једног ма како важног племена у нашој отаџбини. Подвргавајући пак укупни интерес државни специјалном интересу, мора државна власт доћи у криви положај према свему оном, што не годи, што не иде у рачун том специјалном интересу. Тако се разјашњава криви положај и према народностима и према Хрватској.“

„Поштовани доме! Чудноват је то положај према

Хрватској. Појави, који су не давно на хрватском сабору искрели, врло су значајни."

„Тамо се створила измајсторисана већина — бар хрватска опозиција је то тврдила и хтела је то доказати, ал није до речи могла доћи."

„Према тој већини, што ју је задобио гроф Пејачевић за хрватски сабор, мислило се да нема никакве запреке за решење речког питања онако, као што је то означено у престолној беседи. Кад бих хтео о речком питању говорити, морао бих дуго говорити. Но толико могу казати, да нема човека у Хрватској, који би својевољно пристао на таково решење речког питања, као што је у престолној беседи. Ја се опомињем, кад сам још био чланом хрватског сабора, да је не само народна, него и унионистична странка била за Реку, да је хрватска, и сам садањи министар хрватски, Бедековић гласао је за то."

„Но има још нека чудновата појава у Хрватској. Овде у Угарској влада са највећом безобзирношћу поступа према нама Србима. У Хрватској изгледа некако да потпомаже Србе против Хрвата. Spiritus regens (управљајући дух) у Хрватској, барон Живковић је прави Србин, председник сабора је Србин, председник септемвирата је Србин, у опште људи око грофа Пејачевића су Срби. Ја на послетку појмим ту политику: divide et impera (раздели, па владај), јер у утеловљеној Крајини српски живаљ је од велике важности. Ал једно је, што у тој политици не разумем. Кад већ угарска влада хоће да потпомаже Србе у Хрватској, што не задовољи Србе на пољу црквене автономије?"

„Језгра и већина српског народа није овде у Угарској, већ тамо у Хрватској и Крајини, па кад нас овде у Угарској не задовољава, то и оне тамо не може задовољити, јер *ми имамо* један исти конгрес. Наша

је црквена автономија, као што је више пута овде споменуто, на најбезобзирнији начин повређена.“

„Да се то догодило Калвинима, Лутеранима, дигла би се граја до неба. Ал да, врло поштовани г. министар-председник једном ми је казао по оној изреци немачкој: Ja, Bauer, da ist was anders. Друго је што црквена автономија мађарских Калвина, а друго српска автономија. Наравно, кад је то тако, онда престаје свака аргументација. За две године искалисмо свеједнако конгрес, није нам допустила влада. Сад читам да ће бити конгреса, ал баш у зиму, у невреме, кад пловидба престаје, а жељезница и онако немамо. Онда ће посланици са границе далматинске и из околине ст.-андријске морати путовати у Карловце. Наравно, влада за две године није имала времена за то. Ал шта је стало до тога, да се уреде ствари једнога народа? Но сасвим озбиљно ја држим, да влада врло мало пажње обраћа на све оно, што са народностима и њиховим стварима у савезу стоји. А ја ипак држим, да је по сваку државу најважније задовољство свију становника. Истина, врло поштовани г. министар-председник ми је једном казао, да су народности задовољне, само поједини потстрекачи нису задовољни. Ал ово је од вајкада свака апсолутна влада казала. И за време Бахово казивали су Немци, да су Мађари потпуно задовољни, само поједини потстрекачи нису задовољни.“

„Поштовани доме! Мађарско племе повољним околностима дошло је до меродавног уплива у читавој монархији. Ово повољно време ваљало би да угарска влада употреби да старе погрешке поправи и задовољство грађана Угарске успостави. Ви од нас можете захтевати, да будемо верни синови ове наше отаџбине, да испуњавамо дужности према нашој отаџбини, ал то не можете од нас захтевати, да се одрекнемо наше народности, што би значило, да се одречемо нашег

душевног бића, као што и вами да ко каже: ево вам златна слобода, ал се одрекните, да не будете Мађари, ви би ово најодлучније одбацили. (Тако је! са левице.) Да се одречемо ми наше народности, те силе на свету нема.“

„Светски догађаји нису повољни ни по Угарску и ни мађарско племе. Ви нас сумњичите да идемо за раскомадањем Угарске. Велика заблуда! Ми баш да и немамо искрице љубави према овој отаџбини, нисмо кадри то извести. То могу само јачи фактори извести. Ово је моје мњење. Ако Аустро-Угарска не би имала животне снаге да преживи оне преображаје државне на истоку, који ће са коначним решењем источног питања следовати, — ако не би имала те животне снаге и ако не би умела себи створити позицију међу Немачком и Русијом, то о судбини Угарске решаваће много моћнији фактори него народности у Угарској. На сваки начин држим за грдну погрешку, за врло рђав превентиван лек, да се незадовољство народности у Угарској без цели, без икакве нужде повишава — већ ако то није цел, да поједини државници увеле лаворике своје хоће да оживе пред мађарским народом. (Тако је! с левице.) Ми не чинимо народносну опозицију из обести, већ из нужде. Ако се у овој отаџбини споразумемо, можемо бити сретни, иначе бићемо несретни. Ал, на жалост, да се на вас може употребити она изрека: Vous voulez être libres et ne savez pas être justes. Препоручујем наш нацрт адресе.“

Оно место ове беседе, на којем је др. Полит доказивао да се владина странка рекрутује из народносних срезова, а овамо хоће да представља мађарски народ — то место било је од неописаног утиска на мађарску опозицију. Тиса као обично, видећи утисак те беседе,

устао је таки да говори против Полита, али му је беседа врло слабо била примљена. Наиме опозиција више пута му је упадала у реч са: olcsó babér (јефтина лаворика).

Источно питање мало час, па је у једном или другом облику долазило пред угарски сабор. Наиме окупација Босне и Херцеговине тиштала је Мађаре, па је опозиција сваку прилику употребила да влади њену источну политику пребаци. Кад су делегације, у год. 1882. неки кредит за Босну и Херцеговину вотирале, дошао је тај кредит на одобрење и пред угарски сабор у колико сваки парламент у двема половинама царевине, има своју квоту да репартира. Ту се породила велика расправа о компетенцији за дозвољење тога кредита. Опозиција је тврдила, да делегације нису надлежне за дозволу таковог кредита. Том приликом је опозиција најодлучније осуђивала читаву окупациону политику. Поводом те струје у угарском сабору држао је др. Полит једну од својих најзначајнијих беседа.

Та беседа гласила је:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

15. маја 1882.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Има нека изрека, која вели, да велики догађаји своју сенку напред бацају. Ако је та изрека истинита, то би се могло рећи, да читав заплет наше монархије са Босном и Херцеговином наговешћује кризу коначног решења великог источнога питања. Ако је та криза кадра да потресе одношаје велесила европских, то ће тај потрес у првом реду осетити угарска држава, јер од сретног или несретног решења остатка великог источног питања, зависиће и судба Угарске. Према развитку ствари на истоку, ваљало би да Угарска напрегне сву своју снагу да не уђе у

заплете на истоку, те да одстрани за времена опасност, која јој прети од извесних амбиција наше монархије, које ни мало не одговарају интересима Угарске. Према заплетима на истоку, према читавој тој босанској ствари, ваљало би запитати: да ли конча, која нас везује с Аустријом, да ли читаво, толико хваљено поравнање од год. 1867., може имати тога смисла да Угарска потпомаже освојачке намере монархије на истоку, да на себе навлачи непријатељство и мрзост источних народа, да се на послетку излаже без нужде опасности великог рата? И није ли на против смисао поравнања од год. 1867. тај, да Угарска наслоном на Аустрију јаки дефензивни положај заузме и тиме унутарње да се консолидује. Ако је ово смисао поравнања од год. 1867., ако је ово основ односаја Угарске према Аустрији, то се свако чудити мора, да угарска влада излази пред државни сабор са предлогом, који иште нове и нове грдне жртве за цели, које не само да не служе интересима Угарске, већ излажу нашу отаџбину највећим опасностима. Са захтевом новог кредита за угушење устанка у Босни и Херцеговини свако се у Угарској запитати мора: куда води та несретна босанска ствар? Где је граница камо се можемо задржати на том клизавом путу? Не чинимо себи илузија. Ми се већ од шест месеци налазимо у правом рату. Како стоји управо тај устанак, то ми не знамо, нити знати можемо, јер вести, које добивамо, врло су тамне. Ми тај устанак можемо само пресудити по оној великој справи, коју употребљавамо за његово угушење. И врло је чудновата ствар да ми потежемо читав апарат једне велесиле за угушење једног устанка! Није доста да имамо тамо сувоземну војску од неких 70.000 људи, него потежемо још и нашу флоту, те у заливу которском мало који дан да се не пуца на усташе. Нема сумње, да ће устанак бити угушен — од куд шака

усташа да одоле једној велесили као што је Аустро-Угарска — али ко нам јемчи, да се тај устанак неће обновити и да опет нећемо морати милионе и милионе трошити за угушење нових устанака, а сви знамо како нам тражаво финансије стоје, како се под теретом великих пореза хоћемо већ да срушимо."

„А колко ја у поседнутим покрајинама одношаје познајем, — ондашњи народ пре ће се дати истребити, него што ће главу Аустрији пригнути. (Посланик Чанади са крајње левице довикује: Право има. Веселост са деснице.) А док Аустро-Угарска тамошњи народ истреби, то ће и она бити финансијално руинирана, не обзирући се на то, да могу настати прилике европског значаја, које би могле опасне постати за нашу монархију. Ал питајмо, кад се већ од нас такове грдне жртве захтевају, кад се великим опасностима излажемо, питајмо, какву имамо цел са том читавом окупацијом? Хоће ли са положајем у Босни и Херцеговини да се нечем доскочи? Је ли то нека превентивна мера? Или је то увод за неку велику акцију? Речено је било, да ми са поседом Босне и Херцеговине бранимо посед Хрватске и Далмације."

„Но ако се са једним поседом хоће да брани други посед, то би морали опет за сигурност Босне и Херцеговине, заузети Албанију и Македонију, па све тако даље. Да је таково што могао изрећи озбиљан државник — а сви знате ко је тај државник — томе се човек доста начудити не може. Но то је баш доказ, како је лакомислена морала бити политика, која нас је довела у Босну и Херцеговину. (Тако је! врло добро! са средње и крајње левице.) Или је окупација Босне и Херцеговине само увод за велику акцију? Ако је то, онда немојмо околишити, изрецимо реч, која можда многима на уснама лебди, рецимо, да хоћемо рат са Русијом. Ако дакле наша монархија осећа

у себи снаге, да води рат са Русијом, ако она има тога самопоуздања, и ако Угарска мисли, да је то безопасно подузеће, па се у том саглашава, да се води рат против Русије, то немојмо оклевати, не губимо снагу и време са угушивањем устанка у Херцеговини, већ пођимо против Русије и доведимо ствар на чисто."

„Ал рат против Русије као да није сасвим безопасна ствар. За ово мњење могао бих навести једног класичног сведока, а то је главом поштовани г. министар-председник. Он је једном у делегацији рекао, да се ни у последњем часу свога живота неће кајати и да зато потпуно прима одговорност што се г. 1877 нисмо заплели у рат са Русијом. (Гласови: рекао је баш овде у сабору). Дакле овде у сабору је учинио ту знамениту изреку. Потпуно се слажем са поштованим г. министром-претседником и врло се добро опомињем, да у оно доба, кад је у овом поштованом дому текла расправа о источном рату, да сам ја одобравајући поступак владе што се није дала завести од шовинистичне струје, г. министру-председнику први пут, а можда и последњи пут — моје поверење изразио."

„Но ако ствар тако стоји, да је у оно доба рат са Русијом опасан био, је ли тај рат сада мање опасан? Тада су се Руси морали зауставити пред Плевном, Балкан још прекорачили нису, Турска је стајала још у пуној снази. Устанке у Босни и Херцеговини знала је Порта сама угушити, што више и Србију је победила. Тада је могла бити Турска снажан савезник Аустро-Угарске. К томе долази, да је тада на крмилу у Енглеској стајао Биконсфилд: министарство Русији сасвим непријатељско, а нама посве пријатељско, које би нас у свему потпомогло. А како данас ствари стоје? Данас је Турска поготово поништена, из њених развалина подигла се Бугарска и источна Румилија, данас имамо пред нама две независне хришћанске кр-

љевине: Румунију и Србију — све појави, да се стари систав истока руши, а нов да из њега постаје, коме ми хоћемо да се противимо. Наш стратегичан положај са окупацијом Босне и Херцеговине много је горим постао него пре. Ако сада већ ради угушења устанка само у једном куту земље морамо тамо имати војску од 70.000 војника, то у случају рата са Русијом морали би тамо имати два пут и три пут толико војника. А је ли Енглеска сада тако пријатељски одана према нама као кад је на крмилу био Биконсфилд? Данас на крмилу Енглеске стоји муж, који је баш у обзиру Босне и Херцеговине нашој монархији први повикао: Себи руке девере! У случају рата, нема сумње да би министарство Гледстоново одлучно против нас било."

„Према тим свима неповољним околностима, је ли можда једино уздање у савез Немачке? О том савезу дало би се много што шта казати. Већ данас тај савез не изгледа као савез једномоћних фактора, већ као неки вазалски одношај. Од каквих последица тај савез може постати за Угарску, а наиме за мађарски народ, то је лако предвидити. Но кад се говори о савезу са Немачком не треба заборавити на негдашње тесно пријатељство Немачке и Русије, не треба заборавити да се некад говорило у Берлину: да су интереси Немачке на горњем Дунаву истоветни са интересима Русије на доњем Дунаву. То је било у доба кад је Аустро-Угарска нагињала Русији и кад је гроф Андраши био у ацилуку у Петрограду и Москви. А то наглашење заједничких интереса Немачке и Русије, није могло друго значити до претња, да би се Немачка и Русија могле споразумети о деоби Аустро-Угарске. Но кад искреност савеза немачког неби могла потпадати никаквој сумњи, Русија могла би се свакојако за изгубљен савез Немачке свагда тешити са савезом Француске."

„Рат са Русијом био би од таког замашаја, да му се последице предвидети не дају. Рат такав потресао би мир Европе, а је ли нама од потребе да са оно што се каже „мало Херцеговине“ изазовемо опет велики рат. Угарска бар морала би се из свију сила упети, да такав рат предупреди, јер нама је нуждан мир, и пре свега мир, па не би ваљало да се ради Босне и Херцеговине излажемо опасностима великог рата. Угарска је била таки из почетка противна окупацији и сад видимо, да смо у том сви право имали. Кад нас та злосретна босанска ствар већ до сада толико милијона кошта, шта би тек било кад би се ради тих провинција у какав велики рат упустили? Сада већ стење земља под несносносним теретима, за кратко време натоваримо народу ради Босне и Херцеговине много и много милиона, а овамо оскудевамо и за најнужније наше ствари. (Тако је! Тако је! са крајње левице). Хоћемо ли и даље тако ићи, хоћемо ли народ до очајања да доведемо само за то, да извесне освојачке намере наше монархије потпомажемо, — намере које су у осталом са свим неизведиве, па ако би и биле изведиве, по Угарску од најмање користи бити могу. Хоћемо ли на послетку са Босном и Херцеговином без нужде на се примити све опасности једног великог рата? Ако је са победама наше војске, ако је са угушењем великог дела устанка, части за доста учињено, то оставимо те покрајине, које нам никакве користи не носе него нашу финансијалну снагу исцрпљују, у омразу нас стављају са читавим истоком (Тако је! с левице) и на послетку нас излажу опасности великог рата. Наша монархија, а у првом реду Угарска кадра је другим начином своје интересе на балканском полуотоку заступати, него тим што навлачи на себе омразу свију источних народа.“

„Ако се ради о томе, да се уплив руски на бал-

канском полуотоку паралише, то би управо наша монархија морала подражавати пример Русије. Морала би се паштити, да задобије пријатељство тамошњих народа, а не да заузме према њему најнепријатељскији положај. На берлинском конгресу мислило се, да ће Аустро-Угарска моралним средствима знати створити противтежу упливу руском на балканском полуотоку. Бугари су некако били предати руском упливу, а у обзиру Срба, мислило се, да ће Аустро-Угарска знати, у истој мери као и Русија код Бугара, свој уплив оживотворити. Но шта је радила Аустро-Угарска? Таки из почетка заузела је најненаравнији положај у поседнутим покрајинама. Место да се ослањала на онај живаљ, који је најважнији у Босни и Херцеговини, место да је тражила његово пријатељство, наша монархија заузела је најнепријатељскији положај према свему, што је српско. Ослонила се на мајушни део католика, Турцима је ласкала, а Србе је формално гонила. У Босни и Херцеговини управо и нема другог народа до српског, само што је подељен на три вере. Мухамеданци ма да не знају турски говорити, већ чисто српски говоре, као ма који Србин у Бачкој и Банату, зову се Турци и поносе се тим именом, католике рекламују Хрвати, но Срби источне вере, зову се од вајкада Србима и хоће као такови да остану. Но не би човек веровао, да је аустријској управи у Босни и Херцеговини и само име српско зазорно. Од скоро пет стотина година под Турцима, Срби су слободно употребљавали своје народно име. Под аустријском управом име српско има значај велеиздајнички, значи нагибање к Србији и Црној Гори. Са великом страшћу прогања се и само име српско. То тако далеко иде, да човек уман то себи ни представити не може. Рећи ћу само један пример (Чујмо! Чујмо!). Под Турцима слободно су стојали натписи над српским ве-

роисповедним школама са ознаком „српска школа“. Аустријској управи тај натпис био је зазоран. Са неком помпом, уз интервенцију политичне власти скидани су ти натписи и стављани место њих „грчко источна вероисповедна школа.“ Непријатељство према свему оном, што је српско, вуче се као црвена нит кроз читаву администрацију аустријску у Босни и Херцеговини. Тамошњи народ, који је мислио да аустријска окупација значи неко ослобођење, на скоро се уверио да је цивилизована владавина аустријска много гора него турска. Било би дуго, поштовани доме, наређати све неспретности аустријске администрације у Босни и Херцеговини.“

„Ал има једно питање, поштоване доме, о ком се може рећи, да ако Аустрија није себе осећала кадром то питање решити, да онда призната цел берлинског мандата, да се у Босни и Херцеговини уређени, цивилизовани одношаји створе, никаквог смисла нема. А то је питање, аграрно, земљишно питање. Наскоро после окупације имао сам прилике у овом поштованом дому разложити аграрно питање у Босни и Херцеговини. Ја сам тада казао, да је ово питање најважније, тако рећи горуће питање за Босну и Херцеговину, јер без решења овог питања не може бити говора о каквој уређеној администрацији. Тамо где усљед аграрних одношаја нема устројених сеоских општина, тамо о уређеној администрацији, којој би основ уређена општина била, не може бити говора. Било би сувише дуго, аграрно питање Босне и Херцеговине разлагати. Кад сам г. 1879 о том питању овде говорио, разложио сам постанак и развитак узурпације што су се спахилуци у читлуке претворили или да се према бившим аграрним одношајима Угарске изразим: што су урбаријална селишта претворена у алодијална, контрактуална, те из урбаријалног одношаја постао за-

купнички одношај. Према томе морао сам се чудити што је у претпоследњој делегацији заједнички министар финансија и босански министар г. Слави рекао, да незадовољству у Босни и Херцеговини не могу бити узроци аграрни одношаји, јер да слични закупнички одношаји постоје и у Далмацији и у Италији. Истина да постоје тамо, постоје и у многим другим земљама, па постоје и у Угарској, само што не постоје усљед узурпације. Да би ту узурпацију иоле појмљивом учинио, ја ћу у кратко ту ствар према бившим аграрним одношајима Угарске представити.“

„Замислимо себи да су спахије угарске имале много урбаријалних, а мало или нимало алодијалних земљишта, и да су усљед ратова осиромашили, те да им приход од урбаријалних земаља није био довољан и пошто нису смели од аукторитета краљевог своје сопствене сељаке лишити од урбаријалних сесија, они почеше суседне сељаке оружјем, силом, привидним уговорима натеривати да ступе у контрактуални или закупнички одношај према њима, дајући им семе за земљу и заштиту од насиља, рецимо бочкорошких немеша, но при свем том остављајући нетакнутим одношај урбаријални према свом спахији, тако да би усљед тога узурпираног одношаја, сељак морао давати једном спахији усљед урбаријалног одношаја десетак, а усљед закупничког одношаја другом спахији трећину. На послетку кад би влада у обзиру десетка одштетила спахије за десетак урбаријалних селишта, а тај десетак за државни порез узела, те сељаци тако напослетку од урбаријалиста постали прости закупници, без да има даље трага урбаријалном одношају — шта би рекао сељак у Угарској, би ли се он задовољио тим одношајем? Ја сам уверен да би сељак у Угарској, исто тако као и онај у Босни и Херцеговини искао оружаном руком регулисање аграрних одношаја, а сваке владе најсветија би дужност била,

растерећење земље спровести праведном одштетом спахија и придељењем у власништво неког дела земље сељацима. У Босни и Херцеговини постао је закупнички односај из узурпације и баш због тога не може бити предметом приватног, већ јавног права, и за то растерећење земље на сваки начин би било оправдано. Но ако наша монархија нема новаца да земљишно растерећење спроведе, то будимо искрени и рецимо, да је то узрок што се аграрно питање у Босни и Херцеговини не решава, а немојмо забашуривати ствар тиме, што кажемо да су односаји аграрни у Босни и Херцеговини нарави приватног права. Бугарска и Србија, ова последња у ново задобивеним деловима, већ су почели решавати аграрно питање, које је тамо истоветне нарави као и у Босни и Херцеговини, те га нису схватили као питање приватног, већ као питање јавног права. Но ако ми аграрно питање у Босни и Херцеговини не можемо или нећемо да решимо — а ја сам уверен да Угарска на ту цел не би хтела ни једне паре жртвовати — то би већ овај један једини узрок био довољан да те покрајине оставимо. Зар ћемо ми те покрајине све једнако у опсадном стању држати? А док се аграрно питање не реши, мора бити све једнако устанака као и под Турцима. Овај је положај за нас несносан. (Тако је! с левице.)“

„Но и у другом обзиру наш је положај у запоседнутим покрајинама такав, да се згрозити морамо. Европа је поверила нашој монархији мандат, да у Босни и Херцеговини створимо уређене, цивилизоване односаје, а ми не само да нисмо то створили, него горе газдујемо него Турци. Хрђавом управом, прогањањем тамошњег народа и на послетку неоправданом наредбом о војачењу изазвасмо устанак. Сада место цивилизованих односаја, ми водимо рат на истребљење: преко пепељевина и рушевина, преко мртвих лешина ко-

рача аустријска војска, да угуши устанак. Ако је и стотинити део истинит од онога, што београдске, али не само београдске, него и енглеске и друге новине о начину вођења тога рата пишу, то је онда заиста нешто, што мрзост мора произвести против наше монархије, а Угарска, а и посебице мађарски народ увлачи се у ту мрзост, ма да је он одлучно против окупације. (Тако је! са левице). Но ја нећу да верујем тим извештајима о грозном вођењу тога рата, али морам ипак рећи, да је последња осуда у Мостару прави скандал. Најодличнији грађани мостарски осуђени су на тешку тамницу за то, што су се усудили ремонстровати против расписа рекрутације и то поглавито из узрока, што су Хришћани под владом султана били ослобођени од војничке службе. Са администрацијом могла је Аустро-Угарска стећи право само организовати какву жандармерију, никако пак рукрутовати војску."

„Начин, којим се поступа са становништвом у запоседнутим покрајинама, заиста није кадар, да стече нашој монархији симпатије на балканском полуотоку. За кратко време, што је наша монархија запосела те покрајине, она је стекла толико мрзости, колико су Турци за пет стотина година требали, (Живо одобравање са крајње левице) и данас на читавом балканском полуотоку нико није тако омражен, неизузимајући ни Турску, колико наша монархија, а што је најжалосније, та се мрзост преноси и на Угарску, а поглавито на мађарски народ. (Тако је! са средње и крајње левице.)"

„Но питам ја, поштовани доме, лежи ли у интересу Угарске, лежи ли у интересу мађарског народа, да се мрази са народима балканског полуотока, и није ли на против у животном интересу Угарске, у интересу њене будућности, да са тим народима у прија-

тељству живи? (Тако је! са левице). Управо рећи, слобода и независност балканских народа, то је главни и животни интерес Угарске. Ја знам, да се на то каже: та ми нисмо непријатељи тих народа, та и ми хоћемо њихову слободу и независност, само то нећемо, да они буду оруђе у рукама Русије. (Тако је! са деснице). С тиме у свези недавно је поштовани г. министар-председник и ту фразу изустио: да он није непријатељ Славена, већ само Панслависта. (Тако и јесте! с деснице.) Допустите! Будимо на чисто с том ствари и немојмо се са речима играти. Могу ли се источним Славенима замерити руске симпатије? Питам ја: је ли за слободу и независност тих народа што чињено? Мени се чини, да се они, који тобож хоће слободу и независност тих народа, а овамо им замерају њихове симпатије за Русију, у кривом колосеку налазе. Док су ови народи потиштени, нико се не брине за њих, нико се не заузима за њихову слободу и независност, ал чим ови народи скоче на оружије, да себи извојују слободу и независност, ту је онда таки вика: То је руско масло! По томе би морали ти народи у вечитом ропству бити, само да одстране од себе сумњу пријатељства руског. Онај, који је у невољи, тај прима помоћ ма од куда му дошла. И кад се нико у Европи не миче, да тим народима помогне, до само једини Руси, онда се немојте чудити, да ти народи са Русијом симпатишу. Да су се Руси године 1849. окренули против Аустријанаца, за цело да би Кошут ту помоћ примио и не би се много предомишљао, да ли се тиме тобож слободоумној Европи замерио! Будимо само праведни према народима балканског полуотока и немојмо им оно у грех уписивати, што би иначе у одношају према Русији и сваки други народ, а камо ли једноплемени и једноверни народ чинио."

„Но нама, *мислим*, *може* на послетку равнодушно

бити какве симпатије ти народи имају, главна је ствар да се слободом и независношћу тих народа створи, нека заграда међу Угарском и Русијом, (Одобравање с левице) а то би било. кад би се створиле неутралне хришћанске државе на балканском полуотоку, те би тиме отпао сваки повод мешању Русије у корист тих народа. Но могло би се рећи: та ти народи били би само предстража Русије и по томе нама свагда непријатељи. Но шта ви хоћете? Ви Турску више ускрснути не можете, наша монархија пак није кадра заузети балкански полуоток, необзирући се на то, да Европа то исто тако неби допустила као што то не допушта Русији. Шта дакле преостаје, него створити независне неутралне хришћанске државе. Док Румунија. док Србија нису биле независне, и онда се казивало: потпомагати независност тих вазалних држава. значи потпомагати Русију на истоку. Сетимо се само колко је муке стало да се дипломација сагласи, да Турци оставе српске градове. А сада, тако рећи, преко ноћ, признаје се од читаве Европе нова краљевина српска. Може ли се рећи да је са независношћу Румуније и Србије, руски уплив у тим земљама ојачао? Извесно је то, да је са независношћу тих земаља отпао повод мешању Русије ради положаја тих земаља, као што је то било док су Румунија и Србија биле вазалне државе. И у том кулминира и читаво босанско питање. Држимо ли ми те земље поседнуте или хоћемо да их анектирамо — за које нам ваља имати дозволу Европе — то дајемо Русији свагда повода да држи отворено источно питање, да против нас изигра своју карту — можда под околностима, које могу бити по нас врло неповољне. Допустимо ли пак да те покрајине постану слободне и независне, то смо уједно одузели повод сваком мешању руском. (Тако је! са средње и крајње левице.)“

„Хоће ли те покрајине за себе бити, или се придружити Србији и Црној Гори, то је за Европу равнодушно, за Аустро-Угарску зависи то питање од односаја према Србији и Црној Гори. Јесмо ли у пријатељству са Србијом и Црном Гором, то и нама та ствар може равнодушна бити. На послетку било би срамота за велику државу од 36 милиона да јој је зазорна каква држава од 3—4 милиона.“

„Заједнички министар спољних послова г. гроф Калноки, запитан у делигацијама о целима са Босном и Херцеговином, рекао је нешто налик на ibis redibis non morieris in bello. рекао је, да влада жели да се тамошње становништво „што више приљубљује овој монархији“. Гроф Калноки није имао одважности да отворено каже, да влада жели анексију. Но ову одважност није могао ни имати, јер јавна је тајна, да је од стране наше монархије на више страна учињен упит ради анексије, ал да је од свуда добивен негативан одговор. Хоће ли наша монархија самовластно да анектира те покрајине? Ја држим да би тај чин ујединио све велесиле да стану против нас и да нас каквом демонстрацијом присиле да оставимо Босну и Херцеговину. И сад је већ јавно мњење у Европи против нас. Начин како ми извршујемо европски мандат: место да у те покрајине уређене, цивилизоване односаје створимо, ми пустошимо земљу и истребљујемо тамошњи народ. Да није тако шкакљиво источно питање, да се у њему не испрекрштавају толики интереси и да не садржава свагда у себи клицу европског рата, Европа би нам давно већ ставила ултиматум да излазимо из Босне и Херцеговине. Државници аустро-угарски не би требали да чекају на такав ултиматум, већ би требали да настоје да својевољно из тих несретних покрајина изађемо. Бар угарски државници имали би дужност да се одзову јавном мњењу Угарске

и да пораде да што скорије изађемо из Босне и Херцеговине. (Тако је! са крајње левице.)"

„Ми смо са читавом босанском ствари у неки ћорсокак ушли, из кога ваља да што пре изађемо. И према томе нашем несретном положају у Босни и Херцеговини још има државника, који кажу, да се наш положај на истоку побољшао и као доказ показују на наш уплив у Србији. Допустите да то као велику илузију означим. Да се може говорити о упливу Аустро-Угарске у Србији, то би се морала наша монархија ослањати на какову странку у Србији, која има корена у народу. Али наша монархија се ослања само на садањи кабинет, који никаквог наслона у народу нема и кога први ветрић против Аустрије може отпирити. Нека се не каже да садањи кабинет има већину у скупштини. Свака влада у Србији има већину скупштинску. (Са левице: исто као код нас!) Свака влада зна средства да нађе, да себи створи већину. (Са левице: истоветно као код нас!) И Ристић је имао до последњег часа већину скупштинску. У Србији не бивају промене владе парламентарним узроцима, већ из других узрока. Но садањи кабинет нема управо рећи ни већину скупштине и ово ће сваки знати, који зна састав српске скупштине. У скупштину именује владалац једну трећину скупштинара и само две трећине се бирају. Но онај део опозиције, који је последњи пут иступио из скупштине а тиме скупштину немогућом учинио, већи је него онај део бираних посланика, који је у скупштини остао. Дакле се не може казати за данашњу владу српску да има већину скупштинску. Од какве је дакле вредности наш уплив у Београду, по себи се каже. Да може бити говора о нашем упливу у Београду, морала би се наша монархија ослањати на народну струју у Србији, а ово све дотле не може бити, докле ми држимо запоседнуту Босну и Херцеговину.

Повишење Србије на степен краљевине, прѣма околностима, у којима је то учињено, није могло на Србе онај утисак учинити, који би иначе учинио. Зна се да је то повишење Србије на ступањ краљевине за то у такој хитости чињено — нису могли дочекати ни Цвети, ту народну светковину — да се у нечем несретна афера Бонту забашури и да се одстрани поглед српског народа од Босне и Херцеговине. Но Срби тамо преко волели би имати кнеза са Босном, него краља без Босне! (Веселост.)“

„Тако ми на читавој линији источних ствари заузимамо крив положај. Као што се варамо са нашим упливом у Србији, тако себе и друге варамо са нашим читавим положајем на истоку. Ми себи уображавамо да сузбијамо руски уплив на балканском полуотоку, а овамо са окупацијом Босне и Херцеговине сретно смо дотерали до тога, да потпуно заузимамо онај положај, што га је прѣње Турска заузимала. То није више сузбијање руског уплива, већ је то као негда од стране Турске, провокација Европе против нас. Хоћемо ли ми и даље у том кривом положају остати? Нема ли Угарска узрока желити и захтевати, да се једном тога кривог положаја опрости? (Живо одобравање са крајње левице).

Но та босанска ствар не само да компромитује наш положај на истоку, већ је и од најпагубнијег уплива на наше нутарње ствари. Не само да немилице кроз прозор бацамо милионе, где нам је овде у земљи свака крајцара од потребе, (живо одобравање са крајње левице) него ти источни заплети чине нас неповерљивим према свему, што нас окружава. Угарска влада, да забашури ту несретну босанску ствар пред народом у Угарској, хоће себе популарном да чини, што распаљује страсти владајућег племена према народностима. Само тако ја могу себи да растумачим неке појаве,

који би иначе били непојмљиви. Нама Србима против закона и правице наметнула је влада поглавицу цркве простим именовањем патријарха. О тој теми говориће једном другом приликом један мој посланички садруг. Но ја се не могу уздржати а да не кажем да тога покора није било у нас Срба од кад у овој држави живимо. Било је свакојаких влада у Угарској, али да нам се против нашег стародавног права бирања, против наше, законом ујамчене автономије, поглавица цркве именује — тога покора било није. Влада је тим актом не само закон повредила већ управо и круну компромитовала, јер шта је друго до компромитовање круне, него кад се у краљевском рескрипту каже: да се патријарх за то именује, што није било „једногласности“ при избору, дочим тај реквизит једногласности ни у којем закону не стоји, а зна се да је било избора једногласних, па за то ипак није потврда задобивена, дочим је било избора већином гласова, па су потврду задобили. Да је правог братства међу нама, неби требало да ми Срби позовемо на одговор владу ради повреде наше автономије, већ би требало да то чине Мађари протестанти, јер кад се данас нама именује патријарх, може се вама сутра именовати суперинтендент. (То је што друго — са деснице. Чанади: Има право што каже). Ал као што рекох, о тој теми говориће један други посланички садруг другом приликом. Ја сам ово само мимогред навео. Једно друго јуначко дело владе против народности, јесте прогонство словачких ђака у Пожуну и Епержешу. У тим заводима нема ни говора о том да се предаје словачки језик. Да би ово накнадили и да би се вежбали у свом матерњем језику скупљали су се словачки ђаци и држали предавања у словачком језику. То је било онда што страшно! Ту је већ био панславизам. Управа одстрани ђаке из завода. (Врло добро! са

свију страна). Но то није било доста. Министар иште акта, па ствар на више лицитира: забрани тим ђацима да се не смеју ни на каквом заводу у Угарској учити и ако задобију какву диплому изван Угарске, да не могу никада добити службу у Угарској. (Врло добро.) Јо, ако је вама то врло добро, то се онда не чудите, што г. Тиса сме свашта да чини што му је воља.“

„Но у једној ствари ужасно је насела влада са својом такозваном енергијом против народности, а то је у ствари „Шулферајна.“ Ја кад сам ту изјаву читао и потписе на истој видио, рекао сам: Одоше симпатије велике Немачке за Мађаре. (Веселост). Немојте ту ствар узети на лако, то је врло озбиљно. Забадава ти многи митинзи против Шулферајна: тима нико не верује у Немачкој. За њих важи ауктоpитет оних великих мужева, који су изјаву против министра-председника потписали. И напослетку шта хоће ти силни митинзи да докажу? Протусловље у самом себи: да Немци неће да су Немци! Таковој неистини не може нико веровати. Привржености отаџбини, то није нико доводио у сумњу: ми све народности држимо да смо добри патриоти, ма да смо привржени нашој народности, ма да нећемо да смо Мађари. (Живо одобравање од стране Саса.)“

„Ја сам ово навео само да покажем како влада радо повлађује начелима мађарског народа показујући тиме енергију, где ју није тешко развити. Но у обзиру Саса та је енергија рђави последица имала. (Порицање.) Док смо ми Срби, Романи, Словаци јаукали ни по јада, то се није ни чуло. Али кад стадоше Саси јаукати, читава се велика Немачка узрујала. (Веселост.) Сад као да се влада каје што је чинила са Сасима. (Порицање.) Но ја велим, што се тога поступка против народности тиче: Са државном влашћу у рукама лако је бити „енергичан“ према народностима. Ала

нека угарска влада буде енергична према Бечу, нека се покаже енергичном у босанској ствари. (Тако је! Врло добро, са крајње левице). Читава Угарска одлучно је била, па је свеједнако против окупације. Ми сви желимо да се једном опростимо те несретне босанске ствари. Али нема владе, која би знала у Бечу на ноге стати, те тамошње кругове опоменути: да Угарска није учинила изравнање од г. 1867 зато, да потпомогне известне освојачке намере на истоку, да Угарска неће да угњетава слободу источних народа, већ хоће да одржи пријатељство с њима. (Живо одобравање са читаве левице.) И ја сам уверен да има енергичне владе угарске, која би се знала ставити на ноге у Бечу, да би брзо био крај окупацији."

„Или нека нам се рече, шта се хоће с том окупацијом? Хоће ли се рат са Русијом? Добро. Онда будимо на чисто с том ствари. Но по мом мњењу опасније ствари не може бити по Угарску и по мађарски народ до велики рат са Русијом. Узме ли се ствар ма с које стране, исход таковог рата мора постати фаталним по мађарски народ: било да победи Русија, било да победи Аустро-Немачка, јер то би била највећа илузија и замислити, да би победоносна Аустро-Немачка оставила садањи сустав Угарске. Победа Немачке над Русијом значила би освојење европског истока, значила би ширење немштине на исток, значила би продужење понемчавања против Мађара — покушаји, које је Аустрија чинила, и које би Немачка много моћније продужила. Наравно, да би у случају победе Немачке над Русијом Аустрија сасвим подчињен положај заузела, ако не би сасвим изчезла. Какав би ми Славени у Угарској положај заузели при таковој огромној промени, то се неда предвидити. Можда би нам горе, а можда боље било. Осамдесет

милиона Славена не може прогутати Немачка, ал пет милиона Мађара врло лако."

„Ми Славени у Угарској не желимо ту промену, ма нам под Немцима можда и боље било. Ми се опомињемо да су наши отци и да смо ми у овој земљи задовољно живили док није наступило време племенског господства. Ми желимо да се поврате она сретна стара времена у Угарској, где се свака народност као у својој кући осећала, где смо се сви као браћа волели. Ја управо не појмим политику мађарску према народностима. Мађари на широком свету немају брата, немају сродника, немају пријатеља. Зашто дакле не траже пријатељства у оних, који су од хиљаду година амо с њима једну судбу делили; нека Мађари не сматрају народности као потчињене, већ као праву своју браћу."

„Са заплетима на истоку, са почетком решења источног питања, настао је критичан тренутак за Угарску и за мађарски народ. Са окупацијом Босне и Херцеговине Угарска и мађарски народ носе сав одијум греха аустријских према народу у Босни и Херцеговини. Ако је икада, то је на босанској ствари доказано колку малу вредност има поравнање од г. 1867. Стоји ли Угарска сад боље? Некад је хофкригсрат заповедио да иду угарске пуковније у Италију да угњетавају слободу. Данас се заповеда угарском министру да овакав предлог у сабору протури, да опет пођу угарске пуковније да угњетавају слободу на Балкану. Онда се угњетавала на десној обали јадранског мора талијанска слобода, а сад се на левој угњетава српска, али као што није пошло за руком угушити талијанску слободу, тако неће поћи за руком ни српску."

„Окупација Босне и Херцеговине несрећа је по Србе, ал је несрећа и по Мађаре. (Тако је! са левице).

Угарској не треба Босна и Херцеговина, јер она неће да осваја, да угњетава друге народе. (Тако је! са левице). Ако то хоће Аустрија, нека не иште од Угарске да је у тим освојачким намерама потпомаже. (Тако је! са левице).“

„Ми имамо начина да другим путем дођемо до уплива на истоку. Гледајмо да задобијемо пријатељство источних народа. Ставимо наш уплив на вагу, да ти народи до слободе и независности дођу. (Одобравање са левице.)“

„Права мађарска политика дала би се свести у две речи: пријатељство са источним народима, правичност према народностима у Угарској. (Одобравање на левици.)“

„И пошто законски предлог о кредиту за Босну и Херцеговину греши у обадва правца против интереса Угарске, то га како са српског тако и са чисто мађарског гледишта примити не могу. (Живо одобравање са свију страна левице.)“

Та беседа учинила је у сабору и изван сабора велики утисак. Наравно да је за Полита била повољна струја, што су и Мађари против окупације. Ако се од стране Мађара што замерало тој беседи, то је било, што је Полит поред окупације говорио и о народносном питању. Беседа Политова била је предмет расматрања свију пештанских, па и бечких новина.

„Пестер Лојд“, који иначе непријатељским духом дише против Политових беседа, није могао у овај мах да му одрече признање. „Пестер Лојд“ вели: најинтересантнији говорник био је данас г. Полит. Ми се неустручавамо признати му разноврсност његове политичне тактике, која нам респекта улива. До сад је г. посланик без обзирце заступао славенску политику,

али као да се уверио да се у угарском сабору то не прима, па је окренуо страну интереса Угарске, које ставља у противност са интересима аустријским. Може ли се томе обрту веровати? То је у осталом само једна страна његовог говора. Главна страна његовог говора је она, где удара гласом: напоље из Босне! У интересу Угарске лежи — вели Полит — да се потпомаже слобода и независност балканских народа и тиме уплив осигура, кога иначе Русија мора имати. Но ову кардиналну ставку његовог говора, као да је г. Полит сам опет порушио кад је рекао, да наша монархија нема уплива у Србији. Кад би томе дакле тако било, да наша монархија при свим доказима пријатељства према Србији, ипак не може да задобије њено пријатељство — шта онда вреди она фраза Политова, да у интересу монархије лежи потпомагати слободу и независност балканских народа? За ово се ухватио и г. министар-председник па је са успехом побијао аргументацију Политову. Али ово још није читав систем источне политике г. Полита — наставља „Пестер Лојд“ — г. Полит оснива ту политику на противностима међу Аустро-Угарском и Русијом. те отуд изводи консеквенцију, да би наша монархија управо и као Русија требала моралним сретствима да себи прибави уплива на балканском полуотоку. И ми смо — вели „Пестер Лојд“ — свагда сматрали окупацију само са гледишта противности са Русијом. Само што ми не изводимо ту консеквенцију као г. Полит. Ми моралним сретствима са Русијом на Балкану не можемо конкуровати. Ми према упливу руском само можемо енергичним средствима поступити, са моралним средствима ми би увек у назатку били.

„Пешти Напло“ вели о Политовој беседи: Данас је с великом пажњом слушао сабор беседу Политову. шта више многе делове беседе попратила је опо-

зиција живим одобравањем. Шта је томе узрок? Ваљда то, што је г. Полит променуо своју српску политику, па стао на мађарско становиште? Никако. Полит је остао тамо, где је и био, али са политиком окупације променуо се у тако великој мери положај, да кад и Полит са српског гледишта критикује окупациону политику, да његова умствовања и његови разлози не долазе у опреку са мађарским становиштем.

Ми истина не држимо, да је Полит тактично поступао, кад је окупациону политику довео у свезу са унутрашњим питањем, али му морамо признати, да у оном, што је о окупационој политици казао, има потпуно право. Признајемо, да народној мађарској политици мора лежати у интересу, да унапређује развитак балканских народа, и тиме њихове симпатије задобије, а тиме опет руски уплив одстрани. Све ово признајемо, као што признајемо да окупациона политика тој цели не одговара, те томе сходно да ради одстрањења те шкодљиве политике, мађарски интерес са интересом Срба на Балкану не стоји у протусловљу. И то признајемо Политу, да само за то, што смо протежирали краљевство српско не осигурава нам још уплив у Србији. И да ми у поседнутим покрајинама европски мандат преко лешина и рушевина извршујемо, и да смо за неколико година више мрзости пожњели него Турци за 500 година. Велику пажњу заслужују и разјашњења Политова о унутарњим односајима Србије, као што заслужује признање помирљив тон, којим је говорио према Мађарима.

У главноме пак заслугу Политовог говора у том налазимо, што је разложио, да окупациона политика поред тога, што унутарњи развитак Угарски спречава, њену снагу превеликим жртвама слаби и све једнако Угареку спољној кризи излаже — осим свега тога

још непријатељство народа балканског полуотока на себе навлачи и страсти племенске распаљује. Према тој беседи Политовој, г. Тиса министар-председник, сећајући се да је негда највеће своје парламентарне триумфе имао да захвали беседама Политовим, на које је својим начином одговарао, и сада угради прилику да се упусти у малу народносну расправу — али овом приликом изосташе „ељени!“ Куда ће нас још одвести Тисина влада, кад морамо и то искусити, да у мађарском парламенту речи Полита већег одзива налазе него речи мађарског министра-председника?

„Најес Шестер Журнал“ ово каже о Политовој беседи: Јунак данашњег дана био је Полит. Он је најсиловитији нападај учинио на читаву окупациону политику. Погодио је тиме и оне, који стоје, ма да су против окупације, на чисто мађарском становишту. Ново, и што је највећма у тој знаменитој беседи изненадило — било је то, што се г. Полит ставио на угарско становиште. Г. Полит развио је читав програм источне, шта више интернационалне политике, коју би тобож требало да води мађарско племе. Циљ те мађарске политике ваљало би да буде слога и пријатељство са народностима у земљи и са народима балканског полуотока. Ко се не би с овим потпуно сагласио? Само кад би и ти народи хтели дати какова знака своје привржености к нама, а не да нас најжешће мрзе.

Затим је г. Полит нагласио слободу и независност балканских народа као протутежу руском упливу — што је крајња левица са великим задовољством слушала. У вези с тиме доказивао је г. Полит безопасност северне велесиле за Угарску, на против је живим бојама насликао опасност, која прети мађарском племену од стране моћне и велике Немачке. Према томе излазна тачка праве народне мађарске политике

морала би бити слобода и независност источних Славена, и независност Босне те што скорији излазак из ње — што се наравно све потпуно слаже са захтевима и жељама наше крајње левице. Прелазећи на аграрно питање у Босни, нагласио је г. Полит дужност земљиштног растерећења, и пошто то наша монархија није кадра одмах спровести, да би већ зато морала оставити Босну. Ми с наше стране не увиђамо ту велику прешност. Што је г. Полит казао о енергији владе против народности, и о слабости према горе — то је наравно морало наићи на најживље одобравање крајње левице, јер се неда порицати, да у том има мало истине. У опште морамо се поклонити пред изванредном вештином великосрпског политичара, с којом вештином је знао шовинистичну мађарску странку нашег сабора за његову политику задобити. Разбацане примедбе г. министра-председника Тисе, које је онако неприправан баш пред закључак седнице учинио, нису биле кадре, да утисак те опасне беседе забашуре.

„Будапешти Хирлап“ донео је уводни чланак о Политовој беседи, те признавајући велику вештину Политову опомиње мађарску публику, да се неда заварати лепим речима Политовим, јер је Полит „био васпитан на државни трошак Русије, која га сада као свога агента држи у Угарској.“ На ово је др. Полит дао у исти лист ову изјаву:

Поштовани г. уреднице!

У данашњем уводном чланку Вашег поштованог листа, читам да сам ја „на државни трошак Русије васпитан“ и да сам „руски агенат“.

Коме су моје породичне околности познате, знаће, да је мој покојни отац доста имућан био, да ме је могао о свом трошку школовати. У осталом ја се нисам у Русији већ у Бечу изобразио, где сам пуних

13 година живио, тамо сам своје науке свршио и по свршеним наукама код бивше хрватске дворске канцеларије служио.

По томе је са свим из ваздуха узето, да сам ја на „државни трошак Русије васпитан и да сам руски агенат“!

Имајте пошт. уредниче доброту ове редке у ваш пошт. лист примити.

У Будим-Пешти 16. маја 1882.

Др. Полит с. р.
немањски посланик.

„Пешти Напло“, који је дан пре горе саопштену повољну критику о говору Политовом донео, као да се сутра дан покајао, па да пред мађарском публиком не изгледа да је сувише похвалио српског посланика, донесе чланак под насловом: „Политика Политова“, у ком изводи, да на жалост источно питање стоји у свези са народносним питањем у Угарској и да за то морају бити Мађари опрезни. Полит хоће да се Босна даде Србији, али после би Полит искао Далмацију, Хрватску, Срем, па и Бачку и Банат. На овај чланак дао је др. Полит у „Пешти Напло“ ову изјаву:

Поштовани г. уреднице!

Данашњи чланак у „Пешти Наплову“ под насловом „Политова Политика“ врло ме је изненадио, јер даје смисао мојој саборској беседи, који ја не могу никако примити. Ја нигда, па баш нигда нисам сматрао питање народности у Угарској као питање државно и државноправно, већ као чисто административно. Бачка и Банат немају никаква посла са источним питањем, јер у тим крајевима је српски живаљ раштркан и не може бити позван за ону улогу, која са правом припада српском живљу у турским покрајинама. У Далмацији, у Крајини, у Срему, где је српски живаљ ком-

пактан, ту постаје не толико српско, колко хрватско питање, које Хрвати и Мађари имају да реше.*)

Што се тиче народносног питања у Угарској, то ја народносу политику г. Тисе за велику несрећу држим, јер се мудрост државника не може у том састојати да прети са „смрвљењем“ народности, већ да задовољи њихове захтеве у границима целокупности Угарске и оправданог првенства мађарског племена. Ја сам уверен, да кад би постојала још негдашња Деакова странка, да се политика »смрвљења“ неби била смела ни започети.

Што се на послетку наших односаја према Србији тиче, то сам уверен, да кад окупација Босне и Херцеговине неби међу нами и народом у Србији препреку чинила, да би се међу мађарским и српским племеном могло развити најбоље пријатељство, што би у интересу односаја наше отаџбине на истоку, врло желити било.

Имајте доброту пошт. г. уредниче, овим мојим редовима у Вашем цењеном листу простора дати. Изволите иначе примити уверење мог особитог поштовања.

У Будим-Пешти 17 маја 1882.

Др. Полит,
земаљски посланик.

По свему овом, што смо из пештански новина саопштили, види се какву је сензацију учинила Политова беседа.

И бечка стара „Преса“ имала је чланак о Политовој беседи. Ту се наравно хвали Тиса како је „сјајно“ бранио окупацију.

И друге беседе Политове, биле су свагда предметом

*) Наравно да се ово, што Полит каже, има односити на констелације према источном питању и на државноправни положај Тројединце према Угарској, никако пак на односаје Срба и Хрвата међу собом у Тројединци који они међу собом имају расправити.

новинарских расматрања, али приликом ове беседе све су се новине у разном облику сагласиле у признању за ту беседу.

Наравно да је у српском народу утисак био најповољнији. Др. Полит добио је са више страна изјаве признања. Но адреса признања од стране бирача изборног среза Политовог, била је у том обзиру најзначајнија изјава.

Кад је у г. 1879. мађарска влада донела онај познати предлог за увађање мађарског језика у основне школе, који је предлог изазвао најжешћи отпор народносних посланика — онда се већ видила главна мисао, која је владу руководила. А та је мисао: да за мађарски народ није довољно државно јединство са водством мађарског народа, већ да мађарски народ има да тежи и за културним јединством т. ј. да слије колико је могућно немађарске народности, а наиме бар њихову интелигенцију у мађарски народ, да једнако мисли и осећа са Мађарима, а сретство к томе да је уливање и знање мађарског језика. Према тој мисли мађарска влада није се могла задржати при том, што је увела мађарски језик као обвезан предмет у основне вероисповедне школе немађарске народности, већ је пошла једним великим кораком даље. Под насловом „државнога надзора“ гледала је да створи такав закон о средњим школама, који би сву власт мађарској влади дао у руке и над вероисповедним школама, а та власт би се у првом реду манифестирала са увађањем мађарског језика у вероисповедне школе немађарских народности. Дуго такав законски предлог у наставном одбору саборском није могао продрти, јер све вероисповести, па и Католици и Калвини Мађари нису хтели да даду таку власт влади над њиховом автономним вероисповедним школама. Али влада на послетку одстрани

бојазан Католика и Калвина Мађара указујући да је оштрина тога закона управљена против немађарских народности.

И тако тај законски предлог о увађању мађарског језика у средње школе, дође пред сабор почетком марта г. 1883.

Од свију немађарских народности тај законски предлог највише је био на шкоду ердељским Сасима, јер они имађаху неких осам изврсних немачких вероисповедних гимназија, које су они автономно руководили, а по томе предлогу имао би „владин повереник“ да им се меша и да управља над њиховим гимназијама. Зато сви саски посланици до једнога, и опозициони и владини, говораху против тога законског предлога. Говори њихови били су од великог значаја, јер се разлегаху по читавој Немачкој. Др. Волф (уредник листа „Siebenbürgisch-deutsches Tagblatt-a“) у свом говору тако се занео, да је рекао, да немађарске народности очекују њихово ослобођење само још с поља. Др. Цај говорио је пуна три сахата, и то са великим знањем. Тиса му је назвао говор „памфлетом“ ал немачки „Schulverein“ штампао је ту беседу у 30.000 примерака, па ју је по читавој Немачкој распростро. Најимпозантније говорио је стари саксонски посланик Гул. Са немачком мирноћом и са великим достојанством опроргавао је мађарске говорнике. Барону Пронају, који је против народности употребио изреку: „quod ferrum non sanat ignis sanat“, рекао је Гул: „Кад Ви господо против нас хоћете да војујете са гвожђем и ватром, онда Ви господо, нисте далеко од динамита!“

На жалост, да према држању Саса није било држање Срба и Романа. Год. 1879 подигли су се готово сви посланици Срби и Романи, како опозициони тако и владини, против тађањем законском предлогу. Године

1883. од Романа говораше сам Александар Роман, од Срба сам др. Полит.

Беседа дра Полита гласила је:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

15. марта 1883.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! У течају ове дугачке расправе говорено је о законском предлогу за средње школе са различног гледишта. Било је говора са дидактичног гледишта, са вероисповедног, са народносног. Али ја мислим, да само једно гледиште може бити меродавно, а то је: да ли тај законски предлог одговора добро схваћеној културној политици Угарске. Нема сумње, да у свакој образованој држави културна политика спада међу најплеменитије, најузвишеније задатке државне. Управо, новија цивилизација означује место образованим државама по ступњу њихове културе. Угарска на жалост нема такову културу, која би је стављала у прве редове цивилизованих држава. Угарску обично стављају у ред источних држава. Са неког гледишта са основом, но са другог гледишта сасвим неосновано. Угарска заиста наличи на источне државе у колико има развијених индивидуалности, које неће да се слију у културно јединство, већ се противе културној асимилацији. Но с друге стране у Угарској веза, која нас скопчава са западом, никад прекинута била није — дочим у источних држава упадајем османским, почетци културе беху уништени, и источне државе морају све с нова да стварају. Разлика је даклем та, што Угарска има своју културну традицију, своје културно предање. Питање је само, какве је природе та традиција? На сваки начин само такова, која одговора тим индивидуалностима како су се током повеснице развиле.“

„Поштовани доме! Неда се приписати случају, да су у Угарској вероисповести тако велику, тако огромну улогу играле, као нигде иначе у Европи. Вероисповести беху свагда тако снажни фактори, да се држава на њих обазирати морала, ал тај јак положај вероисповести није само био од користи немађарским народностима, него и самом мађарском племену. Не може се знати, поштовани доме, да ли би мађарски језик, мађарска књижевност, читаво мађарско биће тако јак развитак задобило, да нису мађарски Калвини знали тако снажно бранити своју автономију у цркви и школи против умешаја државне власти.“

„Но може се казати, поштовани доме, то су стара, минула времена; сад је положај сасвим други, сад се државна власт налази у рукама мађарског племена, па није замислити, да би се мађарска влада огрешила против мађарског племена, и зато се каже, да је непојмљива ствар, да се мађарски протестанти, бар господа с оне стране (показује на крајњу левицу), овом законском предлогу толико противе. Та тај законски предлог — каже се — није управљен против мађарског племена, већ напротив зготовљен је у његову корист, а није тешко погодити, против кога је тај законски предлог управљен.“

„Но да видимо, поштовани доме, је ли тај законски предлог заиста управљен само против народности и да ли он не садржава и неке опасности за Мађарство. Ја ћу допустити, да је мађарско племе поравнањем од год. 1867. задобило сјајан положај, премда господа с оне стране (показује на крајњу левицу) тај положај баш тако сјајним не налазе. (Тако је! с крајње левице.) А има неко гледиште, поштовани доме, које држи, да при свем том сјајном положају Угарска нема толико самосталности, колико на прилику Бугарска или Источна Румелија. (Порицање и веселост с десне стране.) Ја ћу допустити, да

је тај положај сјајан, ал што не могу допустити, то је, да је Угарска тако независна, да је господар своје судбе: што не могу допустити, то је, да Угарска није изложена свима евентуалностима, којима је Аустрија изложена, не само у обзиру спољашних него и унутарних прилика. Ал се каже, док постоји мађарски устав, док постоји мађарски парламенат, док постоји мађарска већина у том парламенту — дотле аустријски унутарњи односаји не могу бити од уплива на Угарску. Но да видимо, поштовани доме, да ли је та већина баш тако мађарска? На сваки начин боја је мађарска, али градиво није мађарско. (Немир и веселост са десне стране: са левице: Чујмо, чујмо!) јер се та већина регрутује из немађарских изборних срезова. Ставите тамо (показујући на министарску столицу) другога бојадисара, који ће том градиву другу боју дати, и онда помислите на последице. Но кад то знамо, поштовани доме, да је Угарска усљед копче, која нас везује с Аустријом, да је Угарска разним евентуалностима изложена, недајмо, поштовани доме, државној власти снагу у руке, не дајте државној власти оно оружје у руке, које ви сада хоћете да употребите против народности, ал које би се под промењеним околностима могло употребити против Мађарства. Немојте рушити оне бедеме, иза којих је Мађарство стајало и иза којих су мађарски Калвини у најтежа времена са обраном своје вероисповедне автономије знали одбранити и Мађарство."

„Но може се рећи, поштовани доме: лепа је била та вероисповедна автономија, корисна је била, велике је услуге учинила Мађарству и мађарској држави: али на послетку — каже се — ако ћемо да градимо државу новијег века, то у обзиру наставе не можемо тамо остати, где смо сада. Настава није вероисповедна установа, већ у највећој мери државна установа. Дошу-

штам то је са свим модерно схваћање. Знам га, давно га знадем. тамо у Блунчлију стоји: die Schule ist Staatsschule. Но модерне установе могу се само тамо уводити, где постоје за то услови, где тим установама повеснички развитак одговара. Па зар се модерни преображај наставе само у туторисању државном састоји? Ми нисмо у стању установе западних држава подражавати, где свевласти државној одговара културно јединство. Какав несмисао би био, кад би хтели наставну систему Француске подражавати! Ми нисмо у стању ни да замислимо неке наставне установе француске. У Француској сасвим што друго значи „université“ него у нас свеучилиште. Тамо сасвим што друго значи „école normale,“ него у нас нормална школа. Француски „lycée,“ је сасвим што друго, него наша гимназија. Ко би хтео од наших гимназија да начини неке конвикте, ко би хтео у наше гимназије да стави на управу чиновнике као што су: proviseur, censeur, repetiteur? То су такове установе, помоћу којих је државна тутела у свима појединостима изведена. Хтети подражавати у Угарској оно, што за Угарску није, то је прави несмисао. Па ипак има људи, има посланика, који хоће да сравне Угарску са Француском. Ја сам живио у Француској, тамо сам много шта научио, ал ипак нешто нисам знао, што сам тек ових дана овде у сабору од поштованог г. посланика Гринвалда научио. (Чујмо!) Збиља, г. посланик сравњује француски „patois“, језик простог света са француским књижевним језиком према језицима немађарских народности у обзиру мађарског језика. (Порицање). Но поштовани доме, да овако што каже какав посланик у парламенту источне Румилије, то би се дало опростити, ал кад се тако што рекне у мађарском парламенту — онда је то за мене непојмљива ствар. Господину посланику Гринвалду будућност Угарске задаје велике бриге. Он вели: велика

маса немађарских народности не да се помађарити, али ако Мађари неби били у стању да средњи сталеж, изображенији сталеж посредством мађарског језика културно не асимилирају, то Угарска нема будућности. Нека се умири г. посланик, Угарска има хиљадугодишњу повесницу, хиљадугодишњу прошлост, без да је културна асимилација спроведена, шта више није такова ни покушана. (Гласови: доста зло!) И моје је убеђење, да Угарска може и будућности имати без те културне асимилације. Али поштовани доме, и ја бих се забринуо за будућност Угарске, ако би се покушало, да се мисли посланика Гринвалда оживворе. (Порицање, веселост с десне стране.)"

„Поштовани доме! Овај законски предлог о средњим школама само је излив једне системе, која је пре три или четири године у овом сабору осведочана, кад се одредило увођење мађарског језика у основне школе. Управо, народносни посланици не би ни требало да учествују у овој расправи, јер су они у оно доба све, што се имало и могло против те системе навести о њеној шкодљивости и некорисности — потпуно исцрпили, и искуство од последњих година нама је дало за право. Но ако се ипак упуштам у ову расправу, то је за то, да бар неке чињенице констатујем."

»Каква је то система, која хоће са свима средствима државним да се у Угарској уведе? То је та система, да се посредством тако званог „државног језика" створи неко културно јединство. Но да видимо, да ли тај израз „државни језик" има каквог основа. Тај се израз ни на какав језик на свету превести неда, а то за то, што тај израз нема смисла, а нема смисла што у њему нема логике. Реците ви Французу „langue d' État" или Енглезу „language of state" — па ће стати те вас питати, шта је то? Народи имају језика, али

државе као такве не могу имати језика. (Кретање.) И сам израз „Staatssprache“ није немачки, јер Немци кажу „Amtssprache“ и израз „Staatssprache“ увукао се у немачки језик само из Аустро-Угарске. Постоји језик енглески, језик француски, језик немачки, и то је званичан језик дотичних народа. Чим пак држава прекорачи ону сферу, која припада народима, онда таки настаје језичко насиље. Истина, поштовани доме, има малих народа, који стоје на мањем ступњу изображења и који до извесне границе усвајају језик каквог великог културног народа, али то не бива никад државним сретствима и насилним начином, него свагда привлачном снагом, коју свака виша култура у себи садржава. Навешћу јасне примере. Руска влада у бившим пољским покрајинама ма да са државним сретствима хоће да распростире руски језик, ипак нема никаквог успеха. И сам онај руски чиновник, који је пољске народности, само толико научи руски колико му је нужно за звање: изван звања у друштвеном животу он руски не говори. На против у Азији, у азијатским покрајинама руским, руски се језик тако јако, тако огромно развија, да ми о томе у Европи ни појма немамо. Они мали азијатски народи, чим науче читати и писати, чим обуку европско одело, хоће таки да су Руси. Онај мухамедански Татарин, који у крчмама Петрограда као крчмарски послужитељ служи, као и онај кнез грузијски и мингрелијски, који у палати у Москви живи — све су то Руси од главе до пете. А зашто то тако бива, да руска влада са државним сретствима у бившим пољским покрајинама у обзиру распростирања руског језика нема никаквог успеха, дочим у азијатским покрајинама без великих државних сретстава има највећи успех? То је зато, што је у пољским покрајинама култура пољска јача од руске. На против *пољска култура* не може да се такмачи са немачком

културом у Познањској, ма да тај велики народ немачки, та велика немачка држава мајушној мањини пољској у школама више слободе даје него што ју ми немађарске народности овде у Угарској имамо, ма да смо ми овде у већини. (Порицање, веселост.) Но поштовани доме, пођимо даље. Елсаска је немачка покрајина, тако немачка, да кад сам ја кроз Елсаску путовао, да сам мислио, е се налазим међу нашим банатским Швабама. Па како тамо стоји ствар? Тај елсаски Немац, чим обуче варошко одело, неће више да је Немац, већ Француз. У Паризу мојим правничким колегама из Елсаске, ако би им само из шале рекао, да су Немци — то би они као увреду сматрали. А зашто су ти одношаји таки? Има ли се то приписати државним сретствима за распрострањење француског језика? Не, већ надмоћију француске културе — оној привлачној снази, што је та култура кадра у друштвеном животу да произведе. Ал не идимо тако далеко. Да ли велика освојења, што је немачки језик, немачка књижевност, немачки друштвени живот у Угарској учинио, је ли то чинио државним сретствима? Не, већ надмоћијем немачке културе. Зато ја кажем, поштовани доме, изволите створити за Мађарство ону привлачну снагу, коју свака виша култура има у друштвеном и у многим, многим другим факторима, изволите у опште створити вишу културу — и онда вам нису нужна присилна државна средства. (Велико кретање.)“

„Но у чему се, поштовани доме, састоји данашња културна политика Угарске? У том, да одржава, угњетава културу немађарских народности, а није кадра створити јачу и већу културу, која се не састоји само у распростирању језика, него у много јачим и већим факторима.“

„Када је овај садањи законски предлог немачко новинарство у престоници хтело да представи и-

ноземству, то је ову читаву ствар у врло невиним бојама претставило. И заиста изгледа као да је сасвим невина ствар, кад се каже, да држава према свом највишем надзорном праву изашиље свога повереника к испитима зрелости. Ал кад ми знамо, да је том повереніку дата у руке тако велика дискреционарна власт, да од њега не зависи само судба појединих ученика, него да од његовог извештаја зависи и судба једне народносне вероисповедне гимназије (порицање с десна) — то онда не изгледа тако невина ствар. Јер по данашњој струји, на што ће највећу пажњу обратити владин повереник? Не на учевне предмете, него на то, да ли ученик знаде мађарски језик или не. Но допустите ми, може знати когод мађарски, ал зато не мора знати повесницу светску, математику и физику, па кад знамо с каквим је великим тешкоћама скопчано, док који од немађарских народности ученик научи мађарски, па кад би тај ученик макар изврсно знао друге предмете, а мало слабији био у мађарском језику, то ће му владин повереник ускратити свој потпис на сведоџби зрелости и он је пропао. (Порицање с десна.)"

„Друга ствар што се тако невино приказивала, то је, да се у вишим разредима учи мађарски и на мађарском језику мађарска књижевност. Но нас није морао тек тај законски предлог на то упутити, јер у српској гимназији учи се мађарски језик и мађарска књижевност на мађарском језику већ давно и давно, шта више ми смо за тај предмет постарали се за таког професора, који зна мађарски језик боље него српски и који има тако чист мађарски изговор, да га од Мађара не можеш разликовати. Па то смо ми, поштовани доме, учинили пре тога законског предлога. Но како ће сад та ствар стајати, ако у питању стојећи законски предлог постане законом? Онда ће у нашој гимназији бити *главна* ствар, да ученици знају мађарски. И сад ми

имамо у том обзиру нека искуства. „Ако који ученик пропадне на нашој српској гимназији, он онда оде на мађарску гимназију; тамо не мора много учити — наравно да је тешко учити историју, математику, физику — главно је да учи мађарски, и ако то зна, онда не пропада на испиту. Но допустите ми, може ко год знати добро мађарски, али за то не мора бити изображен по дотичним учевним предметима. И то би био напредак у култури? Не, то је назадак у култури, то је опадање културе.“

„Један други захтев законског предлога, што је на дневном реду, био би тај, да кандидати професуре полажу испит на мађарском језику. Но и то неби било највеће зло. Ал по данашњој струји неће испитивати много кандидата професорског да ли он зна учевне предмете, него зна ли мађарски, шта више, да ли он има тако својство, да распростире помађаривање.“

„Поштовани доме! Читава система, по којој се хоће са распростирањем мађарског језика да створи културно јединство, по мом мњењу јесте и остаје фантом, ташта сањарија, која се неда извести, и томе фантому државна власт, мађарска влада потчињава најважније интересе државне. Од неколико година главна је ствар, да се мађарски језик распростире. Како пак стоји са распростирањем културе? То је данашњој струји сасвим побочна ствар. (Живо порицање.)“

„Но ја, поштовани доме, ту читаву систему са распростирањем мађарског језика не држим за какав интерес државни, шта више не држим то ни за народни интерес мађарски. Узвишени интерес угарске државе био би тај, да се народности помирују, а не да се огорчавају. Узвишени задатак државни био би тај, да се успостави споразум, пријатељство и брат-

ство међу народностима и Мађарима. Ја имам најдубље уверење, да нема Мађара, да нема домољуба мађарског — а под домољубом не разумем онаке људе, који са домољубљем занат терају, као што код нас бива (Кретање) — него оне домољубе Мађаре, који живо желе, да се успостави стари споразум са народностима. А с друге стране имам и то дубоко уверење, да нема човека међу народностима, који не би желео споразум са Мађарима. Па кад је то тако, откуда ипак, да се ми не можемо споразумети? Ја налазим узрока само у томе, да немамо владе, која би се знала узвисити до свога племенитог задатка. Нека буде, поштовани доме, влада, која ће у Угарској Мађарству онај државни значај одржати, који му је дала повесница, друштвени живот, посед, интелигенција, но нека буде и такова влада, која ће бити пријатељска према народностима, која ће допустити у периферијама мало живота народностима, онога живота што је нуждан и са гледишта добро уређене администрације. Нека буде влада, која ће културу народности потпомагати, а не угњетавати, јер кад то чини, то онда није само погрешка, већ злочинство према култури. И онда, ако узимамо таку владу, уверен сам, да ће пријатељство и братинство, да ће стари дух опет оживити међу синовима једне отаџбине."

„Но пошто законски предлог, што је на дневном реду, тај дух не провејава, већ на против, пошто је исти управљен против културе немађарских народности, то га ја за основу специјалне расправе примити не могу. (Живо одобравање од стране народносних посланика.)"

Ова беседа колико се занимала са самим предметом законског предлога, толико је предочила пагубност тежње, која иде само за распростирањем мађарског је-

зика, а губи из вида прави културни развитак становништва Угарске.

Но најзначајније је у тој беседи крајња ставка, где се каже, да „нема владе, која би се знала узвисити до свога племенитога задатка“. И заиста да такове владе има и питање народности и читав унутарњи положај Угарске стајао би друкчије.*)

*) Ова беседа Политова пада већ у доба кад се ово дело почело штампати. И са том беседом закључена је ова збирка Политових беседа.

ЗАВРШНА РЕЧ.

Српски народ у овим крајевима, кад му једном сину лепши дани, знаће просудити и уважити тешку политичну борбу ових последњих двадесет година То је читаво једно коло интелигенције српске, које је ту борбу подржавало и још подржава. Тек кад би се скупило све оно, што је сваки појединн за тих двадесет година на пољу те политичне борбе радио, тек онда би се могла слика те политичне борбе саставити.

Беседе Политове само су неки део те слике или ако се хоће, показују слику. која би се тек колоритом правог повестничара морала испунити. Но и та слика може имати своју вредност, у колко се у њој главна струја српске политичне борбе огледа, а та је струја, да српски народ и у свом најпотиштенијем стању о својој будућности не очајава. „Наша је будућност", рекао је Полит у једној од својих беседа и ово зацело осећа и читав народ српски: то му је нада, то му је утеха.

Повестничар, који ће писати повестницу српског политичног живота за ових последњих двадесет година — имаће многе јаде и невоље, многе неправде, многа безакоња према српском народу да забележи. Но уједно ће имати да забележи и велику стрпељивост, велику истрајност, велику челичност српскога народа у тој борби.

Зацело да је српски народ у својим политичним тежњама имао најпоштеније намере. Најмање му се

може замерити, да он није хтео споразума са мађарским народом. При почетку уставне ере, после октобарске дипломе, он је пружио руку помирења мађарском народу; признавао му је све оно, што му пристоји као вођи у овој нашој отаџбини. Ал' од доба поравнања од год. 1867, властници мађарски променише сав одношај према народностима немађарским. И Срби и друге народности дођоше у сасвим потиштен положај.

Ко има то убеђење, да неприродни одношаји немогу дуго трајати, и да напослетку и поједини народи морају доћи до правде и правице — тај не може сумњати, да данашње стање у Угарској не може дуго трајати. Било спољном политиком, било унутарњим преображајем — околности морају наступити, које ће крај учинити данашњим неприродним одношајима. Accidit in puncto, quod non speratur in anno — стара је изрека, која се често обистинила. И Мађари за време Бахове системе, нису могли ни сањати, да ће настати оне велике промене, које су настале и које су им све њихове политичне тежње у оној мери испуниле, како се они то ни из далека надати нису могли. Потиштено стање народности у Угарској сасвим наличи на оно стање, у ком су се Мађари налазили за време Бахове системе, шта више, то је стање по народности у многом обзиру горе — само што то владајући кругови мађарски неће да признају, већ напротив заваравају сами себе: да су народности задовољне, те казивају, да су само поједини „агитатори" незадовољни. То је позната фраза, коју свака апсолутистична влада употребљује и коју су и према Мађарима за време Бахове системе употребљавали. Тиса је често у сабору према Политу ту фразу употребио, ал' му је овај одвратио, указујући на Бахову систему, кад су Немци за Мађаре казивали, да су „задовољни".

*

Било би врло жалостно, кад би садашња система владавине у недоглед могла трајати. Настаће и морају настати лепши дани за српски народ у овим крајевима. Лако је задовољити српски народ у овим крајевима и врло је мало оно, што он за опстанак своје народности захтева. Ваљало би само да има владе, да има државника, који би се знали узвинути до племенитијег задатка према немађарским народностима.

Развој ствари на истоку и несигуран одношај према другим државама мора за собом донети и промену у системи владавине према народностима у аустријској царевини, као што се ово већ у једној половини царевине опажа. Аустрија не може сматрати само Мађаре за једину заштиту свога бића. Ако аустријска царевина неби умела задовољити своје разне народе, то она ни будућности имати неби могла. Али то је баш значајно за царевину аустријску, да она у најкритичнијим тренутцима променом системе владавине, зна себи осигурати оно биће, што је тако често у опасности било.

Гледајући на садашње прилике у Угарској, мора се свако чудити великој разлици у системи владавине међу једном и другом половином царевине. У такозваној Цислитави, влада поступа са највећом обзирношћу према народностима. Да и не спомињемо Чехе и Пољаке, који су до меродавног уплива у Бечу дошли и који своје људе на министарским столицама имају, — у Цислитави и сами Словенци уживају равноправност народну. Министар правде тамо у Аустрији опомиње државне одветнике, да се уче словенском језику да могу течно на словенском језику пледирати. Каква је према томе слика у Угарској! Ту о народностима нема ни говора, ни спомена. Ту се само за језик једног племена зна и сва тежња иде за тим, да се читав културни живот по калупу тога једнога племена преобрази. Према немађарским народностима немају се нека-

кви обзири. На послетку што се тиче Срба, то се већ и у вероисповедну автономију задерало. Оно што је српски народ држао за немогуће: да му се поглавица цркве именује — и то се догодило!

Могу ли ти ненаравни одношаји дуго трајати? Рок им се истина не може определити, али према оном што бива у другој половини царевине, према свима околностима, боља времена морају наступити.

Да, настаће и морају настати лепши дани за српски народ у овим крајевима. Но да ли ће оно коло српске интелигенције, које је за ових последњих двадесет година у тешкој борби политичној учествовало, те лепше дане дочекати — то се не може знати. Садашње потиштено стање може кратко бити а може још дуго трајати. У тешкој борби, која се водила, а још се и сада води, многи и многи је клонуо, а сваком који је у тој борби учествовао, та борба је многе и многе неугодности донела.

У неједнакој борби, многе вође других народности у Угарској као н. пр. у Романа, Мочоњи, Бабеш и др. давно су ту борбу напустили. У Срба та борба није напуштена, већ се при изборима за сваки сабор обнавља. Но баш због тога, што су Срби од свију народностни најистрајнији у борби, тим су веће непријатности како за оне, који српског посланика бирају тако и за самог посланика.*)

*) Др. Полит по својој природи наклоњен мирном породичном животу, много и много пута хтео је да напусти сваку политичну улогу. Али околности опет и опет су га на површину истављале. Много пута у животу, човек није господар своје судбе. Заиста стоји она изрека великог учитеља Политовог, професора Лоренца Штајна: Die Dinge sind mächtiger als die Menschen! На каквих грозних тренутака има често онај, који мора своју политичну улогу да игра! При оним великим овацијама у Панчеву после првог избора — на неколико дана пре тога сахранио је др. Полит свог првог сина. Кад је отишао у Пешту да говори о берлинском уговору — оставио је своје троје деце оплено болесне и тако после беседе вратио се на болничку постељу своје деце. На дан свога избора у Новом Саду за народно-црквени сабор г. 1879, *лежала му је млађана* супруга у самртним мукама, две недеље пред сабор

На угарском сабору улога народносних посланика у опште, а српских напосе, врло је тешка и непријатна. Саобраштај са мађарским посланицима готово да је искључен. При говорима, које држе народносни посланици, налазе се они као у каквом непријатељском логору. Но ако има какве утехе при том, то је, да се говори народносних посланика, бар оних, који су себи знали аукторитета стећи*) пажљиво слушају и да глас тих посланика не само у свом народу, већ и у иноземству одјека налази. И то је можда један од главних узрока, што се борба од стране народности не напушта.

Но при свим непријатностима на угарском сабору и у опште у политичном животу, једна мисао подржава све оне, који су у тешкој политичној борби за последњих двадесет година учествовали, а та је мисао: да је народ велика породица, према којој сви чланови имају заједничке дужности да испуњавају. Та је мисао подржавала многе из оног кола интелигенције српске, који су политичну борбу за последњих двадесет година имали да подрже, и који је и сад подржавају.

Двадесет година тренутне су честице у животу једног народа. У животу појединог човека велики је и велики простор времена. Па ипак и тај велики простор времена брзо прохуји. Но ако у том простору времена, људи, који су били бачени на море политичне борбе, учине биланцију за њихов приватан живот, то многи морају да уздану**), јер за себе нису имали ни-

саранио ју је — али на сабор је ипак морао ићи и тамо своју улогу играти! Други људи у таким жалосним приликама, господари су свога расположаја, људи пак, којима околности политичну улогу доделе, морају да је играју до краја — ма у каквом иначе расположају били.

*) Др. Полита на угарском сабору обично са највећом пажњом слушају.

**) Др. Милетић је зато често уздануо у кругу својих присних пријатеља.

кад оне угодности, које иначе сваки човек мање више има у свом, ма како скромном животу.

Но за све те неугодности, које политична борба за собом доноси, биће оно коло интелигенције српске, које је за последњих двадесет година ту борбу водило, довољно награђено, ако повестница српска буде рекла: Они су свој род љубили!

ПОПРАВКЕ.

На страни 72 од горе стоји: на баркету у Петрограду г. 1866, а треба да стоји: *на банкету у Петрограду г. 1867.*

На страни 286 стоји Осман-паши, *а треба да стоји* **Керим-паши.**

На страни 512 стоји: кад се основ политичне једне велике државе, а треба да стоји: кад се основ *политике једне велике државе.*

САДРЖАЈ.

Страна

Предговор преводиоца VII
Предговор писца XI

Прво доба.

§. 1. Увод 1
§. 2. Хисторичко земљиште . . 2
§. 3. Спољашње стање монархије односно Угарске 2
§. 4. Прве посаде надвојводе Фердинанда 4
§. 5. Избор Фердинанда за хрватскога краља и заполячева странка 5
§. 6. Географско омеђашење Хрватске против Турске у време прве опсаде Беча 1529. 6
§. 7. Војништво Аустрије и Угарске под Фердинандом . . . 7
§. 8. Фердинандове обранбене мере на хрватској граници 1530. под кацијанеровим заповедништвом 11
§. 9. Кацијанеров поход на Осек 1537. 12
§. 10. Обранбене мере хрватских сталежа 16
§. 11. Мњење о постању војничке Крајине 17
§. 12. Поделење историје војничке Крајине 18

I. Периода Од године 1538—1737.
(Време неуређене војничке Крајине).

Преглед 19

I. Одсек. Страна

§. 1. Устројење три капетаната у горњој Славонији год. 1538 . . 20
§. 2. Насељење жумберачког округа, његов капетанат и његове повластице 21
§. 3. Посадна снага крајишких кула под првим самосталним крајишким пуковником Иваном Ленковићем 1559. 23
§. 4. Први орган војничке администрације у Крајини 26
§. 5. Умножење народне војске новим сеобама. Прве припомоћи из Краљске 27
§. 6. Деоба монархије и старање надвојводе Карла за средства, којима да се издржава Крајина 28
§. 7. Брушки указ од 1. марта 1578. 30
§. 8. Устројење унутарње-аустријског војеног савета. Определења о употреби онога, у Бруку одобренога новца 33
§. 9. Војничке опреме у хрватској Крајини у исто доба . . . 34
§. 10. Успостављење дисциплине са војеним чланцима 36
§. 11. Судски орган и судски поступак 40

II. Одсек.

§. 1. Наименовање унут.-аust. надвојводе Карла за администратора Крајине 43

*

Страна

§. 2. Положај надвојводе Карла према цару 44
§. 3. Признање надвојводе у његовоме достојанству од угарских и хрватских зем. сталежа . . 46
§. 4. Прве административне мере надвојводе Карла 47
§. 6. Зидање горње-карловачког града 1579. и његове повластице 1581. 48
§. 7. Даље регулисање администрације хрватске Крајине и инструкција за њенога првог пуковника 1580. 50
§. 8. Стање војске у горње-славонској Крајини 1580. 53
§. 9. Нови одношај између Хрватске и унутарње Аустрије изв брушког указа 54
§. 10. Смрт надвојводе Карла и његови насљедници у администрацији Крајине 1590. 56
§. 11. Нове сеобе из Босне и турске Хрватске 1597. Образовање купске или петриње Крајине 1598. 57
§. 12. Опадање Крајине . . . 58
§. 13. Нова насељбина у горње-карловачкој Крајини 1605. . . . 61
§. 14. Издржавање горње карловачке Крајине од крањских и корушких зем. сталежа 1627. . 61
§. 15. Први уставни и управни штатут за вараждинску Крајину 1630 63
§. 16. Вараждински и горње-карловачки генералат. Рачунски правац од год. 1635. за вараждински генералат 74
§. 17. Војено-географски одношаји горњо-карловачког генералата за време војачења год. 1657. . 75
§. 18. Устројење генералатског управитеља за горње-карловачку Крајину 1658. 78
§. 19. Државно-правни и војнички одношај жумберачког надкапетанта у време нерегулисане војничке Крајине 80
§. 20. Поравнање између корушких сталежа и овостране горњо-карловачке Крајине 1676. . . . 82
§. 21. Постепени ред горњо-карловачких крајишничких официра 1684. 84
§. 22. Борба против опстанка вараждинског генералата у време другог одсека 85
§. 23. Сеоба Срба после друге опсаде Беча и њихове повластице 87
§. 24 Нови војнички насељеници у време боја за личко и крбавско гтофовство 1687. . . . 92

III. Одсек.

§. 1. Карловачки мир и нова јужна граница аустро-угарске монархије 93
§. 2. Проширење војничке Крајине у време карловачког мира . . 94
§. 3. Оснивање два генералата (савско-дунавске, тиске и моришке Крајине) 1701. и 1702. . . . 95
§. 4. Стање и животни одношаји вараждинског генералата од год. 1697. до 1704. 106
§. 5. Подвргавање градачког војеног савета бечкоме дворском савету 1705. 109
§. 6. Грофовства Лика, Крбава и Звоиниград после освојења им . 109
§. 7. Прве војничке мере у Лици, Крбави и Звонограду 1700. . 110
§. 8 Уговор са унутр. аустријском камером 9. нов. 1701. 111
§. 9. Тгдашње прилике у Лици . 112
§. 10. Сењски влад ка Брајковић утишава доњу Лику 1710. . . 114
§. 11. Овојачење Лике и Крбаве под заповедништвом једнога надкапетана 1712. 115
§ 12. Порицање права за попуњење нижих службених места у

Страна

та два генералата Кужни пате-нат и повластице огулинског општинства 1710. 120

§. 13 Невоље чардачке милиције у средње-савској Крајини. Изъучење дунавских крајишника из мешовитих места (1714—1716) 122

§. 14. Поновно покрећање питања вараждинског генералата. Хајстерова представка цару и овога решење 1717. 125

§. 15. Ново омеђашење аустро-угарске монархије на југу у сљед пожаревачкога мира 1713. . . 129

§. 16. Заведење аустријског меничког поступка. Призивни штатут и судски поступак цара Карла VI. год. 1718. 132

§. 17. Усташки појави у приморској Крајини 136

§. 18 Намет пореве и роботе на подунавске и посавске крајишнике 1715—1724. 138

§. 19. Службени одношији градских заповедника у Броду, Градишци и Рачи и њихови приходи по упутству од год. 1722. . . . 140

§. 20. Тамишки Банат после пожаревачког мира и устројење банатске милиције чрез грофа Мерције 1724. до 1726. 143

§. 21. Нереди у платама у горње-карловачкоме генералату и мере против извреда учињене 1726. 147

§. 22. Крајишка војска у аустријској Србији 1726 151

§. 23. Правила грофа Одијера за подунавску Крајину 1727. . . 151

§. 24. Организовање правосуђа у личкоме надкапетанату и судске повластице за Гомирје год. 1729. 155

§. 25. Платежно стање у вараждинском генералату и делимична помоћ 1729. 159

Страна

§. 26. Кордуни покушај за преустројење вараждинског генералата 1732. 161

§. 27. Пропаст кордуиног предлога и даље стање у генералату . 164

§. 28. Усташки појави у Лици 1728 и 1732. 172

§. 29. Посавска Крајина, продужење њеног организовања чрез грофа Одијера и спроведење тога чрез грофа Кевенвилера. Стање Славоније 1734. 175

§. 30. Побуна у посавској Крајини 1705. 188

§. 31 Околности у баналној Крајини у течају прве периоде . 190

II. Ратно-хисторички део I. периоде.

Предговор 192

§. 1. Мали рат на граници 1575. Бој код Будачке 1575. Турска крстарења — Кевенвилерово упадање у Босну 1578. Нападање код Слуња 1584. Пораз код Иваваниħа 1587. Дела сењски ускока. Бој код Градца 1591. Бој код Клиша (Клиссе) 1592. Хасанова насиља 1592. Надаждијево изазивање 1592. . . . 193

§. 2. Бој на Куши (22. јуна) 1693. Прво освојење Петриње 1594. Друго освојење Петриње 1596. 198

§. 3. Мали ускочки рат и убијство Рабате 202

§. 4. Злоупотребе Мљетчана и уговор од год. 1612. 206

§. 5. Суделовање крајишке милиције у ускочком рату 1615—1617 209

§. 6. Крајишка народна војска у тридесетогодишњем рату 1618. до 1648. 211

§. 7. У турскоме рату год. 1663. до 1664. 217

Страна

§. 8 У холандско-француском рату 1672—1678. 221

§. 9. У четрнајстогодишњем турском рату 1683—1699. . . . 221

§. 10 Саучашће на згушењу ракоцијевог устанка 245

§. 11. Учашће крајишника у шпанскоме рату због престелонаследног реда 253

§. 12. У турском рату год. 1716. до 1718. 255

§. 13. Учашће у рату са Шпанском и Француском 1733—1736. . . 265

III. Културно-исторички део из времена I. периоде.

Страна

§. 1. Опште културно стање . . 272

§. 2. Поделење владичанских дијецеза 274

§. 3. Разни дијецезални односаји 275

§. 4. Црквени односаји источноправославних последователя . 280

§. 5. Обрада земаља 293

§. 6. Трговина 295

§. 7. Контрумацки ред од год 1790. 298

§. 8. Поштарство 300

Прилози уз I. периоду . . . 302

ПРЕДГОВОР.

Писати историју војничке Крајине значи, већим делом писати историју српскога народа у данашњој аустро-угарској монархији.

Истина, Срби су још у 7-мом веку, кад су населили Мезију (потоње српске земље) прешли у неком броју и преко Саве и Дунава у Срем, Славонију доњу и тамишки Банат (овде су дакле били готово 3 века пре Мађара), који је број после нарастао придоласком насељеника у време угарске краљице Јелене, родом Српкиње и у време српских краљева Драгутина, Вукашина и цара Лазара. На југу Дубровник беше свој, а приморје которско саставни део српске државе. Али повеће сеобе српске настају тек после пропасти српскога царства (1389), после пропасти Србије као самосталне државе (1459), пошто пропаде босанско краљевство (1463), пошто Турци освојише Београд (1521), тада већ угарски град и поразише Угре на Мухачком пољу (1526). У то доба Срби се досељаваху уклањајући се испред грозног непријатеља, тражећи просто гостопримства и уточишта.

Али од кад Срби почеше насељавати Крањску (1535) и горњу Славонију, данашњу провинцијалну Хрватску (1538), од тада се на расељеној, а од Турака непритиснутој или доцније отетој земљи, о трошку сабора Унутарњу-Аустрије [1]) поче оснивати нова војничка држава, којој становници беху већином Срби ускоци или дошљаци и староседиоци из Доње Славоније, и којима за њихове војничке услуге и заслуге аустро-немачки цареви а угарски и хрватски краљеви, већ у

[1]) Innerösterreich. Разумевају се славенске земље Штирска, Корушка, Крањска, Горица, Трст и Истрија.

другој четвртини 16-ога века даваху повластице за слободу вероисповести, самоуправу и опроштење од различних давања.

За тим, тек на крају 17-ога века долази велика сеоба под патријархом Арсенијем III. (од породице Црнојевића) са особитим и многим повластицама, и сеобе 18 и 19 века у разним приликама.

Тако постаде најпре вараждинска Крајина (Windische Grenze), за тим горњо-Карловачка, по примеру којих доцније беху установљене и доњо-Славонска, сремска, бачка, керешка, моришка, тамишко-дунавска и ердељска.

Због важности горње Крајине за постање и развитак целокупне границе, од Зрмање на граници далматинској до Бистрице на граници буковинској, „Матица српска“ више година је расписивала и расписује награду за историју Крајине вараждинске и горњо-карловачке, али без успеха, кад извори за то не беху приступачни.

То би суђено први да напише један честит Чех, који је служећи 28 година у нашем народу (последње време беше у Винковцима директор гимназије), научио га ценити, љубити и поштовати, па за то се на позив војеног министарства у Бечу и примио трудног посла, да приликом развојачења границе, дакле на крају те ванредне и необичне установе покуша да напише прво дело о развитку целе Крајине како по простору тако и по времену.

Писац је радио по изворима и држао се најстрожије објективности без борбе за политична начела или вероисповести. Он се трудио да најпре констатује (утврди) чињенице, шта је и како је било, па онда да суди, а у томе је показао да има она својства, која одликују повесника, а то је: љубав к истини, смисао за правду и слободоумље.

Дело ово тек ће преводом на српски да буде познато. У немачком оригиналу штапано је у одређеном броју егземплара, па разаслано властима, а није никако давано у трговину с књигама.

И ако су Граничари многим пролевањем крви извојевали себи заслуге за хришћанство, слободу, културу и сваковрсни напредак других народа, за престо и монархију, особито кад су сасвим несаразмерно њих 1 милијун давали 100 000 војске, а 36 милијуна других држављана 500.000, — опет ни

један саставни део ове државе није био тако мало или рђаво познат, као баш тај војнички народ. Тим ће се дакле делом знатно попунити не само српска историја на по се, него и аустро-угарске монархије у опште. Оно је занимљиво и за статистичаре, што сличних установа, као што беше војничка Крајина има данас на југу Русије, и на северу и југу Африке (у Алжиру и Капланду); а важно је и за државнике у опште, у којој год земљи има народне војске, јер Крајина и не беше друго до јевтина, а добро уређена и до савршенства регуларне војске доведена милиција (народна војска).

Ја мислим, да лепши дар не би ни могао принети моме роду, него што издајем на матерњем језику историју његове, истина с једне стране кобне, али за то с друге стране славе и лаворових венаца пуне прошлости. Сваки народ треба да сазна своју прошлост, а највише српски, јер његовој нема равне ни један у васцелој Европи.

* * *

Покушавао сам, да ово дело издам прво у малим, а после у већим свескама. Тај начин издавањк изабрао сам због тога, да га сваки може лако набавити и да га могу и ја лакше издати. Али наш народ не вичан на тај начин издавања и куповања књига не успедо ни ја у мојим подузећима, а како ми се са свију страна изрази жеља да издајем то дело у што мање свезака, то сам се решио, да га сходно оригиналу у 4 књиге издам.

Због политичних околности, које наступише у сљед српско-турског рата године 1876. без свакога повода и моје кривице морално и материјално скучен оскудеваху ми средства материјална за издавање овога дела. Али врла српкиња плем. госпођа Марија Шутари, удова познатог јунака Петра Јовановића ц. кр. мајора и витеза гвоздене круне III. реда из Земуна упазив моје колебање, притече ми прва у помоћ. После потпоможе ме познати родољуб и земунски грађанин Коста Хариш, кога нам, на жалост и велику штету српства, немила смрт прерано из наше средине отрже.

За ово издање предујми ми трошак ваљани Србин и трговац г. Јован Ђуричић Биорац из Руме поразумно са супру-

гом госпођом Јеленом рођен: Савић без икакове своје користи и са не малим пожртвовањем.

Од моје стране свима скупа најтоплија захвалност, а како они уједно принеше жртву и своме роду, то ће без сумње и овај родољубље признати.

У Руми на спасов-дан 1880.

Преводилац.

ПРЕДГОВОР ПИСЦА ПРВОЈ КЊИЗИ.

Предавајући читаоцу прву књигу специјалне повеснице војене Крајине осећам потребу, да у напред изложим неке примедбе своје како на сам предмет, тако и на становиште, које сам при томе заузео, уједно да означим и изворе из којих сам грађу црпео.

Најособенији зглавак у зглобу аустро-угарског државног организма сачињава без сумње војена Крајина. Та особеност не изражава се само у особитости устава јој, него и у томе како је овај постао и како се у изнимним околностима развијао.

Из три капетаната са 600 бораца на горњо-славонском земљишту створи се једна војничка земља, која обухвати јужни руб монархије, захватив дужином својом од изданка Зрмање, у њеном току к' јадранском мору, до низина златне Бистрице на међи Буковинској.

Од неколико хиљада Срба ускока, који вођени својим капетанима и војводама понудише своје услуге хрватском крању Фердинанду разви се од половине 16-ог века прираштајем и насеобином један наоружан народ, који све до год. 1872. с пушком о рамену дању ноћу стражу чуваше од крвног непријатеља вере и покушаваше да смртоносном задаху куге спречи улаз у монархију.

Шта више, тај војнички народ са пожртвовањем и успешно захвати у сам удес и највишег царског дома, кад се оно Ракоција маши руком освећене Стеванове круне, кад последњи мушки огранак аустријских хабсбурговаца умре и кад 1848. револуција преплави средњу Европу.

Али без обзира на крвљу стечене заслуге за хришћанство, највиши престо и монархију, не остаде ни један део породице аустро-угарских народа тако непознат и ни један не

беше тако непризнаван тако занемараван као баш овај народ војнички. И у самим оним слојевима државног грађанства, у којима се виша образованост тражила и налазила, застало се при томе: да се за претпоставку узму традиционално наслеђени изгреди тренкових пандура и преступи огорчених крајишника у рату, те да се отуда црпљени суд примене на војено организовани и управљани део српско-хрватског народа. А ипак би била дужност благодарности занимати се са историчким удесом оних насељеника, који налазећи у Аустрији заклона од варварства османлијског, касније сами својим грудма и крвљу срца свога, пре свега Аустрију заштићаваху од истога варварства.

Као што изузетни положај војене Крајине беше самосвојан, тако настрано протече и хисторични развитак њезин. И ако се неда порећи, да је стање, које се нарочито у генералату вараждинском развило при завршетку нередовног времена скрмило организацији Крајине, то се ипак у целини узев, не могу из самог тока развитка народног живота изводити хисторични одељци (Aere), који наступајућој периоди ударају печат другог времена. Војена управа искључиваше сваки самосталан развитак. На против, политични положај монархије и развитак њене убојне снаге узеше одлучног уплива на измене у обранбеним односајима тога војничког народа. У државно-грађанском правцу, у пркос неким добронамерним покушајима напредова развитак народа само онолико, колико то допуштаху војени интереси, Творац те војничке земље, као што она постоја у своме највећем пространству до год. 1850. беше духовита и јуначна царица и краљица Марија Терезија, која је установила крајишке војене пуковније и шајкашки батаљон.

Ова специјална повесница првенче је, не само као мој спис, него и погледом на сам предмет, јер дела Штопфера, Хицингера и Хостинека [1]) о статистичним и административним односајима војене крајине или не захватају у историју пре год. 1807. ни мало, или ако и захватају, то није довољно специјално.

---

[1]) Stopfer Hitzinger und Hostinek.

Кратко хисторичко упутство, које Хицингер стави на чело својој статистици до душе има вредности; али је врло површно, летимично и више је скица, нацрт, него да би могло послужити потребама повеснице.

Што се тиче становишта, на које се ја ставих са овим радом могло би се из њега самог спазити да сам тежио строгој објективности и да се нисам уклањао с пута никаквој појави, која беше од уплива каквог на развитак војене Крајине и на стварање њенога стања.

Државо-правно питање и тако не потпадаше ни каквој сумњи, а од политично-начелне или религиозне политике чувао сам се. Није требало да буде брушира са израженом тенденцијом дело, што ми га повери високо државно ратно министарство да израдим.

Грађу сам разделио на троје: на војено-политичну, ратно и културно-хисторичну.

Тешкоће при израђивању прве периоде беху необичне, нарочито у прва два одсека.

Делом на запустелом и на културу ишчекујућем, делом на лоше култивираном земљишту поникоше на територији хрватске круне у опсегу грађанске јурисдикције, као нека острва милитарне насеобине и касније читави дистрикти (окрузи) са читавом војеном администрацијом. И саме оне становнике њихове, који не отправљаху војничке дужности, судски и полицајно руководише под- и оборкнезови. О каквој војеној администрацији (управи) у свима државо-грађанским раскрајцима не беше ни трага.

Један пуковник и под његовим заповедништвом два потпуковника сачињаваху врхове бројно још незнатне милиције и немачких посада. Остали чланови војене администрације појавише се тек мало по мало, појединце и по околностима кад је то захтевала потреба уређења. Сваки чиновник делаше по датом му упутству, које је истицало из потребе и за исте било удешено. Сад, ако ће читалац да схвати те одношаје, може то постићи само саопштењем упутстава, у којима су изражене потребе и оне околности, које овима служе за основ. Због тога добише први одсеци облик једног, на актама удешеног монотоног, фрагментарног дела, као што беху у ствари и почетци ове, касније војничке земље, без икакве унутарње свезе.

Слично је било и са питањем издржавања, које као мрка пруга досиже до у другу периоду, и преко нередовног времена. Унутарње-аустријски сталешки сабори принели су војној крајини, а тим и целој држави велике жртве. Али се неда затајати ни то, да им се по кад-кад досадило носити то тешко бреме и да тежише да га у корист своје деце исцрпе. Догоди се то у 16 и 17-ом веку, а у новчаној невољи унутарњеаустријских кнезова. Опасност од Турака не беше такође увек једнака.

У ратно-хисторичном одељку испречише се препреке друге врсте. Аустријске војничке новине и монографије, са којима бродска пуковнијска команда с особитом готовошћу подпомагаше моје дело, садрже истина списе који су црпљени из ратних аката; али у тим актама све до завршетка аустро-баварског рата због насљедства, називају се крајишници само овим именима: „Ајдуци, Карловчани, Славонци, Посавци или Хрвати. И у самом седмогодишњем рату врло се ретко спомињу имена крајишких пуковнија. Шта више често означаваху крајишнике у опште само са именом „Хрвати“. По томе не оста ништа друго, до да се задржи име „Крајишник“ јер повеснице појединих пуковнија, које ми беху стављене на расположење — ма да су неке од њих врло драгоцене — не дадоше до горе означеног времена довољно обавештења. Другу сметњу, наиме да би се могло тачно забележити све, што је која појединa пуковнија учинила — сачињава склапање батаљона од год. 1792. до кампоформијског мира.

Као извори служише ми: Акта из регистратуре ц. кр. државног војеног министарства, из архиве негдашњих крајишки заповедништва у Загребу, Варадину и Темишвару; додатак Херцога хилдбургсхаузенског са актама снабдевен; Хауеров из акта црпљени „Кратки преглед системалних наредаба“, који беше састављен за надвојводу Лудовика, кад је овај примао управу војене Крајине; Оставина акта надвојводе Лудовика из доба делања комисије за нацрт крајишког устава од год. 1807. Ирштрументи за омеђашење монархије и за мира карловачког, пожаревачког, београдског и шиштовског (свиштовског); из ц. кр. тајне домаће, дворске и државне архиве; четир велике свеске хронолошких извода из акта; драгоцена збирка нормала (уредаба) г. управног потпуковника Клиске о војевању од

до год. 1815; изводи из извештаја и ратних аката
ске архиве, повеснице пуковнија и друга дела која
ити онде, где су употребљена.
После не могу а да се не захвалим вис. ц. кр. др-
ојеном министарству, високим земаљским властима
заповедништву у Загребу и дивизионим заповедниш-
Нарадину и Темишвару), управи ц. кр. војене архиве
пуковнијским управама, а нарочито управи брод-
вније господину писцу извода из ратних аката и
свима онима, који иначе како год потпомогоше
дело.
ће ја у 60-ој години свога живота прихвати на-
државног војеног министарства да напишем ову по-
бејах свестан тешкоће постављене ми задаће иути-
ности, под теретом којих ваљаде ми је решити; али
оставим спомена земљи у којој сам 28 година
службеним одношајима, и чије ме особености у ча-
дмора тако многострано занимаху принуди ме, да
покушаја, који са обе стране, и као први подхват
едмет по себи беше скопчан са необичним тешко-
може да послужи за не маловажну допуну аустријске
е.

Дријевци, јула 1872.

Писац.

I. ПРВО ДОБА.

§. 1. Увод.

Ц. кр. војничка Крајина у своме првом основу беше створ обране (Nothwehr) од нападаја Османлија. Они потстакнути религиозним фанатизмом, прегазив развалине српске државе, продреше у великим гомилама дунавском долином и угарским равницама до под бечке шанчеве. Вандалски разоравајући и пустошећи све, више пута завитлали су грозну буктињу ратних страхота према срцу Европе. Многе хиљаде Крштана подлегоше њиховом бесилу или беху одвучени у ропство.

Нрви пљен им беше славонско-сремска Месопотамија, са пожешким висовима и банатском равницом.

Под притиском ових јада, положила је унутарње-аустријска грана Хабсбурга темељ за установљене земаљске обране на међи државе. Она је у расељеним или мало насељеним јужним пределима (који се Турском граниче) Хрватске и Горње-Славоније установила једну војску из оних Крштана, што су се уклонили испред турске обести и из староседиоца, што се нису разбегли. Првобитно подељена у мало неуређених крајишничких дистрикта (округа), ширила се та војска после пут истока у оној мери, у којој је фанатички непријатељ бивао потискиван натраг преко Саве и Дунава.

Кад се ова наоружана земаљска стража и у крвавим бојевима за хабсбуршки престо Карла VI. и изван земље показала као поуздана и ваљана за ратовање, удесиште је војнички, а према томе и државо-грађански. Мало по мало она беше претворена у једну војничку државу и онда државној војсци придружена. Уз то већ од свога постанка беше војничка Крајина уточиште турских Крштана, чега ради доби велики део свога становништва.

Прво доба војничке Крајине је оно време, кад она беше поседнута са не хрватском војском до устројења прве народне војске у горњој Славонији, која сачињава праву излазну тачку њезиног постанка.

§. 2. Хисшоричко земљиште.

У почетку 16-ог столећа постојаху ове жупаније на земљишту војничке Крајине:

Личка . . . . . са седиштем у Госпићу;
Крбавска . . . . . „ „ „ Крбави;
Сењска . . . . . „ „ „ Сењу;
Модрушка . . . . . „ „ „ Модрушу;
Слуњска . . . . . „ „ „ Слуњу;
Зрињска . . . . . „ „ „ Зрињу;
Крижевачка . . . . . „ „ „ Крижевцу;
Вараждинска . . . . . „ „ „ Вараждину[1])

и ове у целини или као ове две последње, делом беху увучене у војничку област. Изнимак чини жумберачки (Sichelburger) и маријодолски (Marienthaler) део слуњске пуковније, који подпадаху у духовноме погледу прво акилејској патријаршији, после горичкоме надбискупату, а у политичноме погледу крањскоме надвојводству[2])

У садашњу крижевачку жупанију спадаше цела крижевачка и од прилике половина св. Ђурђевачке пуковније; друга половина ове сачињаваше саставни део вараждинске жупаније.

У славонској крајини беше градишканска пуковнија излучена из пожешке, бродска и четир западне кумпаније петроварадинске пуковније из валковачке (ваљда валповачке? Прев.) жупаније. Остали део петроварадинске пуковније беше саставни део сремске жупаније[3]). Тителски (пређе шајкашки) батаљон, немачко, српско и романско-банатске пуковније беху делови западно лежећих жупанија пре турскога господарства. После освојења Баната сачињаваху оне камералне дистрикте.

§. 3. Спољашње стање монархије односно Угарске.

Султан Мухамед упадне у Босну са 150.000 људи, и уђе у њену престоницу Јајац (1462). Босански краљ, коме се живот заклетвом ујемчио паде од џелатове руке[4]). У навали таких опа-

[1]) Утјешеновић: Војничка Крајина и сустав; карта старе Хрватске од Кружића.

[2]) Извештаји седнице царске академије знаности 19. књ. стр. 856, филос. ист. класе.

[3]) Као 1

[4]) Хамер-Пургетал у историји Османлија, 2. књ.

сности на Угарску круну, лати се мача и угарски краљ Матија. Док су његове војсковође код Футога и Темишвара успешно војевале, он сам после тромесечне посаде заузе Јајац (16. Децембра 1463.) и ослободи 18.000 Кршћана од ропства. При своме узмаку из Јајца, даде уточишта многим кршћанским бегунцима у личкој и крбавској жупанији, чије земљиште, са свога пластичког облика за природну тврђаву развијено даваше овим насељеницима згодна средства за четнички бој и обрану. У једно им ујамчи 3. и 4. зак. чланком слободу вероисповести, ослободи их од десетка уз дужност да бране земљу и подчини их сењскоме капетанату, којег је још краљ Лудовик I. установио.[1])

Највероватније је, да су ову насеобину највише сачињавали они у Јајцу ослобођени Кршћани, да избегну тешке ланце ропства, и краљ је могао ступити у своје будимске дворе умирен у уверењу, да је границу у томе пределу добро сачувао, јер изван природних обранбених средстава још и нагон самоодржања и освете морао је подстицати ове насељенике на очајну борбу, у случају непријатељског нападаја.

У овој, за сво кршћанство средње Европе наступајућој и уништењем грозећој опасности беху само два владара, који беху са својом делателношћу и душевном даровитошћу позвани, да заједничким радом стану на пут османлијском фанатизму. То беше римски папа Пиус II. и угарски краљ Матија. Али ови, у место да су купили кршћанске борце под своје заставе и још за времена борили се са непријатељем на Сави и Дунаву, трошише сваки на свој начин згодно време и најбољу снагу на земљишту чешке круне. После смрти краља Матије малакса Угарска усљед олигарске партајске борбе, а кад се Јован Запољац отворено маши руком за Стевановом круном, она се поче и изнутра распадати. На Лудовиковом двору, поред свега тога што земаљске благајне беху исцрпљене, владаше разврат и раскош.

Цар Карло V. делом занимаше се са расколом цркве у Немачкој, делом трошио је немачку крв на то, да у Италији потуче свога супарника француског краља Франју I. Тако наступи зла коб, да Београд и Шабац (1561.) падоше у непрујатељске руке. Узалуд се прослави Кеглевић, Черија и Франкопан код Јајца (1525.)[2])

[1]) Енгл. истор. 2. књ. стр. 298.

[2]) Енгл. историја 2. књ. стр. 298. и Мајлат ист. Угара 2. књ. стр. 342.

*

Угарску судбу реши Мухачка катастрофа (24. Августа 15 6.). 10. Септембра стајаше Сулејман под угарском престоницом, чије кључеве у знак предаје однеше пред њега чак до Дуна-Фелдвара,[1]) те ову земљу вандалски опљени и попали.

Док је Сулејман у центруму своје операционе основе победно корачао напред к' срцу Европе, дотле босански намесник Хосрев-бег и намесник смедеревски Јајаоглија успешно војеваху против хрватских и далматинских тврђава. Јајац предаде његов кукавички заповедник Стеван Грбоног, Радонић Бањалуку без капи крви[2]). Са овим градовима падоше и хрватске и далматинске тврђаве. Разпрште се насеобина личких и крбавских висова. Падоше и бискупије Модрушка на малој Капели и пожешка у Славонији. Нестаде бискупије књинске и крбавске. Пожега постаде седиште турског санџака (провинције.[3])

§. 4. Прве посаде надвојводе Фердинанда.

Унутарње-аустријски надвојвода Фердинанд још после пада Београда (28. августа 1521.), који за собом повуче и заузеће тврђаве и места Кулпенице (ваљда Купинова? Прев.), Барића, Перкаса (Беркасова? Прев.) Сланкамена, Митровице, и Илока; — посео је тврђаве Сењ, Клишу, Крупу, Јајац и др. (1523). Бан Бериславић обратио се био на пану, не би л' овај испосредовао помоћи за самој себи остављену Хрватску. Овај је дотерао код угарског краља Лудовика и његови саветника дотле, да се је са својим шураком надвојводом Фердинандом 22. децембра 1522. споразумео због посаде тврђава на западноме бојишту и овом самом беше поверена обрана лички и крбавски висова[4]). Али кад гдекоје тврђаве падоше у непријатељске руке, обрати се Фердинанд писмено своме царском брату са изјавом, да после Бога у овој невољи само од њега ишчекује помоћи, гоњаше га на брзе одлуке и представи му нужду, коју створише наступеле околности, а које захтеваху брзу и преку помоћ. Но пошто цар не хтеде слабити своје војске, која

[1]) Печевић, стр, 37. у Сулејмановом дневнику, Хамер Пургстал 2. књ. стр. 54.

[2]) Тај исти 2. књ. стр. 61.

[3]) Иштванфи на крају 9. књ., Керчелић ист. Загреба, Фарлати 4 књ. стр. 112 и Хаммер-Пургстал 2 књ. стр. 61.

[4]) Ex arch. bell. — из ратне арх. бр. 459.

му требаше у борби с краљем француским Франьом, то му само посла неколико препорука на неке чешке и угарске велможе, што подупираху његов избор за краља Чешке и Угарске, и још уз то 100.000 дуката.[1])

§. 5. Избор Фердинанда за хрватског краља и запољчева странка.

1. Јануара 1527. састадоше се хрватске велможе у тврђави Цетину, и изабраше Фердинанда за хрватског краља[2]). Још истога дана саставише Фердинандови пуномоћници: Павле Оберштајнер, бечки прота, кисешки барон Никола Јуришић, Јован Кацијанер и бечки грађанин Јован Пихлер један спис, са којим се обвеза Фердинанд, да ће поставити известан број војске (1000 пешака и 200 коњаника) како у Хрватској тако и у Крањској за обрану земље против Турака, хрватске градове у добро обранбено стање ставити, најпосле земљу уопште, као и по особ, у њеноме старом праву бранити.[3]) Са овим Фердинандове обранбене мере не само што добише оправдања, него му се управо ставише у дужност.

Али Фердинандов избор не оста и у Хрватској недотакнут, јер Запољац и тамо имађаше својих присталица, на челу којих стајаше гроф Криштоф Франкопан. Овај порицаше Фердинанду хрватску круну, те скупи на Драви до 1000 пешака — које војника које сељака и 3000 коњаника.

Док је он рушио Бекријне дворе, скупише се под заставом Бана Фр. Бађањије и Фердинандове присталице, међу овима мужеви хисторичко-славнога имена, као: Зрињски, Кеглевић и Јован Карловић — последњи члан своје славне породице. — Овима се придружи и знатни број немачке војске из Штирске, Корушке и Крањске. Но пошто се Бађањија не хтеде упуштати у борбу, као што му противници желише, него још пође узмицати на траг, то се обезхрабри Фердинандова странка. Вараждин посла и не позван Франкопану кључеве својих капија.

Само Павле Кекеш (Köhkös) заповедник тврђаве не хтеде

[1]) Мајлат. 3. књ. стр. 44.

[2]) При избору у скупштини 1. јануара беху присутни: Андрија кнински бискуп, грофови: Јован Торкват од Крбаве, Никола Зрињски, Волфганг (Вукашин) Франкопан од Бриња, Ђорђе од Слуња и Цетина, Стеван пл. Благај и Андр. Феслер, у њ. историји.

[3]) Мајлат о књ. стр 44.

пристати на предају града. Смрт Франкопанова, кога рани смртно зрно[1]) док се бавио припремом око опсаде истога, обрну Фердинандову ствар повољнијим правцем. Још исте ноћи, у којој Франкопан на смртној постељи позиваше војсковође, да верно истрају уз Запољца и да узму за главног војсковођу Јована Тахију, који се беше у ратовању с Турцима опробао — разпршта му се војска. Млоги отпадоше од Запољца, па и сама Франкопанова невеста, Канижина удовица Катарина поклони се краљу. На крижевачком сабору прећоше и друге запољчеве присталице на фердинандову страну, изузимајући Банфија[2]). Кад још гроф Салм потуче запољчеву војску, тада беше Фердинанду осигуран посед Хрватске у нутри.

Напротив спољашња опасност од стране Турака биваше све грознија. 10. Маја 1529. крену се Сулејман са грдном војском из Цариграда. Већ са бурама равнодневице појавише се прве чете ових крволока под Бечом, крстарећи по целој околини; 27. септембра стиже и сам Сулејман. Ал пошто је гроф Салм, уз кога се борио, у првим редовима и Јован Кацијанер, снажно и јуначки Беч бранио, то је 16. октобра осујећен главни нападај Турака. Пошто уз ово још наступи зима и оскудица у храни, Сулејман остави Беч, и узмаче натраг не учинив ништа. У повратку грозно беснише ови дивљаци, и мноштво људи одвукоше у ропство. Запољац би потврђен за угарског краља.

У оваковом стању налажаху се ове, турској обести већином изложене земље, кад Фердинанд поче смишљати да против њих устроји нове обранбене мере.

§. 6. Географско омеђашење Хрватске против Турске у време прве опсаде Беча 1529.

Са звонимировом круном доби Фердинанд само остатак старе Хрватске. Год. 1529. пружаше се међа ове краљевине западно од Рјеке (Fiume, St. Veit am Pflaumb) дуж јадранског мора до Сења,

[1]) Зермег (Zérmegh) који суделоваше у томе боју пише као очевидац: Exploduntur ex arce duae quas barbatas vocant tertia manualia paulo post exploditur (Избацише се из града две лубарде, тако зване „репаче“ а трећа, „метеризњача“ избаци се мало после)“ у Швандтнеру.

[2]) Тај исти говори даље: „Fere omnes in partes Ferdinandi concessere, unico Joanne Bánfy, viro incomparabilis animi constantiae excepto.“ Готово све пређе на Фердинандову страну, осим једног Јована Банфије, човека несравњене душевне сталности). Мајлат 3. књ. стр. 52.

повлачила се западним гребеном горе Велебита, на граничке међе сада већ турскога личког и крбавског виса (Hochplatten), дуж овога преко Мутнице (сада турски Мутник) на Уну, уз коју Бишће, Крупа, Нови, Костајница, Дубица и Јасеновац још осташе у опсегу хрватске краљевине. Од Саве и Лоње настави се источно до Драве тако, да Вировитица остаде са ове стране граничке линије. Ал ова не беше стално углављена између Драве и Уне, јер у сљед непрекидних бојева на скоро паде Дубица, Петриња и Вировитица под турски јарам.[1])

§. 7. Војништво Аустрије и Угарске под Фердинандом.

Пре но што би се прешло на прве основе војничке крајине, није довољно просто обележити тадашње стање државе с поља, које захтеваше да се устроји војничка крајина. Да би читалац добио чистији појам и да би могао боље пресудити појаве с којима ће се срести, нужно је бацити поглед и на обранбене околности, које тада постојаху у аустријским земљама и у Угарској, јер се само тако могу спречити неоправдане пресуде. Уз ово нужно је вратити се и на време Максимилијана I., јер од њега почиње сав преображај у војништву.

Проналазак барута стави на место племићког коњаништва народну војску, састављену од извежбаних људи из народа. Том установом рат доби облик опште-народне мисли. Максимилијан осети и схвати прве потресе овога снажног обрта и употреби га као најзгоднији моменат на то, да чврше своје насљедне земље. Обранбено питање требало је да послужи и за политичке цели. Пред смрт му пође још за руком, да са инсбрушким указом (Innsbrucker Liebel) оснује један војени састав, који основом узајмичности између аустријских земаља створи неку врсту удружења за узајамну испомоћ и њих, мимо саме цели самоодржања још и неком тесном везом скопча, те тако у неку руку замени и надокнади стајаћу војску. Од овога доба морадоше на „војску позвани“ (die Aufgebothe, или они, који према реченом уставу беху војници) у случају нужде и преко уговореног времена од 6 месеци служити; но тада беху непосредно плаћени. Овим начином

[1]) Др. Рачки у „Књижевнику“ за год. 1866. стр. 51.

беше утрвен пут установљењу стајаће војске.[1]) Но ипак тај, премда сувремени и земаљским околностима одговарајући војени састав беше само за унутарњу обрану опредељен. Још не беше војске, која би се могла употребити против непријатеља с поља, и за освојачке ратове.

Кад је усљед тога поникла разлика између домаћег војеног састава и онога у немачкој царевини, Максимилијан се брзо реши, да систему „врбовања својевољаца“, која је већ постојала у великој размери развије, и тако да постави једну велику немачку војску, која би заменила непоуздане најамнике Швајцарске, који се од царства одметуше. Преко капетана, који примаху својевољце (Werbshauptleute) позва он народ из аустријских насљедних земаља под своју заставу, даде им плату и наоружа их на швајцарски начин са копљем од 18 стопа, цидама (Hellebarden) и дугим мачевима. Тако из чета поругљивих скиталица, званих „Јараца“ (Böcke) створи он ваљане најамнике, који до душе после рата полазише својим кућама; но на другу „врбонку“ опет се брзо прикупљаху. Беше то нека врста стајаће војске за време рата, која се на брзо раширила и употребила у целој Европи. Ови најамници беху страшни и познати под именом „Немачки ратници“ (Deutsche Knechte).

Система врбонке беше уведена не само за пешаке, већ и за коњанике и ови подељени на чете. Било је и резерве, јер коњанике узимаху донекле и под капару, (Wartgeld) т. ј. обвезиваху се ови, да ће извесно време, док рат не букне спремни чекати; но у том случају мораде им се плаћати месечно по 2 или 3 талира за издржавање коња. „Аркебузири на коњи“, називаху се „лаки коњанички стрелци“, јер они уз два пиштоља носише и кратке пушке, зване „Аркебузе“ — или друкче „Петрипале“. — Аркебуза беше немачка „пушка-сикирача“ (Hackenbüchse). (Аркебуза је пушка са сикиром на цеви, да би се дала боље утврдити на грудобрану или другом чему ради сигурнијег гађања. Превод.) Обични коњанички стрелци беху наоружани добром пушком.[2])

Под Фериńандом I. разви се војнички састав у унутрашњости Аустрије сасвим на чисто народној основи. Поред пешачке војске и коњаничких чета још је постајао и „Позив“ (Aufgeboth). Али

[1]) Др. Мајнерт у истор. ц. кр. војске. 2. књ. стр. 30.

[2]) Овде је по дру Мајнерту наведена само она врста војске, која беше раздељена у крајиске градове и тврђаве.

само такав, који је био спремљен и удешен за општу домобрану у случају нужде. У фердинандовом обртничком реду од год. 1552. стоји: да ако непријатељ грози варошима, варошицама и селима „обртници тамо међусобно да остану, за пристојну плату да служе и да се даду верно употребити под теретом каштиге, глобе и изгнања из наших земаља. (Die Handwerker daselbst vnder andern plaiben vnd vmd gepürlichen Sold dienen, vnd sich treulichen gebreuchen lassen bei straff vnd peen vnd verpiettung vnserer Lande“).

После прве опсаде Беча позва Фердинанд земаљске сталеже својих верних провинција, да спреме све за обрану земље. Већ 14. марта 1530. закључи горњо-аустријски сталешки сабор, да устроји, 5 месеци издржи и краљу на расположење стави једну редовну војску. Према томе се установи: „да сваки велможа, спахија у земљи позове пред-а-се за војнике способне своје поданике без изузетка и да сваког десетог и петог човека у војску упише. Они што остану код куће, дужни су постарати се за издржавање „на војску позваних“. Сталешки сабор одма изабра над-капетана или земаљског пуковника (Oberfeldhauptmann oder Landesobristen) и среске капетане (Viertelhauptleute). Даље би уплављено: „да срески капетани определе у својим срезовма места за скуп, на које ће се скупљати сви на војску позвани, кад им се пуцњавом топова, звоном или другим знаком пожара да знак, да се непријатељ приближава. Ако би овај био сувише многобројан, онда су дужни сви способни латити се оружја“.

„П седници дужни су од сваких 100 фуната прихода 1 коња опремити. Сваки човек од 12 и преко 12 година плаћа 4 кр. као ратни прилог, свећеници од сваке фунте прихода 6 кр.“ Напослетку беху определена места за уточиште старца, жена и деце, и то за сваки срез по једно.

Али због учестане потребе позивања војске у 16 столећу бивахў све ређе, пређе уобичајене одштетнице, и ниже племство не могаше сносити бремена земаљске обране, за то се дужност суделовања у војеним обвезама (позивања у војску) разрезала на племство по њиховоме приходу.

Особите обранбене околности постојаху у Угарској. Сва угарска добра беху првобитно подарци (Lehen) крупе. Из ове подарничке обвезе проистицаху све установе војене дужности угарског наслеђнога племства. Домобранство беше и у Угарској једна на опште државном праву основана поданичка дужност. Све друге

врсте законом одређеног наоружања, оснивахуу се делом на подарничкој системи, а делом на наређењу доцнијих закона. Лична војена дужност: да је сваки самосталан племић и свећеник у случају ратне потребе дужан био лично и о своме трошку полазити на бојиште, сачињаваше само саставни део те војене дужности. Друга и значајнија беше „Вратарска (капијашка) војска“ (Portalmilitz [1]). Племићки поседници беху дужви на дворовима и тврђавама држати сталне посаде за обрану краљевине. У овим дворовима и њиховим посадама (чете и бандерије) састајало се стање угарске војене снаге у мирно доба. Војни поход (Feldzug) појединих чета ових, и у мирно доба за сталну домобрану опредељених бандерија звао се: делимично војевање или четовање (Particular Heerfahrt).

У овој „вратарској милицији“ лежала је сва снага извршне моћи. Пренебрегнуће ове дужности, од стране племства навуче делом мухачку катастрофу. Али претрпљени пораз овде освестио их је и пробудио у њима патриотско пожртвовање. Одмах после Фердинандовог круписања понудише новоме краљу припомоћ (Subsidium) од 2 фор. за свака врата (капију) и половину одмах положиште.

На сваки начин због тога, што наступи невоља у земљи беше немогуће племићким поседницима, због малога поседа да према уставу издржавају само осмину чете (Achtel-Banier).

Под овим околностима показа се, и то успешно, на делу Фердинандов велики административни дар, да у складу са земаљским установама и обичајима преобрази некадашњу угарску убојну снагу у једно знатно и уређено обранбено тело. Под његовом владом подржавала се како за обрану земље, тако и за случај рата стална каваљерија, а њено издржавање разрезивало се по броју поданика. Год. 1528. би једним декретом наређено, да прелати (црквени великодостојници), барони и племићи морају бити спремни за обрану земље, и тога ради определи 8. члан. исте године на сваки 20 сељачких кућа по једнога човека. Уз ово још за хитне случајеве задржа Фердинанд и позив. (Ону из народа састављену војску. Aufgebоth) по пређашњем опредељењу. [2])

[1]) Кад се установљаваху формална села у Угарској, онда се поче опсег сељацима уступљених земаља, на број капија (Portale) опредељавати. Једна цела капија беше једна паорска (сељачка) сесија.

[2]) Др. Мајнерт, 2 кн. стр. 163—165.

§. 8. Фердинандове обранбене мере на хрватској граници 1530. под Кацијанеровим заповедништвом.

У време прве опсаде Беча. већином у турским рукама беху оне тврђаве, које су пређе посели Фердинандови најамници. За то краљ би принуђен нове мере предузети, једно да одговори својој, на цетинском сабору примљеној обвези, друго да сачува своје унутарње-аустријске алпске земље од турских вандалских нападаја. С тога даде у унутарњој Аустрији купити (врбовати) добровољце, наименова Јована Кацијанера за унутарње-аустријског главног капетана (Generalhauptmann) са седиштем у Љубљани, и стави под његово заповедништво и крајишничку војску.[1]).

Чим Турци дознаше за ове припреме, одмах се и они почеше спремати и за нападај и за обрану тако, да их ништа не би могло задесити из ненада. Паша и заповедник освојеног дела Хрватске између Врбаса и јадранског мора, премести свој главни стан у Гливну (Ливну). Ибрахим паша, заповедник год. 1528. освојене личке и крбавске жупаније укопа се у Удбини, утврди и поседе Мерзин и друга места, да из ових упада у Хрватску. Пешаци и коњаници спремни беху да нападају на бискупску варош Засин[2])

[1]) Фердинанд пише 17. марта 1530. из Прага Андрији, книнскоме бискупу ..... oommisimus item, ut cum provinciarum nostrarum: Stiriae, Carinthiae, Carnioliae et Tyrolis Statibus agant et tractent, ut aliquae gentes conducantur et confinia praedicti Regni (Croatiae) ad avertendum et praecavendum Turcarum insultum disponant, quorum capitaneus erit, egregius, fidelis, nobis dilectus Joanes Katzianer, qui ut speramus difficultates et pericula, in eodem regno vigilantia in melius reducet et fideles illius subditos ab invasione custodiet et in pace et tranquilitate pristina convigilantia conservabit. In adventu vero Majestatis Caesareae.... bonam peditum Hispaniorum Archuseriorum partem exspectamus. (Исто тако смо наредили: да са сталежима наших покрајина Штирске, Корушке, Крањске и Тиролске раде и настоје, како би се нека племена сакупила и због одбијања и осујећења турског нападаја расположе крајишнике споменуте краљевине (хрватске), којих ће капетан бити изврсни, верни, нама драги Јован Кацијанер, који ће као што се надамо, тегобе и опасности у истој краљевини својом опрезношћу на боље обрнути, и који ће његове верне поданике бранити од нападаја, и својом старом пажњом држати их у миру и спокојству При доласку пак царског Величанства.... очекујемо добар део пешака шпањолских Арбушана) Сладовић, повест бискупије сен. модруш. Трст. стр. 27.

[2]) Бискуп Андрија црта генералном капетану Кацијанеру турске опреме из Топуског (свога прибежишта) овако.... Cum. a Sp. M. vestra repedavimus, homo quidem, quem Dazdar (Dizdar) de Udivina (Udbina) vocant, pro quodam captivo nostro huc ad nos miserat, qui quidem homo nobis cum fide retulit, quod,

И Сењу грозиште код Клисе усредсређени Турци. Због ове опасности и недовољних средстава за обрану решиште се становници да се иселе, ако би им Кацијанер нужну помоћ одрекао. [1]).

§. 9. Кацијанеров поход (Feldzug) на Осек 1537.

Док се Фердинандова војска у Угарској против запољчеве странке променљивом срећом борила, дотле су — супрот мира са Сулејманом углављеног — оба Заповедника границе у Горњој

postquam Turci Sp. Mag, Vram in hac parte pro defensione istorum regnorum deputatum intellexerunt. Bassa in Glyvno habitare et has partes devastare voluit. Ibrayn vero, Vojvoda in Udina (Udbina) curiam sibi aedificare et ibi manere proposuit. Castrum Merzyn munire et reformare hominesque in eum ponere decreverunt, caeteraque castra ibidem munire et exinde has partes, haec regna destruere praetendunt.... deinde firmavit, quod Chatta (Četa, eine Abtheilung) equitum et peditum in paratu sit, que ibi ad civitatem seu oppidum nostrum Czaceyn (Zasin, südlich von Bić) destruendum exspectat..... (Кад смо се вратили од ваше Узвишености, човек неки, кога зову „Удбинским дивдаром" беше зарад неког заробљеника овамо к нама послао човека, који нам је поверљиво саопштио ово: Пошто су Турци дознали. да је В. Уз. одређена у овом крају за обрану истих краљевина, то је наумио паша да у Ливну станује и пустоши ове крајеве. А Ибрахим, војвода у Удбини, предузе да сагради себи двор и да ту остане. Тврђаву Мерзин одлучише оправити, утврдити и у њу посаду ставити; а ишту, да се и остале тврђаве утврде, и да одатле униште све крајеве ове краљевине.... За тим је тврдио: да је једна чета коњаника и пешака спремна, која ту чека да уништи општину, нашу варошицу Засин) Сладовић Повјести бискуп. Сењ. Модр. стр. 270–271.

[1]) ..... hostis autem passim vagatur nihilque aliud studet, nisi ut nos hauriret, prout nuperrime nobis a fide dignis personis relatum est: illum exercitum, qui sub Klissio adunatus fuit, contra construendi castrum ad obsidionem hujus civitatis tam per mare quam terram procul dubio venturum esse. Nos autem pauperes cives, qui fere omnem spem ammissimus, congregati, constitutique coram magnifico Capitaneo nostro omnes unanimiter et concorditer ab eo petitam licentiam discedendi ab ea civitate accepimus quem ad modum a Mag. Vra per nuntium nostrum Dom. Hieronimum de Blasiolis ultimate ad Magnif. Vram per nos missum, qui a nos non sumus idonei tales tantosque hostiles impetus sustinere. (Непријатељ пак лута раштркан, и ништа друго не гледи, до ли да нас изнури, као што нам је скорице јављено од веродостојних особа: да ће она војска, што је под Клисом била уједињена, и морем и сувим без сумње доћи, зарад опсаде ове вароши, не би ли тврђаву порушили. Ми пак сиромашни грађани, који смо готово сву наду изгубили, сабрани и постављени узв. капетаном нашим, једнодушно и сложно од њега искали допуст да особу на те вароши добијемо, као што преко нашег весника госп. Хијеронима од. Блазиполис јависмо, којега скоро пошљемо к Вашој Узвишености, будући да нисмо кадри издржати таке и толике непријатељске нападаје.) — Тај исти стр 274—274

Славонији, тако рећи непрекидно ратовали. Хосрев-бег босански и Мухамед паша Јајаоглија, смедеревачки намесник често прелажаху границе и нападаху поједине куле близу Пожеге и Осека. Да би се учинио крај лелеку и кукању у земљи, скупи се 1. маја 1537. под Кацијанеровим заповедништвом код Копривнице, на десној обали Драве, војска од 24.000 људи — 16.000 пешака и 8.000 коњаника. Ова беше скупљена из разних области Фердинандових земаља. Угре је предводио Лудовик Пекрија, Павле Бакић и помиловани ајдучки арамбаша Море. Главној војсци придружи се после и загребачки бискуп Ердедија — чија верност краљу беше врло сумњива.[1]) Чехе је предводио њихов заповедник Адалберт Шлик, Аустријанце гроф Јулије Хардек, Штирце Јован Унгнад, Кирушћане Ерасмус Мајер, Тиролце гроф Лодрон, Крањце сам главни заповедник, коме беше подчињена и војска крајишке посаде. Осим обране Беча одликовао се Кацијанер и у другим бојевима. Но његова способност, да предводи оваке војничке снаге мораде се најпре окушати. Он беше човек немирнога духа, жустар до прекаљења и не свакад трезвен. Оваке особине обећаваху мало успеха у предвођењу ове неједнаке и на брзу руку састављене војске.[2])

Чим Мухамед паша Јајаоглија дознаде да се код Копривнице купи ова војска, одмах брзогласником (штафетално) позва у

[1]) У овоме погледу писа бискуп Андрија из Тољуског Кацијанеру . . . . . Episcopus Zagrabiensis, Simeon Erdeudius, jam binies in Turciam venerat petere subsidium, quod sibi hucusque dare renuunt. Nunc iterum duos nuntios ad Bassam et Turcarum imperatorem mittit, puto filium illegitimum seu bastardum comitis condam Bernardi (Frankopan) et alterum Math. Mathasyth (Matasić) pro impetrando subsidio. Idem episcopus item vires accumbat et omnia castra munire facit... spectabili Mag. Vrae resistere vult. (Загребачки бискуп Симеон Ердеди ишао је већ два пута у Турску, да иште помоћи, коју му све до сада не дају. Сад опет шаље два весника паши и турском цару, мислим незаконитог сина или копиле негдашњег грофа Бернардија (Франкопан) а другог Маташића, не би ли добио помоћи. Исто тако прикупља тај бискуп силу, и даје утврђивати све тврђаве. Вашој Узвиш. хоће да се одупре. Сладовић у ист. стр. 271.

[2]) Is erat Joannes Kazzianer, genere Croatus (!) quem multis exercitatum bellis et defensae nuper Vienna fama inclitum rex Ferdinandus impigri pugnacisquae hominis ingenio captus ad summum militaris imperii decus evexerat, quamquam eum plerique a turbida parumque sobria mente praecipitem esse contenderent. (То беше Јован Кацијанер, родом Хрват (! који се одликова у многим бојевима и прослави скорашњом обраном Беча, и чијом усталачношћу и ратоборношћу и краљ Фердинанд би тако очаран, да га је подигао до највише војничке части, и ако су иначе многи тврдили, да је немирне и слабо трезне нарави, и да с тога много шта преухитри). (Јов. књ. 36. стр. 29.) У Мајл. књ. 3. стр. 86. пр. 21

Вуковар босанског намесника Хосрефа, зворничког бега Џафера, свога брата, Абаџанисарског бега, Ахмеда, и клисанског бега Мурада.[1])

Кацијанер беше са св јом војском, 8 великих и 40 малих топова допр'о преко речице Карашице у Валпово и стао под Осек да га лубарда; но у том га спречи Мухамед паша, који га непрекидно узнемириваше са језгаом своје војске. Власи (Срби), Цигани, Шајкаши, Насавци (дунавски лађари) и Мартолози (српски крајишки војници) на Мухемедову заповест покрадоше коње и волове, што вукоше Кацијанерову артиљерију и потукоше које поједине војнике, које пак и мале чете, што се од стана удалише.[2]) Нужда порасте у кршћанском стану и с тим, што нестаде хране. Лукави и дволични загребачки бискуп Ердедија понуди се сам да набави хране за војску. Влада од своје стране одреди на ту цељ Јодока од Лилијенберга. Али све учињене мере беху тако неудесне и непоуздане, да је војска већ при наступању похода оскудицу трпела. И оно мало довоза ухватише Турци. У овако невољноме стању предложи Валтазар Банфија, да се на брзу руку заузме Ердут, тамо беше турских жена, деце и блага, дакле биће и хране.

Ердут је лежао на једном брегу десне дунавске обале. Кацијанер усвоји тај предлог. Посада тврђаве, свега 70 људи храбро се бранила. 50 их паде које мртвих, које рањених. Кад посада мораде уступити сили, нашло се до душе неколико жена и деце; но у храни само два бурета шепична брашна и толико проје, а то једва беше доста и за два дана за осечку војску.

Усљед тога војсковође закључише у ратном савету, да узмакну натраг, те то и учине. Али кад почеше вући топове мостом преко Вуке, овај се провали и топови осташе у дубоком блату те мочарне речице. Тада привезаше лаку артиљерију и кола с џебаном у два реда једно за другим, а између ових као у некој покретној тврдињици (Wagenburg) настави војска свој повратак даље.

У Ђакову сусрете их Јајаоглија и освојач Клисе Мурат бег са језгром Мортолоза. У трајној мећави узмицаше војска гребеном Ортице. У равној долини дочека је турска коњица. У суботу 1. децембра 1537. судари се коњица. Ту у киши од танади са својим најхрабријим капетанима паде отац коњаника Павле Бакић, овај

[1]) Печевић, стр. 69.

[2]) Печевић и Иштванфи код Хаммера и Пургстала, 2. кн. стр. 143.

јунак, који се тако прослави у бој код Беча и Кисега, што је са својим коњаницима испод бечких капија узмичуће Турке као плеву развејавао[1]) и на равници код Најштадта Кацим-војводине крволоке сатрьо.

Пред вече наступи одмор на равници између Горјана и Широког поља, и држао се ратни савет. Само два пута беху остала отворена, кроз која се могло извући из ове опасности, један у Валпово преко једне, 2 миље дугачке и просечене шуме, други лево од Горјана у планину на Јелисаветин замак, својину ајдучког арамбаше Мора. Савет по дужој препирци усвоји први пут. Исте ноћи побеже Море са својим коњаницима у свој замак. За њим Јован Унгнад и бискуп Ердедија са својом војском. У зору остависше стан Пекрија и Кацијанер.

Кад се гроф Лодрон пробуди и виде да га Угри (Мађари), Ердедија са хрватском четом, па и сам главни заповедник са Крањци и крајишком посадном војском тако срамно оставише, одлучи, да се са својим Тиролцима, Корушћанима, Аустријанцима и Чесима до последњег човека брани[2]), па или да победи или падне. Кад он ту своју одлуку саопшти војсци, која му још остаде и ову позва на дурашну истрајност, и кад јој поче ватреним речма цртати срамоту бегања, поругљиво му прекиде један војник реч подвикнув: „Лако је теби говорити Лодроне, на шест ногу ти ћеш лакше побећи него ми на две“. На ово пребацивање Лодрон скочи с коња, прободе мачем тога продрзљивца и повиче: „Браћо! борићу се пешице с вама заједно“!

Но тек што је овај одважни остатак војске изишао из свога стана, нападе га турска коњица. Корушћански капетан Магер, са својим светлим шлемом и перјаницом први на се привуче пажњу непријатеља и паде јуначком смрћу. Аустријанци беху сасечени, пошто њихов капетан Кунцингер са Ђорђем Тајфлом и Гебхардом Ламбергом паде у ропство, од кога се само рањени гроф Турн избави. Најгрозније страдаху Чеси. Одмах у почетку борбе побеже Шлик. Лодрона ранише у главу и у груди, па га тако заједно са његовим Тиролцима натераше Турци на једно језеро, и на позив Мурат бега — јунака, који је и ценио јунаштво — он му се предаде са три чете (Rotten). Ове задрже у ропству, а Лод-

[1]) Песел опсада Беча.

[2]) Ипштванфи књ. 13. Феслер, Хаммер Пургстал, књ. 2. стр. 144.

рона убише на Мухамедову заповест зато, што се видело да не ће моћи ране преболети. Цео стан са оружјем и џебаном паде као плен Турцима у руке. Највећи топ, доцније, играо је улогу као „Кацијанер“, бакићеву, лодронову и магерову главу послаше Турци у Цариград као „трофеје“, (знак победе). Пекрију и Кацијанера у Бечу бацише у тавницу због кукавичлука. Први је ослепио у затвору у пустише га тек после 7 година. Кацијанер утече из затвора; но њега уби гроф Зрињија у Костајници на једној части зато, што се ухватило, да води издајничке преговоре са Мухамедбегом босанским. [1])

§. 10. Обранбене мере хрватских сталежа.

Осечки злокобни поход, као и горјанска катастрофа уплаши хрватске зем. сталеже и увери их, да против наступајућих великих опасности пре свега потраже спаса сами у себи, развијајући своју сопствену снагу. Зато на крижевачком сабору 1537. и 1538. организоваше сопствено домобранство, које би барабар стајало уз краљеве наредбе. У Крижевци би још закључено: „да сваки хрватски велможа и племић, не изузимајући ни бана и подбана од сваких 30 огњишта (Fumi), на граници краљевине има ставити и за 1 годину издржати по једног оружаног човека. Изван тога би наређено, да сваки велможа, племић и великопоседник мора спреман бити, да у свако доба са петином, а у случају нужде[1]), ако би непријатељ са великом силом у земљу упао, коју варош или град освојио и са пуним бројем својих поданика лично оружја се латити. Али овај народни устанак (Insurrectionsarmee) не беше довољан за успешну одбрану, за то се закључи још, да се најми и за одбрану земље издржава 100 коњаника и 200 пешака. Ови последњи могоше се у повољним околностима и отпустити.

Заповедник хрватскога народног устанка по праву беше Бан. који је опет зависио од саборских закључака. Уз њега беше један надкапетан, и овај обично обављаше то заповедништво.[2])

[1]) Тај исти Зрињија беше после 30 година погубљен пред Сигетом после јуначког боја на „Кацијанеру“ (топу).

[2]) Jura regni u. s. w. II. 34... quibus juxta regni consuetudinem e medio universitatis nobilium capitaneus eligi debebat (Права краљевине и т. д. II. 34... по којима се, према обичају краљевине, морађаше бирати капетан из средине свију племића). Др. Рачки у „Књижевнику“ од 1866. стр. 515.

Кад год се је појавила нужда, да се покрене општа војена снага (Allgemeiner Aufgeboth), на банову заповест позвао би надкапетан кнеза, да овај у своме срезу пописане људе на оружје позове, који би тада бивали на опредељена места разређивани. Упадање Турака у земљу морадоше велможе и племићи са пуцњавом топова и знаком пожара обзнанити. Тада би се народна (позвана) војска кретала по потреби на заповест банову у правцу наступајуће опасности. Ову војску изван племића и свештенства, морадо сваки у конак примити. За њено издржавање старао се магазинар (Verpflegsmeister). Уз то још дужни беху племићи од сваких 20 подарских кућа једна, са храном натоварена кола тамо одаслати, куда је то комесар живежни (Proviantmeister) наредио. За олакшицу довоза хране саградиште се кошеви на згодним местима.

Да би се вароши ва земаљској граници довољно храном снабделе, дужни беху велможе и капитоли 20-ти део своје жетве (жита, ражи и проје) уступити и о своме трошку на опредељено место однети.[1])

Да би се могао сносити терет опреме тврђава, увео се порез под именом „припомоћ“ (Subsidium). Цифру овога опредељаваше земаљски сабор, на који се за тај случај обраћало. Тако Фердинанд на крижевачком сабору захте, да му се упути припомоћ за сваког подарника 200 динара, која беше опредељена на банову плату на издржавање његових коњаникаа и на плаћање најамника.[2])

Са заједничког владаоца беше тада Хрватска са унутарњеаустријским земљама у односају персоналне уније. Изван тога, и ради истоветне опасности, беху узајмно упућене једна на другу.

Овај нацрт политичкога стања, државних обранбених односаја и заједничке опасности, нуждан је не само да се добије темељито суђење, него и да се констатује и спољашња и унутарња потреба дујнога таковог створа, као што је Крајина.

§. 11. Мњења о постању војничке крајине.

Пре него што се пређе на хисторичку расправу војничке крајине, би ће оправдано да се испиту подвргну мњења неких историчара о постању војничке крајине.

[1]) Горњи нацрт у изводу види у књижевнику од 1866. из једне расправе дра рачког стр. 515. и т. д.

[2]) Jura II. 35. Др. Рачки у књижевнику стр. 516.

Енгел и Фесслер означавају као заметак војничке крајине насеобине Матије краља у личке и крбавске крајеве. Ове као и доцнија војничка населења на сваки начин имађаху за основ подарску систему, уз дужност домобранства.

Али ова сеоба не да се доводити у хисторички склад са војничком крајином, јер нестаде траг покушаја. Много мање може се узети по Керчелићу, да је Сењ излазна тачка војничке крајине. Истина, да је још угарски краљ велики Лудовик схватио Сењ као једну важну стратегичну пошту, те овај доби од њега год. 1310. у особи Драгутина Драчког свога првог капетана, који тек год. 1471. у особи Блажа Мађара са намесником капетанске части, поткапетаном Фроднаром стече насљедника; но та капетанија нема свога корена у народу и основ јој не беше подарска система. Она се састајала из најамника, а овима не делише земаља, ма да и настањени ускоци касније постадоше страшна убојна снага. Посадом Сења са Фердинандовом војском (1523.) и потчињењем овога капетаната главноме заповедништву у Љубљани (1530), не наступи никаква промена у овоме погледу.

§. 12. Поделење историје војничке крајине.

Историјска стања једне државе, или главне честице њенога организма налазе се у непрекидном процесу, на којега површини појављују се разноврсни преображаји. Они стоје у најближем, узајмице условљеном складу тако, да једно стање ствара оно друго, које непосредно за њим долази. Веза сродних стања добије особити облик и сачињава један одсек времена (Zeitabschnitt). Али пре него што се завршава, развије се у њему и из њега један моменат, који сачињава прву црту у карактеру новог одсека времена.

Такови моменти дакле, што у процесу државнног развића низ сродних стања заокруже, наступање новога времена означе и овоме нов карактер дају, сачињавају основе подељења у повремене одсеке и периоде према томе, како се кад развије у њима преображај или противност. Овакови моменти називају се и „епохе“, које обично носи делотворна снага каквог великог талента.

Што се тиче војничке крајине, то је јасно: да се из безусловне послушности војничком уставу и из оних, војничким циљма потчињених одношаја у војску неуписаних, није ни могао створити и развити какав ваљан државногрђански живот. Напротив, баш

је војена цељ крајине захтевала, да при честим организаторским преображајима потребе и организам државне војске буду мородавни. Премда је државограђанска и култиваторска страна народног живота, поред оне чисто војничке такође била негована, ипак она, до у најновије време, беше главној цељи подвргнута и њојзи је служила.

На овоме становишту сусретају се у повесници војничке крајине 3 главна момента, који у периодама чине основе подели:

1. Уређење пуковнија.

2. Једнолично организовање свију пуковнија — изузимајући ердељске — са кантонском системом, и

3. Укидање подарске системе.

По самоме материјалу морају се међу собом разлучити односаји војничко-политичкога устава, ратно-историчка делања крајишника и односаји културски.

Услед тога дели се историја војничке крајине у 4 периоде.

I. периода почиње се са установљењем прва 3 војничка капетаната, а свршава се са првим организовним чином херцога Хидбургхаузенског за организовање и формисање вараждинских пуковнија (1737).

II. периода излази из овога формисања, а допире до општег уведења кантонске системе у свих 13 уређених пуковнија (1787).

III. периода почиње се кантонском сестемом, а свршава се укинућем подарске везе (Lehensverbande) 1850.

IV. периода обухвата време од 1850. године.

Ове периоде деле се у одсеке, за које сачињавају окружавајући оквир: примање крајишничке администрације од надвојводе Карла, карловачки мир, уведење права војничке крајине, устројење васцелог војничког земљишта (војничке државе) од Зрмање до златне Бистрице, основни закон крајине (Grenzgrundgesetze) од 1807. и уведење реформе 1872.

I. ПЕРИОДА ОД ГОДИНЕ 1838—1737.

(Време неуређене војничке крајине).

Преглед: У време прве периоде спада поступно установлење народне војске у Горњој Славонији (windische Grenze) и на хрватској земљи јужно од Купе (Хрватска, после названа горњо-карловачка крајина), из које произиђоше вараждински и горњо-карло-

вачки генералати. Унутарње-аустријски зем. сталежи (штирски, корушки и крањски) у почетку приносише за издржавање ових области годишње одређиване прирезе, најпосле пак узеше на се сво њихово издржавање. У почетку не беше војничко-политичкога сустава, јер главни пуковници имађаху у рукама само војничку администрацију и ову вршише по нарочитом упутству. Исто тако добише и други поступно умножени часници војничке администрације нарочита упутства за свој делокруг. Онај део народа, који не беше под оружјем потпадао је под власт кнезова. Њихови интереси беху заступљени на сабору. Тек године 1630. уредише се одношаји вараждинске крајине. У ову периоду спада и установљење покупске, посавске, подунавске, потиске и поморишке крајине, банатске милиције, тако и личког и крбавског надкапетаната. Она се свршава пропашћу кордуиног покушаја, да организује вараждински генералат. Истина, у овој периоди већ је било крајишки срезова са народном војском; но не беше организоване војничке Крајине.

I. ОДСЕК.

Од установлења прве народне војске до предаје администрације крајине надвојводи Карлу.

(Брушки указ — Brucker Libell) 1538—1578.

§. 1. Устројење три капетаната у Горњој-Славонији 1858. год.

Још пре мухачке битке доселише се у 15. столећу неколико хиљада Срба из Босне и Маћедоније у Горњу-Славонију и саградише манастир Марчу. Али после Мухачке битке (1526) разорише Турци тај манастир и опустошише сав предео, који још и онда беше пуст, кад је Кацијанер унутарње-аустријски главни капетан примио заповедништво над крајишском посадом (1530.[1])

После Кацијанера беше главним заповедником у унутарњој Аустрији и над крајишком посадом Кисешки барон Никола Јуришић, јуначки бранилац Кисега.

Под овим је била прва стална српска сеоба у Горњој-Славонији (1538) и ова сачињава излазну тачку историје војничке крајине. Ови насељеници дођоше под предвођењем својих капетана и војвода из Србије (Расције) с том намером, да уз ујамчење своје непоколебљиве оданости римско-

[1]) Чапловић, Славонија и делом Хрватска 2. књ. стр. 18 и 19.

немачкоме цару понуде своје услуге и у томе да истрају. У признање ове њихове намере закључи Фердинанд да их обдари особитом повластицом[1]) и то:

1. Да они са својом својтом за 20 година слободно, без икаква пореза и терета уживају све оне опустошене земље, које им је главни капетан барон Јуришић (између доње-Чесме и Драве) дао.

2. Да њихови капетани или војводе самостално заповедају над 200 људи; за то

3. Да добијају годишње 50 рајнских фоината.

4. У начелу призната им беше плаћка коју отму од Турака. Од овога изузимаху се непријатељска места, тврђаве, заробљени капетани и одличнији Турци, што је цар задржао да сам располаже.

5. Од онога што се од непријатеља одузме за време, у које им тече царска плата, даваху једну трећину цар. благајнику (Zahlmeister). Ову трећину определи Фердинанд у корист насељеника; н. пр. на одкуп њихових заробљених капетана и за награду отличних бораца.

Из ове сеобе постану прва три покрајинска капетаната. Копривнички, Крижевачки и Иванички са 600 људи.

§. 2. Насељење жумберачког округа, његов капетанат и његове повластице.

Пре ове сеобе на три године (1535) склоните се 600 босанских породица у Крањску, где им земаљски сталежи за насеље определише онај од Турака опустошени жумберачки спахилук, за једно са целом планином (ускочке планине) и дубравама које изменуше манастир Ландштрас и тадањи завод Плетерје. Пошто они дођоше као бегунци, то добише име „Ускоци", које се употребљавало не само у народу, већ и званично.

У почетку живеше они под својим слободно бираним кнезовима и зависише од крањског сталешког сабора. Али како их ови не могоше у реду и строгости држати, даде им цар Карло V. 15.

[1]) Фердинанд отпочиње повластицу, коју им из Линца 5. септембра 1538. даде овако: Nos Ferdinandus.... accognoscimus et notum facimus.... cum nobilis nobis dilectus Nicolaus Jurisić, Baro in Güns Generalis Capitaneus noster nobis significaverit esse nonnullos Capitaneos et Vojvodas Servianos, seu Rascianos, qui una cum hominibus et personis cum Vojvodatibus suis existentibus in eisdemqe ac devotione fideque erga nos inconcussa perpetuo manere et preseverare decreverint. Quod nos idcirco volentes eosque Vojvodas et Capitanos

октобра 1540. првог капетана у особи краљског намесника Вартоломије Раубера. Тако постаде други војнички округ.

Servianorum seu Rascianorum eorumque homines et personas seu adherentes predictos aliquo Regiae benevolentie et liberalitatis uberrimo munere prosequi. Eisdemque pro suo erga nos Remque publicam Christianam pio animo et instituto, ut illum eo dilegentius re ipsa comprobare studeant, infra scriptum privilegium, exemptionem prerogativam atque liberalitatem promittendam, dandam, donandam et procedendam duximus, prout damus, donamus, procedimus, elargimur atque promitimus presentium per tenorem videlicet, quod postquam ipsi Vojvodae et Capitanei Serviam seu Rasciam hominenesque persone eis subdite et adherentes predicte devotionem et fidem nobis inconcusse servandam amplexe fuerint, unaquanque familia, que scilicet in una domo et sub uno tecto et super uno fundo habitaverit, debeat, possit atque valeat per viginti annorum spatium continue libere et hinc aliqua sensuum et affectuum quorumcumque in dominiis nostris et locis per dictum Generalem Capitaneum eisque assignandis degere et fundos colere seu coli facere fructusque et emolumenta quecumque exinde percipere omni impedimento et contradictione cessante, deinde quod unicuique Capitaneo vel Vojvode eorumdem Servianorum seu Rascianorum, qui semper sub suoductu sine regimine ducentos homines habebit, singulis annis, quamdiu sese bene fideliterque in servitiis nostris geret et exhibebit 50 florenorum Rhenens, in moneta provisionem dari, solvi et numerari faciemus. Preterea quod, quidquid ipsi ex infidelium et perpetuorum fidei christiane hostium Turcarum manibus suis in potestatem suam redigerint et lucrifecerint, id omnes preter civitates, oppida, castra, arces, Capitanos insignesque personas, que omnia dispositioni nostre reservamus, ipsorum Rascianorum esse debeat. Ea tamen adjecta etiam conditione, quodsi a nobis stipendia habuerint et sub hujusmodi stipendiis nostris ipsis infidelibus aliqua ade merint, ultra dictam reservationem tertiam etiam partem hujusmodi lucri et prede ad manus nostri solutionis magistri dare et consignare teneantur, quod quidem lucrum sive pecuniam nobis ex hujusmodi tertia parte cessuram non recusabimus. Imo volumus cum opus fuerit iterum in ipsorum Servianorum seu Rascianorum commodum atque utilitatem exponere et convertere, velut in redemptionem Capitaneorum, si qui fortasse ex eis in hostium manus et potestatem inciderint atque ad remunerandos eos et benificio aliquo afficiendos, qui pro ceteris aliquod egregium et laudabile facinus pro republica christiana contra perpetuos ejus hortes ediderint. Quando quidem plane confidimus, quod prefati Vojvode eorumque homines et adherentes ita se pro bono nostro totiusqe reipublicae christiane gerent atque demonstrabunt, ut non solum hoc uno eis concesso Privilegio merito gaudeant, sed etiam majorem et ampliorem favorem et gratiam tam apud nos quamtotam Christianitatem inire possint. Hoc autem nostrum Privilegium eisdem firmiter manutore spondemus atque promitimus et omnibus illud observari volumus et mandamus. Harum testimonis manu uostra Datum in oppido nostro Lintii die 5. Mensis septembris, an. Dom. 1538, regnorum nostrorum 8, aliorum vero 12.

(Архива загребачке генерал-команде. Прилог уз рескрипт од 24. јануара 1721. Бр. 11. потврда од 22. фебра.)

Али ове суре и делом кршне ускочке планине неиздаваху толико плода, колико би довољно било да их храни. За то им Фердинанд I. 16. јула 1544. даде повластицу, којом их ослободи од свакога терета на њихове земље, од земаљских пореза, царине и т. д. Ова слобода простираше се само на њихове домаће потребе, међу којима беше и бесплатан увоз соли.[1]) Ови имунитети беху им на ново потврђени па још и поширени.[2])

§. 3. Посадна снага крајишких кула, под првим самосталним крајишким пуковником, Иваном Ленковићем.

Фердинанд I., коме беше јако до тога стало, да се моћно заштите државне границе на југу, излучи народну војску, која се тек поче стварати тако и градску посаду, која се састојала скоро сасвим из странаца испод власти унутарње-аустријског главног заповедништва, учини их самосталнима и постави (1559.) Ивана Ленковића за самосталног пуковника крајине.[3]) У то време поче се разликовати горњо-славонска и хрватска крајина, над којима заповедаху засебни, пуковнику Ленковићу потчињени потпуковници.

Кад пуковник Ленковић прими заповедништво крајине, дошаде му задаћа да прегледа све куле и тврђаве у крајини; пријави њихово стање и учини предлоге за њихове оправке. Посљедица његових предлога беше: да је 1563. састављена комисија, која, пространом пуномоћи снабдевена имађаше да предузме оправку истих, а изван тога још по потреби да учини и друге наредбе. У овој комисији беху заступљени и унутарње-аустријски сталежи, које Фердинанд хтеде приволети да одобре припомоћ (subsidium).

Чланови те комисије беху царски саветници Јаков Ламберг, земаљски капетан у Крањској, Ерасмус Мајер од Фуксштата и Фрања Попендорф, којима беху додата и три сталешка заступника. Овој комисији издато упутство потпуно карактерише тадање об-

[1]) Описање горњо-карловачког генералата у фасц. 31. као прилог ув бр. 38. од 1777. у архиви загребачке генерал-команде.

[2]) Оваку потврду даде им Фердинанд II. III. цар Карло VI. тако и надвојвода Ернест и Максимилијан. У истоме акту потврде надвојводе Ернеста од 22. фебруара 1716. Прилог броју 11, 1721, прилог III.

[3]) Инструкција од 1. јула 1559. Регистр. бр. 86. и Упут. Ауст. војн. експед. засебних аката. (d. Ö. kriegs exp. extra acten.)

ранбена средства у оној области, у којој се поче развијати војничка држава. По томе упутству беху:

1. Сењ и тврђава, коју сагради Ленковић поседнута са 293 момка.

2. Оточац, запуштена четвороугла кула на сред места, са 60 момака и 2 заповедника тврђаве (Burggrafen).

3. Бриње, градић са 4 момка и 2 заповедника тврђаве.

4. Брлог, чардак, (Wartthurm), са 6 момака.

5. Трсат, градић са 6 момака, међу овима један пушкар (Büchsenmeister) [1]).

6. Река, (St. Veit am Pflaumb, Fiume) са 12 момака.

7. Леденица са 4 диздара (Thorschützen).

8. Вихић, са 337 хусара, немачким и хрватским пешацима.

9. Ревић, најкрајна пошта, са 47 момака и 1 заповедником тврђаве.

10. Сокол, са 12 момака, међу овима 1 заповедник тврђаве.

11. Изачић, градић код Вихића, са 1 запов. тврђаве и 20 мом.

12. Брековић, градић заједно са топличким чардаком, са 19 коњаника и пешака.

13. Трзац, јаки градић и својина трзацког грофа, са 12 момака и 1 заповедником тврђаве.

14. Дрежњик, градић са 20 пешака и 1 четовођом (Rottenmeister).

15. Стрлић, градић, са 8 момака.

16. Слуњ, градић са 12 момака као стражом.

17. Фужине, чардак, тада без посаде.

18. Кремничка кула, без посаде. Ову и онај први ваљало је или посести или порушити.

19. Огулин, градић и кључ за Крањску, са 1 капетаном, 1 пушкарем и 18 момака.

20. Модруш, са 18 момака и 2 заповедника тврђаве.

21. Јасеница са 2 запов. тврђаве и 38 момака.

22. Кључ, чардак са 2 момка.

23. Острошић са 38 момака.

24. Засин, са 22 момка и 1 заповед. тврђаве.

---

[1]) Büchsenmeister или пушкари у оно доба беху људи који служише око топова, и за то морадоше пре ступања у службу показати своју вештину за то. Превод.

25. Стјена, са 4 стрељача, (Scharfschützen).
26. Вучин, градић, са 2 момка.
27. Вруман, градић, са 10 момака.
28. Војна, градић са 14 момака и 1 заповедником тврђаве.
29. Ајтић, градић са 10 момака. (Ленковић је предлагао да се овај градић поруши).
30. Винодол, градић са 15 момака.
31. Дуги Сима, стражара, са 4 стрељача (на Глини преко од сисачког острва).
32. Глина, са 2 заповед. тврђаве и 40 момака.
33. Храстовица и 2 градића. са 2 војводе и 90 четника.
34. Позвезд. градић са 10 момака; међу њима 1 четовођа.
35. Хресно, са 10 момака.
36. Перно, тада без посаде.
37. Пећ, градић са 12 момака.
38. Цетин, градић са 10 момака.
39. Клокоћ, градић са 4 момка.

У горњо-славонској крајини.

40. Вараждин, (неозначава се посада. Трошак за ову износи месечно 332 фр.);
41. Лудбрег, градић, са 25 пешака и 1 заповедн. тврђаве.
42. Рашинг, мали градић, са 20 момака и 1 заповед. тврђаве.
43. Ришминце, утврђена дрвена стражара, пређе са 12 момака, имала се опет посести, а за то четнике употребити.
44. Копривница (инструкција неозначава снагу посаде већ само месечни трошак од 523 фр.).
45. Св. Ђурђевац градић; не означава се посада. Месечни трошак износи 1000 фор. Предлагала се јача посада, на то да се употребе 40 од они 1000 четника, које је имала крајина.
46. Визвар, градић, са 32 момка.
47. Крижевци (трошак посаде износи месечно 462 фор.).
48. Тополовоц, стражара, са 1 запов. тврђаве и 20 момака.
49. Робања, мали утврђени градић, са 10 момака.
50. Црквена, градић, са 1 запов. тврђаве и 20 момака.
51. Лоречина, са 12 момака.
52. Иванић, (ништа се не наређује).
53. Вишак, са 10 четника и 20 катана (замак.)

54. Чајново, градић, са 15 момака и 1. четовођом.

55. Загреб. Овде се издржавала посада са месечним трошком од 446 фор. 30 нов.

Овај исказ сведочи, да се у горњо-славонској крајини из тамошње српске насеобине развио један контингенат од 6000 војника, да се како у купанској или петрињској крајини, тако и на приморским кршевима (Karstboden) већ предузело установљење народне војске (пешака и коњице), и да се ова употребљавала и за посаде. Географски положај поседнутих градића сведочи јасно такође и то: да су ови градићи и поседнута места уједно сачињавали основне стубове, међу којима се спровело установљење народне војске.

Она комисија, која имађаше да прегледа означених 55 поседнутих места, беше опуномоћена да умножи или умали посаде — како кад то буде захтевала сигурност земље, — да премешта војнике, да нареди нове посаде, да повиси плату неколицине заповедника тврђава, да нареди нове и да поправи старе грађевине, да поруши не потребне поште и у опште да учини друге мере, с којима би се постигла јача обранбена снага, а наиме оне, које у интересу земље не трпише одлагања.[1]).

§. 4. Први органи војничке администрације у крајини.

Са постављењем самосталног заповедништва у крајини наступи и моменат самосталног организовања војничке администрације. У први мах беше ова удешена према чисто војничким и војничко-економским интересима и могаше се развијати само у томе правцу. Цео строј (Aparat) у овоме првом основу беше прост, као што беху прости и сами одношаји. Као што се спомену, главно заповедништво у обе крајишке области (горњо-славонској или тако званој „виндишкој“ и хрватској) обављаше од 1559. пуковник Иван Ленковић Под њиме заповедаше од 1560. у свакој области по један потпуковник. Како главноме заповеднику крајине, тако и сваком потпуковнику беше додан и један унутарње-аустријски војени саветник[2]). Ленковићев главни стан беше у крижанићевој

[1]) Инструкција од 4. августа 1563. Регистр. бр. 26. и као горе.

[2]) Цар говори у својој инструкцији од 4. августа: „Dieweil auch vnser Rat vnnd obrister der Windischen vund Crabbatischen Gränizen Hanns Lenkovitsch zumfreien Thurn an der Kulp in vnnterthänigster bith . . und am Schluss dan das Jndes Landt, Steyer, Kärndten vnnd Crain seine Khriegsräth

кули на Корани (не на Купи). Осим тога би заповедницима додељен 1 војени благајник, 1 живежар (Proviantmeister), 1 војени повереник (Mustermeister) и 1 писар, којих званичан делокруг беше опредељен у издатим упутствима. Онај народ, који не беше у војничкој служби, би потчињен кнезовима, над којима стајаше један у свакоме капетанату изабрани оборкнез (надкнез).

§. 5. Умножење народне војске новим сеобама. Прве припомоћи (subsidien) из Крањске.

На скоро после населења горњо-славонске и жумберачке пустиње, дођоше и они Срби у Сењ, који се склоните у Клису, пошто беше погубљен и последњи краљ босански. А кад и ову тврђаву (Клису) освоји Мурат-бег, они одоше у Сењ (1537) где их прими Франкопан, под којим се ужасно почеше светити својим зверским тиранима, где год их стигоше.[1])

Године 1562 би смештена једна гомила Срба, са 600 за бој способних глава у Подравље. Али пошто овај предео не беше згодан за војничку насеобину, то комисија од г. 1563 (за обилажење крајине) доби налог, да пресели ове насељенике на земљиште православног манастира Лепавине (лепа вина) у горњо-славонској крајини[2]).

У исто доба дођоше (Срби) Моровласи са јадранског приморја у горњо-славонску и хрватску крајину, којима се дадоше земље у мочарима реке Глоговице уз услов, да бране своју нову отачбину. Они добише и повластицу (неколико дана пре цареве смрти, 12. јуна 1564. писану) којом се опраштају од свакога пореза, ђумрука и царине[3]).

И из Мале Влашке дођоше бегунци у ову крајишку област[4]).

verordne vnnd an der Gränzen erhalte, haben wir vnns hierauer gnediglich wohlgefallen lassen. Darüber sollen nun vnsere Commissari verfügen, damit eines-Landts Kriegsrath bey vnnseren Obristen des andern bey vnseren Leutnant der windischen vnnd des dritten bey vnnseren Leutnant der Crabbatischen Gränzen sey, vnnd ihr Yeder seinen Dienst wie sich gebüert vnnd die notturfft wollerfordert beywohne. . . . (као горе)

[1]) Кукуљевић, Град Сењ (Лептир).

[2]) Хауер. Преглед свију систем. наредаба 1. део. 2. књ. стр. 2. м. р. 6. и инструкција од 4. августа 1563.

[3]) Као горе.

[4]) Под „Малом влашком" разумевао се западни део Славоније од Вировитице до преко Пожеге, Пакраца, Кутиње Соботске на Лоњи, који беху насељени са Србима или Власима као што их називају (из више акта слав. сремске генерал-команде).

Насељавањем беху знатно умножени за бој способни људи у крајишкој области, особито у Горњој Славонији и битно беше унапређено даље устројење народне војске, која се наскоро подели у плаћену и неплаћену.

Због велике важности, коју имађаху немачке посаде и ока, тако брзо напредујућа обранбена снага народне војске за сигурност унутарње-аустријске алпске земље, беше цар Фердинанд не само овлашћен, него и дужан употребити и суделовање ових земаља у погледу својих мера за обрану. То беше тим више оправдано, што Турци заузеше најплоднији део Хрватске, због чега јако осиромаши хрватско племство и своја мала сретства употреби за своју обрану.

За то нареди он 1560. да у Крањској, за случај нужде сваки десети и пети, па још и трећи за војну способан човек мора стати под оружје. Год. 1561. заиште од крањскога земаљског заступништва деветомесечну плату за крајишку војску, а он сам даде на то 20.000 фоината[1]).

У оваком стању беху крајине онда, кад њихов и аустријске монархије оснивач умре. (25. јула 1564.)

§. Деоба монархије и старање надвојводе Карла за средства којима да се издржава крајина.

Поосле Фердинандове смрти предузеше, по његовоме домаћем реду (штатуту) од год. 1534. царски принчеви деобу аустријских земаља.

Максимилијан II. сљедова оцу по старинскоме праву (Seniioratsrechte) те узе земље чешке и угарске круне и доње Аустрије. Уз то још му припаде и царска круна.

Надвојвода Фердинанд доби Горње-аустријске земље, Тиролску и Форарлбершку.

Надвојвода Карло доби унутарње-аустријске алпске земље, Штирску, Корушку, Крањску Горицу, Трст и Истрију.

Од ове деобе лежала је обранбеност хрватске и горњо-славонске крајине у заједничком интересу цара, као хрватског краља и надвојводе Карла, због одржања својих сопствених земаља.

Турски рат, који тада наступи, сврши се миром од год. 1568. (са Селимон II. 17. фебруара); но надвојвода није сметао с ума, да

[1]) Др. Хуртер. Историја Фердинанда II. 2. књ. стр. 288.

се не може много полагати на савесно одржање уговора мира од стране Турака. Својим провиђавним духом измери он замашај обрањбености хрватске и горњо-славонске крајине, те положи сву своју делотворну снагу на то, да набави потребних средстава да би је осигурао. То његово старање беше у толико хитније, што му долажаху из крајине сумњиви гласови. Посадне војске беху остале дуже времена без плате и без сваке неге. Како оскудица најнужнијих потреба деморализује сваку војску, то и овде не изостаху таке последице. Зачуше се претње, да ће војска да остави поште. Већ почеше војници и мирне поданике да пљачкају. О дисциплини каквој не беше ни спомена[1]).

У оваковим околностима и под притиском политички-несигурнога стања ступи надвојвода у погодбу с царем, који као хрватски краљ имађаше да чува интерес ове земље. После дужег преговарања изјави се цар, да ће дати припомоћ од 50.000 фр. и да ће издржавати крајишке тврђаве. У погледу овога последњега, стављено се у изглед и устмено споразумлење.

На надвојводино потстицање скупише се унутарње-аустријски земаљски сталежи и прорачунаше трошак за обе крајишке области.

Горњо-славонска крајина имала је онда:

2788 коњаника }
3118 пешака }

2216 страних војника (Knechte) свега 8122 момка.

Трошак на то беше одређен са 112.344 форината.

Трошак за хрватску крајину досеже суму од 164.400 фор. Најпосле реши се и сам надвојвода, да даде прилог од 200.000 ф. те тако најпосле заједно са царским прилогом би сума прилога за издржавање ове две крајине одређена са 250.000 фор. Иначе мењаше се стање војске, а тим и сума за издржавање њено. Тако год. 1573. беше снага горњо-славонских посада ова:

1597 пешака,
448 коњаника,
1118 хајдука;

свега 3163 момка. А хрватске
2219 пешака и
531 коњаник;

свега 2750 момака.

[1]) Др. Рачки у Књижевнику 1866. стр. 523.

Из овога се види не само да је обранбена снага ове две крајишке области год. 1573. износила само 5913 људи, него и то, да досада само у горњо-славонској крајини — из које у опште произиђе образовање народне војске — беше плаћене народне војске. Трошак је износио ове године у горњо-славонској крајини 148.988 фор. У хрватској 103.614 фор. дакле свега 252.602 фор. [1])

Положај крајине, а особито жалосно стање хрватске, захтеваше радикалне мере и полагање тврдог темеља [2]).

Скоро у исто време захтеваху хрватски сталежи умножење обранбених средстава у купској (петрињској) крајини, ма да их је то стајало големих материјалних жртава. На сабору год. 1567 закључише утврдити Копривницу, Иванић, Врбовце, Сисак, Храстовицу, Цетин и Трсат; уз то још закључише да подигну нов град код Просека на Глини [3]).

Али ове добре намере растопише се делом због недовољних средстава. Као оно цару Фердинанду дозволише они и Максимилиану припомоћ и димнички порез. [4])

§. 7. Брушки указ од 1. марта 1578.

Брушки указ (Brucker Libell) беше од великог замашаја за развитак ове две војничке крајине, ма да и неиспунише наде, које се полагаху на њега, јер његова определења одводише на странпутице, што изроди и по неко зло. Пошто саветовања унутарње-аустријских сталежа не доведоше до жељеног успеха (1574), то сазове надвојвода год. 1574. један сабор у Брук на Мури, да коначном решењу приведе финансијално питање ове две крајишке области. Али саветовања ни ове, ни друге идуће две године не доведоше до цељи.

Међу тим умре цар (12. октобра 1576). Његов насљедник Рудолф II. позове писмом од 16. јануара 1577. надвојводу Карла, да још једанпут сазове одборе урутарње-алпских земања, да се споразуму и приме, односно да одобре трошак за крајине. Скупштина беше

[1]) Др. Хуртер. Фердинанд II.

[2]) „Was dann die krabbatischen Graniczen betrifft“ — стоји у расправним списима сталежа — ist dieselbe also beschaffen, dass da wir das ganze krabbatische Granicz-Kriegswesen für unns nehmen, im Herzen darob erschrecken und unns darüber entsetzen müssen“ Др. Хуртер стр, 612.

[3]) Саборски списи и владарска права С. II. 40. 50. 55. 59.

[4]) Опширно расправља др. Рачки у књижевнику 1866. стр. 544.

отворена у Бечу у присуству пуномоћника оба владара. Пуномоћници тужише се на пљачкање војника, на штету која је тим нанесена народу и на мали број војске.

Овај беше у горњо-славонској крајини, урачунав амо и 1807 хајдука спао на 3058, а у хрватској на 1972 момка.

Унутарње-аустријски сталежи због овога жалосног стања, што је заузет Сигет и Бабоча на источној, тако исто и уиска област на јужној граници, видеше своје алпске земље у опасности од Турака. Погледом на ову, обратише се на цара и молјаху га за годишњи прилог од 140.000 фор. из државних средстава. Цар им покаже јадно стање финансија државних, и пореч сваки прилог, јер приходи износише само 595.492 фр. Немачка одобри само 600.000 фор. припомоћи, а трошкови за обрану Угарске, Хрватске и Горње-Славоније износише 1.067.789 фор.

Овим поводом унут. аустријски сталежи саветоваху надвојводи, да он сам у своје руке прими обрану хрватске и горњославонске крајине. Најглавнији услови, под којима би се он тога могао примити беху: пуномоћ за администрацију обе крајине, одговорност официра надвојводи и потчињеност бана у погледу војништва, под његово заповедништво.[1]) За 1. јануар 1578. сазвани сабор реши ово животно питање крајине; јер овај 1. марта формулише коначно решење „да унутарње аустријски сталежи за војничку крајину дозвољавају 548.205 фор. и то: за хрватску крајину 159.858 фор. за горњо-славонску 152.496 фор. на грађевине 135.400 фор. на артиљерију 50.000 фор. за храну 25.000 ф. и за издржавање дворског војеног савета 25.451 фор. Од овога по првобитноме поравнању имала би плаћати једну половину Штирска, а другу Корушка, Крањска и Горица са 274.102 ф. 20 н.[2])"

Крањски сталежи хтедоше покренути ново поделење; но штирски преговоришe им, да по гласу 42. чланка и њихов досадашњи

[1]) Већ из овога писменог доказа види се, шта вреди гатка монаха Винковића, који још цару Максимилијану преписа установљење једног маркграфства у војничкој крајини и која нађе толико посљедователја. У овим описима не налази се ни траг тога плана, а још мање у инструкцији коју цар Рудолф II. даде надвојводи, кад га наименова за администратора крајине и коју ћемо у почетку идућег одсека саопштити.

[2]) Др. Хуртер стр. 311. и 317. и прилог броју 1. Препис извода из брушког указа код херцога хилдбургсхаузеншког. „Прилог за крајишнички устав горњо-карловачке и вараждинске крајине" са приловима списова.

Треће. Ако један или више њих седе у суду који нису з
то способни, нека ове пријаве, да се суд по закону устроји.

Четврто. Ако наступи пожар, потоп, бојна узбуна и побуна
хоћел он устати и у помоћ притећи и ако се још за дана утиша
хоће ли опет сести и суђење наставити, тицало се то сребра, злата
тела, части и имаовине?

Пето. Ако пошаље заповедник по њега, има ли моћи да пред
палицу другоме као своме потпуном заступнику, да се изврши за
поведникова воља и ако још за дана добије решење и одговор о
њега, хоће ли опет примити палицу и водити суђење?

Шесто. Има л' он моћи да саслуша суд на ова питања?

Судије би одговориле на та питања одобравајући их. За тим
би судац дигао палицу правде и отворио би суђење овим речима

„Прво. Отварам суд у име Бога свемогућега, од кога про
излазе сва права.

Друго. Отварам суд у име најпресветлијега и најмоћнијег
Рудолфа, римскога цара и умножача државе.

Треће. Отварам суд у име пресветлога надвојводе Карла.

Четврто. Отварам суд у име високородног господина Фери
бергера, прев. надвојв. Карла потпуковника немачке војске и че
тах (народне војске).

Пето. Отварам суд даном ми влашћу и палицом, које м
повери споменута власт, и нико да ми не приговара ни у суду и
ван овога било каквим речма, изван постављених брани
лаца; нека ме такође ни један од мојих приседника не наговар
(покуша за се задобити) јер ће бити кажњен.

Ко има посла пред судом, нека ступи пред правду и нек
се одговара као што је право."

Најпосле опоменуо би судац све судије и околину на непод
митљивост у пресуди и претио би онима глобом од 1 фор. кој
би покушали да га задобију за своју страну.

Ко би имао посла са другим, отпочињао би и упитао би с
код суда, да ли је то дозвољено по пропису царскога права (закона)

Пошто би се суд отворио, ступа тавничар као јавни тужила
и моли за себе једнога заступника. То исто учини и међу тим до
ведени оптужени.

Тавничар би тада преко свога заступника (нека врста држав
ног одветника) поднео јасно и опширно тужбу против злочинца

Бранилац оптуженога покушао би побијати све оптужбе

тачке. За тим би, у случају нужде било предузимано и саслушање сводока. После свршеног саслушања сведока одгодила би се седница и определио би се други дан за ову, а дотле би се поближе разбирао учин.

Друга седница отварала се са истим формалитетом као и прва и у овој прочитали би се добивени извештаји.

Оба браниоца (тужитељев и оптуженога) поново би узимали и заступали своје назоре о учину. Први би упућивао па дотичне чланке против којих се оптужени огрешио и захтевао би да се прочитају. Кад обе странке исцрпе своје назоре о учину, онда би браниоци и саветници заузели своја пређашња места међу судијама, да се изрече одлука.

Ако се тицало тела и живота, оптужени би пао на колена и молио би за милостиву пресуду, ако неби био упоран.

Судац би за тим удалио све особе који неспадају суду и предузео би гласање.

Први глас даје тужитељев заступник.

Судије би дебатовале међу собом о пресуди која ће се изрећи и коју је судски писар морао на основу дебате списати.

За тим би се позивале натраг удаљене особе и тужитељев заступник дао би да се прочита пресуда оптуженоме и целом скупу и искао би овршбу. Судац би сломио палицу и препоручио би Богу душу одсуђенога. Овога би, пошто је примио утеху своје вере одвели на губилиште, где би тавничар опоменуо гледаоце, да к срцу приме судбу свога друга, а особито да се уздрже од пијанства које води највише на злочин. Најполе проведе џелат осуђенога наоколо да се опрости од војника и хајдука. И онда би пала грешна глава уз пратњу свећеничких молитава.[1])

II. ОДСЕК.

Од примања крајишке администрације надвојводом Карлом

до поширења јужне границе усљед карловачког мира, 1699.

§. 1. Именовање унутарње-аустријског надвојводе Карла за администратора крајине 1578.

За Максимилијаном II. дође Рудолф II. у посед како немачког престола тако и земаља свога оца (1578). Овај кнез премести своју престоницу у Праг, где се на скоро више предаде болести

[1]) Др. Мајнерт. Историја ц. кр. војске, као горе.

ковника и повереника грађевинских и живежарских на завршетку године подносити дотичним саборима, по одобрењу истих преко својих заступника ваљан извод саставити, остатак војених даћа, хране и других пошта само за издржавање и на опште добро крајинах употребити и спремно држати [1]).

6. Умолиште надвојводу да пази на то, да се заостатак државне припомоћи ваљано покупи и према својој цели употреби и подели. Пошто и папе дадоше 40.000 круната (талира) за утврђења у крајини, то ће он по свој прилици и овај, као и онај новац, што га прилаже он као земаљски кнез без одлагања дати да се покупи и отпочети разрачунавање и деобу истога. [2]).

Уз ово задржаше себи сталежи право ди попуњавају нижа места.

§. 9. Војничке опреме у хрватској крајини у исто доба.

Жалосно стање хрватске крајине захтевало је пре свега да се предузму енергичке мере. Чим се видило да је одобрење за издржавање крајина ујамчено, одмах се ваљало изравнати с војском због четири-годишњег дуга, који јој остаде од цара Максимилијана и одмах је ваљало ићи на то, да се дисциплина учврсти. С тога надвојвода, *сталешког одобрења самим током преговора* и својим наименовањем за управитеља крајине унапред осигуран изасла већ у фебр. 1878. једну комисију у хрватску крајину, где изван горње две задаће нужно беше још и друге мере предузети, да се уведе законити поредак. Чланови ове комисије беху: од стране двора Ахац. витез Турн, Јован (Hans) Кисл од хладног Перуна. А од стране сталежа: *Гал* од Галенштајна и Фрања пл. Шајер. Пошто многе крајинске поште попадаше, то беше комисији додат и један неимар (грађевинар). Она имађаше ову задаћу:

1. Да у сљед оставке царем постављеног заповедника крајине потпуковника Јована Ауерсберга постави досадашњег надвојводског гарде-капетана, ауерског Јована Фернберга, са наимено-

[1]) Извод из оне 1578. условљене и унут. аустр. саветницима издате инструкције код Хилдбургсхаузена. Прилог уз бр. 7.

[2]) Extract aus der Fürst. Durchleicht unseres allergnädigsten Herrn und Landesfürsten Landtags-Replika des Landte Steyer, Kärnten, Crain. dat. 19. Sonner 1578. bei Hildburgshausen.

ницом од 1. марта као потпуковника и заповедника и да га по војеноме реду за таквога прогласи;

2. Да четири-годишњу заосталу царску плату до 1. марта, од ког дана потиче плата из средстава унутарње-аустријских сталежа (корушких и крањских), уз суделовање војеног благајника Волфа, барона Турна, капетана, војвода и заповедника тврђава отсеком изравна;

3. Да крајишничкој војсци немачке и славенске народности због успостављења дисциплине прочита војене чланке у матерњем им језику и да је закуне; самовласно удаљење војника од својих пошта под претњом казни строго да забрани.

4. Да пропутује крајину, прегледи стања, покварена места да поруши и за нове грађевине да поднесе нацрт преко додатог јој неимара;

5. Да прегледа кланце и у случају потребе да их утврди.

6. За регулисање живежа нужне ковчеге, сандуке, млинове (жрвње) и фуруне, пак и на таковим местима подигне, да се из ових крајишничке куће у свако доба и брзо са храном могу снабдети[1]);

7. Да пронађе најприступније, најјефтиније и за довожање хране до најкрајњих крајишничких пошта најзгодније путове и подвозе;

8. Да згодно смести тешке батерије и пушке, а поремећене да даде оданде одвући са колима, која живеж носе.

9. Да се постара за засек шума и кланаца, те да би се упадање непријатеља отешњало, а подпомогла боља обрана кланаца[2]).

Ова, са инструкцијом за изведење опредељена наређења довољно означавају примитивне одношаје, у којима живише крајишке посаде и народна војска, и како се мало старало да се како војничким тако и материјалним потребама удовољи. Ово беху прве згодне крајишке уредбе од комисије са ове и оне стране Капеле, за које се у званичном саобраћају злоупотребљаваше назив „крајишки устав". Отуда се даје тумачити, што кад се већ и у самим званичним писарницама разбистрио појам о уставности, не могаше се наћи прва основа крајишког устава. По себи се разуме, да како

[1]) Под наименовањем „крајишничке куће" разумевају се овде крајиш. поште.

[2]) Из инструкције од 13. фебр. 1578. у бечкој војеној архиви у одељењу инструкција.

*

ковника и повереника грађевинских и живежарских на завршетку године подносити дотичним саборима, по одобрењу истих преко својих заступника ваљан извод саставити, остатак војених дања, хране и других пошта само за издржавање и на опште добро крајинах употребити и спремно држати [1]).

6. Умолиште надвојводу да пази на то, да се заостатак државне припомоћи ваљано покупи и према својој цели употреби и подели. Пошто и папе дадоше 40.000 крунаша (талира) за утврђења у крајини, то ће он по свој прилици и овај, као и онај новац, што га прилаже он као земаљски кнез без одлагања дати да се покупи и отпочети разрачунавање и деобу истога. [2]).

Уз ово задржаше себи сталежи право ди попуњавају нижа места.

§. 9. Војничке опреме у хрватској крајини у исто доба.

Жалосно стање хрватске крајине захтевало је пре свега да се предузму енергичке мере. Чим се видило да је одобрење за издржавање крајина ујамчено, одмах се ваљало изравнати с војском због четири-годишњег дуга, који јој остаде од цара Максимилијана и одмах је ваљало ићи на то, да се дисциплина учврсти. С тога надвојвода, сталешког одобрења самим током преговора и својим наименовањем за управитеља крајине унапред осигуран изасла већ у фебр. 1878. једну комисију у хрватску крајину, где изван горње две задаће нужно беше још и друге мере предузети, да се уведе законити поредак. Чланови ове комисије беху: од стране двора Ахац, витез Турн, Јован (Hans) Кисл од хладног Перуна. А од стране сталежа: Гал од Галенштајна и Фрања пл. Шајер. Пошто многе крајинске поште попадаше, то беше комисији додат и један неимар (грађевинар). Она имађаше ову задаћу:

1. Да у сљед оставке царем постављеног заповедника крајине потпуковника Јована Ауерсберга постави досадашњег надвојводског гарде-капетана, ауерског Јована Фернберга, са наимено-

[1]) Извод из оне 1578. условљене и унут. аустр. саветницима издате инструкције код Хилдбургсхаузена. Прилог уз бр. 7.

[2]) Extract aus der Fürst. Durchleicht unseres allergnädigsten Herrn und Landesfürsten Landtags-Replika des Landts Steyer, Kärnten, Crain. dat. 19. Sonner 1578. bei Hildburgshausen.

ницом од 1. марта као потпуковника и заповедника и да га по војеноме реду за таквога прогласи;

2. Да четири-годишњу заосталу царску плату до 1. марта, од ког дана потиче плата из средстава унутарње-аустријских сталежа (корушких и крањских), уз суделовање војеног благајника Волфа, барона Турна, капетана, војвода и заповедника тврђава отсеком изравна;

3. Да крајишничкој војсци немачке и славенске народности због успостављења дисциплине прочита војене чланке у матерњем им језику и да је закуне; самовласно удаљење војника од својих пошта под претњом казни строго да забрани.

4. Да пропутује крајину, прегледи стања, покварена места да поруши и за нове грађевине да поднесе нацрт преко додатог јој неимара;

5. Да прегледа кланце и у случају потребе да их утврди.

6. За регулисање живежа нужне ковчеге, сандуке, млинове (жрвње) и фуруне, пак и на таковим местима подигне, да се из ових крајишничке куће у свако доба и брзо са храном могу снабдети [1]);

7. Да пронађе најприступније, најјефтиније и за довожање хране до најкрајњих крајишничких пошта најзгодније путове и подвозе;

8. Да згодно смести тешке батерије и пушке, а поремећене да даде оданде одвући са колима, која живеж носе.

9. Да се постара за засек шума и кланаца, те да би се упадање непријатеља отешњало, а подпомогла боља обрана кланаца [2]).

Ова, са инструкцијом за изведење опредељена наређења довољно означавају примитивне одношаје, у којима живише крајишке посаде и народна војска, и како се мало старало да се како војничким тако и материјалним потребама удовољи. Ово беху прве згодне крајишке уредбе од комисије са ове и оне стране Капеле, за које се у званичном саобраћају злоупотребљаваше назив „крајишки устав". Отуда се даје тумачити, што кад се већ и у самим званичним писарницама разбистрио појам о уставности, не могаше се наћи прва основа крајишког устава. По себи се разуме, да како

[1]) Под наименовањем „крајишничке куће" разумевају се овде крајиш. поште.

[2]) Из инструкције од 13. фебр. 1578. у бечкој војеној архиви у одељењу инструкција.

*

год код страних, тако и урођених најамника поред заостатка четиригодишње плате не могаше бити ни говора о дисциплини и моралноме образовању, а особито код страних, који беху упућени на своју плату и који, да не помру од глади, беху принуђени своја места оставити да ограбе где шта дочепају.

§. 10. Успостављење дисциплине војеним чланцима.

Пошто се брушким указом постарало за материјално биће војске, и да би се ова за ратовање способним учинила, морало се пре свега радити на успостављењу дисциплине и поретка. Средство к томе пружи војени чланак, који се овде по саопштењу комисије потпуно износи, јер он сачињава основ тадањем војеном суђству [1]).

„Прво ће те се заклети, да ће те најпресветлијем, највелемоћнијем кнезу (име и наслов) нашем најмилостивијем господару верно и поштено служити, његовога величанства користи потпомагати, а штету отклањати, оним пуковницима, петпуковницима, капетанима, барјактарима (војводама), наредницима, поднаредницима и стражамештарима, које његово царско величанство (кнежевска пресветлост) пошаље, покорни и послушни бити, све оно што они вама заповеде и нареде, што су војници дужни чинити без преговора или одлагања учинити, за то не чинити метежа и ни један бојни поход било против или од непријатеља не одбијати и што је могуће и што нужда захтева учинити."

„Нека се свака чета у скупу а и делимично у мањима деловима по жељи и захтевању потпуковника и наређених капетана, тако и војвода, даје употребити по нужди и прилици саме ствари, како је могуће и како војници ваља да чине, било на походе, страже или посаде."

„Ви од високоспоменуте кнежевске пресветлости не ћете више захтевати или је присиљавати на повишицу; него ће те за 4 фор. сребра, рачунећи по 60 нов. ср. у 1 фор. бити дужни 30 дана по 1 месецу служити, према томе нека вам се ваша плата 5 дана пре или после свакога рока издаје."

„Нека се ни један не уписује код 2 капетана и двапут увршћује и онда побегне. Исто тако нека не обећава један другоме при увршћивању што год неистинито; који би то учинио, нека се телесно, а по потреби и смрћу казни".

[1]) Др. Мајнтрт истор. ц. кр. аустр. војске, 2 књ. 2. гл. стр. 55—59

„Исто тако један другоме оружја и оклопа за увршћивање да непозајима, већ по могућству сваки за себе да буде наоружан, под претњом телесне казни".

„Исто тако, ако когод прими новца, за који би био дужан служити и он се без особите дозволе потпуковника или свога капетана (војводе) уклони, тај нек се телесно и смрћу казни."

„Исто тако, ако би се градови и друга утврђена места на јуриш отела, онда по војничкоме реду остаје сваком оно, што задобије; али топови, барут и друго што припада за артиљерију и за оружање места, остаје војеном господару, а који узме ове, тај нека се по пресуди казни."

„Исто тако, ако се узму градови или вароши са предајом по уговору, онда ни један од вас нека унутра не упада, нека не пљачка и не улази у њих без знања и дозволе главног капетана, под претњом телесне казни."

„Исто тако, ви поред ваше заклетве да не држите скупове без знања и воље главног или вашег претпостављеног капетана (војводе). Који би то преступили, оне ваља сматрати за вероломце, те их казнити телесно или смрћу."

„Исто тако, нека сваки војник помисли, да ће ово бити частан и кришћански бојни поход за обрану земље помоћу свемогућега против неверних. Зато нека се сваки уздржава богохуленја тако и његових светаца, већ нека моли свемогућега, да нам дарује победу над неверним. Ако би когод или више њих Бога хулили, нека се телесно или смрћу казне."

„Исто тако, нека нико не оскврњава цркве и у њима нека не станује, црквене утвари не узима, свећенике, жене и девојке, децу и старе људе не туче, ојађава и безчасти, јер ће бити телесно кажњени."

„Исто тако, нека се нико не сакупља ако се 2 или више међу собом побију или покавце, већ најближи верно и безпристрасно нека их позову на мир први, други и трећи пут. Ако би га ипак и поред тога на смрт претукао, нека га истим начином и одмазди. Али ако не би био убијен нарушач мира, нека се по пресуди телесно и смрћу казни."

„Исто тако, ако је један спрам другог из давна осветом задахнут, нека га избегава и нека му се не свети у овоме племенитоме походу ни речма, ни делом, па и на правди један другога

нека не убија из потаје, и који то преступи и не одржи, тај нека се телесно и смрћу казни.“

„Исто тако, ако који или више њих дознаду, да неко ради о издаји или о другом злом делу против највише споменутог царског величанства (кнежевске пресветлости). дужан је он, или они то пријавити капетану или војводи. Овај ће знати шта му ваља чинити. Али ако би који злонамерно то прећутао, тај нека се по пресуди казни.“

„Исто тако, нека ни један не излази из стана, било у њен или на другу страну без знања и воље свога капетана (потпуковника) или војводе, јер ће бити кажњен телесно.“

„Исто тако, нека ни један не ступа у разговор са непријатељима, било то у посади или на другоме месту без заповести или дозволе капетана или војводе; који то преступи, нека се казни телесно или смрћу.“

„Исто тако, где су коњаници и пешаци у једноме стану једно до других намештени, нека пешаци ако је нужда уступе, да могу коњаници сместити своје коње.“

„Исто тако, нека ни један пушке не пали на опасним местима и особито ноћу било у стану, варошима или тврђавама, јер тим би се могла нанети штета; ко ово не послуша биће телесно кажњен.“

„Исто тако, ако би један, или њих више у битци или јуришу хтели бегати, онда најближи нека га мачем или копљем прободе и то да му је казна; но ако би побегао, нека се од онога часа сматра за ниткова и за таковога нека се држи док је год жив.“

„Исто тако, нека нико не квари, не руши и не разорава пећи или млинове без заповести главног капетена или пећара (фурунџије, Brandmeister) и не узима уцене, јер ће бити телесно кажњен.“

„Исто тако, ако се довезе и у главни стан доспе храна. нека је се ни један не дотакне док се не процени. Нека ни један не излеће из стана да купује хране, него дочека, да се ова на слободно место одвезе и процени. Нека од пријатеља, особито кад сте у пријатељској земљи, на походу или у стану нико ништа насилно не узима; ко би то учинио и за то тужба дошла, нека се телесно казни(“

„Исто тако, ако би потпуковник или капетан преко својих војника или тавничара хтео дати ухватити којега због непослушности или злоставлења, нека га у томе нико не пречи, буни, или

одговара или се за онога заузима, јер биће телесно кажњен; но ако би се то збило, и због тога злочинац побегао, онда онај, или они, који су га потпомогли, нека се казне у место злочинца."

„Исто тако, нека се сваки окане пијанства, јер који би у пијаноме стању био рањен или злостављен од непријатеља, тај нека се одма отпусти из војске и исто тако казни, као да је био у бегству.

„Исто ттко, ако би један или њих више због борења у забави или на други скврњав начин, било у пијаноме или у трезноме стању били рањени, тај, или они, нека се изкључе све донде док неоздраве и њихову плату у војсци заслуже".

„Исто тако, ако буде похода, нека ни један не излази из реда, који не послуша, нека га капетани, (војводе), паредници и поднаредници помоћу и суделовањем простих војника терају у ред и узму од њега све што има".

„Исто тако, нека сваки остане у обиталишту које му се одреди, нека се не намешта у обиталиште и постељу другога и онога истискује, јер ће га казнити главно капетанство".

„Исто тако, ако се збуде, да главни капетан битку нареди и ова се са топови и главном заставом одржи и победи, нека вам припадне и изда се месечна плата".

„Исто тако, ако буде, да царскога величанства (кнежевске пресветлости) главни капетан нареди јуриш на једну, зидом и јаркови (шанчеви) окопану варош и ова се насилно заузме, онда опет нека вам припадне и изда се месечна плата; но од овога изузимају се кланци, куле, замци и друга мала утврђења, ако се отворе и заузму. Али ако буде, да јуриш није наредило римско величанство (кнежевска пресветлост) па и победи се, за тај није дужно цар. величанство (кнеж. пресветлост) ништа учинити".

„Исто тако ако не наступи случај, да не буде новца у свако доба и одма, зато нека се нико не извлачи од похода или страже, него ви ћете вашу жалбу преко вође или другог часника поднети капетану, и који би друго што чинио, нека се без сваке милости казни".

„Исто тако, кад буде битка, јуриш или друга победа, што већ буде, нека се нико не маша добра или плачке док није дотично место заузето".

„Исто тако, чим се даде први знак за једну или више радња било на походе или страже, или куда његов потпуковник, каптан или војвода нареди, нека сваки одма следује својој застави и са овом из стана полази. Ако би то један, — или више — у трез-

коме или пијаном стању превидио, тај, или они, казниће се по пресуди потпуковника (пуковника). Ако потпуковник (пуковник) или капетан пошаље једнога наредника у стан и наложи коме да иде за четом, а онај који неби пошао са првом четом, која за оном полази и за то би био на смрт претучен, нека се за њега даље нико више не стара".

„Исто тако, кад је узбуна у стану или логору, нека сваки потрчи на место куд је упућена његова чета, а никако без дозволе не иде на друго место".

„Исто тако, ако се нареди једна чета или мање одељење на стражу, нека сваки капетан или војвода или барјактар (фенрик) — био племић или не — сваке чете са потчињеним му одељењем полази на стражу и чува као што се пристоји; који то не учини или пре опредељеног времена напусти или другче без знања свога капетана промаши стражу, тај, имао узрока или не имао, нека се по пресуди казни".

„Исто тако, нека у место себе нико не наређује другога на стражу без капетанове дозволе".

„Исто тако, нека ни један капатан оне, који по стану тумарају не узима к себи и један капетан нека не располаже с људима другога капетана без приволе овога".

„Исто тако најпосле, ако један или више вас преступе и не одрже све писане војене чланке, то онај или они нека се као вероломци по закону и пресуди казне".

„Ако би из ових чланака што год било заборављено и не условљено, ви ћете под вашом заклетвом то и све оно учинити што садржава војени ред и што војницима приличи".

„Ако би који од вас ове чланке заборавио, тај нека пође пред свога капетана, (војводу) или војеног судца, да га ови на те чланке опомену и поуче".

„Најпосле Његовоме царском Величанству (кнежев. пресветлости) остаје право, ове чланке по нужди и околностима умалити или умножити или баш укинути".

После прочитања војених чланака сљедова заклетва у руке војеног судца.

§. 11. Судски орган и судски поступак.

За руковање правосуђа бирао је себи заповедник једнога војног судца (Schulteiss) давши му палицу правде овим речма: „Дра-

ги пријатељу! ја те са мојим вернима изабрах за сада за војеног судца, јер се надам да си за то способан. Зато предајем ти палицу правде и ти ћеш ми са они 12, које ти себи изабереш положити заклетву на то, да ћеш с њима судити по нашим чланцима и пресудити како сиромака, тако и богатога, без призрења на сродство, пријатељство, наклоност, даровитост и изврстност, него ћеш са својих 12 судија над свима тако говорити и судити, као што ви желите, да Бог са својих 12 апостола говори над вама на концу вашега живота, кад се растаје душа са телом!"

Према томе судски орган беше тада порота од 12 судија са једним судцем на челу, при коме није фалио ни браниоц, јер као што је речено, судац је имао права изабрати 12 судија, који му помогоше ствар разјаснити. Овима би он разложио моћ, која му припада и овако би им говорио: „Драге судије и поротници! Мене нареди наш премилостиви господ. потпуковник (пуковник) у име његовога Величанства, да ја с Вама а ви самном судимо о свакоме злу, тицало се то части, тела или имаовине. За то Вас молим, да сваки по своме уверењу поучи и упути другога да радимо тако, као што је част Богу и свету. За то подижите прсте да се закунемо Богу, да ћемо то учинити и да ће оно што судимо, сваки до гроба пређутати." После тога, опоменув их надужност, наставио би:

„Прво. Судије су дужне судцу у свакоме погледу покорни бити.

Друго. Судије су дужне заклети се на то, да ће до гроба пређутати све оно што осуде и пресуде.

Треће. Ако који судија или странка споро долази и за њим мора суд чекати, дужни су 1 фор.

Четврто. Кад се отвори суд, нека не устаје ни један судија или поротник без судчеве дозволе са свога места, осим ако има заступника са знањем и вољом судца.

Пето. Нека судија не упада у реч другога са тужбом или одговором под претњом глобе од 1 фор.

Чим беше суд устројен, дужан би судац ставити шест питања, која се тицаху суда.

Прво. Није ли рано, касно или сувише свечан дан за суд и судницу?

Друго. Ако свећеник пронесе свету тајну за утеху болника, хоће ли он устати, светој тајни страхопоштовање и част указати и онда опет сести и суђење наставити?

Треће. Ако један или више њих седе у суду који нису за то способни, нека ове пријаве, да се суд по закону устрои.

Четврто. Ако наступи пожар, потоп, бојна узбуна и побуна, хоћел он устати и у помоћ притећи и ако се још за дана утиша, хоће ли опет сести и суђење наставити, тицало се то сребра, злата, тела, части и имаовине?

Пето. Ако пошаље заповедник по њега, има ли моћи да преда палицу другоме као своме потпуном заступнику, да се изврши заповедникова воља и ако још за дана добије решење и одговор од њега, хоће ли опет примити палицу и водити суђење?

Шесто. Има л' он моћи да саслуша суд на ова питања?

Судије би одговориле на та питања одобравајући их. За тим би судац дигао палицу правде и отворио би суђење овим речима:

„Прво. Отварам суд у име Бога свемогућега, од кога произилазе сва права.

Друго. Отварам суд у име најпресветлијега и најмоћнијега Рудолфа, римскога цара и умножача државе.

Треће. Отварам суд у име пресветлога надвојводе Карла.

Четврто. Отварам суд у име високородног господина Фернбергера, прев. надвојв. Карла потпуковника немачке војске и четах (народне војске).

Пето. Отварам суд даном ми влашћу и палицом, које ми повери споменута власт, и нико да ми не приговара ни у суду ни ван овога било каквим речма, изван постављених бранилаца; нека ме такође ни један од мојих приседника не наговара (покуша за се задобити) јер ће бити кажњен.

Ко има посла пред судом, нека ступи пред правду и нека се одговара као што је право."

Најпосле опоменуо би судац све судије и околину на неподмитљивост у пресуди и претио би онима глобом од 1 фор. који би покушали да га задобију за своју страну.

Ко би имао посла са другим, отпочињао би и упитао би се код суда, да ли је то дозвољено по пропису царскога права (закона).

Пошто би се суд отворио, ступа тавничар као јавни тужилац и моли за себе једнога заступника. То исто учини и међу тим доведени оптужени.

Тавничар би тада преко свога заступника (нека врста државног одветника) поднео јасно и опширно тужбу против злочинца.

Бранилац оптуженога покушао би побијати све оптужбене

тачке. За тим би, у случају нужде било предузимано и саслушање сводока. После свршеног саслушања сведока одгодила би се седница и определио би се други дан за ову, а дотле би се поближе разбирао учин.

Друга седница отварала се са истим формалитетом као и прва и у овој прочитали би се добивени извештаји.

Оба браниоца (тужитељев и оптуженога) поново би узимали и заступали своје назоре о учину. Први би упућивао на дотичне чланке против којих се оптужени огрешио и захтевао би да се прочитају. Кад обе странке исцрпе своје назоре о учину, онда би браниоци и саветници заузели своја пређашња места међу судијама, да се изрече одлука.

Ако се тицало тела и живота, оптужени би пао на колена и молио би за милостиву пресуду, ако неби био упоран.

Судац би за тим удалио све особе који неспадају суду и предузео би гласање.

Први глас даје тужитељев заступник.

Судије би дебатовале међу собом о пресуди која ће се изрећи и коју је судски писар морао на основу дебате списати.

За тим би се позивале натраг удаљене особе и тужитељев заступник дао би да се прочита пресуда оптуженоме и целом скупу и искао би овршбу. Судац би сломио палицу и препоручио би Богу душу одсуђенога. Овога би, пошто је примио утеху своје вере одвели на губилиште, где би тавничар опоменуо гледаоце, да к срцу приме судбу свога друга, а особито да се уздрже од пијанства које води највише на злочин. Најполе проведе целат осуђенога наоколо да се опрости од војника и хајдука. И онда би пала грешна глава уз пратњу свећеничких молитава.[1])

II. ОДСЕК.

Од примања крајишке администрације надвојводом Карлом до поширења јужне границе усљед карловачког мира, 1699.

§. 1. Именовање унутарње-аустријског надвојводе Карла за администратора крајине 1578.

За Максимилијаном II. дође Рудолф II. у посед како немачког престола тако и земаља свога оца (1578). Овај кнез премести своју престоницу у Праг, где се на скоро више предаде болести

[1]) Др. Мајнерт. Историја ц. кр. војске, као горе.

свога времена, студији алхимије (златотворства) него што се то слагало са његовим владалачким дужностима. Војништву крајине не могаше он већ и због географског положаја земље обратити нужну бригу. Где беху нужна брза наређења, мораде оно (војништво) осетљиво трпети због закашњења и промашавања добрих прилика. Уз то се увери цар, да му због удаљености крајинах од Прага и примитивних путова не могу за времена стизати вести о случајевима који се тамо недавно догоде, те да би своје мере нужном брзином могао предузимати.[1])

За то паименова надвојводу Карла за свога намесника у администрацији обе крајине. Са овим изађе он на сусрет не само жељи унутарње-аустријских сталежа, већ испуни жељу и самога надвојводе, који на наваљивање сталежа мољаше за то место још Максимилијана II.

Приликом позивања Карла на администрацију крајинах јако је падала на вагу и нада, да ће он тим већу бригу обраћати на крајине, што у њиховој обранбености лежаше извесна гаранција за сигурносд његових сопствених земаља, јер оне сачињаваху заштитне бедеме његових алпијских земаља.

§. 2. Положај надвојводе Карла према цару.

На каквом се темељу оснива гатка монаха Винковића и његових последователља о устројењу маркграфства, кога заметак он приписа цару Максимилијану и кога би спровео Рудолф, најбоље показује инструкција од 5. фебруара 1578, у којој је тачно обележено надвојводино пуномоћије и његов положај према цару.

У овој инструкцији опуномоћава цар надвојводу, да он у ратним стварима горњо-словонске и хрватске крајине, а особито у онима које не подносе дуготрајни пут молбе, по околностима наступелих опасности или приспелих уводских извештаја све тако удеси, као да би он сам тамо био.

Ту исту пуномоћ доби и за непријатељска упадања, палења и друга насилничка непријатељска дела у време мира. При оваковим вероломним нападајима могаше он заузимати градове и тврђаве и употребљавати све мере, које му се свиде згодне и стра-

[1]) Са овим речма мотивира цар у уводу инструкције за надвојводу његово именовање. Инструкција се налази у држ војен. минист. регистратури под бројем 10 (Иструкције.)

тегички корисне за одржање обе крајине и својих алпских земаља, за извојевање нових користи и одржање кланаца.

Би му дозвољено, да саразмерно према опасности и унутарњеаустријски позив војске, пешака и коњаника делом или у целини може покренути и, или под својим или под заповедништвом једнога војеног саветника против непријатеља повести. Само за опасне и значајне случајеве морала се учинити пријава цару, као год што се при изведењу важних подузећа, чим је само могућан био пут молбе морала ишчекивати његова одлука.

Решење за офензиван и дефензиван (нападачки и одбранбени) рат задржа цар себи.

При упадању великих непријатељских хордија, у колико је то допуштала дозвола немачке државе по обранбеном реду[1]) за опклонење опште опасности, беше му осигурана помоћ царскоаустријских земаљских области.

Примање и отпуштање крајишких пуковника припадало је надвојводи, Они су зависили од њега ради својих наименовања и морали су га слушати и од њега налоге примати. Наименовнице морале су се тако стилизовати, да се цар као војнички господар претпоставио надвојводи. И њихово намештање и скинуће могло се само са царевим знањем спровести и наименовнице морале су се њему на увид поднети.

Слободно му беше повисити или смањити и у опште променути стање војске обе крајине по размерици урођеника или дошљака, по величини опасности; но само са царевим знањем. И Бан Горње Славоније и Хрватске би на њега упућен са потчињеним му војничким народом, у колико се тицало војништва.[2])

Надвојводи је ваљало настојати око тога, да крајишки ратници служе и живе по прописима војених чланака.

Пошто одржање Леграда и Каниже беше од велике стратегичне важности, то му је са тамошњим пуковником ваљало ступити у што бољи службено-пријатељски одношај и овај подржавати, јер обојица беху упућени на узајмичну потпору. Даље је налагала инструкција уредно плаћање војске, наглашавала њено тромесечно увршћивање, оправку војнички поседнути пошта, њихово

[1]) Види прво доба §. 7.

[2]) Бан беше дотле и у војничком погледу самосталан и заповедници крајине беху упућени, да се с њиме споразумевају. Др. Рачки на разни места његове државо-правне расправе у „Књижевнику“ 1866.

благовремено снабдевање храном, набавку муниције и надгледање куповања хране из комисијонског и провијантског звања Она је зохтевала издржавање поузданих увода, осигурање против ненадног нападања, а при непријатељском упадању поткрепљење крајишких пошта са најближим посадама и земаљским војеним позивом. Иначе администратору крајине би наложено да строго пази на то, да се тумарањем у непријатељску област од стране крајишника и поданика не нарушава мир и не даје повода непријатељу на репресалије. Но пуковници, капатани или војводе не беху спречени, да при победном сузбијању непријатељског упадања, овога гоне и у његову област, да од њега плен преотму и да га одсудно сатру. Али је то смело бити само тада. пошто се најпре поуздано сазнало како непријатељ стоји и пошто је било до неке мере извесно, да ће бити успеха, да се иначе ратници не жртвују у лудо. У осталом овакове репресалије нека се покушају и спроведу под заштитом оба крила са стрељачким пешацима и коњаницима, а особито у кланцима.

У смислу брушког указа додао се надвојводи у помоћ и унутарње-аустријски дворски војени савет, који се употребљавао и за комисије и новачења у крајинама.

Најпосле упути му цар целу припомоћ немачке царевине[1]) и наложи му да са надвојводом Ернестом, коме би поверено заповедништво над посадом дуж целе пограничне линије од Драве до у Ердељ подржава поверљиву преписку и овоме, ако би затребало у свему у помоћ притече, што је с друге стране било и овом наложено[2]).

Из садржаја ове инструкције јасно се види, да је надвојвода био само царев заступник у администрацији крајине, кога са инструкцијом ограничена пуномоћ никако не беше снабдевена са оном прерогативом (правом) са којим беху снабдевени маркграфи, нарочито они аустријских источних страна.

§. 3. Признање надвојводе у његовоме достојанству од угарских и хрватских зем. сталежа.

Наменовање, како надвојводе Карла тако и Ернеста мораде цар као уставни краљ Угарске и Хрватске поднети на уставну расправу и њихово достојанство дати припознати у овим краљевинама.

[1]) Инструкција као горе, број 10.

[2]) У истој.

На ту цел извести он 1. фебруара 1578. отворени угарски сабор о оба наименовања и позва сталеже да се они у предметима, која се тичу војске и обране крајине обрате на оба надвојводе и њих слушају. Себи и сталежима пак задржао је равнање других ствари и правосуђа. Обострани зем сталежи увидеше потребу ове, полажајем и стањем државе оправдане мере и не одупреше се бог зна како, претпостављајући, да ће се од сад боље постарати за крајине. С тога обоје признаше pro generalibus in rebus bellicis Majestatis suae caesariae regiae gerentibus (Располагање његовог краљевског величанства у опште у ратним пословима) но с' тим ограничењем, да се се исти у војничким стварима, које се тичу угарске посаветују са угарским саветницима, а у предметима горњо-славонске и хрватске крајине споразуму са Баном, како из њихове власти у овим земљама неби поникла повреда слободе и устава.[1])

§. 4. Прве административне мере надвојводе Карла.

Она комисија, која из Чернембла би послава у хрватску крајину (I. одсек §. 8.) није ни извршила била своју задаћу, кад се већ посла и друга у горњо-славонску крајину. И ова је због осигурања дисциплине и руковања правосуђа требала да заведе вејене чланке и исплати војску, а уз то и многобројне четнике (народне војске) да подели у плаћене и не плаћане и да сагради кошеве (амбарове) за храну и стоваришта за муницију.[2])

У ово време спада и организовање тајнога савета, дворског војеног благајништва и дворске коморе у Градацу, што све на скоро ступи у службене одношаје са горњо-славонском и хрватском крајином.

Надвојвода свестан замашаја своје задаће и уверен, да половне мере нису довољне против заклетог непријатеља кршћанства, нареди још у јесен 1578. концентровање потчињене си војске у један стан, да предузме војничко вежбање и тим одржи непријатеља у довољној даљини.

Због овога концентровања позва он 15. јула преко ново именованог потпуковника и заповедника горњо-славонске крајине Титуса Халека и горњо-славонске сталеже, да још пре 10. августа добро наоружани дођу у стан и нареди на ту цељ потребну храну

[1]) Саборски чланак Др. Рачки у „Књижевнику" 1866.

[2]) Инструкција од 15. јула 1578. У. А. војени списи.

и довоз исте. Али како тај позив изађе без претходнога споразумљења, то га сталежи, који строго чуваше своја уставна права с негодовањем примише. Многе велможе напустише сабор под страним упливом, а они који дођоше позиваху се на трећи саборски чланак и по томе упутише своје пуномоћнике с тим додатком, да су они готови скупити се и надвојводу потпомоћи и под царским заставом; али само под заповедништвом свога Бана. Уједно уложише свој протест против тог поступка.[1])

§. 6. Зидање горње-Карловачког града 1579. и његове повластице 1581.

Година 1579. знаменита је са нових, у развиће војничке крајине засецајућих надвојводиних аката. Уз то наиђе и једна моровлашка сеоба. Надвојвода, коме свако умножење народа допринесе нове обранбене снаге, даде овим бегунцима тражено уточиште и одреди им, ус домобранску дужност места за насеље и даде им 1580. повластицу, сличну онима, које је већ више пута издао.

Док се ова населбина смештала, дотле је он обратио своју делателност на утврђивање земље, јер све оне војничке и фортификаторне припреме, које је наредила комисија год. 1563. и 1578. беху, нарочито у погледу на ове последње (фиртификаторне) од споредне важности, ма да су због запуштеног стања иначе потребне биле.

Крајина није имала каквог већег утврђеног места за смештање оружја и скупљање војске, које би овој служило при нападању за обезбеђење с леђа, а при одбрани за наслон.

Карло је пропутовао крајину још пре него што ће примити администрацију војничке крајине год. 1576. и 1577., те је војене потребе њене са непосредним расматрањем сазнао и место за веће стовариште оружја изабрао. Испрва се колебао између утока Купе

[1]) Они закључише њихов протест следећим речма ... et hoc fideles regnicolae ad postulationem ducis Caroli in quantum propraeenti propposse suo praestare possent, pro defensione patriae et familiarum suarum suae serenitati ita exhibent ne in usum deveniat, quum regnum hoc Sclavoniae semper fuerit liberum ... (И ови верни становници краљевине на захтевање војводе Карла, у колико за овај мах према могућству свом буду могли учинити, на обрану своје отачбине и својих породица његовој светлости тако извршују, да се то не уобичаји, будући да је ова краљевина Славонија свагда била слободна). Др. Рачки у „Књижевнику“ стр. 529.

и Коране. Најпосле реши се, с погледом на Крањску за онај кут, којега сачињава уток Купе и Коране. Ма да овим местом доминирају висови крижанићеве куле и Дубовца, ипак му се учини, да је због слабог домашаја тадашњих топова обзир на овај пластички моменат земљишта од мале важности за фортификаторну зграду. Поља̂на, која се према североистоку пружала беше довољно пространа за бојиште, у случају да би ваљало обседнутој тврђави у помоћ потећи, и положај жумберачког крајишког среза с бока у неколико су изравњавали ове махне земљишта тога. Уз то би и снабдевање с храном овде подигнуте тврђаве било олакшано ради реке Купе.

С тога дакле он брзо пође на дело. Кад цар купи земљиште од поседника дубовачког властелинства грофа Зрињије за 600 фор., удари Карло на дан св. Маргарите (13. јула) 1579. темељ граду, који по њему доби име „Карловац" (Karlstadt). Простор, на којем се град дизао обухватао је $6^1/_2$ паорских сесија. У темељ, вели се да је било узидано 900 турских глава. Грађевином је управљао потпуковник и заповедник хрватске крајине Фернбергер ауерски. Надвојвода је трошио много на ту грађевину. Унутарња-Аустрија, осим даване роботе доприносе и 350.000 фор., од овога Штирска 200.000 фор. Корушка 100.000 фор. и Крањска 50.090 фор. Као надзорници на овој грађевини суделоваху Фрањо пл. Попендорф председник унутарње-аустријског дворског војеног савета и гроф Атанасије Турн дв. војени саветник.

Крањски сталежи дозволише на своме сабору, 17. марта 1579. 100 коњаника и 300 стрељача за обрану ове радње против каквих турских узнемиравања и ставише 800 радника из доње-Крањске под надзором њихових месних старешина. И сами нужни алати, као и занатлије: ковачи, дунђери и помоћници, добиваху се из Крањске.

И хрватски зем. сталежи нагоните на учешће у радњи ове грађевине суседна места Озаљ, Јастребарско, Петровину, Славетиће и Турањ.

Кад град већ толико беше назидан да се могло становати у њему, премести се главни стан крајишког пуковника у Карловац. Овај је дотле био смештен у Стенишњаку, на сличног имена спахилуку грофа Драшковића.

Да би се Карловац могао како треба населити и да би се његов материјални напредак осигурао, на надвојводино посредо-

ваше даде му цар Рудолф 24. септембра 1581. повластицу из Прага Са овом пре свега дозвољава му 2 годишња и један недељни вашар изван града. У једно би допуштено војницима, без разлике народности и врсте оружја, непосредно под градским шанчевима куће зидати; но то без повреде одмерене грађевне линије. Ове заједно са земљиштем беху проглашене као њихова слободна и насљедна имовина. Али при продаји имаху првенство војници тамошњега гарнизона. Ако би једна или више кућа насљедно допали једном или више сродницах Штирске и са овом скоцчаних земаља, који не поседоваху куће или насљедно добро, или који не обнашаху војничке службе у крајини, онда се имађаху ове по најјефтинијој процени продати безкућним војницима гарнизона или, по заповедниковој наредби, у исту кућу настанити војници из гарнизона.

У предграђу би допуштено саме баште за поврће (зелен) имати и то у даљини од 200 аршина од града [1]).

§. 7. Даље регулисање администрације хрватске крајине и инструкција за њенога првог пуковника 1580.

Од године 1580. поче се званично разликовати део хрватске крајине „са ове и оне стране Капеле“; јер ове године 1. јануара би наименован за пуковника хрватске и приморске крајине барон Вајгхарт Ауерсберг. На место потпуковника ступише пуковници на чело ове 2 крајишке области. У место хрватске крајине поче се мало по мало називати „карловачка“, по граду.

Под Ауерсберговим заповедништвом нареди надвојвода Карло разноврсне војничке и војничко-административне поправке, и определи делокруг пуковника са извесним упутствима.

Усљед предлога комисије од год. 1578., извештаја о уврштењу од 21. Маја и 12. Децембра, као и поводом нацрта хрватске војничке државе од стране комисије, беху регулисана посадна места, снага посадах (пешачка и коњаничка), опредељена плата официра и војника; за одржање дисциплине изван војених чланака би уведан и закон за коњаништво и за уврштивање придодан и један повереник [2]). Мало по мало употреби се и народна војска за коњанике. Само поверења достојни и искусни капетани, да би слу-

[1]) Описање горњо-карловачке крајине. У архиви загребачке генер. команде 1777. 31. фасцик. бр. 38.

[2]) У инструкцији од 1. јануара 1580. за пуковника барона Ауерсберга. У држ. министр. арх. бр. 14.

жили за узор људима и који ратнике против непријатеља водити умеху, могли су бити стављени на чело војсци.

Надвојвода сачини и послушницу (Gehorsamsbrief) управљену на све официре и ниже чланике, којом се овима налаже да признаду Ауерсберга за свога пуковника и да му се покоравају под претњом војено-судске казни, по војеним чланцима.

Од тога доба почиње и додељивање официра из пратње надвојводине у службу у крајини; но то без уштрба крајишких официра. Цел беше њихово изображавање у војничкој служби и за више официрске степене [1]).

Наредбе и мере од год. 1578 односеће се на живеж беху пооштрене, и како комесар тако и руководатељ живежа беху стављени под надзор пуковника.

Кад пуковник, због растеривања непријатеља или одбране поседе какву варош, беше му забрањено неправедне терете наметати на становнике. На против дужан је био проценити храну преко тавничара или једнога, од стране варошког поглаварства на то упућенога му стручног проценитеља. Он је имао и надзор над топовима и џебаном (муницијом).

Зготовљени део Карловца, јер овај још не беше са свим довршен — беше наоружан и непосредно руковање са топовима и пушкама повери се једноме надзорнику оружнице и пушкару (Büchsenmeister).

Како прошле године (1579.) шенлуци (пуцање у славу) узбунише сву крајину, то их надвојвода забрани и пуцање на узбуну уреди тако, да су се најпре морала добро испитати места, где непријатељ упада и да су се морале одржавати боље узајмне свезе на међи. Тек се тада смело пуцати на узбуну крајине, кад се поуздано дознало место на коме непријатељ хоће да продре.

Са Баном се имала као и до сада подржавати поверена преписка и за случај нужде употребити за помоћ и они ратници, који беху њему потчињени [2]).

[1]) Надвојвода говори у горњој инструкцији ... nachdem wir genedigstgesünnet seyn vnneren Fürstlichen Hof dahin zu richten, das auch vm vnnserem Hofgesindt Kriegsleith erzügelt werden. Da wir dann deren ainen oder mehr bissweilen Jhme zueschicken ... so soll es doch Er von Auersperg nicht dahin verstehen, als ob darumben ain ander wolt verdinter Bauchls oder Dienstman abzusetzen oder dahinden zulassen, sonder allein, wo es füeglich sein khann den — oder dieselben vnderzubringen".

[2]) Neben diesen allen war bishero ain Ban in Windischlande mit dem Obristen Crobbatischer Graniczen in Nachbarlichen vnnd vertreulicher Corres-

И на оној, у унутарње-аустријским алпским земљама организованој одранбеној снази (Defensivmacht) имао је пуковник знатног наслона и потпоре. Кад год би непријатељ прешао границу или би овој само загрозио својом силом, а ова да се сузбије нуждан би био земаљски позив или припомоћ из Унутарње-Аустрије, пуковник је био дужан да о томе без одлагања извести Крањске сталеже, који беху обвезани у свако доба пружити му помоћ. Само је ово требало да бива на основу поузданих извештаја, да се узалуд неби извлачиле најбоље раденичке снаге из земље.

Крајишки пуковник имао је да контролише морепловље сењских гусара, да пропутује приморску крајину и да им забрани гусарство, а преступе строго да казни.

За одржање поретка и добре управе, ако би са мање или више људи ушао у какву хрватску варошицу или село, беше му дата власт да самостално дела и издаје заповести.

Био је властан подофицире и војнике примати и на допуст отпуштати. Али ово последње само из важних разлога и са знањем надвојводе и унутарње-аустријског војеног савета.

Да самостално издаје важније заповести и предузима промене са капетанима није му било дато, већ сваку такову промену морао је неодложно поднети надвојводи на потврду. Исто тако морала се поднети надвојводи на одобрење свака промена посадне војске, као и свака набавка за војничке потребе, била она ма какве врсте.

Ако се из важних узрока когод пре времена отпуштао из војске, а захтевао би своју заосталу плату, и у томе случају дужан би пуковник о томе разложну пријаву учинити надвојводској војеном савету и дочекати решење. У случају одобрења добио би отпуштени задужницу од крајинског војн. благајника, и био би упућен на најближе уврштивање, јер се обуставило делимично исплаћивање како код дворског војеног благајништва, тако и код унутарње-аустријских сталежа, да би се избегле којекакве неуредности.

У једно се стаде на пут и тој уобичајеној злоутреби, што се заробљеним Турцима допуштало путовати и све промотрити по крајини, те им забрани, ма и са пуковниковом дозволом да могу прелазити Купу (Кулпу) и корачити на метлиншко земљиште. Пу-

podenz gestanden, vnnd derselbe in zugetragenden Nothfaale mit seinem untergebenden Krigsvolkh Zuhilf zuezogen, so hat sich vnnser Obrister derselben auch ungetrösten vnnd Zugebrauchen“ (у истој инструкцији).

ковнику се наложи да их добро чуване смести на крајњу границу и да их одма отпусти чим положе одкуп. Ако се неби вратили у своју земљу, тада би их сматрали као да су без сваке законите заштите.

Ускоци, навикли на хајдуковање остављали би често појединце места где су настањени и тражили би себи ужитка хајдуковањем, у место да га траже у облагороћавајућем их пољоделству. Па пошто слична браћа и из Турске прелазиште у Хрватску област и кад би их се довољан број сакупио у шумама, полазиште у Турску у хајдуковање, то изазиваше турске бегове на репресалије.

Овим нередима ваљало је да пуковник енергично на пут стане. Ако би пак долазили на крајишку област бегунци безпрекорнога значаја, и да би спасли свој живот или што траже нову отачбину, јер беху присиљени или наговорени да приме веру мухамедову, па се хтедоше повратити у хришћанство, за таке случајеве пуковнику је било наложено да их пријави надвојводи, да би се могле учинити нужне наредбе за њихово смештање.

Јавној сигурности сметали су и Мартолози (турски разбојници). Да би се и то зло искоренило, одреди надвојвода за сваког ухваћеног Мартолоза уцену од 10 фор. и заповеди пуковнику да сваког ухваћенога даде набити на колац и по околини носити ради примера [1]).

§. 8. Стање војске у горњо-славонској крајини 1580.

Народна војска у горње-славонској крајини мало по мало развила се до главне снаге тамошњег домобранства. Треће године кад надвојвода Карло прими администрацију крајине, показује до душе исказ о стању њеном наплаћене војске само 2282 главе; но међу овима беше народна војска са 1200 глава заступљена; неплаћена није уврштена у тај исказ. Ови наплаћени беху овако подељени:

1. Немачка пешадија

имала је	431	момка.
Од ових је било		
у Крижевци	108	момака,
„ Копривници	126	„
„ Иванићу	65	„
„ Вараждину	132	„
Свега	431	момак.

[1]) У истој инстр.

И на оној, у унутарње-аустријским алпским земљама организованој обранбеној снази (Defensivmacht) имао је пуковник знатног наслона и потпоре. Кад год би непријатељ прешао границу или би овој само загрозио својом силом, а ова да се сузбије нуждан би био земаљски позив или припомоћ из Унутарње-Аустрије, пуковник је био дужан да о томе без одлагања извести Крањске сталеже, који беху обвезани у свако доба пружити му помоћ. Само је ово требало да бива на основу поузданих извештаја, да се узалуд неби извлачиле најбоље раденичке снаге из земље.

Крајишки пуковник имао је да контролише морепловље сењских гусара, да пропутује приморску крајину и да им забрани гусарство, а преступе строго да казни.

За одржање поретка и добре управе, ако би са мање или више људи ушао у какву хрватску варошицу или село, беше му дата власт да самостално дела и издаје заповести.

Био је властан подофицире и војнике примати и на допуст отпуштати. Али ово последње само из важних разлога и са знањем надвојводе и унутарње-аустријског војеног савета.

Да самостално издаје важније заповести и предузима промене са капетанима није му било дато, већ сваку такову промену морао је неодложно поднети надвојводи на потврду. Исто тако морала се поднети надвојводи на одобрење свака промена посадне војске, као и свака набавка за војничке потребе, била она ма какве врсте.

Ако се из важних узрока когод пре времена отпуштао из војске, а захтевао би своју заосталу плату, и у томе случају дужан би пуковник о томе разложну пријаву учинити надвојводској војеном савету и дочекати решење. У случају одобрења добио би отпуштени задужницу од крајинског војн. благајника, и био би упућен на најближе уврштивање, јер се обуставило делимично исплаћивање како код дворског војеног благајништва, тако и код унутарње-аустријских сталежа, да би се избегле којекакве неуредности.

У једно се стаде на пут и тој уобичајеној злоутреби, што се заробљеним Турцима допуштало путовати и све промотрити по крајини, те им забрани, ма и са пуковниковом дозволом да могу прелазити Купу (Кулпу) и корачити на метлиншко земљиште. Пу-

podenz gestanden, vnnd derselbe in zugetragenden Nothfaale mit seinem untergebenden Krigsvolkh Zuhilf zuezogen, so hat sich vnnser Obrister derselben auch ungetrösten vnnd Zugebrauchen“ (у истој инструкцији).

ковнику се наложи да их добро чуване смести на крајњу границу и да их одма отпусти чим положе одкуп. Ако се неби вратили у своју земљу, тада би их сматрали као да су без сваке законите заштите.

Ускоци, навикли на хајдуковање остављали би често појединце места где су настањени и тражили би себи ужитка хајдуковањем, у место да га траже у облагороћавајућем их пољоделству. Па пошто слична браћа и из Турске прелазише у Хрватску област и кад би их се довољан број сакупио у шумама, полазише у Турску у хајдуковање, то изазиваше турске бегове на репресалије.

Овим нередима ваљало је да пуковник енергично на пут стане. Ако би пак долазили на крајишку област бегунци безпрекорнога значаја, и да би спасли свој живот или што траже нову отачбину, јер беху присиљени или наговорени да приме веру мухамедову, па се хтедоше повратити у хришћанство, за таке случајеве пуковнику је било наложено да их пријави надвојводи, да би се могле учинити нужне наредбе за њихово смештање.

Јавној сигурности сметали су и Мартолози (турски разбојници). Да би се и то зло искоренило, одреди надвојвода за сваког ухваћеног Мартолоза уцену од 10 фор. и заповеди пуковнику да сваког ухваћенога даде набити на колац и по околини носити ради примера [1]).

§. 8. Стање војске у горњо-славонској крајини 1580.

Народна војска у горње-славонској крајини мало по мало развила се до главне снаге тамошњег домобранства. Треће године кад надвојвода Карло прими администрацију крајине, показује до душе исказ о стању њеном наплаћене војске само 2282 главе; но међу овима беше народна војска са 1200 глава заступљена; неплаћена није увршћена у тај исказ. Ови наплаћени беху овако подељени:

1. Немачка пешадија

имала је	431	момка.
Од ових је било		
у Крижевци	108	момака,
„ Копривници	126	„
„ Иванићу	65	„
„ Вараждину	132	„
Свега	431	момак.

[1]) У истој инстр.

Међу овима беше 6 капетана, 2 поручика, 1 барјактар, 3 евангеличка проповедника, 4 војена писара, 3 наредника, 5 каплара, 3 фурира, 4 ранара, 9 грабанта (телохранитеља) 4 добошара, 4 трубача, 3 тумача, 8 официрских послужитеља и 4 топџије.

2. Аркебузирска кумпанија на коњи. Ова је становала у Крижевци и бројала је 50 момака.

3. Немачка кавалерија. Ова 89 момака јака, сачињавала је један део копривничке посаде.

4. Од 4 хусарске кумпаније по 400 момака, беху настањени:

на Крижевачкој пошти . . .	100	момака,
„ Копривничкој „ . . .	100	„
„ Иванићкој „ . . .	50	„
„ Вараждинској „ . . .	150	„
Свега	300	момака.

5. Наплаћена народна војска (Hatamieu) имала је:

на пошти у Крижевци . . .	460	момака,
„ „ „ Копривници . .	435	„
„ „ „ Иванићу . . .	200	„
„ „ „ Вараждину . . .	150	„
Свега	1290	момака.

међу овима беше 27 војвода, 12 поручника, 54 четовође, 5 трубача.

Велики и мали штаб састојао се из 11 особа: 1 пуковника, 1 крајишког војеног благајника, 1 евангеличког проповедника, 1) ранара, 1 војеног судца, 1 војеног писара и 4 судска приседника[1]

§. 9. Нови одношај између Хрватске и Унутарње-Аустрије иза брушког указа.

Веза личне уније, која под Фердинандом обухвати Хрватску и Унутарњу-Аустрију, опет се раскиде његовом смрћу. Осим тога поремети се та свеза и определењем брушког указа, који трајно премести у Градац тежиште крајишке администрације и учини да се крајишке области отуђише од матере земље. Али ипак је постојала међу њима заједница опасности и из нужде самоодржања истичућа потреба сложне заједничке обране. Овај нови одношај упућивао их је до душе обоје на узајмну потпору; али је лабавио

[1]) У рукопису Херцога Хилдбургсхаузенског, прилог бр 2. Истодобно стање у хрв. крајини налази се, по надвојводином спомену у инструкцији у декрету пуковника Ауерсберга, која ће бити у његовој породичкој архиви.

у оној мери, у којој се умањавала опасност или у којој су наступали политички обзири. Унутарње-аустријским сталежима, који до принеше толике жртве развитку обранбене способности обејух крајина, као заштити својих Алпа припада заслуга и признање, да су били вазда свесни те заједнице и да су умели о њојзи водити рачун.

На вест, да су у Хрватској намерали саветовати се о томе, како да осигурају земаљске границе (међе), како да издржавају војску и зидају тврђаве пошљу они год. 1580. своје пуномоћнике на сабор у Загреб[1]), давши им за то нужна упутства.

Овај су корак опетовали ови за време сабора у Вараждину[2]). Заступише се и на сабору год. 1582., да задобију његово суделовање у зидању Храстовице и Бреста[3]). Њихови пуномоћници дођоше и на пожунски сабор 1582.,' „да заишту издашне помоћи у роботи за зидање градова у Хрватској, за потпору при посади тврђава и за друге обранбене и војничке потребе[4])." Прешност ових увиђа се из очитовања надвојводе Карла о порушеном стању тврђава, чиме је поткрепио своју молбу на цара за новчину помоћ[5])

Неуспешност ових корака споменутих сталежа имала је свога корена у незадовољству угарских зем. сталежа, који запоставише интересе земаљске обране и опасности од Османлија политичким обзирима. То незадовољство пониче и разви се из тога, што цар није своја права по уставу сам вршио, него их пренео на чланове свога дома, чиме је странцима био припуштен приступ у администрацију. С тога потражише сталежи већ 1580., да се невредимо очува устав, да се администрација повери искључиво уроћенима, а странци без сваког обзира уклоне с војничке администрације и политичке службе [6]).

Ови захтеви, проведбом којих се условило расправљање краљевих предлога добише у дебати тако општар израз, да угарско-краљевски намесник надвојвода Ернест нађе за најбоље, да Пожун тајно остеви и сабор одгоди. Исти захтеви поновише се г. 1581 и 1582.

У Хрватској особито изазва ово незадовољство избор Штирца Унгнада за бана, и то тако, да овај најпосле би принуђен ус-

[1]) Инструкција од 21. септ. 1580. У арх. вој. експ. акт. регистр, бр. 92.
[2]) Инструкција од 14. априла 1581. у истој бр. 11.
[3]) Инструкција од 18. јуна 1581. у истој бр. 82.
[4]) Инструкција од 12. јануара 1582. у истој бр. 92.
[5]) 16. марта 1583. Регистер. $7^{11}/_{2}$.
[6]) Др. Рачки, расправа у „Књижевнику" 1866. стр. 580.

тупити народноме љубимцу грофу Ердедији и свој отпуст изискати [1]).

Год. 1586. опет оде унутарње-аустријски ђенерал као пуномоћник на хрватски сабор, да испослује бесплатне раденике, а год. 1587. би заиста послан надвојводско-дворски војени саветник Ерасмус Праун као главни повереник грађевина у крајини, да руководи ове радње око утврђења [2]).

После три године поновише они то своје посланство на сабору. Тада се тицало.

1. Дозволења бесплатне радње и подвоза за оправу искварених фортификаторних предмета[3]) на карловачком граду, на копривничкој, вараждинској, св. ђурђевачкој, крижевачкој, цркваничкој, домбровачкој и иванићској тврђави;

2. Издржавања 400 четника за одбрану дивљачких упадања Мартолоза;

3. Дозволења једне количине бесплатног живежа (хране.)

4. Употребљења народног позива у будуће при упадању непријатеља, као што учини то прошле зиме вараждинска жупанија.

§. 10. Смрт надвојводе Карла и његови насљедници у администрацији крајине 1590.

Последњи дани надвојводинога живота беху суморни као што беше и сам политички хоризонат тада. Он не доживе ту радост, да би војничкој крајини дао онај снажни темељ, који би способан био да по његовој жељи крвноме непријатељу хришћанства импонује и да га у корди држи. Дрске му се наде разбише о стене, које на пут одлучности воље његове ставише политичке околности, из ових проистичући отпор и оскудица у финансијалним средствима.

Онај мали рат, који је букнуо на граници и кварнерском каналу беше претеча блиском рату с Турцима, којега пак он не доживе. Он испусти своју душу 7. јула 1590.

За њим дође на владу у унутарње-аустријским земљама његов 12-тогодишњи син Фердинанд под старатељством цара Рудолфа, надвојводе Фердинанда из тиролске лозе и херцега Вилхелма баварског.

[1]) Инструкција од 18. априла. У А. вој. изв. акта. (без броја).

[2]) Инструкција 15. јануара 1581. (без броја).

[3]) Инструкција 15. јануара 1587. (без броја).

Овоме опет за насљедника би наименован 1592. надвојвода Ернест [1]).

На овога су се још пре његовог наименовања, (13. септ. 1591.) обратили хрватски и горњо-славонски сталежи због исплате шестомесечне плате бановој војсци и због топова и муниције за наоружање Сиска [2]). Уза се доби он потпуковника маркграфа Бургауа; али се већ 1593. то промени, јер га замени надвојвода Максимилијан [3]).

§. 11. Нове сеобе из Босне и турске Хрватске 1597. Образовање кулпалнске или петрињске крајине 1598.

Максимилијанов долазак на администрацију није давао изгледа делима мира, па ни онакима која би била стварана и намењена рату. Тај долазак обележава излазну тачку 13-тогодишњег рата између крста и полумесеца, који се сврши са Ситва-торошким миром.

За време тога рата знатно се умножи у Хрватској народ, који повелик број ратника даде крајини за њезин даљи развитак.

Нешто због несносног турског господарства потиснути са свога огњишта, нешто гоњени жељом за слободом вероисповести, а може бити још и небуђени сјајном, на Купи добивеном победом дођоше још год. 1595. исасланици из Босне с молбом, да се уступе њиховим изаслачима она дворишта и добра између Уне и Купе, која оставише хрватски поданици. Они хтедоше земље обделавати и границе бранити од Турака. Пуномоћ им је била потписана: Архимандритом Радославом, војводом Војаком, кнезовима Вогином и Сингоном, Манојлом Јасбшом, Богданом, арамбашом Новак-агом, Дракулом Одобашом и др. [4])

Али преговори о овим насеобинама запеше и не свршише се по жељи.

Но већ год. 1597. пође за руком обазривом деловању вараждинског пуковника грофа Херберштајна, да задобије за насеље више хиљада породица из Турске-хрватске и тако звање „Мале влашке“ под предвођењем кнезова Вуковића и Плашиновића.

Између више насеља, која онда прећоше на хрватско земљи-

[1]) Инструкција од 1. нов. 1591. У а. вој. експ. акта. Регистр. бр. 95.

[2]) У А. вој. експ. засеб. акта. Регист. бр. 35.

[3]) Инстр. од 1. нов. У. а. вој. експ. засеб. акта. бр. 95.

[4]) Код Хилдбургсхаузена. §. VIII.

ште, означава се као најзнатније оно, коме се на Уни придружи Ермајински (Зрмањски?) митрополит Гаврило [1]).

Утицајем унутарње-аустријског надвојводе Фердинанда добише ови насељеници повластицу од цара Рудолфа II, којом беху опроштени од сваке порезе; но за уживање уступљених им земаља обвеза их на војничке дужности против Турака, због чега се стависше под војничко заповедништво [2]). Управо насеобина између Купе и Уне сачињава излазну тачку кулпанске (купске) или петрињске крајине, премда хрватски сталежи већ и пре тога покушаваху одржати ову област у обранбеноме стању. Један повелики део насељеника настани се у вараждинској крајишкој области [3]).

§. 12. Опадање крајине.

Како се народ знатно умиожио на земљишту крајине с тим војеним насеобинама, то се мислило, да ће се у току 14 (ваљда 17? — Превод.) века јаче развити ове области; али се зби противно [4]), јер наступише моћне запреке.

Неуморни хрватски историчар Др. Рачки означава 17. век као периоду борбе хрватских сталежа за очување хрватског државног права против изгреда заповедника војничке крајине и народа у њој. Такође доказује он и тежњу сталежа, да се отклони страна војска из крајине [5]). Тим је означио Др. Рачки највећу запреку развићу крајишких области. У атмосфери ове борбе не налажаху побуде да потпомогну то развиће хабсбуршки кнезови, како цар тако и унутарње-аустријски надвојвода. Наклоност томе могла је тим мање попићи и наступити, што је тридесетогодишњи рат исцрпио сва финансијална средства хабсбурговаца, у коме се за ослабљење царске моћи, хабсбуршке куће и постигнуће земаљског господарства у првој линији и под копреном религије хрваше пијонири Француске.

Изгреди стране крајишке војске, којих биће не беше осигурано поседом земаља осниваху се на неуредноме издавању плате, ово деморализова официре и просте војнике, те их наведе да се сами за се почну старати; па како наклоност расте према задово-

[1]) Код Хилдбургехаузена. §. VIII.
[2]) Код Хилдбургехаузена и т. д.
[3]) Код истога.
[4]) Код истога.
[5]) Види његову расправу у „Књижевнику“ 1866.

лавању, то их одведе на изгреде у великим размерама. Тим начином подивљани странац светио се урођеницима за мржњу, којом га ови предусретаху јавно. Прави узрок овоме жалосном стању био је тај, што поред свег брушког указа издржавање војника није било тако уједначено, као што би то морало бити, кад се хоће да одржи дисциплина и нравственост у војсци. За то покуша унутарње-аустриски надвојвода Фердинанд, Карлов син, још пре него што је примио администрацију крајине (1603), да заведе бољи ред у пренебрегнутим одношајима плате. 13. јануара 1600 предложи он крањским сталежима, да ови положе за год. 1599 одобрену суму новца у звање хрватског војеног благајништва, да приме хрватску крајину, ако не на дуже време, оно бар на 1 годину и ову издрже по тадашњем стању војске [1]).

Крањски и корушки зем. сталежи заиста примише год. 1600 да потпуно издрже горњо-карловачку крајину [2]), но ставише услов, да то примање одобре сви сабори. Но чини се као да је овај покушај опет пропао.

Али се нереди у издржавању војске ни тим на дуго не укинуше. Већ год. 1602 мораде цар свога камералног царинара Швамберга послати на сабор у Љубљану, да извиди све нереде, који се почињше приликом последњега уврштивања у војнике, како би се кривци могли казнити [3]). Овоме издата инструкција изражава

[1]) . . . „(Dass Sy ihr ferttige auf das nächsthin verwichene 99-ste Jahr Gestellte Gränizbewilligung welche sich mit aussgang des bald Eingehunden Monaths Februari wehreden jahrs endet wirdet vnd So weit dahintensteht, in das Crobbatische Kriegs Zahl Ambt völlig ehrist vnd würklich erlegen lasse vnd über das nun hinfür alss von dem ersten Marty Lauffenden 1600 jahrs, wo nicht Länger jedoch nur auf ein Jahr auzurichten, ein ausgezeichnetes vnd benandtes Kriegsvolkh, wie sich dasselbst an der Crabbatischen Granizjeziger Zeit in der anzahl befindet, unterhatle“.... (Извод прилог уз бр. 83. прилогу херцога Хилдбургехаузенског.)

[2]) Крањски сталежи говоре у њиховој изјави од 8. марта 1746. ... Diese getreueste Landschaft hat anno 1625 mit vnn neben der getreuesten Landschaft in Kärndten die Karlsstädter nach einer (einander) 25 J. hindurch nemlich ab anno 1600, da die gränizübernamb Ihnen Landschaften das allererstemal angetragen und respective postulirt worden“.... Код Хилдбургехаузена прилог 83.

[3]) Цар говори у инструкцији од 21. децембра 1602. ... „so beuelchen wir dass er ihnen diesen Articel vor allen Dingen also und dermassen anbeuelige vnd das arme gemeine Weesen engelege seyn lassen wolle, darmit der gleichen Yrbende ganz schödliche eigennuczigkheiten bei denen interessirten Personen, welche sich etwo mit beuertes Armen Soldaten eroberten harrten Schweiss vnd bluet theilhaftig gemacht bei Vermeidung vnnserer ungnade vnd straf genz-

царево топло саучешће крајишкој војсци и баца чудну светлост на стање наплаћивања.

Међу тим је било и тренутака, у којима се унутарње-аустријским сталежима олакшавало издржавање војске. Тако је надвојвода Фердинанд, као администратор крајине 25. окт. 1609 послао свога дворског саветника Албина Грасвајна витеза вајерског, сталешког заступника Ђорђа старијег Штубенбергера и свога земаљског саветника Пранка од Прукса као поверенике за уврштивање у вараждинску крајину, да после Ситва-торошког мира сведу на половину велики број тамошњих хусара и четника из ратног доба. Осим тога ваљало им је распустити поздерску војску (Weitschäwerischen Trupen), која је после пада Кањиже била употребљена за посаду Ђурђевца и пала на терет штирским крајишницима (ваљда сталежима? Превод.) [1]).

Посљедице неуредног плаћања војске наступише и на други начин. Српски војнички насељеници горњо-карловачке крајине закључише, да се због заостале плате и оскудице згодног места за насеље врате натраг у Турску (1604) [2]) и тек је после две године пође за руком преселити их у Брлог и Гушић, кад оно сењски надкапетан Гушић поред одштете уступи ова своја добра [3]). Кад хрватски сталежи поднеше надвојводи Ернесту своју жалбу због насиља пуковника Траутмансдорфа, његових капетана и војника, поднесе је до душе овај краљу, због чега беше пуковник позван на одговор. Али већ 23. априла 1613 беше и сам угарски палатин принуђен замолити цара, да изда војницима више месечну плату, како би се једном могло на пут стати харању, а у случају да се ова опетује, кривци примерно казнити.

Барон Бетинг би одмах отправљен крањским сталежима, да пожури исплату заостале плате.[4])

У овако расклиматаним одношајима јасно је, да у томе добу није могућан био напредак и снажан развитак крајине.

---

lich eingestellt vnd wie sich die sache im Grundt geschaffen befinden vnns darueber sein gehorsamsten Bericht zur weiteren einsicht und bestraffung anderen zum Exempl verbergeben werde.“ У. А. вој. вас. списи lit. 26. арх. вој. минист

[1]) Инструкција од 25. окт. ex vindicie.

[2]) Рескрипт цара Рудолфа од 20. марта 1607. Регистр. бр. 7. на надвојводу Матију, у држ. вој. минист. регистр. архиви.

[3]) Као горе.

[4]) Регистр. бр. 29. као горе. Извештај пуковника Траутмансдорфа. Регистр. бр. 12. у истој архиви.

§. 13. Нова насеобина у горњо-карловачкој крајини 1605.

Али супрот ове кобне околности појавише се нови пришелци из Турске (Власи). Они беху насељени прво у Гомирје и Моравицу (иначе Вараницу); но после раширише се и преко Врбовске, Дрежнице, Равне-Горе, Смрзене-Пољане, Старалице и Мркопаља. На молбу њихових кнезова и војвода даде им цар Рудолф II. 4. септембра 1605. упутницу (Provisionsbrief) са којом беше им упућена годишња потпора од 200 фор. од крањске потсаборнице, на коју их цар упути. Ту упутницу обнови и Фердинанд II.[1])

§. 14. Издржавање горњо-карловачке крајине од крањских и корушких зем. сталежа 1627.

Финансијално питање горњо-карловачке крајине, као што је већ горе примећено супрот брушкога уговора и поново захтеваног издржавања ове, оста још прве четврти 17-ог века нерешено. Крањски и корушки сталежи беху на то вољни док је претила турска опасност њиховој земљи. У зраку мира охладни и њихова ревност. На надвојводино захтевање од 13. јануара 1600 издржаваху они горњо-карловачку крајину поред годишњег понављања тог захтевања све до год. 1625. Видили смо већ са каквим нередом беше то вршено и како је јако трпила због тога дисциплина и образовање војске. Неизвесност тако многих природи остављених бића у најживотнијем питању могаше под тим околностима и опасност нанети и није се могла даље трпети. За то цар покуша приволети крањске и корушке сталеже, да формално приме на се издржавање ове крајине. Сталежи изјавише се најпосле за то; али покушаја ради само на једну годину и под таковим условима, који илузорним чињаху свако развиће ове крајине.

„Попуњење пуковничких и места угледнијих часника истина остаде цару, но по староме обичају поред претходног кандидовања и означења за то способних лица из обеју земаља, Крањске и Корушке. Иноземци беху искључени."

„Сталежи да не буду власни без царевог саизволења умножавати или умањавати крајишко-војничку државу, но могли су измењивати просте заповеднике, (подофицире) неспособне војнике и

[1]) Списи загребачке генр. ком. Прилог уз бр. 100. Фасц.: 4—1767.

попуњавати места ових. Али ако би наступила нужда да се војска умножи, то онда имађаше цар надокнадити сувишак трошкова, а у случају непријатељског нападања пак онај део, који се обрати на одбрану земље, имали би подмирити сталежи, а што ово превазиђе, да подмири сам цар."

„У случају да нема опасности по земљу, она уштеда, која се постигла од војничких плата, да се употребљава на оправу поремећених крајишких места (тврђава)"

„За издржавање унутарње-аустријског дворског војеног савета одобрише краљски и корушки сталежи само предујам од 600 фор. с том изјавом, да његово издржавање припада самоме цару."

„Даље обвезаше се сталежи и на издржавање горњо-карловачке крајине, но само под тим условом, да им у томе не смета ни цар ни когод други."

„У крајини налазећа се артиљерија и муниција имају се по инвентару предати. Напротив обвезаше се сталежи, да за случај предаје крајине тако исто у доброме стању натраг предаду све те примљене ствари, изузимајући оне што допадну непријатељске руке или се покваре без њихове кривице."

„Да за време издржавања крајине не пречи и неузнемирава сталеже ни цар ни когод други".

„Да се, пре него што ови приме издржавање крајине, уз суделовање земаљских повереника предузме исправњавајуће увршћење (Abrechnungs-Musterung)" [1]).

У финансијалноме теснацу, кога цар допаде усљед последњег угарског устанка, турског и тридесетогодишњега рата сви ови услови беху признати [2]), уговором одобрени [3]) и још сталежима издаде се и отштетница [4]).

[1]) Код Херцога Хиндбургхаузеншког „Извод из одговора и изјаве, које даде краљски сталежи у сабору 25. јануара 1625. држаном" (прилог уз бр. 38).

[2]) . . . „Souil nun erstlichen das Haupt begehren wegen übernembvnd vnterhaltung der Crabatischen vnd Meergränizen anbelangt, weileln Ein Er: Landt. u. Kärnthen gegen in Handen Lassung der bishero gehabten erzeigungsmitteln auch einreichung der begehrten schadlosverschreibung auf dieses 1625. jahr vnd auf versuchen derselben vnterwindeu sich allergehorsambist erklärt die Landtags Commissari auch in ihrer Replica solch Einer Er. Lor. allerunterthänigste erklärung von Ihro Kays. Maj. wegen zu Dankh angenomben, also hat solches seinen richtigen weeg. Љубљана 17. априла 1625. Извод код Херцога Хилдбургсхаузеншког.

[3]) . . . „nun haben wir zwar vermerkht, des etliche in vnsern Landtags propositionen begriffene Punkten ihr vollständige erklärung nicht erraicht, Sin-

Се тако условљеним примањем крајине постаде горњо-карловачка крајина неко уточиште деце крањских и корушких земаља, а више пута и такових, који и не беху способни за свој позив, а још чешће таковых, који и не служише у крајини и биће ових тек онда сазнаше, кад су примили незаслужену плату. На скоро за тим осигура и племство себи уточиште за безпосличаре у карловачкој племићској кумпанији. Делимично плаћање војске у роби постаде трговачка радња[4]).

§. 15. Први уставни и управни штатут за вараждинску крајину 1630.

Из претходног и историчког нацрта произлази то, да у 16. веку још не беше уставног и управног штатута у потоњем смислу и да чисто војничка администрација беше произведена само

temalen Ihr Euch aber wegen übernamb vnd vnterhaltung der Crabbatisch vnd Meergrenizen neben Einer Ehrsamben vnserer getreuen Landschaft in Cärnten auf das Heurige Jahr nunmehr gehorsambist Wilfähriger erklärt .... alls wöllen wir in sonderbarer ansehung dessen besagten Heurigen Landtag auf weiss vnd weeg wir Ihr bis dato von obgedachten vnnseren Landtags-Commisaren verbeschiden worden. Hiermit gnädig beschlosen ... zu besten gethane treugehorsambist bewilligung zu gosten wollgefallen vnd dankh vermerkht vnd angenomben haben". Код Хилдбургсхаузена. Прилог уз бр. 83.

[4]) „Wir Ferdinand der Ander. .. bekennen für Unns Unssere Erben vnndt Nochkommen mit diesem Brieff vndt thuen Kundt..... die Stände Gemeiner Landschafft vnsers Hörzogthumbs Crain das verschine Ainthaussendt Sechs Hunderth fünff vndt zwanzigste, Sechs vndt zwanzigste, vndt Sechs Hundert vnd Sieben vnd zwanzigste Jahr. dessen Termin den lezten Februar nechst khommenden Ainthaussendt Sechs Hunderdt Acht vndt zwanzigsten sich widrumben endten wirdet zu mithilfflicher abzahlung vnsers durch den nunmehre Ein lange zeithero wider Vnssere vndt Vnsers Gesambten Hauss Össterreich Rebellen contiurirenden schweren Krieg verursachten vnerschwinglichen schulden Lasts die zu erhaltung der Crobbatischen vndt Meergrenizen vndt des daselbsten dienenden Krieghs Volkhes Item wegen der Vösstung Petrinia also woll auch auf der Graniz Gebeüe, wie mit weniger auf die Munition vndt Proviants-erzeigung, Immassen die fürgeloffene acta vndt Landtags-schrüften solches vmbständigkhlich, vnd in specie vndt theils in einen Geraumen Termin theils auch dieses Jhr hiumb würklich zu Laisten vndt zubezahlen zugesagt vndt versprochen Also das wir solche Bewilligungen zu besonderem Gefallen vndt Gnaden vm Ihre Einer Ehsamben Läuff vermörkht, vndt wollen solche Gethanen aewilligungen (deren würkhli cher Laistung wir Unss dan auch Vnföhlbahrlich vndt Gewiss versehen) Ihro hiemit gnedigst zuegesagt vndt versprochen haben". Код Хилдбургсхаузена. Прилог уз бр. 83.

[5]) Хилдбургсхаузен у прилог бр. 83.

по упутствима. Из повеље Фердинанда о сеоби Срба, год. 1538. произведеној, може се само закључити, да оно, тада из војничких обзира учињено поделење тако зване „виндишке“, управо горњо-славонске крајине[1]), у копривнички, крижевачки и иванићски капетанат са поделењем у 14 војводстава беше основ и за политичку управу. Али како у горњо-славонској (вараждинској) тако и у хрватској (горњо-карловачкој) крајини не беху тада потпуковници, потоњи пуковници и главни пуковници њихови главни органи, већ онај из прве отаџбине насељеника пренешени завод кнезова са њима додатим одборницима. Против злоупотребе њихове слабо ограничене власти бране их нови избори, који прво биваху толико пута, колико то захтеваше нужда дотичне особе или опште добро. У будуће беху само годишњи избори.

Први главни пуковници уздржаваху се у почетку од сваког уплива на политичко-административне ствари. Народ руковаше сам своју неповређену самоуправу (Selfgouvernement). Тек кад горњо-славонски војнички народ, при истребљењу протестантизма у Штирској и у 30-тогодишњем рату као добровољачка чета (Freicorps) важне услуге показа цару Фердинанду II., поче овај своју пажњу обраћати и на њихову унутарњу управу. Неуредно плаћање војске и из овог породивши се морални и дружбени распад, који морално расточи и не војнички део народа захтеваху озбиљно регулисање одношаја.

5. октобра 1630, у Регенсбургу датирани, на цареву заповест израђени уставни штатут прими из његових руку (при свечаној аудијенцији) једна, из 12 вараждинаца састављена депутација. Први спис, који се у крајини бави са грађанско административним уређењима. Овај се одржа до Кордуиног организационог покушаја, који знатно дирну у народну самоуправу. Поред свега тога даје се схватити као први корак, да се политичка управа потчини војничкоме заповедништву. Гдекоја наређења тога штатута служила су и за основ потоњих организација. Удешен према тада обичним околностима, носио је он и народни карактер. Са слободним избором управних органа имао је сам народ контролу у својим рукама.

Овај штатут делио се у 5 одсека, који расправљаху о магистратима, о правосуђу, о поседу добара, о приватним и јавним преступима и о војништву.

[1]) У 17-ом веку доби ова име „вараждинска“ од Вараждина, као седишта главног пуковника.

1. О магистратима.

Одсек о магистратима садржавао је ова опредељења:

„Свако влашко (српско) место између Драве и Саве бирало је себи кнеза, који, поред нужне способности за то звање морао се обвезати и на тачност. Његов слободан избор беше на Ђурђев дан обављен и потврдом главнога пуковника условљен (чланак I.)“

„Све, у копривничком, крижевачком и иванићском капетанату настањене општине бираху за сваки капетанат по једнога, у земаљским законима посвећеног човека за капетанатског судца (Supremus Comes), који председаваше у једном из 8 приседника састајећим се суду. Ови судише и решаваше по овим штатутима у свим парницама и расправама.

Избор оборкнеза и приседника обављао се на Ђурђев дан или непосредно предходећег или за њим следећега дана тако, да сви кнезови дотичног капетаната са 2 или 3 општинске старешине или заклетника дођоше у капетанатско место и ту изабраше оборкнеза и приседнике. Имена изабраних магистратлија поднеше главноме пуковнику. који их у име цара потврди или ако је против њих имао основне сумње, онда их пријави монарху и изиште његову потврду.

Сваке године, у исто доба отступише сви у служби стојећи судски чиновници и на исти начин бираху се други на њихова места; но у случају ако би добро народа захтевало, да ови и даље остану у својим звањима, онда се то мораде и у обзир узети и потврда није се смела порећи (члан. 2.).

„У случају преступа против земаљског мира и општега добра у свим оним случајевима, који имадоше смртну казну за посљедицу, морали су кнезови злочинце хватати и дотичноме надкапетану, и то у руке тавничара предати. А оборкнез са приседницима морао је међу тим против ухваћенога истрагу повести, кривце војничкој власти предати, која је овима с призрењем на судски поступак судила; али не на новчане глобе или конфисковања, већ на телесну казну, на јавне радње и сличне казне (чланак 3.).

„На против, у мањим случајевима имали су кнезови ухитити кривце и добро их сачувати све донде, док не ставе довољно јемства или док судови не отпочну свој рад, онда би их предали суду, који је по обичним законима против њих поступао (члан. 4.),

„У даљу дужност кнезова спадало је не само да воде протоколаран исказ о свим кућама у своме округу, већ и о породи-

цама и мушким главама од 17 година горе, а још и на то да пазе, да породичне старешине добро хране и негују све мушке главе од 17 година горе (члан. 5.).

„Ако пређе когод из Турске или са друге стране, и жели да се настани у капетанату, о томе морао се дотични капетан известити. Али ако се тицало само пресељења или настањења такове особе, која је тамо већ уживала закониту заштиту, онда довољно беше да о томе просто знају оборкнез, приседници и кнез (чланак 6.).

„Да кнезови, колико год је могуће са највећом пажњом и опрезношћу предупреде сваки преступ. Али ако би, против сваког очекивања који од њих постао учесник преваре, крађе или другога преступа, и то се на њега посведочи, таковог кнеза као непоштенога оборкнез подиже од службе, сходно преступу и ношеноме достојанству казни га са новчаном глобом. Ако ли је пак злочин био тако велики, да се морао са смртном казном осветити, онда би кривца предали војноме суду. Како у првом, тако и у другоме случају поставила би се на његово место друга способна особа (чланак 7.).

„Даља дужност кнезова била је постарати се и за то да се што пре уапсе и под тавничарев надзор ставе све по имаовину опасне особе. Украдене ствари — у колико је то могућно било — полагале би се код суда и још за времена имале су се вратити власнику натраг (чланак 8.).

„Сви тајни и јавни скупови, изван оних за избор оборкнеза, приседника и кнезова беху под теретом смртне казни забрањени. Наступи ли пак нужда да се морао скуп држати, онда се за то имала изискати дозвола од главног пуковника (члан 9.).

„Заклетва судаца, приседника и кнезова, коју ови полагаху са призивањем Бога живота, пречисте и преблажене деве Марије и свију светих садржавала је и тај завет, да ће бити верни и послушни Богу, кришћанској држави, цару, његовим насљедницима и законитим угарским краљевима, његовим генералима и надкапетанима, да ће све пријавити што се клони на штету државе и противи доброме моралу; да ће они над сваким појединцем, који допадне судске истраге, без обзира на особу, богатство или сиромаштво, молбе, поклоне, наклоности или мржње једино и искључиво по своме уверењу тако, као што ће они пред Богом одговарати истиниту и праведну пресуду доносити и ову по могућству и извршити (члан 10.)

2. О правосуђу.

У погледу правосуђа састајао се сваки капетанатски суд из 1 надсудца и 8 српских заклетих приседника, којима би додат и један заклети бележник. Изостајање једног или два приседника није пречило судске седнице и у место запреченог председника могао је тој седници председавати и један приседник (члан 1).

„Дан седнице опредељавао је надкнез са приседницима; но између позива и сазивања (citation et evocation) морао се одржати рок од 15 дана а трећи позив остао је и последњи (члан 2.).

„Ако једна или друга странка не беше по судскоме пропису позвана, онда представша није морала преговарати и одговарати. Но ако не дође оптужени и на трећи са претњом глобе (Birsagium) пропраћени позив, за то је прописивао закон, да се против њега упорнички поступак (in contumatiam) поведе, са тужитељем расправа предузме и овоме коначна и правоваљана пресуда изрече, а противника му на наплату парничких трошкова одсуди. За позив дужан је био оптужени глобу од 80 угарских динара, а за сваки следећи двоструку положити. Од ове глобе, која се називаше „Birsagium“ добивао је надсудац, приседници и тужитељ по $^1/_3$ (члан 4.).

„На законитим наређењима или особитим околностима неоснована одгађања седница, течај суда отежавајуће расправе, тако и прекидања ових под видом доцнијега предузећа беху строго забрањена и велика важност полагала се на то, да се, са искључењем запречујућих формалитета кратак и брз усмени поступак постигне, да се пази на пристојно и часно понашање и да се пресуда изриче једино на предлежећим доказима и околностима. Али у случајевима, које није садржавао уставни штатут, имало се судити по особитим, у крајини проглашеним или по општим, у краљевини важећим законима (члан 6.).

„Само трезвене и оне особе, које беху у пуној власти свога разума смеле су се пуштати под заклетву и није се смело трпети, да се по славонском обичају један на спасење душе другога, већ сваки на своју душу заклиње (члан 7.).

„Само је онај могао сведочити који је што чуо и видео, а судбени стол је решавао о том, који сведок највише вере заслужује (члан 8.).

„Против надсудске пресуде могао је сваки за 10 дана пријавити призив на главног пуковника, Ако то пропусти, онда пресуда постаде правомоћна. У року од једнога месеца морао се [illegible]

извести и још пре истечења другог продуженог рока свој ток отпочети. Ако је једно или друго изостало, онда се белешка пријављеног али неизведеног призива више није узимала у обзир и пресуда првостепеног суда могла се извршити, што се, поред наплате парничких трошкова и онда збило, ако је рекурсу фалила законита Форма (члана 9.).

3. О приватним и јавним преступима.

У дужност кнезова и приседника спадало је извршивање оних пресуда, против којих се није рекурирало за 10 дана. Ко се том противио, бивао је по околностима кажњен.

У случају отпора са оружаном руком предао се дотични војничкој власти за кажњење. Ни један од ових случајева није пречио ток овршбе (чланак 10.).

Тако исто кратак беше поступак у приватним и јавним преступима против власништва.

„Сваку крађу, која не превазиђе суму од 30, или ако је са разбојством изведена 20 царских форинта, казнио је надкнез затвором у окову или без тога и са јавном радњом. Код веће суме предао се окривљени војничкој власти, која није судила на новчану већ на телесну казну. Тако исто поступало се и са онима, који би учинили преступ по други или по трећи пут, ако и ова поново учињена штета све заједно узевши превазиђе 40 форинта“ (чланак 1—2.).

„Ако би насилно штогод један од другога узео и то би себи присвојио, тај би се имао нагнати да врати туђу имаовину, да надокнади штету и осим тога био би кажњен са 4, а по увиђењу суда и са више, али не преко 8 угарских форинта. Ако је био оштећени и телесно, но не смртно озлеђен. онда би се осудио кривац и на већу, но 16 форинта не превазилазећу суму.“

Ако би кривац био сирома, а преступ са особито отежавајућим околностима пропраћен, онда како у првом, тако и у другоме случају био би осуђен на затвор, јавну радњу или другу сходну казну (чланак 3.).

У случају распре и нарушења мира, скопчаним са крвопролићем казнио би се кривац по увиђењу суда са 5 или више, но никада преко 8 угарских форинта и био би приморан да озлеђеноме сав трошак и ранарску награду плати. У другим случајевима, ако не би било крвопролића, него би се само потргле сабље, а по-

сле туче побеђени само са масницама измако, тако и у другим сличним случајевима био би кривац осуђен на полак и цео, но никада преко 4 угарска грошића. Оне, који би потстакли таку кавгу или нарушавање мира, имали би се казнити сваки са полак или целим, но никада са више од 3 угарска грошића.“

Са обзиром на такове особе могли су судци, по природи саме околности баш у означеним случајевима судити и на затвор, јавне радње и на саму телесну казну (чланак 4—7.).

Потстицачи позивали су се и онда на одговор, кад нико не ступи као тужитељ, ако су по величини изгреда и другим околностима судци то за нужно пронашли, и онда се повео против њих и казнени поступак (чланак 9.).

„Непослушне синове и оне, који би се дотакли својих родитеља казнио је суд, по природи учина са затвором или другом сходном казном. Али ако је захтевао учин оштрију казну, онда се кривац предавао војничком суду. У малим преступима и свим оним случајевима у којима родитељи не ступе тужбено, изостао је сваки поступак.“ —

4. О државно грађанском праву.

И о грађанском и то о поседном праву садржавао је штатут по гдекоја кратка опредељења у 9 чланака (de rerum dominis).

„Свако село и варошица имала се сопственим ункама против суседства омеђашити“ (чланак 1.).

„Уговори о храни или другој покретној имаовини важили су само онда, ако су били бар пред 2 до 3 сведока закључени“ (чланак 2.).

„Ко је хтео своју кућу, њиву или друга земљишта продати, заложити или ма под каквом титулом и ма из ког узрока даље дати, тај је морао то учинити пред својим кнезом и 2 или 3 сведока, јер друкче уговор није важио (чланак 2.[1]).

„Сваки, који није могао доспети до на своју њиву, а да не

[1]) Qui autem domos, uti etiam agros et alios fundos vendere aut oppignorare aut quocumque alio titulo et quacumque de causa aliis dare voluerit id ut coram Knezio et duobus veltribus testibus faciat necesse est, alias contractus nullum vim habeto.“ Art. II. (Који пак куће, а тако исто њиве и друго земљиште продати, или заложити или под каквом другом титулом и због ма каквог узрока другима дати буде хтео, то ваља да учини пред кнезом и пред два или три сведока, иначе нека уговор нема никакве силе. Гл. II.)

ступи на суседову, било то пешице или на коли, тај беше на то властан; но морао је пазити да не чини штете" (чланак 3.).

„Заложи ли когод своју имовину па не могне у условљеноме року заложену суму исплатити, тај се дужник на веровниково захтевање имао опоменути на своју обвезу, и ако та опомена и по истечењу три месеца остаде безуспешна, онда кнез са 2 или 3 месне старешине имао је да прода заложено добро, из добивене цене да намири веровника, а преостатак дужнику да уручи" (чланак 4—5.).

„Ко ужива туђу имаовину и преко условљеног рока, тај је морао надокнадити ону штету, коју кнез пронађе" (чланак 6.).

„Опоруке (Testamente) требоваху сведочанство кнеза пред 4—5 особа, или једног свећеника пред 2—3 особе; но при томе морао је бити и један заклети бележник или у место овога 2—3 законита сведока" (чланак 7.).

„Умре ли старешина без деце. онда је предстајао газдинству најближи сродник са заосталом удовицом. На против, ако је остало деце за умрлим, онда је руковала газдинством удовица са тутором или куратором, и најмлађе дете без разлике спола, равно другима имало је право на наслеђе које му је припадало (чланак 8.).

„Волове, коње, краве, козе, свиње, вино и сваковрсну храну слободно беше Власима (Србима), као и другим становницима по законитим установама краљевине како у обранбеном срезу, тако и изван овога по вољи продавати и куповати, извозити и увозити. Само у последњем случају морали су плаћати законито уведене порезе и царинаре (члан 9.)[1]).

У опште државно-грађанска права и становиште у горњославонској крајини беху обележени још са повластицама цара Рудолфа II. и Матије I., које цар Фердинанд још пре подарења статута по краткоме уводу са следећим речма потврди (15. новембра (1627.)

„Исто тако, као и наши претци римски цареви и угарски краљеви њихова величанства Рудолф II. и Матија I. особиту ми-

[1]) Statuta et privilegia Valahorum in generalatu Varasdinensi, data Ratisbonae anno 1630. 14. aprilis. (Штатути и повластице Влаха (Срба) у варађдинском генералату, дано у Регенсбургу 14. априла 1630. (у банској архиви бр. 33. А. 300.

[2]) Овде се морамо сада тога држати, да источно граничења се Доња Слаговија беше у турским рукама.

лост и наклоност показаше влашком (српском) народу (natione Valachorum) кад се овај под извесним вођама и главним старешинама исели из турских области и настани у оним седиштима, која он сада у извесним крајевима Хрватске и Славоније притежава, тако признајемо и ми из сопственога искуства, да је влашки народ са својом војничком службом, стражом и одбраном државних граница до сада много и велики заслуга стекао у корист и на добро како именованих, тако и пограничких земаља и целог кршћанства“ [2]).

„Са обзиром на ту, како по славонску и угарску краљевину, тако и по друге земље нужну и жељену обрану, ми, по примеру наших предака, наклоњени смо најмилостивије наредити, да у будуће као и до сада, влашки народ никаквим скучавањем и узнемиравањем нетакнут живи у својим обиталиштима, јер ми себи задржавамо њихову заштиту и главну управу тако, да они највишој управи нашега Величанства и наших насљедника, законитих угарских краљева, и ником другом буду потчињени, за то је наша озбиљна воља, да у будуће они буду потчињени и послушни онима, од нас и наших насљедника по нашој вољи и жељи намештеним заповедницима и управитељима (Gouverneuren) и тако живе, да никоме ни у особи, ни у имаовини штете нечине. Онда ће бити наша брига, да се учине нужне мере за њихов сигуран и безопасан опстанак у земљама угарске круне, да опи, по пређашњим и садашњим дозволама слободно и неограничено живе у оним областима, које, по законитом праву државе припадају овој, или у онима, које по повратноме праву (Heimfallsrecht) или на други начин припадају нашем краљевском фискусу, исто тако и на оним поседима садржављана, којима на то припада насљедмо право, ако би ове ми или наши насљедници откупили или променили“ [1]).

5. О војништву.

Државно опредељење овога генералата захтевало је да Фердинанд у штатуту од 14. априла 1630 своју пажњу обрати и на војништво. Он у томе одреди ово:

„Да сваки под платом стојећи крајишки војник по ономе, за друге плаћене војске важећем закону дужан буде своје дужности

[1]) Историја вараждинске-св. Ђурђевачке пуковније. Рукопис. 1 отсек. 10—12. табака.

верно и послушно испуњавати, што се односи и на оне, који војничке дужности истина безплатно врше; али са обзиром на ове и знатна права уживају (члан 1.).

„Војводе су морале бити људи беспрекорног војничког понашања, чистог предживота и од најмање сумње ма каквога бесчасног преступа слободни. Али ако би се они огрешили и тужени били због каквога преступа, онда дотични капетан уз суделовање својих официра, међу овима бар 3—4 војводе могао је истрагу повести, дотичнога по кривици казнити или га вишој војничкој власти предати (члан 2.).

„Ако су војводе између својих хајдука (Haramien) имали таковог, који је због преступа био окривљен и оптужен, тога је капетан са својим официрима и војводама свог капетаната дужан био на исти начин судски испитати, мале преступе осудити, напротив веће вишој војничкој власти уступити (члан 3.).

„Тако исто поступало се при свакој распри и кавзи, која се изметала између војвода и хајдука, или између војвода и друге најамничке војске, а није се тицала поседа земаља или других непокретних добара[1]).

Распре последње врсте расправљане су у седницама судаца и приседника.

„Кад војводе, барјактари и други официри (подофицири) умру, или буду судском пресудом лишени свога звања, онда општина предложи главноме пуковнику друга заслужна лица на њихово место[2]) (чланак 5.).

„У дужност војвода спадало је, да по досадашњем обичају заведу и издају хајдуцима плату и друга примања (чланак 6.).

„Пошто су се сви Власи[3]) (comunitas valachorum) већином посветили ратним и војеним дужностима и за то уживали разноврсне повластице, то су били дужни, па били плаћени или не, да осим посаде што је остала у шанчевима и тврђавама, сваке године још

[1]) ... quae autem (lites) circa fundos alisque res immobiles orientur eae solis judicibus et assessoribus subsint decidendae (statuta de re militari. Artic. 4. Које се пак (парнице) изроде око њива и других непокретности, те ваља да решавају искључиво судије и приседници (штатут о ратништву тачка 4.)

[2]) ... „alii bene meriti per communitatem Generali commendabuntur". Artic 5. (... „Остали, који су заслужили, биће од комунитета (општине) генералу препоручивани." Чл. 5.)

[3]) Под називом „Власи" у целом овом делу разумевају се Срби.

у шумама и на равницама између Саве и Драве праве засеке, те да тиме спрече и задрже Турцима или другим непријатељима приступ и упадаје у кршћанске земље (чланак 7.).

„Захтевало се од њих још и то, да помажу у радњи при оправци тврђава, које су подигнуте за њихову одбрану, а по потреби и при подизању нових (чланак 8.).

„Непријатељске заседе или друге сумњиве припреме ваљало је одмах верно пријавити цару или његовим генералима (члан. 9.).

„Преко домаћих граница сва три капетаната није се смело пропустити да непријатељ продре кроз отворене проласке, напротив сви влашки становници, неизузимајући ни оне који су бесплатно служили, били су дужни да поседну ове пролазе довољним бројем стража и поште и да их бране (чланак 10.) [1]).

„У случају нападаја, или других сумњивих и важних непријатељских припрема имали су сви становници сваког капетаната, и сами младићи испад 18 година, да нападну Турке или друге непријатеље са свију страна и са уједињеном снагом и са пожртвовањем крви и живота сузбити их и растерати.

„На ту цел, на први знак главног пуковника морало се за 2—3 часа скупити 6000—7000 људи на место, које би за то опредељено. Овде су имали дочекати и војнике из удаљених предела, који су се на позив свога заповедника са свим ратним опремама журили на бој, па или се придруживали онима или их је главни пуковник оправљао на другу страну (чланак 11.).

„Кад би народна граничарска војска била позвана да врши војничке службе изван свога обранбеног среза, онда је имала служити бесплатно 14 дана, ако се употребила за пределе од Турака поседнуте, а 8 дана у свима другим случајевима (т. ј. ако се употреби за провинције) и тек по истеку овога рока добијала је оно што и друга војска (чланак 12.) [2])

„Пошто је у вараждинском обранбеном срезу било мало пла-

[1]) . . . „suis sufficientibus excubiis et vigiliis tueri et custodire obligati sint.“ (Нека су обвезани да бране и да чувају својим довољним стражама дању и ноћу.)

[2]) . . . „si contra hostem extra provinciam ducentur, absque stipendo in patribus Turcis subjectis per 14 dies, in aliis vero provinciis per 8 dies castra generalis sequentur, quibus elapsis ut reliqui stipendia accipient.“ (Кад против непријатеља изван покрајине буду вођени: без наплате ће у турским крајевима 14 дана, а у другим покрајинама 8 дана ићи уза стан генералов, а кад то време истече, добијаће плату као остали.)

ћених војника, а већи је део служио без плате, то је генерал морао давати бесплатно како једнима, тако и другима довољно олова за ливање куршума, а тако исто и барута" (чланак 13.).

Ова правила, ма да су била прорачуната за примитивне односаје, опет су створила трајан основ, на коме се извршило даље развиће Крајине. Њина главна определења мало по мало прећоше и на горњо-карловачку крајишничку област.

§. 16. Вараждински и горњо-карловачки генералат. — Рачунски правац од год. 1635. за вараждински генералат.

Други је појав, на који се у штатуту први пут званично наилази назив „Вараждински генералат". Овај назив дошао је од чина генералног пуковника, који је стајао на челу ове крајине. Но како је тај исти случај био и у горњо-карловачкој крајишничкој области, то се мало по мало и она поче звати „горњокарловачки генералат".

Тадашња Крајина дакле састајала се од тога доба из два генералата: вараждинског и горњо-карловачког и Купске и Петриньске крајине.

Са свим је истина био уздигнут спољни углед и положај крајишњичких области; али под спољашњим блеском још су многа зла подгризала животну снагу Крајине, поглавито у рачунарству и другим околностима, које су тим биле скопчане. Недостајала је снажна контрола. Цар Фердинанд II. хтеде тиме да попуни празнину, што за вараждински генералат наименова једног војеног повереника (Mustermeister). Из инструкције, коју је цар дао овоме повереникy виде се и сви недостатци, које је цар тежио да уклони и који су изазвали неопходност да се уведе тачно рачуноводство.

„О стању војске и сваке посаде морао се за основ разрачунања и издавања плате водити један регистар (Musterregister), а бројно стање војске код капетаната није се смело мењати без особите царске дозволе".

„Војници морају у местима своје службе увек бити у пуном броју. Како тако звана слепа места, чији служци истина вуку плату, али службу у крајини не врше, тако и уживање више места не сме се даље трпети. Ко преко отпуста и дуже изостане од службе, одбија му се плата за то време и долази у уштеђевине.

„Без узрока да се не чине премештања, а свако премештање да се уведе тачно у уврсницу (Musterbuch), што не сме бити без царске заповести.

„Места, која попуни главни пуковник, имају се тачно забележити заједно са временом кад је то било, а уз то да се приложи пуковничка наредба, која се на то односи.

„Разрачун (Abrechnungszettel) морао је потписати како главни пуковник, тако и војени повереник- Економ (Proviantmeister), управитељ живежа (Proviantverwalter) и оружничар морали су примљену храну и муницију тачно означити у разрачуну.

„Ако какав војник умре, погине у бою или падне у ропство, па главни пуковник одобри неку месечну плату за његов откуп или помагање његовој удовици и сирочадима, онда се о томе морао начинити особити разрачун; али то упражњено место морало је остати непопуњено све дотле, док се та плата издаје, јер главни пуковник и тако није био овлашћен да ван прописанога времена предузима попис и попуњавања.

„Погрешке, које су учињене при разрачунавању, а нису се могле подмирити одбијањем од плате, морао је накнадити војени повереник.

„По свршеном војачењу (Musterung) морало се тачно означити време од кад и докле су вођени разрачуни, као и каквих има уштеда. О исплатама морао је војени благајник водити платежни регистар.

Контрола над целим крајишничким рачуноводством била је поверена градачком војеном књиговодству“ [1]).

§. 17. Војено-географски односаји горњо-карловачког генералата за време војачења год. 1657.

Горњо-карловачки генералат био је у по где чему заостао иза вараждинскога, коме су од времена брукског уговора штирски сталежи више пажње поклањали.

У првоме генералату разликовала су се два дела, а то су део са ове и оне стране Капеле. Последњи део по своме положају звао се „Приморска крајина“. Граница ове крајине пружала се од реке Купе дуж Глине и доњаче Коране, планине Плишевићске

[1]) Инструкција Фердинанда II. од 20. јула 1635. — У. А Изводна акта lit. 99. у регистр. архиве држ. војенег минист.

до виса Попино брдо (Пупана) у планини Черменици, па даље венецијанској Далмацији и одавде обалом јадранскога мора.

I. У источном делу била су 2 надкапетаната: горњо-карловачли и жумберачки са Слуњом, и 4 капетаната: Турањски (Thurner), Огулински, Бариловићски и Туњски (Tuiner). Осим тога држане су још архибушка чета као телесна гарда главног пуковника горњо-карловачких немачких чета, 2 хусарске чете и 3 војводства. По регрутном протоколу од год. 1657. било је оволико плаћене војске и са оваком платом:

1	главни пуковник са	10.192 фр.
4	војена повереника и ранара	842 „
100	момака архибушке чете	15.432 „
4	тако звана „бихаћска“ коња	336 „
100	хусара	5652 „
254	момка као горњо-карловачка немачка чета, заједно са регименгским судом	21.192 „
13	тобџија	1.596 „
200	момака у жумберачком и слуњском надкапетанату	12.182 „
134	момка у турањском капетанату	7.539 „
221	момак у огулинском капетанату	12.498 „
84	момка у бариловићском и скрадском капетанату	4.560 „
81	момак у туњском капетанату	4.560 „
21	момак у оштаријанском војводству	1.188 „
28	момака у каменском војводству	1.394 „
1249	момка	99.436 фр.

Изузимајући казарско војводство, које није имало плаћене војске. Дакле плаћена народна војска била је несразмерно мања од вараждинске.

Корушки сталежи рачунали су плату само за 11 месеци, а дванајсти био им је слободан. Шест месеци плаћали су у готовом новцу, а пет месеци у чоји, рачунајући ову 3 фр. по рифу, Ко је добијао издржање у натури, томе се одбијала половина од новца и чоје.

II. Приморска Крајина састојала се из сењског надкапетаната, са потчињена му три војводства и оточког капетаната.

У надкапетанату били су подељени:

У Сењу:	1 надкапетан за немачку чету од 19 момака са издржавањем од	3.180 фр.
Од страже	слободна места за Сењане 21 момак са издржавањем од	3.048 „

Стражмештари, фрајти, трубачи немачке чете, 14 момака, са издржавањем од	1.968 фр.
1 заповедник тврђаве заједно са немачким војницима у тврђави, 16 момака са издржавањем од . . .	1.800 „
1 надзорник цебане са тобџијама 8 момака са издржавањем од	1.032 „
1 хрватски стражмештар, са возарима и трубачима 8 момака са издржавањем од	982 „
3 сењска војводства, 109 момака, са издржавањем од	7.788 „
свега 252 момка, са издржавањем од	25.272 фр.
Код команде у Брињу, 65 момака са издржавањем од	3.540 фр.
Код команде тврђавице више Оточца 22 момка са издржавањем од	2.280 „
Код команде тврђаве више Прозора: 20 момака са издржавањем од	1.704 „
Код команде тврђаве више Леденице: 17 момака са издржавањем од	1.068 „
Код капетаната у Оточцу: 129 момака, са издржавањем од	7.296 „
Стража на Реци и Трсату и шумска стража у Сењу, 12 момака са издржавањем од	1.152 „
Провизија	528 „
Дрварски комесар у Сењу	48 „
За ноћно осветлење сењске тврђаве	24 „
Свега 287 момака, са издржавањем од	18.780 фр.
У својој приморској крајини 530 момака. са издржавањем од	44.052 фр.
У целоме генералату 1784 момка, са платом од . .	143.488[1]) „

Она, на 16.182 фр. процењена плата главног пуковника састајала се: из 400 фр. готовине, из уживања дубровачкога спахилука, који су му уступили корушки сталежи, од конфискованих зрињијевих спахилука Шварце и Звечаја (тако звани „генералови бостани“); даље из прихода тако званих грлићских и трзићских Срба његове јурисдикције; из прихода горњо-карловачке, звечајске и капелске царинаре; из новца за пасоше и две трећине глобе, која паде код генералатскога суда[2]).

[1]) Из извештаја ген. Ф. М. Л. и главног пуковника горњо-карловачке крајине грофа Фр. Ауерсберга на цара Леополда. У рег. држ. вој. минист. бр. 1.

[2]) Из извештаја херцога Хилдбургсхаузенског 3. прилог Б. бр. 5. При херцоговом извештају на цара Карла од 7. марта 1737.

Приморску крајину плаћали су крањски сталежи по својим домаћим вредностима (курсу), при чему се на немачкој јединици вредности губило $7^1/_2$ кр. по 1 фор. Плаћали су 6 месеци у житу, 3 месеца у чоји и 3 месеца у готовом новцу тако, да је са месечном платом од 4 фор. излазило у житу 21 фор. у (4 рифа) чоји 10 фор. 30 кр. и у готовом новцу 10 фор. 30 кр., свега 42 фор. при чему је по немачкој вредности остајало 6 фор. добита по свакоме момку[1]).

§. 18. Устројење генералатског управитеља (Generalamtsverwalter) за горњо-карловачку крајину 1658. год.

Именовање војеног повереника у вараждинском генералату било је довољно да поврати поретка у тамошњем рачунарству. Али стање горњо-карловачког генералата, који је и пространством био много већи захтевало је радикалније помоћи, делом да се њоме помогне радња главнога пуковника и он у случају нужде изузетно поступи, а делом пак да се појединим гранама администрације води контрола. На ту циљ год. 1658. буде трзатски гроф Ђорђе Франкопан именован за генералатског управитеља, а његов званичан делогруг обележен једном инструкцијом. После, кад су и председници дворског војеног савета били именовани за главне пуковнике, њихова места често су заступали генералатски управитељи.

„Генералатском управитељу стави се у дужност, да годишње бар три пута сва крајишка војничка места осматра, па где нађе злоупотребе да предложи главноме пуковнику да се отклоне, а ако се то не учини, онда да пријави то унутарње-аустријском двор. војеном савету.

Кад год главни пуковник куд год отпутује из генералата, генерални управитељ ваља да дође у Горњи-Карловац и да све официре, који би се куд год удалили позове на вршење дужности и да стане на пут злоупотреби, да се у отсуству главног пуковника не разиђу и сви официри, а град сам да оставе.

Да би се избегао обичан неред при дељењу плаћке, који је изазивао штету и огорчење међу људима, генералатски управитељ био је дужан да поново уведе у томе стари поступак, који је обе-

[1]) Из Ауерсберговог извештаја.

лежен царском инштрукцијом и тиме да отклони разтражење и жалбе међу простим људима.

„Ако су у борби са непријатељем ухваћени и заробљеници, генералатски управитељ имао је да пази, да ови заробљеници не иду по граду из куће у кућу и да не обилазе поште и проматрају полажаје, пролазе и град, већ да се у апсани добро чувају.

„При регрутирању морао је суделовати и генералатски управитељ и ту уз главнога пуковника помагати да се упутства војенога повереника тачно врше, а непослушни да се по закону заслуженом казном казне.

„У његову званичну дужност спадало је и контролисање, набављење и тачно награђивање поузданих увода.

„Он је био позван, да по извештајима, који су прибрани од ухода о кретању непријатеља развије велику пажњу и опрезност и да са својом војском постигне што је могуће већу корист, а опет да је не излаже опасности и да „ћењени народ“ не доводи до пропасти. Напротив треба да гледа, да непријатеља што више оштети без губитака својих људи.

„У његов делокруг спадало је, да све гласове и вести, што их добија од ухода на време саопштава своме претпостављеном главном пуковнику, а ако су важније, да извести о њима и сам унутар. аустр. двор. војени савет.

„У случају, да сењски надкапетан, при наступању какве велике опасности заиште помоћ од горњо-карловачког генералата у таково време, кад овај није у опасности, то генералатски управитељ о томе ваља да извести главнога пуковника; но у преким случајевима и кад одлагање може бити опасно, онда ако не сам, а оно бар једнога крајишничког капетана треба неодложно у помоћ да пошље. Пође ли генералатски управитељ лично у помоћ сењском капетану или предузме ли с њим какав дозвољени упадај у непријатељску област, онда о команди треба или да се на леп начин споразуму, или да то коцком реше, или наизменце да командују да не би због распре и оклевања што би отуд могле произићи, постигла земљу каква незаслужена несрећа. Али овај поступак био је само према сењском надкапетану грофу Серину прописан, јер после промене тога заповедника припада генералатском управитељу право заповедништва у целом горњо-карловачком генералату.

„У случају да главни пуковник нареди какав упадај у непријатељску област, али пре но што се тај упадај изврши он отиде

из генералата, дужан је да извести тачно генералатског управитеља о спази и раду изаслане војске, како би овај за сваки случај потпору спремну држао и у случају нужде могао је послати онамо, где прети опасност.

„За унапређење послова око зидања града у Горњем-Карловцу генералатски управитељ био је дужан да настоји, да суседни поданици, који у граду заштиту уживају и од њега користи вуку са ручним пословима припомогну. Али у томе је морао поступати мудро, да не би изазвао огорчење и какву несрећу.

„Генералатски управитељ морао је хусарску чету, која је под њим била одржавати потпуно на броју по прописном протоколу и обнављати је по старом обичају, но пре тога морао је коњаништво добро наоружати и опремити.

„Најпосле цар је наредио, да генералатски управитељ за свој званичан труд од сваког пљена, што се од непријатеља отме, одмах за главним пуковником и још пре поделе међу момцима „почасну награду“ добије, да му то нико не сме порећи, иначе он је био овлашћен да упорнога преда пуковничком суду на каштигу“ [1]).

Кад у томе звању грофа Франкопана замени гроф Серин, буде на њега формално пренешено и заступање главног пуковника. То је једна прерогатива (претходно право), која беше од сада са звањем генералатског управитеља скопчана.

§. 19. Државо-правни и војнички одношај жумберачког надкапетаната у време нерегулисане крајине.

Жумберачки надкапетанат имао је у горњо-карловачком генералату особити положај. Он је био год. 1535 насељен српским бегунцима (ускоцима), а од 1540 заповедао је њиме један капетан. Овај капетанат истина био је потчињен главноме пуковнику горњо-карловачког генералата; али већ његов изложени положај и његов позив на спрам Крањске као и његове повластице од год. 1544 условљавали су његов изузетан одношај. Овај изузетни одношај, као и њихов државо-правни положај види се уз инштрукције (27. маја 1665) коју је цар Леополд I. дао новоименованом надкапетану „над плаћеним и неплаћеним ускоцима у Крањској“ грофу Пърадајзеру, барону од Мајхауа и Ласе, те да се по њој управља.

[1]) Инштрукција од 15 јула 1658. У регистр. архиве ц. кр. држ. вој. минист.

„По садржају ове инструкције надкапетан дужан је био после цара покоравати се унутарње-аустријском двор. војеном савету, а нарочито главноме пуковнику.

„С обзиром на то, што је ово надкапетанство спадало под горњо-карловачку војену команду и уједно било „десна рука" главнога пуковника, буде надкапетану Горњи-Карловац опредељен за становање и дозвољено му, да ускоке и немачку војску под заповедништвом једног поручника држи у Слуњу као посаду и да је ревносно надгледа.

„Дужност му је била, да на заповест цара, унут. аустр. војеног двор. савета и главнога пуковника са својом војском иде против вековнога непријатеља тамо, куда нужда захтева. Осим тога његова војска морала се сва или делимице употребљавати на посаде, заштиту и друге војене службе. Али пошто су ускоци били опредељени за чување Крањске границе, за посаду тамошњих кланаца и шума, за заклон провијантских довоза и других потреба, то се они нису смели ни на што друго употребљавати, а нарочито ван земље, кад је грозила опасност њином крају.

„Пошто је жумберачки спахилук био ускоцима и њиховим надкапетанима дат на уживање, то је морао и надкапетан пазити да се ускоци, како плаћени тако и неплаћени, не селе са својох места, да се не одају каквом другом занимању или да коме не досађују.

„Због незаконитог понашања треба да се свакоме подједнако суди, да се свакоме правица да. Надкапетану беше забрањено, да како плаћење, тако и неплаћење према старом обичају јако не оптерећује. Дужност му је била да жумберачки спахилук и замак цару добро очува, да са насељеним ускоцима њему као господару и крањскоме владару, па дакле и свакоме земаљском главару, послушан буде, на што се он цару и обвезао[1]).

Ускоци, по њиховим повластицама становали су без порезе, те за то су били дужни да се на позив против старога душмана лате оружја и за неколико дана о свом трошку на њега ударају. Ако би том приликом ухватили кога пашу, бега, санџака или друге

[1]) Цар говори: ... mit derselben (Herrschaft) und mehr gedacht angesessen Uskoken oder Wallachen insonderheit uns als Herrn und Landesfürsten in Krain und von unsertwegen einem jeden Landeshauptmann daselbst gehorsam und gewärtig zu seyn, inmassen Er sich gegen uns dahin verreversirt hat. Инструкција у регистр. арх. црк. држ. војен. минист. — Расправа о војничкој крајини. — Acta Croatica бр. 2. 1699.

угледне Турке, то су се ови сматрали као царски робови, а ускоци су добијали само онај део, који је у крајини уобичајен. Поврх тога још су били обвезани да за плату раде на крајишничким грађевинама [1]).

За грађанско правосуђе постојао је, као и у другим крајинама завод кнезова, а за казнене случајеве крвни суд из 1 надсудца и 6 приседника, који су бирани из средине крајишника, а у место плате уживали су земљишта као „почастбину".

У грађанским стварима не отправљаше се призив на главног пуковнила, већ на унутарње-аустријски војени дворски савет. Извршивање казни присвајао је себи сам надкапетан и неограничено судио о животу и смрти, а није никоме казнене расправе и смртне пресуде на потврду подносио.

Овоме надкапетанату, осим Слуња беше потчињено још вел-мериħко и јаниħко војводство.

Надкапетан је истина добијао само 50 фр. месечно плате, но уживао је један мајур на Будиħачком брду, сат и по од Жумберка заједно са поданицима, који су му припадали и који су дужни били кулучити своме господару; даље са орницама, ливадама и баштама [2]).

У надкапетанату постојали су и војнички подарци: Купħина, Јошица, Острц, Крич, Габор, Петричевац и Костановац, заједно са поданицима [3]).

§. 20. Поравнање између корушких сталежа и овостране горњо-карловачке крајине 1676.

Онај начин, по ком корушки зем. сталежи спроведоше издржавање горњо-карловачке крајине изазва најпосле дубоко огорчење у земљи и доведе до распре, јер Крајишници су држали да су преварени. Кад унутарње-аустријски двор. војени савет и тајна канцеларија на жалбу крајишника овима путем наредбе учини концесије, које су сталежи сматрали као несносне, онда ови притекоше цару Леополду I. Овај, да би уклонио сударе сазове једну комисију, у којој по ħоговоме решењу заступи сталеже Волф, гроф од Розенберга клагенфуртски градски заповедник, а крајишнике

[1]) Инструкција у регистр. арх. ц. кр. држ. војен. минист. — Расправа о војничкој крајини — Acta Croatica бр 2 1699.

[2]) Описање горњо-карловачке крајине. У архиви загребачке генер. команде 31. фасц. бр. 38. 1777.

[3]) Извор следује код ħиховог откупа.

гроф Јован Херберштајн фелдмаршал-лајтнант и главни пуковник горњо-карловачког генералата, потпуковник барон Сауер, пуковник барон Оршић, војени повереник Енгелхард од Вергаца.

У седницама ове комисије, које су држане 22. и 29. јула, 1. и 2. септембра, без сваке повреде права сталешке добровољне дозволе беше углављен и од цара потврђен онај начин (Modus) плаћања, који је врло карактеристичан за тадашње одношаје и ток саветовања.

„Крајишњици напуштају оне концесије, које им је учинио унутарње-аустријски војени савет.

„Сталежи примају издржавање крајишничке војске за шест месеци у готовом новцу, у вредности главног благајничког звања и то у оној врсти новца, који код звања утече и обвезаху се за пет месеци, по старом обичају септембра месеца тачно издавати плату у „доброј и правој" ценеда-скерлетској и падуанској чоји, при чему је било на вољу остављено, да се хрђава чоја искључи и не прими,

„Како су сталежи поред чоје давали још и сребрну робу, чим би је крајишници хтели добровољно примити, то се морало то вршити по старој цени т. ј. са свим позлаћене по 13, за украсне позлате по 11 и за посребрене по 9 шилинга.

„Да им се по одбитку сравњених 11 месеци живеш са 9500 фор., или ако би то скупо било онда и у будуће као и досада у лебовима издаје.

„Крајишњици, са искључењем сваке распре због добита на новцу као и досада примају годишњу плату тако, да дванајсти месец у корист сталежа припадне.

„За паушале (опште потребе) дозвољени новац морао се од сада годишње и у опредељено време редовно уплатити и на опредељену цељ обратити. Муниција се морала тачно набављати.

„За рок, када ће овај нови начин плаћања у живот ступити опредељен је септембар 1658.

„Дванајсто-месечна плата, која је важила до последњега августа, као и остатак суме од последње две четврти морали су се до идућега септембра платити, при чему је требало одржати захтеване ажије од 5 кр. по једноме крупашу или од 2 фр.

„Пошто сталежи за крајину тако велике жртве приносе, то их ваља с поштовањем предусретати, а њиховим благајничким чиновницима ићи на руку и бранити их од увреда и насртаја. Али услучају ако, против очекивања когод од њих не врши своје дуж-

пости, то није слободно одмах на њега дићи руку, напротив пак дозвољено је подићи против њега тужбу пред градским заповедником или сталешким изасланицима, који су што пре морали предузети против тога нужне мере [1]).

§. 21. Постепени ред горњо-карловачких крајишничких официра 1682.

На скоро затим породи се међу официрима горњо-карловачког генералата распра због степена. Ове свађе шкодиле су не само служби, но су још биле рђав пример за потчињене и поткопавале субординацију. То принуди цара, те једним решењем (21. марта) изда следећи постепени ред, који је важио у Карловцу и изван овога.

После главног пуковника имао је подгенерал (генералатски управитељ), ако је био наименован најближи степен. Овоме следоваху: сењски надкапетан, надкапетан горњо-карловачке немачке чете, жумберачки надкапетан, горњо-карловачки коњички поручник (Reiterlieutenant), коњички барјактар, карловачки немачки барјактар, а после овога подофицири немачке кумпаније, као што су један за другим долазили и као што је то стари крајишнички обичај допуштао т. ј. колико год подофицира врше заповедништво, којима виши официри до коњичког и немачког барјактара, ако су у граду, издају пароле (ратне лозинге).

Хусарски капетан, који се у служби мењаше беше изузет.

Ако се који официр поболе, удали или за неспособног пронађе, онда главни пуковник беше властан једног капетана са села у Карловац позвати. Али то је морало бити по војеном обреду и заповедништво се ономе давало, коме је то по постепеноме реду припадало. Тај пропис важио је само за Карловац.

Изван Карловца и на сели положај главног пуковника и генералатског управитеља оста онај исти. Само је за сењским надкапетаном следовао жумберачки, јер надкапетан немачке чете није се могао из Карловаца удаљавати; онда су долазили турањски и красићки, оточки, огулински, бариловићки и скрадски, а најпосле туњски капетан. За овим је следовао хусарски капетан и постепено поручници по постепеном реду капетана, којима беху додељени [1]).

[1]) Сравнење лежи поред рукописа Херцега Хилдбургсхаузенског.

[1]) Револуција од 21. марта 1682. Прилог уз наредбу од 27. јануара 1726. у архиви загребачке генерал-команде.

§. Борба против опстанка вараждинског генералата у време другог одсека.

Питање вараждинске крајине много је пре дошло на дневни ред пред хрватски и угарски сабор, него што је ова, већим делом насељена област добила регулисани организам две пуковније и ту се захтевало њено утеловљење матери земљи.

Један такав закључак донешен је год. 1604. Али пошто тамошњи главни пуковник тај корак осуди и као несувремени обележи, тај закључак не беше уважен. Али већ год. 1607. опет се истакне тај предмет за саборску дебату и живо се захтевало, да се пуковничка и официрска места са урођеном децом попуне. Кад то питање год. 1608. дође и пред пожунски сабор на дебату, онда и сами штирски сталежи ступише из опортунских и финанцијалних разлога против овог, са државно-правног гледишта умесног захтева хрватских сталежа на ту област. Они изјаве 17. јануара 1608: „Да хрватски сталежи нису власни на истоветне захтеве као оно угарски, јер су ови за издржавање угарске крајине вотирали порезе и прилоге и тако против њиних захтева, да се заповедничка места са урођеном децом попуне нема се шта замерити. Напротив хрватски сталежи нити што дају на издржавање ових крајина, нити на поправку тамошње грађевине што више учинише. Уз то још, та је крајина за то уступљена надвојводи Карлу, тадањем штирскоме земаљском кнезу, што они (хрватски сталежи) због сиротиње нису могли сносити трошкове око издржавања и грађевина. То је учињено још и за то, да се не само алпске загорске земље, већ и Хрватска против османског упадања осигура.

Испред ових разлога, по документованом извештају унутарње-аустријског војеног писара Фрелиха на подпредседника градачког војеног савета о питању вараждинске крајине хрватски сталежи отступише у толико радије, што им се још и претило, да ће им се не само свака даља помоћ одузети, већ ће им тражити и накнаду трошкова око грађења крајишничких тврђава.

Слично је гласило и мњење унутарње-аустријског војеног савета, које овај поднесе 5. децембра 1608 [1]) с тим додатком, да у случају, ако би се кадгод ова крајина хрватским сталежима уступила, то да буде само уз накнаду оних трошкова, што су од времена постанка крајишке војничке државе учињени како око гра-

[1]) Прилог бр. 5. Фрелихевом извештају.

ћења крајишњичких пошта, тако и на издржавање војничког народа и на набавку муниције, а уз то да се урачунају и због тога претрпљене штете".

Овај озбиљно предузети преговор утиша за неко време то питање. Али кад га загребачки бискуп год. 1628. пред оном комисијом што се у Беч сазва опет истаче, уложише вараждински крајишници енергичан протест против њиховог развојачења код свога главног пуковника грофа Траутмансдорфа [1]). Они изјавише, да ће се пре дати на комаде исећи, него што ће се својих немачких заповедника одрећи и поповима потчинити." Овај протест поднесе цару кнез Егенберг, унутарње-аустријски намесник с тим саветом [2]), „да Власе (Србе) у њиховој потчињености одржи и њима у овоме теснацу свако задовољење да,"

Премда су и у будуће на свима угарским саборима сталежи нагибали на уступање вараждинског генералата и на предају „шизматичких (кривоверних) Влаха" и тиме годиве 1635. 1639: 1643, 1648. и 1650. изазвали комисијоналне расправе, то се опет меродавни кругови не дадоше придобити да буду наклоњени њиховом државном праву, јер од царске стране на то одређени заступници беху упућени да само толико допусте, колико они за саветно нађу, да се устанак не би изазвао. Пошто је цар водио рачун о дубокој раздражености у генералату, то, да би предупредио народне изгреде даде са рескриптом од 11. маја 1635. крајишницима уверење „да он никад није био тога уверења, да влашке повластице ваља укидати, већ на против да их у уживању ових остави и брани [3]), Поред овакових царских назора, комисије за грађанску Хрватску нису могле доћи до никаквих повољних резултата.

Много оштрије но и штирски сталежи говорио је горњо-карловачки генерал гроф Јован Јосиф Херберштајн у своме извештају од 2. јануара 1682, кад оно хрватски сталежи на сопронском сабору 1681. подигоше тужбу против злоупотребе заповедника и задржавања крајине „Он пре свега нагласи повластице крајишњика и опроштај од пореза, за које они крв и имање жртвују, њихову верност и корисно употребљење за ратне службе, па за све то да се они сада хрватским сталежима жртвују, упути даље на њихову поновљену изјаву, да су готови пре да се врате под турски јарам,

[1]) Прилог 9 у истоме.

[2]) Прилог 10 у истоме.

[3]) Ргивр. извештај. Прилог 11 у истоме.

но да подлегну хрватскоме господарству". Он је горко пребацивао неблагодарност сталежа за оне, њима и њиховим поданицима указане одбране и упути како на милијоне немачких иоваца и многе безплатне радње Влаха, тако и на сигурност која се њима тиме даје, најпосле спомени и зрињијев безуспешан покушај да Влахе за своје издајничке намере задобије.[1]) Усљед тога цар Леополд остави на миру питање вараждинске крајине.

§. 23. Сеоба Срба после друге опсаде Беча и њихове повластице.

Тек што је борба против вараждинског генералата за неко време престала, букне очајни рат између цара и порте, и турске хорде по други пут опсадну Беч. Четрнајсто-годишњи рат, који је за овим сљедовао и у коме су се вараждински крајишњици са изврсном храброшћу борили, услед добровољног саучашћа много спољних кршћанских чета преобрази се у формални крсташки поход, сломи османску дивљу обест и угуши њихов крвожедни фанатизам. Овај се рат сврши карловачким миром (1699.).

За војничку крајину овај рат беше од великог замашаја, он јој даде нов простор и народ за даље развијање. Народ умножаваше се са многобројним доласком Срба из турских области, који су прелазили на земљу угарске круне и славно суделовали при обарању свога дотадашњег тирана. Осветом задахнути они су се борили као добровољачке чете под предвођењем својих јуначких надкапетана Антонија и Монастерлије, а чинили су велике услуге царској војсци и као уходе.

[1]) Прилог 12 као горе. Писац историје св. Ђурђевачке пуковније (рукопис) обележава правосл. владику Гаврила Мијакића од Марче као онога, који је посвећен у Зрињијеве и Франкопанове планове и имао би Крајишњике за њих придобити. Али он већ прве покушаје плати главом јер народ га ухвати и живога завида (Табак 11. стр. 3 у истој). Мајлат у 4 књизи истор. Аустрије стр. 83, 84 говори „У списима спомиње се влашки владика као Зрињијев присталица; но неда се извидити шта учини он за њега и како беше делателан. Примећује се неки формалан страх од тог владике". — У конференцији од 9. априла 1610 .стоји: „Он (владика) долази код Зрињија и излази од њега, нема добре намере, требало би га без сваког завора ухватити и т. д." — На жалост писац ист. горње пуковније не означи извор из кога је ту тврдњу црпео. Владичанска столица беше тада у ствари упражњена. Аудитор Колнеруе у своме 1738. састављеноме спису: Progratiosa memoria и т. д. доноси о томе неге податке.

ћења крајишњичких пошта, тако и на издржавање војничког народа и на набавку муниције, а уз то да се урачунају и због тога претрпљене штете".

Овај озбиљно предузети преговор утиша за неко време то питање. Али кад га загребачки бискуп год. 1628. пред оном комисијом што се у Беч сазва опет истаче, уложише вараждински крајишници енергичан протест против њиховог развојачења код свога главног пуковника грофа Траутмансдорфа [1]). Они изјавише, да ће се пре дати на комаде исећи, него што ће се својих немачких заповедника одрећи и поповима потчинити." Овај протест поднесе цару кнез Егенберг, унутарње-аустријски намесник с тим саветом [2]), „да Власе (Србе) у њиховој потчињености одржи и њима у овоме теснацу свако задовољење да,"

Премда су и у будуће на свима угарским саборима сталежи нагибали на уступање вараждинског генералата и на предају „шизматичких (кривоверних) Влаха" и тиме годиве 1635. 1639: 1643, 1648. и 1650. изазвали комисијоналне расправе, то се опет меродавни кругови не дадоше придобити да буду наклоњени њиховом државном праву, јер од царске стране на то одређени заступници беху упућени да само толико допусте, колико они за саветно нађу, да се устанак не би изазвао. Пошто је цар водио рачун о дубокој раздражености у генералату, то, да би предупредио народне изгреде даде са рескриптом од 11. маја 1635. крајишницима уверење „да он никад није био тога уверења, да влашке повластице ваља укидати, већ на против да их у уживању ових остави и брани [3]), Поред оваквих царских назора, комисије за грађанску Хрватску нису могле доћи до никаквих повољних резултата.

Много оштрије но и штирски сталежи говорио је горњо-карловачки генерал гроф Јован Јосиф Херберштајн у своме извештају од 2. јануара 1682, кад оно хрватски сталежи на сопронском сабору 1681. подигоше тужбу против злоупотребе заповедника и задржавања крајине „Он пре свега нагласи повластице крајишњика и опроштај од пореза, за које они крв и имање жртвују, њихову верност и корисно употребљење за ратне службе, па за све то да се они сада хрватским сталежима жртвују, упути даље на њихону поновљену изјаву, да су готови пре да се врате под турски јарам,

[1]) Прилог 9 у истоме.

[2]) Прилог 10 у истоме.

[3]) Привр. извештај. Прилог 11 у истоме.

но да подлегну хрватскоме господарству". Он је горко пребацивао неблагодарност сталежа за оне, њима и њиховим поданицима указане одбране и упути како на милијоне немачких новаца и многе безплатне радње Влаха, тако и на сигурност која се њима тиме даје, најпосле спомени и зрињијев безуспешан покушај да Влахе за своје издајничке намере задобије.[1]) Усљед тога цар Леополд остави на миру питање вараждинске крајине.

§. 23. Сеоба Срба после друге опсаде Беча и њихове повластице.

Тек што је борба против вараждинског генералата за неко време престала, букне очајни рат између цара и порте, и турске хорде по други пут опсадну Беч. Четрнајсто-годишњи рат, који је за овим сљедовао и у коме су се вараждински крајишњици са изврсном храброшћу борили, услед добровољног саучашћа много спољних кршћанских чета преобрази се у формални крсташки поход, сломи османску дивљу обест и угуши њихов крвожедни фанатизам. Овај се рат сврши карловачким миром (1699.).

За војничку крајину овај рат беше од великог замашаја, он јој даде нов простор и народ за даље развијање. Народ умножаваше се са многобројним доласком Срба из турских области, који су прелазили на земљу угарске круне и славно суделовали при обарању свога дотадашњег тирана. Осветом задахнути они су се борили као добровољачке чете под предвођењем својих јуначких надкапетана Антонија и Монастерлије, а чинили су велике услуге царској војсци и као уходе.

[1]) Прилог 12 као горе. Писац историје св. Ђурђевачке пуковније (рукопис) обележава правосл. владику Гаврила Мијакића од Марче као онога, који је посвећен у Зрињијеве и Франкопанове планове и имао би Крајишњике за њих придобити. Али он већ прве покушаје плати главом јер народ га ухвати и живога завида (Табак 11. стр. 3 у истој). Мајлат у 4 књизи истор. Аустрије стр. 83, 84 говори „У списима спомиње се влашки владика као Зрињијев пристаница; но неда се извидити шта учини он за њега и како беше делателан. Примећује се неки формалан страх од тог владике". — У конференцији од 9. априла 1610 .стоји: „Он (владика) долази код Зрињија и излази од њега, нема добре намере, требало би га без сваког завора ухватити и т. д." — На жалост писац ист. горње пуковије не означи извор из кога је ту тврдњу црпео. Владичанска столица беше тада у ствари упражњена. Аудитор Колнерус у своме 1738. састављеноме спису: Progratiosa memoria и т. д. доноси о томе неке податке.

угледне Турке, то су се ови сматрали као царски робови, а ускоци су добијали само онај део, који је у крајини уобичајен. Поврх тога још су били обвезани да за плату раде на крајишничким грађевинама [1]).

За грађанско правосуђе постојао је, као и у другим крајинама завод кнезова, а за казнене случајеве крвни суд из 1 надсудца и 6 приседника, који су бирани из средине крајишника, а у место плате уживали су земљишта као „почастбину".

У грађанским стварима не отправљаше се призив на главног пуковнила, већ на унутарње-аустријски војени дворски савет. Извршивање казни присвајао је себи сам надкапетан и неограничено судио о животу и смрти, а није никоме казнене расправе и смртне пресуде на потврду подносио.

Овоме надкапетанату, осим Слуња беше потчињено још велмеричко и јаничко војводство.

Надкапетан је истина добијао само 50 фр. месечно плате, но уживао је један мајур на Будињачком брду, сат и по од Жумберка заједно са поданицима, који су му припадали и који су дужни били кулучити своме господару; даље са орницама, ливадама и баштама [2]).

У надкапетанату постојали су и војнички подарци: Купљина, Лошица, Острц, Крич, Габор, Петричевац и Костановац, заједно са поданицима [3]).

§. 20. Поравнање између корушких сталежа и овостране горњо-карловачке крајине 1676.

Онај начин, по ком корушки зем. сталежи спроведоше издржавање горњо-карловачке крајине изазва најпосле дубоко огорчење у земљи и доведе до распре, јер Крајишници су држали да су преварени. Кад унутарње-аустријски двор. војени савет и тајна канцеларија на жалбу крајишника овима путем наредбе учини концесије, које су сталежи сматрали као несносне, онда ови притекоше цару Леополду I. Овај, да би уклонио сударе сазове једну комисију, у којој по његовоме решењу заступи сталеже Волф, гроф од Розенберга клагенфуртски градски заповедник, а крајишнике

[1]) Инструкција у регистр. арх. ц. кр. држ. војск. министар. — Расправа о војничкој крајини — Acta Croatica бр 2 1699.

[2]) Описање горњо-карловачке крајине. У архиви загребачке генер. команде 31. фасц. бр. 38. 1777.

[3]) Иввор следује код њиховог откупа.

гроф Јован Херберштајн фелдмаршал-лајтнант и главни пуковник горњо-карловачког генералата, потпуковник барон Сауер, пуковник барон Оршић, војени повереник Енгелхард од Вергаца.

У седницама ове комисије, које су држане 22. и 29. јула, 1. и 2. септембра, без сваке повреде права сталешке добровољне дозволе беше углављен и од цара потврђен онај начин (Modus) плаћања, који је врло карактеристичан за тадашње одношаје и ток саветовања.

„Крајишњици напуштају оне концесије, које им је учинио унутарње-аустријски војени савет.

„Сталежи примају издржавање крајишњичке војске за шест месеци у готовом новцу, у вредности главног благајничког звања и то у оној врсти новца, који код звања утече и обвезаху се за пет месеци, по старом обичају септембра месеца тачно издавати плату у „доброј и правој" ценеда-скерлетској и падуанској чоји, при чему је било на вољу остављено, да се хрђава чоја искључи и не прими,

„Како су сталежи поред чоје давали још и сребрну робу, чим би је крајишници хтели добровољно примити, то се морало то вршити по старој цени т. ј. са свим позлаћене по 13, за украсне позлате по 11 и за посребрене по 9 шилинга.

„Да им се по одбитку сравњених 11 месеци живеш са 9500 фор., или ако би то скупо било онда и у будуће као и досада у лебовима издаје.

„Крајишњици, са искључењем сваке распре због добита на новцу као и досада примају годишњу плату тако, да дванајсти месец у корист сталежа припадне.

„За паушале (опште потребе) дозвољени новац морао се од сада годишње и у опредељено време редовно уплатити и на опредељену цељ обратити. Муниција се морала тачно набављати.

„За рок, када ће овај нови начин плаћања у живот ступити опредељен је септембар 1658.

„Дванајсто-месечна плата, која је важила до последњега августа, као и остатак суме од последње две четврти морали су се до идућега септембра платити, при чему је требало одржати захтеване ажије од 5 кр. по једноме крунашу или од 2 фр.

„Пошто сталежи за крајину тако велике жртве приносе, то их ваља с поштовањем предусретати, а њиховим благајничким чиновницима ићи на руку и бранити их од увреда и насртаја. Али услучају ако, против очекивања когод од њих не врши своје дуж-

ности, то није слободно одмах на њега дићи руку, напротив пак дозвољено је подићи против њега тужбу пред градским заповедником или сталешким изасланицима, који су што пре морали предузети против тога нужне мере [1]).

§. 21. Постепени ред горњо-карловачких крајишничких официра 1682.

На скоро затим породи се међу официрима горњо-карловачког генералата распра због степена. Ове свађе шкодиле су не само служби, но су још биле рђав пример за потчињене и поткопавале субординацију. То принуди цара, те једним решењем (21. марта) изда следећи постепени ред, који је важио у Карловцу и изван овога.

После главног пуковника имао је подгенерал (генералатски управитељ), ако је био наименован најближи степен. Овоме следоваху: сењски надкапетан, надкапетан горњо-карловачке немачке чете, жумберачки надкапетан, горњо-карловачки коњички поручник (Reiterlieutenant), коњички барјактар, карловачки немачки барјактар, а после овога подофицири немачке кумпаније, као што су један за другим долазили и као што је то стари крајишнички обичај допуштао т. ј. колико год подофицира врше заповедништво, којима виши официри до коњичког и немачког барјактара, ако су у граду, издају пароле (ратне лозинге).

Хусарски капетан, који се у служби мењаше беше изузет.

Ако се који официр поболе, удали или за неспособног пронађе, онда главни пуковник беше властан једног капетана са села у Карловац позвати. Али то је морало бити по војеном обреду и заповедништво се ономе давало, коме је то по постепеноме реду припадало. Тај пропис важио је само за Карловац.

Изван Карловца и на сели положај главног пуковника и генералатског управитеља оста онај исти. Само је за сењским надкапетаном следовао жумберачки, јер надкапетан немачке чете није се могао из Карловаца удаљавати; онда су долазили турањски и красићки, оточки, огулински, бариловићки и скрадски, а најпосле туњски капетан. За овим је следовао хусарски капетан и постепено поручници по постепеном реду капетана, којима беху додељени [1]).

[1]) Сравњење лежи поред рукописа Херцега Хилдбургехаузенског.

[1]) Револуција од 21. марта 1682. Прилог уз наредбу од 27. јануара 1726. у архиви загребачке генерал-команде.

§. Борба против опстанка вараждинског генералата у време другог одсека.

Питање вараждинске крајине много је пре дошло на дневни ред пред хрватски и угарски сабор, него што је ова, већим делом насељена област добила регулисани организам две пуковније и ту се захтевало њено утеловљење матери земљи.

Један такав закључак донешен је год. 1604. Али пошто тамошњи главни пуковник тај корак осуди и као несувремени обележи, тај закључак не беше уважен. Али већ год. 1607. опет се истакне тај предмет за саборску дебату и живо се захтевало, да се пуковничка и официрска места са урођеном децом попуне. Кад то питање год. 1608. дође и пред пожунски сабор на дебату, онда и сами штирски сталежи ступише из опортунских и финанцијалних разлога против овог, са државно-правног гледишта умесног захтева хрватских сталежа на ту област. Они изјаве 17. јануара 1608: „Да хрватски сталежи нису власни на истоветне захтеве као оно угарски, јер су ови за издржавање угарске крајине вотирали порезе и прилоге и тако против њиних захтева, да се заповедничка места са урођеном децом попуне нема се шта замерити. Напротив хрватски сталежи нити што дају на издржавање ових крајина, нити на поправку тамошње грађевине што више учинише. Уз то још, та је крајина за то уступљена надвојводи Карлу, тадањем штирскоме земаљском кнезу, што они (хрватски сталежи) због сиротиње нису могли сносити трошкове око издржавања и грађевина. То је учињено још и за то, да се не само алпске загорске земље, већ и Хрватска против османског упадања осигура.

Испред ових разлога, по документованом извештају унутарње-аустријског војеног писара Фрелиха на подпредседника градачког војеног савета о питању вараждинске крајине хрватски сталежи отступише у толико радије, што им се још и претило, да ће им се не само свака даља помоћ одузети, већ ће им тражити и накнаду трошкова око грађења крајишничких тврђава.

Слично је гласило и мњење унутарње-аустријског војеног савета, које овај поднесе 5. децембра 1608[1]) с тим додатком, да у случају, ако би се кадгод ова крајина хрватским сталежима уступила, то да буде само уз накнаду оних трошкова, што су од времена постанка крајишке војничке државе учињени како око гра-

[1]) Прилог бр. 5. Фрелихевом извештају.

ћења крајишњичких пошта, тако и на издржавање војничког народа и на набавку муниције, а уз то да се урачунају и због тога претрпљене штете".

Овај озбиљно предузети преговор утиша за неко време то питање. Али кад га загребачки бискуп год. 1628. пред оном комисијом што се у Беч сазва опет истаче, уложише вараждински крајишници енергичан протест против њиховог развојачења код свога главног пуковника грофа Траутмансдорфа [1]). Они изјавише, да ће се пре дати на комаде исећи, него што ће се својих немачких заповедника одрећи и поповима потчинити." Овај протест поднесе цару кнез Егенберг, унутарње-аустријски намесник с тим саветом [2]), „да Власе (Србе) у њиховој потчињености одржи и њима у овоме тесиацу свако задовољење да,"

Премда су и у будуће на свима угарским саборима сталежи нагибали на уступање вараждинског генералата и на предају „шизматичких (кривоверних) Влаха" и тиме годиве 1635. 1639: 1643, 1648. и 1650. изазвали комисијоналне расправе, то се опет меродавни кругови не дадоше придобити да буду наклоњени њиховом државном праву, јер од царске стране на то одређени заступници беху упућени да само толико допусте, колико они за саветно нађу, да се устанак не би изазвао. Пошто је цар водио рачун о дубокој раздражености у генералату, то, да би предупредио народне изгреде даде са рескриптом од 11. маја 1635. крајишницима уверење „да он никад није био тога уверења, да влашке повластице ваља укидати, већ на против да их у уживању ових остави и брани [3]), Поред оваквих царских назора, комисије за грађанску Хрватску нису могле доћи до никаквих повољних резултата.

Много оштрије но и штирски сталежи говорио је горњо-карловачки генерал гроф Јован Јосиф Херберштајн у своме извештају од 2. јануара 1682, кад оно хрватски сталежи на сопронском сабору 1681. подигоше тужбу против злоупотребе заповедника и задржавања крајине „Он пре свега нагласи повластице крајишњика и опроштај од пореза, за које они крв и имање жртвују, њихову верност и корисно употребљење за ратне службе, па за све то да се они сада хрватским сталежима жртвују, упути даље на њихову поновљену изјаву, да су готови пре да се врате под турски јарам,

[1]) Прилог 9 у истоме.

[2]) Прилог 10 у истоме.

[3]) Ргпвр. извештај. Прилог 11 у истоме.

но да подлегну хрватскоме господарству". Он је горко пребацивао неблагодарност сталежа за оне, њима и њиховим поданицима указане одбране и упути како на милијоне немачких иоваца и многе безплатне радње Влаха, тако и на сигурност која се њима тиме даје, најпосле спомени и зрињијев безуспешан покушај да Влахе за своје издајничке намере задобије.[1]) Усљед тога цар Леополд остави на миру питање вараждинске крајине.

§. 23. Сеоба Срба после друге опсаде Беча и њихове повластице.

Тек што је борба против вараждинског генералата за неко време престала, букне очајни рат између цара и порте, и турске хорде по други пут опсадну Беч. Четрнајсто-годишњи рат, који је за овим сљедовао и у коме су се вараждински крајишњици са изврсном храброшћу борили, услед добровољног саучашћа много спољних кршћанских чета преобрази се у формални крсташки поход, сломи османску дивљу обест и угуши њихов крвожедни фанатизам. Овај се рат сврши карловачким миром (1699.).

За војничку крајину овај рат беше од великог замашаја, он јој даде нов простор и народ за даље развијање. Народ умножаваше се са многобројним доласком Срба из турских области, који су прелазили на земљу угарске круне и славно суделовали при обарању свога дотадашњег тирана. Осветом задахнути они су се борили као добровољачке чете под предвођењем својих јуначких надкапетана Антонија и Монастерлије, а чинили су велике услуге царској војсци и као уходе.

[1]) Прилог 12 као горе. Писац историје св. Ђурђевачке пуковније (рукопис) обележава правосл. владику Гаврила Мијакића од Марче као онога, који је посвећен у Зрињијеве и Франкопанове планове и имао би Крајишњике за њих придобити. Али он већ прве покушаје плати главом јер народ га ухвати и живога зазида (Табак 11. стр. 3 у истој). Мајлат у 4 књиги истор. Аустрије стр. 83, 84 говори „У списима спомиње се влашки владика као Зрињијев присталица; но неда се извидити шта учини он за њега и како беше делателан. Примећује се неки формалан страх од тог владике". — У конференцији од 9. априла 1610 .стоји: „Он (владика) долази код Зрињија и излази од њега, нема добре намере, требало би га без сваког зазора ухватити и т. д." — На жалост писац ист. горње пуковније не означи извор из кога је ту тврдњу црпео. Владичанска столица беше тада у ствари упражњена. Аудитор Колнерус у своме 1738. састављеноме спису: Progratiosa memoria и т. д. доноси о томе неке прдатке.

Већ год. 1686. понуди се Новак Петровић, да преведе неколико хиљада Срба из Турске.[1]) Тим поводом генералу Чакији беше нотнфиковано, да цар само под тим условом прима тај предлог, ако ће он са преведеним Србима суделовати у рату.[2]) Петровић дође са 4892 једноверца, којима се определи за насеобину два села на сремској дунавској обали. Од ових за војску способни беху стављени под заповедништво коњичког генерала грофа Карафе, а год. 1687. буде Петровић за њиховог капетана наименован [3]).

Исте године, на заузимање баварског изборног кнеза Максимилијана (9. јула), допусти цар, да се из сизарског бојног стана 5 до 6000 душа римокатоличких Срба (Буњеваца)[4]), настане под одвиснотћу од грофа Карафе код Сегедина, Суботице и Боње (Баје прев.) и најближе три паланке (варошице) уреде за обрану против Турака. Они за ову концесију обећаше преко својих заступника Марковића и Видаковића, да ће се под заповедништвом једног немачког официра борити против општег непријатеља[5]), Због успешног напредовања кршћанске војске, издане су год. 1688. прокламације на Србе, Бугаре и Албанезе, којима им се обећа скоро ослобођење испод турског јарма. Год. 1689. генерал Пиколомини ступи са пећским[6]) патријархом Арсенијем Чарнојевићем у преговоре. Кршћански народи, којима је турски јарам већ био додијао понуде томе победоносном царском генералу своје поверење и срдачну потпору. Изгледало је као да је наступио час њиховога ослобођења. Одушевљени надом лате се они оружја и придруже царској војсци. И сам Чарнојевић дође у царски стан и одавде пошље јенопољског владику Исаија Ђакевића у Беч са писмом на цара, у коме је у име народа захваљивао цару што их од турског варварства ослобођава и стару им слободу повраћа, због чега му је народ са потомством обвезан.

Цар прими ову манифестацију тим радије, „што су се Срби, признав његова права као господара и краља бацили у наручија његове милости и изјавили, да су под његовом заштитом готови храбро живети и умрети.“

[1]) 26. августа 1686. регистр. бр. 76. у архиви цр. кр. дажав. војеног минист.

[2]) 26. августа 1686. регистр. бр. 76. у истој.

[3]) Интимат од 11. августа 1687. Регистр. бр. 72. у истој.

[4]) Највише решење од 31. августа. Регистр. бр. 11. 22. и наредба на Карафу. у истој.

[5]) 5. септ. Регистр. бр. 43. у истој.

[6]) Пећ (Ипек) лежи између Косова поља и Црне-Горе.

Владика Ђаковић донесе патријарху један патенат (6. априла 1690.) у коме је цар Србима осигуравао своју заштиту, слободу вероисповести, избор једнога војводе, слободу од сваког државног терета, осим оне припомоћи коју сами одобре у време рата, укидање свију злоупотреба, које су се увукле за време турског господарства и уређење њихових односаја, чим се турски јарам потпуно стресе. Цар је тај патенат овако завршио: „Дакле делајте за Бога, за вашу веру, за ваше добро, за вашу слободу, за утврђење ваше сигурности! Ступајте на нашу страну без зазора; али при томе неостављајте ваше породичко огњиште, неговање ваших орница и позовите ваше другове, да вашим трагом пођу. Употребите ову од Бога и од нас пружену вам прилику, која вам се не ће никада тако повољно указати ако се желите постарати за ваше синове, за вашу драгу отаџбину и за ваше благостање. У осталом ми вас скупа поздрављамо, а по особ шаљемо вам нашу царску и краљевску милост".

Али кад доцније царска војска ослаби услед поласка на Француску и остаде без најдаровитијих војсковођа, те мораде узмицати натраг Дунаву, то патријарх, који је код Турака већ био компромитован нађе за добро, да ради свога спаса и у интересу народа са 36.000 породица остави своју угњетену отачбину. Ове се породице населе у Бачкој, Срему, Славонији и око Будима.

Већ год. 1691. Срби употребе своје право бирања војводе, јер њихов војвода Бранковић беше тада затворен у Јегри. Изасланици Ђаковић и Адам Фелдварија молили су цара (24. марта) да им дозволи да бирају војводу за оне Србе, који су били у царској војничкој служби. Цар то допусти и том приликом ујамчи им патентом од 2. априла 1691:

„брзу истрагу против затвореног војводе Бранковића;

„избор подвојводе;

„дозволи им особиту заставу са крстом на једној, а царским орлом на другој страни [1]), даље допусти да се издаје хлеб онима што у стану служе, да им се не дира војена плаћка и да се, кад се непријатељ једном протера настане на својим старим седиштима под својим сопственим магистратима и у потпуном уживању својих пређашњих повластица.

„У једно издала се забрана Ђурској, Коморанској, Столнобеоградској и Веспримској жупанији, да од Срба не купе порезе

[1]) Та застава налази се и сада у Ср. Карловцима код патријаршије. Прев.

и зимнице и да им у њиховој трговини и прометима не узнемиравају.[2])

Већ год. 1691. Јован Монастерлија буде изабран за подвојводу српске милиције (народне војске) и у битци код Сланкамена[3]) задоби с њоме славу редке храбрости.

Год. 1691. добиће српски насељеници формалну повластицу. У овој им је било:

„осигурано и ујамчено употребљавање старог календара по источно православној вероисповести, те да их у будуће духовни и светски сталежи не узнемиравају;

„допуштено им је да световњаци и духовенство изберу из своје средине митрополита.

„Овај митрополит добиће право слободног располагања над свим црквама источно православне вере и власт, да владике посвећује, манастирске монахе поставља и силом своје власти, ако је нужно цркве зида, у варошима и селима источно православне свећенике рукополаже, у кратко он, као и досада остаде преставник источно православне цркве и њене целине.

„Он беше властан да у смислу повластица, које су им дали цареви предци, пређашњи помазани угарски краљеви слободно располаже у свој Грчкој, Расцији, Бугарској, Далмацији, Мезији и Илирској, где год они живе и у колико су му скупа или по наособ верни и одани.

„Даље, да црквеним сталежима, митрополиту, владикама и монасима сваке врсте у њиовим манастирима и црквама остане право располагања тако, да им и у томе нико не сме чинити никакве сметње и насиља.

„Да ови (црквени сталежи) остану слободни од десетка, порезе и уконаковања, и осим цара ни једно друго недуховно лице није имало права свећеника затворити. На против митрвполит добиће власт размерења казне над потчињеним му свећеницима.

„Цар потврди све источно православне цркве и манастире и све што овима припада, а тако исто и она добра, која су припадала митрополиту и владикама, па ма какове врсте она била, и њиове поседе по дотацији његових предака. У једно обвеза се да

---

[2]) У хронолошким списима. Изводи држ. ратне двор. регистрат.

[3]) Место ове битке означава народ на тако званој „костурници" на дунавској обали код Чортановаца. Превод.

ће им опет повратити све оне цркве, које су им Турци одузели чим их само натраг задобије.

„Он обећа да не ће трпети, да митрополита и владике у њиним црквеним визитацијама и поучавању општина црквене или светске власти узнемиравају.

„Даље уверавао је цар, да ће сав свој труд око тога положити, да са својим победоносним оружјем и божијом помоћу српски народ у његове пређашње насеобине поврати и отуда непријатеља истера, како би Срби под сопственим магистрима без икаквога ушгрба уживали све своје старе привилегије.

„Он саизволи и то, да сва оставштина свакога православнога, који умре без деце и сродника припадне митрополиту, а кад митрополит или који владика умре, сва маса да припадне дијецези.

„Најпосле цар хтеде и заповеди, да како у духовним, тако и у световним стварма сви зависе од митрополита као духовнога главара“ [1].

Ова повластица, која је са последњом тачком као неку врсту црквене државе стварала наскоро је промењена у смислу очувања владарске моћи у тумачењу појединих концесија, а поглавито оних тачака које говоре о духовном правосуђу, о оставштинама без законитих наследника и о црквама, И сама дозвола слободне вероисповести донела је Србима тешких мука и горких дана, а особито услед ревносне унијатске пропаганде кардинала Колонића и његових оруђа' језовита и појединих бискупа.

Кад се дође до уверења, да се по негде сувише дозволило, те се то хтеде ограничити и стеснити, онда та радња изазва незадовољство и дубоку раздраженост. У вараждинскоме генералату дође до немира, јер су ту загребачки бискуп и језовите радиле у духу кардинала Колонића, па и међу самим народним владикама нашли своје услужне присталице.

Повластица од год. 1695.

Повластицом од год. 1695. није се дирало патријарху Чарнојевићу у његово старо право да поставља владике, јер цар потврди владике које патријарх постави у Темишвару, горњем-Карловцу,

[1]) Привилегија се налазе у срем. ген. ком. архиви и код Чаповића: Deiuqne ut omnes ab Arhi-Episcopio tamoquam capite ecclesiastico, tam in Spiritualibus quam in Saecularibus dependant, clementissime volumus et jnbemus. (Најпосле да сви зависе од архијепископа као главе цркве, како у духовним тако и световним стварима, то најмилостивијо хоћено и заповедамо

Зринополу, Мухачу, Сигету, Сегедину, Будиму, Вршцу и Петроварадину т. ј. у оним окрузима, које су Срби под царском заштитом и по наредби двор. вој. савета населили кад су избегли турско ропство.

„Да цео народ може без икакве зебње и опасности за живот и имање слободно исповедати своју веру у свима посадама, варошима, крајинама и областима царскога дома и у свим селима која им је комисија дворског војеног савета одредила, па и иначе на свима другим местима. А и потврди му се и слобода од десетка, коју му од вајкада даде краљ Матија у петом декрету 3. чланку и краљ Владислав у другоме декрету. Католички прелати и камерални чиновници нису им смели пречити, да десетак употребе на издржавање својих владика.

„Цар наложи српскоме народу и обвеза га да на општи или посебан позив у свако доба узме у заштиту своје митрополите и потчињене му владике, кад би ови у својим горе поменутим правима били нападнути или притешњени; но при том увек да се држе правде и правице.“

Међу наименованим владикама не спомиње се владика пакрачки. Узрок лежи у томе, што упливом кардинала Колонића цар ту столицу још год. 1694. уступи викару београдске митрополије Љубибратићу, што овај признаде унију [1]).

§. 24. Нови војнички насељеници у време боја за личко и крбавско грофовство. (1687.)

Док се гроф Херберштајн борио за освојење личког и крбавског грофовства, дође му једна гомила кршћана и молила га је за прибежиште у горњо-карловачком генералату. Ова гомила бројала је 274 породице са 2784 душе, међу овима 747 пешачки стрелаца, 184 коњаника и 294 ненаоружаних за бој способних глава.

Херберштајн их прими и насели 10 села у Будачкој околини.

Велико-кладушки емигранти населише једно, а мало-кладушки два села. Други насељеници населише села Перичин, Матијачић, Пећко-село, Пићаничане, Грушковљане (из Острожца) и Моровласи из Цацина. Прве оскудне године 44 породице из Мрзланаца и Грушковљана отселише се натраг, но друге плодне године опет се врате у своју нову отачаину [2]).

[1]) У славон. срем. ген. арх.

[2]) Спецификација у прилогу херцога хилдбургсхаувеншког.

III. ОДСЕК.

Од карловачког мира до устројења две вараждинске пуковније херцогом Хилдбургсхаузенским.

(Од 1699. до 1737.)

§. 1. Карловачки мир и нова јужна граница аустро-угарске монархије.

Карловачки мир, који је на начелу uti possidetis (шта ко поседује) потписан 26. јануара 1699. на 25 година, осигуравао је цару као угарском краљу добитке четрнајестогодишњега ратовања, које је дошао после друге опсаде беча. Угарска мухачком катастрофом, коју проузрокова њено небрежно и страначким трвењем раздвојено племство горко плати и сад опет слободније дахну. Она доби натраг већи део оних области, који јој после заузећа Београда (1521.) беше отргнуто.

Још им остаде под тешким турским јармом богата банатска равница, један део сремског подунавља, један део области између Уне и Купе и плоднији део Старохрватске.

Са овим монархија доби нову, а делом и природну границу. Јужни главни гребен ердељских планина оста као зид против влашког подунавља.

Од Морарула и то од врха планине Индре Нејермице доби Ердељ на линији дуж реке Мориша у целоме, и још са гдекојим речицама природну границу против турског Баната[1]). Од Мориша делише Мориш и Тиса турски део од Угарске. Од ушћа Тисе пружала се граница јужно преко равиога Срема на сланкаменачко, марадичко, иришко, ривичко и велико-радиначко земљиште преко пустаре близу турског села Лаћарака, па се савијала на ушће речице Босута тако, да су Моровић, Рача и Товарник опет краљу припали. Тако су остала Турцима три округа, шурочки, сурчински и митровачки. Краљевина пак доби вуковарски округ, петро-варадинско земљиште и одескалкијев део Срема[2]).

Од ушћа Босута беше Сава граница. На левој обали Уне за-

[1]) Делимична инструкција lit. B. бр. 157. у цр. к. тајној домаћој, дворској и држ. архиви.

[2]) Спецификација места у дунавској крајини која беху одређена за ападање чардакова у регистр. арх. ц. кр. држ. војеног минист. Ово омеђашење остало је до сада непознато.

маци Добај и Дубица, даље јасеновачке касабе и Сута и Нови заједно са округом осташе у турским рукама [1]).

Даље је граница била омеђашена западно према Зрмањи хункама и опкопима тако, да цетински и дрежнички округи заједно са узаним делом оточке и личке пуковније остадоше у турскоме поседу [2]).

Онде, где су се стицале турске, личке и венецијанско-далматинске границе беше опредељен вршак Медвеђе главице на Дебелом брду за ознаку границе [3]).

§. 2. Проширење војничке крајине у време карловачког мира.

У време карловачког мира састајала се војн. Крајина само из два генералата, вараждинског и горњо-карловачког. Јужно пак од реке Купе била је петрињска или купска Крајина. [4]) Ова област поширi се са освојеним земљама. Усљед тога беше народна војска под костајничким, глинским, дубичко-јасеновачким и зрињским капетанима према Уни напред помакнута и већ год. 1696. хрватски сталежи прогласише свога бана за њиховог надкапетана [5]). Али уступање Дубице и напуштање Новога, по карловачком миру проузрокова промене у пресељавању народне војске. Са друге стране баново наименовање за надкапетана изазва распру са унутарњом аустријском дворском канцеларијом, која је прогласила право свога правосуђа у војн. покрајинама, које је Херберштајн год. 1597. населио. Гроф Марсиљи буде одређен да ту распру изравна. Али кад српски насељеници изјавише, да под бановим заповедништвом

[1]) Из инструмената поделе о уступању Новога бр. 172. у тајној домаћој дворској и државној архиви.

[2]) У истој.

[3]) Copia Protestationis Dominorum ... in partibus triplicis confinii. Datum in monte Medvedja glavica in Debelo brdo, 12. Augusti 1699. (Преписе ограде господе комесара у делу тромеђе на крајини. Дано у планини Медвеђаглавица у Дебелом брду), у тајној дом. двор. држ. арх.

[4]) Она постаде из места Сисавића на Купи. Средишке, Стефанговске (Стефански). Стенавца, Дегоја, Покупског, Клуке, Веракишевице, Горе, Плетена, Летоваинце, (Летоваици), Небојане, Слатине, Храстовице (од 1592.) Дренчина, Паковс, Бреста, Тополовца, Храстелнице, Леанчице, Обронца, на Ловњи, Петриньске и Сисачке тврђаве (у истор. 2. банал. пуковније). Рукопис стр. 2—3. таб. 8. Ова тврдња на сваки начин није потпуна, јер тамо припадаше и Глина' Зрињ и Костајница и др.

[5]) Хицингер, I. део стр. 26, 27.

жеље остати, остане до ондашње стање непромењено. (1899.[1]) Унутарње аустријски дв. савет поново покушаваше измену тог односаја (1701)[2]); но бечки двор. вој. савет изјави да до даљег коначног решења хрватски Бан, па по томе и сама краљевина остану у њиним територијалним односајима очувани[3]).

Поред свега тога тек је год. 1704. на предлог бечког двор. војеног савета капетанат био на Бана формално пренешен и тим петриньска крајина у самосталну административну крајинску област претворена.[4]) Од тог времена доби ова област наименованье „Банална крајина".

§. 3. Оснивање два генералата (савско-дунавске, тиске и моришке крајине) 1701. и 1702.

Наскоро после карловачког мира наступи у војничкој Крајини оснивањем два генералата на Сави, Дунаву, Тиси и Моришу напредно развиће.

Царска влада се уверила, да су постојећа два генералата као чувари јужне границе доносили велике користи. Чим Турци беху потиснути преко Мориша, а од чести и преко доње Саве, даде се довољно прилике за постизаванье ових користи и за осигуравање онога што је освојено.

Прве мере за заштиту не беху ништа друго, до јак кордон. Овај постави једна комисија под наизменичним председништвом грофа Марсиља и грофа Рабате с тим изричним упутством, да већину замака и чардака на граници поруши, те тиме Турцима, ако би упали неда ослонца за даље операције[5]).

Али наскоро се покаже, да су ове мере непотпуне и већ год. 1700. морадоше природну одбрану четири јужна речна корита боље утврдити.

Особито Славонија и десна дунавска обала ниже Вуковара беху згодне за остварење таког предлога. Пошто је Славонија на ново освојена, рукована је као фискална имаовина, јер је управа јој била у рукама царске коморе. Простор непосредно уз Саву није имао поред краља специјалног господара. Комора, чим је примила

[1]) 31. окт. 1699. Регистр. бр. 35. у архиви ц. кр. држ. војен. министарства

[2]) 26. јануара Регистар, бр. 13. у истој.

[3]) 29. јануара. Регистр. бр. 244. у истој

[4]) 29. маја. Регистар бр. 153. у арх. ц. кр. држ. вој. мин.

[5]) Шпесар 4. део, стр. 477. у историји градишканске пуковније. Руковис од Илића.

Славонију под своју администрацију, подели је у округе: У ђаковачки, пожешки, мало-влашки са сирачким спахилуком, у вучински, веровитички, валпо-петровићки и осечки.

У аустријском Срему лежаше вуковарски округ, петроварадинско земљиште и одескалкијев део Срема. Међу овима, па и у самим округима постадоше спахилуци услед царских донација и прекупљивања. Осим леве савске обале беше земља од чести пуста, од чести шумовита, која само култиваторску руку чекаше, са својим мочарима.

У комисији, којој беше поверено да подигне један генералат на Сави и Дунаву и један други на Тиси и Моришу учетвовао је од војничке стране генерал барон Шлихтинг, једно време командујући генерал Славоније, кнез Лихтенштајн, гроф Ламберг, пуковник барон Лефелхолц и Колберг, и генерал Нехем. Од стране дворске коморе гроф Карафа; од стране угарске дворске канцеларије гроф Надаждија [1]). Под председништвом дворског војеног саветника Дила, царског камералног саветника и главног надзорника Каланека беху основне линије обележене, по којима имаде комисија при извађању своје задаће поступати. Основање народне и чардачке војске, независност од жупанија (на Тиси и Моришу), мирно уживање поседа земаља, слободна вероисповест и слободно уживање шума беху оквири, у којима се подизање народне војске имало спровести. Карафа је пречио брзо извршење тога предлога, терајући према кнезу Лихтенштајну опозицију на конференцији у Бабиној греди, а после опет паде у нерадиност [2]). И дворска комора припоможе томе, заваравајућ комисију пустим обећањима, а не хтеде исплатити 150.000 ф., који беху за војску опредељени. Сам цар не могаше се бриге отрести, да ће то одуговлачење српски народ до очајања довести и приморати, да нуждом гоњен натраг у Турску побегне [3]).

Још већу сметњу створи снажан отпор, на који наиђе подизање народне војске у бачкој и бодрошкој жупанији. Тамо између војске и жупаније дође до крвавог сукоба и већ се читава села вратише натраг у Турску [4]).

[1]) Инструкција од 31. јула и 15. августа. Регистр. бр. 326 у архиви ц. кр. држ. вој. минист.

[2]) У кронолошким списима. Изводи ц. кр. вој. минист.

[3]) 1701. фасц. 4. у архиви славон. сремске генер. команде.

[4]) Извештај генерала Нехема из Петроварадина од 25. априла 1702. бр. 343, у архиви ц. кр. држ. војен. минист

Све ово није ни мало узнемиривало комисију у њеним пословима, и ако је она слабије напредовала. Народ и марву је пописала; приход земаља и издржавање војске определила; крајишњике је снабдела са њивама, ливадама и пашњацима, па и са шумама; јасеновачки предео је баналној крајини приделила, Краљеву велику и караулу Струг је посела.

Генерал Шлихтинг одмери ланац чардака у дистанцијама од $^1/_2$ часа почињући од Градишке до Кобаша, кнез Лихтенштајн од Кобаша до Моровића, генерал Нехем од Моровића до ушћа ваљевачког канала из Тисе у Дунав, $1^1/_2$ час више Тителa. Низ стража од чардака Кошутарице па до Моровића припадаше савској, а онај даље на десној дунавскбј обали до више Тителa дунавској граници [1]).

Чардаци на Тиси и Моришу беху по истим дистанцијама подигнути.

1. Стање војске.

Редовна народна војска посавске крајине беше са тако званом комисијоналном уредбом од 30. новембра 1702. установљена, а бројаше 1500 пешака и 950 хусара, чардачка војска пак на 3199 момака подигнута [2]) тако, да се од они 100 чардака сваки поседне са 32 момка. Исто тако је покушавано у први мах сваки чардак посести само са 32 момка, а по сваки 6 чардака формисати једну чардачку кумпанију од 180 момака, те тако се састојала чардачка војска из 9 кумпанија посавске и 6 кумпанија подунавске крајине. Овој последњој осим Паланке и Вилова беше утеловљен и Ковиљ, Тител и петроварадински шанац (то је онај стари преко од Мајура, — прев.) и последњи беше поседнут са 2 хусарске и 1 хајдучком кумпанијом, тамо би пренешен и илочки капетанат [3]). Како посавска тако и подунавска крајина потпадаше под славонско главно заповедништво у Осеку.

Док посавска милиција беше непосредно потчињена ковиљском и бешканском, а подунавска илочком надкапетанату, имађаше потиска и поморишка своја 2 надкапетана у Сегедину и Араду, а

[1]) Акт у Моровићеким чардачким листама од 8. октобр. 1702. славон. списи бр. 547 у архиви ц. кр. државн. војен. минист. Онда беху: шанац код Сикиреваца са 1 харамбашом, 1 барјактаром, 11 каплара и 74 момка, онај код Копашице са 62 момка, код Новиграда са 72 момка, Брод са 80 хусара и 207 хајдука, Краљева велика са 100 хајдука и 50 хусара, код Кобаша 100 хусара и 140 хајдука поседнути.

[2]) У истој.

[3]) Регистр. бр. 265. у архиви ц. кр. држ. војен. минист.

бројала је у почетку 1900 момака. Но пошто се овима 1703. утелове и Халмаг (Halmagis) и Деч (Décs) а крајина се продужи до Тотвардије, нарасте снага војничка на 2100 хајдука и 1543 хусара. Те исте године утврди се чардачка војска посавске крајине на 3199, али и сеоска (народна) војска нарасте на 2450 момака. Ова је била употребљавана за гарнизонске службе у унутрашњости.

2. Подела војске и њезин грађански одношај.

Као основно начело, по коме би се имало спровести воспостављење милиције, служиле су одредбе резолуција од 15. августа 1700. и 23. маја 1702.

Ове су ишле пре свега за тим, да оделе обранбенике од контрибуената и становништво поделише:

1. У стално служећу земаљску војску (Landmiliz) и чардачки народ, даље још у такове, који су већ вршили војничку службу, но који због немоћи не могаху даље служити (Emeriti). Ове ставише под војничко правосуђе. Даље имаху још једну 4. класу (Exempti). У ову су спадали прекобројни, који су остали под провинцијалном влашћу.

2. Усљед овога двоструког правосуђа подели се земља у војничко подарство и провинцијална земљишта. Војничка подарства беху подељена народној војсци на уживање, но с том разликом, да их онај који служи, ужива место плате, а после их је морао оставити своме посљеднику. За службу неспособнима пак (Emeriti) беху подељена на уживање за живота тако, да после њихове смрти припадну фискусу, или ако би насљедницима допали, да потпадну под провинцијалну контрибуцију.

3. Издржавање.

Прекобројни добише слободне 3 године, да би се тиме задржали у доброме расположењу и привукли још друге, који би вољни били доселити се.

Издржавање војске у посавској и подунавској крајини разликоваше се од онога у потиској и поморишкој.

2 генерала, градски заповедници, штабске странке (официри) аудитори и варошки потпуковници добише своју плату у готовоме новцу, нижи и виши официри уопште само једну трећину, а две трећине надокнадише уживање додељених им земаља и то по следећем размеру:

а) У славонскоме генералату:

Генерал у Осеку	5.000	фр.
Генерал у Петроварадину	4.600	„
Пуковник и заповедник у Осеку	4.000	„
Пуковник и заповедник у Броду	2.000	„
Потпуковник у Градишци	1.500	„
2 мајора у Осеку и Петроварадину по 500 фр.	1.000	„
2 профуза са момцима, по 300 фр.	600	„
1 џелат	400	„
2 тумача у Броду и Осеку, по 450 фр.	900	„
3 надкапетана по 600 фр. трећину са	600	„
8 капетана по 300 фр. трећину са	800	„
19 хаднађа коњаничких (Rittmeister) по 180 фр.	1.140	„
14 војвода по 144 фр. трећину	672	„
19 коњичких барјактара (Cornet) по 108 фр.	684	„
14 пешачких барјактара по 96 фр.	448	„
19 коњичких стражмештара по 72 фр.	456	„
14 пешачких стражмештара по 45 фр.	224	„
56 каплара коњичких (Decurione) по 48 фр.	672	„
38 каплара пешачких по 36 фр.	608	„
950 хусара по 36 фр.	400	„
1400 хајдука по 24 ф.	11.400	„
Свега	38.104	фр.

У накнаду за две трећине плате добише официри у земљи:

	оране		косаче		
1 надкапетан	312	јутара	69 $^{5}/_{16}$	600	□'
1 капетан	156	„	34$^{21}/_{32}$	300	„
1 хаднађ	90$^{15}/_{32}$	„	20	1300	„
1 војвода	75 $^{1}/_{4}$	„	16 $^{1}/_{6}$	186	„
1 корнет	83	„	18$^{14}/_{32}$	200	„
1 барјактар	49 $^{1}/_{2}$	„	11	—	„
1 коњич. стражмештар	37$^{10}/_{32}$	„	8 $^{9}/_{32}$	200	„
1 пешачки стражмештар	24 $^{1}/_{8}$	„	5 $^{1}/_{32}$	750	„
1 коњички каплар	31	„	6$^{28}/_{32}$	500	„
1 прост хусар	24	„	5	—	„
1 прост хајдук	18	„	4[1])	—	„

[1]) У прилогу аката бр. 547 о васцелој организацији оба генералата у архиви ц. кр. држ. војен. министарства.

При премеривању земље за простаке прво би примљен за мерило посед од 9 до 10 јутара; но овај беше недовољан у посавској крајини због тога, што је Сава топила земље и што су ове коровом обрасле. Гдекоје земље, које лежаху у првој (подунавској крајини) беху способне за позне, а друге само за пролетње усеве. Слатина се мораде прво урбарном учинити. Да би се дакле то изравнало, мораде се напустити оно прво премеривање. По томе су се два јутра које потопљене земље, а које слатине бројала у 1 јутро, те се узео у призрење и трошак хусара и хајдука око опреме. За то би додељно хусару 24 јутара ораће земље и 5 јутара ливаде, хајдуку 18 јутара ораће и 4 јутра ливаде, код првих као еквиваленат од 36 фр. а код последњих од 24 фор.

Уживање ових земаља беше слободно од сваке порезе ако официри и прости продаваху или за своју потребу куповаху плодове земаља у опсегу генералата. Само куповање или продавање изван границе генералата подлегало је порезивању. Слободно беше увожење дрва за гориво и грађе, исто тако и жировина.

Ова повлада беше дозвољена и ислуженима за њиховог живота.

Сваки крајишник доби за свој посед једну исправу (Schutzbrief).

Ако се народна војска отправила у другу крајишку област за службовање, тад добијаше месечно сваки хусар 3 фор., а хајдук 2 и хлебац. За подмиривање ове плате беху обвезани контрибуенти оних војничких кућа, које поседаваху „иберланд“ са имаовинском порезом. Плата генерала до каплара доле текла је из камералне касе.

б. У потискоме и поморишкоме генералату.

Ова определења у пуноме садржају важила су само за посавску и подунавску крајину т. ј. у области славонскога генералата.

У потискоме и поморишком генералату, услед других односаја, биле су нужне модификације. Генерал, заповедници и штапске странке истина добише пуну, а народни официри трећину своје плате у готовом; но издржавање војника битно се разликовало. Тамо је добијао један хусар 18 фор. и 6 кибли (џакова) готове хране, хајдук 12 фор. и 6 кибли тако, да број од 3851 момка потребоваху за храну 60.714 фр. у готовом и 25.182 кибле жита [1]).

Плаћање и издржавање овога генералата би наметнуто најближе лежећим жупанијама, као бачкој, бодрошкој, чонградској, арадској, зарандској, бекешкој и торонталској, и то по сопственом раз-

[1]) 22. августа 1703. бр. 193 у архиви ц. кр. држ. вој. минист.

резивању. За случај дефицита важило је правило, да недостатак суме дикастеријална комисија упути народној војсци. Део хране подмиривала је дворска комора из закупа десетка именованих 7 жупанија, од клира или из својих економских извора.

4. Особита определења за потиски и поморишки генералат.

Особите околности на Тиси и Моришу захтеваху и особита определења.

„Стање војске могаше се установити само са саслушањем угарске дворске канцеларије.

„Овај крајишки генералат не сачињаваше особиту провинцију.

„Али како српска милиција беше са жупанијама измешана то да не би жупанијски чиновници ове угњетали и у поседу узнемиривали, би намештен један краљевски кнез, који је у области између Дунава и Тисе и између Тисе и Мориша заступао интересе Срба и сачињавао предрачун за контрибуцију.

„У свакој жупанији, коју са свим или делом населише Срби, постави се и један под-кнез, који дужан беше водити особне и делимичне ствари ових, и помоћу додељених му приседника или местних старешина разрезати и покупити порезе.“

„Све на жупанију гласеће налоге истина отвараше над- или поджупан; али је дужан био да ове одмах достави српскоме над- или под-кнезу, или где је дворска комора заступала земаљског господара њеном вишем чиновнику, у војничкој области пак генералу или заповеднику.“

„Разрезиваху ли се жупанијски трошкови. тад од случаја на случај позивао се кнез са под-кнезом, да са својим приседницима даду саизволење.“

„За размерење правичне контрибуције постојала је наредба, да се са једним на то одређеним жупанијским, војничким и камералним чиновником уз суделовање српскога кнеза и подкнеза и ових заклетих приседника по кућама предузме попис земаља и иметка и само после овога праведно подељење спроведе, а и спахије са 16 делом њихових десетака увуку у саучешће.“

„За клир и цркву имало се у сваком селу излучити 3 сесије земље и то 2 за пароха, а 1 за сеоског учитеља. Ове беху слободне од свакога терета.“

„Жупанијама и спахијама беше забрањено бегунце из послед-

њега турског рата пречити у намери. ако би се ови хтели у своја стара седишта враћати, већ мораху њих под теретом тешке каштиге по земаљским законима отцустити,"

„За предпрегу се морало плаћати, осим ако беше употребљавана за царску муницију, за пренашање војничког одела (Montirung), за пртљаге при промаширању и за пренашање хране. Иначе могла се употребити само онда, кад се покаже упутница од комесара или камералног чиновника. Па и путовања у важној царској служби не беху бесплатни."

За бесплатну радњу у Сегедину определише се 80 пешачких раденика из бачке и чонградске жупаније, а из пограничних врло насељених варошица и села ма да ова, као Кечкемет, Кереш, Халаш и Циглет беху утеловљена крајишничким окрузима, по 20 кола са 4 или 5 волова и 2 слуге на кола, и то годишње за 8 месеци поред редовног мењања и поред строге забране њиховога употребљења на приватне цели.

Удаљенијим местима беше допуштено ту радњу откупити са новцем и то пешаку са 12 крајцара, подвоз са два коња или вола са 30 кр., а са 4 коња или вола са 1 фор.

Слична робота беше установљена и за Арад. Али генерал је морао то потражити при састављању главне репартиције. Тамо се тицало зарандске, арадске, бекешке и торонталске жупаније [1]).

5. Правосуђе.

а) Судски орган.

Устројна комисија признаде за неизбежно нужно, да се у оба генералата немачким генералима и управитељима генералата остави право казненога судства и изрицање телесне и смртне казни. Његов орган беше војени суд, који са приседницима из камерала, из грађанства или из народа одсудише кривце.

Генерал је давао извршити пресуду, кад ову потврди дворски војени савет.

Потреба ове повластице код народа, који је на тако различите начине управљан. као што беше случај у Славонији због камералног, војеног и спахинског поседа, показа се устројној комисији тим неизбежнија, што се, пошто је Славонија натраг отета налажаху административни органи у првој фази државно-грађанскога

[1]) 27. августа, регистр. бр. 89 у извод. списима архиве ц. кр. држ. војеног министарства.

развића и што како са ове, тако и с оне стране Дунава није имао магистрат за то дораслих особа, којима би се са повереньем могло предати и руковање правосуђа.

У распрама турских трговаца са урођенима или у случају тужбе због изгреда, обраћали су се дотични на генерала, а његова дужност беше да их измири. У грађанске ствари и у новчане глобе није се мешао генерал за то, што не беше упознат са камералним и грађанским споровима, а тако и жупанијским правним односајима.

Најпосле указа се потреба у земаљском језику вичнога тумача и једнога за источне језике, који се такође у оба генералата при судским расправама употребише.

б) Војени чланци.

Из првих војених судова произиђоше наскоро зем. аудиторијати.

Због регулисања војничке службе и увођења строге дисциплине би наложено дворскоме војном савету и пуковнику барону Шлихтингу, да на земаљски језик преведу и публикују војене чланке.

„Са војеним чланцима обвеза се заклетвом народна војска на верно вршење царско-војничке службе, послушност према својим официрима без преговора и метежа, без насиља и погрде било пред непријатељем или у маршу и на стражи. Непослушни имаху се казнити по судској пресуди са казном у војеним чланцима опредељеном.“

„Дужан беше сваки војник, под теретом телесне и смртне казне уздржати се безбожних речи и дела, особито лакомислене псовке и богохуленја.

„Сваки војник, коњаник и пешак, морао се снабдети са добром пушком и сабљом, те са овима доћи на увршћење.

„У главну дужност народној војсци спадало је у целини, у одељцима или у четама тамо поћи, куда јој се заповеди, било то на маршаве, страже или у гарнизоне, како то захте царска служба или заповедникова заповест.“

„Она је имала бранити породиље, трудне жене, болеснике, часне девојке и цркв: служитеље, и под теретом телесне и смртне казне не смеде их вређати.

„Под теретом те исте казне би заповеђено штедити цркве,

манастире, болнице и школе, забрањено беше пљачкање и кварење ових.“

„Комесарима, који су им били одређени дужна беше народна војска сваку част и поштовање одавати.“

„Би забрањено без воље и знања заповедајућег генерала држати тајне скупове. Ко би преступио ову забрану, метеж и побуну ковао, или би се дружио са таковим особама, прећутао њихов план, тај је учинио кривицу вероломства и без сваке милости смрћу казнио.“

„Ако не дође на стражу наређени, тога је имао заповедајући официр или њега замењујући часник по пресуди казнити. Болешљиви морали су измолити дозволу од свога претпостављеног официра за изостајање.“

„Изостајање од страже без претходне дозволе имало се казнити без сваке штедње.“

„Ко заспи на стражи, или ову пре измене остави, тај нека то плати са својим животом.“

„Како на царскоме, тако и на земљишту других власти није се смело ништа насилно или бесплатно узети или пљачкати, ко то учини, тај се имао казнити поред накнаде штете још и по тежини злочина телесно или смрћу.“

„Кога ухвате на крађи, убијству, издаји итд. тога је имао најближи очевидац ухватити и предати суду. Пијанство није га бранило, него је још доводило до строжије казни. Таки је потпадао под преки суд као сваки разбојник. Под преки суд потпадао је и сваки официр који би био учесник тога.“

„При уврштивању дужан беше сваки своје право име и презиме, старост, место рођења или овоме најближе лежеће место исказати [1]).

„Забрањено би алармисање без знака и заповести заповедајућега генерала или официра који њега заступаше или без крајње нужде.“

„Али ако је ово наступило, тад дужан беше сваки, под теретом смртне казни пожурити се на опредељено му место.“

„Ко би због пијанства у опасности или приликом алармисања промашио господарску дужност или заспао, тај да плати животом.“

„Ко побегне непријатељу, прими турску веру, а после се ухвати, тај да се жив натакне на колац.“

[1]) Тада беху становне колебе расуте по 2 или 3 или баш посепце.

„Иста казна постиже и онога, који истина не пређе у мухамеданство, но ступи у турску службу, а после се опет ухвати.“

„Бегунци у непријатељски стан или на другу страну, беху смрћу кажњени.“

„Крађа кршћанске деце и њихово продавање Турцима казнило се осудом на вешала.“

„Ко наговори своју жену да бега у Турску, па је тамо прода или Турцима уступи, губи живот.“

„Нарушење брака, прељуба и блуд казниће се по казненом закону, а скотолоштво и врачбина спаљивањем.“

„Ко покраде ратничке, цебанске или оружничке арсенале, поквари млинове, тај да се казни телесно и смрћу.“

„Ко покраде свога друга или господара, тај да се обеси.

„Ко у царској или непријатељској земљи хотимице пали, тај да буде спаљен.“

„Псовке и увреде казниже се новчаном глобом, а у оскудици новца телесно.“

„Ко се криво закуне, томе да се отсеку они прсти, које је за то употребио.“

„На транжаменту или на другим градским шанчевима под теретом смртне и телесне казне нико није смео другче улазити и излазити већ само кроз обичне предстраже.

„Та иста казна очекиваше и оне, који у бојноме стану или у посадној служби преко ноћ изостаху без дозволе свога заповедника или капетана.“

„Ко дође пијан на стражу, баци се у гвожђе и окове или беше прогнан.“

„Дужан је био сваки официр да добро отправља поверену му пошту и да на то пази, да се страже ваљано поштују и да се они озбиљно казне који против тога раде. Ко дигне руку на стражу, тај да плати животом.“

„Ако је чуо један заповедник, пуковник или заповедајући официр кога официра или војника да говори о предаји једнога места или ако дозна такове изјаве, тад имао је таквога уклонити с пута.“

„Онај заповедник, који преда једно место без одбране, нека се казни смрћу. Ако је томе узрок народна војска, онда сваки десети да се убије, а други нека се прогоне као непоштењаци.“

„Ко се после сазивања трубом. таламбасом или бубњем без

жани народ, који се слегао око Копривнице, да се мирно врати својим кућама [1]).

Али наскоро загрози опасност и самоме опстанку генералата. Цар Леополд још год. 1687. на пожунскоме сабору осигура угарскоме племству развојачење ове крајине и то осигурање понови и хрватским сталежима [2]). Кад се, у смислу карловачкога мира радило око предаје Новога и његовога округа Турцима, дође са тим у свезу и питање вараждинске Крајине на претрес.

После смрти генералног пуковника и коњичког генерала грофа Капраре заиште цар Леополд изјашњење од бечког дв. војенога савета о томе, би ли се „горњославонска Крајина" јужно преместила или са свим укинула. Овај се изјави за укидање (1702.[3]) Хрватски Бан, коме би наложено развојачење „Влаха" (Срба) држаше то за сумњиво због последица, које би могле наступити са оних повластица, које су овим војничким насељеницима издане. Овоме бечки дв. војени савет иђаше с тим упутством на руку, да се из превода повластица на српски све оно што у очи пада и промене потребује или сасвим изостави, или само прави смисао од тога изрази. Уз то беше и Бан извештен, да је дворска комора позвана, да са наумљеним једностраним пописом и камералним устројством пре времена не ступи на јавност [4]).

Из раздора, који наступи између дворских савета може се истина приметити и увидети царско решење, да се ова крајина разреши. Али уједно и страх за опасне посљедице које дворски савет није делио. Најпосле и сам цар поче се у својим решењима колебати, пошто он то разрешење крајине одгоди. Тако беше Бану наложено да за сада само предају Новога предузме [5]).

Овај обрт на царскоме двору проузроковаху сумњиве вести из Угарске, где Ракоција разви усташку заставу. Тај нагли преображај ствари предочи вараждинцима најјасније рескрипт, кога је цар 16. јануара 1704. на вараждинске Крајишнике управио и који са свога пуно поверљивог садржаја не промаши и своју циљ.

„Премда нам, вели цар, са много страна доказиваху нужду укидања вараждинско-петрињскога генералата, ипак смо се ми уз-

[1]) Историја вараждинске и св. Ђурђевачке пуковније. Табак 14. Стр. 2—4.

[2]) 1. Мај, регистр. бр. 1 и 2 у изводу акат. у архиви цкр. држ. војеног министарства.

[3]) Као под 2).

[4]) Регистр. бр. 74, 79. у извод. аката цкр. држ. војен. министр. арх.

[5]) Регистр. бр. 298. у извод. аката цкр. држ. војен. министр. арх.

држали и тај предлог одбили док се народ не саслуша. Али пошто су Наша служба и јако загрожено опште добро захтевали, да се из поменутога генералата 2500 до 3000 пешака и коњаника подигну, под заповедништво генералатског управитеља грофа Ханибала Хајстера ставе и против усташа у нашој краљевини Угарској отправе, то Вас ми на брзо и тачно извршење овога нашег решења с тим додатком опомињемо, да Ми у садашњим опасним околностима велико поверење на Вашу до сада опробану верност, оданост, као и у свакој прилици показану храброст најмилостивије полажемо, па и сада имате најбољу прилику да то поново покажете и Ми то од вас извесно очекујемо. На против Ми вас најмилостивије уверавамо, да ако ви у овој прилици покажете досадашњу готовост и са вашом обичном храброшћу неверне усташе победите и тако опет нове заслуге стечете, Ми не ћемо допуштати да се Вама ма какав уштрб наноси, већ ћемо Вас снабдети и утврдити са новим ц. кр. и земаљско кнежевским милостима" [1]).

§. 5. Подвргавање градачког војеног савета бечкоме дворском савету 1705.

Догађаји у вараждинском генералату упозорише цара на нужду једнога административног органа у својој непосредној близини, како би се о одношајима хрватско-крајишких генералата добро и брзо могао извештавати. Главни орган крајишке администрације до сада сачињаваше онај, са брушким указом створени градачки војени савет. Овај са целом војском доње и унутарње Аустрије беше потчињен тамошњој тајној дворској канцеларији.

Тај одвисни одношај шкодио је војничкој служби; за то се укине (1705) и градачки војени савет заједно са својим делокругом и потчини се бечкоме дворском војеном савету [2]).

§. 6. Грофовства Лика, Крбава и Звониград после освојења им.

У добит од последњег турског рата спадаше и освојење Лике и Крбаве. Пре него што се ове жупаније војничкој администрацији подчине, прећу преко тих области гдекоји озбиљни догађаји. Отаџбина Суботића и Карловића, којих је славно име уврштено у хр-

[1]) Рескрипт налази се у историји вараждинске, св. Ђурђевачке пуковније. Таб. 16. стр. 3 и 4.

[2]) Белешка главног-домоуправит. звања 1, бр. 61 у арх. загреб. гл. запов.

ватску повесницу, стењала је 61 годину под турским игом, чији трагови за више година остадоше неизглађени. Ова област беше делом и из Турске насељена. Одмах после заузећа наступи и прелазно доба. Цар Леополд пренесе земаљско заповедништво на хрватског капистрана проту Марка Месића из Брињa, који је много заслуге стекао око освојења ове земље и на скоро цар допуни тај акт са тим. што га и у ред племства подиже (1699).

Овај епергични муж отпочне своје мирно деловање са насељењем ове пусте земље и како је уживао народно поверење, то на његов позив покрену се многе породице из приморске Крајине, Турске, Хрватске, Херцеговине и Далмације и населе се овде. И сам Месић насели са њима своје добро Мушулак и Толиће. Витешкоме Јерку Рукавини и његовим поморским Крајишницима дадоше у насеобину и насљедну својину Брушане. Они Турци, што осташе у Перушићу и у Удбини, пошто им једноверенике растераше — приме Крштанство и Месић их покрсти.

Месић обрати своју пажњу осим пољоделства и сточарства још и на духовну негу, која беше јако нужна овим, већим делом под турским игом изопаченим становнацима. Он већ год. 1700. сагради цркву у Мушулаку. Његов пример имао је уплива на народ, јер овај на скоро подиже малу богомољу у Дивоселу и Почитељу (истор. личке пуковније).

§. 7. Прве војничке мере у Лици, Крбави и Звонигpаду 1700.

Али кад ову област купи унутарње-аустријска дворска комора, машаху се у њену судбу и са друге стране [1]).

Чим се утврдише међе према Турској (1699.), одмах беху изаслани потпредседник унутарњег аустријског војеног савета гроф Јован Херберштајн и Фрања Еренрајх траутмандорфски гроф потпретседник унутарње аустријске дворске коморе, да помакну приморске Крајишнике у освојено земљиште и учине друга административна наређења, која се могаху спровести. Али пошто се на основу затечених прилика у тим гтофовствима није мегао положити сигуран темељ преустројења ни у политичкоме ни у економскоме погледу, то се они за сада ограниче само на неке војничке при-

[1]) Sub titulo empti et venditi говори (под видом куповања и продавања) рескрипт од 21. августа 1700 Фасц. 3 бр. 10 у арх загребачког главног запов и у арх држ. воj. минист.

преме. Повереници са оточким, брињским и другим војништвом приморске Крајине поседоше места: Петровац, Клокоч, Слуњ, Јасеницу, Ст. Перушић, Прозовац, Бупић, Удбину, Овчију планину са два кланца код Попина и Звонимира, Обровац, Драчевац, Вецију (?) и Стариград и устројише из милиције капетанате Звониград, Карлобаг, Сењ. Порторе и Река добише немачку посаду, а плаћање ове прими на се унутарње-аустријска дворска комора.

Војничке и економске струке имале су се тако поделити, да дворска комора као власник земље остане у уживању економскога прихода [1]).

§. 8. Уговор са унутарње-аустријском дворском комором (9. новемсра 1701.)

Цару не беше довољно само постављање посаде. Он са започетим устројењем крајишке милиције на Сави, Дунаву, Тиси и Моришу хтеде у исто доба и на овим висовима поставити једну милицију за чување тамошње границе и иза ове лежећих земаља, а то је намеравао постићи са преселењем милиције из приморске крајине.

Ова задаћа беше поверена грофу Јовану Херберштајну, барону Отмару Терцији, Јовану Кушлану и Хансу (Јовану) Галштајну. Ови пропутују грофовства и 9. новембра 1701. са комором закључе следећи деобни уговор:

„Комора задржава себи са оне стране Капеле: Сењ, сво поречје Гачке (дакле и доњу Лику) и замаке, Оточац, Прозор, Брињ, Брлог, Вихић(?), Дабар, Језерану заједно са припадајућим земљиштем;“

„са ове стране Капеле: Огулин, Гомирје, Моравицу, Поникве, Добраву и Жумберак са припадајућим му деловима, најпосле замак Слуњ заједно са правом, које је овај све до Мрежнице уживао до сад од Турнанаца (Thurnern).“

„Остали део хрватских висова према јужној граници, т. ј. Крбаву и горњу Лику задрже за опредељено преселење милиције из приморске Крајине и за смештање турских и далматинских насељеника. Осим тога предани су комори и метални мајдани, што се пронађу на војничком земљишту да их пусти у промет. Крајишницима пак за то остаде стара повластица за њихово ослобођење од цестарине, порезе од пића и тридесетине, и то уз

[1]) У решкрипту од 21. августа.

забрану кријумчарења, а надзор над тим беше поверен официрима. При подели земаља имало се с овима као подарцима (Lehen) поступити и на њих подарнице (Lehensbriefe) издавати.

Како је комора замаке у приморској крајини у доброме стању примила, а војници пак добише само једну једину добро утврђену пошту, то се комора обвезала, да ће за предложено грађење замака у Лици сразмерно прилагати[1]).

„Преселење приморске милиције не предузе сама комисија, за то беше опредељена тако звана карловачка комисија. Ова добије уједно налог, да определи места за чарде, да устрои капетанате и да се због издржавања са крањским и корушким земаљским сталежима поразуме, а да се не дотакне њихових уговорених права или других повластица. Али она беше власна уклањати уобичајене злоупотребе при издавању плате и при попуњавању тако званих слободних места, која су сталежи сматрали као беспосличарска звања (Sinecuren) и увести једнаку плату, која се до сада између 8 и 3 форинта колебала. Даље војничко правосуђе имало се строго оделити од камералнога, а да би се оснажила пресељена милиције, одберу многе досељенике Србе и преведу их амо. Баш кад је комисија хтела горње упутство извести, наступе догађаји усљед којих се та задаћа мораде одгодити.

§. 9. Тадашње прилике у Лици.

Расположење, које завлада у доњој Лици мора да је било јако раздражено. То посведочава како страх владе, који она у својим списима изражава, тако и њена бојазан, са којом се она дотиче тога неупитомљивог и подивљаног народа, најпосле и њени планови, са којима она час напред, час натраг ступа. То колебање без сумње поткрепљивала је и та околност, што на пожупскоме сабору дође на дебату провинцијалисање ових грофовства и њихово присаједињење матери земљи.

Народ беше из разних предела прикупљен. Разузданост, у коју обично падају сви они, који из ропства долазе до неке слободе, не даде му да се прилагођава по заповести камералних чиновника и потпомаже камералне интересе.

При таким приликама и поред незадовољства, које завлада у

[1]) Прилог уз бр. 10. од 20. маја 1700 и у фасц. 7. писмо и бр. 7. Прво у архиви загребачког главног заповедн. Друго у архиви ц. кр. државн војног министарства.

вараждинском генералату, нужно беше пазити на то, да се неприлике не умноже. За то карловачки генералмајор Рабата добије налог, да у случају нужде пружи помоћ барону Одербургу, који је вршио камералну управу; али он сам да не ступа на личко земљиште, јер због његове војничке суровости могло би доћи до изгреда. Но Рабатина самовоља не даде се обуздати, он у пратњи карловачке телесне кумпаније ступи на то опасно земљиште, сазове једну народну депутацију и на чело ове стави Фрању Портнера и карловачког генералног аудитора. Тако он по својој увиђавности постави неку врсту земаљске управе. Тиме осујети намеру унутарње аустријске дворске коморе, која је преко свога саветника Феберсберга већ била отпочела административне уредбе.

Но пошто је Рабатино дело стајало у опреци са закључцима бечке конференције, и пошто је он формално потискивао уговор са комором, то се распусти народна депутација коју је он поставио и Фрања Портнер буде опозван заједно са генерал-аудитором Трауенхубером. Осим тога, пошто не беше још спроведено пресељење приморске крајине у ону камералну област, која је за војништво била уступљена, то је комора стварно вршила јурисдикцију у Крбави и Горњој Лици и пречила је сваки корак карловачке комисије за пресељавање.

По распусту комисије добије налог сењски надкапетан Коронинија, да под теретом строге одговорности одржи мир у трофовствима, уједно беше упућен, да се ни мало не обзире на наређења за случај, да карловачко главно заповедништво у Лици и Крбави почне што наређивати и да своје извештаје управља само на градачки или бечки дворски војени савет и на никог другог, те да од ових решење дочека. Ако би и наступили озбиљни догађаји и камерални чиновник затребао потпоре, то да је изиште само од споменутих савета. Уједно беше Коронинији наложено, да од времена на време подноси извештаје о покрету Личана и Крбављана, као и о свему што ови буду намеравали [1]).

Кад он у пратњи барона Рамшлисера приступи извршењу своје задаће, пробуди својим зазорним понашањем у Удбини сумњу становника, који су и иначе већ били неповерљиви, те обојица, кад опазе претњу скупљеног народа нагну бегати, но народ их је гонио до рибничке цркве, у којој они потраже заклона; но ту

[1]) О свему томе види прилог у бр. 65. од 5. септ. 1710 и бр. 150 од 30. августа. У архиви загреб. главног заповедн. и архиви ц. кр. држ. војен. министт.

их Буњевци стигну и на олтару убију [1]). Народ отера камералног чиновника Паузина и однесе камералну благајну, коју нађе у његовоме стану (1710.).

§. 10. Сењски владика Брајковић утишава доњу Лику (1710.)

У то анархично стање умеша се један свећеник и прекињаше народ са таким успехом, да се духови прилично утишаше. Личани и Крбављани потпадали су под сењску дијецезу, међу овима и католички Буњевци из Пазаришта, [2]). Усташки и крвави догађаји нагнају тадашњег бискупа Брајковића да пође у Лику и он, веран своме позиву као посланик мира, употреби сав свој морални утицај на то, да мир поврати [3]).

Томе достојном црквеном главару на скоро пође за руком, да са својим озбиљним и благим поступањем и са говором пуним љубави утиша разузданa чувства, упорност народа тако потресе, а послушност према старешинама тако поврати, да му народ вољно издаде како камералну благајну, тако и сав иметак оних, што су у рибничкој цркви убијени [4]). Његов успех беше тако отсудан, да на скоро дође у тај положај да је могао писмену изјаву дати оној преселној комисији, која се у Трсту скупила, да без зазора може доћи у Лику, јер се више нема бојати устанка. Услед тога добије комисија налог, да настави своју задаћу.

Брајковић крунише своје посланство тиме, што замоли да се поштеде назарашки становници а наиме они, који су из страха од коловођа и због очувања својих иметака суделовали у рибничком убиству и препоручи их царској милости [5]).

Премда унутарње аустријска дворска комора са ових догађаја дође до тог уверења, да се у тим грофовствима може спровести само војничка администрација, а на ту циљ још је од год. 1704. заседавала једна комисија у Љубљани [6]), ипак она покуша да спасе своју куповну цену и дође на ту несретну мисао, да их (грофов-

[1]) У фасц. 1. бр. 68. у архиви загребачког главн. запов.

[2]) Лици су спадале тада и оне кумпаније оточке пуковније, које се и сада с њоме граниче.

[3]) Не види се из аката, да ли је Брајковић тај корак учинио из сопствене побуде или је на то позван био.

[4]) Црква беше порушена.

[5]) У фасц. 1. бр. 68. у архиви загребачког главн. запов.

[6]) 9. априла Ст. 142. К. у Хауеровом прегледу.

ства) било у појединим комадима или укупно прода. Али дивљаштво становника и суровост климе одбијали су све купце. Најпосле купи сво земљиште у испосу 80 квд. миља гроф Адолф Цинзендорф за 80.000 форината. Али кад га хтеде осмотрити те преко Карлобага дође у Оштарију, примети тако огорчење и мржњу против сваке грађанске управе, да се брзо врати натраг и порече куповину[2]). Кад Личани попретише, да ће се вратити у Турску (1711)., онда комори не оста ништа друго, но да та грофовства уступи војничкој управи. То она и учини једним конкордатом (погодбом) год. 1712.[3])

§. 11. Овојачење Лике и Крбаве под заповедништвом једнога надкапетана 1712.

а) Општа определења.

Са овим конкордатом беху та грофовства под војничком управом сједињена. Гроф Атимис (Attems) буде наименован за њиховога надкапетана, дода му се телесна стража од 24 момка, а Карлобаг му се определи као место где ће становати и сместити своју стражу; али само дотле, док се за то не нађе и оправи друго место. После тога пређе оно место искључиво на комору.

„Тада се нареди, да се у та грофовска отправи једна комисија, која ће да изврши која су места згодна за утврђење као и материјал за грађевине и раденичке руке."

„Нужно топништво, муниција, опрема за копање шанчева и друга слична средства имала су се узимати из оних арсенала, који су већ били уступљени војсци, само ако је то уопште било могуће, а да се ови јако не опусте."

„Свима приходима, који утичу из грофовства, као и натуралијама и глобама имали су руковати и водити о њима рачун на ту цел наређени војени повереници и заостали камерални чиновници који беху потчињени надкапетану.

„Комисији слободно беше наредити капитулације (погодбе) или друге прирезе, у колико то беше могућно спровести у државноме интересу и без опасности од побуне."

---

[1]) У прилогу херцога Хилдбургехаузенског.

[2]) Конкордат се налази у препису као прилог код херцога Хилдбургехаузенског.

б) Тадашњи војничко-географски односаји грофовства

Кад комисија предузме свој посао у грофовствима, наће у њима следеће војничко-географске односаје:

I. У Личком грофовству са Звоиградом.

Заповедничке поште	Вероисповест	Заповедници	Коњица	Пешака	Свега
1. Пазариште	р.-кат. Срби (Буњевци)	1 профуз, 1 кнез, 1 барјактар (фенрик)	43	280	323
2. Смиљане	рим.-катол. и православни	1 заповедник тврђаве 1 кнез и 1 барјактар	170	360	530
3. Брушани	рим.-катол. Хрв., Крањци и рим.-катол. Срби	Посед рукавинине породице са 30 за оружје способних			
4. Нови и Диво-село	рим.-катол. и православни	1 војвода, 1 барјактар 1 запов. тврђаве, 1 кнез	70	60	130
5. Рибник и Почитељ	исто	1 капетан, 1 војвода 1 барјактар, 1 кнез	60	156	216
6. Медак	православни Срби	1 капетан, 1 заповедник тврђаве, 1 барјакт., 1 кнез	64	214	278
7. Перушић	рим.-китол. Турци	1 капетан, 1 заповедник тврђаве, 1 барјактар	50	181	231
8. Калуђеровац	рим.-катол. Хрвати и Крањци	1 плаћени војник и 1 кнез	15	67	82
9. Мушулак	мешовити	племеско добро месићеве породице	10	40	50
10. Будак	рим.-катол. Срби и Хрв.	1 заповедник тврђаве 1 барјактар, 1 кнез	20	60	80
11. Широка кула	мешовити	1 заповедник тврђаве 1 барјактар, 1 кнез	40	165	205
12. Острвица Белај Барлета	православни	1 капетан, 1 заповедник, тврђаве, 1 стражамештар, 1 кнез, 1 барјактар	42	141	183
13. Вребац Павловци Могорић	исто	1 капетан, 2 заповедника тврђаве, 2 кнеза и барјактара	90	250	340
14. Радуч и Ловинац	мешовити	1 капетан, 1 подкапетан, 1 профуз, 3 кнеза, 1 заповед. тврђаве, 1 барјакт.	199	495	694
15. Грачац.	православни	1 капетан, 1 заповедник тврђаве, 1 кнез, 1 барјакт.	91	327	418
16. Звоиград	исто	1 капетан, 1 заповедник тврђаве, 1 кнез, 1 барјакт.	90	265	355
		Свега	1054	3061	4115

II. У Крбавском грофовству.

Заповедничке поште	Вероисповест	Заповедници	Коњица	Пешака	Свега
1. Брувно	православни Срби	1 капетан, 1 заповедник тврђаве, 1 кнез, 1 барјакт.	90	326	416
2. Мачин	исти	1 заповедник тврђаве, 1 кнез, 1 барјактар	16	114	130
3. Комић	рим.-катол. Хрвати из Леденице	1 заповедник тврђаве, 1 кнез, 1 барјактар	18	20	38
4. Средња Гора	православни	као горе	35	100	135
5. Мутилић	мешовити	1 заповедник тврђаве, 2 кнеза, 1 барјактар	37	28	65
6. Висућ	православни Срби	1 заповедник тврђаве, 1 кнез, 1 барјактар	40	86	126
7. Удбина	рим.-катол. Хрвати из Бриња	1 капетан уједно и главн. заповедник места под 1, 2, 4, 6, 1 кнез и 1 барјактар	30	90	120
8. Мекинац, Савшани, Подлапац, Писац	православни	1 капетан, 4 бар., 4 кнеза, 3 заповедника тврђаве	150	350	500
	мешовити				
9. Буњић	православни	1 капетан, 1 заповедник тврђаве, 1 кнез	340	500	840
10. Кореница	исто	1 подкапетан, 1 заповедн. тврђаве, 1 кнез			
		Свега	756	1614	2370

Усљед тога нађе комисија 1810 коњаника, 4675 пешака свега 6485 момака, који су способни за војничку службу.[1])

в. Основи за устројење надкапетаната

Војничка комисија за примање грофовства, а на челу ове маршал гроф Гшвинд радила је под одбраном једног карловачког војничког оделења и нацрта основе за војничко устројење тога надкапетаната.

Штаб беше ограничен на 1. надпоручника, 1 војеног повереника, 1. капетана и ранара. Издржавање телесне страже приме крањски зем. сталежи са годишњим прилогом од 4.344 фор.[2]) Над-

[1]) Из прилога „specificatio locorum et incolarum“ (исказ места и становника 1712 код упутства грофа Атемса бр. 183 VII. упут. аустр. војена акта фасц. 95 у архиви држ. војеног министарства.

[2]) Уговор од 20. августа 1712 бр. 219 B. код Хауера.

капетан у старешинству стајао је одмах за жумберачким надкапетаном. У погледу војништва беше потчињен карловачкоме главноме заповедништву. На против све извештаје о економском и грађанском стању поднашао је унут. аустријском војеном савету и због тога је тај надкапетан ступио у изузетни административни положај.

Као земаљски (народни) официри буду уведени капетани, профуси, кнезови и барјактари.[1])

г) Издржавање.

Једна од најважнијих задаћа ове комисије беше посматрање и разгледање земљишта за регулисање посаде. Но она у томе раду наиђе на тако снажан отпор, да се у мало не диже устанак. То су били пазариштки Буњевци, од којих се 50 момака из Карлобага и Смиљана скупе и заузму претећи положај. За сигурност комисије надкапетан Атемс морао је наредити војнике и изаслати буњиčког капетана да растера упорне побуњенике.

На надкапетаново посредовање наложи се карловачком главном пуковнику, да упути сењског надкапетана, да сазове и за марш спремљену држи оточку и косињску народну војску.[2])

При свем том та комисија нађе за добро да одгоди поделење земаља и спроведење тога остави надкапетану за друго мирније време, она установи само посед официра.

1 капетан	доби	15 јутара
1 профус	„	12 „
1 кнез	„	10 „
1 барјактар	„	8 „

Као приход за војничку касу без разрезивања контрибуције или друге порезе беху прибројане још глобе и мање таксе од култивираних земаља под називом „Регалија“ (земаљска права) као и таксе за потврђења и подарења официрских части: Ове су износиле за капетана 30, за профуса 24, за кнеза 20 а за барјактара 16. фор. Али цела глоба не припадаше војничкој каси, већ само две трећине, јер једну трећину добиће надкапетан, судско особље и приседници.

И друга комисија, која се састајала из надкапетана, војеног повереника Левенга и Марка Месића, и поред велике популарности последњега наиђе на јак усташки отпор[1]), јер оне куће, које су још

[1]) Хауер.

[2]) Фасц бр. 7, 1712, у арх. загреб. гл. запов.

од свога населења имале више земаља но што је по размеру требало, не хтедоше ништа уступити онима, који су трпили оскудицу. Ова околност ускори премештање штаба и надкапетанове телесне страже у Рибник[2]), да за сваки случај буде при руци.

д.) Правосуђе.

Та комисија нађе, да је преко нужно и уведење уређеног правосуђа, како би се „распуштен и разуздан народ" — као што се конкордат изражава — у законити ред довео, премда је у почетку изгледало, да је то готово непостижно. По постављеноме начелу правосуђе требало је да обухвати све гране правосуђа за оне случајеве, који се путем призива или жалбе поднашаху градачкоме војеном савету, те беше наређено да се са комором заједно расправљају. Ако се ови не би могли сложити, онда је сваки имао својој дворској власти разложан извештај поднети и од ових решење дочекати.

Али да би се код свију унутар. аустријских власти предупредиле забуне, свакој странци њено право дало и да ове неби морале у свакоме случају рекурирати у Градац или баш и на двор, имала се судска управа поделити у казнену, војничку и грађанску тако, да се казнени случајеви како код војника тако и код грађана уз суделовање једнога аудитора (syndicus) или судскога писара са општинством (comunität) заједно пресуде, но да се код призива задржи та разлика, да се, ако је злочин ван сваке сумње не допусти призив. Али пошто ни надкапетани ни општинства нису имали довољно правника, то се свака пресуда пре извршења имала поднети карловачком пуковнику на потврду. У случајевима кад пресуда испаде само као обично оправдање, даље како против судских међурешења тако и против пресуде после ових донешене, допуштао се призив на градачки војени савет, који га је расправљао заједно са комором. Призиве против чисто војничких судских пресуда решавао је сам војени савет.

Ако је хтела која странка да се жали у личним или грађанско-судским предметима против пресуде, коју надкапетан потврди, могла је управити рекурс и управо на војени савет, на против све друго у земљи имао је војени суд расправљати и решавати.[1])

[1]) 8 тачка устројне комисије, дано у Карлабагу 23. јула у арх. загреб. гл. заповед.

[2]) 2. тачка исте комисије и у истој архиви.

Војени суд беше овако састављен: Председништво је водио поручик надкапетанскога штаба, а у његовом отсуству један заменик, кога је надкапетан одређивао. Уз њега беше један синдикус или судски писар. Као присеници суделоваху белајски, перушићски новски, рибнички и буњићки капетани и удбински, пазаришки и кореначки профуси. Кад год беше спречен који приседник, надкапетан би му наредио заменика. Ако се казнени случај расправљао, а тицао се живота, онда се приседништво могло на 14 особа умножити[2]).

Правосуђе кнезова се укиде[3]).

§. 12. Порицање права за попуњење нижих службених места у та два генералата. Кужни патенат и повластице огулинског општинства 1710.

Док се насељеници поново освојених личких и крбавских висова отресоше камералне управе и у опште дадоше на свој начин израз мржњи према свакој грађанској управи у горњо-карловачкоме генералату избије на површину један правни спор. У исто доба изађу упутства против куге и признаду се огулинскоме општинству нека права.

Кад унутарње аустријски сталежи приме управу и издржавање те две хрватске крајишке области, поред уговора задрже себи право попуњавања нижих службених места. Штирски сталежи вршили су то право сами. Напротив крањски и корушки сталежи из опортунитета и поверења уступали су га по гдекад горњо-карловачким главним пуковницима, а кад и кад вршили су ови ту управу по царској и земаљско кнежевској ручној билети.

Али горњо-карловачки главни пуковници почну мало по мало схваћати, као да је њима то по наособ и привремено уступљено право са њиховим достојанством скопчано, наиме главни пуковник кнез Порција беше тај, који то право поче крњити и сталежима кратити сваки уплив у попуњавању тих места.

Из тога породи се правна распра и њено решење повери се једној комисији. Ова се изјасни у корист сталежа. Истина, со тим је

[1]) Из преписа конкордата код херцога Хилдбургхаузеншког.

[2]) Прилог уз упуство за грофа Атемса у арх. загреб. глав. запов. и у арх. држ. вој. минист.

[3]) Из прилога из броја 142—2 од 1734 у расправи о Карлобагу, у арх. загреб. глав заповед.

очувано право сталежа, но они, да би и за будуће спречили сваку могућу случајност једногласно закључе, да то право ни за трајно ни за опредељено време више неуступају главним пуковницима и тако пресеку пут свакој могућности преиначења тога закључка со тим, што све оне гласове за ништаве прогласе, које би главни пуковници за себе могли добити, кад би који од њих за то право молио.[1])

Много важније од овога правног питања, које једну злоупотребу отклони а другу осигура беше здравствено-редарствено старање дворског војеног савета против увлачења куге у земљу из кужних предела преко путника и робе, који садржавају заразне миазме (заразне клице). Сад и то паде у дужност крајишких војника да патролом. умножењем стража и посадом кријумчарских путова подупиру здравствена наређења против куге и још на то пазе, да се ни једна особа или роба са кужном миазмом без претходног очишћења у унутрашњост земље не увуче и заразу даље распростре.

У томе правцу год. 1710. изиђе кужни патенат, који наређиваше:

„да га се крајишки заповедници строго придржавају;

„ови су били упућени да оној комисији и здравственим латовима (Sanitætsüberreitern), које влада постави на руци буду;

„да кужне појаве у земљи без одлагања пријаве дворском војеном савету;

„да се поразуму са петроварадинским (односно горњо-карловачким) заповедником како би овај, по стању саме ствари могао мужне мере учинити;

„да крајишким официрима или гарнизонској војсци, која би имала путовати у унутрашњу или доњу Аустрију означи један чист и не заражен пут[2]).

И једна административна појава из те године имала је неку важност, јер са овом беше припозната нужда за самосталније општинско заступништво; она се тицала неких огулинскоме општинству припознатих права (повластица). Та права по мерилу нашега доба беху истина врло незнатна; али по одношајима тадашњега времена не беше тако. У осталом та права бацају светлост на тадашње општинство.

„У овим повластицама потврди цар Леополд I. огулинској општини њено земљиште и до сада добивене слободе.

[1]) 13. марат 1710. I. број 2. у архиви загреб. генер. команде.

[2]) 25. јуна 1710, 4. фасц. I. бр. 28. у истој архиви.

„Четири старе војводе, браћа Пушкевићи, Никола Турковић и Јован Месић имаху се као стари племићски војници поштовати и предусретати.

„Војводе као и саму општину, осим парохијала не беше слободно по њиховоме поседу са десетком или другом радњом оптерећавати јер су они тај посед с грдним трудом претворили у орању земљу и од те пустиње направили културну земљу.

„Капетанима и крајишницима по староме начину беше потврђено слободно уживање шуме, риболова и правних земаља. У расправама око земље у првоме реду решавао је кнез са својим приседницима, ако казна не превазилазаше један угарски талир. При већој суми долазише тужба пред капетана или по околности пред горњо-карловачки пуковнијски суд. Глоба испод једнога угарског талира припадаше кнезу, а ако је већа капетану, но у том очекивању, да ће бар сваки трећи талир поклонити којој сиромашној цркви.

Огулински становници без разлике спола (за мушки и женски) добише слободно право располагања са својим поседом; но посед који би власник са злочинства изгубио или који би се без дозволе населио, имао је капетан са знањем главнога пуковника другом потребитом крајишнику уступити.

„Општини беше дозвољено, да са знањем капетана годишње бира редовнога судца са 4—6 заклетника, но ове је потврђивао главни пуковник и у случају сумње предузимао се нов избор.

„Четворици војвода беше допуштено, да до животно сву увежену храну и вино процењују и на ове припадајуће регалије (акцис) са капетаном на полу деле.[1])

§. Невоље чардачке милиције у средње савској Крајини — Искључење дунавских крајишника из мешовитих места (1714—1716).

На скоро изађе у Славонији на видик тај чин, да је тамошња чардачка милиција (народна војска) смештена на врло незгодно земљиште. Бујне и трајне кише, нагле промене времена, које је на врелу Саве пратише још и нагло топљење снега проузроковаху, те се Сава на широко разливала, а то је делом сметало сејању сваких усева, делом пак упропашћивало већ засејана поља. Овим невољама беше највећма изложена средње-савска Крајина.

[1]) У 4. фасц. бр. 32 год. 1710.

Генерал барон Лефелхоли, који са камералним надзорником Каланеком пропутова савску крајину да извиди невоље, нацрта жалосну слику тамошњих пољоделских односаја. Комисија нађе два капетаната, ђаковачки и купиновачки са свим под водом. По изјави тополског капетана Часме као и из Врпоља, Чајковаца, Стриживојне, Перковаца, Андријеваца и Тополе позваних одборника, у војничком селу Гарчину било је непотопљено само 60 јутара ораће земље и 114 коса ливаде, а у селу Клоковчевику само 40 јутара ораће земље и 44 косе ливаде. У Бићком селу само 36 јутара ораће и 86 коса ливаде, у Сапци 24 јутара ораће и 72 косе ливаде. Кутске и пољанске земље беху већ три године под водом. Становници ових места беху принуђени да узимају под закуп земље с оне стране Саве; но тамо им усеве покосе и марву отерају. У Опришевци четири године узастопце пропадаше усев због разлива Саве. У Стрезанци за три године није се могло ништа сејати и становници живеше од плодова босанских земаља. Свилајски становници још од сеобе нису могли засевати своје земље и издржаваху се потпором бродскога пуковника Кибе. После његове смрти хтедоше се помоћи босанским земљама; но кад им и то буде закраћено лате се да крију̀мчаре дрва и со.

Под притиском сличних невоља стењао је и купиновачки капетанат. Купиновачки становници већ пет година нису имали добру жетву, па за то су засевали босанске земље. Али пошто им бег то недаде даље, падну у највећу сиротињу. Дивошевчани су могли сејати само кукуруз и то само онда, ако је разлив пре Ђурђева дана наступио. Иначе они су имали само 54 косе употребљиве ливаде. Копаничани нису ни имали сувих земаља осим 80 коса суве ливаде. У Беравци за три године нису могли ништа посејати, па и само село беше потопљено. Исту судбу делише становници села Гундинице, Сикиреваца, Заруге, Новиграда и Прњаваца. Само су Ретковчани уживали 100 коса суве ливаде према Иванкози.

У опсегу ових војничких села образовало се формално језеро и ритине, из којих су извиривали села и по гдекоји комад земље на форму какве аде [1]). Да би се тој невољи због Саве у та два капетаната, којих становника биће у највећој мери загрожено беше бар по нешто доскочило, предложе Лефелхолц и Каленек, да се у ђаковачко властелинство спадајућа села Стриживојна, Врпоље, Чај-

[1]) Извештај генерала Лефелхолца од 10. марта 1714 славонска акта у арх. држ. војеног минист.

ковци, Андријевци крајишницима уступе. Стриживојна и тако беше са бискупскога земљишта порушена и на друго место пресељена, а по извештају пуковника Петраша то село уступила је војницима још карафова комисија год. 1701 и две године већ вршило је војничке службе.

Али у ствари не следоваше ни сада потребна брза помоћ и узрок тога није лежао у вољи двор. вој. савета.

При овоме пропутовању предузе се и до год. 1716 спроведе се излучење подунавских Крајишника из мешовитих подунавских места.

16. фебруара добише заповест у Вуковару станујући подунавски Крајишници, да после скупа на пошти за шест недеља преселе се у „деспотски шанац" (Беркасово). Али кад преговоришe због економије, коју основаше у Вуковару, пресече им се преговор са том повластицом, да своје винограде могу и даље обрађивати и још са тим што њихове повластице могу се само са тим пресељењем очувати. Дакле они следоваху примеру свога капетана Јака Поповића, који им у томе пресељењу предњачише.

На исти начин преселише се и други подунавски Крајишници из мешовитих места на њихове поште. Сотин се уступио дворској Комери. Моровићка и рачка чардачка војска, којој за време ракоцијевог устанка немогоше се земље поделити сада добише 2245 јутара у Гибарцу, 930 јут. у Шукујевци и 936 јут. у Голубинци.

У исто доба, поред Вуковара и Сотина Крајишници, по нагону пуковника Петраша оставише села Опатовац, Немце, Шаренград, Бингулу, Ердут и Вишице и та села уступише се дворској камери.

Том приликом добише Винковци празну пустару Ервеницу, један део остављених земаља (desertum serium) од нуштарске стране и не насељену пустару. „Крњаш" према Острову и Дармини закључно са Лисковцем. Војничка села Мартинци и Драгановци поседоваху и даље јакобовачку пустару, а Вођинци, Редковци, Шишковац и Црна остављену Растовину. Против ове иванковачки властелин (спахија), пуковник барон Макарија подиже потраживање. Иванково, Андријевци и Редковци пре тога недавно беху процењени и поред одштете Крајини придружени (1716)[1].

[1] У споменутом извештају. По 5% приходу властелински и камерални провизори проценише Иванково на 10.260 фор Андријевце на 1960 фор. Редковце на 1880 фор. а пустаре Лисковац на 380 фор. Растовину на 700 фор. Ервеницу по 1040 фор. а Баберце на 970 фор. У архиви темишварске генер. команде 1717. 12. 4.

§. 14. Поновно поницање питања вараждинскога генералата. Хајстерова представка цару и овога решење 1717.

Питање опстанка вараждинског генералата не мировaше за дуго. Већ после угушења ракоцијевог устанка — у коме и ови Крајишници знатне услуге чинише — на другоме сабору када Карло VI ступише на престол дође опет под дебату (1714.) Угарски сабор, позивајући се на Леополдово обећање пожури да се укине вараждински генералат, који тада састајаше се из крижевачког, копривничког, иванићког и св. Ђурђевачког надкапетаната и петрињског капетаната.

Тај захтев подупираху и хрватски сталежи. По назору писца хисторије вараждинске и св. Ђурђвачке пуковније и за тога захтева сакривен беше три освете од угарске стране.

Цар, који од краткога времена владаше опомињан на леополдово обећање сталежима; али не и на обећање Крајишницима као да би наклоњен био да сталеже задовољи. Он састави једну комисију која се имаде посаветовати и предлог му учинити како би се најбоље и најцелисходније општој жељи одговорили.

Та ствар повлачише се за дуже време.

Тада вараждински генералатски управитељ гроф Хајстер на позив и у име Крајишника поднесе цару представку, и за које брзо следоваше решење тога питања.

Хајстер, познавајући и ценећи земљу и народ са урођеним му слободоумљем опширно изговори своје назоре о томе питању и после кратког увода написа следеће:

„Нико не може порећи даје преселење тога народа из турских у овостране области, издавање повластица (уговора) и установљење оба генералата у корист кршћанства учињено, да је света римска држава за више година за обранбену способност те области знатне трошкове допринашала све донде, док их због непогоде повремених прилика унутарња Аустрија у неоцењену корист своје сигурности није на себе примила.

Сви римски цареви потврдише уговоре (повластице) поред којих тај народ пређе на ову страну и који леже у архивама[1]), а народ их тако поштује, да их у руку својих владика као светињу чува и без велике свечаности никада и не отвара. Томе народу са повластицама упутио се башка округ између Драве и Саве, тај

беше тада већим делом шумадија, а ову исекоше Власи (Срби) плодном је учинише те многе варошице и села саградише и винограде засадише.

„Дакле поред тако јаснога уговора којим правом може се то земљиште од тога народа отузети, па још без његовог саизволења и којим правом би му се могла наметути паорија (Rusticität) и то у супрот његове војничке слободе?

„Даље, пре свега треба размислити „не би ли се со тим по опште добро више штете него користи нанело? Још и данас показују многи полумесеци на торњевима у Штирској, Корушкој и Крањској (ако их у последње доба нису отклонили) како далеко допреше Турци када те земље подјармише.

„Та баш овај влашки (српски) народ беше тај, што упаде у те земље и толика убиства почини док га ми не домамисмо к нама и не добисмо за пријатеља. Хоћемо ли шиљиме сад другче поступати, а не као од два столећа до сада, онда који су ти разумни и паметни што неће посумњати даће се тај народ опет крајности лаћати, те из тога по нас једну за другом несрећу наносити?

За цело то време тај народ не само бранио је срез у коме живи, унутарне-аустријске земље и хрватску краљевину против крвног нам непријатеља, већ као што је опште познато са својим непрекидним упадањем у непријатељску земљу наносио је овоме невероватне штете, па још и толико крви пролевао да из тога створише себи пословицу „наше куће су из проточене крви сграђене.“

„Колико пута и поред и како сјајних обећања и условија без успешно позиваху тај народ угарски усташи да им помогну у подузећама? Па ако се шиљиме тако буде поступало као што се намерава, тад ни један разумни и у околностима посвећени не може посумњати да ће тај народ, пре него што би се дао од куће и са дворишта потиснути и на паорију присилити радије латити оружја у своју обрану и борити на живот и смрт.

„Особиту пажњу заслужује и онај српски народ (raicische Nation) што живи у Угарској и са овима стоји у верозаконскоме сродству, а са таковим поступком био би против владе озлојеђен.

„Истина то земљиште више није Крајина; али докле ће трајати тај одношај? На то се може лако и извесно одговорити, да „само док траје мир са Турцима“, јер ако се одузме оружије од

[1]) Ја нађо само оне од 1578 и од Жумберка. Може бити да леже у архиви држ. војен. министарства.

овога народа, лако ће неверни у првоме рату проширити своју државну област до својих пређашњих граница[1]).

„Лако је сањати о преселењу; но кад се узме у обзир и нумеричан број овога народа, па још и то, да она села у која би их хтели сместити већ имају своје становнике, онда неда се порећи да је прављен рачун без бирташа и да је превиђено, да тамо за овај народ нема уточишта.

„Претпостављам, али не допуштам да би се све те диференције (запреке) баш могле и отклонити, но са како не одољивом мржњом би дисао тај народ према најсветлијем дому? Ко сме и посумњати да првом приликом неће се са Турцима удружити и онда, због повреде јасних уговора више него икада штете и пропасти навући на унутр. аустријске земље и хрватску краљевину?

„Из овога се види, да та намера не само у опреци стоји са укњиженим правом и у опште сваки уговор илузорним чини, већ да би по опште добро много више штете него користи нанела.

„Још преостаје да се извиди, како би се искупила и заложена реч пресветле успомене Леополда I.

„Ја сам увек био за то, да пре него што се што обећа треба прво зрело размишљати, па ако се обећа, треба безусловно и одржати. Али како може један, са многобројним важнијим и државним ствирима оптерећени земаљски кнез то све на други начин размислити, осим ако своје саветнике и верне не саслуша."

„После тога имало би се добро извидити, да ли су нека господа у Хрватској из уверења или из звучних разлога задобивени да сад за укидање овога завода говоре; нису ли овде у Бечу много хиљада фоината поклоњени и накупљени, па не купе ли се и данас новчани прилози на ту цел?

„Из свега тога може наш пресветли цар и господар увидети, да код ове витланке није делателан општи, већ приватни интерес и лако би се могли именовати сви они, што у томе правцу највише ревности развијају . . . . И пошто витешко понашање ових Крајишница како на острву код Чаковца (Čakaturn) тако и на штирским границама код Радкерсбурга, у свој Угарској и Ердељу целој царској војсци (без претеривања) за цело предсветлиште, дакле и само царско решење (цара Леополда) од год. 1719 закључава се „tacendo

[1]) Хајетер за цело је заборавио да у аустро-угарској још живи победилац код Сенте. Писац. (Хм! Хајетер је ваљда добро знао и то, да су и сенћанску битку српске храбре мишице решиле!!! Превод.)

quid haec resolutio nostra Caesarea posterior domi Croataria (?) illa sit et posteriora prioribus derogent“ (не спомињући, што да је ово наше царско решење дому хрватском (?) и да потоњи (закони) пређашње укидају) те говори за то, да Крајишници не заслужују да се укину већ на против много више милости“ [1]).

Хајстер молише још и за потврду повластицах и његова претставка постиже жељене цели, јер цар обећа у Беч отпосланим седморици Вараждинцима, да ће одбити предлог земаљских сталежа и оставити Крајишницима војничку слободу.

Цар Карло 17. априла 1717 управи на фелдмаршал-лајтнанта грофа Хајстера следеће решење:

„Пошто смо из поднешене споменице и њених прилога увидели да је он (Хајстер) од свију плаћених и неплаћених крајишника вараждинског генералата Влашке (српске) народности онуномоћен, да на томе ради да се оне, од славне успомене римских царева пређе њима подарене слободе потврде[2]), а особито оне да се они не попаоре, већ за крајишке војнике држе и њима као са таковима поступа и да се за војничке службе и на даље употребе; да у вршењу верозакона слободни и неприступни остану и од њих земље, које од 200 година поседују не одузму;

„да могу по њиховоме закону и обичајима живети и због тога остати под заповедништвом нашега дворског војеног савета, унутарне-аустријске војене власти, привременог главног пуковника и генералатског управитеља“. То изјављујемо вама, да није наша воља вараждинске Крајишнике у њиховим досадашњим повластицама и слободи, у слободноме вршењу своје вероисповести, у њиховим обичајима и правно стеченоме поседу вређати, још мање њих у паорско стање поставити. Много више желимо их, као „до сада под управом и заповедништвом именованих дикастерија и њихових генерала и у будуће за војничке службе употребити“.

„Господин генерал дакле има уверити Крајишнике, да ћемо их у те три тачке не дотакнуте оставити, снажно бранити и против тога никакове контраверзације (преговоре) допуштати.

„Али ми извесно очекујемо, да ће вараждински српски Крајишници царскоме двору дужност и верност заветом обећати; да ће се као верни и послушни Крајишници понашати; у свим при-

[1]) У рукопису „историје вараждинске св. Ђурђевачке пуковније. Таб. 22. Стр. 4. — табак стр. 1—4 табак стр. 1—2.

[2]) У истоме.

ликама своје дужности вољно и ревносно вршити; њиховим високим и другим официрима пристојну послушност указати; против обичаја, у генералату постојећега не чинити и у опште на све пазити и оно чинити, што часним крајишким војницима и верним поданицима пристоји."

„Да би се споменуте повластице тачно проучиле и савесно извршивале, има ће господин генерал, да их или у оригиналу или у оверовљеноме препису поднесе и нашему дворскоме савету [1])

§. 15. Ново омеђашење аустро-угарске монархије на југу усљед пожаревачкога мира 1718.

Док на дневном реду беше питање опстанка вараждинског генералата, цар Карло VI. као мљетачки савезник водио је истина кратак, али успешан рат, који са пожаревачким миром (1718) осигураше монархији знатно територијално умножење. Аустро-угарска повратише тада опет банатске равнице и добије пет округа мале Влашке и у Србији сљедеће округе: Кључки, крајински са кршином, клокочански, колумбачански и омељски са боричком реком [2]) У Босни један простор од Дрине до Глинице на горњо-карловачкој граници. Река Алута, Дунав, од чести Тимок и српска Морава сачињаваху природне границе овога новог територијалног добитка.

Као аустро-угарски повереници у поделењу граница суделоваху од Алуте дуж Влашке равнице до Дрине гроф Најперг, а од Дрине до ушћа Уне генерал Петраш. На тој прузи овој монархији прииаднута просторија босанске земље износише један јахаћки сат у ширини [3]). Од ушћа Уне до тромеђе, у личкоме надкапетанату делаше сењски надкапетан барон Тајфенбах. За ове међе меродаван беше 4, 5 и 6 чланак уговора о миру. [4])

[1]) Ове ненађо ни у једној од 3. прегледаних архива, а решење налази се у вараждинско-св. ђурђевачко пуковниској архиви у рукопису.

[2]) Исказ од год 1728. у арх. темишварске генер. ком.

[3]) Повереници одаслаху једног Аустријанца и једнога Турчина на коњу и на ономе месту, на које ови трком (trab) после једнога сата стигоше, набацише се једна хунка.

[4]) Ови гласише: Art. IV. A loco ubi fluvius Una in Savum influit, usque ad territorium antiqui Novi, quod porta Ottomanica possid et in ripa orientali dicti fluvii situm Jasenovitz (Alt) et Dubica nec non oliquot turres et insulae, quum Praesidio Romano-Caesareo insessae sint, juxta fundamentum pacis (uti possidetis) cum aliquis suis territoriis Sac. Caes. Majestati permanento. (Од онога места, где река Уна у Саву утиче, па до земљишта стар. Новога, које порта отоманска поседује и на источној обали споменуте реке лежећи Јасе-

Али пошто та протегљаста граничка пруга проузрокова највеће тешкоће, то беше барону Тајскенбаху придодат и јасеновачки заповедник као повереник.

Од војничке стране суделоваше потпуковник гроф Ердедија,

новац (стари) и Дубица, за тим неколико кула и острва, пошто имају познасти под римско цесарско надлежиништво (као што се поседују) на основу мира, са неколицином свога земљишта остављају се његовоме помазаном царском величанству).

Art. V. Quem ad modum Novi territoria in occidentali Unae ripa ex parte Croatiae sita, quae tum ad aug. Rom. Imp. appertinebant, post tractatum Carlovicensem propter aliqua, quae tempore separationis limitum exorta sunt, dissidia et controversias destructa, hoc nomine nuncupati Palanka semperio Ottomanica tradita fuere, ita iterum ad reconciliationem et satisfactionem sue Sac. Caes. Majestati restituantur et in ejusdem potestatem cum omnibus inter antiquos limites existentibus locis et terris revertant. (Члан. V. Као год што су новска земљишта на западној обали Уне и на хрватској страни лежећа, која тада славној римској царевини припадаху, после карловачког мира због неких неспоразумљења и размирица, које се за време раздеобе међах породише оцуштена и под именом Паланка отоманској царевини предана, тако се сада опет у име помирења и удовољства његовом помаз. Величанству натраг предају, те у његову власт и посед са свима у старим границама налазећих се селима и земљама натраг предају.)

Art. VI. Loca demum quae in partibus Croatiae sita, a Savo fluvis distantia ab utraque parte possessa et praesidiis custodita juxta Carlovicensem tractatum, atque si quaedam ad huc occupata fuerint, utriusque imperii ad determinandos limites deputati Commissarii de controversiis devidant et usque ad extremitatem Croatiae eorum locorum territoria, quae in unius aut alterius imperii possessione mansuari sunt, distinctis limitibus ac signis separent et determinent. Sicuti per Carlovicensem ita etiam per praesentem tractatum liberum et licitum esto, ab utraque parte possessa minumenta et arces pro securitate utriusque partis reparare, munire et fortificare ad Incolarum vero commodas habitationes in extremis confiniis apertos pagos aedificare, ubi sine impedimento et exceptione utrique parti fas esto; dummodo sub hoc nomine nova fortalitia non erigantur. (Члан. VII. Најпосле на крајевима Хрватске лежећа, од Саве удаљена места, која обе странке поседују и са тврђавама чувају на основу карловачког уговора и ако буду још која заноседнута, имају од обе владе за означење међах ивасланн повереници размирице расправљати и до најкрајње Хрватске сва она места и земљишта, која ће једној или другој држави у посед припасти са тачним знаковима и међама омеђашити и означити. Као што по карловачком, тако и по овоме уговору слободно је и дозволено је обема странкама поседнуте тврђаве и градове ради сопствене сигурности поправити, означити и учврстити. Ради удобнијег становања насељеника без изнимке и запреке слободно је обема странкама на крајњим међама отворена села градити, изузимајући ако би се хтело под тим именом и изговором нове тврђаве зидати).

од стране Хрватске краљевине потбан Скрлец, а записник водише аудитор Древенхубер.

Од турске стране суделовао је као повереник Хаха-Ахмед-ага Хехаја.

У опредељењу шта ће отпасти или припасти (Appertinenzen et Deppendenzen) наилазило се на велике запреке. Сваки главни повереник имао је уза се не само неку врсту сусаветника, са којима се у своме чадору посаветовао, већ и стручњаке сведоке, који под заклетвом требаху означити старе пристојбе. Али пошто искази обостраних одборника више пута долазише у опреку и по упливисању мењаху се код једног и истога, то се пронађење припадавштинах као немогуће напустило.

После седмодневне жестоке конференције сложе се сви главни повереници најпосле у томе, да се једна, два јахачка сата широка пруга од босанског земљишта од ушћа Уне до Глинице, близу баналне Крајине за Аустро-Угарску изључи и са хункама омеђаши.

Код Глинице (год. 1718.) прекиде се омеђашење за то, што турски повереници не имаху упутства за целу пругу и када се то идуће године настави, поновише се марсиглијеве хунке из времена карловачког мира и само код Фуријана, дуж Коране постиже се мало умножење земљишта и предузе исправак на личкој тромеђи.

Са поделењем границе према ширини од два часа допаде Хрватској.

„Место Стари Јасеновац са једним пространим мочаром и једном старом шумом, козарска планина и пуста села Демировац и Гуњевац;

„Стара Дубица са обласним делом од 16 не насељених села [1]).

„Три куле код Костајнице: слабинска, дреновска и карабачићева;

„Острво и замак код Костајнице, стари и нови Нови и овоме припадајући округ са 10 не насељених села [2]).

Из два босанска округа код Старе Дубице и Новога устројише се два босанска крајишка војводства: козарачко и дублинићко.

„Горњо-карловачкој крајишкој области присајединише се че-

---

[1]) Кленовци, Уревље, Ласинци, Војково, Горњоселци, Јеловац, Случани-Побрђани, Магљац, Белајци, Новоселци, Влашковци, Агичи, Кошуча, Врбчани' и Доњи-Мразовци.

[2]) Ушашковац, Маглајац, Мразевића, Мечаница, Квездоље, Грбавци, Слабина, Сереговље, Вођичево, Прушленот и Мачубегова кула.

*

ровачки чардак и фуријански замак заједно са старом црквом на запољчевом пољу. Осим тога на старој пруги границе добише земљиште од Коране $^3/_4$ часа далеко уз воду, и једно од 4 часа широко умножење земљишта на надбрежију мочвинске планине[1]).

§. 16. Заведење аустријског меничког поступка. Призивни штатут и судски поступак цара Карла VI. год. 1718.

Још и не леже ратна хука у Турској, а цар Карло VI. већ обратише сво унимање на дело у мирно доба нужно. Војничка Крајина њему захваљује регулисање правосуђа у ово доба, истина не у својој целости, али бар у два његова најзнатнија дела. Тада горњокарловачки и вараждински генералати добише нови аустријски менички поступак (29. јануара 1781.) и призивни штатут (13. августа), а горњо-карловачки генералат судски поступак. Менички поступак обраћао се само у ужим круговима, као у Сењу и код виших страних официра, али оба друга машаху се најнежнијих околности ове још мало устројене крајишке администрације. Призивни штатут требао је да јамчи за правично вршење правосуђа и да у народу буди поверење према правосуђу, јер он осигураваше и друге путове против нападања на правду. По његовоме определењу:

„Ни једној странци није се смео порећи призив у свима за то способним случајевима.

„Упућена беху оба генералатска суда, да изјаве у ствари не увеђбаним људма који се хтеше послужити призива, да у времену од 10 дана после донашања и публиковања пресуде код истога суда могу искати колацијонисање аката и издавање апостолнице (Apostelbrief Geleitscheins-Einbegleitung — спроводно писмо). Осим тога дужни беху ови судови најдуже за 14 дана означити рок и место када и на које имаху обе странке за колационисање аката предстати. Чим ове стигоше, мораху се њима како принешени списи и сведочбе тако и записнички изводи комад по комад јасно и разумљиво прочитати и тако њих о потпуности, па још и о томе уверити, да са каковим додатцима нису фалзификовани. После тога мораху се списи са судским печатом снабдети и уз положену судску таксу из њих призивачу изводи направити и уручити. Сад овај

[1]) Упуство за поделење границе као горе. Стр. 207. 209.

добије рок од два месеца, да за то време свој, са изводом обложени призив градачкоме војеном савету поднесе.

Ако би пак пуковнијски суд ова определења обишао и странкама колационисање и извод списова заједно са попратницом пореко и због тога се жалба поднела, тада генералтски аудитор допаде осетљиве казни [1]).

Царев судски поступак тицаше се искључиво генералатског аудитора и садржаваше следећа упутства:

Генералатски аудитор хрватске и приморске крајине, са придодатим му пуковнијским судом имао је правосуђе у име цара и у место главног пуковника и генералатског управитеља, а у грађанском суђству без предходнога реферата и без да би се од кога побупити дао самостално вршити, при томе се по штирскоме судском поступку равнати и од пуковнијскога суда донешене пресуде по пропису извршити [2]).

„Овоме суду у споровима потчињен беше сваки хрватски или приморски крајишник, био плаћен или вентурин (неплаћени пришелац), али поред одржања сењскога судства, које сачињаваше особиту инстанцију (степен) све ако се тицало и призива на пуковнијски суд.

„Цар даде му још и свој царски печат на сохрану, да може судске списе оверовити и њима правну моћ дати.

„По реду пријављене и иначе допуштене призиве генералатски аудитор није смео пречити, јер у дужност му спадаше после колационисања судских списова призивачу без сваког отлагања попратницу (апостолницу) на унутарње-аустријски и бечки војени савет, којима беше потчињен издати. Али оне призиве који смераху само на одуговлачење парнице требао је пречити.

„Ако би надкапетани, капетани или други заповедници са претњом затвора или другим насиљем хтели странке отвратити од њиховог права призива или у томе иначе их ограничити, тада генералатски аудитор дужан беше такову злоупотребу пријавити главноме пуковнику или генералатскоме управитељу, а по околностима непосредно и самоме унут. аустријском војеном савету.

„Генералатски аудитор беше овлашћен, а и дужан у важни-

[1]) 13. априла 1718 у архиви загребачке генер. команде.

[2]) Горњо-карловачки пуковнијски суд делао је као првостепени у генералату, а као другостепени према личкоме надкапетанату и поморског града-Сења. Али степенити ред не беше тачно регулисан, јер главни пуковник вршио је тада суд на живот или смрт (jus gladii.)

јим грађанским споровима и суђству над већим злочинима, особито у онима који засецаху у крајишничке службе, да би се већи морални утисак постигао, а и сама расправа осигурала од главног пуковника или генералатског управитеља доделење приседништва (assessoruim) заискати, а ако би му се то порекло истрагу обуставити, случај војеноме савету пријавити и са вишега места упутство дочекати.

„Незнатне случајеве могао је он сам решавати, ако довољно беше просто саслушање на задовољство обејух странака. Али морао је то свакад главноме пуковнику или генералатскоме управитељу пријавити.

„Опоруке, обвезнице, уговори, куповнице имаху правне моћи само онда, ако их је и генерал-аудитор потписао; ако беху судским ским печатом снабдевени и у записник пуковнијског суда уведени.

„У смртним случајевима на оставштине, које због заосталих сирочади, дуга или другтх околности инвентарење потребоваху, мораше се правоваљани заит поставити. Само код Сењана, војених повереника (musstermeister), грађевинарских и оружничарских особа (Bau- und Zeughaus Individuen) допуштао се изнимак. За инвентарење опредељена обична такса несмеде се прекорачити.

„Туторства, ако такови не беше опоруком опредељен или не беше основне сумње требало је пренети на најближе сроднике, но у свакоме случају имао се пуковнијски штаб од тога поштедити за то, што овај беше позван да туторске рачуне контролише.

„До душе заповедници и капетани дужни беху кривце ухватити, али их заједно за преслушним записником и са знаком злочина што пре пуковнијском суду предати. Овај имао је кривичну парницу спровести, но мучења (tortur) само онда употребити, ако то судски константовани знаци захтеваху и ако оптужени са формалном, из приседничког савета донешеном пресудом на то беше одсуђен. Али уједно при томе имало се обзирати на начин тортуре и на број степенова (Grad). Наступише ли међутим нови знаци, тад понављање тортуре не беше допуштено. Али после употребе тортуре, све ако тужени и остане при тајању требало је по закону поступати и коначну пресуду брзо донети.

„У мањим изгредима, за које смртна казна не беше прописана, ако је окривљени сам признао или после законите употребе тортуре при тајању остао, тортура беше забрањена.

„Окривљени издржаваху се по досадашњем опште земаљско-

судском поступку из свога иметка све донде, док ово зато допираше, а после издржаваше их главни пуковник као судски господар. Али генер. аудитор имао је пазити на то, да ни један окривљени пре осуде због оскудице у храни не пропадне.

„Сви кажњиви злочинци, које профус тужише и за које казна беше опредељена, мораху се упутити редовноме приседништву на осуду. При томе морало се на то пазити, да приседници у огртачу и под сабљом, но без штапа дођу, при гласању поред потписа својих имена и свој печат ударе и пресуду по већини гласова напишу. То мораше председник са аудитором учинити, који осим тога дужан беше тај судски спис судовима ван аустријских зем. сталежа поднети.

„Два надофицира поднеше ту пресуду под печатом главноме пуковнику или генерал. управитељу на публиковање или помиловање.

„Пресуде донашаху се по царским војеним чланцима и по казненом поступку III. Фердинанда; по јустинијановим и општим законима, тако и по добрим војничким обичајима.

„Председник и аудитор, особито при великоме злочину дужни беху приседнике о продмету и о стању истраге још пре него би гласању приступили тачно известити. Они сами (председник и аудитор) имаху по један, а у случају једнаких гласова скупа решавајући глас.

„Генерал. аудитор по степену беше капетан, али при судској расправи без обзира ма ко усуду седио, заузимаше место с лева поред председника.

„Иначе пуковнијски суд беше потчињен унутарње аустријском вој. савету и само у првостепеним споровима на глав. пуковника или генерал. управитеља упућен.

Беше ли кривац ухваћен и против њега казнена парница већ поведена, тад се само пуковниковим помиловањем могао пре судске пресуде отпустити.

„Приседник, који на претходни позив без важнога узрока не дође у суд, позваше се прво на одговор, а у случају нужде, да би се послушност постигла казнише се са затвором.

„Дужан беше пуковнијски профус о свима случајевима, передима и тужбама генер. аудитору пријаве подносити, њему злочин сваког ухићенога верно пријавити и без његовог знања никога не отпуштати.

„Генералатскоме аудитору спадаше у дужност и контролисање тежних, дужних и течних мера. Даље имао је поред суде-

ловања једног официра карловачке немачке заставе за све, у град и изван овога довежене живеже без сваке самокористи умерене цене определити и постарати се за то, да се довоз живежа не узнемири или са изнуђавањем пристојаба (regalien) не отештава.

„Упућен беше још и на то, да насилничка затварања по сели главн. пуковнику или овога заступнику због отклонења пријави, о нередима и изгредима војеном савету повремене извештаје подноси, месечне изводе о надошлим грађанским и кривичним парницама шаље.

„У записницима пуковнијског суда не беше слободно било какве поправке или преиначе чинити, без ауditоровог знања ни у грађанским ни у казненим предметима изводе правити и издавати. Али ако би се ипак то учинило, тад генер. аудитор, под теретом велике одговорности дужан беше то унут. аустр. војеном савету пријавити.

„По царској и земаљско-кнежевској наредби адвокати, осим јавне тужбе и правдајућих парница на друге казнене расправе не беху припуштени.

„Ако је генер. аудитора један или други крајишки заповедник позвао да извиди који сумњиви случај, тада онај беше обвезан ту истрагу — поред пријаве глав. пуковнику и поред дневнице од 3 фор. 15. крајцара без преговора предузети и о њеноме току глав. пуковнику пријаве чинити.

„Зато деловање добијаше генер. аудитор месечно 16 фор. „слободну храну“ од 5 фор. и за послужитеља једно аркебузирско место од 12 фор. [1]). По томе горњо-карловачки генерални аудитор имао је особити положај.

§. 17. Усташка појава у Приморској крајини 1719.

После пожаревачког мира у приморској крајини опет поремећен беше унутарњи мир. Најближи поводи тога беху различити: први беше уконаковање 5 кумпанија хохенцолерских оклопника (kürassiere) кад се после углављеног мира војска натраг покреташе. Случајеви у вараждинској крајини под генералатским управитељем Рајндсмаулом и тужбе подунавских и посавских крајишника после карловачког мира већ констатоваху, како нерадо сносиште крајишници терет уконаковања војске и како се јако против тога опираху. Они који у рату најснажније људе у несаразмерном броју непри-

[1]) Овај судски поступак налази се поред интернационалног реда такса 74 фасц. као прилог уз бр. 46 у архиви загреб. генер. ком.

јатељу на супрот ставише и са њиховом војничком слободом осећање неке врсте војничког племства у себи гојише, немогоше са правдом у склад довести, да се они као и други паори са укопаковањем и издржавањем војске отпорећавају. Уз ове назоре придружише још оскудица хране, неродица и са извлачења најбоље снаге у време рата, поред тако неблагодарног земљишта наступљена сиротиња у земљи. Осим тога неки злоћудни људи потстицаху незадовољство и со тим, што растуриваху глас, да крајишки официри примише новац за уконаковање војске, а крајишници мораху војску безплатно хранити. Најпосле болеше их и то, што они беху изнимак, јер Личани и Крбавчани беху од тога терета опроштени.

Ова побуна пониче у Брињу. На глас звона скупе се из Брња, Брлога, Ђурђевца и других места 600 наоружаних крајишника и дођу пред Оточац, те виком захтеваху да им се изда храстовички заповедник, но овај се благовремено у тврђаву повуче и одавде са бегством злоставлење избегне. Одавде повуку се у подељеним одељцима у две капелске планине и ту са просецима затворе путе. Брињски и брлошки крајишници поседну кланчеве велике, а добарски кланчеве мале Капеле. Брлошки војени капелан Деунтић, који на Капели крајишницима службу служише и син тврђавског заповедника Смолчића при томе устанку играху највеће улоге. Последњи као протонотар [1]).

Једна чета усташа повуче се у Врховину, Гаскић и Вихић, умножисе са тамошњим народом и дође са једно 1000 момака опет пред Оточац, где све тамошње за оружје способне себи привуче, одавде повуку се усташи према Сењу и два дана становаху пред његовим зидинама. Али кад их тамошњи заповедник са топовима поздрави, опет се повуку натраг [2]).

Са тактичким упливисањем пуковника барона Босарелије и грофа Парадајсера утишаху се чувства, усљед тога путови обе Капеле беху опет отворени и тамо намештене крајишке поште врате се мирно натраг својим кућама.

Кад сви Крајишници карловачког генералата молише, да се исконакују међувремено у огулински надкапетанат смештени оклоп-

[1]) Из истражног записника од 15. 16. 20. 21 марта бр. 115. у арх. загреб. ген. ком. При саслушању 21-ог оточки капетан гроф Парадајзер означио је 16 крајишника и свећеника Деунтића као коловође у томе устанку.

[2]) Извештај од 15. јуна из Карловца бр. 155, у истој архиви.

ници, ови, после одласка курхеске и курбаварске војске из угарске преместише се у та упражњена места. [1])

Ови усташки случајеви понове се још исте године због повишења цене за со. Брлошки, вихићки и врховински Крајишници устану против тога енергично, јер им сеоски морнари казиваху, да ће њихова трговина са сољу сада престати. [2]) Али баш та места беху и прва, што се својим дужностима повратише. Со тим раскиде се веза са другим усташима и устанак беше ослабљен.

11. јуна покоре се Оточани, 13 Брињани, а најпосле и друга сењскоме надкапетанату припадајућа села. Сва због устанка окривљена места беху на ново под заклетву подвучена и прочитају им се војени чланци. Они једногласно обећају, да ће заклетву одржати, у царској служби крв и имање жртвовати; али устмено и писмено молише да их оставу у староме обичају и праву. [3])

И у Сењу појавише се исте године између Лалићеве и Вукасовићеве странке насилничка дела (20. децембра), па крмпотски и брињски Крајишници потегну у помоћ првој. Али кад нађу капије затворене и бунар код камените капије са камењем засут, врате се гомилама натраг. [4])

§. 18. Намет порезе и роботе на подунавске и посавске крајишнике 1715—1724.

За време ових појава у приморској Крајини развијаху се по мало у посавској и у подунавској крајини неки одношаји и нека стања, која са материјалним напретком ових крајина у снажној опреци стајаху.

Још године 1715 командујући генерал Лефелхолц употреби посавске крајишнике на радњу око зидања прво бродске, а после градишканске и рачке тврђаве, а подунавске Крајишнике на радњу око Петроварадина. За ту радњу добијаху они прво 3 грошића [5]) па дан; но ту награду обали на 2 а после на 1 грошић, те најпосле кад се испразни грађевинска касса, захтеваху од њих и бесплатне радње.

Кад је генерал мајор барон Петраш као генералатски упра-

[1]) Горе споменути истражни записник.

[2]) Крајишници добиваху соли по малу цену и мењаху је у Сењу за жито.

[3]) Види истражне списе као горе.

[4]) У истражним записнику као горе.

[5]) 6 новчића аустр. вредности.

витељ предстојавао у славонско-сремскоме генералату, покушао је да по сваку цену на пуни грађевинске кассе (Fortifications kassa) и предложи, да у ту касу и Крајишници приносе. Овај прирез под оправданом титулом „откуп роботе" у почетку наће повољног одзива. Сума откупа за подунавску крајину беше са 2472 фор. а за посавку са 10000 фор. установљена; али после беше за прву на 10000 фр. а за другу на 24000 фор. под именом прireза повишена. Подунавски Крајишници беху још и на то приморани, да у Петроварадин ставе 1000 хвати дрва за печење цигаља, која су морали за готов новац куповати. [1])

Познато је, колико трпеше посавска крајина од савске поплаве. Сиротиња тамошњих становника год. 1725 досиже такови врхунац, да тамошњи крајишници не носише ни кошуље на телу и њихов последњи иметак дадоше за уплату прireза. [2]) Супрот тога одржала се и робота у природи. Посавски Крајишници мораху дневно 634 човека за зидање градова, 53 кола за довоз земље, цигаља, горива и грађевинских дрва ставити, па и кордонску службу још са 774 момака вршити. [3])

Таку исту роботу захтеваху и од подунавских Крајишника за Петроварадин. Осим тога чиновници бачке жупаније и камаре ускратише им земље, које је њима корафова комисија са оне стране Дунава определима. Најпосле кад петроварадински камерални провизор и официрима нехте плату издавати, а пожари и туче баце ту крајишку област у сиротињу, наступи у целој земљи крајње незадовољство.

Крајишници сравне своје намете са онима у паорији и нађу да су више оптерећени за то, што стражариште код царских магазина и стављаху патроле у унутарњој земљи против разбојника и других зликоваца. У таковим околностима за дужност сматраше надкапетан заједно са официрима и војницима подунавске крајине молити, да се бар војници од роботе поштеде, да се у поседовању својих земаља бране и заклоне и да се официрске плате тако редовно издају као и у посавској крајини.

[1]) Из молбе надкапетана Савве Николића, прилога уз бр. 13 1722 у арх. слав. срем. генер. ком.

[2]) Главни извештај од год. 1722 у истој. Између 1722—1725 у провинцијалу иселиште се 598 породица, или латиште се хајдучине. У фасц. 5 бр. 6 у истој.

[3]) У истоме главном извештају.

Последњу тачку њихове молбе нагласише они зато, што коње (хусари), оружије, одело и муницију мораху сами набавити. Напротив изјавише они, да су готови имаовину и крв за највишу царску кућу жртвовати. [1])

Али дворска камера, која извршаваше економску управу у Славонији, кад упази тај распад и стање које се из тога лећи почело, покуша да томе стане на пут.

За то она год. 1724 закључи, да се за идућу годину следеће олакшице публикују:

Укидоше се они, на земљу натоварени намети који превазилазише редован и нередован размер у давању дрва, људи и новца, тако и откупи роботе.

Рок премештања војске, због подвоза који са тиме беше скопчан, у место шест месеци продужио се на 1 годину.

„Укине се доплата за војску која промашираше.

Подвоз, изузимајући за болне, муницију и храну нуждан, укине се сасвим; но ако због многобројне војске беше неизбежно нуждан, тад имао се при разрачунању нар. војницима од порезе одбити и на докнадити.

Цена соли беше обаљена, и то у Осеку са 30 крајцара, у Петроварадину, Броду и Кобашу са 15 кр. у Градишци са 22 кр. по центи. [2])

§. 19. Службени одношаји градских заповедника у Броду, Градишци и Рачи и њихови приходи по упутству од год. 1722.

а) Општи војнички.

Још при установљењу посавске крајине — год. 1722 заповедницима Брода, Градишке и Раче беше упућен најближе им лежећи чардачки надкапетанат. Они сами са гледишта потчињености упућени беху, после цара на бечки дв. војени савет, а непосредно на заповедника славонско сремског генералата у Осеку или на његовог генералатског управитеља. Овима подносише своје извештаје. Код народне војске дужни беху на то пазити, да се све заповести, које њима од оних стигоше тачно изврше. Њихов службени делокруг беше тачније тек после описан, кад се нужда тога појавила и из службених искуства црпела.

[1]) У истој молби.

[2]) 14. јула 1724. У архиви славонско сремске генер. команде.

„Дужни беху заповедници за сваки појав, који нетрпиште одгађања упитати се код главног заповедништва, а после тога и у замашнијим предметима решење дв војеног савета дочекати.

„Наређење нових расположења и укидање старих беше одвисно од мњења главнога заповедништва и саизволења дв. војеног савета. Дакле они не беху власни у оним крајишким поштама (шанчевима) и чардачким стражама, које поставише карафова комисија, тако и у оним на то относећим се наредбама главног заповедништва самовласно промене чинити.

При пописима, разрезивању новца и роботе, која се тицаше народне војске, мораху сва три заповедника са над и подкапетанима заједнички делати.

„Зидање три града беше за планове везано. Извештај о напретку тога рада, после посматрања поднашао је сам главви заповедник. О другим на то односећим се наредбама извештавао је заповедника земаљски главни мерник. Грађевинскоме писару спадаше у дужност, да о изведењу тога недељно извештаје подноси, а месечње један сумарни извод грађевинске касе и годишње о грађевинству тврђава главни рачун преко главног заповедника или генералатског управитеља дворск. војеном савету поднесе, који га камери саопштаваше.

„Али пошто цела посавска Крајина мораше у грађењу бродске тврђаве суделовати, то спадаше у дужност градишканског и рачког заповедника, да за то нужне припреме учине. Но то се могло учинити само заједнички са бродским заповедником и са надкапетанима. За закључке нужно беше дозволу од главног заповедника изискати.

„Преписка са Турцима могла се само са знањем главнога заповедништва и по добивеном упутству од дворског војеног савета повести и водити. Самостална преписка беше дозвољена само у томе случају, ако одлагање са опасношћу беше скопчано; но у томе случају налагаше дужност, да се случено пријави и од сваког одсудног одговора уздржи, да се двор. војени савет не би у процеп довео".

б) У погледу власти.

У судским пословима заповедницима беше само истражно право опредељено. Па и то смеше они само у присуству дотичнога надкапетана или ако овај беше спречен, у присуству капетана и официра, али никако са тумачем вршити. Опис учина (species facti)

поднашао се главноме заповеднику и генералатском аудитору. Исказ уапшеницах са ознаком преступа и злочина достављао се месечње аудиторијату. Овај или казнише дотичне у заповедничкоме месту или нареди да се у Осек одведу. Иначе надкапетани, на основу од њихових капетана добивених пријава имаху своје извештаје како главноме заповедништву тако и заповеднику уједно подносити.

„На шаначке радње осуђенима у извесноме размеру хватова беше и откуп те радње допуштен. Само тај новац мораше грађевински писар у присуству или са знањем заповедника како у заповеднички тако и у грађевински регистар увести.

„Крајишнички официри, без важних узрока и пре него што би се њима на терет бачена кривица осведочила не смеху се у гвожђе оковати. То беше само онда допуштено, ако беше опасности у отлагању; но и онда само са знањем заповедајућег генерала. У опште ни са једним официром, због очувања његовог угледа и са његовом чашћу скопчаног моралног уплива није се смело презрењем поступати".

в) У погледу поседа.

Уједно заповеднику не беше допуштено без дозволе главног заповедништва дотицати се земљишта чардачке војске, па и главно заповедништво смело је само у напредним случајевима у поседу земаља промене чинити. Премда, поред народног умножења неке крајишничке породице неправно поседоваху земље и ове још за турског господарства без икаквог поседног права себи присвојише; али опет за то војени савет, да не би и у посавској Крајини личански случај изазвао за добро нађе, да се тадашњега земљишног стања не дотиче и дотичним странкама слободан пут за пријатељско поравнање остави.

г) Приходи (Emolumente) заповедниках и других официра.

Материјалан положај официра не беше тада тако опредељен и тачно означен као што је сада. Они са средственим бићем упућени на плод климатичкоме упливу изложених земаља, мораху се лаћати и привреде, на што им пут беше отворен. Уз то им беше дозвољено, да и они као и други прости како у селима тако и у паланкама (варошице) месо секу, вино и ракију точе. То беше нека врста изједначења плате.

Исто тако уживаху и заповедници Брода, Старе-Градишке и Раче слободно право точења пића. Бродски заповедник барон Тренк,

од када Камера преузе приход савске скеле вршише то право као неки њему уступљени монопол и у самоме граду, а у варошици до Брода конкурисао је са крајишницима. Још беше допуштено, да месари од једнога великог вола језик и 1. оку ($2^1/_4$ фунте), од једног малог половину, а од овце и козе саразмерно $^1/_2$ фунте меса заповеднику својевољно приносе. Но то трајаше само донде, док се против тога тужбе не подигоше. Али небеше допуштено људе приморавати, да они од њихових (зап ведникових) живежара (Marcketendern) живежа купују, особито пак ако ови беху лошије врсте и скупље него код других.

Патријархални карактер тадашњег времена јако маркира обичај, што заповедницима потчињени им капетанати о ускрсу и духови живежа и пиће на поклон (јабуку) доносише, њихове житнице и зобишта безплатно узораваху и посеваху и њих, као и над и подкапетане са сеном снабдеваху. То биваше прво својевољно и у време кад крајишници за грађење тврђава ни раденике ни новца неприносише. Око год. 1720 такове својевољне јабуке само у томе случају беше дозвољено примати, ако због тога служба не трпише, као пристојбе не беху наметнуте и због тога се неподигоше тужбе.

Али пошто официри у место плате добише велики простор земље за уживање и онда не беху у стању држати за то нужне раденичке снаге, то наскоро нестаде воља за тај патријархални обичај. Клица злоупотребе лежаше већ у првим определењима крајишког устројства, јер у оскудици добре воље крајишници морално беху приморани на роботу. Најпосле и само законодавство определи за њих роботу од три дана [1]).

Али бродски заповедник барон Тренк тако ексцедираше, да је од сваког вола 7 грошића узимао, сено без обзира на капетане себи присвајао, на вашарима од биљака, шећера и др. акциз изнуђавао. За то му беше свако изнуђавање под теретом строге казни забрањено и само оно допуштено, што крајишници добровољно признаху [2]).

§. 20. Тамишки банат после пожаревачкога мира и устројење банат. милиције чрез гр. Мерције 1724—1726.

После успешног оружија савојског принца Еугена припадне банат монархији натраг и цар Карло VI. науми, да пре свега у

[1]) Најпосле допре тако далеко та злоупотреба, да су се земље од официра одузели.

[2]) Из упутства од 18. марта 1724. за барона Тренка. У арх. сл. ср. ген. ком.

1. Хусарском кумпанијом од . . .	100 момака	свега
1. Хајдучком кумпанијом са . . .	140 „	240 мом.
2. Фенлачку пошту са истом снагом од	240 момака	
3. Чанадску са	240 „	
Оросламошку са	240 „	
Свега	960 момака.	

2. У Чаколовачком надкапетанату беху посадјуте.

1. Бечејска пошта са 1 хус. и 1 хајдучком кумпанијом	240	момака
2. Патканска пошта на кустошком друму са 1 хајд. кумпанијом од	140	„
3. Чаколовачка пошта на Тамишу са 1 хус. и 1 хајдучком кумпанијом	240	„
4. Шанац између Опова и Панчева са 1 хајд. кумпанијом	240	„
5. Шанац између Панчева и Кубина са 1 хајд. кумпанијом	240	„
6. Кубин. Мајоров стан	240	„
7. Шанац близу Дубовца на дунавском мочару према новој Паланци као под 6	240	„
8. Шанац према Јовке близу Коњарева са 1 хајд. кумпан.	140	„
Свега	1720	момака.

3. Хеђачки надкапетанат.

1. Хеђак у карансебешком округу. Шанац у руерској долини са 1. хајд. кумпанијом и 40 хусара	180	момака
2. Марговски шанац на ердељској граници са 1 хајд. кумпанијом и 40 хусара	200	„
3. Магора са 1. хајд. кумп. и 40 хусара	180	„
Свега	560	момака.

4. Мутнички надкапетанит садржаваше следеће поште:

1. Мутничку са 80 хајдука и 60 хусара	140	момака
2. Хомошђарску са 80 хајд. и 60 хусара	100	„
3. Филипинкаменску (шанац) у липовачком округу са 1. хајдучк. кумпанијом	140	„

4. Паулоску (шанац) са 1. хајд. кумпан.	140	момака
5. Гиоланску (шанац) са 1. хус. кумпан.	100	„
6. Кишфалушку са 60 хајдука и 40 хусара	100	„
Свега	720	момака.

Дакле народна војска са закључно официрима и шаржама бројаше 4200 момака.

б) **Издржавање.**

Усљед тога устројства гроф Мерција премести главну снагу народне војске у чаколовачки надкапетанат и упути главноме заповеднику Кубин за седишно место, да буде ближе Турака и да их може са Дунава мотрити.

У погледу издржавања како официри тако и прости војници у место плате добише земље за уживање и на ту цељ у јутрима од 1600 □ хвати и откосима од 1400 □ стопа добио је:

1 Мајор	350	јут.	ораће	80	јут.	ливаде
1 Надкапетан	300	„	„	60	„	„
1 коњички капетан	150	„	„	30	„	„
1 пешачки „	130	„	„	30	„	„
1 хаднађ (коњицки поручник) .	80	„	„	16	„	„
1 војвода (пешачки поручник) .	60	„	„	12	„	„
1 Корнет (коњицки барјактар) .	60	„	„	12	„	„
1 Фенрик (пешачки барјактар) .	45	„	„	9	„	„
1 коњицки стражамештар . . .	30	„	„	8	„	„
1 пешачки „ . . .	26	„	„	5	„	„
1 декурио (коњицки каплар) . .	25	„	„	5	„	„
1 декурио (пешачки каплар) . .	20	„	„	4	„	„
1 прост хусар, тако и трубач . .	20	„	„	4	„	„
1 хајдук	18	„	„	3	„	„

Код ове поделе земаља добије народна војска 72725 јутара ораће земље и 16148 откоса ливаде[1]).

§. 21. Нереди у платама у горњо-карловачкоме генералату и мере против изгреда учињене 1726.

Усташки појави год. 1719 у приморској крајини имаху, с поља најближег основа у уконаковању војске, у сиротињи тамошњих Крајишника и у подизању цене соли; али беше један важнији узрок

[1]) Тај устројни акат налази се у архиви темишварске генер. ком. 8 фасц. бр. 8 и 9 године 1724.

који узрујаност чувства изазиваше, њену снагу гојиште и Крајишнике на изгреде и упорности склањаше. Тај узрок лежаше у начину под којим зем. сталежи издаваху Крајишницима плату. При главној смотри главног пуковника Рабате год. 1726 и делимичном увршћивању војеног комесара подигоше Крајишници из свију над и подкапетаната горке жалбе против тога.

Корушки и крањски зем. сталежи супрот више пута учињеног обећања и опомене неиздаваху плате на условљено време. Даље, по тврдњи Крајишника усудише се још и неправедно закидати од њихове плате. При подаривању места под платом, захтеваше благајник 4 фор., а живежарски управитељ двоструку таксу као награду. Крајишници тужише се и на то, да је чоја, коју они за пет месеци у место плате примаху, а тако и живеж на високу цену подигнут. Један риф чоје рачуна се њима по 3 фор. (девет седмодесетака neun Siebenhzener) и један меров жита по 6 фор. (18 седмодесетака), а они по обичној цени могоше чоју само по 4, а жито по 8 седмака продати. Из тога се покаже велика штета и по исказу војеног повереника Новака на бечки дв. војени савет [1]) износила је следеће:

По његовој тврдњи Крањци обратише на приморске крајишнике 44052 фор. и нарачунаше

$^2/_4$	плате у 3671 мер. жита по 6 фор.	22026	фор.
$^1/_4$	„ у 3661 рифи чоје по 3 фор.	11013	„
$^1/_4$	„ у готовом новцу	11012	„
	Свега. .	44053	фор.

Пошто крајишник меров жита не по 18, већ само по 8 седмака продаваше, то је губио код 3761 стара [2]) . . 11236 фор.
код чоје, коју у место 9 само за 4 седмака продаваше 6100 „

Свега . 18336 фор.

Кад се још узме и то, да је Крајишник при рачунању жита и чоје у крањској вредности по свакој форинти немачке вредности 10 кр. изгубио и да је он тај губитак и уплати готовог новца трпео, то се показало, да је губитак са урачунањем 1880 фор. од службе слободних места, која сталежи поделише својој каваљерији у немачкој вредности близу 24000 фор. износио.

[1]) Тај исказ датиран је 20 октбра 1720 и налази се у фасцик бр. 67. у арх. загреб. генер. ком.

[2]) „star“ тако се назива мера у приморју.

Корушки сталежи употребише на карловачки генералат са ове стране Капеле годишње 86566 фор. Они набављаху у место жита недељно 4420 делова хлеба по 2 кр., али како су плату за 12-ти месец за себе задржали, то добијаху они годишње 6272 фор. 30 кр. Од прилике за 9000 рифи чоје урачунаху они до 27000 ф. на којој крајишници 13500 фор. дакле укупно 19.772 фор. 30 кр. изгубише [1]).

У оскудним годинама не издаваше се приморским крајишницима жито, већ рачунаше им се меров највише у 12 седмака, тако крајишници у плодним и у оскудним годинама штету трпеше и њихово издржавање добије облик трговачке радње. Један набављач чоје усудио се горњо-карловчане још и у рифу варати и зато га гроф Ердедија затвори.

Поводом ових тужаба унутарње аустријски војени савет пронађе за добро, да рабатин извештај и тужбу крајишника бечкоме двор. војеном савету поднесе и тако сталеже примора, да са крајишницима човечније поступају, а и преступе уговорах уклони.

По сталешкој против изјави онај набављач чоје, кога је гроф Ердедија затворио, но и отпустио зато, што чоја беше већ подељена беше приморан да одвучену суму при наступајућој рати августа 1725 у готовоме надокнади. Уједно наредише сталежи и потпуно разрачунање.

Невероватно беше корушћанима то, да се у место 1 фор. само 3 седмака плаћало. Они мишљаху, да се то само на Крањце могло односити, јер ови беху обвезани приморске крајишнике плаћати.

Истина да дотични порицаху дарове благајнику и живежарском управитељу, али баш за то корушки сталежи за добро нађу, да се при најближем увршћивању у присуству сталешких повереника констатује, неће ли се прост крајишник због неких, под видом поклона изнуђених других регалија и на друге личности потужити. Те поклоне забранила је озбиљно како она год. 1709 у Љубљани, тако и год. 1712 у Карловцу налазећа се војена комисија, а војеноме поверенику беше у дужност стављено да их уклони.

Продавање чоје по 3 фор. оснивало се на уговорима [2]).

Због набавке хране подигнуту тужбу одбише Корушћани на Крањце, који дужни беху приморској крајини зрна ставити, а они у место тога стављаху лебове и то без икакове разлике у тежини

[1]) У истоме искаву.

[2]) У ономе у Бечу са самим крајишницима углављеном уговору. Види.

како у оскудним тако и у плодним годинама једнако, зато се та тужба њих немогаше ни тицати [1]). Исто тако беху корушки сталежи без њихове кривице са платом у дугу. Њихов градски заповедник и њихови изасланици са дописом од 4 фебруара 1626 изјавише грофу Рабати, да су сталежи због ужасног пожара и згарења Клагенфурта са крајишком платом у дугу заостали, но реше, да се крајишки благајник барон Штих у карловачки генералат пошаље да плату од 1722 до закључно 1725 потпуно изравна. Они мољаху грофа да благајника заједно са готовим новцем, списима, чојом и другим употребљеним стварима тако и са послужничком пратњом под своју заштиту узме, њему за путовање у Крајину, у месту и за повратак сигурну пратњу одреди, да о њему ништа противреднога предпоставити не да и да му једнога добро квалификованог тактичког официра дода, да у његовом присуству благајник прорачунање пријатељски [2]) по правици и пристојби обави, да би се тако сваке могуће непристојности, усташке вике, раздражни говори, претње са насилничким чиновима и псовке још у своме првом појаву предупредиле [3]). Неке тужбе беху и излишне, то признаде и градачки војени савет, јер он одговори карловачкоме генералатском управитељу, кад му овај предложи жалбу крајишника због злочесте хране и високе цене, да крајишницима беше пут отворен против тога благовремено основну представку поднети [4]).

После неколико дана (5 марта) наложи градачки војени савет генералатскоме управитељу, да пооштри наредбу војничке комисије од 13 октобра 1712, па да сваки крајишник плату својеручно прими [5]). Тако се чини, да тај налог ову примедбу корушког бургграфа због приноса дарова сталешком благајнику и живежару скоро оправдава и друге злоупотребе потврђује.

Да би се неприлике, које наступише између крајишника и овима мрских сталешких благајника отклониле, предложи дв. војени савет, да се ови последњи укину. Цар на молбу сталежах истина реши да се и за даље задрже, али зато право привезао је следећа условија, која цело руковање платах све до год. 1726 жигошу [6]).

[1]) Клагенфурт 18 дец. 1725. Прилог уз бр. 14 1726. У арх. загр. ген ком.

[2]) Ја не нађо нигде да су крајишници кога благајника похарали, али нашлавио сам па претње са насиљем кад им се благајникови одбитци неправедни чињаху

[3]) Прилог уз бр. 36. 1726 у арх. загреб. генер. ком.

[4]) Број 37 у истој.

[5]) Прилог уз бр. 36. 1726 у истој.

[6]) У тим условима лежи један велики непосредно изговорени укор.

„Благајник мораше положити кауцију од 3000 фор.;

„Крајишницима не смедоше ништа у напред или делимице исплаћивати;

„Платежни лист морало је сталешко књиговодство на три месеца пре исплате прегледати, дотичноме месту предати, а ово уграбљену суму без одлагања главноме благајнику припослати;

„Храну у место живежара имао је крајишки благајник погодити;

„Новац за исплату непосредно пре отпутовања имаше му главна благајна поред признанице у потпуној суми уручити[1]). — Између ових редака лежи досадашњи неред.

§. 22. Крајишка војска у аустријској Србији. 1726.

Год. 1726. и у аустријској Србији — у колико се са Турском граничила — беше организована крајишка војска.

Ова се сатајала из три над, 15 подкапетаната и сачињаваше:

18 кумпанија пешака по 150 момака	2700 момака
18 кумпанија коњаника (хусара) по 50 момака . .	900 „
Свега	3600 момака

и беше у чардаке и шанчеве на турској граници по устројству посавске крајине постављена. Она се сљедеће издржавала:

1 надкапетан	добијаше	годишње	у	готовом	.	.	.	.	.	200	фр.
1 капетан	„	„	„	„	.	.	.	.	.	100	„
1 хаднађ	„	„	„	„	.	.	.	.	.	76	„
1 арамбаша	„	„	„	„	.	.	.	.	.	45	„
1 барјактар	„	„	„	„	.	.	.	.	.	40	„
1 стражамештар	„	„	„	„	.	.	.	.	.	20	„
1 десетник	„	„	„	„	.	.	.	.	.	10	„

Прост војник у место плате и леба беше опроштен од порезе и десетка. Свакој кумпанији беше допуштено, да може 50 ускока за пољодеље из Турске у помоћ узети[2]).

§. 13. Правило грофа Одијера за подунавску Крајину. Год. 1727.

Међу тим стање подунавских Крајишника (у 18. §. описано) није се побољало. Оно постаде још теретније за то, што и њихови официри чињаху изгреде у изнуђењу и употребљаваху за то и на-

[1]) Решење од 22. маја 1426; прилог уз бр. 134. у истој архиви.

[2]) 5 фасц. у архиви слав. сремске генер. ком. Један део ове милиције послужиће и за устројење сремске Крајине после београдског мира.

силничка затварања. Кад је привремени заповедник гроф Одијер са генерал-мајором Рудолфинијом, по налогу дв. војеног савета отпутовао у подунавску Крајину, да тамошњу дунавску пловидбу са царском пловидбеном управом — близу Петроварадина споји, поднесу му и Крајишници жалбу због притиска против њихових официра. Да би сваки своју дужност сазнао и дужност од злоупотребе тачно разликовао, изда он са бароном Рудолфинијом из Футога следеће правило са подунавску Крајину. У томе „свака општина на спрам свога претпостављеног десетника, а овај на спрам својих претпостављених официра беше послушношћу обвезан".

„Ко се усуди своме претпостављеном пристојну почаст поречи, на њега руку дићи или још са оружијем га дотаћи, томе нека се десна рука одсече.

„Ако је официр кога Крајишника и преко опредељеног реда на стражу наредио, овај истина дужан беше безусловно послушати, но могао је то капетану пријавити и ако не би удоволења добио, своју жалбу и надкапетану поднети. Не нађел и код овога праведан суд, могао је жалбу поднети и заповеднику у Петроварадин.

„Ко се без капетановога знања од кумпанијске заставе удалио и другој прешао, тај се имао осетљиво телесно, а по околностима и смрћу казнити.

„Надкапетану беше забрањено официра затворити или новчану глобу од њега изнудити. Пренебрежење дужности или преступ овога имао се заповеднику у Петроварадин пријавити и без његовога знања не смеде се преко 24 часова нико у затвору држати.

Исто тако забрањена беху и затварања због мржње и себичности.

Ако би когод у господској служби у мање дугове или друге незнатне неприлике пао, тај нека се војнички казни, а из тога произишли спорови отклоне. Веровнику пак имало се на руку ићи, да он, било са скоријом наплатом или са јамчевином до свога новца дође; али због тога забрањено беше кога преко 24 часова у затвору држати.

„Ако се когод у пијаноме стању на сокаку срео, имао се у стражару одвести и тамо док се не испава задржати.

„Обичне српске погрдне речи и псовке, које доводише већ и до убиства беху строго забрањене. Преступници тога имаху се отсудити да плате глобу, и то простак 1 фор. 30 кр. десетник 2 фор. стражамештар 3 фор. барјактар 4 фор. капетан 8 фор. а надкапе-

тан 12 фор. У другоме случају беше та казна удвостручена, у трећем код надофицира у шестмесечни затвор, а код подофицира и простака у пол друго годишњу шаначку радњу претворена.

„Мање кривице и мање грађанске спорове могао је и сам заповедник кумпаније, но безплатно отсудити. Али ако их требаше кумпанијска седница или надкапетан расправљати, тад мораде се пријава учинити главноме заповедништву, јер ово себи задржаше све казнене случајеве.

„У случају ако би који над или подофицир ма на који начин разбојницима уточишта дао или кога спазио а неби пријавио, тај без сваке милости имао се обесити.

„Сви без знања и присуства надофицира од простих приређени и тајни састанци, ако њихов број од 10 до 12 особа превазиђе, имаху се са штрангом казнити.

„Покретање једне читаве, или једнога дела кумпаније без заповедниковога знања под великом одговорношћу беше забрањено.

„Онај начин по коме се досада разрезиваху они, за порез и зидање градова опредељени 12472 фор. задржао се до даље наредбе. Сувишак који се и за куплења показао, несмеде ни један официр себи задржати, већ он беше упућен, да га за даљу уплату или на општинску корист употреби. Ако је који порезник умро, без да би његови насљедници разрезану суму могли исплатити, тај недостатак, да од целе суме не би ништа фалило, мораде цела општина међусобно разрезати и уплатити.

„Надкапетан не беше властан официрске части делити и није смео никога за над или подофицира признати који се неби исказао са официрским патентом заповедајућег генерала грофа Гвиде Штаремберга. Сви они, који официрске части од надкапетана добише и со тим се од пореза ослободише, одсада мораху те порезе плаћати.

„Она земљишта, која је карафова комисија официрима и простима поделила, не смеху се ни са продајом ни са куповином измењивати, јер они не беху прави власници, већ само уживачи тих земаља.

„Исто тако не смеде се војничка земља, била ова посејана или празна од једнога узети и другоме дати. То беше допуштено само са знањем и усљед наредбе главнога заповедништва.

„Ни официрима, ни простима не беше допуштено без дозволе заповедништва односно заповедника кумпаније, са поште изостајати.

„Пријаве о смрти официра, које до сада беху промашене,

имаху се у будуће подносити. Исто тако имаху капетани својим надкапетанима, а ови опет главноме заповедништву месечне извештаје слати.

„Како надкапетанима тако и капетанима беше допуштено, да половина акциза за продају меса, точење пића и риболова од оних српских и мухамеданских трговаца, који из Турске дођоше за себе узимају, а другу половину општинској благајни уступе.

„Дужни беху Крајишници својим надкапетанима и капетанима годишње три дана роботе служити, а ови из тога своје хадиаће и барјактаре испомоћи.

Три кумпаније крајишке војске лежаху и у петроварадинским шанчевима, па и ови требаху тамошњем надкапетану са 40 плугова за пролећни усев, а капетанима са 20 плугова на исти начин роботу служити и њихове хране безплатно покосити, увести и поврћи. Даље кумпанија капетана Секуле дужна беше из паланачке шуме 80 хвати дрва надкапетану ставити, због чега Крајишницима те кумпаније опростише се 80 дана роботе. Крајишници петроварадинских шанчева дужни беху њиховоме надкапетану још и 80 пластова сена покосити и увести.

„За надкапетанов виноград код Черевића, који беше са 80 мотика установљен, дужна беше у полу черевићка, а у полу шидска кумпанија роботу ставити.

„Ако су крајишници свога надкапетана или друге капетане у својим службеним или кумпанијским пословима главноме заповедништву у Осек отпослали, тада дужни беху дневнице првоме 2 ф. а другима 1 фор. на дан плаћати и слободан подвоз дати. Дакле такова испослања беху само онда допуштена, ако је то сва војска или једна кумпанија закључила.

„Као стална стража надкапетану беху један десетник са шест пешака и два ордонанца на коњи, капетану четир пешака и један коњанички ордонанц додељени; али само за војничке и никако за приватне службе.

„Упутио се надкапетан, да при општим трошковима за крајишки срез све кумпанијске заповеднике и просте сазове и њима нужду тих трошкова образложи. Ако их усвојише, тад слободно беше општинама њих између себе разрезати. Исто такав поступак беше прописан и код оних трошкова, који се кумпаније тицаху.

„Официрима беше особито наложено, да то правило тачно одрже[1]).

[1]) Футог 2 септембра 1727 у 12 фасц. бр. 9. арх. слав. срем. генер. ком.

§. 24. Организовање правосуђа у Личкоме надкапетанату и судске повластице за Гомирје 1729.

Кад Цар Карло VI. даде судски ред карловачкоме генералату, лички надкапетанат дође са овима само у толико у додир, што карловачки пуковнијски суд сачињаваше други степен тамошњега суђства. Административно самостални положај тога надкапетаната имаде и сопствени судски орган за посљедицу, но овај при устројењу ове крајишке области добије само привремени организмус. Али на скоро из тамошњих стања произиђе нужда радикалног регулисања судске администрације. Већином из Турске насељени народ не беше вичан, да се по законским слојевима прилагоди, он се морао строгим и правичним руковањем правосуђа на поштовање и одржање закона полако научити. Али уједно несмемо се ни варати, да ће се тај преображај чувства у непрекидној борби за материјалан опстанак и без опћења са једним културно напреднијим народом тако брзо остварити, с тим мање још што сурови и дивље романтички тип ових висова на чувство и на карактер тога народа снажно упливисаше.

Кад оно бечки дв. војени савет због успостављења бољег правосуђа у томе надкапетанату наименује Вићентију Вукасовића за војеног судца (syndicus), устрои тамошње правосуђе са сљедећим опредељама, која на могућно непартајично руковање беху управљена.

а.) Судски поступак у опште.

„Војени судац беше надкапетану потчињен.

„Тадашњи надпоручник, који заступаше тада суспендованог надкапетаната Атемса имао је не само при судским расправама председавати, већ беше упућен, да из тамошњих, у крајишким околностима и обичајима посвећених капетана, профуса и кнезова осам приседника постави. Требаше ли изрицати пресуду против или за председника, то онда, да би се и с поља форма правичног суђства очувала, мораше се војени савет због његове замене упитати. Таковог заменика добише и онај приседник, који паде под судску расправу. Код приседника разликоваху се стални од привремени. Ови последњи састајаху се из стручњака и мењаху се по предмету расправе. Умре ли или из важних узрока подижели се са места који приседник, то се морало надкапетану, а овај опет градачкоме војеном савету пријавити и узрок због кога се онај подиже озна-

чити. На његово место мораху се уједно три кандидата поред исказа њихове способности предложити.

Пре него што се судска расправа отпочела, синдикус је опоменуо приседнике на савест и позвао их је, да без обзира на личност, поклоне и пријатељство по закону и по постојећем обичају тако суде, као да се тиче њихове сопствене ствари и како ћеду за то у вечности пред Богом, а овде на земљи пред вишим судијама одговарати.

После таковога апелирања на судски смисао приседницах, саслушале се странке, које дођоше за расправни предмет или против тога у потпуној седници. После саслушања обавестио је синдикус приседнике о стању ствари у предлећем случају и предузео је гласање. Али при томе морао је пазити и на то, да се ни пре ни после коначне пресуде странкама не украти доброчинство судске расправе и не пореч нуждан доказ и исказ.

б) Упутства за спорове

Председник и приседници имали су решителан, а судац информативан (обавештавајући) глас; но ако се ти девет гласова, председникова и осам приседника у троје поделише, тад донела се пресуда по најблажијем назору.

Али пошто надкапетан беше позван да у главноме води надкапетанат у свачем и свему, дакле да и тужбе прима, то се приседништво само онда скупљало, када му је онај правни спор или другу расправу упутио; но војени судац могао је и овда покушати измирење међу странкама и ако би тај покушај безуспешан остао и посведочило се, да је која странка из обести или пакости ту распру проузроковала, тад је та странка ту упорност са наплатом трошкова и са затвором откавила.

„Пошто тај новоустројени суд беше за надкапетанат законита власт и код овога расправљаху се сви правни спорови, то војеноме судцу беше наложено, да строго пази на то, да се правни спорови тачно разликују, како се због пренаглења или небрежења никоме штета неби нанела.“

Под споровима разумеваху се сви расправни случајеви, који се не посредно тицаху како плаћених тако и не плаћених становника у надкапетанату. Посредно потпадаше и камерално место Карлобаг под делокруг војенога судца, у колико је спор произишао из поседа војничких земаља, које уживаху његови становници.

в) **У казненим случајевима.**

„Пре свега морао је суд за мерило узети, да се кажњиви злочини не са новчаном глобом, већ са телесном и смртном казном освете, наиме уморство, крађе, побуне и т. д.“ Војнички преступи: као двобој, бегство у непријатељски стан, упорност према официрима, не извршивање добивених налога, пренебрежење straже, удаљење од поште, пијанство на straжи, кукавичко бегање испред непријатеља, казните се по царским војеним чларцима, по старом и новоме каролинском казнено-судском поступку без свакога призрења. Телесна и смртна казна могла се само онда ублажити, ако су међувремено важне и судски доказане околности наступиле. У набројаним случајевима изрицао је пресуде лички крајишки суд са искључењем свакога призива, но морао је пресуду пре публиковања и извршења, преко карловачкога главног пуковника поднети тамошњем пуковнијском суду на одобрење.

Беше ли окривљеноме путем процеса наложено да се оправда или своју невиност покаже, тад против такове или на ову следеће пресуде допуштао се призив на дворски војени савет.

г) **За увреду Величанства.**

Ко се ухватио да издаје лажан новац, са непријатељем подразумева или на другоме злочину који смераше на увреду величанства и за то беху јасни знаци ту, тај се имао одма ухватити и са описањем учина карловачкоме главном пуковнику безодвлачно предати. Такову парницу спровео је пуковнијски суд, а све списе, пре публиковања пресуде поднео је путем дворског војеног савета царскоме двору.

д) **Званични записници и призиви.**

Војени судац морао је о свим судским расправама тачан запосник водити, у овај свако преслушање, сав поступак, доказе и све сачињене списе увести и о томе годишњи потражник (repertorium,) саставити, исто тако и све, за и против окривљеника за регистровање надошле списе у записнику добро сачувати.

Изводи из записника мораху се странкама у народноме језику издати, но ако се ови употребиште за призив, тад у латински или немачки верно превести.

Призив у грађанској парници, ако у опште беше допуштен није се смео порећи. Али мораде се прво извидити, да ли тај при-

зив не смера на одуговла
се пореći.

„За призив определно
не употребљен остао, тад
и могла се извршити.

У смртноме случају,
запт, захтевао је војени
његовога заступника, и то
и поднео га је надкапетану
насљедницима извод остави

По унут. аустријском
роте поставити куратор и
околностима и у краћем ро
штено рукује са сиротиньски
уручио се тутору један овер
ротиньском добру, изискала
прегледаху се његови тутор
личко правосуђе.

Гомирска

Гомирско општинство
бије још год. 1660. од цара
знато му беше вршење прав
Али пошто се заповедници
изазваху неред, то гомирски
отклоне и повластице им одр

Цар Карло VI. у истин
са том стегом, да се имена
лика и два православна) увек
добије то право, да из те чет
осталих најстаријем судско
Али пре него што би потврди
шест приседника, које ка
изискати извештај о њ
означио као сумњиве,
ном жигосане, тад могао их
докнадити или само онога зад
морао је пазити и на то, да

[1]) Градац 7. фебр. 1729, I. бр.

На против дужно беше војништво све промене у генера-
талежима пријавити и при поделивању крајишких части Grenz
способну штирску децу другима претпоставити. Исплаћи-
војске беше цару и војништву остављено.

Уштеђене плате од упражњених места, све док се не по-
како код народне тако и код немачке војске, код заповед-
штапских и топнишких особа упутише сталежи у војничку
по под тим условом, да се овим особама по потпуноме броју
издаје и да се из тога и врбовање оних, што не достаху без
прилога обави.

За крајишке грађевине морао се новац такође заискати од
Сталежи изјавише се да су вољни 3 до 4000 фор. на то

Да судски досуђене новчане глобе утичу у војену благајну
употребе на издржавање касарнах, официрских станова и
чне цели.

Што се тиче изравнања заостале трогодишње плате, при-
сталежи само на то, да исплате 62000 фор. и то 46000
новцу, а 16000 фор. у живежу.

...дуин покушај за преустројење вараждинскога генералата 1732.

...-аустријском војеном савету учини се, као да је до-
...нанцијална дозвола штирских сталежа на то, да се
устројни нацрт. Он га предложи бечкоме дв. воје-
овај под председништвом грофа Кордуе упусти се у
...ога.[1])

...м изменама које се по кордуином предлогу учинише
бечкога дв. војеног савета и унутр аустр. дв. канце-
...маја 1702) издаху се за вараждински генералат сљедећа

се на крајишке поште постављена; по у опште изопа-
...ка војска регулише, а овој додељена народна војска из-
опште са немачком попуни. Али Немцима да се не упуте
...а им се само ... наметне. За посаду кра-
...га да се оснују ... кумпаније по 100 мо-
...татак из упу... ...

...бр. 545 А. А. ...

и нужније, што вараждинци допадоше крајње сиротиње. По несрећи ту нужду увеличаваху официри са гломазењем народа. Ови због неуредне плате лаћаху се најближега средства за осигирање свога материјалнога опстанка, те гулише народ тако, да су новчане глобе издали за 15.000 фр. под закуп. Све то клонише се на неизбежну пропаст генералата и проузроковало је нереда и побуне[1]).

У тако кобним околностима и поред тако раздражљивога темперамента народњег близу беше опасност, да ће се и сам народ латити самоиспомоћних средстава, па за то цар Карло VI. наложи унутарње аустр. војеном савету, да поразумно са дворском канцеларијом поднесе предлог за целисходније уређење тога генералата. Али та два дворска уреда сугласе се у томе назору, да пре него што би предлогу ступили, прво се мора положити основ плаћања да би се по томе могло регулисати и само устројство погледом на то, што је основ известан приход (новац) а устројство тек узгредна добит[2]).

После тога са штриским сталежима предузимани преговори доведоше до сљедећега, од цара одобренога резултата:

1. Штирска земља обећа, да ће годишње

а) у место чое	11000	фор.
за плаћање и трапезарину главнога пуковника	10418	„
за плату заповедницах	9336	„
за племићку телесну кумпанију	6384	„
за пуковнијски суд	1800	„
за плаћање војске	72042	„
Свега	116990	„

за издржавање вараждинског генералата у готовом новцу плаћати и тако зване „уштедне месеце“ неће за себе задржати[3])]; немачким кумпанијама, од стражаметара доле предујам од четврт годишње плате издати, а са официрима и са народном војском полгодишње разрачунање учинити.

б) За живеж 3832 центе и 80 фуната брашна, за муницију 52 центе 92 фун. барута и 68 цената олова ставити; но ове количине мораху се годишње изискати од земље (сталежах) без да је ова власна била од тога отступити. Исто тако од заискања условљен беше и новац за усходство у ратно доба.

[1]) Херцог хилдбургсхаувеншки у своме прилогу §. XII.

[2]) 9. фебр. 1729. бр. §. 2. у ауеровом прегледу, 1. лист.

[3]) 12-ти месец и смрћу упражњена места.

2. На против дужно беше војништво све промене у генералату сталежима пријавити и при поделивању крајишких части Grenz chargen) способну штирску децу другима претпоставити. Исплаћивање војске беше цару и војништву остављено.

3. Уштеђене плате од упражњених места, све док се не попуните како код народне тако и код немачке војске, код заповедницима, штапских и топнишких особа упутише сталежи у војничку кассу; но под тим условом, да се овим особама по потпуноме броју плата издаје и да се из тога и врбовање оних, што не достаху без даљега прилога обави.

4. За крајишке грађевине морао се новац такође заискати од сабора. Сталежи изјавише се да су вољни 3 до 4000 фор. на то давати.

5. Да судски досуђене новчане глобе утичу у војену благајну и да се употребе на издржавање касарнах, официрских станова и друге сличне цели.

6. Што се тиче изравнања заостале трогодишње плате, приволеше се сталежи само на то, да исплате 62000 фор. и то 46000 фор. у готовом новцу, а 16000 фор. у живежу.

§. 26. Кордуин покушај за преустројење вараждинскога генералата 1732.

Унутарње-аустријском војеном савету учини се, као да је довољна та финанцијална дозвола штирских сталежа на то, да се оствари његов устројни нацрт. Он га предложи бечкоме дв. војеноме савету и овај под председништвом грофа Кордуе упусти се у испитивање тога.[1])

Са неким изменама које се по кордуином предлогу учинише и на предлог бечкога дв. војеног савета и унутр аустр. дв. канцеларије (13. маја 1702) издаху се за вараждински генералат следећа определења:

а) Да се на крајишке поште постављена; но у опште изопачена немачка војска регулише, а овој додељена народна војска изључи и у опште са немачком попуни. Али Немцима да се не упуте земље и да им се само лично службовање наметне. За посаду крајишких пошта да се оснују четир немачке кумпаније по 100 момака, а недостатак из унутарње аустријских земаља попуни.

[1]) Exp. Misc бр. 545 A. A. код Хауера.

а) **Образовање и издржавање војске.**

б) Аркебузирска (пуковникова телесна) кумпанија укиде се за то, што се она, по првоме определењу не састајаше из сиромашких племића, већ из вараждинских занатлија и слугу.

в) Предложило се за нар. војску, да се ова тако преустрои, како ће свака баштина (сесија од 6 јут.) ставити по 1 човека за службу.

г. Цео вараждински генералат имао се, у место досадашњих поделити у 30 војводства, и то

Копривнички	надкапетан	у 8
Крижевачки	„	„ 8
Иванићки	„	„ 7
Св. Ђурђевачки	„	„ 7

Свако војводство важиште за једну кумпанију и по броју баштинах бројаше 145 момака. Дакле на тај начин да добије народна војска снагу од 4530 пешака.

д) Досадашње стање хусара имало се подићи на 500 момака.

е) Пошто су сикираши (Doppelhackenschützen) код топништва само ручне послове вршили и за њих не беше фонда, то се они укину. На против при поделењу народне војске беху 53 баштине резервисане за набавку таквих раденика.

ж) Потпуно стање и пристојба немачке и народне војске беше сљедеће установљена:

а) *Генерални штаб.*

1 главни пуковник	са годишњом платом	од	12000 фор.
1 војени повереник	„	„ „	900 „
1 поверенички официри	са „	„ „	500 „
1 мерник	са годишњом платом	од . . .	600 „
1 управ. грађевина	са годишњом платом	од	500 „
1 Љечник (medicus)	„	„ „	300 „
1 Џелат	„	„ „	96 „

б) *Штаб код шест крајишких пошта.*

Заповедници .	Костајнице 4000 фр.	Крижевца 3000 фр.	Св. Ђурђ. 2000 фр.	Иванића 2500 фр.	Петриње 2000 фр.
1 војени судац .	600 „	— —	600 „	— —	— —
1 судски писар .	300 „	— —	300 „	— —	— —
1 тумач	200 „	— —	200 „	— —	— —
1 капелан . . .	180 „	— —	180 фр.	180 фр.	180 фр.
1 профус . . .	108 „	— —	108 „	108 „	108 „
1 тавнички чувар	58 „	— —	48 „	48 „	48 „

в) *Топници.*

1 топпишки капетан у Копривници	500	фор.
1 оружничар у Петрињи	300	„
1 ватрометар (Feuerverker) у Крижевцу Св. Ђурђевцу. Иванићу и Петрињи по	180	„
1 оружничарски писар у Копривници . . .	144	„
1 пушкарски каплар	144	„
1 6 пушкара у Копривници, 4 у Крижевцу, 2 у св. Ђурђевцу, 2 у Иванићу, и 6 у Петрињи по	72	„

Примедба. Топпишки капетан имао је годишње 50 фор., а оружничар 18 фор. станарине.

г) *Пешачке кумпаније по 100 момака.*

4 капетана по	828	фор.
4 поручника по	312	„
4 барјактара „	264	„
4 стражамештара по	144	„
4 наредника (Führer) по	96	„
4 фурира по	96	„
20 каплара по	96	„
8 официрских слугу по	72	„
12 трубача „	72	„
40 фрајтова „	72	„
246 простака „	48	„
Свега 400 момака		

д) *30 народних пешачких кумпанија по 145 момака.*

30 војвода по	180	фор.
30 поручника по	144	„
30 барјактара „	120	„
30 четовођа „	72	„
180 каплара „	36	„
90 добошара „	18	„
360 фрајтова „	18	„
3600 простака (плаћених) по . . .	18	„
Свега 4350 момака.		

е) *5 народних хусарских кумпанија по 100 момака.*

5 капетана по	600	фор.
5 поручника по	240	„
5 барјактара „	170	„

5 стражамештара по . . . . . 108 „
5 трубача . . . . . 96 „
20 каплара . . . . . 36 „
455 простака (плаћених) по . . . 36 „

Свега осим генералног штаба 5310 момака из којих имало се устројити четир батаљона. Сваки хусар добио би 18 фор. за издржавање коња.

б) **Правосуђе.**

Кордуа предложи два начина за поступак у правосуђу:

Да за грађанске спорове сачињавају више официра председништво, а казнене случајеве да осуди војени суд. Да штатути и војени чланци сачињавају судско правило, а призивна инстанција да буде бечки дворски војени савет [1])

§. 27. Пропаст Кордуиног предлога и даље стање у генералату.

Изведење тога предлога пропадне због отпора крајишницах. Запреке лежале су у самоме предлогу и још у томе, што штирски сталежи не хтедоше крајишницима сву заосталу трогодишњу плату издати.

„Плаћени хајдучки фрајтови и простаци уживаху до сада месечње 3 фор. а хусари 4 фор. Кордуа ту плату обали код првих на 1 фор. 30 кр., а код других на 3 фор. То изазове највеће негодовање код крајишника.

„Ови се противише и томе, што оцепише знатан део земље од крижевачког надкапетаната, кога је Кордуа, због територијалног изједначења упутио копривничком, иванићком и св. Ђурђевачком надкапетанату.

„Исто тако не задовољише се Крајишници ни са 62.000 фор. у место њихове заостале трогодишње плате. За време ракоцијевог устанка, пошто се за обрану штирске земље опредељена вараждинска народна војска борила против усташа у Угарској, штирски сталежи за обезбеђење своје земље и за сачување својих иметака основаху две немачке пуковније, тако зване зобњаче (Habersäcke). Ови молише цара, да им трошак за оснивање тих пуковнија надокнади; но кад им се то порече, тад хтедоше подмирити тај трошак из плате Крајишника, те на ту цел ову и обуставе и у истини

[1]) Споменица на цара. Прилог уз списе херцога хилдбургехаузенског.

је на немачке пуковније употребе. Заостале плате могоше се само са напредним оптерећењем штирске издати[1]).

С друге стране и сталешки одбор подигне рекламације (31. нов. 1801.), које налазиште корена у безобзирноме поступку крајишких заповедника.

„Да се издржавање Крајине, по првој установи као слободна дозвола путем расправе на редовноме сабору потражи и као што је у бечкој конференцији припознато да, ако својевољно дозволење годишњега постулата (потраживања) у целини, а не делимично сљедује, тад да се од условљене количине новца, муниције и живежа не отступа.

„Одбор је захтевао, да се у више прилика од стране крајишких војника напуштено добро поразумљење са земљом опет успостави, те да се без претходног поразумљења са сталежима, уз одржање пређе условљених постулата никакова устројства или преиначења било у војничким или у дисциплинарним одредбама не чине.

„У прво доба именовали су сталежи саветнике градачког војеног савета и ови беху поред заклетве њима потчињени. Али пошто им се то укине, то захтеваху сталежи озбиљно, да им војени савет бар до знања достави све важније догађаје у Крајини.

„Још у први мах ишло се на то, да се земаљски племићи наместе у Крајини, јер број ових беше тад велики и сва њихова деца не могоше се сместити у земљи.

„И сама бечка конференција признала је овима првенство, у случају њихове једнаке способности са другима. За то је одбор мислио, да при попуњавању упражњених крајишких места, требало је урођенога Штирца, ако би овај само у опште за то способан био претпоставити и боље кралификованим иноземцима[2]).

„Питање пореченог им права, да они попуњавају тако названа безпредложна места остави одбор да реши сам цар. То право уступише сталежи привремено главноме пуковнику Соншесу; но овога насљедници га узурпираху.

Најпосле изјавио је одбор, да пошто је обаливање плате ху-

[1] Код истог §. XII.

[2]) Војничка влада налазиште се тад у особитоме положају. Штирци, као издржавајући милиције захтеваху удомљење своје деце. Хрватски сабор тужио се због навале странаца. Истоветно расположење завладјало је и међу народним официрима. Сама влада морала се обзирати на ваљане официре. Школарство чекаше на уређење.

сара и хајдука опасно, то да се не умножава број народне војске [1]).

Али супрот ових запрека и малога изгледа за успех Кордуа ступи к' изведењу свога предлога, кога је цар априла 1732. одобрио [2]) и са неколицином сталешких и војено-саветских саветника пође у генералат.

Како недостатно спроведе Кордуа свој предлог, показује његов извештај од 26. августа т. г. у коме вели он „да је наложено регулисање немачке војске и војводства, тако и укидање аркебузирске кумпаније извршено, заповедницима, војеним судцима и благајничким чиновницима нужно упутство издано“ [3]). Али он је у истоме извештају и сам признао, да комисија нађе за добро не публиковати нову измену штатута“ [4]).

На скоро покаже се неповољан успех Кордуин и распе све илузије.

Отпор Крајишника против раскомадања крижевачког надкапетаната, због обалења њихове плате и отсечне суме од 62.000 фор. на скоро доби опредељену и живљу форму. Незадовољност порасте још и због тога, што је Кордуа плату хусара и хајдука обалио, а ону заповедника и сувише подигао. Крајишки народ поднесе против тога представку у Беч и покуша, да још и са јавним отпором очува свој стари устав. Због тога пропаде и оно, што је Кордуа од свог устројства већ спровео и развије се скоро незакоиито стање, јер стари устав беше обескрепљен а нови не уведен. Према ових, тако наступљених околности Кордуа ослободи се својих илузија, но ипак не хтеде признати све махне свога предлога, јер год. 1734. изјави „да је то кажњиво понашање Крајишниках та околност изазвала, што штирска земља нити је условљену отсечну суму нити условљену плату издала. И месечна плата хусара беше сувише мала [5]).

Да би се утишала општа раздраженост у земљи, обрати се градачки војени савет на упут. аустр. дворску канцеларију, да ова поради на томе, да се изда већ минула полгодишња плата. Уједно са овом и са сталешким заступницима ступи у конференцију, у

[1]) Прилог код херцога хилдбургехаузенског.
[2]) Царско решење налази се у препису код горњега.
[3]) Код разних. Бр. 545 §§. Хауер.
[4]) Код Хилдбургехаузена §. XIV.
[5]) Извештај од 28. марта, бр. 416. код Хауера.

којој се установи и стање војске и ових плата. Штаб се умали, а плата заповедницима се обали:

Главног пуковника	са	12000	фр.	на	10500 фр.
копривничког заповедника	„	4000	„	„	2737 „
крижевачког „	„	3000	„	„	2677 „
иванићког „	„	3500	„	„	1965 „
св. Ђурђевачког „	„	2000	„	„	1674 „

Из новца тако добивеног требала се подићи плата хусарских каплара од 3 на 4 фор., а хајдуках од 1 фор. 30 кр. на 3 фор.

Али и ове, истина добро мишљене измене не утишаше буру раздражености. Поред тако честог нападања на опстанак тога генералата развије се још и делателност унијатске пропаганде, која после смрти Кардинала Колонића главну потпору нађе у загребачким бискупима[1]). Тај, у своме материјалном бићу толико пута загрожени и у својој вероисповести и са средствима силе кроз пол столећа нападани народ ретко иступаше из раздраженога стања и предавао се овоме са таковом запетошћу, да за утишање таковога чувства полумере не беху довољне.

Ова, са много страна чињена нападања појмљивим чине оне енергичне кад и кад и незаконите кораке, са којима вараждинци тражише себи помоћи. 9. фебруара 1705. потуже се и на своје официре због крчења шумах, узимања пристојбе за пасоше, за гојење свиња, роботе које њима радише, трговине са службеним местима, ловачких хајака, подвоза за приватне грађевине, продавања крајишких земаља и попуњавања официрских места са иноземцима[2]).

У тако раштрканим околностима мислила је влада, да ће у самоме народу наћи утишавајућих средстава, јер она дозволи Крајишницима мољено постављење 8 поротника. Ове бираше сам народ на једну годину и добише једнога писара за деловођу. Ових задаћа беше та, да изравнају спорове, одрже мир и поредак. Онај поротник, који би суделовао на скупу или би у осујећењу тога небрежан био, казнише се строжије него сваки други[3]). Истодобно

[1]) Види културно-исторички део.

[2]) Прилог за предлог у лаксенбуршкој комисији 25. маја 1839. код Хилдбургсхаузена.

[3]) Први осмосудци (octoviren) бсху следећи Крајишници, највише кнезови: Петар Љубомир, Илија Горановић, Тадија Маравић, Стипо Борашек, Бешко Човић, Прокоп Баковић, Тома Ребровић и Теодор Вокарић. Царска потврда од 1. сент. 1735. Прилог уз списе лаксенбуршке конференције 1739. код Хилдбургсхаузена.

се дозволи, да се успоставе и старе плате код фрајтова у народној војсци и попуне официрска места са народним људима.

Тада се мислило, да кад се задовоље све оне особе, које имаху највише уплива на народ, биће утрвен пут за умирење чувстава. Али у народу беше и потстрекача, који не допуштаху да се утиша пламен раздражености. [1])

У рату аустро-угарске против усурпације шпанскога вел. кнеза Дон Карлоса определе се и 4000 вараждинаца за измаширање Потпуковник Крашински сазове на ту цел 21. декембра народну скупштину у Крижевац, на којој даде прочитати и протумачити царску наредбу. Крајишници једногласно изјаве, да су готови измаширати. Али већ другога дана, без сумње на то потстакнути предаду једну, на потпуковника и њиховога повереника Матолаију гласећу споменицу, у којој изразе жељу да се још пре њиховог измаширања реше следећи 9 тачака њихове молбе:

„да се генералат у свему и свачем успостави у свој стари уставни одношај и она војводства у крижевачком, иванићком и св. Ђурђевачкоме надкапетанату, тако и у петрињскоме капетанату која беху укинута, како би они што измаширају радије, а они што остану код куће мирније службу вршили.

„Да се прво исплати, по староме правилу она плата која је код штирских сталежа заостала.

„Да се све војводе поставе у њихове старе срезове, а смрћу упражњена места не попуне, већ барјактарима на обављање повере све донде, док се са народним крајишницима не попуне.

„Због бољега одржања унутарњег мира да се бирају још 4 војводе и додаду поротноме суду.

„Да се укину она поручничка места, која поставише устројна комисија и на основу својих повластица протестоваху против њиховога заведења. Што се тиче службе, да поручничка места обаве за то изабрани барјактари и заслужни Крајишници, а по повратку ови ће опет заузети своја стара места. Свакоме над и подофициру да се поврати стара титула, јер ове садашње су против њихових повластица уведене. Молише да се то пре измаширања изврши.

„Да им се повластице у оригиналу издаду, а пре других оне што су им 21. у Крижевцу прочитане.

„Да се не ставе под друге заповеднике, наиме под заповед-

[1]) Између њих најокретнији најпосле паће своју награду у устанку од год. 1735.

ништво пуковника Беренклауа и Креага, већ они заповедници који их изведу из земље нека им заповедају и у бој, а после тога их у домовину натраг доведу.

„Пошто, по новоме устројству беху им додељена 2 војена судца, то молише прву инстанцију да упливише на царскоме двору, да по староме начину при једном остане.

„Најпосле да се од 5 плаћених капелана наместе бар 3 православна. [1])

Прва инстанција им обећа да ће их у неколико тачака потпомоћи, у другима пак упути их на изчекивану комисију. Херцог хилдбургсхаузенски, коме цар наложи да оствари брзо измаширање вараждинаца својим тактичким упливом доведе ствар до тога, да крајишници вољно измашираху; но уједно и поднесу жалбу пред царски престол са молбом, да за њено извиђење определи самога Херцога. [2])

Последња молба им беше одобрена. Али Херцог беше прво спречен са једним политичним поверенством, но кад му се даљи изговори не приме, одазове се царској заповести и предузме извиђење те жалбе (1736.)

Међу тим крајишки народ жељно изчекиваше комисију да га избави из трогодишњега заплета.

Већ год. 1735. обрате се кнезови и простаци на цара, и изјаве му вољно измаширање у бој наређених 4000 момака. Али захтеваху да им се изда само нешто новца на рачун три годишњега заостатка. Ако се неколицина показаше упорна, то нека се не рачуна у грех целоме народу. И то се показало да она, са новим устројством изазвана забуна води на пропаст генералата, коју, за једно са уштрбом царске службе могла би само једна дворска комисија отклонити. Најпосле молише да им се Херцог хилдбургсхаузенски што пре пошаље [3])

Али најпосле кад и осмосудци виде своју имаовину, свој и својих својата живот у опасности, јер их непоштени бедише, да је долазак Херцога хилдбургсхаузенског само обмана од њихове стране, то и они прибегну цару са молбом „на име божије да што пре пошаље у Крајину толико пута мољену комисију, јер иначе прети

[1]) Прилог уз извештај пуковника грофа Страволдо од 23. марта 1735. Код Хилдбургсхаузена XIV.

[2]) Код Хилдбургсхаузена 9 18

[3]) Прилог //. уз страволдов извештај код Хилдбургсхаузена.

устанак". А да последице не би пале њима на терет, позову се на велико незадовољство, које изазваше оно, од градачког војеног савета по новом устројству наређено и народу тако мрско издржавање срезова [1]).

И сам гроф Стразолдо изјави, да без брзе помоћи може најгоре наступити. Утицај и углед осмосудаца беше потиштен и њихов живот загрожен. Уједно молио је гроф, да се испошаље повереник Матолаија и да овај по своме уверењу посведочи то опасно стање [2]).

Најпосле пожури испослање комисије и насилнички чин у Марчи. Неколико калуђера из манастира Лепавине, у отсуству унијатскога владике Јовановића грунуше са оружаним Крајишницима у манастир Марчу, у коме владика становаше. Ту са олтара свуку служећега свећеника, скину с њега служеће одело и баце 2 монаха у тавницу, а друге растерају и присвоје манастир, тврдећи да га је назидао дошли патријарх Гаврило.

На то беше поширено херцогово пуномоћије и додели му се војени саветник Херенбранд, славонски главни аудитор поручник Презнер са својим писаром и повереник Матолаија, а за случај нужде осигура му се и војничка асистенција. За осигурање самосталнога делања забрани се градачком војеном савету (31. марта 1736.) да се меша и утиче у рад те комисије.

Тај војени савет беше још 1. октобра 1735. упућен, да у политичким, а на херцогово захтевање и у личним и реалним односајима без преговора и околишења на руку иде тој дворској комисији, и то тако, да ако би се при тој истрази против кога тужба подигла, тај да без обзира или заштите не надлежности форума мора тој комисији предстати [3]).

Херцогова задаћа беше и тешка и замршена, јер имао је посла и са градачким војеним саветом, који му стављаше на пут запреке још пре, него је у комисију ступио, па је и против самих царских решења радио. Он је знао, да је крајишки народ јако огорчен на кордуино устројство и да то огорчење његово може избити и на површину. И то му беше познато, да је цар крајишкоме народу плаћање хусара и хајдука по староме начину формално одобрио. Знао је даље, да је цар тек фебруара 1735. потврдио по-

[1]) Прилог бр. 12. и 13. уз Стразолдов извештај код Хилдбургехаузена.

[2]) Извештај од 14. јан. 1706. у кронол. извод. списима (2 свеска „Карловачко-варађдинска Крајина).

[3]) Царско решење, Прилог бр. 77. код херцога хилдбургехаузенског.

властице вараждинских Крајишника и њих обвезао на бесплатан подвоз само при измаширању и повратку своје сопствене војске без свакога издржавања. Најпосле цар је дозволио, и то се у упутство дворског војеног савета на Херцога хилдбургсхаузеншког уврстило и пре измаширања крајишника у Италију прогласило, да се она, између копривничког, иванићког и св. Ђурђевачког надкапетаната подељена крижевачка војводства опет придруже онима и успоставе у свој пређашњи односај. Градачки војени савет радио је против свију ових наређења или није их ни извршио. Градачки војени савет супрот тога, што депутирци и осмосудци, којих је број народ самовласно удвостручио готови беху причекати на исплату припадавштине док не стигне царски повереник, наложи мајору грофу Голлеру, да упливише и под претњом губитка плате за народну војску, пресију учини на Крајишнике, да приме плату по кордуиноме устројству и да им по томе плату и изда. Покушај исплаћивања на тај начин да изведе са путовањем од места до места, у којима беше народ доброга мишљења; но не у слободним већ у затвореним просторијама и по кумпанијама. [1])

Али тај покушај пропаде у крижевачком надкапетанату са свим, премда грофу Стразолду беше везано на срце, да упливише како би се тај покушај произвео. [2])

Тај војени савет утицао је и у измаширање Крајишниках, ма да то беше Херцогу поверено и подели људе по кордуином устројству, премда га је Херцог већ изменуо. Спојење одељених војводства са крижевачким надкапетанатом покушао је спровести само на војничке цели и со тим умножи забуну, јер тад Крајишници, по својој личности и земљишту потпадоше под различите власти.

Најпосле, и против намере бечкога дв. вој. савета захтевао је од Крајишниках, да за уконачење немачке кумпаније ставе потребни лебац и храну безплатно и дао је грофу Страсолду таково упутство, које кад би дошло до изведења лако би довело и до крви. Ове са високим и највишим намерама у опреци ставшим корацима градачкога вој. савета следоваху брзо и предвиђене последице, јер народ се скупи и нападне на пуковника Страсолда, који из сумње да ће усташи упасти у његове слабе дворе изађе пред њих сам. По усташи њега и његове јако злостављене официре присиле на то, да издаду реверс против кодуинога устројства.

[1]) Решење од 20 јула 1736. Прилог бр. 22. код Хилдбургсхаузена.

[2]) У решење од 2 децембра 1736. Прилог бр 24 код истога.

У тако кобним околностима на вашару у Белој кули, између Копривнице и св. Ђурђевца усуди се и капетан Теодоровић пред једном четом људи изјавити, да је долазак Херцога хилдбургсхаузенског само обмана од стране њихових одборника, због чега се народ скупи и закључи, да се нова депутација пошаље у Беч. Даље пошто народ примети, да су кнезови не давна покупљени новац задржали, то предузме насиља против њих и против свију присутних хусара и хајдука који примише плату по кордунноме устројству, чинећ изгреде и у њиховим становима [1]).

Кад улазише Д' Олонови драгонери, тад скупи се народ опет, разори мост и попрети, да ће са оружаном руком дати отпора. Изгреди пођоше тако далеко да пуковник Д' Олон, кога је Херцог послао напред у генералат дође на ту мудру мисао, да се усташима као таоц преда док не стигне Херцог.

У таковоме расположењу затече Херцог хилдбургсхаузенски тај генералат крајем год. 1736 кад он тамо стиже [2]). Његово нашање у судбу крајине сачињава свршетак времена не регулисане крајине и почетак регулисаних односаја са оснивањем пуковнија.

§. 28. Усташки појави у Лици. 1728 и 1732.

Међу тим опет наступи побуна у Лици, и то год. 1728 против надкапетана Атемса и официра због пристрастнога правосуђа, а год. 1732 због умаширања једног одељења немачке војске.

Год. 1732 нађе двор. војени савет за нужно, да се због стеге тога на немир наклоњенога народа једна немачка чета од 200 момака под заповедништвом мајора Прецнера у ту земљу премести.

Премда је надкапетан тај долазак војске крајишницима обзнанио, опет зато ова беше примљена са највећим неповерењем, јер у њих, под турским игом ропства пресађена клица неповерења још не беше изчезла. Један зликовац, кога при истрази немогоше пронаћи распе глас по народу, да ту војску шаље камера за то, да Личане опет под своју власт подвуче. Тад пробуди се опет дубоко укорењена мржња на Камеру и потстицаше народ на отпор. На врх устанка стави се Турлина Томљеновић из Смиљана. Овај пре краткога времена беше затворен, но кад га пратише у Оточац,

[1]) Из специјесфакти изасланика Прокопија Ђаковића Прилог уз бр. 26 код Хилдбургсхаузена.

[2]) О понашању градачкога војеног савета према варађдинскоме генералату. Види код Херцога.

Смиљанићани растерају пратњу на белајскоме мосту и њега ослободе. Тад он изда усташки позив на Личане. За ту ствар добије поборника од великог уплива у 75 годишњем старцу капетану Добривоју Кнежевићу из Бунића, који његов позив не само са својом окружницом публикује у своме негдашњем капетанату[1]), већ и један својеручни препис пошаље у Кореницу, па још га и даље распростре и закаже народни скуп, кога Томљеновић сазове у Цер (Чери).[2]) Млади Кнежевић (Милин) који се даде употребити за оруђе свога стрица поведе једну, у шуми „грозонова загаја“ сакупљену чету у Кореницу, да тамо опљачка привременога капетана Миланеса. На скупу у Цери и на белајскоме мосту беше закључено, да се спречи улазак немачкој војсци, да се поседне пошта код Смиљане и спречи улазак војводи Колаковићу и Оточанцима. Томљеновић је општинском писару Гаићу диктирао следећу споменицу на мајора Прецерпа.

„Турлина Томљеновић изабран је од личких Крајишника и он се заклео да ће верно заступати личанске ствари.

„Он је имао покупити све оне трошкове од народа, који су учињени у Атемсовој парници без да му се дала за то ассистенција.

Личани не хтедоше примити немачку војску ако ова долази од Камере, па и данас је не примају.

„Њему би велике неприлике нанели официри, јер га хтедоше ставита под преки суд, те послати га у оточки затвор; но избавише га.

Најпосле изјави Томљеновић, да ће много радије пасти од царскога мача него од својих непријатеља.“

Први народни скуп беше у Смиљани код цркве. Уз откуцавање звона рашири се тај покрет преко Новога Трнозца, Добросела, Почитеља, Рабаца, Ловинаца, Белаја, Радуња, Будака и Мушулака. Ко се не хтеде придружити, томе попретише са пожаром и поплавом сермије и иметка. Кућу Месића и војенога судца Перије у Мушулаку опљачкају и попале усташи, а Орешковићеву у Перушићу. После тога иђу у

[1]) Позив гласише следеће: Поркулабе Фундусе. Заповеда се теби од стране све крајине, да се имаш наћи са свими своми подложници на онај крај воде Лике за Будаком, под изгубленьем свега свога и тешким одговором земља и преземље у пријашу среду. Туди хоће сва Крајина Лика надвирати добро обћинско. Друго да несмијеш поркулабе мирити се са свим пуком корепичким и буњићким. На 30 сриња 1732. Препис код истражних списова бр. 95. У архиви загреб. генер. ком. (Ово није превод већ оригинал као што га је Томљеновић написао. Превод.)

[2]) Коначна пресуда од 14 јануара 1733. Исти број и у истој архиви.

Подлапац да запале кућу поркулаба (тавничара) Хољевца. Али овога жена тако гостољубиво их прими и со тим тако преобрне њихово расположење, да они не само напусте своју намеру, већ полако и разиђу се.

На другу Томљеновићеву споменицу изјави мајор Прецери, који становаше код Кањиже да је њега цар зато послао у земљу, да правду врши, за то сваком је слободно тужити се и тужбу своју предати. Осим тога обрати се оточки војвода Колаковић на устапке вође и приволе их са леним речима да ступе у немачки стан. Тамо добију ови налог да напишу своју жалбу, но чим је предаду, буду одма ухапшени и у Оточац послани.

Тај поступак међу усташима изазове крајње огорчење и потстакне их на јаван отпор и насиља против немачке војске.

Да би усташи пресекли довоз хране онима, поседну карлобашке путове, нападну и отму један довоз брашна и раниште више њих од пратње. Усљед тога Прецери одреди војводу Колаковића да са 60 пешака и 20 коњаника растера усташе, који се скупљаху код Оштарије. Али Колаковићева чета беше малена и мораде узмаћи и био би му пресечен пут натраг, да га не потпомогоше они, на сусрет му отпослани 100 момака, који су усташе сузбили; [1])

Прецери постави у употребљиво стање два од оних топова, које за тече у Новоме, да усташе са оружаном силом растера.

Ови изберу Веловицу за своје уточиште. То беше једна шума која им са својим стењем много заклона пружаше и беше са долинама у различитој форми испресецана. Прецери да би могао тај предео посмотрити помакне се са оточким крајишницима и 50 редовних војника у Трновац, јер усташи овај оставише. Но после убеђења, да би се усташке бусије могле само са великим жртвама нападати повуче се натраг у свој стан. Усљед тога предложи војеноме савету, да се најмање 500 момака искрцају у Карлобаг и онда са узајмичним поразумљењем усташи с преда и иза леђа нападну и расну. [2])

Али до тога не дође, јер озбиљност, са којом Прецери ступи против незадовољних такови обрт учини, да се места Белај, Нови, Смиљане, Трновац, Цесарина и Оштарија предаду. Осим томљеновићеве породице, која побеже у шуму сви други дођу у стан и

[1]) Извештај од 18 августа 1732 из војеног стана код Кањиже. Бр. 343. Види прилоге у архиви загребачке генерал команде.

[2]) У истоме извештају.

после строге опомене обвежу се и закуну на верност и обећају похватати све оне, који би хтели по ново наводити на неверство.

Са предајом ових села ослаби отпор, а оно друго довршн патенат карловачког генерала Штубенберга, са којим он народу ујамчи обрану против иступлења капетана и официрах. Општи пардон (милост) потпунце успостави мир. [1])

Пошто истрага против усташа од год. 1728 не беше још свршена, то коловође оба устанка осуди оточки, сењски и кањишки суд.

Главне коловође устанка од год. 1728. подлапачки и врбички кнезови, тако и мекињарски барјактар беху путем милости, поред губитка њихових добара мачем погубљени, њихове главе на белајскоме мосту као месту усташкога скупа на 3 колца натакнуте, а њихова тела под ове укопана. Десеторица најкривљи поред већитога касирања беху осуђени на 3 годишњу шаначну радњу. Перушићка општина, која са својим отпором Колаковићу пречиште улазак, па га је још и ранила осудила се на наплату од 400 немачких дуката (по 1 фор. 8 кр.) на опште цели, а сви други беху помиловани. [2])

Од главних потстрекача од 1732. беше Турлина Томљеновић чережен. Вуку Гајићу, као тада јединоме писменом човеку одсекоше прво десну руку, а после главу. Миле Мараш и Илија Жикић из Дебелога села и Фрањетић из Новога беху као усташке вође мачем погубљени и њихове куће порушене [3]).

Сењски војени суд осуди Марка Крпана на смрт са мачем и конфискују се његова добра [4]).

Против Кнежевића водише се истраге у Кањижи. Старина беше осуђен на вешала, а његов синовац на мач и добра им беху конфискована [5]).

§. 29. Посавска Крајина. Продужење њеног организовања чрез грофа Одијера и спроведење тога чрез грофа Кевенвилера. Стање Славоније 1734.

За време прегледања маја 1717. састајаше се троделна посавска Крајина из 24 хајдучких и 12 хусарских кумпанија; но у

[1]) Извештај од 26 августа. Пети број.

[2]) По владаоцу. Градац 20 септ. 1732. Прилог уз бр. 129 од год. 1733 у архиви загреб. генер. команде.

[3]) Извештај од 26. авг. бр. 343. у архиви загреб. генер. команде.

[4]) Извештај од 26. авг. бр. 129. у архиви загр. генер. команде.

[5]) 14. јануара 1733. бр. 129.

различитоме броју глава. То, а тако и помешање народне војске са порезницима (паорима) побуди бечки војени савет, да наложи тада славонскоме главном заповеднику грофу Одијеру (5. маја 1728.) да преиначи народну војску на Сави. Он беше упућен да подигне број ове војске иа 5844 глава и да их одели од паора, а од досашњих у унутарњој земљи лежећих крајишких пошта Чепин и Ђаково задржи[1]). На ту цел придода му се и пуковник Фирштенбуш, а од камералне стране барон Ребентиш.

Ова комисија, која се имала поразумети са камералним саветницима Брандауом и Кохом, тако и са војеним повереником Вимером беше упућена:

„Да прегледи стање, посед и способност официра за даље службовање, тако и број Крајишника из разних капетаната. Даље да пронађе и попише њихов посед, те овај да регулише по броју војске, која бројно беше подигнута на 5844 глава.“

Али пре свега да премери онај аустријско-босански предео, у ком је барон Петраш основао ускочка села, те да га додели Крајишницима.

У начелу да у народну војску уврсти само оне који се изјавише за војништво.

Због премерења тих земаља додаху се тој комисији и мерници. Али ти послови тако лагано напредоваху, да их је двор. вој. савет већ год 1733 пожурио због тога[2]), да би и гроф Кевенвилер могао ту милицију устројити.

Затезање тих послова најпре свога узрока у кузи, која проузроковаше опште узнемирење, а тако и у једноме новом предлогу дворске коморе. Ова ступи са таковим предлогом, да се због умножења порезниках посавска крајина или сасвим укине или народна војска умали и на земљиште аустријске Босне премести.

У то време ступи гроф Кевенвилер на чело славонскога генералата. Човек који се не само као ваљан војсковођа у Италији, већ и као изврстан администратор показао[3])

При наступању своје нове поште одма примети он бедно стање у Славонији и поднесе двор. војн. савету слободоуман извештај, који изражава његову збиљу, са којом се латио своје нове задаће.

[1]) Ex consilio belli pro informatione (из војеног савета за равнање). У фасц. бр. 3. у архиви слав. сремске генерал-команде.

[2]) У истоме.

[3]) Кевенвилерово делање за грађанску Славонију не спада у моју задаћу.

При своме првоме путовању одмах се уверио, да је та земља управо напуштена, кад нико не потпомагаше напредак и добро тога, царскоме дому вернога, одапога и заслужнога славонског (српског) народа [1]).

Та земља стењаше под игом великога пореза, уконачења војске, набавке дрва за гарнизоне (посадну војску) и печење цигаља. Са обећаном наплатом ванредних послова тераху се највећи изгреди. Овим теретима придружи се и робота за зидање 10 касаранах, предпреге за пролажење војске и за властелине. Изнурење народа оде тако далеко да спахије, осим што узимаху за пристојбе од земаљах 11 фор., за откуп роботе 8 фор. и за кирију 3 фор., присиљаваху паоре још и на роботу годишње 12. дана. Осим тога страни властелински чиновници и закупници умножаваху невоље и со тим, што без обзира, што је народ већ сасвим исцрпљен, измишљаваху и нова средства за његово исцрпљење, да со тим задовоље своја несита користољубља. Најпосле придружи се тима и противзаконо зваништвовање камералних чиновника.

Са тако сакатим поступком чиновниках угњетавање народа досиже врхунац и старешине многих породица са својим синовима бацише се на хајдучину или тражише спаса у иселењу. [2])

Такове непогоде у земљи умножаваху се битно и со тим, што и трговина подлеже, јер ни свој мали производ немогоше становници корисно продати. Спахије извукоше сав новац из земље, а осим онога, што добијаше војска други не утицаше у земљу.

Изнуђавања од стране царинарских закупника, камералних чиновника и прилози потпуно исцрпе народ. [3])

После тако обележеног стања изјави Кевенвилер, да су посматрања камералних повереника недовољна и безцелна, јер не принесоше народу помоћи. Он се позове на записник комисије, која је после пакрачкога устанка верно и тачно обележила одношаје и најпосле примети, да би се о глобљењу народа чрез спахинских и камералних чиновника читава књига написати могла.

После на цртања ове кобне слике Кевенвилер пређе на по-

[1]) Кевенвилерове сопствене речи. Извештај, из којега сам следеће дознао налази се уз бр. 2. од год. 1 35. у архиви славонско-сремске ген. ком.

[2]) У времену од 1722—1727 нашла је камерална пописна комисија 589 остављених сесија и попрети свакој општини са глобом од 100 фор. која неби свако удаљење или иселење одма пријавила.

[3]) У истоме.

савску Крајину, јер он се за њезин даљи опстанак већ и с тога заузимао, што се хајдучина у невероватној мери раширила.

У томе наваљивању, да се војничка Крајина под видом умножења земаљскога пореза укине, упази он сакривену тежњу за добитом нових поданика без свакога обзира на корист посавске Крајине, па и саме државе. Напротив Кевенвилер обележи бечкоме дв. војеном савету дела посавске Крајине у последњем турском рату, њихово плаћање годишњега пореза од 24.000 фор. њихове безплатне радње око зидања градова у Броду и Градишци и за ове нужне подвозе и со тима држави уштеђене трошкове. Даље обележи жалосно стање посавске Крајине и због куге, јер граница беше затворена и њима извоз својих производа препречен. Савска поплава такође наносише им грдну штету и приморашe их, да по велику цену закупљују властелинске и камералне земље.

Позивао се и на њихово, са пописом од год. 1727 доказано материјално опадање, нагласио је уконачење 13 коњицких кумпанија преко зиме 1728 и 1729, њихово службовање на кордону дневно са 338 момака, тако и у градовима и шанчевима, када не досиже редовна војска за то, непрекидно патролисање против хајдучине, ком приликом многи и главом платише.

Он упути и на ту околност, што крајишници из оних, поплави највише изложених села мораху своје породице, сермије и имаовине на обали са оне стране аустријске Босне сместити, а много пута их на трајније време својој судбини оставити и службе вршити без да и долазише у додир шњима.

Усупрот свега тога (као што Кевенвилер тврдише) крајишници већ из самога поноса хтедоше истрајати у војништву, јер наименовање „Паор“ сматраху они као поругу, која доводише и до убиства. Само захтеваху, да се порез по стању иметка и у таковој мери разреже, како би га сносити могли.

Кевенвилер нагласи и то, да у случају ако се та Крајина укине, може наступити бројно бегање у Турску, да се со тим паорски јарам избегне и изјави се одсудно против тога, да се народна војска измеша са паорима, јер ови се узајамно не трпеше.

Најпосле нагласи он и заслуге крајишкога народа у преосвојењу Славоније, њихову опробану верност у време ракоцијевог устанка и услуге за време турскога рата (1716—1718). [1])

После решења од 15. новембра 1733. поднесе Кевенвилер 15.

[1]) У истој.

децембра представку да се посавска Крајина задржи и приложи не само нацрт правила, већ обележи и средство, како ће се отклонити тужбе. На ту представку добије 21. децембра претходно уверење, да ће се славонска народна војска задржати.[1])

А. Ново бројно стање у посавској Крајини.

Тим поводом поднесе 7 децембра предлог за регулисање посавске Крајине и цар га, заједно са правилама 8. фебр. 1735 одобри.[2])

Кевенвилер задржи дотадашње поделење посавске Крајине у горњу, средњу и доњу и потчини их градишкоме, бродском и рачкоме надкапетанату, а на земљишту аустријске Босне оснује три пешачка и коњица надкапетаната.

а) Хајдука.

Он предложи сљедећи број пешака (хајдука) у посавској Крајини.

У горњој 6 капетаната са	2945	момака
У средњој 8 капетаната и 2 војводства са	5033	„
У доњој 6 капетаната и 2 војводства са	2201	„
Свега	10179	момака.

б) Хусара.

У горњој 3 кумпаније са	733	момака
У средњој 5 кумпанија са	733	„
У доњој 4 кумпаније са	336	„
Свега	1504	момка.[3])

Ове, за службу способне људе подели Кевенвилер у три дела.

1) Прву трећину определи за измаширање.

2) Другу трећину определи за обрану земље и чување граница.

3) последњу трећину определи за пољске радње и у опште

---

[1]) Регистр. бр. 704 и 517 у кронол извод: списима таб. 27.

[2]) У регистр. бр. 787 243 и 244 у кронол. извод спис: тако и у славонским списима у држ. вој. министарству.

[3]) Табела. Прилог у 8 фасц. 1735. у арх. слав. срем. генер. ком. хајдучки капетанати беху у горњо слав. Крајини: свињарски, подегрански, градишкански, краљево-велики, богошевачки и сијешићки. У средњој: бићкоселски, орјевачки, 1-во врбацки, бабочацки, 2-го врбацки, подвински са бродским и бабина гредачким војводствама. У доњој: винковачки, комьетински, јаминачки, моровићки, рачки, кикујевачки са рајевоселским и жупањским војводствама. Хусарске кумпаније беху у горњој: краљева-велика, 1. и 2. градишканска. У средњој 1 и 2 кобашка, и 1 и 2 бродска и бабиногредска. У доњој: моровићка, чалманска, рајевселска и чепинска. (у истој табели.)

за домаћу економију. Али пошто добије заповест, да сместа прими заповедништво над војском у Италији, то буде спроведење тога предлога поверено градишканскоме заповеднику потпуковнику Сојеру; но Кевенвилер утицаше на спроведењу свога дела и из Италије, јер предложи да се у место трећега сваки четврти човек определи за измаширање, а она тројица да опреме и заодену овога.[1] Уједно приме се и следеће измене у бројноме стању служећих.

Скупа беше постављено:

12680 хајдука
2337 хусара,

Свега 15018 момака.

Од ових определе се:

а) **За сталну војску.**

3112 хајдука,
667 хусара.

Свега 3779 момака.

б) **За обрану земље.**

7392 хајдука,
1286 хусара

Свега 8678 момака.

в) **за пољске радње.**

2176 хајдука,
386 хусара,

Свега 2561 момака[2])

Б) Издржавање.

Народна војска у иноземству имала би се следеће издржавати, рачунајући оброк (Portion) по 3 фор.

1. *Хусари.*

	Порција хране по 3 ф.	Оброк за коње по 3 ф.	Укупно
1 капетан	16	5	63 фор.
1 поручник	5	4	27 „
1 барјактар	4	3	21 „
1 стражамештар	3	3	18 „
1 фурир	2	2	12 „
1 ранар	3	1	12 „
1 добошар	2	1	9 „

[1] 24. августа 1735. Регистр. бр. 713 и 562 у кронол. извод: списима 1735.

[2]) Код Ауера 1 свеска.

1 седлар	1	1	6	„
1 ковач	1	1	6	„
1 каплар	2	2	12	„
1 простак	1	у нарави	3	„

2. *Хајдуци.*

1 капетан	15	3	45	„
1 поручник	5	2	21	„
1 барјактар	4	2	18	„
1 стражамештар	3	—	9	„
1 фурир	2	—	6	„
1 каплар	2	—	6	„
1 ранар	2	—	6	„
1 офиц. послужник	1½	—	4	„ 30 к.
1 трубач и фрајт	1½	—	4	„ 30 к.
1 хајдук	1	—	3	„

3. *Штаб.*

1 подкапетан	29	5	132	„
1 коначар	4	4	24	„
1 тајник	6	5	30	„
1 капелан или попа	2	2	12	„
1 ађутант	3	3	18	„
1 профус са својима	4	5	27	„ [1]

В. Дужности и повластице крајишницах.

Дужности и права (повластице) крајишницах установе се са царским патентом од 8. фебруара. 1735.

„Посавски крајишници беху обвезани, да чиње војничке службе и изван земље; но никада да не ступе у паорски положај, већ да увек остану крајишки војници, те да се у томе својству одрже и употребљују. Даље обвезао их је цар, да у мирно доба чине не само земаљско-унутарње, већ и гарнизонске службе, тако и да раде око утврђењах; но за ово добијаху лебац.

„Напротив опрости их цар од сваке порезе, а наиме од плаћања на њих досада разрезиваних 24000 фор.

„У последњем турском рату освојено земљиште босанско, заједно са насељеним ускоцима придружи се посавској Крајини за то, да ова добије плодних земаља.[2]

[1] Код Ауера.

[2] У овој, тако званој „ускочкој држави“ оснују се тада шест капетаната.

„Крајишнике не беше слободно украћивати у погледу оних земаља са ове стране Саве, које беху њима у место плате упућене, тако и оних са оне стране Саве, које беху на то опредељене. Исто тако беше забрањано њих при уважању сопствених производа или с поља купљевих домаћих потребштинах са царинаром или порезом оптерећавати.

„У ратно доба да стоје под заповедништвом својих народних официра и да се закуну на војене чланке.

„Официрима и простима, док служише изван земље осигура се плата од државе; но у мирно доба издржаваху се сами од својих земаља, а крајишници плаћаху сами своје официре.

„Оставило се њима самима да купе одело, опрему и оружије.

„По царскоме патенту они, као и до тада потчињени беху бечкоме двор. војеном савету и славонскоме главном заповеднику.[1])

Г. Правила.

Кевенвилерово правило беше прва норма која обухваташе све одношаје посавскога крајишника; но без да их је исцрпило.

„Надкапетани беху обвезани потчињене им кумпаније два пут, и то после посејања земљах и после жетве обићи и особито пазити на то, да официри не глобе простаке и шњима несношњиво не поступају. Такав случај морао се пријавити заповеднику и главноме заповедништву. Даље морао се уверити о стању одела, оружија и других опрема, тако и о домаћој економији и пољодељу (§. 1.).

„Као што се исчекивало од крајишких војника, да ће̂ду вршити дужност по положеној заклетви и послушати официре, кад их ови на службу нареде, тако исто беше упућен и сваки официр, да у спорним случајевима безплатно узме под заштиту у праву потиштенога (§. 2.).

„Новчане казне беху најстрожије забрањене (§. 3.).

„Пошто се сваки, виши и нижи официр, а тако и простак морао кршћански и поштено понашати, то мораде сваки по својој, у Крајини припознатој вероисповести службе божије похађати, своје̂те на то гонити, децу у школе слати и по пропису вере одгајати да не одрасту као марве, већ да могу разликовати добро од зла, тако и частан и добар живот од безбожнога. Дакле ко зло употреби и похули име божије, погрди другу припознату вероисповест и со тим изазове кавгу или друге неприлике, а тако и међу посљедователима

[1]) У фасцик. бр. 49 у арх. слав. срем генер. ком.

разних вероисповести даде повода за побуну, проводи саблазан и безбожан живот, нека се казни са тешким затвором, а по околностима или по величини злочина телесно и смрћу (§. 4.).

„Проста крајишка милиција мораде како својим официрима, тако и свим царско-војничким и грађанским чиновницима, ако их је заповедништво у особитоме поверенству у Крајину послало свако поштовање указати и без одлагања све оно извршити, што ови предложише у највишој служби. Осим тога дужни беху простаци према својих десетника и сваки други по степенитоме реду свом претпостављеноме, све до надкапетана подређеност признати. Ко делаше против тога, машише се свога претпостављенога, па још подиже на њега и оружије, тај, по значају злочина имао се казнити са затвором, оцечењем руке, срамним изгонењем из кумпаније или из Крајине, а у теретном случају телесно и смрћу (§. 5.).

„Ако је кога крајишника не његов, већ који други официр на службу наредио или због службе укорео, тад овај мораде њега тако исто послушати, као и свог официра, а овај не беше властан због тога преговарати или ономе пребацивати, јер сваки официр беше на то овлашћен.

„Дужни беху крајишки војници међусобно, без разлике вере искрено и пријатељски живети, један другога на штету упозорити и своје добро узајмице унапређавати, пред непријатељем један другога потпомагати и у опште тако се понашати, као што то верна и искрена дружбеност налагаше (§. 6.).

„Кавге и тучења беху забрањени. Један другога не смеде на то изазивати нити се у то обестно упуштати, а још мање кога ранити или претући. И за таковога преступа следоваше смртна казна. У опште свако обестно, ма каковим оружијем и ма на који начин учињено убиство беше под претњом смртне казне забрањено (§. 7.).

„И крађа беше строго забрањена. Дакле ко је такову починио, тога суд, осим накнаде штете осудио је на тешки затвор, а по околностима на шибе и срамно изгонење из Крајине. Али ако беше крађа са провалом изведена, трећи пут учињена и украдени предмет од велике вредности или на царској каси, топништву, муницији, оружничком или тврђавском стоваришту и живежарском магазину, било то у гарнизону или у бојноме стању учињена, тад осудио се кривац на смрт.

„Ко прими са знањем крадене ствари, тај допаде телесне и смртне казне.

„Који је проневерио или допустио проневерити што год од свога друга, тај се без сваке милости са штрањгом погубио (§. 8.).

„Нико се не смеде усудити да у опште позајми, заложи, прода, попије, прокоцка или баци своје оружје и опрему (§. 9.).

„У маршу, на стражи и сличнима, беше под претњом строге казне сваки квар зданија, воћњака, винограда и обестан палеж најстрожије забрањен (§. 10.).

„Ко је поробио друге људе у пољу, вароши, селу или на јавноме друму, тај, поред повратка отетих предмета осудио се на смрт преко мача и глава му се натаче на колац за пример другима Али ако при томе злочину беше когод рањен или убијен, тад кривац осудио се на точак. И сваки учасник допао је исте казне. Просијачење на друму казнише се најстрожије (§. 11.).

Пошто хајдучина јако оте маха у Славонији, то беше наложено посавској народној војсци, да развије двоструку делателност за њено истребленье. Ко је ухватио, но опет отпустио хајдука, дао му хране и крова, потказао им наређену хајку, платио им харач својевољно и на таковом делу се ухватио, тај потпаде под преки суд и ако није платио главом, осудио се на вечиту робију (§. 12.).

„Свако обестно убиство, силованье, браколомство и палеж осветише се са смрћу. Кривоклетнику отсекоше два прста, прогласише га за ниткова и искључише га не само из кумпаније, већ и из Крајине (§. 13.).

„Бунжије и потстрекачи на побуне, од највишег до најнижега проиграше живот и обесише их без сваке милости. Ко је држао усташки говор или га је од других слушао и прећутао, тај се по замашности самога учина смрћу или иначе строго казнио (§. 14.).

„Забрањено беше на вашарима пушке палити за то, што се могла с тим изродити побуна. Исто тако и на оним местима, на којима беху страже намештене и војска укопачена (§. 15.).

„Ко је промашио стражу или другу заповеђену му радњу, тај мораде за то узастопце три дана стражарити или радити. Болест морала се унапред пријавити официру. На исти начин казнио се и сваки онај, који је без дозволе оставио своју стражарску пошту или радњу и под претњом телесне казне нико не смеде пијан доћи на стражу или радњу (§. 16.).

„Забрањено беше, без капетановога знања прелазити из једне кумпаније у другу, преселити се на које властелинско добро или у

опште иселити се из земље. Преступник тога дотерао се патраг и казнио се телесно, а по околностима и смрћу (§. 17.).

„Надкапетан не беше властан официра затворити или од њега новчану глобу изнудити. Ако овај није вршио своју дужност, тад употребила се против њега прописана казна, а можебитни злочин његов пријавио се главноме заповедништву. Злочинца није смео надофицир без заповедниковога знања преко 24 сата у затвору држати, још мање га избити.

Због пренебрежења службе, мање кавге, дугова и мањих преступа истина могао је заповедник кумпаније кривца војнички казнити. Али није смео на њега преко 50 батина ударити или њега на ударце по глави и трбуху осудити. Истина, морао веровника потпомоћи, да овај дође до свога новца; но и дужника несмеде преко 24 сата у затвору држати (§. 18.).

„Пошто су неке илирске бестидне и срамне речи више пута највеће зло, па и само убиство проузроковале, то беху оне најстрожије забрањене и Кевенвилер обрати против њих ону казну, коју је гроф Одијер у подунавској Крајини увео (§. 19.) [1]).

„Зборови и тајни састанци за куплење новца или ма под каковим другим видом без дозволе надофицира несмеху се држати. Од учасницах, ако је њихов број 10 превазишао имао се сваки десети обесити. Исто тако беше забрањено и похађање крчмах и других са пијанчењем скопчаних састанака (§. 20.).

„Забрањено беше како надкапетану, тако и капетанима и њима додељеним официрима целу кумпанију или само и једно одељење без заповедниковога налога позивати или са оружијем покретати.

Надкапетану или другима забрањено беше са онима, који се нису исказали са официрским патентом тако поступати, као да су у ствари над или подофицири. Дакле сви они, који се усудише такову част себи присвојити и со тим себе испод службе и пореза извући беху приморани да, као и други прости службу врше и порез плаћају. Осим тога сви надофицири, од капетана доле беху обвезани, да станују у своме капетанату и да се не удаљују из њега (§. 21.).

„Под претњом строге казне забрањено беше како официрима тако и простима војничке земље продавати, у мртве руке, као за-

[1]) То зло тако се укоренило, да све до данас свако средство законодавства безуспешно остаде.

кладе остављати или их поред уговора другима уступати, јер они не беху прави власници, већ само уживачи тих земаља. На основу тога подарског одношаја надкапетани и други официри нису били власни те земље, биле оне обрађене или не, од кога одузети, променути или иначе њима располагати, осим ако то беше прво пријављено главноме заповедништву и од овога наређено (§. 22.)

„Ни један надофицир, од капетана па до барјактара није се смео без дозволе надкапетана, а подофицир и простак без дозволе капетана из земље удалити (§. 23.)

„Смрт једнога надофицира, без свакога одлагања пријављиваше се надкапетану, а овај пријавио је главноме заповедништву. И најближи месни заповедници (Platz-Commandanten) мораху исказ о упражњеним местима и о попуњењу ових са најстаријима по степену четвртгодишње подносити. Удовицама остале су само оне економске поправке, за које се посведочило да их је умрли својим трошком учинио. Исто тако и оне, о своме трошку обрађене земље на вечито уживање. У тим случајевима дужан беше сваки заповедник кумпаније како за официрске тако и за простачке сироте, на њихово ваљано одгојење припазити и наредити, да оставштину тутор или мати до узраста (пунолетности) деце ваљано сачува.

„У случајевима ако умрли није оставио опоруку, тад се оставштина инвентарно пописала и њено биће, поред ознаке законитих насљедника надкапетану пријавило, а овај је такову пријаву посредством најближега месног заповедника поднео главноме заповедништву.

„Свако завештање на побожне цели, ако се односило на непокретно имање завештатељево, прогласило се за ништаво (§. 24.)

„Да би се постигло правично разрезивање уплате, за који пописи не беху удесни допуштало је правило, да се крајишници свакога капетаната скупе и по стању имаовине дотичну суму међу собом разрежу.

„Капетани купише тај прирез у оно време, кад имаху крајишници средстава за уплату т. ј. у јесен и само у крајњем случају предузимаху се овршбе, па и то никада без знања најближега месног заповедника (градишканског, бродског и рачког). Постављено беше начело то, да концем године под солидарном одговорношћу дотичних надофицира ни у једноме капетанату преко четврт годишње пристојбе већа сума не покупљена не остане (§. 25.)

„По добивеноме искуству, неки крајишници уплатише своју при-

стојбу и по други пут за то, што не добиваху признанице сврху уплаћене суме и уплата није се у записник уважала, с тога се крајишници упуте да пристојбе уплаћују само поред признанице, а надкапетану се строго наложи, да уплаћене суме капетанима призна (§. 26).

Пошто имућнији обртници и трговци најоше пута да се под разним видом извуку испод сваких дужности, те због тога мораху такове за њих крајишници и мање имућни сносити, то се сваки изузетак са правилом забранио и само пандури, са погледом на њихову домаћу економију беху за своју особу или један њихов син или брат од страже и роботе ослобођени. Та иста слобода од страже и роботе односила се и на ислужене војнике. Али уплате мораху као и други крајишници сносити. (§. 24.)

„За потрице опредељена беше новчана глоба; но ако се ова није положила, допустила се и пљенитба. Али после публиковања правила официри мораху такове случајеве бесплатно пресуђивати и упливисати, да се потпуна одштета постигне. (§. 28.)

„Жетва се морала у једно време обавити. (§. 28.)

„Капетани и други официри добијаху своју плату од надкапетана. Иначе допустило се капетанима и заповедницима кумпаније, да у својим капетанатима и варошицама држе касапнице и крчме и наређено беше, да у опсегу кумпаније сваки своме надкапетану или капетану три дана о својој храни роботу ради и свака кумпанија своме капетану 36 хвати горива стави. Али како за надкапетана не беше довољна тродневна робота потчињеног му капетаната, то се робота и набавка горива за њега на целу област његову разрезивала.

„Пошто хаднађи (поручници), војводе, барјактари и стражамештари мораху без обзира на њихово оскудно стање официре заступати и више него и сами капетани у кумпаније излазити, те тамо дужности за њих извршивати, то мораху надкапетани и капетани њих из своје роботе испомагати. Али сопствене земље мораху и надофициpи сопственим средствима посејати, без да су под теретом велике одговорности осим тродневне роботе смели и више захтевати, изузимајући случај ако су крајишници то из сопствене побуде хтели учинити. (§. 30.)

„Без надкапетановога знања ни један официр, осим журне поправке на своме стану није смео ништа бесплатно зидати.

„Крајишке куће, у колико то беше могућно имаху се угледно

и за трајно зидати и укупити, села могуће са живим плотом обградити и само један излазак и улазак оставити, како је селска стража лакше могла на све улажење и излажење припазити и како би се хајдучки нападај могао с места спречити. (§. 31.)

„За надкапетанску стражу беше опредељен један десетник са 6 пешака, 2 коњаничка ордонанца и 2 надзорника. Моровићку пошту, као и до сада чуваху крајишници. Капетану припадаше стража од три пешака, а један ордонанц за послушне цели.

„Бесплатне предпреге допуштено беше употребити само при упашању новца у касу и за прегледање кумпанијах. При наређивању официрах упутуо им је предпреге дотични надкапетан. (§. 32.)

„Надкапетани и крајишки војници мораху слушати оне, у три посавске тврђаве намештене месне заповеднике и тачно извршивати све, од ових у име главнога заповедништва добивене заповести, а надкапетани им још и месечне извештаје о својим крајишким срезовима подносити. (§. 33.) [1]“

§. 30. Побуна у посавској Крајини 1705.

Али пре изведења тога новог устројства и публикована царског патента од 8 фебруара букне побуна. Фелдцајгмајстор гроф Трауп, грађански и војени заповедник аустријске Србије добије налог, да са параждинцима отправи и 4000 посавских крајишника у Италију. Али баш они посављани, који се год. 1733 сами и својевољно понудише за измаширање у Италију, сада после увршћења то одрекоше. Камера исплати свакоме од тих 4000 крајишника по један дукат, да се лакше опреме за бој; но то употребе зли потстрекачи за своје тамне цели, јер гатаху војницима, да је тај дукат капара, која их чини за облигатне војнике и усљед тога више нећеду се ни враћати својим кућама и породицама, а најпосле продаћеду их на мљетачке лађе. Кукање жена и деце за својим мужевима, очевима и браћом, тако и упливисане клира, који се побојао за штолу, ако би народна војска дуго изостала и горе споменута гатања беху доста снажна средства за потстрекавање народа, јер доведе га до устанка. Томе допринесоше и изгреди официрах, који за време кевенвилеровог одсуства беху под слабим надзором. Тако један заплет повуче и други и дође до тога, да неки официри

[1]) Правило за посавину од 25. августа 1733 у 2 фасц бр. 9 од год. 1735. У архиви слав. срем. генер. ком.

беху убијени, а људи се разбегну.[1]) Доње-савски крајишници тад поднесу писмену жалбу рачкоме заповеднику пуковнику витезу Салуцији; но овај их упути на ф. ц. м. грофа Трауна у Београд, који им даде сљедеће упутство:

„да доведу свога надкапетана и канетане својим кућама натраг, поштеде их од сваке непогоде и да их поштују;

„да са средње и горње савским крајишницима у додир недолазе све донде, док се на вишем месту жалба не реши;

„да врше службе и ордонанце у земљи и живе у слози."

Али побуна се поширила и до подунавске Крајине. У Шиду посекоше усташи једнога хајдука и његова два сина, а тамошњи капетан побеже у Петроварадин. Усљед тога отправе се шест кирасирских кумпанија у Шид.

Гроф Траун нареди, да се са крајишницима штедљиво поступа и коловође пронађу, а карловачки митрополит међутим наложи шидскоме проти, да иде од села до села, те из свакога пошаље два или три човека њему у Карловце. Гроф Траун није пречио тај митрополитов корак већ и за то, што је у страхопоштовању, са којим, скоро до предрасуде дисаше тај народ према своме архипастиру згодно средство за умирене налазио.[2]) Тад Траун, по добивеноме налогу да успостави војску у дужност и истрагу поведе, даде коловође ухватити, против њих парницу у Броду спровести и по одобреној пресуди њих погубити.[3])

Она комисија, која беше из Беча послана, да под председништвом грофа Хамилтона извиди жалбе, не прихвати ствар као што је требало и место умирења, са својим понашањем изазове нову мржњу и неповерење. Усуди се сакрити и царски патенат од 8 фебруара. Тој комисији додељени мајор Доринтер наговарао је крајишнике и на то, да се изјаве за паорију и со тим изазове нову забуну. Тек после његове смрти нађе се тај патенат.[4]) Кевенвилеру, кад је своју пошту у Осеку опет наступио пође за руком, да потпунце народ ублажи. Али начин, са којим он тада поступаше спада у другу периоду.

---

[1]) Кевенвилеров извештај на цара о узроку побуне славонске милиције У списима од год. 1740 бр. 909 у арх. држ. војеног министарства.

[2]) У фасц. бр. 1. у арх. слав. срем. генер команде.

[3]) У Кевенвилеровом извештају.

[4]) У истој архиви.

§. 31. Околности у баналној Крајини у течају прве периоде.

У течају прве периоде петрињска или купска Крајина развијаше се незнатно. Она је створ хрватских зем. сталежа. Тамо из стражарских пошта на десној обали Купе произиђу костајнички, глински, дубички и зрињски капетанати, кад им пође за руком Турке према Уни и преко ове потиснути.

По упутству цара Рудолфа II. од 25. септ. 1583 Бан Ердедија, као заповедник ове крајине потчињен беше прво цару, а после његовоме намеснику надвојводи Ернесту и упућен, да ступи у добар поразум са суседним пуковницима, да брани област против Турака, изриче праведан суд, постара се за највишу службу и пречи сваке штете.

Да би лакше могао испунити те његове обвезе, овласти се и на то, да осим не плаћене војске може држати још 300 лаких коњаника (хусара) и 200 пешака са платом од 4 ф. односно 3 фор. За своју особу добијао је 300 фор. угарске вредности, за свакога појединог коњаника месечње 4 фор. угарске, а за уходе годишње 600 фор. рајнске вредности.

Плата капетанах, барјактарах и часниках одговараше оној у посавској крајини установљеној. Ове трошкове сносила је земља из својих прихода, а недостатак војена касса. Плата се издавала у време када се војска прегледала. Пописивање, врбовање и отпуштање војске оставило се слободној одлуци бановој. Умножење или редуковање народне војске задржао је сам цар за себе. [1]).

Г'од. 1704. намете се тој краљевини потпуно издржавање војске. [2]).

По извештају банског намесника грофа Драшковића плаћала се само она војска, која беше хрватскога племена. Службена дужност оних, год. 1697 досељених Срба беше скопчана са земљом њима додељеном. Број оних нар. војника, које хтедоше употребити за војничке службе не беше тачно опредељен, оружија, која ови сами себи прибављаху, не беху једнака, а више пута и неспособна за бој.

За правосуђе и економску управу не постојаху опредељена правила. Прво већим делом беше у рукама неискусних официра,

[1]) Упутство. У арх. ц. кр. држ. војен. министарства.

[2]) 13. фебр. бр. 344. у истој.

који без редовне парнице и банске потврде доносише и извршиваху пресуде.

И војничке службе у многоме одвисише од самовоље официрах. Плаћени војници, истина имаху своје опредељење стражарске поште, са којих беху уредно и измењивани; али неплаћене Србе официри, по својој вољи позиваху на службе, а више пута у место војничке службе употребише их на приватне радње.[1])

Економија тада стајаше на најнижем ступњу. Заповедници и официри задржаше највише и најплодније земље за себе, а обрађивали су им крајишници. Управо терали су праву трговину са земљама, јер продавали су их онима, који највише обећаваху. Шта више, они самовласно располагаху и са онима, које су већ продали.

Гроф Драшковић, истина запречи те самовоље и нареди, да се њему као банскоме намеснику пошаље свака, у казненој ствари донешена пресуда, да је он Бану поднесе. Али тек 15 априла 1728 изађе једно особито крајишничко правило; но само за опсег костајничке Крајине и њене духовне заповеднике[2]).

По тврдњи Херцога хилдбургсхаузенског[3]) год. 1736. постави се посада на следећа места:

1. Сисак, пређе петрињска филијална пошта. Ту заповедаше један загребачки каноник.

2. Костајница. Ту заповедаше пуковник гроф Цигулинија иначе сеоски племић, који не беше војник. Подзаповедник беше негдашњи трговац Петровић.

3. Дубица. Заповедник беше један загребачки каноник.

4. Зрињ. Заповедаоје сеоски племић Петковић, а подзаповедник звао се Јуришић.

5. Јасеновац. Ова пошта беше потчињена костајничкоме заповедништву, а подзаповедник беше неки Погледић, који је некада чинио војничке службе.

6. Глина. Није имала заповедника а надгледао је заменик Скрлец, који не беше војник.

Поред таковиx заповедника мало се постарало за војничко развијање народне војске.

---

[1]) У том лежаше главан узрок што наступи та ненаклоњеност за војничку службу и устанак при устројењу пуковнијах.

[2]) Бр. 117. Е. и бр. 606. Е. у арх. ц. кр. држ. воj. министарства.

[3]) Извод код бр. 26. Прилог његовоме извештају.

II. РАТНО ХИСТОРИЧКИ ДЕО I. ПЕРИОДЕ.

Предговор.

По себи се разуме, да се за излазну тачку ратно-хисторичког дела може узети само оно доба, када се војничка дужност начелно са поседом земаља почеше скопчавати. То доба сусрета се са оним, када се основаху три горње-славонска капетаната: копривнички, иванићки и крижевачки.

Из фердинандове повластице од 5. септембра 1538. види се, да је сваки капетан или војвода заповедао на 200 момака, дакле да та војничка населбина бројаше 600 момака и ове у бој стављала кад год се тицало одбране границах према доњој Славонији, која под турским игом стењаше. Или јужно на Купи и Сави против вандалских упадања.

То редовно стање војске умножи се тада са војничком населбином на крањскоме властелинству Жумберку. Истина, српски бегунци (ускоци) беху око год, 1535. на тамошње пустиње већ насељени. Али могу се у народну војску тек од оно доба бројати, кад добише свога капетана у особи крањског намесника Раубера (1540).

Ови ступише у особити одношај као бедем Крањске и остаху једно време без икакове свезе са крајишком војском.

У много развијенијем стању налазише се народна војска год. 1563. и то пре свега тамо, где се она замете.

У смислу упутства од 4. августа већ она комисија, којој беше наложено да пропутује Крајину, затекла је у Вихињу хусаре и хрватске пешаке, у Храстовици, бискупскоме добру два војводе са 90 хајдука (Haramien) као посадну војску и у горњеславонској или виндишкој Крајини 1000 момака. У сљед тога ступа на свет образовање народне војске у форми отоках расејано по области баналне Крајине. Ова се умножи прво са војничким насел-

бинама, са којима се пусти предели населише или са населењем пустих добара, као Франкопанових и Петра Зрињије.

Сењски ускоци сачињаваху изнимак у населбини, јер они не уживаху земаља и живише од гусарства.

Она војничка населбина између Уне и Драве од год. 1597. мало беше употребљена за војничке цели, јер на Купи и њеној десној обали јужно клир беше господар земљишта. Више беху насељеници дуж Саве, Дунава, Тисе и Мориша употребљени за оснивање милиције.

Био би велики и узалудан посао сада истраживати и опредељивати, шта чинише војнички насељеници у најстарије доба за обрану земље против крвног непријатеља, шта ли пак они од грађански власти управљани, јер са умножавањем војничких области разликују се војничка дела сама по себи. Сматра се као доказано, да се при врбовању у 30-годишњем рату за оснивање добровољачких чета највише употребљаваху војнички насељеници или они, који с њима у војничкој цели у свезу ступише.

Извесно је, да се врбонки мање опираху штитници из Турске, него грађански поданици, јер спахије и племићи умели су са свога материјалног гледишта одвраћати их од врбонке.

У старије доба, када се више радило него што се писало паде много храбро дело у понор заборавности или остаде прича народне појезије.

§. 1. Мали рат на граници 1575.

На прво дело оружија крајишке народне војске наилази се после смрти султана Селима.

Овај пред своју смрт на 8 дана пошаље свога тумача Мамуда са једним списом у Беч, да се понови мир на осам година. Али после његове смрти, без обзира на то поновлење мира букне мали рат дуж целе границе. После потврде тога мира на три месеца наруше га Турци прво у Угарској. Већ 22. новембра 1575. више бегова скупе 4000 момака и 7 топова код Крупе, да под заповедништвом Ферхад бега нападну на Вихић [1]).

Бој код Будачке 1575.

Крањски земаљски капетан барон Херберт Ауерсперг, извештен о кретању непријатељском заповеди, да се крајишка посада и

[1]) Хамер Пургстал.

народна војска што брже сакупи на речици Радоњи код Будачке (у садашњој слуњској пуковнији). Војска, са којом Ауерсперг располагаше не досиже ни половину броја непријатељске. За први сударр определи један ешкадрон крајишких хусара под војковићевим заповедништвом. Нападај беше жесток. Немачка пешадија распе се кукавички и побеже у шуме.

Томе примеру следоваше и крајишка пешадија. Само коњица, крајишка и немачка држаше храбро међдана, а од свију најхрабрије сам Ауерсперг. Он са својим 22-годишњим сином Волфом (Вуком) Енгелхардом и капетаном Векселбургом у очајној борби баци се на непријатеља. Његов коњ, прободен са копљем паде шњиме на земљу. Поред њега паде и Вајкселбург, а Турци одсеку им главе. Енгелхард Ауерсперг, Криштоф Бургсталер, тако и храстовићки капетани и Серин беху заробљени. Ауерспергово тело изда непријатељски заповедник прво без главе; но после и ову пошаље, када се скиде кожа са ње, јер ову сламом испуњену пошаље у Цариград као славу победе. После обновљенога мира на 14 дана видио је барон Унгнад, аустријски посланик у Цариграду, осим заробљених крајишника и неколико војсковођа и испуњену ауерспергову вајкселбергову главу на колац натакнуту, које су пре тога Турци као знак победе пронели поред његовога стана[1])

Турска крстарења.

Концем декембра 1575 крстариште Турци по горње-славонској области све до Копривнице. Они са 4000 коњаника и 3000 пешака, мачем и огњем поплавише хрватску Крајину дуж Добре и Купе и одведоше 400 кршћана у ропство.[2])

Кевенвилерово упадање у Босну 1578.

Пошто све тужбе, које посланик Унгнад против насилија у Крајини подиже, а тако и принешени почасни дар не доведоше до жељенога успеха, то надвојвода Карло закључи, да силу силом одбије.

Барон Ђорђе Кевенвилер на челу 10,000 момака, међу овима и крајишка народна војска и опремљен са 500 шаначких копача, 18 великих топова пошаље 21. августа 1578 отказницу Ферхадбегу, главном нарушачу мира и победиоцу у будачкој битци. Он пође преко Слуња под Дрежњик; но овога Турци напустише. Паде тврд-

[1]) Хаммер Пургсталова историја Османлија 2 св. стр. 450.

[2]) Код истога стр. 451.

ђава Цесин (?) и Обровац, а Бузим порече предају. Али у кевенвилеровој војсци наступи оскудица у храни и срдобоља у војсци, те због тога морао је на скоро обе освојене тврђаве напустити и са половицом војске узмаћи [1])

Нападање код Слуња 1584.

Год. 1584 упаде Ферхад-паша са 9000 момака у Крањску; но при узмаку нападе га гроф Турн и гроф Ердедија код Слуња. Четрдесет заробљеника и десет застава беху трофеје тога безкрвнога боја. [2])

Пораз код Иванића 1587.

И Идрисбег из Лике подузме крстарења [3]); но ово освети царска војска са поразом Турака код Иванића, у коме остану два брата одличне крви. [4]) Надвојводи Ернесту лицем на Божић донеше главу зворничког бега, четир заставе и један бубањ као знак победе. [5])

Са исто таковим успехом борио се, под заповедништвом грофа Ђорђа Зрињије и копривнички капетан Јован Глаубницер против сигетског бега, који год. 1587 крстарише са 8000 момака на Мури. Зрињија га стиже код Сигета, потуче му 2000 момака (!), многе зароби и отме му сав плен. [6])

Дела сењских ускока.

За време тога малог рата, који се у сличним облику развио и на линији угарске границе, показаху се и сењски ускоци са својим бојним делима на мору и на суву, као веома страшни како за Турке, тако и за Млетчане.

Унутарње аустријски надвојвода сматрао је ову отважну и делателну чету као згодно и употребљиво оруђе против мартолоза, турских оружаних лупежа.

Острво Вељa, Арбе, Паго и приморје око Задра сачињаваху позориште њиховога храброг гусарства, јер им честице кварнерског канала, са у полу или у целини са стенама опкруженим пристаниш-

[1]) Писац историје Кевенвилер код Хаммер Пургстала стр. 457.

[2]) Иштванффија св 25. стр. 561. Кевенвилеров годишњи извештај Фердинанду II.

[3]) Извештаји и писма у ц. кр. домаћој архиви. Код Хаммер Пургстала.

[4]) Хаммер Пургстал стр. 536.

[5]) Код истога.

[6]) Историја св. ђурђевачке пуковније. Рукопис 7 табак

ним заливима пружаху сигурно скривалиште. Да штета, коју нанеше Турцима не беше незнатна, посведочава султаново писмо на цара, у ком се потужио на ускоке. Али да их је и надвојвода потпомагао, као што Хамер Пургстал тврди[1]), пориче његов извештај на цара од 4. априла 1586[2]) о ускочким гусарству и овога посљедица беше та, да се због уклоњења тога нереда ускоцима поставио капетан у особи Фурија Молце[3]).

Бој код Градца 1591.

Али та гусарства сењских ускока на скоро донеше кобнога плода.

Босански намесник Хасан, иначе мљетачки ренегат[4]) (потурица) закључи, да освети ту ускочку теранку са упадањем у Хрватску. Он са 6000 момака поплави земљу између Крижевца, Иванића. Копривнице и Божјаковине. Али крижевачки, иванићки и копривнички капетани брзо сакупе народне и немачке борце и униште онога војску код Градца (1501.), запљене пет топова и 24 заставе, заробе 72 потчасника и ослободе 4000 крајишких становника, које Турци повукоше у ропство.[5])

Бој код Клиша (Клисе) 1592.

Ускоци освете то упадање Турака у Хрватску со тим, што упадоше у Далмацију и под предвођењем свога војводе Амбричића освојише Клиш. Али још исте године дођу Турци са великом убојном снагом под зидове те тврђаве и растерају оне Сењане, који под предвођењем Бана Ленковића, грофа Парадајзера и бискупа Де Доминиса пођоше са посадном војском у помоћ онима. Бискуп паде са више каноника и племића. Бан Ленковић беше рањен, а Парадајзер и Вајкхард Ауерсперг падоше у ропство. За време ове очајне борбе мљетачка, морска и сувоземна војска, под заповедништвом Мороа стајаше у суседству код Спљета и са задовољштином гледаше тај покољ. Основана беше сумња, да се подразумеваху са Турцима[6]), те од овог доба, и када Мљетчани пречише још и сењ-

[1]) Стр. 578. I. св.

[2]) Регистр. бр. 25. у хронол. изв. спис. у арх. држ. воје. минист.

[3]) 18. априла. У истој.

[4]) Тада беше напуњена Турска са ренегати. Међу овима беше и унутр. Аустријанаца. Хамер Пургстал у својој „Хист. османлијах“ читав низ их набраја.

[5]) Хамер Пургстал у хисторији св. Ђурђевачке пуковније. Рукопис 7. таб.

[6]) Кукуљевић у својој хисторичкој расправи града Сења (Лептир, 1860).

ску тртовину почиње неодољива мржња Сењанах, која стаде снажну републику више жртава и постави равнодушност њене аристократије опет у раздражено стање. Ово је једна хисторичка реткост опомињућа на старе Либурнире, да једна, са осветном жељом задахнута шака људи, којих се та жеља у променљивом бојном успеху умножаваше, само са једном флотом и мало барака импонује једној таковој држави, које бродови закрилише готово сво море.

Премда тај мали рат Турци изазваху, ипак мирољубиви цар покуша, да ублажи раздражена чувства на цариградскоме двору, те пошаље чешкога племића Креквића са редовним почасним даром и још са другим ванредним поклонима султану и његовим меродавним саветницима [1]). Али ренегат Хасан хтеде рат по сваку цену и потпаљиваше га.

Хасанова насиља 1592.

Тек што су дарови у Цариграду предани, Хасан пређе Уну (априла), отме Храстовицу и Гору и назида тврђаву Петрињу на речици сличнога имена, да осигура себи наслонац за своја нападачка подузећа. Он освоји Бихаћ, који још од IV. Беле важише као бедем Хрватске и вероломно посече сву посаду. После тога предузе опсаду Сиска, кога бранише два сисачка каноника, Микаци (Микац) и Фабрициус. Микац даде преко зида у воду бацити хасановог посланика, који га позваше на предају, а под видом предаје домами коњицу у град, запали бурад са барутом и баци је у ваздух [2]).

Надаждијево изазивање 1592.

Хасан се завери, да ће осветити ту превару и на то пружи му обест грофа Надаждија прилику, јер овај са особитим дописом позове оног на двобој, у коме Хасан освоји 12 топова и зароби много људи [3]). Три стотине заробљеника, људи, жена, деце и стараца са усклико̀м и нечовечним бијењем проведоше Турци поред конака аустријског посланика у Цариграду на ропску пијацу [4]).

---

[1]) Хамер Пургстал, 1. св. стр. 580.

[2]) Хамер Пургстал 1. св. стр. 581.

[3]) Извештај држ. двор. саветника Креквића. У царској домаћој архиви. По Хамер Пургсталу.

[4]) Описивање Пажа Вратислава од Митровице из посланикове пратње. По истоме.

§. 2. Бој на Купи (22. јуна 1693.)

Ова поруга и нечовечност подиже сав кршћански свет. Цар (Рудолф II.) дубоко тронут нареди, да се у римско-немачкој и угарској држави звони са турским звоном и позову сви верни на молитву, да Бог отклони турску опасност.

На то наступи и наименовање осамдесетогодишњег старца Синан паше за великог везира и овај потстицаше султана на рат и да затвори аустријског посланика, којега тајне папире издаде један ренегат из његове пратње.

Али пре него што се рат формално објавио, Хасан даде знака за то, јер он већ 15. јуна 1593. становаше на десној обали Купе, да поседне Сисак. Одавде наложи зворничкоме бегу, да са пешадијом пређе ту реку, намести топове и 19-ог отпочне опсаду. Над том слабом посадом заповедаху два загребачка каноника. Блаж Јурац и Фенетић. Али Бан Ердедија са хрватском четом, главни пуковник Ауерсперг са горње-карловачком, потпуковник Гросвајн са вараждинском крајишком војском похитаху тамо, да спасу то стратегичко место. Селина беше опредељена за концентровање војске. Овима се придружи још Мелхиор Родерн и Фердинанд Вајдингер са немачким пушкарима. (Buchsenschützen) и пешацима. Крањски аркебузирски капетан Адам Раубер са 200 момака. Корушки коњички капетан Абразен и капетани грофови Ђорђе и Сигмунд Парадајзери са својим малим одељенима. Тако кршћанска убојна снага нарасте на 8000 момака.

Из ових устројише се три чете, Над првом заповедаше Бан, над другом Ауерсперг, а над трећом Родерн и унутр. аустријски земаљски капетан Егенберг. Овај беше уједно и главни заповедник (по Раткаији и Иштванфији маркграф Карло од Бургауа). Са оваким распоредом ступише напред до Греде на речици Одри.

Хасан из неповерења остави кршћански део своје војске са оне стране Купе, да чува бојни стан, а са 20.000 момака пође против кршћана и нареди 2000 коњица да ударе на прву чету. Ердедијини пуковници гроф Драшковић и Туроција (Туроц) са 600 коњаника баце се очајно на непријатеља; но мораху сили уступити. У тој опасности похитаху Ауерсперг и Раубер са 600 коњицких стрелаца у помоћ и у три одељења подељени нападоше непријатеља са стране и подржаваху бој. Со тим охрабри се и хрватска војска, те опет ступи у бој и потпомогнута са коњичким

стрелцима потисне непријатељско лево крило натраг у кут између Купе и Одре и најпосле примора га на бегање.

Много љуће бориште се јаничари против крајишке народне и немачке војске на десноме крилу, а лево крило у дивљем бегању и раштрканоме стању потражи спаса на оностраној обали. Али кад виде јаничари, да их је оставила коњица, напусте отпор и почну бегати. Но мост на купи беше много слабији, него да је могао поднети тако велику и бегајућу масу, за то се сруши и што избеже покољ, то нађе пропаст у тој реци.

Непријатељски губитак цени се на 15.000 људи, па и сам Хасан нађе своју смрт у Купи. Осим тога у тој битци изгубише Турци Гази Мемију зворничког бега, клишког бега Мустафу, херцеговачког бега Мухамеда, једног сулејмановог унука и сина великог везира Рустана, Сефербега, хасановог брата и скандриског бега Рематана.

За време те катастрофе разбеже се и кршћанска посада из турскога бојног стана. Међу освојеним топовима беху три ферхад-пашина шесет-фунташа, један са грбом цара Максимилијана, један са грбом бискупа Ердедије и онај Кацијанер, који постаде хисторичан са Николе Зрињије код Сигета.

У тој битци не заробише никога. Осим топова беху запљењени 12, са војеним прибором натоварених лађа и 2000 коња.[1])

Због тако великога губитка топова и људи ту годину забележише Турци у османској историји као кобну. На против папа Клеменс VIII. 10. јула изјави своју благодарност прво карловачкоме главном пуковнику Ауерспергу и Бану, јер овима се преписиваше та победа за то, што благовремено ступише у бој. За успомену те победе славише се у Љубљани сваке године дан светога Ахација.[2])

[1]) Хаммер Пургстал у хист. св. Ђурђевачке пуковније и описању горњекарловачке Крајине. У архиви загреб. генер. ком. број 38 у 31 фасц. од год. 1777.

[2]) Слике у љубљанској саборној цркви и земаљској кући представљаху тај бој и добише следећи потпис: Carnioliae Victoria de Hassan gloriosissime die 22. Junii 1593 reportata:

„Praesidii fias etiam Spectator ab astris
Quod tulit in saevos oratus Achatius hostes,
Sacrilegus Christi desertis transfuga castris
Ut Muhamedanae suscepit dogmata sectae
Turcis que ingenitum bibit Hassan Bassa furorem,
Contra christicolas coepit non inpiger omnes
Continuo Mavortis opus, Victore superbus
Milite saepe suo, meditatur et agmina
Cogit Bosniacisque replet per (Sisek) arva maniplis,

Орден спаситеља наимењује Бана за свога витеза. Са том битком одигран беше један чин новога турског рата и царски чашар Попел пл. Лобковиц, који се са двогодишњом царском почасницом од 60.000 дуката вратио из Цариграда стиже у Будим и врати се натраг у Праг.

У томе рату добише цар помоћи и с поља. Скоро све италијанске државе, па и сама Француска послаху му новчане помоћи и испомоћне војске. Год. 1594 међу загребачком војском налазише се једна аркебузирска кумпанија. [1]) И у горње-славонској Крајини беху намештени 300 Аркебузира (1595.) [2])

После битке на Купи ступише победиоци напред, да опседну Петриње и повукоше тамо и бојни стан. Али после осам дана стиже им глас, да се Беглербег Хасан, син великог везира и босански паша покренуше са великом убојном снагом из Грчке и Тракије. Зато Егенберг сазове војени савет и овај реши узмак, да се кршћанска војска, као наслонац сигурности Хрватске и унутарње Аустрије за случај битке како год неби жртвовала. Гроф Ђорђе Зрињија добије налог, да поведе војску натраг у Загреб.

Беглербег покрене се према Сиску, који после петодневног и жестоког лубардања ступи у преговоре за предају. Али међутим јурну унутра Турци и посеку све што им беше на путу. (24. августа 1595.)

Прво освојење Петриње 1594.

Надвојвода Максимилијан обнови живот крајишке обране и предузме опет опсаду Петриње, да со тим предупреди турске по-

Lux aderat tunesta tibi, pia Carnia jamque
Perdita eras, Superi tibi ni socia arma tulissent;
Nam Baptista et Achatius infera bella vocati
Communi voto clypeos et tela ministrant
Auerspergum atque Eggenbergum duo fulmina belli,
Hisque parem Rauber, socios pariuntur honoris,
Bassa loco culpae dericae capit in undis
Exitium Culpae. Hoc quicumque trophaea tueris,
Christo gratus ad es faustus Patriaeque precator.

За Хасана беше сљедећа песма расута:

„Pro magnis Culpis Culpam bibit ore cruento
Hassan, o tali pocula digna siti."

У описању горње карловачке Крајине као горе.

[1]) Упутство од 17. јануара за војеног саветника Барбоа. У. А. вој. списи фасцик. 21. У кронол. извод. списима у арх. држ вој. минист.

[2]) Упутства за Гајсбаха у истој.

плаве у Гори и Храстовици. У томе подузећу учествоваху карловачки и приморски крајишници под предвођењем пуковника Ленковића, а Вараждинци под Грасвајном (и названоме Грасбаном). Први још у маршу заузме Гору и Храставицу.

Док Бан Ердедија лубардаше Петрињу, дотле надвојвода у журноме маршу приведе му још и другу војску у помоћ. У његовој пратњи беху 100 витеза немачког ордена и придруже му се скоро сви унут. аустр. угледни племићи са већом или мањом четом. Али пре него што стиже у стан под Петрињу, ударе 24 јула Турци, избаце чувнике из шанчева и нагну на мост; но овде наиђу на жестоки отпор и беху бачени натраг у Петриње, јер Егенберг и Ердедија поведоше посадну војску у битку.

Кад приспе надвојвода, који умножише кршћанску војску на 24000 људи, лате се опсаднути Турци очајних средстава и пуцаху непрекидно на кршћански стан. Највећу штету причињаваше тако названа „Хасанова кула" гроб у Купи удављеног ренегата Хасана. То побуди надвојводу, да удари на ту кулу и пошто намештени топови, због непријатељскога непрекидног пуцања мало успеха обећаваху, то се нареди јуриш. На ту цел пријаве се 600 крајишника из сењског надкапетанаата и у супрот очајнога отпора заузму ту кулу. Мало непријатељах могоше се спасти у град. Надвојвода јавно похвали то сјајно дело, нападне и сам град и скучи га до крајности. Турци, у томе критичном положају проспу сав прибор барута по зидовима, а топове напуне са танадима да их тако у експлодирању разоре и ноћу кроз маглу неприметно побегну у Костајницу (11. августа.) Те исте ноћи оставише Турци и Сисак; но прво га запалише. У Петриње спасоше се 30 мањи и већи топова, а град се поруши. Тада пуковник Ленковић пође са својим крајишницима на Костајницу и ову примора на предају. Год. 1595 Турци опет саградише и утврдише Петриње.[1])

На хрватскоме крајишком земљишту, после битке на Купи бој не узе веће димензије и остане ограничен на освојењу и поседу Петриње и на подузећу сењских Ускога.

Друго освојење Петриње и његова посада. 1596.

Петриња беше од велике важности за сигурност Хрватске, па и саме Штирске. За то год. 1595 Хрвати, под предвођењем бана грофа Ердедије и Ђорђа Зрињије, тако и вараждински (виндишки)

[1]) По пиштванфију и Хашмер Пургсталу.

крајишници опет нападоше на тај град и ови последњи освојише га јуришем, пошто капетан Куртић, који их предводише убије турског заповедника Рустан бега. [1]) Те исте године отеше од Турака Храстовицу и генерал лајтнант Еген берг добије налог, да опреми и поседне та оба места. [2])

Али Мехмед паша, Хасанов насљедник у босанскоме намјесништву већ год. 1596 пређе Уну, да преосвоји Петриње, у којој беше посада само из 400 момака. Тад похита Ердедија и Драшковић у помоћ и тако одсудно потукоше непријатеља, којих беше до 9000 момака, да их је 3000 мртвих и рањених остало на бојноме пољу. Много застава, два картача ванредне величине са више других топова, велики број коња и знатан прибор војених опрема беху трофеје те сјајне победе. [3])

§. 3. Мали ускочки рат и убиство Рабате.

На јадранскоме мору ускоци наставише свој мали рат против Турака како на води тако и на суву са трајном ревношћу, и од оног крвавог дана код Клише поведоше га и против Мљетчана. Они са много барака опколише једну млетачку флоту у рогозничном заливу, којом заповедаше Бембо, провале и распу исту под бесилом једне ноћне буре. [4]) На суву потукоше 4000 Турака, што под предвођењем мухамедбегова два брата разорише гробничко поље (1600.)

Год. 1601 заробише једну турску лађу са 163 момака. Те исте године под предвођењем свога капетаната Франкула потукоше Турке и на крбавским висовима и Турци изгубише свога вођу Али бега [5])

Међу тим Мљетчани покушаваху, да ускоке са новцем или силом униште или бар са приморја уклоне. За то опљачкају приморска места Леденицу, Мошченицу и друга, па кад и тај вандализам не помогне, пошаљу повереника у Сењ и оближња места, да раздвоје и задобију ускоке са митом. Али осим војводе Даничића код свију других пропаде им и то деморализујуће средство. Тад пошаљу своје заступнике цару Рудолфу у Праг и надвојводи у Градац, потуже се на ускоке, подметнувши им сваке срамности. Најпосле задобију царскога повереника Рабату за себе, овај доби

[1]) Историја св. ђурђевачке пуковније 8 таб.
[2]) Упутство бр. 45 у ун. ауст. извод. списима.
[3]) У хист. св. ђурђевачке пуковније.
[4]) Кукуљевић. Град Сењ, стр. 108 (лептир од год. 1860.)
[5]) Хаммер Пургстал.

налог да истрагу поведе и дође у Сењ са 1500 момака. (1601). Ту једне ноћи даде обесити на градске капије сењске грађане грофа Поседарског, М. Маргетића, леденичког војводу, Јур. Мастарда из Дубровника и Црног Николу. Протера из града они 200 момака што се у њиховом огорчењу скупише око капетана Барбоа. Овај отиде у Беч да се потужи на тај нечовечни поступак и на мито. Рабата отиде за њим, да у лепша своје дело; али мораде се вратити у Сењ, недобивши аудијенције. Тад покуша да удали све опасне особе у Кањижу. Али тај му корак остаде без успеха. Огорчење против Рабате постаде тако снажно, да га Ускоци нападоше и убише у двору, кога је још краљ Матија назидао, а његово тело другога дана нагрде просте жене, којих мужеве он даде погубити и растерати. [1])

После рабатиног убиства ускоци, под предвођењем свога војводе Јурише Сењанина наставише крстарења са много већим огорчењем против Мљетчана на мору, и пренесу га на приморску област, јер Мљетчани прво заробише и убише цетињског грофа под заповедништвом њиховог пуковника Пасквалига и опсадоше Сењ. [2]) Ускоци јуришем отму град Пломин и поседну Лабин у Истрији.

Год. 1604 под војводом Кризантићем (Крижанићем?) подузеше крстарења у Лици.

Ускоци отсудно изјавише повереникy, горње-карловачком главном пуковнику барону Кислу, коме наложено беше, да у сљед поднешених тужаба истрагу обави, да „пошто немају плате, не могу живети без турскога и мљетачког пљена". Али пошто истрага беше у сљед мљетачких тужаба наређења, то ова сачињаваше нови три освете.

Год. 1605. под предвођењем Јурише освојише турски замак Скардин.

Али кад год. 1606 ускоци заробише једну мљетачку лађу код Ровине, која пловише из Котора, тад Мљетчани под Кантарином затворише обрт трговачки од Реке, Котора и Сења и скупе знатну војску на хрватскоме приморју. Повереник, пуковник Кисл даде обесити коловођу гусарства код Ровине и врати мљетчанима од њих отети пљен од 7000 дуката. Усљед тога удоволења Мљетчани опет отворе пут за трговину. [3])

[1]) Кукуљевић. Град Сењ ст. 170—173.

[2]) Кукуљевић у Лептиру од год. 1860. Град Сењ.

[3]) У истоме.

Код Ситва Торока (једна речица, која се између Острогона и и Коморана у Дунав слива) учињени мир (1606) оконча тринајстогодишњи рат с Турцима и у сљед тога султан напусти почасницу годишње 30.000 дуката. Тај мир ускори персијско непријатељство против Турске. Угарско земљиште тада беше тако подељено, да од целога припаде Бочкајији 2082. Порти 1859, а краљу Рудолфу 1222 кв. миља.[1])

После тога мира забране се ускочка крстарења по турској области (1607.) Усљед тога ускоци пошаљу свога војводу Радића у Беч са том изјавом, да не могу живети без гусарства за то, што немају ни куће ни земаља и молише у једно, да им се уступи једна количина од онога новца, што су им негда плаћала погранична турска места у име палежног откупа. Али како тај новац беше на друго већ употребљен, то они, као и до тада остану без икаквог прихода.

Чим отпочеше свој пређашњи начин привреде, дођоше опет царски повереници барон Дитрихштајн и Ђорђе Кацијан у Сењ, прогонише Ускоке Јуришу, Луцића, Владка и Богдиновића (Богдановића?) заједно са њиховим друговма из царске земље; али ови наставише опет гусарство са много већом дрскошћу.

Год. 1610 наруче у Реци три веће лађе, опљачкају једну турску лађу, на којој путоваше султанова мати са великим благом у Цариград, тако и једну галију, која пловише у Дубровник. У сљед тога надвојвода Фердинанд отправи повереника Ерасмуса Дитрихштајна и Фелицијана Рогата у Сењ.

Ови отправише све сењске бродове у Реку и затворише сењске капије. Али кад одоше у Градац да поднесу извештај, Ускоци присилише капетана да отвори капије, донесу бродове из Реке натраг и још отму и друге мљетачке, које тамо затекоше. Опљачкају Барбано и друга острва и нападоше и на турске области.

Кад им одузеше три барке на путу, они у накнаду учине лов на турске и мљетачке галије, и док се оба повереника бавише у Градцу, они упадну у Лику; но одавде вратише се са крвавим главама и код куће затекоше унутарње-аустријског саветника Шајтерна. Овога задаћа беше та, да својим упливом врати све лађе, које ускоци отеше од мљетачких поданика у Реци[2]).

Да би се тај дивљи и сваки поредак презирући отпор укро-

[1]) Др. Рачки, Примедба у књижевику 1866. стр. 505.

[2]) Ун. аустр. експ. засебн. списи. Регистр. бр. 33. у кронол. нов. списима.

тио, повереници по своме повратку из Градца осуде војводу Јуришу, као коловођу при отимању бродовах у Реци на вешала. То побуди ускоке на то, да се у Винодол преселе или у планине побегну. Али се брзо поврате и опет са суседима наставе старовично гусарство.

На то република преко свога генерала Венијера опет затвори пут трговини, а пристанишни брод (четоброд) зароби три ускочке барке. У сљед тога ускоци развише велику делателност, наруче у Реци више барака и један велики брод, удруже се са новским, леденичким и брињским становницима, те опреме се за нов бој.

Год. 1612. упадну преко далматинског, шибеничког среза у турску крајину, нападну на Грачевац, заробише многе Турке, отерају 400 комада рогате марве и 2000 оваца. Тада изаберу себи за прибежно место Омиш у Далмацији. То је хрватско старо гусарско гњездо, од куда Турцима сувим, а Мљетчанима морем много штете напеше, Њихова главна тежња беше та, да заробе каквог угледног Мљетчана и њиме измену свога заробљеног војводу Миланчића. После многих безуспешних покушаја постигоше цел, јер у Бешки заробише адвоката Марчела баш онда, кад овај путоваше на острво Вељу. Бешка је највеће место на острву.

Чим дозна то надвојвода, пошаље речког капетана Стевана Ровера као пуномоћника у Мљетке, делом да извини то зароблење Марчелово, делом пак да поведе преговоре због више узајмничких чинова, и да све изравна. Уједно пошаље се и Јован Кислинг са надвојводског двора у Сењ као повереник. Тад прођоше ускоци без сваке казне, јер се доказало, да су то ново непријатељство Мљетчани потстакли, издавајући се за господара јадранског мора и трговину пречили. На против ускоци доказиваху им, да и њима, а наиме Аустрији и Хрватској припада један део мора.

Ускоци, да покажу Мљетчанима своје биће на приморју, нанеше им многе штете на острву Арбе, Паго и Вељи. Код Биограда, близу Задра заробе једну мљетачку фрегату, са робом и новцем натоварену.

У сљед нових мљетачких тужаба, дођу опет барон Ауерсперг и Кислинг као повереници у Приморје. Позову сењског капетана и војводу у Реку и уруче им строгу царску забрану, да се у будуће Мљетчанима штета наноси. Одавде упути се Кислинг са Данилом Галом и 150 војника у Сењ, да суди онима, што заробише онога мљетачког адвоката. Али приспевши тамо, побегну главни

виповници Јуре Даничић и Винко Хрељановић са 40 другова у планине.

На то изиђе заповест, да сви они становници, који не спадају у грађанство за осам дана оставе Сењ и да је трзатски Никола Франкопан наименован за сењског капетана. Овај истаче себи задаћу, да спречи свако крстарење на суву и на мору и пресели 100 ускока у Селце и Цркваницу.

Против тога наређења ограде се ускоци преко свога војводе Даничића, који се тад већ вратио из бегства и поново изјавише, „да не могу живети без плате“, истина ова им беше обећана још год. 1606; али остаде просто обећање. Франкопан покушаваше их умирити са таковим обећањем, да ће се заузети за њихову плату и он са том намером отпутовао је у Градац и Беч.

Док се ово, од купске битке збивало у Сењу, усуде се Мљетчани злоупотребе чинити и према цару и надвојводи. Они ставише на пробу дуготрајно стрпљење оба монарха и изјавише им, да против ускока нису предузимане радикалне мере.

§. 4. Мљетачке злоупотребе и уговор од год. 1612.

Мљетчани у супрот уговора, са царем још год. 1593. учињеног назидаше Палму нову, разоре више села у Корушци и Крањској и кад конфискују једну аустријску лађу, која се хтеде извући испод царинаре, забранише трговину на јадранскоме мору. Упадоше у Горицу и Крањску, од куда их надвојводска војска одбије. Само посредовањем цара и шпанског краља беше рат уздржан.

Република, са уговором у Бечу 12 октобра склопљеним обећа, да аустријанцима неће пречити бродарство на јадранскоме мору, да ће вратити узапћене робе и спустити царинару. А надвојвода јој обећа, да ће уклонити ускоке из Сења и из његове околице.[1])

Али посредовање оба монарха за очување мира, па и сам уговор пропаде због упорства ускока, које са друге стране извињаваше оскудица средстава за издржавање. Не наилази се нигде на каково наређење, да би се ускоци наместили у какав, за обделавање способан предео и со тим крај учинио њиховоме гусарству или да би се организовали за редовну флоту (морнарско војништво), за које показаху тако изврсну способност. Год. 1613. врате се прогоњени ускоци натраг у Сењ и са многом већом ревношћу поново мали рат.

7. априла навезу се са 10 барака и 400 момака на море и

[1]) Мајлат. Истор. аустр. царевине 2. св. стр 354—355.

предузму гусарства у турској крајини. За кратко прођу и дубровничку област, упадну у Херцеговину, попљачкају Требиње и донесу богати плен кући.

У св. Ђурђевачком пристаништу, на лесиначком острву наиђу 8 маја на дванајст мљетачких, са Албанезима снабдевених барака. Ови им прво допустише улазак у пристаниште; но чим ућоше десет барака, нападну на њих, посеку 60 људи и заробе им војводу Николу Хрељановића. Тај мљетачки лукави чин сачињава излазну тачку тако названог ускочког рата, јер све што следоваше за њим беше само репресалија (отврат) и ове развију најпосле такове посљедице, да се рат није могао избећи. Ускоци оставе то острво поред свечане заклетве, да ће осветити то лукавство на најгрознији начин. [1])

Тада у мандринскоме пристаништу, на острву Паго лежаше једна галија као стражарка, на којој заповедаше патрицијер (племић) Кристофор Венијер. Чим дознаху то ускоци, одма избележе ту лађу за први чин своје освете. Половица момака у мрачној ноћи искрца се на острво, сувим довуче се до пристаништа и сакрије се тамо за стене. У прозорје приближи се и друга половица са шест барака галији, а она половица нападне сувим на њу из бусије. Брзо заузеше ту лађу и посеку на њој 40 морнара, међу свима и монарског официра Лукреција Грависију. Овај беше мљетачки племић из Каподистрије. Од његове супруге одузеше све драгоцености, а заробљеноме заповеднику одсекоше главу код Сења и метоше је на стол при свечаноме обеду. Галију довукоше у Сењ и ту поделише плен. То беше први осветни чин не само за лукавство на лесиначком острву, већ и за то што мљетчани, по примеру Турака одсекоше главе оних 60 ускока, што падоше на Лесини и истакоше их на марковом тргу у Мљетцима [2])

Тај случај разјари Мљетчане. По савету неколицине умерених патрицијера закључе, да се подигне тужба код унут. аустр. владе и захтева од надвојводе, да казни ускоке, евентуално да му се рат објави.

Али на надвојводскоме двору умеху ваљано протумачити жалбу те дрске аристократске републике и нареди се, да се утврде сва приморска места. Филипо Пасквалиго опседе Сењ са 20 бродова и 1000 морнара, све самих Албанеза и Хрвата и захте од капетана

[1]) Кукуљевић у лептиру стр. 186 и предидуће код истога.

[2]) Дару. мљетачка истор. књ. 30. §. 4. Код Кукуљевића стр. 187.

грофа Франкопана да му изда заробљену галију. Овај му изјави, да има налог, да ту галију добро сачува; но пошаље му Венијерову главу, а топове са те галије употреби за опрему Новога. На тај Франкопанов одговор нареди Пасквалиго, да се од Реке дуж приморија све до Сења затвори довоз хране и муниције, а генерал Егенберг међутим отиде у Реку да пожури наоружање приморске области.

За време блокаде (опсаде) Сења, на захтевање Мљетчана беху гроф Алтан, барон М. Бек и неки Бонхомо из Градца са таковим упутством испослани, да поразумно са Мљетчанима поведу истрагу против ускока. Ови кад стигоше у Реку, позову ускочке поглаваре. Али ови нехтедоше ићи без сигурносне пратње и тек кад добише уверење, да им ништа неће бити, отиду у Трзат, где због отимања галије и о поводу на то на лесиначкоме острву, тачан извештај дадоше комисији. Тад отпустише их без икакове казне у Сењ ма што и дубровчанин Ахило Позо подиже против њих тужбу и галију код светосавске куле близу Сења потопише у море.

Повереници, увређени због тога, што при овсме брзом обрту мнења Мљетчани не послаху пуномоћнике на договор у Реку, врате се у Градац без да су шта свршили.

Год. 1614. понове ускоци непријатељства за то, што Мљетчани још једнако захвараху трговину, они заробише више ратних барака и трговачких бродова. Освоје свето-николајевски град код Задра, наместе у њега посаду и одавде опљачкају мали и велики Лусин, село Мадре на острву Паго и мало острво Парвић.

Мљетчани, тек што се у Бечу и Градцу због отварања трговине погодише подигну против тога тужбе, усљед којих год. 1614 барон Егенберг генерал горње-карловачке крајине опет отиде у Сењ. Овај одма затвори 39 ускока и четворицу од њих даде погубити, све ускочке куће испреметати и сво имање и драгоцености од њих одузети. Али на скоро отпусти их све из затвора и после педесет дана отпутује у Градац. Тада отера и собом однесе дванајст са сребром и златом, а десет са свилом и драгоценим подопростирачима натоварених магараца и 15.000 фор. у готовоме новцу. [1])

Он поведе у Градац и Винка Хрељановића, да га због именовања за сењског капетана тамо прикаже. Усљед тога Франкопан положи своју капетанску част.

[1]) Ово и пређе наведено код Кукуљевића у Летиру 1860.

После егенберговог одласка врате се и они ускоци, што побегоше у шуме, а немачка посада отиде због оскудице плате и хране.

§. 5. Суделовање крајишке милиције у ускочком рату 1615—1617.

На то букне мљетачки, у опште названи „ускочки рат“ (1615). Непријатељство отпочеше Мљетчани со тим, што упадоше у Истрију, опљачкаше Веловско и Ловрану, а Карлобаг покушаваху са издајом освојити. Али то дознаше благовремено у Сењу и осујете. Павле Даничић похита са 300 момака према Карлобагу, склони се у једну заседу и одавде баци се на Мљетчане баш у ономе тренутку, када ови хтедоше пролазити кроз капије, које држаху издајице за њих отворене и одбије их натраг. Мљетчани претрпише велики губитак, међу мртвима беше и њихов заповедник гроф Паго [1]).

Мљетчани год. 1615. наставе непријатељства и њихов генерал нападе Ново. Развале градски зид, разоре градску кулу, посеку 20 људи, запале солару и заробе капетане. Најпосле разоре све соларе и живежне магазине дуж приморја.

Ова насилничка дела Мљетчана изазову јако огорчење на надвојводскоме двору и усљед њих учине се озбиљне ратне опреме. За обрану Приморја сакупе се многе чете. Трсатски гроф Никола Франкопан наоружа 1200 пешака и 300 коњаника. Вук Франкопан 300 момака. У Реку дођоше 300 немачких пешака. Данило Франкул доведе 500 момака.

Ускоци удруже се са Оточанцима и Бриньцима и опреме се за бој на води и суву.

Бонвито Петаци скупи војску у Истрији [2]).

Крајишка (карловачка и вараждинска) народна војска боришe се под заповедништвом грофа Траутмансдорфа. Овај беше заповедник целе надвојводске војске.

После разорења Новога Мљетчани пођу напред према Трсту; но у путу изненади их гроф Траутмансдорф и баци их поред великог губитка натраг.

У зиму Мљетчани нападаху село Мошевину у Истрији; али без сваког успеха.

---

[1]) Код истога.

[2]) Код Кукуљевића.

Истина Мљетчани год. 1616. заузеше Горицу; али опсада Градишке трајаше пуне четир недеље без сваког успеха[1]).

Умножењем војске са вараждинском милицијом и помоћу надвојводе Матије[2]) добије унутарње аустр. оружије таково надмоћије, да се тај бојни поход са траутмансдорфовом и Дампијеровом победом свршио.

Република у томе положају умножи своју војску. Насавски гроф гроф приведе јој 4000 момака. Јован Медичи прими заповедништво и поново опседне Градишку. Траутмансдорф похита у помоћ; али беше потучен и он сам паде на бојишту. После њега прими заповедништво на надвојводској војсци вредни и у 30-то годишњем рату одликовани гроф Албрехт Валдштајн. Први чин његовог оружија носише на себи облик велике храбрости.

Пошто наступи крајња оскудица хране у градишканској посади, то Валдштајн са једним отважним оделењем своје војске пробије пут кроз непријатеља и однесе посади хране[3]).

После тога надвојвода Матија и шпански краљ ступише као посредници за мир. Мљетчани стављаху запреке. Али када краљ своје посредовање с том претњом поткрепи, да ће надвојводу и са оружаном силом потпомагати, осигурао се мир.

У томе рату ускоци допреше чак до хиогиског пристаништа, нанеше Мљетчанима знатне штете и задаше им велики страх[4]).

27. септембра 1617. закључи се мир у Мадриду и овај реши судбу сењских ускока, јер најглавнији услов мира беше тај, да се ускоци из Сења и Приморја преселе у друге пределе, њихове лађе сагору и Сењ са немачком војском поседне.

Овај услов беше извршен. На скоро оставе 133 породице Сењ и преселе се делом у оточку околину, делом пак у жумберачки округ, а један део ускока претпостави томе преселењу другу и нову отаџбину, коју потраживши ступи у војену службу код напуљског поткраља. Ти исељеници под војводом Ферлетићем освете се Мљетчанима со тим, што попљачкаше више места на острву Арбе[5]).

У ускоцима изгуби Аустрија ваљан материјал за устројење флоте (морнарске војске), јер ови требаху само плату и дисциплину.

[1]) Мајлат. 2. св. стр. 355;
[2]) Кронолошки списи. У архиви држ. војн. министарства.
[3]) Код Мајлата.
[4]) Код Кукуљевића.
[5]) Код Кукуљевића.

§. 6. Крајишка народна војска у тридесетогодишњем рату. 1618—1648.

Година 1618-та сачињава излазну тачку једнога крвавог братоморног рата, који за 30 година беснише по средњој Европи. То не беше верозакопски рат. Под образином верозакона и уједно као оруђе француске антихабсбуршке политике бориште се немачки кнезови за своје земаљско господство, и још да сломију царску моћ. Па и сама Данска и Шведска беху са дипломатском вештином Француске увучене у тај рат. Кнезови у истини дођоше до земаљског господства; али навукоше на себе ту срамоту, да су самосталност Немачке жртвовали својим интересима и углавили уплив Француске и Шведске на њихову будућу судбу.

У тридесетогодишњем рату војеваху овојачени Срби и Хрвати као врбоване добровољачке чете. Ово се може изнаћи; али не и то, колико људи беше врбовано из војничких населбина у овојаченом земљишту и у којој мери учествоваше и онај народ, што потпадаше под грађанску власт и живише од доходака војничких земаља. У списима и историчким делима долазе само Хрвати. И сами Срби нигде се не спомињу.

Да је у том рату међу Хрватима било и грађанских поданика, види се из примедбе др. Мајнерта у његовој историји аустријске војске: „Лепе услуге чинише она инсурекција (народна војска), коју год. 1620. послаху хрватски зем. сталежи у помоћ и коју познати Јован Исоланија образоваше у једну пуковнију и над овом као пуковник заповедаше [1]).

Али већ године 1620. и то из војничке области беху отправљени Хрвати и Срби на унутарње-аустријски Дунав, јер већ 20. јануара и. г. стајаху две хрватске кумпаније као гарнизон у Корнајбургу и ове молише цара, да из упути заосталу двомесечну плату, да им се довезе живеж или определи друго, за то згодније унаковање [2]).

Цар Фердинанд II. изда 18. јула 1622. решење на двор. војени савет, са којим наименова Анибала Арнеруса за капетана тамо још налазећих се хрватских пешака и коњаника, јер је побегао њихов заповедник Хије. Уједно нареди, да се после разрачунања скупе у једно војено тело [3]).

[1]) Беч 1852. 3. св. стр. 47.

[2]) Регист. бр. 26. у крон. изв. сп. војн. министр.

[3]) 5. јула. Регистр. бр. у истима.

У битци код Брајтенфелда 17. септембра 1631.

Ова битка још пре него што стиже алксингерово поткрепљење заподене се са Папенхајмовом отсудном храброшћу војничком између Тилије и Гистав Адолфа и хрватска лака коњица у тој битци беше намештена на најкрајње десно крило. Кад пропадоше сви седам папенхајмових нападања на непријатељску коњицу и банерову пешадију, похита Тилија на његово десно крило, да со тим спасе част тога дана. Он нађе хрватску коњицу да се са саксонском већ пушкараше и последња, после жестокога боја беше бачена натраг, исто тако и саксонска пешадија после незнатног отпора. Бегање и страх беху тако велики, да и сам изборни кнез, под пратњом једне гарде-кумпаније према Ајленбургу побеже. Само неколицина саксонских пуковнија не изгуби присуство духа и придружи се под Арнимовим заповедништвом Хорну. Сад Хрвати и Саксонци, који држаху даје бој свршен пљачкаху заједнички сопствене и шведске прћије и не учествоваху даље у битци, која се, са папенхајмове пропасти на левом и губитком целе артиљерије на десном крилу у корист шведскога краља свршила.[1])

Код Магдебурга 20. маја 1631.

При посади и освојењу Магдебурга беху само 200 Хрвата Папенхајму додељени. Др. Гфререр у својој ваљаној монографији „Густав Адолф“ спомиње грозна дела, у којима ови за време згарења те несретне престолнице учествоваху.

У битци код Лицена 16 новембра 1632.

Кад Валдштајн, после свога покретања из Нирнберга не пође за шведским краљем у Баварску, већ брзо се окрене у Саксонију, похита за њиме Густав Адолф да спасе Саксонију. Тамо сједини се са вајмарским херцогом и опшанчи се код Наумбурга. Валдштајн становаше код Вајсенфелса и даде се од својих генерала наговорити, да не напада на краља у његовим утврђеним местима. Он пошаље Папенхајма са десет пуковнија, једном четом хрватске коњице и са артиљеријом, да ослободи Келн и пође у Лицен, да се тамо смести у зимске станове. Али Густав Адолф, потстакнут од кобне успомене нирнбершке битке, коју хтеде са победом (опрати закључи, да нападне на свога ослабљеног противника.

На вест, да краљ полази на њега, брзогласником позове Па-

[1]) Мајлатово описивање битке 3 св. стр. 259 и 262.

Исте године хрватски пуковник Марковић молише цара, да му додели лозијеву хрватску пуковнију.[1])

Августа 1642 подвуче Јаков Раух, војени повереник под прегледање они пет хрватских кумпанија, што се налазише у Угарској и у Аустрији и које се сместише тамо због тога, што се скопчаше кнезови Ђорђе Ракоција и Торстенсон[2]) а Ханс Плос прегледао је три хрватске пуковније.[3])

Ова фрагмента (одломци) обележавају, от прилике и у опште снагу, са којом учествоваху крајишници у тридесетогодишњем рату.

Њихово тадашње употребљење и начин нападања.

Крајишници сачињаваху у томе рату нерегуларну коњицу, а беху употребљени за предстраже, крстарења, узнемиривање непријатељског стана, отимање непријатељских прибора и гоњење непријатеља.

У дане боја започињаху битке, и нападаху и побијаху непријатељска крила.

Начин њиховога нападања беше особити. Прво полазише напред диагонално (косо) десно, да избаце лево склоњени пиштољ, и онда десно да избаце карабину.[4])

Код Десаве 23. априла 1626.

Први судар, у коме суделоваху 500 хрватских коњаника под исоланијевим заповедништвом наступа између Валдштајна и Мансфелда код Десаве. Док је Мансфелд три пут нападао на онај, са 30 топова опремљени мост, и свагда би га противнички заповедник пуковник Алтрангер сузбијо, Валдштајн са својом коњицом боравише у оближњој шуми. Бој се колебао од 9 сати пре до 3 сата после подне. Тад букнуше пожар у мансфелдовом стану и пртљагу. Из тога наступи забуна у непријатељској војсци, коњица побеже и оста пешадија сама. Тај тренутак употреби Валдштајн, јурне са својом коњицом из шуме, баци се жестоко на непријатељску пешадију и потуче је тако грозно, да их 3000 остану на бојишту. Осим тога оте им 10 топова и зароби 1500 људи, међу овима 48 официра. Холандска коњица беше скоро сасвим посечена.[5])

[1]) 15. априла 164'. Рег. Z 39 у кронол. изв. спис. као горе.

[2]) Август. Рег. Z. 399. у истој.

[3]) Рег. Z. 293 у истој.

[4]) Код др. Мајнерта 3 књ. стр. 62.

[5]) Др. Хуртер „Историја Валдштајна" стр. 61. 62.

У битци код Брајтенфелда 17. септембра 1631.

Ова битка још пре него што стиже алксингерово поткрепљење заподене се са Папенхајмовом отсудном храброшћу војничком између Тилије и Гистав Адолфа и хрватска лака коњица у тој битци беше намештена на најкрајње десно крило. Кад пропадоше сви седам папенхајмових нападања на непријатељску коњицу и банерову пешадију, похита Тилија на његово десно крило, да со тим спасе част тога дана. Он нађе хрватску коњицу да се са саксонском већ пушкараше и последња, после жестокога боја беше бачена натраг, исто тако и саксонска пешадија после незнатног отпора. Бегање и страх беху тако велики, да и сам изборни кнез, под пратњом једне гарде-кумпаније према Ајленбургу побеже. Само неколицина саксонских пуковнија не изгуби присуство духа и придружи се под Арнимовим заповедништвом Хорну. Сад Хрвати и Саксонци, који држаху даје бој свршен пљачкаху заједнички сопствене и шведске прћије и не учествоваху даље у битци, која се, са папенхајмове пропасти на левом и губитком целе артиљерије на десном крилу у корист шведскога краља свршила. [1])

Код Магдебурга 20. маја 1631.

При посади и освојењу Магдебурга беху само 200 Хрвата Папенхајму додељени. Др. Гфререр у својој ваљаној монографији „Густав Адолф“ спомиње грозна дела, у којима ови за време згарења те несретне престолнице учествоваху.

У битци код Лицена 16 новембра 1632.

Кад Валдштајн, после свога покретања из Нирнберга не пође за шведским краљем у Баварску, већ брзо се окрене у Саксонију, похита за њиме Густав Адолф да спасе Саксонију. Тамо сједини се са вајмарским херцогом и општанчи се код Наумбурга. Валдштајн становаше код Вајсенфелса и даде се од својих генерала наговорити, да не напада на краља у његовим утврђеним местима. Он пошаље Папенхајма са десет пуковнија, једном четом хрватске коњице и са артиљеријом, да ослободи Келн и пође у Лицен, да се тамо смести у зимске станове. Али Густав Адолф, потстакнут од кобне успомене нирнбершке битке, коју хтеде са победом [опрати закључи, да нападне на свога ослабљеног противника.

На вест, да краљ полази на њега, брзогласником позове Па-

[1]) Мајлатово описивање битке 3 св. стр. 259 и 262.

пенхајма натраг. Али краљ се журише, баци Хрвате, које Валдштајн постави да чувају кланац код Рипнаха и стави се пред лице царске војске, којој, од подагре болни вођа отсудно установи ред битке.

У битци код Лицена постављена беше хрватска коњица на најкрајње лево крило поред тешке немачке коњице. У први мах врзла се битка око батерије, која беше постављена пред царски центрум. Ову противници отеше јуришем: но царска војска је, после крваве борбе опет преосвоји.

Битку у којој падоше Папенхајм и краљ, а Пиколоминија се тако отсудно борише, да је седам пута био рањен, решише друго шведско нападање под Книпенхаузеном у корист шведску и обе војне изгубише 10.000 момака [1]).

После битке код Лицена крајишници (Хрвати и Срби) одоше са војском у Шлеску и тамо учествоваху у опколењу они 6000 Шведа код Штајнауа, које предводише Дувал и Турн (1633.) и онда преко Лужице у Чешку и тамо се сместише у зимске конаке.

Они беху марта 1634. сљедеће уконаковани:

У опсегу главнога стана беху 10 исоланијевих кумпанија у Валдсаксен; 9 корпесових кумпанија у Кенигсварт; 7 форгачевих кумпанија у Фалкенау; 9 пржиковскових кумпанија у Хостову; 8 копецкијевих кумпанија у Таксис; 5 ревењевих кумпанија у Јоакимстал; 7 кумпанија у Аустрију смештени [2]).

Кад убише Валдштајна у Јегри (25. фебр. 1634.) прими главно заповедништво млади краљ Фердинанд над царском војском, коју пре тога његов сусаветник Галас преустројише. Овај опседе Регенсбург, без да се дао побунити од шведских операција у Чешкој и у уверењу да решење боја пред Регенсбургом лежи. За време те опсаде крстарише Хрвати по Франкену и Пфалцу, да спрече довоз хране и ратних прибора за Херцога вајмаршког из северне Немачке. Тек када је капитулирао Регенсбург (10. јуна 1634.), када царска војска удари стан пред Нердлингеном, када Банер ускори и сједини се са Херцогом вајмаршким, који јуришем освоји Форхајм, дође и Исоланија са својом хрватском коњицом у стан.

Код Нердлинга дође до двођневнога боја, у коме беху 40.000 царских, против 30.000 Шведа и Немаца. То нумерично надмоћније царске војске принео је шпански престолонасљедник со тим, што он у своме маршу у Низоземље знатно учествоваше у бој. У тој успеш-

[1]) У истоме.

[2]) Аустр. војнички лист 1845. 1. књ. 3. св. стр. 209.

ној битци стајаше хрватска коњица на најкрајњем десном крилу и беше многобројна [1]). Част те дводневне битке припада Шпањолцима за то, што заузеше брдо Албухско, кључ за намештење царске војске; вођи Баваpаца Јовану пл. Верту и коњици.

Хрватска коњица стајаше према шведском левом крилу, које предводише Херцог вајмарски. Када другог дана битке при коњичкоме нападању херцоговог крила под Таупаделом наступе празнине у бојној линији, употребе то ваљано царска коњица, Хрвати и Мађари. Ови баце се на шведску тако обестно, да су ову потерали натраг до шуме ердхајмских висова. Херцогу у истини пође за руком, да одавде опет јурне напред, бојну линију пробије и битку обустави; али кад хтеде Хаселбург заузети, баци се пред њега баварски војсковођа Јован пл. Верт са великом опрезношћу. Овај нагони Шведе да уступе и доведе их у такови перед, да ни само херцегово хероично пожртвовање не могаше забуну савладати. Вертово ступање у битку ускорише отсуду боја.

У томе решителноме тренутку пробише Хрвати и Угри кроз шведску коњицу, расуше је и бацише на хорново оделење. Сам Хорн беше са његовим официрима ухваћен. Остала војска разбеже се на све стране.

Царска војска гонише противничку тако брзо и енергично, да Херцог вајмарски у бегству кроз Канштат, 11 миља од бојишта не имаде ни толико времена, да поједе једно јаје и своју глад утиша. Опште гоњење пак простираше се само до Гепингена (3 миље далеко) где рајнски гроф прими развалине шведске војне. Одавде наставише гоњење само Хрвати и Мађари и код Нордхајма паде сва прћија херцогова првима у руке и једва улучише времена, да спале херцогову тајну канцеларију. Више хиљада кола, 300 застава и барјака, васцела артиљерија са 80 топова, 1200 коња и 6000 заробљених паде у руке царских као плен. Близу 8000 лешина те протестантске војске покрише бојно поље и снага протестантска беше уништена. Шведска се отворено бацила у француска наручија, која тад, кад јој се оруђе сатарило сама ступи на бојно поље.

Док главна војска тад поседе Виртенберг, крстариште Николминија и Исоланија са Немцима и Хрватима по Оберхесу и Тирингену и заведоше бојни поход у средњој Немачкој [2]).

[1]) Као што је већ споменуто, ови седам хрватских пуковнија, које бројаху 55 кумпанија беху при организовању војске подељени у 184 ешкадрона.

[2]) Одломци те битке у описању код Мајлата. 3. св. стр. 413—420.

Даље учествовање у рату.

Даља дела крајишника не могу се појединце изнаћи. Али када вараждински крајишнички пуковник добише 7000 дуката за врбовање (1636.), генерал Исоланија, осим што извести грофа Пасауа, председника двор. војеног савета о лакој коњици, на царску заповест поднесе извештај и о употребивости Хрвата[1]); хрватски пуковници добише 40.000 фор. за регрутовање; пуковник Трговић молише за хрватску војску, а пуковник Марковић да му се подари лозијева пуковнија и осам хрватских пуковнија беху мустероване, то нема сумње, да и даље учествовање војничких Хрвата и Срба и у даљем току тога рата не беше незнатно. Писац историје огулинске пуковније означава једно нападање у Пруској (1641.), једну аферу код Зајца (1644.) и Бечина у Чешкој, у којима се ови боришe[2]).

Године 1643. налазише се при нападању на француски главни бојни стан код Дутлингена (24—25. септембра) на челу оне предњачке гарде, коју предвођаше Јов. пл. Верт. Тамо, потпомогнути од Драгонера и друге коњице у првоме нападању освојише гробље иза хомбуршког замака лежеће. Овај њихов бојни чин беше значајан за то, што сву тамо налазећу се француску артиљерију потиште у власт царских[3]).

§. 7. У турскоме рату год. 1663. и 1664.

Год. 1663. букне двогодишњи турски рат, и за овај дао је гроф Зрињија повода.

У Кањижи букнувши пожар и истодобно запаљење барутане потстакну храброг и подузетног грофа на то, да заузме то, полу поплављено место. Кањижа, са свога географскога положаја сачињаваше тада перманентну опасност за Хрватску и Штирску и летише као дамоклесов мач над тим земљама. Али пошто је Зрињија, по царевој заповести, који избегаваше сваки повод да се мир са Турцима наруши морао своју намеру напустити, то назида он на ушћу Муре град „Зрињевград“ да со тим у шаху држи Кањижу.

Али, како прву посаду Кањиже тако и зидање града Турци схвате као нарушавање мира. У томе рату, који се отпоче са напада-

[1]) Рег. бр. 28 у крон. изв. сп. у војен. мини.

[2]) Историја огулинске пуковније. 4, одсек, стр. 3.

[3]) Код Мајлата, 3. св. стр. 471—473.

њем (Ершек-ујвар) на Најхајзл борише се вараждинска народна војска под заставом Николе и Петра Зрињије и хрватске чете.[1])

Нападање на босанског намесника. 17. октобра 1663.

Босански намесник покрене 8000 момака против Зрињевграда, да га заузме и да отуда упадне у Штирску. Да би му се осујетила та намера, завуче се Петар Зрињија са 4000 петриньских и вараждинских крајишника у једну шуму. Прво пропусти до 4000 Турака да мирно прођу. Али на друге баци се са таковом отважношћу, да ових близу 1000 на месту остану, 250 зароби, а други побегну, оставивши осам барјака.[2])

Нападање на Зриньевград (почетком новембра).

Турци, да се освете због тога пораза нападну из Каньиже и околине са 10000 људи на Зриньевград; но после трећега јуриша беху тако потучени, да су у дивљем бегању опет вратили се у Каньижу. Али беху узастопце гоњени и стиже их аустр. војска код Каньиже. У битци, која на то следоваше изгубе Турци 1000 момака, које мртвих, које пак рањених.[3])

Афера код Часме 11. новембра 1663.

За време тога сјајног оружанога успеха нагне Ченгић паша са 5000 момака, харајући и палећ пред Часму; но баци му се на сусрет Петар Зрињија са 2000 људи и потуче га после два сата боја. [4])

Битка са Алилика пашом.

У повратку од Најхајсла у Београд нареди велики везир Алилика пашу, да са 9000 људи потуче Хрвате. Али нападне га Петар Зрињија тако вешто, да супрот томе, што овај располагаше само са 6000 вараждинаца и бандеријалиста непријатељ мораде узмаћи, оставивши много мртвих и рањених на бојишту.

Афера на Мури (око половине Новембра.)

Око половине новембра пређу Турци Муру са 3000 Турака да упадну у Штирску. Никола Зрињија поставио је своју војску у

[1]) Писац историје св. Ђурђевичке пуковиије.
[2]) Хаммер Пургстал и горња историја.
[3]) Хаммер Пургстал и горња историја.
[4]) У последњој 8 табак.

зимњи стан, те с тога располагаше у овој опасности само са 300 коњаника. Али он и са том гомилицом подузме се, да спречи непријатељу даље упадање. Она чета, која прекорачише Муру нагне на ону малу војску са кишом танади и стрела, без да је и једнога човека убила. Тај случај преписаху мусломани некоме тајном волшебништву, које учини, да Хрвате нехвата тане и стрела и тако се поплаше због тога, да су брзо натраг бегали, без да су даљи нападај предузимали. Друга чета, која пође за њиме преко моста на Мури, хтела их је зауставити, али тај мост није имао довољно простора за бегајуће и долазеће, тако један део ових паде у брзу реку, и ова их прогута. Још једна битка мораше се издржати са Јаничарима, који пођоше онима у помоћ. Али и ове баци натраг Зрињија после очајне борбе. [1])

После овога чина са оружијем и других храбрих и успешних подузећа славише се Никола Зрињија као избавитељ Хрватске и Штирске и поштоваху га у опште војници и земљаци, шпански краљ Филип IV. украси му прса са златним руном, а Лудовик XIV. обдари га са кнежевском годишњом платом. Цар Леополд хтеде му подарити част немачко-државнога кнеза; но он то не прими. Али за то беше наименован за угарског генералисимуса. [2])

Зрињијев зимни поход на Осек (јануара 1664.)

Док се Турци опремаху за други поход (1664), реши се Никола Зрињија за други зимни поход, да попали мост на Драви и мочару код Осека, који сачињаваше главну прелазну тачку Турака у Угарску. Он сакупи крајишку милицију у Зрињев град, а гроф Бањањија доведе му једну угарску чету, генерал мајор Бухард 12.000 Баваруца; гроф Леслие 700 пешака и седам оделења николомишијевих коњаника. [3])

Тако досиже генералисимусова снага 23.000 момака, међу овима 7 до 8000 крајишника. Са том војском дође Зрињија 21 јануара пред брезеначки замак, који се предао после два дана.

800 становника, међу овима 400 оружаних Турака, 100 Татара, 37 ага оставе то место и у њему 15 топова. Хајдуци и Хрвати (Мађари и Крајишници) нападну на Татаре; али то Зрињија спречи са сабљом у руци. Један Циганин смакао би и самога Зри-

[1]) Историја св. ђурђеваче пуковније.

[2]) У истој.

[3]) Код Мајлата 4. св. 27. стр. и код Хамер Пургстала 3 св.

њију, да га благовремено није убио један послужник грофа Хохенлоха.

Још исте ноћи Зрињија нападне Бабочу. Четврти дан одселе се 1072 главе, међу овима 10 ага и беху отпраћени до Драве, а на обали ове попали се од Турака остављени замак „Барч", 16 топова падоше у руке победиоцах у Бабочи, а 4 у Барчу.

Сљедећега дана пође Зрињија са коњицом према сигетскоме кланцу; но пошто му фалише опсадни топови, то прође поред Сигета у Печуј. У путу сагоре варошицу Турбек. У овој наиђу на један надгробни споменик са турским манастиром у гробљу, где се после освојења Сигета сахранило сулејманово срце и дроб.

Печуј беше заједно са лимом покривеним мошејама спаљен. Само замак остане читав, јер без посадних топова није се ни могао освојити.

Пошто пак главна цел тога похода беше та, да се отешта најближи турски поход, то се продужи марш, без да се Шиклуш додирнуо према варошици Дарди, која бранише мост на мочару. Али крајишници заузму ову, и супрот снажне ватре са убојних лађа на Драви и осечкога града попале тај колосалан мост. Овај беше 8565 корака дугачак, 17 широк и више из масивнога материјала сграђен. Тај мост, на коме за шест година радише преко 30.000 људи, постаде за два дана згариште и развалином. Снажан северни ветар, који подгајаше пламен из густе трске поред моста и испод тога, а тако и даље дуж Драве највише доприне се разорењу тога великог рукотвора. Исто тако згарише и сва села, кроз која промашираше војска.

Тај генералисимусов поход алармује Турке тако снажно, да ови учине најпреће мере за бојни поход. Сам велики везир пође без пртљага са 1000 момака из главне војске и 200 јаничара у бој; но обустави свако даље маширање војске, јер у Митровици стиже му глас, да се Зрињија опет повукао натраг у Зрињевград.[1])

У другоме походу заузму и поруше Турци Зрињев-град, који не беше назидан по законима фортификаторног уметништва. После победе, коју извојује Монтекукулија 1. августа код манастира цистерцитах, по имену Св. Леонхарда близу Ђура, сљедоваше 15. августа мир код Вашвара (1664. Eisenburg). Овај мир сачињава обрнућу тачку кршћанских бојева против мухамеданских упадања

[1]) Хамер Пургстал у 3 књ. стр. 546—547 и у 10 табаку Историје св. ђурђевачке пуковније.

у централну Европу. И тај чин мира не одговараше значају победе. Али предрасуда о непобедности Турака беше расута.

§. 8. У холандско-француској рату 1672—1678.

Кад Лудовик XIV. поведе рат са Холандијом, да добије Низоземље (Нидерланд), којих се у ахнерској миру одрекао, закључи цар год. 1673. офенсиван и дефенсиван савез са холандском републиком и то због неприлике, које Французи чинише по Немачкој. У први мах царска испомоћна војска беше више остентативно неже ли војнички постављена, јер царски министри Ауерсперг и Лобковиц беху више Француској него цару наклоњени [1]). Тек после пада ових учествоваше царска војска без прекидања у операцијама.

Из војничке крајине тада полазиште врбована војска у бој. Гроф Палфија наврбоваше једну лаку коњицку пуковнију од 800 момака и на ту цел добио је 20.000 фор. Но ова беше помешана са хрватским грађанима. [2])

Год. 1674 предложише генерал Синочић, карловачки главни пуковник гроф Хербертштајн, мајори Лодрон и Блашковић да се оснују лаке коњицке пуковније. Под овима крајишници извојеваху себи славно име у Низоземљи.

Год. 1675 ступе три нове кумпаније на бојиште. Најпосле оконча Нимвегски мир овај рат, којега цар водиште без икакове енержије. Овај беше између Француске и Холандије 10 августа, између Француске и Шпаније 17. септ. 1678, а између Француске и цара 5. фебр. 1679 закључен. [3])

§. 9. У четрнајстогодишњем турскоме рату 1683—1699.

После нимвешкога мира појави се нова бура са истока и ова пониче из Угарске.

Кад паде Зрињија, Франкопан, Надаждија и Татенбах, којима следоваху још много жртава, угарски незадовољеници обрате се пет пута на Порту за помоћ. [4]) Ова остане верна својој лукавој политици, један пут их утеши, други пут опомињаше их на мир, а најпосле охрабри посланике са зраком надежде. Према царскоме по-

[1]) Код Мајлата.

[2]) Регистар бр. 306 у кронол. изв. списима у архиви држ. вој. министарства

[3]) Код Мајлата.

[4]) Код Хамер Пургстала.

сланику Кулицу, који пожуриваше потврду продужења вашварског мира у Соњу уговореног, понашала се Порта час устезањем час пак са тешкоћама. Али рат постаде тада неизбежан, јер Текелија, потпомогнут са оружаном силом беше наименован за куруцкога краља. [1])

Поред све буре цар не изгуби наду, да ће мир одржати и пошаље у Цариград грофа Албрехта Капрару као Интернунциуса (посланика); но то посланство остаде без успеха. Како не основана беше царева нада да ће мир одржати, посведочава довољно изјава ваљаног државника Јергера „бескрајне су махинације непријатељах и јавна је конспирација (здружење) Француске са Турском. Она тежи за Рајном, а ова за Дунавом.“ [2])

После тога рат са Француском и Турском сматраше се као свршена ствар. У ствари велики везир Карамустафа оде у Дреноиоље, да се опреми за рат и да пође на Беч. (6. августа 1682). Аустрија никада не беше тако неспремна за рат као тада. Свуда фалише средства за то. Али опет за то развије се тај рат као победоносни крстоносни поход. Из свију европских земаља потегоше за веру одушевљени добровољци, па и сама Немачка иступи из равнодушности и из свога гледалачкога задовољства, те пошаље знатну силу у помоћ.

Истога дана (30. марта 1683), када пође Карамустафа из Дреноиоља, потпише цар савез са победиоцем код Хоцима и пољским краљем Јованом Собијеским. Супрот предвиђења француске дипломације био би 12. септ. 1683 дан када је Собијески, са јуначком мишицом и лотриншки херцог Карло храбро Беч одбранио излазна тачка за чегрнајстогодишњи рат, у ком се разбила дрскост и фанатизам османлија и који доведе портину до највећег понижења.

Врбонке у Крајини и Хрватској.

Док се царска војска, после победе код Беча и Паркања за преосвојење Угарске победоносно борила, чинише се припреме и у Крајини, да се преосвоје и од Хрватске отргнуте земље.

Већ год. 1683, са царским решењем наложено беше грофу Херберштајну и Бану грофу Палфији, да у карловачкој, вараждинској и петриньској Крајини наврбују 5000 момака [3]), а осим тога

[1]) Код истога.

[2]) Код Мајлата 4. књ. стр. 159.

[3]) Регистр. бр. 134 у кронол. извод. спис. у архиви држ. воj. министарства.

Бану, да и у провинцијалној области поред војничке капаре (Werbegeld) стави 800 момака. Опрема беше упућена из бечког арсенала; али врбовање из оних, на допуну броја војске опредељених људи не беше дозвољено. Трошкове за врбонку сносиште штирски сталежи из имаовинског или турскога пореза [1]). Пошто овим сталежима паде у део, да издржавају вараждински генералат, то се даје основно претпоставити, да се та врбонка у томе генералату извршно спровела.

У походу од год. 1684.

Тек што беху свршене врбонке, нареди се да се врбовани људи отпусте; но са упливом фелдцајгмајстора и генералнога пуковника вараждинске Крајине грофа Леслие, који доказаше, да су нужни ти људи не само у вараждинскоме, већ и у карловачкоме генералату задрже се за предстојеће операције како у Славонији тако и Лици и Крбави [2]). По себи се разуме да се овде расправљају само они бојни чини, у којима учествоваше народна војска.

Операције (подузећа) вараждинскога главног пуковника ф. ц. м. грофа Леслиа, 1684.

Главни пуковник Леслие отпочне своје операције у Славонији са заузећем Вировитице. Његово војено тело беше, осим вараждинаца и карловчана под заповедништвом генерал-мајора грофа Траутмансдорфа још и из редовне војске, наиме са доделењем тешке коњице састављена. Он се концентрише код св. Ђурђевца.

Освојење Вировитице и других славонских замака.

Кад се војска покрене, (9 јула) пут јужно према Питомачи беше тако проваљен, да се могло само полако корачати напред. Наиме блатнави пут у шуми отештаваше напредовање топова и кола са пртљагом. Тек 11. наступи повољнији пут.

Међу тим вировитички заповедник, извештен о поласку крајишкога војеног тела учини мере за обрану. Он поскида кровове са кућа, запали предграђе и са знаком узбуне призове и суседе у помоћ. За тим постави свога заступника и са својим целим пртљагом остави замак.

13. отпочне се бомбардовање места. Али пошто Леслие'у

[1]) Отпис дв. камере на унут. аустр. дв: канцеларију. Регистр. бр. 21. у крон. изв. списима.

[2]) Херберштајнов извештај од 17. фебр. Регистр. бр. 144 у истима.

стиже глас, да градишкански паша станује код Слатине и доводи помоћ за ослобођење Вировитице, то он нареди грофа Траутмансдорфа са 4000 људи да онога растера. Овај по напрегнутоме ноћном маршу стиже првога јутра под Слатину, нападне на непријатеља, распрши га и зароби више стотина људи. Хиљаду мртвих и рањених непријатеља остану на бојишту (20. јула). Со тим посада у замаку изгуби сваку наду за ослобођење и реши се да капитулише (22. јула) и то беше под следећим условима учињено:

„Да немачка војска вараждинскога генералата прво поседне капије, уласке и сав замак.

„Да посада слободно прође, турски официри на њиховим најслабијим коњима са горњим и доњим оружијем, (пушке и сабље) а простаци само са доњим оружијем и са толико пртљага, колико могу под пазувом понети.

„Да се посада (300 јаничара) отпрати до Терезовца (сада Суво поље), тамо да добије пасош и отуд да може ићи куд хоће".

У поласку придруже се тој посади до 1000 других Турака, жена и деце. Пратња ових састајаше се из четир кирасирске кумпаније и 200 крајишника. Али ови последњи наруше уговор капитулирања, јер стигнувши у Терезовац удруже се још и са другима, те из једне буссије нападну на те Турке и посеку их [1]).

По паду Вировитице заузме царска војска и друге славонске замаке као: Брестовац, Сопију, Вевачин (Вучин), Слатину и друге [2]).

Упадање у Босну.

После тога Леслие упадне у Босну са 4000 момака и са његовим изненадним доласком и брзим напредовањем зададе такови страх Турцима, да старо-градишканска посада одма остави пошту, која беше опремљена са 50 топова и со тим проузрокује то, да су пале и друге ближње варошице [3]).

У Походу 1685.

Леслијев поход на Осек 1685.

Год. 1685. добије гроф Леслие налог, да попали мост код Осека, које га Турци по ново саградише.

На ту цел покрене се из свога стана испод Терезовца са 3850

[1]) По Бетиусу. Нирнберг. 1688. Стр. 301.

[2]) Код Хаммер Пургстала 3 кн. стр. 763. Код Бетиуса 744.

[3]) Код Бетиуса.

момака из редовне војске и 2000 варажд. крајишника и после 2 дана доспе на Карашицу. Ту му беше одмор. Али још у маршу одреди капетана Каспара Балога са 500 крајишких пешака и 500 немачких коњаника, да заузме михолачки замак на Драви. Овај то изврши без икаковог отпора и поседне га са 200 болника и 100 хајдука.

Главна војска стиже 22. у Валпово и затече варошку посаду за бој спремну и намештену; но пошто ту варошицу брани двоструки јарак и снажан зид, то га Леслие не хтеде нападати и без да се ту и задржао пође напред на Осек. У томе маршу придружи му се и капетан Секула са славонском добровољачком четом. Али тек што се учине прве припреме да се утврди стан, осечка посадна војска, која беше испослана да рекогносцира (провиди), нападне на предстражу (добровољце) и рани 50 момака.

Кад непријатељ дође ближе к' стану, поздрави га Леслие са жестоком ватром и нападне са оба крила на њега тако успешно (са крајишницима и редовнима), да у највећем нереду побегне; но већи део бегајуће стигоше и исекоше крајишки хусари и славонски добровољци. Драгонери и хајдуци (крајишки пешаци), а тако и пешаци редовне војске јурну у Осек и стигну под град; но нанаиђу на посаду за бој спремну. Леслие допусти да се варош попљачка и заповеди, да се мост попали; али не успе потпунце, јер тада мост не разорише сасвим. Али пошто у један мах, не зна се због чега спопаде нека страва царску војску тако, да се усљед тога Леслие морао натраг повући. Овај обрт преписиваху Турци самоме Мухамеду, јер завладаше предрасуда да се овај лично појавио[1]).

Нападање на Дубицу, крстарење по Босни и освојење Краљеве-Велике 1685.

Те исте године нападне Бан гроф Ердедија на Дубицу и пошто то место не имаше обране у Уни, јер у овој због суше оскудеваше воде, то је он лако могао прећи преко ње.

За то намести он своју, из бандеријалиста и петрињских крајишника (Баналисте) састојавшу се колону (оделење) више Дубице са оне стране Уне, јер прегазив ову нападне на Дубицу. Све посече што му пута пречиште, запали ту варош, повуче се натраг и преведе војску опет на ову страну обале. Истодобно замачка посада, удружена са костајничком и јасеновачком посадом, коју са

[1]) Код Бетиуса и Хаммер Пургстала, 3. књ. стр. 221. кодекс 883, л, 333. У погледу Сакуле у хисторији градишке пуковније 1. таб.

знаком узбуне к' себи привуче, пређе Уну и нападне по ново царску војску; но после жестокога боја буде сузбијена и када се, оставивши више застава хтеде спасти, те с тога Уну прећи, потуку један њезин део још у тој реци.

После овога сретног подузећа придружи се гроф Стразолдо са 2300 карловачких крајишника бану и учествоваше у овога крстарењу по Босни. Ердедија истаче себи за цел Крупу; но пошто се међувремено Уна од многих киша напунила водом, а фалише му скеле, то напусти он прву намеру и избере Белу Стену за објект свога нападања. Тамошња посада била се већ покренула и у близини на једноме вису наместила; но Ердедија их је са четир кумпаније крајишника растерао и гонио све до близу самога замака. Ту непријатељи истина дадоше јаки отпор; но не могоше сачувати место од пљачкања и попалења.

Хрвате (крајишнике и бандеријалисте) предводише Бан, а Немце Стразолдо. За јуриш јавише се 200 добровољаца и ови већ успужаху се на зидове, јер сачинише живе љествe ставши један другом на раме; али у истоме тренутку стиже глас да многе чете, узбуном покренуте пођоше непријатељу у помоћ и да не би пали међу две ватре напусти војска ово нападање и пожури се онима на сусрет. Тад се развије жесток и трајан бој; но непријатељ узмаче изгубив четир аге, многе мртве и рањене.

За тим попали царска војска Озачин, Мутинишу и Трсац и после дванајсто дневне радње повуче се натраг. У томе боју учествоваху и они Срби, који се под царском заштитом доселише у петрињску Крајину (год. 1597) и набавише себи богати плен.[1])

Исте године освоји Бан и утврђено место Краљево-Велику у Славонији и при томе учествоваху срчано и Сакулини добровољци.[2])

У главној војсци борише се лодронова хрватска коњицка пуковнија, а у армади у Угарској Керија и Рикардија са њиховом хрватском коњицом.[3])

Прва подузећа за преосвојење грофовства Лике и Крбаве 1684. и 1685.

У времену, када предузе себи гроф Леслие да са крајишницима оба генералата преосвоји Славонију, предузеше се и прва поду-

[1]) Бетиус стр. 164 до 166 у „Добровољно учествовање Срба и Хрвата у турским ратовима".

[2]) Код истога.

[3]) Код бар. Филипа Родера од Дирсберга (походи макгр. Лудвига баден.)

зећа, да се преотму грофовства Лика и Крбава и за то даде повода сам народ.

Шесет и пет јуначких породица, које до сада становаху у Крмпоти, св. Ђурђевцу и Јабланцу, у једноме до очајања неплодноме пределу приморске Крајине скупе се на големе стењу Велебита, изабраше између најхрабријих најхрабрија два кнеза себи за вођу. То беху Јерко Рукавина и Дујан Ковачевић.[1]) Под предвођењем ових одважи се та мала чета да преосвоји Лику.

Они заузму села Коринско, Леденик, Кућиште и Станиште. А пусто село Стригу (Карлобаг) опет населише. Отуд нагне у личке равнице, заузму Оштарију. Брушане, Ризванушу и Бузин, већим делом добра Аге Ризван Ленковића и ту се населе. Сењани следоваху примеру ових, упадну у гачке равнице и изгоне Турке осим Перушића и Бунића са те равнице[2]).

Да би тај патријотски покрет народа већу важност добио и да би се досада освојено са даљим кораком напред осигурало, гроф Херберштајн год. 1685, када му приспе крајишка војска из лесличевога тела нападне на Лику, а придруже му се и добровољци.

Он 22. јула опколе Бунић и изненадан нападај његов тако збуни посаду, да је ова после неколико сати капитулирала. Овој буде допуштено, да може слободно отићи и пратиште је донекле за једно са породицама, које се иселише из Оршића и Војновића. Топ и мужар (Mörser), са којима беше тај замак опремљен пошаље Херберштајн у Карловац. Тамо одоше и они 200 породица из турске хрватске, које ступише пред Херберштајна и молише за царску заштиту и уточиште[3]). Бунички замак беше тада разорен.

Од Бунића крене се Херберштајн према Перушићу, најзнатнијем месту Лике за време турске окупације. Истодобно наложи пуковницима Оршићу и Пургсталеру, да заузму Гребенар. На скоро јуришем заузме и крајњу гребенарску тврђаву, а око унутарњега дела даде навући сламе, дрва и других горива материјала, те и ове запали. Кад се пожар рашири, Турци спуштаху кроз прозоре своје жене и децу на ужету, а и сами очајно скакаху доле, да со тим избегну смрт од ватре; но беху делом посечени делом пак ухваћени.

[1]) Рукавина беше из Риванца у Далмацији а Ковачевић из Вигнерца у Подгорју.

[2]) У ваљано израђеној хисторији личке пуковније од капетана Карла вл. Егенберга. — Рукопис.

[3]) Ови населише се у будачкој околини.

14. септембра Хербштајн нападе на Будак. Али тај му нападај пропаде, јер војени савет изјави се против формалне опсаде, те тако задовољи се просто са попалом места, а замак без даљег узнемиравања остави се у турскоме поседу. Барон Гал и Војновић пресеку пут оној војсци непријатељској, која машираше у помоћ оној, те са 500 коњица и 300 пешака бацише је натраг.

По херберштајновој наредби запалише се сва храна око Будака, нападоше, попљачкаше и попалише више кула. [1])

17. септембра заузео се Рибник и разоре се девет кула.[2]) У повратку отму од Турака и Кореницу.

Идуће године, по реокупацији Лике и Крбаве наступи примирије, јер крајишка војска употребише се на Дунаву и другим местима.

Год. 1686 наложи се бану Ердедији, да са баналном милицијом потпомогне генерала Шулца, који је наместио једно оделење војске на Дунаву. [3])

У походу 1686.

Освојење Печуја 1686.

После сегединскога пада отпошаље генерал Шерфенберг од војне маркграфа Лудвика баденшког пуковника Ивановића, да због провиђења војске са храном, подузме са својих 1200 добровољаца [4]) крстарење према Печују. Овај беше тада још у турским рукама. За извршење те задаће додао му се барон Војновић са 200 карловчана и потпуковник Макарија са 500 вараждинаца. Али тај храбри и подузетни пуковник прекорачи добивену заповест со тим, што он нападе и на Печуј.

Он 5. октобра у 5 сати из јутра нареди, да коњица према сигетској и будимској капији предузме привидно нанадање, те со тим привуче сву пажњу непријатеља на ову тачку и подели овога обранбену снагу. Он сам нагне са пешадијом на шиклушку капију, заузме зид ове у супрот снажног отпора разори капију и тако изван зида боривша се са пушкама наоружана војска продре у варош.

---

[1]) Куле беху утврђени чардаци, међу раворенима беху Малстафа агина, Имбрићева, Шиманова, ђармарстагина, Опандићева и две Мехмићеве.

[2]) Две сенковићеве, Курта агину, Босниђеву, две усунлићеве, усемагину, прванићеву и врзовићеву. Из рукописа једнога безименога и код Бетиуса.

[3]) Регистр. бр. 104 у кронол. извод. списима у архиви држ. вој. министарства.

[4]) По томе бориште се 1200 Славонаца у војни маркграфа Лудвика баденшког под генералом Шерфенбергом.

У овој наступи крвави улички бој са замачком посадом, која се тек после знатних жртава повуче натраг. Варош се опљачка, а царска војска на Дунаву снабдеше се са 2000 волова [1]).

Ово подузеће доведе до освојења печујског замака. Маркграф Лудвик баденшки повуче к себи војску генерала грофа Шерфенберга са Дунава и постави своју војску у марш према Печују, да освоји замак. Кад непријатељ дозна, да се онај са војском на њега покренуо, запали варош; но већи део спасе се од поплаве. Опсаднути замак бранио се храбро и тек кад беше замачки шанац освојен истакне бео барјак и потражи капитуловање. Али то сматраху за одоцњено, не прими се и пореч се слободан излазак. Ова из 2000 људи састојавша се посада прогласи се за ратно робље и заједно са женама и децом отпрати се у Валпово. Замак беше са 18 топова опремљен, који заједно са нађеним житом и муницијом допаде победиоцу [2]).

Нападања и крстарења.

На пријаву шиклушког заповедништва, да се једна јака турска колона према Сигету покренула, нареди генерал Тинген пуковника Макарију са вараждинцима, секулиним Славонцима и мајора Орлића, да пођу за Турцима. Ови стигну Турке по сата од Сигета и посеку им 120 момака.

Када је та иста колона, која пратише знатну суму новаца за сигетску посаду наступила марш натраг у Осек, нападну је из заседе Хрвати и потуку јој 200 момака [3]).

19. маја одреди генерал гроф Стразолдо огулинског подкапетана Ђорђа Храниловића са 500 момака према Брековици. Овај 21. маја пре зоре запали то место, посече 15 Турака и врати се са пленом од 3000 оваца и 400 волова [4]).

Исте године пропаде и фундак-пашин план, да напада на Вировитицу. Он скупи за то 3000 момака. Подбан о том извештен

[1]) Пуковник Ивановић за кратко постане велики жупан пожешке и вировитичке жупаније и заповедник тамо побегших Срба са пуковничком платом (у крон. извод. списима и т. д. рег. бр. 150) и беше потчињен под заповедништво главнога заповедника Капраре (Регист. бр. 76. у истој). Пуковник барон Макарија добије после карловачкога мира иванковачки спахулук (у архиви темишварске ген. ком.)

[2]) У добровољноме учашћу и т. д. код Бетиуса.

[3]) У истоме стр. 38. и 39.

[4]) Код Бетиуса.

изненади га са баналним крајишницима и бандеријалистама код Дранице и нападне тако отсудно, да непријатељ, тражећи спаса у бегству остави 200 мртвих на месту и 50 заробљених. Цео стан, заједно са три заставе и добоша, са храном натоварена кола и коњи беху заплењени [1]).

На Драви постави се једно војено тело, у које спадаше и вараждинска народна војска. Овог задаћа беше та, да с једне стране брани Штирску, а с друге стране да крстари по непријатељској области, те со тим узнемирава га непрекидно и пречи му долазак војске из Босне.

И год. 1686 додели се лодронова хрватска пуковнија главној војсци и суделоваше у освојењу Будима, а пре нападања постављена беше на швапскоме брду. [2])

У походу год. 1687.

Крстарења.

2. марта 1687 предузме банов стриц гроф Фрања Ердедија крстарења по Босни. Он из баналиста, бандеријалиста и карловчана сакупи војску од једно 5000 момака, ове последње под заповедништвом капетана Божића и Комењана, те упаде са том војском у Босну. Он доспе под Црчку (?); но становници тога места о томе за времена извештени пренеше своје имање преко Уне и кад попали сва места у томе пределу, дође и под Белу-Стену, коју Турци опет назидаше и коју он поново попали.

Пред цацинским замаком дође до жестокога чаркања и то стаде Турке 20 људи и 100 комада марве. У чаркању код Трсатца падоше најугледније особе тога места или беху заробљени. Отуда то крстареће војено тело са богатим пленом снабдевено предузе узмак. [3])

Око половине марта усред среди се једна турска чета код Дрежњика и крстарише, харајући и палећи све до Плашког. Али тек што се после знака узбупе скупише 300 коњаника, постави се на чело ових огулински капетан Храниловић и стиже непријатеља при узмаку код Дрежњика. Са усиљеним маширањем пође му за руком, да са својом четом отскочи пред непријатеља, те неприметно постави се иза једнога брега. Тамо баци се на узмицајућег непри-

[1]) „Добровољно учашће Срба и Хрвата“ и т. д. стр. 39 до 40.
[2]) У делу „Добровољно учашће Срба и Хрвата“ стр. 172.
[3]) У делу „Добровољно учашће Срба и Хрвата“ стр. 172.

јатеља и приреди битку, у којој остадоше на месту 10 Огулинаца и 80 Турака.

Међу шест заробљеника беху и два воће браћа Басаровицки, а Турци изгубише плен. [1])

Генерал Тинген дознавши од уводах, да једно турско војено тело пређе дравски мост, нареди са своје храбрости познатога партајског вођу барона Орлића из Печуја, да са 4000 коњаника (Немаца и Крајишника) рекогноскује (прегледи) подравске границе. Али код Шиклуша добије вест, да 800 Јаничара и 200 Спахиса потискоше слабу и не давна постављену хајдучку посаду у дунавскоме шанцу, те похита у помоћ овима и као муња баци се на непријатеља, потуче и зароби од њих 600. По исказу заробљених, међу мртвима беху и два бега. [2])

У битци код Харкања (иначе мухача) боришe се 4000 вараждинаца под заповедништвом познатог вође коњицах Палфије, лодронова хрватска пуковнија пре битке сачињаваше ретрогарду у стану. [3])

Даљи успеси у ослобођењу Славоније 1687.

Гроф Лесли'е освоји сву западну Славонију осим Пожеге, Пакраца, Цернека и Градишке, јер ова места беху тада још у турским рукама. Пре харкањске битке поседаваху ови и Осек и 14 замака и варошица. Тек после ове битке очистише ови из страха Осек и Валпово (29 јула 1687). После тога генерал Гриненвалд повуче к себи 3000 крајишника и секулине добровољце, да њима очисти Славонију од Турака и то му пође за руком без велике тешкоће и проливања крви.

И Пожега и Цернек беху посаднути [4]). Да главној војсци беху додељени и вараждински крајишници, посведочава и та околност, што ови при маширању исекоше једну шуму и со тим помогоше оправити место за бојни стан, којом приликом Турци убише 140 момака [5]).

Нападање на Костајницу и освојење Дубице 1687.

Да би се занимали и у страху држали они Турци, који беху опредељени да шаљу потпоре ономе, код Харкања потученоме ве-

[1]) У истоме и на истој страни.

[2]) У истоме стр. 39—40.

[3]) Код Бетиуса. Битка од 29 јула 1687 означава се лажно да је била код Мухача, јер у истини она беше код Харкања, као што то и Мајлат тврди

[4]) Код Хаммер Пургстала 3. св. стр. 791.

[5]) Код Бетиуса у „Добровољно учашће" и т. д.

ликом везиру, наложи се Бану грофу Ердедији да пређе преко Купе. Он придружи својим баналцима и хрватску бандерију, навали на Костајницу, коју је једном већ попалио и сагоре све новограђене куће. При нападању на замак и из овога наступљеној сокачкој битци падоше 400 Турака и ослободи се један део оних, из Петриње у ропство повучених кршћана. Али кад Турци из Дубице и других места пођу у помоћ онима, употреби то сисачка посада, те нападне на Дубицу. Ту затечени Турци беху посечени и заробљени, варош, као и пре две године попаљена и рогата марва запљенена [1]).

У походу 1688.

Освојење Градишке, Брода и Костајнице 1688.

Год. 1688. покрене маркграф Лудвиг баденшки једно војено тело према Градишци и освоји ову. У томе чину учествоваху и и карловачки крајишници под заповедништвом грофа Херберштајна и доделише се томе телу, када маркграф посла пуковника грофа Хофкирхена, под чијим заповедништвом стајаху и секулини добровољци да освоји брод, он сам пође према Костајници. У томе подузећу придружише се војеном телу и вараждински крајишници, а тако и баналци.

Војска нападе на Костајнички замак и посада бранише се снажно; но предаде се после неколико дана, када јој беше осигурано, да може с чашћу изаћи; но имаовина ових остаде победиоцима [2]).

Брод беше освојен без свакога нападања, јер славонски хајдуци (300 момака), који изненада нападну подигоше такову ларму, да посада, мислећи да долази јака убојна снага из страха остави град. Само неколицина ових беше посечена. [3])

Битка код Дервенте 1. августа 1688.

Док бан гроф Ердедија тежише да очисти Хрватску од Турака и док и сам Београд беше потиштен, упадне маркграф Лудвиг баденшки у Босну, без сумње с том камером, да у тој диверзији, у којој учествоваху и вараждински и карловачки крајишници спречи скупљање и слање Бошњака у Београд као припомоћ. Ово војено тело Турци прво потискоше натраг; али на скоро продре опет до

[1]) „Добровољно учашће“ и т. д. стр. 49. и 50.
[2]) Из дневничког регистра царске војске 501. 571.
[3]) „Добровољно учашће“ и т. д.

Дервента и I. августа прнреди битку, која крваво протече и саме војсковође стајаху један према другоме. Крајишници боришe се очајно [1]), а Турцу беху тако отсудно потучени, да их остану 5000 мртвих на бојишту. После ове победе беху више замака делом освојени, делом пак попаљени [2]).

Упадање на границу карловачкога генералата.

Још пре него што паде Београд, упадну 800 Турака у горњекарловачки генералат и нападну 1. јуна на крајишке поште. Али гроф Рабата пожури се у помоћ и посече знатан број непријатеља, зароби 100 момака и запљени две заставе.

За тим крстарише и крајишка нар. војска по Босни, да у запту држи непријатеља.

Једно оделење нападе на Бузим и потуче 6 Турака.

Друго оделење нападе Одобу на Уни, попали један део тога, разори Липоћан и потуче неколико Турака, те запљени 2000 комада марве. И сам Рабата беше намеран ударити на Бихаћ; но добије заповест, да покрене народну војску према Градишци у војено тело маркграфа баденшког [3]).

У походу 1689.

Завршни рат у Лици и Крбави 1689.

Кад се гроф Херберштајн поврати са карловачком народном војском из војенога тела маркграфа баденшког, понови с Турцима рат на хрватским висовима, да коначно преосвоји Лику, Крбаву и Звониград (1689.). Једна одушевљена чета Брињаца, Оточана и Сењана придружи се њему и потстакнута храброшћу свога вође хрватског капистрана Марка Месића, брињског проте, суделоваше живо на томе закључном чину. И далматинске устанике (Aufgeboth) приведоше Херберштајну сердари Јанковић и Илија Смиљановић. А кад и последњи наслонци турскога ропства Нови, Белај, Звониград и Удбина падоше, опет слободно задахну та грофовства после 164 година [4]).

Битка код Зриња 1689.

Када Текелија, при ступању турске војске машираше натраг према Новиграду, нападоше 3000 Турака на зрињски замак. Тад

[1]) Наглашавања у разним списима и хистор. св. Ђурђевачке пуковније.

[2]) У дневноме регистру код Мајлата и Хаммер Пургстала.

[3]) „Добровољно учествовање“ и т. д. стр. 174.

[4]) Од Егенбергера у хисторији личке пуковније.

похита гроф Драшковић подбан са баналним крајишницима, вараждинцима и бандеријалистама, те присили их на узмак. Али непријатељи охрабрени са добивеним сукурсом застадоше и отпочеше опет нападања. Премда жесток беше тај бој; но опет за то сврши се на штету непријатеља, јер ових 600 остану на бојишту, а један део беше натеран на Уну. Колико их нађоше гроб свој у Уни, то се најбоље даје промерити из тога стварнога чина, што после битке извуче царска војска до 1000 коња из корита те реке. 400 заробљених људи и знатан број застава сачињаваху знак победе [1]).

У походу 1690.

Нападање на горњи Козарац 1690.

Међу тим наступи не повољан обрт у операцијама главне војске. Када се послала војска против Француске, ова ослаби, а осим тога још и изгуби своје најдаровитије вође и не стане јој материјалне и душевне снаге, да потпунце заступи своје пунопобедне успехе. С друге стране нови велики везир Кеприлија развије тако енергичну делателност, да за кратко време пође му за руком, да осигура превагу турскоме оружију и да потисне царску војску натраг на ушће Саве. Посљедица тога развије се на скоро дуж целе линије на граници, јер под притиском аустријске победе сгушени фанатизам добије опет нову животну снагу.

У таковим околностима добије маркграф баденшки таково упутство, да са неколико немачких пуковнија, са крајишком народном војском, а у случају нужде и са бандериумом поседне савску линију и да пречи непријатељу преласке [2]). Бану Ердедији повери се заповедништво над крајишком војском.

Вараждинци беху постављени на средњој Сави и поседоше Брод. Карловчани на горњој Сави [3]), а хрватска пуковнија, пуковника Кавријаније беше прво са регрутима на 1000 момака подигнута и онда у Београд као посада бачена [4]).

У бојноме походу год. 1690. остану вараждинци на Сави и беху поткрепљени са једним оделењем српских добровољаца из војеног тела потпуковника Антонија. Али Турцима опет зато пође за ру-

[1]) „Добровољно учашће Срба и Хрвата“ и т. д.

[2]) Највише решење од 10. маја 1689. код Редера пл. Диребурга 2. књ. стр. 15.

[3]) Извештај маркграфов из Београда код истога.

[4]) Извештај истога из Липе од 26. јула, код истога. 2. књ. стр. 2.

ком, да нападну Градишку. Међу заробљенима, који не могоше за времена оставити то место беху три францишканера (фратра) и 14 паора, и ови, пошто не хтедоше примити ислам, беху натакнути на колац [1]) и претрпише мученичку смрт.

На против у петрињској Крајини скупе се до 1000 баналиста, да изведу нападања према Козарцу. Народна војска са јуришем заузме оба шанца, која бранише Мухајим Добрушљевић и Мурте Заровић-ага, посече 50 момака, зароби 60 људи и запали место.

Турци, да би преотели плен од баналиста, који машираху натраг покушају нападај на ове из доњега Козарца; но платише га са губитком више људи и мораше се повући натраг без да су цел постигли [2]).

Нападање на Дубицу.

Повлак из Дубице, после несретнога боја код Кацијанека у Србији употреби једна чета Турака, те нападе на Дубицу, потуку 150 људи и одвукоше велики део становника у ропство. Ово кукавичко дело против немоћних освете баналци са упадањем у Босну. Још истога дана крстарише Филип и Михајло Видаковић скоро до близу Крупе, погубише једнога агу са 4 Турчина, доведоше 17 заробљених и 18 коња као плен. [3])

Година 1690 стаде много жртава царску војску, јер изгубила је много људи и ови мораху се са регрутима попунити. При разрезивању стављала је цела Хрватска и Славонија 800 људи. [4])

У походу 1697.

Крстарења.

Године 1691 подузеше се из баналне Крајине крстарења према Крупи. Сва места у путу прогута пламен. Народ већим делом побеже; но опет за то њих 18 оружаних беху потучени, 8 ухваћени и 80 ком. марве заплењене. Мало за тим предузе се поново крстарење са 1200 момака по белајском пољу и запљене се 500 ком. волова.

Упадање у Славонију и освојење Новога.

Напротив босански паша пожури се са 3000 људи у Бањалуку, тамо привуче к себи и други 3000 момака под заповедништвом

[1]) Код Хаммер Пургстала.

[2]) „Добровољно учашће“ и т. д. стр. 74.

[3]) У истоме изворном делу стр. 84.

[4]) Бетиус 4 књ. стр. 211, са урачунањем крајишких области.

свога сина и позове народ на оружије. Со тим војеним телом упаде у Славонију, да се тамо опет утврди. Он заузе Брод, а његовоме сину наложи да удари на Нови. Овај заузе то место после два дана на јуриш и покоље тамошњу посаду осим три човека, који се благовремено спасоше.

У западној Славонији готово сви замаци до Вировитице падоше у турске руке.

Ова нападачка подузећа, пропраћена са напредовањем турске војске на Дунаву, принудише бана Ердедију, да све знатније тачке у савској долини постави у боље обранбено стање, наиме пак да хрватски Јасеновац са палисадама утврди и његову посаду појачи, да к себи повуче карловачку и вараждинску крајишку нар. војску и удари логор код Зриња. Ово тело и небеше још ни потпуно, кад се већ распламтио бој.

Битка код Зриња и губитак Краљеве-Велике.

На вест, да они Турци што отеше Нови, пошто оставише тамо посаду намеравају повући се натраг на десну обалу Уне, пошаље бан Ердедија једно одељење крајишника са таковим упутством, да их натера на Уну.

Ови затекоше само један део непријатеља на левој обали Уне и растерају га. Отуда нападоше на варошицу Нови и баце посаду, која пред њих изађе натраг у замак. Док се то одељење крајишника повлачило натраг, приспу у логор и вараждинци. Али појачепише се и Турци, пређу опет Уну, покупе и оне растеране, те пођу напред да нападну на логор код Зриња. Но једно, пред њих отпослано одељење војске примора их на узмак.

Кад после тога стиже и пуковник барон Макарија са народном војском (Бандериумом) у бојни стан, закључи војени савет, да се напада и непријатељ преко Уне баци. Карловачка крајишка војска добије упутство, да пређе Уну код Костајнице и загрози непријатељу с леђа. Нападање с преда повери се подбану Стевану Јелачићу. Ова комбинација беше успешна и доведе до потпуног пораза непријатељског. Осим многих жртава, које у бегству Уна прогута, осташе 340 мртвих на бојишту, не рачунајући и рањене.

И покушавано нападање на краљеву Велику пропаде Ови кобни успеси баце пашу у немилост и замену га Мустафа-паша. [1])

[1]) Ове догађаје од год. 1697 види „in Theatrum europaeum continuatum“ (позорница европских догађаја) из списова састављени од Матај Меријанових наследника 12. књ. г. 1691 стр. 17 – 19. Добровољно учашће и т. д. стр. 186 и 189.

Овај дође у Бањалуку са 20.000 Турака, 300 Татара и 2000 Арнаута. Према таковој убојној сили мораху се умножити и обранбена средства хрватског војеног тела. Хрватски позив у војску (Landes aufgebot), васцело за оружије способно људство крајишких области позове се под оружије и постави се у спремно стање, да би се у случају нужде отсудно ступило пред непријатеља.

Једно, под заповедништвом једнога војводе постављено припазно одељење војске беше упућено, да ваљано припази на сваки покрет непријатеља, јер овоме са поседом Новога осигуран беше прелазак преко Уне и да рекогносцира према Новоме.

Али чинимице и Мустафа паши фалише дар за војничко дело од већега замашаја. То посведочава та околност, што он располагајући са тако угледном убојном снагом бацаше око само на Краљеву Велику.

Он нападе у марту на то утврђено место; но пошто му први нападаји пропадну и претрпи несаразмеран губитак, то он под личним својим предвођењем приведе опсадној војсци својој поткрепљење и топова, те понови нападање са таковом убојном снагом, да посада, за избећи своје узалудно жртвовање за добро нађе оставити поште и уклони се једном страном, коју непријатељи не затворише и хрђаво чуваше. [1])

После овога, по војништво од малене важности чина Мустафа паша учини разна наређења у корист турске главне војске, између других даде саградити код Брода и једну убојну лађу преко 200 Француза који се тамо налазише, да је употреби на Дунаву. Знатну запреку у његовој делателности сачињаваше глад, која наступише у Босни, усљед које удале се 2000 Срба и населише се у Славонији (од ових названу малу Влашку. [2])

Друго преосвојење Славоније.

Исте године постави се на северној граници једно војено тело под заповедништвом херцога Кроа на ту цел, да се осигура Драва

[1]) Другче неда се разјаснити ово бескрвно повлачење, кога спомиње: „Theatrum europaeum“ јер невероватно би било да је та посада кров какови подземни лагум избегла.

[2]) Ова населбина остворише се између Пакраца и Пожеге. Пошто пак Србе у оно доба називаху „Влах, Власи, то наименовање тада пређе на пределе које га Срби населише. И у списима налази се наименовање „мала Влашка“. Међу окрузима, на које Славонију после карловачкога мира поделише камера налази се и „мала Влашка“ као једна особита област. Али је не извесно, зашто је тако именован и јужни део данашње градишканске пуковније.

и да се потисну натраг преко Саве они Турци, што упадоше у Славонију. Херцогов главни стан беше у Осеку и код тога војеног тела налазиште се и славонски добровољци под Секулом.

Бан беше упућен да упадне у Босну, те со тим да одвуче босанскога пашу испод Београда. Карловачки и вараждински крајишници беху наређени, да освоје Пожегу и ако Турци не би пошли на Осек, да се придруже Херцогу због преосвојења Брода и Градишке [1]).

Када вировитички заповедник стиже под Пожегу, не нађе тамо посаду. Ова, 700 јака не дочека крајишнике, јер побеже са целом опремом преко Саве [2]).

После посаде Пожеге управи Херцог своје војено тело према Броду и 10. октобра стиже тамо. Посада овога састајаше се из 300 људи и кад ова примети, да супрот њеногa пуцања из топова једна батерија беше управљена на град, повуче се 11. октобра на ону страну Саве и поседне тамо спремљене шанчеве. У граду нађу се само два топа од метала, знатан број копаља, неколико цената барута и нешто живежа. У ту тврђаву постави се посада од 150 Немаца, а 12. октобра 100 немачких и 80 српских добровољаца избацише Турке и из шанчева са оне стране Саве. [3])

После посаде шанчева са Немцима и славонским хајдуцима [4]) заповеди Херцог 14. грофу Хофкирхену, да са пешадијом, тешком артиљеријом и саксонско-готанском пуковнијом пође у Осек и окрене се са 1000 коњаника (највише крајишника и добровољаца), 4 топа и 4 мужара према Градишци. Али тамошња посада га не дочека, јер у томе мњењу, да полази на њу цело војено тело, запали место и побеже преко Саве; но у таковоме страху, да 400 људи, жена и деце препунише скеле, која потоне и нађоше свој гроб у Сави [5]).

На вест, да Турци чине опреме за нападање на Осек, похита Херцог на загрожену тачку. У маршу заузме Пакрац после кратког лубардања [6]).

---

[1]) Извештај Маркграфа Лудвика баденшког од 23. септ. из Солнока. Код Редера од Дирсберга. Год. 1691. Стр. 409.

[2]) У Theatrum europaeum.

[3]) У „Theatrum europaeum“ 12. књ. стр. 19.

[4]) „Хајдуцима“ називаше се прво они кршћани, што тежиште да очисте Турке. Када ове растерају, постану лупежи. Тако називаху и славонску не регулисану пешадију, када се основаху славонске пуковније.

[5]) У „Theatrum europaeum“. 12. књ. стр. 19—20, од год. 1692.

[6]) У „Theatrum europaeum“. 12. књ. стр. 19—21. год. 1692.

У походу год. 1692.

Нападање на Мајдан.

Кад се очисти Славонија, почеше се Турци у сумњивом облику око Бањалуке купити и то побуди бана, да пошаље једно одељење војске напред према Новоме, да на оне припази.

Са те позиције подузме војвода баналиста Мијат Видаковић са 1200 момака крстарење према Мајдану, опљени и попали то место, запаливши тамошњу барутану (жрвну), зароби 40 Турака и ослободи неколицину заробљених кршћана, а пропаде турски покушај, да у повратку преотму од њега плен.

Нападање на Дубицу.

Басански паша, да би осветио то крстарење дође сам пред Дубицу, у којој заповедаше загребачки каноник Зортец (?) и нападне на њу. Али пошто то нападање пропаде и стиже му вест, да се покренула посада из околине у помоћ Дубици, то нађе за добро да узмакне и његову војску око Бањалуке у гарнизоне смести.

Али крстарења крајишке милиције не беху обустављена. Један део баналиста нападе на Крупу, запали ову и у повратку баци турску посаду на унскоме острву у такови страх, да ова остави своју пошту, и тако банална милиција под заповедништвом харамбаше Тодора осигура посед тога важнога острва [1]).

Растеривање једне сватовске пратње.

Тако исто послужи срећа војводу Мијата Видаковића и при нападању оне пратње, што пратише алибегову ћер са богатим миразом њеноме заручнику. Невестин брат предвођаше ту пратњу. У томе чаркању погибоше 60 Турака, а међу овима најмлађи Чери Башлић, Велантић-ага и каменградски кастелан. Невеста, заједно са ћером Мухамед Хомод-аге беше заробљена, 40 коња и сав богати мираз запљењен [2]).

Нападање на Бихаћ.

Со тим успехом охрабрени и ратоборно расположени Видаковић подвуче се са 100 коњица баналне милиције под Бихаћ, нападне предграђе Острошац, запљени више стотина рогате и ситне марве и зароби 40 Турака. Али у повратку стигоше га 500 Турака

[1]) У истоме.

[2]) У истоме.

и распламти се бој, у коме онај изгуби један део свога плена. Видаковић и војвода Зловолић беху рањени. У тој битци погибе кршћанству наклоњени и негда турски харамбаша Тодор.

Нападање на Изачку и Брод.

Барон Едлинг са 800 коњица и 1000 пешака пође на Изачку, згари предграђе и мост, сагоре усеве и сено и зароби 40 људи.

И бродски нови заповедник Киба подузе такова крстарења. Сви имаху пред собом ту цел, да код куће задрже сво, за оружије способно људство непријатељско и да прече сакупљање веће војене масе. [1])

У походу 1693.

Много знатније од онога беше освојење брунцерског Мајдана год. 1693, у коме постојаше ливница бомбах, јер то ослаби непријатељска пуцавна средства. Да би се разорио тај намештај, подиже се гроф Бањањија са крајишницима, бандеријалистама и редовном војском из Костајнице, пређе Уну и 20-ог лубардаше Мајдан. Посада одбије његов позив на предају и усљед тога предузе се јуриш, поруше се палисаде и заузме се тврђава. Посада не добише пардона за то, што порече предају. Сви угледни становници из околине, који нађоше уточишта у Мајдану, међу овима и капетан Чачиловић беху заробљени. Знатан беше у гвозденоме материјалу добивени плен, јер богато умножи опремна средства хрватскога војеног тела. То место беше попаљено, а из мајдана одреди Бањанија 1000 крајишника и редовне војске да поплаве околину. [2])

Походи од год. 1693, 1694, 1695 и 1696 не беху успешни по аустријско оружије, па и сама она сјајна победа маркграфа баденшког код Сланкамена (19. августа 1692) не принесе заслужена плода. Премда паде енергични Кеприлија, опет за то посљедњи успеси турскога оружија подигоше клонулу храброст и одушевлење турских војника тако, да могоше бар једно време напредно делати. Принц Еуген боришe се у Италији, а Маркграф Лудвиг на Рајни против Француза. Капрара, Хајстер и саксонски изборни кнез неимаху тај душевни дар, да одрже сјај победе, који блисташе на аустријским заставама од ослобођења Беча.

---

[1]) У Theatrum europaeum 12 кн. год. 1692.

[2]) У истоме.

У походу год. 1695.

Експедиција (отправљање) на Уранов-град.

На хрватској граници наступиле само год. 1695. два знатна сударa.

Бан Баћанија, после олашке битке наложи грофу Форгачу, да са угарском милицијом предузме крстарења по Босни. Овај прође један део округ, запали више места, посече много Турака и донесе богати плен. Много важнија беше банова експедиција према Уранов-граду. Овај лежаше на једној узвишеној стени и беше опкољен са двоструким заградним зидом. Као најјачи и најпространији брежни замак у тој околини беше скупна и излазна тачка за многа упадања у Хрватску.

Први покушаји да се јуришем заузме пропадоше због снажног отпора бранилаца му и због јаке утврђености његове, за то предузе се тад формална опсада. Тек када се са великим топом први пролом (Bresche) поремети и довоз пијаће воде обустави, понуди посада предају. Баћанија прими ову само под тим условом, ако се сав замачки народ као робље преда. Ово, са две стране потиштено стање Турака присили Турке на то решење, да се покрсте. Приликом предаје тога замака ослободише се много заробљених кршћана. Гроф Баћанија постави крајишнике као посаду у тај замак и прослави тај двоструко радосни појав, покрштења Турака и ослобођења кршћана под пратњом пуцњаве топова и пушака са „тебе Бога славим“ (Te Deum laudamus) и поткрепи своју витешку храброст са право кршћанским осећањем [1]).

Од покрштењака остану 300 натраг. Пет најугледнијих пратише Баћанију у његовим подузећима, да му успех морално потпомогну. Од Уранов-града стави он своје војено тело у марш према замаку Фадорово, и кад посада, која се спремаше за бој виде у бановој пратњи и Турке из Уранов-града, преда се без свакога отпора.

На против на кладушки замак мораше се нападати. Овај капитулираше тек онда, кад паде, са ванредне храбрости познати Турчин Грахово. Со тим оконча се ова несретна експедиција, у којој учествоваху не само баналци, већ и карловчани и вараждинци.

Гроф Кеглевић тад оде у Беч, не само да поднесе извештај, већ и да прими упутство, куда и како ће сместити покрштењаке [2]).

[1]) У истоме. 15. књ. стр. у „Добровољноме учашћу“ и т. д. Стр. 212—213.
[2]) У истоме.

У походу год. 1697.

Опсада Бихаћа.

Год. 1697. требаше да једно војено тело, под заповедништвом бана грофа Бањанија предузме посаду Бихаћа. Цар Леополд већ давна тежиште, да захвати тврд темељ у старо-хрватској области између Уне и Врбаса или ако би могуће било, да их за хрватску круну преотме [1]).

Бихаћ, главна варош турске хрватске сачињаваше уједно и и унско острво. Обале те реке чувао је један дубоки и са палисадама снабдевени шанац. Осим тога утврђење састајаше се из једног зида са два бастиона, а по среди једна са топовима опремљена кула.

Главна војска, као да се састајала из милиције трију већ устројених крајишких области: карловачке, вараждинске и петрињске или баналне милиције, тако и из једнога дела тамошње немачке посадне и шест пуковнија редовне војске, од којих последње, после освојења Бихаћа придружише се опет главној војсци у Угарској. Млетачки проведитор (заступник) Моцениго беше замољен, да опет учини узбуну и со тим уздржи турску припомоћ из Бихаћа. Тако се постарало за сваки случај, само што наступи водни елеменат, јер пролетње кише проузроковаху такови излив река, да се коњица не могаше саставити са пешадијом, премда цела војска већ 14. маја беше потпунце спремна за маширање. Док се чекало да устукне вода, Турци, о кретању царске војске уводама извештени добише довољно времена, да пошљу поткрепљење у Бихаћ и да учине још и друге мере. Со тим оснажи се посада на 3500 пешака и 500 коњица.

Међутим гроф Бањанија скупи око 1200 крајишника војника, опреми их и постави у марш. Посадни топови остану код Слуња

[1]) Принц Еуген писао је 1. јануара 1697. бану следеће: „Њему је добро познато, шта се смера са операцијом на Бихаћ и са освојењем те поште. За то нека ми господин гроф живо представи своје мњење, како и када би се могло то дело извршити, шта је за то нужно и шта би могао господин гроф из баналске области за то учинити. Могу ли ја што допринети, јер њему је добро познато, каква би корист поникла по Њег. Вел., околне земље и по сво крш-ћанство, када би се освојило то место“ и т. д. „Историја војне принца Еугена савојског“. Св. 11.; 11. септ. 1697. — Даље у „Војен. кореспонденцији принца Еугена“ из аустр. оригин. извора од Фр. Хелера, пуковника у ц. кр. генералном коначарском штабу. 1. књ. Год. 1694—1702. У Бечу код Геролда, 1848. у изворноме делу „Добровољно учашће Срба и Хрвата“ и т. д. Стр. 231.

за то, што пут беше још муљав и немогаху се одвући. У маршу придружи се војеном телу и гроф Ауерсперг са шест редовних пуковнија.

29. маја стајаше армада пред Бихаћем. То место не беше потпунце затворено и 30-ог отпошаљу се људи са коњ'ма и волов'ма да довуку посадне топове, јер посада, без да је нападање и дочекала отпоче снажну ватру са топовима.

Царева војска отпоче бој тек 1. јуна. Осим тога покуша (истога дана) да постави мост преко Уне и со тим набави себи прелазну тачку за посматрање обале са оне стране Уне, која још не беше затворена.

Тај мост нуждан беше још и за то, да се разори непријатељски на Уни и то беше могуће само са оне стране. Тек 3. јуна пређе Уну један мајор са 200 момака и ископа шанац да олакша грађење моста. 4-ог пређу 500 момка преко моста, да промотре непријатељска утврђења.

Сљедеће ноћи продужи се линија према тврђави и сврши се један редут (шанац), сљедећега дана настави се лубардање, на које поседнути жестоко одвраћаху.

За то време ступи бан са јаким оделењем крајишника пред замак „Бела стена“ и позове посаду да се преда. Ова му одговори, да ће то само онда учинити, ако падне Бихаћ.

Када се после тога одговора помакоше крајишници према том замку, становници предлежеће варошице запалише своје куће и побегоше у замак. Али пожар се тако рашири, да ухвати и замак, и присили посаду, да понуди предају, која, као већ закашњена не беше примљена. Крајишници заузеше тај замак јуришем, посекоше посаду и становништво и разоришe све зграде, које не ухвати пламен.

10-га бан опет оде пред Бихаћ, промотри положај тога места и уведе војску, а да пресече везу посаде са Босном преко моста, над којим посада са својим топовима доминираше, пошаље пуковника Макарију са 1000 из крајишника и редовне војске компонованих коњаника, да припази на тај мост. Али пошто та опрема не беше довољна. то и сам бан са крајишницима и 100 Немаца заузме једну згодну позицију, даде сградити редут против тврђаве и нареди, да војска спремна буде за јуриш. Али пре тога извести посаду, да је босански паша потучен у Далмацији и тако има довољно основа за капитулисање; но посада одговори му: „који

похита гроф Драшковић подбан са баналним крајишницима, вараждинцима и бандеријалистама, те присили их на узмак. Али непријатељи охрабрени са добивеним сукурсом застадоше и отпочеше опет нападања. Премда жесток беше тај бој; но опет за то сврши се на штету непријатеља, јер ових 600 остану на бојишту, а један део беше натеран на Уну. Колико их нађоше гроб свој у Уни, то се најбоље даје померити из тога стварнога чина, што после битке извуче царска војска до 1000 коња из корита те реке. 400 заробљених људи и знатан број застава сачињаваху знак победе [1]).

У походу 1690.

Нападање на горњи Козарац 1690.

Међу тим наступи не повољан обрт у операцијама главне војске. Када се послала војска против Француске, ова ослаби, а осим тога још и изгуби своје најдаровитије вође и не стане јој материјалне и душевне снаге, да потпунце заступи своје пунопобедне успехе. С друге стране нови велики везир Кеприлија развије тако енергичну делателност, да за кратко време пође му за руком, да осигура превагу турскоме оружију и да потисне царску војску натраг на ушће Саве. Посљедица тога развије се на скоро дуж целе линије на граници, јер под притиском аустријске победе сгушени фанатизам добије опет нову животну снагу.

У таковим околностима добије маркграф баденшки таково упутство, да са неколико немачких пуковнија, са крајишком народном војском, а у случају нужде и са бандериумом поседне савску линију и да пречи непријатељу преласке [2]). Бану Ердедији повери се заповедништво над крајишком војском.

Вараждинци беху постављени на средњој Сави и поседоше Брод. Карловчани на горњој Сави [3]), а хрватска пуковнија, пуковника Кавријаније беше прво са регрутима на 1000 момака подигнута и онда у Београд као посада бачена [4]).

У бојноме походу год. 1690. остану вараждинци на Сави и беху поткрепљени са једним оделењем српских добровољаца из војеног тела потпуковника Антонија. Али Турцима опет зато пође за ру-

[1]) „Добровољно учашће Срба и Хрвата“ и т. д.

[2]) Највише решење од 10. маја 1689. код Редера пл. Диребурга 2. књ. стр. 15.

[3]) Извештај маркграфов из Београда код истога.

[4]) Извештај истога из Липе од 26. јула, код истога. 2. књ. стр. 2.

ком, да нападну Градишку. Међу заробљенима, који не могоше за времена оставити то место беху три францишканера (фратра) и 14 паора, и ови, пошто не хтедоше примити ислам, беху натакнути на колац [1]) и претрпише мученичку смрт.

На против у петрињској Крајини скупе се до 1000 баналиста, да изведу нападања према Козарцу. Народна војска са јуришем заузме оба шанца, која бранише Мухајим Добрушљевић и Мурте Заровић-ага, посече 50 момака, зароби 60 људи и запали место.

Турци, да би преотели плен од баналиста, који машираху натраг покушају нападај на ове из доњега Козарца; но платише га са губитком више људи и мораше се повући натраг без да су цел постигли [2]).

Нападање на Дубицу.

Повлак из Дубице, после несретнога боја код Кацијанека у Србији употреби једна чета Турака, те нападе на Дубицу, потуку 150 људи и одвукоше велики део становника у ропство. Ово кукавичко дело против немоћних освете баналци са упадањем у Босну. Још истога дана крстарише Филип и Михајло Видаковић скоро до близу Крупе, погубише једнога агу са 4 Турчина, доведоше 17 заробљених и 18 коња као плен. [3])

Година 1690 стаде много жртава царску војску, јер изгубила је много људи и ови мораху се са регрутима попунити. При разрезивању ставила је цела Хрватска и Славонија 800 људи. [4])

У походу 1697.

Крстарења.

Године 1691 подузеше се из баналне Крајине крстарења према Крупи. Сва места у путу прогута пламен. Народ већим делом побеже; но опет за то њих 18 оружаних беху потучени, 8 ухваћени и 80 ком. марве заплењене. Мало за тим предузе се поново крстарење са 1200 момака по белајском пољу и запљене се 500 ком. волова.

Упадање у Славонију и освојење Новога.

Напротив босански паша пожури се са 3000 људи у Бањалуку, тамо привуче к себи и други 3000 момака под заповедништвом

[1]) Код Хаммер Пургстала.

[2]) „Добровољно учашће“ и т. д. стр. 74.

[3]) У истоме изворном делу стр. 84.

[4]) Бетиус 4 књ. стр. 211, са урачунањем крајишких области.

ском због насљедноga реда и ракоцијев устанак у Угарској. Устанички састанак, кога приредише бегунци Алберт киш и Тома Еса и кога је сгушио гроф Кароњи и племство сатмарске жупаније беше само предигра озбиљних унутарњих опасности и крвавих догађаја. Када још гроф Короњија, побуђен патриотским осећањем извести бечко министарство о томе, да постоји устанак, па још то хтеде и посведочити, а за утишање чувства и са предлозима предстаде, пожње такову неблагодарност да и он сам постаде незадовољник и он, са његовим упливом и примером сачињаваше главну потпору ракоцијеву, кад се овај јуна 1703 стави на чело незадовољницима.

У то време, осим слабих посада беше само монтекукулијева једина пуковнија и то у Дебрецину смештена. [1])

У тако скученоме положају царев главни наслонац беше крајишка народна војска не само вараждинске и горње карловачке, већ и једва основане посавске, подунавске, потиске и поморишке Крајине. Ове, осим чувања границе против Турака и унутарње дужности учествоваху живо на згушењу тога устанка. У тежиште долази и та значајна околност, што Хрватска беше одана и верна своме краљу.

Учашће у опште.

Пошто документарни искази о појединостима тога нестаху из архивах крајишких заповедника, то се може само у опште описати саучашће у томе грађанском рату и могу се употребити само она дата, која саопштава историја св. ђурђевачке пуковније.

Док ново именовани Бан граф Палфија, поткрепљен са вараждинским позивом (народом) предузе обрану дуж Драве, гроф Ханибал Хајстер упаде са вараждинском крајишком војском у Угарску (1704 [2]).

Год. 1705 када се савладаху тешкоће због хране и плате код доњо-аустријских сталежа, измашираху 600 редовних вараждинаца пешака и 600 коњаника [3]).

Међу последњима беху 300 карловчана под капетаном Парадајзером [4]). Капетан Будачки са 500 момака из бариловићког капетаната чувао је источну границу Штирске [5]).

[1]) Мајлат у својој хистор. Мађара. 3. књ. Стр. 408. и 409.

[2]) Регистр бр. 96. У кронол. извод. списима у архиви држ. војн. минист.

[3]) Регистр. бр. 102. и 190. У истој.

[4]) I. бр. 23. У истој.

[5]) I. бр. 54. У истој.

Исте године Монастерлија, за најмлађег пуковника именован и српски вођа прими чување подунавске долине од Будима, па све до ушћа Драве са 1200 пешака и 400 коњаника.[1])

Год. 1706 подигоше се 1000 пешака и 1000 коњаника из горњо-карловачке Крајине и под заповедништвом грофа Херберштајна заузеше позиције код Сопрона. Премда хрватски сталежи тежиште и на сабору у Вараждину закључише, да се резервира народна војска за обрану своје сопствене земље[2]), а и корушки и крањски сталежи противише се томе, да измаширају Личани[3]); но у супрот тога би наређено, да се изберу 700 карловчана и приморских крајишника[4]), ови се поставе у марш, боришe под заповедништвом пуковника Брукентала и вршише посадне службе.

Под заповедништвом грофа Хамерштајна чуваху 500 вараждинских хусара Штирску. Али 300 од њих, због оскудице у живежу отпустише се својим кућама.[5])

Банални крајишници беху додељени бановоме војеном телу, које имаде задаћу, да разори револуционална разбојничка места Еген, Зенград и Кестхељ.[6])

Год. 1706 пуковник Монастерлија наврбује 1000 пешака и 1000 коњаника Срба и потуче усташе код Сегедина. После његове смрти (1707) постаде Димитријевић заповедником те пуковније.[7])

У посавској Крајини оснује се једна хусарска пуковнија од 500 момака и стави се под заповедништво капетана Секуле.[8]) За пуковника наименовани Димитријевић не беше сретан као Монастерлија, да на врбује 1000 српских добровољаца пешака и 500 коњаника, макар што свакоме добровољцу за време службе осигурана беше слобода од свакога камералног терета.[9])

Год. 1708 умножи се ф. м. грофу Хајстеру потчињени вараждински контингенат са 500 момака.[10])

[1]) I. бр. 58. У истој.

[2]) Извештај генерала Драшковића. Регистр. бр. 308. У кронол. извод. списима у архиви држ. војн. минист.

[3]) Регистр. бр. 3, 42. Извештај грофа Порције. У истој.

[4]) Регистр. бр. 142, 146. У истој.

[5]) Регистр. бр. 257. и 382. У истој.

[6]) Регистр. бр. 183 У истој.

[7]) Регистр. бр. 479. у истој.

[8]) Рег. бр. 21 Преговори са Секулом због заповедништва у истој.

[9]) Рег. бр. 17. 18. 22. 304 у истој.

[10]) Извештај генералатског управитеља грофа Штајнтајса. Рег. бр. 371 у истој.

Посавски крајишници под заповедништвом мајора Пфлуга чуваху Дунав.[1])

Год. 1700 одоше 500 вараждинаца у предео код Кањиже и ставише се под заповедништво пуковника Котала.[2])

Славонски заповедајући генерал наложи бродскоме заповеднику Тетраму, да са хајдуцима припази на посавску границу[3]), а српски пуковник Текелија, који заповедаше над хајдуцима и хусарима поморишке и потиске Крајине са својом милицијом и са Шајкашима поставио се на Тиси[4]).

Год. 1710. изиђу 500 вараждинаца пешака и 700 коњаника и пошаљу се у Суботиште (Stajnamanger)[5]).

Потпуковник Петраш прими чување доњега Дунава са на то опредељеном народном пешадијом и више стотина хусара, да со тим пресече и спречи свезу Турака са инсургентима (усташима)[6]).

Год. 1711. отпусти се својим кућама крајишка милиција на Тиси и Моришу. Иста наредба изда се и за секулине хусаре[7]).

Со тим су из кронолошких изводах списова констатовани контингенти, које ставише крајишка народна војска за утишање ракоцијевог устанка, неурачунавши подунавску милицију, која беше делом врбована за добровољачку чету пуковника Монастерлије и Димитријевића, делом пак са потиским крајишницима суделоваше и беше Текелији потчињена.

У самим бојевима између остале крајишке милиције паде Вараждинцима у део та улога, да буду учасници у крвавим аферама под заповедништвом Хајстера и његових насљедника.

Очишћење мурскога језера и ослобођење Радгоне (Radkersburg) год. 1703.

Тек што је генералатски управитељ гроф Ханибал Хајстер преступио границу вараждинскога генералата, наиђе у мурскоме острву на инсургенте, распрша их код Чаковца (Čakathurn) очисти то острво од њих и со тим ослободи Штирску од њиховога упадања[8]).

[1]) У арх. петроварад. генер. ком.

[2]) Рег. бр. 93 у истој.

[3]) Регистр. бр. 126, 166. У истој.

[4]) Регистр. бр. 112, 180. У истој.

[5]) Регистр. бр. 440. У истој.

[6]) Регистр. бр. 291. У истој.

[7]) Регистр. бр. 113. и 184. У истој.

[8]) Ово, а тако и сљедеће уз пажњу објективитета из хисторије вараждинске и св. ђурђевачке пуковније. — Рукопис.

Кад се једно слабо одељење посаде састаде са фмл. грофом Сигберт Хајстером, који у јужној Штирској заповедаше, прими овај заповедништво на тим малим војеним телом, поведе га против Радгоне и растера усташе, који нападаху на то место. Усљед тога поклони се краљу чаланска (Зала?) и шимегска (Шомоћ?) жупанија без сваког отпора.

Карољијев пораз код Ајзенштата (Ватвар).

Када Хајстер пође напред северно према Аустрији, наиђе на карољијеву тиранску чету баш када се ова враћаше из Аустрије (маја) и распрштa је тако отсудно, да се сав, према Дунаву западно лежећи део Угарске предао без знатнога отпора.

У признање тога успеха гроф Хајстер беше наименован за фелдмаршала и на место грофа Шлика за главног заповедника у Угарској оперирајуће војске. Он обезоружа земљу, а где наиђе и на отпор, у освету опустошења Моравске и Аустрије разбије отпоре страхотом; кад и кад нареди да се поплаве и попале места и допуштао је покољ. Преговори, које поведе надбискуп Сечењија, барон Сајлер и Кохарија пропадоше због безмерних захтевања. За то маршал пређе Дунав, да умири и оне жупаније, које лежаху између Вага и Марха. Али док он поче извршивати то дело, поново букне устанак у умиреној земљи, јер ова, у оскудици војске не могаше се ваљано посести.

Кад то дође маршалу до знања, повуче се опет према дунавској долини натраг, потуче усташкога вођу Ричана, који се бацио код белог Брда предњега и сатре му чету, њега ухвати и пређе Дунав, да нападне оне усташе, који ударише стан ког Столног Београда. Али ови избегоше битку и повукоше се натраг у Весприм, и када Хајстер потеже за њима, распу се по бакоњској шуми.

Весприм предаде се на позив поред писменог уједчења заштите за њихове куће и цркве; но томе у супрот Хајстер, по тврдњи неких угарских књижевника[1]) даде их преко вараждинских крајишника, српских добровољаца и Немаца похарати и ови оскврнише црквене утвари, хостије газише ногама и скврнише часне ђевојке, које потражише уточишта пред олтарем. По тврдњи истих убише једнога проту (Probst), ранише надпроту (Grossprobst)

[1]) Писац хисторије вараждинске и св. ђурђевачке пуковније не именује те књижевнике, још мање дела у којима се налази та тврдња.

и најпосле запалише варош. Са каноницах скидоше хаљине и доведоше их уз пратњу сваке поруге и клетве у оковима пред маршала. По тврдњи као отврат барбарске пустолине, учињене у наследним земљама. [1])

На тужбу, коју због тога подиже надбискуп Сечењија, отпошаље се гроф Ламберг да поведе истрагу. На његов, у тој ствари поднешени извештај беше упућен; да поразумно са Хајстером против усташа са свом строгошћу поступи, ухваћене стави под преки суд, а добра ускочених да увуче за фискуса. [2])

Хајстер крвно освети грозна дела, на аустријским немоћним паорима и грађанима почињена, јер он супрот надмоћија противничког нападе на усташкога вођу Форгача, који становаше између Семере и Кононче близу Ђура, запљени 23 заставе и пошаље их, као знак победе у Беч. Иста судба беше намењена и грофу Карољији, (који се враћаше из Аустрије са разбојничког похода) између Палерсдорфа (Безење) и Фрауенсдорфа (Болдогфалва, Килити); но овај у једноме побочном маршу преко шопроњске жупаније избеже бој и код Шашвара стиже форгачеву потучену чету и удружен са овом баце се обоје на мало оделење рабатино, који у удвојеноме маршу водише поткрепљење из Градца и поче се логорити код св. Готхарда, сатреше овога сасвим, и тако шест топова, цела прћија и логорска опрема паде у усташке руке [3]).

Сударкод Геренчера 26. децембра 1704.

После ове победе закључи се примирије на један месец и поведе се несувремени покушај за нову погодбу у Ђенђешу (јула) и Кремницу (октобра), који опет пропаде с једне стране због претераног захтева конфедерације, с друге стране пак због утицања и обећања Лудовика XIV. Конфедералисте (савезници) одазваше се на тај покушај помирења са опсадом Леополдштата, где их гроф Хајстер 26. децембра 1704. примора на бој код геренчера и потуче их [4]). Хајстерову победу потпомогоше немачки ускоци и та околност, што се воћа ракоцијеве војске против сваког стратегичког начела на бојишту хрђаво поставио.

[1]) Горњи писац.

[2]) Исти.

[3]) Тај исти.

[4]) По Мајлату ког Најхајвла (Ершек Ујвара), а по писцу историје ђурђевачке пуковиније код Леополдштата. По близини бојишта чини се да је ово друго поузданије.

Фелдмаршалов живот загрози још у почетку један угарски хајдук и спасао га је један вараждинским крајишник [1]). Али пошто маршал пропусти да гони бегунце, то грофу Карољији пође за руком да их опет скупи и 26. фебруара 1705. подузме нови разбојнички поход у Аустрији; но маршалу више не пође за руком, да са својом лаком коњицом (Вараждинцима) карољијину чету достигне.

Бој код сипског кланца (Szibopass) 1705.

Год 1705. борило се под Хајстером три до четир хиљаде Вараждинаца [2]).

После смрти цара Леополда, цар Јосиф I. пренесе главно заповедништво у Угарској на грофа Хербевила и потчини му и крајишку војску. Прва му задаћа беше та, да умири Ердељ. Али Ракоција га предвари, јер постави у обранбено стање оне кланце, које водише из средње-солночке жупаније у те карпатске планине са шанчевима, топ.вима и посадама. Усљед тога наступи жесток бој код сипскога кланца. Вараждинци и српски добровољци заузеше на јуриш све шанчеве и проспу многу крв у ракоцијевој чети, која беше у тим шанчевима концентрована, отеше 20 топова и богате ратне приборе (11. новембра 1705). Са том победом отвори се Хербевилу пут у Ердељ. [3])

Док је Хербевиле успостављао законити поредак у Ердељу, пође усташима за руком, да потисну Палфију у Бањи, који између Дунава и Драве предводише хрватску инсурекцију (народ) и баналну милицију натраг у Винер-Најштат.

Да би се овоме, по области са ове и оне стране Литаве шкодљивом и уништавајућем боју крај учинио, год. 1706 по нагону царске владе састаху се обострани пуномоћници прво у Трнави а после у Мишколцу, и пошто преговори ни сада не доведоше до успеха, то поново забесни устанак. Ракоција са богатим даровима понови из давна подржавану везу са Портом [4]) и позове земаљски сабор у свој бојни стан код Керема (köröm), који скиде са трона краља Јосифа и поново пошаље у Цариград посланике са богатим даровима; али без жељенога успеха.

[1]) Звао се Чопор и беше из крижевачке кумпаније. У горњој хисторији.

[2]) У истој хисторији.

[3]) У архиви слав. сремске генер. команде налази се један спис из којега се може закључити, да су се и посавски крајишници, код сипског кланца борили.

[4]) Мајлат 3 књ. стр. 419.

Освојење Кечкемета.

Непријатељства се наставише. Потиски крајишници у оделењу генерала Глобица, под заповедништвом надкапетана Вутина нападоше Кечкемет, јуришем отеше сегединску капију у расну тамошње, под заповедништвом Пардотија налазеће се куруце. Све посекоше што им даде отпора и запалише то место [1]).

Кад је год. 1708. гроф Штаремберг примио главно заповедништво над војском против Ракоције у Угарској, тад стајаху 600 вараждинаца и карловчана, осим пуковника Секуле са 500 посавских хусара у Угарској [2]). Секула једно време у оделењу рабутиновом држао је посаднут Сегедин; али на скоро посавска милиција обрати се опет на чување своје земље [3]).

Битка код Тренчина год. 1708.

Керемски састанак (погрешно назива се Оподски) и његови закључци захтеваху енергичне мере и ове брзо наступе. Прва од ових беше енергичан протест палатина Естерхазије против керемских закључака и овај беше са многим потписима поткрепљен; друга беше битка код Тренчина и Лехосе 4. августа 1708. Флдцгм. гроф Сигберт Хајстер доби опет заповеднишаво и поткрепи се његова војска са вараждинцима.

Ракоција скучи Тренчин, којега посада већ трпеше оскудицу у храни.

Један део царских, под генералом Виардом хтеде живежа унети у град. Ракоција закључи да то спречи; али се задоцни. Маршал сједини се са Виардом и со тим умножи своје војено тело на 6000 момака. Са овим, ослањајући се на дисциплину своје војске и на хрђаво разређење непријатеља нападне на овога, кога војска бар у петини беше јача од његове, и потуче усташко лево крило. Ракоција хтеде задржати бегајуће и беше већ два шанца прошао, а кад пређе на трећи, паде под њим коњ. Он паде у несвест и однеше га у оближњу шуму. Тад изгуби битку, а инсургенти беху делом посечени, делом пак на све стране растерани. Све топове, лебац и богате ратне приборе освоје победиоци.

Са овом битком реши се ракоцијева судба. Сва утврђена места предаду се Хајстеру на први позив. Чете једна за другом по-

[1]) У архиви славонско сремске генерал-команде.

[2]) У истој. Карловчани беху највише у гарнизонима.

[3]) У истој.

ћоше пред палатина Палфију и изјавише му своју потчињеност, па и сам разорач Моравске и Аустрије Очкаија.

Хајстер освоји Шимег (Sümeg) и Весприм, даде погубити 7 најотличнијих капетана, а 12 жупанија поклоне се краљу. Гроф Сикинген сатре и остатак ракоцијеве убојне снаге[1]). Усљед тога потиски, поморишки и подунавски крајишници под Петрашем, Секулом и Текелијом реше се од своје задаће на Сави, Дунаву и Тиси[2]).

§. 11. Учашће крајишника у шпанскоме рату због насљедног реда.

Крајишници, осим што се боришe у Угарској или чиниште гарнизонске службе или баш пречиште упадања у земљу и причуваше границе против Турака, суделоваху и у шпанскоме рату због насљедног реда. Али пре свију других карловачки и лички. Већ год. 1702. машираху у Италију два хрватска батаљона и три хајдучке пуковније[3]).

Карловчани под генералатским управитељем бароном Кушланом поседоше границу. Али када се појавила француска лађа на јадранскоме мору, доби налог генерал Рабата, да због дугачке земљиштне просторије између Трста, Реке и зрмањске долине и спречења искрцања постави крајишку народну војску на приморску обалу; да заузме снажно месо у Новоме, Лици и Брињу и да повуче кордонску линију тако, да се поште, за случај покушавања за искрцање могу узајмице потпомагати и све приморске поште добро посести. Рабата прими главно змповедништво над војском тога приморскога кордона[4]). Ову народну војску потпомагаху гусари и поданици, који беху намештени у приморска пристаништа и бусије и позвани, да не само припазе на лађе, које би се указале на мору, већ да их сједињеном снагом и нападну[5]).

И једно оделење из више стотина вараждинаца употребише се на јадранскоме приморју[6]).

---

[1]) Код Мајлата.

[2]) Извештај генерала Глобица. У архиви слав. сремске генерал-команде.

[3]) Изјава главнога војеног повереника грофа Брајнера. Регистр. бр. 87. у кронол. изводним списима и т. д.

[4]) Царско решење од 16. сент. 1702. Унутр. аустр. војен. списи. 7 фасц. lit. B. Бр. I. у арх. загреб. генерал-команде.

[5]) 1. фасц. бр. 36. У истој.

[6]) Извештај главног војеног повереника Сарторије. Рег. бр. 8. у кронол. изводним списима.

Полетно војено тело Вобона. 1703.

У Италију одређени крајишници (три хајдучке пуковније) беху додељени у полетно војено тело генерала маркиса Вобона и год. 1703. постави се код Риволи и на томе осниваше се веза заповедајућег генерала флдцгм. грофа Штаремберга [1]).

У течају бојног похода, у коме је Штаремберг тежио да више са вештим маневрима него са крвавим бојевима очупа од непријатеља користи, постави се то војено тело у Пешкантину [2]), повуче се доле до Валегија, овде загрози вендомову везу са Мантуом и подузе крстарења преко Минчије. Упозорен за рана на опасност, која му грозише од непријатеља, повуче се Вобон натраг у Риволи и поседне Хиуса-Винету и со тим осујети прекомоћни нападај генералајтнанта грофа Д. Естенга [3]).

Пропаде и покушај Француза, да са 6000 момака сатру оно војено тело, што стиже у Бусо-Лонго.

Француски заповедник Вендом предводише сам једну од оних колона, које машираху против Вобона у бурноме времену; али нађе Бусо-Лонго празно. Вобон стајаше већ у добро осигураној позицији код Мадона-де-ла-Короне на планини Балбо, куда Вендом не допре. [4])

Иза операције вендомове, да пружи руку баварскоме изборном крезу, који већ продреше у северну Тиролску, добије налог Вобон, да за своје позиције у Пастренгу потражи везу са грофом Соларом, који крстариште кроз пустерске долине. [5]) Али кад 8-ог јула приспе у Ревередо знатан број људи, тад повукоше се вобонове три хајдучке пуковније у стан код Остиглије и од сада делише судбу главне војске.

Сењски гусари 1705.

Год. 1704. у пристаништу код Ровиње становаху пет непријатељских лађа. Изаземна посада беше слаба и недовољна, за то доби гроф Едлинг налог, да пошаље у Ровињу они 400 вараждинаца, који сачињаваху посаду у Трсту (1. јула 1703. [6]) да спречи непријатељу искрцавање.

У морска крстарења спада и то, што сењски гусари отеше

[1]) Аустр. војн. лист. год. 1844. 3. св. стр. 241.
[2]) У истоме. Стр. 254.
[3]) У истоме.
[4]) У истоме стр. 260.
[5]) У истоме 4 св. стр. 5.
[6]) фасц. бр. 39. у арх. загреб. генер. ком.

лађу Св. Марко и Геосете Ђаниме Бургаторио (1705). Ова са дозволом папине владе носише 4000 рубе (60.000 градачке четвртри) хране француској војсци и већ је 448 рубе и пренела [1]).

Усљед велике опрезности, које развише сењски капетани на мору, да прече снабдевање француске војске са храном, признаше се слобода од десетка свима онима, који о свом трошку и на своју опасност опремише лађе на мору [2]). Со тим охрабрени отеше у Каподистрији једну са храном натоварену лађу од Падрона Сквалдо-фикина [3]).

Код Тридецими-понти 1705.

У Италији наилази се год. 1705. на 400 војника Хрвата и хајдука, и то у оделењу пуковника Елсена постављени према Тредецими-Понти близу Гениволта. Преко канала на томе земљишту беху тринајст мостова и то оделење имаде бранити три шанца, која беху на брзу руку оправљена и палисадисана. Ови шанчеви беху водени и чуваше их шпањска коњица.

Већ другога дана, када то оделење заузе ту позицију (20. јуна) нападе непријатељ и сам Вендом предводише 6 гренадирских кумпанија и 550 коњаника против тога места. Чинимице обрана не беше опрезна и појединa оделења не вршаху дужност ваљано, јер још истога дана поседе непријатељ те шанчеве са две пешачке бригаде и четир топа и распршта оделење. Карловачки потпуковник Маленић беше заробљен са пет својих официра и 100 момака и изгуби две заставе [4]).

Исте године у првоме судару боришe се један батаљон хајдука у битци код Басана (16. августа) [5]).

Год. 1706 учествоваху хајдуци у два боја под заповедништвом генерала Хагена за освојење шанчевах између Штуре и Доре [6]).

§. 12. У турскоме рату 1716—1718.

Порта, у супрот томе што је потстрекавао Ракоција и Лудовик XIV. одржи карловачки мир за једанајст година, не баш због светиње уговора, већ за то, што на истоку беше јако забављена.

[1]) Царско решење од 8 апр. 1705 фасц. 1 бр. у истој.

[2]) Царско решење на барона Кушлана 1. фасц. бр. 49 у истој.

[3]) У истој.

[4]) Аустр. милит. лист год. 1841. 3 св. стр. 264.

[5]) У истоме стр. 279.

[6]) У истоме 279.

Другче стајаше ствар према Мљетцима. Она, по учињеноме миру са Русијом поведе рат са том републиком, потуче је и заузме Морејy (1715.).

Кад је велики везир нотификовао принцу Еугену да је Мљетчаном рат огласио, даде уједно израза тој нади, да ће Аустрија, као оно у рату против Русије неутрална остати.

Аустрија лати се посредовања између ратујућих странака. Али кад на први предлог посредовања Порта ништа не одговори и скучена република од Аустрије помоћи заиска, тад се закључи међу Аустријом и млетачком републиком савез за обрану и нападање (9. априла 1716).

После неколико дана писа принц Еуген великом везиру, захте од њега да успостави карловачки мир и да накнади штету, коју претрпи република. Али кад виде царски посланик Флајшман, да му представке остају неуважене, пријави своје опозивање, а кад и тај корак безуспешан остаде Аустрија се лати оружија.

На чело аустријске војне цар Карло VI. постави принца Еугена, чије војничко знање принесе аустријској војсци нове победе и понизи турску обест.

У томе рату крајишници беху највише на својим границама употребљени.

У походу 1716.

У посавској Крајини заповедаше пуковник Петраш и са крајишком народном војском сачињаваше лево крило између Раче и реке Зрмање.

Између Купе и Уне поставише се банални и вараждински крајишници под заповедништвом генерала и банског заступника грофа Драшковића и ударише логор код Костајнице.

Горњо-Карловчани под заповедништвом Ф. М. Л. грофа Рабате становаху код Војнића.

На најкрајњем левом крилу заповедаше сењски надкапетан барон Тајфенбах над приморским и личким крајишницима.

Освојење Митровице.

Непријатељства отпоче петроварадински градски заповедник барон Лефелхолц со тим, што са подунавским крајишницима и редовном војском освоји Митровицу.[1])

[1]) У арх. слав. срем. ген. ком.

а.) Бојеви на савској граници.

Још пре битке код Петроварадина (5. августа) позове велики везир Али-бег српске и босанске заповеднике, да потпомогну његове операције са упадањем у посавску Крајину.

Тој жељи великога везира травнички паша беше се већ био одазвао и око половине јула упаде на више места у посавску Крајину. Једну такову турску чету распршта барјактар Маргетић испред кобашког замака. Другу такову чету сатре капетан Релковић више Свињара. Горње-савски крајишници енергично одбише турска јуришања на утврђена места Дубовац, Орубицу, млаку, Јаблапац, Струг и Мачковац. [1])

После битке код Петроварадина градски заповедник у Броду пуковник Петраш са посавским крајишницима освоји турски Брод, Дубочац и турски Кобаш са више других места; 15. августа потуче Бешлагић бега, који располагаше са шест турских застава и врати се натраг преко Саве са две заставе, два бубња, 200 из ропства ослобођених кршћана и 3000 комада марве. Бешлагић-ага, после те несретне битке повуче се и за дервентске шанчеве са губитком 80 својих момака. [2])

Пуковник Петраш 20. августа пређе Саву код турске Градишке (Бербира) да попали неке куће, које му у својој позицији много штете наносише. Али тек што ступи на обалу са оне стране, баци се Хасан-бег пред њега са многобројном четом да га потисне у Саву; но крајишници одупру се са снажном и добро нападајућом ватром тако, да већ у првоме пуцању паде Хасан-бег, Лудбег, три аге и два барјактара са много људи, а остали прво запалише то место и побегоше. У тој афери запљенише се два турска топа и нешто пртљага. [3])

На то пуковник учини наредбе да освоји турску Градишку. Пре тога пошаље више колона у Босну, да извиде предео, очисте га од непријатељских чета и со тим спрече сваку припомоћ Турцица.

Прво крстареће одељење предводише капетан Исаковић и Илић. Ови распрше Турке, који се скупљаху на ливничкоме пољу и врате се, осим богатога плена и са 112 заробљеника, међу овима три отлична Турчина.

Са другим одељењем капетан Релковић растера другу

[1]) У хистор. градишканске, пуковније од Илића Оријовчана. Рукопис.

[2]) У истој. Из бечког дневника бр. 62.

[3]) У бечкоме дневнику бр. 62 и у хист. градишканске пуковније.

турску чету, убије 8 момака и 12 коња и зароби једнога бега. Од овога сазна да се бањалучки паша покренуо са 1000 момака према Дубици. При узмаку капетан Релковић даде попалити близу 100 чамаца, који лежаху у муљу, који остаде иза излива Саве.

Трећа из Кобаша покренута колона не наиђе на непријатеља јер ови за времена побегоше; али ослободи 100 кршћана од турског ропства и доведе их преко Саве.

Четврта у маршу потуче 24 Турчина, међу овима једнога бег-Агу, оте од Турака мноштво марве тамошњих кршћана и зароби их деветорицу.

Сва ова оделења донеше једногласну вест, да су три сата од Дервенте 2000 спахиса ударили опшанчени логор и да стоје у свези како са Беслагић-бегом тако и Дервентским Хаџи-Асаном.

Усљед тога закључи Петраш, да пре свакога даљег подузећа распрште тај турски логор.

Ингерт, потпуковник и заповедник Градишке ступи са 300 горње-савских хусара у непријатељску област. Томе следоваше пуковник Петраш са пешадијом и средње савским крајишницима. Али његова рана, коју добише у битци код Лугоша тако позли, да немогаше коња усести, и у супрот томе он нехтеде напустити ту малу експедицију већ и за то, што му крајишници изјавише жељу, да их предводи и молише га за дозволу, да га на рукама пренесу на бојно место.

7. септембра пређе војска Саву код Свињара, 8-ог настави марш и после подне стиже у близину тога турског логора. За нападање одређеној коњици баците се 1000 Турака на сусрет; али их добро удешена ватра крајишника тако потресе, да се без ватре и отпора разбегну. Кад то примете и други у турскоме логору и они се разбегну, а од заосталих беху 40 посечени и 3 заробљени. Тад се од Турака запљени десет буради са барутом и велики прибор брашна. Запљењено олово подели се међу крајишницима, разорише логор и сагореше све у близини налазеће се чамце.[1])

б.) На баналној граници.

Из костајничког логора подузе гроф Ердедија крстарење према Новоме, освоји три куле и у овима ухвати три аге. Продре све до под топове, јуришаше на предграђа, попљачка и запали варош и врати се са 200 комада рогате марве натраг у логор.[2])

[1]) У истој историји на равних извора.

[2]) Бечки дневник бр. 1864.

Због лубардања Дубице пошаље гроф Драшковић тамо топове под снажном пратњом из костајничког логора (20. августа). Томе следоваше сукурс од 300 пешака и 300 коњаника. Али непријатељ употребив мрачну ноћ и бурно време, остави варош, те со тим избеже и гоненье. Дубица беше посаднута и учине се нужна наређења за снажнију обрану тога места [1]).

Месеца декембра јавише грофу Драшковићу уводе, да Турци код бело-стенског крупског замака, код Ст. Мајдана и на унскоме острву код Новога због концентровања велике војске прикупљају сено и храну, за то одреди он баналске крајишнике под заповедништвом костајничког и зрињског заповедника Матанића и Параминског, да та места разоре. Оба ова упадну 27. новембра ноћу у турску област, 28-ог нападну и освоје Белу Стену, потуку 40 Турака и запале 500 пластова сена и прибор хране. Отуд крену се према Крупи, ту запалише 300 пластова, а најпосле одоше на Ст. Мајдан и ту запалише 500 пластова сена. Сагореше и сав прибор хране и донеше 200 комада рогате марве, 300 оваца, 30 коња као плен и со тим се логор снабде са храном [2]).

Кад гроф Драшковић оде у Загреб на сабор, привремено гроф Ердедија прими заповедништво.

На вест, да 1000 и неколико стотина Турака станују у оностраној области, пошаље гроф Ердедија 2000 Вараждинаца и баналних крајишника да почисте тај предео од њих. Али непријатељ беше већ умакао, те ови нападну на места Матерково и Чарагово, ових становнике делом посеку, делом пак заробе. Остали побегоше у оближње шуме. Када то место попљачкаше и згарише, врате се са пленом од 100 комада марве натраг [3]).

в) На граници карловачкога генералата и личкога надкапетаната.

Гроф Рабата као заповедник карловачке Крајине задовољи се са обраном и чувањем границе. Али у почетку месеца августа отргоше га од његовог мира у војничкоме логору, јер Турци упадоше код Перије у генералат. Кад он доби такову вест, учини војничке мере и ових последица беше коначно уништење крстарећега противника му, и још богати плен [4]).

[1]) У истој, бр. 1371.
[2]) У истоме.
[3]) У бечкоме дневнику.
[4]) У истоме бр. 1365.

Сењскоме надкапетану барону Тајфенбаху потчињени приморски и лички крајишници учинише два крстареја изласка: први предводише потпуковник барон Херберштајн против Перковице, а други капетан Бонаца против Острошаца. Ова места, заједно са пољском храном и прибором сена прогута пламен. Двадесет одсечених глава и 9 заробљеника са 100 комада рогате и 500 комада ситне марве донеше патраг као плен [1]).

У походу год. 1717.

а.) На савској граници.

У томе походу Петраш, међувремено за генерала наименован подузе се, да још пре операције главне војске освоји лешничку тврђаву.

Турци хтедоше своје шајке сувим пренети до Шапца.

За осигурање тога транспорта саградише у Лешници, на главноме друму између Зворника и Шапца једну тврђаву и наместише јаку посаду у њој. Та пошта грозише уједно и аустријској покрајини, па и савскоме промету. То побуди генерала Петраша да Лешницу разори.

У тој намери пређе Саву са 1200 посавских крајишника, а да би осигурао своје лево крило против могућег подузећа шабачке и зворничке посаде, упути 300 крајишких хусара на такову позицију, из које могоше припазити на оне кланце, које водише у градове, па и лако их сузбити. Он сам дочека ноћ у једној шуми, да би тако могао без жагора поћи напред и у мраку пође против Лешнице са својим оделењем и стиже тамо 26-ог у зору. Предборцима пође за руком, да се не приметно подвуку под капије и ове разоре, да јурну у крајњу касабу и ову после жестокога боја заузму.

Али једна друга унутарња касаба и седам утврђених чардакова ставише се неочекивано овим храбрим борцима на сусрет. Шест чардака беху са много смртних жртава освојени. Тад баце се непријатељи у седми и бранише га очајно. Узалуд им се нудио пардон, јер они и не одговараху на чињене им предлоге. Али најпосле кад се запалио и овај последњи редут, скочише Турци на поље и сабљама пробише себи пута у најближу шуму; но падоше хусарима у руке који их већим делом посеку.

Поред тога снажног отпора турски губитак беше велики, јер изгубише 300 људи, 7 застава и један топ.

[1]) У истоме број 1360.

Генерал Петраш нареди, да се та касаба запали и повуче се натраг у своју позицију на левој обали Саве [1]).

У почетку јула хтеде Петраш, да са једним бојним чином освоји шабачки град. За то подузеће добије од главне војске поткрепљење од 300 коњица и 8 топова. Али већ у првом јуришању показа се, да се то место без тешке батерије неможе заузети, за то мораде се задовољити со тим, што се поставио између Шапца и Митровице, да осигура комуникацију са Петроварадином и довоз хране за главну војску [2]).

И у другоме походу обнове Турци своја упадања у посавску Крајину, у којој разорише утврђена места Млаку, Јабланац, Струг, и Мачковац; али даље немогоше, јер генерал Петраш пожури се тамо и уздржи им свако даље нападање.

15. јула дођу у турски Кобаш 200 коњаника и кад им стиже и поткрепљење хтедоше нападати на аустријски Кобаш. Томе њиховом плану стаде капетан Удваргел на пут, јер благовремено пређе Саву са својим крајишницима и својим изненадним нападањем распе турску коњицу.

Много кобнија судба постиже оне Турке, који се налазише у Свињару на четир лађе. Капетан Релковић баци се на њих тако отсудно, да се ни један од њих више неврати у Босну [3]).

Тај нападај на Сави беше последњи у походу од год. 1717.

Турци повукоше сву своју снагу према Београду, где принц Еуген 16. потуче великог везира, а 18 освоји Београд. При опсади и освојењу Београда беху и посавски и подунавски крајишници употребљени и чинише успешне услуге, а хрватска милиција задржи своје позиције на граници.

б) *На баналној граници.*

28. јуна подиже се гроф Драшковић са 5000 баналаца и бандеријалаца из свога бојног стана у Костајници, пође у Босну и машировао је целу ноћ ца Мајдан; но стиже тако касно, да нападај већ не беше могућан. Усљед тога згари пет места у тој околини и повуче се натраг на Сану.

Тамо сазна, да је Мајдан посаднут са 500 момака и повуче се у једну засаду да из ове нападне на посаду, ако би га ова по-

[1]) Аустр. вој. лист. г. 1811. 4 св. стр. 10—14.

[2]) У истоме стр. 23.

[3]) У хисторији градишканске пуковније.

тражила. Али пошто се непријатељ не показа, то се он са неколико робља и богатим пленом рогате марве и коња врати натраг [1]).

Нападање на Козарац.

8. августа пошаље гроф Драшковић костајничке заповеднике Матачића и Камињанског, јасеновачке подзаповеднике Николу Јелачића и Адама Илијачића, капетане Керера и Крукерија са зрињским и глинским крајишницима. Даље хусаре загребачког бискупа и бандерије 2000 момака јаке против Козарца. Овај беше са палисадама и шанчевима јако утврђен и са четир велика чардака осигуран. Предвођење повериште се заповеднику Матачићу. Објект нападања беше 5 миља од Уне удаљен и само са 300 момака поседнут. Овај чуваше крстарења из Бањалуке и Мајдана и господариште над санском линијом, Матачић машираше преко високе планине цео дан и следећу ноћ тако, да је 10. стигао под шанчеве са палисадама утврђене, и то после одмаширања заповедника Одапаше са једним оделењем посаде у Бањалуку, да снабде своју пошту са живежом.

Другога дапа нападну крајишници и бандеријанци на предграђе и баце непријатеља у шанац.

За тим пођу напред до најкрајњега опкопа са палисадама снабдевеног и посадну све четир стране места са пешадијом. Премда непријатељи оштро пуцаху, ипак се закључи да се предузме нападање.

Јуриш се отпоче у пол 5 сати из јутра са великом храброшћу. Кад прођоше два ендека и заузеше два на страни лежећа чардака, наиђу и на трећи ендек. Ту се још снажније понови бој; но и попусти, јер Матачић пошаље 2—3 хусара, који из оближњих кућа дочесу дрва, дасака, сламе и сена, са овима делом испуни ендек, делом пак запали и друга два у непријатељских руку налазећа се чардака.

За време, док се битка снажно развијала и непријатељ са нечувеном протуобраном покушавао, да одбије јуриш храбрих баналаца, изгореше степени у оба чардака и велики стубови од њих обузе пламен. Али супрот очевидне смрти у пламену очајно борећи се Турци не хтедоше се предати и наставише крвави бој све донде, док не изгореше сасвим и не почеше се чардаци рушити. Ту паде

[1]) Извештај на грофа Рабату од 30 јула. Прилог уз бр. 49. у архиви загр. генер. команде.

цела посада. Два аге, 2 барјактара, 1 диздар и 54 проста војника беху делом посечени, делом пак пламеном сажежени. Пламен прогута све што беше за горење, тако остану победиоцима два топа за узбуну, неколико двосикира са 30 коња као плен. Од царске војске падоше 25 момака.[1])

в.) На карловачкој граници.

На карловачкој граници упадоше прво Турци у земљу, прем да је Рабата у томе походу већу делателност развијао неже л' у прошломе.

Бој код Благаја.

Већ 15. јануара упаде турски капетан Церић са 4000 момака из Новога у Благај и ту дође до оштрога боја. Слуњски и огулински крајишници бацише Турке у највећем нереду преко границе натраг и ови изгубише 50 људи и један бубањ. Отеше од њих плен и запленише им 50 коња. Једног отмјеног Турчина који побеже у просек, посече један крајишник.[2])

Освојење Фурјана.

28. јула пошаље заповедајући генерал гроф Рабата крајишнике из сењског надкапетаната и оточког капетаната у Слуњ, куда он прошлога дана са својом племићком телесном кумпанијом и са две хусарске кушпаније беше већ приспео. Ту се држао војени савет и на рабатин предлог закључи се, да се са концентрованих 4000 крајишника и аркебузира удари логор код Скопа између Слуња и Раковице.

От овуд отпошаље лаћевичког заповедника тврђаве Михајла Матанића са 4 до 500 крајишких добровољаца под заповедништвом капетана Кнежевића, да нападне на фуријански замак и да га пресече од воде.

Тај замак лежаше на једноме вису, имао је 6' дебелу кулу, био је једним 3° високим зидом опкољен и са четир јаких, са новим палисадама снабдевених кладара (Blockhäuser) осигуран. С тога се могао за дуже време бранити.

Већ другога вечера пође за руком, да се тај замак затвори од воде.

[1]) У извештају грофа Драшковића од 11. августа на Ф. М. Л. грофу Рабати. 2. прилог уз бр. 49 у истој архиви.

[2]) Извештај генералатског управитеља барона Тајфенбаха у истој архиви. 1. фасц. бр. 16. (1414).

28-ог добише вест, да је надкапетан личког и крбавског грофовства гроф Атемс са својим крајишницима кроз турску област пошао у Раковицу. Овај у своме маршу наиђе на једну турску чету од 300 момака, која полазише као измена у Дрежник. Ови Турци у први мах почеше се бранити; али кад видеше да приступа и главно одељење, побегну тако брзо, да се од њих само двојица могоше оборити и тројицу ухватити. Иначе гроф Атемс згарио је у своме маршу све куће и усеве и запљенио седам коња.

30. јула Матанић по добивеној заповести нападе ноћу на Фурију н, запали дрвене куће око замака, тако и чардаке, со тим згари све што је за горење. Посада се бранила очајно. Тад ф. м. л. Рабата заповеди пуковнику барону Тајфенбаху да са Сењанима и Оточанима, тако и са турањским, бариловићким, огулинским и туњским капетанатима заузме позицију на вису према фурију, отуд припази на непријатеља, ако би се скупљао за ослобођење оних и да ваљано потпомаже добровољце пред фурију ном. Кад видоше Турци, да се поткопава замак и да ће се бацити у ваздух, захтеваху да се са капетаном Кнежевићем на паролу (часна реч) поразговоре. Овај донесе вест, да се понуђава предаја. Посада хтеде поред таоца отпослати једног пуномоћника грофу Рабати, да са овим установи предају. Рабата им допусти, да могу отићи само у кошуљама без оружија поред пратње до Цетина.

У кули се нађу два топа од метала, и један за узбуне, две жрвне, 6 цената барута, један умерени прибор олова и једна застава. Оружије и све што не прогута пламен уступи се крајишницима. Тврђавски заповедник Матанић, због храброг предвођења јуришајућег одељења беше наименован за заповедника у Замаку.

Крајишници при томе нападању изгубише седам мртвих и шест рањених.

21. јула отпошаље се једно одељење на Турлић и Трсац. Ова не наиђе на непријатеља и сагоре околне куће, жрвне и много жита и зоби.

Онај део фурију анске посаде, који се пре освојења тог замка удалио, да живежа донесе беше сада спречен.[1])

У томе походу надкапетан гроф Атемс 20 априла посматраше са 100 личких коњаника Вакуп. Он стиже тамо ноћу и постави 70 момака у један, и за шуме налазећи се кланац у заседу, са оста-

[1]) Рабатин извештај, Прилог уз извештај принца Еугена од 20 авг. код бр. 17. А арх. загреб. ген. ком.

лих 30 момака покуша да измами непријатеља из Вакупа. Најпосле реше се 20 коњаника и 20 семина да испадну, ови последњи сакрише се у један шипраг. Личани пропустише непријатеља до ближе себи на кратку диштанцију и онда бацише се на њих са оштрим галопом и расуше их које куд. Само их шесторица остану мртви, а Личанима ранише се један коњ. [1])

Међу тим посредовањем Енглеске поведу се преговори за мир који доведе до онога, по Аустрију тако повољнога пожаревачког мира (21 јула 1718). Просторија угарске крупе умножи се са повратком Баната. Нов добитак беше мала Влашка, шест округа у Србији и један земљишни простор у Босни.

§. 13. Учашће у рату са Шпањском и Француском 1733—1736.

После пожаревачког мира уживаше Аустрија мир за петнајст година. Тад га наруши Шпањска. Њезин краљ Филип V. незадовољи се са честицом насљедства шпанских хабсбурговаца коју му извојеваше Лудвиг XIV. Он се маши и за италијански полуоток. Француски министар кардинал Флери, који са гвозденом досљедношћу наставише Хенриком V. заподенуту политику против Аустрије стајаше уз Шпањску.

Тад се развије жива интрига западно-европске дипломације, иза које сљедоваху час уговори и савези, час пак нарушавање истих и осујети се тежња цара Карла VI. да својој ћери Марији Терезији са признањем прагматичке санкције осигура престол.

Уз то наступи и смрт пољскога краља Августа II. Цар потпомагаше на тај престол саксонскога насљедног кнеза, а Француска обезпрестољеног Станислава Лесцинског. Иза овога сљедоваше ново групирање велесила. Док се Аустрија ограничила на поткрепљена својих гарнизона у Шлеској, да непосредно упливише на избор краља у Пољској, Русија са оружаном силом ступи за изборнога кнеза. По измени оштрих дописа између Француске и Аустрије букне рат, у коме цар Карло VI. остаде без савезника.

У томе рату употребе се крајишници први пут као не врбовани. Али за измаширање определи се службени рок само на пол године за то, да се крајишници не одвуку од своје домаће еконо-

[1]) Извештај грофа Атемса из Госпића од 20 апр. Прилог уз бр. 64 у истој архиви.

мије на дуже време. Крајишници придржаваху се тога полгодишњег рока тако строго, да су по гдекад посред операција у већем или мањем броју војну оставили без да су редован отпуст и дочекали. Али то се збиваше ретко и изузетно [1]).

Из горње-савског надкапетаната измашираху четир кумпаније пешака и једно одељење хусара у Италију. Пет кумпанија вараждинаца сачињаваху гарнизон у Трсту. Доње-савски крајишници понудише се сами за измаширање, без да се та њихова услужност употребила. Карловчани год. 1733. не могоше поћи у бојни стан за то, што се употребише за кордон против куге и за радњу око карловачкога града.

Тек год. 1734, када се од крајишника са једним царским патенатом отклонила у пруском рату заметута предрасуда да ће их продати, помишљало се на отпослање једнога војеног тела од 4 до 6000 момака у Напуљ, где се Шпањолци искрцаху.

Из карловачке Крајине определише се 2000 момака под Херберштајновим, а 3300 вараждинаца под Галеровим заповедништвом за измаширање. Али пошто у вараждинскоме генералату наступише запреке [2]), то се наложи Херберштајну, да са карловачким крајишницима отиде у Реку и тамо на брод Вивере преко барака навезе [3]).

Када је требало пет кумпанија баркама на море навести, пробуди се стара сумња и предрасуда, за које се држало да су са патенатом отклоњени и људство даде отпора. Већ наредба беше учињена, да се три кумпаније (600 момака) под запсведништвом мајора грофа Франкопана преместе у Трст, а две у Реку [4]) када ипак пође за руком да се навезу на море. Ови се искрцаху у напуљско пристаниште Пешкару.

Из поморишке Крајине измашираху 500 пешака и 200 коњаника, а из потиске 810 момака у Шлеску [5]).

Године 1705. отидоше 1500 карловачких крајишника у Литорале, где су од њих 1200 Трст, а 300 Реку посели [6]).

[1]) Тако оставише Вараждинци у овоме рату пошту у Тиролској, на коју беху постављени и заостаху само 400 момака под галеровим заповедништвом.

[2]) 4. маја. 2. фасц. бр. 54. У архиви загребачке генерал-команде и код Хилдбургсхаузена.

[3]) 19. маја. 2. фасц. бр. 71. У истој.

[4]) 20. јула. 2. фасм. бр. 152.

[5]) 3. маја, бр. 205. У хронол изводним списима.

[6]) 23. јуна. 2. фасц. бр. 152. У архиви загр. генер. команде.

На вест, да се из Акилеја и Трста виде непријатељски бродови, определе се 2000 карловачких крајишника, да у два оделења пођу у Реку, а други 2000 момака добију заповест, да буду спремни за измаширање. Прво оделење предводише потпуковник Бензонија а друго мајор Силија [1]). Карловачки митрополит Вићентије Иванович (Јовановић?) врбовао је једну хусарску пуковнију и на ту цел Срби и из крајишких области, осим вараждинаца, принашаху добровољне прилоге.

Исте године, када је саксонски Херцег Хилдбургсхаузен све запреке отклонио, са његовим тактичким упливисањем ступе 4000 вараждинаца у бојни стан [2]).

Морнарско оделење, којему већ и 80 крајишника припадаху поткрепи се са више стотина поморских крајишника [3]).

Требало је тада да 4000 посављана поткрепе италијанску војну. Али то пропаде због предрасуде за облигатно службовно време и продаје на мљетачке лађе [4]).

У походу од год. 1735 између 26000 момака, из којих се састојала војна фелдмаршала грофа Кенигсега налазило се 2563 крајишника у причувноме оделењу Фелдмаршал-Лајтнанта Херцога Хилдбургсхаузеншког [5]).

Та војна у почетку бојнога похода стајаше у логору код Ст. Бенедета у мантуанској области, да отуда брани град. Крајишници стајаху на предстражи и патролираху да приназе на непријатеља. Једно оделење крајишника беше наређено за поткрепљење мирандолске посаде.

Док је војна из тога бојнога стана прешла реку По код Ст. Гијакоме, вараждински крајишници на Фосса деі Гамбари код Бискалде приназише на покрете непријатељске. Када пређе и последња војска поседну се са Драгонери измењене лађе на По'у, да се со тим и са пушчаном ватром поткрепи артиљерија на левој обали, која са разорењем прелазног моста требаше пречити непријатеља.

Док је маршал покушавао да задобије повратну линију у Тиролску, остави коњичкога генерала Кевенвилера са неколико пуковнија и два вараждинска крајишка батаљона код Остиглије са

[1]) 2. фасц. бр. 90. У истој архиви.
[2]) 4. окт. 3 фасц. бр. 42. у истој.
[3]) 24. окт. 3 фасц. бр. 60 у истој.
[4]) Види историју устава §. 29.
[5]) Исказ о стању војске од 30. априла 1705, аустр. војене новине. год. 1824.

таковим упутством, да припази на По и оностpану област, присвоји По и да потпомогне преосвојење живежа.

Када непријатељ пређе и По, Кевенвилер са својим одељењем повуче се од Остиглије натраг у Вилимперту, и пошто поткрепљење из Крајине недовољно беше, да се три пута јачем непријатељу отпор да, то наступи узмак у Тиролску.

Док се покренула војна, Херцог-Саксен Хилдбургсхаузенски добије налог, да са две коњаничке пуковније и три крајишка батаљона брани мост на Минчији, који водиште у Боргето, да се со тим осигура војсци узмак. Када се овај (узмак) оствари, придружи се (Херцог) опет главној војсци. 21-ог остане он са 1500 крајишника, 1000 немачких коњаника и 50 хусара као припазна стража натраг.

Када војска потпунце стајаше на тиролскоме земљишту, фелдмаршал са свим крајишницима и вучетићевом редовном пешачком пуковнијом поседе Етшклаус и Монте-Балбо, да со тим спречи непријатељу упадање у земљу [1]).

Саучашће Сењанах на мору.

Хисторично признање заслужује она делателност Сењана, коју ови развише у томе рату. Ови опремиште приватне лађе и за то патрони (заповедници или власиици) подигоше 3000 фор. из камералне кассе. Ове лађе ставиште се под заповедништво потпуковника де Лумоге [2]).

Када им пође за руком да заробе једну француску лађу, допусти им се да опреме девет фуста (мале талијанске лађе са две катарке и једрима) и на ту цел дозволи им ерар новчани прилог.[3])

1. фебр. 1704 потписаху шест сењских власника бродова у Карловцу следећи реверс:

„Пошто је цар Карло VI. дозволио, а за то и сам новчану потпору принео, да Сењани у овоме рату могу неколико лађа опремити, да за своју и својих насљедника славу по могућности свако непријатељско нападање уздрже и запрече, изјављујемо:

„да ми са нашим опремљеним бродовима на отвореноме мору и у пристаништима осим француских и ове савезниках бродова друге нећемо нападати.

[1]) Извод из аустр. војн новина год. 1824. 10 св.

[2]) У 3 фасц. Бр. 63. у арх. загреб. генер. ком.

[3]) 3. фасц. бр. 77. у истој.

„да ћемо у неутралноме пристаништу, у којем лежи редовна посада и топова има, поштедити бродове који тамо улазе;

„да ћемо при освојењу таковых бродова сву на истима налазећу се опрему тачно пописати, такови исказ преко пуковника барона Раунаха зем. заповедајућем генералу Штубенбергу поднети и пре његовога решења никакову поделу предузимати.

„Ми опремачи обвезујемо се још и по наособ, да ћемо за све лађе, које ми опремимо, а тако и за момчадију гарантовати тако, као да смо ми сами присутни, да ћемо ове последње за случај преступа издати њиховим заповедницима. Напротив нас да не брани никакови изговор. За све то наш потпис.[1])

За опремлење једне уводске и једне гусарске лађе дозначило им се 3000 фор. Дворски војени савет дозволи, да се свакоме заповеднику плата од 24 кр. а свакоме матрозу 12 кр. на дан издаје[2]).

Исте године дозначе се Сењаном и Речанима Петру Вукасовићу, Фрањи Ајхелбургу, Николи де Мароти и Стевану Бензопији 3000 фор. да сагради једну галију и издао им се патенат да могу наврбовати 250 момака, даље даде им се цела опрема и муниција. Допуштено им беше и из Крајине врбовати.[3])

Уједно упутише се сви у Сењу сграђени бродови, да оснују једну ешкадру, како би пљен боље осигурали и непријатеља јаче узнемирили.[4])

Крајишницима рачунаше се служба на бродовима тако исто, као и у генералату.[5])

Војвода Петар Вукасовић зароби две лађе у пристаништима код Церига и Куцоларе, које му се, заједно са оном пређе заробљеном Трабаклом као добар пљен признаху.[6])

Корнет Даничић зароби једну Галиону (велика трговачка или убојна лађа)[7]).

Вукасовићев брод год. 1735 донесе у сењски залив три пљена:

---

[1]) Опремачи беху: Кухачевић, Томаштовић, Демели, Даничић, Штаубер, Говковић; (Гојковић?) у 1 фасц. бр. 1 у истој архиви.

[2]) 2. фасц. бр. 45. у истој.

[3]) 10. фебр. 1704. 1. фасц. бр. 36. у истој.

[4]) 1. мај. 2. фасц. бр. 45. у истој.

[5]) Лаксенбург. 29. маја 1704. 2. фасц. бр. 81. у арх. загр. генер. ком.

[6]) 19. јан. 1705. 1. фасц. бр. 26. у истој.

[7]) Прилог ув бр. 94. 1705. у истој.

1 трабаклу, 1 полаку (врста теретне лађе са 3 катарке на средоземноме мору.) и 1 лађу од веће просторије.[1])

На пријаву грофа Кенигсега, да Французи код Павије граде војене лађе и да се за њихову опрему матрози из Провенсе позивају, наредио је вој. савет, да се сењске галије придруже тршћанскима, те са овима заједно оперирају.[2]) За морнарску војску служише крајишници. Усљед тога опремише се четир пол, за По употребљиве галеоте (мала лађа са једном катарком) и свака беше са 1000 момака поседнута. Ови, под вукасовићевим предвођењем одоше према ушћу од Поа у море, да се тамо ставе грофу Кенигсегу на расположење. Кенигсег уједно обећа Сењанима слободну трговину са царском војском, осигурао им је сав плен, који буду отели од непријатеља као својину, а њиховоме заповеднику Вукасовићу, да ће набавити војничку част.[3])

Те четир гелиоте и више Фуста потчинише се пуковнику Беренклау. Овај, када пребацише царску аријерну гарду из Ровере у Остиглију одреди их, да се поставе у По'у пред непријатеља и заповеди им, да ту баце котву. У једно беше наређено, да буду готови са једрима до идућега вечера, јер фелдмаршал хтеде наредити, да сењске лађе отплове. Када се покренуше из Остиглије, пуковник хтеде, да сам собом отпрати разорени мост до Пастоце. Али у један мах искрсне непријатељ и поче засипати лађе са ватром из топова. Момчадија, у место да је пловила горе, већим делом остави лађе и више није се могла на лађе пренети, те тако ове беху са топовима уништене[4]). Неколико лађах сами момци подавише. Као коловођа тог догађаја испоставио се један фрајт[5]); али због тога патријотизам Сењанах не беше нимало додирнут.

3. октобра 1735 мир истина беше проглашен у Бечу; али потписао се са француском тек 8 новембра 1738. Томе приступи Сардинија тек 5. фебр. 1739, шпањска и напуљска краљица 21. априла. Шпањски Дон Карлос добише Напуљ и Сицилију, Лесцински остаде почасни краљ и доби доживотно херцоштва Бар и Лотрингију с тим, да после припадне Француској; Лотриншки херцог

[1]) 9. априла. 2. фасц. бр. 9.

[2]) Прилог уз бр. 27. 2. фасц. бр. 27. у истој.

[3]) 4. марта 1735. 2. фасц. бр. 31. у истој.

[4]) Извештај Ф. М. Кевигссега на пуковника барона Раунаха од 8. јуна из Остиглије. Прилог уз сењску парницу. 2 фасц. стр. 65 у арх. загр. ген. ком.

[5]) Извештај пуковника барона Раунаха Ф. М. Л. Штубенбергу уз исти и у истој.

доби Тошкану, цар Парму, Пијаченцу и Кваталу, сардински краљ провинције Новару и Тортону и четир спахилука. [1])

Цар Карло VI. купи ту неплодну славу со тим, што пољској даде краља, што Француска и Сардинија гарантоваху прагматичну санкцију за губитак Напуља и Сицилије, што Сардинији уступи део милановског херцоштва, што навуче на се велики терет дуга, јер мораде тростручну војску поставити и издржавати.

[1]) Ст. Фиделе, Торре де Форти. Граведо и Кампо Магиоре. Код Мајлата истор. Аустрије 4. св. стр. 616.)

III. КУЛТУРНО-ХИСТОРИЧКИ (ПРОСВЕТНИ) ДЕО ИЗ ВРЕМЕНА I. ПЕРИОДЕ.

§. 1. Опште културно стање.

Било би неблагодарно подузеће, када би се из времена прве периоде истраживали они моменти народнога живота, у којима се огледа његова душевна снага и која се у својој целини обележава са именом „култура“.

Они насељеници, што под царском заштитом побегоше из Турске, донеше са собом ону, у ропским ланцима створену поквареност или пак, где снажна природа стаде на пут упливу оних, донеше дивљу снагу и таково душевно расположење, које при слободнијем дисању у новој атмосфери опираше се против полагања везе цивилизације и задовољише се у стању свога просто једноставнога живота.

Урођени, којима попустише јако затегнуте феудалне везе, ступише у дивљем, ако не баш и у очајноме стању у нови војнички одношај. Сувише мала културна средства не могоше се употребити за први степен ове нове ситуације за то, што је приступност фалила. За то мораде се тад сва енержија употребити на то, да се успостави сношљива дисциплина. Тако беше тај, по мало умножавајући се народ првобитно упућен на учење механичног вечбања, на сточарство и обртничке радње, које они тако вршише, као што су их од својих отаца научили и примили. Таковога насљеђеног обичаја држаху се они тако чврсто, да би се морали томе и зачудити, кад се не би тицало питања напредности. Крајишке области морале би се наслонити на које напредније суседе, да тако у предоченим му живим примерима ишчупа корен својих старовичних обичаја.

О народној литератури суседа и култиваторском упливисању ових не могаше ни разговора бити у то време, када барбарске вештине и из самих званичних просторија продираху у народни жи-

вот. Што створише дубровачки песници, то остаде својина појединаца у уско ограниченим круговима.

На против народ створише сам себи појезију и спевао је из дубине срца своје јуначке љубимце и то прелазише са једне генерације на другу.

Трговина од времена морепловства Феницијера, ових мисионара културе, кретала се у ускоме оквиру и једва је иступила из степена промене (мењања робе за робу) и онда, када се тај војнички народ у појединим гомилама, као одбрана средње-европског кршћанства на јужној граници устројен истоку напред помакао.

Променбена трговина одржала се још за дуже време и у карловачкој Крајини, јер то захтеваху споменути одношаји.

У целој просторији тога земљишта, од Зрмање иза јужног гребена Велебита, па све до Мориша на ердељској граници, у којој становаше крајишка народна војска у завршетку прве периоде беху само појединe народне школе расуте, највише их постојаху у потиској и поморишкој Крајини, где је барон Шихтинг при делењу земаља за цркве и парохе доделио и за учитеље. У Петроварадину и Осеку поучаваху народ језовите у својим манастирима. Али то поучавање у први мах остаде приватно.

Дворски војени савет год. 1723. забрани у посавској Крајини састанке са камералним надзорницима и расправе о разним предметима, међу овима и понављање школа [1]); но год 1729. 20. марта одреди, да се осечким језовитама пропише норма за предавање [2]) и со тим доби тамошња језовитска школа своју јавност. Само се та школа није трпела у граду [3]); али је генералатски управитељ гроф Кевенвилер год. 1733. поширио [4]).

У вараждинском генералату затече Херцог хилдбургсхаузешки неколико народних школа, у којима се учило читати и писати. У карловачкој Крајини постојаше једна народна школа у Залужници, у којој карловлчки владика изображаваше своје ђаконе. Понешто испомагаше клир са приватним поучавањем ону официрску децу, која у оскудици средстава не могаху слушати науке у Бечу или изван Крајине на другоме месту.

Из овога се лако може растумачити, зашто је год. 1736 Хер-

[1]) 28. августа. У хронол. извод. спис бр. 320. 335. 353. 458.

[2]) Бр. 318. и 443. у истима.

[3]) 1731. бр. 131. у истима.

[4]) Јуна 1733. бр. 356. и 357.

цог-саксонско-хилдбургсхаузенштки у вараждинскоме генералату затекао таковых официра, који незнаху ни читати ни писати и што таковых беше у свим генералатима. Тако остаде сам клир као изображавач у Крајини са предикаонице и са приватних предавања.

Усљед наведенога пада нацрг културни прве хисторичке периоде заједно са црквеним одношајима, који се могу само у толико нацртати у колико они стоје у свези са унутарњим устројством и машају се посредно и непосредно у народни живот, што беше особито случај код источно-православнога клира, којега егзистенција двоструки базис имаше, т. ј. црквени и светски.

Али опет за то при крају прве периоде учињен беше први корак, да се са поштанском везом и путовима на јадранско море унапреди промет.

§. 2. Поделење владичких дијецеза.

У крајишкој области беху концем прве периоде сљедеће владичке дијецезе.

Од католичке стране сењскоме бискупату подпадаху приморска Крајина и капелски округ модрушке дијецезе. Лика и Крбава по њиховоме преосвојењу потпадаху тамошњем архиђакону Здуну; но после спојише се са сењско-модрушком дијецезом [1]).

Источни део карловачкога генералата, петрињска и купска Крајина и вараждински ганералат потпадаху под духовну власт загребачкога бискупа. Само бродска парохија, у вараждинскоме генералату потпадаше под Весприм. Босански или ђаковачки бискуп, бројећи 8 парохија вршио је духовну власт своју све до доњесавске Крајине. Дреновачка парохија као и подунавска Крајина са земунском, карловачком, петроварадинском и оним на десној обали северно лежећим парохијама, тако и каптолска опатија спадаху под сремску, део подунавске Крајине на левој дунавској обали под калочку, моришка Крајина под Вел.-варадску, а потиска под чанадску дијецезу.

У Њемцима, у доње-славонској Крајини резидираше једно време београдски почасни владика и генерални викар апостолског посланства у Срему Лука Наталис, његово седиште управо беше у Шиду, где је он год. 1702. и умро [2]).

До близу ових дијецеза допираше и печујска, која садржаваше

[1]) Сењски бискупи тада беху само администратори модрушке дијецезе.

[2]) 1720. бр. 17. У архиви слав. срем. генерал-команде.

не само све северне славонске парохије, већ простираше се и до Жупање.

У погледу источно-православне вероисповести потпадаху Крајине, и то: моришка под арадску, потиска и подунавска на левој обали под бачку, стара подунавска и потоња нова, доња и већим делом средње-савска Крајина (до Топоље) под митрополитску; од Топоље западно средње- и горње-савска Крајина под пакрачку, вараждинска под северинску, петрињска Крајина и лички надкапетанат под костајничку, а остала карловачка Крајина под горњо-карловачку дијецезу. Швидницка унијатска дијецеза у вараждинској Крајини беше тада у заметку [1]).

§. 3. Разни дијецезални одношаји.

а) Распра због постављања пароха (Collationsrath).

За време сењско-модрушког бискупа Раткаије заподене се распра између овога и крајишких официра и заповедника због попуњења парохијалних места, јер ови последњи уплетаху се у то право тако, да при попуњавању тих потпомагаху недостојне протопресвитере и потстрекаваху оне што беху отпуштени против бискупа. При томе позиваху се на неки стари обичај, по ком њихови претци вршише право предлагања.

Бискуп због тога потужи се код градачког војеног савета [2]) и молио је да се светским властима допусти само под тим условом парохије попуњавати, да не поделе ни једноме попу бенефициум (парохију) пре, него што би овај његову способност са испитом пред бискупом или овога генералним викаром исказао, и да тако и бискупско одобрење добије.

Војени савет пронађе, да је тај захтев бискупски правичан,

[1]) Ова дата су покупљена из разних списова у архиви све три ген.-ком.

[2]) Бискуп вељаше у својој жалби: „Me non pretendere jus collationis et patrocinii sed solum efflagitare humillime quatenus non ita domini officiales suum praetenderent et se licet indignis praelatis minus rationaliter eos voscando, quod haud decet, opponerent promovendo tales ineptos et insufficientes et ut verbo complectar, indignos sacerdotes ad curam animarum episcopumque cogendo quatenus tales sine ulla mora promoveat" etc. (Не захтевајући право наименовања и заштите, већ учтиво молећи, да господа чиновници не захтевају, да се незаслужни неразумно ухљебе, јер није пристојно и стоји у опреци со тим, што тако неспособне, неусавршене, тако рећи незаслужне свештенике за душевне утехе, бискупа приморавају, да без одлагања наименује). У архиви загреб. генерал-команде. 1711.

те за то изда сходну наредбу, са којом капетане и заповеднике упути, да се владају по бискупскоме предлогу. Али у супрот томе породе се распре због попуњења оточке парохије (1712), јер тамошњи капетан покушаваше доказати, да су надкапетани и капетани у старије доба вршили право поделења парохије. Но пошто предложена сведочанства односише се више на предложно неже ли на поделно право и не простираху се преко препоруке, то градачки војени савет покуша, да у погледу тога одношаја набави себи чистога знања о установљењу, плаћању и одвисењу клира[1]). Али ипак мора да је бискуп Реткаија вршио поделно право, јер унут. аустр. дворска камера у једној својој ноти 29. декембра 1717. примети градскоме војеном савету, да раткајино самовласно вршење патронатског права не сачињава прејудиц (предходно право) и да то право по законима хрватске краљевине не припада војништву, већ земаљскоме господару[2]).

б) Препор о ординаријату (духовном поглаварству) у Лици и Крбави 1720—1723.

Године 1720. захте сењски бискуп Бахмејовић од унут. аустр. војеног савета: Право вршења духовне власти у Лици, допуштење трогодишње визитације, наплату годишње по 2 дуката од сваке парохијалне цркве у име катедратикума и 12 фор. од сваке парохије при визитацији.

Надкапетан Атемс стаде том назору на супрот и тврдише да последња два бискупа сењско-модрушке дијецезе Бедековић и Раткаија не фунгираху у Лици као духовни главари и да то нису ни потражили, по томе дакле неналазише ни за нужно, да од преосвојења земље визитирају тих десет парохија.

Што се тиче катедратикума од 2 дуката по свакој цркви и награда за визитацију од 12 фор. не може се довољно начудити томе захтеву, јер цркве су тако сиромашне, да нема средстава ни за то, да постави дашчани под. Бискуп Раткаија истина обећао је, да ће визитирати неколико цркава; али то остаде просто обећање. У Лици мораде се бискуп задовољити са пристојбом за освећење цркве[3]).

Ови захтеви доведоше до препора са архиђаконом Здуном,

[1]) 5. марта 1712. Прилог уз бр. 44. У загреб. генерал-команди.

[2]) 1. фасц. бр. 60. У истој.

[3]) Извештај од 8. септ. 1720 бр. 19. у истој.

који од преосвојења земље (1700) вршише неодвисну власт у тамошњим црквеним стварима.

Градачки војени савет пронађе, „да Лика и Крбава из праставрих времена потпадаху под спалатранску надбискупију и да се у Крбави тек год. 1185 основала бискупија, под коју половина Лике, Новиград, Дрежник, Плиш и Модруш као парохије потпадаху. Првобитно администрована једним сопственим бискупом, духовна власт те дијецезе пређе на једнога, за то наименованога архиђакона". Истина, да визитација цркава још те исте године беше бискупу припозната; али извршивање духовних ствари остаде и на даље у архиђаконових руку.

Када се посебном дозволом бискупу признаде визитација, катедратикум се сматрао као добровољни прилог без икакове посљедице [1]).

Тек год. 1723. сврши се тај препор за духовну власт. По царскоме решењу од 15. јанрара 1723. пронађе се не само то, да оној год. 1700 испосланој устројној комисији беше наложено, да у Лици и Крбави постави једнога, од сењског и модрушког бискупа одвисећег викара заменика, већ призна се а то, да у духу католичке цркве лежи, да се тамошњи архиђакон сењско-модрушкој духовној власти потчини, јер потчињење тога другој духовној власти недопуштаху географски и политички положаји тих грофовства.

в) Определења о поделноме праву 1735.

Када сењски бискуп Бензонија год. 1735. потражи право поделења парохијалних места, које градачки двор. војени савет, после раткајијеве смрти себи придржа призна му се то са изузетком туњске, оточке, леденичке, оштарјанске, огулинске, модрушке и брињске парохије, којих патронат вој. савет задржи за себе на све друге; но под тим условом, ако он призна патронат на тих седам парохија, а у њему уступљенима да постави примерне и научне свећенике, јер у противном случају задржива себи право, да постављене подигне од њихових звања [2]).

1. Материјално стање пароха и оснивање једнога семеништа (свећеничког приправничког завода.) 1706.

Тада налазише се клир у сењској и модрушкој дијецези у најжалоснијем материјалноме стању тако, да плата гдекојих пароха из-

[1]) 20. јануара 1723. бр. 19. у истој.

[2]) 18. октобра 1738. 3 фасц. бр. 43. у истој.

носише само 30, 40, 50, и 60 фор. у готовоме новцу. Земљиште им мењаше се између $1^3/_4$ и 6 јутара и због своје кршне плодности не беше сходна да поболша њихово материјално стање. Та мала средства за уживање имаху ту посљедицу, да се парохије не могоше са ваљаним особама попунити и то шкодише духовноме старању и моралу народа.

Бискуп Бензонија увидив ту коб, потражи на две стране помоћи. Он се постара за одгајање клира са оснивањем једнога семеништа, а за поболшање материјалнога стања потражи и нађе помоћ код цара Карла VI. На прву цел дозначи му цар 300 а за другу 2316 фор. тако, да плату пароках у готовом бар на 150 фор. подигне. Али пароси беху обвезани да оставе имаовине на семениште. То семениште, које је Бензонија поверио ријечким језовитама према још недовољним средствима беше опредељено, да одгоји 6 питомаца. Бензонија уједно замоли дв. војени савет, да парохију не подели ни једном од његових или бечког завода питомцу, који се прво као капелан и у духовништву вичан не искаже.[1])

2. Материјално стање клира у загребачкој тако и у босанско-(ђаковачкој) сремској дијецези.

Много повољније беше материјално стање појединих пароха загребачке дијецезе у вараждинскоме генералату, јер добише у већем размеру земље и обрада ове спадаше у дужност духовне деце, то се из сљедећега може најбоље пресудити:

Пароси уживаху:

У Капели	$18^1/_4$ јутара	8 ф.	45 кр.
„ Великом тројству	$10^2/_4$ „	10 „	18 „
„ Сандровцу	$4^3/_4$ „	6 „	21 „
„ Рачи	$9^1/_4$ „	12 „	30 „
„ Дрњу	$11^1/_4$ „	36 „	36 „
„ Клоштару	$17^3/_4$ „	20 „	24 „
„ Питомачи	16— „	18 „	12 „
„ Св. Ђурђевцу	$11^1/_4$ „	35 „	— „
и од закладе		136 „	— „
„ Вирју	56— „	19 „	33 „

У име штоле добиваху ти пароси једну трећину од црквеног прихода. Од ускрса до први дан духова

[1]) 1. 2. Прилог у 2 фасц. бр. 76 у арх. загреб. генер. ком.

за крштење		18 кр.
у другом времену		3 „
за оглашење брака		3 „
„ венчање у месту	9 или	15 „
„ „ „ другом парохијалном месту	1 ф.	30 „
„ последње помазање		9 „
„ укоп	9 и	15 „
„ за знамење		1½ „
„ ускршњу исповест		¾ „
„ исповедање болесника		3 „

Где који пароси добиваху и по нешто сира или 3 кр., једног копуна или 7 кр., од сваке куће по 1 и по 2 тервенке хране, дрва по потреби, а за обраду земље поразумно са духовном децом раденика и марве колико беше нужно.[1])

Али како ми није задаћа, да испитујем материјално стање у појединим дијецезама, то ће довољно бити ако наговестим, да и у другима от прилике таково беше као и у вараждинскоме генералату. Само то морам приметити, да прихода беху неједнаки и не уређени, особито штоларни и у погледу ових владаше самовоља.

У босанској и сремској дијецези духовна нега народа лежаше у руку Фрањовцах, у Петроварадину и његовој земљишној просторији у руку језовитах. Али Фрањовцима тад већ фалише оно одушевљење и она вредноћа са којом ступише у време тридентинског сабора и са којима набавише своме позивном брату Капистрану хисторичку славу.

Морална трулост, која у почетку 18. столећа подгризаше Славонију и аустријски Срем, и која доведе ове до разбојства изазове генералатског управитеља конте (грофа) Локателију и његовог насљедника грофа Кевенвилера, да енергично ступе против немара, ком се предаху Фрањовци. Обојица, мимо војеног савета потраже лека код папиног нунција (посланика) и захтеваху, да овај отпошаље једног апостолског повереника, да се лично увери о злу, које га посљедице зло упливисаху на вероисповест и морал, те по томе да то зло и отклони[2]) (1733).

---

[1]) Спецификација у истој.

[2]) 1733. у 7. фасц. бр. 39. у арх. слав. срем. генер. ком.

§. 4. Црквени односаји источно-православних посљедователља.

I. У вараждинском генералату.

Зазидање владике Мијакића.

Посљедователји православија још са насељбином од год. 1538. под Фердинандом I. ступају у повесницу војничке Крајине; али црквено-хисторички моменат сачињава тек она насељбина, са којом дође митрополит Гаврило и основа манистир Марчу. Срби добише не само слободу вршења вероисповести, већ марчанском владици са брушким указом 1578. осигура се годишња дотација од 300 фор.[1])

Између марчанских владика Гаврило Мијакић као 7 ступа хисторички на среду. Он се дружио са Петром Зрињоим и навуче на се сумњу да је учасник завере, коју онај приређиваше. По тврдњи писца св. Ђурђевачке пуковније тај је владака примио задаћу, да вараждинску народну војску придобије за Зрињију и кад се то осетило, паде као жртва народњег суда, јер овај га живог зазида[2]).

На његово место народ изабере викара Павла Зоричића (Зорчић); али се љуто превари у своме поверењу, јер Зоричић беше прво оруђе оне унијатске пропаганде, коју водише ново бечки (Wiener Neustadt) бискуп Колонић и коју загребачки бискупи потпомагаху. Он донесе Србима у вараждинскоме генералату 80-то годишњу горку патњу и изазиваше немир у земљи. Тад се газише Рудолфом II. ујемчена слобода вероисповести. Та тежња за унијом беше појав времена и лежаше у тенденцији (намери) језовита, који завладаху не само са клирском аристократијом, већ и са врховима управне власти.

---

[1]) Чаплович у своме делу: „Славонија и т. д“ 2. део, стр. 29.

[2]) Аудитор Колнер у своме делу (1438): „Prograta memoria succincta и право стање учина, како стоји са манастиром Марчом и са тамо налазећим се православним народом.“ — Код Чапловића 2. део стр. 21. Мајлат говори у 4. књ. своје историје Аустријске: „и влашки владика Мијакић беше тада у списима као зрињијев присталица означен; али неда се навидити, шта је он за њега чинио.“ Примећава се неки страх од тога владике. У конференцији од 9. априла 1670. вели се: „Он одлази Зрињији и долази од њега и нема добре намере. Он се мора ухватити; али без хуке и да не падне у очи да се влашки народ не би побунио“.

Унијатска пропаганда.

Год. 1733. дође у вараждински обранбени срез једно језовитско посланство, да поврати тамошње Србе у римокатоличку цркву и брзо задобије Зоричића за своје цели. Зоричић беше лукави, сребролубиви и славољубиви монах. Кад посљедователи православија примете тај обрт свога владике, придржаваху се чврсто и не поколебиво своје вероисповести и откажу му покорност. Усљед тога Зоричић побеже у Загреб. Али тамошњи бискуп, са колонићевим упливом испослује његово наименовање за свидницког владику и од овога времена датира се ова, после у Крижевац премештена унијатска бискупија. Зоричић беше у једно и викар загребачке бискупије. Год. 1682. подари му цар Леополд I. код Жумберка лежећу фишкалску курију Прибиц, од куда, у другој периоди проистицаху мреже унијаћења и у карловачки генералат. Са том дотацијом беше скопчана и дужност издржавања 6 питомаца у Загребу за образовање унијатскога клира.

Зоричић, после бегства беше преосвећен у Загребу и распе глас да је у Москви рукоположен. У претпоставци да ће со тим задобити народно повереље врати се у своју дијецезу. Али на скоро примети да се преварио, јер народ беше тако огорчен и узе тако претеће понашање, да он, сетивши се Мијакићеве судбе помисли на брзо бегање и са тешком муком избеже народну обест.[1])

Со тим утврди се не повереље у преваренима тако, да од то доба захтеваху од свакога владике потврду од карловачког митрополита о његовоме правоверију.[2])

У супрот тога повлачиле секроз 80 година тужбе српских крајишника против насилничког унијаћења, која час са већом час пак са мањом енержијом беху поведена. Са највећом енержијом делаше у томе правцу Рафаил Марковић, који после Луговића седе на владичку столицу. Овај енергични муж изјави се одма при инсталацији јавно за унију и обећа за извесно, да ће своју дијецезу привести натраг Риму, а да искупи задату реч, присиљавао је свећенике и лајике (парохијане) на унију не са моралним средствима, већ и со тим, што је бацао у тавнице, окивао и свакојако мучио све оне, који се томе противише. Вредно је напоменути у жалби крајишника од год. 1716 тај пасус, са којим наведоше, да

[1]) Хист. вараждинске св. Ђурђевачке пуковније. (Рукопис.) 11 таб. стр. 3. и 4. и 12. таб. стр. 1—3. и код Чапловића у истоме делу.

[2]) У хисторији св. Ђурђевачке пуковније и код Чапловића.

загребачки бискуп, под чијом управом протече та управа унијаћења не дира своје влашке поданике (православне Србе), којих вероисповест није уједначена са повластицама као што је њихова“[1]).

Пада у очи и решење градачког војеног савета, који дуго времена према тој гонитби затворише и око и уво од 19. септембра 1716. на грофа Рабату.

„Горко се тужи влашки народ на унијатскога владику Рафајила Марковића због разне непристојности (!). Премда на крћанско-католичку вероисповест и њезино распростирање ваља сав труд и сву ревност положити; али то треба да се чини са дискрецијом, никако пак са саблазним насилијем, јер такова процедура може довести од религије наше одељени народ до дешперата и општу ствар, због садашњега тешкога турскога рата у најопасније стање. С тога, по најмилостивијој заповести Његовог Величанства наређујемо, да госп. главни пуковник набави обавештења у тужби Влаха и све што пронађе нама што пре јави. Надкапетанима и капетанима беше наложено, да више не трпе намећање уверења савести и изнуђавање неприпадајуће штоле,' а најмање насилија од стране бискупа. Ако би таково што у течају било, нека се обустави, и у колико то не би могуће било са лепим начином, нека се употреби на то и војничка сила. С друге стране наредило се не трпети, да се већ поунијаћени натраг преводе и не пречe они, који би се својевољно хтели поунијатити. У случају нужде нека се ови последњи узму и са војничком силом у обрану.

Главноме пуковнику беше уједно наложено и то, да по томе

[1]) ... valde autem mirum videtur nobis, quod Excell. et Illustr. Episcopus Zagrabiensis, qui verus et purus est catholicus mutationem hanc fidei ritusque Vallachici in Valachis suis, nulla privilegia habentibus, quorum aliquot millia in bonis et possessionibus suis habet, non incipiat. Quod si illi in ritu et fide hac quieti et imperturbati manent, quare nos turbari deberemus et a nobis mutatio ista incipi, nisi forte per turbationem hanc et ritus nostri suppressionem privilegiis, sanguine et vita nostra partis. quibus tot anos... inperturbati fruebamur, nos privare intenderet... Ablegati gentis Vallachiensis supplex Libellus. (Чудновато је, да преузв. и високопреосвећени бискуп загребачки, који је прави католик ту промену вероисповести код својих Влаха, који никакове повластице немају и којих неколико хиљада у своме властелинству има не почине. А кад они у вери и обредима мирни и невредими остају, зашто нас узнемирава и код нас ту промену отпочиње? Осим ако се кроз то узнемиравање наше вере, крвљу и животом стечене повластице, које за толико година слободно уживасмо сада уништити не намеравају). Прилог уз решење од 29. септембра 1716. у архиви загреб. генерал-команде.

савесно дела, бискупа позове на одговор и да му обзнани ту царску заповест[1]).

Али не дуго за тим (26. јануара 1717) крајишници беху опет укорени за то, што владику Марковића не хтеше као таковога признати, њему епископалију и резиденцијонално место порекоше. Тај поступак мора се обележити као кажњив и изјавити, да у споровима које се односе не посредно на вероисповест, овлаштен је загребачки бискуп. а у стварима вероисповедног насилија и новчаних изнуђења свакад генералатски управитељ да пресуду изриче.

Јавно је, да су решкрипт и та наредба произишли из два разна уплива. Да је последња раздражена чувства још већма распалила — види се и отуд, што се поставио за избраног судца у вероисповедним стварима човек, против кога се крајишници тужише још год. 1717 и кога познаваху као јавнога непријатеља своје вероисповести и заштитника унијатске пропаганде.

То ново узрујање чувства имало је ту последицу, да се послала нова депутација на царски двор, која даде својој жалби неповијеног и огорченог израза, што се у супрот повластица, које оцеви храбрих вараждинских крајишника са крвљу и животом својим извојеваху народ са оружаном силом и са злостављењем гони на унију, што се они који се строго своје вероисповести држе, наиме пак свећеници у тавнице бацају, батинама обезчашћавају и тиме се физично и морално убијају, што се крајишници пописују за унијате, а ако се устежу унијатске цркве посећавати, против њих се Драгонаде (насилна средства) употребљују[2]). Међу многим другима, који платише са животом отпор против унијаћења беше и Конрат, игуман из Лепавине (лепо вино), којега кад хтеде ступити у манастирску цркву, да изврши богомвље убише на прагу војници, сасувши у њега два пушчана зрна. Многи од клира беху на заповест генерала Петације грозно бијени и у тавницу бачени, у којој претрпише све степене мучења[3]).

Год. 1730. подигоше тужбу против владике, због гонења на

[1]) 22 септ. 1416 1. фасц. бр. 51 у истој Чаплович стоји у опреци са кронологијом за то, што он на стр. 23 наводи, да је Југовић, Марковићев предац пред своју смрт год. 1718. потстрекавао Србе на устанак, јер прва тужба крајишника против Марковића датира се од јануара 1716, а Чаплович тврди да је наступио владичку столицу тек 1727.

[2]) Опширно код грофа Бартенштајна, Министра цара Јосифа II. о Илирима и т. д.

[3]) Чаплович. Стр. 20, 21.

то, да у заповеђене посне дане једу меса, путера и слична јела, што штолу за укопе преко пристојбе узима и ову потражује и за оне, који падоше у боју, да са продајом парохија тера симонију (трговину са парохијама) и крајишнике у опште пречи у уживању својих права[1]).

Те жалбе имаху ту посљедицу, да крижевачки пуковник гроф Галер доби налог, да савесно учини попис народа у генералату. Тај попис скине образину са тога дела поунијаћења со тим, што се ни један крајишник нехтеде уписати као унијат. Марковић са својим помоћницима и посљедователима Вученовићем и Палковићем допаде парнице, усљед које он беше прогоњен из земље, а ови други побегну.

Какови положај заузе тада градачки војени савет у тој драми поунијаћења види се најбоље из тога, што се истина и он придружио назору грофа Галлера, да се Швидницкоме унијатском владици не допусти, да визитира источно-православни народ; али у једно нотификоваше новој устројној комисији, да „Шизматике" (кривоверне) не узима за војводе или капетане. У једно запиташе се, како би се могло обуставити дозвољено грађење лепавинског манастира[2]).

У течају такових околностих гроф Кордуа није могао наићи на добро расположење народа за свој устројни предлог.

За умирење народа год. 1737. постави се за владику Сима Филиповић са седиштем у Леповини.

Да и питање уније не би сишло са дневног реда, заповеди дворски вој. савет, да се унијатски владика, кој побеже у Беч у манастиру Марчи инсталира и да се народу представи. Али народ и свештенство протестоваху против Палковића и тамошњи монаси порекоше му понизност. Са тако заплетеним чвором сврши се драма поунијаћивања у течају прве периоде [3]).

Црквени одношаји источно-православних, после населбине под ипешким патријархом.

Најзнаменитија српска населбина беше она, под предвођењем Патријарха Арсенија Чарнојевића. Ова даде православноме народу

[1]) Прилог уз бр 160. у 1. фасц. 1731. у арх. загреб. генер. ком.

[2]) У хронол. изв. спис. у арх. држ. вој. министарства.

[3]) Код Чапловића стр. 24. За боље расветљење одношаја те дијецезе морамо сљедеће навести: Марча беше прво седиште православнога владике у вараждинскоме генералату. Овај се називаше „северински". Од Зоричића резидираху швидницкэ унијатске владике у Марчи, а православне владике у Леповини све донде, док та дијецеза постојаше.

у Угарској, у хрватским овојаченим областима и у горњој-Славонији насељеноме духовнога главара, а за оснивање подунавске, потиске и поморишке Крајине велики број народа. Диплома од 21. августа 1690 (6. априла 1690). Повластица од 20. августа 1691 и 4. марта 1695, потврда цара Јосифа II. (29. септембра 1706.) и Карла VI. (8. октобра 1715.) сачињавају списе, са којима је Србима упућено становиште на земљишту угарске круне. Најважније признање је оно, са којим беше српски народ како у црквеним тако и у световним стварима потчињен митрополиту [1]).

Али већ и сама диплома од год. 1690. показује, да је при њеноме подељењу руководила цара жеља даљега и победоносног нагибања у Турску и да је та повластица рачунала за извесне околности, које би се створиле после освојења пећског патријархатскога земљишта. Цар Леополд за цело није хтео створити црквену државу, која би се лишала његових суверенских права као земаљскога краља и када се после не испуни његово очекивано освајање, лако се даје провидити узрок, зашто подлегоше промени те повластице, као и нека друга признања. Већ цар Јосиф I. подузе да, признавајући вечиту славу, коју Срби извојеваше против ракоцијевих присташа леополдове повластице опширније разјасни, те их у корист и добро народа по садашњим околностима у бољу форму постави [2]). Али на брзо одоше у заборав све заслуге Срба у великоме рату против Турака код Сланкамена, Сенте и против Ракоције крању стечене.

Седиште патријарха и његових наследника. Њихови приходи.

Год. 1701. означи се патријарху Чарнојевићу место Св. Андреја, више Будима за седиште. Његови наследници митрополит Исаија Ђаковић (1706—1708) и Софроније Подгорић (1708—1711) седише у Крушедолу. Тек митрополиту Викентију Поповићу (1713—1725) упуте се Сремски Карловци за резиденцију [3]).

По Чапловићу чарнојевићева дотација састојаше се из камералног властелинства Сирача у Славонији, које му је подарио

---

[1]) Denique, ut omnes ab Archiepiscopo, tanquam capite suo Ecclesiastico tam in spiritualibus quam saecularibus dependeant, clementissime volumus et jubemus. (Најпосле, да сви од архиепископа као од свога црквеног главе како у духовним, тако и у световним стварима зависе, благоизволено хоћемо и заповедамо.

[2]) Стојачковић „Држављанско-политички односи Срба у Војводини". Стр. 22.

[3]) Чаплович. 2. део. Стр. 65—66.

Земљак (18. августа 1695.) предао. Али већ год. 1706. (15. јула) за српскога црквеног главара беше опредељен Даљ заједно са припадајућим му местима доживотно.

У архиви славонско-сремске генерал команде налазе се приходи из Крушедола у Карловце премештеног митрополита Поповића сљедеће израчунати.

„Даљско добро, састајеће се из села Даља, Борова и Белог брда.

„Приходи од сремскога села Нерадина, близу Гргетега;

„3000 фор. из камералне касе у име откупа за десетак;

„Од сваке парохије у својој дијецези по један дукат и једну кућску кожу;

„Од милостиње и димнице, које се купише прво два пута годишње, а од год. 1726 ограничи се само на годишње куплење;

„Приход из манастира;

„до год. 1726 оставштине за умрлима без опоруке и правих насљедника.

Жалбе 1718.

Због честе позљеде повластицах скупе се српски депутирци год. 1718 у Даљ и под председништвом митрополита Поповића закључе у пленарној седници (12. новембра), да због тога поднесу своје жалбе пред царски престол. Од ових сљедеће тицаху се војничке Крајине.

„Депутирци (посланици) изјаве, да је терет зимског уконачења и предпреге, наиме у потиској и поморишкој Крајини несношњив.

„Костајнички владика тужио се на заповеднике што ови оставштине за умрлима без опоруке и деце к себи привлаче у место да их цркви оставе, да се у Лици и Крбави пречи слободно вршење вероисповести и да тамошње католичко свећенство узима десетак и од Срба.

„Најпосле потуже се у опште на то, што се православним осуђеницима пре поласка на губилиште не припушта свећеник њихове вере, да их овај исповеди и на смрт приправи.[1])

Цар Карло VI. решио је те жалбе још исте године у колико се тицаху црквених одношаја крајишницах, обећао је да ће све запреке против слободнога вршења вероисповести у Лици и Крбави

[1]) Петроварадински градски заповедник барон Лефелхолц (као што се види из једнога списа) допустио је тамошњим језовитама, да приступе православним деликвентима, те да их пре погублења задобију за католичку веру.

отклонити, па и због плаћања десетка католичкоме клиру нужне мере учинити. Дозволи се тад, да се деликвентима, пре изведења на губилиште припусти свећеник сопствене вероисповести.[1])

Али не реши се тад и сукоб за и против повластица, наиме између обостранога клира. Овај трајаше жестоко све до год. 1781., када угарски сабор са 27. законским чланком свечано осигураше Србима грађанско право и слободу вероисповести. У то доба поступаху са Србима на угарскоме земљишту као са гостима, који по дипломи од год. 1690. и повластицама од год. 1691. могли би потраживати своје домовно право у опсегу пећскога патријархата. Српске повластице беху већ год. 1729. са једном декларацијом у битнијим тачкама измењене или протумачене, то се не слагаше са назорима Срба. И неке жалбе нађоше у тим своје решење.

Декларациум од год. 1729. сврху повластицах и додатни декрет од год. 1732.

Срби потуже се на то, да им се не допушта слободна употреба свога календара и да се гоне да светкују католичке празнике.

Овој тужби на сусрет стависше се изјава, да није царева намера та, да се они у местима, де искључиво сами живе узнемиравају у употреби свога календара, јер имали би се само у местима измешанима првога дана Божића, Ускрса и Духова уздржати од послужних послова, да со тим не би католицима уштрба наносили.

„Са том декларацијом стави се митрополиту у дужност, да када се упразни које владичко место, нека предложи царскоме двору три кандидата.

„Без царскога саизволења не смеће се зидати нова црква и нужда тога морала се прво исказати."

„Срби изјавише као повреду својих повластица и то, што му клир у грађанским стварима мораде предстати пред управне власти, јер повластнце их тако потчинише митрополиту, да осим цара ни једна светска власт нема те моћи, да једнога духовника затвори. Само митрополит има то право, да од њега одвисеће духовнике по канонском и црквеном праву казни".

Цар Карло VI. изјави, да то није повреда повластицах, јер истина задржао је себи власт над православним клиром у судским расправама; али њега представљају власти. Митрополиту припада над његовим клиром само власт, која постоји и за католичко

[1]) Из предлогах уз бр. 48. у арх. слав. срем. генер. ком.

свећенство. Али да би се поставила ваљана и цељна норма, решио је цар, да деликвента из православнога свећенства у свим казненим случајевима без разлике отсуди светска власт; но ту осуду пре публиковања да прегледи двор. вој. савет, а пре извршења да се деликвенат по црквеноме праву прво свуче и на захтевање митрополита, да расправи присуствују два пресвитера; но без гласа.

Нека остане народ у поседу својих цркава, манастира и села недотакнут и нека се у њихов посед врате све оне, од непријатеља преотете цркве.

Свећеницима се допустило, да у свако доба и без питања визитирају цркве у своме окружију. Али ако се та визитација простирала и на друге округе, тад мораху то пријавити дотичној власти за то, да би се избегла крива мњења и неспоразумлења. Властима беше наложено, да прегледачима издаду исправу и наређе пратњу.

Иметак после умрлих без опоруке и насљедника да припадне фискусу, јер не беше допусно, да цркве мало по мало привуку имање својих верних. Напротив допуштено беше, да се оставштина за владиком у три дела подели и од ових да припадне један цркви, други митрополиту а трећи фискусу.

Завештавања турским поданицима и у опште легати, који не стављаху у изглед узајмност беху забрањени.

Непокретна добра, која беху везана за звање, а не за личност без царске дозволе не беше слободно продавати. Само самим собом стечена добра могоше се продати.

Потчињеност митрополиту, по декларатории односише се само на црквене одношаје. Све земље, које поседаваше клир осим дотације, подлегоше порезу.[1])

И за те декларатории сљедоваше год. 1732. један додатни декрет на земаљску управу у Београду и овај искључиво беше опредељен за народ у аустријској Србији. Премда и овај у главноме садржаваше определења декларатории; но опет у њему водише рачуна и о тамошњим различитим околностима.[2])

Решење питања десетка у Лици и Крбави.

Међу тим и питање десетка, које покрену год. 1718. костајнички владика на конференцији у Даљу нађе свога решења за тад.

[1]) У I. фасц бр 29. у арх. ср. генер. ком.

[2]) Бр. 18. и 19. у истој.

Личанима и Крбављанима учини се, да је не право што дају десетка римокатоличкоме свећенству и мољаху 5. септембра 1730. да се испод тога ослободе. Али градачки војени савет пронађе за нужно да се извиди, да ли су њихове земље дужне биле некада православноме или римокатоличкоме свећенству десетка давати. У последњем случају дужан је садашњи поседник земље, био он Србин или Хрват безусловно давати десетак за то, што је то за његову земљу везани терет, јер на томе терету промена поседника не мења ништа. То исто важи и за оне земље, које некада дужни беху давати десетка православноме клиру. За то мораху се свећеници обе вероисповести очувати у свом праву. У једно личански крајишки суд доби налог, да то питање десетка испита и у смислу овога решења свакога на своју дужност притегне[1]).

Протумачни рескрипат од 21. септембра 1734.

Декларациум од год. 1729. и додатни декрет од год. 1732 по изчекивању не ублаже раздражена чувства ни са ове ни са оне стране Саве. Напротив народни депутирци на сабору од год. 1734 подигоше нове жалбе против обоје у име клира и народа, они изјавише да је повреда повластицах, што се

„без обзира на њихов календар приморавају, да светкују римокатоличке главне празнике,

„због попуњења владичке столице тројица предлажу.

„Прво градиште нове и оправљаше старе цркве слободно; но та слобода им је у декларациорији са дометком „si opus fuerit“ (у случају нужде) ограничена. Они мораху тада и саме поправке пријавити, а дозвола за то издаде им се или никада или прекасно.

„Некада клир, осим казнених у свим другим случајевима потчињен беше само владичкој јурисдикцији и ни једној другој, а сада се преко те норме прелази, те и самим владикама забрањује визитирање својих црквених опсега без посебне дозволе.

„Озљеда повластицах је и то, што од оставштинах за владикама један део цркви, други митрополиту а трећи фискусу припада.

„Отступило се и од потчињености владици.

„Најпосле српски клир је опроштен од давања десетка и земљарине; но од неколико година покушава се, да се и на та давања обвеже.“

Ову жалбу поднеше пред царски престол депутирци, будим-

[1]) Бр. 17. У арх. загреб. ген. ком.

ски владика Василије Димитријевић, главни викар митрополитске дијецезе Павле Ненадовић, Вукашан Исаковић, надкапетан српске крајишке милиције (у аустријској Србији) Човић, капетан моришке милиције Михаил Чарнојевић из арадског и Гавра Рашковић из београдског округа у име клира и парода.

На информацију, коју ови дадоше тамо, изађе протумачни решкрипат од 21. септ. 1734. како у погледу декларатopије тако и додатног декрета.

„У томе изјави цар Карло VI. да му није намера, да повуче натраг дато им право слободног вршења вероисповести и црквених обичаја и увераваше их, да ће их у томе праву очувати. Али и клир ће признати, да у једноме са католицима измешаноме месту због отклонења сваког уштрба мора се владалчева религија поштовати и главни празници у толико светковати, да се бар јавни и велики послови не раде.

Што се тиче зидања нових и поправке постојећих цркава, цар им изјави, да обичне поправке могу слободно чинити и упути земаљску управу у Србији и Банату, тако и камералну главну управу и крајишке генералате да им у томе не сметају. Али због зидања нових и оправе таковић цркава, којих траг једва се познаје, придржаше се строго тога, да му се као црквеном патрону и главноме заступнику пријава учини и дозвола изиште, као што то и католички клир чини. Но обећа им да ће, пошто се нужда таковић грађевинах установи дозволу брзо издати.

„У жалби против суђства не нађе цар наведених случајева, који би повређали повластице. По овима клир у црквеним и духовним стварима у истини потчињен беше митрополиту; али со тим у грађанским и казненим стварима не беше изузет испод световњачког суђства. Иначе ако се докаже преступ, било у првоме или другоме случају, нема запреке да се против тога лек потражи.

„Митрополиту и владикама слободно је у свако доба своје цркве, манастире и парохије визитирати; али како учестане визитације јако теретише народ са трошком и предпрегом, то беше царска жеља тамо управљена, да се као и католички црквени главари због тога прегледања пријаве код политичких власти, градских заповедника, администрације и главних заповедништва, које скупа добише налог, да им нужну путну исправу безплатно издаду и по потреби за њихову сигурност одреде и путну пратњу.

„Иначе цар им је признао то, да по смрти владике овога ос-

тавштина са искључењем фискуса подели се између цркве и митрополита.

„О одвисности српскога народа од свога митрополита у стварима, које засецаху у канонско и природно право још нико не посумњаше, а и цар не допушташе, да се они у томе узнемире. Али он се нада и мисли, да митрополит у политичким, грађанским и и казненим стварима неће захтевати она права, која са хомагијалном (свечаноподаничком) заклетвом и са дужношћу поданика у свези стоје, јер су световњачке власти посредством владаоца од Бога постављене.

Решење молбе, да се клир опрости од давања десетка задржи цар себи, да то после реши.

Остали део протумачног решкрипта односише се на преступе католичких црквених главара у провинцијалним областима [1]).

Средства за издржавање свећеника.

Приходи за издржавање православних свећеника беху тако исто неуређени као и код католика. За чистији појам могу следећи случајеви послужити.

а) *У карловачкоме генералату и у Лици.*

Буњићки парох у Лици уживао је 61 јутро земље и добијао је у име штоле и изједначине за натуралија 135 фор.; парох у Рудопољу уживао је 1 јутро земље и добијао је штолу за крштење 17 кр., за венчање 1 фор. 8 кр., хране у вредности од 59 фор. 27 кр.; парох у Широкој Кули није имао земље и добијао је у име штоле 66 фор.; парох у Понори (горњо-карловачка дијецеза) уживао је $9^1/_8$ јутра земље, а у име штоле за укоп кућнога старешине 6 фор., једне одрасле мушке особе 4 фор. 30 кр., детета од 6—12 год. 2 фор., 1—6 год. 34 кр., за венчање са девојком 51 кр., са удовицом 1 фор. 3 кр., за вуну и сир свега 7 фор., хране у вредности од 56 фор.; парох у Скари уживао је $4^1/_8$ јутра земље, а штолу за укопе 30 фор. у готовом, за крштење 7 фор. 30 кр., за венчање 13 фор. 40 кр., хране у вредности од 506 фор. 40 кр.

б) *У вараждинскоме генералату.*

Парох у Врховцу уживао је 5 јутара земље и штолу од 69 фор. 31 кр.; парох у Крчки уживао је $12^3/_4$ јутара земље и за штолу добијао је 158 фор.; парох у Дерешани 16 јутара земље и за штолу 156 фор.; парох у Великој Писаници жи-

[1]) Решкрипт, као прилог лежи уз бр. 9. у арх. слав. срем. генер. ком.

вао је 176³/₄ јутара; парох у Плавшинцу 2 јутра, а парох у Грубишнополју 115½ јутара земље.

У другим парохијама северинске дијецезе мењаху се земље између 10 и 87 јутара.

У име штоле добиваху пароси северинске дијецезе у нарави или изједначини сира 1 = шунку = 3 кр. од сваке куће, за једно обично венчање у 3 класе по 9 кр. 1 фор. и 2 фор., ако се удовица удала за удовца 6 фор., од којих припадаху владици 4 фор., за сарану једнога детета до 7 година 1 фор. 30 кр., од 7 год. више 4 фор. 30 кр. Сваки парох плаћао је владици за посвећење 6 фор. Гдекоји пароси узимаху за прво венчање 1 фор., за свако даље по 1 фор. више [1]).

Такова емолумента уживаху пароси и у другим дијецезама. У архиви славонско сремске генерал команде налази се једна главна релација. која кобно карактерише те одношаје. [2])

У тој вели референат слеђеће (1725): „Та околност што не беше штола установљена проузроковаше злоупотребе, које народ со тим већма теретише, што Славонија а наиме Срем у последњем рату са поставленем војске, са маширањем тамо и натраг и са порезом, која беше за тим разрезана јако беху исцрпљени. Приредише се куплења, утериваху се коначине, димнице и милостиње на врло несношљиви начин. Протосингел, који купише та давиња за митрополита односно за владику, путовао је од места до места. Тамо де је ручао подметуше му под тањир* један дукат, јер без тога и не додирну јело. Такој госби присуствоваху кнез и отмјенији у месту. Чим се гости развеселише, тад протосингел или присутни свећеник покушаваху, да приволу кућнога старешину још и на други поклон, који се обично састајао из рогате марве.

За женитбу по трећи пут захтевала се претерана штола. После смрти треће жене многи ступише у манастир и однеше тамо своја непокретна имања. Деци оставише само покретна добра.

Ако се који младић усавршио у читању и писању, тај се заћаконио да дође до свећеничкога чина и со тим ослободи своју крајишничку породицу од крајишничких терета. Тако настаде читав чопор прекобројних попова, а по списима генералних команда радило се много пута на умаљењу њиховога броја. [3])

[1]) Спецификација у 6 фасц. бр. 12. У архиви загреб. генарал-команде.

[2]) У истој спецификацији.

[3]) Главни извештај од год. 1725 у арх. слав. ср. генер. ком.

§. 5. Обрада земаља.

До карловачкога мира стајаше култура земаљах на најнижем ступњу, многе простране, са трњем или са травом обрасле пустаре лежаху расуте од јадранског приморја до савскога ушћа. Становници ових у првоме упадању турском или одвукоше се ропство или побегоше и потражише себи другу отачбину, као што то посведочавају населбине у западној Угарској. Ако Енгл о desertum primum (прва пустош) у горњој Славонији и desertum secundum (друга пустош) у хрватским кршним висовима говори, со тим само обележава најпространије пустиње. Поред толиких вандалских и поплавних упадања Турака лако се разјашњава та ствар. Особито земаљски део на непријатељској граници остаде пуст. Тек када се опетоваху преселења из Турске, милиција постепено порасте и пружи земљи више сигурности отпоче се и земаљска култура. Када угарски и хрватски сабори више пута уздрмаху биће Крајина, а наиме вараждинскога генералата и радише на томе да се укину, позиваху се вараждинци на њихове дедове, који при оснивању три прва капетаната мораху земље са великим трудом урбарнима (обрадљивима) учинити. Гачко поље све до Оточца беше у прво доба пустиња, поплављења са паленьем и жареньем непријатеља, који допреше чак до Изонца. Тамо где сада лежи штапско место Оточац, по једноме нацрту из времена Херцога саксен-хилдбургсхаузеншког заповедников стан беше са језером опкружен. Славонија беше са мочаром покривена и поплави Саве изложена. Гроф Карафа, када је при првоме оснивању Крајине надкапетанима 312 јутара, а крајишницима само по 2 јутра шипрага у место једног јутра чисте земље за издржавање доделио, имао је пред очима ту цел, да се тако земља обрадном учини, јер фалише земаља за сејање. Насељеници не пружаху само сигурности монархији, већ учинише обрадним велики део земље. И после свиштовскога мира (1791) мораху се велике просторије од шипрага почистити, да се цетински и дрежнички округи могу населити.

Земаљска култура напредоваше према населбини, простор не не допушта да се овде опише све што списи говоре у појединостима; но довољно ће бити за чист појам тадашњих околности ако се наведе то, да је генерал барон Лефелхолц, када је са надинспектором Калиником год. 1714. пропутовао посавску Крајину затекао села 6—10 кућа угомилана и да при регуливсању села у вараждинскоме генералату, дакле у другој половини 18. века нала-

зише се села са 2 или 3 куће. Иванковачкоме добру припадаху 12 пустих пустара, које још и год. 1718 беху не употребљење и пружаху се до Бића и Винковаца. Ове стварне околности мораху се обележити, да се може констатовати из каковога земљшшног стања мораде се војничка Крајина развити.

Још у повоју војиичке Крајине највише и прво развијаше се култура земаља у вараждинскоме генералату, јер тамо се још за времена цара Максимилијана II. заведе сађење дувана, а за времена цара Рудолфа II. сејање првих кукуруза (1612).[1]) Оба та усева сејаху се на скоро и у другим пределима, који беху зато способни. Иначе свуд се сијаху само најпотребитије хране за лебац. Средства за орање беху тада у примитивноме стању, кола још неокована и највише плетена.

Много више унимања обратише се сточарству. Али и ту више се гледало на умножење него на врсту марве. Ове беху неугледне и тераху се из Босне. У кршним висовима и у вараждинској крајишкој области одхрањиваху се многе козе. У мочарним пределима посавске Крајине развише се плођење свиња. Кованлук постојаше у више предела; но у примитивноме стању. Год. 1721 изда цар Карло VI. налог градачкоме вој. савету и подбану грофу Драшковићу, да због унапређења трговине и уведења рукодела у карловачкој и вараждинској Крајини, особито пак сејање куделе све могуће допринесу.[2])

На земљишту вараждинске Крајине у Драви постојаше прање злата. (Goldwäscherei). Унутарње аустријска дворска камера, која надгледаше економију у два хрватска крајишка генералата затражила је 17. септ. 1728 код тамошњега дв. вој. савета, да се крајишници упуте, да у Драви покупљено злато измену код солара Хохрајтера и да се не износи из земље.[3])

О шумарској култури нема трага у првој периоди. Горе се саме засеваху и покрише велике просторије земљиштне. Сваки је вукао колико му је требало, ретко да је когод дрво искорена вадио, већ га је само скресавао или по среди одсекао. Прве шумарске инструкције у другој периоди расветљавају те девастације (пустошења).

Колика беше потреба у дрви, најбоље ће се промерити из тога

[1]) Историја св. Ђурђевачке пуковнија.

[2]) 17. априла Регист. Z. у хронол. иввод. спис.

[3]) Рег. Z. 342. 342 у истој.

стварнога дела, што посавска милиција беше обвезана, да свакоме надкапетану стави по 32 хвата дрва годишње, а по хронологичким списима бечки дв. војени савет беше тога назора, да би се осечки заповедник могао са 100 хвати дрва задовољити. Тамо, где шуме стајаху под надзором дворске камере повукла се граница употреби дрва.

На најкрајњој граници покушавало се, да се горе у густоме стању одрже за то, што се со тим олакшавала обрана и служиште за засеке. При првоме грађењу друмова мораху се неке горе у ширини од 30 хвати исећи. Простране шуме у Славонији исецале се сасвим за то, што служиште за разбојничка уточишта.

На таковој шумској просторији подиже се нова Градишка.

Највећи шумски квар починиште козе у карловачком и варађдинскоме генералату, иначе употребљаваху се шуме за жировање свиња и марвену пашу.

Тада још не постојаше трговина са дрви (осим на приморју), јер тамо исецаху Мљетчани шуме.

§. 6. Трговина.

Још у уводу наговестисмо, да се трговина једва одмакла од мењања робе. Али то важи само у опште и наиме за карловачке крајишнике. Сењ, Карловац и Костајница, по тадашњим околностима већ коракнуше у трговини са кућарењем, коју тераху тада калаузи, калугери т. ј. цинцари и српски трговци из Турске, који пролазиште кроз земљу и своју робу често и за храну измењаху.

Сењ је терао трговину и са сољу, а трговина са храном беше незнатна и како ограничена беше ова, најбоље показује извештај сењског заповедника Тајфенбаха од 16. марта 1713 [1]).

„Кад когод хтеде лађу товарити са храном, мораде то пријавити надкапетану. Овај сазваше месне кнезове, предложиште им случај и нареди истрагу. да ли је снабдевен град са довољно хране. Само у случају, ако се испоставио преостатак дозвољено беше храну извозитии. Ту храну већим делом донеше крајишници на коњи или на магарци у Сењ и ту је измењаху за со. Ретко употребиште своје производе, већ ону количину, коју добиште од крањских и корушких сталежа у издедначину своје плате. То беше објек мљетачке трговине са Турцима. Из Крањске улазило је годи-

[1]) 1. фасц. бр. 10. у архиви загребачке генерал-команде.

шње 3771 стара жита, као изједначина плате у Сењ и ту се та храна куповала од народне војске.

Године 1690. прогласи се за немогућно премештење тридесетнога званија из Модруша у Сењ, и то због тога, што се бојало, да ће крајишницима, који се са изменом своје соли јадно издржаваху и још не извесни у својој населбини то неповољно бити и због тога могли би се обрлатити, да се врате натраг у Турску [1]).

Али унутарње аустријски војени савет још год. 1716. призпаде нужду, да и у војничкој Крајини треба штогод чинити за трговину и у тој намери сазове за 10. новембар депутирце из интересованих места у једну конференцију, која имаде пронаћи средства за унапређење трговине и начин како би се то произвело [2]).

Али то је покренуо сам цар Карло VI., који се сматра као творац аустријске морске трговине. Он свестан замашности те трговине, те с тога тежише за тим, да се отклоне све запреке покрене и нареди, да се предузме и грађење пута од Карловаца до кварнерске обале. Пре свега забрани заповедницима залива, да осим царинаре више не усуде се узимати друге пристојбе [3]).

И у пожаревачком миру (1718) водило се рачуна о трговини, јер закључи се трговачки уговор са Турском, са којим дозвољена беше турским поданицима трговина у великом размеру. Али ови злоупотребише ту дозволу на један начин, који изазове строгу пажњу иа њих. Они кријумчарише робу у земљу и из ове, закрилише земљу са кућарењем, машаху се и у трговину у малим (a la minuta) износише злато и сребро из земље, привукоше на се сву трговину, наиме у вараждинскоме генералату, јер мењаху са пожешцима дуван за восак и извукоше се испод царинаре. Они протегоше трговину своју и до Крањске, ту покупе најбоља оружија и пренеше их у Турску. Да би се то спречило, заведоше се најстрожије припазне мере у Карловцу и Загребу, а особито у Костајници, Пожеше и Хуми, као главним преласцима кријумчарах [4]).

Водена Маута на Купи и Сави.

Карловачку трговину пречише и многа маута на Купи и Сави. По једној спецификацији од г. 1724 [5]) плаћаху карловачки трговци:

[1]) 2 фасц. бр. 35. у архиви загребачке генерал-команде.

[2]) 1. фасц. бр. 16. У истој.

[3]) У хронолошким изводним списима.

[4]) 12. маја 1701. Прилог уз бр. 150. у арх: загреб. генер. ком.

[5]) Бр. 81: у истој.

На Куни:

У Луци, графу Драшковићу по свакој лађи . . . . . 6 кр.
„ Покупском, загребачком бискупу 1 меру (mass) соли или 6 „
„ Летованици, графу Ердедији $2^1/_2$ мере соли или . . 15 „
„ Сасину, загребачком бискупу 3 холбе соли или . . 9 „
„ Петриње 6 мера соли или . . . . . 36 „
Од овога припаде један део заповеднику, један цркви а један профусу.
„ Дренчини, загребачкој капитули 1 меру соли или . 15 „
„ Сиску истој $2^1/_2$ мере соли или . . . . . 15 „

На Сави изт горе.

У Храстелници, графу Ердедији $2^1/_2$ мере соли или . 15 „
„ Вешини, истоме 2 мере соли или . . . . . 12 „
„ Тополовцу, графу Кеглевићу $2^1/_2$ мере соли или . 15 „
Од 4 године јасеновачкоме заповеднику у Скопцу, ако се тамо со продавала, за сваку лађу . . . . . 1 ф. 8 н.
За обалину . . . . . 1 ф. 80 н.

Од Јасеновца, од куда ишчињаху царске мауте, изт доле.

У Градишци и Броду по свакој форинти од вредности терета $4^1/_2$ кр. а заповеднику за пасош седам десетака.

Ако је лађа пролазила кроз Цигац-Лоњу:

У Лешеници, иванићком заповеднику 2 мере соли или . 15 кр.
„ Доњем-Осикову, графу Ердедији 2 мере соли или . 15 „
„ Кутини, царској маути негда 1 ф. 30 кр., а од г. 1727 2 ф. —

Овај терет, који прилично испразниште солске товаре или машаше се у готов новац, може се само онда поузданије промерити, ако се предочи то, какове лађе пловиште тада по тим рекама и како малени беху им товари.

У Костајници мало повољније беху трговачке околности, јер тамошњи становници чињаху војничке службе и због тога беху опроштени од царске мауте. Гроф Рабата (главни пуковник) поставио је у своју приватну корист капије за мауте на Капели; но по тужби костајничана морао их је порушити [1]).

[1]) У хронол. извод. списима.

Уведење доње-аустријског меничког закона 1717.

Год. 1717 увео се доње-аустријски менички закон у карловачкој и вараждинској Крајини. Уз то, са окружном наредбом од 16. декембра публиковало се, да сви они, што у унутарње-аустријским земљама исставе меницу, дужни су ставити се и пред тамошњи менички суд чим не одрже платежни рок. За то официрима, под претњом камбијалистичке (меничко-правне) овршбе забрањено беше менице примати и издавати за то, што они не беху сигурни да ће платежни рок моћи одржати. Али пошто се приметило, да се лакомислено и злоупотребно поступа са издавањем меница, па баш и они који не имаху изгледа да могу платежне рокове одржати; но због олакшања кредита не презаше пред менички суд доћи, то ступи сам цар преко војеног савета против тога со тим, што загрози сваком официру, који би због менице био тужен, да ће му се обуставити плата за исплату дуга, казнити због преступа забране, а по околностима и од службе отпустити [1]).

§. 7. Контумацки ред од год. 1790.

Не малу запреку сачињаваху за трговину и они, против куге на јужној граници постављени контумаци. Крајишници са пушком о рамену не чуваху јужни део монархије само против крвног јој непријатеља, већ и против куге, која људоморне мијасме одаслаше са истока према средњој Европи.

Први контумац беше постављен на просторији карловачке Крајине у Раковици, на просторији баналне Крајине у Костајници и на просторији посавске Крајине у Земуну и Броду. Контумацки рок у ранијој периоди простирао се на 52 дана. Развијање контумачења спада у време велике куге, која под царем Карлом VI. у страшноме размеру конабише народ у средњој Европи.

Између наредаба, које у погледу контумаца у овој периоди изађоше најзначајнија је она од год. 1730. јер, без обзира на њену здравствену значајност најјасније обележава запреке трговачких увоза на јужној граници.

„Пре свега у контумацким кућама мораде бити у приправности довољно места и просторије, да се могу особе оделити од робе.

[1]) 30. јула 1724. бр. 128. у арх. загреб. ганер, ком.

„Оне особе, на којима је контумацки лечник приметио кужне знакове, не смеху наступити контумац, већ одма се сместише у Лазарет, (болницу). Тако се поступало и са оним особама у контумацу, на којима се приметише сумњиви знаци и у овоме случају за оне особе, који се у контимацу налазиште, отпочесе контумацки рок из нова.

„Како за послугу под контумац стављених особа, тако и за сачување и откужење робе беху засебни послужници постављени, од којих први смеху само са оним особама састојати се, које, по определењу имаху послуживати. Иначе послужници обе врсте стајаху под строгим падзором.

„За откужење писама употребише се засебне особе. Стари начин откужења, да се писмо превуче кроз сирће укиде се као не довољан. Тад се писмо отварало, на сирћетској пари подржало и онда опет запечатило. У трговачким писмима нађене мустре не слаху се даље.

„Кафу, пиринац и сличне робе истресоше из врећах, преметоше се у здравоме ваздуху и сместише се под кров за три недеље да их промаја пролази. Спреме, н. пр. џакове; што се могоше откужити провукоше у различито време кроз воду, а друге код којих не беше могуће н. пр. папир, тај се сагорео.

„Поморанџе, лимунови и слична воћа, по откужењу врећах могаху се опет даље отправити.

„Вуна, предене робе, памук, лан, камилске и козије длаке, сирова предена или не предена, а тако плетена свила беше такође из вреће повађена, за шест недеља на ваздуху држана и често преметана.

„Исто тако поступаху тада са вуненим, полусвиленим и другим творничким производима, муселином, ватом и другим ланеним стварима.

„Кожне поставе, хаљине, стругане и нестругане коже изложише се за 6 недеља на ваздух. На против платна и друге робе, које се могаху са водом откужити, само се опраху.

„Тешке ствари, наиме злато које пролазише кроз многих руку и са зноја подлеже окужењу прало се у сланој води и сапуници. Бакар, олово, цин и туч пролазише и без контумаца. Напротив сено, слама и трска у којима беху те ствари опремљене мораху се сагорети.

„Са зејтина, балзама и сличних морао се завијутак скинути и

течност по ново завити. Течности у бурадима могаху се без запреке даље отпремати.

Покушај угарске дворске канцеларије, да се уведе једнака мера за дужину (риф) и тежину пропаде за то, што крајишници чврсто остаху при својим старим мерама (1734).[1])

§. 8. Поштарство.

Поштарски промет у Крајини завео се тек у другој половини 16. века и отпоче се с јахањем.

Године 1693. добије налог главни дворски поштар гроф Паар, да боље устрои поштанску везу са Загрдбом. Али он већ год. 1696. изјави војеном савету, да у карловачкој Крајини постављени поштари (управо само камбијатуристе, поштарски возачи) за будуће неће моћи остати за то, што не могу да купе земаља, а пошто не добијају плате то су им земље необходно нужне.[2])

Тек године 1701. са наименовањем Приморића за поштара у Карловцу дође и поштарство у регулисани течај. По упутству, овоме 25. септембра издатоме редовна поштанска веза, тицало се обичне поште, која само понедељником из јутра или ештафете (брзе поште) или курира обављала се на кољу. Само у томе случају, ако који официр или други путник због болести не могаше јахати, дужан беше поштар таковоме путнику, а особито у службеноме одношају стојећему ставити каруца за даље путовање.

Надошле пакете осим поштара могао је само главни пуковник отворити, особито ако први беше болестан.

Ако главни пуковник или његов заступник бешо отсутан, тад његове особе тицајући се списи мораху се са поштанском упутницом за њиме послати.

Обична (ordinäre) пошта носише само писма и списове. За друге пошиљке одговоран беше поштар само онда, ако се са другим поштарима о таковој експедицији какови уговор склопио.

Експедиције изван поштанскога опсега беху само главноме пуковнику кли његовоме заступнику дозвољене. У таковим случајевима могло се нарачунати 6 крајцара по миљи за пренашање.

За писмо на пол или на целоме табаку плаћао се један грошић за поштарину.

---

[1]) 13. авг. Рег. бр. 195. 18. у хронол. извод. списима.

[2]) 30. јуна 1727. бр. 128. (упутство) у арх. загреб. генер. ком.

У једно, од поштарине слободно писмо не смеде се друго сакрити, јер иначе дотични губише ту слободу поштарства.

Повишење јахарине или штафеталне пристојбе строго беше забрањено.

Поштар, осим двор. војенога савета беше само главноме пуковнику потчињен и овај морао га је за случај нужде и у обрану узети. [1])

[1]) Упутства у архиви држ. воj. министарства.

ПРИЛОЗИ УЗ I. ПЕРИОДУ.

I.

Штатути и повластице вараждинског генералата.

Nos Ferdinandus etc.

De Magistratibus.

Art. 1.

Cuilibet pago Valachorum inter fluvios Savum et Dravum habitantium suus sit judex sive knezius; vir scilicet ad id genus officii obeundum snfficiens et idoneus, qui statuto ad id tempore mense nimirum Aprilii ante festum St. Georgii a sui pagi communitate pro uno anno eligatur et electus a generali ad ejus notitiam significetur.

Art. 2.

Quemadmodum universa Valachorum communitas in Trium Capitaneorum supremorum, nimirum *Križensis, Koprainicensis* et Ivanićensis districtibus commoratur, ita quoque in quolibet capitanatu seperatim eligatur et constituatur *supremus judex,* vir peritus legumque patriarum guarus, qui una cum 8 assessoribus judiciis in suo districtu praesideat ac universas causas et controversias secundum praesentia statuta cognoscat et decidat.... Electio autem judicis et 8 assesorum in vel circa festum St. Georgii eo fiat modo, ut nimirum omnes knezii sui districtus una cum duobus et tribus senioribus vel juratis ox uno quoque pago in certo ejusdem capitanatus loco conveniant, ibique judices et octo assessores pro districtu sui Capitanatus rite eligant. Qui judices et assosores ita in quolibet capitanatu electi Generali proponentur et ab eo nullis legitimis obstantibus causis confirmabuntur. Si quae legitimae causae obstare viderentur, illae statim nobis significabuntur, singulis autem annis iidem supremi judices tempore et modo, quibus dictum est per knezios et seniores pagorum in quolibet capitanatu libere ad officio removebuntur vel si ita visum fuerit, idque patriae commodum et utilitas suaserit, in eodem officio religuentur et a Generali memorata ratione denuo confirmabuntur.

Art. 3.

In publictis publicae tranquilatati contrariis atque aliis etiam criminalibus poenam sanguinis inferentibus, *knezii* delinguentes obsque mora comprehendere et capitaneo supremo sui districtus ad manus Profosi tradere teneantur. Interim autem supremus judex cum suis assessoribus statim causas cognoscat, ut iidem delinguentes, cum talis delicti et criminis rei judicati fueriut, ad regimen bellicum transmittantur ibique servato juris ordine non in pecunia vel bonis sed solum in corpore vel opere publuco vel alliis suppliciis puniantur.

Art. 4.

In levioribus autem knezii reos carceri includant, donec vel ab ipsis idonee caveatur vel tempus juris dicendi appropinquet et tunc judicio sistantur ac contra eos servatis de jure servandis procedatur.

Art. 5.

Kneziorum muniis non solum illud incumbet, ut in iis districtibus cunctarum nnmerum domorum et familiarum nec non omnium capitum virilis sexus, 17 ætatis annum excedentium, exacto sciant eumque utrumque numerum in catalogo descriptum habeant, sed ut unusquisque patrum familias, eosdem masculos annum 17, excedentes in suis domibus alant, solicitæ curæ habebunt.

Art 6.

Si quis ex Turcia vel aliunde transmigrans vel hoc vel illo capitanatu sedem figire voluerit, in cum præscitu Supremi capitanei fieri necesse est, sin autem Valachus, qui jam semel in aliquo loco sedem fixit, vel alius ibi legitime commoratus est, domicilium in eodem capitanatu mutare velit, id ut cum solo supremi judicis assesorumque et knezii praescitu fiat, sufficit.

Art. 7.

Knezii summa vigilantia et studio omnia delicta et maleficia præcavere conabuntur, quodsi vero quispiam ex iis de praevaricatione et collutione cum reis in quocumque delicto judicialiter convictus fuerit, tunc supremus judex et assessores talem knezium tanquam infamen officio movebunt juxtaque ob ipsum factum pro ejus qualitate mulcta merita afficient, vel sie enormitas delicti poenam sanguinis mereri judicabitur, ad regimen belicum transmittent, alio interim idoneo viro in locum legitime subordinato.

Art. 8.

Tenebuntur insuper knezii advigilare, ut fures quam primum capiantur et profosio suo assignentur, res autem furto ablatae apud judicem supremum doponantur, ut ibi servatis de jure servandis dominis restituantur.

Art. 9.

Omnia conventicula et congregationes extra eas, que pro eligendis kneziis, judicibus et assessoribus modo, quo supradictum est, legitime celebrabuntur, in universum sub poena vitae interdictae sunt. Si quas autem necessitas exigerit, ex permissu Generalis instituantur.

Art. 10.

Juramentum autem judicum assessorum et kneziorum per Deum vivum et generosam Dei genitricem Virginem Mariam, per omnes sanctos et electos Dei in atriculos praemissos concipiatur, addito insuper, ut promittant se Deo, christianae reipublicae, nobis et successoribus nostris legitimis Ungariae regibus, Generali et supremis capitaneis fidem et obedientiam exhibituros, omnia reipublicae pernitiosa et bonis moribus contraria revelaturos et quod omnibus et singulis coram se causantibus absque cujusvis personae divitis scilicet pauperis exceptione, omnibusque, prece, praemio, favore, amore et ōdio postpositis et remotis, prout scilicet secundum deum et justitiam cognoverint, justum et verum judicium atque executionem in omnibus rebus facient pro suo posse. „Sic ipsos Deum adjuvet et omnes sancti.“

De judiciis.

Art. 1.

Omne judicium una cum supremo judice et 8 assessoribus Valachis, ut supra memoratum est, juratis consistere debet, quibus insuper notarius et ipse juratus adjungatur.

Unius autem vel duorum assessorum absentia judicium non impediet, et si judex Supremus ipse judiciis interesse nequeat ipsius loco proximus in ordine assessor praesideat.

Art. 2.

Judicis officium sit, una cum assessoribus dies judicales praefigere, ita tamen, ut termini citationum et evocationum ultra 15 dies non excedant, semper autem 3. citatio peremtoria sit.

Art. 3.

Reus, in causam attractus, ad actoris instantiam in jus vocetur tumque respondere non teneatur nisi rite et legitime citetur.

Art. 4.

Reus si tribus vicibus per literas judiciales sive Birsagiales citatus non comparuerit, contra eum in contumaciam procedatur et actori finale judicium et justitia administretur ipseque contumax in expensas condemnetur.

Art. 5.

In litationibus pro primo Sigillo 50 denarii ungarici, pro 2. duplum et pro 3. triplum solvatur, ita ut causa finita et decisa haec birsagia in duabus partibus pro judice et assessoribus et in tertio pro judice et assesoribus et pro parte victrice exigantur.

Art. 6.

Nullae exceptiones dilatoriae praeter impedimenta legitima admittantur, ac de caeteris etiam procesessus in omnibus summarius sit et hinc absque strepitu et figura judicis ordinarii observetur adeoque factum, ut meritae rei duntaxat simpliciter et de plano consideretur et secundum allegata et probata juricetur; finaliter autem decisiones et sententiae in casibus, qui in istis statutis specificati non sunt, secundum regni jura ferantur.

Art. 7.

In testimoniis deponendis non more Slavonico in alterius animam jurabitur, sed quilibet seorsim de visu et scitu examinatus juramento testabitur, qui autem melius probarit, judicis et assessorum erit determinare.

Art. 8.

Nullus ad juramentum praestandum nisi jejunus admittitor.

Art. 9.

A sententia judicis intra decendium ad Generalem appellare fas esto. Quod si non fiat, elapsi fatalibus sententia transeat in rem judicatam. Appellans autem appellationem suam intra unum mensem introducere ac intra duos alios menses prosequi obligatus sit. Alterutro enim non ita observato appelatio deserto habeatur et sententiae executionem sortiatur et qui male appellaverit, in expensas damnabitur.

Art. 10.

Sententiae ubi nulae appellationes interpositae fuerint, elapso 10. die per knezios vel unum ex assessoribus executioni demandentur. Qui

autem parere recusaverint, secundum qualitatem delicti puniantur, vel etiam, si enormitas resistentiae id ita meruerit, ad regimen militare remittantur procedente nihilominus executione.

De rerum dominio.

Art. 1.

Cuilibet pago vel opido sui certi limites determinentur.

Art. 2.

Si quis de frumento adhuc in agris existente, vel de aliis rebus mobilibus cum alio convenerit emptorque hoc duobus vel tribus testibus probare poterit, contractus validus esto.

Art. 3.

Qui autem domos uti etiam agros et alios fundos vendere aut oppignorare aut quocumque alio titulo et quacumque de causa aliis dare voluerit, id ut coram knezio et duobus vel tribus testibus faciat necesse et, alias contractus nullam vim habeto.

Art. 4.

Cuique, si fundum suum aliter adire non potest, per agrum vicini sui consueto tempore eundi vehendique jus esto. Sed quantum fieri poterit, vicini agro ab ipso parcatur.

Art. 5.

Si quis rem suam alteri ad certum tempus oppignoraverit illeque tempore elapso debitum non solverit, tunc ad instantiam creditoris de redimendo pignore per knezium admoneatur et nisi id intra tres menses fecerit, pignus per eundem knezium et duos vel tres seniores pagi aestimetur et de eo creditoribus cum eo, quod interest, exsolvatur, residuum vero domino pignoris restituatur.

Art. 6.

Rebus alienis contra pactum et voluntatem sui propriarii cum damno ejusdem utens, eidem proprietario pro arbitrio judicis secundum jus damni aestimationem satisfacere teneatur.

Art. 7.

Testamentariae dispositiones coram knezio et 4 vel 5 testibus fide dignis, aut coram sacerdote et 2 vel 3 itidem fide dignis testibus celebrentur adhibito tamen semper notario vel loco ipsius 2 aut 3 testibus legitimis.

Art. 8.

Patre familias absque liberis defuncto major natu frater vel proximus agnatus una cum vidua relicta familiam gubernet. Quodsi vero defunctus juxta viduam liberos quosque reliquerit, ipsa vidua una cum tutoribus vel curatoribus familiae praesit et junior liberorum cum reliquis, nullo sexus discrimine habito, ex aequo ad haereditatem admittatur.

Art. 9.

Boves, equos, vaccas, oves, capras, porcos, vinum ac frumentum omnis generis cuilibet Valachorum sicut aliis regnicolis intra et extra capitaneatus sui districtus secundum legitimam regni consuetudinem ac regia decreta observatis praestitisque praestandis pro libitu vendere et emere, inducere et educere liberum et permissum sit.

De delictis privatis et publicis.

Art. 1.

Omne furtum, cujus pretium 30 vel effectione simul commissa 20 florenos hungaricales non excedit, a judicibus supremis vinculis vel opere publico puniatur. Majora autem furta committentes ad regimen bellicum mittantur. Ibi non pecuniariis poenis sed suppliciis corpori infligendis cöercendi.

Art. 2.

Ita etiam, si quis secunda vel tertia vice in furto deprehensus sit atque ejusmodi furta duabus et tribus vicibus commissa 50 florenos excedant, et ipse ad regimen bellicum in corpore poenas soluturus transmitatur.

Art. 3.

Si quis violenta manu alteri quidpiam surripuerit vel abstuterit, ille raptum cum damno illato restituat nec non 4 et pro arbitrio judicii plurium sed ad summum 10 florenorum ungaricalium poenam luat. Si vero insuper salionem etiam absque lethali laesione percusserit vel vulneraverit ei pecuniaria mulcta major sed ad plurimum 10 floreni solvendi sint. Attamen si reus utroque casu pauperioris sit conditionis vel ob enormitatem delicti alias id ita videatur, is carcere aut opere publico aut alia ejusmodi animadversione castigetur.

Art. 4.

Si cujuspiam jumenta vel animalia alteri damnum fecerint, illud damnum pervilinos aestimetur et ab animalis domino sarciatur, ac interim

damnum porro liberum sit, ipsum animal, quod damnum fecit, donec sibi satisfaciat retinere.

Art. 5.

Si quis vero alterius animalia post aestimationem et dammi compensationem adhuc retinuerit, ad id, quod interest, tenebitur.

Art. 6.

Si quis alterius jumenta noxam committentia ex malitia verberaverit vel occiderit, is animalium domino, compensato prius quantum noxae passus est, damnum refundat, eh nihilominus ob malitiam pro qúalitate facti puniatur.

Art. 7.

In rixis et tumultibus, qui cum sanguinis profusione fient, reus 5 vel etiam pro arbitrio judicii plures sed ad summum 8 florenos ungaricales ac laeso expensas et damna nec non Chirurgo debitam mercedem solvat. In aliis vero, qui absque sanguinis effusione vibratis gladiis sola percusione, vel alio insolentiori modo committentur, medium aut integrum aut ad summum etiam 4 florenos ungaricales pendat. Ansam quoque talium rixarum et tumultuum praebentes singuli medium aut ad summum 3 fl. ungaricales solvant, ita tamen, ut in arbitrio sit judicii res jam dictarum mulctarum vice, sicut in 3. articulo pro qualitaie personae vel facti aliis in corpore suppliciis afficere.

Art. 8.

Post tales autem rixas et tumultus etsi laesa pars ob suam offensionem nullam ad judicem deferret querelam, nihilominus tamen contra reos, si judicio ob enormitatem facti ita videbitur, ex officio erit inquirendum ac pro qualitate facti procedendum.

Art. 9.

Fornicarii manifesti ut et ipsae fornicariae vinculis in pane et aqua per aliquos dies vel opere publico puniantur; adulteri vero et raptores regimini bellico judicandi ac etiam in corpore castigandi subjiciantur.

Art. 10.

Inobedientes filii vel etiam gravius in parentes peccantes a judicibus pro gravitate facti carcere vel similibus suppliciis cöerceantur vel etiam, si delictum judicibis ita enorme videatur, ad regimen bellicum transmittantur. Si autem levior sit filiorum culpa, contra illos absque parentum accusatione judicaliter non procedatur.

Art. 11.

Pecuniariae mulctae pro judicum et caeterorum officialium salariis aliisque judicii expensis applicentur.

Art. 12.

Profosio ab incarceratis et arrestatis personis in posterum non ultra 25 denarios exigere permissum sit.

De rē militari.

Art. 1.

Qui ex Valachis stipendia merent, juri militari, ut reliqui nummarii(?) stipendiarii in omnibus subsint ac sua munia fideliter obeant. Quod et de reliquis intelligendum, qui licet stipendia non habeant, nihilominus militaria stipendia obeunt, et eorum respectu immunitate donati sunt

Art. 2.

Vojvodae sint viri militares, illibatorum morum et vitae integritate praediti ac quovis suspitionis vitio carentes, si autem casu quocumque in alicujus criminis genere suspecti habentur vel etiam do malefactis accusati forent, causae tales coram capitaneo vel vicecapitaneo et suis officialibus militaribus, inter quos semper aliquot et ad minimum 3 vel 4 vojvodae sint, examinentur et prout visum fuerit rei, vel poena merita per eosdem afficiantur vel ulterius ad regimen bellicum dirigantur.

Art. 3.

Eadem ratione, si vojvodae quempiam ex suis haramiis alicujus delicti reum vel accusatum habuerint, id ipsum etiam capitaneus cum officialibus militaribus et vojvodis judicialiter examinent, et, si delictum levius fuerit, in reos pro qualitate animadvertant, in gravioribus autum ad regimen militarem transmittant.

Art. 4.

Ita etiam caeterae omnes lites et controversiae, fundos ac alia bona immobilia non concernentes, qui inter vel contra vojvodas et haramiales aliosque, omnes solariatos milites motae fuerint, praescripta ratione cognoscantur et dirimantur, quae autem circa fundos aliasque, res immobiles orientur, eae solis judicibus et assessoribus subsint decidendae.

Art. 5.

In vojvodarum uti etiam vexilliferorum aliorumque officialium demortuorum vel etiam judicialiter ab officiis depositorum loca alii bene meriti per communitatem Generali commendabuntur.

Art. 6.

Salaria et stipendia a vojvodis haramialibus militibus solventur et distribuentur juxta modam et consuetudinem antiquam.

Art. 7.

Quum vero tota Valachorum communitas rebus potissimum belluis ac militaribus vacet, ob idque singularibus privilegiis gaudeat, ideo omnes et singuli ipsorum sive stipendiarii sint, sive non, ad secundum desertum, sive silvas inter Savum et Dravum singulis annis, relictis tantum in munitionibus vigilibus sufficientibus sint obligati, at nimirum eo labore Turcis et inimicis omnis ad illa loca aditus et in christianos impetus intercludatur.

Art. 8.

Similiter castella in suam defensionem exstructa aut abhuc exstruenda suis laboribus coadjuvabunt.

Art. 9.

Insidias et machinationes suspectas fideliter ad nos vel generalem nostrum deferent.

Art. 10.

Ad fines patriae in omnibus tribus capitaneatibus ne ullus christiani nominis hosti pateat aditus, praeter salariatos milites etiam caeteri cuncti Valachi stipendio carentes suis sufficientibus semper excubiis et vigiliis tueri aut custodire obligati sint.

Art. 11.

Quocumque autem tempore, quod Deus clementer avortat, quidam impetus aut suspicio majoris momenti oriretur, ex omnibus omnino capetaneatibus, quotquot inveniuntur Valachi imo ipsa juventus 18. annum excedens, ad Turcas et hostes cunjunctis viribus omni ex parte cum vitae et sanguinis effusione propulsandos subito erunt parati adeoque militaribus signis ad hoc per Generalem deputatis excitati, inter 2 ad summum 3 horas cum omni bellico apparatu semper ad minimum 6 vel 7000 militum Valachorum in unum locum congregrabuntur, donec et qui longius distant, praecepto signo accurrere seque cum illis conjungere, vel alio, ubi necessitas id requisiverit, secundum generalis dispositionem convolare possint.

Art. 12.

Si contra hostem extra provinciam ducentur, absque stipendio in patribus Turcis subjectis per 14 dies, in aliis vero provinciis per 8 dies castra generalis sequentur, quibus elapsis ut reliqui stipendia accipient.

Art. 13.

Et quia pauci stipendiarii inveniuntur, plurima que pars solario caret Generales nostri illis omnibus utriusque conditionis, prout hactenus moris fiunt, plumbum pro conficiendis globis et pulverum tormentarium ad sufficientiam suppeditabit.

Datum Ratisbonae die 5. Octobris 1630.[1])

II.

Српске дипломе и повластице.

а.) Привилегија од 6. апр. 1690.

Nos Leopoldus ect. ect. Omnibus populis et provinciis, ab haereditario Nostro Hungariae regno dependentibus, et quibusque aliis praesentes lecturis aut audituris, inprimis vero populo albanensi gratiam Nostram caesaream regiamque et omne bonum.

Notum sit vobis, quod bellum turcicum, ad quod faedifrage et injusque provocati sumus, pro munere Nostro caesareo et regio, in protectione divina et causae Nostrae justitia confisi, prosequamur. eo solo fine, ut populos Nobis jure subjectos, et jure a memorato Nostro Hungariae regno dependentes, omnesque alios christianos, immani Turcarum servituti ereptos, pristinae libertati, pristinis privilegiis, pristinaeque cum corpore, a quo dependent, unioni, abusu omni sublato, reparatoque defectu per tirannidem turcicam introducto, et reddito unicuique jure suo, restituamus. — Quapropter omnes populos, per universam Albaniam, Serviam, Mysiam, Bulgariam, Sillistriam, Illyriam, Macedoniam, Basciam constitutos, aliasque provincias a praedicto regno Nostro Hungariae dependentes, omnesque alios populos sub jugo turcico gementes benigne hortamur, ut, pio et paterno Nostro desiderio correspondentes, in hac tam favorabili occasione, attritis tot cladibus per victricia arma Nostra Turcarum viribus, pro sua salute et libertatione, religioneque christiana promovenda, omnes ad partes Nostras accedant, contra Turcas arma sumant, copiis Nostris pro oportunitate et necessitate, ad mandata Nostrorum bellíducum et generalium, qui justo numerosque exercitu proxime in campo comparaturi sunt, se adjungant, iisdem pro posse annonam caeteraque necessaria pro earum conservatione subministrent, et proptas in quibuslibet occasionibus contra hostem communem ferant subpetias. — fortis bellíducibus Nostris iisdem

[1]) Превод ових штатута и повластице види у § 15. под насловом „Пра уставни и управни штатут за варађинску Крајину 1630" на стр. 65 до закључно 73. — Превод.

protectionem omnem contra Turcarum impetus impertuturis, exactamque ubilibet, prout serio demandavimus, militarem disciplinam servaturis, — et legitimae Nostrae dominationi voluntarie se restituaut, si gratiam et clementiam Nostram experiri velint. Promittimus vobis omnibus praedictis populis et provinciis, Nobis qua regi Hungariae de jure subjectis et legitime subjiciendis, servata in primis religionis suae, eligendique Voivodae libertate, privilegiis et juribus, exemptionem ab omni onere publico et contributione, exceptis tamen antiquis et solitis ante omnem Turcarum invasionem regum et dominorum juribus, sublato etiam in iis omni abusu per dominium turcicum introducto, nisi in casu necessitatis bellorum, in quibus pro vestra propria salute ac defensione, per modum gratuitae contributionis, pro posse necessaria subsidia concedetis, quibus copiae Nostrae possint conservari, defendi provinciae, et onera belli sustineri. Excusso autem jugo turcico, omnia in formam stabilem et ordinem debitum pro futuro ad votum et satisfactionem vestram redigemus, et cuilibet juribus suis libertate religionis, privilegiorum et immunitatum redditis, cunctis et singulis justitiam administrabimus, universis gratiae, clementiae, benignitatis ex paternae Nostrae protectionis documenta uberrima proaebituri. Promittimus, insuper, donamus, et concedimus omnibus et singulis liberam bonorum, sive mobilium, sia) immobilium, quecumqae Turcis in confinibus suis ademerint, possessionem.

Agite igitur pro Deo, pro religione, pro salute, pro libertate, pro securitate vestra restauranda, intrepive ad partes Nostras accedite, lares vestros culturamque agrorum non deserite, socios vestros ad sequenda vestigia vestigia vestra nivitate, et occasionem hanc a Deo et Nobis oblatam vobis et nunquam amplium redituram arripite, si vobis, si filiis vestris, si denique dilectae patriae, et saluti consultum velitis, dum vobis in reliquo universim, et singillatim gratiam Nostram caesaream et regiam luculenter offerimus.

Datum in civitatae Nostra Viennae die 6 mensis Aprilis anno 1690, regnorum Nostrorum, romani 32, hungarici 35, bohemici vero 34. Leopoldus (L. S.) T. A. Henr. Comes de Stratman. Ad mandatum Sacrae Caesareae Regiaque Majestatis proprium Steph. And. de Wenderburg.

Српски:

Ми Леополд и т. д. и т. д. Свима народима и земљама, које од наше насљедне краљевине Угарске зависе, и свима другима, који ово читали или слушали буду, а поглавито народу албанском нашу царску и краљевску милост и свако добро.

Нека вам буде знано, да турски рат на који смо нарушењем уговора и неправедно изазвани, по Нашем царском и краљевском званију, уздајући се у божију заштиту и у праведност Наши ствари само на ту циљ водимо, да народе, који су Нам правно потчињени и који правно зависе од Наше споменуте краљевине Угарске и све друге хришћане из грозног турског ропства ослободимо, и пређашњој слободи, пређашњим повластицама и пређашњем савезу са телом, од којега зависе повратимо, укинувши сваку злоупотребу, поправивши штету турском тиранијом нанешену и повративши свакоме своје право. — Због тога све народе, који по свој Албанији, Србији, Мизији, Бугарској, Силистрији, Илирији, Мацедонији, Расији станују, и друге земље, које од предречене краљевине Наше Угарске зависе, тако и све друге народе, који под турским јармом стењу благо опомињемо, да Нашој побожној и отачанској жељи одговарајући у овој тако повољној прилици, кад су турске снаге у толиким погибијама Нашим победним оружијем сатрвене, за своје спасење, ослобођење и хришћанску веру сви на Нашу страну пређу, против Турака на оружије устану. Нашој војсци, по угодности и нужди на заповест Наших војвода и генерала придруже, која ће на скоро са довољном и многобројном војском бојно поље наступити и њој по могућству храну и што јој још узтреба за издржавање дају и у свакој прилици против општега непријатеља за помоћ готови буду, а речене Наше војводе даваће им против турских нападаја сваку заштиту и држаће свагде, као што смо озбиљно наредили војнички запт, и да се Нашем законитом господству својевољно поврате, ако хоће да искусе Нашу милост и благонаклоност. Обећавамо вама свима предреченим народима и земљама, које су Нама као угарскоме краљу правно потчињене и које ће се законито потчинити, задржавши поглавито слободу, повластице и права своје вероисповести и избора војводе, да ће те слободни бити од сваког јавног терета и данка, изузевши стара и обична, пре сваког турског упадаја постојећа краљевска и господарска и укинувши у свима сваку, турским господством заведену злоупотребу, осим у случају нужде ратне, кад ће те за ваше сопствено спашење и обрану на начин добровољнога прилога давати по могућству нужне прилоге, да се Наша војска може издржати, земља бранити и ратни терет сносити. А када се турски јарам стресе, све ће мо довести у сталну форму и надлежан ред за будуће по жељи и на задовољство ваше, свакоме повратити своје право и слободу вероисповести, повластице

и од свакога терета свима и свакоме поједином и сљедова ће мо правду и даће мо вам свима најобилатије сведочанство Наше милости, благонаклоности, благости и отачанске заштите. Осим тога обећавамо, поклањамо и уступамо свима и појединима слободно посједовање покретних или непокретних добара, која год на својим границама од Турака одузели буду.

Радите дакле Бога ради, да повратите вашу вероисповест, спашење, слободу и безбедност; без свакога страха прелазите на Нашу страну, не остављајте куће и пољску радњу, позовите ваше другове да сљедују вашим трагом, употребите ову од Бога и Нас дату вам прилику коју никада не ће те ућучити, ако хоће те да се постарате за себе, зу вашу децу, за мило отечество и спашење, у осталом свима вам нудећи Нашу царску и краљевску милост. Дано у Нашему граду Бечу 6. дана месеца Априла године 1690. Нашега краљовања, римскога 32., угарскога 35., а чешкога 34. Леополд. (М. П.) Т. А. Хенр. гроф Стратман. На заповест пресвет. цар. и крал. Величанства. Стеф. Андр. пл. Верденбург.

б. Привилегија од 20. августа 1691.

Nos Leopoldus ect. ect. Honorabili, Devoto, Nobis Dilecto Arsenio Csernovich, orientalis ecclesiae ritus graeci Rascianorum archiepiscopo, episcopis, omnibusque aliis ecclesiasticis et saecularibus statibus, capitaneis, vice-capitaneis, toti denique communitati ejusdem graeci ritus; et nationnis Rascianorum per Hungariam, Slavoniam, Illyriam, Missiam, Albaniam, Graeciam, Bulgariam, Hercegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam, caete atque annexa loco, et quibusque aliis praesentes Nostras lecturis, inspecturis, vel audituris, gratiam Nostram caesaream atque regiam et omne bonum. Non solum ex demisso Libello Nobis vestrum omnium Nomine per ablegatum ad Nos Episcopum Jenopolitanum, *Izaiam Deakovich*, verum et verbali ejusdem expositione luculentius clementissime percepimus demissam Gratiarum Actionem vestram, quod vos e faucibus Barbarae Turcarum Tyrannidis ereptos pristinae restituerimus libertati, Obligationemque perpetuam, qua Nobis, ob tanti beneficii exhibitionem, obstrictos vos, Posterosque vestros profitemini, debiti quidem vestro, Nostra tamen eo majori satisfactione, quod agnito Jure Nostro, vos in Sinum Gratiae, Clementiae Nostrae, qua Domini et Regis vestri legitimi, projicientes, sub umbra protectionis Nostrae posthac vivendum vobis et moriendum esse laudabili animi fortitudine declaretis. Cujus nobis perquam acceptae Contestationis et Exhibitionis vestrae intuitu, vos universos et singulos in Tutelam Nos-

tram Caesareo Regiam clementissime non tam suscipimus quam ad egregium propositum animis vestris figendum et filiis inculcaldum perpetuo omnibusque in occurrentiis, realibus documentis magis magisque confirmandum; ad arma proinde contra infestissimum Christiani Nominis Hostem et Prosecutorem vestrum sub auspiciis Nostris, Nostrumque Belli-Ducum directione sumenda, propulsandasque injurias, calamitates ac miserias vobis iniquissime, crudelissimeque hactenus illatas paterne hortamur. Vicissim, ut lenitatem ac dulcedinem Imperii, dominatusque Nostri in ipso limine sentiatis, petitionibus vestris pietate Nobis connaturali annuentes, benignissime decrevimus, ut juxta Orientalis Ecclesiae Graeci ritus Rascianorum Consuetudinem ad Normam veteris Calendarii libere conservemini et prout hactenus, ita deinceps a nullis Ecclesiasticis vel Saecularibus Statibus ulla afficiamini Molestia; liceatque vobis inter vos, ex propria facultate ex Natione et Lingua Rasciana constituere Archi-Episcopum, quem Status Ecclesiasticus et Saecularis inter se eliget; isque Archi-episcopus vester liberam habeat facultatem disponendi cum omnibus Orientalis Graeci ritus Ecclesiis, Episcopos consecrandi, Sacerdotes in Monasteriis disponendi, Templa, ubi opus fuerit, propria facultate extruendi, in Civitatibus, et Villis Rascianos Sacerdotes subordinandi: verbo, sicut hactenus, Graeci ritus Ecclesiis et ejusdem Professionis Communitati praeesse valeat, ex propria Authoritate Ecclesiastica, Vigore Privilegiorum, a Praedecessoribus Nostris Divis quondam Hungariae Regibus, vobis concessorum, in tota Graecia, Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolia et Herczegovina, nec non in Hungaria, Croatia, Mysia et Illyria, ubi de facto existunt, et quatenus, ac quamdiu in Nobis universi et singuli fidel s, ac devoti erunt facultate disponendi gaudeat. Statibus porro Ecclesiasticis, velut Archi-Episcopo, Episcopis, Monachis, omnisque Generis Sacerdotibus Ritus Graeci, in Monasteriis et Templis maneat facultas disponendi, ita ut nemo in praedictis Monasteriis, Templis ac Residentiis vestris violentiam exercere veleat; verum in Decimis, Contributionibus et Quarteriis antiqua immunitate gaudeant nec super ecclesiastico Statu ullus Saecularium praeter Nos, potestatem habeat arrestandi vel incaptivandi aliquem, sed Episcopus tales, a se dependentes Ecclesiasticos poenam aliquam incurrentes, Jure ecclesiastico seu canonico punire queat. Conferimus etiam et confirmamus Graeci ritus templa Monasteria et ad haec spectantia, prout etiam Archi-Episcopum et Episcopos cernentia bona, qualiacunque illa sint, juxta Collationem Praedecessorum Nostrum possidenda; quae autem templa Christiani Nominis Hostis Turca vobis ademit, ea quoque recuperata Manibus vestris resignare demandavimus. Archi-Episcopo denique, vel Epis-

copis vestris necessitate sic exigente Monasteria et Ecclesias in Civitatibus, aut Pagis visitantibus vel etiam Parochos et Communitatem exstruentibus a nemine tum Ecclesiastico tum Saeculari molestiam inferri patiemur. Adhibebimus quoque pro omni possibili omnem Conatum, ut per victoriosa Arma Nostra auxiliante Deo repetitam Gentem Rasciauam quo citius in Territoria seu habitationes antehac possessas denuo introducere et inimicos abinde repellere possimus. Volumusque, ut sub Directione et Dispositione proprii Magistratus eadem Gens Rasciana perseverare et antiquis Privilegiis, eidem a Majestate Nostra benigne concessis ejusque consuetudinibus inperturbate frui valeat. Insuper annuimus et in eo, quodsi ex ipsis Graeci ritus sine Consolatione Prolium et Consanguineorum alisquis decederet. ex tunc talis omnis substantia in Archi-Episcopum et Ecclesiam, non secus, si Archi-Episcopus et Episcopus quispiam moriatur, talis etiam omnis substantia in Archi-Episcopum devoltatur. Denique ut omnes ab Archi-Episcopo, tanquam Capite suo Ecclesiastico, tam in Spiritualibus quam Saecularibus dapendeant clementissime volumus et jubemus. Quam Munificentissam, Clementissimamque Concessionem Nostram, in vobis omni Conatu et Viribus demerendam Fidemque ac Devotionem vestram inviolabiliter observandam continuo, nullisque procellis concutiendam fore Nobis firmiter promittimus. Et in reliquo vobis universim et singullatim Gratiam Nostram Caesaream Regiamque clementissime confirmamus. Datum in Civitate Nostra Viennae Austriae, die 20. Mense Augusti. Anno Domini 1691 etc.

Leopoldus.

(L. S.) Blasius Jaklin, Episcopus Nitriensis,
Joannes Miholány.

Српски:

Ми Леополд и т. д. и т. д. часноме, оданоме нама љубазноме Арсенију Чарнојевићу, српскоме источно-грчкога обреда архиепископу, епископима и свима другим црквеним и светским сталежима, капетанима, подкапетанима, најпосле целоме општинству истога грчкога обреда и српског народа по Угарској, Славонији, Илирији, Мизији, Албанији, Грчкој, Бугарској, Херцеговини, Далмацији, Подгорју и осталим сајуженим местима и свима другима који ово читали, видили или слушали буду, Нашу царску и краљевску Милост и свако добро.

Не само из понизнога писма, које нам у име вас свију поднесе посланик епископ јенопољски Исаија Ђаковић, него још јасније из

његове усмене представке најмилостивије примисмо вашу понизну захвалност, што смо вас истргли из чељусти варварскога турског тиранства и повратили пређашњој слободи, кâо и вечиту обвезаност, којом исповедате, да сте Нам ви и ваши потомци због толико учињеног добра обвезани, истина по дужности вашој, али на наше у толико веће задовољство, што признавши Наше право и себе у крило милости и благонаклоности Наше, као вашег господара и законитога краља одавајући, са похвалном крепости духа изјављујете, да вам одсада под сенком Наше заштите ваља живити и мрети. Сматрајући не толико ово ваше Нама веома мило сведочанство и изјаву, примамо благонаклоно вас све скупа и појединце у Нашу царску и краљевску заштиту, колико да се тим ова изврсна намера у вашим духовима утврди синовима непрестано улива и у свим случајевима стварним доказима све више и више укрепи. Дакле отачаски вас позивамо, да под Нашом заштитом и под управом Наших војвода устанете на оружије против најжешћег душмана хришћанског имена и вашег гонитеља; да одбијете неправде невоље и беде, које вам до сада најнеправедније и најнемилостивије беху нанешене. А да и ви узајамно благост и сласт Наше владе и господарства већ на самом прагу осетите, ваше молбе са прирођеном Нам благошћу одабравајући, милостиво смо закључили: Да по обичају Србаља источне цркве грчкога обреда и по пропису старога календара слободно опстојати можете и да вам како до сада тако и у напредак ни који црквени или светски сталежи никакове досаде чинити не могу и нека вам слободно буде између себе сопственом влашћу из српског народа и језика постављати себи архиепископа, кога ће црквени и светски сталежи између себе бирати. И овај ваш архиепископ нека има слободну власт располагати са свима источним црквама грчког обреда епископе посвећивати, свештенике по манастирима разређивати, где буде нужно цркве сопственом влашћу зидати, по варошима и селима српске свештенике намештати: једном речи, као и до сада нека буде поглавар над црквама грчког обреда, над општинством исте вероисповеди и да има власт с њима располагати сопственом црквеном влашћу по повластицама, које вам дадоше Наши претци, негда блажене успомене угарски краљеви по свој Грчкој, Расији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини као и у Угарској, Хрватској Мизији и Илирији где их фактично има и у колико и докле Нам сви скупа и појединце верни и привржени

буду. Даље црквеним сталежима, као архиепископу и епископима, монасима и свећеницима свакога реда грчког обреда нека остане власт у манастирима и црквама располагати тако, да нико у предреченим манастирима, црквама и резиденцијама вашим никаква насиља неможе чинити, него од десетка, данка и уконаковања да буду ослобођени као и пре, нити да има ико од световњака осим Нас, над црквеним сталежом власт кога затворити или заробити, него да архиепископ може такове од њега зависеће црквене људе, ако шта скриве по црквеном или канонском праву казнити. Даље, прилажемо и потврђујемо, да се цркве грчкога обреда, тако и манастири свим оним што к овима припада, добра што архиепископу и епископима припадају, била она каква му драго, онако могу поседовати, као што су од Наших предака приложени, а она што их је непријатељ цркве и хришћанскога имена Турчин од вас одузео и кад се она преосвоје, онда ћемо заповедити да се опет у ваше руке предаду, Најпосле кад нужда захтева, да архиепископи или епископи ваши цркве и манастире по варошима и селима обилазе или парохе и општину поучавају, нећемо трпети да им ико било од црквених или светских људи какву досаду чини. Употреби ћемо по могућству сав труд, да Нашим победним оружијем и божијом помоћу споменути српски народ што пре и наново уведемо у области или станишта, која је пре тога имао и непријатеље оданде сузбијемо; хоћемо, да под управом и располагањем сопствених власти тај српски народ остане, старе повластице од Нашега Величанства милостиво му даровање ужива и по својим обичајима без узнемиривања живи. Осим тога одобравамо и то, да ако би когод између њих, грчкога обреда без утехе деце и сродниках преминуо, да цела такова сермија архиепископу и цркви, исто тако и кад који архиепископ и епископ умре, њихова цела сермија архиепископу припадне. Најпосле да сви од архиепископа, као од своје црквене главе како у духовним тако и у световним стварима зависе, благонаклоно хоћемо и заповедамо. Ми се тврдо надамо, да ће те ви ову нашу најобилатнију и најмилостивију концесију свим трудом и силама заслужити, вашу верност и привржености непрекидно неоскврњену чувати и да је никакове буре неће порушити; у осталом вама свима скупа и појединце најмилостивије потврђујемо Нашу царску и краљевску милост. Дано у нашем граду Бечу у Аустрвји, дана 20 месеца августа године 1691. Леополд с. р. (М. П.) Блаже Јаклин њитрански епископ. Јован Михолањи.

в.) Повластице од 4. марта 1695.

Nos Leopoldus etc. Fidelibus Nostris universis et singulis Dominis Praelatis, Baronibus etc. Salutem et Gratiam Nostram. Humillime repraesentavit Majestati Nostrae Venerabilis *Arsenius Csernovich*, Servianorum Gracci Ritus Archi-Episcopus, quod, licet is, non dudum ab hinc evolutis Annis sub moderni videlicet adversus juratum Nominis Hostem etiamnum flagrantis belli tractu, victricium Armorum Nostrorum progressu incitatus luculentoque Divinae Benedictionis Vires Nostras promoventis Exemplo compunctus, ad excutiendum Tyrannidis Otthomanicae Jugum, una cum Populis Rascianis in servitute Barbara pridem gementibus, animum adjecisset, eumque in finem non solum Nostro, qua Legitimi Regis, Juri Gratiaeque et Clementiae Caesareae se, et posteros ipsorum subjectos verum etiam desertis intra Turcarum ditiones Domiciliis, objectisque fortunis et facultalibus, paternis Laribus exules et intra Regni Nostri Hungariae confinia translocatos ad vindicandam ulterius et profligandam imanissimi Hostis crudelitatem, sub Nostrae perpetuo Protectionis umbre vivere, mori paratos declarasse coque non aspernandae Virtutis et Generositatis facinore, benigna indulta et Diplomata in Anno praesertim 1691 emanata; Immunitatesque et Praerogativas ibidem concentas a Nostra impetrasset Majestate, quorum tenore non modo vetus ejusdem Archi-Episcopi Authoritas et Populi Rasciani Ritus sarta tecta conservari; verum etiam plena spiritualis Administrationis libertas imo in temporalibus quoque Onerum quorumlibet et Obventionum, signanter autem Decimarum immunitas iisdem concedi dignoscebatur; reperiri tamen nonnullos fideles Nostros utriusque Status Regnicolas, qui, non attenta benigna voluntate et concessione nostra praemissum Archi-Episcopum et Populum Servianam jam in avito sui Ritus exercitio turbare, jam ab Administratione spirituali arcere, jam denique ad incompetentem Decimarum Praestationem compellere attentarent, non sine gravi iporum Praejudicio et Jactura servitii Nostri discrimine manifesto; supplicando apud Majestatem Nostram memoratus Archi-Episcopus Servianus debita cum instantia, quatenus pro animandis eorum servitiis pristina ipsorum Jura benigne conservare, Archi-Episcopi dignitatem et in promovendis sui Ritus Episcopis Authoritatem confirmare, Episcopis porro imperturbatam Pastoralis numeris Administrationem permittere, toti denique Populo liberam ubique sui Ritus Professionem et consuetam a Decimis Immunitatem denuo concedere eatenusque in Regiam Protectionem Nostram ac Defensionem clementer assumere dignaremur. Quorum demissia Instantia Nobis humillime proposita et relata fide-

libusque dicti Populi Rasciani servitiis, contra communem Christianitatis Hostem generose impensis, copiosaque Sanguinis effusione contestatis, in benignam reflexionem sumptis atque constantem eorum Devetionem etiam in futurum benigne Nobis pollicentes (usque ad ulteriorem benignam Dispositionem et Ordinationem Nostram pro ratione temporis instituendam) clementer decrevimus; ut et memorato Archi-Episcopo vetusta Dignitas et Episcopos sui Ritus promovendi facultas (siquidem ei de jure et more ejusdem Ritus competeret) integra maneat et constituti per eum Episcopi signanter vero honorabiles: *Jsaias Diakovich* Temesvarensis, Jenopolitanus et Archimandarita Krusedolensis; *Stephanus Metoviach*, Carolostadiensis et Zrinopolensis; Jephtimias *Drobnjak*, Szegedinensis; Jephtimias *Popovich*, Budensis et Alba-Regolensis; Jephtimias *Tetovacz*, Mohacsiensis, Szigetiensis; Spiridion *Stibicza*, Versacziensis, et Jephrem *Benianin* Varadinensis et Agriensis, (quos videlicet Nos, praesentium virtute benigne admittondos et tolerandos censuimus) per assignatos sibi districtus, in quibus videlicet numero competeute Rasciani seu Serviani Populi de Turciae, ut numeratum est, servitutis jugo, in Nostram Devotionem asserti, familiae de Consilii Nostri Aulae Bellici voluntate consederunt seseque collocarunt, spiritualia sua Munia imperturbate obire, sonties corrigere, et pro demeritis punire, Stolas et Proventus Eccelesiasticos sibi de Ritu et antiqua Consuetudine competentes percipere, Officiumque suum (citra tamen ullum Praelatorum et Ecclesiae Romanae Catholicae Praejudicium) administrare; et populus denique omnis in Praesidiis, Oppidis, Confiniis et et Ditionimus Nostris, locis videlicet sibi per memorati Consilii Nostri Aulae Bellici Commissionem concessis, ubicunque locatus libero sui Ritus et Professionis Exercitio absque omni metu periculo, corporisque vel facultatum detrimento gaudere pristinaque et jam antiquitus, Vigore Mathiae Regis Decreti quinti, Articuli tertii et Uladislai Regis Decreti secundi, Articuli ultimi eisdem admissa Decimarum Immunitate uti et frui possit, valeatque; quas quidem Decimas ipse Populus pro sui Ritus Episcoporum Alimentis et Reditibus nullis Praelatorum Nostrorum vel Cameralium Officialium impedimentis in contrarium obstantibus convertat et applicet. Proinde, quo in praemissarum Libertatum et Immunitatum usu securius persistere et Beneficiis per Nos impertitis felicius conservari ac per id in coepto adversus Othomanicam Tyrannidem odio et fervore alacrius perseverane, debitamque Nobis Devotionem et laudabilem serviendi Animum generose et constanter constinnare possint eosdem universos, Archi-Episcopum videlicet, Episcopos et Populos Servianos de Turcia servitute recenter vindicaios cum tota familia et bonis ac rebus quibusque

facultatibusque eorum in Nostram regiam Tuitionem et singularem Tutelam ac Protectionem suscipiendos imo vestrae etiam Tuitioni, Defensioni ac speciali Protectioni commitendos esse duximus. Idcirco fidelitatibus vestris, quibus supra universis et vestrum singulis harum serie firmiter Praecipientes, benigne prommittimus et mandamus, quatenus dum et quando aut quotiescunque a praefatis Archi-Episcopo et Episcopis eidem subordinatis circa praemissa simul vel divisim requisiti fueritis, ipsos, contra quoslibet illegitimos et violentos Impetitores, Turbatores et Damnificatores, rebus sicuti praefertur stantibus, tueri, protegere et defendere in praemissisque indultis et Concessionibus Nostris conservare et manutenere modis omnibus debeatis et teneamini; Authoritate Nostra Regia vobis hac in parte per Nos plenarie concessa et attributa, Jureque et Justitia mediante; secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, Die quarta Mensis Martii Anno Domini 1695.

Leopoldus.

(L. S.) Blasius Jaklin, Episcopus Nitriensis,
Paulus Medniansky.

Српски:

Ми Леополд и т. д. и т. д. Нашима вернима свима скупа и појединце господи прелатима, баронима и т. д. поздрав и Нашу милост. Најпонизније представи Нашем Величанству српски, грчког обреда архиепископ Арсеније Чарнојевић, како је он пре, не много година, то јест од како се води овај садашњи рат, који против заклетога непријатеља хришћанскоме имену још и сада пламти — успехом победног оружија Нашег побуђен и јасним примером божијег благослова, који је Наше снаге крепио нагоњен — заједно са српским (рацким) народима, који одавна стењаху у варварском ропству предузео, да стресе јарам отоманског тиранства и на ту цел изјавио, не само да су они и њихови потомци Нашем као законитог краља праву милости и благонаклоности потчињени већ и то, да су — оставивши своје куће у Турској и напустивши своје имање и сермије из домовине прогнани и у пределе Наше краљевине Угарске премештени, да би се најгрознијему непријатељу за његову тиранију и даље светили и ову поразили — под сенком Наше заштите непрестано готови живити и мрети, и како је он овим особито врлим и племенитим делом од Нашега Величанства добио милостива решења и дипломе, особито године 1690 и 91 издање, слободе и повластице која се у њима садржавају. По гласу ових пи-

сама обећано је, да ће се не само стари углед истога архиепископа и обред српскога народа неповређен одржати, већ да ће им се и потпуна духовна слобода духовне управе, пита више и у светским стварима ослобођење од свијух терета и прилога, наиме пак од десетка допустити. — Покрај свега тога налазе се неки Наши верни становници обојега сталежа, који, не обзирући се на милостиву вољу и на допуштење Наше усуђују се претпоменутога архиепископа и српски народ у прастаром вршењу њиховога обреда узнемиривати или у духовној управи им на пут стајати или најпосле на давање десетка, који им не припада њих принуђавати, које не бива без њихове грдне штете, а са очевидном опасношћу Наше службе. Споменути српски архиепископ код Нашег Величанства у пристојној молбеници најпонизније моли. да би Ми, за боље одушевлење њихове службе њихово пређашња права, достојанство и углед архиепископа да може својега обреда епископе постављати одржати, епископима без сваког сметања слободну управу пастирскога званија допустити, најпосле целоме српском народу свуд слободно исповедање његовога обреда и уобичајено ослобођење од десетка допустити и у овоме погледу у Нашу краљевску заштиту и обрану их милостиво примити благоизволели.

Којих понизна молбеница кад беше најпонизније предложена и кад смо у милостиво расуђење узели верне, против племенито пренешене и обилатим пролевањем крви засведочене услуге реченог српског народа, тако и постојану њихову привржености и у будуће нам обећавајући (до Нашег даљег милостивог располагања и наредбе, коју ћемо по околностима времена издати) милостиво смо закључили: да и споменутоме архиепископу старо достојанство и и власт, да може епископе свог обреда постављати (будући му то по праву и по обичају његовог обреда припада) неповређена остане и епископи, које је он поставио, а наиме часни: Исаија Ђаковић темишварски, јенопољски и архимандрит манастира Крушедола; Стеван Метохијац горњо-карловачки и зринопољски; Јефтимије Дробњак, сегедински, Јефтимије Поповић будимски и столнобеоградски, Јефтимије Тетовац мохачки и сигетски, Спиридон Штибица вршачки и Јефрем Бањанин, велико-варадски и јегарски[1]) (то јест, које ми, силом овога писма налазимо да се могу трпети) по одређеним им

[1]) Пада у очи, што у овој привилегији нема спомена о пакрачкоме епископу и пожешком митрополиту.

окружијама — у којима се, то јест по вољи Нашега дворског војеног савета населило и сместило у довољном броју породица народа рацког или српског, који је, као што је споменуто, из јарма турског ропства у Нашу привржености примљен — да могу своја духовна званија без запреке отправљати, кривце исправљати и за кривице казнити, штоле и црквене приходе, који им по обреду и староме обичају припадају примати и своју дужност (али без икакове штете наших прелата и римокатоличке цркве) отправљати; најпосле и сав народ, који по Нашим градовима, варошима, границама и пределима, то јест у местима која су му преко комисије поменутог Нашег дворског војеног савета уступљена, ма где станује, да има слободно вршење свога обреда и своје вероисповести без икаквог страха, опасности и штете у телу или имању, и да може уживати пређашњу још у старо доба, по гласу трећега чланка петога декрета краља Матије и последњега чланка другог декрета краља Владислава њима допуштену слободу од десетка, који десетак нека сам народ обраћа и употребљава на издржавање и приход епископа свог обреда, а да им се никакве противне запреке не чине од стране наших прелата и комералних званичника. Зато да би они у уживању споменутих слобода и ослобођења боље се усрећити, а тако у мрзости и раздражености, коју против отоманског тиранства имају већма се утврдити и Нама припадајућу привржености и похвалну вољу служења племенито и постојано одржати могли, нашли смо за нужно, да њих све скупа т. ј. ехиепископа, епископе и српске народе, у новије доба испод турског ропства извучене са свом породицом и добрама, тако и са свима стварима и свом њиховом сермпјом у Нашу краљевску обрану и особиту заштиту примимо, шта више да их и вашој заштити, и особито обрани поверимо. Због тога вашим верностима тврдо налажемо, благонаклоно препоручујемо и заповедамо, да ма кад и колико год пута од предпоменутога архиепископа и њему потчињених епископа о горенаведеном чему сви скупа и појединце умољени будете, њих против свију незаконитих и насилних нападача, узнемиривача и оштетача, док ствари онако као што је горе речено стајале буду заштићавати, заклањати и бранити, и у горе реченим Нашим допуштењима и коицесијама чувати и одржати сваким начином дужни и обвезани будете, уступајући Вам потпуно и дајући у овом погледу Нашу краљевску важност, што захтева и право и правда другчије да не поступате. Ово кад се прочита да се има показа-

тељу вратити. Дано у Нашем граду Бечу Аустрији дана 4 месеца марта године 1695 Леополд. (М. П.) Блаж Јаклин њитрањски епископ. Павле Медњански.[1])

VI.

Потврдни патенат цара Карла VI.

Тицајући се жумберачке слободе од год. 1716 и 1738.[2])

„Wir Karl der Sechste . . . . bekönnen öffentlich mit diesem Brief und thuen kund, allermänniglich, dass Unss* die so genannte Sichelbergische Wallachen oder Usskhoggen allerunterthänigst und glaubwürdig zu vernehmen gegeben; Wass gestalten von Wayland unseren geehrtesten Vofahrern am h. Römischen Reich und unserem durchlauchtigsten Ertzhauss Kaissern Ferdinando dem ersten Hochseeligster Gedachtnuss unterm Dato Wien, den 12. July des 1544 Jahres ihre kurz vorhin mit Verlassung des Türkischen Gebiettes unter Unseres durchlauchtigsten Erz-Hauses Schutz und Herrschaft herüber getrettene Vor-Eltern mit der sonderbaren Freiheit begnadet worden, dass Sie nicht allein von ihren unter Sichelberg liegenden Hueben und Gründen, sondern auch von allem denen, was Sie zu ihrer Häusser, Weib, Kind und Gesindes Unterhaltung, insonderheit aber ihrer Personen Unterhaltung in Unseren Kriegsdiensten jedoch ohne Uibung einiger Kaufmannschaft vonnöthen haben würden, aller Aufschläg, Zohl, Mauth und Dreyssigst gänzlich befreuet seyen sollen; ihnen auch solche Gnad und Freyheit sowohl von Wayland Unseren Ur- und Anherrn Kaisern Ferdinando Secundo et Tertio, als von Unseren in Gott ruehenden gnädig und hochgeehrtesten Herrn und Vatters Wayl und Liebden glorreichsten Andenkens und zwar letzhin untern Acht- und zwanzigsten Dezember des 1662 Jahrs jedoch mit dem Ausdrüklichsten Beysatz (dass dieselbe insgemein über ihr jährliches Deputat einiges Meersaltz zu præjudiz des sogenannten Ausserischen Saltzes über ihre Confinen und ausgezeigte alte Ort weiters ins Land wed mit noch ohne reichung der Gebühr noch sonsten einzufükren oder zu verkauffen bey Verluest ihres jährlichen Meer-Saltz-Deputats und anderer Pensionen sich gänzlich enthalten solten) gnädiglich erneuert und bestättigt worden; Und Uns daher allerunterthänigst gebetten, Wir geruheten alss jetzt Regierender Herr und Landfürst solche Gnaden und Freuheiten Ihnen gleicher gestalten aller-

[1]) Код Чапловића у архиви слав. срем генер. команде.

[2]) У описању карловачког и вараждинскога генералата од Вукасовића. Рукопис од год. 1777. У фасц. 31. број 38.

gnädigst zu erneueren und zu bestätten; Immassen Wir nun diese deren Eingangs ernannten Usskhoggen unterthänigste Bitte, und ihre Unserem durchlauchtigsten Ertzhauss in Granitz-Wersen bishero treu beständig und Pflichtschuldigst geleiste Dapfer- und nutzliche Kriegs-Dienste gnädiglich angesehen; Alss haben Wir mit wohlbedachtem Muth, gutem Rath und rechten Wissen auch noch vorhin von Unseren Inner-Österreichischen Geheimen Regierung und Cammer darüber abgefordert und untern 25. Julii jüngst verflossenen Jahrs erstatteten unterthänigsten Bericht und räthlichen Gutachten denen obbemelten Usskhoggen ihre alt herhabende Gnaden und Freuheiten (in so weith Wir selbe von Recht und Billigkeit wegen bestättigen könneu) hiemit gnädigst erneuert und bestätten, auch aus sonderbarer Bewegnuss in etwas vermehret und erweiteret: Thuen das, erneuern und bestätten Ihnen die ob angezogene Gnaden und Freyheiten nach ihrem gänzlichen Innhalt, und Begrief eben, als ob solche hierinnen auf neue beschrieben und von Wort zu Wort eingetragen wären; vermehren, und erweitheren Ihnen dieselben beynebens aus K. K. und Erzherzoglicher Macht Vollkommenheit hiemit wissentlich in Kraft dieses Briefes alsó, dass Sie die mehrbedeute Sichelbergishe Usskhoggen nicht allein nach obgedachter Ersteren Kaiser- und Landsfürstlichen Bewilligung, ihrer daselbst liegenden Hueben und Gründen: auch des vor sich und die Ihrige benöthigten Proviant, und Unterhalts halber, von allen Anlagen, Aufschlag, Mauth und Dreissigst, wie bishero also auch ferners gänzlich befreuet, sondern auch Ihnen gleich andern aller Orten hin zu handeln und Kaufmannschaft zu treiben gnädigst rlaubt und zugelassen sein solle, jndoch mit diesem ausdrucklichen Vorbehalt, dass Sie von all solchen zum Verkauf führenden Waaren gleich anderen Handelsleuten die gewöhnliche Mauth Zohl und Aufschlags-Gebühr eine mindeste Verweigerung oder einigen Hinterhalt allenthalben entrichten, damit keinen Umweg nehmen, sondern jedesmal auf eine Unserer jetzt würklich befindlichen oder ins künftige neu aufrichtenden, Mauth-Stätt, wo es Ihnen am füglichsten fallen wird zufahren mit dem verführenden Meersalz aber die Gränizen und Gegenden dahin Unseres Inner-Österreichisches Saltz den Verschleiss hat, keineswegs betretten und deme allen so gewis nachkommen, alss im widrigen auf etwan erfolgenden würkliche Uibertrettung ain od, anderer jetzt erwehnter Bedingnissen Sie dieser Unsern gnädigsten Bewilligung samt all ihren von Alters her habenden und hiemit bestaettigten Befreyungnu ein vor allemal verleustigt auch sodann von ihrem eigenem Lebens Unterhalt allenthalben Mauth, Aufschlag und dergleichen zu bezahlen schuldig und gehalten sein sollen; Ordnen, seyen und wollen demnach, dass die obangeführte Gnaden

und Freyheiten stätts bey Kräften vorbleiben, Sie Usskhoggen und ihre Nachkommen darob vestiglich halten und Unserem Vorbehalt und Bedingnissen gehorsamst nachleben, übrigens aber sich darin billigen Dingen nutzlich freuen und gebrauchen sollen und mögen von allermäuniglich unverhindert auch ohne Unserer und anderer Oberkeitlichen Gerechtig Nachtheil und Schaden.

Gebieten darauf und jedem Unseren Nachgesetzen Geist- und Weldlichen Obrigkeiten, Prälaten, Grafen, Freien Herrn, Rittern, Knechten, Staathaltern, Landmarschallen, Landeshaupleuten, Landesverwesern, Landrichtern, Vizedomen, Haupleuten, Vogten, Pflegern, Bürgermeister, Richtern, Räthen, Bürgern, Gemeinden, und sonst all anderen Unseren Amtlenten, Unterthanen und Getreuen, was Würden, Standes oder Wesens sie seyend hiemit so gnädig als ernstlich und wollen, dass Sie die oft erwehnte Sichelbergische Usshoggen und Gemeinde samt und sonders gegenwärtig und künftige bei mehr berührt wohl erworbenen, auch von Unss hiemit gnädigst bestätigt-, und erweiterten Gnaden und Freyheiten allerdigr Ruhig verbleiben und sich derselden wie gemeldet nutzlich freuen und gebrauchen lassen, Sie darbey von Unsert wegen Obrikeitlich schüzen und Handhaben, darwiderselbsten nicht drengen, noch beschweren, weder anderen der gleichen zu thuen gestatten, in keine Weiss noch Wege als lieb einem jeden seyen Unsere schwere Ungnad Strafe zu vermeiden und sollen beynebens diejene, deren es obliegt auf die Festhaltung viel besagter Bedingnissen fleissige Acht haben; dass meinen Wir ernstlich mit Urkund diesses Briefes besigelt, mit Unserem Kais. Königlich und Erzherzoglich anhangenden Innsigl, der geben ist in Unserer Residenz Stadt Wien den 22. Febr. 1716. darzeuget, bekräftigt und durch die auch allhier noch angefügte Resolution nachstehender Maassen bestättigt worden."

Anzufügen. Vermög hiebei verwarten original Anbringen unter praes. 1. März 1738. haben die Offiziere und Woywoden der K. Herr und Oberhauptmanuschaft zu Siechelburg allerunterthännigst beschwersam angezeigt, wie dasige Gemeinde von denen Maut-Arendatoren und so genannten Tricesimatoribus zugegen ihrer alt hergebrachten und von Ihro K. Majestät allergnädigst bestättigten Privilegien ganz neuerlich zur entrichtung der Taz-Maut od. des Dreyssigstens von Alt- und jeden dahin einführenden ohne Unterschied angehalten, bei dessen Verweigerung auch ihro verschiedenes Vieh schon abgepfändet worden sei, annebst bittende, womit ihnen sothanes abgenommenes Vieh wie ingleichen, dass entrichtete Dreissigt an wiederum zurückgestellt und sie künftigt wieder die allergnädigst K. Fryeheiten nicht beschwert werden mögten;

Gleichwie nun einerseits wohl scheinet, dass die Arendatori respective Tricesimatores in Abforderung diessfälliger Maut-Gebührmässigen zu weit dörften gegangen sein; Alss wird andererseits Sie Hof-Cammer alles Ernstes gehörig darob seyn, diese Gemeinde nach deutlichen Vorschrift ihres Landsfürstlichen Privilegii von Entrichtung der Mautgebühr für ihre dahin zu eigener Haus Nothdurf einbringende Consumptabilia gänzlicher frey respective ihres anderweit-treibenden Handels und Wandels aber sonderbar bey gegenwärtig-misslichen Kriegs-Laufen, es bey der alt-üblichen minderen Maut-Entrichtung bewenden zu lassen, folglich die diesfällig mindeste excessen nicht zu gestatten."

Wien den 22 Maerz 1783.

Српски:

„Ми Карло шести .... признајемо јавно и са овим писменом дајемо на знање свакоме, да су Нама жумберачки Власи најпонизније и најверовагније до знања ставили, како су негда Наши најпоштованији претци свете римске државе и Нашега и најпресветлијег дома цареви блажене успомене Фердинанд трећи дана 12. јула год. 1544. њихове прадедове, који пре тога не давна оставише турске области и под заштитом и господарством Нашега најпресветлијега дома овамо прећоше са особитим повластицама милостиво подарили, по којима они да буду не само за њихове у Жумберку лежеће сермије и земље, већ за све оно што је њима за издржавање своје куће, деце и слуге, особито пак за издржавање своје особе у Нашој скужби; али без да би со тим терали трговине од прилога, мауте, царинаре и тридесетине слободни, да су њима такову милост како Наши дедови и прадедови цареви Фердинанд други и трећи, као и Наш у господу почивајући и високопоштовани господар и отац, и то последњи пут 28-ог декембра год. 1662 со тим изричним додатком (да се сви скупа осим њиховога депутата више морске соли на уштрб тако зване аусерске соли преко њихове границе и означених старих места под теретом губитка сопственог депутата морске соли и друге благодети уздрже даље у земљу како поред полагања таксе тако и без тога или иначе увозити и продавати) милостиво обновили и потврдили; дакле и Нас најпонизније умолише, да и Ми као сада владајући господар и земаљски кнез те милости и повластице тако исто, најмилостивије обновимо и потврдимо.

Када Ми најмилостивије узмемо у разлог ту најпонизнију молбу тих ускока и њихове, Нашем најпресветлијем дому у Крајини до

сада верно, трајно и по дужности чињене храбре и корисне услуге; када смо Ми пре тога већ на то од Наше унутарњо-аустријске тајне владе и камере условљени и дана 25. јула прошле године њихов најпонизнији извештај, савет и мњење примили, „да споменутим ускоцима њихове старе милости и повластице (у колико их Ми по праву и правди потврдити можемо) најмилостивије обновимо, потврдимо и још из особитих разлога и поширимо. Ми то чинимо. Обнављамо и потврђујемо им горе споменуте милости и повластице у целој садржини и тако их разумевамо, као да су сада поново написане и од речи до речи у писмено уведене; Ми их уз то још силом Наше ц. кр. и надвојводске власти са овим Нашим писмом и поширујемо тако, да више пута споменути жумберачки ускоци не само, по споменутим правим царским и земаљско кнежевским повластицама за њиховим тамо лежећим сермијама, земљама и за свим онима што они потребују за живеж и за издржавање од свакога пореза, мауте, прилога и тридесетине као и до сада тако и од сада са свим слободни буду, већ нека им, као и другима најмилостивије дозвољено буде на сваком месту трговати и трговину водити; али под тим изричним условом, да они за сваку, за продавање намењену робу као и други трговци без икаковога устезања или преваре дужни буду обичне мауте, царинаре и друге пристојбе плаћати; да они не иду странпутице, већ свагда узму пут на једну од Наших сада стварно постојећих или у будуће намештених царинарских станица, која им буде најудеснија; са воженом морском сољу не наступају границе или пределе у којима се Наша унутарње-аустријска со продаје и све то тако послушају и одрже, како ће у противном случају или ако једни или други тај услов преступе, један пут за свагда изгубити ову Нашу најмилостивију дозволу заједно са онима повластицама, које имају од пређе и које Ми сада потврди смо, те онда и за своје потребе плаћаћеду мауте, порезе и друге пристојбе. Наређујемо и хоћемо дакле, да споменуте милости и повластице у крепости остану, да их се ускоци и њихови потомци придржавају и Наша условија одрже у своју корист употребе и да их у томе нико не пречи.

Заповедамо Нашим свим потчињеним духовним и светским властима, прелатима, грофовима, баронима, витезовима, намесницима, земаљским сталежима, маршалима, зем. капетанима, управитељима и судцима, капитолима, капетанима. надзорницима, градоначелницима, саветницима, грађанима, општинама и свим Нашим

другим званијама, поданицима и вернима били ови какове части и достојанства, па и хоћемо да више пута споменуте ускоке и општину како сада, тако и у будуће у уживању споменутих заслужених и од Нас милостиво потврђених милости и повластицама на миру оставе, њих у томе бране и очувају, против тога да не чине и повода на тужбе не дају, да со тим избегну Нашу теретну немилост. На то нека припазе сви они, којима то у дужност спада, те тако да се ови услови строго одрже. То ми озбиљно желимо са овим Нашим, са ц. кр. и надвојводским печатом потврђеним писменом, које је издано у Бечу 22. фебруара 1716.

Додатак. По тужби, у изводу прилежећој од 10. марта 1738 потужише се официри и војводе жумберачкога надкапетаната, да тамошњу општину маутански закупници и тако звани Трицесиматори (тридесетници) у супрот њихових прастарих и од Његов. Величанства потврђених повластица сада поново приморавају да плате порез, мауту или тридесетину на све оно што имају и увозе а пошто они плаћање тога порекоше, запљенише им марву. Дакле они моле да им се због тога одузета марва, а исто тако и неправно плаћена тридесетина натраг врати, а у будуће да се у уживању својих повластица, не узнемире.

Као год што с једне чини нам се, да су закупници, односно трицесиматори у потраживању таковић маута и пристојаба сувише далеко отишли, тако са друге стране има ће Наша дворска камера са целом озбиљношћу пазити на то, да се та општина, по јасним прописима својих зем. кнежевских повластица од плаћања мауте на њихове, за своју кућевну потребу довежене живеже са свим ослободе, односно да се на њихову трговину коју на другим местима врше, особито при садашњим кобним ратним околностима по староме обичају маута на најмању меру сведе, дакле у томе погледу никакови преступ не трпе.

Беч 22. марта 1738. [1])

VI.

Повластица цара Рудолфа II. за горњо-карловачки град.

„Nos Rudolphus Dei gratia electus Romanorum Imperator, semper Augustus . . . . Memoriae commendamus tenore praesentium significantes. quibus expedit universis, quod cum Serenissimus Princeps Dominus Carolus

[1]) тамо.

Archidux Austriae ... partruus Noster Clarissimus, ad defensionem Regni nostri Croatiae, quod ipsius provinciis instar clipei seu muri esse dignoscitur, contra Turcas, nominis Christiani hostes *suis et provinciarum suarum sumptibus* certam munitionem seu fortalitium instar civitatis *infra castrum Dubovac* in dicto regno nostro Croatiae situm aedificaverit et eundem locum de Suo nomine Carolostadium nominaverit, certisque libertatibus et privilgiis ac immunitatibus Nostro ac Suo nomine donaverit. Militesque ac alios inhabitatores ejusdem de ipsarum immunitatum ratificatione per nos veluti Hungariae et partium ei Subjectarum legitimum Regem tienda assecuraverit, requisivit, nos debita cum instantia, ut iisdem militibus ac Caeteris inhabitatoribus ejusdem oppidi novi Carolostadii eorumque successoribus Certos articulos super dictis libertatibus et immunitatibus ipsorum a praefato Serenissimo patruo Nostro tam Sua veluti Supremi *in partibus illis Nostri Locumtenente* quam Nostra Regia authoritate editos et concessos benigne acceptare et de regiae nostrae plenitudine gratiaque spetial confirmare dignaremur. Qui quidem articuli seu capita immunitatum ipsorum sequuntur in hunc modum.

Primo, quod quilibet Miles sive Germanus, sive Hungarus, sive Croata fuerit aut alterius nationis, sive inter equites, sive pedites qui juxta zonam seu dimensionem sine digressione in fundo seu area viridi aedificaverit, tale aedificium seu fundus ipsi et haeredibus suis proprius et haereditarius esse manere debeat, quem ipse vel haeredes sui una cum super aedificata domo vendere, legare vel dono dare et de illo juxta placitum suum tamquam de re propria disponere et ordinare possit; hac tamen conditione, quod semper Nostri seu dicti Serinissimi patrui Nostri milites ibidem in praesidio stipendia merentes prae alliis emere possint. Si vero contingeret, quod per mortem et decessum unius vel alterius militum una vel plures domus haeriditarie ad ilius vel illorum consanguineos devolveretur, qui in Styria vel Carinthia aliisque annexis provinciis domos seu aliquam haereditatem non haberent et vel in confiniis dicti Regni Nostri Croatiae non militarent, extunc illi haeredes sine ulla contradictione teneantur et sint adstricti, cuilibet militi illius praesidii, qui illa opus haberet, dictam domum praevia, justa et tollerabili honestorum aestimatione pro illius solutione vendere, vel juxta praefecti illius loci dispositionem domusque ispsius capacitatem et commoditatem aliquot ibidem servientes milites in illam recipere.

Item postquam nos de Regiae Nostrae potestatis plenitudine ad instantiam praefati Serenissimi patrui Nostri dictam Civitatem novam Carolostadium libertate et praerogativa speciali ornandam duximus, omnes

qui proprias domos in ea habent vel habuerint libertatibus communibus utentur, fruentur et vicissim incolae et inhabitatores omnes ea omnia, quae ad conservandam politiam et retinendam disciplinam pertinebunt, quovis tempore firmiter observare debeant, domos et plateas ac quaecunque ad familiae sustentationem commodo erunt, mundo, bonoque ordine servabunt, ignem custodient, ne damnum faciat, sicuti tales et id genus regulae in aliis Civitatibus observari solent.

Item in suburbio domum, horreum, fossas, hortos, pomaria, cellaria, foveas, sepimenta et similia, quae in detrimentum fortalitii seu Civitatis vergere possent, inter fortalitium videlicet et montem ac colles, ubi nunc excubiae tenentur, nemini cujusvis status et conditionis homini liceat erigere aut exstruere, neque id cuiquam permitatur, verum horti pro caulibus et aliis culinae necessariis (ita tamen ut ducentis ulnis a fortalitio longius absint) praevia dimensione concedantur et tales horti sepimento transparente claudantur. Et super haec omnia pro meliore fortalitii praefati Carolostadiensis, in eoque degentium militum incremento consultum necessariumque visum est, ut singulis annis binae nundinae, unae in festo Divi Caroli, h. e. vigesima octava die Januarii, alterae vero decima tertia die mensis Julii, h e. in festo beatae Margaritae (ea quidem die, qua civitas ipsa extrui caepta est) ad diuturnam rei memoriam, juxta bonum ordinem et dispositionem praefecti celebrentur, sine tamen nundinarum caeterorum vicinorum locorum praejudicio.

Et per totum annum singulis diebus sabbati solitum forum hebdamadale interteneatur. Verum hujus modi nundinae et frumentarium hebdamadale extra fortalitium juxta praefecti demonstrationem in loco commodo administrari celebrarique debebunt. Nos igitur, qui commodis et permansioni fidelium nostrorum Regnicolarum praefati regni nostri Croatiae et consequenter praefato fortalitio Carolostadio, quod propter illius defensionem exstructum esse dnoscitur, quod optime consultum et provisum esse cupimus, requisitione et postulatione supra dicti Serenissimi Domini Caroli Archiducis, patrui Nostri charissimi facta, benigne accepta et admissa praefatos articulos super libertatibus, privilegiis et immunitatibus dicta civitatis novae Carolostadii infra Castrum Dubovac in regno Nostro Croatiae de novo constructo editos, et emanatos praesentibus literis Nostris supra insertos et inscriptos ac omnia et singula in eisdem contenta extenus quatenus iidem rite et legitime existunt emanati ratos, gratos et acceptos habentes, pro praedominatis Militibus ac Incolis et caeteris Inhabitatoribus dicti fortalitii seu civitatis ipsorumque posteris et successoribus in praefato fortalitio pro tempore degentibus perpetuo valituros, approbavimus, ratificavimus et

confirmavimus *salvis semper antiquis legibus et consuetudinibus regni Nostri* Hungariae et partium ei subjectarum permanentibus. Imo approbamus, ratificamus et confirmamus harum nostrarum, quibus secretum Sigillum Nostrum, quo ut rex Hungariae utimur est appensum vigore et lectimonio literarum. Datum in arce Nostra Regia Pragensi vegisima quarta die Aprilis, anno Domini. Millesimo quingentesimo octogesimo primo (1581), Regnorum nostrorum Romani sexto, Hungariae et aliorum nono. Bohemiae vero anno similiter sexto.

Српски:

Ми Рудолф, божијом милошћу изабрани император римски, изјављујемо свима дотичнима, како се аустријски надвојвода пресветли принц Карло, наш љубљени стриц за обрану наше хрватске краљевине као штит или зид сматрао, против кршћанскога непријатеља Турчина о своме и о државноме трошку испод града Дубовца у нашој хрватској краљевини налазећега се утврђену варошицу назидао и по своме имену „Карловац“ назвао, те је ову у своје и Наше име са повластицом подарио и са понизном молбом потражио да те повластице силом Наше власти као угарски и придружених честица законити краљ војницима и другим становницима са Нашом краљевском милошћу потврдимо и које следеће гласе:

Прво: Да сваки војник, био Немац, Мађар, Хрват и ма које друге народности, коњаник или пешак који у означеноме правцу на земљишту или на ледини зграде подизао буде, да та зграда или земљиште њему и његовим насљедницима као сопственост и насљедно остане, да он или његови насљедници ту зграду и земљиште продати, по смрти оставити или поклонити, тако и по вољи као са својом сопственошћу располагати и наређивати може, али само под тим условом, да Наши или Нашега пресветлога стрица војници при куповању тих непокретности првенство имају. Ако би се докле с било, да после смрти једнога или другог војника неби насљедника остало, те би једна или више кућа насљедно таковим сроднику или сродницима припали, који у Штирској или у Корушци или придруженим земљама куће или другога насљеђа неби имали или пак у Крајини наше хрватске краљевине војничке службе неби чинили, такови насљедници да без свакога приговора дужни и обвезани буду другоме војнику те области, који би такову кућу потребовао поред праведне процене за готов новац продати или по налогу власти тога места тамо служећих неколико војника (по потреби) у њу примити. Даље, пошто смо од Нашега пресветлога стрица умољени, да

споменуту варошицу са Нашом краљевском влашћу са особитим повластицама подаримо, то одобравамо да сви они који своје куће имају или имали буду, ове слободно уживају; напротив становници да дужни буду све и сва чинити што је нужно за поредак, куће и улице да чисто и у реду држе, на пожар пазе како се неби нанела штета и као што је то и у другим варошицама заведено.

У предграђу, између града, брега и висова где сада стражаре постоје кућу, гувно, јендеке, баште, воћњаке, подруме (лагуме) ограде или слична друга што би граду и варошици од штете било никоме без разлике сталежа неће бити слободно зидати, копати и садити и то се несме ни дозволити. Али баште за купус или друго поврће (на две стотине лаката или аршина удаљено од града) дозвољене су тако, да се ове са провидљивом заградом обграде.

Осим тога и за бољи опстанак и напредак споменутог града Карловца, тако и у корист тамо живећих становника допустило се, да се сваке године два сајма (вашара) држе, и то ради вечите успомене један на дан светога Карла, т. ј. 28 јануара, а други на дан свете Маргарете (13. јула када се град започео зидати) поред доброга поретка по пропису власти и без прејудиковања суседним местима.

Даље, да се преко целе године суботом недељни вашари (пијаце) држе.

Како годишњи, тако и недељни вашари имају се држати само изван града и на месту на ту цел од власти опредељеноме.

За удобност наше верне краљевине хрватске и сменутога града Карловца који је ради њене обране назидан, желимо удовољити молби пресветлога надвојводе Карла и нашега љубљенога стрица да попримимо његова дела, одобримо наведене чланке и повластице те варошице, испод града Дубовца у нашој хрватској краљевини подигнутој, да признамо да све, што је у овоме Нашем писму уведено и наведено законито постоји и ми то војницима и другим становницима те варошице, а тако и њиховим потомцима то одобравамо и нотврђујемо, очувајући старе законе и обичаје Наше краљевине Угарске и придружених земаља, и то потврђујемо са нашим званичним печатом који ми као угарски краљ употребљавамо. Дано у нашем краљевском граду златном Прагу 24. априла 1581. Нашега римског краљовања шесте, угарског и других девете, а чешког такође шесте године. [1])

[1]) У описању карловачкога генералата 1777 у 31 фасц. број 30, и то у потврдноме спису цара Фердинанда III. од год. 1639 6. јула.

Штампарске погрешке.

Од стране 20 до 143 на листу горе десно, у место „прво доба“ треба „I. перпода“; а с леве стране у место „Историја војничке крајине. Прво доба“, треба „опште управни део.“

Страна	став	ред	у место	треба
2	3	6	западцо	западно
3	4	4	1561	1521
3	4	4	непрујатељске	непријатељске
4	1	3	цред	пред
4	2	6	гродовима	градовима
5	4	4	10.000	1.000
9	3	1	П седницима	Поседницима
11	3	5	зацоведници	заповедници
14	1	1	намеснила	намесника
14	2	1	Св јом	својом
14	2	4	јевгаом	јевгром
14	2	6	мухемедову	мухамедову
14	— 2	примедба	Хамера и пургстала	Хамер Пургстала
17	3	6	коњаникаа	коњаника
18	4	1	државнпг	државног
19	9	1	сестемом	системом
19	12	1	1838	1538
20	5	2	1858	1538
20	6	6	крајишском	крајишком
21	2	3	чесме	Чазме
30	6	3	урутарње	унутарње
32	1	4	изја и	изјави
33	примедба 2	5	особема	особама
34	3	1	ди	да
36	3	4	петпуковницима	подпуковницима
36	примедба	1	Мајнтрт	Мајнерт
39	8	1	не наступи	наступи
45	4	3	опклоњење	отклоненје
45	1	3	зохтевали	захтевали
48	1	6	царским	царском
50	1	9	скоцчаних	скопчаних
50	5	6	уведан	уведен
52	2	1	мореплевље	морепловље
55	3	6	вјничке	војничке
60	3	4	и тек је	и тек
62	5	1	имају	имаху
67	4	10	краљевити	краљевини
68	5	4	иа	на
73	4	4	служнии	служили
74	3	5	она	ова
79	1	1	развтражење	раздражење
79	7	14	припада	припаде
81	4	7	не оптерећује	оптерећује
82	3	1	пријив	пријив

Страна	став	ред	у место	треба
85	1	1	§	§ 12
86	3	3	годиве	године
87	1	3	иоваца	новаца
88	1	3	нотнфиковано	нотификовано
88	2	18	Ђакевића	Ђаковића
91	5	6	горкпх	горких
93	4	4	дошао	добио
107	1	8	есили	осили
110	3	3	становнацима	становницима
114	4	2	назарапки	пазарнпки
115	3	1	грофовска	грофовства
122	—	—	§	§ 13
130	1	2	Тајскенбаху	Тајфенбаху
134	3	3	ским	—
134	4	2	другтх	других
134	4	4	повереиика	повереннка
135	5	2	продмету	предмету
138	3	3	окривљона	окривљена
148	2	9	Siebenhzener	Siebenzehner
151	7	1	сатајала	састајала
151	—	—	§ 13	§ 23
155	4	2	надкапетаната	надкапетана
156	3	4	предлећем	предлежећем
156	7	5	становцици	становници
157	1	7	чларцима	чланцима
157	4	2	запосник	записник
158	6	7	општина	општина
159	7	1	зехтеваху	вактеваху
160	4	1	чое	чоје
160	1	3	осигирање	осигурање
165	8	4	насљединци	насљедници
166	5	9	незакоиито	незаконито
166	6	4	змступиицима	заступницима
167	примедба 3	—	бсху	беху
172	6	2	примљеиа	примљена
173	1	14	нисару	писару
173	5	2	ставита	ставити
173	7	6	а Орешковић	А и Орешковић
173	примедба	2	своми	својими
175	примедба 1	—	Исти	пети
198	1	1	1693	1593
208	4	2	захвараху	затвараху
209	2	9	мртвима	мртвима
209	7	2	заповедништвом	заповедништвом
210	3	2	гроф	—
210	8	4	отачбону	отачбину
211	4	6	уиаковање	уконаковање
214	1	3	Гистав	Густав
216	1	1	хрватсна	хрватска
217	4	4	п Штирску	и Штирску
217	4	7	ои	он
219	2	1	успешних	успешних
222	4	7	портину	порту
227	2	3	големе	големом
227	2	6	предвођепем	предвођењем
227	5	1	опколе	опколи
229	6	2	подбаи	подбан

Страна	став	ред	у место	треба
235	—	—	У походу 1697	У походу 1691
235	6	2	иобеже	побеже
236	5	1	иа	на
238	5	9	скеле	скелу
244	4	6	развалоложене	расположење
245	1	8	унаде	упаде
252	1	3	у распу	и распу
253	4	6	месо	место
253	4	9	заповедништво	заповедништвво
254	5	2	креву	кнезу
255	4	6	бригаде	бригаде
256	10	1	надкепатан	надкапетан
257	2	6	Јаблапац	Јабланац
257	5	3	Турцица	Турцима
261	4	4	крајишнинима	крајишницима
261	6	2	воликог	великог
261	7	3	ца	за
262	2	10	саиском	савском
262	5	2	ендека	јендека
266	6	1	Крајине	Крајине
270	3	1	гелиоте	галиоте
273	1	1	пејединаца	појединаца
273	4	1	Зрмане	Зрмање
273	5	2	надзорницима	надзорницима
273	7	6	оскудицн	оскудици
274	2	1	нацрг	нацрт
276	1	14	хвватске	хрватске
277	4	5	а то	и то
278	1	4	носљедицу	посљедицу
278	2	5	нароках	пароха
279	3	4	прихода	прпходи
280	2	2	Зрињоки	Зрињиом
281	1	10	бискупје	бискупије
283	4	13	богомвље	богомоље
284	7	2	Арсенија	Арсенија
285	1	1	облластима	областима
289	1	9	У једно	Уједно
289	2	4	обоје	обл
289	9	1	нред	пред
292	5	13	кији	који
295	1	4	се ропство	се у ропство
293	1	15	Крајина	Крајине
294	2	1	војиичке	војничке
295	8	5	већни	већим
295	8	9	објек	објект
297	3	1	Градишни	Градишки
299	2	5	иадзором	надзором
300	4	2	Загрдбом	Загребом
300	5	5	кољу	коњу
300	7	1	бешо	беше
313	1	3	звалју	званију.

DR 341 .P6
Sve dosadanje besede dr. Mih.
Stanford University Libraries
3 6105 041 507 372

DR
341
P6

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.